СЛАВИСТИКАТА И БЪЛГАРИСТИКАТА ДНЕС: ВЪПРОСИ, ИДЕИ, ПОСОКИ

СЛАВИСТИКАТА И БЪЛГАРИСТИКАТА ДНЕС: ВЪПРОСИ, ИДЕИ, ПОСОКИ

СБОРНИК С ДОКЛАДИ
ОТ МЕЖДУНАРОДНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ПОВОД 20-ГОДИШНИНАТА
ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА СПЕЦИАЛНОСТ *СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ*
(БЛАГОЕВГРАД, 16-18 ОКТОМВРИ 2014 Г.)

Благоевград, УИ "Неофит Рилски", 2015 г.

СЛАВИСТИКАТА И БЪЛГАРИСТИКАТА ДНЕС: ВЪПРОСИ, ИДЕИ, ПОСОКИ

Сборник с доклади от международната конференция по повод 20-годишнината от създаването на специалност *Славянска филология* (16 – 18 октомври 2014 г., Благоевград)

Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2015 г.

Отговорен редактор:
Лъчезар Перчеклийски

Съставители:
Маринела Младенова
Михаела Кузмова

Редакционна колегия:
Михаела Кузмова
Биляна Тодорова
Елена Стоянова
Радослав Цонев
Мария Багашева
Красимира Хаджиева
Дора Солакова
Милена Джерекарова
Христина Андонова
Наделина Ивова

Предпечатна подготовка:
Лъчезар Перчеклийски

СЛАВИСТИКАТА И БЪЛГАРИСТИКАТА ДНЕС: ВЪПРОСИ, ИДЕИ, ПОСОКИ
СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ МЕЖДУНАРОДНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПОВОД 20-ГОДИШНИНАТА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА СПЕЦИАЛНОСТ *СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ* (БЛАГОЕВГРАД, 16-18 ОКТОМВРИ 2014 Г.)
© Copyright, 2015. *Всички права запазени.*
© Университетско издателство "Неофит Рилски", Благоевград
ISBN: 978-954-680-976-6

СЪДЪРЖАНИЕ

СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ, СЪПОСТАВИТЕЛНО СЛАВЯНСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ

Красимира Петрова. Выражение приблизительного количества в русском и болгарском языках 11

Надежда Делева. К проблеме представления служебных слов в учебном русско-болгарском словаре 17

Kai Witzlack-Makarevich. Sprachpurismus in der Slavia: der Sonderfall bulgarisch 24

Маргарита Младенова. Рефлексивизация и семантика в историята на чешкия глагол 36

Стилиян Стойчев. Чешките фразеологизирани синтактични конструкции *být/mít + po + Nloc* като функционални еквиваленти на българския морфологичен резултатив 42

Гергана Петкова. За руските мъжки лични имена, образувани от римско родово име, канонизирани само от Православната църква 48

Лилия Иванова. Темпорални модификатори с резултативна семантика в българския и полския език 55

Наталья В. Суворова, Елена А. Сакулина. Универсальное и специфическое в славянских системах цветообозначения (На материале русского и польского языков) 62

Катажина Попова. Религиозна терминология в обучението по полски език като чужд от позициите на когнитивизма 67

Мария Кошкова. Към словообразователната специфика на названията на такси и плащания в словашки и български език 73

Божана Нишева. Антонимията при новите съществителни имена (В българско-чешки съпоставителен план) 80

Димитър Колев. Наблюдения върху новата спортна лексика в българския и чешкия език 87

Елена Крейчова. Граматичният род в чешки и български език като източник на езикова интерференция 93

Йорданка Трифонова. За апелативно-проприалната омонимия в българския и чешкия език 100

Иван Кочев. Съвременна ребалканизация на славистични процеси в българския език (Има ли бъдеще балканското езикознание като наука?) 108

Korab Hoxha. The Balkan Communities between the Albanian and Slavic Languages 114

Радост Железарова. За писмения превод между славянските езици (Интерференция, грешки, непознаване на родния език, редактиране) 118

Светла Рускова-Джерманович. Отразяване на аорист в новосръбската граматична традиция 125

Елена Стоянова. За мор(фо)фонологичните разлики между хърватския стандартен език и сръбския стандартен език 131

Неля Иванова. Семантични модификации във вербалната сфера на концепта „успех“ в съвременния български и руски език 138

Диана Благоева. Лексикографски ресурси за българската неология 143

Иванка Атанасова. Несклоняемые аббревиатуры в современном русском языке 152

Мария Зозикова. Словообразовательный и стилистический потенциал инициальных аббревиатур в русском и болгарском языках (конец XX – начало XXI в.) 160

Інна Назаренко. Графодеривація як вияв новітніх тенденцій словотворення (На матеріалі сучасних української та російської мов) 166

Ана Кочева. Контрастносемантнични устойчиви сравнения с анималистичен лексикален компонент в български и словенски език 177

Інна С. Беркещук. Аналіз когнітивних аспектів у словотворенні української мови (На матеріалі слів з префіксоїдом *євро*-) 184

Иванна Мысливая-Бунько, Внешнеязыковые факторы активизации сложных слов в современном украинском литературном языке (На материале газет) 188
Ірина Ільченко. Соціально-експресивні конотації онімів у ЗМІ 193
Олена В. Ткаченко. Вихованець як складова поняття «виховання» у фразеології української мови 199
Эда Шэху. Особенности проявления глаголов и образованных от них единиц в языке права в русском в сопоставлении с албанским 205

ЕТНОЛИНГВИСТИКА, ДИАЛЕКТОЛОГИЯ, ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Лиляна Василева. Композити с компонент *кръв-* в славянските диалектни езици 213
Соња Новотни, Михајло Марковиќ. Лексичката наслојка од словенски ареал во два патерика од XIV век 218
Надежда Николова. Ябълката в езиковата картина и народната култура – славянски паралели 223
Иван Г. Илиев, Маргарита Георгиева. Говорът на село Лозенградци от Източните Родопи – синтактични и лексикални особености 231
Борис Олексійович Коваленко. Діалектизми рукописного тексту як джерело вивчення історії мови 237
Наталія Д. Коваленко. Сполучники компаративних фразем у говорах південно-західного наріччя української мови 244
Красимира Колева. Шуменският говор (Обща характеристика) 248
Людмила Витальевна Маркина. К вопросу о вербальной агрессии в русской диалектной коммуникации 256
Евгения Степановна Емельянова. Украинская сельскохозяйственная терминология: история и перспективы развития 262
Наталія Костянтинівна Войцехівська. Розвиток семантичного значення лексеми «конфлікт» 268
Тетяна Агібалова. Парадигматика цивілізацій і культур у інтелектуальному ідіостилі Лесі Українки 276
Аглика Богословова. Речниковият запас на чешкия език и неговите исторически промени 282
Илиана Джамбазова, Аспекти от проблематиката на един гръцки текст със славянски букви 288

ИСТОРИЯ И СОЦИОЛОГИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА. БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА – ПРОЧИТИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Велика Гюлемерова. „Казаларската царица" през призмата на притчата за Блудния син 292
Каталина Пую. Румънските авангардни течения 300
Мирослава Кортенска. П. К. Яворов – разширяване на присъствието му в българската култура (П. К. Яворов – емблема на културното мисионерство и модерност) 306
Христина Андонова. Метафората „златно сърце" в приказките на Калина Малина между двете световни войни 311
Мария Панова. Елегичният оптимизъм в поезията на Константин Павлов 318
Viera Lagerová. Zlodejka kníh – príbeh o dobe temna prerozprávaný smrťou 324

ВЪПРОСИ НА ПРЕВОДА И МЕЖДУКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ

Илка Бирова, Ирина Манова. Наблюдения върху субтитрирането като вид филмов превод от руски на български език 330
Милена Стойкова. Проблема понимания в коммуникативном межкультурном пространстве (На материале русского и болгарского языков) 336

Ивана Давитков. За някои граматични трансформации в художествения превод (С оглед на преводи от сръбски на български език) 340
Анжелина Пенчева. Чешкият превод на „Балада за Георг Хених“, или пак за границите на преводимостта 350
Ирина Огиенко. Приносът на чешки и словашки учени в изучаването на украинския фолклор 356
Владимир Пенчев. Съвременната фолклорна, фолклористична, етноложка и антроположка взаимопреведимост между българите и чехите 364
Мариам Э. Миресашвили, **Ольга М. Петриашвили**. Художественный перевод как форма коммуникации культур Грузии и Украины 371
Катя Ганева, Милена Стойкова. Проблема обучения чтению на занятиях русского языка в контексте межкультурной коммуникации 378
Татьяна Колышева, Севда Христова. Возможности курса русского языка в становлении профессионального интереса студентов медицинского университета к мультикультурному взаимодействию 386
Христина Дамянова. Болгарские отглагольные имена и переводческие трансформации в русском художественном тексте 391

СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

Елена Тачева. Пробелетристичният опит от 40-те години на XIX век 399
Виктория Легких. К вопросу о механизме создания оригинальной русской гимнографии 404
Ани Бурова. За една рецептивна асиметрия (Преводна рецепция на българската литература в Чехия и на чешката литература в България през последните две десетилетия) 415
Славея Димитрова. Преводът – логики на избора (Преводна рецепция на словашката литература в България и на българската литература в Словакия след 1989 г.) 421
Велимира Божилова. Фигурата на писателя и писателят фигура (романите „Демонът на съгласието” на Доминик Татарка и „1984” на Джордж Оруел) 427
Моника Фаркаш Барати. Появата на автобиографията като жанр в южнославянската литература 432
Милена Джерекарова. Иван Мажуранич, Петър II Петрович Негош и Георги Раковски 439
Марцел Черни. Рецепцията на творчеството на Петко Ю. Тодоров в Чехия 444
Ина Христова. Сръбската литература в България в периода след 1989 г. – рецепционни избори и рецепционни модели 452
Елена Дараданова. Антологиите на българска поезия в Сърбия и Хърватия след 1989 г. – съставителски и преводачески практики 458
Марина Владева. Завръщане по балкански. Завръщането на Филип Латинович и други 464
Димана Митева. Рецепция на словенската литература в България и на българската литература в Словения след 1989 г. 472
Райна Камберова. Преводът на украинската литература в България след 1989 г. 477
Джулия Баселика. Глубинный афганский смысл в мировоззрении Достоевского в романе *Maudit soit Dostoïevski* писателя Атик Рахими 482
Мария Кръстева. За покаянието и страданието като елементи от православнославянския образ на светостта 491

АКТУАЛНИ ВЪПРОСИ НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Атанаска Атанасова. За някои нови суфиксални глаголи в българския език 498
Надежда Костова. За *ваканцувам* и други нови глаголи в българския език 504
Цветелина Георгиева. Роднинските названия в българския език с оглед на категорията *посесивност* 510

Радослав Цонев. Конкуренция между съединителните съюзи *та* и *па* в българската разговорна реч 518
Катя Исса. На запад от Драгоман, или за българския език на българите по света 526
Милен Томов. Езиковото консултиране: езикова култура „при поискване“ 534
Надежда Михайлова-Сталянова. „Другите“ имена на българските политици 539
Кристияна Симеонова. За структурната характеристика на някои видове термини в съвременната българска политическа терминология 546
Красимира Алексова. Типове синтетични глаголни словоформи в съвременния български език 553
Стефка Фетваджиева-Абазова. Езикови нагласи към жаргонизмите 563
Красимира Хаджиева. Предикативната посесивност в българския език (С оглед на проявленията ѝ в световните езици) 572
Милена Видралска. Специфика на причастието и състояние на причастната система в съвременния български език 581
Здравко Минчев. Степени на имперсоналност в глаголната система на съвременния български език 587
Наделина Ивова. За някои особености в употребата на етимологичната фигура в българския фолклор 595
Ваня Зидарова. Словообразователни похвати при оказионализмите в съвременната българска преса 602
Андреана Ефтимова. Типологизации на езиковите средства за евфемизация / дисфемизация и проблемът за политическата (не)коректност (Въз основа на публикации в таблоидната преса) 610
Сия Колковска. Прояви на тенденцията към интелектуализация в новата българска лексика 623
Ванина Сумрова. Новите феминални названия в българския език в словообразувателен аспект 629
Margarita Dimitrova. The Particle *li* – Focus in Bulgarian interrogatives 635
Татьяна Фомина, Диляна Ковачева. Новый учебник по болгарскому языку как иностранному для студентов-филологов 643

CONTENTS

SLAVIC LANGUAGES, CONTRASTIVE SLAVIC LINGUISTICS

Krasimira Petrova. Expression of Approximate Quantity in Russian and Bulgarian 11
Nadezhda Deleva. To a Problem Representations of Syntactic Words in the Educational Russian-Bulgarian Dictionary 17
Kai Witzlack-Makarevich. Purism in Slavonic languages: the Special Case of Bulgarian 24
Margarita Mladenova. Reflexivisation and Semantics in the History of the Czech Verb 36
Stiliyan Stoychev. Czech *být / mít + po* + N_{loc} Set Phrases as Functional Equivalents of the Bulgarian Morphological Resultative 42
Gergana Petkova. Russian Masculine Personal Names Derived from Roman Family Name, Canonized Only by the Orthodox Church 48
Lilia Ivanova. Temporal Modifiers of Resulting Semantics in Bulgarian and Polish 55
Natalia V. Suvorova, Elena A. Sakulina. Universal and Specific Features of the Slavic Color Terms System (Based on Examples from Russian and Polish) 62
Katazyna Popova. Religious Terminology in Teaching Polish as a Foreign Language from the Cognitive Point of View 67
Mária Košková. The Word-Formation Specifics of Names for Payments and Fees in Slovak and Bulgarian Language 73
Bozhana Nisheva. Antonymy of the New Nouns (in Bulgarian-Czech Contrast) 80
Dimitar Kolev. Observations on the New Sports Vocabulary in Bulgarian and Czech 87
Elena Kreichova. Gender in Czech and Bulgarian and Language Interference 93
Yordanka Trifonova. The Homonymy *Common Name – Proper Name* in Bulgarian and Czech 100
Ivan Kochev. Modern Rebalkanisation of Slavic Processes in Bulgarian Language (Is There a Future for Balkan Linguistics as a Science) 108
Korab Hoxha. The Balkan Communities between the Albanian and Slavic Languages 114
Radost Zhelezarova. The Writing Translation between the Slavic Languages (Interference, Mistakes, Ignorance of the Maternal Language, Redaction) 118
Svetla Ruskova-Djermanovich. The Place of Aorist in Modern Serbian Grammatical Tradition 125
Elena Stoyanova. About the Mor(pho)phonological Difference between the Croatian and Serbian Standard Language 131
Nelya Ivanova. Semantic Modifications in the Verbal Sphere of the Concept 'Success' in Contemporary Bulgarian and Russian Language 138
Diana Blagoeva. Lexicographical Resources for the Bulgarian Neology 143
Ivanka Atanasova. Indeclinable Abbreviations in Contemporary Russian 152
Mariya Zozikova. Word Formation and Stylistic Potential of Initialisms in Russian and Bulgarian (End of XX c. – Beginning of XXI c.) 160
Inna Nazarenko. Graphical Derivation as an Expression of New Trends in Derivation (On Materials from Modern Ukrainian and Russian) 166
Ana Kocheva. Contrast Semantic Persistent Comparisons with Animalistic Lexical Component in Bulgarian and Slovenian 177
Inna Berkeshchuk. Analysis of Cognitive Aspects in Ukrainian Language Word Forming (Based on Words with Prefixoid *EURO*-) 184
Ivanna Myslyva-Bunko. External Linguistic Factors of Complex Words Activization in Modern Literary Ukrainian Language (Newspaper Based) 188
Irina Ilchenko. Socio-Expressive Connotations Numb in the Media 193
Olena V. Tkachenko. The Pupil as a Part of Notion „Education" in Phraseology of the Ukrainian Language 199
Eda Shehu. Features of the Appearance of Verbs and Verbal Forms in the Language of Law in the Russian in Comparison with Albanian 205

ETHNOLINGUISTICS, DIALECTOLOGY,
HISTORY OF THE SLAVIC LANGUAGES

Lilyana Vasileva. Compound Nouns with the Component *КРЪВ- (KRAV-)* in Slavic Dialects 213
Sonia Novotny, Mihajlo Markovic. Lexical Layer of Slavic Equal Footing Two Patericons from the 14th Century 218
Nadezhda Nikolova. The Apple Tree in Language and Folk Studies – Slavic Studies Associations 223
Ivan G. Iliev, Margarita Georgieva. The Syntactic and Lexical Features of the East-Rhodopian Lozengradtzi Dialect 231
Borys O. Kovalenko. Dialect Units in Manuscripts as the Source of History of Language Studying 237
Natalia Kovalenko. Conjunctions of Comparative Phraseological Units in Ukrainian Language Dialects of Western-Podillian Region 244
Krasimira Koleva. Shumen Dialect (General Characteristics) 248
Lyudmila V. Markina. To the Question of Verbal Aggression in the Russian Dialectal Communication 256
Yevgeniya S. Yemelyanova. Ukrainian Agricultural Terminology: History and Development Prospects 262
Natalia K. Voitsekhivska. Dynamic Tendencies in Semantic Development of the Lexeme *Conflict* 268
Tetyana Agibalova. The Paradigmatics of Civilizations and Cultures in Lesya Ukrayinka's Intellectual Idiostyle 276
Aglika Bogoslovova. The Vocabulary Reserve of the Czech Language and Its Historical Changes 282
Iliana Dzhambazova. Aspects of the Analysis of a Greek Text Written in Cyrillic Alphabet 288

HISTORY AND SOCIOLOGY OF THE LITERATURE,
BULGARIAN LITERATURE – READINGS AND INTERPRETATIONS

Velika Gyulemerova. "The Queen of Kazalar" in the Light of the Parable of the Prodigal Son 292
Katalina Puyu. The Romanian Avant-Garde Movements 300
Miroslava Kortenska. P. K. Yavorov – Expanding His Presence in Bulgarian Culture (P. K. Yavorov – a Symbol of Cultural Mission and Modernity) 306
Hristina Andonova. The "Golden Heart" Metaphor in the Fairytales of Kalina Malina within World War I and World War II 311
Maria Panova. The Elegiac Optimism in the Poetry of Konstantin Pavlov 318
Viera Lagerova. The Book Thief – A Story of a Dark Age Narrated by the Death 324

ISSUES OF THE TRANSLATION AND THE INTERCULTURAL COMMUNICATION

Ilka Birova, Irina Manova. Observations of Subtitles as a Film Translation from Russian into Bulgarian Language 330
Milena Stoykova. The Problem of Understanding within the Intercultural Communication Space (The Understanding of Materials in Russian and Bulgarian) 336
Ivana Davitkov. On Some Grammatical Transformations in Literary Translation (Based on Examples from Serbian and Bulgarian) 340
Anzhelina Pencheva. The Czech Translation of „A Ballad for Georg Henych" or Once Again about the Limits of Translatability 350
Iryna Ogiyenko. The Contribution of Czech and Slovak Scientists to the Studying of the Ukrainian Folklore 356
Vladimir Penchev. Contemporary Folklore, Folkloristic, Ethnological and Anthropological Mutual Translatability between Bulgarian and Czech People 364
Mariam E. Miresashvili, Olga M. Petriashvili. Literary Translation as a Means of the Ukrainian Georgian Cultural Communication 371

Katya Ganeva, Milena Stoykova. The Problem of Teaching Reading in Russian Language Classes in the Context of Intercultural Communication 378
Tatyana Kolisheva, Sevda Hristova. Opportunities of the Course in Russian Language for Developing a Professional Interest in Cross-Cultural Interaction between Students from a Medical University 386
Hristina Damyanova. Bulgarian Names and Verbal Translation Transformation in Russian Literary Text 391

SLAVIC LITERATURES

Elena Tacheva. The Proto Belles Lettres Experience of the 40es of 19th Century 399
Victoria Legkih. On the Question of Creation Mechanism of the Original Russian Hymnography 404
Ani Burova. About One Receptive Asymmetry (Translation Reception of Bulgarian literature in the Czech Republic and of the Czech Literature in Bulgaria over the Last Two Decades) 415
Slaveia Dimitrova. Translation – Logics of the Choice (Translation Reception of Slovak Literature in Bulgaria after 1989) 421
Velimira Bozhilova. The Figure of the Writer and the Writer Figure 427
Mónika Farkas Baráthi. The Appearance of Autobiography as a Genre in Southern Slavic Literature 432
Milena Dzherekarova. Ivan Mazuranic, Petar II Petrovic Njegos and Georgi Rakovski 439
Marcel Černý. The Czech Reception of Petko Yurdanov Todorov's Works 444
Ina Hristova. Serbian Literature in Bulgaria after 1989 – Reception Choices and Reception Models 452
Elena Daradanova. The Anthologies of Bulgarian Poetry in Serbia and Croatia after 1989. Selection and Translation Practices 458
Marina Vladeva. A Balkan-Like Return: The Return of Philip Latinowicz and Others 464
Dimana Miteva. Perception of the Bulgarian Literature in Slovenia and of the Slovenian Literature in Bulgaria after 1989 472
Rayna Kamberova. Bulgarian Translation of Ukrainian Literature after 1989 477
Giulia Baselica. A Deep Sense of Afghan Culture in Dostoevskian Vision in the Novel *Maudit soit Dostoïevski* by Atik Rachimi 482
Maria Krasteva. Repentance and Suffering as a Part of the Orthodox Slavic Image of Sanctity 491

CURRENT ISSUES OF THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

Atanaska Atanasova. For Some New Suffixal Verbs in Bulgarian Language 498
Nadezhda Kostova. About *Vakantsuvam* and Other New Verbs in Bulgarian Language 504
Tsvetelina Georgieva. Bulgarian Kinship Terms with Respect to the Category of Possession 510
Radoslav Tsonev. Rivalry between the Copulative Conjunctions *ta* and *pa* in Bulgarian Colloquial Speech 518
Katya Issa. To the West of Dragoman or for the Bulgarian Language of the Bulgarian Diaspora 526
Milen Tomov. Language Consulting: Language Culture „On Demand" 534
Nadezhda Mihaylova-Stalyanova. "The Other Names" of Bulgarian Politicians 539
Kristiyana Simeonova. About the Structural Characterization of Some Types of Terms in the Modern Bulgarian Political Terminology 546
Krasimira Aleksova. Types of Synthetic Verb Forms in the Contemporary Bulgarian Language 553
Stefka Fetvadjieva-Abazova. Attitudes Towards Slangisms 563
Krasimira Hadzhieva. Predicative Possession in Bulgarian (With Respect to Its Occurrences Cross-Linguistically) 572
Milena Vidralska. Characteristics of the Participle and the Way It Is Used in the Modern Bulgarian Language 581

Zdravko Minchev. Degrees of Impersonality within the Verb System of Modern Bulgarian Language 587
Nadelina Ivova. On Some Specific Features of Etymological Figure in Bulgarian Folklore Text 595
Vanya Zidarova. Word-Formatting Methods for Coinages in Contemporary Bulgarian Press 602
Andreana Eftimova. Classifications of Euphemisms (Based on Materials in Tabloids) 610
Sia Kolkovska. The Trend Towards Intellectualization in the New Bulgarian Lexis 623
Vanina Sumrova. The New Feminine Personal Nouns in Bulgarian from a Point of View of Derivational Morphology 629
Margarita Dimitrova. The Particle *li* – Focus on Bulgarian Interrogatives 635
Tatyana Fomina, Dilyana Kovacheva. A New Textbook on Bulgarian Language as a Foreign Language for Philology Students 643

ВЫРАЖЕНИЕ ПРИБЛИЗИТЕЛЬНОГО КОЛИЧЕСТВА В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Красимира ПЕТРОВА
Софийски университет „Св.Климент Охридски“, София (България)
E-mail: krapetrova@slav.uni-sofia.bg

EXPRESSION OF APPROXIMATE QUANTITY IN RUSSIAN AND BULGARIAN

Krasimira PETROVA

Abstract: This article is in the framework of functional, cognitive and comparative linguistics. Various language means denoting approximate quantity on different levels in Russian and Bulgarian are analysed, and the focus is concentrated on collocations with numerals 2 – 3, 3 – 4, 5 – 6, 10 – 15, 100 – 150, 200 – 300, etc.
Keywords: Russian and Bulgarian, approximate quantity, numeral intervals

В данном исследовании рассматриваются разнообразные средства выражения приблизительного количества на разных языковых уровнях в русском (РЯ) и болгарском (БЯ) языках. Оно проводится в областях функциональной, когнитивной и сопоставительной лингвистики.

Описание функционально-семантического поля (ФСП) количества разрабатывается в функциональной лингвистике в РЯ (Бондарко 1980 и др.), в рамках логического описания языка, в функциональном и логико-семантическом подходах на материале БЯ (Крумова-Цветкова 2007, см. обзорную часть сс. 9 − 18 и др.) и в сопоставительном плане (болгарско-польском и частично в сопоставлении с РЯ – Коседка-Тошева, Пенчев 1994).

Исчерпывающее описание и анализ универсальной категории количества от содержания к форме в рамках номинальной и вербальной фразы на всех языковых уровнях в плане содержания и плане выражения в БЯ с элементами сопоставительного описания дано в работе Л. Крумовой-Цветковой (2007).

Приблизительное количество разграничивается как самостоятельное системное языковое значение, связанное с выявленностью / невыявленностью качественного своеобразия количества, т.е. его числового выражения. При этом приблизительное количество ("*Гостей было человек двадцать*", "*Гостей было пятнадцать-двадцать человек*"; "*Гостей было около двадцати человек*") занимает промежуточное положение между определенным (или точным) количеством – "*Гостей было восемнадцать человек*" – и неопределенным ("*Гостей было много*") (см. Маджидов 1995).

Цель данного сопоставительного исследования – описать часть функционально-семантического поля количественности, и в частности, средства выражения приблизительного количества в номинальной фразе в РЯ и в БЯ. В фокусе – словосочетания из числительных, обозначающих приблизительные интервалы, множества или количества: 2 − 3, 3 − 4, 5 − 6, 10 − 15, 100 − 150, 200 − 300, ... и др. под.

Методы, которые используются на данной первоначальной стадии исследования – описательный, сопоставительный, переводческий поиск эквивалентов, эксцерпция примеров из корпусов и их анализ.

Перечислим коротко **средства выражения** подкатегории приблизительного количества в рамках ФСП количества на разных языковых уровнях. Для РЯ это конструкции с предлогами (*около двадцати*), с числительными (*сколько-нибудь, несколько...*), с наречиями (*совсем немного*), с местоимениями (*еще каких-нибудь 2 километра*), с частицами (*почти двадцать, едва три*), инверсия слов (*лет 40*), синтаксические конструкции (*не мало – не много, как – никак...*) и др. В БЯ перечисленные средства имеют эквивалентные фразы на том же уровне, за исключением возможности выразить приблизительное количество при помощи инверсии слов.

Остановимся подробнее на средства выражения приблизительного количества с помощью числительных в РЯ и БЯ.

Бессоюзно связываются количественные слова и сочетания с числительными для выражения приблизительности – напр., б. *едно-две, един-два, две-три, двама-трима, десет-двайсет, сто-двеста, една-две хиляди, хиляда-две хиляди, пет-шест хиляди, двеста-триста милиона* и т.д. (Ницолова 2008: 136). Наблюдения лингвистов показывают, что в десятичных системах при выражении приблизительного количества указываются соседние числительные (2 − 3, 3 − 4, 5 − 6, ...) или заканчивающие на 5 или 0, напр. 15 − 20, 100 − 200, 1000 − 2000, 150 − 200 000 000 и т.д. (Косеска-Тошева, Пенчев 1994: 63, 73; Ницолова 2008: 136). Если сочетание написано прописью, обе части разделяются дефисом, а цифрами – отделяются тире. Когда мы отмечаем чей-нибудь юбилей, то это годовщина, оканчивающая на 5 или 0. В будущих исследованиях необходимо выяснить какие сочетания возможны и более типичны: когда 5 предшествует 0 (15 − 20), или наоборот (20 − 25); как образуем эллиптические конструкции: 22 − 23 – р. *двадцать два-двадцать три* или *двадцать два-три, тысяча-тысяча пятьсот*, но *две-три тысячи* и др.под.

Интервал для выражения приблизительного количества может быть дополнительно модифицирован еще одним показателем приблизительности: наречием пространства: б. *Знанията му са <u>някъде за 3 – 4 / тройка-четворка</u>, не повече.* Подобная пространственная метафора выражения приблизительности подтверждает обобщение в (Крумова-Цветкова 2007: 181 – 182): номинальная группа – основной выразитель количества в пространстве (с основной оппозицией единичность / множественность объектов), а вербальная группа – количества во времени (с основной оппозицией единичность / множественность (однократность / многократность) события или состояния). Приводим аналогичные примеры для РЯ и БЯ:

• *В Комет се продават такива трансмитери,* ***някъде към 3 – 4*** *лева струваше единият.* (www.robotics-bg.com/discussion/index.php?topic=2161.10;wap2)

• *23.11.2014 г.* ***– закончила работать, сейчас у меня будет где-то 3 – 4*** *месяца каникул приблизительно.* (diary.ru/~justforus/p201185012.htm)

В БЯ возможно образование уменьшительно-ласкательных форм от ограниченных словосочетаний из количественных числительных: б. *едничко-двечки / единко-двенки, двечки-трички / двенки-тринки-четирки* и от собирательных числительных: б. *двамца-тримца, двамка, тримка; Тръгнахме двамката на разходка* (см. Ницолова 2008: 138). При всем обилии и „любви” к уменьшительно-ласкательным суффиксам в РЯ подобные словообразовательные модели числительных не зафиксированы.

В РЯ образуются существительные с мотивирующей основой числительное: р. *двушка* – ‘двухкопеечная монета’ или ‘двухкомнатная квартира’, ‘оценка два балла’, ‘серия из двух ударов’ и другие сленговые значения (http://dic.academic.ru/dic.nsf/

efremova/156957/); р. *трешка, тройчатка, тройка, трехрублевка, трояшка, трешница, трешка, трояк, трешник, трехрублевка*… ‘Денежный знак / сумма достоинством в три рубля’ или р. *трешка* ‘отметка удовлетворительно’ (http://dic.academic.ru/). По аналогичной словообразовательной модели образованы разговорно-жаргонные названия купюр в БЯ: *петарка, петачка, десетачка, двайсетачка* и выше, но нет подобных названий для номиналов из 1, 2 левов. Несмотря на внешнее сходство, подобные существительные не являются деминутивами или же существительными со значением числа, как, напр., р. *единица, двойка, тройка, четверка, пятерка, шестерка* и т.д. / б. *единица, двойка, тройка, четворка, петица, шестица* и т.д.

Другая разновидность словосочетаний, выражающих приблизительное количество в БЯ: *секунда-две, минута-две, час-два, ден-два, месец-два, година-две* и др. (см. Ницолова 2008: 136). Подобные конструкции с более крупными единицами измерения времени пока не зафиксированы (б. ?*век-два*, ?*хилядолетие-две*). Обычно первое слово в подобном сочетании – существительное, обозначающее единицу измерения времени (б. *час-два, миг-два* и др.), расстояния (б. *метър-два, километър-два*), веса (б. *килограм-два, тон-два*), денежных единиц (б. *лев-два, грош-два* (устар.) – р. *рубль-два, доллар-два*), а вторая часть – только числительное. Подобные конструкции можно рассматривать как эллиптические – опущено второе существительное в словосочетании: б. *(един) час-два (часа)*. Они характерны также и для РЯ. К этим двум типам сочетаний в БЯ невозможно добавление артикля определенности. Аналогичные конструкции для обозначения множества лиц мужского пола или разнополового множества (мужчины и женщины) строятся из собирательных числительных (обычно, в пределах 10): б. *един-двама, едного-двамина* (устар.), *двама-трима* и под., с добавлением артикля – б. *двамата-тримата*; эквиваленты в РЯ: *один-двое, двое-трое, пятеро-шестеро* и т.д.

Рассмотрим фразеологические единицы, содержащие числительные или производные от числительных. Фразеологизм б. *надве-натри* на основе наречий, образованных от соседних числительных, означает в БЯ „небрежно, как да е, през куп за грош” – ‘небрежно, кое-как, спустя рукава’ – *Работата е извършена надве-натри*. (БТР 2006: 482). Фразеологические единицы с числительными, однако, не всегда выражают количество. Значение фразеологизма б. *правя се на три и половина* – „правя се на глупав и наивен, правя се, че не разбирам” (цит.соч., 982) – ‘прикидываться дурачком’, вряд ли связано с приблизительным количеством, его происхождение неясно. Разговорный фразеологизм в БЯ б. *няма 3-5* (он не включен в словари) означает приблизительно ‘нет другого выхода, обязательно’ – *Няма 3 – 5, отиваш и го правиш!* –‘Не виляй, не оправдывайся, нет другого выхода – идешь и делаешь!’. Возможно, фразеологизм сложился из-за нетипичности такой комбинации числительных, или в ответ на перечисление оснований не выполнить просьбу. Из прямых значений числительных, вероятно, развилось значение следующего фразеологизма в БЯ: б. *пет за четири* – „небрежно, без сметка” (цит.соч., 626) – ‘через пень колоду’ – *Тя ходи 5 за 4*. ‘небрежно, неопрятно одетая, с заниженным самомнением’.

В БЯ есть словообразовательное средство для количественных числительных, выражающих приблизительное количество, которое не характерно для РЯ: к числительным от 10 до 20 и обозначения десятков до 100 добавляется суффикс *-ина*, напр. б. *десетина, дванайсетина, двайсетина, трийсетина, стотина* (см. Ницолова 2008: 136 – 137). Возможно добавить артикль определенности к этим числительным, напр.,

Видях десетина(та) души, чакащи пред вратата. ‘Я видел около десяти / с десяток людей / людей десять, ждущих перед дверью’ (там же). Встречаются комбинации числительных двух типов: б. *стотина-двеста*. Как подмечает Р. Ницолова, подобные числительные удачно названы Б. Николаевым „центральными приблизительными числительными”, которые „показывают приблизительное количество, которое может быть больше или меньше количества, указанного в коренной нумеральной морфеме, или равной ему” (Николаев 2001: 58). По нашим наблюдениям, приблизительное числительное б. *десетина* ‘около десяти’ – это 10 ± 1 / 2 / ? 3 ?, но в ситуации 10 ± 4 или 5 уже переходим к другому средству выражения приблизительности: 5 − 10, 10 − 15. Русские эквиваленты подобных приблизительных числительных с суффиксом *-ина* передаются с помощью предложной конструкции – р. *около десяти, с десяток*, или с помощью наречия – *приблизительно десять*.

Приблизительное количество может быть выражено в БЯ также с помощью словосочетания из количественного числительного, существительного и фразы с неопределительным местоимением б. *и нещо / без нещо*: *Ще бъда там към пет и нещо (часа)* ‘я там буду в шестом часу / в пятом с чем-то часу’ (Ницолова 2008: 137); *чаках два часа и НЕЩО, една миля и НЕЩО* (http://rechnik.info/).

В определенных контекстах неопределенное местоимение б. *някой*$_1$ может иметь квантификативное значение, по наблюдению П. Осеновой (Осенова 2002: 50 – 51), и, как нам кажется, может быть синонимично квантификатору б. *няколко*. Например, б. „*Спечелих някой лев* (= повече от един) (реалис)” как эллиптический вариант фразы б. *някой и друг* со значением ‘повече от един’, в отличие от другого значения б. *някой*$_2$ ‘поне един’ – „*Ще взема някоя книга* (= поне една) (ireалис)” (там же). Эквивалентные неопределенные местоимения в РЯ *некоторый, какой-то, какой-либо, какой-нибудь, некий* и др. не имеют количественного значения.

В болгарском портале „Български фрази и изрази” – „справочнике использованных фраз и фразеологизмов” (http://frazite.com/) находим значение б. *някой и друг* – „*Неголям на брой, неголямо количество, няколко*”. Данная фраза в БЯ обычно сочетается с конкретными считаемыми или измеряемыми существительными (*лев, ден, месец, година, килограм* и др.), реже с названиями одушевленных лиц (*приятел, човек* и др.) или абстрактных существительных в поэтической речи (*мълчание, прошка* и др.), при этом сочетается с существительным в форме ед.ч.

- *16.11.2011 г. – Да спестим* ***някой и друг*** *лев, докато пазаруваме.* (www.edna.bg/svobodno.../tozi-pyt-shte-se-vmestia-v-biudzheta-430613...)
- *1.07.2014 г. – Помага ли ни сутрешното кафе да свалим* ***някой и друг*** *килограм? Каква е ролята на кофеина и може ли да влияе на метаболизма.* (dieti.rozali.com › Диети и фитнес)
- *<…> бащи оставят на синовете си в наследство / някоя и друга непоискана и недадена прошка / някоя и друга несбъдната прегръдка / някое и друго неизмълчано мълчание / някое и друго недоизречено изречение / някой и друг недописан текст / някоя и друга недоизпята песен <…>* Петър Петров. Има такава порода бащи. (http://www.litclub.com/library/nbpr/pp/24.html)

Наши наблюдения над материалом из национальных корпусов РЯ и БЯ показывают, что числительные для выражения приблизительного количества типа 2 – 3, 3 – 4, 5 – 6, ... (соседние числа), обозначение чисел, заканчивающие на 5 и ноль (типа 5 – 10, 15 – 20...), по десяткам, сотням, тысячам и т.д. (20 – 30, 200 – 300, две-три тысячи, ...) характерны для разговорной речи, обыденного мышления.

• *Девушка в банке уверила меня, что справка будет готова через **2 – 3** дня.* [Банк Русский Стандарт. Обсуждение банка (2009-2011)] (http://search.ruscorpora.ru/)

В научной речи, в кулинарных рецептах, в других специализированных текстах возможны разнообразные комбинации, где числа показывают границы интервала:

• *Намазать силиконовым герметиком модель камня, но тонким слоем (**2 – 4** мм).* [Искусственный декоративный камень (2009 – 2011)] (http://search.ruscorpora.ru/)

• *Перелить в форму, поставить на **2–4** часа в мороженицу, закрыть крышкой, затем вынуть и взбить.* [Анна Петрухина. Мороженое: ностальгия по классике // «Наука и жизнь», 2009] (http://search.ruscorpora.ru/)

• *Для этого нужно провести прецизионные (с погрешностью ± **3 – 5** км) измерения формы и диаметра Солнца с борта российского сегмента Международной космической станции ...* [Хабибулло Абдусаматов. Солнце определяет климат // «Наука и жизнь», 2009] (http://search.ruscorpora.ru/)

Обозначение приблизительного количества типа 5 – 10, 15 – 20 и т.д. соответствует и детскому способу произведения арифметических действий с переходом десятка, напр., если нужно сложить 7 + 8, то очень часто в уме производятся следующие действия: 7 + 8 = 7 + (3 + 5) = (7 + 3) + 5 = 10 + 5 = 15. Это условное равенство, с помощью которого мы передаем ментальные действия при сложении (аналогичные правила и при вычитании), когда дети считают на пальцах, счетах или с помощью предметов. Интуитивно кажется, что и немало взрослых проделывают ту же процедуру для экономии времени и оптимизации когнитивных процедур.

В **заключение** можно обобщить, что выбранный подход описания приблизительного количества от содержания к форме, от семантики к средствам ее выражения является продуктивным для сопоставительного описания близкородственных языков, как РЯ и БЯ, но оказывается подходящим и в исследовании более общих когнитивных аспектов языка. Сочетание семасиологического подхода (от формы к содержанию) с ономасиологическим расширяет и уточняет множество общих средств выражения на разных языковых уровнях в обоих языках – это преимущественно сочетания с числительными, предлогами, наречиями, местоимениями, частицами, синтаксические конструкции. Сходство наблюдается также в конструкциях из двух соседних числительных на числовой оси обычно до 10 (1 – 2, 2 – 3, 3 – 4 и т.д.), как и в других моделях выражения приблизительного количества. Типичное средство для выражения приблизительного количества только для РЯ – инверсия слов в сочетании с числительным (*лет 40*), а только для БЯ – словообразовательная модель с суффиксом *-ина* (*десетина*).

Данная тема получит конкретизацию и более детальный когнитивный анализ после накопления и анализа экспериментальных данных.

Литература

БТР 2006: *Български тълковен речник*. Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв.; Попов, Д. (доп. и ред.). София: Наука и изкуство. (4 изд.) (*Balgarski talkoven rechnik*. Andrejchin, L., Georgiev, L., Ilchev, St., Kostov, N., Lekov, Iv., Stojkov, St., Todorov, Cv.; Popov, D. (dop. i red.). Sofia: Nauka i izkustvo. (4 izd.)).

Бондарко, А. В. 1980: *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука (Bondarko, A. V. 1980: *Funkcional'naia grammatika*. Leningrad: Nauka).

Косеска-Тошева, К., Пенчев, Й. (ред.) 1994: *Българско-полска съпоставителна граматика. Т. 3. Семантичните категории количество и степен.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" (Koseska-Tosheva, K., Penchev, J. (red.) 1994: *Balgarsko-polska sapostavitelna gramatika. T. 3. Semantichnite kategorii kolichestvo i stepen.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov").

Крумова-Цветкова, Л. 2007: *Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" (Krumova-Tsvetkova, L. 2007: *Semantichnata kategoriia kolichestvo i nejnoto izraziavane v balgarskiia ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov").

Маджидов, С. Р. 1995*: Приблизительное количество как языковая категория и способы его выражения в современном русском языке.* (часть автореферата кандидатской диссертации), Ростов-на-Дону, 1995. – {http://cheloveknauka.com/priblizitelnoe-kolichestvo-kak-yazykovaya-kategoriya-i-sposoby-ego-vyrazheniya-v-sovremennom-russkom-yazyke#ixzz33nx350or – посл. доступ 30.11.2014} (Madzhidov, S.R. 1995*: Priblizitel'noe kolichestvo kak yazykovaia kategoriia i sposoby ego vyrazheniia v sovremennom russkom yazyke.* (chast' avtoreferata kandidatskoj dissertacii), Rostov-na-Donu, 1995).

Национальный корпус болгарского языка {http://dcl.bas.bg/corpora_bg.html} (Nacional'nyj korpus bolgarskogo yazyka), корпус транскрибированной устной речи {http://www.bg speech.net} (korpus transkribirovannoj ustnoj rechi).

Национальный корпус русского языка {www.ruscorpora.ru} (Nacional'nyj korpus russkogo yazyka).

Николаев, Б. 2001: *Българските числителни.* София: Университетско издателство „Св.Климент Охридски" (Nikolaev, B. 2001: *Balgarskite chislitelni*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv.Kliment Ohridski").

Ницолова, Р. 2008: *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски" (Nicolova, R. 2008: *Balgarska gramatika. Morfologia.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski").

Осенова, П. 2002: *Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения.* София: СемаРШ (Osenova, P. 2002: *Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimeniia*. Sofia: SemaRSH).

Параллельный русско-болгарский корпус {http://rosoft.org/rbcorpus/index2.php } (Parallel'nyj russko-bolgarskij korpus).

К ПРОБЛЕМЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ В УЧЕБНОМ РУССКО-БОЛГАРСКОМ СЛОВАРЕ

Надежда ДЕЛЕВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: ndeleva@gmail.com

TO A PROBLEM REPRESENTATIONS OF SYNTACTIC WORDS IN THE EDUCATIONAL RUSSIAN-BULGARIAN DICTIONARY

Nadezhda DELEVA

Abstract: The paper aims at presenting a "lexicographical portrait" of link-words exemplified by the spatial preposition "ZA". It focuses on the semantic structure of multifunctional link-words. The article points out that the lexicographical description of link-words should include various parameters and spheres which must be part of dictionary entries in accordance with the integral approach and the contemporary state of Russian Studies.
Keywords: comparative description, preposition, lexicography

Близкое родство болгарского и русского языков – неоспоримый факт. До сих пор сопоставительному анализу в области русского и болгарского языков подвергались прежде всего слова знаменательные. Однако в области преподавания языка, в лексикографическом аспекте и в плане описания русского и болгарского языков, несомненно, особый интерес представляют и мало изучены служебные слов. Это вызывает необходимость уточнить их специфику и связанные с ней особенности сопоставления.Служебные слова, в частности предлоги интересны как модельный объект, служащий для изучения семантики и синтаксических свойств слова вообще.

Предлоги выражают отношение „определяющего“ имени к „определяемому“ слову (Богородицкий 1935: 104). Им присуща два вида семантики: общекатегориальная (пространственные, временные и др. предлоги) и индивидуальная. Внешним выражением категориального значения предлогов является их сочетаемость с другими именами. Индивидуальная определяется именами, которые соединяются посредством предлога. Их основной функциональной чертой является обязательное наличие двусторонних синтаксических связей. В противоположность полнозначным словам, они лишены репрезентативной функции (Аспекты 1980: 50). Как и служебные слова, которые выражают отношения между объектами, явлениями, ситуациями действительности, нельзя рассматривать значение предлогов вне рамок словосочетания. Каждое их значение зависит от контекста и от значения слов, с которыми они сочетаются. Функция предлогов выражать отношения в реальном мире – это единственный категориальный признак, который объединяет разные виды предлогов.

Категория предлога безусловно интересна для изучения с разных точек зрения. Актуальность рассмотрения предлогов вызвана тем, что они обладают разнообразными значениями, а между отдельными предлогами формируются интересные синонимические отношения. Все эти особенности особенно ясно видны при сопоставлении.

Сопоставление служебных слов (в частности предлогов) имеет свои особенности, связанные с их морфологической, семантической и синтаксической характеристикой. „Учет дифференциации слов на основе их номинативной и коммуника-

тивной функции необходим с точки зрения задач методики обучения лексике, с точки зрения перевода и лексикографической практики, так как разные типы слов требуют разного подхода в их методической, лексикографической и переводческой обработке“ (Червенкова 1982: 134).

Важность лексикографической деятельности отмечена Л. Копецким, который утверждает, что словарь является необходимой частью полного теоретического описания языка. (Копецкий 1973: 42).

По поводу состояния словарного дела Ю. Н. Караулов отмечает тенденцию к „ословариванию“ языкового описания. По его словам, словарь является целью и итогом исследовательской работы, как бы „ответом“ к определенной лингвистической задаче (Караулов 1981: 42).

Изложенные идеи показывают, что в лингвистической литературе последовательно проводится тезис о взаимопроникновении словаря и грамматики. Однако впервые в работах Ю. Д. Апресяна была разработана в деталях концепция интегрального, или единого описания языка. Интегральность является обязательным требованием при создании любого научного описания языка, так как она обеспечивает настрой и взаимодействие между грамматическими правилами и их словарной фиксацией. Максимальная согласованность между грамматикой и словарем на практике означает, что все типы лингвистической информациии способы ее записи должны полностью соответствовать друг другу. „Грамматика“ понимается в широком смысле этого слова и включает как собственно грамматические, так и семантические, просодические, коммуникативные, сочетаемостные, прагматические правила. В лингвистическом описании грамматика и словарь взаимно дополняют друг друга и занимают равноправное положение. Имено словарь является тем компонентом лингвистического описания, в котором должны помещаться сведения о грамматических особенностях описываемых лексических единиц. Лингвистические традиции, в частности лексикографические, не отражают последовательно и исчерпывающим образом подобного рода сведений. Из этого вытекает необходимость пересмотреть подход к лексикографическому описанию слов с точки зрения объема и организации включаемойинформации (Апресян 1979; Апресян 1997).

В целях рассматриваемого материала важными для нас являются лексикографические следствия, вытекающие из основных положений концепции интегрального описания языка. Они определяют содержание и структуру словарной статьи толкового словаря, который является элементом интегрального лингвистического описания (Апресян 1986 б: 57; Апресян 1988: 64).

В рамках системной лексикографии ключевым понятием является лексикографический тип (ЛТ), в котором объединена группа лексем, требующих единообразного описания в словаре. Любые общие свойства лексем, а не только семантические, могут служить основанием для его выделения. В рамках ЛТ демонстрируются свойства, общие для нескольких лексем. Индивидуальные свойства лексемы описываются в рамках „лексикографического портрета“ (ЛП). ЛП предполагает включение „исчерпывающей характеристики всех лингвистически существенных свойств лексемы (Апресян 1992), это словарная статья, выполненная согласно концепции интегрального описания языка. Втолковый словарь, выполненный с учетом требований интегральности должна включаться информация о морфологических, семантических, синтаксических, коммуникативных, прагматических и просодических свойствах лексем. При выборе такого подхода возможно определенным образом сгруппировать

слова и описать их однотипно. Такой тип сведений по своему объему и детализации превосходит сведения, традиционно включаемые в толковые словари.

Принцип единого описания предполагает обязательное требование о том, чтобы однотипные сведения фиксировались в одних и тех же местах одинаковым образом. Следствием этого положения является зонный принцип организации лексикографической информации.

В процессе составления словаря русских и болгарских пространственных предлогов исходим из определения В. В. Морковкина, что учебным словарем можно считать „лексикографическое произведение любого жанра и объема, специально предназначенное для оказания помощи в изучении языка как средства передачи своих и восприятия чужих информационных состояний“ (Морковкин 1990).

В области сопоставления русского и болгарского языков особый интерес представляют работы К. Бабова, который исследует особенности семантической системы русских предлогов и обобщает результаты своих наблюдений в виде словаря (Бабов 1963; Бабов 1968).

Выбранные нами в качестве объекта описания первообразные пространственные предлоги составляют ЛТ на основе общего для них пространственного значения. В них находит отражение наивное описание пространственных отношений. Категория пространства рассматривается в связи с особенностями наивной картины мира. (Об этом подробнее см. Кубрякова 1994: 27). На их фоне осуществляется принцип релятивизма: в наивной картине, описывающей пространство, значение принимает ориентация объектов относительно земной поверхности (по вертикали или по горизонтали), положение наблюдателя относительно описываемого объекта, наличие его контакта с земной поверхностью, размеры соотносимых объектов и т. д. Они обладают общими синтаксическими свойствами, связанными с их актантной структурой и с моделью управления. По своим морфологическим признакам они объединены общим признаком неизменяемость. Интерес к этому разряду слов вызван еще и тем, что они составляют определенную трудность для болгар при овладении русским языком и, соответственно, болгарским языком для русских. В лингвистических работах немного примеров подобного типа словарных статей (см., напр., Крейдлин, Поливанова 1987; Крейдлин 1994; Апресян 1995б).

Употребление некоторых пространственных предлогов (в частости рассматриваемый нами в качестве иллюстрации предлог ЗА) связано с применением дейктической стратегии. Ключевое место в пространственном дейксисе принадлежит фигуре наблюдателя (понятие наблюдателя введено в научный обиход Ю. Д. Апресяном (Апресян 1974: 68; Апресян 1986: 22-23).

Эмпирические данные, полученные в результате проведенного сопоставления, могут стать частью русско-болгарского словаря как часть системного описания лексики.

Словарная статья отражает результаты сопоставительного анализа в лексикографической форме. В связи с этим нам представляется возможным заменить традиционную трехчастную структуру словарной статьи, обычно встречаемую в традиционных словарях, трехчастной (Червенкова 1988; Червенкова 1989; Кретов, Лаомонен, Никкиля 1988). Поле словарной статьи разделено по вертикали на три части. Левую часть (условно ее называем „русской“, так как в ней расположена исходная русская лексическая единица. Правую часть (ее называем условно „болгарской“) занимают соответствия этой единицы в болгарском языке, полученные в результате

сопоставления. Средняя часть отводится для метаязыкового толкования, которое выполняет роль tertium comparationis и обеспечивает базу для сопоставления. Информация, расположенная по горизонтали, определяется зонной организацией словарной статьи. В левой части расположены последовательно: иллюстрации этого значения на русском языке; сочетаемость – лексическая, семантическая; модель управления. В правой части представлены иллюстративные примеры к соответствующему значению на болгарском языке. Комментарии, относящиеся к толкованию, расположены в средней части под толкованием. В самой верхней части по горизонтали обособляется обобщающая часть, в которой представлены исходный русский предлог и все полученные в результате соответствия в болгарском. Библиографическая информация расположена внизу в горизонтальной полосе, занимающей все поле статьи, так как она включает лингвистические исследования, относящиеся как к русскому, так и к болгарскому предлогу. Систематизированную таким образом информацию о предлоге можно расположитьпо отдельным зонам словарной статьи – „лексикографического портрета“.

Проект словарной статьи предлога ЗА

ЗА	**ЗАД, В, ПРЕЗ, ОТВЪД, ОТТАТЪК, НА, СЛЕД, ОКОЛО**	
За		**зад, на, около**
Стоять за шкафом	(1) X V за Y-ом = ‘ объект X занимает место, которое	стоя зад шкафа
Сидеть за столом	ориентировано наличием наблюдателя относительно противоположной лицевой стороны объекта У’	седя на/около масата
за+Т.П.	Комм. В данном значении предлога содержится	
Anti- перед (1)	дейктический элемент – положение наблюдателя	
За	(2) X V за Y-ом = ‘объект X занимает место относительно	**зад**
сад за домом	противоположной лицевой стороны объекта У’	градина зад къщата
руки за спиной		ръце зад гърба
за +Т.П.		
за	(3) X V за Y = ‘действие V направлено относительно	**в, зад, през**
поставить за шкаф	противоположной лицевой стороны объекта X’	слагам зад шкафа
встать за дверь		заставам зад вратата
заткнуть за пояс		пъхам в колана
выкинуть за окно		изхвърлям през прозореца
за+В.П.		
за	(4) X за Y-ом=‘Y находится между X-ом и наблюдателем говорящий считает, что расстояние от X-а до Y-а не больше, чем расстояние от наблюдателя до Y-а’	**зад, отвъд, оттатък**
стул за столом		стол зад масата
дом за деревом		къща зад дървото
жить за рекой	Комм.: В данном значении предлога содержится дейктический элемент – положение наблюдателя	живея отвъд (оттатък) реката
за+Т.П.		
за	(5) X за R до Y-а= ‘объект X и объект Y являются крайними точками расстояния R’	**на**
за два метра от дома		на два метра от къщата
за метр до финиша		на метър от финала

Лексич. Сочет. Предлог за употребляется в сочетании с предлогом до (за… до) и числительным для обозначения расстояния между двумя точками в пространстве.

За+В.П.

За		**след**
идти за телегой	(6) X V за Y-ом= ‘объект X предшествует объекту Y’	вървя след каруцата

Спасова-Михайлова С. Финална и сепарационна функция на предлозите в български език сравнително с други славянски езици. //*Славянска филология*, т. XII. Езикознание. С., 1973, 93-109.

Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика*. М., 1974, 110-112.

Морковкин В.В., Луцкая Н.М., Богачева Г.Ф. и др.*Словарь структурных слов русского языка*. М., 1997, 121-123.

Для обозначения конкретного расстояния с указанием начальной и конечной точки употребляется ЗА(5)+ Т. П. (*за метр до финиша, за километр до вокзала*). (Цифра в круглых скобках после исходного русского предлога соответствует порядковому номеру толкования.) При указании начальной и конечной точки в состав сочетания входят предлоги р. ЗА и р. ДО, точное расстояние фиксируется с помощью числительного. В болгарском языке употребляется аналогичная конструкция с предлогом б. НА (*на метър от финала, на километър от гарата*).

При реализации значения ЗА(4)+Т.П. важно анализировать пространственную ориентацию предмета относительно позиции наблюдателя в описываемой ситуации. В высказываниях типа *стул за столом –стол зад масата, дом за деревом – къща зад дървото, снег за окном* – точка зрения наблюдателя такая, что он видит оба эти объекта,к тому же один из них находится ближе к наблюдателю (в приведенных примерах это р. *стол*, р. *дерево*, р. *окно*). Расстояние между двумя объектами нерелевантно, но оно обозреваемо (реально *здание за поворотом* или мыслимо – *жить за океаном*) наблюдателем. Возможны и случаи, когда для дейктического понимания этого значения нужен более широкий контекст. В болгарском языке р.ЗА соответствует предлог б. ЗАД и наречия ОТВЪД, ОТТАТЪК.

В русском и болгарском языках смысл „нефасадность“ выражается при помощи предлогов: в русском языке это за(1)+Т. П. – б. зад, на, около; за(2)+Т. П – б. в, зад; за (3)+В. П. – б. в, зад, през; за(6)+Т.П.- б. след.

Предлоги, выражающие этот смысл, требуют наличия нескольких условий для его реализации. Они могут быть связаны с наличием фасадной/нефасадной стороны объекта, со статическим или динамическим характером действия,с контактным или неконтактным расположением объекта и с позицией наблюдателя относительно координат речевой ситуации.

Предлоги р. За(2)+Т. П. – б.в, зад; За(3)+В.П. – б. в, зад, през обозначают или статическое положение объекта в пространстве или его движение относительно нефасадной стороны объекта (р. *сад за домом – градина зад къщата, р. руки за спиной- б. лъце зад гърба; р. встать за дверь – б. заставам зад вратата, р. заткнуть за пояс – пъхам в колана; р. выкинуть за дверь – изхвърлям през вратата*).Эти значения являются антонимическими по отношению в целом к локализации места или действия относительно фасадной стороны объекта, (ср. р. *перед/за дверью – б. пред/зад вратата*). Явно, это значение может реализоваться в сочетании с названиями таких объектов, которые имеют фасадную/нефасадную сторону. В случаях типа

ЗА(6)+Т.П. значение существительного воспринимается как обладающее передней и задней стороной, так как на него накладывается значение направления движения, выраженного глаголом (*р. идти за телегой – б. вървя зад каруцата, р. двигаться за группой – б.движа се след групата*). В болгарском языке наблюдается ряд синонимов, наличие которых связано с особенностями сочетаемости существительных. Обычно и в русском, и в болгарском языке это значение связано с дистантым расположением объектов и в отличие от р. ПЕРЕД несодержит дополнительный оттенок близости.

При реализации значения нефасадности важным условием является позиция наблюдателя, см. ЗА(1)+Т. П. в случаях типа – *р. стоять за шкафом – б. стоя зад шкафа, р. находиться за забором – намирам се зад оградата, р. кинотеатр за углом – б. киното е зад ъгъла*. В некоторых случаях следует иметь в виду и значение более широкого контекста для определения положения описываемого объекта (ср., напр. *За окнами шел дождь* – действие происходит по отношению к внешней стороне окон). В некоторых случаях наличие фасадности может оказаться нерелевантным, например *за Уралом* с точки зрения носителя русского языка означает расположения к востоку от Урала (Всеволодова, Владимирский 1982: 219).

Дальнейшая работа, основанная на сопоставительном анализе предлогов с применением указанной теоретической концепции будет продолжена в направлении расширения круга анализируемых значений предлогов, которые формировались на основе пространственного значения (временные, причинные, целевые и т. д.), и составления на этой базе учебного русско-болгарского словаря служебных слов.

Литература

Апресян, Ю.Д. 1974: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва (Apresjan, Y. D. 1974. *Leksicheskaja semantika. Synonimicheskie sredstva jazyka*.1974. Moskva)

Апресян, Ю. Д. 1979: Английские синонимы и синонимический словарь.//*Англо-русский синонимический словарь*. Москва. 502-543.(Apresjan, Y. D. 1979:Angliiskie sinonymi i sinonimicheskii slovar'.//*Anglo-russkij sinonimicheskij* slovar'.Moskva. 502-543).

Апресян, Ю. Д. 1986 б: Интегральное описание языка и толковый словарь. // *Вопросы языкознания*, № 2, 1986, 57-70 (Apresjan, Y. D., 1986b: Integral'noe opisanie yazika i tolkovii slovar'. // *Voprosy jazikoznania*, № 2, 1986, 57-70).

Апресян, Ю. Д. 1986: Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира.// *Семиотика и информатика*, №28, с. 5-33. (Apresjan, Y. D. 1986: Deyksis v leksike i grammatike i naivnaja model' mira.//*Semiotika I informatika*, №28, 5-33.)

Апресян, Ю. Д. 1988: Морфологическая информация для толкового словаря.//*Словарные категории*,Москва, 31-53. (Apresjan, Y. D. 1988:Morfologicheskaja informatsija dlja tolkovogo slovarja.//*Slovarnye kategorii*, Moskva, 31-53).

Апресян, Ю. Д. 1992: О новом словаре синонимов. // Известия АН. СЛЯ, 1992, №1.(Apresjan, Y. D. 1992: O novom slovare sinonimov.//*Izvestija AN. SLYa*, 1992, № 1).

Апресян, Ю. Д.1997: Предисловие // *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* / Под общ. рук. акад. Ю. Д. Апресяна. Вып. 1. Москва, VII-XXXIV. (Apresjan, Y. D. 1997:Predislovie // *Novyi objasnitel'nii slovar' sinonimov russkogo jazika* /Pod obschcim rukovodstvom Y. D. Apresjana. Vyp.1, Moskva, VII-XXXIV).

Апресян, В. Ю. 1995 б: Для и ради: сходства и различия // *Вопросы языкознания*, № 3, 17-27.(Apresjan, V. Y. 1995b: Dlja i radi: shodstva i razlichija//*Voprosy jazikoznania*, 1995, № 3, 17-27).

Аспекты 1980:*Аспекты семантических исследований*. 1980. Москва. (Aspecty 1980: *Aspecty semanticheskih issledovanij*. 1980. Moskva).

Бабов, К. 1963: *Руските предлози*.София. (Babov, K. 1963: Ruskite predlozi. Sofia).

Бабов, К. 1968: Семантична система на руските предлози// *Годишник на Софийския университет*, ФСФ, т. 62, 1968, София. (Babov, K. 1968: Semantichna sistema na ruskite predlozi // *Godishnik na Sofiiskija universitet*, FSF, t. 62, 1968. Sofia).

Богородицкий, В. А. 1935: *Общий курс русской грамматики.* Москва – Ленинград. (Bogoroditskii, V. A. 1935: *Obchsii kurs russkoi grammatiki.*1935.Moskva – Leningrad).

Всеволодова, М. В.,Владимирский Е. Ю. 1982: *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*. Москва. (Vsevolodova, M.V., Vladimirskii E. Y. 1982: *Sposoby vyrazhenija prostranstvennih otnoschenii v sovremennom russkom yazyke*. 1982.Moskva).

Караулов, Ю. Н. 1981: *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. 1981. Москва.(Karaulov, Y. N. 1981: *Lingvisticheskoe konstruirovanie i tezaurus literaturnogo jazika.*1981. Moskva).

Копецкий, Л. В. 1973: Актуальные вопросы лексикологии и лексикографии в свете современной лингистической теории. //*Slovo a slovesnost*. 1973.Bratislava.(Kopetskii, L.V. 1973: Aktual'nie voprosy leksikologii i leksikografii v svete sovremennoj lingvisticheskoj teorii. //*Slovo a slovesnost*. 1973.Bratislava).

Крейдлин Г. Е. 1994: Метафора семантических пространств и значение предлога. // *Вопросы языкознания*, 1994, №5, 19-27.(Krejdlin G. E. 1994: Metafora semanticheskih prostranstv i znachenie predloga.//*Voprosy jazikoznania*, 1994, № 5, 19-27).

Крейдлин, Г. Е., Поливанова А. К. 1987: О лексикографическом описании служебных слов русского языка. //*Вопросы языкознания*, 1987, №1, 106-120.(Krejdlin G. E., Polivanova A. K. 1987: O leksikograficheskom opisanii sluzhebnyh slov russkogo jazika. //*Voprosy jazikoznania*, 1987, № 1, 106-120).

Кретов, А. А., Лаомонен. А., Никкиля Е. 1988: О новом типе двуязычного словаря.//*Русский язык за рубежом.* 1988, № 5, 49-56.(Kretov, A.A., Laomonen A., Nikkilja 1988: O novom tipe dvujazichnogo slovarja // *Russkii jazik za rubezhom*. 1988, № 5, 49-56).

Кубрякова, Е. С. 1994: Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. //*Вопросы языкознания*, 1994, №4, 34-47.(Kubrjakova, E. S. 1994: Nachal'nie etapy stanovlenija kognitivizma: lingvistika-psihologija-kognitivnaja nauka. //*Voprosy jazikoznania*, 1994, № 4, 34-37).

Морковкин, В. В. 1990: *Основы теории учебной лексикографии*: автореф.дисс. докт. филолог. наук. Москва, ИРЯ им. А. С. Пушкина, 72 с.(Morkovkin V. V. 1990:*Osnovy teorii uchebnoj leksikografii*: avtoref. Diss. Dokt. Filolog. Nauk. Moskva. IRJa im. Puschkina, 72 s.)

Червенкова, И. 1982: О сопоставительном описании русской и болгарской лексики.//*Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков. Фонетика и лексика.* София.123-183.(Chervenkova I. 1982: O sopostavitel'nom opisanii russkoj i bolgarskoj leksiki. // *Voprosy sopostavitel'nogo opisanija russkogo i bolgarskogo jazykov. Fonetika i leksika*. Sofia. 123-183).

Червенкова, И. 1988: Сопоставитерьный анализ лексики и двуязычные словари//*Болгарская русистика*, 1988, № 2, 69-79.(Chervenkova I. 1988: Sopostavitel'nii analiz leksiki i dvujazichnyie slovari // *Bolgarskaja rusistika*, 1988, № 2, 69-79).

Червенкова, И. 2011: *Сопоставительное исследование современной русской и болгарской лексики.* София, 2011. (Chervenkova I. 2011: *Sopostavitel'noe issledovanie sovremennoj russkoj i bolgarskoj leksiki*. Sofia, 2011).

SPRACHPURISMUS IN DER SLAVIA: DER SONDERFALL BULGARISCH

Kai WITZLACK-MAKAREVICH
Aleksander-Brückner-Zentrum für Polenstudien, Universität Jena (Deutschland)
E-mail: kai.witzlack@europarl.europa.eu

PURISM IN SLAVONIC LANGUAGES: THE SPECIAL CASE OF BULGARIAN

Abstract: Language purism played an important role in the history of the Slavonic standard languages. But its influence on every single language was different in scope. Even though every single case should be studied separately, we can divide the Slavonic languages into a rather puristic group and a rather non-puristic one. The case of Bulgarian is special, as almost no other Slavonic language has developed such an amount of non-Slavic linguistic features, meaning that language purism in Bulgarian might have gone far beyond the widespread purism against foreign words in the lexicon.

This paper introduces the concept of language purism with special attention to the Bulgarian standard language. Amongst other things it shows which efforts were made in the 19th century to reorient the Bulgarian language towards the Slavonic model and tries to show, why these efforts remained a footnote in the history of the Bulgarian language.

Keywords: Slavonic languages, Bulgarian language, Czech language, language purism, Balkan linguistics

An Modellen und Ansätzen zur Klassifizierung der slavischen (Literatur-)Sprachen, die in den vergangenen 200 Jahren entwickelt wurden, besteht kein Mangel. Der klassischen Dreigliederung in eine ost-, süd- und westslavische Gruppe steht eine Zweigliederung in eine nord- und südslavische Gruppe mit verschiedenen Untergruppen gegenüber. Ferner können slavische Sprachen mit unterbrochener bzw. kontinuierlicher Entwicklung sowie poly- oder monodialektale Sprachen unterschieden werden. Eine Einteilung ist auch nach dem während der Herausbildung vorherrschenden literarischen Stil möglich. So weist George Shevelov darauf hin, dass Sprachen, die während des Barock entstanden seien, sich von jenen unterschieden, die sich in der Zeit des Positivismus, der Renaissance, des Klassizismus oder der Romantik herausgebildet haben. (Shevelov 1966: 5f) Von Alexander Isačenko stammt eine synchrone Typologisierung anhand phonetischer Kriterien, die innerhalb der slavischen Sprachen „zwei extreme Typen“ ansetzt: einen *radikal konsonantischen* (Polnisch, ostslavische und sorbische Sprachen sowie Bulgarisch) und einen *radikal vokalischen* Sprachtypus (Serbokroatisch, Slovenisch, Kaschubisch). (Isačenko 1939/1940: 71) Seine Einteilung folgt weder geographischen noch genetischen Kriterien sondern der „Teilnahme der slav. Sprachen an größeren Gruppierungen, den Sprachbünden.“ (Isačenko 1939/1940: 71) František Mareš stellte 1980 seine Tetrachotomie und doppelte Dichotomie vor. (Mareš 1980)

Boris Unbegaun unterteilt die slavischen Sprachen anhand ihrer Neigung zu Entlehnungen bzw. der Bildung von Kalkierungen bei der Übernahme fremdsprachlicher Lexik: „Les unes, à savoir le croate, le slovène, le tchèque et le sorabe, utilisent largement le procédé du calque pour se créer un vocabulaire littéraire. Les autres, à savoir le polonais, le russe, le serbe et le bulgare, préfèrent l'emprunt tout court.” (Unbegaun 1932: 46) George Thomas bezeichnet Kalkierungen als einen „excellent litmus test of the intensity of puristic feeling.” (Thomas 1988: 106) Das Bulgarische würde demnach innerhalb der Slavia zu den Sprachen zählen, in denen der Purismus vergleichsweise wenig stark ausgeprägt ist, worauf auch verschiedene Autoren aus Bulgarien selbst hinweisen (Părev 1980; Moskova 1999; Бояджиев 2008; Александрова 2008; Тишева 2012). Ljubomir Andrejčin bescheinigt dem Purismus im Bulgarischen eine „трезва умереност.“ (Андрейчин 1986: 148) Wohl deshalb wurde diesem Thema

auch innerhalb der bulgarischen Linguistik nur wenig Raum eingeräumt. (Гладкова und Ликоманова 2008: 350)

BEGRIFFSDEUTUNG

Todor Bojadžiev versteht unter Purismus „[к]райните прояви за системно прочистване на езика от навлезите в него чужди думи […].“ (Бояджиев 2008: 2) Doch machte im bulgarischen Kontext bereits Mosko Moskov darauf aufmerksam, dass der Purismus [о]свен очистване от чужди думи то може да обхваща и диалектизми и жаргонни думи.“ (Москов 1958: 4) Diese Auffassung teilt auch Ljubomir Andrejčin: „В по-широк смисъл на думата борбата за чистота на езика обхваща и борбата срещу употребата на жаргонни и паразитни думи, както и на груби диалектизми в книжовния език.“ (Андрейчин 1986: 143) Damit wird der Purismus jedoch ausschließlich auf den Wortschatz beschränkt, was, wie zu zeigen sein wird, typisch für den Purismus im Bulgarischen zu sein scheint. Auch Radoslav Katičić weist darauf hin, „da je odbijanje jezičnih sredstava tuđega podrijetla samo jedan od raznih oblika u kojima se čistunstvo može pojaviti.“ (Katičić 1974: 86) Laut Thomas kann sich der Purismus neben fremdsprachlichen gegen sämtliche unerwünschten Elemente in der Sprache richten. Auch wenn diese sich in erster Linie im Lexikon äußerten, könnten auch alle übrigen Sprachebenen betroffen sein. (Thomas 1991: 12) Außerdem können puristische Bestrebungen darauf abzielen, in einer Sprache Elemente zu erhalten, die als typisch für diese Sprache und damit schützenswert betrachtet werden. In einigen slavischen Sprachen waren dies unter anderem der Vokativ, der Verbalaspekt oder die Nominalflexion.

Bezüglich der Ausrichtung des Sprachpurismus unterscheidet Thomas (1991: 76-81) archaisierenden, ethnographischen, elitären, reformistischen, spielerischen sowie xenophoben Purismus und fasst auch den Purismus gegen den Purismus als eine Form des Purismus auf. Neben dem xenophoben Purismus mit seinen wechselnden Ausrichtungen spielten bei der Sprachendiskussion des 19. und frühen 20. Jahrhunderts in der Slavia und nicht zuletzt in Bulgarien insbesondere der archaische und der ethnographische Purismus eine zentrale Rolle. Beim archaischen Purismus erfolgen Kodifizierung und Sprachausbau in enger Anlehnung an die (Schrift-)Sprache eines (vermeintlich) *Goldenen Zeitalters* der Sprachgeschichte, während der ethnographische Purismus die angeblich reine und unverdorbene Sprache der einfachen Landbevölkerung zum Ideal (v)erklärt. Sprachen, die im 19. Jahrhundert unter dem Einfluss der Romantik geformt wurden, tragen somit oft ethnographisch-puristische Züge.

Buttler et al. verweisen insbesondere auf die ideologische Komponente des Purismus. (Buttler et al. 1986: 71) Diese führt auch dazu, dass in zahlreichen wissenschaftlichen Arbeiten zum Purismus die Grenzen zwischen Subjektivität und Objektivität in bezug auf den Forschungsgegenstand verwischen, die jeweiligen Autoren also ihre Meinung zum Purismus äußern, was etwa an Wendungen wie *überflüssige Fremdwörter* deutlich wird. Diese Arbeiten lassen dadurch gewisse Rückschlüsse auf puristische Tendenzen in den einzelnen Sprachen zu und können somit als Primärquellen herangezogen werden. Typisch in diesem Zusammenhang ist die Aussage von Andrejčin, wonach „ненужни чужди елементи“ die Sprache vom richtigen Entwicklungsweg abbrächten sowie ihre Eigenständigkeit und sogar die nationale Würde des Volkes bedrohten. (Андрейчин 1986: 143) Auch die Formulierung von Stefan Mladenov bezüglich *manchmal entbehrlicher Lehn- und Fremdwörter* kann in diesem Sinne zumindest als latent puristische Aussage gewertet werden. (Mladenov 1929: 73) An anderer Stelle ruft Andrejčin sogar ganz unumwunden zur *Sorge um die Reinheit der Muttersprache* auf: „Затова грижите за чистотата на родния език трябва да бъдат постояни и неуморни и към тях трябва да се приобщават все по-широки среди.“ (Андрейчин 1986: 147)

Ferner entstehe Sprachpurismus „zazwyczaj po okresach szczególnie szybkiego wzrostu języka […]. (Buttler et al. 1986: 73) Demnach wären im Bulgarischen puristische Tendenzen

gegen Russismen etwa für die Zeit nach den Balkankriegen 1912/1913 zu erwarten, als sich die Beziehungen zwischen Russland und Bulgarien eingetrübt hatten und gleichzeitig im Zuge des intensiven Sprachausbaus im 19. Jahrhundert eine Vielzahl von Russismen ins Bulgarische übernommen worden war.

SPRACHPURISMUS IN DER SLAVIA

Der Sprachpurismus in seinen verschiedenen Formen hat in allen slavischen (Standard-) Sprachen seine Spuren hinterlassen. In Abhängigkeit von Intensität und Ausrichtung der puristischen Bestrebungen sind diese Spuren allerdings entsprechend unterschiedlich tief und ausgeformt. Zu puristischen Tendenzen kam es insbesondere im Zuge der Kodifizierung der nationalen Schriftsprachen im 19. Jh., die ein wichtiges Element der nationalen Wiedergeburt sind. Dabei stehen Russisch und mit Abstrichen auch Polnisch, das aus der westlavischen Gruppe ausschert – zumindest was den xenophoben Purismus betrifft –, den anderen slavischen Sprachen gegenüber, was Robert Auty auf deren „uninterrupted development from their medieval beginnings to the present day" zurückführt, während die Geschichte „of each of the other Slavonic languages is fragmented, interrupted, or of recent (and sometimes deliberate) origin." (Auty 1973: 336)

Anders als die große slavische Sprache Russisch unterlagen die kleineren oft einem starken (oder vermeintlich starken) Einfluss vonseiten einer dominanten Sprache und/oder Kultur, der puristische Schutzreaktionen auslöste. Es besteht demnach ein Zusammenhang zwischen dem Gefühl kultureller und sprachlicher Bedrohung und Sprachpurismus. Diese Aussage kann jedoch nicht verallgemeinert werden, wie das Bulgarische und die serbische Variante des Serbokroatischen zeigen. Dennoch waren xenophobe puristische Tendenzen im Sinne einer Kritik an den Ergebnissen eines kontaktinduzierten Sprachwandels auch dem Bulgarischen nicht fremd und spielten insbesondere bei der Reslavisierung des Wortschatzes eine wichtige Rolle. Der Purismus gegen die *unslavischen* Balkanismen war hingegen weit weniger ausgeprägt. Im Abschnitt *Въпросът за чистотата на българския език* seines Buches *Из историята на нашето езиково строителство* geht Andrejčin zum Beispiel überhaupt nicht auf diesen ein. (Андрейчин 1986: 141-148)

DAS BULGARISCHE ALS BALKANSPRACHE

Im Laufe der Jahrhunderte hatte sich das Bulgarische infolge intensiver Kontakte mit den anderen Balkansprachen, insbesondere während der osmanischen Fremdherrschaft von 1396 bis 1878, sowie parallel verlaufender interner Prozesse, stark gewandelt. Dieser Wandel blieb auch der im Entstehen begriffenen Slavistik nicht verborgen. So bemerkte Kopitar 1822, kein anderer slavischer Dialekt sei „so viel als der bulgarische durch den Lauf der Zeiten und durch fremden Einfluss sowohl in seinem grammatikalischen Baue als in seinem ganzen Charakter verändert worden." (Talvj 1852: 120) Laut Šafárik sei diese Entslavisierung des Bulgarischen darauf zurückzuführen, dass die „jetzigen Bulgaren ein Gemisch aus Slawen, Rumunen und Tataren seyen, und sich die Sprache der ersteren an denen der zwei letzteren abgestossen und fremdartige Elemente in sich aufgenommen [habe]." (Šafárik 1869: 223) Für die Schwierigkeiten bei der Einordnung des Bulgarischen spricht die Einschätzung von Dobrovský und Kopitar von einer „Sprache mit slavoromanischen Merkmalen." (Schaller 1975, S. 96) Neben türkisch-osmanischen Einflüssen wurde insbesondere der Wortschatz des Bulgarischen erheblich vom Griechischen geprägt. So besitzt „das Bulg. von allen Slavinen die meisten neugriechischen Wortschatzelemente" (Mladenov 1929: 72) und der türkische Einfluss auf die bulgarische Lexik stehe dem in nichts nach. (Mladenov 1929: 73) Durch diese „beträchtliche Zahl der

manchmal entbehrlichen Lehn- und Fremdwörter“ hebe sich das Bulgarische von allen anderen slavischen Sprachen ab. (Mladenov 1929: 73) Walczak befindet hingegen, das Bulgarische unterscheide sich vor allem in grammatischer Hinsicht am weitesten von den übrigen slavischen Sprachen. (Walczak 1999: 22) Diese Abweichungen werden auch als *Balkanismen* bezeichnet, die im Zuge von „Milieueinwirkung im Sinne kongruenter Entwicklung mit den Nachbaridiomen“ (Isačenko 1939/1940: 73) entstanden. Der Leipziger Südslavist Uwe Hinrichs stellte vor diesem Hintergrund seine provokativ-zugespitzte These vom Bulgarischen als kreolisiertem Altbulgarischen vor. (Hinrichs 2003) Kennzeichen dieser *Balkanismen* sind vor allem der Abbau des Kasussystems, das von einer Ausweitung der Präpositionalfunktionen, der Entstehung des nachgestellten bestimmten Artikels sowie der Objektreduplikation mit der Kurzform des Personalpronomens kompensiert wurde, ferner die analytische Steigerung der Adjektive und Adverbien, der Verlust des Infinitivs, Futurbildung mit dem Modalverb wollen, die semantische und funktionale Unterscheidung zwischen Perfekt und Aorist oder der sogenannte Renarrativ. (ausführlich hierzu siehe: Asenova 1999: 219-232)

Die offensichtlichen typologischen Gemeinsamkeiten der Balkansprachen führten schließlich zur Postulierung des Balkansprachbundes durch Trubeckoj auf dem 1. Slavistenkonkress in Den Haag im Jahr 1928 sowie zur Etablierung der Balkanlinguistik als eigenständige sprachwissenschaftliche Disziplin zwei Jahre später mit dem Erscheinen von Sandfelds wegweisender Studie *Linguistique balkanique*. (Sandfeld 1930) Das Bulgarische gilt als balkanische Mustersprache, da es kein gemeinsames Kennzeichen dieses Sprachbundes gebe, das nicht auch im Bulgarischen vorkomme. (Asenova 1999, S. 233) Entsprechend bescheinigt Lindstedt dem Bulgarischen, das er mit dem Mazedonischen unter *Balkanslavisch* zusammenfasst, den höchsten Balkanisierungsgrad aller Balkansprachen. (Lindstedt 2000: 232) Insgesamt ist allerdings umstritten, worauf diese Merkmale tatsächlich zurückzuführen sind (innere Entwicklung und/oder äußere Einflüsse) und wann genau sie entstanden sind bzw. in der bulgarischen (Standard-)Sprache etabliert waren (zu den verschiedenen Theorien und Ansätzen siehe ausführlich: Rabus 2013: 317-377, speziell zum Verlust der Deklination: Meyer 1920: 7-31, zum Schwund des Infinitivs: Reimann 1984: 5-13)

Eine ähnliche Entwicklung hatte auch die balkanische Nachbarsprache Rumänisch durchgemacht, die im Laufe ihrer Entwicklung ihrerseits slavische Züge angenommen hatte und deshalb relatinisiert werden sollte, was insbesondere „durch Entlehnungen aus den romanischen Schwestersprachen“ (Dahmen und Schweickard 1998, S. 182) und Zurückdrängung kirchenslavischer, neugriechischer und türkischer Elemente geschah. In beiden Sprachen fanden Puristen also, nicht zuletzt da „die Sprache als eines der mächtigsten Instrumente des Nationalbewusstseins und der Wiedergeburt aufgefasst wurde,“ (Georgieva und Lilov 1983: 130) ein weites Betätigungsfeld vor. Schließlich wurde im Zuge des Ausbaus und der Reformierung des Bulgarischen im 19. Jahrhundert insbesondere die slavische Abkunft der Bulgaren und weniger die thrakische bzw. protobulgarische betont. Nicht zufällig gilt Paisij Hilendarskis *Istorija Slavenobolgarskaja* von 1762 als Ausgangspunkt dieser Entwicklungen. Es war erkannt worden, dass gerade das Fehlen einer Literatursprache Assimilationstendenzen hin zum Türkischen oder Griechischen verstärkt hatte. (Georgieva und Lilov 1983: 114) Todorova (2006: 15) stellt für das beginnende 19. Jahrhundert fest, dass Sprachreinheit allgemein „as the lack of foreign words and other linguistic elements (chiefly from Turkish and Greek)” aufgefasst wurde. Es lag also durchaus im Bereich des Möglichen, dass sich der Purismus in den Folgejahren sowohl gegen Lehn- und Fremdwörter als auch gegen die beschriebenen kontaktinduzierten Balkanismen richtet.

Moskova konstatiert in diesem Zusammenhang deshalb insbesondere zwei Probleme: „de aanwezigheid van een zeer groot aantal niet-Slavische woorden en een beperkte woordeschat als gevolg van het ontbreeken van een literaire traditie.“ (Moskova 1999: 253) So war im Sinne der Abgrenzung der bulgarischen Sprache „die konsequente Vermeidung und Beseitigung der türkischen Elemente und der griechischen Umgangswörter aus ihrem System […] und ihre bewusste Nichtzulassung in der Sprache der Literatur“ ein zentraler Bestandteil des Strebens „nach Bewahrung der nationalen Eigenart“ und „des slavischen Charakters der neuen Literatursprache.“ (Georgieva und Lilov 1983: 122) Dies vollzog sich vor allem durch Rückgriffe auf das Kirchenslavische und Anlehnungen an das Russische, später dann durch Bildung von Neologismen. Dabei kann ein, wenn auch phonetisch russifizierter, *Reimport* von Wörtern festgestellt werden, die über das Bulgarisch-Kirchenslavische zuvor ins Russische gelangt waren. Bei der Slavisierung des Wortschatzes kam es auch zu Verständnisschwierigkeiten, da die neuen Kirchenslavismen, Russismen oder Neologismen in der Bevölkerung kaum bekannt waren, weshalb, etwa in Petăr Berons *Рибен буквар* (1824), „написан на жив народен език“ (Андрейчин 1986: 183), Turzismen noch zu deren Erklärung herangezogen werden mussten, wie bei *басни (темсили), ловец (авджия)*, *конник (атлия)*, da sie nicht überall verstanden wurden. (Părev 1980: 145) Andrejčin gelangt zu der Einschätzung, dass Beron „има ясно съзнание и за чистотата на българскя език. Той избягва твърде последователно турските думи.“ (Андрейчин 1986: 184) Der Fremdwortpurismus war also von Beginn an Bestandteil der neubulgarischen Literatur. Sowohl die Grammatik von Neofit Rilski (1835) als auch die von Ivan Bogorov (1844) enthalten ein Verzeichnis von gebräuchlichen Turzismen bzw. Gräzismen, die, so Rilski, „по возможности съ равнознаменователни Славенски, или Р8ссійски“ ersetzt werden sollten. (Андрейчин et al. 1978: 116) Das Verzeichnis von Bogorov ist ungleich ausführlicher, was nicht bedeutet, dass alle Nennungen von Rilski auch bei Bogorov enthalten sind. Unterschiedliche Ersetzungsvorschläge sind ebenfalls möglich. Auch Aprilov forderte Mitte des 19. Jahrhunderts die Entfernung von Fremdwörtern aus der gesprochenen Sprache und deren Ersetzung durch neu- oder altbulgarische Wörter. Jeder Lehrer solle „съ чисты буквы“ Fremdwörter an die Tafel schreiben, damit diese besser zu erkennen seien. Deren bulgarische Entsprechungen sollten dann von den Kindern „ежедневно по нѣколко“ aufgeschrieben und auswendig gelernt werden. (Априлов 1847: 37)

Diese Beispiele sind ein Beleg für die Entslavisierung des bulgarischen Wortschatzes Mitte des 19. Jahrhunderts, die rückgängig gemacht werden sollte. Der Umstand, dass Mladenov noch 1929, also nach der Konsolidierung des Neubulgarischen, konstatiert, das Bulgarische unterscheide sich vor allem durch den großen Anteil griechischer und türkischer Lehnwörter von allen anderen slavischen Sprachen, könnte den Schluss zulassen, dass der Purismus zumindest bis zu diesem Zeitpunkt nicht stark genug war, um den bulgarischen Wortschatz umfassend zu slavisieren. In Dimitrova (1997: 33) heißt es dann auch, dass trotz der Jahrhunderte währenden osmanischen Fremdherrschaft „[с]лед Освобождението от турско робство не се наблюдават резки промени в лоялността на българската езикова общност към турските заемки.“ Diese Loyalität verwundert angesichts der Tatsache, dass das wichtigste Ziel unmittelbar nach 1878 darin bestand, den „Bulgarian character of the population inhabiting the regions severed from Bulgaria“ zu betonen „and, thus, to legitimize the attempts to rectify the unjust provisions of the Berlin treaty.“ (Todorova 2006: 22) Durch die in Südosteuropa übliche Gleichsetzung von Sprache und Ethnie musste dieser Nachweis natürlich auch sprachlich erbracht werden. So wurden etwa die Pomaken trotz ihrer muslimischen Religion bulgarisch vereinnahmt oder die Existenz einer mazedonischen Nation aufgrund der fast identischen Sprache bestritten. (Todorova 2006: 23)

Trotz Schwankungen in der puristischen Bewertung von Russismen kann generell auch eine „лоялност към русизмите в българския език“ (Dimitrova 1997: 27) konstatiert werden. Bereits in den 1860er Jahren regte sich in turkophilen Kreisen allerdings auch erster Widerstand gegen den Einfluss des Russischen, der sich insbesondere in der von Nikola Genovič herausgegebenen Zeitschrift *Турция* äußerte. (Москов 1958, S. 23) Im Zuge des wachsenden Einflusses der *Neubulgarischen Schule*, deren Vertreter sich verstärkt der Volkssprache zuwandten, „begann allmählich die Begrenzung des kirchenslavischen Spracheinflusses.“ (Georgieva und Lilov 1983: 126) So etwa bei Ivan Bogorov, der nach anfänglichen Entlehnungen aus dem Russischen und Kirchenslavischen verstärkt eigene Schöpfungen vorschlug (Părev 1980: 151) und sich zum „най-ревностен борец за чист български език през този етап (от 1860 г. до Освобождението)“ entwickelte. (Москов 1958: 25)

Ab den 1920er Jahren wandte sich dann auch der allgemeine xenophobe Purismus stärker gegen Russismen und ebenso Europäismen, mit denen bislang das slavische Element bzw. die Hinwendung zum als modern empfundenen Westeuropa betont wurde. Letztere seien ein „нова напаст за нашия език“, so der Komponist und Musikpädagoge Tričkov 1921 in der Zeitschrift *Zlatorog*. (Колева-Иванов 2013: 46f.) Vor allem in den 1930er Jahren sei ein „отдръпване от русизмите в българския книжовен език и особено в художествената литература“ zu beobachten. (Dimitrova 1997: 30) Nach 1945 kam es zu einer erneuten Hinwendung zum Russischen, wenn sicherlich auch nicht immer ganz freiwillig. Diese nahm an Intensität zu und erfasste alle sprachlichen Ebenen. (Dimitrova 1997: 25) Auch die Schriftreform nach 1945 nach russisch-sowjetischem Vorbild, der die Buchstaben *ѣ* und *ѫ* zum Opfer fielen, kann in diesen Zusammenhang gestellt werden. Hiermit nährte sich das Bulgarische dem modernen Russischen im Schriftbild weiter an. Auch der *Puritanismus* im Bulgarischen, also das Vermeiden von Bezügen auf die Sexualität etwa in Wörterbüchern oder im öffentlichen Diskurs, erinnert stark an das Russische in der Sowjetunion. Vor dem Hintergrund der besonders engen Beziehungen zwischen Bulgarien und der Sowjetunion innerhalb der sozialistischen Staatengemeinschaft fällt auf, dass Andrejčin 1986 „като пример за непотребни чуждици“ vor allem Russismen wie *уровен*, *немедлено*, *обязательство*, *успеваемост* oder *начиная* nennt. (Андрейчин 1986: 144) Daraus könnte geschlossen werden, dass zumindest *unnötige* Turzismen und Gräzismen aus der Sprache verdrängt worden waren und nun das Russische als größte Bedrohung für die *Reinheit* des Bulgarischen wahrgenommen wurde. Anfang der 1990er Jahre kam es dann außerdem zu einem Rückgang beim Gebrauch von russischen Entlehnungen, um Assoziationen mit dem alten System zu vermeiden (Moskova 1999, S. 259) Dieser „съмнителен пуризъм с политически окраска“ (Dimitrova 1997: 34) richtete sich auch gegen deutsche, französische oder italienische Entlehnungen, hat sich aber inzwischen wieder abgeschwächt.

SLAVISIERUNGEN IM TSCHECHISCHEN UND BULGARISCHEN

Wie gezeigt erfuhr das Bulgarische in seiner Geschichte einen Wandel, der weit über den Bereich der Lexik hinausging und dazu führte, dass das Bulgarische zusammen mit dem Mazedonischen unter typologischen Gesichtspunkten innerhalb der Slavia eine Sonderstellung einnimmt. Im Tschechischen, „wo der jahrhundertelange Kontakt mit dem Deutschen schon sehr früh zu puristischen Reaktionen geführt hat, die teilweise auch über den Bereich des Lexikons hinausgehen“ (Berger 2013: 299), richteten sich diese etwa auch gegen vermeintlich nichtslavische Erscheinungen wie Komposita, den drohenden Verlust des Vokativs, des Besitzbeiworts oder des Verbalaspekts, Vereinfachungen der Nominalflexion, Nominalisierungen und die Verwendung von Präpositionen oder Wortstellungen nach deutschem Muster, den Rückgang der Genitivrektion bei bestimmten Verben oder des Genitivs der Verneinung sowie

das wie in der gesamten Westslavia vom Deutschen geprägte Modalsystem. (ausführlich hierzu Berger 2013) Nicht alle diese Erscheinungen können jedoch zweifelsfrei auf deutschen Einfluss zurückgeführt werden. Ein Blick auf die tschechische Gegenwartssprache zeigt, dass zumindest einige der puristischen Beeinflussungen des 19. Jahrhunderts erfolgreich waren und den slavischen Charakter des Tschechischen stärkten, so dass es etwa im Nominalbereich weiter uneingeschränkt dem flektierenden Sprachtyp zugeordnet werden kann und über ein vollständig ausgeprägtes Aspektsystem verfügt.

Im Bulgarischen war diese *Deslavisierung* im 19. Jahrhundert in den meisten Dialekten offensichtlich schon zu weit fortgeschritten, um ohne weiteres rückgängig gemacht zu werden. Es ging vielmehr darum, eine Dialektgrundlage auszuwählen, die weitestgehende Verständlichkeit innerhalb der zersplitterten bulgarischen Sprachgemeinschaft ermöglichte. „C'est pourquoi certaines tentatives visant consciemment à rendre la langue littéraire plus archaïque […] ne peuvent être considérées que comme des déviations de la ligne unique de l'évolution." (Cojnska 1988: 356f) Die zu schaffende Schriftsprache sollte zwar möglichst rein sein, doch wurde Reinheit zuvorderst mit dem Fehlen türkischer und griechischer Wörter und weniger mit den beschriebenen Balkanismen gleichgesetzt. Als reine Dialekte wurden deshalb nicht zuletzt die mazedonischen und pomakischen betrachtet, weil insbesondere letztere am wenigsten von anderen Sprachen beeinflusst worden waren und etwa bis heute Kasusreste bewahrt haben. Auch die Sprache der Frauen, unter denen Zweisprachigkeit weniger verbreitet war, sowie aus gleichen Gründen die Sprache der Landbevölkerung, wurde als besonders rein empfunden. (Todorova 2006: 18) Dennoch konnten sich auch Vertreter der *Neubulgarischen Schule* wie Vasil Aprilov oder Ivan Bogorov nie ganz vom altbulgarisch-kirchenslavischen Erbe lösen, auf das man im Bulgarien der Wiedergeburt mit Stolz blickte. Und nicht zuletzt sollte die auch von Miklosich vertretene *pannonische Hypothese* widerlegt und die historische Verbindung zur Sprache der ältesten slavischen Schriftdenkmäler betont werden, für die es laut Miklosich keinen Beweis gebe und die er insbesondere infolge der fehlenden Nominalflexion im modernen Bulgarischen anzweifelte. (Miklosich 1883: 5) So unterstrich Petko Slavejkov in seinem Aufsatz *Кой и какъв е български язык* aus dem Jahr 1851 die „принадлежността на родния език към славянските езици и се сочи, че от всички тях българският е най-близък до църковнославянския, които е изграден на старобългарска основа." (Маждракова-Чавдарова 1989: 115)

Insbesondere Venelin versuchte, wie er Aprilov 1837 in einem Brief mitteilte, Karamzins These von der tatarischen Abkunft der Bulgaren zu widerlegen, die „и досега има голяма тежест в Русия" (Венелин 1969b: 419), und deren slavischen Ursprung nachzuweisen. Dennoch konnte die *Kirchenslavische Schule* um Christaki Pavlovič und Konstantin Fotinov im Vergleich zur einflussreichen *Neubulgarischen* sowie *Slavobulgarischen Schule* kaum an Boden gewinnen. Dies kann teilweise auch auf den Einfluss Herders zurückgeführt werden, der in Bulgarien vor allem in den 1840er Jahren spürbar war. (Todorova 2006: 14) Der ethnografische Purismus setzte sich damit gegen den archaisch-elitären Purismus durch, auch wenn dieser bei vielen einflussreichen Grammatikern (zumindest zeitweise) festgestellt werden kann. Dadurch kam es zu einer *Demokratisierung* der Sprache, mit der ihre Allgemeinverständlichkeit gewährleistet wurde.

Der Entwicklungsweg des Bulgarischen war allerdings nicht zwangsläufig vorherbestimmt. So verzichtet nicht zuletzt der „родоначалник […] на нашия съвременен книжовен език" (Андрейчин 1986: 183), Paisij Chilendarski, in seiner *История Славянобългарска* (1762) fast durchgängig auf den Artikel, verwendet den Infinitiv, auch wenn dieser häufig durch die *да*-Konstruktion ersetzt wird, bildet das Futur mit *будетъ*, und zieht Kasusformen analytischen Bildungen vor, wobei es auch zu Parallelformen bei gleichen Ausdrücken kommt. Da er in der damaskinischen Tradition stand und die sprachliche Konzeption vertrat, „да бъде

разбираем, достъпнен, да носи общобългарски черти […]“ (Иванова 2009: 126) und „простим болгаром просто и написах“, könnte hieraus gefolgert werden, dass die von Paisij verwendeten grammatischen Mittel zu diesem Zeitpunkt auch in der Volkssprache zumindest noch gewisse *gemeinbulgarische Züge* aufwiesen.

Insbesondere die Verwendung des Artikels wurde während der Wiedergeburt immer wieder debattiert. Jurij Venelin nannte dessen Verwendung eine unglückliche Angewohnheit des einfachen Volkes, die schuld daran sei, dass das Bulgarische „да почне да загуба правилните форми на своите падежи.“ (Венелин 1969a: 272) Diese Formen waren zu diesem Zeitpunkt also noch nicht *verloren*. In seiner *Пѫрвичка бѫлгарска Грамматика* (Bukarest, 1844), die unter dem Titel *Пѫрвичка бѫлгарска Словница* vier Jahre später in Istanbul neu aufgelegt wurde, verwendet Bogorov den Artikel jedoch schon konsequent und verzichtet auf die Nominalflexion (außer im Vokativ). Ferner vertritt er als überzeugter Vertreter der *Neubulgarischen Schule* die Auffassung, „че националният език трябва да се гради, да се развива и да се обогатява върху основата на живата народно-разговорна реч.“ (Първев 1986, S. IX)

Auch Aprilov sprach sich, insbesondere unter dem Einfluss von Venelins *Древніе и нынѣшние болгары* (1829), zunächst noch für eine Anlehnung des Bulgarischen an das Kirchenslavische aus. So forderte er die Abschaffung des Artikels und die Einführung der etymologischen Rechtschreibung nach dem Vorbild der ältesten Kirchenbücher des *златен век* im 10. Jahrhundert. Nach Möglichkeit sollte der Dialekt zur Grundlage der neuen Hochsprache ausgewählt werden, in dem sich das Kasussystem am besten erhalten und sich kein Artikel herausgebildet hatte. Es war jedoch nicht möglich, archaische Formen wiederzubeleben und zum Beispiel die Artikel zu verbieten, „které se již zdomácněly všude, kde se mluvilo bulharsky.“ (Páta 1937: 220) Nach dem Tod Venelins (1839) beschritt Aprilov diesen Weg dann auch nicht weiter. In seinen *Мысли за сегашно то бѣлгарско ученіе* befürwortet er die Beibehaltung der Artikel und verweist insbesondere auf westeuropäische Vorbilder: „Както Италіянци тѣ, Французи тѣ и други тѣ народи, така и Бѫлгаре тѣ внесохѫ въ говорный атъ языкъ за облегченіе, членове тѣ. Никой нѣма право да им ги отнеме.“ (Априлов 1847: 34) Die letzte Aussage deutet darauf hin, dass es zu dieser Zeit Forderungen gegeben haben muss, den Bulgaren die Artikel wieder *wegzunehmen*. Ferner weist Aprilov in dieser Aussage ausdrücklich auf die *gesprochene Sprache* hin und macht keine Angaben zur Schriftsprache.

Diese Hinwendung zu den Artikeln wurde bis etwa 1850 noch von weiteren Autoren vollzogen. Aprilov (1847: 34) verweist hier auf prominente Vertreter der *Kirchenslavischen Schule* wie Pavlovič, der an deren Stelle zunächst Pronomina vorgeschlagen hatte, und Fotinov. Andere wollten der *Kirchenslavischen Schule* ewig treu bleiben, wie Rajno Popovič Rilski 1838 noch versichert hatte: „Колкото от моя страна, аз никога не ще се отделя от църковно-славянските. Същото мислят и много други, доколкото аз зная.“ (Попович 1969: 427) Ein Beispiel für die gleichzeitige Verwendung der Nominalflexion und der Artikel ist die Grammatik von Ioakim Gruev aus dem Jahr 1858: „Имена-та за да дойдѫ въ различны числа и падежи измѣняват окончанє-то си; това измѣненє въ окончанє-то имъ наричя ся *склоненє*.“ (Груев 1858, S. 8) Der Artikel solle gemeinsam mit dem Substantiv dekliniert werden. (Груев 1858: 34) Paisij hatte auf diese verzichtet, da er die Auffassung vertrat, diese seien mit den kirchenslavischen Kasusendungen nicht vereinbar. (Андрейчин 1986: 178)

Aleksandăr Teodorov-Balan brachte bis zum Ende seines beinahe einhundertjährigen Lebens (1959) immer wieder Elemente ins Spiel, „которые давно уже были отвергнуты нормой […]“, und diskutierte zum Beispiel für die Einführung einer Flexion der Substantive. (Гладкова und Ликоманова 2008: 357) Er sah die Lösung in der Entfernung aller *bulgarischen Neuerungen* in der Sprache, also „всего нерегламентированного классической цсл.

нормой стилистического разнообразия.“ (Гладкова und Ликоманова 2008: 250) Dieser Fall zeigt, dass der archaische Purismus in Bulgarien bis weit ins 20. Jahrhundert virulent war, jedoch ohne Chancen auf Durchsetzung. Teodorov-Balan, der in Prag promoviert hatte, wurde ganz offensichtlich in nicht geringem Maße von seinen Prager Lehrer Jan Gebauer beeinflusst, wodurch beim Purismus innerslavische Verflechtungen deutlich werden. Auch bei seinen Neologismen, von denen viele Eingang in die bulgarische Standardsprache fanden, stützte er sich oft auf das Tschechische. (Андрейчин 1986: 145)

ZUSAMMENFASSUNG

Părev führt die relative Erfolglosigkeit der bulgarischen Sprachpuristen, er nennt stellvertretend Ivan Bogorov, „um die Reinheit der bulgarischen Sprache“ auf den spezifischen extralinguistischen Kontext im Bulgarien des 19. Jahrhunderts zurück, insbesondere auf „die Notwendigkeit von entsprechender beschleunigter Herausbildung des neubulgarischen Schriftgutes“, die keine Zeit für „langwierige Experimente und 'Fermentation' der verschiedenen Neuschöpfungen“ gelassen habe. (Părev 1980: 152f.) Ferner muss berücksichtigt werden, dass auch Jahrzehnte nach der Befreiung Bulgariens noch keine institutionelle Basis zur Sprachkodifizierung geschaffen worden war, die in dieser Frage eine lenkende Funktion hätte einnehmen können. Georgieva und Lilov weisen insbesondere auch auf den Entwicklungsrückstand zu den anderen slavischen Literatursprachen hin, der schnell überwunden werden sollte. (Georgieva und Lilov 1983: 119) Vor diesem Hintergrund wird verständlich, dass man sich an der Volkssprache statt am archaischen und teilweise unverständlichen Altbulgarischen bzw. Altkirchenslavischen orientierte. Dieses wurde als tote Sprache betrachtet, das für die sprachlichen Belange einer modernen Gesellschafft nicht geeignet war. (Александрова 2008: 52) Dadurch kam es nicht zur Zurückdrängung der „particularités typiques du bulgare moderne telles que la présence de l'article, des phénomènes analytiques, la formation analytique des degrés de comparaison et du futur, l'absence de forme infinitive, traits qui différencient le bulgare des autres langues slaves et le rapprochent des langues balkaniques.“ (Cojnska 1988: 356) Aufrufe zur normativen Anlehnung an das Altbulgarische und Kirchenslavische „не водят до влиятелни архаизиращи езикови практики, а по-скоро обслужват символната езикова функция.“ (Александрова 2008, S. 39)

Ein Grund für den vergleichsweise milden Purismus im Bulgarischen könnte darin liegen, dass „the language discussion, although considered pivotal, never acquired the centrality in the public debate as it did in other Balkan countries“ und von anderen Diskussionen überlagert wurde, etwa denen innerhalb der nationalen Kirche und im Zuge der politischen Emanzipation. (Todorova 2006: 11) In diesem Zusammenhang macht Tatjana Aleksandrova auf einen wichtigen Widerspruch aufmerksam: „Въпреки всеобщото мнение, че българкият тябва да запази чистотата си, масовата практика е доста толерантна към всякакви форми на рецепция, преработване и адаптиране на чужди езикови форми.“ (Александрова 2008, S. 51)

Durch die Kodifizierung des Bulgarischen auf volkssprachlicher Basis, bei der eine möglichst umfassende Verständlichkeit das zentrale Kriterium war, wurde ein Auseinanderbrechen des Bulgarischen in eine Hoch- und eine Umgangssprache vermieden (Todorova 2006: 14), wie es etwa im Tschechischen mit der *spisovná, hovorová* und *obecná čeština* der Fall ist. Die wechselvolle Geschichte des Landes und seine mannigfaltigen (Sprach-)Kontakte in der Region können somit durch die Balkanismen in der modernen bulgarischen Schriftsprache sehr gut veranschaulicht werden. Dies gilt ebenso für den Wortschatz, wobei dem Purismus in diesem Bereich gewisse Erfolge nicht abgesprochen werden können. So weisen die Herausgeber des *Речник на редки, остарели и диалектални думи в литературата от XIX до XX век*

aus dem Jahr 1974 etwa auf die Schwierigkeiten beim Verständnis der bulgarischen Literatur hin, was „в съществуването на твърде голям брой архаизми, историзми, диалектализми, турцизми, русизми и всевъзможни чуждици“ liege, die nicht mehr in Gebrauch seien oder aber weitreichende Bedeutungsveränderungen durchgemacht hätten.“ (Илчев 1974: 5)

LITERATUR

Asenova 1999: Asenova, P. Bulgarian. // Hinrichs, U: (Hg.): Handbuch der Südosteuropa-Linguistik. Wiesbaden, Harrowitz Verlag (Slavistische Studienbücher, Neue Folge, Band 10), 1999, 211-237.

Auty 1973: Auty, R. The Role of Purism in the Development of the Slavonic Literary Languages. // The Slavonic and East European Review, 51, 1973, 124, 335-343.

Berger 2013: Berger, T. Purismus und Sprachtypologie. // Nekula, M., Šichová, K., Valdrová, J. Bilingualer Sprachvergleich und Typologie: Deutsch – Tschechisch. Tübingen, Groos, 2013, 299-319.

Buttler 1986: Buttler, D. Kurkowska, H., Satkiewicz, H. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

Cojnska 1988: Cojnska, R., Les tendances de la codification grammaticale à l'époque de la Renaissance bulgare. // Revue des études slaves, 60, 1988, 2, 353-360.

Dahmen und Schweickard 1998: Dahmen, W., Schweickard, W. Rumänische Sprachkultur im Überblick. // Greule, A., Lebsanft, F. Europäische Sprachkultur und Sprachpflege. Akten des Regensburger Kolloquiums, Oktober 1996, Tübinger Beiträge zur Linguistik, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1998, 179-194.

Dimitrova 1997: Dimitrova, S. (red. nauk) Български език. Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej (Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich), Opole, 1997.

Georgieva und Lilov 1983: Georgieva, E., Lilov, M. Die bulgarische Literatursprache und die Sprachreform. // Fodor, I., Hagège, C. Language Reform - History and Future. La réforme des langues - Histoire et Avenir / Sprachreform - Geschichte und Zukunft, Bd. 2, Buske Verlag, Hamburg, 113-135.

Hinrichs 2003: Hinrichs, U. Ist das Bulgarische kreolisiertes Altbulgarisch? // Hinrichs, U., Büttner, U. Die europäischen Sprachen auf dem Weg zum analytischen Sprachtyp. Harrowitz Verlag, Wiesbaden, 2003, 231-242.

Isačenko 1939/1940: Isačenko, A. V. Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen. // Linguistica Slovaca , I, 1939/1940, 64-76.

Lindstedt 2000: Lindstedt, J. Linguistic balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. // Studies in Slavic and General Linguistics, 28, 2000, 231-246.

Mareš 1980: Mareš, F. V. Die Tetrachotomie und doppelte Dichotomie der slavischen Sprachen. // Wiener slavistisches Jahrbuch, 26, 1980, 33-45.

Meyer 1920: Meyer, K. H. Der Untergang der Deklination im Bulgarischen. // SLAVICA Beiträge zum Studium der Sprache, Literatur, Kultur, Volks- und Altertumskunde der Slaven. Carl Winter's Unversitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1920.

Miklosich 1883: Miklosich, F. Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen. Gerold, Wien, 1883.

Mladenov 1929: Mladenov, S. Geschichte der bulgarischen Sprache. Walter de Gruyter, Berlin/Leipzig, 1929.

Moskova 1999: Moskova, A. Taalzuivering in het Bulgaars. // van der Sijs, N. Taaltrots. Purisme in een veertigtal talen. Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1999, 252-259.

Părev 1980: Părev, C. Das Verdienst von Dr. Petăr Beron und Dr. Ivan Bogorov beim Aufbau der neubulgarischen Schriftsprache. // Gesemann, W., Haralampieff, K., Schaller, H. Bulgarische

Sprache, Literatur und Geschichte, Bulgarische Sammlung, Band 1, Südosteuropa-Studien 27. Hieronymus Verlag, Neuried, 139-156.

Páta 1937: Páta, J. Spisovný jazyk bulharský. // Weingart, M. Slovanské Spisovné Jazyky v Době Přítomné. Melantrich, Praha, 1937, 217-238.

Rabus 2013: Rabus, R. Die Rolle des Sprachkontakts für die slavischen (Standard-)Sprachen (unter besonderer Berücksichtigung des innerslavischen Kontakts). Habilitationsschrift, Freiburg im Breisgau, 2013.

Reimann 1984: Reimann, M. Studien über den Verlust des Infinitivs im Mittelbulgarischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde, Marburg, 1984.

Šafárik 1869: Šafárik, P. J. Geschichte der slawischen Sprachen und Literaturen nach Mundarten. Zweiter Abdruck. Verlag Friedrich von Tempsky, Prag, 1869.

Sandfeld 1930: Sandfeld, K. Linguistique balkanique. Problèmes et résultats. Mouton, Paris, 1930.

Schaller 1975: Schaller, H. W. Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1975.

Shevelov 1966: Shevelov, G. Y. Die ukrainische Schriftsprache 1798-1965. Otto Harrowitz, Wiesbaden, 1966.

Talvj 1852: Talvj. Uebersichtliches Handbuch einer Geschichte der Slavischen Sprachen und Literatur. Nebst einer Skizze der Volks-Poesie. Verlag von Carl Geibel, Leipzig, 1852.

Thomas 1988: Thomas, G. Towards a typology of lexical Purism in Slavic Literary Languages. // Canadian Slavonic Papers, 30, 1988, 95-111.

Thomas 1991: Thomas, G. Linguistic Purism. Longman, London/New York, 1991.

Todorova 2006: Todorova, M. Language in the Construction of Ethnicity and Nationalism: The Bulgarian Case. // Sprawy Narodowościowe, 28, 2006, 7-31.

Unbegaun 1932: Unbegaun, B. Le calque dans les langues slaves littéraires. // Revue des études slaves, 12, 1932, 1-2, 19-48.

Walczak 1999: Walczak, B. Zarys dziejów języka polskiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 1999.

Александрова 2008: Александрова, Т. Българският книжовен език като национално идентификационен проект през възраждането. // Мурдаров В. Българите, книжовността, езикът XIX-XX век. ИКЕМАС, София, S. 9-62.

Андрейчин 1986: Андрейчин, Л. Из историята на нашего езиково строителство. Народна про света, София, 1986.

Андрейчин et al. 1978: Андрейчин, Л., Попова, В., Първев, Х. Христомания и история на новобългарския книжовен език. Наука и Изкуство, София, 1978.

Априлов 1847: Априлов, В. Мисли за сегашно то бѫлгарско ученіе. Градска печатница, Одесса, 1847.

Бояджиев 2008: Бояджиев, Т. Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. Институт за български език при БАН (3), София, 2008. <http://www.balgarskiezik.org/3-2008/T_Boyadzhiev.pdf> (14.09.2014).

Венелин 1969a: Венелин, Ю. Потребен ли е член на българския книжовен език. // Динеков, П. Възрожденски страници. Антология. Том първи. Български писател, София, 272-273.

Венелин 1969b: Венелин, Ю. Юрий Венелин до Васил Априлов. // Динеков, П. Възрожденски страници. Антология. Том първи. Български писател, София, 412-423.

Гладкова und Ликоманова 2008: Гладкова, Г., Ликоманова, И. Языковая ситуация: Истоки и перспективы. (болгарско - чешские параллели). Nakl. Karolinum, Praha, 2008.

Груев 1858: Груев, І. Основа на Блъгарскѫ Грамматикѫ. Правителственна Книгопечатня, Београд, 1858.

Иванова 2009: Иванова, Д. On the Continuity in the Standard Bulgarian Language. // Савова, И. Отговорността пред езика. Сборник, посветен на 65-годишината на проф. д-р Кина

Вачкова. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 116-131.

Илчев 1974: Илчев, С. Речник на редки, остарели и диалектални думи в литературата от XIX до XX век. Издателство на българската академия на науките, София, 1974.

Колева-Иванов 2013: Колева-Иванов, К. Проблемът за чистотата на българския език в литературни издания от 20-те години на XX в. // Научни Трудове на Русенския Университет, 52, 2013, 6, 44-48.

Маждракова-Чавдарова, О. (1989) Маждракова-Чавдарова, О. Движението в защита на българския език през възраждането и културно-националното самоопределение. // Х. Христов, Българската нация през възраждането. Издателство на българската академия на науките (том 2), София: 90-144.

Москов 1958: Москов, М. Борбата против чуждите думи в българския книжовен език. Българска академия на науките, София, 1958.

Попович 1969: Попович, Р. Райно Попович до Неофит Рилски. // Динеков, П. Възрожденски страници. Антология. Том първи. Български писател, София, 426-427.

Първев 1986: Първев, Х. Иван Богоров. Първичка българска граматика. Фототипно издание. Наука и Изкуство, София, 1986.

Тишева 2012: Тишева, Й. Пълният член не е най-голямото мерило за грамотност. // Dnevnik.bg, 24.05.2012.
<http://www.dnevnik.bg/intervju/2012/05/24/1833771_iovka_tisheva_katedra_po_bulgarski_ezik_v_su_pulniiat/> (15.09.2014).

РЕФЛЕКСИВИЗАЦИЯ И СЕМАНТИКА В ИСТОРИЯТА НА ЧЕШКИЯ ГЛАГОЛ

Маргарита МЛАДЕНОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: margo@slav.uni-sofia.bg

REFLEXIVISATION AND SEMANTICS IN THE HISTORY OF THE CZECH VERB

Margarita MLADENOVA

Abstract: The paper prezents the semantic relations between a group of possessive verbs and their reflexive variants during the oldest period of Odl Czech. The deep semantic differencies between the reflexive and nonreflexive variants are analysed. The old czech language material indicates that the process of reflexivisation with neosemantisation was intensive in the prehistorical period and in the Chronicle of the so-colled Dalimil – one of the largest monuments from the oldest period of Czech litterature – its results are a real part of the litterary norm. The verbs *jmieti, jieti,dáti* a *bráti* are discussed.

Keywords: history of Czech, possessive verbs, semantic changes, reflexivity

Обект на интерес в настоящата работа е групата на посесивните глаголи в ранния чешки книжовен език, представен в Хрониката на т. нар. Далимил (ДХр.). Те се анализират във връзка със семантичните промени, настъпващи в резултат на рефлексивизацията на формите им, като основен критерий за включването им в езиковия материал за изследването е настъпването при този процес на сериозни семантични трансформации, извеждащи глагола извън изходното семантично поле на притежанието, към което спада основната му, невъзвратна форма.

Известно е, че рефлексивизацията като процес в индоевропейските езици е натоварена с различни семантични и граматични функции. Тя може да бъде средство за изразяване на същинска възвратност, т.е. връщане на действието върху неговия агенс, който се оказва едновременно и в ролята на пациенс (от типа *мия – мия се*), но може да изразява и залогови отношения (от типа *къщата се строи от работниците*), както и да бъде средство за формиране на т. нар. безличност, т.е. да се използва когато по някакви съображения продукторът на текста не желае да изрази вършителя на действието (от типа *Тук не се пуши.* – за нейното описание с термина *деагентна диатеза* срв. Паневова 2013: 85–86). Оставяме настрана тези основни функции и съсредоточаваме вниманието си само върху онези употреби на посесивните глаголи в старочешката ДХр., които придобиват изцяло нова семантика при възвратните форми. Тук се абстрахираме и от формално възвратните глаголи, включително рефлексива тантум (от типа на *обръщам се, усмихвам се* и под.), при които възвратната форма не е обвързана с трансформация на семантиката.

1. Посесивните глаголи, засегнати от процеса на дълбока семантична трансформация при рефлексивизацията, могат да спадат както към ядрото на посесивното семантично поле, така и към по-близките или по-отдалечените от него зони на полето. Започваме с глагола *mít* (стчеш. *jmieti*), който приемаме като ядрен за семантичното поле на притежанието, или още като идентификатор на полето (относно термина срв. Богданов 1977: 15). Глаголът *jmieti* е сред най-високочестотните думи в ДХр.

– 226 употреби в целия текст, т.е. 11 място в низходящия ред на фреквентността на всички лексеми, непосредствено след думи като съюза *a*, предлозите *v/ve*, *na*, местоименията *ten*, *on*, *se*, *svój* и глагола *býti* (на 6 място) и преди всички останали глаголи, включително модалните. Освен в количествено отношение експанзията на глагола *jmieti* се проявява и във формален и качествен аспект. Като нова форма оценяваме появата на свършен вид от глагола *jmieti*, образувана с представка **по-** за означаване на кратковременно състояние:

(1) Držte sě šlechetenstvie svého
dobývajte sobě jména dobrého.
Buď vám mílo málo úsilé pojmieti
a skrzě to věčný pokoj i čest jmieti. 179/41-44

(2) Ty sú sě proti Alexandru udatně jměli
a s jinými králi bíti sú sě směli.
I jmají toho po světu čest i chválu,
pojměvše u boji práci malú. 179/57-60

Тези форми са свидетелство за включването в чешкия език на глагола *jmieti* в исторически относително по-новата видова опозиция (св. ~ нсв. вид), за разлика напр. от българския, а и от други славянски езици, където този глагол единствен от посесивното семантично поле остава извън видовата опозиция. В пример (2) се наблюдава и възвратна употреба на глагола *jmieti*, която остава извън семантичното поле на притежанието със значение ‘държа се по някакъв начин’, като създава и иновационна синтактична структура – отваря една лявовалентна позиция (за агенс), но втората валентна позиция, която единствена не може да се изпуска, е за обстоятелство, изразявано с наречие. Макар и само с 10 употреби, тази нова форма с ново значение е добре обособена в ДХр. и може да се смята, че е била установена в чешкия език още в доисторическия период. В по-късното развитие на чешкия език тя претърпява семантично развитие, като в съвременния чешки започва да изразява не характеристики на поведението (‘държа се по някакъв начин’), а състояние на самия субект (*mám se dobře*/*špatně* ‘добре съм, добре ми е / зле съм, зле ми е’), като мястото на обстоятелството за начин може да бъде заето и от подчинено изречение или устойчиво сравнение.

2. Подобна употреба се наблюдава в ДХр. и при глагола *jieti*, който в невъзвратната си форма е много по-слабо представен в количествено отношение (само с 16 употреби), които изразяват значението ‘хващам, залавям’, разглеждано от нас като периферно за семантичното поле на притежанието, но в исторически план е родствено с понятието за притежание. Етимологично той е свързан с *jmieti*, но в семантично отношение е много по-слабо ангажиран с изразяването на посесивно значение. Неговата възвратна форма обаче има напълно различно значение на фазов глагол ‘започна да ...’, попадащо извън семантичното поле на притежанието със своите 145 употреби (Квиткова 2001), т.е. многократно повече от изходния безпрефиксен невъзвратен глагол. Тази форма се е граматикализирала с ингресивна семантика, аналогична на б. *заема се, заловя се, захвана се*.

(3) Kněz Jan jě sě naň před papežem žalovati,
ale biskup pražský nerodi na rocě státi.
Pro to papež počě sě naň hněvati,
ale Metlida, lombarská králova, jě sě mu pomáhati. 582/39-42

Важно е да се отбележи, че глаголът *jieti sě* не е единственият начин за означаване на ингресивната семантика, макар да е често използван. При необходимост от повторно изразяване на такова значение често в текста се прибягва до редуване на *jieti sě* с *počěti*, както в пример (3). В анализирания езиков материал не се наблюдават отклонения в значението на възвратната форма *jieti sě*, т.е. тя се е специализирала само в тази функция и процесът може да се разглежда като завършен, без други междинни или преходни употреби.

3. При възвратните форми от видовата двойка *dáti/dávati* се наблюдават два типа различни в семантично отношение употреби. На първо място тук можем да отнесем образуваните от префиксалния дериват възвратни форми със значение поблизко до същинската възвратност ‘отдам се/отдавам се на някаква дейност’, т.е. агенсът е едновременно и пациенс (посесум) на извършваното действие.

(4) A dotad sem toho žádal,
donidž sem toho nezbádal,
že sě v to nikte nechce otdati.
Proto sě sám v to musím uvázati 83/13-16

Пример (4) е единствен в ДХр. и е почерпан от предговора й, където текстът е изцяло авторски, не се състои от компилация въз основа на чуждо съчинение, или евентуално превод от друг език, както останалите части от хрониката. Тук семантиката на глагола е много близка до б. ‘*отдам се* + *на* + название на дейност’ или ‘*заловя се, заема се, захвана се* + *с* + название на дейност’ и ч. *dát se* + *na* + название на дейност’, т.е. разликата спрямо съвременното състояние е главно словообразувателна и синтактична (*v* + същ. във вин. пад. вместо съвремените конструкции с предлог *на*/*na*). Забележително е обстоятелството, че всички български съответствия също са във възвратна форма с участието на винителната възвратна частица *се*. В непосредствено следващия стих е употребено синонимно средство за изразяване на същата семантика – глаголът *uvázati sě* + *v* + Ak., който се среща и на други места в хрониката, а и в други старочешки текстове. Това показва, че най-вероятно *otdati sě* е поново средство за изразяване на тази функция, но по-нататъшното му развитие е възходящо и в по-нататъшните фази на чешкия език настъпва известна семантична диференциация между коренния глагол и префигирания му дериват. Освен това нашият исторически материал показва, че вероятно стилистичният стереотип в непосредствена близост едно до друго да се избягва повторението на едно и също изразно средство и да се търсят синоними, води началото си още от зараждането на книжовна дейност на чешки език.

Във възвратна форма е засвидетелстван и коренният глагол *dáti sě,* подобно на неговият дериват *oddati sě,* които оформят напълно различни лексико-семантични варианти на изходния глагол, подобно на възвратната форма при идентификатора на полето – глагола *jmieti*.

(5) sedm sě jinochóv k nie najlepších odda,
jimž sě ona v ničemž nepodda. 237/19-20

(6) Po tom dachu sě dievky na rozličné lsti
pro něž zbychu mužie všie své cti. 210/1-2

(7) Když dievek na dvě stě na smrt dachu
jiné sě na běh otdachu. 237/31-32

Значението тук е изцяло ингресивно, което в съвременния чешки е в системна употреба, особено в общоразговорния език. В ново време той развива две самостоя-

телни значения: първото е сходно с това на *jieti sě*, независимо от това, че двата глагола оформят различни синтактични конструкции. Впрочем, и само при *dáti sě* се наблюдава изразителна семантична разлика в двата синтактични варианта, представени в примери (5) и (6) – *dáti sě* + *k* + дат. пад. ‘присъединявам се към някого’ (5) срещу *dáti sě* + *na* + вин. пад. ‘започвам да ...’ (6), като в ролята на винителното допълнение може да се употреби само съществително със значение ‘действие’ (ч. dějové substantivum, лат. nomina actionis).

4. Като самостоятелни лексико-семантични варианти трябва да се разглеждат невъзвратните и възвратните форми и при глагола *bráti – bráti sě,* които в нашия текст не показват никаква семантична близост помежду си. Основното значение, представено в нашия материал с 24 употреби на възвратната форма, е като глагол за движение ‘отивам’, който обаче не участва в основната за съвременния език опозиция на глаголите за движение ‘±превозно средство’ (срв. Трифонова 1985: 178–180) и с това се доближава до състоянието в съвременния български език, където тази опозиция не е структурообразуваща за семантичното поле на глаголите за движение:

(8) Tu svého diela přěstachu,
druh ot druha pryč sě brachu. 98/23-24

(9) Když dievky ot otcóv sě brachu
a na Děvín sě vzebrachu, 172/1-2

(10) Mužie jeho rady netbachu,
proti jeho vóli před Děvín sě brachu. 178/25-26

В съвременния чешки език това значение е запазено в архаичната формула, популярна от народните приказки, *královna se odebrala do svých komnat* ‘кралицата се оттегли в покоите си’. В тази формула обаче системната употреба на св. вид *odebrat se* се е наложила под натиска на системата, т.е. изходната форма *bráti sě* е приела представката, за да се оформи като св. вид след преосмислянето на изходния глагол като представител на несв. вид. В наблюдаваното в ДХр. състояние от XIV в. има основания да се говори все още за частично запазена неутралност на възвратната форма *bráti sě* към видовата опозиция. Във връзка с това заслужава внимание изолираната употреба на втория глагол от пример (9) *vzebrati sě*, при който представката за перфективизация **vz(e)-** няма модифициращ характер, а служи само за оформяне на видовата опозиция (срв. Лампрехт, Шлосар, Бауер 1984: 331–332), т.е. можем до говорим за начална фаза на включването и на *bráti sě* във видовите отношения чрез преосмислянето му като представител на несв. вид подобно на *jmieti*. При двете римуващи се форми в пример (9) на изходния възвратен глагол и неговия дериват от св. вид има основание да се търси опит за стилистично разнообразяване на формата без особено дълбоко семантично различие.

Настъпилата семантична диференциация на дериватите от глагола *bráti sě* може в известен смисъл да се сравни с развитието на глагола *jieti*, който в наше време е престанал да се употребява в изходната си форма, но за сметка на това многобройните глаголи от неговото етимологично гнездо, образувани с разнообразни представки, са преживели силно експанзивно развитие и са в интензивна употреба до днес. Макар изходните форми на глагола *bráti* да не са изчезнали като средство за изразяване на повторително действие от несв. вид, неговите деривати също са многобройни, а етимологичното гнездо показва признаци на разпадане. Възвратните деривати от своя страна показват пряка семантична връзка не с коренния глагол *bráti*, а с възвратния му вариант *bráti sě* и оформят самостоятелно етимологично гнездо, като в

двете редици участват различни по словообразувателните си форманти глаголи. Това показва, че те са образувани самостоятелно от изходната съответно възвратна или невъзвратна форма:

- bráti > pobrati, rozebrati, sebrati/sbierati
- bráti sě > vzebrati sě, přibrati sě, vybrati sě, obrati sě, dobrati sě

При това посоченият като първи от дериватите (съответно *pobrati* и *vzebrati sě*) може да се разглежда по-скоро като чисто видов корелат (за това свидетелстват представките *po-* и *vz(e)-*, които образуват началното ядро на словообразувателните средства за перфективизация), докато при останалите собственото значение на представката е модифициращо за общата семантика на глагола. При това невъзвратното етимологично гнездо като цяло се отнася към семантичното поле на притежанието, докато възвратното спада изцяло към групата на глаголите за движение и няма допирни точки с посесивността.

За чешкия език от XIV в. ядрото на посесивното семантично поле включва глаголите:

dáti/dávati ↔ jmieti/pojmieti ↔ vzieti/bráti
↕
jieti

Тук видовата опозиция е системна и структурообразуваща, в нея се включва и глаголът *bráti*, който е член на подсистемата на итеративните глаголи. Затова видовата опозиция в последната група не е напълно симетрична на българската, тъй като глаголът *bráti* не е само видов корелат на *vzieti*, а реализира и допълнителната сема ‘множественост на действието’. Освен това двата глагола не са етимологично тъждествени. В цялостната структура особено съществено е, че идентификаторът на полето *jmieti* също е развил видов корелат, който е дериват от него, докато етимологично сродният му *jieti* остава в периферията на посесивното семантично поле. Макар да е съществувала потенциална възможност той да стане видов корелат на *jmieti*, тя не се осъществява при коренния глагол, а перфективизацията намира формален израз в неговите деривати.

При рефлексивизацията парадигматичните връзки между глаголите, формирани в рамките на посесивното семантично поле, отпадат и те се озовават в различни семантични полета, като далечна допирна точка с посесивността запазва само *oddati sě*. В новото си качество те могат да станат център на етимологично гнездо, какъвто е случаят с *bráti sě* и неговите деривати *vzebrati sě, přibrati sě, vybrati sě, obrati sě, dobrati sě*.

5. Общо може да се каже, че още в най-ранния исторически период от развитието на чешкия език се наблюдава засилено семантично въздействие на възвратността, в резултат на което възникват нови, непосесивни лексико-семантични варианти на посесивните глаголи. Освен при *jmieti*, то се наблюдава и при *dáti, jieti* и *bráti*, т.е. в резултат на рефлексивизацията възникват семантично самостоятелните лексико-семантични варианти *jmieti sě, jieti sě, dáti sě* и *bráti sě*, които подлежат на понататъшно семантично развитие, могат да станат център на ново етимологично гнездо и се озовават заедно с дериватите си извън рамките на посесивното семантично поле.

Цитирана литература

Богданов 1977: Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград, Ленинград, Издательство Ленинградского университета, 1977. 201 с. (Bogdanov, V.V. Semantiko-sintaksicheskaja organizatsia predllozhenia. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1977. 201 s.).

Квиткова 2001: Kvítková, Naděžda. *Staročeský text z kvantitativního hlediska*. Praha, Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2001. 124 p.

Лампрехт, Шлосар, Бауер 1984: Lamprecht, Arnošt, Dušan Šlosar a Jaroslav Bauer. *Historická mluvnice češtiny*. Praha, SPN, 1984.

Паневова 2013: Panevová, Jarmila. *Slovníková informace a její použití v gramatice (na příkladu českého slovesa)*.// Јужнословенски филолог LXIX, Београд, 2013, 75–90).

Трифонова 1985: Трифонова, Йорданка. За семантиката на една двойка глаголи в съвременния български език (*яхам-яздя* в съпоставка с *jeti-jezditi* в чешкия език).// *Славистичен сборник.* София, БАН, 1985, 178–185. (Trifonova, Yordanka. Za semantikata na edna dvojka glagoli v savremennia balgarski ezik (*yaham-yazdia* v sapostavka s *jeti-jezditi* v cheshkia ezik.// Slavistichen sbornik. Sofia, BAN, 1985, 178–185).

Ексцерпиран източник

Хроника на т. нар. Далимил, 1988: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. *Vydání textu a veškerého textového materiálu.* K vydání připravili Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvítková. Sv. 1. Praha, Academia, 1988. 612 s.

ЧЕШКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗИРАНИ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ *БЫ́Т / МÍТ + РО + N_{LOC}* КАТО ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА БЪЛГАРСКИЯ МОРФОЛОГИЧЕН РЕЗУЛТАТИВ

Стилиян СТОЙЧЕВ
Софийски университет „Св. Климент Охридски”, София (България)
E-mail: stilijan@abv.bg

CZECH *BÝT / MÍT + PO + N_{LOC}* SET PHRASES AS FUNCTIONAL EQUIVALENTS OF THE BULGARIAN MORPHOLOGICAL RESULTATIVE

Stiliyan STOYCHEV

Abstract: The paper deals with specific cases of cross-linguistic asymmetry related to the Bulgarian grammaticalized resultative and its present-day Czech functional equivalents. It analyses two Czech set phrases with resultative meaning involving the *verbs být* ‘be’ and *mít* ‘have’ and the temporal preposition *po* ‘after’ with a *noun in the locative.* Being syntactic *resultativa tantum* they are adequate functional equivalents of the Bulgarian morphological resultative, especially in colloquial style.

Keywords: cross-linguistic asymmetry, morphological resultative, syntactic resultative, functional equivalent, fan of functional equivalents, functional-semantic microfield

1. Въведение

Целта на доклада е да представи един малък фрагмент от значително по-обширно синхронно контрастивно изследване на резултативността в съвременния български и съвременния чешки език (Стойчев 2014). Негов предмет са свързани с резултативността прояви на езикова асиметрия между двата посочени езика, а обект – два чешки функционални еквивалента на българския морфологичен резултатив. Става въпрос за чешките фразеологизирани синтактични резултативни конструкции на глаголите ***být*** ‘съм’ и ***mít*** ‘имам’ с темпоралния предлог ***po*** ‘след’ и ***име в локатив*** (***N_{loc}***).

2. Теоретична основа и терминологичен апарат

Теоретична основа на представеното в доклада изследване са морфологичната концепция на И. Куцаров, според която традиционната българска деветчленна темпорална система е изградена от три самостоятелни морфологични категории – тричленната категория **«време»** (с немаркирана грамема *«презенс»* и маркирани грамеми *«претерит»* и *«футурум»*), двучленната категория **«вид на действието»** (с немаркирана грамема *«нерезултатив»* и маркирана грамема *«резултатив»*) и двучленната категория **«таксис»** (с немаркирана грамема *«нерелатив (независим таксис)»* и маркирана грамема *«релатив (зависим таксис)»*) (Куцаров 2007: 230 – 231), и транслатологичните концепции на А. Людсканов и на А. Данчев – особено разработеният от А. Людсканов ***«принцип на функционалните еквиваленти»*** (Людсканов 1969), покъсно доразвит по оригинален начин от А. Данчев чрез идеята му за т.нар. ***«ветрило на функционалните еквиваленти»***, представляващо съвкупност от т.нар. *доминантни*, *основни допълнителни* и *периферни допълнителни функционални еквиваленти* (Данчев 2001: 107).

Ключов термин в заглавието е терминът **«резултатив»**. С него ние наричаме езикови формации (както граматични, т.е. морфологични и/или синтактични, така и лексикални), които означават – най-общо казано – ***резултативни факти*** (Стойчев 2014: 38 – 40). Резултативи от типа на ***сготвил е*** и ***сготвен е***, ***донесъл е*** и ***донесен е***, ***бил е*** и ***бит е*** [в смисъл *'били са го (по принцип)'* а не *'бият го (в момента)'*] и др.под. илюстрират термина **«морфологичен резултатив»**, който се използва като типологично-транслатологичен по същество синоним на морфологичния термин **«грамема «резултатив»»**. Морфологичният резултатив изгражда ядрото на **функционално-семантичното микрополе на резултативността**. В периферията на резултативното микрополе с ядрен морфологичен резултатив пък могат да функционират негови разнообразни функционални еквиваленти – т.нар. периферни резултативи (както граматични – било то морфологични в несобствена функция, или синтактични, така и лексикални). Пример за периферен **«синтактичен резултатив»** са и двата основни обекта на нашия доклад – чешките фразеологизирани конструкции ***být / mít + po + N$_{loc}$***: ***být / mít po jídle*** *'ял съм'*. **«Лексикален резултатив»** пък представлява всяка лексема, в чието значение е включен признакът 'резултативност' – например, не само департиципиални адективи като *подпухнал(ият)*, *наситен(ият)*, *потиснат(ият)* и др.под., но и различни техни деривати.

3. Българският морфологичен резултатив и някои негови чешки функционални еквиваленти

Сред многобройните прояви на българо-чешката и чешко-българската междуезикова асиметрия се нарежда и изразяването на семантичния признак *'резултативност'*. Издирвайки потенциални чешки функционални еквиваленти на българския морфологичен резултатив и съставяйки във връзка с това функционално-еквивалентни ветрила на десетки и стотици български резултативни глаголни словоформи[1], ние имахме възможност да се убедим в изключително голямото разнообразие от езикови средства за изразяване на това значение в съвременния чешки език. Ще илюстрираме казаното с един пример, и то на максимално немаркирана с други морфологични значения резултативна словоформа.

ПРИМЕРНО ФУНКЦИОНАЛНО-ЕКВИВАЛЕНТНО ВЕТРИЛО

Вече **Е ОБЯДВАЛ.**

1) *Už **obědval / se naobědval.***
2) *Už **JE PO OBĚDĚ.***
3) *Už **MÁ PO OBĚDĚ.***
4) *Už **snědl oběd.***

[1] На този етап езиковият материал за проучване на тук следените от нас две чешки фразеологизирани синтактични резултативни конструкции бе ексцерпиран основно от Чешкия национален корпус (Корпус – SYN2010, 2010). Информация за българските функционални еквиваленти на въпросните чешки конструкции бе черпана от българо-чешкия паралелен корпус към Чешкия национален корпус (Паралелен корпус – InterCorp), от една страна, и допълвана от собствени преводни решения, от друга страна.

При чешките функционални еквиваленти дори само на тази една единствена българска резултативна словоформа в максимално немаркирания резултативен презенс наблюдаваме конкуренция между нерезултатив и резултатив (срв. нерезултативите ***obědval*** ‘обядва’ и ***snědl oběd*** ‘изяде обяда’ с резултативите ***je / má po obědě*** ‘обядвал е’), между претерит и презенс (срв. претеритите ***obědval*** ‘обядва’ и ***snědl oběd*** ‘изяде обяда’ с презенсите ***je / má po obědě*** ‘обядвал е’), между морфологични и синтактични еквиваленти (срв. морфологичния нерезултатив ***obědval*** ‘обядва’ със синтактичните резултативи ***je / má po obědě*** ‘обядвал е’).

4. Резултативността в чешкото езикознание

Проблемите на резултативността са познати в чешкото езикознание сравнително отдавна, но въпреки това трудно би могло да се говори за терминологично и още по-малко за концептуално единство (Шимандъл 2000: 70–76; Карлик – Паневова 2002: 377). По традиция в чешкото езикознание за **резултативни** се приемат формациите на глаголите ***být*** ‘съм’ и ***mít*** ‘имам’ било то с *пасивен партициpиум на* ***-n/-t*** или *пасивен департициpиален адектив на* ***-n(ý)/-t(ý)***, обект на изследване в инспиративните и превърнали се вече в класически езиковедски статии на В. Матезиус, К. Хаузенблас и др. (Матезиус 1925, Хаузенблас 1963), било то с *активен департициpиален адектив на* ***-lý*** ‘-л’, споменавани в специализираната литература само епизодично (Карлик – Паневова 2002: 377). Още по-спорадично споменавани са резултативните конструкции, обект на настоящия доклад.

5. Чешките конструкции *být* + *po* + N_{loc} и *mít* + *po* + N_{loc} като фразеологизирани синтактични резултативи тантум

Илюстрирайки начините за изразяване на значението ‘статалност’, К. Хаузенблас привежда и примера ***jsem po službě*** ‘изкарал съм си дежурството’ (Хаузенблас 1963: 14; според нас по-точно би било да се говори за ‘резултативна статалност’). В учебниците по граматика и синтаксис конструкциите ***být / mít + po + N_{loc}*** обикновено липсват – може би защото са присъщи най-вече на колоквиалния чешки език, а може би и защото са фразеологизирани. Откриваме ги едва в новия «Речник на чешката фразеология и идиоматика» (Чермак – Хронек – Махач 2009).

По принцип освен че са синонимни, колоквиалните фразеологизирани резултативни конструкции ***být / mít + po + N_{loc}*** са и многозначни. В том трети на цитирания вече «Речник на чешката фразеология и идиоматика» в речниковата статия ***mít po tom / něčem*** се предлагат три значения: 1. *‘провалил / осуетил съм нещо’* (обикновено за изгодна възможност, вероятна приятна промяна и др.под.); 2. ‘*унищожил / повредил съм нещо’* (обикновено за любима или ценна вещ и др.под.); 3. ‘*приключил съм с нещо’* (обикновено за момент, интервал, период, събитие, нещо добро или нещо лошо и др.под.) (Чермак – Хронек – Махач 2009: 385). И трите значения са резултативни, но тук ще се ограничим с третата употреба и с номина акционис като номинални компоненти на въпросните конструкции.

В план на изразяване конструкциите се състоят (1) от глаголите ***být*** ‘съм’ или ***mít*** ‘имам’, които вербализират съответните съединения и чиито форми експлицират съответните глаголни морфологични значения, и (2) от комбинацията на темпоралния предлог ***po*** ‘след’ с ***име*** (в нашия конкретен случай ***номен акционис***) ***в локатив***. В план на съдържание те са винаги резултативни, като носител на резултативното значение е съединението на темпоралния предлог ***po*** ‘след’ с ***име в локатив*** – именно то експлицира значението ‘състояние вследствие от означеното с името действие или състояние’, а това не е нищо друго освен ‘резултативно състояние’ или ‘статал-

на резултативност'. С оглед на това бихме могли да определим конструкцията с глагола ***být*** 'съм' като синтактичен непосесивен адвербиално-статален резултатив, конструкцията с глагола ***mít*** 'имам' като синтактичен посесивен адвербиално-статален резултатив, а двете конструкции като фразеологизирани синтактични адвербиално-статални резултативи тантум (Стойчев 2014: 335). Макар и функционално натоварени в различна степен, техните конкретни реализации без проблем изграждат пълни граматични парадигми. Тук обаче ще илюстрираме тези им възможности само избирателно, например:

a) Резултативен инфинитив: ***být / mít po snídani*** 'закусил съм';

b) Резултативен индикативен презенс: *Petr už* ***je / má po snídani.*** 'Петър вече е закусил.';

c) Резултативен индикативен футурум: *Petr už* ***bude / bude mít po snídani.*** 'Петър вече ще е/бъде закусил.';

d) Резултативен индикативен претерит: *Petr už* ***byl / měl po snídani.*** 'Петър вече бе(ше) закусил';

e) Резултативен кондиционал: *Petr už* ***by byl / měl po snídani.*** 'Петър вече би закусил // Петър вече щеше да е/бъде закусил';

f) Резултативен императив: ***Buď / Měj po snídani!*** 'Бъди закусил!'

Конструкцията с глагола ***být*** 'съм' има освен това и безлична употреба в едносъставни изречения, чиито български доминантни функционални еквиваленти обаче са двусъставни изречения със съответното име в позицията на субекта: *Tou dobou už* ***je / bude / bylo po snídani.*** 'По това време закуската вече е / ще е / беше минала.'.

Стига да не се подразбира от контекста и да не е елидиран, агенсът на резултативното състояние в конструкцията ***být + po + SUBST***$^{\textit{nomen actionis}}_{\textit{loc}}$ и съответно посесорът на резултативното състояние в конструкцията ***mít + po + SUBST***$^{\textit{nomen actionis}}_{\textit{loc}}$ е в синтактичната позиция на субект, т.е. бива оформен в номинатив. Взаимоотношенията на агенса и съответно посесора на резултативното състояние с агенса на изразяваното от номен акционис действие са доста сложни: (1) Възможно е те съвпадат (например, *už* ***je / má po smrti*** 'вече е починал / умрял // вече е мъртъв // вече е покойник', но също и *[chirurg] už* ***je / má po operaci***^{II} '[хирургът] вече е оперирал / оперира // [хирургът] вече е приключил / приключи с операцията // [хирургът] излиза от операция^{II} // [хирургът] вече си почива след операцията // [хирургът] е след операция^{II}' или *[profesor] už* ***je / má po přednášce***^{II} '[професорът] вече е прочел/изнесъл/изкарал / прочете/изнесе/изкара лекцията // [професорът] вече е приключил / приключи с лекцията // [професорът] излиза от лекция^{II}'). Понякога обаче агенсът и съответно посесорът на резултативното състояние може вместо с агенса на изразяваното от номен акционис действие по-често да съвпада (2) с неговия пациенс (например, *[pacient] už* ***je / má po operaci***^{I} '[пациентът] вече е опериран // [пациента] вече са го оперирали / го оперираха // операцията [на пациента] вече е приключила / приключи // [пациентът] излиза от операция^{I} // [пациентът] вече се възстановява след операцията // [пациентът] е след операция^{I}') или (3) с неговия бенефициент (например, *[studenti] už* ***jsou / mají po přednášce***^{I} '[студентите] вече са изслушали/изкарали лекцията // [на студентите] вече са им изнесли лекцията // лекцията вече е прочетена / изнесена [на/пред студентите] // [студентите] излизат от лекция^{I}').

В транслатологичен план български доминантен функционален еквивалент на разглежданите колоквиални чешки фразеологични синтактични адвербиално-статални резултативи тантум определено е морфологичният резултатив – било то

активен или пасивен – на глаголи, еквивалентни на чешките глаголи, чиито акционални субстантивни деривати са компонент на въпросните резултативни конструкции (например, *už* ***je / má po večeři*** ‘вече е вечерял’ или *[student] už* ***je / má po zkoušce*** ‘[студентът] вече е изпитан’) или на вербални фрази, съдържащи глаголи като *приключа* и др.под. и съответните български номина акционис (например, *už* ***je / má po večeři*** ‘вече е приключил с вечерята’ или *[student] už* ***je / má po zkoušce*** ‘[за студента] изпитът вече е приключил’). Като техни основни допълнителни функционални еквиваленти могат да се използват и резултативно индиферентни словоформи в претерит (например, *[student] už* ***je / má po zkoušce*** ‘[студента] вече го изпитаха // [за студента] изпитът вече приключи’) или акционален презенс (например, *[student] už* ***je / má po zkoušce*** ‘[студентът] излиза от изпит’), а като периферни допълнителни функционални еквиваленти – различни повече или по-малко случайни лексикално-граматични трансформати (например, *už* ***je / má po smrti*** ‘вече е на оня свят // вече не е сред живите // ...’). Структурно идентичната българска синтактична конструкция ***съм*** + ***след*** + ***номен акционис*** се оказва съвсем периферен функционален еквивалент поради изключително ниската си фреквентност.[2]

6. Заключение

Основните изводи от проведеното синхронно конфронтативно изследване могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. В качеството си на фразеологизирани синтактични резултативи тантум разгледаните чешки конструкции ***být + po + N$_{loc}$*** и ***mít + po + N$_{loc}$*** представляват максимално адекватни функционални еквиваленти на българския морфологичен резултатив, но са основни допълнителни предимно в сферата на говоримия език – в разговорния стил на стандартния чешки език, но най-вече в субстандартния чешки език. В стандартния чешки език и особено в неговия писмен вариант те по принцип се избягват и на практика функционират като периферни допълнителни функционални еквиваленти.

2. От своя страна българският морфологичен резултатив е безспорно максимално адекватен функционален еквивалент на двете чешки резултативни синтактични конструкции, който основателно може да бъде квалифициран като доминантен.

3. Разгледаните колоквиални чешки резултативни конструкции са периферни синтактични резултативи, т.е. те принадлежат към периферията на функционално-семантичното микрополе на резултативността в съвременния чешки език. За разлика от тях техният доминантен функционален еквивалент в съвременния български език – морфологичният резултатив (т.е. грамемата «резултатив» на глаголната морфологична категория «вид на действието») – е ядрен резултатив, т.е. той изгражда ядрото на функционално-семантичното микрополе на резултативността в съвременния български език (Стойчев 2014: 144, 169, 335).

[2] Не бихме изключили като съвсем неприемливи примери от рода на ***след нощна смяна съм***, ***след отпуска съм*** и др.под., но дори и така въпросната конструкция е твърде нискофреквентна, поради което е и периферна. В интернет попаднахме на един единствен подобен пример – *Два месеца* ***съм след операция*** *от дискова херния, оперирах се във военна болница,* ... (spodeli.net/5/story-1464.html).

Библиография

Източници

Корпус – SYN2010, 2010: *Český národní korpus – SYN2010.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW:< http://www.korpus.cz>.

Паралелен корпус – InterCorp: *Český národní korpus – InterCorp.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit.08.05.2014, dostupný z WWW:< http://www.korpus.cz>.

Литература

Данчев, А. 2001: Данчев, А. *Съпоставително езикознание. Теория и методология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски" (Danchev, A. 2001: Sapostavitelno ezikoznanie. Teoriya i metodologiya. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski").

Карлик, П., Паневова, Я. 2002: Karlík, P. Rezultativ (kategorie výsledného stavu). // *Encyklopedický slovník češtiny.* Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 377.

Куцаров, И. 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски" (Kutsarov, I. 2007: Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski").

Людсканов, А. 1969: Людсканов, А. Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. // *Изкуството на превода.* София: Наука и изкуство, 99–115 (Lyudskanov, A. 1969: Principat na funkcionalnite ekvivalenti – osnova na teoriyata i praktikata na prevoda. // Izkustvoto na prevoda. Sofia: Nauka i izkustvo).

Матезиус, В. 1925: Mathesius, V. Slovesné tvary typu perfektivního v hovorové češtině. // *Naše řeč* 9, 200–202.

Русинова, З. 2002: Rusínová, Z. Adjektivum deverbální. // *Encyklopedický slovník češtiny.* Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 24.

Стойчев, С. 2014: Стойчев, С. *Съвременният български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* (дисертационен труд). София (Stoychev, S. 2014a: Savremenniyat balgarski morfologichen rezultativ i negovite funkcionalni ekvivalenti v savremenniya cheshki ezik (disertacionen trud). Sofia).

Хаузенблас, К. 1963: K. Hausenblas, Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině – *Naše řeč* 46, 1963, 13–28.

Чермак, Ф., Хронек, И., Махач, Я. 2009: Čermák, F., J. Hronek, J. Machač. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné.* Praha: Leda, 2009.

Шимандъл, Й. 2000: Šimandl, J. Morfologická problematika v jazykové poradně (1. část), II – *Naše řeč* 83, 2000, 70–76.

ЗА РУСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ, КАНОНИЗИРАНИ САМО ОТ ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА

Гергана ПЕТКОВА
Пловдивски университет „Паисий Холендарски", Пловдив (България)
E-mail: gerganapetkova@uni-plovdiv.bg

RUSSIAN MASCULINE PERSONAL NAMES DERIVED FROM ROMAN FAMILY NAME, CANONIZED ONLY BY THE ORTHODOX CHURCH

Gergana PETKOVA

Abstract: The research object of the present text is the masculine Russian male personal names, derived by Roman family names and canonized only by the Orthodox Church. The objective of the article is to present a complete list of these names, including all their variants. They are divided into several major groups according to the part of speech, used as a basis for their derivation, namely if the given name is derived from a noun, an adjective, a verb, etc., and according to the model of word-building, used during the process of their formation, i. e. if the given name is derived from the form for Nom. sg. of the Latin name or from its working base. It is worth mentioning the initial meaning of the Russian anthroponyms when this is possible.

Keywords: Russian masculine personal names, Roman family name

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента – лично име *(praenomen)* и родово име *(nomen* (Джонсън 1903, 1932; Федорова 1982: 85; http://www.imena.org/latin.html) / *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010: 65) / *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932)*)*.

Родовите имена през класическия период от развоя на латинския език завършват на ***-ius*** *(Caecil**ius**)* (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801; Федорова 1982: 87; Фелекан 2010:65; http://www.imena.org/latin.html), суфикс, използван за образуване на прилагателни имена. Всъщност голяма част от родовите имена представляват прилагателно име, изведено от лично име (*Marc**ius*** < *Marcus*, *Octav**ius*** < *Octavus*) или от прякор. Формантът се добавя при деривация на родово име в случаите, когато римският гражданин е осиновен от представител на друг род, т. е. носи новото си родово име, но към него е прибавен ***-ius*** (Фелекан 2010:65).

Първоначално този суфикс е бил приоритетен само за имената на патрициите. Вариантите на форманта, използвани от не така знатни римляни при извеждането на родовите им имена, са ***-eius, -aius, -aeus***[1] и ***-eus*** (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801).

Родовите имена, завършващи на ***-ilius*** и ***-elius***, постепенно се контаминират от деминотивните суфикси ***-illus*** и ***-ellus*** (например *Op**illus*** вм. *Op**ilius***, *Host**illus*** вм. *Host**ilius***, *Quint**illus*** вм. *Quint**ilius***, *Of**ellus*** вм. *Of**elius***) (Смит 1875: 801).

По време на Републиката със същата функция като ***-ius*** се използват ***-is*** *(Caecil**is**)* и ***-i*** *(Caecil**i**)* (Федорова 1982: 87; http://www.imena.org/latin.html).

[1] Този суфикс е по-късен вариант на ***-eius***. Доказателство за това са засвидетелстваните форми *Ann**eius**/ Ann**aeus*** и *Appul**eius**/ Appul**aeus*** (Смит 1875: 801).

Подобно на преномените, най-известните родови имена са съкращавани в надписите по следния начин: *Aelius (AEL), Antonius (ANT, ANTON), Aurelius (AVR), Claudius (CL, CLAVD), Flavius (FL, FLA), Iulius (I, IVL), Pompeius (POMP), Valerius (VAL), Ulpius (VLP)* (Федорова 1982: 87; http://www.imena.org/latin.html).

Голяма част от родовите имена са много древни и с течение на времето тяхното значение е избледняло и бива забравено (Федорова 1982: 87; http://www.imena.org/latin.html).

През 1 в. пр. н. е. в Рим се появяват предпоставки за смяна на формата на държавно управление (от Република към еднолична власт). Тогава представителите на елитните семейства, които имат амбиции да застанат начело на империята, започват да търсят своите корени сред легендарните царе и герои. Например, *Юлий Цезар (Iulius Caesar)* свързва името на своя род, *Юлиевия (gens Iulia)*, с името на легендарния основател на Рим – *Юл (Iulus)* (Федорова 1982: 87-88; http://www.imena.org/latin.html).

След възникването на християнството и разпространението на новата религия в Европа една огромна част от древните римски имена са канонизирани и така постепенно започват да навлизат в чужди антропонимни системи – в това число в руската.

Обект на настоящето изследване са 28 руски мъжки лични имена (включително и производните от тях антропоними), които са изведени от римски родови имена. В проучването са включени само тези антропоними, които са канонизирани единствено от Православната църква.

Основните източници, от които сме ексцерпирали, са *Словарь русских личных имен* от Н. А. Петровский, *Словарь русских личных имён* от А. В. Суперанская, *Ищем имя* от В. А. Никонов и *Латинско – русский словарь* от И. Х. Дворецкий, както и електронните сайтове www.behindthename.com и http://kurufin.narod.ru/, които предлагат изключително богата информация по изследвания въпрос.

Разглежданите имена разпределяме в няколко групи, с оглед на изходния им апелатив и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски родови имена, което с течение на времето е избледняло. Възможно е и тълкуване на първоначалното значение и предполагаемата праформа, според т. нар. „народна етимология", под въздействие на направени асоциации с лексеми, които са характерни за езика, в чиято именна система римският антропоним е навлязъл.

Руските мъжки лични имена, мотивирани от римско родово име, могат да бъдат класифицирани на базата на готовите лексикални единици, от които са изведени, както следва:

I. Класификация според изходен апелатив:

1. Руски мъжки лични имена, изведени от съществително име:

А. От съществително собствено име: Титей/ Тиций (< *Titus*), Улпиан/ Ульпиан (< *Ulpius*);

Б. От съществително нарицателно име: Акций (< *accessus, us, m – „възглед; мисъл; диспут"*), Луз/ Лузий (< *lusus, us, m – „игра, забава"*), Овидий (< *ovis, is, f – „овца"*), Фабриций (< *faber, bri, m – „занаятчия, майстор; ковач"*);

2. Руски мъжки лични имена, изведени от прилагателно име: Акуций (< *acutus, 3 – „остър“*), Плавт/ Плавтий (< *plautus, 3 – ‘широк; широкоплещест’; ‘клепоух’*), Цезий/ Цесс (< *caesius, 3 – ‘светлосин, сивосин; синеок, сивоок’*);

3. Руски мъжки лични имена, изведени от глагол: Дидий (< *dido, 1 – ‘раздавам, разпределям’*), Стертиний/ Стертиниус (< *sterto, 3 – ‘хъркам’*);

4. Имена с неоднозначна етимология: Анний (< 1) неясно значение; 2) лат. *annus, i, m – ‘година’*), Лукреций (< 1) лат. *lucrum, i, n – ‘печалба, богатство’*; 2) лат. *lucretius, 3 – ‘който носи полза’*), Манил/ Манилий (< 1) от римския преномен *Manius*; 2) лат. *manus, 3 – ‘добър, добросърдечен’*), Сервил/ Сервилий (< 1) от римския преномен *Servius*; 2) лат. *servilis, e – ‘робски’*);

5. Имена с неясна етимология: Меммий, Папир/ Папирий, Поллион, Светоний;

Най-голяма е групата на имената, образувани от римско родово име, изведено от съществително име (4 руски мъжки лични имена от съществително нарицателно име и 2 руски лични имена от съществително собствено име), следвана от групите на антропонимите, чиято етимология не е еднозначна (4 руски мъжки лични имена) или е неясна (4 руски мъжки лични имена). От апелативите втори по продуктивност са прилагателните имена (3 руски мъжки лични имена). С най-малка продуктивност са глаголите (2 руски мъжки лични имена).

Резултатите са логични и се дължат на древния произход на римските родови имена.

Важно е да се направи и следното уточнение: при изготвянето на класификацията разпределянето на имената в отделните групи се осъществява според латинската лексикология и морфология.

Съществуват два модела за образуване на руски антропоними от латинско име – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т. е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант.

II. Класификация според модел на образуване:

1. Руски лични имена, образувани от формата за на римското родово име: Акуций (< *Acutius*), Акций (< *Accius*), Анний (< *Annius*), Дидий (< *Didius*), Лузий (< *Lusius*), Лукреций (< *Lucretius*), Манилий (< *Manilius*), Меммий (< *Memmius*), Овидий (< *Ovidius*), Папирий (< *Papirius*), Плавтий (< *Plautius*), Светоний (< *Suetonius*), Сервилий (< *Servilius*), Стертиний/ Стертиниус (< *Stertinius*), Титей/ Тиций (< *Titius*), Фабриций (< *Fabricius*), Цезий (< *Caesius*);

2. Руски лични имена, образувани от работната основа на римското родово име: Луз (< *Lusius*), Манил (< *Manilius*), Папир (< *Papirius*), Плавт (< *Plautius*), Поллион (< *Pollio*), Сервил (< *Servilius*), Улпиан/ Ульпиан (< *Ulpianus*), Цесс (< *Caesius*);

По-продуктивен от двата модела е първият. Както се вижда от изложената по-горе класификация изключение представляват следните примери: *Лузий* (от формата за Nom. sg. на *Lusius*) / Луз (от работната основа на *Lusius*), *Манилий* (от формата за Nom. sg. на *Manilius*) / *Манил* (от работната основа на *Manilius*), *Папирий* (от формата за Nom. sg. на *Papirius*) / *Папир* (от работната основа на *Papirius*), *Плавтий* (от формата за Nom. sg. на *Plautius*) / *Плавт* (от работната основа на *Plautius*), *Сервилий* (от формата за Nom. sg. на *Servilius*) / *Сервил* (от работната основа на *Servilius*) и

Цезий (от формата за Nom. sg. на *Caesius*) / *Цесс* (от работната основа на *Caesius*), които имат два еквивалента в руски, изведени посредством прилагането на принципите и на двата модела. Римското родово име *Stertinius* също има два еквивалента. И двата са образуван и от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име, но първият - *Стертиний*, е създаден според действащите словообразователни принципи в руски, а вторият - *Стертиниус*, е транслитериран от латински.

От направените наблюдения можем да направим следните изводи:

- от разгледаните руски антропоними, мотивирани от римско родово име, най-голяма е групата на тези, изведени от съществително име (2 руски лични имена от съществително собствено име и 4 руски лични имена от съществително нарицателно име);

- моделите на образуване на руски антропоними от латинско име са два – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т. е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант. По-продуктивен тук се оказва първият от двата представени модела.

ИНДЕКС
на руските мъжки лични имена, образувани от римско родово име, канонизирани само от Православната църква

ИЗПОЛЗВАНИ АБРЕВИАТУРИ:
МЛИ –мъжко лично име;
РРИ – римско родово име;

АКУЦИЙ (К[2]) *(Акут (С), Акутий (К, С), Акутион (П, С))* **–** МЛИ, образувано от РРИ ***Acutius*** (К), изведено от лат. *acutus, 3 – 'остър'* (К, П, С);

АКЦИЙ (Д) – МЛИ, образувано от РРИ ***Accius*** (О), изведено от лат. *accessus, us, m – 'възглед'; 'мисъл'; 'диспут'* (С). Известна личност с това име е *Луций Акций (Lucius Accius)*, римски писател, трагик (II в. пр. н. е.) (О);

АННИЙ (Д, К) – МЛИ, образувано от РРИ ***Annius*** (К, О) с неясно значение (К) или е изведено от лат. *annus, i, m – 'година'* (С). Известна личност с това име е *Авъл Аний Хилон (Aulus Annius Chilo)*, римски сенатор, участник в заговора на *Катилина (Catilina)* (О);

ДИДИЙ (К, П, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Didius*** (Д, К, С), изведено от лат. *dido, 1 – 'раздавам, разпределям'* (К, С). Известна личност с това име е *Тит Дидий (Titus Didius)*, претор в Македония (около 90 г. пр. н. е.), консул през 97 г. пр. н. е., проконсул в Испания (Д);

ЛУЗ (С) / ЛУЗИЙ (К) – МЛИ, образувано от РРИ ***Lusius***, изведено от лат. *lusus, us, m – „игра, забава"* (К, С);

ЛУКРЕЦИЙ (Д, К, С) - МЛИ, образувано от РРИ ***Lucretius*** (К, С, О), изведено от лат. *lucrum, i, n – 'печалба', 'богатство'* (Б, ВМ) или от *lucretius, 3 – 'който носи полза'* (О). Известни личности с това име са римският поет *Тит Лукреций Кар (Titus*

[2] С цел спазване ограниченията в обема и за по-лесна четивност на приложения индекс, въвеждаме следните абревиатури за използваните източници в него: Б = www.behindthename.com; ВМ = Войнов, Милев 1990; Д = Дворецки 1976; К = http://kurufin.narod.ru/; О = *Oxford Latin Dictionary*; П = Петровски 1955; С = Суперанска 1998.

Lucretius Carus) I в. пр. н. е. (Б, ВМ) и *Спурий Лукреций Триципитин (Spurius Lucretius Tricipitinus),* баща на *Лукреция (Lucretia),* съпругата на *Колатин (Colatinus)* (ВМ, Д, О);

МАНИЛ (С)/ МАНИЛИЙ (Д, К, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Manilius*** (ВМ, К, О, С), изведено от римския преномен ***Manius*** (К) или от лат. *manus, З – 'добър', 'добросърдечен'* и е със значение *'който е добър'*(О). Известни личности с това име са *Маний Манилий (Manius Manilius),* консул през 142 г. пр. н. е., приятел на *Лелий (Laelius)* и *Сципион (Scipio),* виден законодател, и *Гай Манилий (Gaius Manilius),* народен трибун през 66 г. пр. н. е., създател на lex Manilia (Д, О);

МЕММИЙ (Д, К, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Memmius*** (ВМ, К, О, С) с неясно значение (К). Известни личности с това име са народните трибуни *Гай Мемий (Gaius Memmius)* (111 г. пр. н. е.) и *Гай Мемий Гемел (Gaius Memmius Gemellus)* (66 г. пр. н. е.) (Д, О);

ОВИДИЙ (Д, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Ovidius***, изведено от лат. *ovis, is, f – 'овца'*(Б, ВМ, О, С). Известна личност с това име е римският поет *Публий Овидий Назон (Publius Ovidius Naso)* (33 г. пр. н. е. – 16 г. от н. е.) (Б, ВМ, Д, О, С);

ПАПИР (С) / ПАПИРИЙ (Д, К) *(Папирин (С))* – МЛИ, образувано от РРИ ***Papirius/ Papisius*** (ВМ, К, О, С) с неясно значение (ВМ, К). Известна личност с това име е *Луций Папирий Курзор (Lucius Papirius Cursor),* герой от Самнитската война (325 г. пр. н. е.), който бил пет пъти консул и два пъти дикататор (Д, О);

ПЛАВТ (С) / ПЛАВТИЙ (Д, К) – МЛИ, образувано от РРИ ***Plautius/ Plotius*** (ВМ, Д, О), изведено от лат. *plautus, З – „широк; широкоплещест; клепоух"* (К). Известна личност с това име е *Марк Плавций Силван (Marcus Plautius Silvanus),* народен трибун през 78 г. пр. н. е. (С);

ПОЛЛИОН (Д, К, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Pollio*** (ВМ, С), използвано и като когномен в *Азиниевия* ***(gens Asinia)*** и *Требелиев род* ***(gens Trebellia)***, с неясно значение (Д, К, О). Известна личност с това име е *Гай Азиний Полион (Gaius Asinius Pollio),* римски прозаик и обществен деятел (76 г. пр. н. е.-4 г. от н. е.), приятел на *Катул (Catullus)* и *Хораций (Horatius)* (О);

СВЕТОНИЙ (Д, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Suetonius*** с неясно значение (ВМ, Д, О). Известна личност с това име е *Гай Светоний Транквил (Gaius Suetonius Tranquilius),* римски историк и писател (I в. от н. е.) (ВМ, С, О, С);

СЕРВИЛ (С) / СЕРВИЛИЙ (Д, К, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Servilius*** (ВМ, К, О, С), изведено от римския преномен ***Servius*** (К) или от лат. *servilis, е – „робски"* (С). Известна личност с това име е *Публий Сервилий Рул (Publius Servilius Rullus),* народен трибун през 63 г. пр. н. е., автор на аграрен законопроект, на когото *Цицерон (Cicero)* бил противник (Д);

СТЕРТИНИЙ (Д) / СТЕРТИНИУС (С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Stertinius*** (О, С), изведено от лат. *sterto, З – 'хъркам'* (С). Известна личност с това име е *Луций Стертиний (Lucius Stertinius),* претор в Испания (199-196 г. пр. н. е.) (Д);

ТИТЕЙ (С)/ ТИЦИЙ (К) *(Титий (Д))* – МЛИ, образувано от РРИ ***Titius*** (ВМ, Д, К, О, С), изведено от римския преномен ***Titus*** (К). Известна личност с това име е *Секст Тиций (Sextus Titius),* народен трибун през 99 г. пр. н. е. (Д, О);

УЛПИАН (С) / УЛЬПИАН (Д) – МЛИ, образувано от РРИ ***Ulpianus***, изведено от РРИ ***Ulpius*** (С). Известна личност с това име е римският законодател *Домиций Улпиан (Domitius Ulpianus),* живял по времето на управлението на *Септимий Север*

(Septimius Severus), Каракала (Caracala), Александър Север (Alexander Severus) (убит през 230 г. от н. е.) (Д, С);

ФАБРИЦИЙ (Д, К, С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Fabricius***, изведено от лат. *faber, bri, m – 'занаятчия', 'майстор'; 'ковач'*(Б, ВМ, К, С). Известна личност с това име е *Гай Фабриций Лусцин (Gaius Fabricius Luscinus),* пълководец във войната против *Пир (Pyrrus)* и неговите италийски съюзници, консул през 272 г. (Д);

ЦЕЗИЙ (Д, К)/ ЦЕСС (С) – МЛИ, образувано от РРИ ***Caesius*** (К, О, С), изведено от лат. *caesius, 3 – 'светлосин', 'сивосин'; 'синеок', 'сивоок'* (К, С). Известна личност с това име е *Цезий Бас (Caesius Bassus),* римски лирически поет, загинал през 69 г. от н. е. при изригването на Везувий (Д, О).

Библиография

Бивил 2012: Biville, F. *Un défi pour l'anthroponymie latine: les noms grecs féminins en –ō.* Personal Names in the Western Roman World. Studies in Classical and Comparative Onomastics I. Berlin, 2012, pp. 127-139.

Войнов, Милев 1990: Войнов, М., Милев, Ал. *Латинско-български речник*. София: „Наука и изкуство" (Vojnov, M., Milev, Al. Latinsko-bulgarski rechnik. Sofia: "Nauka I izkustvo").

Дворецки 1976: Дворецкий, И. Х. *Латинско – русский словарь.* Москва: „Русский язык" (Dvoretski 1976: Dvoretski, I., H., Latinsko-russkij slovarь. Moskva: "Russkij yazik").

Джонсън 1903, 1932: Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans.* Scott, Foresman and Company, 1903, 1932, 19 Sept. 2011{http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html}.

Мифы народов мира 1987: Мифы народов мира *(Энциклопедия в двух томах)*. Т. 1 (А-К). Москва: „Советская энциклопедия" (Mifi narodov mira 1987: Mifi narodov mira (Entsiklopedia v dvuh tomah). T. 1. Moskva: "Sovetskaya entsiklopedia").

Немировски 2004: Немировский, А. И. *Мифы и легенды народов мира.* Т. 2 (Ранняя Италия и Рим). Москва: „Литература, мир книги" (Nemirovskij 2004: Nemirovskij, A., I., Mifi I legendi narodov mira. T. 2 (Rannaya Italia I Rim). Moskva: "Literatura, mir, knigi").

Oxford Latin Dictionary. London: Oxford University Press, 1968.

Петровски 1955: Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*. Москва: „Советская энциклопедия" (Petrovskij 1955: Petrovskij, N., A., Slovar' russkih lichnih imen. Moskva: "Sovetskaya entsiklopedia").

Попов, Николов 2001: Попов, Д., Николов, Ал. *История на Стария свят (Гърция, Тракия, Рим)*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" (Popov, Nikolov 2001: Popov, D., Nikolov, Al. Istoria na staria svyat (Gartsia, Trakia, Rim). Sofia: Akademichno izdatelstvo " Prof. Marin Drinov").

Протасов 1940: Протасов, М. *Об упорядоченик и унификации транскрипции собственных имен и исторических терминов в истории античного мира*. //„Вестник древней истории". № 1, 1940, с. 102-113, 19 Sept. 2011 {http://ancientrome.ru} (Protasov 1940: Protasov, M. Ob uporyadochenik i unifikacii transkriptsii sobstvennih imen I istoricheskih terminov v istorii antichnogo mira. // Vestnik drevney istorii, № 1, 1940, pp. 102-113, 19 Sept. 2011 {http://ancientrome.ru}).

Скар 2008: Скар, К. *Хроника на римските императори (летопис на владетелите на Римската империя).* София: Рива (Skar 2008: Skar, K. Hronika na rimskite imperatori (letopis na vladetelite na Rimskata imperia). Sofia: Riva).

Смит 1875: Smith, W. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities.* London: John Murray, 1875, pp. 800-803.

Суперанска 1998: Суперанская, А. В. *Словарь русских личных имён*. Москва: Издательство АСТ (Superanskaya 1998: Superanskaya, A., V. Slovar'russkih lichnih imen. Moskva: Izdatelstvo ACT).

Фелекан 2009: Felecan, O. *Romanian-Ukrainian Connections in the Anthroponymy of the North-western Part of Romania.* pp. 399-407, 09 June 2013 {http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/bitstream/handle/10315/3973/icos23_399.pdf}.

Фелекан 2010a: Felecan, O. *A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania.* "Philologia Jassyensia", An. VI, Nr. 1 (11) 2010, pp. 57-80.

Фелекан 2010b: Felecan, O. *Multiethnic Connections Reflected in the Anthroponymy of a Central European Region.* "Nomina Africana". Journal of the Names Society of Southern Africa. V ol. 24 (1)/2010, pp. 1-23.

Фьодорова 1982: Фьодорова, Е. В. *Введение в латинскую эпиграфику.* Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, с. 85-101 (Fiodorova 1982: Fiodorova, E., V., Vvedenie v latinskuju epigrafiku. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, pp. 85-101).

Фьодорова 1997: Фьодорова, Е. В. *Императорите на Рим. Величие и упадък.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" (Fiodorova 1997: Fiodorova, E., V. Imperatorite na Rim. Velichie I upadak. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov").

Хенсън 2004: Hansen, W. *Handbook of Classical Mythology*. Santa Barbara, California: "ABC Clio", 2004.

Янков 2003: Янков, А. *Календарни празници и обичаи на българите католици (края на XIX – средата на XX век).* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" (Yankov 2003: Yankov, A. Kalendarni praznitsi i obichai na balgarite katolitsi (kraya na XIX – sredata na XX vek). Sofia: Akademicno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov").

24 July 2013 {www.behindthename.com}.

15 Aug 2014 {http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_naming_conventions}.

18 May 2010 {http://www.imena.org/latin.html}.

24 July 2013 {http://kurufin.narod.ru/}.

20 April 2011 {http://www.novaroma.org}.

21 Nov 2011 {http://www.vroma.org/~bmcmanus/roman_names.html}.

ТЕМПОРАЛНИ МОДИФИКАТОРИ С РЕЗУЛТАТИВНА СЕМАНТИКА В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК

Лилия ИВАНОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: ldk@abv.bg

TEMPORAL MODIFIERS OF RESULTING SEMANTICS IN BULGARIAN AND POLISH

Lilia IVANOVA

Abstract: This paper focuses on certain aspects of the relationship between the grammatical meanings of tense of the verb in Bulgarian with the lexical meaning of some temporal modifiers , that express resultness, on the basics of material from Bulgarian and Polish. Special attention has been paid to the verbal phrases beginning with the modifiers *вече* "already", *още не* "*still not*" and *отдавна* "*long ago*" and their Polish equivalents.

Keywords: resultness, modifiers, plusquamperfect

В славянската глаголна система средствата за изразяване на резултат може да се разглеждат в различни аспекти: глаголно словообразуване, начини на глаголното действие, видова система на глагола, залогова система, морфологична система и др. За глаголната система на съвременния български език е типично, че са се запазили стари и са се граматикализирали нови значения, които не са се съхранили (или поради редица развойни причини изобщо не са се появили) в другите славянски езици. Едно от тези значения е *резултативността*. За българския език е характерна цялата гама от възможности за изразяване на резултат, като най-съществено, което го отличава от повечето славянски езици, е граматикализирането на резултативността. Полският език е представител на тази група славянски езици, в които темпоралната система значително се е опростила, а резултативността не намира морфологичен израз. Важна роля в рамките на широко възприеманото семантично време (където според някои изследователи се намира и резултативността) обаче изпълняват и лексикалните средства, които създават контекст на граматичните форми. Класифицирайки наречията в българския език по значение, Ив. Куцаров отбелязва, че „има основание да се обособи отделна група думи, наречени *модификатори*, но в нея трябва да влизат не само т.нар. „модални думи", а и всички частици, наречия, местоимения (както и различни словосъчетания), които в определен контекст изразяват по лексикален път граматични значения", напр. темпорални, определителни, преизказни, модални модификатори и др." (Куцаров 2007: 134).

Темпоралните значения фиксират както времевия ред на събитията, така и техния брой (еднократни или многократни), и тяхното времетраене. В системата на съотнасянето си взаимодействат разнородни езикови елементи и в комбинацията от знакове се наблюдават някои промени в съдържанието на самите знакове (Гугуланова 2001: 192–193). Лексикалните контекстови елементи, означаващи *време* в най-широк смисъл на думата, представляват най-голямата и разнообразна група от лексикални модификатори, в рамките на която се открояват редица други семантични признаци (напр. предходност, едновременност, следходност, относителност, резул-

тативност и др.). Във връзка с това приемаме, че лексикалните модификатори често са полисемантични (т.е. в различни контекстуални условия един и същ модификатор може да изпълнява различни функции). Р. Ницолова разграничава три основни случая за употреба на лексикални модификатори, като определящите фактори са както семантични, така и прагматични: 1. Лексикалният модификатор да е задължителен поради различни семантични причини; 2. Лексикалният модификатор да е възможен (но при определени условия необходим от гледна точка на информационната структура); 3. Лексикалният модификатор да е невъзможен (напр. при противоречие със семантиката на глаголната форма)[1].

В тази работа ще изхождаме от различната роля на лексикалните модификатори в рамките на втория случай – т.е. когато модификаторът може да присъства или да не присъства, но от гледна точка на информационната структура е необходим. При употребата на темпорални модификатори в съчетание с глаголна форма се натъкваме на три случая. От една страна, значението на граматичната форма със своята специфика открива пътя за употребата на един или на друг, съвместим с това значение, контекстов маркер, като в рамките на тази съвместимост се срещаме с възможността лексикалните елементи или да подкрепят, или да дублират значението на граматичните форми[2].

С тези си възможности контекстът се явява в ролята си да доизяснява темпоралните отношения. Контекстът в същото време може и да е причина за нарушаването на дадено, заложено в граматичната форма, значение. Съществува обаче и трета възможност, особено характерна за езици с редуцирана темпорална система, а именно лексикалните елементи да разграничават, да изпълват с нова семантика значението на общата темпорална форма.

Изходен за това изследване ще бъде българският език, където резултативността намира граматичен израз. Ще проследим как определени темпорални модификатори, които имат в семантичната си структура елемент на резултативност, си взаимодействат с резултативни глаголни форми в българския език. Поради ограничения обем на изследването тук ще съсредоточим вниманието си върху някои от най-характерните модификатори, специализирани в изразяването главно на резултат от действие, който е едновременен с изказване в минало време (*вече, още (не), отдавна*). От друга страна, ще представим ролята на съответните модификатори в съвременния полски език, където един от начините за изразяване на резултативност е именно по лексикален път.

Елементът ’време’, и то с ярко резултативен нюанс, се открива в сложната семантична структура на лексемите *вече* в българския език и на *już* в полския език, често представяни в опозиция с *още не/jeszcze nie*. Тези лексеми, разглеждани в съпоставителен план, неведнъж са предизвиквали интереса на учените. В българската езиковедска литература те заемат място, средно между наречията и частиците – в академичната *Граматика на съвременния български книжовен език* (автор на частта за наречието е Русин Русинов), както и в *Теоретична граматика на българския език* на Ив. Куцаров, те се определят като наречия за количество и степен[3], а Ст. Георгиев характеризира *вече* като наречна частица, като я разглежда сред темпоралните наре-

[1] За повече подробности вж. Ницолова 2008.
[2] За ролята на контекста вж. Станков 2009: 19; по въпроса вж. също Гугуланова 2001: 193.
[3] Вж. Граматика 1983: 398; Куцаров 2007: 133.

чия[4]. В полското езикознание *już* и *jeszcze* се определят най-често като частици (Grochowski 1986), а също и като модуланти (Jodłowski 1949), модализатори (Граматика 1999) и др. Редица изследователи обръщат внимание на връзката между ***вече*** и ***още не*** и резултативната семантика. М. Лакова забелязва, че „наречията ***вече*** и ***още (не*** + глагол) са диагностичен контекст за времената перфект, плусквамперфект, бъдеще предварително и бъдеще предварително в миналото, когато тези времена означават ретроспективна посока на вниманието на говорещия върху събитията“ (Лакова 2009: 84). Изследователката също така прави бележка, че с въпросните наречия както свършените, така и несвършените глаголи означават ’резултантно състояние’, налично в момента на говоренето (*Той е изчел / е чел **вече** цялото творчество на Вазов*) (Лакова 2009: 85). Допълнителна информация, която ***вече*** внася в изказа в такива случаи, е, че „резултатът се появява преди ориентационния момент“, или преди очакваното, докато ***още не*** изразява, че „липсата на резултат продължава по-дълго и се очаква предстояща промяна“ (Механджиева, Стоева 1988: 523). Характерно също е, че в тези случаи в позитивни съобщителни изречения с перфект и плусквамперфект е невъзможно да се употреби ***още***, а в негативни – ***вече***, напр. *Той е / беше излязъл*. Възможно е *Той **вече** е / беше излязъл*, но не и **Той **още** е / беше излязъл*, тъй като се получава логическо противоречие (пак там: 523).

В полския език темпоралната система, наследена от праславянския език, се опростява до едно минало време, което си сътрудничи с вида на глагола, причастната система, синтактични конструкции и лексикални модификатори, за да изрази и други възможни неграматикализирани значения. Полският плусквамперфект (нататък Пл)[5] почти изцяло отпада от полската глаголна система, като става стилистичен дублет на минало време (вж. напр. Kowalska 1976), и в академичната *Gramatyka współczesnego języka poskiego* (1999) формите му вече не намират място в представянето на темпоралната система. И въпреки че не е доказано тази глаголна форма някога да е изразявала резултативност, още от най-ранно време на граматиците е правила впечатление взаимната свързаност на Пл с частицата *już* (Łazowski 1848: 224). За задължителната употреба на Пл след *już*, особено характерна за XIX век, споменава и Я. Маурер (Maurer 1960). Тези наблюдения се оказват ключови за понататъшния развой на Пл, тъй като впоследствие сложната форма губи нацяло позициите си в полския език, а лексикалните средства, и особено лексемата *już*, поемат една от основните роли на неин заместител. Именно като вид компенсация на липсващите резултативни и относителни форми в полския език М. Корытковска определя ролята на ***już***, чиято функция в подобни случаи изследователката характеризира като сигнализиране на *предходност*, която се съпътства допълнително от *резултативност* (Korytkowska 1998: 223).

Склонни сме да се съгласим с изследователите, според които темпоралното (или по-точно резултативното) значение на *вече/още не, już/ jeszcze nie* става ясно единствено от контекста[6], което е логически обосновано като се има предвид богатата семантична структура на разглежданите лексикални модификатори. Това обаче е валидно най-вече за езици, в които резултативността не е граматикализирана. Найярка е ролята им на контекстуални средства в случаите, в които действието не се

[4] Вж. Георгиев 1978: 27.
[5] Т.нар. *czas zaprzeszły* (напр. *pisał był*).
[6] По въпроса вж. напр. Щепан 1983: 274.

представя като процес, а когато ***вече/już*** и ***още не/jeszcze nie*** подчертават резултативния характер на действието, изразено с резултативна глаголна форма в българския език (най-често перфект или плусквамперфект) или с претеритна форма в полския език (по-често от свършени глаголи). Това е един много типичен контекст за тези лексеми. Например:

Повечето студенти ***не бяха се <u>още</u> завърнали*** *от ваканцията, та имаше доста свободни места. // Większość studentów* ***nie wróciła <u>jeszcze</u>*** *z wakacji, było więc dosyć dużo wolnych miejsc. (АК); Wszystko oficjalne, co można było robić wieczorami,* ***<u>już</u> się odbyło.****// Всички официални вечерни срещи* ***<u>вече</u> бяха приключили.*** *(JW); Влакът бе* ***потеглил <u>вече</u>,*** *когато изведнъж вратата на купето се отвори. // Pociąg już ruszał, gdy nagle drzwi przedziału się rozsunęły. (JW).*

В случаи като изброените се натъкваме на възможността лексикалните елементи да подкрепят, а също и да дублират значението на граматичните форми.

За ярката резултативна функция на ***вече/już*** и ***още не/jeszcze nie*** свидетелстват множеството примери, в които в българския език има само резултативна глаголна форма (най-често перфект или плусквамперфект), а в полския език при превода се налага допълнителното добавяне на ***już*** или ***jeszcze nie***, за да се придаде резултативен характер на действието (или да се представи като налично състояние)[7]. По степен на фреквентност ***już*** представлява един от най-често срещаните лексикални модификатори, изразяващи резултативност, които се откриват като допълнителни в текста, докато употребата на ***jeszcze nie*** като допълнително средство се забелязва значително по-рядко:

Когато слязоха в града, вечерният здрач се ***беше сгъстил****. // Gdy wrócili do miasta, zmierzcz <u>już</u>* ***zapadł.*** (ДД); *Пенко се обърна за помощ назад, но монахът, който го доведе,* ***бе изчезнал****. // Rzucił spłoszone spojrzenie za siebie, jakby szukał stamtąd pomocy, ale mnicha, który go przyprowadził, <u>już</u>* ***nie było.*** (ДТ); *Никога* ***не се бе чувствал*** *така изоставен и самотен... // Nigdy <u>jeszcze</u>* ***nie czuł się*** *taki opuszczony i samotny.* (ПВ).

В тези случаи се натъкваме на възможността лексикалните средства да представляват основно средство, маркиращо резултативното значение, което свидетелства за важната им роля в полския език.

Интересен е фактът, че въпреки обстоятелството, на което се обръща внимание в граматиката (вж. Граматика 1983), че аористните форми не се съчетават с наречия като *понякога, често, обикновено, винаги, отдавна не, откога не*, за които в същото време се акцентира, че са характерен лексикален контекст за перфектните форми, по отношение на *вече* може да се каже, че адвербиалният контекст на аориста и Пл често съвпадат. За това свидетелстват редица примери, в които, дори и употребен с аорист, контекстовият маркер *вече* сигнализира резултативност:

Вестта се разнесе толкова бързо, че едва човекът, който пристигна с тялото, завърза юздите за оградата, хората ***вече*** *започнаха* (срв. с *вече бяха започнали*) *да се стичат, стояха скупчени и чакаха какво ще стане. // Wiadomość rozeszła się tak szybko, że ledwie ten, co z ciałem przyjechał, zawiązał lejce o płot,* ***już*** *ludzie zaczęli się zbierać i stali gromadą, czekając, co będzie.* (CzM).

Друг лексикален елемент, на който не е чуждо резултативното значение, е темпоралното наречие ***отдавна*** с функционални съответствия в полския език *dawno,*

[7] По този въпрос вече сме правили някои наблюдения – вж. напр. Кънчева-Иванова 2010.

od dawna, dawno temu или *dawniej*. Основните значения на това наречие в българския език се определят като две: 1. Преди много време (противопоставено на *отскоро*); 2. От дълго време насам; ототдавна (Речник 2002: 1001). Това наречие е изключително чест контекстуален фон на перфектните форми, особено при изразяване на резултат, наличен в миналия ориентационен момент. Сред полисемантичната структура на наречията ***dawno, od dawna*** в полския език Р. Пшибилска разграничава случаите, когато те се реализират в контекста на глагол от свършен вид, където предходността е съпътствана от значение за състояние (или резултат), произлизащо от промяната (Przybylska 1990: 108). За резултативната функция на тези наречия в полския език свидетелстват и огромна част от примерите, в които в българския език имаме само наречието *отдавна*, а в полския език към функционално-семантичните еквиваленти се прибавя и представеният вече резултативен модификатор *już*:

Отдавна** не се беше чувствал толкова самотен. // **Już dawno** nie czuł się taki samotny.* (JW); *Това място си го беше харесал **отдавна**. // To miejsce upatrzył sobie **już dawno. (JW).

За ролята на наречието *dawno* като резултативен модификатор в полския език свидетелстват и редица случаи, в които в българския език имаме единствено резултативна форма, докато в полския се добавят наречията *dawno* (*od dawna*) или комбинацията от *od dawna/dawno* и *już,* за да се подчертае, че дадено действие е достигнало своя резултат в миналото:

*Той **бе забелязал**, че неговият вуйчо почти винаги му пробутваше такива новички и чисти пари, сякаш ги получаваше направо от банката. // Dawno **zauważył**, że wuj zawsze wsuwał mu nowiutkie czyste banknoty, jakby brał je prosto z banku.* (ПВ); *Юрталана **не беше излизал** от къщи, та му се струваше вече, че от деня, в който за втори път ходи у Казълбашеви да моли снаха си, се беше изминала цяла вечност. // Jurtałan dawno już **nie wychodził** z domu, więc zdawało mu się, że od dnia, w którym po raz drugi poszedł do Kazyłbaszów prosić synową, minęła cała wieczność.* (ГК).

В тези случаи наречието *dawno* влиза с *już* в единен семантичен комплекс, изразяващ резултат, насочен назад в миналото.

Резултативният нюанс не е чужд и на наречието *отдавна* в случаите, когато се съчетава с отрицателна резултативна форма на глагол от несвършен вид. Важно е в случая да се отбележи, че при отрицание се маркира възможността наличният резултат/състояние да се промени в обратна посока (или вече да се е променил), т.е. резултатът е валиден до момента на изказването без данни за валидността му след това:

***Отдавна не** бе виждала мъж така хармонично облечен. // **Dawno nie** widziała mężczyzny tak harmonijnie ubranego.* (JW); ***Już dawno** nie czuł się taki samotny. // **Отдавна** не беше се чувствал толкова самотен.* (JW).

В случаите, когато *отдавна* се появява в контекста на отрицателна нерезултативна глаголна форма, се маркира единствено продължителност на състоянието: *Jej mąż **od dawna** nie całuje jej włosów i jest tak... tak potwornie przewidywalny. // Нейният съпруг **отдавна** не целуваше косите ѝ и е толкова… толкова ужасно предсказуем.* (JW). *Nie „gadali jak **dawniej**” już bardzo, bardzo **długo**. // Вече много, много **отдавна** не разговаряха „както **някога**”.* (JW).

В тази статия бяха направени някои наблюдения относно функционирането на една група темпорални модификатори с резултативна семантика. Проблемът за изразяването на резултат в славянски езици като българския и полския може да бъде

многоаспектно представен с оглед и на останалите средства, специализирани в изразяването на резултативност. В езици като полския лексикалните модификатори са тези средства, които могат да очертаят резултата от действието експлицитно. Освен разгледаните модификатори съществуват и редица други лексикални средства, създаващи перфектен контекст на глаголните форми при определени условия (напр. *напоследък/ostatnio, някога/kiedyś, отскоро/od niedawna*, носещите квантификативен елемент *винаги/zawsze* и *никога не/nigdy nie*, някои местоименни наречия, като *сега/teraz*, *досега/dotąd*, и др. Не бива да се пропуска и фактът, че голяма част от темпоралните наречия имат по-сложна семантична структура, която може да включва както резултативен, така и друг елемент, влизащ в широките граници на темпоралността.

Литература

Jodłowski, S. 1949: O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy. // *Język polski*, XXIX (maj – czerwiec), 97–106.

Korytkowska, M. 1998: Uprzedniość, rezultatywność a zdania czasowe w języku bułgarskim i polskim. // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 34*. SOW, Warszawa, 205–224.

Kowalska, A. 1976: *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na – ł w języku polskim.* Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 123. Katowice.

Łazowski, D. 1848: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków.

Maurer, J. 1960: *Das Plusquamperfrctum im Polnischen*. Slavische Beitrage, Bd.1. München.

Przybylska, R. 1990: *Wyrażanie stosunków czasowych w polskim zdaniu pojedynczym*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Георгиев, Ст. 1978: Семантика на наречията за време в съвременния български език. // *Славистични проучвания в чест на VIII международен славистичен конгрес*. Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий", 21–31 (Georgiev, St. 1978: Semantika na narechiyata za vreme v savremennia balgarski ezik. // Slavistichni prouchvania v chest na VIII mezhdunaroden slavistichen kongres. Velikotarnovski universitet "Sv. sv. Kiril i Metodiy", 21–31).

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология*. София: Издателство на БАН (Gramatika 1983: Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologia. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Граматика 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.* Pod red. R. Grzegorczykowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. Warszawa: PWN.

Гроховски, М. 1986: *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław –Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Гугуланова, Ив. 2001: Лексикални средства за изразяване на семантичната категория темпоралност в българския език. // *Традиция и съвременност в българския език*. София, 192–198 (Gugulanova, Iv. 2001: Leksikalni sredstva za izrazyavane na semantichnata kategoria temporalnost v balgarskia ezik. // Tradicia i savremennost v balgarskia ezik. Sofia, 192–198).

Куцаров, Ив. 2007: *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски" (Kutsarov, Iv. 2007: Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia. Plovdiv: UI "Paisiy Hilendarski").

Кънчева-Иванова, Л. 2010: За комбинацията от глаголна форма и już в полския език и преводните й еквиваленти на български език. // *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски" – България. Научни трудове*, том 48, кн. 1, сб. А, – Филология, 487– 493 (Kancheva-Ivanova, L. 2010: Za kombinatsiyata ot glagolna forma i już v polskia ezik i

prevodnite y ekvivalenti na balgarski ezik. // Plovdivski universitet “Paisiy Hilendarski” – Balgaria. Nauchni trudove, tom 48, kn. 1, sb. A, – Filologia, 487– 493).

Лакова, М. 2009: Перфектът в съвременния български книжовен език. // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 51–138 (Lakova, M. 2009: Perfektat v savremennia balgarski knizhoven ezik. // Problemi na gramatichnata sistema na balgarskia ezik – glagol. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 51–138).

Механджиева, Ц., Стоева Р., 1988: Имплицитното различие в семантиката на вече и още в българския език. // *Български език*, кн. 6, 521–524 (Mehandzhieva, Ts., Stoeva R., 1988: Implitsitnoto razlichie v semantikata na veche i oshte v balgarskia ezik. // Balgarski ezik, kn. 6, 521–524).

Ницолова, Р. 2008: Взаимодействие между граматически значения на глагола и лексикани модификатори в семантиката на изречението. // *Славянска филология*, 24, София (Nitsolova, R. 2008: Vzaimodeystvie mezhdu gramaticheski znachenia na glagola i leksikalnite modifikatori v semantikata na izrechenieto. // Slavyanska filologia, 24, Sofia).

Речник 2002: *Речник на българския език*. Том 11. София: Академично издателство „Акад. Марин Дринов” (Rechnik 2002: Rechnik na balgarskia ezik. Tom 11. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Akad. Marin Drinov”).

Станков, В. 2009: Граматично значение и контекст. // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 10–50 (Stankov, V. 2009: Gramatichno znachenie i kontekst. // Problemi na gramatichnata sistema na balgarskia ezik – glagol. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 10–50).

Щепан, Й. 1983: Выражение временных значений в простом предложении в чешском и русском языках. // *Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*. Москва, 272–287 (Shtepan, Y. 1983: Vyrazhenie vremennyh znacheniy v prostom predlozhenii v cheshskim i drugimi slavyanskimi yazykami. Moskva, 272–287).

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

АК – Алеко Константинов. *Избрани творби*. София 1974 (Бай Ганьо) // A. Konstantinow. *Baj Ganiu*. Warszawa, 1986 (przeł. Franciszek Korwin-Szymanowski**).**

ГК – Г. Караславов. Снаха. София, 1972 // G. Karasławow. Synowa. Warszawa, 1984 (przeł. Zofia Wolnik-Czajkowska)

ДД – Д. Димов. Тютюн. София, 1988 // D. Dimow. Tytoń. Warszawa, 1975 (przeł. Helena Bychowska)

ДТ – Д. Талев. Хилендарският монах. София, 1985 // D. Talew. Mnich z Chilendaru. Katowice, 1975 (przeł. Krystyna Migdalska)

ПВ – Павел Вежинов. *Звездите над нас*. София, 1969 // Paweł Wężinow. *Gwiazdy nad nami*. Warszawa, 1977 (przeł. Dimitrina i Jacek Bukowscy).

CzM – Cz. Miłosz. *Dolina Issy*. Kraków, 2000 // Ч. Милош. *Долината на Иса*. София, 1994 (превела от полски Галина Белинска).

JW – J. Wiśniewski. Samotność w sieci. Warszawa, 2003. // Я. Вишневски. Самота в мрежата. София, 2009, (превод от полски Амелия Филипова)

УНИВЕРСАЛЬНОЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ В СЛАВЯНСКИХ СИСТЕМАХ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКОВ)

Наталья В. СУВОРОВА, Елена А. САКУЛИНА
Ивановский государственный университет (Россия)
E-mail: suvorova-n@mail.ru

UNIVERSAL AND SPECIFIC FEATURES OF THE SLAVIC COLOR TERMS SYSTEMS (BASED ON EXAMPLES FROM RUSSIAN AND POLISH)

Natalia V. SUVOROVA, Elena A. SAKULINA

Abstract: This article describes the features of the etymology and semantics of the Russian and Polish coloronyms (color terms), called “the components of the light spectrum”, in order to identify universal features and cultural specificities.

Keywords: coloronym, color terms, structure, semantics, etymology, language world, Slavic languages, PIE, borrowing, intermediate language, universal features, cultural identity

Цвет наряду со свойством, качеством и формой входит в ряд основных признаков различных объектов. Слово «признак» является, по мнению С. М. Толстой, одним из самых употребительных в научном дискурсе, а обозначаемое им понятие лежит в основе любого суждения. С помощью признаков производится идентификация, сравнение, классификация, оценка познаваемых и изучаемых предметов, т.е. признак служит важнейшим инструментом познания и категоризации мира, о чем свидетельствуют данные языка (Толстая 2002: 8).

Именно язык как особая знаковая система позволяет познать окружающую действительность, постигнуть ее устройство. При этом на основе значимых понятий и категорий формируется целостный глобальный образ мира, возникающий у человека в процессе духовной активности (Постовалова 1988: 19 – 20).

Цветовая характеристика предметов и явлений действительности – это важнейший элемент описания языковой картины мира. Восприятие цвета формировалось в течение многих веков в процессе постижения человеком окружающего мира. Благодаря языковой коммуникации создается общая для данного коллектива картина мира, которая обеспечивает понимание между его членами.

Учитывая достижения сравнительно-исторического языкознания, возможно допустить, что общие лексемы (в нашем случае цветообозначения), функционирующие в славянских языках, обусловлены общностью их происхождения, а значит, их появление может быть отнесено к праславянской эпохе.

Наиболее ранними во всех славянских языках являются прилагательные, обозначающие белый и черный цвета. Русское *белый* (ССРЛЯ 1: 202) и польское *biały* (USJP 1: 247) представляют собой суффиксальные образования от **bha* «светить, блестеть», исконно родственные др.-инд. *bhālam* «блеск» и *bhžàāti* «светит, сияет» (Фасмер 1: 149). Скорее всего данные адъективы имеют праиндоевропейское происхождение.

Общеславянскими являются русский колороним *черный* (ССРЛЯ 17: 918) и польский *czarny* (USJP 1: 506), образованные от праславянского **čьrnъ* из **čьrxnъ*,

которое родственно литовскому *Kirsnà* «черная» (речка) и древнепрусскому *kirsnan* «черный» (Фасмер 4: 346). Отметим, что долгое время в сознании первобытного человека существовали лишь два основных цвета – *белый* и *черный* для характеристики «светлого» и «темного» начал.

Еще два цветообозначения имеют достаточно древнее происхождение. Общеславянское **zelenъ* можно найти сегодня во всех славянских языках, и частности, в русском – *зеленый*, в чешском – *zeleny,* в сербском и болгарском – *зелен* и польском – *zielony* (Фасмер 2: 92). Праславянская форма **žьltъ* также представлена в русском – *желтый*, в сербском – *жут,* в болгарском – *жълт* в чешском – *žluty* и польском – *żolty* (Фасмер 2: 43). Вероятно, на самой ранней стадии формирования представлений о цвете существовало общее слово для обозначения этих двух цветов. По мнению П. Я. Черных, обе лексемы восходят к одному индоевропейскому корню **g'hel* (Черных 1: 323).

Итак, прилагательные, обозначающие *белый, черный, желтый* и *зеленый* цвета, имеют общие индоевропейские корни. На основании этого мы можем говорить об универсальности этих цветообозначений и важности их для всех славянских народов.

А вот названия красного цвета в рассматриваемых языках различны. В русском используется лексема *красный* (ССРЛЯ 5: 1596), а в польском – *czerwony* (USJP 1: 519). Прилагательное *красный* является общеславянским по происхождению и восходит к слову *краса* (Фасмер 2: 368). Изначально на Руси слово «красный» характеризовало физическую красоту человека – привлекательную внешность. Позднее оно стало использоваться по отношению к предметам, явлениям природы и жизни общества. В религиозной литературе данное прилагательное имело значения «достойный», «почтенный», а иногда даже «святой», т.е. характеризовало внутреннюю сущность человека. В XVI веке эта лексема приобрела цветовое значение, однако вплоть до XVIII века *красный* употреблялось как слово, выражающее различные положительные качества: *прекрасный, превосходный, драгоценный, отличный.*

Польское прилагательное *czerwony* «красный, алый» восходит к праславянской форме **čьrviti* «красить в красный цвет» от **čьrvь* «червячок, кошениль, из которого добывали пурпурную краску» (Фасмер 4: 334). В русском языке есть слово *червонный*, но оно является стилистически ограниченным (имеет помету «высокое») и устаревшим, обозначая ярко-красный, алый цвет, т.е. лишь насыщенный оттенок красного. Кроме того, у данного слова в русском языке со временем появляется новое, не цветовое значение, связанное с названием карточной масти.

Следует отметить, что в рассматриваемых славянских языках сохранились и наиболее архаичные цветообозначения, в значении которых есть сема «красный». Это непроизводные лексемы с индоевропейским корнем **reudh: рдяный, румяный, рыжий – rudy, rumiany, ryży*. Все они обозначают различные оттенки красного: «алый», «розовый», «желто-красный» соответственно. В отличие от славянских именований древний корень **reudh* сохранил свое первоначальное значение чисто красного цвета во всех западноевропейских языках. Например, английское *red,* французское *rouge*, немецкое *rot* – «красный».

Интересно проследить, как соотносятся наименования синего цвета в русском и польском языках. Лексема *синий* (ССРЛЯ 13: 830) в русском языке имеет соответствие по внешнему облику в польском языке *siny* «синий» (USJP 3: 1212). Эти слова восходят к общеславянскому корню **sinje*. Корень *si* – тот же, что и в общеславян-

ском *sijati* (сиять) и *sivъ* (сивый) (Фасмер 3: 624). Кроме того, в польском языке существуют лексемы *modry* (USJP 2: 699) и *granatowy* (USJP 1: 1069), обозначающие темно-синий цвет. Последнее имеет омоним в русском языке: *гранатовый* «ярко-красный, цвета граната» (ССРЛЯ 3: 310). Трудно объяснить расхождение в семантике данных слов. Это производные цветообозначения, возникшие как относительные прилагательные (относящиеся к *гранату*, причем неизвестно достоверно – к плоду или камню) и получившие цветовое значение с течением времени (XVIII – XX вв.).

Специфическим, присущим только современному русскому языку, является прилагательное *голубой* «светло-синий» (ССРЛЯ 3: 214), получившее свое название по синему отливу шейки голубя (Фасмер 1: 432). Первоначально данное цветообозначение было и в старопольском языке (*gołęby* – «о лошадиной масти: сероватый, пепельный, сизый»), причем как и в древнерусском, оно употреблялось только в качестве названия конской масти. Цветовое значение варьировалось «от серого с синеватым отливом» до «серо-желтого» (ЭССЯ 6: 217). Несколько позднее прилагательное *голубой* появляется в деловых памятниках как название цвета тканей, одежды, а также цвета драгоценных камней. С XVII века оно обозначает светло-синий цвет безотносительно предмета (Бахилина 1975: 194).

Кроме того, и в русском, и в польском языках есть производные лексемы со значением «светло-синий, голубой». Например, *лазурный* «светло-синий, цвета ясного неба» (ССРЛЯ 6: 35) – *lazurowy* «светло-синий, лазурный» (USJP 2: 408). В русский язык соответствующее цветообозначение было заимствовано через польский язык из немецкого *lazur* «голубой камень», которое в свою очередь восходит к арабскому (Фасмер 2: 450). Оба слова *лазурный* и *lazurowy*, а точнее их мотивирующие были заимствованы из немецкого языка не ранее XVI века (Фасмер: там же; Брюкнер 1970: 291).

Уникальным является и колороним *коричневый*, характерный только для русского языка и обозначающий буро-желтый цвет, цвет жареного кофе (ССРЛЯ 5: 1428). Как известно, данное слово возводят к существительному *корица* (Фасмер 2: 328), т.е. восточная пряность, привезенная купцом Афанасием Никитиным на Русь в XV веке. В свою очередь *корица* – это уменьшительное от *кора,* которая использовалась в разных целях, в том числе и для получения красителей. В польском языке в значении «коричневый» нередко используется прилагательное *brązowy* (USJP 1: 352), заимствованное через немецкий *Bronze* из французского *bronze,* которое связывают с названием города, где, по сообщению Плиния, были знаменитые мастерские по изготовлению бронзы (Фасмер 1: 217). В русском языке так же, как и в польском, есть колороним *бронзовый,* однако он имеет значение «желто-коричневый, золотисто-желтый или светло-желтый с блеском» (ССРЛЯ 1: 770), т.е. обозначает светлый оттенок коричневого цвета.

Для обозначения желтого цвета с красноватым оттенком (оранжевого) в русском и польском языках используются заимствованные лексемы: *оранжевый, апельсиновый, pomarańczowy*. Прилагательное *оранжевый* представляет собой позднее заимствование из французского языка, в котором слово *orange* называет апельсин, через немецкий *orange* (Фасмер 3: 148). Второй колороним *апельсиновый* в словарях русского языка толкуется так: «оранжевый, цвета кожуры зрелого апельсина» (ССРЛЯ 1: 202). Производящее существительное *апельсин* было заимствовано из голландского *appelsien,* что буквально означает «китайское яблоко». Как известно, этот фрукт был завезен португальцами из Китая (Фасмер 1: 80). В польском языке

для обозначения оранжевого цвета используется слово, заимствованное из немецкого языка *pomarańczowy* (USJP 3: 329), где *Pomeranze* «горький апельсин» восходит к итальянскому *pomo* «яблоко» и *orancia* «апельсин» (Фасмер 3: 322). Судя по данным этимологического словаря, прилагательные *оранжевый* и *pomarańczowy* имеют один общий персидско-арабский корень *nāranj* «апельсин» (Фасмер 3: 148). Следовательно, в обоих славянских языках предметом-эталоном, на базе которого возникли данные цветообозначения, был один и тот же цитрусовый плод. Несовпадение во внешнем облике русской и польской лексем связано с разными языками-посредниками: у русского слова *оранжевый* – французский, а у польского *pomaranczowy* – немецкий.

И последний цвет светового спектра, на котором мы остановимся в данной статье – *фиолетовый* (ССРЛЯ 6: 1407). Лексема *фиолетовый* была заимствована в русский язык через немецкий *violett*, что весьма характерно для производных русских колоронимов, из французского *violet* от латинского *viola* «фиалка» (Фасмер 4: 196). В польском языке значение этого цвета передается словом *fiołkowy* «цвет фиалки, фиолетовый» (USJP 1: 91). Его производящее *fiołek* пришло также через средневерхненемецкий *vîol* из латинского *viola* «фиалка» (Брюкнер). Польский колороним приблизительно в XVII – XVIII веках проникает в Россию, но прилагательное *фиалковый* используется для обозначения цвета в русском языке гораздо реже, чем *фиолетовый*. Вероятно, *фиолетовый* достаточно популярен в России, т.к. в русском языке разнообразны оттенки этого цвета: *лиловый* «розовато-голубой, светло-фиолетовый» (ССРЛЯ 6: 224) и *сиреневый* «цвета сирени, светло-лиловый» (ССРЛЯ 13: 847). В качестве производящих у обеих лексем выступают иноязычные слова, пришедшие в русский язык через немецкий из арабского *lilak* «сирень» (Фасмер 2: 497) и латинского *syrinx, syringa* «трубка» (Фасмер 3: 626). Судя по данным словарей, в польском языке колороним *lilowy* (USJP 2: 442) обозначает и лиловый, и сиреневый цвета. Возможно, это объясняется тем, что в языке – посреднике (немецком) эти оттенки тоже не разграничиваются: *lila* «сиреневый, лиловый» (Фасмер 2: 497).

Сопоставив русские и польские именования основных цветов, мы пришли к следующим выводам. Наиболее древние непроизводные лексемы (*белый – bialy, черный – czarny, желтый – zolty, зеленый – zielony, синий – siny*), имеющие индоевропейский характер, обладают большей конкретностью, чем производные, и в силу этого универсальны, характерны для всех славянских языков, в том числе для русского и польского. По-видимому, поэтому их цветовая семантика не изменилась со временем. Кроме того, именно эти лексемы в процессе развития общества «преодолевают» семантический минимум и выходят на разные уровни семантики, отражающие национальную концептуализацию действительности (в данном случае русскую и польскую).

Более поздние колоронимы являются производными с точки зрения структуры. Судьба этих лексем в русском и польском языках в некоторых случаях была различна. Одни цветообозначения, пройдя длительный путь развития от конкретного обозначения определенного предмета (*червь – czerw*) к абстрактному значению цвета (*червонный – czerwony* «ярко-красный»), в одном из языков утрачивали цветовую семантику (русск. *червонный* «карточная масть» (ССРЛЯ 17: 852), а другие, напротив, приобретали ее (древнерусск. *красный* «красивый, достойный» и русск. *красный* «цвета крови»).

Среди русских и польских цветообозначений немало заимствований. Названия цветов, в основном связанные с растительным миром, приходили из разных языков:

латинского, немецкого, французского, персидского и других. Немало колоронимов были заимствовано опосредованно. В качестве языка – посредника чаще всего выступал немецкий (нем. *lazur* в русск. *лазурный* – польск. *lazurowy* ; нем. *vîol* русск. *фиалковый* – польск. *fiołkowy*), что вполне объяснимо тесными контактами России, Польши и Германии с конца XVII века. Однако в некоторых случаях заимствованные цветовые лексемы обозначали разные оттенки в русском и польском языках (*гранатовый* «ярко-красный» – *granatowy* «синий»). Вероятно, причина этого лежит в разных ментальных и культурных традициях русского и польского народов.

Таким образом, данные, полученные в результате сопоставления особенностей семантики и этимологии русских и польских колоронимов, свидетельствуют о том, что универсальных лексем среди них больше, чем специфических, что обусловлено древностью данной группы слов, с одной стороны, и важностью цвета для человека во все эпохи, с другой. Доля уникальных цветообозначений в русском и польском языках невелика, однако их нельзя игнорировать, т.к. в них, как в зеркале, отражается неповторимость и самобытность каждого народа.

Библиография

Бахилина 1975: Бахилина, Н. Б. История цветообозначений в русском языке. М., 1975.

Брюкнер 1970: Brückner, A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1970.

Постовалова 1988: Постовалова, В. И. Роль человеческого фактора в языке. // Язык и картина мира. М., 1988.

ССРЛЯ 1965: Словарь современного русского литературного языка. Т. 1 – 17. М.; Л., 1950–1965.

Толстая 2002: Толстая, С. М. Категория признаков символическом языке культуры. // Признаковое пространство культуры. М., 2002.

Фасмер 1966: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1 – 4. С.- П., 1996.

Черных 1999: Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Т. 1 – 2. М., 1999.

ЭССЯ 1979: Этимологический словарь славянских языков / под ред. О. Н.Трубачева. М., Наука, Вып.6, 1979. USJP 2008: Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. prof. Stanisława Dubisza. T. 1 – 4. Warszawa, 2008.

USJP 2008: Uniwersalny słownik języka polskiego/pod red. prof. Stanisława Dubisza. T. 1 – 4. Warszawa; Wydawnictwo naukowe PWN, 2008.

РЕЛИГИОЗНА ТЕРМИНОЛОГИЯ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ПОЛСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД ОТ ПОЗИЦИИТЕ НА КОГНИТИВИЗМА

Катажина ПОПОВА
Университет „Проф. д-р Асен Златаров", Бургас (България)
E-mail**:** katarzyna@abv.bg

RELIGIOUS TERMINOLOGY IN TEACHING POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE FROM THE COGNITIVE POINT OF VIEW

Katazyna POPOVA

Abstract: The report focuses on religious terminology in teaching Polish as a foreign language, aiming at developing lexical competence. 'Lexical travel' suggested by the author is considered from the cognitive point of view, highlighting on language relationship with culture and knowledge of the world.

Keywords: foreign language teaching, orthodoxy, lexical competence, religious terminology.

В настоящия доклад вниманието се фокусира върху религиозната терминология в обучението по полски език като чужд с цел развиване на лексикалната компетентност. В науката тя се определя като познаване на достатъчен обем от думи, техните морфологични норми, значения, синтактично-семантична съчетаемост и стилистична характеристика. Религиозната терминология е вид специализиран език и се характеризира със специфичен речников запас и най-чести синтактични структури, свързани с конкретна област на знанията. Границата между думи от общата лексика и специализираната лексика невинаги е ярко очертана.

Необходимата за овладяване религиозна терминология е свързана с темите, предвидени в програмата на обучение. Тези теми диктуват избора на езиковите средства и структурите, гравитиращи в кръга *религия*. Подборът на специализирана лексика в речника-минимум трябва да бъде направен по количество и качество и да бъде съобразен с реалните потребности и възможности за перцепции от страна на студентите с цел доближаване до религиозната област, необходима в бъдещата работа на екскурзовода.

„Лексикалното пътуване", предложено от авторката, се разглежда от позициите на когнитивизма с подчертана връзка на езика с културата и познанието за света.

Лексиката оказва силно влияние върху гладкостта, адекватността и успешността на изказването; затова е редно да се замислим как да развиваме лексикалната компетентност на изучаващите чужди езици, в това число на един западнославянски език, чужд за българите.

Анна Вежбицка пише, че езикът е проникнат със значение във всички свои видове и функции, което остава в съгласие със схващанията на когнитивната лингвистика, но тя отхвърля делението на езика на отделни нива и изследва едновременно различните негови аспекти като едно сложно цяло (Wierzbicka 1999). Когнитивизмът като течение започва своето развитие в началото на 70-те години на XX в. в американското езикознание от Джордж Лейкъф (1975) и Роланд Лангакър (1995) и предизвиква голям интерес сред лингвистите-теоретици. Той се ражда като протест спрямо генеративизма и не страни от такива области на науката като психология, антропо-

логия или изследвания върху изкуствения интелект. За разлика от структурализма, който възприема езика като автономна система от елементи, свързани посредством различни релации (лексикалните понятия са част на автономната езикова структура), когнитивистите определят езика като инструмент за познание, закотвено в телесния, психологичен и културен опит на човека (лексикалните понятия са част на познавателната структура). Когнитивистите нарушават границите между семантика и прагматика и считат, че знанието за света е част от езиковото знание, а езиковото знание е също така част от знанието за света, докато структуралистите отделят езиковото знание от знанието за света, признавайки, че прагматиката е област извън семантичните изследвания.

Схващанията на когнитивизма са много приложими не само в теоретичното описание и анализи, но и в практиката, а защо не и в обучението по чуждоезикова лексика. А то винаги е съпроводено с "лексикално пътуване" между две различни сфери, като започва от родния език и преминава към чуждия. Такова преминаване от един в друг език води към промяна не само на формата, но и на съдържанието, понеже езиците малко или много се различават помежду си като езикови системи и културни сфери. Ключът към познаването на културното богатство на езика е лексиката.

Учебните програми по специалността „Организация и управление на туристическо обслужване" (ОУТО) в Колежа по туризъм към Университет „Проф. д-р Асен Златаров" – Бургас, включват дисциплините „Маршрутна практика" и „Туристически маршрути по чужд език" с цел развитие на практическите умения и навици за провеждане на екскурзоводска беседа на чужд език. Това предполага овладяване на чуждоезиковата професионална лексика.

Авторката на настоящата работа предлага едно „лексикално пътуване" с цел подготовка за провеждане на екскурзоводска беседа на полски език в живописното българско селце Арбанаси с основен акцент – посещение на църквите. Това предполага свободно владеене на религиозната терминология, която може да стане интересен обект на обучение, тъй като религията притежава тайнствен ореол с мистични елементи. Но същевременно това е трудна и обширна тема, от която е необходимо да се избере най-важното за обучаваните.

Изборът на лексика може да бъде зависим от фреквенцията на употреба, от нейната функционалност, т.е. годност или полза на изразяване на съответното съдържание. Оценката на тази годност се основава върху компетенцията на преподавателя и целите, които той преследва, и практиката на обучение по чуждоезикова лексика.

Често религиозната терминология се разделя на три части:

1. термини sensu stricto (т.е. в тесен смисъл);

2. собствени имена, т.е. библейски имена, имена на светци, някои топоними и други;

3. фразеологизми и поговорки, съдържащи религиозни термини.

При обиколката на Арбанаси и посещението на църквите в екскурзоводската беседа се използва лексика от посочените три части, като овладяването улеснява нейното подреждане според лексикални полета/групи или тематични групи, които обаче често са размити или се припокриват.

Първата основна тематична група обхваща лексиката, свързана с църковната сграда и нейните части, и се изучава в шести семестър с тема „Лингвостранознание

на България – архитектура и иконография", включваща „Православен храм – устройство и оформление, иконография. Български манастири". По време на обиколката на Арбанаси се посещават най-богато изписаните църкви в живописното селце – църквата „Рождество Христово" (kościół prawosławny pod wezwaniem Narodzenia Chrystusa) и църквата „Св. св. Архангели Михаил и Гавраил" (kościół prawosławny pod wezwaniem Świętych Archaniołów Gabriela i Michała), където беседата започва с архитектурно описание на тези ценни храмове и обхваща техния външен вид, интериор и устройство. Студентите овладяват богата религиозна терминология: православна църква – kościół prawosławny/cerkiew; храм – świątynia, sanktuarium; църковна/сакрална постройка – budowla cerkiewna/sakralna; вътрешно устройство на църквата – wystrój wnętrza kościoła; външен вид на църквата – zewnętrzny wygląd kościoła; апсида – apsyda/absyda; люнета – luneta; сляпа аркада – ślepa arka; нартекс/притвор – narteks/kruchta; иконостас – ikonostas; амвон – ambona; дърворезба – drzeworyt; свод – sklepienie; стенопис – malowidło ścienne/fresk; зограф – artysta-malarz ikon; наос – naos (w grecji) cella (w Rzymie); кораб – nawa główna; ниша – nisza; купол – kopuła; параклис – kaplica; олтар – ołtarz; конха – koncha; гробница – grobowiec; крипта – krypta; света литургия – msza święta; реликви – relikwie/szczątki; разпятие – krucyfiks; кръст – krzyż; камбана – dzwon; камбанария – dzwonnica; ктитор – fundator; витраж – witraż; светец – święty; изображение – wizerunek; медальон – medalion.

Втората тематична група е свързана с иконографията – със стенописните изображения и композиции. Тук са необходими знания за библейските имена, имената на светците, някои топоними, както и основни понятия от православието.

Евхаристията – eucharystia/komunia, е основа на църковния и литургичен живот, известна е също като Светото Причастие; наред с Кръщението е главното тайнство в християнската Църква. Според традицията то е установено от самия Иисус Христос по време на Тайната вечеря (Мат. 26:26–28), (Лук. 22:19), когато той дава на учениците си хляб и вино като казва, че това са Неговото тяло и Неговата кръв.

Акатист Богородичен – Akatyst ku czci Bogurodzicy (от гръцки `*не се седи*`), в християнското богослужение е песнопение, свързано с усилена молитва, при което вярващите стоят прави.

Вселенски собор – Sobór Powszechny; Новозаветна Троица – Trójca według Nowego Testamentu; Кръстов път – Droga Krzyżowa Chrystusa; Христос-Пантократор, или Вседържител – Pantokrator (Wszechwładca, Pan wszystkiego), в иконографията представя Иисус Христос като владетел и съдия на Вселената.

Православната църква има свои светци, които почита: Св. Константин и Св. Елена – Święty Konstanty/Konstantyn i Święta Helena, Св. Параскева – Święta Paraskiewa и др.

Светци-лечители и светци-безсребърници са служили на ближни, лекували безплатно хора, лекували болестите на духа и тялото (Св. Пантелеймон – Święty Panteleon, Св. Козма – Święty Kosma, Св. Дамян – Święty Damian, Св. Трифон – Święty Tryfon).

Светци-воини са Св. Димитър – Święty Dymitr, Св. Георги – Święty Jerzy, Св. Нестор – Święty Nestor. Един от най-почитаните светци, мъченик за Христовата вяра в Източноправославната църква, е Свети великомъченик Георги Победоносец. В Кападокия (Мала Азия) Георги получава военната титла трибун едва на 20 години, след като се проявява като пълководец. През 303 г., по време на управлението на император Диоклециан, е убит, тъй като е защитавал християнската вяра. На икони-

те Св. Георги Победоносец е изобразяван винаги на кон, а в краката му лежи убитият от него змей. Свети великомъченик Димитър Солунски Чудотворец, или Свети Димитър, се изобразява в иконографията като светец-воин. В ранните иконографски типове обикновено е представен в допоясно изображение или в иконите от царския ред на иконостаса — седящ на трон. В тези случаи обикновено пронизва с копие или меч скорпион. След XVI век, заедно с други светци-воини, е представен като един от конниците на апокалипсиса — той язди червен кон. В тези изображения Свети Димитър убива някакъв символ на злото. В много български икони неговото копие пронизва Василий II Българоубиец или турчин. По време на Втората българска държава Свети Димитър е сред най-почитаните светци и най-вече в столицата Търново. Първите Асеневци смятат Свети Димитър за свой покровител.

Такава информация за светците поражда голям интерес сред студентите, максимално доближава епохата и техните герои и може да бъде предложена като задача за превод или дискусия. Полската лингвистка Е. Табаковска подчертава, че според когнитивистите човешкият език трябва да бъде поставен в широк контекст – психологичен, социологичен и културологичен. „Езикът на човека е образ на нашия свят, т.е. контекст, в какъвто трябва да го видим, е светът ...“ (Tabakowska 1995: 13). Именно този контекст, т.е. светът, става особено ценен, когато говорим за владеенето на чужд език и умението да го използваме в неговите различни измерения.

Религиозната терминология е общо културно богатство на европейските народи, тя присъства в известни художествени произведения и творби и, естествено, в църквите. Не е възможно да се проведе една беседа в църква без познаването на най-често използваната лексика: Страшният съд – Sąd Ostateczny; Йоан Кръстител – Jan Chrzciciel; Страданията и Чудесата Христови – Cierpienia i cuda Jezusa Chrystusa; Преображение Господне – Przemienienie Pańskie; Рождество Богородично – Narodzenie Najświętszej Bogurodzicy; Въведение на Мария в храма – Wprowadzenie Bogurodzicy do Świątyni; Древо Йесеево – Drzewo Jessego; Разпятие Христово – Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa; Възкресение – Zmartwychwstanie; Възнесение Господне – Wniebowstąpienie Pańskie.

При обучение по полски език се проявяват различията на католицизма и православието и произтичащите от това разлики в обреди и празници. От страна на студентите възникват редица въпроси, които могат да станат изходна точка за разговор или дискусия.

Успение на Пресвета Богородица, Успение Богородично, или Голяма Богородица, е един от най-големите християнски празници, честван еднакво от православни, католици и от други християнски деноминации. Този ден е посветен на смъртта на Божията майка, или на успението ѝ. Според преданието на този ден апостолите се събрали от местата, където проповядвали, за да се простят със Света Богородица и да погребат пречистото ѝ тяло. Православието признава Успение Богородично като Zaśnięcie Bogurodzicy. В православната и старокатолическата теология Успение Богородично произлиза от факта, че Богородицата е Майка на Иисус-Живот, който я взема в небето след нейната смърт. Смъртта на Христос е била доброволна, а смъртта на неговата майка е била в съгласие с общи естествени права. Догмата на католическата църква твърди, че след приключване на земния живот Пресвета Богородица с тялото си и с душата си се пренесла за вечен покой. От V век източните църкви празнуват *koimesis* (от гръцки `успение`). Wniebowzięcie, т.е. вземане в небето, зае място на Zaśnięcie през VII век, когато е бил приет този празник в Рим.

Необходимо е също така да се обърне внимание върху имена и географски названия, които в полския език звучат различно от българския: Моисей – Mojżesz, Юда – Judasz, Йесей – Jesse, Ноев ковчег – Arka Noego, Вавилонска кула – Wieża Babel, Витлеем – Betlejem, Йов – Hiob, Йерусалим – Jerozolima.

Като отделна група могат да бъдат посочени основни празници и придружаващата ги лексика: Великден – Wielkanoc; Рождество Христово – Boże Narodzenie; Бъдни вечер – Wieczerza Wigilijna/Wigilia; Цветница – Niedziela Palmowa; Нов завет – Nowy Testament; Светото писание – Pismo Święte; Спасител – Zbawiciel; коледна песен – kolęda; десетте заповеди – dziesięć przykazań; молитвена броеница – różaniec; молитва – modlitwa; тайнство – sakrament; свещеник – kapłan; поп – ksiądz; епитрахил – stuła.

Полският език, а най-вече полската религиозна терминология, са пропити със заемки от латинския език, за разлика от българската, където преобладава лексика с произход от гръцки език. Например епитрахил (от гръцки `наоколо/на-шийник`) е литургична дреха във византийските обреди и много други източни обреди, еквивалент на римската stuła (лат. stola `дълга дреха`).

Религиозната терминология има два основни пласта: първият – употребяван в ежедневието, в ежедневни контакти между хора, и вторият – по-рядък, срещан предимно в писмена форма, в литературни произведения и религиозни текстове. Първата част се използва активно, втората – пасивно, въпреки че в полския език границата между тях не е много остра. Младите хора в България не са добре запознати с религиозната терминология затова ролята на преподавателя тук е водеща – да обясни понятията, да разкаже и да покаже нагледно, визуално църковни предмети (информация в интернет).

Творческият подход към религиозната тема от страна на преподавателя безспорно дава положителни резултати и развива умения да се говори на тази тема, а това е неизбежно условие за усвояване на чуждоезиковата лексика. При наличие на време разширяването на лексикалния религиозен речник може да стане чрез текстове с библейски религиозен характер (Klich 1927, Kosidowski 1970). Интересни могат да станат упражнения с цел описание облеклото на свещеника, на определен светец, на неговото житие и др. Не бива да се подминава лексикалната съчетаемост и глаголното управление: да кажа молитва – zmówić co? Acc. pacierz; благославям – błogosławić kogo? Acc.

Религиозната терминология е неразривна част от всяка екскурзоводска беседа в църква и важен елемент от разработвания от научния колектив преподаватели в Департамента по езиково обучение към Университет „Проф. д-р Асен Златаров" научноизследователски проект (авторката на настоящата статия е член на проекта) на тема „Интерактивен тренинг за студентите от специалност „Организация и управление на туристическо обслужване" (ОУТО), I част – Обиколка на Арбанаси".

Обучението по религиозна лексика може да намери реализация в интерактивен тренинг в тренажорна зала чрез моделиране на реална дейност на бъдещите екскурзоводи като се използва богатият аудио-визуален материал със записване на дикторски текст и текст на обучаваните. По този начин студентите придобиват знания и усъвършенстват своите професионални езикови умения, развиват професионална монологична реч на чужд език.

Представените разсъждения, които не изчерпват напълно темата, а засягат някои нейни аспекти, показват, че когнитивният подход спомага задълбоченото разби-

ране на механизмите, които направляват човешката реч, и предлага атрактивна перспектива за разглеждане на лексиката. Предложенията на когнитивистите в езикознанието не са нещо ново. Вероятно много преподаватели и учители отдавна използват методите, характерни за когнитивния анализ, без да ги назовават. Познаването на когнитивизма може само да обогати нашите знания, а чрез тях също така и дидактическата практика, подсказвайки много интересни решения.

Литература

Klich, E. 1927: *Polska terminologia chrześcijańska*. Poznań.

Kosidowski, Z. 1970: *Opowieści biblijne.* Wydawnictwo Iskry.

Lakoff, G. 1975: Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts, [w:] Donald Hockney i inni [red.], *Contemporary Research in Philosophical Logic and Linguistic Semantics*, D. Reidel, Dordrecht, s. 221–271.

Lakoff, G., Johnson, M. 1988: *Metafory w naszym życiu*. Warszawa.

Langacker, R. 1995: *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Red. H. Kardela, Lublin.

Tabakowska, E. 1995: *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Wydawnictwo Oddziału PAN, Kraków.

Wierzbicka, A 1999: Język – umysł – kultura. Wybór prac, pod red. J. Bartmińskiego, Warszawa.

КЪМ СЛОВООБРАЗУВАТЕЛНАТА СПЕЦИФИКА НА НАЗВАНИЯТА НА ТАКСИ И ПЛАЩАНИЯ В СЛОВАШКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК[1]

Мария КОШКОВА
Славистичен институт „Ян Станислав“, Братислава (Словакия)
E-mail: maria.koskova@savba.sk

THE WORD-FORMATION SPECIFICS OF NAMES FOR PAYMENTS AND FEES IN SLOVAK AND BULGARIAN LANGUAGE

Mária KOŠKOVÁ

Abstract: The increased frequency of creation of names for payments and fees, which arise through substantivization of adjectives of neutral gender with suffix *-(n/k/)é* in Slovak (such as *šrotovné, výkonnostné, výpalné*), presents a new word-formation model that is being implemented in the language in the recent years. In the following article and based on a confrontation of Slovak lexems motivated by substantivization and their Bulgarian counterparts belonging to the semantic field of „payments and fees“, also with respect to their diachronic development, their word-formation and semantic specifics are being analyzed.

Keywords: semantic field „payments and fees“, new word-formation model, substantivization of adjectives

1. В края на миналия век в резултат предимно на екстралингвистични фактори се активизира процесът на субстантивация като един от продуктивните словообразувателни начини в езика. Обект на настоящото изложение са словашките субстантивирани прилагателни от среден род от типа на *šrotovné, výkonnostné, výpalné* и др. за означаване на различни такси и плащания, появили се в езиковата практика с настъпилите нови обществени отношения. Те представляват една специфична група лексикални единици, словообразувателният модел на която намира по-широко приложение при образуването на нови думи през последните години. Въпреки своеобразната им същност, произлизаща от трансформацията на прилагателно в съществително име без промяна на формата му (напр. преходът на прилагателното *mýtne* в съществително *mýtne*), разглежданите тук словашки субстантивирани прилагателни от среден род не са били обект на специално внимание и повечето от тях все още не са лексикографски регистрирани. В съпоставителен план на словашките лексеми с българските им съответствия ще се представят техните словообразувателни и семантични специфики.

2. Разглежданият тип словашки субстантивни прилагателни от среден род с наставка *-(n/k)é* не е бил непознат и в по-раншните етапи от развитието на словашки език, въпреки че неговата поява е трудна за датиране. Например таксата, която в миналото се е плащала за преминаване на мост или река, е засвидетелствана в средновековните административни документи не само чрез словоформите *(vodné) myto, míto*, но и *mýtne, mostowe, mostové* (HSSJ 1992: 330, 357) а в речника на А. Бернолак е отбелязана формата *mitní* (Bernolak 1825: Tomus 2, 2–276). В българските земи се е

[1] Статията е изготвена във връзка с грантов проект VEGA – 2/0066/14 Bulharsko-slovenský slovník (záverečná časť).

облагало с *мито, мостнина* или *броднина.* От средновековните административни нареждания на територията на Словакия е позната задължителната такса за превоз *fúrne, fúrové* (HSSJ 1991: 373), която се е плащала на местните власти. Подобни образувания през този период от развитието на словашки език са били рядкост. Интересно за отбелязване е влиянието на различни културно-обществени и вътрешноезикови фактори върху продуктивността на словообразователните модели в езика. Въпреки че изследването ни е насочено към названията на такси и плащания на синхронно ниво, считаме, че един кратък екскурс, който за илюстрация ще направим в миналото на двата близкородствени езика, не е самоцелен.

3. Въпреки че най-старите исторически свидетелства за сеченето на пари на територията на днешна Братислава са свързани с обитаващите я келтски племена още през първи век преди нашата ера (Kolníková 1991: 39), първите данни за задължително облагане с такси и плащания на територията на днешна Словакия са свързани с плащането на *dessatek, desyatok, ďeséteg, desiatok* при феодализма, в българските земи на *десятък, десетък* като натурален данък в размер на една десета част от земеделското производство, впоследствие и от прираста на животни, производството на други блага, наема за плодородна земя и други. В църквата идват плащанията по образец на старозаконните традиции за поддържане на храмовете и техните служители[2]. В сравнение с интересуващия ни тип словообразувателен модел е необходимо да се изтъкне, че в по-стария етап от развитието на словашки език е било по-продуктивно словообразуването на съществителни имена от вербална основа с наставка *-ok* (напр. *tridsiatok, doplatok, prídavok* и др.), като редица думи от този тип вече не се употребяват в днешната езикова практика (*dodavok, podatok, predplatok, odplatok, úverok, vynakladok, záplatok*) (Horecký 1959: 114–115). Посоченият модел за образуване на абстрактни съществителни от вербална основа и суфикс *-ок* се е използвал и в старобългарски език (*поминок, придобиток* и др.).

3.1. Прави впечатление, че от общия праславянски фонд, в процеса на развитие и настъпилите в двата съпоставяни езика промени, редки са случаите на еднакви или произведени от общ корен названия на различни такси и плащания като например всички производни от праслав. **platiti* (в слов. *plat, platba, doplatné, doplatok, nedoplatok, poplatok, preplatok, predplatné, príplatok, splátka, výplata, úplatok* и др., в бълг. *заплата, доизплащане, доплата, доплащане, отплата, платеж, плащане* и др.). Някои от производните са остарели и излезли от употреба (напр. дериватите от **dati, davati* в бълг. *дан*, за разлика от слов. *daň, daván, daványina, daványica* със значение „данък; такса“), други в продължение на времето са развили различни значения в отделните езици (показателен е напр. семантичният развой на праслав. **mьzda* със значение „възнаграждение“, която в слов. *mzda* придобива значение „заплата; надница“, докато старинните и излезли от употреба *мзда, мъзда* в български език са функционирали със значението „отплата, възмездие“) (БЕР IV 1995: 137). За разлика от словашки език, по-старият български речников фонд свидетелства за по-продуктивно словообразуване на названия на такси и плащания с общославянски корени (срв. напр. остарелите словашки изрази *denná* със значение „надница“, *spomožení, spomozeny* със значение „парична помощ“, *wratne* със значение „дълг“ и бълг. *берия, даждие* за означаване на „данък“, *владишнина, владичина* със значение

[2] В историческа Унгария със закон е прието налагането на десятък през XI век по времето на Стефан I и е отменено с премахването на крепостничеството през 1848 год. (Encyklopaedia Beliana 2003 : 313).

„данък за владиката“, *волоберщина* със значение „данък от говеда“, *врăхнина* със значение „определен процент от данък“, *емство* със значение „залог“ и др.). Като интересен факт заслужава да бъде отбелязана остарялата и излязла от употреба българска дума *верия* за означаване на „даване на вяра, на вересия“, която в БЕР се интерпретира като кръстоска от *вяра* и турската *вересия* или *вергия* (БЕР 1971: 135).

3.2. Съпоставката между миналото и сегашното положение в езика открива различните междукултурни и междуезикови контакти, специфични за двата съпоставяни езика. Връщайки се в миналото виждаме как във връзка с актуалните номинационни нужди нееднаквите културни среди оставят своя отпечатък върху принципите на номинация и словообразуване на всеки отделен език. В исторически аспект присъщо за основната база словашки названия на такси и плащания е прякото или опосредствано влияние на доминиращите търговски и административни езици в рамките на историческа Унгария, впоследствие Австро-Унгария, за българския език в рамките на Османската империя. Следователно в речниковия фонд на словашки език са проникнали предимно немски, латински и унгарски заемки, фонетично или морфологично адаптирали се към приемащия език (напр. *foršus, foršust* със значение „предплата, аванс“, *borg, bôrg, bork, borgoš* със значение „парично задължение, дълг“, *furmanka* „такса за превоз на стока“, *dežma, dežmo, diezma, decima* със значение „десятък“, *obligo, tribút* със значения „данък“ или „мито“ и др.). Семантичното поле „такси и плащания“ в български език в миналото са представяли предимно турски и гръцки заемки или арабски, проникнали в езика чрез турски (напр. *аладжак* със значение „дълг, вземане“, *бач* със значение „налог за внасяне на стока“, *беглик* със значение „данък за овце или кози“, *воития* със значение „владишки данък“, *джеза, джереме* със значение „глоба“, *емляк* със значение „данък за недвижим имот“, *интизап* със значение „общински данък от продажба на добитък“ и др.). Традицията на латинската администрация се е запазила много силно и на Балканския полуостров (БЕР 1971: 308), но докато словашки език в повечето случаи е претърпял прякото й влияние, то латинските заемки в български език се появяват непряко чрез турски и гръцки като езици посредници (напр. *гюмрук* със значение „мито“ и др.).

3.3. Въпреки сходствата и паралелите, които можем да направим между словаци и българи при облагането им с налог или различни плащания в миналото, по-ярко изпъкват спецификите, които ги отличават. Те се проявяват преди всичко в характера на самите плащания[3], напр. слов. *čerowe myto*, което се е давало за наливане на бира и вино в кръчмите и странoприемниците (HSSJ 1992: 357) или аналогичната немска заемка *ungelt* (Doruľa 2014: 13), срещу напр. бълг. данък *бедел, харач*, изискван от млади мъже християни в Османската империя (РРОДД 1974: 542), като се стигне и до абсурдни дори налози, като *диш-хакъ* или *диш парасъ* за означаване на „пари, които плащали българите на угощаваните от тях турци, задето са си хабили зъбите като са ядели даром“ (БЕР 1971: 398). Както вече споменахме, спецификите в двата езика се изявяват и в пътищата на проникване на чужди езикови елементи и тяхното приобщаване към приемащия език, и не на последно място в успоредното функциониране на лексеми, влизащи в конкурентни отношения. Полилексията чрез употреба на заемки от други езици, представящи семантичното поле „такси и пла-

[3] От заетата немска лексика, фигурираща в старинните счетоводни книги в Словакия, Я. Доруля посочва *pusskowy penizi* за означаване на пари, които данък или други търговски плащания са се събирали в т.н. *pušky* – касички, *puška* – фонетичен вариант на нем. *Büchse* (Doruľa 2008: 59).

щания“, е била по-разпространена в по-стария етап от развитието на езика. Например през XVI – XVIII век покрай персийската дума *bakšiš – бакшиш* за означаване на „доброволна парична сума, давана за услуга при почерпка в повече от необходимото“, която е влязла и в двата съпоставяни езика чрез турски, словаците са използвали и нейните синоними *oročka, prepitné, propitne, sprepitné*. Наред с тях са се използвали и различните форми на думата *tringelt, tringeld*, заета от немски език, а в речника на старата новохрадска лексика е регистрирана унгарската заемка *boravaló* (Matejčík 1975: 230). Изследвайки старинните счетоводни книжа, Я. Доруля отбелязва и латинската заемка *bibale*, като изтъква, че на една и съща страница често са фигурирали различни по произход еднопонятийни лексеми (Doruľa 2014: 97–98). Съдбата на приведения синонимен ред е сравнима с редица стари названия на такси и плащания и в двата езика, от които само единици, предимно със снижена стилистична окраска, са влезли в съвременната езикова практика. Обикновено заемките излизат от употреба като биват замествани със словообразуване на родна основа чрез домашни средства (напр. *árenda, árendovné, činža* > *bytné* > *nájomné* за означаване на „наем“ и др.).

4. Динамичните тенденции в езика не са предизвикани само от екстралингвистичната му детерминираност, проявяваща се както в отмиране на названия, свързани с неактуални понятия, така и с въвеждане в употреба и утвърждаване на нови думи, назоваващи нови понятия. Динамиката се изявява и в разгръщането на различни словообразувателни похвати, в случая в разгръщане на процеса на субстантивация на прилагателното, а нарастването на количеството подобни образувания, които се обединяват в семантичното поле „такси или плащания“ в словашки език, ни дава основание да говорим за нов словообразувателен модел в езика.

4.1. Както вече изтъкнахме, докато в исторически аспект изследваният тип словообразуване в словашки език представя оскъден брой думи, като някои са излезли от употреба, днешната езикова практика свидетелства за един жив и продуктивен модел.

4.2. В българската теоретична литература субстантивацията на прилагателното се разглежда най-вече като лексикографски проблем, тъй като субстантивираните прилагателни се включват като отделни значения в речниковите статии на произвеждащите ги единици, а категориалната им функция се уточнява с квалификатора „*като същ*.“. И тук логично възниква въпросът, който поставя Ю. Балтова, дали това са нови лексеми или са две форми на прилагателното и къде е тяхното място в речника (Балтова 2009: 287).

4.3. В словашки език, като език с падежни форми, проблемът е свързан и със склонението на съответните думи. Граматическите показатели на възникналите чрез трансформация нови съществителни не са в съответствие с приетите в словашката морфология формални показатели на съществително име. Имайки в предвид различните склонитбени образци на съществителните и прилагателните в езика, деклинацията на мотивираното субстантивирано прилагателно не отговаря на нито един от четирите склонитбени типа на съществителни от среден род в традиционната словашка граматика (сравни склонитбените образци: *mesto, srdce, vysvedčenie, dievča*). През последните години обаче се появиха изследвания, предоставящи синтетизирана интерпретация на субстантивната деклинация на съвременния словашки език, които предлагат ново преразпределение на словашката склонитбена система. Според М. Соколова склонитбените образци, използвани в граматиките още от времето на Л.

Щур, не отговарят на съвременните изисквания на теоретичната словакистика, нито на учебната практика (Sokolová 2007: 15; виж също Ološtiak - Ološtiaková 2007).

4.4. Каква е същността на интересуващите ни *субстантивирани прилагателни*, които имат различни названия в словашката теоретична литература: *spodstatnené prídavné mená, substantivizované prídavné mená, adjektívalne substantíva, adjektíválie*. Те възникват чрез преход, трансформация на прилагателно от среден род в съществително без промяна на формата му, имат редуцирана парадигма за род и число (напр. прил. *invalidné, vdovské, cestovné, nájomné* > същ. *invalidné* - пенсия за инвалидност, *vdovské* - наследствена пенсия на вдовица, *cestovné* - пътни пари, *nájomné* - наем). По-рядко субстантивираното прилагателно за назоваване на такса или плащане в словашки език е мотивирано от словосъчетание или предложно словосъчетание (напр. *invalidný dôchodok, vdovský dôchodok, cestovné peniaze, poplatok za cestu; poplatok za nájom*), обикновено производната му база представлява сложна синтагма, дефиниция, описваща дадено понятие (напр. *nálezné < odmena za nájdenie stratenej veci* - възнаграждение за намерен загубен предмет), която своеобразно се трансформира в една дума, поемаща номинативната функция на цялата синтагма. Своеобразният преход или промяната на една част на речта в друга, която в словашки освен с термина *субстантивация – substantivizácia* се назовава и *slovnodruhový prechod, konverzia, transkategorizačná motivácia*, представлява лексикален процес, в резултат на който се образуват нови лексеми, а не две форми на прилагателното (Ološtiak 2011: 74). Производното съществително функционира като пълнозначна единица, която има ясно изразено самостойно значение. По функция и значение то се откъсва от функцията и значението на прилагателното име, следователно, приемайки и аргументите на Ю. Балтова, т.н. субстантивирани прилагателни трябва да се описват в отделни речникови статии (Балтова 2009: 287).

5. Въпреки генетичната близост на двата съпоставяни езика, всеки от тях използва различни словообразувателни похвати при образуването на названия на едни и същи такси и плащания. При все че данъците, таксите и паричните възнаграждения в двете страни са сравними, безспорно по отношение на характера им намираме специфики, които ги отличават. Дори и в днешно време установяваме случаи на курiозни облагания, като напр. *такса дъжд* или *такса дъждовна вода*, която се начислява в сметките за вода в някои райони в България.

5.1. Аналогични съответствия на словашкия модел на субстантивирани прилагателни, означаващи такси и плащания, откриваме в българския език много рядко: *nocľažné - квартирни*, на словашката лексема *cestovné* съответстват два български еквивалента *пътни, командировъчни*. За разлика от приведените словашки лексеми, възникнали на базата на сложни синтагми като singularia tantum, българските им съответствия са универбати на двусъставни атрибутивни синтагми: *квартирни (пари), дневни (пари), пътни (пари), командировъчни (пари)* и тяхното значение се базира на значението на изходното словосъчетание, функционират като pluralia tantum и са характерни за разговорната реч.

5.2. На словашките еднословни названия най-често съответстват в българския език съставни наименования, описващи съответното плащане, които на синтактично равнище функционират най-вече като предложни именни словосъчетания: *doporučné – такса за препоръчана пратка, doručné – такса за връчване на пратка, doplatné – сума за доплащане, dopravné, prepravné – такса за превоз, odhadné – такса за изготвяне на оценка, pôrodné – еднократна помощ при раждане на дете, stočné –*

такса за канал, školné – такса за обучение, šrotovné – премия за бракуване, vložné – такса за правоучастие, zápisné – такса за записване и други.

5.3. Еквивалентната номинация в български език се изразява по-рядко чрез еднословни съответсвия: *nájomné – наем, odškodné – обезщетение, компенсация, poistné – застраховка, predplatné – абонамент, všimné – рушвет, výkupné – откуп, výpalné – рекет, výživné – издръжка* и други.

5.4. В количествено отношение най-малобройна е групата на съответствия, които в синтактичен план представляват двусъставни атрибутивни синтагми: *členské – членски внос, poštovné – пощенска такса, пощенски разходи, vstupné – входна такса* и други.

5.5. Без да се впускаме в подробности, ще отбележим най-интересната от гледна точка на лексикографско представяне т.н. безеквивалентна лексика, отразяваща разликите на двата езика в някои типични названия на такси и плащания, която е свързана с различната извънезикова действителност. Спецификата се изразява в наличието на определени номинации в единия език и липсата им в другия език, или определени смислови различия при сходни понятия, като напр. *bolestné – парично обезщетение за претърпени физически страдания, ošatné – парични средства, отпускани от работодателя за покупка на дрехи, pohrebné – парични средства, отпускани от работодателя на близки на починал човек, vernostné – възнаграждение за лоялна служба* и други.

Представените дотук основни характеристики и прояви на един тип субстантивация на прилагателното в словашки език свидетелства за появата на нов словообразувателен модел, който се отличава с повишена продуктивност и фреквентност в съвременната езикова практика. Образуваните по този начин нови словашки думи, представящи семантичното поле „такси и плащания“, отразяват не само динамиката в денотативното пространство, но в съпоставителен план с българските им съответствия и специфичните за двата езика словообразувателни похвати.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Балтова, Ю. 2009: Словообразуване, лексикология, лексикография – взаимовръзка и взаимна обусловеност. // *Словообразуване и лексикология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 279–289. (Baltova, J. 2009: Slovoobrazuvane, leksikologija, leksikografija - vzaimovrazka i vzaimna obuslovenost. // Slovoobrazuvane i leksikologija. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, 279–289).

Bernolák, A. 1825: Slowár Slowenskí Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí. Budín.

БЕР 1971, 1995: Български етимологичен речник I София: БАН; IV. София: Акад. издат. „Проф. Марин Дринов“ (Balgarski etimologichen rechnik 1971, I Sofia: BAN; 1995, IV. Sofia: Akad. izdat. „Prof. Marin Drinov“).

Doruľa, J. 2008: O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch. *// Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov.* Ed. Prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 7–95.

Doruľa 2014: *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16.-18. storočí.* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.

Encyklopaedia Beliana 2003: Encyklopaedia Beliana. III. Č-Eg. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV.

Horecký, J. 1959: *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

HSSJ 1991, 1992: Historický slovník slovenského jazyka. I. A-J 1991; II. K-N 1992. Bratislava: VEDA SAV.

Kolníková, E. 1991: Bratislavské keltské mince. Bratislava: Tatran.

Matejčík, J. 1975: Lexika Novohradu. Martin: Osveta.

Ološtiak, M. 2011: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Ološtiak, M., Gianitsová-Ološtiaková, L. 2007: Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine. Prešov: FF Prešovskej univerzity v Prešove.

РРОДД 1974: Речник на редки, остарели и дилектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Под ред. на Ст. Илчев. София: Издат. на БАН (RRODD 1974: Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. Pod red. na St. Ilchev. Sofia: Izdat. na BAN).

Sokolová, M. 2007: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Prešov: FF Prešovskej univerzity v Prešove.

АНТОНИМИЯТА ПРИ НОВИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА (В БЪЛГАРСКО-ЧЕШКИ СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН)

Божана НИШЕВА
Философски факултет при Карловия университет в Прага (Чешка република)
E-mail: bozana.niseva@ff.cuni.cz

ANTONYMY OF THE NEW NOUNS (IN BULGARIAN-CZECH CONTRAST)

Bozhana NISHEVA

Abstract: In the paper, the semantic paradigm links of contrast are dealt with, being considered the dynamic factor behind the current Bulgarian and Czech lexis. From that point of view, new types of antonymy relations are determined which have been established between the items listed in the register of Bulgarian and Czech new nouns. Based on the formal-structural and semantic analysis, a conclusion is made, saying that in Bulgarian as well as in Czech new vectorial and non-gradable antonyms prevail.

Keywords: antonymy, word-forming neologisms, nouns, Bulgarian language, Czech language

1. Интересът на лингвистите към семантичните парадигматични отношения в лексиката, и в частност към лексикалната антонимия, се засилва от средата на миналия век.[1] В чешкото езикознание най-широко се приемат разработките на Й. Филипец,[2] а парадигматичните, синтагматичните и структурно-граматичните особености на българските антоними са обект на монографията на Г. Гочев (Гочев 1989). За изясняването на характера на явлението допринасят и лексикографските теории за представяне на антонимите в специални речници.[3]

1.1 Най-общо може да се каже, че във всички публикации по темата се изтъква близостта на антонимията със синонимията и отрицанието.[4] Недостатъчно проучени обаче остават някои по-конкретни проблеми, сред които са и проявите на явлението в неологичния лексикален пласт. С оглед на този факт по-нататък ще определим типовете антонимни отношения, наблюдавани в репертоара от новообразувани български и чешки съществителни имена.[5] Въз основа на получените резултати ще се опитаме да откроим различията между състоянието в двата езика през предишния развоен етап и ситуацията в тях днес.

1.2 При анализа на неологичния материал изхождаме от мнението, че антонимията, като една от езиковите универсалии,[6] обуславяща възникването на „лексикалносемантични микросистеми“[7] във всеки отделен език, има съществена роля за динамизирането на процесите не само в областта на лексиката и семантиката, но и на

[1] Основополагащи по въпросите на антонимията са изследванията на Л. А. Новиков (Новиков 1973) и на Ю. Д. Апресян (Апресян 1974) за руския език. Вж. също така Пернишка 2000.
[2] Вж. Filipec 1961, Filipec – Čermák 1985.
[3] Вж. напр. Львов 1978, Пернишка – Василева 1997 и др.
[4] Вж. напр. Dolník 1988, Гочев 1989 и др.
[5] Антонимията е характерна преди всичко за прилагателните имена, но тук се насочваме към субстантивната лексика, тъй като в нея се наблюдават най-ярките прояви на съвременна динамика.
[6] Вж. по-подробно напр. Коспартова-Попова 1987.
[7] Пернишка 2013: 570.

словообразуването.[8] Поради тази причина характеризираме съществителните имена, участващи в антонимни двойки (и редове), както от формално-структурно гледище, така и според значението им. За целта прилагаме делението на антонимите на:[9] 1) контрарни (полюсни), т.е. изразяващи качествена противоположност и противоположност на координативни понятия, която може да се градира, напр. *млад – стар*, *изток – запад* и др.; 2) векторни, т.е. изразяващи противоположна насоченост на действията, признаците и свойствата, напр. *влизам – излизам*; *комунистически – антикомунистически* и др.; 3) контрадикторни, т.е., изразяващи противоположност на взаимодопълващи се понятия, която не може да се градира, напр. *мъж – жена*, *логичен – алогичен* и др.

2. Членовете на една от най-многобройните групи нови съществителни имена са оформени с представката **анти-/anti-**, и заедно с непрефигираните единици, към които се отнасят, изразяват противоположна насоченост на действията, признаците и свойствата. Към този тип векторни антоними спадат названията на идейни/идеологически платформи, с произход от международната лексика, като: бълг. *либерализъм – антилиберализъм*; чеш. *feminizmus – antifeminizmus* и др. Паралелно възникват множество имена за лица според положителната, респ. отрицателната им нагласа към дадена идея/идеология, напр. бълг. *расист – антирасист*; чеш. *ekoterorista – antiekoterorista* и др., или към политиката на определена личност (от депроприални основи), напр. бълг. *доганист – антидоганист*, *сидеровист – антисидеровист*; чеш. *babišovec – antibabišovec*, *kalouskovec – antikalouskovec* и др.

2.2 В сравнение с **анти-/anti-**, представката **противо-/proti-** е послабопродуктивна. В българския език с **противо-** се калкират главно интернационализми със значение ‘средство или действие, насочено срещу дадено неблагоприятно/нежелано явление’, които в терминологичен контекст започват да се противопоставят на домашни отглаголни съществителни, напр. *залепване – противозалепване*, *пенител – противопенител*, *стареене – противостареене*, *хлъзгане – противохлъзгане* и др.[10] В чешкия език с **proti-** се префигират не само специализирани девербативни изрази, напр. *skluz – protiskluz*, *pich – protipich*, но и редица заемки, които нерядко имат антоним с **anti-**, срв. напр. *kamrаň – antikamrаň* и *protikamrаň*, *referendum – antireferendum* и *protireferendum*.

2.3 Самостоятелен словообразувателен парадигматичен тип представляват биафиксалните антонимни названия на лица с формантите **анти-/anti-** и **про-/pro-**. В българския език подобни векторни опозиции са двучленни, напр. *проевропеец – антиевропеец*, а в чешкия – също така тричленни, напр. *proglobalista – antiglobalista* и *protiglobalista* и др.

---

[8] Във връзка с това разбиране въвеждаме термина *словообразувателен парадигматичен тип*, като изхождаме от мнението на О. Мартинцова (Martincová 2000: 154), че от семантично гледище при серийно образуваните неологизми се реализират типови двучленни парадигми, основаващи се на вече установените връзки между корелативните словообразувателни типове.

[9] Тази класификация, възприета и в редица други теоретични и лексикографски разработки, е дело на Л. Н. Новиков (Новиков 1973: 236–238). Авторът отделя още една самостоятелна, четвърта, група от думи за конверсивни отношения и действия от типа X *победи* У и У *загуби от* X, но подчертава, че няма достатъчно доводи те да бъдат смятани за един от основните класове антоними.

[10] Повечето от тези неологизми имат съответствия в английския език, напр. *antisticking, antifoaming, antiaging, antisliping* и др., т.е. както и през предишния период, в българския език представката **противо-** е продуктивна основно при съществителните имена от областта на научната терминология.

2.4 Редовете от антоними за насоченост се допълват и от членове на неологичния репертоар с префикс **контра-/kontra-**, употребявани в значение ‘мероприятие/събитие, организирано в знак на протест срещу друго подобно мероприятие/събитие’, напр. бълг. *митинг – антимитинг* и *контрамитинг, протест – антипротест* и *контрапротест*; чеш. *demonstrace – antidemonstrace, kontrademonstrace* и *protidemonstrace, stávka – antistávka, protistávka* и *kontrastávka* и др.[11]

3. Само в чешкия език откриваме още един тип векторни антоними, чиито „отрицателни“ членове са силноекспресивните сложни думи с първи части **vzdoro-** и **truc-**, означаващи ‚нарочно, напук, против‘, напр. *vzdorokultura* (към *kultura*); *truczákaz* (към *zákaz*) и др.

4. Опредметяването на действия с противоположна насоченост по-нататък води до възникването на девербативни антоними като: бълг. *криминализация – декриминализация, мафиотизация – демафиотизация* и *приватизация – реприватизация*; чеш. *institucionalizace – deinstitucionalizace, monopolizace – demonopolizace* и *komercializace – rekomercializace* и др. Общият признак, съдържащ се в основата на тези номинации, е ‘процес’, а противопоставянето се отнася до признаците ‘наличие – прекратяване’ (при представката **де-/дез-//de-/dez-**) или ‘наличие – възобновяване’ (при представката **ре-/re-**). Независимо от конкретната семантика, в двата случая преобладават неологизмите, оформени със заетите наставки **-(а)ция/-изация** и **-(a)ce/-izace**. Основание да се говори за установяването на словообразувателен парадигматичен тип с посочените характеристики дават и подгрупите антоними, образувани от: а) проприи, напр. бълг. *пеевизация – депеевизация*; *костовизация – рекостовизация*; чеш. *zemanizace – dezemanizace*; *mečiarizace – remečiarizace* и др.; б) географски названия, названия на народности и др., напр. бълг. *балканизация – дебалканизация*; *турцизация – ретурцизация*; чеш. *albanizace – dealbanizace*; *germanizace – regermanizace* и др.

5. Противопоставянето по признака ‘подчинен – надпоставен’ също се смята за проява на векторна антонимия.[12] В чешкия език то обикновено се осъществява чрез свързване на представките **nad-** и **pod-** с обща основа, означаваща конкретно понятие, напр. *nadprezentace – podprezentace, nadmenu – podmenu*. Българските съществителни имена с префикс **над-** най-често са деадективни и се отнасят към названия на отвлечени понятия, напр. *националност – наднационалност, религиозност – надрелигиозност* и др. Думите с домашни представки **над-/nad-** и **под-/pod-** нерядко оформят антонимни двойки и с единиците с компоненти **супер-/super-** и **суб-/sub-**, срв. бълг. *договор – субдоговор*, но *супероотдел* към по-рано съществуващата дума *подотдел*; чеш. *nadsložka – subsložka, superobor – subobor* и др.

6. Специфичен вид противоположна насоченост на признаците изразяват антонимите, означаващи етапа преди/след появата на процеса, събитието или явлението, назовани в основата им. При тези съществителни имена в чешкия език са активни

[11] В зависимост от контекста формациите с **анти-/anti-** могат да имат и негативно оценъчно значение, напр. *антифестивал*/*antifestival* – ‘фестивал, който не отговаря на представите за подобно събитие’ (вж. също така Kochová 2005: 79).
[12] Вж. Filipec – Čermák 1985: 131.

префиксите **pre-**, **před-** и **post-**, напр. *predemokracie – postdemokracie*, *předkonflikt – postkonflikt* (в самоотбраната) и др., докато семантично еквивалентните им български форманти **пред-** и **след-**, **пост-** са слабо продуктивни, срв. напр. оказионализмите *предпарти – следпарти* (по аналогия с англицизма *афтърпарти*).

6.1 На „темпоралната" опозиция 'преди – след' се основава и антонимията между чешките сложни думи с първи член **staro-/старо-** и **novo-/ново-**, напр. *novodůchod* и *novodůchodce – starodůchod* и *starodůchodce, novonájemce/novonájemník – staronájemce/staronájemník* и др. В българския език отново откриваме само някои оказионални названия на лица с това значение, напр. *старокомунист – новокомунист.*

7. Характерни за съвременната динамика са също така контрадикторните антоними с представка **не-/ne-**, напр. бълг. *демокрация – недемокрация*; чеш. *dialog – nedialog*, както и бълг. *лобист – нелобист*; чеш. *член – nečlen*. По традиция те се отделят в самостоятелен подтип, обединяващ названията на т. нар. противоречиви понятия, които не представляват твърдение за отричаната от тях жива или нежива субстанция.

8. Сред контрадикторните антоними, различаващи се от думите с префикс **не-/ne-**,[13] се открояват на първо място двойките, чиято противоположност е експлицирана от задпоставените компоненти **-филия/-filie**, **-фобия/-fobie** и **-фил/-fil**, **-роб/-fob**,[14] напр. бълг. *ислямофилия – ислямофобия* и *ислямофил – ислямофоб*; чеш. *internetofilie – internetofobie* и *internetofil – internetofob* и др. Подобни неологизми все по-често възникват извън тясноспециализиран контекст, което ги сближава с разговорните думи с втори детерминологизирани членове **-мания**/**-mánie**, респ. **-ман/-man** или **-маниак/-maniak**, и води до конкуренция между формации с първи компонент: а) радиксоид, напр.: бълг. *еврофилия*, *евромания* и *еврофобия*; *киберофилия*, *кибермания* и *киберфобия*; чеш. *etnofilie, etnománie* и *etnofobie*; б) пълнозначна лексема, напр.: бълг. *диетофил, диетоман/диетоманиак* и *диетофоб;* чеш. *keltofil, keltoman* и *keltofob* и др.

9. В структурата на антонимите за взаимодопълващи се понятия се реализират и префиксоидите с квантитативно-квалитативно значение **микро-/mikro-**, **мини-/mini-**, **моно-/mono-** и **макро-/makro-**, **макси-/maxi-**, **мега-/mega-**, **мулти-/multi-** – и само в чешкия – **jedno-**, **pidi-** и **vele-**, **velko-**. Свързвайки се с една обща основа, те участват в повече от една опозитивна парадигма, напр. бълг. *микроезик – макроезик*, *микроскандал – мегаскандал*, *минисериал – максисериал*, *моноопаковка – мултиопаковка*; чеш. *jednokontejner – multikontejner*, *mikrostát – megastát*, *mikrostrána – velestrána*, *mikropůjčka – maxipůjčka*, *mikrohistorie – makrohistorie*, *miniprůzkum – megaprůzkum*, *monohra – multihra*, *pidisoutěž – maxisutěž* и др. Разпределението им по двучленни (бинарно разделени) понятийни полета може да бъде представено най-общо така:

[13] Отрицанието се смята за понятие, по-широко от противоположността (вж. напр. Пернишка 2013: 567).
[14] В чешкия този тип е отбелязан за пръв път от Й. Филипец (Filipec – Čermák 1985).

Табл. 1

български		*чешки*	
‘по-малък от нормата’ **микро-** **мини-**	‘по-голям от нормата’ **макро-** **макси-** **мега-**	‘по-малък от нормата’ **mikro-** **mini-** **pidi-**	‘по-голям от нормата’ **makro-** **maxi-** **mega-** **vele-/velko-**
‘една част’ или ‘едно действие’ **моно-**	‘повече от една част’ или ‘повече от едно действие’ **мулти-**	‘една част’ или ‘едно действие’ **jedno-** **mono-**	‘повече от една част’ или ‘повече от едно действие’ **multi-** **více-**

9.1 Очертават се следните два основни случая: 1) различни по произход и употреба словообразователни компоненти се конкурират при образуването на нови съществителни имена, противопоставящи се по еднакъв признак в рамките на понятийното поле ‘размер’; 2) едни и същи словообразователни компоненти участват при изразяването на противоположност по няколко признака, част от понятийното поле ‘количество’. Необходимо е още да се изтъкне, че в медийните, особено в рекламните и коментарните, текстове опозиции като тези са по-рядко срещани от противопоставянията, основаващи се на квалитативния семантичен компонент в значението на префиксоидите, срв. напр. бълг. *Ще видим ли максидуели и миниреванши на „МТел мастърс“ турнир?*; чеш. *Minikoupelny pro maxipoužití.*

10. Антонимия възниква и между чешките сложни думи, чиито първи членове имат предметна семантика, непозволяваща противопоставянето да се градира. Такива са например компонентите **celo-** и **polo-**, изразяващи опозицията ‘цяло – част от цялото’ в структурата на неологизми като *celotrikot – polotrikot* и др.

11. Анализът показва, че в най-новата българска и чешка субстантивна лексика преобладават векторните и контрадикторните антоними,[15] отнасящи се предимно към вече функциониращи в двата езика именни и девербативни основи. Този факт вероятно е свързан, от една страна, с високата активност на префиксацията (и префиксоидизацията) при съществителните имена, а от друга – със засилващата се тенденция към образуването на думи с експлицитно изразена семантично-парадигматичната маркираност (тук спадат и терминологичните названия).

11.1 Наблюдава се също така установяването на типови двучленни словообразователни парадигми, т.е. конституирането и/или допълването на „микросистемите от словообразователни средства“,[16] употребявани при изразяването на съдържателните универсалии, присъстващи във всеки естествен език.[17] Посоченият процес води

[15] Иначе казано, най-малко нови съществителни имена представляват централния тип антонимия – контрарната.

[16] Martincová 2000: 156.

[17] Коспартова-Попова 1987: 559. Във връзка с тях авторката извежда базисни антонимни семемни двойки, които задължително присъстват в езиците, напр. при количествените и качествените антоними, каквито са и повечето от членовете на разгледания в изследването неологичен материал.

до появата на вариантност и конкуренция между отделните членове на антонимни редове, проявяващи се на различни езикови нива – в плана на комуникация, т.е. с оглед на стилистичната маркираност на антонимите, но и в зависимост от лексикално-семантичните им особености и/или на функционално-структурните им черти.

Литература

Апресян, Ю. Д. 1974: *Лексическая семантика: синонимические средства языка.* Москва: Наука, 1974. (Apresjan, J. D. 1974: *Leksicheskaja semantika: sinonimicheskie sredstva jazyka.* Moskva: Nauka).

Гочев, Г. 1989: *Антонимите в българския език.* София: Народна просвета. (Gočev, G. 1989: *Antonimite v balgarskija ezik*. Sofija: Narodna prosveta).

Коспартова-Попова, М. 1987: Антонимията като езикова универсалия. // *Втори конгрес по българистика. Доклади, Т. 3 – Съвременен български език.* София: БАН, 558–561. (Kospartova-Popova, M. 1987: Antonimijata kato ezikova universalija. // *Vtori kongres po balgaristika. Dokladi, T. 3 – Savremenen balgarski ezik.* Sofija: BAN, 558–561).

Львов, М. Р. 1978: *Словарь антонимов русского языка. Около 2000 антонимических пар.* Москва: Русский язык. (Ľvov, M. R. 1978: *Slovar' antonimov russkogo jazyka. Okolo 2000 antonimicheskih par.* Moskva: Russkij jazyk).

Новиков, Л. А. 1973: *Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположности в лексике.* Москва: МУ. (Novikov, L. A. 1973: *Antonimija v russkom jazyke: semanticheskij analiz protivopolozhnosti v leksike.* Moskva: MU).

Пернишка, Е., Василева, С. 1997: *Речник на антонимите в българския език.* София: Петър Берон. (Pernishka, E. – Vasileva, S. 1997: *Rechnik na antonimite v balgarskija ezik*. Sofija: Petar Beron).

Пернишка, Е. 2000: Лексикографски проблеми на речник на антонимите. // *Лексикографски и лексиколожки четения '98*. София: Диос, 71–79. (Pernishka, E. 2000: Leksikografski problemi na rechnik na antonimite. // *Leksikografski i leksikolozhki chetenija '98.* Sofija: Dios, 71–79).

Пернишка, Е. 2013: Системни (парадигматични) отношения между лексемите. Антоними. // Българска лексикология и фразеология, т. 1. Под ред. на Е. Пернишка и Л. Крумова-Цветкова. София: Акад. изд. "Проф. М. Дринов", 565–570. (Pernishka, E. 2013: Sistemni (paradigmatichni) otnoshenija mezhdu leksemite. Antonimi. // Balgarska leksikologija i frazeologija, t. 1. Pod red. na E. Pernishka i L. Krumova-Cvetkova. Sofija: Akad. izd. "Prof. M. Drinov", 565–570).

Dolník, J. 1988: Antonymá z logického a lingvistického hľadiska. // Slovenska reč, № 2, 83–93.

Filipec, J. – Čermák, F. 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

Filipec, J. 1961: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie: příspěvek k poznání systému v slovní zásobě*. Praha: Nakl. ČSAV.

Kochová, P. 2005: Prefixace u nových substantiv. // *Neologizmy v dnešní češtině.* Praha: ÚJČ AV ČR, 76–84.

Martincová, O. 2000: Synonymie a antonymie u slovotvorných neologizmů. // *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Katowice: Gnome, 153–157.

Речници

Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. 2001: *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство. (Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2001: *Rechnik na novite dumi i znachenija v balgarskija ezik.* Sofija: Nauka i izkustvo).

Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. 2010: *Речник на новите думи в българския език.* София: Наука и изкуство. (Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2010: *Rechnik na novite dumi v balgarskija ezik.* Sofija: Nauka i izkustvo).

Martincová, O. a kol. 1998: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.

Martincová, O. a kol. 2004: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.

КОРПУСИ

Български национален корпус на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин” при БАН (Balgarski nacionalen korpus na Instituta za balgarski ezik „Prof. Ljubomir Andrejchin” pri BAN).

Neologická databáze oddělení lexikograficko-terminologického – ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Лична ексцерпция от медийни текстове, достъпни в Интернет

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ НОВАТА СПОРТНА ЛЕКСИКА В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Димитър КОЛЕВ
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, София (България)
E-mail: dimitar_kolev87@abv.bg

OBSERVATIONS ON THE NEW SPORTS VOCABULARY IN BULGARIAN AND CZECH

Dimitar KOLEV

Abstract: The article concerns the titles of new sport disciplines in Bulgarian and Czech language, which come from English, or, in some cases, from Eastern languages (Chinese, Japanese, etc.). The purpose of the study is to determine the dynamics of this scientific field and the paths of its renewal. This process is determined by expanding the influence of sport activities in everyday life of our society and becoming more and more popular due to mass media and Internet.

Key words: neologisms, nouns, sports, Bulgarian language, Czech language

През последните няколко десетилетия спортната лексика в славянските езици се обновява и обогатява активно, което провокира интереса към съпоставителното изследване на иновационните процеси в тази тематична област. От една страна, развива се и се попълва с нови термини системата на спортната терминология, като немалка част от новите терминологични единици разширяват сферата си на употреба и стават известни на широк кръг от обществото, а не само на професионално занимаващите се със спортна дейност. От друга страна, появява се нова спортна лексика, която няма терминологичен характер и включва общоупотребими лексикални единици, професионализми и сленгизми (Tichá 2003). Тези процеси са обусловени от това, че спортните занимания заемат все по-широко място в ежедневието на значителна част от обществото, а спортът бива широко популяризиран в средствата за масова информация и в интернет.

Характерно е, че в съвременното общество спортът не е само специална професионална дейност или упражняване на физическа активност за поддържане на добро здраве и тонус, а придобива значимост и като общокултурно явление. Все потясна става неговата връзка например с развлекателната индустрия, с киберкултурата, с градската субкултура и с други сфери на обществения живот. Това също е източник за пораждане на неологизми поради необходимостта от назоваване на нови, несъществуващи досега явления (като например заниманията с киберспорт). От друга страна, наблюдава се глобализация и в областта на спорта, която се проявява в това, че някои нови спортове, възникнали в конкретна страна, бързо стават популярни и в други държави, а отдавна познати, но традиционни само за дадено общество спортове, сега добиват международна популярност. Тези глобализационни явления обуславят засилването на интернационализационните процеси в областта на спортната лексика.

В съвременния период българската и чешката лексика от областта на спорта се обогатява с неологизми, които са названия на: нови видове спортове (бълг. *скиатлон*, чеш. *skiatlon*; бълг. *каньонинг*, чеш. *kaňoning*, *canyoning*); лица, упражняващи

съответни видове спортове (бълг. *сноубордист*, чеш. *snowbordista*; бълг. *шпагист*, *шпажист*, чеш. *kordista*); спортни уреди (бълг. *сноускут*, чеш. *snowscoot*; бълг. *слайд*, чеш. *slide*); места, където се упражняват конкретни спортове (бълг. *сноупарк*, чеш. *snowboardový park, sněhový park, snowpark*; бълг. *U-рампа*, чеш. *U-rampa*); на спортни състезания (бълг. *байк трайъл*, чеш. *biketrial*) и др. Тук разглеждаме само една от тематичните области в новата спортна лексика в българския и чешкия език: названия на видове спортове и спортни дисциплини. В нея се наблюдават значителни изменения, свързани с възникване на множество нови подразделения. Цел на изследването е да се установи какви са проявите на динамика в тази тематична област и какви са пътищата за неологизация в нея. Материалът за изследването е извлечен от неологични речници (РНДЗБЕ 2001, РНДБЕ 2010, NSČ 1998, NSČ 2003), от специализирани и неспециализирани периодични издания, интернет сайтове и други източници.

Иновациите в областта на названията на спортове в българския и чешкия език са свързани предимно с обособяването на нови разреди в тази тематична област. Сред тях може да се посочат следните:

1. Названия на хибридни спортове

а) Названия на нови спортове, при които се комбинират състезания в няколко спортни дисциплини: бълг. *летен биатлон*, чеш. *letní biatlon* (спортна дисциплина, която включва стрелба с пушка и бягане или каране на планински бегач); бълг. *шахбокс*, чеш. *šachbox* (спорт, при който игра на шах се редува с боксово състезание между същите играчи); бълг. *дуатлон*, чеш. *duatlon* (спортно състезание, съчетаващо дисциплините бягане и колоездене).

б) Названия на нови спортове, при които се съчетават елементи от други спортове: *спидминтон* (спорт, съчетаващ елементи от бадминтон, тенис и скуош, който се играе без мрежа, със специфични ракета и перо); бълг. *бордсейлинг*, чеш. *boardsailing* (воден спорт, който съчетава елементи на уиндсърфинга и ветроходството); бълг. *босабол*, чеш. *bossaball* (спортна игра, съчетаваща елементи от волейбол, футбол, гимнастика и бойното изкуство капоейра).

2. Названия на екстремни спортове: бълг. *рафтинг*, чеш. *rafting, raftování* (спорт, при който се извършват спускания по буйни реки с надуваеми лодки); бълг. *бейсджъмпинг*, чеш. *basejumping* (скачане с парашут от високи неподвижни обекти като небостъргачи, мостове, телевизионни кули, скали и др.); бълг. *хелибординг*, чеш. *heliboarding, heliobording* (състезание със сноуборд по непристъпни планински терени, като на старта състезателите биват спускани с хеликоптер); бълг. *скайсърф, скайсърфинг*, чеш. *skysurfing, nebeský surfing, nebeské surfování* (каране на сърф във въздуха след скок от самолет).

3. Названия на разновидности на традиционни спортове според мястото на упражняването:

а) Улични разновидности: бълг. *стрийт футбол, уличен футбол*, чеш. *streetfotbal, uliční fotbal, pouliční fotbal*; бълг. *стрийт хокей, уличен хокей*, чеш. *streethokej, street-hokej*; бълг. *стрийтбол*, чеш. *streetball* (баскетбол, който се играе на четириъгълен корт, като се стреля само на един кош); бълг. *уличен фитнес, стрийт фитнес*, чеш. *street fitness*.

б) Плажни разновидности: бълг. *биийчволей, плажен волейбол*, чеш. *beachvolejbal, plážový volejbal*; бълг. *плажен хандбал*, чеш. *beachhandball, plážová házená, plážovka*.

4. Названия на етноспецифични спортове (или бойни изкуства, упражнявани и като спорт), които получават международно разпространение: бълг. *драконови лодки*, чеш. *dračí lodě* (традиционен китайски спорт – гребане с дървени лодки, които имат драконови глави за украса в предната си част, управлявани обикновено от 20 гребци, един барабанчик (или викач) и един гребец, разположен в задната част на лодката, който направлява съда в завои); бълг. *муай тай*, чеш. *muay thai* (тайландско бойно изкуство, за което са характерни удари с ръце, лакти и колена, както и хвърляния на противника); бълг. *сумо*, чеш. *sumó* (традиционна японска борба, свързана с определен религиозен култ, в която участват мъже с голяма телесна маса); бълг. *шивари*, чеш. *shivari* (вид силов спорт, стил в карате, при който се формира умение за чупене на керемиди или плочи и др. с длан); бълг. *шотокан*, чеш. *šótókan, shotokan* (японско бойно изкуство и спорт, вид карате); бълг. *шуто*, чеш. *šuto, šu to, šuto uke* (японско бойно изкуство).

5. Названия на спортове с участие на животни: бълг. *скиджоринг*, чеш. *skijöring, skijoring* (спорт, при който скиорът се тегли от кон или куче, популярен в Северна Америка и скандинавските страни); бълг. *дог пулинг*, чеш. *dog pulling, pulling* (спорт, популярен в Северна Америка и скандинавските страни, при който скиорът се тегли от кон или куче); бълг. *пушбол*, чеш. *pushball* (спортна игра, включваща яздене на коне, при която те бутат с гърдите си много голяма топка). Както се вижда от приведените примери, тази тематична подгрупа има пресечни точки с предходната.

6. Названия на спортове, упражнявани в градска среда: бълг. *скейтинг, скейтбординг*, чеш. *skating, skatebording*; бълг. *паркур*, чеш. *parkour* (вид екстремен уличен спорт – свободно придвижване в градска среда с преодоляване на трудни препятствия, акробатично прескачане на огради, катерене по стени и др.).

7. Названия на спортни занимания с основна цел развлечение: бълг. *зорбинг*, чеш. *zorbing, zorbování* (търкаляне по хълмове със специална прозрачна надуваема топка (зорб), като за целта човек влиза вътре в топката); бълг. *хидрозорбинг*, чеш. *hydrozorbing* (търкаляне на специална прозрачна надуваема топка (зорб) във вода, като за целта човек влиза вътре в топката); бълг. *сноутюбинг*, чеш. *snowtubing, sněhový člun* (спускане по снежна писта върху специален цветен надуваем дюшек); бълг. *петанка*, чеш. *pétanque* (отборна игра, при която играчите мятат метални топки към малко дървено топче с цел да го доближат максимално).

8. Названия на системи за поддържане на добра физическа форма и тонус чрез съчетаване на различни техники, включително танци, бойни изкуства и др.: бълг. *шейпинг*, чеш. *šejping, shaping* (система за поддържане на физическата форма, съчетаваща елементи от аеробика, хореография и бодибилдинг); бълг. *модетика* (спортна програма, която съчетава различни видове танци с аеробни упражнения и упражнения на земя); бълг. *зумба*, чеш. *zumba* (физическа програма, която съчетава елементи на танци, аеробика и фитнес); бълг. *пилатес*, чеш. *pilates* (система от гимнастически упражнения, която съдържа елементи от йога и балет и е насочена към развиване на гъвкавост и сила на цялото тяло, без да се цели натрупване на мускулна маса).

9. Названия на спортове с елементи на шоу и зрелищност: бълг. *акробатичен рокендрол*, чеш. *akrobatický rock and roll* (състезателен танц, който съчетава танцувални движения на ритмична музика с акробатични елементи); бълг. *чиърлийдинг*, чеш. *cheerleading* (спортно състезание между мажоретни танцови състави); бълг.

естетическа гимнастика, *чеш. estetická gymnastika* (групова спортна дисциплина, която съчетава елементи на художествената гимнастика, джаз балета и акробатиката).

10. Названия на параолимпийски спортове: бълг. *параолимпийски футбол*, чеш. *paralympijský fotbal*; бълг. *параолимпийски волейбол*, *ситинг волейбол*, чеш. *volejbal v sedě*, *sitting volejbal* (за спортисти с увреждания на долните крайници); бълг. *следж-хокей*, чеш. *sledge hokej* (параолимпийски спорт, при който състезателите излизат на леда не с кънки, а със специални шейни); бълг. *баскетбол с инвалидни колички*, чеш. *basketbal na vozíku*; бълг. *фехтовка с инвалидни колички*, чеш. *šerm na vozíku*; бълг. *тенис с инвалидни колички*, чеш. *tenis na vozíku*; бълг. *кърлинг с инвалидни колички*, чеш. *curling na vozíku*.

Иновация в тематичната област **спорт** е и възникването на понятието **киберспорт** (чеш. *cybersport*, *kybersport*), което се отнася до заниманията с компютърни игри като състезателна дейност.

Както в българския, така и в чешкия език основните пътища за обогатяване на спортната лексика с нови номинации са следните:

1. **Заемане от други езици**. Сред новата заета спортна лексика преобладават англицизмите, срв. бълг. *сноубординг*, чеш. *snowboarding* от англ. *snow boarding*, *бодидрагинг*, чеш. *body dragging* от англ. *body dragging*, бълг. *стрийтбол*, чеш. *streetball* от англ. *streetball* и др. Обособяват се цели групи названия, съдържащи общ компонент, напр. бълг. *-борд*, *-бординг*, *-сърфинг*, *-бол*, *-атлон*, *стрийт-*, чеш. *-board*, *-bord*, *-bording*, *-surfing*, *-ball*, *-bal*, *-atlon*, *-street* и др. Значителна част от новите англицизми, назоваващи видове спортове и спортни дисциплини, са по същество интернационализми (Колковска, Благоева 2012). Поради широкото международно разпространение на по-голямата част от новите спортове тяхното название навлиза в сходна форма в различни езици, като по този начин се превръща в интернационализъм. Това важи до голяма степен и за названията на етноспецифични спортове като *тай чи*, *ушу*, *шотокан*, *муай тай*, *шивари*, *петанка*.

В някои случаи названието може да е изкуствено създадено (т.е. да има конкретен създател) в определен език, от който после се разпространява като интернационализъм. Като примери може да се посочат думите *zumba* (название на фитнес танц, създаден от колумбийския танцьор и хореограф Alberto Perez); *speedminton* (название на спорт, който е създаден от германеца Bill Brandes и е подобен на бадминтона; телескопично образуване от англ. *speed* ‘скорост’ и *badminton*); *bossaball* (от *bossa nova* и *-ball*; название на спорт, обединяващ елементи от волейбол, футбол и капоейра, популяризиран от белгиеца Filip Eyckmans); *zorbing* (изкуствено създадена дума от новозеландците Dwane van der Sluis и Andrew Akers).

Названието на даден спорт може да е от сферата на епонимите, като напр. *каланетика* (от англ. *callanetics* по името на създателката на тази система от физически упражнения Callan Pinckney (Парашкевов 2011: 171); *пилатес* (по името на създателя на метода Joseph Pilates) и др.

При навлизането на нови названия от различен произход (най-вече от английски език) се наблюдава конкуренция и изместване на съществуващи термини с нови: бълг. *скайдайвинг* вместо *парашутизъм*, чеш. *skydiving* вместо *parašutismus*; бълг. *бодибилдинг* вместо *културизъм*, чеш. *bodybuilding* вместо *kulturistika*; бълг. *армрес-*

тлинг вместо *канадска борба*, чеш. *armwrestling* вместо *kanadský zápas*, *přetlačování rukou*.

2. **Калкиране**. Този метод е особено продуктивен при поликомпонентните интернационализми (Колковска, Благоева 2012): бълг. *плажен волейбол*, *уличен баскетбол*, *драконови лодки*; чеш. *nebeské surfování*, *plážová házená*, *dračí lodě*.

3. **Словообразуване на домашна почва**. Застъпено е сравнително слабо и в двата езика. Например в български е изкуствено създадена думата *модетика* (от *модус* + завършек *-етика*). В чешки се откриват словообразователни неологизми като *plážovka* – универбат от съставното название *plážová házená*.

4. **Образуване на поликомпонентни названия на домашна почва**. Като примери могат да се посочат съчетания като *баскетбол с инвалидни колички*, *фехтовка с инвалидни колички* в български и *tenis na vozíku*, *šerm na vozíku* в чешки.

В заключение може да се каже, че както в българския, така и в чешкия език в разглеждания тук сектор от тематичната област **спорт** протича засилена неологизация. Това е свързано с необходимостта да получат езиково назоваване множество спортове и спортни дисциплини, които са възникнали или са придобили популярност през последните десетилетия.

Потвърждава се наблюдението на български и чешки автори, че спортната лексика е една от областите, където действието на интернационализационните процеси в лексиката на българския и на чешкия език се проявява най-силно (Колковска, Благоева 2012; Svobodová 2007). Основната част от новите интернационални названия на спортове са англицизми, а други произхождат от някои източни езици (китайски, японски и пр.), но навлизат в български и чешки с посредничеството на английски (Благоева, Колковска 2013). Особеностите на фонетичната, графичната, морфологичната и семантичната адаптация на тези нови интернационализми към системата на приемащия език (български или чешки) изисква отделно изследване и ще бъде предмет на самостоятелна разработка.

Някои от новозаетите лексеми, означаващи спортове и спортни дисциплини, влизат в конкуренция с досега съществуващи в съответния език названия и нерядко показват тенденция да ги изтласкат. Активен е обаче и противоположният процес – възникване (обикновено чрез калкиране) на домашни съответствия на заетите названия, срв. в чешки *skysurfing* и *nebeský surfing*, *nebeské surfování*, *oblačný surfing*, *oblačné surfování* (Tichá 2003: 103). Възникването на серия названия, отнасящи се до един и същ денотат (срв. бълг. *муай тай*, *тайбокс*, *тайландски бокс*, чеш. *thajský box*, *thaibox*, *muay thai*), както и наблюдаваната в редица случаи формална неустановеност и вариантност на заемките (срв. бълг. *тай чи*, *тай чи шуан*, *тай дзи*, чеш. *tai či*, *tchaj ťi*), свидетелстват за динамичността на иновационните процеси, протичащи в областта на спортната лексика в българския и чешкия език.

Литература

Благоева, Д., Колковска, С. 2013: Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. // *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология.* Под ред. на Л. Крумова-Цветкова, Е. Пернишка. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 215–394 (Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2013: Dinamika i inovatsionni protsesi v kraia na XX i nachaloto na XXI vek. // Balgarska leksikologia i frazeologia. T.1.

Balgarska leksikologia. Pod red. na L. Krumova-Tsvetkova, E. Pernishka. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, 215–394).

Колковска, С., Благоева, Д. 2012: Интернационализация на новата лексика (върху материал от българския език). // *Specyfika leksyki i słowotwórstwa w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne 136*. Warszawa: SOW, 83–106 (Kolkovska, S., Blagoeva, D. 2012: Internatsionalizatsia na novata leksika (varhu material ot balgarskia ezik). // Specyfika leksyki i słowotwórstwa w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne 136. Warszawa, SOW, 83–106).

Парашкевов, Б. 2011: Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена. София: Изток-Запад (Parashkevov, B. 2011: Otimenna leksika v slovnika na balgarskia ezik. Entsiklopedichen rechnik na proizvodni ot sobstveni imena. Sofia: Iztok-Zapad).

РНДБЕ 2010: Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. Речник на новите думи в българския език (от края на XX и началото на XXI век). София: Наука и изкуство (Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2010: Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraia na XX i nachaloto na XXI vek). Sofia: Nauka i izkustvo).

РНДЗБЕ 2001: Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство (Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2001: Rechnik na novite dumi i znachenia v balgarskia ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).

NSČ 1998: Martincová, O. a kol. Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Praha.

NSČ 2003: Martincová, O. a kol. Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2. Praha.

Svobodová, D. 2007: Internacionalizace současné české slovní zásoby. Ostrava.

Tichá, Z. 2003: Pojmenování ve sportovní oblasti – od slangu ke spisovné komunikaci (na česko-bulharském materiálu). // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století)*. Praha: ÚJČ AV ČR, v. v. i., 101–107.

ГРАМАТИЧНИЯТ РОД В ЧЕШКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ИЗТОЧНИК НА ЕЗИКОВА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ[1]

Елена КРЕЙЧОВА
Масариков университет, Бърно (Чехия)
E-mail: elena.krejcova@gmail.com

GENDER IN CZECH AND BULGARIAN AND LANGUAGE INTERFERENCE

Elena KREICHOVA

Abstract: The paper deals with the language interference between genetically close languages from the point of view of the grammar gender. It concentrates on words with Slavonic, but also Greek and Lathin origin in contemporary Czech and Bulgarian language.
Keywords: Language interference, Slavonic languages, gender

Езиковата интерференция е явление, което съпътства още първите крачки в обучението по чужд език, и се проявява особено силно, когато чуждият е генетично близък с майчиния език. В теорията на чуждоезиковото обучение интерференцията[2] е дефинирана като нарушаване на нормата при използването на чужд език под влиянието или на майчиния, или на някой друг език. Възникването на интерференцията се корени в нашия поглед към чуждия език през призмата на майчиния, и тя може да се прояви като при изграждането на речевия акт, така и при дешифрирането му на родния език, като проблемът както на негативния, но и на позитивния трансфер е проблем най-вече при обучението по родствени езици (Пьосингерова 1998: 229).

Настоящото изследване не си поставя за цел да даде изчерпателен преглед теорията на езиковата интерференция, а да представи само една практическа реализация на потенционално възникване на интерференция между славянските езици, и то при граматична категория, която обикновено не е източник на негативен трансфер.

Разглеждайки славянските езици, можем да констатираме, че при преподаването на български език на чехи и обратно, на чешки език на българи, често се срещаме с комплексна и многопластова реализация на интерференцията. При преподаването на близки езици използваме сравнителен и конфронтационен анализ с цел да се подчертаят разликите, които могат да бъдат предпоставка за евентуалните грешки и деформации. Именно заради някои различия в граматичния род в двата наблюдавани езика можем да се срещнем с езикова интереференция в най-ранния период на

[1] Настоящият текст представлява част от специфичните изследвания в Масариковия университет – проект „Съвременни тенденции в изследването на славянските литератури, езици и култури“ (projekt Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur – MUNI/A/0790/2013).

[2] В езиковедската литература освен понятието „интерференция“ се използва и терминът „трансфер“ (по-рядко „пренос“ (най-вече в рускоезичната езиковедска литература „перенесение“), като също така се разглеждат т. нар. „положителна“ и „отрицателна“ интерференция; „явна“ и „скрита“ и „пряка“ и „косвена“ интерференция (вж. Вайнрайх 1979). В лингвистиката се посочват следните типове интерференция: междуезикова (интерлингвистична), която се проявява в негативно влияние на майчиния език в процеса на усвояване и употреба на друг език, вътрешноезикова (интралингвистична), когато наблюдаваме грешки, допуснати при употребата на чуждия език под влиянието на някои други явления в рамките на самия изучаван чужд език, и комбинирана интерференция, която възниква вследствие на едновременното влияние на междуезикови и вътрешноезикови явления (вж. Весели 1985).

обучение. Настоящият текст показва само една част от проблематиката на разликите при граматичната категория „род“ в български и чешки, този въпрос има и още аспекти, които ще бъдат разгледани в по-нататъшни изследвания, като нашите наблюдения върху възникването на такъв тип интерференция е при изучаващите български, съответно чешки в ранния етап на обучение.

Разлика в рода на думите от славянски произход

Между български и чешки език има думи от общия лексикален фонд, които обаче се различават по род – напр. думите *večer* м. – *вечер* ж., *pouť* ж. – *път* м., *topol* м. – *топола* ж., *žezlo* ср. – *жезъл* м., *jablko* ср. – *ябълка* ж. и др. Разликите в рода при тези съществителни са резултат от историческото развитие на отделните думи във всеки език – „в историческия развой на българския език обаче някои съществителни имена са променили своя граматически род. Така например съществителното име *вечер* сега е от женски род (*една вечер, вечерта*), но в старобългарски език то е било от мъжки род. Това си значение то е запазило в словосъчетанието *добър вечер*, а в наречието за време *довечера* формата за род. пад. ед. ч. *вечера* (след предлога *до*) е останало също от времето, когато съществителното е било от мъжки род. Преминаването на *вечер* от мъжки към женски род е станало по аналогия на съществителните *вечеря* и *нощ*, които са от женски род.“ (Стоянов 1964: 192). Същата промяна наблюдаваме и при съществителното *вар,* което в старобългарски е от м.р., но в съвременния български е от ж.р. *(вар, варта)*.

Съществителни, чийто род (и морфологично окончание) е различен от граматичния род на съществителни със същия корен и значение в други славянски езици, са *топола* ж. (чеш. *topol* м.) и *пъстърва* ж. (чеш. *pstruh* м.). Интересна е и думата *satan* м. / *сатана* м. (с окончание на *-а*), но тъй като означава лице, предполагаме, че заради това се е включила към думите от м.р., завършващи на *-а* (*колега, слуга* и т.н.). Тази дума обаче не е от славянски произход и не става въпрос за разлика в граматичния род, вариантите произтичат от начина на проникване на думата в съответния език от гръцки *(satanas м.*) (Гулова 1988:116).

Думата *ябълка* ж. (чеш. *jablko* ср.) спада към съществителните имена, при които в развоя на българския език като книжовен вариант се установява вариантът, завършващ на *-а* в женски род. Като дума, при която има и стара българска дублетна форма, Гулова посочва и думата *войска* ж. (чеш. *vojsko* м.), „при която през 19 век е съществувало паралелно и съществителното *войска ж./войско ср.* с форма за мн. ч. *войска*. Старата форма в последвалото развитие на езика е била изцяло изместена от формата с ж. р. *войска* с мн.ч. *войски*.“ (Гулова 1988:126). Интересно е и развитието на думата *лебед* м. (чеш. *labuť* ж.), тъй като „в чешки през 19-ти век все още е имало и мек вариант *lebedь*, със склонение на съществително от ja-основи“ и на *морков* м. (чеш. *mrkev* ж.), като „съществително от *ъv*-основи *mъrky;-ve* е запазило своя род – женски – във всички славянски езици, освен български.“ (Гулова 1988: 79).

Съществуват и думи, които са променили рода си в чешки език, напр. *pouť* ж. (бълг. *път* м., стбг. *пѫть* м.), като тази дума още в старочешки вече е била в ж.р. (Рохер 1934: 53).

Разлики в рода при заемките от чужд език

Най-много различия намираме при думите от чужд произход, навлезли в езика главно от някой световен език или от регионалната лингва франка (в нашия случай

гръцки, турски, немски), като в различните езици те приемат различен граматичен род въз основа на фонетичните и морфологичните особености на езика реципиент. Интересно е да се проследи и колебанието в рода при чуждиците и от съвременната лингва франка – английски език. Но тъй като при него става въпрос за отделни случаи на разминаване в граматичния род на заемките напр. *imidž/image* / *имидж* – чеш. ж./м. (има и колебание), а бълг м.р., show/*шоу* чеш. ж./ср., бълг. ср. р., а все още не за оформени тенденции, ще направим класификация само на интернационализмите от гръцки, латински и френски произход. Насочваме се само към определен кръг от думи с колебание в рода, има и други (напр. топоними, заемки от английски, немски, испански произход и др.), които могат да бъдат обект на по-нататъшно изследване.

В началния етап на обучение не можем да генерализираме – напр. че думите, които са заемки от старогръцки, на чешки са от среден род, а на български от женски. Има определени тенденции, но и изключения, които посочваме по-долу, и грешките в определяне на рода на съществителното при превод от чешки на български са обосновани именно от интереференцията на родния език.

Думи от гръцки произход

Към трето гръцко склонение тип οημα, което в им.п. ед.ч. завършва на *-ma*, а в род. п. има разширение *-os*:

	ед.ч.	**мн.ч.**
1.	dráma*	drámata
2.	drámatos	dramáton
3.	drámati	drámasin
4.	dráma	drámata
5.	dráma	drámata

** Така е обозначено ударението*

Към него спадат напр. думите *schéma/схема, téma/тема, klima/климат, systém/система* и др. Тези заемки са от различен род в български и чешки. Най-честата наблюдавана опозиция е среден род в чешки срещу женски род в български, напр. *drama, schéma, magma, téma* и др. В чешки е запазен средният род, а също и разширението с *-t-* в склонението (аналогично разширяване има и при чешкия склонитбен тип „kuře“, също от среден род). На български тези думи, поради окончанието *-а* в основната си форма, са от женски род – *драма, схема, магма, тема* и в парадигмата си придобиват окончанията на женски род, напр. в мн. ч. *драми, схеми* и др.

Втората тенденция при думите, завършващи на *-ма* и заемки от гръцки, е опозицията мъжки род в чешки – женски род в български, напр. *program, systém, teorém, foném, lexém, grafém/ програма, система, теорема, фонема, лексема, графема.* Интересно изключение в чешки представлява думата *forma*, която също като на български е в ж.р. (*форма* ж.), за разлика от останалите думи напр. *drama,*

téma и т.н. В български и чешки съществува и думата *формат (formát)* със същия произход като *форма*, с малка разлика в семантиката, и аналогично на думата *климат* е в м.р. и с добавено окончание *-m.* Изключение в българския представлява думата *проблем*, която е от м.р. също като в чеш. *problém* (но от м.р. са и думите *systém, foném* и т.н.). В български също така съществува и думата *проблема*, но тази форма се приема за остаряла.

Разлика в рода наблюдаваме и при заемките, завършващи в гръцки на -iς и които в повечето случаи са от трето старогръцко склонение и от ж.р.

	ед.ч.	**мн.ч.**
1.	básis*	báseis
2.	baseós	baseón
3.	básei	báseisi(n)
4.	básin	báseis
5.	básі	báseis

** Така е обозначено ударението*

При думите от тази деклинация български запазва окончанието *-is* и думите са от м.р. (*апокалипсис, апотеоз, катарзис, оазис*). Чешки език обаче премахва цялото окончание и добавя окончание *-a* (*apokalypsa, apoteóza, oáza*) или *-e* (*katarze*) и думата остава от ж.р. При думите *analýza* и *syntéza*, които спадат към същата деклинация, в български първоначалното *-is* не се е запазило – *анализ* м.р. и *синтез* м.р. Само в лексеми композити към втория елемент се добавя окончанието *–a* и думата става от ж.р. – *фотосинтеза, психоанализа* (на чеш. също от ж.р. *fotosyntéza, psychoanalýza*). Изключение представляват думите, които запазват рода на думата в гръцки и в двата езика (български и чешки) *krize*/*криза, báze*/*база*, *prognóza*/*прогноза* (думите на старогръцки са от трето склонение – *básis, krísis)*.

Подобна е ситуацията при думите *anoda, katoda* и *dioda* (чеш. ж.р.) / *анод, катод* и *диод* (бълг. м.р.) / *ánodos, káthodos, diódos* (гр. ж.р.). Окончанието *-os* se при тези думи не се запазва нито на чешки, нито на български, в чешки освен това се добавя окончанието *-a*.

Думи от латински произход

Най-голям брой думи, заемки от латински, са тези от второто латинско склонение, завършващи на ***-ит.*** Тези думи на латински винаги са в среден род, но на чешки и български родът им се е променил. Латинската деклинация изглежда по следния начин:

	ед.ч.	**мн.ч.**
1.	centrum	centra
2.	centrī*	centrōrum

3.	centrō	centrīs
4.	centrum	centra
5.	centrum	centra
abl.	centrō	centrīs

*Така е обозначена дължината

Голяма част от тези думи са от гръцки произход (напр. *antonymum, centrum* в чеш.), но заради окончанието *-um* можем да предполагаме, че са проникнали в чешки посредством латински език.[3]

Основната тенденция, която наблюдаваме, е, че в чешки, както на латински, тези думи запазват ср.р., докато на български те са от м.р. – *centrum* и *център*, *muzeum* и *музей*, химичните елементи *radium* и *радий*, *magnezium* и *магнезий* и т.н. Формата на чешките думи за именителен падеж е същата като на латински – запазено е окончанието *-um*, родът, а също и окончанието за мн.ч. *-a*. Докато на български тези думи могат да бъдат разпределени в три групи – думи, които: а) нямат окончание *-um* и са възникнали след отстраняването на това окончание, като те са от м.р. (*имперфект, индивид, факт, център*); б) нямат окончание *–um,* а получават окончание *-й* (*апогей, калий, музей, радий*); в) също като в чешки запазват окончанието (*албум, линелеум, медиум),* но са от м.р. и за разлика от чешки образуват мн. ч. по традиционния начин с окончание *–и* (*албуми, линолеуми, медиуми)*.

Освен опозицията среден × мъжки род, в чешки също съществуват думи от латински произход, които също като в български са изгубили окончанието *-um* и са станали от м.р. – *archiv* (бълг. *архив* м.), *uran* (бълг. *уран* м.). Интересна е и думата *platina* (бълг. *платина*, лат. *platinum*), която и в двата езика е вече от ж.р. и е неброимо съществително.

В някои случаи основна форма на българска дума е станала формата за латинския плурал – *дата, виза, медия*. Тези думи са станали от ж.р., завършват на *–а* и мн. ч. се образува отново по традиционния начин – *дати, визи, медии.* От думата *medium* на български са възникнали две думи, които вече имат разлика в семантиката – първата дума е *медиум*, възникнала от формата за ед.ч. в именителен падеж в латински със значение „същество със свръхестествена сила и способности“, съществително от м.р. с форми – *медиум, медиумът (медиума), медиуми, медиумите*. Втората дума е произлязла от формата за плурал и е съществително от ж.р. – *медия, медията, медии, медиите,* със значение „средство за масова информация“. На чешки съществува само една дума – *medium*, със значението на двете горепосочени български думи и е от ср.р.[4]

Друга опозиция е окончанието *-ta* в чешки и *–т* в български. Има голяма група чуждици, които в чешки завършват на *-ta* , а в български на *–т/-тет,* което създава родовата опозиция женски × мъжки род. Повечето от тези думи са от латински (чеш. *univerzita* ж.р. и бълг. *университет* м.р., чеш. *fakulta* ж.р. и бълг. *факултет* м.р.) или френски произход (чеш. *elita* ж.р. и бълг. *елит* м.р., чеш. *lafeta* ж.р. и бълг. *лафет* м.р.). При някои български думи съществуват и варианти в ж.р. на *–та*, но много

[3] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2003, стр. 20-42.
[4] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha: Academia, 2006, стр. 176.

често те се възприемат като остарели и не се предпочитат – *маншета/маншет*. Тази опозиция можем да видим и при латинската наставка при *nomina agensis -ista* (бълг. *-ист*), под влиянието на естествения род те винаги са от м.р.[5]

Думи от френски произход

Друга група думи, при които родът на български език се различава от рода в чешки, са думите, завършващи на *-áž*/*-аж*. Те са от френски произход с окончание – age на френски. В чешки всички тези думи са от ж.р., докато на български са от м.р – *arbitráž / арбитраж, bagáž / багаж, garáž / гараж, manéž / манеж, masáž / масаж, montáž / монтаж, pasáž / пасаж, pláž / плаж, reportáž / репортаж, sabotáž / саботаж, tonáž / тонаж, vernisáž / вернисаж* и т.н. Вероятната причина за разликата в рода е тази, че на български консонантът *ж* е твърд, докато на чешки е мек (Куфнерова 1990:32).

По-сложна е ситуацията при думите от френски произход, завършващи на *-que*. Например *boutique* и на двата езика е от м.р. (*boutique/butik / бутик)*, *baraque* на чешки е в м.р (*barák*), но на български е в ж.р. – *барака*. *Baroque* на бълг. е *барок* м.р. с остаряла форма *бароко* ср.р., в чешки може да бъде както в ср.р. *baroko*, така и в м.р *barok*. Най-вероятната причина за разликите в рода е това, че думите, въпреки че са от френски произход, са възприети от различни езици – *butik/бутик* от френски; българският *барок* от италиански, чешкият *barok* от португалски през френски; *барака* на български от италиански, *barák* на чешки отново от португалски през френски. При тези примери влияние върху рода оказва езикът, от който са заети, тъй като фонетичното окончание има различна форма.[6]

Разлика в рода между български и чешки има и при френските заемки, завършващи на *-o(t)* – чеш. *argot* м.р. и бълг. *арго* ср.р., чеш. *merlot* м.р. и бълг. *мерло* ср.р. Разликата при тези думи се основава на това дали думата е възприета в езика със своята графична, или с фонетичната си форма (във френски крайното *-t* не се произнася). Чешки, който също като френски използва латиницата като графична система, е приел графичната форма и заради консонанта *-t* думата е приела мъжки род. В българския език се използва фонетичната форма и поради окончанието -о думата приема среден род. От еднакъв род – среден, е думата *bistro / бистро* и в чешки, и в български. Тази дума е от френски произход, но в чешки е навлязла през руски, а в руски език е проникнала със своята фонетична форма.[7] Други думи от френски произход, при които имаме разминаване в рода на чешки и български език, са напр. чеш. *anonce* ж. р. / бълг. *анонс* м. р. и чеш. *šance* ж. р. / бълг. *шанс* м. р.

Можем да определим всички дотук посочени чуждици и като своеобразни „лъжливи приятели на преводача“[8] – те принадлеждат към общия културен и лексикален фонд на почти всички европейски езици, но тъй като притежават различни морфологични маркери, тяхната правилна употреба, особено в началната фаза на обучението по чужд език, е съпроводена с известни затруднения. При изучаването на родствен език влиянието на родния език не трябва нито да се подценява, нито да се преувеличава. Една от задачите на преподавателя по чужд език

[5] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2003, стр. 77-470.
[6] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha: Academia, 2006, стр. 25,26. *Речник на чуждите думи в българския език.* София: Наука и изкуство, 2005, стр. 111.
[7] *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha: Academia, 2006, стр. 31.
[8] Срв. също понятията *ложные друзья переводчика, false friends*

е да работи и с майчиния език на обучаемите, така че да може да предвиди интерференцията и да я избегне.

Библиография

Вайнрайх 1979: Вайнрайх, У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. 1979. (Vainrih, U. Yazikovie kontakti. Sostoianie i problemi issledovaniya.1979)

Весели 1985: Veselý, J. Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku, Praha, 1985.

Куфнерова 1990: Kufnerová, Z. Stručná mluvnice bulharštiny. Praha: Academia, 1990.

Пьосингерова 1998: Pösingerová, Kateřina [autor statě] Problematika interference při výuce polského jazyka v českém jazykovém prostředí [stať ve sborníku]. (The questions of intereference in teaching Polish language in the Czech language environment): editoři: Gladkova, H., Kříž, V., In: Slavica Pragensia ad tempora nostra. 1. vyd. Praha: Euroslavica; 1998, s. 229-231 ISBN 80-85494-42-6

Рохер 1934: Rocher, K. *Gramatický rod a vývoj českých deklinací jmenných*. Praha: Česká akademie věd, 1934.

Речник: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2003.

Стоянов 1964: Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1964. (Stoyanov, St. Gramatika na bulgarskiya knizhoven ezik, Sofia: Nauka I izkustvo, 1964)

Циха 1982: Cicha, V. a kol. Metodika ruského jazyka I. svazek. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1982.

ЗА АПЕЛАТИВНО-ПРОПРИАЛНАТА ОМОНИМИЯ В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Йорданка ТРИФОНОВА
Софийски университет "Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: jordankaatanasova@gmail.com

THE HOMONYMY *COMMON NAME – PROPER NAME* IN BULGARIAN AND CZECH

Yordanka TRIFONOVA

Abstract: The homonymy *common name – proper name* is a phenomenon noted, but not examined in Bulgarian as well as in Czech Lexicology. A key indicator of its existence are the different word formation options of the common name and the identical proper name. The report examines cases in which in the Bulgarian and the Czech language we can speak for the occurrence of homonymous common name – proper name. To answer whether actually the observed phenomenon is a homonymy, the criteria for distinguishing between homonymy and polysemy are used.

Keywords: homonymy, common names, proper names, Bulgarian language, Czech language

Явлението омонимия присъства както в български и чешки, така и във всички световни езици, което дава основания на някои учени да го смятат за езикова универсалия. Разработено е детайлно в лингвистичната литература и на двата езика: дефиницията му е точно формулирана, т.е. "случай на многозначност/полифункционалност на изолирана езикова форма, но за разлика от полисемията без близост в значенията" (ЕР 2002: 169); причините за възникването му са изяснени – вследствие фонетично развитие, разпадане на многозначна дума, използване на омонимични словообразователни средства, формално уподобяване на звуково/формално близки думи, формално сходство между заета и домашна дума, или между заети от различни езици думи, както и комбинации от различните начини; видовите му проявления са установени: „омонимията се проявява на всички езикови равнища, имащи значение – омонимни могат да бъдат граматичните и словообразователните средства, думите, словосъчетанията, изреченията. Най-често обаче се говори за лексикална омонимия, въпреки че тя, за разлика от граматичната, не се среща толкова често и не е със системен характер" (ЕР 2002: 170). Има и опит за формализиране на лексикалната омонимия в български, чешки и руски език чрез еднаква матрица, представяща както синхронното състояние, така и пътищата за възникване на лексикални омоними (Любенова 1999).

Въпреки това съществува една област, в която омонимията не е разгледана. Става дума за звуковото съвпадение без близост или еднаквост в значението между апелативи и проприи, което тук определяме като *апелативно-проприална омонимия*. Преди да го анализираме и да се опитаме да отговорим на въпроса дали наистина става дума за омонимия – каквато е задачата на този доклад – ще разгледаме няколко примера.

Според РБЕ съществителното *блок1* (освен него има и *блок2*) е многозначно и означава: 'грамаден къс', 'голяма жилищна постройка', 'обширна обработваема площ', 'съюз на държави, политически партии или социални групи', 'вид продълго-

вата тетрадка с листове за рисуване', 'начин на игра във волейбола' и 'вид кухненско оборудване'. Омонимът блок2 е посочен със специално значение 'макара, скрипец'. Подобно на повечето конкретни имена в български *блок1* има слаба деривационна активност – образува, при това не от всички значения, само прилагателното *блоков* и умалителното *блокче*. Освен тях обаче в речника присъства и лексемата *блокар*, тълкувана като 'лице, което се е числяло към партии, образували „конституционен блок" у нас през двайсетте години на XX век' (РБЕ I: 666). Че съществителното *блокар* не е образувано от никое значение на нарицателното име *блок*, каквато е интерпретацията в РБЕ, а от собствено име *Конституционен блок* или *Блока*, се доказва от факта, че в лексикографското тълкуване названието *Конституционен блок* е в кавички, свидетелстващи за по-особения му характер.

Могат да се посочат и други както по-стари, така и съвременни примери, които показват, че превръщането на един апелатив[1] в собствено име или в част от собствено име, с други думи – проприализацията му, се съпровожда с промени в словообразователната активност, които дават основание да се говори за промени в значението му[2]. По-долу представяме няколко групи подобни примери, срв.:

Апелатив	Словообразователна активност	Собствено име (хрематоним)	Словообразователна активност
сговор	сговорен, сговорчив, сговарям се	*Сговора, Демократически сговор*	сговорист, сговористки
звено	звеневи, звеновод	*Звено*	звенар, звенарски
легион	*легионер1* (в Древния Рим) *легионер2* (в Чуждестранния легион)	*Легиона, Български национални легиони*	*легионер3*
Арсенал 'склад, завод, фабрика, работилница за оръжие'; 'музей на оръжия'; 'голям запас от нещо'	арсеналски, арсенален	*Арсенал* 'завод в Казанлък'; 'английски футболен клуб'	арсеналец, арсеналски
ку-ку		*Ку-ку*	куковец, куковски
партия	партиен	Комунистическа *партия*[3]	партиец

Както се вижда, апелативите в лявата колонка имат един вид словообразователна активност, а проприализираните имена (хрематонимите) в дясната – друг вид. Омонимни са словообразователните основи, срв. *звено* – *Звено*, арсенал – *Арсенал*,

[1] *Апелатив* не означава нарицателно съществително, каквато е популярната интерпретация, а всяка номинация, която не е собствено име (Суперанская 1973: 105), т.е. апелативът може да е прилагателно (напр. имената на кораби *Дръзки, Горди, Верни,* http://www.bgarmy.eu/?action=paper&id=329), числително (списание *Едно*, вестници *24 часа* и *Седем,* наскоро създаденото *Движение 21*), местоимение (вестник *Ние*, списание *Той и Тя)*, глагол (вестник *Позвънете*, телевизионно шоу *Стани богат*), наречие (предавания *Открито, Безусловно*), междуметие (предаване *Ку-ку*), дори префикс (*Про&Анти*) и др.

[2] Колкото и да е оспоримо „значението" на собственото име.

[3] Преди 1944 г. изявените привърженици на дадена партия са назовавани с френската форма *партизан(ин)*, срв. РСБКЕ III, 471–472.

ку-ку – Ку-ку и т.н., а в някои случаи и образуваните деривати, напр. *легионер* от *легион* и от *Легиона* (*Български национални легиони*). В последния случай омонимията е отбелязана, но като отношение на еднаквост между новите деривати – *легионер1*, *легионер2* и *легионер3*, а не между основите, от които възникват – апелатив и хрематоним (РЧДБЕ 1982: 477). Новите депроприални лексеми са имена на привърженици или участници в групи от хора, обикновено определяни като имена на лица по принадлежност[4].

В следващата група срв.:

Апелатив	Словообразувателна активност	Собствено име (хрематоним)	Словообразувателна активност
земеделие	*земеделец1* *земеделски1*	Земеделски съюз	*земеделец2* *земеделски2*
реформа	*реформатор1* *реформаторски*	Реформаторски блок	*реформатор2* *реформаторски2*

Словообразувателните основи – апелативната (*земеделие, реформа*) и проприалната (*Земеделски съюз, Реформаторски блок*) – са различни, но образуваните от тях имена на лица са омонимни, срв.: *земеделец1* и *земеделец2*, *реформатор1* и *реформатор2*. За разлика от примерите в предишната група тук депроприалният дериват се образува от характеризиращата част на името (прилагателното), поради което може да се допусне протичане на предходна универбация. Както и по-горе, новите лексеми са имена на лица за принадлежност.

В третия тип примери срв.:

Апелатив	Словообразувателна активност	Собствено име (хрематоним)	Словообразувателна активност
народна		*Народна* партия	народняк, народняшки
северноатлантически		*Северноатлантически* договор	атлантик, проатлантик, антиатлантик
ислямска		*Ислямска* конференция	ислямист, ислямистки
протестна		*Протестна* мрежа	протестър, протестърски

Новите депроприални имена възникват по подобен начин, както в предишната група, т.е. от характеризиращото прилагателно (*народна, атлантически, ислямска, протестна*), а не от опорното съществително (*партия, договор, конференция, мрежа*). Разликата с предишната група се изразява в това, че преди да станат част от собственото име, т.е. преди проприализацията им, съответните прилагателни нямат словообразувателна активност. Приликите са в това, че и тук може да се предположи предходен процес на универбация, както и в типа на новите деривати – имена на лица за принадлежност.

[4] Според някои изследователи имат основна форма в мн. ч., подобно на имената на лица за произход (Балкански 1987, Буров 1996).

Възможна е и друга интерпретация на протичащите словообразователни процеси, но в случая е важно да покажем, че промяната *апелатив → собствено име* води до промяна в словообразователната активност на апелатива вследствие промяна в значението му и по този начин се превръща в системен източник на омонимия.

Появата на нов вид словообразователна активност при преминаване на апелатив в проприалния план на езика не е особеност само на българската лексикална система. Явлението съществува и в чешки, където – поради по-високата му деривационна температура – вероятно има още по-широк обхват[5]. Ще отбележим само няколко примера:

Апелатив	Словообразователна активност	Собствено име (хрематоним)	Словообразователна активност
charta		*Charta 77*	chartista, chartistka
aliance	alianční	*Severoatlantická aliance* *Občanská demokratická aliance*	aliančník, alianční, antialianční
forum		*Občanské forum*	forista
unie	unijní, uniový	*Evropská unie*	unionista, unionistka, unionistický, protiunijní, prounijní

Както проличава от съпоставката, от апелатива *charta* с нулево словообразуване като нарицателно съществително след проприализация се получава хрематонимът *Charta 77*, който дава дериватите *chartista, chartistka* (подписал/а *Харта 77*); от апелатива *aliance*, имащ като дериват само прилагателното *alianční*, след проприализация в хрематонимите *Severoatlantická aliance, Občanská demokratická aliance* се образува дериватът *aliančník* (член на съответната организация); от апелатива *forum* с нулево словообразуване като нарицателно име след проприализация възниква хрематонимът *Občanské forum*, от чийто основен член е получен дериватът *forista* (член на партия *Граждански форум*)[6]; апелативът съществително нарицателно *unie* с деривати *unijní, uniový* след проприализация дава *Evropská unie* (хрематоним), от чийто основен член се образуват съществителните *unionista, unionistka* (член/ка на организацията), представляващи по-нататък основа за образуване на прилагателно *unionistický*.

В следващата група срв.:

Апелатив	Словообразователна активност	Собствено име (хрематоним)	Словообразователна активност
agrární	*agrárník1*	*Agrární strana* (Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu)	*agrárník2*
lidová		*Československá strana*	lidovec, lidovkyně,

[5] Явлението очевидно зависи и от словообразователните възможности на съответната система.
[6] Формата е разговорна и очевидно образувана от думата в падеж, т.е. от *fora*.

		lidová	lidovecký
pokrok	*pokrokář*	Česká strana státoprávní pokroková	*pokrokář*
severoatlantická		*Severoatlantická aliance*	atlantista, euroatlantik
soukromí	*soukromník1*	Strana soukromníků České republiky	*soukromník2*
živnost	*zivnostník1*	*Živnostenská strana*	*živnostník2*

Включването на един апелатив като част от хрематоним (собствено име) води или до поява на нови, несъществуващи преди това депроприални деривати (*lidovec, pokrokář, atlantista*, *euroatlantik*), или до възникване на омонимни съществителни, първите от които имат значение ‘kdo se zabývá něčím (*zemědělskou výrobou, soukromým podnikáním, živností*)’, а вторите – значение ‘příslušník nebo stoupenec politiky strany (*agrární, živnostenské*)‘.

Съпоставката показва, че в чешки апелативно-проприалната омонимия съществува поне в две разновидности: в първия случай омоними са апелативът и собственото име, срв.: *charta – Charta 77*, *unie* – (*Evropská) Unie,* а във втория е налице омонимия както между основите (апелатив и собствено име, т.е. *agrární* и *Agrární,*), така и между новополучените деривати, т.е. *agrárník1* и *agrárník1*, а също и само между дериватите, т.е. *zivnostník1* и *zivnostník2*. Както в български, новите депроприални съществителни са имена на лица за принадлежност.

Разгледаните примери водят към извода, че при проприализиране на апелатив в семантиката му настъпва промяна, получаваща израз в неговата нова или различна словообразувателна активност като собствено име. Именно *като* собствено име, тъй като е общоизвестно, че първични номинации са апелативните. И апелативите, и проприите са знакове-идентификатори, но проприите само идентифицират (указват), докато апелативите (нарицателните имена) имат пълна семантична структура[7], т.е. едновременно указват (идентифицират) денотата и представят признаците му. Между двата вида идентификатори съществува взаимовръзка, която се изразява в процесите апелативизация и проприализация. Изследвайки фундаменталното двупосочно отношение *проприализация – апелативизация*, чешкият ономаст Р. Шрамек подчертава доминиращата роля на проприализацията, както и факта, че по този начин възниква *нова лексикална единица,* притежаваща всички признаци и особености на собствено име (Шрамек 1999: 55). Подобно е и мнението на А. В. Суперанска, според която проприализираният апелатив[8] е друго име, *омонимно* на изходния апелатив/ нарицателно (Суперанская 1973: 102–112; ТМОИ 1986: 34).

[7] „Думите от този разред имат пълна семантична структура (конотации, сигнификат, десигнат, концепт…), която се основава върху някакво понятие, образувано от общите признаци на класа реалии, и конкретното, индивидуално съдържание, което се създава в речта от свойствата на денотата или референта. Те могат да се приложат към всеки обект, за който значението им е истинно. Значението им представлява стабилния елемент в семантичната им структура, докато речевото съдържание, което придобиват в речта, може да варира, допълвайки понятийния „скелет” до индивидуални и индивидуализиращи образи на конкретните предмети” (Арутюнова 1976: 327).

[8] В смисъла, в който употребява апелатив, т.е. всяка номинация, която не е собствено име.

Апелативно-проприалната омонимия не е убягнала и от вниманието на българските изследователи. П. Пашов, на когото дължим най-пълното изброяване на граматичните омоними в български[9], изтъква: „Също така не са омографи *Злата* и *злата* (жена) (но *злата* и *злата* са омографи, написани, разбира се, без ударение), *Роза* и *роза*, *Теменужка* и *теменужка*, *Явор* и *явор*, *Дядото* и *дядото*, *Йотата* и *йотата* и др., поради това, че собствените имена и прякори се пишат с главна буква. В началото на изречението обаче те стават омографи: *Дядото е роден през*… срв. *Родното място на Дядото – родното място на дядото* (Пашов 1958/79: 85–86).

Т. Балкански, най-последователният български проучвател на лексикалната омонимия, в последно време отбелязва, че е „налице образуване на един неописан тип омонимия, резултат от своеобразно „разболяване" на собственото име: то започва да означава, да типизира, без да изпуска индивидуалната си форма" (Балкански 2010: 173). Авторът обаче има предвид омонимията между собствено име и депроприален апелатив от типа *Бай Ганю – той е типичен байганю*, *Дон Кихот – истински донкихот* и под.

При изследване на антропонимната конверсия в български А. Кондукторова посочва, че образуваните чрез конверсия лични имена, макар и да съвпадат по форма (графика) с изходните нарицателни съществителни, се различават от тях по различно ударение (*зора, роса, искра – Зора, Роса, Искра*), различни словообразователни възможности (*вяра – верен, вярвам, вярване* и т. н.; *Вера – Верин*) и различни морфологични потенции (*вяра – верица, Вяра – Верка*) (Кондукторова 1983: 60).

Отсъствието на специални разработки извън споменаването, че съществува и такъв вид омонимия, може да се обясни с отсъствието на ясна база за сравнение: омонимията е факт на езика, не на речта, а по правило в тълковните речници, т.е. езика, собствените имена са ограничено представени. Разглежданата омонимия се проявява по няколко начина, но резултатите ѝ не са дълготрайни – повечето омоними от този тип са исторически обусловени и отмират толкова бързо, колкото и възникват. Влияние вероятно оказва и отношението към омонимията като към недостатък на езика, който речта се стреми да заличи.

За да определим дали разгледаното явление трябва да бъде прието за омонимия, можем да сравним признаците му с установените признаци на лексикалната омонимия[10]: две думи са омонимни, ако нямат обща смислова основа, не са резултат от развоя на една дума и значенията им не принадлежат към едно и също семантично поле (Бояджиев 2007: 110–111). По-надежден обаче изглежда комплексът критерии, които същият автор предлага за разграничаване на омонимията и многозначността:

а) двете думи в омонимната двойка образуват производни с различна структура и семантика – в примерите по-горе този признак бе главно доказателство;

---

[9] Точно 28 случая на системни граматични омоними, за които той предлага възприетия в българското езикознание термин *омоформи*.

[10] Относно обхвата на омонимията не съществува единодушие, тъй като има „тясно" и „широко" схващане: „тясното" се ръководи от възможността омонимите да функционират в контексти от един и същи тип, а при „широкото" в зависимост от степента на съвпадение се разграничава *пълна* (съвпадат всички форми) и *частична*, *същинска* (в границите на една лексема) и *несъщинска* омонимия (Бояджиев 2007: 114).

б) думите от омонимната двойка имат различни граматични форми и функции – както бе показано, апелативно-проприалната омонимия е няколко вида, поради което преди да се направят обобщения, граматичните характеристики на всеки вид трябва да бъдат поотделно изследвани. Тук само ще изброим някои общи особености: ако този вид омонимия възниква между имена, проприалните форми задължително са определени (членувани) вследствие същностната характеристика на проприите като единични идентификатори, срв.: от една страна *блок, сговор, народна*, а от друга – *Блока, Сговора, Народната* и т.н. Когато се проприализира част на речта, която не е име, граматичната форма може да се запази, но граматичната функция е различна, срв. *Магазинът е отворен 24 часа – 24 часа излиза всеки ден* и т.н. Следователно можем да приемем, че разглежданото явление отговаря и на този критерий;

в) чрез синонимите и антонимите към всеки омоним – както е известно, при собствените имена синонимия и антонимия не съществува, поне не във вида, в който се срещат при апелативите. Проприите *София – Средец – Сердика* трудно могат да бъдат приети за синоними, тъй като обозначават хронологично различен денотат. По-надежден критерий би могла да бъде хиперонимията, напр. хиперонимът на *сговор* е ‘човешки отношения’, а на *Сговора* – ‘политическа организация’.

В заключение ще посочим, че апелативно-проприалната омонимия изпълнява – макар и по специфичен начин – критериите за разграничаване на омонимия от полисемия и също трябва да се отнесе към видовете лексикална омонимия. Открит остава въпросът доколко явлението е свързано със структурната специфика на различните езици.

Цитирана литература

Арутюнова, Н. Д. 1976: Предложение и его смысл (логико-синтаксические проблемы). Москва: Наука (Arutyunova, N. D. 1976: Predlozhenie i ego smysl (logiko-sintaksicheskie problemy). Moskva: Nauka).

Балкански, Т. 1987: Етнонимите като лексикографски проблем в тълковен речник. // *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Съвременен български език*. София: Изд. на БАН, 388–400 (Balkanski, T. 1987: Etnonimite kato leksikografski problem v talkoven rechnik // Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika. Dokladi. Savremenen balgarski ezik. Sofia: Izd. na BAN, 388–400).

Балкански, Т. 2010: Конотативните собствени имена в българския речник. // *Лексикографията в европейското културно пространство*. Велико Търново: Знак ’94, 169–175 (Balkanski, T. 2010: Konotativnite sobstveni imena v balgarskia rechnik. // Leksikografiata v evropeyskoto kulturno prostranstvo. Veliko Tarnovo: Znak ’94, 169–175).

Бояджиев, Т. 2007: Българска лексикология. Второ издание. София: УИ “Св. Климент Охридски” (Boyadzhiev, T. 2007: Balgarska leksikologia. Vtoro izdanie. Sofia: UI “Sv. Kliment Ochridski”).

Буров, Ст. 1996: Форми и значение на съществителното име (С оглед предимно на категорията число). Велико Търново: ПИК (Burov, St. 1996: Formi i znachenie na sashtestvitelnoto ime (S ogled predimno na kategoriyata chislo). Veliko Tarnovo: PIK).

EP 2002: Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Кондукторова, А. 1983: Антропонимната конверсия като начин за образуване на лични имена от славянски произход. // *Език и литература*, кн. 3, 58–63 (Konduktorova, A. 1983: Antroponimnata konversia kato nachin za obrazuvane na lichni imena ot slavyanski proizhod. // Ezik i literatura, kn. 3, 58–63).

Любенова, Е. 1999: Проблеми на омонимията (върху материал от български, руски и чешки език). Автореферат на дисертация за присъждане на научна и образователна степен "доктор". Пловдив (Lyubenova, E. 1999: Problemi na omonimiyata (varhu material ot balgarski, ruski i cheski ezik. Avtoreferat na disertatsia za prisazhdane na nauchna i obrazovatelna stepen "doktor". Plovdiv).

Пашов, П. 1958/79: Омоними, омографи и омофони в съвременния български език. // *Помагало по българска лексикология.* Съст. Хр. Първев. София: Наука и изкуство, 76–93 (Pashov, P. 1958/79: Omonimi, omografi i omofoni v savremennia balgarski ezik. Pomagalo po balgarska leksikologia. Sast. Hr. Parvev. Sofia: Nauka I izkustvo, 76–93).

РБЕ I: Речник на българския език. Т. I. София: БАН, 1977 – (Rechnik na balgarskia ezik. T. I. Sofia: BAN, 1977–).

РСБКЕ III: Речник на съвременния български книжовен език. Т. I–III. София: БАН, 1955–1957 (Rechnik na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. I–III, Sofia: BAN, 1955–1957).

РЧДБЕ: Речник на чуждите думи в българския език. София: Изд. на БАН, 1982 (Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik. Sofia: BAN, 1982).

Суперанска, А. В. 1973: Общая теория имени собственного. Москва: Наука (Superanskaya, A. V. 1973: Obshtaya teoria imeni sobstvennogo. Moskva: Nauka).

ТМОИ 1986: Теория и методика ономастических исследований. Отв. ред. А. П. Неподкупный. Москва: Наука (Teoria i metodika onomasticheskih issledovaniy. Otv. red. A. P. Nepodkupniy. Moskva: Nauka).

Шрамек 1999: Srámek, R. Uvod do obecné onomastiky. Brno.

СЪВРЕМЕННА РЕБАЛКАНИЗАЦИЯ НА СЛАВИСТИЧНИ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (ИМА ЛИ БЪДЕЩЕ БАЛКАНСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ КАТО НАУКА?)

Иван КОЧЕВ
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)

MODERN REBALKANISATION OF SLAVIC PROCESSES IN BULGARIAN LANGUAGE (IS THERE A FUTURE FOR BALKAN LINGUISTICS AS A SCIENCE)

Ivan KOCHEV

Abstract: The grounds to moot again this not entirely solved issue are connected with the unsuccessful attempts in the past to be revised basic terms of Balkan linguistics. But not only. They are imposed also by the need to be interpreted latest modern linguistic phenomena in the Bulgarian language. They demonstrate the need for traditional Balkan linguistics, which should not be renamed with contemporary fashion term eurolinguistics.

Keywords: eurolinguistics, supersystem, Balkan linguistics

Основанията отново да бъде поставен този недокрай решен въпрос са свързани не само с несполучилите опити от недалечното минало да бъдат ревизирани основните понятия и термини на балканското езикознание като наука (**балкански езиков съюз, балканология, балканска лингвистика, балканизъм**). Нашите съображения са наложени от необходимостта от компетентна интерпретация за най-новите явления в българските диалекти, които говорят за съвременно възраждане на балканистични тенденции, а с това и за необходимостта от науката, която ги изучава традиционно.

Вече са останали в миналото несправедливите квалификации на един от най-големите балканисти на XX в. Н. Райтер, който тълкува термина **езиков съюз** като „творение на сатаната” и предлага названието **балканология** да бъде заменено с **евролингвистика** (Райтер 1994).

Същата линия е налице в колективния труд Handbuch der Südosteuropa – Linguistik под редакцията на Хинрихс (вж. Хинрихс 1999) с участието вече на значителен брой автори – 37. Основната идея на сборника, както личи и от заглавието, и от уводната част (пак от Н. Райтер), е, че вече **обектът** на балканската лингвистика е изчерпан и терминът **Балкани** трябва да бъде заменен с **Югоизточна Европа** (по-подробно вж. Асенова 2002: 24–27). Ако приемем, че проблемът не е докрай решен, той трябва да бъде отнесен към дискусионните въпроси, които не са малко на брой в балканското езикознание. Такива още са напр. следните:

а) За съдбата на наложените славистични (по патриотични съображения) норми, свързани с т.нар. „дебалканизация” на младите книжовни и писмени езикови форми през XIX–XX в. и за обратните балканистични процеси в разговорната реч, които започват да ги рушат.

б) Така както в повечето случаи въпросът за езика източник и за езика приемник в процеса на интерференцията остава неясен, така според нас, засега

проблемът за проявата на иновациите **само в два езика** (или дори само в един език) също не е докрай изяснен теоретично.

в) Изход от това положение донякъде се предлага да бъде намерен чрез схващането за изграждане на т.нар. „суперсистема" на балканския езиков съюз, т.е. чрез създаване на общи по-високи по ранг типове, на които са подвластни понисшите. По-малките, но отразяващи тенденциите на по-големите типове, могат да характеризират не само един език, но дори и отделни негови диалекти.

Тези постановки тук ще се постараем да илюстрираме с нов материал за микродиалектни балкански иновации в български език, които намират своето обяснение в рамките на големите (на известните и добре формулирани), повисши макроезикови балканистични структури (или тенденции).

„Суперсистемата", (добавяме „суперсистемите" — в мн.ч.) на балканския езиков съюз, поради участващите в нея езици от най-разнороден тип (славянски, романски, индоевропейски със свой самостоятелен статус) непрекъснато е подложена на сътресения и промени от различен характер в борбата за надмощие на различни тенденции и контратенденции.

Поради това невинаги рисуваният ѝ образ е верен. Ако за вокалната система на балканския езиков съюз например картината е точна, т.е. основно "суперсистемата" е триъгълна, трикласна, тристепенна с наличие на определена (или неопределена) гласна от шва /ə/ тип, то представата за рисувания балкански консонантизъм е абсолютно невярна, да не кажем погрешна.

Сериите от класове при консонантната „суперсистема" за всички балкански езици (вж. Симеонов 1975: 57–59; 1977: 57–67) са илюзорни, нямащи нищо общо с действителността. Обща балканска система на консонантизма не съществува, или ако е налице, тя е двутипна, т.е. става дума за присъствие на **две "суперсистеми"** от консонанти: едната източна (или североизточна) – с представители българския и румънския език (на книжовно равнище), в които битува корелацията твърди–меки съгласни (под славянско, българско влияние в румънски) и другата "суперсистема" – западна – без такава корелация, но с присъствие на автономен палатален ред, отразяващ по-архаично състояние. Тук ще отнесем албанския, гръцкия, та дори и сърбохърватския език. Ако трябва да бъдем още по-прецизни, и слезем още по-надолу, **на диалектно равнище**, ще видим, че самият български диалектен език също не представлява единство. Източните му говори се свързват с източната част на балканския ареал (с корелация твърди–меки съгласни), а западните му говори – със западната (или югозападна) част – без такава корелация, но със самостоятелен палатален ред. В такъв случай тогава за какъв общ балкански консонантизъм бихме говорили?

Тези общотеоретични положения идват да ни подскажат, че езиковата действителност на Балканите обективно е толкова сложна, че по-правилно е да отчитаме само **общите склонности** в балканските езици, водещи до **сходни резултати** върху по-големи или по-малки езикови ареали, т.е. без да натоварваме непременно понятието **балканизъм** с количествени характеристики, т.е. със задължителното му присъствие непременно в повече от два езика.

Това вече ни дава право да се занимаем и с някои по-ограничени в териториално отношение диалектни явления – плод на балканистични склонности с

иновационен характер, доказващи, че науката, която ги изучава, независимо как ще я наречем, не е мъртва и че не е изчерпала своя обект на изследване.

Предлагаме за анализ няколко балкански ишновации от един североизточнобългарски диалект, които са се развили след славизационните процеси, свързани с влиянието на новобългарските книжовни норми в него. Както отбелязва Първев „съществено развитие получава синтаксисът на националния ни книжовен език чрез установяването на ред и системност в употрбата на сложноподчинени изречения с въвеждащи думи от типа *който, която, което, които* и под. Така напр. подчинени изречения, въвеждани с относително местоимение *който* се броят от някои автори за по-ново явление, срв. *Човекът, който стоеше на входа, поздрави*... За народната реч са типични въвеждащи думи *що, дето, дека* и под." (Първев 1983: 85–86). Цонев добавя още *дет, където* (*кадет*) и *къде* (Цонев 2013: 97).

В книгата си „Гребенският говор в Силистренско" (Кочев 1969: 65) отбелязах, че от кръстосването на облиците *който* с *дето*, *която* с *дето*, *което* с *дето*, *които* с *дето* се е получила една нова и единствена форма за трите рода и двете числа – *което* (или в съкратен вариант *коет*), по-късно тази форма се променя в говора в неизменяемото *кувѐт*, напомнящо също неизменяемото *дето* (*дет*). Следователно налице е ново балканско *дето*/*дет* във вида на *кувѐто*/*кувѐт*: *Мумѝата, кувѐт дòди*...; *Вѐрнълъ съ с òнзи шòфер, кувѐт бѐши у Марѝйни*; *Стѝгнъл сѐлту, кувѐт ѝскъл*; *Убѝчъм децѝата, кувѐт съ ѝчът* и т.н.

Възраждането в диалекта на неизменяема обща балканска по характер форма говори за виталността на старите тенденции, които вече се извършват в най-ново време, пред нашите очи като собственобългарски (чрез "кръстосване" на езикови елементи).

На второ място, в областта на степенуването съвременната българска ситуация също става особено любопитна от гледище на общата езикова теория. При прилагателните и наречията днес естествено са налице резултатите от предишното действие на основната тенденция в развоя на всички балкански езици – движението от синтетизъм към аналитизъм. Степенуването на почти всички части на речта (глагол, съществително, та дори и предлог) обаче, вече не е проява на никакъв аналитизъм, а разширение на явлението по аналогия на прилагателните и наречията: *Той е пò юнак // пò майстор от мене* (съществително); *Тебе пò обичам // пò мразя от нея* (глагол); *Туряха пò към средата; Те бяха пò на почит* (предлог или съчетание от предлог и съществително). Списъкът от случаи, приведен в Речник на българския език не е пълен (РБЕ 2004: 630). В него не е отразено степенуването на предлог, следван от местоимение: *Я седни пò до мене // пò зад мене // пò към мене* и т.н. И накрая достигаме до уникалното българско степенуване на нищото – *Довиждане и всичко нàй нàй* (или до името на телевизионната игра „Кой е пò, пò, нàй"). Тези тенденции действително водят началото си от балканското съсъществуване на езиците, но пълен завършек получават вече (не като балкански) в българския език.

Любопитство от гледище също на общата езикова теория представляват иновациите при българския глагол, който със своята широко разгърната морфологична структура най-малко би трябвало да се поддава на чужди влияния. Определен от акад. А. Т. Балан като „слон в царството на българската граматика"

(поради своята обемност), глаголът продължава непрекъснато да расте и цялостно да се удвоява не само с нови форми, но и с цели наклонения с ранг на времена, каквито са формите на преизказното наклонение, а също така и резултативните минали времена, за които пък даже нямаме названия, тъй като в известен смисъл те дублират основните, срв. *Аз съм ходил,* но и *имам ходено; сум ходен* и пр.

По всички тези въпроси е натрупана **огромна литература** и заради това не е необходимо да се спираме на нея. Тук ще разгледаме новите „балканистични" явления при глагола в същия този мизийски диалект на с. Пожарево, Силистренско.

В диалекта процесите на балканизация при глагола продължават да се извършват и днес, отново пред нашите очи. Формално те се изразяват в превръщането на спомагателните глаголи в служебни частици, т.е. достигат до пълна граматикализация, непозната в такава степен в книжовния български език.

а) При формите на **минало предварително време**. Личните облици на спомагателния глагол *съм* в минало време, към които се прибавя минало свършено причастие на спрегаемия глагол, са се напълно унифицирали: *àс б'а màзъл; тù б'а màзъл, тòй (т'à, тò) б'а màзъл (màзъла, màзъло); нùй б'а màзъли; вùй б'а màзъли; тùй б'а màзъли.*

б) При **отрицателната форма на бъдеще време** със задължително изпадане на съюза *да*: *нѐмъ гризъ̀, нѐмъ гризѐш, нѐмъ гризѐ, нѐмъ гризѐм, нѐмъ гризѐти, нѐмъ гризъ̀т.*

в) При **бъдеще време в миналото**, носещо особеностите на балканския кондиционал, поради двойната си маркираност. Облиците на минало несвършено време на спомагателния глагол *ща* и съюзът *да* са се слели в една неизменяема форма, в една частица *шаа*: *шàа стригъ̀, шàа стрицѐш, шàа стрицѐ, шàа стрицѐм, шàа стрицѐти, шàа стригъ̀т.*

При **отрицателните форми** парадигмата има следния вид: *нѐмъшъ дòдъ, нѐмъшъ дòдиш, нѐмъшъ дòди, нѐмъшъ дòдим, нѐмъшъ дòдити, нѐмъшъ дòдъ*т.

Заради отсъствие на специални облици за бъдеще предварително в миналото (*щях да съм пял*) функциите му са поети от бъдеще време в миналото. Вместо книжовната конструкция *Досега щях да съм отишъл и да съм се върнал* в говора се употребява *Дусѐгана шàа утùдъ и съ вѐрнъ*.

г) При **дубитатива** (**вероятностното наклонение**), с което се изразява неувереност, раздвоеност в мисълта, колебание, двоумение, граматичните форми – показатели за наличието на дубитатив, се състоят от бъдеща форма на глагола *съм* в 3 л. ед.ч. и парадигмата на минало неопределено време: *ше бъ̀ди си зъбрàйл, ше бъ̀ди зъбрàйл (зъбрàйлу, зъбрàйла)* и т.н.

Обликът ше бъ̀ди „се превежда" с 'навярно' ('навярно си забравил'). В непълния фонетичен стил той има и втори вариант – *ше бът*, което говори, че и той е на път да се превърне в частица. Следователно, яркият стремеж към граматикализация в цялата морфологична система – наследник на балкански тенденции, е намерил израз дори и при образуването на такова рядко наклонение, каквото е дубитативът.

д) При **модалните глаголи**: В напълно завършен вид от по-ранни и все още съществуващи форми от типа *мòж дъ утùдъ* (*утùдиш, утùди* и т.н.) се появява

частицата *мо*, вече и с изпускане на *да*: *ни мὸ минъ̀, ни мὸ минѐш, ни мὸ минѐ, ни мὸ минѐм, ни мὸ минѐти, ни мὸ минъ̀т*.

При редица диалектни явления интерпретацията е сложна с оглед на едностранното ѝ отнасяне или към балканските, или към славянските процеси. Става дума за явлението **хипостаза** в Сливенско, явяващо се при съществителните от т.нар. категория на състоянието (*страх, яд* и пр.). В определени случаи съществителните от този род получават някои глаголни окончания: *стрàхше го*, т.е. 'беше го страх'; *йàтше го*, т.е. 'беше го яд' и т.н.

Що се отнася до засилената вербализация в целокупния български език облиците са по-скоро изразители на балканистични тенденции. По синтетичния начин на образуване обаче, те се свързват по-скоро със славистични склонности. И в това няма нищо странно, защото „балканското" и „славянското" в българския език, които често са в противоборство, съставят спецификата на българския език като единственият типично балканославянски език в света.

Както се вижда от приведените примери (а те са многобройни) в българските диалекти е налице подчертана ребалканизация на славистични процеси, наложени от нормите на книжовния език.

Вярно е, че днес (близо век и половина след разпадането на Отоманската империя) на равнище книжовни езици вече е трудно да се говори за балкански взаимовлияния. На **диалектно равнище** обаче, като се има предвид размесеността на различни говори от различни балкански езици – проблем за изчерпване на обекта на балканистичните изследвания въобще не съществува. В това отношение българският език заема първо място. Той продължава да е в центъра на балканския езиков съюз и да има сложна историческа съдба (половината от територията му се намира извън днешните държавни граници). Със своите извънграничи диалекти той влияе върху другите балкански езици и сам изпитва тяхното обратно влияние, като развива уникални процеси, достойни за изследване. В Северна Добруджа продължава да влиза в съприкосновение с румънския; на запад в Поморавието и Западните покрайнини – със сръбския; в Преспа, Голо Бърдо – с албанския; в Северна Гърция – с гръцкия и в Източна Тракия с небалканския по тип турски език.

И ако в това изследване се дава положителен отговор на въпроса – Има ли бъдеще балканското езикознание като наука, това се прави с твърдото убеждение, че новите и нерешени въпроси са още много, и че процесите – резултат от съвременно взаимно влияние предимно на диалектна основа – ще продължават да се развиват, а с това и непрекъснато да подхранват с материал балканистиката, независимо от това какво име ще носи тя в бъдеще.

Библиография

Асенова, П. 2002. Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София. (Asenova, P. 2002: Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskia ezikov sayuz. Sofia)

Кочев, Ив. 1969. Гребенският говор в Силистренско – Трудове по българска диалектология, 5. Отговорен редактор проф. Ст. Стойков. София. (Kochev, Iv. 1969: Grebenskiyat govor v Silistrensko // Trudove po balgarska dialektologia, 5. Otgovoren redactor prof. St. Stoykov. Sofia)

Първев, Хр. 1983. Възраждането на българския книжовен език. София. (Parvev, Hr. 1983: Vazrazhdaneto na balgarskia knizhoven ezik. Sofia)

Райтер 1994. Reiter, N. Gründzüge der Balkanologie. Ein Schritt in die Eurolinguistik. Harrassowitz Verlag. Berlin – Wiesbaden.

РБЕ 2004. Речник на българския език. БАН. Т. 12. Главна редакция В. Кювлиева-Мишайкова, Ем. Пернишка. София. (RBE 2004: Rechnik na balagarskia ezik. BAN, T. 12. Glavna redaktsia V. Kyuvlieva-Mishaykova, Em. Pernishka. Sofia)

Симеонов, Б. 1975. К вопросу о модели консонантизма в балканских языках. – Linguistique balkanique XVIII, 3. София. (Simeonov, B. 1975: K voprosu o modeli konsonantizma v balkanskih yazaykah. // Linguistique balkanique XVIII, 3. Sofia)

Симеонов, Б. 1997. Общие черты фонологических систем балканских языков. – Linguistique balkanique XX, 1-2. София. (Simeonov, B. 1975: Obshtie chertay fonologicheskih system balkanskih yazaykov // Linguistique balkanique XX, 1-2. Sofia)

Хинрихс 1999. Hinrichs, U. Handbuch der Südosteuropa – Linguistik. Herausgegeben von Uwe Hinrichs. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

Цонев, Р. 2013. Някои особености на подчиненото определително изречение, въведено с разговорни неизменяеми относителни местоимения и наречия. – Проблеми на устната комуникация, Кн. 9. Велико Търново. (Tsonev, R. 2013: Nyakoi osobenosti na podchinenoto opredelitelno izrechenie, vavedeno s razgovorni neizmenyaemi otnositelni mestoimenia i narechia. // Problemi na ustnata komunikatsia, kn. 9, Veliko Tarnovo)

THE BALKAN COMMUNITIES BETWEEN THE ALBANIAN AND SLAVIC LANGUAGES

Korab HOXHA
University of Tirana, Tirana (Albania)
E-mail: korabhoxha12@gmail.com

Abstract: The author highlights in this article some problems that are related with the Balkan communities, such as: the existence of common lexical elements, phraseological units and idioms that are used by these peoples almost identically, which is a proof of a common mentality that stems from the centuries of long side-by-side coexistence. But it would be wrong to assume that there was nothing beyond this initial stage of linguistic relations, which has often been the source of many scientifically ungrounded mutual accusations. Linguistic inter-relations also reflected exchanges in other historical, economic, social, artistic fields of life of these countries.

Keywords: Albanian, Slavic languages, Balkan communities

The relations between the Albanian and Slavic languages that started as early as the 7th to 9thcenturies AD and continue to this day, have often given rise to erroneous interpretations about the primacy of autochthonousness or superiority of this or that nation in the Balkan peninsula, and this has been a glaring shortcoming of a great part of the research work originating from these countries. The new democratic times and a common goal of harmonious coexistence are now pushing towards new research approaches and territories, which no longer call for investigations to establish primacy, but rather, to identify the common features shared by the various nation, under a new light and with a new goal in mind- i.e. to understand this wealth produced by coexistence that adds to the non- material values of the respective nations.

In the areal of the Balkans, one of the most ancient in the history of civilization, the coexistence of several different peoples has played an important role in creating a *Balkan linguistic community*, which, as scholars emphasize, was first and foremost a result of their historical coexistence, and more importantly, of their common geo–historical, mythological, ethno–cultural factors, etc. "The affinity among the Balkan languages, which can be considered a constant entity among the differences, has its ethnographic bases"[1], wrote professor E. Çabej. Undoubtedly this phenomenon cannot be seen as detached from other relations that the Albanian language has established with Slavic languages in the Balkans: Serbian, and Croatian, Bulgarian, Macedonian and Montenegrin.

In the course of centuries, these have allowed the entry of lexemes, lexeme clusters, or even idioms into the Albanian language, which have enriched its lexicon. In his paper *Mbidisaizoglosa tëshqipes me sllavishten* (On some isoglosses between the Albanian and Slavic languages) Prof. E. Çabej emphasized that the process was initially a joint one, i. e. a sort of *linguistic symbiosis* which subsequently turned into linguistic mutuality. "As seen from what has been argued so far, –emphasized Prof. Çabej, – in the ambit of Albanian-Slavic linguistic relations one is frequently faced with the question whether we are dealing with domestic words or borrowings, genetic affinities or adoption of external elements. According to our analysis *baltë, daltë, gardh, groshë* with *grashinë, lag, vranët, vrërët* are

[1]Çabej. E: "Shqipjadhegjuhëtfqinje" (Albanian and its neighbouring languages), *StudimeFilologjike*, 1973, N0 4, p.98, Tiranë.

Albanian words which bear affinity with Slavic languages, while *bagëti* is borrowed from Slavic. Genetic affinity is also seen in the Albanian *lugë*: with the Old Church Slavonic *lъzica* "spoon"[2].

Further he lists a number of words that have been borrowed from the Slavic. " A parallel form is *gatis, gatit* (prepare), which originates from the Slavic *gotoviti*; similarly *çudis, çudit* from the Slavic **ç***uditi* (surprise) darovis, darovit from *darovati*, gërdis, *gërditem, më gërditet* (feel nauseated, disgusted) from *grditi; godis, godit* from *goditi* (hit, strike); *gostis, gostit* from *gostiti*(treat with food); *grabis, grabit* from *grabiti* (rob); *habis, habit* from *habiti*(surprise), *koris*from *koriti*(shame); *mërzis, mërzit* from *mrziti* (to upset); *porosis, porosit* from *porositi* (orden, commission); *shëtis, shetit* from ***s****etati* (go for a walk); *shpotis* (mock, make fun of) from ***s****potati* etc; its form clearly shows that it is a borrowing from the Slavic"[3]

At the same time, we find the Albanian elements penetrating into the Slavic. In his monograph "Elemente leksikore ne gjuhet sllave ballkanike"(Lexical elements from the Albanian language in Slavic languages in the Balkans), Dr. S.Hoxha identifies a significant number of lexical elements and phraseological units originating from the Albanian language that have entered the Slavic and have been preserved to this day, especially in the dialects spoken by the communities in direct contact with the Albanian areal, including some Montenegrin dialects such as those of Ulcinj, Kraja, Hoti, Gruda, Plava and Gucija, etc. These are words like:

*balja, bajo**s**, baljo**s**ka, ber, be**s**a, bija, bo**c**ka, brina, bunja, bunjac, cofnat, cuca, cub, **c**eno. **c**kulja, deri, dreteza, fanga, fara, frut, frus, gabonjam, fis, guka, djola, karpa, katun, kodra, kopil, kret, kra**c**un, krcun, ku**c**trim, ljar, ljareza, laja, lig, luzica, magarac, maz, muslo, **s**os**a**, **s**pirta, spuzva, **s**tek, **s**uta, te**s**e, tijerna, ugi**c**, ulembar, uluk, utina, venja, serenati, zanru**s**iti, zdegac, zvr**c**ka, zvrk, dzupleta,* etc[4].

When speaking about the *Balkan communities* at the beginning of this paper, we meant the existence of common lexical elements between Albanian and Montenegrin, but we also mentioned phraseological units. A cursory look at *Fjalori Frazeologjik Ballkanik* (Phraseological Dictionary of the Balkans) , compiled by a number of authors including J. Thomai, Xh. Lloshi, R. Hristova, K. Qiriazati, A. Melonashi, reveals that such phraseological units, after having lost their identity, i. e. their origin, can be found in all spheres of life as reflected by the Albanian and Slavic languages[5].

Some examples from social life:

E ha grurin ne are (alb.) *Consume the grain in the field*
Бера си зелен бостан. (bul.)
Pojesti na zeljeno (serb.)

Paane e pafund (alb.) *Immeasurable, huge, vast*

[2]Çabej. E.:"Mbidisaizoglosateshqipes me sllavishten (On some isoglosses between the Albanian and the Slavic) *StudimeFilologjike*1976, No 2, p71, Tiranë
[3]Çabej. E.:"Mbidisaizoglosateshqipes me sllavishten (On some isoglosses between the Albanian and the Slavic) *StudimeFilologjike*1976, No 2, p. 66, Tiranë
[4]Hoxha. S. "Elemente leksikore ne gjuhet sllave ballkanike" (Lexical elements from the Albanian language in Slavic languages in the Balkans), p.199, Shkoder: Camaj-Pipaj, 2001..
[5]FjalorFrazeologjikBallkanik, Tirane: Dituria, 1999.

Без край и посока (bul.)
Bezkonca i kraja (serb.)

I kendonaleluja (alb.) *Sing praises to*
Пея алилуя (bul.)
Pevatikomeslavopojke, lagoditi.(serb.)

Avaziivjeter (alb)*Same old tune*
Старата песен (bul)
Uvekstarapesma (serb.)

Kercejsipasavazit (alb)*Dance to the tune*
Играя по гайдата (bul.)
Plesatikakonetkosvira (serb.)

Beme baba tetengjaj (alb)*Like father, like son*
Какьвто бащата такьв и синьт (bul.)
Kakavotactaki sin (serb.)

E vuriujkunbari(alb.)*Make the wolf a shepherd*
Викам вълка да варди овцете (bul.)
Povjeritiovcevuku (serb.)

Tejepujemebishtteluges (alb.)*Nail a horseshoe on devil's hoof*
И дявола надхитрям (bul.)
Davola bi na ledu potkovao (serb.)

Brez pas brezi (alb.)*From one generation to the other*
Поколение след поколение (bul.)
S kolena na kolena (serb.)[6]

What is immediately noticeable in the examples provided is that the phraseological units or idioms are used by these peoples of Balkans almost identically, which is a proof of a common mentality that stems from the centuries of long side- by-side coexistence; however, there are also some small variations which testify to the unique linguistic conceptualizations by each nation. Such mutuality is first and foremost linguistic, but also economic, political and social, evoking the best times in the history of these nations, when they co-existed and fought against the Ottoman Empire. This was the time when Peter the Great called upon everyone to launch a powerful attack against the common enemy in his *A proclamation addressed to the Montenegrin People*, 3/14 march 1711, *A proclamation addressed to Christian nations under the Turkish Empire* , 23March/31 April 1711(in Greek language). In Manifesto to Moldavia and Vlachia and all Christian nations Albanians are mentioned in the Russian text as *allbanezi*. These appeals highlight the aspiration of Peter the First to liberate the Balkan nations from the Ottoman yoke:" Our aim, then, is to attack the *dusman* enemy with our armies, but also with powerful

[6]FjaloriFrazeollogjikBallkanik: Dituria, Tirane, 1999.

weaponry, enter their territories and, God willing, liberate enslaved Pravoslavic Christian from the filthy yoke[7]".

In the proclamation addressed to the Montenegrin people, the Balkan Christians were urged to follow the example of "George Kastriot, known as Skanderbeg", who , "in sixty three major battles crushed the enemy's head".

BIBLIOGRAPHY

Çabej. E: "Shqipjadhegjuhëtfqinje" (Albanian and its neighbouring languages), *StudimeFilologjike,* 1973, N0 4, p.98, Tiranë.

Çabej. E.:"Mbidisaizoglosateshqipes me sllavishten (On some isoglosses between the Albanian and the Slavic) *StudimeFilologjike*1976, No 2, p71, Tiranë

Çabej. E.:"Mbidisaizoglosateshqipes me sllavishten (On some isoglosses between the Albanian and the Slavic) *StudimeFilologjike*1976, No 2, p. 66, Tiranë

Hoxha. S."Elemente leksikore ne gjuhet sllave ballkanike"(Lexical elements from the Albanian language in Slavic languages in the Balkans), p.199, Shkoder: Camaj-Pipaj, 2001..

FjalorFrazeologjikBallkanik, Tirane: Dituria, 1999.

JaloriFrazeollogjikBallkanik: Dituria, Tirane, 1999.

Arsh. G.: TainstvjenajaAllbanija, "IstorijaBallkana", izdatjelstvo "Nauka", p.477, Moskva, 2004.

[7]Arsh. G.: TainstvjenajaAllbanija, "IstorijaBallkana", izdatjelstvo "Nauka", p.477, Moskva, 2004.

ЗА ПИСМЕНИЯ ПРЕВОД МЕЖДУ СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ (ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ, ГРЕШКИ, НЕПОЗНАВАНЕ НА РОДНИЯ ЕЗИК, РЕДАКТИРАНЕ)

Радост ЖЕЛЕЗАРОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: zelezarova@abv.bg

THE WRITING TRANSLATION BETWEEN THE SLAVIC LANGUAGES (INTERFERENCE, MISTAKES, IGNORANCE OF THE MATERNAL LANGUAGE, REDACTION)

Radost ŽELEZAROVA

Abstract: In the present document a specific phenomenon of strong influence in Czech and Slovakian language to their translation in Bulgarian are introduced. Examples are used from translations of students as well as from published books whose translators know excellently the foreign language. However, the excellent performance of the foreign language or even the bilingualism are not a guarantee for striking expression and writing in maternal language. The underestimation of the redactions work is also a premise for admission of interference in the process of translation.

Keywords: translation, interpretation, translation transformations, Czech language, Slovac language, maternal language, interference, redaction

Смята се, че едни от най-интересните проблеми в преводаческото изкуство са тези, свързани с непреводимото в превода, с реалиите, с безеквивалентната лексика. Споменатите проблеми наистина са много благодатен материал за изследване и творчество. Но безспорен е фактът, че качеството на превода зависи в най-голяма степен от отличното познаване не само на езика на оригинала, но и на културата, свързана с този език, зависи от индивидуалността и умелото боравене на преводача със словото.

Забързани във времето или недостатъчно прецизни, някои преводачи съзнателно или несъзнателно, пренебрегват една друга, не по-малко интересна и важна, част от преводния процес – редактирането. Усилията им са насочени повече към „трудните места" от оригинала. Върху другата част от текста, „по-лесната за превод", сякаш се обръща по-малко внимание и дори се подценява. Отличното владеене на чуждия език или дори билингвизмът не са гаранция за блестящо изразяване и писане на родния език. Работата със студенти в областта на практиката на превода предоставя богат материал от примери на интерференция:

Поясни, че очаква ***на*** (вм. 'за') *кратко гостуване съпругата.*

В заседателната зала влезе ***професионалният научен*** *работник.*

Помоли ме да му помогна ***по немски*** (вм. 'с немския') ***в покупки*** (вм. 'при/за покупките') *в определен магазин.*

Родният език понякога крие много опасности за неопитните преводачи. Една от тях в българския език е прекалено честата употреба на някои предлози, напр.:

Заедно с написания проект на курсовата работа, се оценява и умението, компетенциите и културата на оформлението на документите на примера на оформянето на курсовата работа.

Обаче председателят на сдружението публично поблагодари на оратора за сполучливото му изявление, което отговаряло на мислите на основателя на организацията.

През последните години в издаваната у нас преводна литература също се срещат подобни примери. В настоящия материал са представени някои характерни явления на силна интерференция на чешкия и словашкия език върху превода им на български. Използвани са примери, както от студентски преводи, така и от издадени книги, чиито преводачи отлично владеят чуждия език.

Не е тайна, че не всеки филолог е роден за преводач. Представените ексцерпирани примери са само поредното доказателство на това твърдение. Филологът може да е и творец, и познавач на съответната култура, от чиито език превежда, може и да владее до съвършество езика на оригинала, но няма ли усет за родния език, преводът никога няма да звучи естествено, няма да се лее речта така, както тя звучи в оригинал.

*Спомням си лъкатушните селски пътища и **изкачванията по наклони, когато водата в радиатора завираше, селищата, в които не спирахме**.* (МХ, 42)

Мазилката падаше от стените на цели парчета (вм. Цели парчета мазилка падаха от стените). (МХ, 60)

*Не след дълго станах по-голям **братиславчанин** от самите **братиславци**.* (МХ, 69)

*Веднага **качих** на лицето си престорената усмивка.* (МХ, 83)

*Карла заспа. Главата ѝ опасно се **пречупи** във врата.* (МХ, 111)

Влиянието на чуждия език (в случая чешкия или словашкия) се наблюдава както на различни граматични равнища (морфологично, словоредно и синтактично), така и лексикално, по отношение на различните техники на превод (добавяния, изпускания, повторения, тавталогия, словотворчество, описателен превод, буквален превод и др.). В изложението нататък ще бъдат анализирани примери от посочените категории въз основа на ексцерпиран материал от три преводни книги на различни чешки и словашки автори (В. Незвал. *Като две капки вода*, 2008; Я. Яндоурек. *Поемеш ли към ада, яхай хубава кобила*, 2010; М. Хворецки. *Компаньонът*, 2012).

I. Неточен превод под влияние на чешкия и словашкия на граматично ниво (морфологично, словоредно и синтактично):

(1) Морфологично влияние:

*Изискванията спрямо участниците е време да се **за**вишат* (чеш. ***z**výšit*, вм. бълг. ‘**по**вишат’).

***За**платих на шофьора смешна сума…* (вм. ‘платих’, слов. ***Za**platil som taxikárovi smiešnu sumu…*) (МХ, 222)

Използването на неточни морфеми при превод е много силен показател за интерференция. Такова влияние се среща предимно между близкородствени езици, каквито са славянските. Съществуването на еднакви или подобни префикси и суфикси е много подвеждащо и също трябва да се определя като един от „лъжливите приятели на преводача”. Междуезиковата омонимия между славянските езици разглежда в по-голяма степен лексикалната и синтактична омонимия и по-рядко омонимията на морфемно равнище.

Отсъствието на редактор ясно личи в следващите изречения, които също са пример за морфологична интерференция и се характеризират с

- несъгласуване по род или число:

Със същия изглед към града в ***характерния*** *за централния изток* ***резеда и сини цветове.***

Като поръчки изредих няколко слабо ***познати чешки и словашка марки пиво,*** *за които бях сигурен, че не се изнасят.*

*Дали са ни съседни стаи, свързани с врата, още по-добре, ще мог****а*** *да говор****я*** *с господина, когато си поиска****ме.*** (ВН, 25)

Беше самото начало на лятото и квартири се намираха трудно, особено ***такива, каквато*** *търсех аз.* (ВН, 30)

- несъгласуване на глаголното време или вида на глаголите

Вървях *близо до нея и* ***опознах*** *интериорите на доста сгради...* (МХ, 105)

Другите категории на граматично влияние, които стават повод за често срещани грешки при превод, са:

(2) Словоредно влияние:

Хрумването си за интерната, татко вземаше на сериозно. (МХ, 55)

При Яна ***уютно беше винаги****...* (вм. 'винаги беше уютно') (ЯЯ, 83)

Яна несъмнено разбираше, че ***някои неща в нея виждам****, след като все по-често ù гостувам.* (ЯЯ, 83)

Заплатих на шофьора смешна сума, за каквато в града не биха ме закарали ***от единия бряг на Дунава на другия*** (вм. 'от единия до другия бряг на Дунава', слов. *Zaplatil som taxikárovi smiešnu sumu, za ktorú by som sa v meste neodviezol ani* ***z jedného brehu Dunaja na druhý***.) (МХ, 67)

(3) Синтактично влияние:

Опънати ***от прозорец до прозорец*** *връвчици, предназначени за сушене на бельо...* (вм. 'От единия до другия прозорец бяха опънати връвчици…', слов. ***Od okna k oknu*** *napnuté motúzy, pripravené na sušenie bielizne.*) (МХ, 67)

II. Лексикалната интерференция също е богато застъпена в някои преводи и определено дразни читателя с неестественото звучене на български. Напр.:

Вкъщи винаги са ми казвали, че краката ми са ***истински невъзможни***. (ЯЯ, 83)

Таванът и ***оголените ребра на стрехата*** *бяха окупирани от птици (вм.* 'оголените греди на покрива') (МХ, 60)

След митинга ***влязохме на пиво*** *с чеха, който явно отново бе без работа* (вм. 'отидохме на по бира', чеш. *šli jsme na pivo*).

От изследваните заглавия се оформят няколко категории грешки на лексикално ниво под влияние на чешкия и словашкия върху българския превод:

(1) Добавяне на текст като пояснение, без това да е необходимо:

Vodič zamieril na ***dlhočiznú*** *cestu domov. =*

Водачът се отправи ***отново по много километровия си*** *път до дома.* (МХ, 224)

Vymenili sme ***byt, sídlisko za sídlisko.*** *=*

Заменихме ***една панелка за друга панелка, бетонен комплекс за също такъв бетонен комплекс***. (МХ, 67)

Vypadli z rolí. =

Просто *престанаха да играят роли*. (МХ, 29)

В преводната практика добавянето е често срещано явление, но горепосочените примери ясно показват засилена употреба на синоними и лично творчество от

страна на преводача. Ето и още няколко илюстрации на неоправдани и ненужни пояснения в преводния текст:

Преживял съм ***какво ли не и къде ли не*** *с клиентки, но това списание беше пъхнато в* ***пластмасова торбичка****, а от двете ѝ страни стърчаха твърдите опаковки на* ***тоалетни*** *кремове*. (слов. *Zažil som od klientok už naozaj* ***kadečo****, no ten časák bol zabalený v* ***igelite*** *a z oboch strán trčali tvrdé obaly krémov.*) (МХ, 176)

Беше загърнала стройната си фигура ***в палто цвят бордо****, чиято бяла яка подсилваше впечатлението от* ***изрязаното*** *ѝ, изпито лице*. (слов. *Vzpriamená postavu si zahalila* ***do*** *hrubého* ***bordového kabáta****, na ktorom biely golier podčiarkoval* ***ostro rezanú****, chudú tvár.*) (МХ, 68)

(2) Изпускане на текст поради некоректност или неразбиране:

Непрецизното четене на текста на оригинала от преводача може да доведе до изпускания, които показват донякъде небрежно отношение и/или липса на редакция, както от самия преводач, така и от издателя. Изпускането може и да е основателно в конкретен контекст, но не и когато е по невнимание, напр.:

Преструвай се, че между вас ***нищо*** (вм. 'никога нищо') *не се е случило…* (слов. *Tvár sa, že sa medzi vami* ***nikdy nič*** *nestalo…*) (МХ, 66)

Жулиет седеше в луксозно кресло като на трон. (слов. *Juliette trónila* ***len dva metre predo mnou*** *v luxusnej kóji*.) (МХ, 66)

Всяка капка сякаш ме удряше в мозъка. (слов. *Každá kvapka akoby mi narážala* ***priamo*** *do mozgu.*) (МХ, 67)

(3) Повторения:

В тези ***държави държавните*** *глави* ***изглежда, че*** *много пряко контролираха ползването на* ***държавния*** *бюджет и активи.*

При ***обсъждане*** *на общата декларация премиерите* ***обсъдиха*** *ситуацията в Русия, с надежда* ***тя*** *да се успокои.*

Изтривам от стъклото ***червеното червило.***

Тя е само за половин година, но ***може би ще може*** *да се удължи.*

Думата познание тук се произнасяла ***особено подчертано****, сякаш написана с главна буква*.

- повторение на притежателни местоимения:

Той ***си*** *извади бележника, написа* ***ми*** *адреса* ***си*** *и* ***ми*** *даде листчето*. (ВН, 32)

Измъкнах телефона ***си*** *да прослушам съобщенията* ***си***.

- повторение на показателни местоимения:

Той знаел ***това*** *и* ***затова*** *много се ядосал.*

Записвам се при портиера. Като вижда толкова куфари, а ***това*** *прави впечатление на* ***тези*** *познавачи на хората, не може да разбере защо искам две стаи.* (ВН, 25)

- повторение на относителни местоимения:

Няколко месеца умело се оправях с бюрото по труда, от ***което*** *получавах поне джобни пари за наем и за основната ми прехрана. За кратко ми предлагаха различни второстепенни работи,* ***които*** *изискваха качества* ***като*** *старателност, почтеност и трудолюбие,* ***които*** *не се проявяваха у мен.* (МХ, 67)

- повторение на неопределителни местоимения:

Яна несъмнено разбираше, че ***някои неща*** *в нея виждам*.. (ЯЯ, 83)

(4) Натрупване на наречия, съюзи, частици, енклитики:

Стори ми се като че ли да *улових някакъв негов жест или мимика на съжаление.*

Натрупването на наречия, съюзи и частици в едно изречение е нормално за чешкия език, но не звучи добре в българския, затова е по-добре някои от тях да се изпуснат, без да се загуби смисълът на оригиналния текст.

(5) Неоснователно словотворчество от преводача. В много от посочените примери за читателя, владеещ езика на превода, лексемите от оригиналния текст буквално прозират в преводния:

На ***адептка*** *като мен в никакъв случай не би бил от полза*. (ЯЯ, 79)

На ***мобила*** *ми изскочи есемес и съобщение за пропуснат разговор.* (слов. *Na* ***mobile*** *mi naskočila esemeska aj oznam o zmeškanom hovore.*) (МХ, 224)

Много се учудих, когато бях помолен по ***мобила*** *да съдействам за уреждане на среща.*

Контото *ми беше на минус, поради което ми бяха блокирали картата и ми обръщаха внимание на това*. (слов. ***Na konte*** *som sa dostal do mínusu, preto mi zablokovali kartu a upozornili ma na to.*) (МХ, 224)

Нашата ***разводачка*** *ни показа забележителности на града.*

Таксиджии вече ***нагълстваха*** *с оферти да ни закарат до града…*

Оттам се свързах с Връзки с обществеността и ***отфаксирах*** (чеш. *odfaxoval jsem*) *листчето.*

Измъкнах ***мобила*** *си да прослушам съобщенията си.* (слов. *Vytiahol som* ***mobil****, aby som si vyročul odkazy.*) (МХ, 222)

(6) Неправилно разбиране на оригинала и съответно неправилно предаване на текста в превода:

Чувай*, какво* ***криеш*** *под дрехите?* (слов. ***Počuvaj****, čo to* ***máš*** *za šaty?*) (МХ, 67)

Обичаха да критикуват и обществените, ***и търговските телевизии*** *– точно тези, които не ги канеха да си припомнят за* ***съучениците от детската градина****...* (МХ, 65)

(7) Буквален превод на показателните местоимения (които в чешкия и в словашкия са показател на определеност/неопределеност. Българският език разполага с други средства за изразяване на категорията определеност (членните форми):

Това не бяха ***тези същите*** *родители, които ми позволяваха всичко*. (слов. *Toto* ***už*** *neboli* ***tí istí*** *rodičia, čo mi všetko dovolili.*) (МХ, 29)

Както и обратното – липсата на необходимост от конкретизиране на „един, една, едно” и др. в чешкия и в словашкия, и нуждата от това в българския, води до непълнота на израза и недоизказаност:

Той ми предложи ***да се преместя за месец*** *при него.* (вм. ‘за един месец’) (ВН, 30)

След ден *разбрах, че срещата е уредена.* (вм. ‘след един ден, само след ден’) (ВН, 30)

От момента *не ми отказваха нищо.* (вм. ‘от този момент, от този момент нататък’)

Шофьорът не заключи колата. ***На въпрос*** *ми отговори, че там не крадат.*

Интересен за отбелязване при преводите е и още един факт – влиянието на екстралингвистичните фактори върху българи, живели (живеещи) продължително време в Чехия или Словакия, където времето се отмерва на четвъртини, а не на 5, 10,

15 минути. Това обяснява и следващия пример, в който прозира мислене на чуждия език: *Последният ден предстоеше разходка за **45-60 минути** с корабче по Вълтава.*

И накрая, от естетическа гледна точка преводът трябва да бъде и благозвучен. Понякога е полезно преведеното да се прочете наглас. Опитният преводач винаги може да избегне фонетично неблагозвучни изрази като: ***Край** едно от красивите **крайстолични** езера; Момиче, което **обаче обича** друг; Говореше **само сам на себе си**.* и мн. др.

***Иначе обаче** вярваше във всичко, което ѝ поднасях от името на църквата. Не се съгласяваше само там, където женствеността ѝ виждаше нещата **другояче**.* (ЯЯ, 73)

Неизбежен в този кратък обзор на преводачески грешки е и въпросът нямат ли редактори цитираните примери на отпечатани вече преводи на художествена литература? Факт е, че някои от тях наистина нямат. Този проблем отваря нова, много по-голяма тема, която е само маркирана, тъй като заслужава отделно внимание. Подценяването на редакторската работа е напълно неоправдано нито от страна на издателите, нито от самите преводачи. Редакторът не е съавтор, критик или съперник на преводача. Той е помощник по отношение на майчиния, а често и на чуждия език. Познавайки езика на оригинала и езика на превода, той по-лесно и по-обективно ще открие проявите на интерференция, на които е бил подвластен преводачът.

След намирането на най-подходящите и точни изразни средства за всяка конкретна лексикална или синтактична единица, след изчистването на всички грапавини и спорни места в превода, финалната и най-прецизна работа е да се шлифоват и най-малките драскотини и тресчици в езика на превода. Това се случва едва накрая, когато преводачът успее да се откъсне от езика на оригинала и погледне на превода като към текст, писан на родния му език. Тогава преводът става уникален в своята цялост и читателят не се замисля какво точно е искал да каже авторът или преводачът, а се наслаждава на резултата. Финалният процес на всеки превод може да бъде сравнен и с някое от приложните изкуства, от миналото или от съвременността, където след изтощителната работа по избиране на цветове, комбинации и форми, след многото безсънни нощи и обмисляне на най-добрите варианти, накрая не бива да има останала нито една объркана и размазана боичка, нито един оплетен или скъсан конец от бродерията, наречена превод.

Библиография

Влахов, С., Флорин, С. 1990: *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство (Vlahov, S., Florin, S. 1990: Neprevodimoto v prevoda. Sofia: Nauka i izkustvo).

Ликоманова, И. 2003: *Преводът между теорията и практиката*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски" (Likomanova, I. 2003: Prevodat mezhdu teoriyata i praktikata. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski").

Ликоманова, И. 2005: *Славяно-славянският превод*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски" (Likomanova, I. 2005: Slavyano-slavyanskiyat prevod. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski").

Флорин, С. 1990: *В словесните дебри*. София: Народна просвета (Florin, S. 1990: V slovesnite debri. Sofia: Narodna prosveta).

Delisle, J. 1993: *La traduction raisonnée*. Ottawa, Éditions de l'Universitée d'Ottawa.

Margot, J.-C. 1979: *Traduire sans trahir: la theorie de la traduction et son application aux texts bibliques*. Lausanne: Age d'homme.

Nida, E. A., Taber. Ch. R. 1982: *The Theory and Practice of Translation*. Leiden.
Popovič, A. 1993: Teória umeleckého prekladu. Bratislava: Tatran.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

ВН 2008: Витезслав Незвал. *Като две капки вода* (прев. от чешки Е. Йоцова). София: Херон прес, 2008. [Vítězslav Nezval. *Jak vejce vejci*. Družstevní práce v Praze, 1933.]
МХ 2012: Михал Хворецки. *Компаньонът* (прев. от словашки А. Милчев). ИК Нов Златорог, 2012. [Michal Hvorecký. *Eskorta*. Marenčin PT, 2007.]
ЯЯ 2010: Ян Яндоурек. *Поемеш ли към ада, яхай хубава кобила (Изповедите на един свещеник)* (прев. М. Кюркчиева). София: Изд. Ерго, 2010. [Jan Jandourek. *Když do pekla, tak na pořádné kobyle*. Praha: Hynek, 2000.]

ОТРАЗЯВАНЕ НА АОРИСТ В НОВОСРЪБСКАТА ГРАМАТИЧНА ТРАДИЦИЯ

Светла РУСКОВА-ДЖЕРМАНОВИЧ
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив (България)
E-mail: djermanovic.pu@gmail.com

THE PLACE OF AORIST IN MODERN SERBIAN GRAMMATICAL TRADITION

Svetla RUSKOVA-DJERMANOVICH

Abstract: In that very text the aorist is presented as a part of the Serbian verbal system. The research is focused mainly on its meaning and usage according to the way given in the official Serbian grammars (respectively Serbo-Croatian ones) during XIX – XX c. We also choose to look through that very period because most of the grammar books, written during that time interval, are not familiar to the Bulgarian readers and are very difficult to be found. That is why such a brief description of their essence will be very interesting and useful, especially the part, including the usage of the aorist in modern Serbian language.

Keywords: aorist, Serbian, Serbo-Croatian, grammar

В настоящата статия е представен аористът като част от глаголната система на сръбския език. Целта на статията е да представи грамемата аорист, видяна през погледа на сръбските лингвисти през периода XIX – XX век, като се изясни значението и употребата ѝ в сръбските граматики.

За глаголните времена в сръбската езиковедска литература е писано доста, но според повечето сръбски лингвисти като А. Белич, М. Стеванович, А. Стоичевич и др. въпросът със значението и употребата на аориста не е решен изцяло и окончателно.

Известен е фактът, че аористът (минало свършено време) и имперфектът (минало несвършено време) отдавна вече не съществуват в по-голямата част от славянския езиков ареал. Употребата им обаче е запазена все още в част от южнославянските езици (сръбски, хърватски, български) и в горнолужишкия от западнославянските езици.

Предвид обема на статията, ние избрахме да се фокусираме върху аориста в един от южнославянските езици – сръбския език.

Интересно е да се проследят значението и употребата му, представени в новосръбската граматична традиция, тъй като с появата на всяка по-нова граматика правят впечатление промените в честотата на употребата му и конкретните значения.

Избрали сме да представим споменатия период поради факта, че част от граматиките са трудно достъпни за българския читател, а прегледът ще допълни картината на употребата му в сръбския език.

Защо всъщност съвременните сръбски лингвисти смятат досегашния опис на аориста за непълен?

Според А. Стоичевич една от причините е, че при разглеждането на аористната проблематика в отделните студии и статии се изпускат описите на аориста в сръб-

ските граматики, които не само дават информация за значението и употребата на глаголните времена в синхронен и диахронен аспект, но внасят и по-голяма яснота в разбирането на самата категория време (Stojičević 1951: 5).

Това е и основната причина да се фокусираме върху аориста в новосръбската граматична традиция.

Източниците, върху които се позоваваме са няколко сръбски и сърбохърватски граматики, написани през периода 1902 – 2013 г.

Прегледът на значенията на аориста в разглежданите граматики, е в хронологичен ред спрямо годината на издаване на всяка една от тях, започвайки от най-старата – „Српска граматика“ от 1902 година на С. Новакович, в която дефиницията за аорист гласи: *Кад се хоће да покаже радња, која се догодила у прошлости у ограниченом простору времена, био тај простор целина, почетак или крај, онда се употребљава прећашње свршено време* (*аорист*) (Новаковић 1902: 308).

Сравнително кратката дефиниция е подкрепена с няколко примера, ексцерпирани от художествени текстове, срв.: *Господ **рече** ученицима. **Зачуше се** гласови, и муње **засеваше. Окрену** га низ поље зелено. Како **стиже,** сунце **грану.***

От дефиницията и примерите става ясно, че за С. Новакович аористът не означава отдавна минало действие, което се е извършило в доста по-ранен етап от момента на говорене, а по-скоро действие, извършено в минал момент, близък до момента на говорене. Подобна е и дефиницията, представената от М. Стевановић в „Граматика српскохрватског језика за школе средњег образовања“. Според дефиницията в нея аористът означава действие, извършено преди момента, в който се съобщава за него, или действие, което се е извършвало до определен момент, минал спрямо момента на говорене (Стевановић 1983: 399). По отношение на употребата авторът разграничава следните видове аорист:

– индикативен, срв.: *Пријатељу, **паде** ти једно дрво с кола. Ми ево досад **чекасмо**, али пошто они не **дођоше,** морамо сами одмах ићи*;

– наративен, с помощта на който се внася динамичност в изказването, срв.: *Њихов чамац **удари** у нешто дрвено и тешко и **одјекну** тупо. То их **заустави**. Тек тада они **разбраше** да се сејмени гушају са неким*;

– гномически, използван в пословиците и поговорките, срв.: *Без муке се пјесма не **испоја.** Старо дрво **сломи,** не **исправи***;

– модален, изразяващ отношението на говорещото лице спрямо все още неосъществено действие или състояние, срв.: *Тражите воде, **помресмо** од жеђи, Што тај себи уврти у главу, то му више нико из главе не **изби**.*

Като ученици и последователи на М. Стевановић – Ж. Станојчич и Л. Попович пренасят същата дефиниция в „Граматика српског језик“ (Станојчић, Поповић 1995) и в „Граматика српског језика за гимназије и средње школе“ (Станојчић, Поповић 2008). Разлика между двете граматики се забелязва само в илюстративните примери, тъй като в по-новите издания те са ексцерпирани от по-съвременни източници. Именно поради тази причина няма да се спираме върху самите дефиниции, а ще анализираме илюстрациите на отделните видове аорист. В по-старото издание индикативният аорист е представен със следните примери: *Сад је баш **сретох** на степеницама. Ево, **прођоше** поред прозора ваши другови. До овог часа **читах** ову занимљиву књигу* (Станојчић, Поповић 1995). Във второто издание за същата употреба е използван откъс от романа „Мостът на Дрина“ на И. Андрич: *Седамдесетак*

година после Карађорђеве буне, ***зарати се*** *опет у Србији и одмах граница* ***одговори*** *устанком. Опет* ***плануше*** *и турске и српске куће на висовима... Први пут после толико година* ***освануше*** *на капији одсечене главе погубљених Срба...Али све то* ***не потраја*** *дуго. Чим рат између Турске и Србије* ***престаде****, свет* ***се умири****. Истина, то је био привидан мир...* (Станојчић, Поповић 2008).

В сравнение със М. Стеванович и в двете граматики по-подробно е разгледан модалният аорист, в рамките на който са конкретизирани три подтипа модална употреба:

– за изразяване на увереност. Напр.: *Бежите,* ***погибосмо****! Дајте им да једу,* ***помреше*** *од глади!;*

– за изразяване на намерение. Напр.: *Ја* ***одох*** *у школу. Ви идите двору бијеломе, а ја* ***одох*** *Смедереву граду*;

– за поставяне на условие, който в съвременния език е стилистично маркиран като архаичен. Напр.: *Ако* ***пустих*** *огња жива. Ако* ***пођох****, нагледах се јада.*

По отношение на гномическия аорист значението и употребата му съвпадат изцяло с описанието на М. Стеванович (Стевановић 1983). Използваните от него примери – *Без муке се пјесма* ***не испоја,*** *без муке се сабља* ***не сакова****. Два лоша* ***убише*** *Милоша* – са често срещани и в следващите граматики на сръбския език.

В „Српска граматика за средње школе“ на Р. Симич аористът е представен като глаголно действие, извършено в минал момент, успореден с друг ориентационен момент или времева ситуация, като тази дефиниция представя само едно от следните възможни значения: а) значение на сегашно време, срв.: *Она четворица, након кратког размишљања,* ***стегоше*** *(стегну) чврше пушке на раменима и спусте се један за другим у увалицу*; б) значение на минало неопределено време, срв.: *Ми смо досад много тога доживели, али овог покора* ***не видесмо*** *(нисмо видели). Друже,* ***падоше*** *(пале су) ти наочаре*; в) значение на бъдеще време, срв.: *Нико се* ***не огреја*** *(неће угрејати) на тужем огњишту* (Симић 1996).

В „Граматика српског језика“ на И. Клайн (Клајн 2005; 2006) аористът е представен като типично наративно време, с което се означава приключило глаголно действие, срв.: *Добар дан –* ***рече*** *непознати,* ***скиде*** *шешир и* ***представи се****.*

В разговорния стил според И. Клайн аористът се употребява само с афективна стойност при изразяване на някакво по-силно чувство като укор: *Шта* ***уради****, човече!* ***Рекох*** *ја теби!* – или пък съжаление, срв.: ***Оде*** *воз!*

Употребата на модалния аорист според автора се използва за означаване на бъдеще време в често срещания израз: ***Одох*** *ја!* (тоест *Отићи ћу*). Чрез тази употреба се посочва, че действието предстои да бъде осъществено в най-близкия бъдещ момент, непосредствено след момента на говорене, докато в примера – ***Уби*** *ме ова врућина!* – модалността е свързана с оплакване заради неудобство или некомфортност. Без да дава дефиниция, само чрез илюстративни примери Клайн споменава и гномическия аорист, срв.: *Ко се дима* ***не надими****, тај се ватре* ***не нагреја****.*

В сравнително кратката „Граматика српског језика“ на М. Милошевич, предназначена за всички, които искат бързо и лесно да получат или обновят знанията си по граматика, авторът дава следната дефиниция: *Аорист е проста глаголна форма с два вида формообразувателни окончања, која винаги означава минало глаголно действие. В сравнение с перфекта аористът разграничава два вида минало действие, извршващо се непосредствено преди момента на говорене, и такова, което е*

извършено значително по-рано от момента на говорене: *Баш је сад* ***сретох*** *на улици.* ***Рекох*** *ли ја теби да сам казао да не причаш* (Милошевић 2007: 65).

Индикативният аорист е разгледан като минало действие, извършено непосредствено преди момента на говорене. Напр.: ***Паде*** *ми на памет нова идеја.* ***Падоше*** *ти наочаре. До малочас* ***писах*** *деди писмо.* В рамките му И. Клайн разглежда и действията, извършени значително преди момента на говорене, обикновено в комбинация с перфект. Напр.: *Са зебњом су људи гледали кад се Власина* ***изли*** *и* ***потопи*** *оборе и њиве.* И в тази граматика са представени гномическият и модалният аорист, които се препокриват изцяло с посочените в предходните граматики употреби: 1) гномически аорист, срв.: *Старо дрво* ***сломи*** *не исправи. Два лоша* ***убише*** *Милоша;* 2) модален аорист със значение на: а) увереност, срв.: *Хајдемо са села,* ***пропадосмо*** *овде;* б) намерение, срв.: ***Одох*** *на предавање*; в) условие, срв.: *Ако* ***пођох****, нагледах се јада, ак' не пођох нећу видет драге.*

Освен познатия релативен аорист за изразяване на минало действие по отношение на друг минал ориентационен момент: *Кађа* ***примети*** *како се Јанко тихо* ***довуче*** *до стола*, или минало действие по отношение на бъдещ ориентационен момент: *Тада* ***видех*** *да ће ме питати па* ***побегох*** *са часа,* авторът разграничава особен вид аорист, употребяван в пасивни изречения от типа: *Фискултурна сала* ***се сагради*** *на брзину, ђаци већ у децембру уђоше у велику дворану. У среду* ***се одигра*** *утакмица и фудбалери се вратише у матичне клубове. Затим се* ***попи*** *чај.*

Несъмнено прави впечатление конкретизацията на отделните видове употреба на аориста, както и допълването за употребата му в пасивни изречения, която липсва в предходните граматики.

Според П. Мразович аористът означава действие, извършено или извършващо се непосредствено преди момента на говорене, с изричната забележка, че употребата му днес се измества от перфекта. Напр.: *Ја* ***покуцах*** *на врата, па* ***уђо.*** *Зар не* ***чусте****?* (Mrazović 2009).

В разговорната реч често се срещат аористни форми от перфективни глаголи като: *рекох, видех, падох, заборавих* и др. Напр.: ***Паде*** *ми оловка.* ***Рекох*** *ти да сам болесна.* ***Заборавих*** *јавити се сестри.* ***Кренух*** *па* ***се вратих****.*

П. Мразович също така обръща внимание на модалната употреба на аориста, срв.: ***Умрех*** *од глади. Ако не ћутиш,* ***одох*** *ја!* и на употребата му в пословиците и поговорките. Напр.: *Ко се дима не* ***надими****, тај се ватре не* ***нагреја****.*

Някои от примерите показват, че в съвременната литература употребата му цели да подсили художественото описание на дадена случка или събитие, срв.: ***Затвори*** *брзо прозор,* ***свуче се*** *и* ***леже.*** *Једној жени сузе чак* ***ударише*** *на очи.*

От представената в граматиката дефиниция за аориста и видовете употреба прави впечатление, че фокусът е поставен върху функционирането му в разговорния стил. Това заключение потвърждават и илюстративните примери, по-голямата част от които не са от художествената литература.

На последно място в хронологичен аспект е най-новата граматика на сръбския език – „Нормативна граматика српског језика“ (Пипер, Клајн 2013), чието представяне беше едва преди няколко месеца. В нея дефиницията на аористините форми гласи: *У свом основном значењу облици аориста (написах, написа, написа ...) значе да се оно што се њима износи десило непосредно пре времена говора о томе и користе се за приповедачку стилизацију исказа, односно као наративно време у*

књижевности (*нпр. Писар* ***написа*** *како му је било речено*) *или у афективној функцији* (*нпр.* ***Рекох*** *ја теби! Шта* ***уради****, човече!* ***Оде*** *воз!*)*, а може бити и одлика личног стила* (Пипер, Клајн 2013: 170). Прави впечатление, че примерите са взети от по-старите издания на граматиките на И. Клайн.

И в най-новата нормативна сръбска граматика са разграничени следните видове аорист: а) наративен, срв.: *С пролећа се морава* ***изли. Поплави*** *њиве и ливаде у долини, људи се* ***иселише*** *из кућа у пољу и на брзину* ***склепаше*** *од прућа и блата колибе на падинама изван домашаја воде...* ***Навукоше*** *свакојаки шљам и камен око Мораве,* б) модален, срв.: *Воде...* ***Изгорех! Одосмо*** *ми;* в) гномически, срв.: ***Сиђе*** *рђа,* ***дође*** *грђа! Два лоша* ***убише*** *Милоша. Ко се дима не* ***надими,*** *тај се ватре не* ***нагреја;*** в) пасивни конструкции, срв.: *Без оклевања* ***се ископаше*** *нови ровови. Сместа* ***се формираше*** *одреди. Пушке се одмах* ***поделише*** *војницима и свако оде на свој положај.*

В резултат на представените в статията дефиниции и видове употреба на аорист, можем да направим следните изводи:

1) аористът е грамема за изразяване на минало глаголно действие спрямо момента на говорене;

2) въпреки че използването му в съвременния сръбски език е с по-ниска фреквентност от използването му през XIX век, това глаголно време е далеч от етапа на излизане от употреба;

3) функционирането на аориста в съвременния сръбски език се запазва основно в разговорния език, за което свидетелстват примерите, посочени в цитираните източници, но също така (макар и доста по-рядко) се среща и в художествената литература;

4) нашето мнение е, че аористът се запазва поради факта, че създава много съществени ефекти в изказа, като актуалност, релевантност, изненада, положителна или отрицателна емоционална оценка на дадено събитие.

Литература

Клајн, И. 2005: *Граматика српског језика.* Београд (Klajn, I. 2005: Gramatika srpskog jezika. Beograd).

Клајн, И. 2006: *Граматика српског језика за странце.* Београд (Klajn, I. 2006: Gramatika srpskog jezika za strance. Beograd).

Милошевић, М. 2007: *Граматика српског језика.* Нови Сад (Milošević, M. 2007: Gramatika srpskog jezika. Novi Sad).

Новаковић, С. 1902: *Српска граматика*. Београд (Novaković, S. 1902: Srpska gramatika. Beograd).

Пипер, П., Клајн, И. 2013: *Нормативна граматика српског језика.* Нови Сад (Piper, P., Klajn, I. 2013: Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad).

Симић, Р. 1996: *Српска граматика за средње школе.* Београд (Simić, R. 1996: Srpska gramatika za srednje škole. Beograd).

Станојчић, Ж., Поповић, Љ. 1995: *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд (Stanojčić, Ž., Popović, L. 1995: Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole. Beograd).

Станојчић, Ж., Поповић, Љ. 2008: *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд (Stanojčić, Ž., Popović, L. 2008: Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole. Beograd).

Стевановић, М. 1983: *Граматика српскохрватског језика за школе средњег образовања*. Цетиње (Stevanović, M. 1983: Gramatika srpskohrvatskog jezika za škole srednjeg obrazovanja. Cetinje).

Mrazović, P. 2009: *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad.

Stojičević, A. 1951: Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana.

ЗА МОР(ФО)ФОНОЛОГИЧНИТЕ РАЗЛИКИ МЕЖДУ ХЪРВАТСКИЯ СТАНДАРТЕН ЕЗИК И СРЪБСКИЯ СТАНДАРТЕН ЕЗИК

Елена СТОЯНОВА
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: helena.stoyanova@abv.bg

ABOUT THE MOR(PHO)PHONOLOGICAL DIFFERENCES BETWEEN THE CROATIAN AND SERBIAN STANDARD LANGUAGES

Elena STOYANOVA

Abstract: The subject of this paper are the mor(pho)phonological differences between Croatian and Serbian standard languages, which are reflected in the Croatian grammatical literature from the end of the 19th century until the middle of the last century.

Keywords: mor(pho)phonological differences, standard Croatian language, standard Serbian language

В съвременната езикова систематика разграничаването на глобалните езикови категории се извършва чрез набор от интралингвистични и екстралингвистични критерии, между които единствено социолингвистичният критерий за стандартност има абсолютен и непротиворечив характер (Хъдсън 1995: 55). В ранната славистика обаче книжовният език не се разглежда като социокултурна категория, а авторите на първите славистични класификации не успяват да разграничат славянските книжовни езици по чисто езикови критерии, срещайки особено големи затруднения в южнославянското културно-езиково пространство, в което илирийската идеологема за етническа и езикова хомогенност на южните славяни намира опора в съществуващия южнославянски диалектен континуум. Генеричното значение на лингвонима *илирийски език* е отбелязано от П. Шафарик в *История на славянския език и литература по всички наречия* (1826). Самият Шафарик стеснява обема му до щокавското наречие, към което добавя чакавските книжовни паметници, а кайкавското наречие обвързва с хърватския книжовен език. Научната му парадигма е оспорена от В. Караджич в студията му *Срби сви и свуда* (Караџић 1849), в която разграничаването между „сръбския“ щокавски и хърватския чакавски език се извършва по 17 мор(фо)фонологични маркера. Мнението му, че между кайкавското, чакавското и щокавското наречие по-голяма близост показват щокавското и чакавското наречие, е доразвито в студията на Дж. Даничич *Разлике између језика српскога и хрватскога* (1857). Едва в последната си езикова класификация *Диоба словенских језика* (1874) Даничич признава, че щокавското наречие активно присъства и в хърватската книжовна традиция.

Съвсем различен е подходът към книжовния език на идеолога на илиризма Л. Гай. Под влияние на „коларизма“ и модерната гражданска национална идеология той създава нов тип културно-политическа концепция за книжовния език в широк южнославянски контекст. На територията на Хърватия идеите му се реализират от представителите на Загребската филологическа школа с тази разлика, че широкият южнославянски контекст е стеснен до политическия модел на триединното кралство Хърватия, Славония и Далмация. Така под лингвонима *илирийски език* първите гра-

матики на Загребската филологическа школа кодифицират наддиалектен щокавски вариант, който постепенно се новощокавизира и йекавизира по образец на дубровнишката книжовна продукция. В рамките на лексикографската дейност на Загребската филологическа школа се нормира и хърватският лексикален корпус, чиито специфики са множеството неологизми (*kovine, kisik, vodik, ugljik, slitine, strojarstvo, ozračje, zračenje*), бохемизми (*dojam, geslo, časopis, ličiti, naslov, obujam, pokus, prevaga, proslov, prvobitan, poprsje, skupina, smjer, stupanj, učinak*), чуждоезикови калки (*djelokrug, parobrod, kutomjer, vodovod*), чакавизми (*spužva, sablast, razizemlje*) и кайкавизми (*pozoran, obris*). С приносно значение за стандартизацията на общата и специализираната лексика са двуезичният *Немско-илирийски речник* (1842) на Мажуранич и Ужаревич; *Новият речник на хърватския и немския език* (1869) на Филипович, Дежелич и Модец; двутомните *Немско-хърватски речник* (1860) и *Хърватско-немско-италиански речник на научната терминология* (1875) на Б. Шулек.

В края на века доминиращата в хърватския културно-политически живот езикова школа на Даничич[1] извършва частична реконструкция на книжовния вариант в духа на новощокавския пуризъм и максимално го доближава до модела на Виенския книжовен договор от 1850 г. Въпреки тенденцията към конвергенция с езика на В. Караджич и Дж. Даничич, дескрипцията в академичната граматика на Т. Маретич (Maretić 1899; 1931; 1963), наричана днес хърватска класическа норма, демонстрира многобройни специфики, които през югославския период (1929 – 1991) започват да функционират с ранг на мор(фо)фонологични маркери за разграничаване на хърватския стандарт. Амбивалентният им характер засяга в една част от случаите фонологичното равнище и има системно-структурен характер. Такава е дефонологизацията на спиранта /h/ на сръбска езикова територия и субституцията му след високите вокали /u/ и /i/ с /v/ и /j/: *gluh>gluv* (*gluvlji*), *suh>suv* (*suvlji*), *kuhati>kuvati, muha>muva* (*muvlji*), *kihati>kijati, njihati>njijati* (Maretić 1963: 73). След като под влияние на контактите си с представителите на илиризма Караджич връща функционалната роля на /h/ във второто издание на *Српски рјечник* (1852) и замества херцеговинския книжовноезиков модел с дубровнишко-западнобосненски (Popović 1973: 96), проведените в сръбския книжовен език субституции на /h/ оформят лексикални дублети: *ухо/уво, буха/бува, оглухнути/оглувети, пастух/пастув, духати/дувати, кухати/кувати, снаха/снаја, леха/леја, кухиња/кујна, кихавица/кијавица* и т. н. В съществуващата конкуренция между формите, влючително и в голяма част от турцизмите (*хајат/вајат, хендек/јендек, чоха/чоја*), сръбските нормативисти признават, че и днес субституираните форми с /v/ и /j/ са по-характерни за сръбската речева практика. Освен тях в сръбския книжовен език са възприети десетки дублети с дефонологизирано инициално или медиално /h/>ø: *хамајлија/амајлија, хајвар/ајвар, халка/алка, халва/алва, хамалин/амалин, подбухао/подбуо, набухао/набуо* и др. (Пешикан, Јерковић, Пижурица 2007: 73). Тъй като процесът на дефонологизация на спиранта обхваща цялата югозападната част на Балканите, някои сръбски лингвисти виждат в него прояви на фонетична балканизация на сръбския език, във връзка с която изказват идеята за ограничаването на фонемата в стандартния език (Радић 2003: 131).

На хърватска езикова територия спирантът запазва веларния си гласеж и етимологичното си място в лексемите, а в нормативния правопис на Института за хър-

[1] По-късно въз основа на провежданата езикова политика на новощокавския ийекавски пуризъм членовете на филологическата школа стават известни с прозвището „хърватски вуковци“.

ватски език и езикознание са кодифицирани и някои напълно чужди на сръбската езикова култура хиперкоректни форми с неетимологично /h/: *hrđa, hrđanje, hrđati, hrđav, hrđavocrven, hrzati, hrvač, hrvačev, hrvačica, hrvačičin, hrvački, hrvati se* (HP 2013: 236–237). Освен тях необичайни за сръбската стандартноезикова реализация са хърватските форми: *huditi, duhan, kuhar, kuharica* (готварска книга), както и босненските: *lahko, mehko, promaha, hurma, truhnuti, truhlost, truhlež, truhlina, zijehati, zijehnuti* и др. (Пешикан, Јерковић, Пижурица 2007).

Причината за субституцията на /h/ с /v/ и /j/ сръбските фонолози обясняват с извършената в диахронията фрикативизация на фонемите, която предизвиква промяна в набора им от релевантни диференциални признаци. В най-новия фонологичен опис на Института за сръбски език инвентарът на сонорите е редуциран до 6 фонеми: /m, n, ń, l, ļ, r/, а на обструентите увеличен на 19: /p, t, k, b, d, g, c, č, ć, ǯ, ǵ, f, s, š, h, z, ž/ + **/v, j/** (Петровић, Гудурић 2010: 385). В хърватския нормативен опис подсистемите на сонорите и обструентите запазват досегашния си инвентар от 9: /v, m, n, ń, l, ļ, r, ŗ, j/ и съответно 17 фонеми: /p, t, k, b, d, g, c, č, ć, ǯ, ǵ, f, s, š, h, z, ž/ (Barić et all 1995: 54).

Системни разлики между съвременния хърватски и сръбски стандарт се наблюдават по отношение на рефлекса на дългата ятова гласна (**ě*), който в говора на Дубровник и Цавтат и на територията на Бараня, Горски Котар, Лика, Кордун и в Жумберак представлява дифтонг (**ě>ie*). В класическия книжовен вариант обаче Т. Маретич нормира двусричен рефлекс с трифонемна последователност (**ě>ije*), а разлика с кодификацията на В. Караджич в Српски рјечник (1818) той прокарва в кратките рефлекси в позиция след /t/ и /d/, където нормира нейотувани дентали (*tjerati, djevojka*), тъй като ги счита за по-стари и по-правилни от херцеговинските форми с проведена йотация (*ćerati, đevojka).* След разпадането на държавното обединение Сърбия и Черна гора йотуваните форми получават статус на правописни дублети в официалния черногорски правопис[2]. В сръбския книжовен език окончателната кодификация на екавския изговор на ятовата гласна е извършена през 1894 г. в *Сръбската граматика* на С. Новакович, с което приключва етапът на селекция на диалектната основа на сръбския стандартен език (Сотировић 2006: 161).

Кодификацията на екавската или йекавската фонологична норма се отразява върху фонемния инвентар[3], различния набор от релевантни диференциални признаци и правилата за синтагматична дистрибуция, обуславящи в хърватския стандарт многобройни мор(фо)фонологични алтернации в системите за словоизменение и словообразуване:

‹ie~je› – в субстантивното и адиективното формообразуване ‹*d**ie**te~d**je**teta, cv**ie**t~cv**je**tovi, dvoc**ie**vka~dvoc**je**vaka*›, ‹*b**ie**l~b**je**lji*›, в глаголното видообразуване ‹*dod**ie**liti~dod**je**ljivati, pob**ie**diti~pob**je**đivati*› и в словообразуването ‹*c**ie**v~c**je**vovod, s**ie**no~s**je**nokoša*›;

‹ie~e› – в субстантивното и адиективното формообразуване ‹*vr**ie**me~vr**e**mena, ždr**ie**be~ždr**e**beta*›, ‹*tr**ie**zan~tr**e**zniji, najtr**e**zniji*›, в глаголното видообразуване ‹*unapr**ie**diti~unapr**e**đivati*› и в словообразуването ‹*ždr**ie**be~ždr**e**bad, cr**ie**p~cr**e**pić*›;

[2] {http://www.gov.me/files/1248442673.pdf}

[3] В нормативния опис на Института за хърватски език и езикознание под квантитет функционира шестчленен инвентар: /ie, i, e, o, u, a/, а без квантитет – петчленен: /i, e, o, u, a/ (Barić et all 1995: 54).
В нормативния опис на Института за сръбски език е описан петчленен вокален инвентар, чийто брой не зависи от квантитета (Петровић, Гудурић 2010: 384).

‹nie~ńe› – в субстантивното формообразуване *‹sn**ie**g~sń**e**govi›* и в словообразуването *‹N**ie**mac~Ń**e**mica, gn**ie**zdo~gń**e**zdašce›*;

‹lie~ļe› – в субстантивното и адиективното формообразуване *‹l**ie**s~ļ**e**sovi›*, *‹l**ie**n~ļ**e**ńi, l**ie**p~ļ**e**pši, blied~bļ**e**đi›* и в словообразуването *‹pl**ie**niti~pļ**e**nidba, sl**ie**p~sļ**e**poća›*;

‹io~iel› – в субстантивното и адиективното формообразуване *‹d**io**~d**ijel**a›*, в глаголното формообразуване *‹don**io**~don**ijel**a›* и в словообразуването *‹d**io**~d**iel**iti›*;

‹ie~ø› – в глаголното формообразуване *‹prodr**ie**ti~prodrt, umrijeti~umro›*;

‹je~ie› – в глаголното формообразуване *‹s**je**ći~s**ie**čem, s**ie**ci›*;

‹je~i› – в глаголното формообразуване *‹ht**je**ti~ht**i**o, bd**je**ti~bd**i**o›* и в словообразуването *‹šted**je**ti~šted**i**onica›*;

‹e~ie› – в глаголното видообразуване *‹l**e**tjeti~l**ie**tati, l**e**ći~l**ie**gati›* и в словообразуването *‹pr**e**koriti~pr**ie**kor, pr**e**pisati~pr**ie**pis, pr**e**laziti~pr**ie**laz›*;

‹i~ie› – в глаголното видообразуване *‹l**i**ti~l**ie**vati, izl**i**ti~izl**ie**vati, zal**i**ti~zal**ie**vati›* (Barić et all 1995: 88–90).

Сложната система от вокални и вокално-консонантни алтернации на мястото на ятовата гласна в системите за формообразуване и словообразуване стават причина за различна морфологична и семантична специализация на алтернантите в хърватския стандарт: *sl**je**deći* прил. ’следващ’, но *sl**ije**deći* деепр. ’следвайки’, *sv**je**tleći* прил. ’светещ’, но *sv**ije**tleći* деепр.’светейки’, *vr**i**o* прич. ’врял’, но *vr**e**o* прил. ’горещ’, *ljèvak* ’левак’, но *lijévak /liévak/* ’фуния’. Последователно екавската рефлексация в сръбския стандарт води до развитие на лексикална и морфологична омонимия: *сл**е**дећи* ’следващ и следвайки’, *св**е**тлећи* ’светещ и светейки’; *вр**е**о* ’врял и горещ’, *левак* ’левак и фуния’ и т.н.

В академичната граматика на Т. Маретич последователно е нормиран рефлексът **tj>ć* (*općen, općenit, opći, općina, svećenik, svećenstvo*), докато старобългарският рефлекс **tj>št* (*sveštenik, sveštenstvo, opština, opšti*) е посочен за православен църковнославянизъм в езика на В. Караджич и Дж. Даничич (Maretić 1963: 102). Разграничаване с православния църковен регистър е прокарано и по отношение на невокализираното /v/ в инициалната група *vъ>va*, определена като типична за „народа от източната църква“ – *vaskrs, vavek, vaspostaviti, vazduh.* В хърватския вариант рефлексът на групата е последователно вокализиран *vъ>u* без значение от езиковия регистър: *uskrs, uvijek, uspostaviti, uzduh* (Maretić 1963: 65–66).

Диалектните особености на чакавския, кайкавкия и славонския старощокавски диалект също така оказват влияние върху кодификацията на класическия хърватски вариант, в чийто лексикален корпус се срещат домашни лексеми с невокализирано /l/ в средисловна и изгласна позиция (*selski, sol, stol, vol, bijel, odjel*). В първите нормативни граматики на Загребската филологическа школа от 30-те години на XIX век претеритните партиципи от м. р. ед. ч. са кодифицирани с невокализирано финално /l/ *kopal* (Ham 2006: 75). Едва след 1854 г. вокализацията започва да се отразява в нормативната литература, но с широко застъпена дублетност: *čil/čio, obal/obao, bijel/bio, ždral/ždrao, vlastelski/vlasteoski, anđel/anđeo, cijel/cio, dijel/dio, prijestol/prijesto, selski/seoski* (Maretić 1963: 64), част от която е запазена и в най-новия правописен справочник на Института за хърватски език: *čil/čio, predjel/predio, cijel/cio, selski/seoski*.

В раздела за ликвидите Маретич кодифицира с ранг на дублети наречията със запазено /r/ в изгласна позиция: *jučer, večer, također, jošter, ondar* и др. (Maretić 1963: 84). В

съвременната хърватска кодификация дублетността е елиминирана чрез обобщаване на формите с /r/. На сръбска езикова територия формите с /r/ не намират отражение в сръбските нормативни справочници.

Нормирането на романските заемки със субституирано дълго /ō/>/ū/ в класическия хърватски вариант се дължи на чакавско влияние. Формулираното правило на Маретич засяга позицията на дългия вокал пред сонорите /n/ и /r/: *milij**un*** (итал. *milion*), *Grg**ur*** (лат. *Gregorius*), *barb**un*** (итал. *barbone*), ***u**ra* (лат. *hora*) *Ant**un*** (лат. *Antonius*), *gal**un*** (итал. *gallone*), *batalj**un*** (итал. *battaglione*), *pij**un*** (исп. *peon*), *bok**un*** (итал. *boccone*), *bar**u**n* (лат. *baro*), *Brij**un**i* (лат. *Brivona*) (Maretić 1963: 66). В съвременния хърватски език промяната е морфологизирана в основи със суфикс *-on,* без да зависи от произхода на заемката: *bal**un*** (англ. *baloon*), *Trif**un*** (гр. *Tryphon*). В сръбския книжовен език лексикалните съответствия са кодифицирани с /o/: *барон, Бриони, милион, батаљон, балон, галон* и т.н.

По отношение на дифтонгите /au/, /eu/ в класицизмите от гръцки и латински език Маретич предлага те да бъдат запазвани в лексикалната структура: *august, autentičan, kaucija, autogram, Euripid, Zeus, Europa, eutimija* (Maretić 1963: 78), докато адаптацията им в сръбския книжовен език е по-непоследователна и често се съпровожда от монофтонгизация на групите: */au/>av август* и */eu/>ev Зевс, Европа, Јевтимије, Јевто* (гръц. *Euthýmios*).

По различен начин в двата стандарта се извършва кодификацията на асимилациите и елизиите при образуване на бъдеще време (футур I). Граматиката на Маретич продължава традицията на първата илирийска словница на В. Бабукич от 1836 г., в която глаголните форми с *htjeti* в енклитична позиция се записват разделно: *čitat ću, pit ću, trest ću* (Ham 2006: 75) с аргумента, че всички хърватски книжовници разделят енклитиките от лексемите, с които са акцентуационно свързани в границите на фонетичната дума (Maretić 1963: 44). В сръбската кодификация на Караджич и Даничич глаголите с инфинитиви на *-ти* имат синтетични форми на бъдеще време (футур I): *хвалићу, хвалићеш, хвалиће, плешћу, вешћу* (Даничић 1850: 77).

В постстандартизационния период първият актуализиран опис на мор(фо)фонологичните разлики между двата стандартни езика се появява в контрастивната хърватско-сръбска граматика на загребските структуралисти и последователи на женевската лингвистична школа П. Губерина и К. Кръстич (Guberina, Krstić 1940). Описаните в първия раздел на граматиката 28 мор(фо)фонологични разлики от една страна са оформени под въздействието на чакавското и кайкавското наречие, които няколко века функционират като самостоятелни книжовни езици, а от друга под влиянието на югозападните говори, залегнали в основата на класическия книжовен вариант. Значително е също така влиянието на латинския, немския и италианския език върху мор(фо)фонологичната структура на хърватските културни заемки, поради тесните им контакти в рамките на католическия културно-цивилизационен кръг и многовековното съжителство в Хабсбургската монархия. Известно е, че през ранното Средновековие в католическите държави латинският език поема ролята на *lingua franca*. В хърватската културна история латинският е не само равноправен с чакавския, щокавския или кайкавския вариант в сферата на литературата и науката, но и официален език на хърватския сабор (парламент) до 1848 г., на който се издават административно-правни текстове. Поради тази причина културните гръцки заемки навлизат в хърватския език чрез латинско посредничество, за което са характерни старогръцкият билабиален гласеж на **β** (***B**abilon, **B**altazar, **B**enjamin, A**b**raham*), широкият гласеж на **η** (*Kr**e**ta, At**e**na m**e**tropolija, m**e**tropolit,*) и изговорът на инициално **χ** > [k] (***k**irurg, **k**ronika, **K**rist, **k**ršćanstvo*[4], ***k**emija*).

[4] НР *prasl.* i *stsl.* krьstъ ← *stvnjem.* krist ***v.*** Krist ← *lat.* Christus ← *grč.* khristós: pomazan

Различната географска ситуираност на сръбския езиков ареал и директните културно-политически контакти с Византия обуславят новогръцкия гласеж на заемките, чиито характерни фонетични черти са лабио-денталният изговор на бета **β** (***В**авилон, **В**алтазар, **В**ењамин, А**в**раам*), стеснението гласеж на гръцката **η** (*Кр**и**т, Ат**и**на, м**и**трополија, м**и**трополит*) и изговорът на инициално χ > [h] (***х**ирург, **х**роника, **Х**ристос, **х**ришћанство, **х**емија*).

Губерина и Кръстич отбелязват като мор(фо)фонологична разлика запазения гласеж на гръцкия суфикс *-tija* в сръбския книжовен език (*гарантија, демократија, дипломатија*) и новолатинската му форма *-cija* в хърватския стандарт (*garancija, demokracija, diplomacija*).

Интензивните културни контакти между сръбския и френския език в началото на XX век намират отражение във френския изговор на заемките: ***с**антиметар, финан**с**ије, финан**с**ијер, финан**с**ирати*, които в хърватския стандарт се адаптират в немски вариант: ***c**entimetar, finan**c**ije, finan**c**ijer, finan**c**irati*.

Като системна разлика може да бъде класифициран широкият рефлекс в корена **jьmъ* и в производните от него лексеми в хърватския стандарт – *prij**a**m, prij**a**mni, j**a**mčiti, j**a**mstvo*, и тесният рефлекс в сръбския стандарт – *прије**е**м, прије**е**мни, је**е**мчити, је**е**мство*. Останалите разлики в структурата на лексемите в двата стандарта, върху които се спират хърватските лингвисти, са специфичната дистрибуция на консонантите: **/t/** и **/ć/** (хърв. *prolje**t**ni*, но *čisto**ć**a*, сръб. *проле**ћ**ни*, но *чисто**т**а*), **/d/** и **/đ/** (хърв. *re**d**ati*, но *lu**đ**ak*, сръб. *ре**ђ**ати*, но *лу**ђ**ак*), **/n/** и **/ń/** (хърв. *lije**n**,* сръб. *ле**њ***), **/š/**, **/ć/** и **/č/** (хърв. ***š**utjeti*, ***š**kiljiti*, сръб. ***ћ**утати, **ч**киљити*), **/l/** и **/ļ/** (хърв. *p**l**osnat, p**l**oska*, сръб. *п**љ**оснат, п**љ**оска*) и консонантните елизии: **n>Ø** (хърв. *kratkovid**n**ost, dalekovid**n**ost, mater**n**ica* но *mančeta,* сръб. *кратковидост, далековидост, материца*, но *манше**т**а*), **d>Ø** (хърв. *obrana, obraniti se*, сръб. *о**д**брана, о**д**бранити се*), ***b>Ø** (хърв. oklada, okladiti se*, сръб. *о**н**клада, о**н**кладити се*) (Guberina, Krstić 1940, цит. по Тошович 2011: 68–71).

През 1954 г. хърватският лингвист С. Бабич публикува в списание *Jezik* статия за деклинацията на кайкавската ономастика, изведена със суфикс *-ec* (*Černomerec – Černomerca, Čakovec – Čakovca, Kumrovec – Kumrovca, Gubec – Gupca, Kranjec – Kranjca, Valjavec – Valjavca*), с която повдига въпроса за нуждата от кодификация на непостоянно /e/ в хърватския книжовен език, тъй като според правописа на А. Белич от 1950 г. вокалът в западнославянските суфикси *-ec* и *-ек* е неподвижен (*František – Františeka, Vodopivec – Vodopiveca*) (Babić 1954: 6–10). Статусът на непостоянното /e/ и произтичащата от него алтернация *‹e~ø›* в косвените падежи е признат от Съвета за нормата на хърватския стандартен език през 2006 г. и днес функционира във финала на основите на широк кръг кайкавски топоними и антропоними, неограничени със суфикс *-ec*: *Tuhelj – Tuhlja, Vuger – Vugra, Osredek – Osretka, Krtanjek – Krtanjka* (Težak, Babić 2007: 122).

Конфронтативните изследвания на сръбския и хърватския стандартен език се превръщат в обект на по-активно лингвистично проучване след разпадането на югославската федерация. През 90-те години на миналия век на територията на независима Хърватия излизат множество научни публикации и над 20 диференциални речника, в които успоредно с лексикалните разлики се отразяват и диференциациите в мор(фо)фонологичната лексикална структура, акцентуацията, деривационните модели, родовата характеристика и семантичния обем на лексемите, върху които се развиват парадигматичните отношения на сръбско-хърватска междуезикова омонимия и паронимия. Поради ограниченото място в настоящия доклад няма да се спирам върху разликите в инвентара и обусловеността на алтернациите в системите на формообразуването и словообразува-

нето, както и върху мор(фо)фонологичните диференциации в словообразувателните суфикси в двата стандарта.

В заключение може да се обобщи, че според характера на обусловеността на мор(фо)фонологичните разлики в лексикалните корпуси на двата стандартни езика биха могли да се разпределят в няколко групи: а) като резултат от различната рефлексация на някои праславянски фонеми и фонемни съчетания и произтеклите от тях парадигматични и синтагматични диференциации в щокавската диасистема; б) като последица от различните диалектни влияния върху стандартните варианти на двата езика; в) като влияние на различните езикови контакти, свързани с географското положение, историческата съдба и принадлежността на двата народа към различни културно-цивилизационни кръгове; г) като следствие от различния нормативен подход при стандартизацията на книжовните езици в двете речеви общности.

Литература

Даничић, Ђ. 1850: *Мала српска граматика*. Беч (Daničić, Đ. 1850: Mala srpska gramatika. Beč)

Петровић, Д., Гудурић, С. 2010: *Фонологија српскога језика*. Београд: САНУ, Београдска књига, МС (Petrović, D., Gudurić, S. Fonologija srpskoga jezika. Beograd: SANU, Beogradska knjiga, MS)

Пешикан, М., Јерковић, Ј., Пижурица, М. 2007: Правопис српскога језика. Нови Сад: МС, Београд: Завод за уџбенике (Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. 2007: Pravopis srpskoga jezika. Novi Sad: MS, Beograd: Zavod za udžbenike)

Радић, П. 2003: О два аспекта балканизације српског књижевног језика // *Јужнословенски филолог* LIX (2003), s. 105–152 (Radić, P. 2003: O dva aspekta balkanizacije srpskog književnog jezika // Južnoslovenski filolog LIX (2003))

Сотировић, В. 2006: *Социолингвистички аспект распада Југославије и српско национално питање*. Вилњус (Sotirović, V. 2006: Sociolingvistički aspekt raspada Jugoslavije i srpsko nacionalno pitanje. Vilnjus) 08.1.2014 {http://yugoslavia-sociolingvistika.webs.com/}

Тошович, Б. 2011: *Корреляционная грамматика сербского, хорватского и бошняцкого языков. Часть I. Фонетика – Фонология – Просодия*. Москва (Toshovich, B. 2011: Korrelacionnaia grammatika serbskogo, horvatskogo i boshniackogo iazykov. Chast I. Fonetika – Fonologia – Prosodia)

Хъдсън, Р. 1995: *Социолингвистика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Hudson, R. 1995: Sociolinguistics. Sofia)

Babić, S. 1954: Deklinacija slavenskih imena s nepostojanim **e**. // *Jezik*, Vol. 3, No. 1 Siječanj, Zagreb, s. 6–10.

Barić, E. at all 1995: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: ŠK.

Guberina, P., Krstić, K. 1940: *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika*. Zagreb: MH.

Ham, S. 2006: *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

HP 2013: *Hrvatski pravopis*. Glavni urednik Ž. Jozić. Zagreb: IHJJ {http://pravopis.hr/}

Karadžić, V. 1849: Srbi svi i svuda. // *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. Beč.

Maretić, T. 1963: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće nepromijenjeno izdanje. Zagreb: MH.

Popović, M. 1973: Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić. *Radovi III*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest.

Škarić, I. 2009: *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Težak, S., Babić, S. 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: ŠK.

СЕМАНТИЧНИ МОДИФИКАЦИИ ВЪВ ВЕРБАЛНАТА СФЕРА НА КОНЦЕПТА „УСПЕХ” В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК

Неля ИВАНОВА
Университет „Проф. д-р Асен Златаров”, Бургас (България)
E-mail: nelya_ivanova@yahoo.com

SEMANTIC MODIFICATIONS IN THE VERBAL SPHERE OF THE CONCEPT ‘SUCCESS’ IN CONTEMPORARY BULGARIAN AND RUSSIAN LANGUAGES

Nelya IVANOVA

Abstract: Today the definitions that grading success tens reason for their large number is the essence of the phenomenon success as an important social landmark of a modern man. Existential dimension of this concept, which is related to the meaning of life, life goals and strategies to achieve them, and thus to happiness and life satisfaction , determined its importance and became the focus of extensive practice in public speech and a variety of research also. Striving for establishing uniform criteria for the welfare of society today is very topical and its implementation in Bulgaria and Russia related to the issuance of books. In this article we analyze the semantic modification of the lexeme "successful" and its use with animate nouns /in Bulgarian and Russian/ as the result of the objectification of some contemporary social ideals.

Keywords: success, concept, semantic processes, Russian, Bulgarian

Малък, незначителен, скромен, голям, огромен, видим, явен, невероятен, феноменален, бляскав, шумен, оглушителен, зашеметяващ, личен, истински ... Определенията, с които окачествяваме *успеха*, са десетки и причината за техния голям брой е в същността на феномена *успех* като важен социален ориентир на съвременния човек. Екзистенциалното измерение на това понятие, имащо отношение към смисъла на живота, житейските цели и стратегиите за постигането им, и по този начин към усещането за щастие и удовлетворение от живота, определя общофилософската му значимост и се превръща във фокус на богата речева практика в обществото, както и на разнообразни научни изследвания.

В мащабно проучване, изследващо качеството на живот на съвременните европейци, българският учен Н. Тилкиджиев разглежда щастието и успеха в една обща концептуална рамка и извежда ново определение за успеха - понятието *„позитивен успех”,* което ученият степенува според данните за удовлетвореността от живота на гражданите на европейските държави: „при удовлетвореността става дума за пореалистични и постижими спрямо щастието степени на *позитивния успех*, това са степените, в които за отделния човек неговите потребности, нужди, желания са постигнати, задоволени; удовлетвореността е някак си “по-земна” и измерима, най-често тя се свързва с оценката на конкретни условия на живот”. В този контекст, въз основа на събраните данни за всички европейски страни ученият социолог определя най-ниския индекс на удовлетвореност от живота, както и най-ниския индекс за щастие на българите. Анализирайки този феномен, ученият пише, че сред българите се развива *“култура на песимизма”* (Тилкиджиев 2006: 122).

Руският философ С. Ю. Ключников открива първопричината за много от съвременните социални кризи в липсата на хармонична теория на постигането, на общи идеали в обществото за успеха, на *„култура на успеха*". Ученият разсъждава по темата за успеха във връзка с базовите философски категории *щастие, богатство, слава, морал:* „нашата страна и нация не е достигнала до единно мнение по повод на това, какво представлява житейският успех. За едни това са само духовни стремежи и отрицание на светското, за други е важно и светското, но те не са успели, и това е източникът на техния протест против *успешността* като такава. Трети са се сдобили с успех, но по неправеден начин (както е казвал Остап Бендер, „всички съвременни големи състояния са натрупани по нечестен начин"), но те въобще не се замислят за другите и са заети само с демонстрация на собственото богатство. Те играят на успех без правила, понякога плашейки със своя варварски мироглед и поведение. Тези три групи от хора не могат да се договорят помежду си: те нямат единни критерии за живота. Големият разрив между богати и бедни хора – а той у нас е десетки пъти по-голям, отколкото на Запад, не спомага за успеха на страната като цяло" (Ключников 2003: 83).

Стремежът към определяне на единни критерии за благополучието на обществото днес е много актуален и реализирането му в България свързваме с издаването на книгата *„22 модела на успеха, или как да постигнеш успех в България*" на българските журналисти А. Георгиев, Г. Стайков, Е. Спахийски. В тази книга те публикуват интервюта с 22 българи (броят им не е случаен, толкова е продължителността на българския преход към годината на издаване на книгата), претворили в живота ***„съвременния идеал на успешния човек***" (Георгиев, Стайков, Спахийски, 2012).

Семантичната модификация на самата лексема ***„успешен***" и нейната употреба с одушевени съществителни (и в руския, и в българския език) е резултат от обективирането на този идеал: „Как човек може да успее? Колкото по-добре се научиш да служиш на хората, толкова ***по-успешен*** ще бъдеш!" (Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 196); „Ето това е другото нещо. Разговарял съм с много хора, които са *успешни* и в бизнеса, и в политиката, а са на 60-70 г. и продължават да имат планове, като че ли са на 20" (Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 129). Много изследователи виждат причината за тази метаморфоза във влиянието на английския език. В „*Речника на модерните думи*" на Вл. Новиков (2011) за лексемата „***успешный*"** четем следното: „Эпитет *'успешный'* недавно съездил за границу и вернулся оттуда солидным, пополневшим в смысловом отношении. Вспомним, каким он был „до того": *'сопровождающийся успехом, удачный'* - так и только так говорилось о нём в толковых словарях. Успешным можно было назвать какое-нибудь дело, мероприятие, но не человека. Для характеристики личности использовалось прилагательное ***преуспевающий***, имевшее, кстати, лёгкий оттенок неодобрительности: недаром в словаре Ожегова в качестве примера его употребления приведено сочетание '*преуспевающий делец'*. Но вот наш "***успешный***" встретился за рубежом со своим английским коллегой по имени ***„successful***", который живёт гораздо богаче, свободно сочетаясь и с названиями дел, и с наименованиями людей. В англо-русских словарях эти значения до сих пор даются под разными цифрами: 1. 'успешный, удачный'; 2. 'преуспевающий, удачливый'. (Новиков 2011: 218, 219) Руският изследовател смята, че с тази забележителна динамика лексемата *успешный* „получава втори живот".

В българския език също се наблюдава подобна тенденция. Днес в съвременния български език наред с лексемите ***успял*** ('постигнал успех') и ***преуспял*** ('постигнал

голям успех', според речниковата статия в БТР (2002): '*преуспял в науката'*, а в узуса: '*постигнал голям успех като финансово и материално благополучие')* се употребява и прилагателното ***успешен,*** което се съчетава с одушевени съществителни в значението „*носител на успеха".* Следващите примери са от цитираната по-горе книга: „Талантът си е на първо място. ***Успешните хора*** са талантливи" Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 124); „За да бъдеш ***успешен***, първо трябва да се радваш на успеха на другия" (Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 178); „Това, което един ***успешен човек*** разбира е, че успехът никога не е само една крачка. Той е много крачки и всеки иска, като мине една крачка, да има малка поддръжка ... В такъв смисъл, донякъде успокоително е, че успехът никога не е занимание самотно, затова трябва да си помагаме повече" (Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 121).

В българския език е налице разширяване на семантиката на прилагателното ***успешен*** и преосмисляне на значението му '*съпровождащ успеха'* от конкретната област на изява или дейност на определен субект */успешен спортист, успешен треньор/* към неговата генерализирана оценка /*успешен човек*/. Тази обобщаваща номинация все по-често се прагматизира в узуса чрез конкретизация на съдържанието, изразяваща се в запълване на съчетаемостни валентости или смислово дублиране чрез синонимни изрази. В българското образование, например, със замисъла за нови тематични направления на учебните предмети идва предложението децата да изучават *модела на успешния човек,* като предложението за това носи категоричното название: *„Как се става милионер"* (11 .01. 2012, БТВ). Ние не се наемаме да съдим доколко успешна ще бъде тази образователна стратегия, дали ще бъде реализирана, но е факт, че във вербалната сфера на успеха днес, в българския език директно навлязоха думи от английския, обозначаващи понятия, които нямат аналог в досегашния ни живот. Ето защо те бяха приети в оригиналния си (транскрибиран) фонетичен изговор, отразяван и писмено: „Тя работи като ***лайф-коуч"*** (букв. 'треньор за живота', т.е. '*треньор на успешни хора'*), вече стана престижно да бъдеш сам за себе си ***селф-коуч.*** Със същия смислов заряд е и лексемата ***промоутър,*** тъй като значението й е '*обозначаване на лице, което дава препоръка и гарантира успешното справяне със задължения при заемане на професионална позиция'*. Постигнатият успех гарантира ***дауншифтинг*** *(т.е. 'наличието на повече свободно време, с което разполага успешният човек')***.** В други случаи, заради желанието да се постави акцент върху новия момент в осмислянето на *успеха* като изцяло *лично постижение и резултат от лична предприемчивост*, говорещият директно заимства израз от английския: употребява словосъчетание на английски, като контекстуален синоним на българската лексема ***успял*:**

„Радвам се, че едно от нещата, които сега учат синът ми и дъщеря ми в училище, е да бъдат ***risk taker****. Трябва да си добър* ***„взимач" на рискове****, ако искаш да живееш интересен живот, живот с предизвикателства. Въпросът обаче е какъв искаш да бъдеш - предприемач или служител? Това е първият избор, който трябва да направиш"* (Георгиев, Стайков, Спахийски 2012: 124).

Така че българският ***успешен човек*** е преди всичко *решителен човек*. На неговия фон се откроява и ***суперуспешният и мегауспешният*** му събрат. За сравнение, в руския език също срещаме подобни оказионализми:

„*Все эти его позы, эпатаж – защитная маска одинокого несчастного человека. Если человек живёт так активно напоказ, демонстрируя свою* ***мегауспешность****, значит, внутри что-то плохо. А когда внутри гармония и комфорт, никому ничего*

не надо доказывать". (Полупанов В. Дама с оркестром, В: в-к „Экстра М", № 15 (1004), 21 .04. 2012)

На метаморфозите на лексемата ***успешный*** в руския език авторът на книгата „Русский со словарем" - Ирина Левонтина, посвещава цяла глава - „*We are the champions, my friend...*". Авторката пише, че тези метаморфози се наблюдават в руската реч през последните години, като стремителната промяна на смисловите възможности на думата не е случайна и идва заедно със *западния култ към успеха, постижението*: „<...> ***успешният човек*** е героят на нашето време. За него се пишат книги и се издават списания: Михненко П.А. „*Как стать успешным: ... на опыте успешных людей",* Кановская М.Б. „*Деловой этикет для успешных людей*", „*Фаворит" – журнал для успешных людей.* Съществува интернет сайт „*Афоризмы успешных люде*й" и електронна библиотека „*Библиотека успешного человека*". Този нов герой е адресат на рекламните текстове: „*Автосалон для успешных людей"! Леонбергер – собака для успешных людей; Красивые зубы – пропуск в мир успешных людей; „Успешные люди" – рекламно-продюсерская компания".*

Новият вид води стаден живот: „*Клуб успешного человека", VIP лига Infinum – лига успешных людей!* Успешным может стать каждый – сулят педагоги, психологи и психотренеры: *Образование для успешных людей*; Новый тренинг „*Успешный человек*" Николая Ивановича Козлова; *Тренинг успешных людей; „Как вырастить из ребенка успешного человека"* – на вопросы читателей отвечает педагог-психолог" (Левонтина 2010: 18) За руското общество, както свидетелства И. Левонтина, ***„успешният човек*** е този, който ***успешно е осъществил своя жизнен проект***. Не е задължително той да е забогатял, но той е постигнал определена позиция в обществото. Неговият проект е социално признат" (Левонтина 2010: 18). И. Левонтина дава и много точни преценки за узуалната употреба на други лексеми, които семантично се отнасят към сферата на успеха. По-рано, пише авторката, са казвали „***состоявшийся человек*** (на български: успял човек, пр. Н.И.), а това има малко по-различен аспект: тази характеристика не определя социалния аспект на човека. '***Состоявшийся'*** означава *реализирал своя вътрешен потенциал*, а дали е постигнал нещо в живота – не е известно". В руския език, отбелязва И. Левонтина, има лексема ***преуспевающий,*** със същия корен, както и ***успешен***. Тя винаги се свързва с ***финансовия успех,*** пише изследователката, и с нея се изразява известно съмнение в моралната безупречност на средствата за постигане на този успех. ***Преуспяващ*** адвокат е този, който има високи хонорари, а не този, който е успял да спаси много невинни хора от затвор, заключава авторката (Левонтина 2010: 16).

Напоследък в българската речева практика наред със семантичната модификация на прилагателното ***успешен,*** която вече е факт, се наблюдава и все по-честата актуализация на признака „материално и финансово благополучие" при употреба на лексемата ***успял*** в количествени словосъчетания: „*В нормално общество можех да съм* ***в пъти по-успял***" *(*Захариев: Стандарт, № 7326 (XX), 22. 06. 2013). Същият признак се актуализира в лексемата *успех,* за разлика от синонимичната ѝ ***сполука*** (*успех, благополучие, добро*, БТР 915) при контекстуалното им съпоставяне: „Горчивият грях на днешния век е, че преобърна представите за успеха - *няма успех, който да не носи пари*. Не е успех което и да е дело, ако не те направи богат. И... ако не влезеш в телевизора. И младият човек, който трябва да се пребори с враждебните днешни учебници, като вижда онези със специфичния говор, онези с купените гласове, онези с по една прочетена книга, онези, дето не знаят столиците на европейс-

ките държави, всичките заможни и известни с това, че са известни - той доброволно и напълно информирано се отказва от този вид сполука. ***Сполуката,*** която се добива с учене" (Донков: Преccadaily, 24.05. 2013).

Този кратък обзор, представящ примери за семантичните модификации на определени лексеми в сферата на концепта *успех* в съвременния български и руски езици, както и изводите от забележителни нови изследвания в тази област, ни прави по-уверени да подкрепим предположението, че днес е налице обновяване на цял фрагмент от езиковата картина на света на българи и руси – представите им за успех, благополучие, щастие.

Литература

БТР 2002: Български тълковен речник. IV издание. Наука и изкуство. София. (BTR 2002: Bulgarski tulkoven rechnik. IV izdanie. Nauka i izkustvo. Sofia.).

Георгиев, А., Стайков, Г., Спахийски, Е. 2012: *Моделът на успеха 22. Или как да успяваш в България. Училище за успех.* София. (Georgiev A., Staikov G., Spahiiski E. 2012: Modelat na uspeha 22. Ili kak da uspiavash v Bulgaria. Uchilishte za uspeh. Sofia).

Донков, К. Поетът Калин Донков. Езикът на омразата е зловещо есперанто. 24.05. 2013. Преccadaily { http://pressadaily.bg/.../*15685*} (Donkov K. Poetat Kalin Donkov. Ezikat na omrazata e zloveshto Esperanto).

Захариев, М. 2013: *Моето поколение все още не е изгубен*о // Стандарт, №7326 (XX), 22.06. 2013. (Zahariev M. 2013: Moeto pokolenie vse oshte ne e izgubeno // Standart, №7326 (XX), 22.06. 2013).

Иванова, Н. 2012: *Ценностните аспекти на разбирането /концептът успех в българската, руската и британската речева практика*. Бургас. (Ivanova N. 2012: Cennostnite aspekti na razbiraneto /conceptat *uspeh* v bulgarskata, ruskata i britanskata recheva praktika. Burgas).

Ключников, С. Ю. *Фактор успеха. Новая психология саморазвития*. 05.03. 2012. {http//www.center-nlp.ru/library/s55/nlp/kluchnikov.htm} (Kluchnikov S.Y. Faktor uspeha. Novaia psihologia samorazvitia.).

Левонтина И. Б. 2006: *Шум словаря.* // „Знамя", кн. 8. Москва. (Levontina I.B. 2006: Shum slovaria // Znamia, kn. 8, Moskva).

Новиков, В. И. 2011: *Словарь модных слов. (Словари для интеллектуальных гурманов)*. 3-е изд., доп. АСТ-ПРЕСС КНИГА. Москва. (Novikov V.I. Slovar' modnih slov. Slovari dlia intellektual'nih gurmanov. 3-e izdanie, dop. AST-PRESS KNIGA. Moskva).

Полупанов, В. 2012: *Дама с оркестром* // „Экстра М", № 15 (1004), 21 .04. 2012. (Polupanov V. 2012: Dama s orkestrom // "Ekstra M", № 15 (1004), 21 .04. 2012).

Тилкиджиев, Н. 2006: *Качество на живот и щастие: европейски ренесанс на една традиция. Отвъд дисциплинарните (само)ограничения* // Сборник в чест на проф. Елена Михайловска. София, с. 122-144. (Tilkidjiev N. 2006: Kachestvoto na jivot i shtastie: evropeiski renesans na edna tradicia. Otvad disciplinarnite (samo)ogranichenia // Sbornik v chest na prof. Elena Mihailovska. Sofia. P. 122-144).

ЛЕКСИКОГРАФСКИ РЕСУРСИ ЗА БЪЛГАРСКАТА НЕОЛОГИЯ

Диана БЛАГОЕВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“– БАН, София (България)
E-mail: d.blagoeva@ibl.bas.bg

LEXICOGRAPHICAL RESOURCES FOR THE BULGARIAN NEOLOGY

Diana BLAGOEVA

Abstract: The article deals with the achievements and the current state of Bulgarian neological lexicography. Some neological dictionaries, published during last 20 years, are presented in the article. Special attention is paid to the latest academic dictionary of new words in Bulgarian (2010). The development of electronic and online databases and dictionaries as an actual trend of contemporary neological lexicography is discussed in the article on the example of Bulgarian.
Keywords: Bulgarian language, neologisms, dictionaries of new words, electronic resources

1. Въведение

Неографията, чието начало се отбелязва през 60-те и 70-те години на миналия век (Попова, Рацибурская, Гугунава 2005), вече е придобила облик на самостоятелно и динамично развиващо се направление в славянската лексикография. Въпреки че по-голямата част от създадените до този момент неологични речници за славянските езици са в традиционната форма на печатни издания, развитието на компютърните технологии дава възможност за използването на нови, по-съвременни методи за лексикографска регистрация на новата лексика. Тук ще представим накратко българския опит в областта на лексикографското описание на новата лексика с внимание както към традиционните речници, така и към някои по-съвременни ресурси.

2. Кратък преглед на развитието на българската неологична лексикография

Българската неография прави първите си стъпки в средата на 80-те години (Йорданова 1986), като по-активно развитие отбелязва от края на 90-те години насам. През този период са публикувани 7 неологични речника за българския език, които са опит да се очертае картината на лексикалните иновации в различни хронологични отрязъци. Тези трудове се различават значително както по своя обем, така и по отношение на прилаганите лексикографски принципи и методи. Ще ги характеризираме накратко.

2.1. Първите неографски трудове за българския език са два неологични речника с автор Л. Йорданова, които са публикувани в компютърна форма (на дискета) през 1993 г. (БНР 1993а; БНР 1993б). Те отразяват съответно нововъведенията от 70-те и началото на 80-те години и от 80-те и началото на 90-те години на миналия век и съдържат думи, абревиатури, първи части на сложни думи, същински и лексикализирани номенклатурни знаци, а също така нови съчетания, които дотогава не са били регистрирани в тълковните речници. Включени са и нови значения на познати думи. Програмата, с която са снабдени речниците, позволява търсене по зададена дума, сортиране на лексикалния материал по определени класификатори, както и извеждане на обратен речник (Йорданова, Ковачев 1993).

2.2. През 1994 е отпечатан речникът *Нови и най-нови думи в българския език* с автор Н. Антонов (РННДБЕ 1994). Както личи от публикуваните рецензии (вж. например Павлова 1994), този труд е с доста спорни качества. Периодът, който се отразява в него, не е указан, не са ясни принципите, въз основа на които е извършен подборът на словника. Речникът включва предимно чужди по произход думи, немалка част от които обаче не отговарят на критериите за новост: познати са отдавна в езика и вече са били регистрирани в тълковни и специализирани лексикографски трудове, издадени в по-ранни периоди.

2.3. *Речник на новите думи в съвременния български език* с автори В. Бонджолова и А. Петкова отразява промените в лексиката в петгодишен период: от 1993 до 1998 г. Речникът съдържа около 1200 нови думи, значения, абревиатури и съчетания, извлечени главно от някои периодични издания (РНДСБЕ 1999: 5). Включени са обаче и немалко думи, за които трудно може да се смята, че са неологизми, тъй като са познати отдавна в езика: *ембриолог*, *ротвайлер*, *леглоден* и др.

2.4. През 2001 година е издаден *Речник на новите думи и значения в българския език* с авторски колектив в състав Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска (РНДЗБЕ 2001). Речникът отразява лексикалните иновации от края на 80-те години на XX век до 2001 г. и обхваща 4500 нови лексикални единици и значения и няколкостотин нови сложни названия, термини и фразеологизми, повечето от които за първи път получават лексикографска регистрация. Материалът е извлечен от печатни и електронни медии, както и от нова художествена, научно-популярна и специализирана литература.

2.5. Издаденият през 2003 г. *Неологичен речник* с автор В. Бонджолова (НР 2003) е продължение на РНДСБЕ 1999 и отразява лексикалните нововъведения от 1998 до първото полугодие на 2003 г. (конкретният им брой не е посочен). Основен критерий за подбор на словника е лексикографският – включваните единици да не са били регистрирани в излезли до този период речници (НР 2003: 5). Този критерий обаче не е следван последователно и са привлечени немалко единици с отдавнашна лексикографска регистрация като *дравиди*, *комисионер*, *недвижимост*, *нервюра*, *одомошнявам*, *опозиционност*, *олимпизъм*. Не е спазен и деклариранят принцип да не се включват оказионализми, срв.: *мравчене*, *мормонясвам* и др.

2.6. Последният и най-представителен до този момент неологичен речник в печатна форма е публикуваният през 2010 *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)* с авторски колектив Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска (РНДБЕ 2010). Той е продължение на излезлия през 2001 г. речник на същите автори и съдържа близо 5000 речникови статии, от които около 4300 заглавки са нови лексикални единици (словообразувателни неологизми или нови заемки), а останалите около 700 са неосемантизми (развити нови значения при познати думи). В специална зона на речниковите статии се посочват и тълкуват също нови терминологични съчетания (общо около 600 на брой) и нови фразеологизми (около 150), в състава на които влизат съответните заглавни думи. В речника не се включват абревиатури, собствени имена, както и номенклатурни названия (с изключение на случаите, когато съответните названия показват определена степен на апелативизация, срв.: *памперс*, *джакузи*, *виагра*).

При подбора на единици за включване в словника на РНДБЕ 2010 водещ е хронологичният критерий: регистрират се единици, навлезли в езиковата практика в периода от края на 80-те години насам. В някои случаи става дума за относителни

неологизми: възобновени и ресемантизирани думи (*спомоществувател*, *сараф*) или термини, познати от по-ранен период, но едва в последните десетилетия разширили употребата си извън тясноспециализираните сфери и преминали към общоупотребимата лексика (*инфлационна спирала*, *брокер*, *файл*). Следван е принципът за отразяване на узуална и потенциално узуална нова лексика. Не се включват същински оказионални образувания, които не надхвърлят рамките на отделната комуникативна ситуация (отделния контекст).

При съставянето на словника на речника е използван корпусен подход, който позволява да се приложат обективни емпирични методи за установяване на степента на активизация и утвърждаване на неологичните единици, да се хронологизира (повече или по-малко точно) тяхното възникване, да се проследи развитието им във времето, да се направят наблюдения върху тяхното функциониране в писмени текстове (Blagoeva 2009; Kolkovska, Blagoeva, Atanasova 2012).

3. Уеббазирани ресурси за българската неология

През последните десетилетия в славянската неография нараства интересът към уеббазираните речници на неологизмите, както и към електронните бази от данни с неологичен материал (вж. по-подробно Благоева 2014). Този тип ресурси са удобна и достъпна форма за лексикографска обработка на новата лексика. Техните преимуществата в сравнение с традиционните печатни речници са очевидни. От особена важност е възможността за оперативното им попълване и актуализиране. На практика в този тип ресурси новата дума може да бъде лексикографски обработена в много кратък срок след регистрирането на нейната първа употреба, което е трудно постижимо при печатните речници поради сложния и дълъг технологичен процес на тяхното съставяне, редактиране и отпечатване. Освен това в тези ресурси няма ограничения в обема на включвания лексикален материал, каквито печатната форма неминуемо налага. От друга страна, организацията на тяхното съдържание позволява бързо и лесно да се извлича необходимата информация, да се включват хипертекстови препратки, да се извършва сортиране на заглавните единици по различни критерии. Не е без значение и възможността за мултимедийно представяне на информацията.

3.1. Онлайн речник *Неологизми в българския език*

Разработването на уеббазирани ресурси е нова насока в лексикографското описание на българска неология. Първи по рода си в това отношение е онлайн речникът *Неологизми в българския език*, който е част от лексикалните ресурси „Инфолекс“, разработени от сътрудници на Секцията за българска лексикология и лексикография от Института за български език при БАН (Благоева, Колковска 2014). Ресурсите са със свободен достъп, който се осъществява чрез интернет страницата на Института за български език (http://ibl.bas.bg/leksikalna-baza-danni/), както и чрез системата Meta-Share (http://www.meta-net.eu/meta-share).

Онлайн речникът *Неологизми в българския език* съдържа част от лексиката, отразена в РНДЗБЕ 2001 и РНДБЕ 2010. Общият брой на включените в него думи е 2200, обхванати са също така като самостоятелни заглавки и около 160 терминологични съчетания.

Към заглавните думи в онлайн речника (вж. Фигура 1) се привежда информация за:

- принадлежност към част на речта;
- произход (при чуждите думи);

- граматични особености;
- стилистични характеристики;
- значение (или значения);
- синоними (ако са налице);
- антоними (ако са налице);
- кратки примери, илюстриращи употребата на съответния неологизъм в контекст (при необходимост).

В случаите, когато заглавката е терминологично съчетание (вж. Фигура 2), речниковата статия съдържа информация за:

- стилистични характеристики;
- значение (или значения);
- синоними (ако са налице);
- антоними (ако са налице);
- кратки примери, илюстриращи употребата на съответното терминологично съчетание в контекст (при необходимост).

При търсене в речника освен речниковата статия за търсената дума се извеждат също статии за еднокоренни думи (ако такива съществуват), както и за терминологични съчетания, в които се включва търсената дума. Така се дава възможност да се проследят словообразувателните връзки между новите думи и да се установи участието на неологизмите в многосъставни единици. В примера, представен на Фигура 3, при заявка за търсене на думата *блог* се извеждат и статиите за още 13 думи, съдържащи елемента *блог* в словообразувателната си структура, като: *блогвам*, *блогър*, *блогосфера*, *видеоблог*, *фотоблог*, *миниблог* и др.

В примера, представен на Фигура 4, при заявка за търсене на прилагателното *мобилен* се извеждат и статии за терминологични съчетания (*мобилен интернет* и *мобилен оператор*), в чиято структура то присъства.

На този етап онлайн речникът *Неологизми в българския език* не обхваща неосемантизми, така че една от насоките за неговото по-нататъшно разширяване и обогатяване е включването и на нови значения. Предстояща задача е също така добавянето в речника на актуална нова лексика, която не е регистрирана в съществуващите печатни речници на новите думи.

3.2. „Неолекс“

Информационният портал „Неолекс“ (http://neolex-bg.org/) също е дело на сътрудници от Секцията за българска лексикология и лексикография от Института за български език при БАН. Една от неговите основни цели е да дава информация за най-актуалните лексикални попълнения в българския език. Това са в повечето случаи думи, които поради своята новост са все още непознати за по-голямата част от носителите на езика, а в съществуващите електронни корпуси на българския език засега не са регистрирани или имат единични срещания. Обръща се внимание и на думи, които се употребяват сравнително активно в определен период, но въпреки това не показват тенденция за трайно закрепване в езиковата система (като пример може да се посочи придобилият актуалност през 2013 г. в езика на медиите глагол *ваканцувам*, който въпреки популярността си запазва характера си на оказионално образуване). По правило такъв тип нова лексика остава извън обхвата на речниците (като представените по-горе РНДЗБЕ 2001, РНДБЕ 2010 и онлайн речника *Неологизми в българския език*), чиято цел е да отразят нови думи, за които се преценява, че

имат перспектива за утвърждаване. Регистрирането и изследването на подобен тип лексика обаче е важно, за да се очертае по-пълно картината на актуалното състояние на речниковия състав и тенденциите в неговото развитие.

Стремежът на авторите е информацията в „Неолекс“ да бъде представена по начин, който е достъпен за широка потребителска аудитория. За всеки неологизъм се дават сведения за неговите форми, произход (при чуждата лексика), стилистични особености, значение, синоними (ако съществуват). В повечето случаи се привеждат и примери за употребата на съответната нова дума в контекст. Ако тези примери са извлечени от източници в интернет, се посочва и линк към тях за допълнителни справки (вж. Фигура 5).

Допълнителна възможност за обогатяване на информацията за неологизмите, отразявани в „Неолекс“, е добавянето на графични изображения за илюстриране и поясняване на тяхното съдържание (вж. Фигура 6).

Предвидена е възможност за обратна връзка с читателската аудитория, като ползвателите може да предлагат включването на забелязани от тях нови думи и изрази.

4. Заключение

Макар и с все още сравнително кратка история, неографията се очертава като перспективно направление в българската лексикография. При лексикографското описание на новата лексика в българския език днес намират приложение както традиционни, така и по-съвременни лексикографски методи и форми. Въпреки че традиционните печатни речници не са загубили актуалността си, преимуществата на уеббазираните речници са безспорни: възможност за оперативно попълване и актуализиране, лесен достъп за потребителите, достигане на информацията до по-широка аудитория, обогатяване на съдържанието чрез хипертекстови препратки, графични изображения, мултимедия и пр.

Представените речници и ресурси за българската неология осигуряват надеждна емпирична основа за провеждане на наблюдения върху неологизационните процеси в българския език в съвременния период.

Литература

Благоева, Д. 2014: К типологии словарей неологизмов славянских языков. // *Literature, language and culture influenced by globalization.* Volume 4. Ed. by L. Shlossman. Vienna, 3-17 (Blagoeva, D. 2014: K tipologii slovarey neologizmov slavyanskikh yazykov. // Literature, language and culture influenced by globalization. Volume 4. YEd. by L. Shlossman. Vienna, 3-17).

Благоева, Д., Колковска, С. 2014: „Инфолекс“ – лексикални ресурси за българския език. // *Езикови технологии и ресурси за български език*. Състав. Св. Коева. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 202-215 (Blagoeva, D., Kolkovska, S. 2014: „Infoleks“ – leksikalni resursi za balgarskia ezik. // Ezikovi tehnologii i resursi za balgarski ezik. Sastav. Sv. Koeva. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 202-215).

БНР 1993а: Йорданова, Л. *Български неологичен речник (70-те и началото на 80-те г.).* Версия 1.0. София (BNR 1993a: Yordanova. L. Balgarski neologichen rechnik (70-te i nachaloto na 80-te g.). Versia 1.0. Sofia).

БНР 1993б: Йорданова, Л. *Български неологичен речник (80-те и началото на 90-те г.).* Версия 1.0. София (BNR 1993b: Yordanova. L. Balgarski neologichen rechnik (80-te i nachaloto na 90-te g.). Versia 1.0. Sofia).

Йорданова, Л. 1986: Новата лексика и лексикографската практика. // *Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография*. София, (Yordanova, L. 1986: Novata leksika i leksikografskata praktika. // Vaprosi na savremennata balgarska leksikologiya leksikografiya. Sofia).

Йорданова, Л., Ковачев, К. 1993: Два компютърни речника на новите думи в българския език. // *Сборник от научни трудове, посветен на седемдесетгодишнината на професор Мирослав Янакиев*. София: Юр. Иванова, 211-215 (Yordanova, L., Kovachev, K. 1993: Dva kompyutarni rechnika na novite dumi v balgarski ezik. // Sbornik ot nauchni trudove, posveteni na sedemdesetgodishninata na prof. M. Yanakiev. Sofia: Yur. Ivanova, 211-215).

НР 2003: Бонджолова, В. *Неологичен речник (за периода 1998-2003).* Велико Търново: GABEROFF (NR 2003: Bondzolova, V. Neologichen rechnik (za perioda 1998-2003). Veliko Tarnovo: GABEROFF).

Павлова, С. 1994: Добър суров материал. // *Език и литература*, № 4, 149-150 (Pavlova, S. Dobar surov material. // Ezik i literature, № 4, 149-150).

Попова, Т. В., Рацибурская, Л. В., Гугунава, Д. В. 2005: *Неология и неография современного русского языка*. Москва: Флинта, Наука (Popova, T. V., Ratsiburskaya, L. V., Gugunava, D. V. 2005: Neologiya i neografiya sovremennogo russkogo yazyka. Moskva: Flinta, Nauka).

РНДБЕ 2010: Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и началото на XXI век).* София: Наука и изкуство (RNDBE 2010: Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot kraya na XX i nachaloto na XXI vek). Sofia: Nauka i izkustvo).

РНДЗБЕ 2001: Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство (RNDZBE 2001: Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).

РНДСБЕ 1999: Бонджолова, В., Петкова, А. *Речник на новите думи в съвременния български език*. Велико Търново: Слово (RNDSBE 1999: Bondzholova. V., Petkova, A. Rechnik na novite dumi v savremenniya balgarski ezik. Veliko Tarnovo: Slovo).

РННДБЕ 1995: Антонов, Н. *Речник. Нови и най-нови думи в български език*. София: Пеликан Алфа (RNNDBE 1995: Antonov, N. Rechnik. Novi i nay-novi dumi v balgarski ezik. Sofia: Pelikan Alfa).

Blagoeva, D. 2009: Electronic Corpora and Bulgarian New-Word Lexicography. // *Études Cognitives*. Vol. 9. Warszawa: SOW, 143-150.

Kolkovska, S., Blagoeva, D., Atanasova, A. 2012: The application of corpus-based approach in the Bulgarian new-word lexicography. // *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress. 7-11 August 2012, Oslo.* Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen (eds.). Oslo: University of Oslo, 991-996.

ПРИЛОЖЕНИЕ

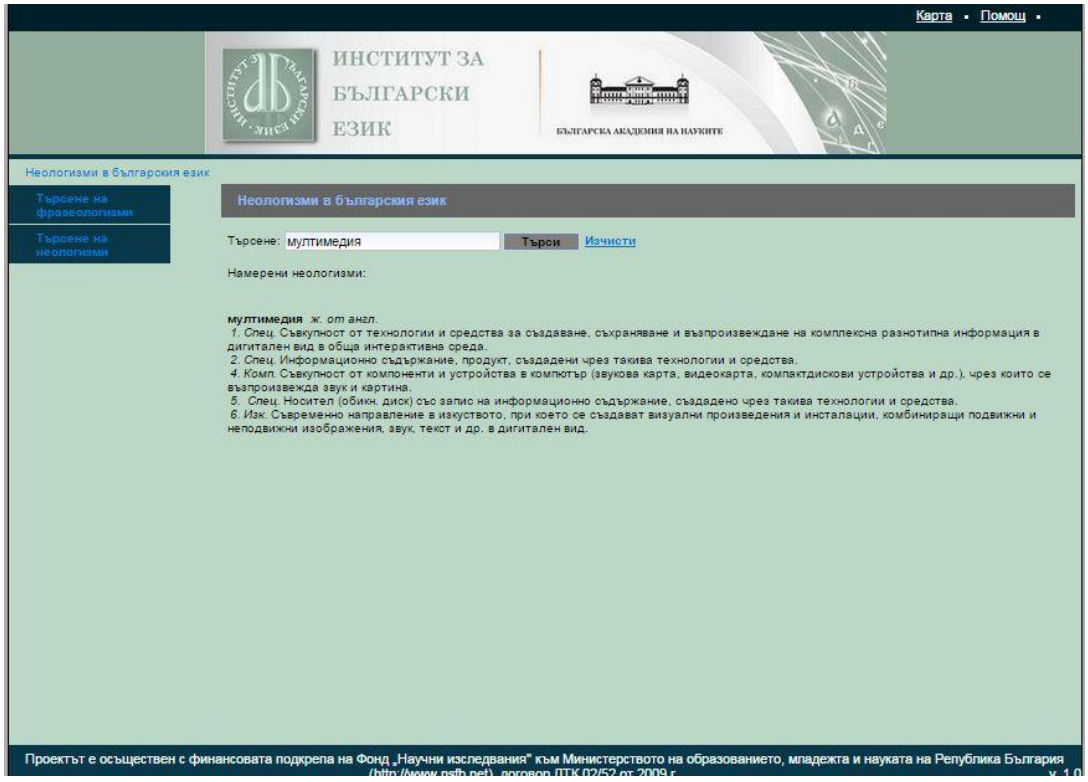

Фигура 1. Речниковата статия за думата *мултимедия* в онлайн речника *Неологизми в българския език*

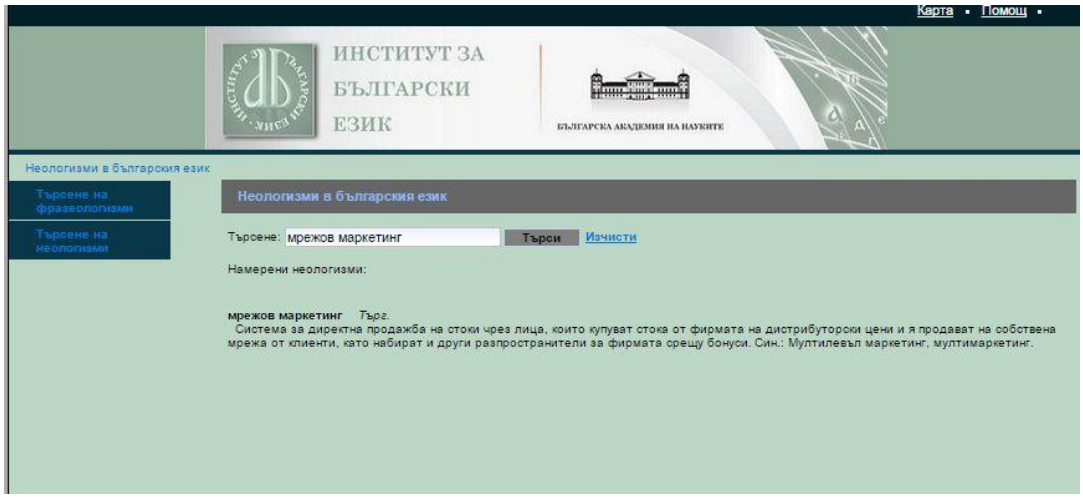

Фигура 2. Речниковата статия за заглавката *мрежов маркетинг* в онлайн речника *Неологизми в българския език*

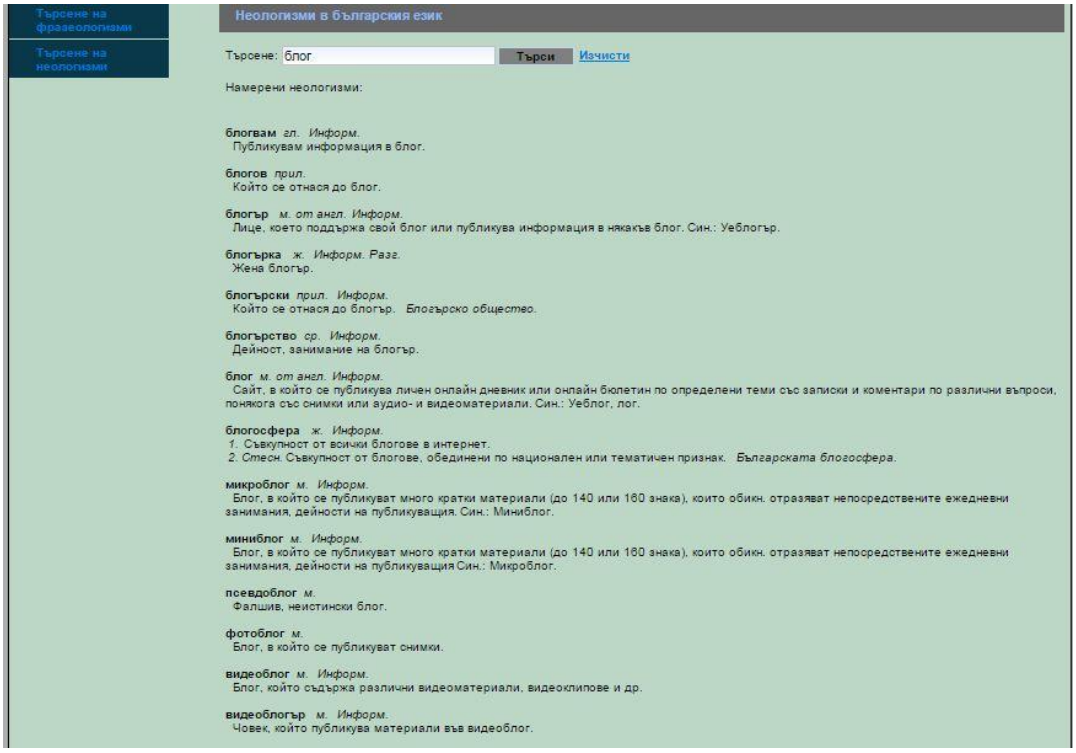

Фигура 3. Резултати за търсене на *блог* в онлайн речника *Неологизми в българския език*

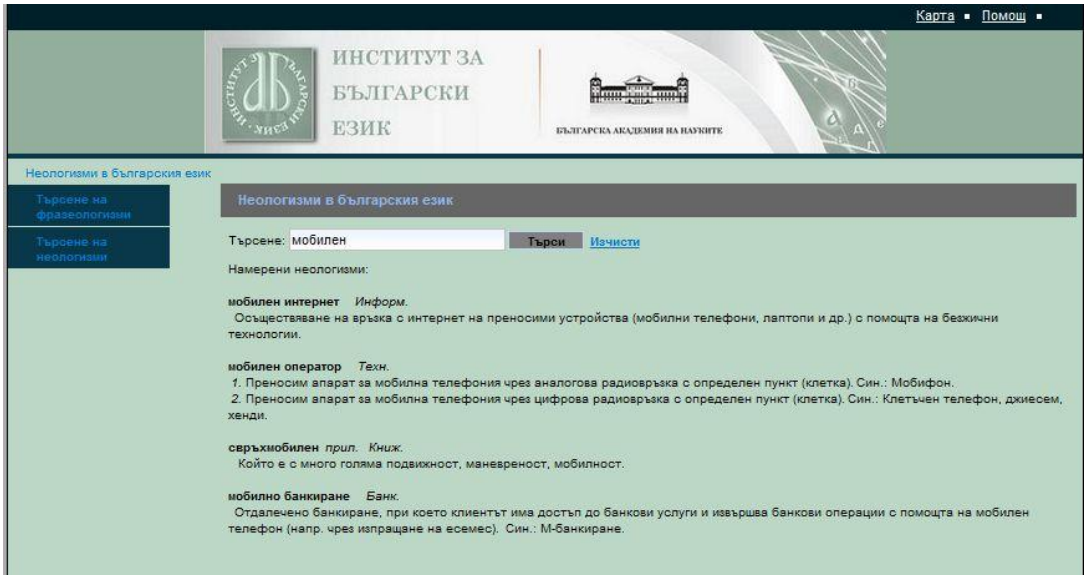

Фигура 4. Резултати за търсене на *мобилен* в онлайн речника *Неологизми в българския език*

Фигура 5. Представяне на неологизма *босабол* в „Неолекс“

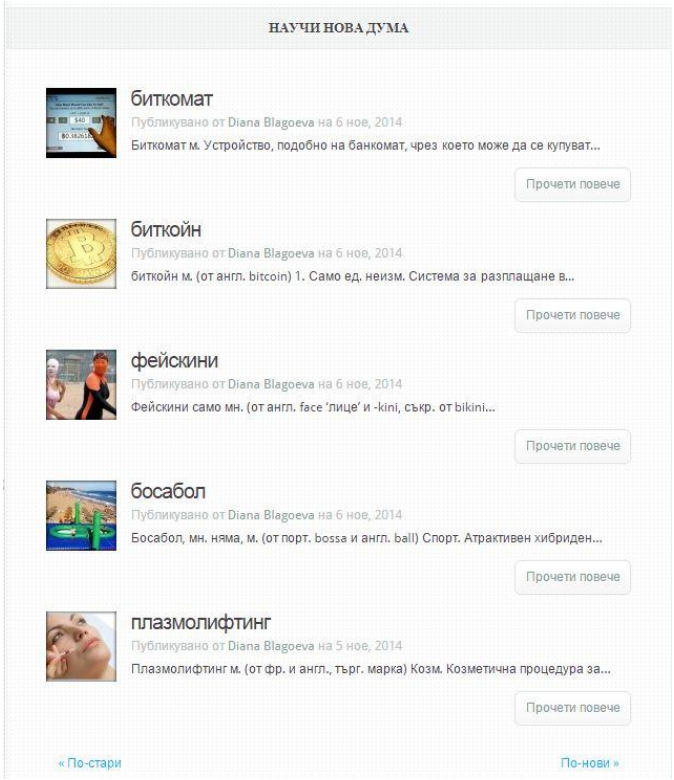

Фигура 6. Представяне на неологизми в „Неолекс“

НЕСКЛОНЯЕМЫЕ АББРЕВИАТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Иванка АТАНАСОВА
Великотырновский университет им. Святых Кирилла и Мефодия (Болгария)
E-mail: ivanka.vtu@gmail.com

INDECLINABLE ABBREVIATIONS IN CONTEMPORARY RUSSIAN

Ivanka ATANASOVA

Abstract: Abbreviations and their full expanded versions are considered morpho-syntactic variants that are characterized by the replacement of a multiword expression by a single word. The gender of the indeclinable abbreviations is most often determined by the nature of the head word in the multi-word expansion. Unlike other groups of indeclinable nouns, which include primarily loan words, indeclinable abbreviations make up the bulk of all abbreviations in Russian. In this work, we divide abbreviations into groups based on gender affiliation, and then we further subdivide these groups into semantic subgroups. Due to space limitations, here we do not discuss abbreviations that are only used in plural, or such showing gender fluctuations.

Keywords: abbreviation, head word, semantic subgroup.

В настоящей работе анализируются только несклоняемые аббревиатуры, включенные в „Современный словарь несклоняемых слов русского языка” И. Д. Успенской (Успенская 2009). Отметим, что некоторые аббревиатуры имеют омонимы, зафиксированные в других источниках. Ввиду ограниченного объема работы не подвергаются анализу аббревиатуры, употребляющиеся только во множественном числе, а также аббревиатуры, проявляющие колебания в роде. Иллюстративные примеры выписаны преимущественно из Национального корпуса русского языка (Национальный корпус), но были использованы и другие электронные источники.

„Аббревиатуры – это существительные, состоящие из усеченных отрезков слов, входящих в синонимичное словосочетание, последний из которых (опорный компонент) может быть целым, неусеченным словом” (Русская грамматика 1982: 255). Наиболее полное описание аббревиатур и способов определения рода несклоняемых аббревиатур находим в Академической Грамматике (Русская грамматика 1982: 255). В современном русском языке наблюдается шесть типов аббревиатур: аббревиатуры инициального типа, которые могут быть образованы из сочетаний начальных звуков слов (звуковые) или из названий начальных букв слов (буквенные); аббревиатуры из сочетания начальных частей слов (слоговые); смешанный тип образований, совмещающий элементы двух предыдущих; аббревиатуры из сочетания начальной части слова с целым словом; аббревиатуры из сочетания начальной части слова с формой косвенного падежа существительного; аббревиатуры из сочетания начала первого слова с началом и концом второго или только с концом второго слова (Русская грамматика 1982: 255).

Буквенные аббревиатуры не склоняются и сохраняют род стержневого слова соответствующего полного наименования. Звуковые, смешанные и аббревиатуры из сочетания начальных частей слов с основой на гласную не склоняются и сохраняют

род стержневого слова полного наименования, однако в разговорной речи возможно употребление среднего рода. Звуковые аббревиатуры с основой на согласную могут склоняться и относиться к мужскому роду или не склоняться, принимая род стержневого слова полного наименования. Аббревиатуры из сочетания начальной части слова с формой косвенного падежа существительного не склоняются и сохраняют род первого сокращенного слова (Русская грамматика 1982: 255).

Склоняются аббревиатуры инициального типа, образованные из начальных звуков производящих слов, которые получили широкую известность (Костомаров, Максимов 2003: 392).

По наблюдению специалистов, всегда возможны колебания в роде несклоняемых аббревиатур мужского и женского рода, так как они являются неодушевленными существительными, которые по правилу относятся к среднему роду (Несклоняемые аббревиатуры).

В отличие от других групп несклоняемых существительных русские несклоняемые аббревиатуры составляют основную массу аббревиатур, а заимствованные охватывают незначительную часть.

Как правило, аббревиатуры имеют по два варианта: полный и краткий, однако бывают и исключения. Приведем примеры из собранного нами материала. Полный вариант аббревиатуры может отсутствовать, если слово является калькой, заимствованной из английского либо другого языка и написанной кириллицей, например: *НАСА* из *анг.* NASA, National Aeronautics and Space Administration ‘Национальное управление по аэронавтике и исследованию космического пространства’, *НАТО* из *анг. NATO, North Atlantic Treaty Organization* ‘Организация Североатлантического договора, крупнейший в мире военно-политический блок’, *УФО*[1] из *анг.* UFO, Unidentified flying object ‘НЛО – Неопознанный летающий объект’, *ФИФА* из *фр.* FIFA, Federation Internationale de Football Association ‘Международная Федерация футбола’, *ЮНЕСКО* из *анг.* UNESKO, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization ‘Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры’.

Аббревиатуры и их полные варианты считаются морфолого-синтаксическими вариантами, которые характеризуются заменой словосочетания одним словом. Точнее, чаще всего происходит замена терминологического словосочетания однословным термином, выраженным аббревиатурой (Атанасова 2003: 177, 180), так как в принципе аббревиатуры относятся к различным областям человеческого знания, т. е. к различным терминологическим системам.

Аббревиатуры распределяются по группам по родовой принадлежности, внутри которых намечаются семантические подгруппы. Как уже было отмечено, ограниченный объем работы не позволяет включить аббревиатуры, употребляющиеся только во множественном числе, и аббревиатуры, проявляющие колебания в роде.

Отдельные аббревиатуры так же, как и другие отдельные несклоняемые существительные, по семантике могут быть отнесены одновременно к нескольким тематическим группам, но обычно включаются в одну из них – наиболее подходящую.

I. Несклоняемые аббревиатуры мужского рода.

1. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с техникой и транспортом: *АНТ* ‘общее название самолетов, разработанных в 1922-42 гг. под руководством авиаконструктора А.Н. Туполева’, *МАДИ* – Московский автомо-

бильно-дорожный институт, *МАИ* – Московский авиационный институт, *МИ* ‘марка вертолетов, разработанных под руководством Миля в опытно-конструкторском бюро его имени’, *ОТК* – Отдел технического контроля, *ТУ* ‘марка самолетов, разработанных под руководством А.Н. Туполева’.

Род буквенной аббревиатуры *АНТ* (инициалы авиаконструктора) и аббревиатуры *МИ,* образованной из начальной части фамилии авиаконструктора, определяется по роду соответствующего лица.

Примеры. ***МАДИ – один*** *из крупнейших в России учебных и научно-исследовательских центров в области автомобильной промышленности, транспорта, дорожно-мостового и аэродромного строительства.* ***Первый МАИ*** *– на Ольховке, на бывшей пуговичной фабрике…* (Ф. Чуев).

2. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с наукой, образованием, искусством и культурой: *ВИА* – Вокально-инструментальный ансамбль, *ИФЛИ* – Институт философии, литературы и искусства, *МГУ* – Московский государственный университет имени Ломоносова, *МИФИ* – Московский инженерно-физический институт, *НИИ* – Научно-исследовательский институт, *УФО*[1] из *анг.* UFO, Unidentified flying object ‘*НЛО* – Неопознанный летающий объект’.

Примеры. *После войны* ***ИФЛИ был закрыт*** (Г. Бакланов). *Изначально* ***МГУ располагался*** *в здании Главной аптеки на месте Государственного исторического музея на Красной площади.*

3. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с государством, политикой, историей, военным делом: *БТР* – Бронетранспортер, *ВЛКСМ* – Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи, *ВМФ* – Военно-морской флот, *ВПК* – Военно-промышленный комплекс, *КП* – Командный пункт, *КПП* – Контрольно-пропускной пункт.

Примеры. *Формально* ***Центральный ВПК*** *помещался в Петрограде …* (А. Алексеев). ***Наш КП*** *был по-прежнему в школе* (Г. Садулаев). *Бейрут, и вот –* ***пустынный КПП*** … (А. Иличевский).

4. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с информацией: *Ай-Пи* из *анг.* IP, Internet Protocol ‘IP-адрес’, *ВИНИТИ* – Всероссийский институт научной и технической информации, *ИВЦ* – Информационно-вычислительный центр, *КВЦ* – Координационно-вычислительный центр, *КПК* – Карманный персональный компьютер, *МК* – „Московский комсомолец” (газета), *ПК* – Персональный компьютер.

Название газеты *„МК” („Московский комсомолец”)* во всех обнаруженных нами примерах употребляется в мужском роде по роду стержневого слова полного варианта аббревиатуры, хотя в Словаре отмечен только женский род по гипериониму ***газета.***

Примеры. ***ВИНИТИ основан*** *в 1952 году как Институт научной информации.* ***„МК”*** *подробно* ***описывал*** *ход операции, и тем не менее много вопросов требуют ответа* (Е. Березина). *Как и* ***предсказывал*** *в свое время* ***„МК”,*** *документ абсолютно не учитывает особенности местного менталитета* (М. Ростовский).

5. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с промышленностью, сельским хозяйством, строительством: *АПК* – Аграрно-промышленный комплекс, *ВСНХ* – Высший совет народного хозяйства, *ДСК* – Домостроительный комбинат, *ЖСК* – Жилищно-строительный кооператив.

Примеры. ***Российский АПК*** *– крупнейший межотраслевой комплек. В качестве подрядчиков привлечены областные предприятия –* ***Домодедовский*** *и* ***Нарофоминский ДСК*** ... (О. Затеева).

6. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с правом, экономикой и финансами: *ВВП* – Валовой внутренний продукт, *ВВЦ* – Всероссийский выставочный центр с 1991 года, *ВНП* – Валовой национальный продукт, *ИМЭМО* – Институт мировой экономики и международных отношений, *МВФ* – Международный валютный фонд, *НДС* – Налог на добавленную стоимость, *УК* – Уголовный кодекс.

Примеры. *Однако они удерживают свое место в ряду развитых стран, имея* ***среднегодовой душевой ВНП*** *в размере 17050 долларов* (А. Могзоев). *Ранее* ***МВФ прогнозировал*** *снижение российского* ***ВВП*** *в текущем году на 0,7 %* (М. Селина, М. Селиванова).

7. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с медициной и спортом: *АКТГ* – Адренокортикотропный гормон, *ЛТП* – Лечебно-трудовой профилакторий, *ЦСКА* – Центральный спортивный клуб армии.

Примеры. ***Первый ЛТП*** *на территории Советского Союза был открыт в 1964 году в Казахской ССР.* ***Столичный ЦСКА*** *в своем первом матче в московских „Лужниках" разгромил испанский клуб „Депортиво" со счетом 3: 0* (Н. Ивашов).

8. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия международных организаций: *МСОП* – Международный союз охраны природы, *УЕФА* из *анг.* UEFA, Union of European Football Associations 'Европейский союз футбольных ассоциаций'.

Примеры. ***МСОП основан*** *в 1948 году, а его штаб-квартира расположена в городе Гланде (Швейцария). Наверное, с формальной точки зрения* ***УЕФА имел*** *право на этот шаг* (А. Левых).

II. Несклоняемые аббревиатуры женского рода.

1. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с государством, политикой, историей, военным делом: *ВЧК* – Всероссийская чрезвычайная комиссия, *КПРФ* – Коммунистическая партия Российской Федерации, *КПСС* – Коммунистическая партия Советского Союза, *ПВО* – Противовоздушная оборона, *ПРО* – Противоракетная оборона, *РФ* – Российская Федерация, *ЧК* – Чрезвычайная комиссия.

Примеры. *Но Ленин и его соратники понимали: какой бы мощной ни* ***была ВЧК,*** *она не может справиться с вооруженным народом и заменить особую армию* (Г. Попов). *Как приятно ночью в постели на загородной даче прислушиваться к далекому гулу зенитных орудий* ***берлинской ПВО*** (В. Гроссман).

2. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с техникой и транспортом: *АЗС* – Автозаправочная станция, *АТС*[1] – Автоматическая телефонная станция, *ГАИ* – Государственная автомобильная инспекция, *МТС*[1] – Машинно-тракторная станция, *БТИ* – Бюро технической инвентаризации.

Примеры. *Заправляем автомобиль на* ***большой АЗС, расположенной*** *на выезде из города* (О. Гладов). *По* ***внутренней АТС*** *звонит Марина* (В. Спектр). ***ГАИ*** *уже* ***начала*** *передавать нам базу данных* (С. Сухова).

3. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия международных организаций: *ВМО* – Всемирная метеорологическая организация, *ВОЗ* – Всемирная организация здравоохранения, *ВТО*[1] – Всемирная торговая организация, *НАТО* из

анг. NATO, North Atlantic Treaty Organization ‘Организация Североатлантического договора, крупнейший в мире военно-политический блок’, *ОАЕ* – Организация африканского единства, *ОБСЕ* – Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, *ООН* – Организация Объединенных Наций, *ПАСЕ* – Парламентская ассамблея Совета Европы, *ФИФА* из *фр.* FIFA, Federation Internationale de Football Association ‘Международная Федерация футбола’, *ЮНЕСКО* из *анг.* UNESKO, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization ‘Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры’.

Примеры. ***ВОЗ опубликовала*** *проект единой номенклатуры для систематизации диких штаммов вируса кори и описания их генотипов. Судите сами: на сегодняшний день* ***НАТО*** *так же недостаточно* ***приспособлена*** *к борьбе с террористами-одиночками …* (В. Чижов). *В октябре 1963 года* ***ООН приняла*** *„Декларацию о недопущении использования ядерного оружия в космическом пространстве”* (И. Сафронов). *И заявил, что после 11 сентября* ***ПАСЕ должна была*** *прекратить всякие контакты с представителями Масхадова* (Э. Гусейнов).

4. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с медициной и спортом: *ВКК* – Врачебно-консультационная комиссия, *ЛФК* – Лечебная физкультура, *НБА* – Национальная баскетбольная ассоциация, *НХЛ* – Национальная хоккейная лига, *СЭС* – Санитарно-эпидемиологическая станция, *ЭКГ* – электрокардиограмма, электрокардиография.

Примеры. *Состав команды после завершающего этапа Евротура усилен шестью представителями* ***заокеанской НХЛ*** *во главе со звездным форвардом Ильей Ковальчуком …,* (Н. Ивашов). ***Одна ЭКГ*** *слишком мало информации.*

5. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с информацией: *АВМ* – Аналоговая вычислительная машина, *Ай-Би-Эм* из *анг.* International Business Machines ‘Международные бизнес-машины – Американская электронная корпорация’, *НГ* – „Независимая газета”, *ОРТ* – Общероссийская телекомпания, *СМС* – Служба мобильных сообщений, *ЭЙ-БИ-СИ* из *анг.* ABC, American Broadcasting Company ‘одна из трех общенациональных эфирных коммерческих телерадиокомпаний США’.

Примеры. ***„НГ” попыталась*** *исследовать, как самооценка партийного руководства коррелирует с объективной реальностью* (М. Гликин). *Это будет* ***последняя СМС,*** *если ты не ответишь!*

6. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с энергетикой, промышленностью, сельским хозяйством, строительством: *АЭС* – Атомная электростанция, *ВДНХ* – Выставка достижений народного хозяйства СССР (в 1959–1991 годах), *ГЭС* – гидроэлектростанция, *ЛЭП* – Линия электропередачи, *ТЭС* – Тепловая электростанция, *ТЭЦ* – теплоэлектроцентраль.

Примеры. ***Первую плавающую АЭС*** *планируется использовать для энергоснабжения самого Северодвинска* (А. Андрианов, И. Андрианов). *Правительство поручает разработать проект постановления об использовании средств, поступающих от КК ООН для восстановления строительства* ***иракской ТЭС*** (Ф. Черых).

7. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с наукой: *АМС* – Автоматическая межпланетная станция, *АСУ* – Автоматизированная система управления, *НАСА* из *анг.* NASA, National Aeronautics and Space Administration

‘Национальное управление по аэронавтике и исследованию космического пространства, *НОТ* – Научная организация труда, *НТР* – Научно-техническая революция, *РАН* – Российская академия наук.

Примеры. ***Первой АМС была*** *„Луна-1”, пролетевшая вблизи Луны. С другой стороны,* ***НТР была подготовлена*** *всем предыдущим развитием естествознания и, прежде всего, – физики, являющейся фундаментом современной техники* (И. Шкловский).

8. Несклоняемые названия единиц измерения: *МТС*[3] из *анг.* MTS ‘система единиц физических величин, основными единицами которой являются: метр, тонна, секунда’, *СИ*[1] – Система интернациональная, Международная система единиц физических величин.

Примеры. ***МТС была построена*** *на тех же принципах, что и СГС, но с использованием более крупных единиц. В настоящее время* ***СИ принята*** *в качестве основной системы единиц большинством стран мира и почти всегда используется в области техники.*

9. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с правом, экономикой и финансами: *АТС*[2] – Альтернативная торговая система, *ФПГ* – Финансово-промышленная группа.

Примеры. *Первое место* ***заняла ФПГ*** *„Отечественные лекарства”, потеснив ICN Pharmaceuticals* (И. Коломейская).

III. Несклоняемые аббревиатуры среднего рода.

1. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с государством, политикой, историей, военным делом: *ГУВД* – Главное управление внутренних дел, *МВД* – Министерство внутренних дел, *Минобороны* – Министерство обороны, *ОСВ* – Ограничение стратегических вооружений, *Партбюро* – Партийное бюро, *Политбюро* – Политическое бюро, *ПТР* – Противотанковое ружье, *УВД* – Управление внутренних дел, *ФБР* – Федеральное бюро расследований, *ЦРУ* – Центральное разведывательное управление.

Примеры. *Так Сергей Лапшин и* ***областное ГУВД*** *оказались полезными друг другу. В двухмесячный срок* ***МВД должно*** *разработать положение о госкомитете* (В. Демченко). *Судя по всему, именно с целью этой самой поддержки* ***Минобороны пригласило*** *в Псков лидеров ведущих думских фракций* (А. Бабакин).

2. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с энергетикой, промышленностью, сельским хозяйством, строительством: *ЖКХ* – Жилищно-коммунальное хозяйство, *ИЧП* – Индивидуальное частное предприятие, *Мосэнерго* ‘Российская энергетическая компания’, *НПО* – Научно-производственное объединение, *ООО* – Общество с ограниченной ответственностью.

Примеры. *Постепенно созданное им* ***ИЧП*** *„ИРС”* ***получило*** *в свое распоряжение 70 % акций предприятий города* (Е. Вранцева). *Тем более что* ***НПО*** *„Астрофизика”* ***пообещало*** *создать эффективный космический лазер* (И. Сафронов).

3. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с информацией и телевидением: *НТВ* – „Независимое телевидение”, *РИА* – Российское информационное агентство, *ТВ* – телевидение, *телеателье* – телевизионное ателье, *телеинтервью* – телевизионное интервью, *телешоу* – телевизионное шоу.

Примеры. *У него завтра* ***важное телеинтервью,*** *и нужно, чтобы он выкинул из головы весь бред!* (Д. Емец). *Помню, у мэтра в „Джинджер и Фред" тоже* ***было запечатлено телешоу*** *со всякими сюрреалистическими персонажами* (О. Утешева).

4. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с наукой, образованием, искусством и культурой: *ВТО*[2] – Всероссийское театральное общество, *ГОРОНО* – Городской отдел народного образования, *Метеобюро* – Метеорологическое бюро, *НСО* – Научное студенческое общество, *ОКБ* – Опытно-конструкторское бюро, *ПТУ* – Профессионально-техническое училище.

Примеры. *Это было так интересно, бойкотировать что-нибудь, а родителей потом вызывали в школу и в* ***пресловутое гороно,*** *которого все боялись* (Т. Устинова). *На всю Москву сейчас есть только* ***одно ПТУ,*** *где готовят слесарей-инструментальщиков* (К. Казенин).

5. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с правом, экономикой и финансами: *АО* – Акционерное общество, *ЗАО* – Закрытое акционерное общество, *ОАО* – Открытое акционерное общество, *РАО* – Российское акционерное общество, *СП* – Совместное предприятие.

Примеры. *Центром формирования вертикально-интегрированной структуры стало* ***АО*** *„Уралэлектромедь",* ***располагающее*** *40 % российских мощностей по выпуску катодной меди. В марте 2 000 года* ***ЗАО*** *„Агроиндустрия"* ***победило*** *в конкурсе Фонда имущества Самарской области …* (И. Штольц).

6. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с медициной и спортом: *БГТО* – „Будь готов к труду и обороне СССР" 'всесоюзный физкультурный комплекс введенный в 1931 году для девочек и мальчиков 14–15 лет', *ГТО* – „Готов к труду и обороне СССР" – всесоюзный физкультурный комплекс', *ДСО* – Добровольное спортивное общество, *ОРЗ* – Острое респираторное заболевание.

Примеры. ***Каждое ДСО*** *имело флаг, эмблему, спортивную форму, нагрудный знак.* ***Обычное ОРЗ****. Хотя, конечно, в таком возрасте даже простуда бывает опасной* (Т. Тронина).

7. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия международных организаций: *ЕврАзЭС* – Евразийское экономическое сообщество, *ЕЭС* – Европейское экономическое сообщество, *МАГАТЭ* – Международное агентство по атомной энергии, *СНГ* – Содружество независимых государств.

Примеры. *В 1993 году после создания Европейского союза* ***ЕЭС было переименовано*** *в Европейское экономическое сообщество.* ***СНГ было основано*** *главами БССР, РСФСР и Украины.*

8. Несклоняемые аббревиатуры, обозначающие названия, связанные с техникой и транспортом: *ДТП* – Дорожно-транспортное происшествие, *МПС* – Министерство путей сообщения.

Примеры. *Возникает ощущение, что теракт – это примерно то же самое, что* ***крупное ДТП,*** *авиакатастрофа или землетрясение* (Ю. Калинина).

На основании проведенного анализа несклоняемых аббревиатур в современном русском языке можно сделать следующие выводы:

1. В отличие от других групп несклоняемых существительных, состоящих преимущественно из заимствованных слов, русские несклоняемые аббревиатуры составляют основную массу всех аббревиатур.

2. Как правило аббревиатуры имеют по два варианта: полный и краткий, однако бывают и исключения. Полный вариант аббревиатуры может отсутствовать, если слово является калькой, записанной кириллицей. Иногда стержневое слово обычно в заимствованных кальках, записанных кириллицей, может отсутствовать как в сокращенном, так и в полном варианте аббревиатуры, однако подразумевается.

3. Род несклоняемых аббревиатур чаще всего определяется по роду стержневого слова полного варианта. Известно, что у несклоняемых аббревиатур, являющихся неодушевленными существительными, потенциально заложена возможность употребления в среднем роде.

Библиография

Атанасова, И. 2003: Терминология изобразительного искусства в русском и болгарском языках (семасиологический и ономасиологический аспект). (Atanasova I, 2003. Fine arts terminology in Russian and Bulgarian (semasiological and onomasiological aspect). PhD thesis, University of Veliko Turnovo).

Русская грамматика 1982: Том I. М., Наука и искусство. (Russian grammar. 1982. vol. I, Nauka i iskusstvo, Moscow).

Современный русский литературный язык 2003: (Под редакцией акад. Костомарова В. Г. и проф. Максимова В. И.). М., Гардарики. (Contemporary Russian literature language. 2003. (eds.: acad. Kostomarov V.G. & Prof. Maximov V.I.). Gardariki, Moscow).

Успенская, И. 2009: Современный словарь несклоняемых слов русского языка. М., Астрель. (Uspenskaya, I. 2009. Contemporary dictionary of indeclensible words in Russian. Astrel', Moscow).

Национальный корпус: Национальный корпус русского языка. (National corpus: national corpus of Russian). {http://www.ruscorpora.ru/search-main.html}

Несклоняемые аббревиатуры. // Русский язык и культура речи. (Indeclensible abbreviation. // Russian language and culture of speech). {http://cinemamebel.ru/abbreviatura/index.html}

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ И СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИНИЦИАЛЬНЫХ АББРЕВИАТУР В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ (КОНЕЦ XX – НАЧАЛО XXI В.)

Мария ЗОЗИКОВА
Пловдивски университет „П. Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: e-mail:m_zozikova@mail.ru

WORD FORMATION AND STYLISTIC POTENTIAL OF INITIALISMS IN RUSSIAN AND BULGARIAN (END OF XX C. – BEGINNING OF XXI C.)

Mariya ZOZIKOVA

Abstract: Initialisms are a convenient way for compression of multi-word nominations. This explains their increased use in Russian and Bulgarian. The participation of the newly formed abbreviations as bases in derivational processes and their use as means of expression are typical for the period.

Keywords: initialisms; derivational relations; means of expression.

1. Инициальные аббревиатуры в современном употреблении

В связи с крупными общественно-политическими изменениями в России и Болгарии в конце XX в. появилось множество новых реалий, которые стали стимулом для бурного развития словообразовательных процессов в русском и болгарском языках (далее РЯ и БЯ). Наряду с другими способами компрессивного словообразования активизировались и различные типы аббревиации. Особенно частым стало образование и употребление инициальных (буквенных и звуковых) аббревиатур: в РЯ – *ОРТ, МВФ, ФСБ, ГКЧП*; в БЯ – *ГМО, НЛО, БТВ, НЗОК, НОИ.*

Это явление имеет свои причины. Создание аббревиатурных наименований инициального типа – самый удобный способ компрессии многословных номинаций. Поэтому они получают большое распространение в некоторых тематических сферах, например, для названия политических партий и движений: *ДПР* (Демократическая партия России), ДПС (Движение за права и свободи); организаций и учреждений: *АРБ* (Ассоциация российских банков), *НАП* (Национална агенция за приходите); государственных формирований: *СНГ, РФ*; *РБ*. В зависимости от политической ситуации и общественных перемен некоторые существующие до сих пор аббревиатуры заменяются новыми: в РЯ – *РФ* вм. *РСФСР, СНГ* вм. *СССР, ГИБДД* вм. *ГАИ*; в БЯ – *РБ* вм. *НРБ, БСП* вм. *БКП*. Здесь каждый язык использует свои собственные средства. Новым является и называние известных личностей по инициалам в СМИ: в русском *БАБ* (Б. А. Березовский), *ВВП* (В. В. Путин); в болгарском – реже: *ББ* (Бойко Борисов).

Аббревиатуры инициального типа закрепляются также в научном языке, в терминологии различных областей знания. В лексике технической сферы, в отличие от перечисленных выше тематических сфер, бóльшая часть терминов в РЯ и БЯ заимствуется из английского языка в форме готовых аббревиатур: *CD, PC, WWW, IBM, SMS, MMS, DOS*. Они сохраняют свое оригинальное написание латиницей и произношение по названиям букв английского алфавита. Напримр, в РЯ: *CD – сиди, PC – писи, SMS – эсэмэс*; в БЯ: *GSM – джиесем, Си Ди, Пи Си*. Ср. и пример, приведен-

ный в Словаре новых слов и значений: *Вкъщи всеки трябва да се инсталира пред нещо. Жена ви – пред* ***Ти Ви****. Синът ви – пред* ***Пи Си*** (РНДЗ 2001).

2. Инициальные аббревиатуры как базовые основы в словообразовании

В описываемый период и старые, и вновь образованные аббревиатуры вступают в словообразовательный процесс и проявляют словообразовательную активность. Это касается прежде всего инициальных аббревиатур, которые участвуют в качестве базовой основы: *ГКЧПист, ОМОНовец, омоновский, СНГовье, СНГовец, эльбэгэшник* (лицо без гражданства), *ФСБэшник*. Как правило, становятся словопроизводными аббревиатурные новообразования, которые быстро приобрели известность в разных сферах жизни и частотность употребления в СМИ. Некоторые аббревиатуры адаптируются в РЯ как обычные существительные, которые имеют парадигму и порождают словообразовательные гнезда. Типичный пример – русское слово *бомж*, возникшее на основе официальной аббревиатуры *БОМЖ* (**б**ез **о**пределенного **м**еста **ж**ительства). Сейчас оно функционирует в разговорном языке как существительное м. р. и образует ряд производных: *бомжиха, бомжонок, бомжевать, бомжировать, бомжатник* (ТС-XX 1998) (в БЯ – *клошар*). *Пиар* – аббревиатура, образованная от англ. *PR* – public relations; от нее возникает много новых производных на русской почве: *пиарщик, пиаровец, пиариться, пиаровский, пиаризация, пиар-кампания* (ТС-XXI 2006). *Пиар* употребляется и в БЯ как существительное, которое развивает словообразовательную активность: *пиараджия, пиарка, пиармен, пиарски, пиарствам, пиарство* (РНД 2010).

Аббревиация взаимодействует активно с другими способами словообразования, образуя продуктивные типы и модели. От аббревиатур могут образовываться новые слова путем словопроизводства и словосложения, с использованием аффиксальных средств.

Словопроизводство

1) Аббревиатуры в СМИ выступают в качестве производящих основ при суффиксации (*омоновец, омоновский*). Некоторые аббревиатуры образуют целые ряды новых производных слов: *гэкачепист, гэкачепистский, гекачепизм*; *эсенговый, эсенговский, эсенговия, эсенгэшник*.

По данным болгарских неологических словарей (РНДЗ 2001; РНДСБЕ 1999; НР 2003), чаще всего суффиксальным способом в БЯ образуются названия лиц по партийной или другой организационной принадлежности: суффиксы ***-ец*** (*бесепеец, бетеанец*); ***-ар*** (*безенесар, бесепар*); ***-ист*** (*бесепист*: эти формы, характерные для словообразования 90-х годов XX в., уже ушли в пассив); ***-джия*** (*випаджия, нисаджия*) и прилагательные от них: *седесарски, випаджийски* и т.д.

В РЯ суффиксальным способом можно образовать новые слова и от инициальных иноязычных аббревиатур, чаще с суффиксом ***-к***(***а***): так, от англ. *MMS* возникло слово *эмэмэска*, от *SMS* – *эсэмэска*, а также глагол *эсэмэсить*. Такая модель не характерна для БЯ.

2) В последнее время в СМИ наблюдается образование новых слов путем префиксации, при котором в качестве исходных слов выступают аббревиатуры (*анти-НАТО, псевдо-ЧП, мегавуз, экс-СССР*). В БЯ встречается ограниченное количество таких образований: *антиспин / анти-СПИН* (неизм.).

Рассмотренные производные от аббревиатур являются наглядным примером усиления агглютинативности в современном словообразовании. В них словообразующий элемент присоединяется автоматически, без чередования на стыке морфем.

Морфемная граница прозрачна и часто изображается графически: *НТВшники, ОРТшники, ГАИшники, МГУшники, "МК"овский, ЛПДРовцы* (Земская 2001).

Следствием агглютинации считается также рост интерфиксации – появление внутреннего суффикса, который помогает сочетаться трудно сочетающимся фонемам на стыке морфем. В качестве такого интерфикса в РЯ указывается ***-ш-***, который употребляется с суффиксами ***-ник*** и ***-н***: *эмгеушник* (МГУ), *эсенгешник* (СНГ), *гаишник* (ГАИ), *кагебешник* (КГБ), *гибэдэдэшник* (ГИБДД); соответственно: *эмгеушный, эсенгешный, гаишный, кагебешный*. В БЯ такими интерфиксами можно назвать вставляемые ***-в-***, ***-н-*** перед суффиксом ***-ец***: *натовец* (НАТО), *бетеанец* (БТА).

Словосложение. Композиты

Многие аббревиатуры-неологизмы становятся основой для образования сложных слов. В качестве одного из элементов композита они способствуют формированию новых словообразовательных моделей. Следует обратить внимание на тот факт, что большинство инициальных аббревиатур в современный период являются заимствованиями. Это, в первую очередь, англицизмы и интернационализмы. От них образуются лексические единицы, состоящие из сложносокращенных слов, структурная организация которых осложняется наличием иноязычного компонента-аббревиатуры (*IT-специалист, PR-технологии, SMS-сообщение, VIP-телефон, CD-запись, IBM-совместимость*). В БЯ происходит то же самое, с той разницей, что чаще такое образование воспринимается как сочетание двух слов, первое из которых неизменяемое: *VIP клиент, ИТ специалист* (написание *ИТ* сохраняет английское произношение). Одно и то же слово может выступать в функции изменяемого существительного и неизменяемого прилагательного: *изпратих* ***SMS*** и ***SMS*** *съобщение*; *Твърди се, че сте поискали сериозна сума, за да бъдете* ***пиар*** *на кандидат-депутатите*; ***Пиар*** *ангажиментите се договарят месеци преди стартирането на какъвто и да било проект* (Интернет). Это явление, названное **синтаксической транспозицией**, описано нами в другой статье (Зозикова 2013). Впоследствии модель стала наполняться уже отаббревиатурными компонентами родного происхождения, напр., в РЯ: *ЖК-услуги* (вм. *услуги ЖК*), и более активно в БЯ: *МВР акция, ДПС депутат, БТВ новините* (вм. предложной конструкции *акция на МВР, депутат от ДПС, новините по БТВ*).

Комбинированное написание латиницей и кириллицей сложносоставных слов (*IBM-совместимый, PR-акция, VIP-клиент, Web-сайт*), а также некоторых слов, образованных от иноязычной аббревиатуры по словообразовательной модели русского языка (*PRщик, VIPовский* и т.п.), – сравнительно новое языковое явление. Такие образования часто называют **словами-кентаврами** (термин Л. П. Крысина). Г. Н. Скляревская считает, что этот лексический материал характеризует начальный этап процесса заимствования слова (Скляревская 2001), т.е. в дальнейшем надо ожидать адаптацию иноязычного элемента в языке-реципиенте. Однако указанные гибридные образования продолжают употребляться в первоначальном виде. В наши дни этот словообразовательный тип, представляющий взаимодействие компрессивного словообразования и заимствования, очень актуален.

Модели и типы сложносокращенных слов и сочетаний с иноязычными компонентами увеличиваются и в БЯ, несмотря на то, что противоречат норме литературного языка. Они модифицируются: теперь в их составе могут участвовать не только аббревиатуры, написанные латиницей (*US вариант, GSM оператор, TV приемник, bTV новините, CNN-звезда*), но и написанные кириллицей иноязычные и болгарские

аббревиатуры: *тв водещ, тв филм, ИТ специалист, СДВР-шеф, БСП-репортерка, ЕС лидери, ВВС-командир, ДПС-активисти*.

Инициальные аббревиатуры в БЕ используются более активно в функции препозитивного определения в образованиях типа *МВР началник, ДПС водач, ВиК шеф, ВНС депутат, БНТ-шеф, НАТО ракети, анти-СПИН кампания*. Здесь наблюдаются колебания орфографического характера: нет единого мнения, как надо писать подобные образования – слитно, раздельно или через дефис. Это следствие неясного статуса и функций аббревиатуры в сочетании.

Инициальные аббревиатуры в функции препозитивного несогласованного определения установились прочно в языке СМИ и все более успешно вытесняют нормативные болгарские конструкции, составленные на основе определяемого и постпозитивного несогласованного определения, вводимого предлогом: *началник на МВР, депутат от ББЦ* и т.п. Ученые видят причину не только в влиянии английского языка, но и в усиливающихся аналитических тенденциях в современных РЯ и БЯ (Аврамова 1999).

Композиты, включая представленные здесь отаббревиатурные образования, являются одновременно проблемой словообразования, морфологии и синтаксиса. Спорным остается вопрос о грамматических связях элементов новообразования и его лексической или синтаксической природе (слово или словосочетание). Продолжает быть неясным и вопрос о графическом оформлении отаббревиатурных образований, как иноязычных, так и родных.

3. Стилистические функции инициальных аббревиатур

Образование новых слов осуществляется с номинативной или экспрессивной целью. В области современных аббревиатур-неологизмов очень удачно и активно сочетаются тенденция к экономии языковых средств и тенденция к экспрессивности.

Использование аббревиации как средство экспрессии особенно активно в описываемый период. Функционирование аббревиатур в тексте придает им дополнительную стилистическую нагрузку. Но эта нагрузка может создаваться еще на уровне словообразования. На это обратила внимание Е. А. Земская, характеризуя процессы современного словопроизводства (Земская 2000: 120-124).

Обычно считают аббревиатуры „скучными” и непонятными. Они трудно запоминаются или вызывают ложные ассоциации и неправильную расшифровку. Основные сферы действия аббревиатур, особенно инициальных, – деловая и научная речь, публицистика. Однако в современной языковой ситуации аббревиация служит не только официальной номинацией, но также средством экспрессии, художественной образности. Как это осуществляется?

1) Аббревиатуры могут принимать облик обыкновенного слова: *БРИЗ* – бюро по рационализации и изобретательству. Это так называемые слова-акронимы. Они благозвучны и легко запоминаются. Сближение аббревиатуры с обычным словом вносит определенную экспрессию в название, какой-то игровой момент. Это сейчас используют лидеры при выборе названия их партии: например, болгарская партия *ГЕРБ* (*Г*раждани за **е**вропейско **р**азвитие на **Б**ългария); в РЯ – *ОПЛОТ* России (**О**бъединенная **п**артия **л**юдей **о**граниченной **т**рудоспособности России). Российская объединенная демократическая партия получила наименование *ЯБЛоко* по инициалам ее создателей (**Я**влинский, **Б**олдырев, **Л**укин) (здесь журналистам пришлось дооформить аббревиатуру, чтобы получилось максимальное сходство с простым словом). Дериваты от этих аббревиатур тоже омонимичны обыкновенным словам (ср.

более употребительная форма *гербер*, наряду с *гербаджия*, и *яблочный*, *яблочник*). Облик обыкновенного слова можно придать аббревиатуре и при ее прочтении: *БиДе – БД* (Белый дом), *СеНеГалец* (житель СНГ) (здесь в дополнении с суффиксальным оформлением).

2) Игровая расшифровка общепринятых аббревиатур. Подобный прием и функционирование аббревиатур присущи языку прессы и массовой коммуникации, а также живой разговорной речи, жаргонам, речи молодежи. Например, студенты УНСС (одного из коммерческих вузов Болгарии) так расшифровали аббревиатуру своего вуза: **У**тре **н**осете **с**олидна **с**ума.

При образовании аббревиатур часто возникает омонимия. Противопоставление значений омонимичных аббревиатур создает комический эффект, порождает каламбур, шутку. Например, название журнала „*НЛО*" сразу возбуждает ассоциации с летающей тарелкой. Если читатель знаком с содержанием журнала, то тогда логична расшифровка его наименования – **Н**овое **л**итературное **о**бозрение.

Так, аббревиация, возникшая в официально-деловой и научной сферах речи, вовлекается в фонд экспрессивных средств языка.

3) Присоединение экспрессивных суффиксов, принадлежащих просторечной, сниженной лексике, к неадаптированным инициальным аббревиатурам английского происхождения. Чаще всего это происходит в компьютерном жаргоне. Суффиксы придают новому слову – отаббревиатурной лексеме – лишь экспрессивную окраску: оттенок непринужденности, фамильярности или грубоватости, не называя новую реалию или понятие.

Прибавление различных суффиксов к одной основе – иноязычной аббревиатуре придает деривату разнообразные экспрессивные оттенки:

CD > *сидишка, сидюк, сидюшка*;

PC > *писишка, писюк, писюшка, писюха, писишник*.

Для достижения игрового эффекта иногда иноязычное слово уподобляется знакомому, родному. Это явление, названное **фонетической мимикрией**, наблюдается обычно при адаптации слов иноязычного происхождения в компьютерном жаргоне. Сейчас мы находим примеры в области инициальных аббревиатур: некоторые английские аббревиатуры трансформируются в РЯ так, чтобы они звучали как сходные русские уменьшительные имена: *Аська < ICQ*, *Ромка < ROM*.

На основе описанных фактов можно заключить, что русские и болгарские инициальные аббревиатуры отличаются частотностью употребления и занимают важное место в современном словообразовании – как компрессивные номинации и как средство создания экспрессии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Аврамова, Ц. 1999: Наблюдения върху някои словообразувателни тенденции в езика на българските медии след 1989 г. // *Медиите и езикът*. София, 1999, 175–179 (Avramova, C. 1999: Nabliudeniia vyrhu niakoi slovoobrazuvatelni tendencii v ezika na bylgarskite medii sled 1989 g. // Mediite i ezikyt. Sofiia, 1999, 175–179).

Земская, Е. А. 2001: *Активные процессы в русском языке последнего десятилетия XX века*. Часть 4. Web. 05.02.2001 (Zemskaya, E. A. 2001: Aktivnye processy v russkom yazyke poslednego desyatiletiya XX veka. Chast' 4. Web. 05.02.2001). {http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/russianworld/28_55}

Земская, Е. А. 2000: Активные процессы современного словопроизводства. // *Русский язык конца XX столетия* (*1985–1995*). Москва: Языки русской культуры, 2000, 90–141 (Zemskaya, E. A. 2000: Aktivnye processy sovremennogo slovoproizvodstva. // Russkii yazyk konca XX stoletiya (1985–1995). Moskva: Yazyki russkoi kul'tury, 2000, 90–141).

Зозикова, М. 2013: Синтактичната транспозиция в българския език и ролята ѝ в съвременните семантични процеси. // *Научни трудове на ПУ*, том 50, кн. 1, сб. В, 2012 – Филология. Пловдив: УИ „П. Хилендарски", 2013, 313–318 (Zozikova, M. 2013: Sintaktichnata transpoziciia v bylgarskiia ezik i roliata j v syvremennite semantichni procesi. // Nauchni trudove na PU, tom 50, kn. 1, sb. V, 2012 – Filologiia. Plovdiv: UI „P. Hilendarski", 2013, 313–318).

НР 2003: Бонджолова, В. *Неологичен речник*. Велико Търново: Gaberoff, 2003 (NR 2003: Bondzholova, V. Neologichen rechnik. Veliko Tyrnovo: Gaberoff, 2003).

РНДЗ 2001: Пернишка Е., Благоева Д., Колковска, С. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001 (RNDZ 2001: Pernishka E., Blagoeva D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumi i znacheniia v bylgarskiia ezik. Sofiia: Nauka i izkustvo, 2001).

РНДСБЕ 1999: Бонджолова, В., Петкова, А. *Речник на новите думи в съвременния български език*. Велико Търново: Слово, 1999 (RNDSBE 1999: Bondzholova, V., Petkova, A. Rechnik na novite dumi v syvremenniia bylgarski ezik. Veliko Tyrnovo: Slovo, 1999).

Скляревская, Г. Н. 2001: Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы. // *Исследования по славянским языкам*. № 6. Сеул, 2001, 177–202 (Sklyarevskaya, G. N. 2001: Slovo v menyayushemsya mire: russkii yazyk nachala XXI stoletiya: sostoyanie, problemy, perspektivy. // Issledovaniya po slavyanskim yazykam. № 6. Seul, 2001, 177–202).

ТС-XX 1998: *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Под ред. Г. Н. Скляревской. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998 (TS-XX 1998: Tolkovyi slovar' russkogo yazyka konca HH v. Yazykovye izmeneniya. Pod red. G. N. Sklyarevskoi. Sankt-Peterburg: Folio-Press, 1998).

ТС-XXI 2006: *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика.* Под ред. Г. Н. Скляревской. Москва: Эксмо, 2006 (TS-XXI 2006: Tolkovyi slovar' russkogo yazyka nachala XXI veka. Aktual'naya leksika. Pod red. G. N. Sklyarevskoi. Moskva: Eksmo, 2006).

ГРАФОДЕРИВАЦІЯ
ЯК ВИЯВ НОВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ СЛОВОТВОРЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Інна НАЗАРЕНКО
Запорізький обласний ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою,
Запоріжжя (Україна)
E-mail: mr.nazarenko@meta.ua

GRAPHICAL DERIVATION
AS AN EXPRESSION OF NEW TRENDS IN DERIVATION
(ON MATERIALS FROM MODERN UKRAINIAN AND RUSSIAN)

Inna NAZARENKO

Abstract: Graphic derivative words in the modern language are the markers of public and lingual changes in the communication area. In particular indicate interlanguage interpenetration on word formation and the graphics levels, the impact of the development of shopping and entertainment and the computer industry to create neologisms, especially in the field of advertising and youth slang, the use of graphics of the game with the word as an element of satire in political processes of the country. The report provides a general overview derivative funds graphic - notes of the different semiotic systems: mathematical symbols, letters in different languages, iconic elements, separator characters, and so on, their communicative-pragmatic purpose.

Keywords: graphic derivative words, semiotics, interlanguage

Протягом останніх двох десятиріч абсолютну популярність у різноманітних сферах комунікації – публіцистиці, рекламі, художній літературі, Інтернеті, міській ономастиці – набув феномен графічного обігрування слова, під яким лінгвісти розуміють «некодифіковане оперування графічною стороною мовної одиниці, пов'язане з активізацією графо-орфографічних ігор зі словом» [10, с. 160]. Ідеться насамперед про широко вживані слова в сучасних текстах різного жанрового та стильового призначення: ***Web-сайт, PR-менеджер, MP3-плеєр, IBM-подібний, Про4ерк,*** пивбар ***Лит.Ra***.

Виділяючи способи словотворення за віднесеністю деривaційного оператора до певного рівня мови, В.П.Ізотов називає таке графічне словотворення графіксацією [6, с. 76], оскільки словотвірним оператором виступають графічні засоби (графічні виділення, розділові знаки, поєднання знаків різних семіотичних систем тощо).

Ідею виділення графіксації в окремий спосіб деривації підтримує Т.В.Попова, даючи цьому феномену більш точну назву з точки зору його словотвірної сутності – *графодеривація* (одиниця – графодериват) [10, с. 241].

Графічні оказіоналізми можуть виступати відповідником словосполучення, таким чином утверджуючи власний словотвірний статус, наприклад: *«Шевченко* ***proRock»***. Наведений графіксат у назві цього культурного проекту є ключовим сигналом, що організатори зробили спробу показати постать і творчість поета-пророка з нового кута зору, з позиції XXI століття, коли філософією життя стає енергія, потужність, нонконформізм, рок як світогляд та стиль життя.

Але своєрідність розгляданих одиниць полягає не тільки в їхньому особливому словотвірному статусі, у багатьох випадках доцільно розглядати графіксати й через призму стилістики, оскільки експресивність, емоційна складова, посилені потребою

дешифрування нової лексеми реципієнтом через внесення додаткового значення в узуальне слово: сайт ***Про100TVplus; ВІЛьна*** *вакцина. Дослідники розробили препарат, який покращує імунітет ВІЛ-інфікованої людини та максимально відтерміновує стадію СНІДу* (Україна молода, 02.12.2010, с.11).

До графодериватів належать також вербально-іконічні тексти – їхні окремі елементи виступають засобами візуалізації в інформаційно-комунікативному просторі. Вони характеризуються різноманітністю природи, типології, функціонально-прагматичного потенціалу, причин створення й ролі в письмовому спілкуванні. Наприклад, у назві *«Радіо Люкс»* буква Л зображена у вигляді з'єднаної пари вишеньок. Або: літера М у назві супермаркету електроніки *«Бомба»* схожа на електричний розряд.

Отже, складові частини графодериватів у межах однієї неолексеми можуть бути репрезентовані знаками однієї або різних семіотичних систем: мовних, немовних, прамовних, оскільки розглядані явища не існують поза графічним вираженням слова, тому до графічних елементів залучаються також курсив, шрифт, підкреслення, розташування знаків на різних рівнях, гра з кольором, іконічні елементи.

Значущість графодериватів для метамовного середовища значною мірою зумовлена їхньою семіотичною неоднорідністю та структурою – гомогенною, негомогенною або комбінованою. Виділяються три варіанти модифікації семантики графічно маркованого слова [12, с.203]: 1) нульова модифікація; 2) семантична модифікація; 3) стилістичні зміни (конотативні прирощення).

При нульовій модифікації (відсутності будь-яких змін у семантиці базового слова) активізується семантично незначний сегмент, тобто окремі букви: музичний альбом ***"АнтитілА»***, нічний клуб «***АльтернативА***». Замість певної літери може виступати іншокодовий елемент (***КіберПошт@, Ant°ека***); латиниця (***Земфира***, молодіжний портал ***МоЛодь***, фестиваль ***"КаЗантип"***, музичний альбом *«Тартак і* ***Нічлава****»*). Такі приклади частіше зустрічаються в назвах міських об'єктів і в номінації різноманітних реалій книжково-видавничої або молодіжно-розважальної сфери. Подібна модифікація форми слова пов'язана з реалізацією сигнально-апелятивної функції і не впливає на зміну значення. О.С.Денисова називає схожі випадки залученням графем у структуру слова без внесення додаткового смислового навантаження графічними (візуальними) плеоназмами, роблячи акцент на процесі дублювання візуальної та словесної інформації в слові [4, с. 509]. А досить поширене виділення некириличних літер оцінюється деякими дослідниками лише як прагнення наслідувати моду на американізацію, є показником «гламурності» [8, с. 136], що не призводить до утворення нових семантичних значень у слові («***Зомби*** *каникулы»* – назва фільму, ***МоЛоде*** *радіо*, заклад відпочинку ***Mismo*** *більярду*). Отже, при відсутності зміни семантики неолексем розгляданого словотвірного типу йдеться про статус варіантної одиниці та її належність до сфери формального варіювання слова: сайт *"Оціни* ***СебЕ!"***, модельне агентство ***"ІмІджцентр"***, мережа магазинів ***Домотехніка***.

Поява нового лексичного значення при графіксації базується насамперед на поділові слова на кілька сегментів різними способами – за допомогою дефісації, капіталізації, колоризації тощо (про ці способи графодеривації див. далі): морозиво ***Малюк-АМ*** (слово у формі давального відмінка множини за допомогою дефіса ділиться на іменник «малюк» та вигук «Ам!», яким часто супроводжується годування дітей)**,** магазин професійної косметики ***ПалітРа*** (графічна алюзія на давньоєгипетського бога сонця Ра); ***АВТОритет*** *для всіх, хто має авто* (реклама курсів водіїв); *Ото виграєте, шановні* ***безНАТОвці****, любителі "язичія"!* (Україна молода, 22.02.07, с. 10); сайт ***ViРецептu.org.ua***.

Розширення семантичної структури узуального слова може відбуватися за рахунок конотативних прирощень (ідеться про такі явища, як графічний каламбур, графон, графічна гра): *Клуб Психологического Туризма "**ДикОБРАЗ**"; Питання дня від "**ТВого дня**";* у зверненні до читачів часопису «Політика і культура» обіграється його абревіатура «*ПіК*»: *Шановні і любі серцю **ПіКадори** та **еПіКурейці**...!* (ПіК, 11/02, с. 35).

Нерідко автори графічних оказіоналізмів відходять від правописної норми, обіграючи звукову подібність узуального слова та новотвору, наприклад: рубрика в газеті «Телескоп» *«**БЛОГая** весть»*, у якій подаються новини з Інтернет-блогів відомих осіб. Або заголовок статті, присвяченої питанню анексії (відокремленню) Криму: «***ВідоКРИМлені***» (Україна молода, 19.03.2014, с.3).

Як уже зазначалося, новими словотвірними формантами виступають розділові знаки, шрифтові й регістрові виділення частини твірного слова, іншомовні морфемно-словесні елементи, оформлені латинською графікою, іншокодові (нелітерні) графічні засоби [11, с. 207]. Типології графічних оказіоналізмів з урахуванням словотвірного оператора пропонуються і багатьма дослідниками цього феномену [1; 4].

Найчастотнішим способом творення графічних оказіоналізмів визнається капіталізація – виділення семантично значущого сегмента слова великими літерами [1, 9]. Наприклад, реклама мобільного оператора: «***БЕЗЛІМітний** Internet»* (виділення збігається зі сленговим словом *безлім*, крім того виконує функцію миттєвого візуального враження за рахунок мовної економії); подібну прагматичну мету переслідує автор заголовка: ***ПЕНЯйте** на себе, або З речами на вихід. Новий Житловий кодекс дозволить стягувати пеню за комунальні борги та примусово виселяти мешканців із квартир* (Україна молода, 02.12.2010, с.2). Або реклама передплати газети «Україна молода» (абревіатура ***УМ***): *«УМ» – за **розУМні** гроші.*

Виділення певного фрагменту слова виконує прагматичне завдання: повторити назву реалії у складі слів, які мають яскраво виражену позитивну семантику: слоган сайту IZUM, присвяченому актуальним новинам моди, тенденціям здорового способу життя, розвагам у сучасному місті: *Все про **IZUMне** життя!* (обіграється назва міста *Ізюм* та фонетична близькість із російським словом «*изумительный*»). Або, наприклад, у назві вуличного пункту швидкого харчування для студентів «***ДеньОК»,*** дограф ***-ок,*** виділений окремо від усього слова асоціюється з американізмом «О'кей», що, очевидно, за задумом авторів, повинно налаштовувати покупців на позитивний настрій. Останній склад у другому слові газети *«Комсомольская **правДА!»*** виділений завдяки співзвучності зі стверджувальним російським вигуком «да», оскільки ствердження завжди позитивно впливає на емоційний стан людини через підсвідоме сприйняття реципієнтом як схвалення його дій (да / так – ти робиш правильний вибір, я тебе приймаю, ми союзники), а також дублює виділене слово: «да/так, правда і тільки правда». Подібний прийом використаний у назві логотипу фірми ***ВіконDA*** (у цьому випадку капіталізація супроводжується також колоризацією та графогібридизацією).

Капіталізація є поширеним засобом політичної алюзії як у російському, так і в українському мовному просторі: емблема з суцвіттям кропу і написом ***КРІПкий!*** (своєрідна іронічна відповідь на прізвисько українців *укроп*); *«Не **ЗЛИй** Майдан!»*; «***ЗМІєклюй***!» – плакат під час акції проти тиску політичного діяча Клюєва А.П. на журналістів, які висвітлювали події Євромайдану; плакати на демонстраціях у Москві в 2014 році *«Россия без **ПУТина**», «Мир. Труд. **МАЙдан»***; *Кучмоноїдам, **відМОРОЗкам*** [прихильникам партії О.Мороза]**,** *голубим пацанам вхід заборонено* (СТБ: Вікна-Новини, 12.07.06); *И тут один из них, **переПУтал** легковую машину электриков со снегоуборочным трактором коллег, и поехал за ним, убирая по **ПУти** снег* (https://www.facebook.com) – графіксована частина слів із повторюваним компонентом

ПУ наштовхує на алюзію з прізвиськом президента РФ В.В.Путіна, таким чином, натякаючи, що трагедія на злітній смузі була навмисно ініційована. Або: блогер коментує демонтаж пам'ятника Леніну, виділяючи семантичний компонент, співзвучний із прізвиськом очільника міста (*Гепа*): *У Харкові* ***ГЕПАнувся*** *Ленін* (https://www.face-book.com/oleksander.piddubny?fref=ufi).

У зв'язку з тим, що капіталізація може перетворювати слово на досить ємний змістовий компонент, її нерідко використовують у заголовках з метою не тільки окреслити тематичне коло інформаційного повідомлення, але й зорієнтувати читача в ідейному спрямуванні статті. Таким чином, втілюються взаємозаперечні прагнення автора: уникнути двозначності при вживанні співзвучних слів та наголосити, що смислові зв'язки між цими поняттями є і вони створюють нові асоціації: ***АРТ-обстріл.*** *Відомі художники виставили на аукціон свої роботи, щоб допомогти армії* (Україна молода, 30.07.2014, с.1) (використана фонетична подібність слів *арт – мистецтво* та елемент абревіатури *арт[илерійський]обстріл*); *Не лізь –* ***заБЛОКовано!*** (Україна молода, 17.07.2014, с.3) (замітка присвячена встановленню блокпостів під час політичної нестабільності*);* ***ГОСТи*** *из Таёжного Союза* (виділене слово вказує, що в інтернет-статті йтиметься про заборону на ввезення продуктів з України згідно з вимогами російського ГОСТу – *государственного стандарта*).

Другим за ступенем продуктивності способом графічної гри є поєднання літер різних алфавітів, насамперед латиниці й кирилиці. Т.В.Поповою був запропонований термін *графогібридизація*, застосування котрого можливе не тільки щодо використання латиниці, але й будь-яке «оформлення новоутворень за допомогою графічних засобів різних мов» [11, с. 231]: сценічний псевдонім співачки Оксани ***Vояж***, Клуб реконструкції давньослов'янського військового побуту ***"Яръ-Туръ"***, політичний плакат ***PoSSия***.

Одним із поширених нелітерних прийомів графічної гри є кодографіксація (термін Т.В.Попової), який полягає у використанні засобів різних кодових систем (цифри (тоді йдеться про вужче поняття – нумерографіксацію), символи) [10], таке явище в мовознавстві називають ще графічними плеоназмами [12]: ***Міні-Приколь4ик*** (короткий відеоролик на ю-тубі), ***"Мі100"*** (розважальний центр); ***ПРО100, про100тв*** (таке широке використання числа 100 як омофонної форми до буквенно-звукового оформлення слова дозволяє подвійне тлумачення слова: *просто ТВ* (тобто нічого іншого, крім телевізійних програм) та *про сто ТВ* (ідеться про сто телеканалів)). Знак відсотків давно закріпився у свідомості споживачів як сигнальний символ знижок на товари, чим скористалися автори рекламного плакату, застосувавши % замість української літери Ї через їхню графічну схожість: «*Щасливий* ***У%кенд***». У назві магазину ***Диск%нт*** цей знак вживається замість букви О. Ще одним прикладом кодографіксації є інетографіксація: сайт ***Кіберпошт***@, реклама інтернет-банкінгу ***«Колискова та б@нкінг»*** (https://www. facebook.com/oleksander.piddubny?fref=ufi).

Поширеним інструментарієм графодеривації є розділові знаки. Т.В. Попова розробила відповідну термінологію щодо кожного способу синграфеміки, тобто використання засобів пунктуації [11, с. 206–207].

Дефісація – розбиття слова дефісами на частини або склади з наданням йому іншого значення або поєднання словосполучення в одне слово за допомогою дефісів (фіксується частіше): особистий блог ***ХаТа Марти-Листів-нема***; *Наразі, щоб розібратися належним чином з темою містичного* ***шлюбу-на-смерть****, такою смислотворчою для авторчиної власної долі…вкажу на те, що й «Айша та Мохаммед» - то теж, у контексті цілої її творчості, епізод далеко не випадковий…* (Забужко О. Нотр Дам де Юкрейн-Українка в конфлікті міфологій, 2007 , с. 161); *…Аврелія, замкнена*

*в батьківському домі, як в одиночній камері, - «вогонь святої мрії» палить її зсередини, і, не маючи способу перетворити його «в діло», вона свідомо іде на компроміс і «знижує планку» - на користь іншої. Хоча «також королівської» мрії.., материного, а не батькового спадку, - обираючи «троянду» земної влади, доцентрового, «**в-себе-і-для-себе**», розвитку…* (там само, с.465); *Час поглянути в нього [дзеркало міфу творчості Лесі Українки] на **себе-сьогоднішніх**…* (там само, с.496); *Хоча гностична містика, яка, під християнським покровом, забезпечила йому духовну легітимацію (статус «**релігії-в-собі**»), і прийшла зі Сходу, однак окремої касти ж е р ц і в - в о ї н і в східні цивілізації не знали…* (там само, с.497). *Всенародна хвилина мовчання й молебень за полеглих - так само обов'язкові. День Незалежности, що відзначається ПІД ЧАС ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, має стати Днем Національної Єдности: не лубково-совкової ("**народ-і-партія-єдіни**"), а дійсно екзистенційної, шевченківської - "і мертвих, і живих, і ненарожденних"* (https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko?fref=ts). Дефісація у поданих вище прикладах виконує важливу ідейно-змістову роль у загальному контексті висловлювання: є не тільки інструментом створення неолексем, але й нових понять, образів, які є багатокомпонентними, об'ємними, рельєфними і водночас цілісними, неподільними.

Рідше використовується пунктуалізація – використання крапок, зазвичай для розділення повнозначного слова на семантичні або графічні сегменти: *Сьогодні стартували з проектом **"С.Е.К.С."** ("Сучасне Епатажне Креативне Слово")* (http://svkolo.org) – семантично та емоційно маркована абревіатура організаторами проекту вибрана недаремно, проте за допомогою крапок підкреслюється непосвяченому читачеві, що йдеться про щось інше, ніж заявлено в назві, що, своєю чергою, мусить викликати зацікавлення реципієнта. Аналогічний приклад – назва групи ***С.К.А.Й.*** є омофоном англійського слова ***Sky*** , таким чином, крапки завуальовують фонетичну подібність двох слів (супровідним елементом кириличного написання є піктографіксація – зображення літери А у вигляді зірки, що поглиблює асоціацію з небом). Ще одна ілюстрація того, як поліпунктуалізація перетворює загальновживане слово на абревіатуру: ***Ф.О.Н.Д.*** *Діани Макарової* (благодійна ініціатива *Фонд оперативної національної допомоги)* – у цьому випадку крапки засвідчують, що слово *Ф.О.Н.Д.* – це складноскорочене слово, яке вимагає розшифрування .

Апострофізація – вживання апострофа, зафіксована нами здебільшого у випадках, коли виникає потреба в адаптації незмінюваних запозичених слів до української/ російської словозмінної систем мови: *особиста сторінка **DiP'a,** інтернет-сторінка **Chacker'a.***

Екскламація – застосування знака оклику для розбиття слова на дві або більше лексем для візуального виділення назви або для використання його замість літери *і: **«!FEST»*** або ***«!ФЕСТ»*** (мережа концептуальних авторських ресторанів та напрямків у Львові); магазин ***«Патрон срв!с».*** Інший приклад екскламації: використання знака оклику в заголовку інтернет-сайту ***Задолба!ли*** з метою посилення емоційної складової слова через позиційне зміщення розділового знака.

Голофразис – написання кількох слів без пробілів – справляє подібний змістовий ефект, що й при дефісації, хоча дефіс все одно є візуальним знаком розділення. Тому голофразис призводить до утворення цікавих оказіоналізмів, як, наприклад, у вірші В.Стуса «Мені зоря сіяла нині вранці…»: *...жити – то не є долання меж, а навикання і **самособоюнаповнення***. Нерідко цей спосіб графодеривації використовують інтернет-блогери як засіб в'їдливої сатири або й сарказму щодо опонентів, передаючи таким чином своє презирливе ставлення до інтелектуальних або людських якостей певної особи або групи осіб: *Во-вторых, такие вот **леныторшины** в массовом порядке гордо*

именуют себя пЕарщиками и делают вид, что у них есть профессия. А в-третьих, сама ***ленаторшина*** *делает вид, что она не такая, что она гораздо более другая пЕарщица, и пЕарит самоё себя ... - то есть, одни сплошь отходы физиологии без малейшего конструктива* (https://www.facebook.com/PhiLOLOdeva?fref=photo). Реакція блогера на результати виборів у парламент України:

Вещают четыребалогиодинзвягильскийодинбойкоодинвилкулодиншуфричипрочаяшваль (https://www.facebook.com/); *Лавров диагностирует такую информацию, как* ***самивиноваты***, *Европа не может рассмотреть наличие рфтехники* (https://www.facebook.com/profile.php?id=100 001681001806&fref=ufi). За допомогою голофразиса утворюються неологізми, які в суспільно-політичному дискурсі обростають великою кількістю асоціативних значень, зокрема це стосується таких неолексем, які вже стали мемами сьогодення, наприклад, *крымнаш, КрымНеНаш, героямслава*: *Слушает и читает Дева духоподъёмные выступления воинственно настроенных диванных богатырей – и тех, которые* ***крымнаш***, *и тех, которые* ***героямслава*** (https://www.facebook.com/PhiLOLOdeva?fref=photo). Виділені слова містять кілька семантико-аксіологічних значень: 1. особа, яка має певні політичні погляди; 2. світогляд особи; 3. загальний настрій та спрямування діяльності певної групи осіб; 4. ідеологічне гасло певного кола осіб, що не обмежується тільки питаннями належності Криму / державницького розвитку України.

Голофразис віднедавна перетворився на соціокультурне явище, оскільки за його допомогою утворюються хештеги в Інтернет-просторі, наприклад: ***#сестрительнюк, #прямийефір, #простозараз***, ***#повертайсяживим***, ***#Пушкиннашевсё, #Перечитаем-Пушкина, #ЗнакомьтесьПушкин*** тощо.

У графодеривації також використовуються засоби синграфеміки, зокрема шрифтизація та колоризація (гра з кольором шрифту [1, с. 68]). Наприклад, при написанні логотипу української творчої групи «***СвоєріднеКоло***» виділяється червоним кольором ***–рідне-***, що створює цікаву гру слів і понять: ***своє, рідне, коло*** та ***своєрідне*** [особливе] ***коло***); у назві російськомовної газети «Телескоп!» та її спеціального видання «Гороскоп!» останні дві букви, які нагадують вигук ***«оп!»***, іншого кольору, що акцентує увагу на розважальному, легкому спрямуванні газети. Підписом до демотиватора, на якому зображені В.Путін та Д.Медведєв у машині та О.Лукашенко, який іде поруч, є ***Подкинем*** *батьку!* (префікс ***под-*** виділений окремим кольором, завдяки чому виникає гра слів).

Дедалі частіше об'єктом графіксації в кириличних системах письма стають іншомовні слова, оформленні латинською графікою. Потрапляючи в українську та російську мови запозичення можуть швидко асимілюватися й активно використовуватися носіями мови – і як готова одиниця, і як база для створення різноманітних похідних, у тому числі і полiграфіксатів. Полiграфіксація – це «створення новотворів за допомогою графічних засобів різних мов» [10, с. 146–176]. Похідні, отримані шляхом полiграфіксації, мають неоднорідне графічне оформлення: частина такого деривата передається латинською, частина – кириличною графікою. Наприклад: назви телевізійних передач ***Чистоnew***, ***Infoшок***, магазин зоотоварів ***Zoологія***, модельне агентство ***"Це-models",*** пункт харчування ***«Мазох-café».***

За наявною в мовознавстві типологією способів словотворення з точки зору їхньої нормативності/ненормативності, узуальності/неузуальності [7] полiграфіксація належить до оказіональних способів. Полiграфіксати становлять значний інтерес для дослідника як особливий випадок інтеграції іншомовних елементів у систему сучасної української / російської мови. Серед полiграфіксатів Т.В.Попова та А.П.Галактіонов виділяють композити і симплекси [2]. Композитами є зазвичай двокореневі лексеми, утворені

шляхом словоскладання, перша частина сполуки – переважно англомовне слово або абревіатура, друга частина – український / російський компонент: *CD-диск, bluetooth-гарнітура, web-дизайн, fashion-індустрія, SMS-повідомлення / SMS-сообщение, Wi-Fi - зона.*

Поліграфіксати-симплекси з одним коренем, в яких латинською графікою подана коренева або афіксальні морфеми, становлять приблизно третину від загальної кількості таких похідних, але саме поліграфіксати, які презентують прості слова, надзвичайно різноманітні. Вони можуть поєднувати у своєму складі латинізовані корені і кириличні суфікси, латинізовані корені та українізовані (русифіковані) закінчення, кириличні корені та латинізовані афікси. Більшість таких поліграфіксатів – іменники, проте зафіксовані й відіменникові прикметники та дієслова: *SMS-ки, CDюк, DVDшник, PRник / PRщик , PRити / PRить, ITшник, VIPівський / VIPовский , CDROM- ний / CDROM-ный.*

Зафіксовано два поліграфіксати-симплекси з англійськими суфіксами в російській мові. Це назва фільму за однойменним романом С.Мінаєва ***«Духless»*** і книга М.Зінгера ***«Лохness».***

Назва роману «*Духless*» складається з двох частин – кореня «дух», записаного кирилицею, та суфікса -less, який в англійській мові вказує на відсутність в об'єкта якоїсь ознаки (тобто є відповідником російського префікса без-). З огляду на тему твору, хронотоп подій та описувану категорію людей (головний герой – топ-менеджер міжнародного банку, перебуває у відповідному оточенні – серед гламурних «вершків» суспільства), оказіональна назва роману, обрана автором, більш вдала, ніж загальновживаний російський відповідник «бездуховность», оскільки аксіологічне значення другого варіанту в сучасній метамовній площині дещо нівелювалося, асоціюється зі старечим менторством, повчанням, банальністю, штампом – принаймні у тієї категорії читачів/глядачів, на яку орієнтовані роман та фільм.

Оказіональна назва книги М.Зінгера «*Лохness»* утворена від сленгового «лох» - «наївна, довірлива людина» – та англомовного субстантивного суфікса –ness. Таким чином, ця неолексема може бути осмислена як узагальнювальний або абстрактний іменник: «усі люди лохи як щось єдине, цілісне» або «психологія, поведінка – все те, що об'єднує лохів, властиве їм» [2, с.316].

Подібні утворення (*«духless»,* «*лохness»*) посилюють ідейно-прагматичне спрямування художнього твору, надають текстові змістової глибини, роблять його багаторівневим. Крім того знаменують про новітнє лінгвосоціальне явище – не просто про діалог культур (у цьому випадку слов'яномовної та англомовної), а про результати невпинної глобалізації у тому числі й на комунікативному рівні.

Досліджувані поліграфіксати утворюються на базі різнотипних латинізованих коренів (основ). Висока частотність запозичених слів в українському / російському мовлені кінця XX – початку XXI століть, що зумовлює необхідність граматичного засвоєння іншомовних лексем і призводить до набуття ними відмінково-числових або родо-відмінково-числових – залежно від частиномовної належності – форм: *відправти лист* ***email'ом****, особиста сторінка* ***DiP'а*** *, вхід для* ***VIPів*** і под. Таким чином, долається асиметрія мовного знака через надання запозиченим словам закінчень.

Як видно з попередніх прикладів, у складі поліграфіксатів можуть бути не тільки словозмінні, але й словотворчі морфеми. До іншомовних основ додаються українські/ російські іменникові або прикметникові суфікси зі словотвірним значенням дії (-***зації/я***/), його похідного із вказівкою на істоту або неістоту (***-ник, -шник, -ер***) і стилістичного модифіката (***-к/а/):*** *Мр3-зація, QIP'івник, тр3шник, DOOMер, SMS'ка.*

Отже, межа між латинографічною основою та кириличними суфіксами та флексіями може маркуватися різноманітними графічними елементами: знаком апостро-

фа (*особиста сторінка* ***Kot'a***); дефісом (***SMS****-ка.*). Потреба в таких розподільних елементах виявляється в тому, що вони сигналізують про зміну графіки всередині слова. Проте поліграфіксати можуть не містити розподільних елементів, крім шрифтового виділення, як, наприклад, у назві рубрики одного з Інтернет-видань: ***VERTUальний*** *статус* (http://kontrakty.ua//). Такий маркер відсутній, зокрема, у відабревіатурних похідних, оскільки складноскорочене слово оформлюється зазвичай великими літерами, а приєднувані до неї морфеми – маленькими, що вже само по собі звертає увагу на межу різнооформлених морфем: *Як* ***VIPи*** *вели свою дітву до першого класу* (http:// glianec.com); *ДАІ «будує стосунки» з* ***VIPами*** (http://www.personal-plus.net).

Отже, аналіз поліграфіксатів виявив їхню різнотипність щодо морфемного складу та позиції різномовних елементів у слові, функціонального призначення, ступеню графічного, словотвірного та граматичного засвоєння. Разом з тим, не зважаючи на певну нелогічність, поліграфіксати-композити й симплекси в українській/російській мовах вирізняються номінативною самостійністю, значним поширенням у слов'янських мовах.

Ще одним із виявів графічної гри у сфері торгівлі та реклами є спосіб піктографіксації (інша назва цього явища – «креолізація» [3, с.6]) – поєднання в написанні слова графічних та піктографічних, іконічних, елементів. Зазвичай в основі творення піктографодеривата лежать асоціативні паралелі щодо схожості літер з окремими реаліями дійсності.

Найчастіше підлягає заміні малюнковим зображенням літера О, що пов'язано з її круглою формою. Так, нами зафіксовані найрізноманітніші відтворення зазначеної букви: колобки у назві однойменного магазину; повітряна кулька (назва організації, що влаштовує заходи для дітей «Лошарик»); закручений хвостик фантастичної істоти (назва книги Л.Ворониної «У пошуках Огопого»); шестірня (назва магазину офісної техніки); таблетка («Євроаптека»); крапля води (аптека «Живая вода»); самовар (однойменний магазин); заєць (зоомагазин «Золлі»); піч (пункт швидкого харчування «Чудопіч»); покришка (магазин з продажу шин та покришок); кнопка ґаджета (рекламна фраза магазину цифрової техніки «Святкуємо – знижки даруємо!»; телепередача «Автопілот-тест»; мережа магазинів «Алло»; магазин «Техпром»); обручка (магазин «Золотий вік»); ноутбук (однойменний магазин); монета (телепередача «Гроші»); голова зайця (назва музичного альбому «Роллікс»); коло із зірок як символ Євросоюзу із тризубом всередині (листівка «Євромайдан»); кнопка (магазин канцтоварів з однойменною назвою); годинник (рекламна агенція «Тедо»); бублик (магазин «Полтавська здоба»).

Не менш поширеними є смайлографіксати – новотвори з таким графічним елементом, як смайлик. Він може використовуватися замість літери О як позитивний емоційний маркер (наприклад, у назві телепередачі «Підйом» та магазину автотоварів «Автомаг»).

Зафіксоване також оригінальне застосування цього знака у період, коли в Україні аптекам заборонили у назвах та рекламі подавати інформацію про знижки та соціальні акції при продажу ліків. Так, мережа «Соціальний проект», видозмінили слово «соціальний» на «со☺☺☺льний».

Нерідко всередину букви О вмальовується якесь зображення, що надає слову не тільки власне лексичного значення, але й подає певне емоційне спрямування (як, наприклад, сердечко в букві О на товарах фірми «Фрекен Бок») або додаткову інформацію про заклад, фірму тощо, яка не міститься у самій назві (зірка, вписана в коло (сервісний центр «Патрон-серв!с»).

Нерідко піктограма дублює назву: буква К у вигляді кактуса в однойменного кафетерію; літера Д – будинок у назві магазину будівельних товарів «Новий Дім»; Е – у вигляді мармеладної скибочки (кафе «Мармелад»).

Зафіксовані й інші обігравання літер у назвах: буква Ш у вигляді трьох шабель (сирок «Мушкетер»); літери І у вигляді свічок як символу пам'яті у назві фільму «Тіні забутих предків», що перегукується з темою, ідеєю твору; фігурка людини (магазин «Одяг на біс»); замість крапки в букві І квітка чистотілу (кабінет дерматолога з однойменною назвою) та зірка (газета «Мрія», мережа магазинів «Комп'ютерний Всесвіт»); Р – у вигляді дубового листка в логотипі «Запоріжжя» дозволяє провести паралель із символом міста – запорізьким столітнім дубом; серп та молот дублюють букви С і Т в назві магазину сільськогосподарської техніки; у назві магазину «Фараон» буква Ф зображена у вигляді ока, що є одним із асоціативних образів Єгипту; А – кінчик пера (магазин «Канцелярія»); балалайка (назва телепередачі «Наші в Раші»; К – гітарист (логотип фестивалю «Рок») тощо.

Заради яскравого візуального та емоційного ефекту автори передачі «Розіграш» замість майже усіх літер назви використали піктограми, які зображали предмети, необхідні для розіграшу. Подібний прийом застосували для логотипу назви телепередачі «Недільний офіс».

Графодеривати нерідко називають креолізованими текстами у зв'язку з їхньою полісемантичністю, кількома змістовими площинами, метамовністю, що досягається завдяки прагматичній грі зі словом. Зокрема графічні каламбури нерідко утворюються шляхом поєднання англійського повнозначного слова, яке є фонетичним омонімом частини української /російської лексеми, що використовується в новітньому неймінгу, наприклад: сухарики ***Хрустеат*** (англійське слово *team – тема,* в сучасному молодіжному сленгові має значення *вартісна пропозиція; справа, за яку можна взятися*, отже, назва продукту містить прихований рекламний заклик). Подібні випадки: пункт харчування ***Cmoloveая,*** пивниця ***BearЛога*** (кількарівнева гра слів: рос. *берлога* / лігво ведмедя + омофонна асоціація з англійським *beer* / *пиво*); сторінка в соціальній інтернет-мережі вигаданого персонажа ***ФиLOLогическая*** *Дева* (англійська абревіатура *LOL* перекладається як «гучно вголос сміючись», власне, і виявляє додаткові нюанси тематичного та експресивного спрямування авторських дописів).

Часто графодеривати утворюються комбінованим способом. Наприклад, капіталізація + екскламація: ***«ПутеВО!дитель*** *по Новоссибирску»* (великими літерами виділяється семантичний компонент *во,* який є в російській мові вигуком абсолютного схвалення, захоплення, наголос при цьому виконує підсилювально-видільну роль експресивізації неолексеми). Ще один оказіоналізм – ***інТРОНізація***, виникнення якого пов'язане з інтронізацією новообраного предстоятеля Української православної церкви Московського патріархату Онуфрія**.** Графодериват утворений гібридним способом: за допомогою поліграфіксації та капіталізації. Таким чином, відбувається гра зі смислами: інтронізація як факт + англійський прийменник ***in*** (*в, всередину*) + трон як символ російського самодержавства, оскільки трон митрополита був прикрашений двоголовим орлом, що асоціюється з гербом Росії. Отже, в заголовку сконденсовано передається загальне спрямування статті: осуд представників згаданої конфесії через підтримку релігійної політики РФ, її самодержавницьких настроїв.

Сучасний світ у багатьох його сферах спрямований на споживача. Саме тому товар (матеріальний та нематеріальний) повинен бути впізнаваний, цьому і служать логотипи, фірмові знаки, нерідко використовувані в графічній рекламі, коли логотип стає частиною слова. Якщо знак фірми, підприємства тощо перетворюється на мем, він водночас стає об'єктом і знаряддям мовотворчості. Наприклад, у демотиваторі

завтракаеМ. обедаеМ. ужинаеМ. лечиМсЯ поєднується капіталізація, графогібридизація та емблематика (літера М – логотип мережі пунктів швидкого харчування Макдоналдс). У новій книзі *«**Гантомная** боль. #maidan»* перша літера оформлена як позначка-кнопка Фейсбуку, що слугує своєрідним натяком читачеві: в основу книги лягли інтернет–повідомлення цієї соціальної мережі.

Виникнення графодеривації та, зокрема, піктографіксації викликане насамперед позалінгвальними чинниками: тісні міжмовні зв'язки; необхідність швидко переробляти сучасний потік інформації та миттєво реагувати на неї; орієнтація на споживача в умовах засилля реклами, яка, щоб бути поміченою, повинна буди оригінальною, лаконічною, легкою для сприйняття та емоційно маркованою.

Семантико-стилістичні можливості графіксатів надзвичайно великі. Значна частина таких неолексем уже ввійшла в активний мовний обіг, це стосується насамперед слів зі сфери сучасних комп'ютерних технологій. Цей мовний шар нерідко не мав або з часом втратив емоційну маркованість, оскільки спрямований виконувати функцію називання. Винятки становлять слова, утворені за вже поширеними сленговим моделями за допомогою певних суфіксів або безафіксним способом.

Головними продуцентами творення графіксатів є насамперед Інтернет-спілкування, реклама, торговельно-розважальна галузь. Саме в цих сферах і виникають оказіоналізми з яскравими конотативними, емоційними значеннями, що досягається завдяки вільній грі зі словом та найрізноманітнішими графічними елементами, у тому числі й малюнковими зображеннями. Поширення графодеривації пояснюється комунікативно-прагматичними настановами неологічних метатекстів: незвичність, яскравість, візуальна привабливість, лаконічність привертають увагу потенційних покупців, клієнтів, користувачів тощо.

Отже, графічне обігрування слова на сьогодні в сучасних українській та російській мовах є високопродуктивним явищем, яке демонструє креативні можливості мовної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Беданокова З. К. Графическая игра в современной российской рекламе с позиции прагматики // Вестник Пятигорского гос. лингв. ун-та. – Пятигорск: ПГЛУ, 2009, № 3, с. 64–69. (Bedinokova, Z. K. Graficheskaya igra v sovremennoj rossijskoj reklame s pozicii pragmaitiki // Vestnik Pyqtigorskogo gos. lingv. un-ta. – Pyatigorsk: PGLU, 2009, № 3, s. 64–69)

Галактионов А. П., Попова Т. В. Морфемные типы номинативных полиграфиксатов-симплексов в современном русском языке // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского: ННГУ, 2011, № 5, с. 313–317. (Galaktionov, A. P., Popova, T. B. Morfemnye tipy nominativnyh poligrafiksatotov-sipleksov v sovremennom russkom yazyke // Vest. Nizhegorog. un-ta im. N. I. Lobachevskogo: NNGU, 2011, № 5, s. 313–317.)

Гетьман З. О. Тексти з іконічним компонентом як результат креолізації комунікації // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка. – Київ: КНУ, 2006, №40, с.6-7. (Het'man, Z.O. Teksty z ikonichnym komponentom yak rezul'tat kreolizaciji komunikaciji // Vistnyk Kyivs'koho nac. in-tu im. T. H. Shevchenka. Kyiv: KNU, 2006, №40, s. 6–7.)

Денисова Э. С. Активные словообразовательные процессы в языке современных СМИ // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского: ННГУ, 2010, №4, с. 507–510. (Denisova E. S. Aktivnye slovoobrazovatel'nye process v yazyke sovremennyh SMI // Vestn. Nizhegorod. un-ta im. N. I. Lobachevskogo: NNGU, 2010, №4, s. 507–510.)

Земская Е. А. Язык как деятельность. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. (Zemskaya, E. A. Yazyk kak deyatel'nost'. Moskva: Yazyky slavyanskoj kul'tury, 2004.)

Изотов В. П. Параметры описания системы способов русского словообразования. – Орел: ИТЛ, 1998. (Izotov, V. P. Parametry opisaniya sistemy sposobov russkogo slovoobrazovaniya. – Orel: ITL, 1998.)

Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: Монографія. – Київ: Акцент, 2007. (Kolojiz, Zh. V. Ukrajins'ka okazional'na deryvaciya: Monohrafiya. – Kyiv: Akcent, 2007.)

Кронгауз М. Русский язык на грани нервного срыва. – Москва: Знак: Языки славянских культур, 2007. (Krongauz, M. Russkij yazyk na grani nervnogo sryva. – Moskva: Znak: Yazyki slavyanskih kul'tur, 2007.)

Нефляшева И. А. Окказионализмы как реализация словообразовательных возможностей // Филологический вестник. – Майкоп: АГУ, 1999, № 1, с. 97–108. (Neflyasheva, I. A. Okkazionalizmy kak realizaciya slovoobrazovatel'nih vozmozhnostej // Filologicheskij vestnik. Majkop: AGU, 1999, №1, s. 97–108 .)

Попова, Т. В. Графодеривация: варьирование слова или словообразование? // Предложение и Слово. Кн. 2: Материалы IV Международного научного семинара «Развитие словообразовательной и лексической системы русского языка». – Саратов, 2010, с. 196–206. (Popova, T.V. Grafoderivaciya: Varirovanie slova ili slovoobrazovanie? // Predlozhenie i Slovo. Kn. 2: Materialy IV Mezhdunarodnogo nauchnogo seminara "Razvitie slovobrazovatel'noj I leksicheskoj sistemy russkogo yazyka". Saratov, 2010, s. 196–206.)

Попова Т.В. Новое в русском словообразовании конца XX – начала XXI вв. // Материалы XXXIII конгресса МАПРЯЛ. – София, 2007, с. 206–208. (Popova, T. V. Novoe v russkom slovoobrazovanii konca XX – nachala XXI vv. // Materialy XXXIII kongressa MAPRYaL. – Sofia, 2007, s. 206–208.)

Серебренникова Ю. С. Графический вкус языковой свободы: к вопросу о статусе феномена неканонической визуализации слова // Молодые голоса. – Екатеринбург: ЛИТУР, 2013, с.201 – 212. (Serebrennikova, Yu. S. Graficheskij vkus yazykovoj svobody: k voprocu o statuse fenomena nekanonicheskoj vizualizacii slova // Molodye golosa. Ekaterinburg: LITUR, 2013, s. 201 – 212.)

Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX в.) –СПб: изд-ство Михайлова В. А., 2002. (Smetanina, S. I. Media-tekst v sisteme kul'tury (dimaièskie procesy s yazyke I stile zhurnalistiki koca XX v.) – SPb: izd-stvo Mihajlova V. A., 2002.)

КОНТРАСТНОСЕМАНТНИЧНИ УСТОЙЧИВИ СРАВНЕНИЯ С АНИМАЛИСТИЧЕН ЛЕКСИКАЛЕН КОМПОНЕНТ В БЪЛГАРСКИ И СЛОВЕНСКИ ЕЗИК

Ана КОЧЕВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН, София (България)
E-mail: anak@abv.bg

CONTRAST SEMANTIC PERSISTENT COMPARISONS WITH ANIMALISTIC LEXICAL COMPONENT IN BULGARIAN AND SLOVENIAN

Ana KOCHEVA

Abstract: The proposed development is an attempt to present a new classification of set phrases comparisons in view of the previously registered semantic characteristics. The bulk of animalistic lexical components of set phrases repeated in Bulgarian and Slovenian. Different type of imagery in this type of comparative forms different fragments of both linguistic picture of the world - Bulgarian and Slovenian - and is a testament to national originality in both languages.

Keywords: comparative, Bulgarian Slovenian, idioms, animalistic vocabulary

Устойчивите сравнения (компаративите) в различните езици дълго време са били обект на дискусия, същността на която се състои в това – дали са част от истинската фразеология или съставят особена група, която трябва да бъде изследвана специално. У нас битуват и двете схващания. Най-ярки представители на тезата, че устойчивите сравнения съставят особена група, която може да бъде отразена частично с разглеждане само на дясната част на компаратива, напр. *като бик*, а не *як като бик* са трите авторки на двутомния фразеологичен речник на българския език (Вж. Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974 (т. I) Представителка на тезата, че устойчивите сравнения са цялостно сложноструктурно и неделимо единство, е Кювлиева 1986. Лексикофразеологичната практика и особено тази, която е свързана със съставянето на двуезични съпоставителни фразеологични речници и изследвания показва, че компаративите са неотменима част от фразеологията и в нея те се представят в пълната си форма (В случая сравни и Кебер 2003 Frazeološki slovar slovenskega jezika (poskusni zvezek); Орел 1996 Slovensko-angleški in angleško-slovenski slovarček živalskih frazemov, т.е. източниците, откъдето е извлечен тук материалът за съпоставка.

При съпоставителното изследване между два езика е възможно в единия език да битува „класически” фразеологизъм с пълна десемантизация на компонентите, докато в другия език да е налице компаратив с частична десемантизация, т.е. устойчиво сравнение, което означава, че при съпоставянето е изключено да бъде пренебрегнато фактическото състояние в името на една или друга теория.

Накратко, компаративите тук се разглеждат като фразеологични единици (в широкия смисъл на думата фразеология).

Компаративите играят огромна роля за разгръщане на полисемията в лексикалната система на всеки един език. Въз основа на тях възникват новите метафорични значения, които всъщност са преносни значения, получени след елиминиране на сравнителната дума (компаратора) *като колкото, какъвто* и пр.), т.е. изразът *Той е*

пчела в смисъл на ’работлив’ (метафора) е получен след отпадане на сравнителния съюз *като* и на еквивалентната характеристика *работлив* от по-ранен компаратив *той е работлив като пчела → Той е пчела*. С други думи компаративът като база за метафората е експлицитно сравнение, а метафората като резултат – имплицитно. Метафората е съкратен компаратив, без най-ярките му особености: сравнителния съюз *като* (*колкото, какъвто*) и квалификационната характеристика, която се превръща в нова, но вече преносна семантика.

Както отбелязва Кювлиева, 1986: 239 „очевидна е по-високата честота на анималистичната лексика” при устойчивите сравнения. „Най-често – според Кювлиева 1986: 67 – образът се изгражда от лексикални единици, означаващи *животни* – диви и домашни, *птици, насекоми, влечуги, риби*. Този факт свидетелства за тяхната ранна поява, докато човекът е бил в непосредствена връзка с природата, която той често я одухотворявал, като е приписвал човешки черти на животни, птици и др.” Този анимализъм е отразен в голям брой УС. В раздела *диви животни, птици, влечуги, насекоми, риби* тя сочи устойчиви сравнения с лексикални компоненти: *вълк, заек, мечка, сърна, маймуна, камила, папагал, мишка, мравка, пчела, паяк, пор, къртица, бълха, въшка, червей, змия, смок, оса, конска муха, гущер, рак, жаба, риба, костенурка, гарга, врабче, кукувица, керкенез, папуняк, сврака, гарван, славей* и др. В раздела *домашни животни и птици* Кювлиева сочи устойчиви сравнения с лексикални компоненти *агне, бивол, бик, вол, гъска, патка, кон, коза, коте, крава, куче, магаре, яре, кокошка, свиня, петел, пуяк, теле, кокошка, даначе, копой*.

Словенската изследователка Орел 1996:112, сравнявайки най-честите словенски лексикални компоненти във фразеологизмите със съответните английски, отбелязва за словенски език като по-типични следните анималистични лексеми: *bik* ’бик’, *čebela* ’пчела’, *črv* ’червей’, *gad* ’гад’, *golob* ’гълъб’, *gos* ’гъска’, *jagnje* ’агне’, *jajce* ’яйце’, *kača* ’змия’, *koklja* ’квачка’, *kokoš* ’кокошка’, *konj* ’кон’, *koza* ’коза’, *kozel* ’козел’, *krava* ’крава’, *kura* ’кокошка’, *lev* ’лъв’, *lisica* ’лисица’, *lisjak* ’лисугер’, *maček* ’котарак’, *mačka* ’котка’, *medved* ’мечка’, *miš* ’мишка’, *mravlja* ’мравка’, *pes* ’пес’, *petelin* ’петел’, *polh* ’плъх’, *polž* ’охлюв’, *ptiček* ’птица – м.р.’, *ptica* ’птица’, *ptička* ’птичка’, *rak* ’рак’, *riba* ’риба’, *sova* ’сова’, *sraka* ’сврака’, *sršen* ’стършел’, *svinja* ’свиня’, *tele* ’теле’, *tič* ’птица’, *uš* ’въшка’, *vol* ’вол’, *volk* ’вълк’, *vrabec* ’врабец’, *zajec* ’заек’, *zver* ’звяр’, *zverina* ’зверица’, *žaba* ’жаба’, *žival* ’животно’, *živina* ’животно’.

В основната си част анималистичните лексикални компоненти на фразеологизмите се повтарят в двата езика. Друг е въпросът, че в доста случаи се получават съществени разлики при *избора* на една или друга набедена „черта” на животното като представителна за сравнението. Така например в словенски *žolna* (кълвачът) се свързва с пиенето на алкохол, докато в български това е немислимо и непонятно: *piti kot žolna* (пия като кълвач) ’много пия’. Разликите в образите, легнали в основата на думите и съжденията, между езиците са тъкмо доказателство за различните картини за света у различните народи.

В предлаганата от мен разработка тук се опитвам да представя една нова класификация на фразеологизмите сравнения с оглед на досега зарегистрираните семантични характеристики, дадени от авторите на изследванията в български и словенски, без да интервенирам в техните текстове.

Компаративите и в български, и в словенски се обособяват в три групи с характерни семантични особености: **първата,** най-голяма група се състои от устойчиви сравнения, изградени на базата на **по-високата степен на качеството и коли-**

чеството: *крада като сврака* 'много крада'; *пъргав като сърна* 'много пъргав, извънредно подвижен'; *marliv// priden//delaven jak čebelica//mravlica* (работлив, трудолюбив като пчела//мравка 'много работлив', т.е. отбелязва се по-висока степен на първоначалната характеристика. Както посочва Кунин 1966:12-18 дясната част от сравнението се превръща във „фразеологичен интензификатор". Семантичните дефиниции на този тип устойчиви сравнения „се превеждат" – според мен – с помощта на адвербиални характеристики от типа на *много, съвсем, извънредно, извънредно много, напълно, твърде много, прекалено много*, т.е. налице е по-висока степен на качеството или количеството, зададени в лявата част: ***Ям*** *като вълк* '**Ям** бързо и лакомо'; ***Оголел*** *като оскубан вълк* '**Оголял** съвсем, много'; ***Пея*** *като славей* '**Пея** извънредно хубаво, божествено'; ***Нападаме*** *като скакалци* '**Нападаме** в извънредно голямо количество'. Този тип компаративи, свързани със степента на качеството или количеството, тук наричам **градуални**.

При **втория** тип компаративи във фразеологичните изследвания не се отбелязва семантичната интензификация на действието. В общото значение на устойчивото анималистично сравнение се повтаря семантиката от лявата част, изоставя се сравнението в дясната част и се привеждат нови сведения относно обстоятелствата, при които е извършено *действието* (преди всичко фразеологизмите от този тип са изразители на *процесуалност*, представена естествено от глаголи). Този вид фразеологични сравнения наричам **нативни**, тъй като в семантичните обяснения се открива доста разказвателност и обстоятелственост: *Облизвам се като котка за лой* 'Облизвам се с голямо желание да вкуся нещо, което обичам'; *Гледам като магаре пред иконостас* 'Гледам глупаво, тъпо, без да разбирам нищо'. От този тип са словенските *Greti (gojiti, rediti) kačo na prsih* (Отглеждам змия в пазвата си 'Извършвам добрина на човек, който е неблагодарен и враждебно настроен'); *Imeti kačo v žepi* (Имам змия в джоба си; т.е. в кесията си 'Останал съм без пари').

Третият тип устойчиви сравнения, на които тук се спирам специално и са предмет на анализ, в количествено отношение не са най-многобройни, но за сметка на това семантично са най-ярки. Типа наричам **контрастносемантичен**, тъй като общото значение на компаративите е диаметрално противоположно на компонентите, от които е изграден: в български – *Бързам като гущер въз баир* 'Никак не бързам'; *Радвам се като крава над мъртво теле* 'Никак не се радвам'; и в словенски – *Toliko razume kot krava na boben* (Толкова разбира колкото крава от барабан, тъпан 'Нищо не разбира')

Както се отбелязва в „Терминологичен речник по хуманитарни науки" 2007:190 „контрарните понятия са понятия от един род, едното от които има в съдържанието си такива видови отличия, които в съдържанието на другото се отричат. Имат взаимоизключващи се видови признаци". Подобна е дефиницията в посочения речник и на също логическия термин **противоречиви понятия** (с. 336): „противоречиви понятия (контрадикторни понятия) Лог. Понятия от един род, едното от които има в съдържанието си такова видово отличие, което в съдържанието на второто понятие се отрича, без да се замести с друго видово отличие. Напр. *добър – недобър, редовен – нередовен, законен – незаконен*. Сумата от обемите на двете понятия изчерпва изцяло обема на родовото понятие".

За да бъдат разграничени логическите термини от езиковите, тук въвеждам като езикови термините: **контрастна лексема, контрастносемантично сравнение** (**контрастносемантичен компаратив**) и под. Те са по-широки от термина **антоним,**

който се отнася само до една дума, свързана с едно понятие. Контрастносемантичното сравнение отразява релацията му и със съждението (отрицателното). Отрицателното сравнение се изгражда чрез противопоставяне между вербално изразения образ и цялостното значение на компаратива: *Обичаме се като котка и мишка* (вербално изразена обич) 'Никак не се обичаме' (цялостно значение на компаратива).

Отрицанието („Терминологичен речник по хуманитарни науки" 2007:283) като „логическа операция, при която от съждението **а** с помощта на логическия съюз **не** се получава съждение с противоположно истинна стойност: **-а/ä (не –а)**" е легнало в основата на логическото отрицателно съждение, а оттам и на отрицателното (контрастното) езиково сравнение.

Контрастносемантичните компаративи са изградени на базата на следните особености, които се допълват взаимно:

а) **парадоксалност** – представяне на невярното, невероятно твърдение като реално, с цел то да бъде отречено. В български: *Прилича ми, отива ми колкото на свиня ботуши; Прилича ми колкото на свиня звънец//джангарак; Прилича ми колкото на свиня обица; Прилича ми колкото на свиня седло; Прилича ми колкото на бивол камбана; Прилича ми колкото на магаре седло; Прилича ми като на камила опашка* – всички с общо значение 'Никак не ми прилича'. В словенски: *Podati se komu kot svinje sedlo* (Прилича му като на свиня седло)*; Podati se komu kot kravi sedlo* (Прилича му като на крава седло); *Podati se komu kot magarcu sedlo* (Прилича му като на магаре седло); *Podati se komu kot zajcu boben* (Прилича му като на заек барабан) – всички със значение 'Никак не ми прилича'.

Графичният образ на този тип компаративи е следният:

В български:

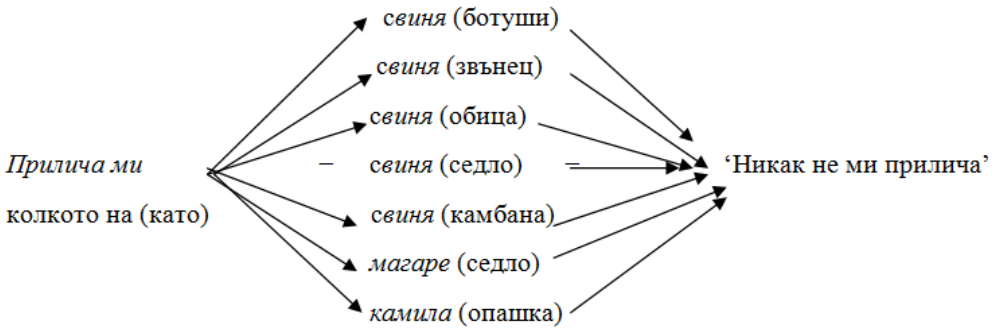

В словенски:

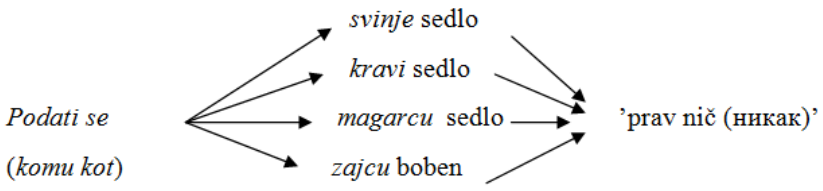

Сходствата и евентуалните различия между двата езика намират отражение в следния обобщен графичен образ:

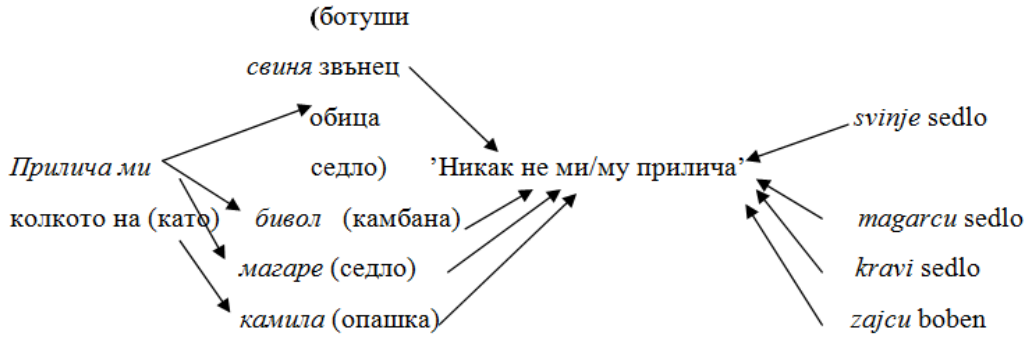

Уговорката „евентуални различия" се прави, тъй като графиката е съставена на базата на *зарегистрирания* досега в посочените източници материал в двата езика. Не е сигурно дали по-нататъшните проучвания с попълването на нов материал в празните клетки от единия или другия език, няма да променят досегашната картина.

б) При контрастносемантичните устойчиви сравнения са налице съчетания от думи с **оксиморонен характер**, т.е. компонентите, от които те са съставени, смислово се самоизключват: *Разбирам колкото свиня от гръцки* 'Нищо не разбирам'; *Обичаме се като мишка и котка* 'Никак не се обичаме'.

В словенски: *Lepa ko mačka slepa* (Красива като сляпа котка 'Никак не е красива; грозна'); *Umie peti kakor zajec na boben aba na boben* (Умее да пее като жаба на барабан 'Никак не умее да пее'); *Biti (si) prijatelja kot pes in mačka* (Приятели са като кучето и котката 'Не са приятели').

в) **Антитезисното** построение на компаративите от този тип между цялото сравнение и неговата семантика езиково се постига чрез антоними, получени след отрицание – *разбирам – не разбирам*: **Разбирам** колкото магаре//муле от кантар 'Нищо **не разбира**'; *обичам – не обичам:* **Обичам** както кучето от тоягата 'Никак **не обичам**'; *прокопсал съм – не съм прокопсал:* **Прокопсал съм** като бясно куче 'Никак **не съм прокопсал**'; *добре ми е – не ми е добре:* **Добре ми е** като рак на въглен 'Никак **не ми е добре**'.

В словенски: *Razumeti se//spoznati se na kaj kot zajec na boben* (Разбира от това като заек от барабан 'Нищо не разбира').

И в двата езика се появяват семантичните интензификатори *никак//нищо* и *нič* (словенски). Заедно с второто отрицание *не/ne* те образуват двойно отрицание: 'никак не'/'нищо не' (български) и '*nič ne*' (словенски): *Загрижил съм се като вълка за овцете* 'Никак не съм се загрижил'; *Мил ми е като на овцете вълка* 'Никак не ми е мил'; *Прокопсал съм като лисица в капан// като мишка в армея//като синигер в кратуна* 'Никак не съм прокопсал'. Примери с *нищо не: Разбирам колкото свиня от тиква//диня//кал* 'Нищо не разбирам'; *Виждам като жаба у тиня* 'Нищо не виждам'; *Разбирам колкото магаре от военна музика// от кладенчова вода* 'Нищо не разбирам'.

В словенски: *Toliko razume kot krava na boben*(Толкова разбира като крава от барабан) *'Nič ne razume'* (Нищо не разбира).

Често семантичните антоними са от рода на 'умен' – 'глупав', 'хубав' – 'грозен', 'тънък' – 'дебел': *Умен колкото попово прасе* 'Много глупав'; *Хубав като прасе в помия* 'Много грозен, нехубав'; *Тънък като свиня* 'Много дебел'. Освен добре

изявените антонимични отношения тези случаи са свидетелство и за преходния характер между контрастносемантичните и градуалните компаративи с интензификатор ’*много*’ (’много глупав’, ’много грозен’). Преливността между типовете в известен смисъл е мотивирана и от семантичните обяснения, които дават събирачите и тълкувателите на материала. (Ще припомня, че в това отношение не се намесвам и не преформулирам техните обяснения, а извършвам класификациите върху материала и формулировките, такива, каквито са приведени от тях. Повече от ясно е обаче, че и обективно в различни случаи такава преливност съществува и тя не бива да бъде пренебрегвана при анализа, защото, от друга страна, е доказателство за неделимостта на категорията *устойчиви сравнения* като цяло.

г) **Абсурдността** е друга отличителна черта на този вид компаративи. В български: *Помагам като пети вол у ярем* ’Никак не помагам’; *Дотрябвало ми е нещо като на петел петал* ’Никак не ми е дотрябвало’. В словенски: *Gospodariti kakor pes v konopljah* (управлявам, домакинствам като куче в конопени засаждения ’Не управлявам, не домакинствам’).

д) **Хиперболизацията** е неотменим белег на контрастносемантичните устойчиви сравнения. Намаляването или увеличаването на размерите на животните, за да се изрази негативно отношение към тях и да се получи обратен семантичен резултат, е съпровождаща тяхна особеност. Ще приведа посочения вече пример *Тънък като свиня* ’Много дебел’, в който освен контраста е налице и градуалност, свързана с визиране на обема.

Контрастносемантичните компаративи в двата езика имат сходни и различителни черти, що се отнася до типа образност, свързана с избора на различни „черти на животните”, смятани за представителни, а също така и до имената на предметите, участващи във фразеологизмите.

Сходни черти откриваме при устойчивите сравнения от типа на *Прилича//подхожда ми//му като на свиня//магаре седло; Podati se komu kot svinje sedlo// kravi sedlo// magarcu sedlo* (за които вече стана дума), а **различителните черти** са налице при фразеологизмите с устойчив семантичен компонент ’разбирам’//’razumeti (se)’//’spoznati se’: *Разбирам колкото свиня от гръцки//тиква//диня//кал; Разбирам колкото магаре от военна музика//кантар//кладенчова вода; Toliko razume kot krava na boben; Razumeti se//spoznati se na kaj kot zajec na boben* ’Нищо не разбирам’.

За „разбирането” в български език са избрани *военната музика, кантарът, кладенчовата вода, гръцкият език*, а в словенски *boben* (барабанът). Барабанът участва в множество устойчиви сравнения, срвн. *zajec na boben, krava na boben, žaba na boben* и т.н. Причината за това е, от една страна, начинът за широко разгласяване в миналото чрез барабан, а от друга – употребата му във войската. Свързването му с животните, които нямат отношение към него и не го проумяват, разбира се, е безсмислено и парадоксално, както в повечето случаи при този тип сравнения: „Това е вещ, която заекът не разбира, не познава, не умее, затова е избран барабанът. Както е видно от пощенските картички, на които е изобразен заек, леко е във фраземите да се замени заекът с крава или жаба” – Кебер 2003: 117.

Различният тип образност при този вид компаративи оформя различни фрагменти от двете езикови картини за света – българската и словенската – и е свидетелство за **националното своеобразие** на двата езика.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ

Keber, J. 2003: Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana.

Кунин, А. 1966: Фразеологические интенсификаторы в современном английском языке – Иностранные языки в школе. (Kunin, A. 1966: Frazeologicheskie intensifikatoryj v sovremennom anglijskom jazyke – Inostrannyie jazyki v shkole)

Кювлиева, В. 1986: Устойчивите сравнения в български език. София. БАН. (Kjuvlieva, V. 1966. Ustoichivite sravnenia v bylgarski ezik. Sofia. BAN.)

ФРБЕ 1974: Фразеологичен речник на българския език. Т. I. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. София. (Frazeologichen rechnik na bylgarskia ezik. T. I. K. Nicheva, S. Spasova-Mihailova, Kr. Cholakova. Sofia.)

ФРБЕ 1975: Фразеологичен речник на българския език. Т. II. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. София. (Frazeologichen rechnik na bylgarskia ezik. T. II. K. Nicheva, S. Spasova-Mihailova, Kr. Cholakova. Sofia.)

Orel, S. 1996: Slovensko-angleški in angleško- slovenski slovarček živalskih frazemov B: Stanko Klinar (uredil). Prispevki k tehniki prevajanja iz Slovenščine v Angleščino. Radovljiva, Didakta.

АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ АСПЕКТІВ У СЛОВОТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ СЛІВ З ПРЕФІКСОЇДОМ ЄВРО-)

Інна Степанівна БЕРКЕЩУК
Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина)
E-mail: inna-berces@rambler.ru

ANALYSIS OF COGNITIVE ASPECTS IN UKRAINIAN LANGUAGE WORD FORMING (BASED ON WORDS WITH PREFIXOID EURO-)

Inna BERKESHCHUK

Abstract: In suggested research work the cognitive aspects in Ukrainian language word forming (on material of words with prefixoid EURO-) are analyzed. The meaning of component EURO- is specified. In dictionaries a big amount of socio-political and economical lexical units is presented. We suggest such external lingual factors as striving of Ukrainian people for better life, faith in better future, the following main factor of their creating as we, Europe orientation, to be the main cause of their creation. In spoken language the neologisms with component EURO- also occur, but they are fixed only in linguistic dictionaries.

Keywords: prefixoid EURO-, cognitive aspect, language picture of the world, external linguistic factors, derivative.

Поняття мовної картини світу ґрунтується на вивченні уявлень людини про світ. Як глобальний образ, вона являє собою основу світобачення, світовідчуття і реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова. Сукупність уявлень про світ, зафіксованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в певну систему поглядів, які потребують свого подальшого осмислення.

Сукупність уявлень про світ, зафіксованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в певну систему поглядів, які потребують свого подальшого осмислення.

Зміни в словниковому складі – це складний процес, характерний для сучасної української мови. Під впливом культурних та економічних чинників все більшого поширення в лексиці рідної мови набувають одиниці із префіксоїдом ЄВРО-. Останнє десятиріччя в українській мові активною є лексема *Європа*, а особливо компонент ЄВРО-, який став словотвірною основою багатьох нових слів нашого часу.

Об’єктом нашого дослідження є іменники із префіксоїдом ЄВРО-. Словотворчі засоби в українській мові переконують нас у тому, що рідна мова багата, розширює сферу вживання словотвірних формантів, засобів загалом. Предметом дослідження статті є когнітивний аспект аналізованих новотворень та їх структурно-семантичні особливості. Обрана тема частково була предметом дослідження у працях Земської О. О., Клименко Н. Ф., Маслов Ю. С.

Компонент ЄВРО- у лексикографічних працях трактується як Перша складова частина складних слів, що вносить значення: до держав Західної Європи [Словник 2009: 360].

Уважаємо, що творення та використання субстантивів із компонентом ЄВРО- обумовлено тенденцією до економії мовних засобів для творення слів (європарламент – європейський парламент).

Зазначимо, що у "Словнику української мови" Б. Грінченка зафіксовано три слова; *Європа, європеєць*. Приклади до цих слів подано з текстів І. Нечуя-Левицького: "*Ми кланяємося новим гуманним ідеям, які давно розійшлись по Європі й ледве оце добираються до нас. Ми вже стали європейцями*" [Словник 1996: 466].

Розглянемо, у якій кількості фіксуються лексеми із аналізованим компонентом у сучасних словниках.

Великий тлумачний словник української мови подає такі субстантиви: *євро, євроракети, євробанк, євробачення, євровалюти, єврогрупа, євродепозити, євродолари, єврокард, єврокредити, євролінія (кредитна лінія в євродоларах), євроноти, єврооблігація, європеєць, європеїзація, європеїзування, європейка, європейці, європеоїд, європій, європоцентризм, євроринок, єврочек* та ін. [Словник 2009: 360].

Цей словник уже подає євро як грошову одиницю більшості країн Євросоюзу і євро – "першу складову частину складних слів, що вносять значення стосовно до держав Західної Європи".

"Великий зведений словник сучасної української лексики" подає такі субстантиви: євразієць, євразійський, євро, євробанк, євро бачення та ін (загалом 40 слів) [Словник 2003: 325].

Велике прагнення народу до покращення рівня життя спродукувало низку лексем: *євроатлантист, єврогальмо, єврогість, євродепутат, євроінтегрант, євроінтеграція, європарламентар, європосада, євросоюзівець, єврочиновник*. Розглянемо тлумачення цих новотворів та визначимо аспекти, що спричинили творення дериватів.

Лексема *євроатлантист* називає особу – прихильника євроатлантичного блоку (курсу) («*Перспектива ж референдуму мобілізує євроатлантистів, зорганізує і змусить провести потужну кампанію, - цитує слова Медвєдєва сайт «Обозреватель»*); *євродепутат* – депутат Європарламенту («*польські євродепутати почали збір підписів за визнання Голодомору-33 в Україні геноцидом*»); *євросоюзівець* – особа (чиновник) із Євросоюзу («*просто брюссельській бюрократії потрібно ще доопрацювати проект, щоб визначити, чиєму законодавству підлягатимуть ці табори, хто керуватиме: Верховний комісар ООН чи хтось із євросоюзівців*?»).

Інтеграцію в Європу почали називати іменником *євроінтеграція*, а особу, що має відношення до цього процессу – *євроінтегратором* («*Але при цьому всьому єврочиновники сказали дві ключові тези для України, достатні для початку євроінтеграції офіційного Києва», «... не так давно пощастило побувати на одній неформальній вечірці європейських дипломатів у Києві та наших урядових євроінтеграторів*»).

Аналіз лексем свідчить про активну тенденцію до розширення лексико-семантичного поля із компонентом євро-.

Проаналізувавши вже раніше зроблені дослідження, варто наголосити на первинному значенні компонента ЄВРО-. Із грецької воно означає легке пересування. У переносному значенні - успіх, розважливість, "багатство", "достаток", у поточному значенні – це просто фортуна. Римляни окреслили цей успіх докладніше – fortuna sekunda. Це слово має етимологічний зв'язок із грецькою мовою й означає, окрім розважливої фортуни, південно-східний вітер, євр (euroos, eurous), поет. буря, вітер [Трофимук, Трофимук 2001: 207]. Польський дослідник А. Боровський вважає, що не випадково сьогодні так охоче говорять про "єврореманти" чи про різні "єврокарди" або "єврорегіони", якими б немилозвучними ці неологізми не були. Це, на його думку, один зі збігів, який свідчить про те, "що до нас завжди долинає далеке і притлумлене, але, однак, стимулювальне відлуння античної традиції, яка співтворить європейську свідомість" [Borowsky 1999: 19].

Варто докладніше розглянути функціонування ЄВРО- не як самостійної одиниці, а як компонента складних слів. Сьогодні слова з компонентом ЄВРО- – це суспільно-політична лексика: *євроінтеграція, єврохартія, єврокомісія, європарламент, євроконституція, євродепутат, єврокомісар, євроделегати, єврокорпус, європолітики, єврокандидати, євроструктури, єврорегіони, єврочиновники, євросусіди, європрикордонники, єврогромадянство* та ін. Серед них трапляються лексеми з елементом оцінності: *євробюрократи, єврооптимізм, євродогма, європесимізм, європретензії, євроскептики, євроциніки, європрагматики, європарадокси, єврооочікування, євронадії, євробалаканина, єврократія, єврофобія* та ін.

Велика за обсягом група на позначення економічних явищ та реалій. Наприклад, *євроекономіка, євроконсорціум, єврокредит, єврозона, євровалюта, євробанк, євроіндекс, євробон, єврооблігації, євроринок, євродопомога* та ін. Об'єднувальним чинником до творення нових слів є спорт, як-от: *євроспорт, євроліга, єврокубок, єврочемпіонат, євротурнір, єврофутбол* та ін. Щодо численних утворень, які "починаються на євро-, але означають не щось узагальнено-європейське, а побутові речі", "євро-речі", то, на думку О. Гриценка, ця "євро-наліпка" до предметів і явищ, притаманних нашому, українському сучасному життю, свідчить не стільки про філологічне явище, скільки про дію символіки споживчих товарів, зокрема про "символізм європейських товарів" [Гриценко 2001: 17]. Ці "шматочки справжньої Європи вилучають нас із "малоєвропейського контексту" і "долучають до Європи". "Євротовари" уособлюють для нас "євроякість", а євросервіс, єврообслуга, єврокомфорт творять нам єврожиття, "створюють враження, що ми вже опинилися на Заході". Хоча насправді це враження хибне.

Окрім аналізованих новотворів український народ активно вживає такі лексеми, як *єврогардини, єврошпалери, єврочерепиця*. Уважаємо, що основним чинником творення таких іменників є прагнення до купівлі товарів іноземного виробництва, наслідування, що є негативним елементом у нашій свідомості.

Велика кількість суспільно-політичної та економічної лексики із префіксоїдом ЄВРО- дозволяє зробити висновки, що .українців вабить Європа перш за все з економічної точки зору.

Отже, за останні роки лексеми із префіксоїдом ЄВРО- стрімко розвинула лексико-семантичне поле, збагатила свій семантико-асоціативний та словотвірний потенціал. Особливо продуктивними є новотвори з префіксоїдом ЄВРО-, різноманітні за тематичними групами. До того ж не тільки у суспільно-політичній та економічній, а й у побутовій сфері. Цього, на жаль, ще не вповні ілюструють лінгвістичні словники.

"Євроназивання" охоплює всі сфери суспільства, навіть відображає його стан і рух. Лексико-семантичне поле лексеми Європа – відкрита і чутлива до суспільних змін система, передусім через семантичну місткість свого ядра.

Людина, що живе в соціумі, послуговується мовою не може бути ізольованою і стояти осторонь тих процесів, які відбуваються в суспільстві. Вона постійно взаємодіє із навколишнім світом, відчуває його вплив і сама впливає на його розвиток.

Картина світу, безумовно, є національно забарвленою, адже інтерпретується крізь призму національного світобачення та світорозуміння.

Аналіз дериватів із компонентом ЄВРО- дозволяє говорити про позамовні чинники, що впливають на творення лексем: прагнення до кращого життя, намагання наслідувати європейські традиції, звичаї, обряди, прагнення до так званої «європеїзації». Саме ось ці чинники стимулюють продукування іменників економічної та суспільно-політичної галузі із компонентом ЄВРО-.

Результати дослідження відкривають перспективи подальшого вивчення проблем розвитку словотвірної системи у когнітивному аспекті.

Литература

Грінченко 1996: Грінченко, Б. Словарь української мови: Т.2. Київ, 1996. (Hrinchenko, B. Slovar' ukrajins'koji movy: T.2. Kyiv, 1996.)

Словник 2009: Великий тлумачний словник української мови. Київ, ВТФ «Перун», 2009. (Velikij tlumachnyj slovnyk ukrajins'koji movy)

Словник 2002: Орфографічний словник української мови. Київ, 2002. (Orfohrafichnyj slovnyk ukrajins'koji movy. Kyiv, 2002.)

Словник 2003: Великий зведений словник сучасної української лексики. Київ, ВТФ «Перун», 2003. (Velykyj zvedenyj slovnyk suchasnoji ukrajins'koji leksyky. Kyiv, VTF "Perun", 2003.)

Трофимук, Трофимук 2001: Трофимук, М., Трофимук, О. Латинсько-український словник. Львів, Вид–во ЛБА, 2001. (Trofymuk, M., Trofymuk, O. Latyns'ko – ukrajins'kyj slovnyk. Lviv, Vyd-vo LBA, 2001.)

Borowsky 1999: Borowsky, A. Powrot Europy. Krakow, 1999.

Гриценко 2001: Гриценко, О. Доба євроремонту // Критика, січ. – лют., №1-2. 2001. (Hrycenko, O. Doba Yevroremontu // Kritika, sich.-lyut., №1-2. 2001.)

ВНЕШНЕЯЗЫКОВЫЕ ФАКТОРЫ АКТИВИЗАЦИИ СЛОЖНЫХ СЛОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ГАЗЕТ)

Иванна МЫСЛИВАЯ-БУНЬКО
Восточноевропейский национальный университет, г. Луцк (Украина)
E-mail: ivmyslyva@ukr.net

EXTERNAL LINGUISTIC FACTORS OF COMPLEX WORDS ACTIVIZATION IN MODERN LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE (NEWSPAPER BASED)

Ivanna MYSLYVA-BUNKO

Abstract: The article describes the factors of complex words origin in modern literary Ukrainian language: socio-economic and political changes in Ukraine of XXIst century; swift scientific and technological advance; person's cultural and educational needs; reviving international relations of Ukraine; tendency to globalization and internationalization; overpatching of state language status; modern aesthetic tastes. All these events and processes regardless of their positive or negative importance for Ukrainian society are still a reason of active creating and usage complex words in language.

Keywords: newspaper, Ukrainian language, complex word, external linguistic factor.

На современном этапе развития общества очень возросла роль СМИ. Это обусловлено их тесной связью с окружающей действительностью и чувствительностью к общественным, экономическим, культурным, научно-образовательным измененим в государстве и мире, а также основным назначением – реагировать на злободневные события, факты и явления современности. Газета как неотемлемая часть публицистики постоянно отражает временные параметры и поэтому фиксирует языковую парадигму, ее современное состояние, демонстрирует авторские поиски в создании слов (композитов, юкстапозитов, аббревиатур). В этом контексте в современном украинском литературном языке активизируются некоторые способы создания слов, а именно: осново- и словосложение, абревиация, и как последствие – интенсивное функционирование в речи сложных слов. И это не случайно, такие лексические единици имеют несколько весомых преимуществ перед другими. Во-первых, они всегда меньше, чем словосочетания, сравнения или даже предложения, на основе которых построены. Итак, они выступают «наиболее экономичным средством номинации» (Стишов 2005: 143), а также средством «языковой компрессии, конденсированного выражения мысли» (Мова і час 1977: 33). Во-вторых, «во многих коммуникативных ситуаций возникает необходимость в высказывании двух идей одной лексемой, словом» (Азарова 2000: 6). А отсюда и вытекает закон экономии лингвальной энергии, что крайне важно для прессы. В-третьих, благодаря сочетанию в сложных словах разных (по структуре, семантике, сфере использования, окраске) основ, целых и сокращенных слов эти лексемы по сравнению с простыми имеют «больше стилистических возможностей, больше познавательно-оценочной силы, больше понятийной и эстетической вместимости» (Ковальов 1983: 25). Все перечисленное имеет четкое прагматическо-стилистическое направление – вызвать у читателя газеты новые эмоции, оценки, ассоциации, развить

воображение, сформировать необходимое для журналиста отношение к изображаемым событиям и явлениям, повлиять и убедить адресата.

Факторы возникновения любых слов в языке длительное время находятся в центре внимания исследований учёных-лингвистов. Вопросы о причинах создания сложных дериватов обзорно и вскользь описаны в трудах таких зарубежных и украинских специалистов, как А. Мартинэ, У. Байчура, Е. Земская, Н. Jadacka, B. Kreja, K. Waszakowa, С. Семчинский, А. Стышов, Н. Клименко, Е. Карпиловская, Е. Селиванова, Н. Стратулат, М. Навальная, Т. Коць и др. С этой точки зрения наша работа имеет актуальность и теоретическое значение.

Цель статьи – выделить и описать факторы активного возникновения сложных слов в современном украинском литературном языке (на материале украинскоязычных газет «День», «Високий замок», «Дзеркало тижня», «Сільські вісті», «Літературна Україна», «Україна молода», «Експрес»).

Потенциал сложения как способа образования слов в современном украинском языке вообще и печатных масс-медиа XXI века в частности связан с действием экстралингвистические (внешнеязыковых) факторов. Экстралингвистические факторы толкуем как такие, что лежат за пределами языка, в сфере внешнего мира относительно языка. Среди них выделяем социальные, экономические, исторические, культурные, эстетические, производственные, то есть те, которые «определяют специфику развития науки, техники, культуры, специфику политических отношений, а в связи с этим и специфику развития всего общества» (Турчак 2003: 310).

Изменения 90-х гг. XX века (приобретение Украиной независимости, повышение статуса украинского языка, расширение его сфер функционирования, свобода слова, переориентация общественных ценностей и т. п.) и их продолжение в XXI веке (политическая нестабильность, Оранжевая революция, экономический кризис, стремительное развитие науки и техники, оживление международных связей и др.). повлекли сдвиг как на словообразовательном уровне, так и во всей языковой системе.

Отношение между экстралингвистическими процессами и сложной лексикой не всегда можно проследить легко, четко, понятно. Достаточно часто возникают проблемы с соотношением сложного дериваты с тем или иным фактором влияния на его появление в языке прессы. Поэтому внешнеязыковой импульс может быть установлен только в общем виде. На основе собранного фактажа условно группируем внешнеязыковые факторы на такие:

1. Социально-экономические и политические изменения в Украине XXI века. Политические проблемы, экономическая нестабильность стали импульсом для интенсивного создания и применения разнотипных сложных слов как названий лиц, партий, признаков, процессов в языке газет современности (*БЮТ* – Блок Юлії Тимошенко*, АТО* – антитерористична операція*, депутат-коаліціант, депутат-олігарх, дипкорпус, економічно-ефективний, комунгосп, країна-імпортер, кремлівсько-олігархічний* реванш*, міністр-нашоукраїнець, політик-реформатор, політрада, слабосила* економіка*, Соцпартія, фінансово-економічний* й ін.): *Секретар* ***політради Соцпартії*** *Михайло Мельничук помер під час з'їзду СПУ* («Сільські вісті», 27.10.2009); *За нього проголосували 54* ***депутати-коаліціанти*** *за необхідної кількості 51* («День», 12.03.2013); *Успішні* ***політики-реформатори*** *теж хочуть зробити максимум одразу після приходу до влади* («Дзеркало тижня», 31.08.2012). Возникновение количественно большой группы сложных слов социально-политического характера связано прежде всего с бурной политизацией современного общества.

2. Стремительный научно-технический прогресс и необходимость проинформировать общество о мировых изобретениях, «новинках» техники побуждает журналистов к

использованию разноотраслевой терминологии, которой свойственна семантическая емкость, информативность и структурная негромоздкость: *газогенераторний* котел, *гідропневмоакумулятор, зерножниварка, нафтопереробний* завод, *прилад-тепловізор, рентген-апарат, ціноутворення, семикаскадний соломотряс, товарообіг, фахівець-епідеміолог, хіміорезистентний* туберкульоз, *холодостійка* культура, *шумоізоляція* тощо, напр.: *По-перше, високу пропускну здатність комбайна ACROS 530 забезпечує застосування великого молотильного барабана діаметром 800 міліметрів і* ***п'яти-клавішного семикаскадного соломотряса*** («День», 26.09.2008); *Респіроцит, по суті, –* ***гідропневмоакумулятор****, здатний нагнітати всередину себе 9 млрд молекул кисню* («Дзеркало тижня», 25.10.2013).

3. Культурные, образовательные потребности личности (*ЗНО* – зовнішнє незалежне оцінювання, *вистава-бенефіс, військово-терористичний, соціально-побутовий* захід, *книгозбірня, комуністично-атеїстичний* час, *лінійно-стрічкова* кераміка, *національно-визвольний* рух).

4. Оживление международных отношений Украины, тенденции к глобализации и интернационализации сказались на пополнении украинского словаря заимствованиями. Соответственно и публицистика отреагировала на открытость современного украинского общества перед другими государствами, развитие политических, социально-экономических, культурных, научно-образовательных связей Украины с западным миром: *ФФУ попередньо домовилися про* ***спаринг-матчі*** *збірної України у 2010 році* («Експрес», 24.12.2009); *Армані відкриє* ***інтернет-бутик*** («Відомості.ua», 04.10.2007); *Бельгійський художник відкрив* ***арт-ферму****, де робить розписи-татуювання на свинях* («Експрес», 16.10.2008). Значительную часть юкстапозитив составляют англицизмы или лексемы с компонентами английского происхождения: *боді-арт, бренд-менеджер, веб-сторінка, онлайн-архів, піар-хід, поп-зірка, прайм-тайм, тур-менеджер, чоловік-комп'ютер, VIP-водій.*

В исследуемый период особой интенсификации получили определенные словообразовательные типы аббревиатур и композитов с древнегреческими и древнелатинскими морфемами прилагательного происхождения: ***авіа-***, ***авто-***, ***агро-***, ***аудіо-***, ***біо-***, ***відео-***, ***еко-***, ***енерго-***, ***електро-***, ***кіно-***, ***радіо-***, ***теле-***, ***фото-*** та ін., напр.: *авіарейс, аудіоспадщина, біогаз, екостежина, електропастух, радіодрама, телекермо, фотопоезія.*

Существенный рост количества заимствованных образующих слов-основ, которые обозначают важные реалии и понятия определенной исторической эпохи, обусловило появление так называемых ключевых слов. Можем выделить следующие центральные слова-основы: ***арт-, бізнес-, євро-, інтернет-, нарко-, онлайн-, піар- / PR-, секс-, VIP-***, от которых образовано разветвлённые группы производных, напр.: ***євро-*** *– євродепутат, єврокомісія, євродорога, євротуалет, євромрія, євроскептик, єврошпарина* и др.

5. Изменение статуса государственного языка способствовало применению в прессе XXI века дериватов с родными (украинскими) основами-словами: *волинянин-українець, гостроязикий, лихослів'я, мама-зозуля, матуся-страдниця, медовар, нашоукраїнець, Україна-ненька, ягідка-чорничка* и т.п., напр.: *Чому б їм не використати і такий шанс покинути* ***Україну-неньку****?* («Високий замок», 27.03.2013). Отметим, что в этот период активно творят композиты и частичносокращенные аббревиатуры с помощью таких производительных собственных компонентов, как: ***держ-*** ← державний (*держкомпідприємництво, держмайно, держохорона, держстандарт, держцензура*), ***держава-*** (*держава-паразит, держава-сусід*), ***високо-*** (*високолюдяний, високоморальний, високоудійний*), ***все-*** (*всеєсенгевський, всеохопливий, всепланетарний*), ***само-*** (*самопізнати, саморобний, саморозвиток, самосвідомість, самоутвердження*), ***укр-*** ← український

(*Укргазпроект, Укрзалізниця, Укрпошта*). Однако эта тенденция, по сравнению с процессом интернационализации украинского лексикона, не проявляется масовым сложением.

6. Демократизация всех отраслей общественной жизни. В условиях государственной перестройки конца XX – начала XXI века процессы демократизации и либерализации в современном украинком литературном языке и газетах в частности обозначены активизацией сложных слов с отрицательной окраской (функционирование жаргонизмов, вульгаризмов), заимствованых и оказиональных лексем.

7. Интерес к сложными словами в определенной степени вызвано эстетическими вкусами нового времени, влиянием культуры и идеалов определенной эпохи. Прежде всего это замечаем в активном заимствовании сложных слов из западных языков, для которых эти единицы знаковые: *автопаркинг, айс-борд, бебі-бум, бодигард, дрес-код, фаст-фуд, флеш-моб, фронтмен, шоурум, шоумен, food-дизайнер* и т. п., напр.: *Британці вважають* ***фаст-фуд*** *причиною рахіту і цинги* («Високий замок», 07.07.2013). Достаточно «модный» способ создания лексем среди современных авторов – юкстапозиция (сложение самостоятельных слов). Благодаря ей образовано смыслово наполненные и эмоционально окрашенные дериваты-инновации: *горе-коханець, горе-суддя, Льоша-мерседес, полковник-стукач, тамада-терорист* и т.п.

8. Психологические импульсы, в частности явление табу, желание выразить субъективные чувства (позитивные или негативные), стремление к гиперболизации, иронии, сарказма неотъемлемы в процессе активного использования сложных дериватов в языке публицистики. Так возникает немало положительно и отрицательно оценочных языковых единиц: *Винахідливий* ***крадій-гурман*** *«затероризував» один із супермаркетів Львова. Чоловік регулярно крав з магазину червону ікру та сигарети «Мальборо»* («Експрес», 05.07.2012); *...****Донецько-олігархічна*** *влада зачепила за живе – зазіхнула на власність малого і середнього бізнесу...* («Вісник+К», 25.11.2010).

Итак, изменения общественно-политического, государственного и экономического строя Украины, научно-технический процесс, расширение международных отношений, демократизация и либерализация всех отраслей общественной жизни – все эти события и процессы, независимо от своего положительного или отрицательного значения для украинского общества, есть и продолжают быть причиной активного создания и использования в языке сложных слов.

Литература

Азарова, Л. 2000: Азарожа, Л. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції. Вінниця: Універсум–Вінниця, 2000. (Azarova, L. Skladni slova v ukrainskiy movi: struktura, semantyka, kontseptsiya «zolotoi» proportsii. Vinnytsya: Universum–Vinnytsya, 2000)

Ковальов, В. 1983: Ковальов, В. Словотвір художніх неологізмів. // *Українська мова і література в школі*, № 6, с. 24–27 (Kovalov, V. Slovotvir khudozhnikh neologizmiv. // Ukrainska mova i literatura v shkoli, № 6, s. 24–27, 1983.)

Мова і час 1977: Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1977. (Mova i chas 1977: Mova i chas. Rozvytok funktsionalnykh styliv suchasnoi literaturnoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 1977.)

Стишов, О. 2005: Стишов, О. Українська лексика кінця XX століття: (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Пугач, 2005. (Styshov, O. Ukrainska leksyka kintsya XX stolittya: (na materiali movy zasobiv masovoi informatsii). Kyiv: Pugach, 2005.)

Турчак, О. 2003: Турчак, О. Активізація процесів розвитку оказіональної лексики в мові преси 90-х років XX століття. // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Мовознавство»*. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетров. ун-ту. Вип. 9, с. 309–315, 2003. (Turchak, O. Aktuvizatsiya protsesiv rozvytku okazionalnoi leksyky v movi presy 90-kh rokiv XX stolittya. // Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seriya: «Movoznavstvo». Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskogo universytetu. Vyp. 9, s. 309–315, 2003.)

СОЦІАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНІ КОНОТАЦІЇ ОНІМІВ У ЗМІ

Ірина ІЛЬЧЕНКО
Запорізький національний університет «Запоріжжя» (Україна)
E-mail: irina_ilchenko@bk.ru

SOCIO-EXPRESSIVE CONNOTATIONS NUMB IN THE MEDIA

Irina ILCHENKO

Abstract: The article deals with the proper names that are identifiers of reality and wet important role in establishing linkages text socio znachenie realities. The specifics of the operation was speechless in the media is the acquisition of social connotations, i.e. the shades of meaning that help to reveal socially important facts, processes, phenomena, which affect the native names.

Keywords: onim, anthroponym, toponym, connotation, pragmatics.

У газетному тексті власні назви виступають як ідентифікатори дійсності, що відіграють важливу роль у встановленні зв'язків тексту з соціально значеннєвими реаліями. Особливістю функціонування онімів у засобах масової інформації є набуття ними соціальних конотацій, тобто таких відтінків значення, що допомагають розкрити соціально значущі факти, процеси, явища, яких стосуються носії імен.

Соціально-історичні фактори призводять до появи нових, вторинних емоційно-оцінних, емоційно-експресивних відтінків і семантичних нашарувань у багатьох іншомовних антропонімів та топонімів, роблять можливим експресивно-стилістичне функціонування цих власних імен в українській мові. Вживання такого роду слів надає вислову особливого звучання, особливої суспільно-політичної значущості (Чабаненко 2002 : 264).

***Сталінград** на **Дніпрі**[1];*
***Крим –** не **Галичина**[2];*
*Хто кому програв **Зміїний?**[3];*
*У **Москві** – воду решетом, на **Закарпатті** солярку – відрами*[4].

В публіцистичному стилі імена мають експресивне навантаження, тісно пов'язане з їх соціальною роллю, яка зумовлюється екстралінгвістичними чинниками й випливає з самих функцій засобів масової інформації. Роль соціального складника в значенні власних назв як важливого елемента публіцистичності зростає в період суспільно-політичних зламів, коли змінюються суспільні настанови, цінності, переосмислюється ставлення до осіб, подій, історичних періодів:

***Юлю** труять газом*[5];
Україна –** друг **Європи[6];
Українські** солдати **Джейн[7];
*Герой свого часу, або **П. Симоненко***[8];

[1] НА, 2011, № 34, С. 7.
[2] СП, 2011, № 6, С. 3.
[3] ДТ,2011, № 24, С. 21.
[4] МУ, 2011, № 5, С. 1.
[5] МУ, 2011, №. 88, С. 3.
[6] НА, 2011, № 8, С. 1.
[7] НА, 2012, № 41, С. 4.
[8] ДТ, 2011, № 29, С. 4

Хіба ж то за ***Кучми*** *була епоха?*[1];

До чого призвела ***Полтавська битва***[2]*;*

Інцидент за участю журналістів у ***Врадіївці*** *вичерпано*[3].

Різні політичні та фінансові групи через підконтрольні ЗМІ формують різне ставлення до відомих імен. Соціальна роль денотата зумовлює його значення в кожен конкретний період часу (Ковалевська 2001 : 32).

*Спробуйте «****Юльчину*** *радість» і «****Шуфрича*** *в бокалі»*[4];

Кримський *хан* ***Гірей, Кучма, Янукович, Ющенко, Тимошенко*** *і всі-всі*[5].

Кучма *– це наш* ***Брєжнєв***[6].

Додаткова сема має експресивний, часто емоційно-оцінний характер. Якщо вона втрачає експресивне забарвлення, тобто коли наявне чітке розщеплення денотата за ономастичними полями, це може свідчити про появу нового енциклопедичного значення оніма. Емоційно-оцінний характер семи обумовлений суспільними реаліями, зокрема настановами, уявленнями певних соціальних груп.

Російське *ембарго щодо* ***Грузії***[7];

Загадки ***Барака Обами***[8];

Буш *втрачає надію*[9];

Конотативне значення антропонімів актуалізує свій культурно-історичний компонент через асоціації, які основані на фонових знаннях комунікантів. Антропоніми з актуальним прагматичним потенціалом в широких і вузьких контекстах, закріпляються в усній народній творчості, містять оцінно-експресивні конотативні компоненти, утримуючи свою сугестивність в мінімальних контекстах.

Мав би ***Архімед*** *комп'ютер…*[10];

Шляхом ***Колумба***[11].

Конотативні топоніми є носіями краєзнавчої інформації, підкреслюють культуру і історію народу, відображаючи інтерлінгвістичну інформацію. В художній літературі вони часто є результатом метафоричного переносу, також це характерно для усного неофіційного мовлення і гумористичних жанрів в засобах масової інформації. В публіцистичних текстах конотативні топоніми частіше виступають в метонімічній формі тому, що топоніми не можуть придбати нових значень:

З часів ***Батуринської*** *епопеї*[12];

США *цікавлять* ***Кавказ*** *і* ***Україна***[13];

Узбекистан *продовжує політичні репресії*[14];

На ***Росію*** *сподівайся, а сам не зівай*[15];

---

[1] МУ, 2011, № 10, С. 2.
[2] СП, 2011, № 12, С. 9.
[3] ІЗ, 2013, № 28, С. 6.
[4] ДУ, 2011, №3, С. 3.
[5] МУ, 2011, № 8, С. 4.
[6] УК, 2012, № 147, С. 4.
[7] ДТ, 2012, № 5, С. 12.
[8] ДТ, 2011, № 42, С. 5.
[9] ДУ, 2011, № 31,С. 5
[10] ДТ, 2011, № 23, С. 7.
[11] ДУ, 2011, № 25, С. 5.
[12] ДУ, 2011, № 28, С. 23.
[13] УК, 2012, № 164, С. 16
[14] ЮВУ, 2011, № 9, С. 11
[15] МУ, 2011, № 12, С. 3

*Гуд бай, **Америко!***[1];

*Маленький «**Лас-Вегас**» у центрі **Куйбишевого***[2];

*Від **Трипілля** до сьогодення*[3].

Той самий онім різними соціумами може «читатися» по-різному. Більше того, ідеологічні, світоглядні чинники, від яких залежить значення оніма, дають підстави говорити про ономастичний простір кожної окремої особи для якої кожне відоме їй ім'я наповнене індивідуальним змістом. Кожна більш-менш значна подія наповнює новим соціальним значенням імена, що ідентифікують її; малознані власні назви завдяки засобам масової інформації стають відомими, входять в активний лексичний фонд багатьох людей:

*Радника **Скотланд-Ярду** розшукує **Інтерпол***[4];

Сталінсько-Ленінська Росія[5].

Виконуючи головним чином номінативну (точніше ідентифікаційно-диференційну) функцію, онім, коли потрапляє до газетного тексту, дістає, так би мовити, соціальне навантаження, оскільки вводить у текст соціально значущий денотат. З другого боку, неідентифікований предмет (особа, подія тощо), тобто не названий іменем, не має соціального значення.

У газетному тексті соціальні компоненти значення імені тісно переплітаються з авторськими семами, які передбачають оцінку об'єкта іменування, емоційно-експресивний заряд. Водночас увагу дослідників привертають головним чином імена художніх творів, тоді як експресія реальних власних назв у засобах масової інформації як засіб публіцистичності вивчається недостатньо активно.

Функціонування денотата в складній системі суспільних зв'язків часто зумовлює специфічні соціально-експресивні конотації імен, котрі виявляються в мові ЗМІ, адже соціальна експресія не заперечує основного, «нейтрального» значення власної назви, а лише доповнює його:

*Дефіцит **Санта-Клаусів***[6];

*У Британії з'явився **Бетмен***[7].

Газетний контекст, як правило, не змінює архісеми та найбільш загального денотативного значення оніма, але зміна може модифікувати диференціювальні й додати емоційно-експресивні семи. Часто завдяки засобам масової інформації, і саме газет, відбувається зміщення, розмивання меж ономастичних полів (сфер співвіднесеності імен), руйнування узвичаєної ієрархії власних назв.

*З **Тернополя** на «**Тернопіль**»*[8];

***Україна** проти «**України**»*[9];

Петриківський** розпис на **Оболоні[10];

*Самотній політ «**Голубки**»*[11].

Імена з одних систем через метонімічні зв'язки підсистем потрапляють в інші. Іноді важко визначити, котре зі значень основне, а яке вторинне, газетне:

---

[1] ЗП, 2013, № 16, С. 5
[2] ЗП, 2013, № 37, С. 1.
[3] УК, 2013, № 178, С. 8.
[4] МУ, 2012, 94, С. 4.
[5] ДУ, 2012, № 28, С. 5.
[6] ДУ, 2012, № 50, С. 24.
[7] ДУ, 2012, № 51, С. 24.
[8] МУ, 2012, № 12, С. 4.
[9] ЮВУ, 2011, № 7, С. 14.
[10] ДУ, 2013, № 4, С. 4.
[11] ДУ, 2013, № 86, С. 7.

Фіаско ***Попелюшки***[1];
Снігова королева *на майдані…*[2];
Цар ***Мідас*** *і* ***Феміда***[3].

Крім енциклопедичного значення, такі оніми передбачають додаткові семи, що виходять за його межі. Додаткова сема має експресивний, часто емоційно-оцінний характер. Якщо вона втрачає експресивне забарвлення, тобто коли наявне чітке розщеплення денотата за ономастичними полями, це може свідчити про появу нового енциклопедичного значення оніма.

*Операція «****И****», або «****Ліквідація сусідів*** *– 2»*[4];
Велика ***Україна*** *і Мала* ***Русь***[5].

Саме потрапляння денотата на сторінки газет означає, що він включений у систему суспільних відносин і тією чи іншою мірою стосується життя суспільства.

Так, стаття ***Марсіани*** *на* ***Хрещатику***[6] по-різному сприймається на сторінці газети й у художньому творі, в інформаційному повідомленні телебачення й у кінофільмі. Значення астроніма і топоніма у першому випадку містить сему те, що стосується мене, таких, як я, суспільства. У другому — соціальний «доважок» значень або відсутній, або виявляється менш виразно.

Експресивно забарвлені семи можуть бути обмежені відносно короткими часовими рамками. Скажімо, ім'я президента асоціюється з певними соціально-економічними чи політичними реаліями тільки під час його президентства, пізніше відповідна сема «відмирає» або замінюється більш істотними семами:

Хіба ж то за ***Кучми*** *була епоха?*[7];
Ющенко *вже четвертий*[8].

«Просторові» чинники соціально-експресивних конотацій пов'язані з впливом на мовленнєву ситуацію тієї чи іншої соціальної групи. Інакше кажучи, соціальна настанова зумовлює відповідну соціальну конотацію:

Злодії на дворі «працюють» проти ***БЮТ***[9];
НБУ *прив'язав долар і відпустив гривню*[10];
*Піратська «****Петрівка****»*[11];
*Пишемо «****Грузія****» – читаємо «****Україна****»*[12];
Хвороби вітчизняної ***Феміди***[13].

Соціальний компонент денотативного значення онімів у мові засобів масової інформації часто несе головне змістове навантаження. Відображаючи настанову тієї чи іншої соціальної групи, засоби масової інформації не лише фіксують або поширюють соціальні семи імен, а й самі виступають у ролі своєрідного соціуму, «творять» значення власних назв. Мотивація такого «семотворення» може бути різною (Стишов 2005 : 27).

Початок ери ***Обами***[1].

---

[1] МУ, 2012, № 5, С. 2.
[2] НА, 2011, № 9, С. 8.
[3] ДТ, 2013, № 6, С. 1.
[4] ГУ, 2013, № 212, С. 3.
[5] ГУ, 2013, № 216, С. 12.
[6] ГУ, 2011, № 211, С. 11.
[7] МУ, 2011, № 10, С. 2.
[8] ДТ, 2011, № 41, С. 4.
[9] ГУ, 2011, № 224, С. 8.
[10] ГУ, 2011, № 225, С. 4.
[11] ЗС, 2012, № 163, С. 3.
[12] ДУ, 2011, № 32, С. 2
[13] ДУ, 2013, № 46, С. 9.

Засоби масової інформації беруть активну участь у номінації щодо нових соціально значеннєвих реалій, а також роблять ці реалії соціально значеннєвими. Оніми в газетних текстах поширюють «народні» назви, що народжуються стихійно:

Читачі вибирають ***Майдан Незалежності*** *(як найкраще місце для призначення побачень)*[2];

Помста ***Мальвіни***[3].

Не позбавлені соціальних конотацій в публіцистичному тексті і акроніми. Образний потенціал акронімів відзначено у зв'язку з соціальною конотованістю останніх, тобто психосоціальним закріпленням прагматичного компонента. Йдеться насамперед про полярність текстових конотацій назв органів державної влади, міжнародних об'єднань, підприємств тощо.

Закономірно, що в мові мас-медіа, яка відбиває сучасні суспільно-політичні реалії, найчастотнішими є неолексеми, пов'язані з назвами державних, європейських, світових організацій, блоків, союзів, оформлених переважно ініціальними абревіатурами (***ВР*** – Верховна Рада, ***УНІАН*** – Українське національне інформаційне агентство новин, ***РЄ*** – Рада Європи, ***МВФ*** – Міжнародний валютний фонд), численних українських партій і політичних об'єднань (***НРУ, Рух*** – Народний рух України, ***УРП*** – Українська республіканська партія). Отже, з одного боку ***ООН*** (Організація Об'єднаних Націй), ***НЛПБУ*** (Національна ліга професійного боксу України), а з іншого – ***ДПА*** (Державна податкова адміністрація), ***ЧАЕС*** (Чорнобильська атомна електростанція).

СБУ *піймала міністра на корупції*[4];

Нова версія ***СНД***[5];

Музейні експозиції поповнює… ***СБУ***[6].

В окрему групу виділено *індивідуальні назви об'єктів* як виразники *емоційно-інформативної експресії*. Мотивованість індивідуальних назв діалектично поєднує чинність двох процесів:

а) суб'єктивно сприйманої зумовленості одиниці її змістом;

б) об'єктивної причиновості, закладеної у внутрішній формі цієї назви, що пов'язана з референцією ключового слова.

Серед символічних назв – спільні для більшості носіїв мови номінації предметів і явищ довкілля: назви міст (*готель «****Львів****»*), річок (*асоціація «****Дніпро****»*), регіонів (*європейський клуб «****Донбас****»*), гірських масивів (*футбольний клуб «****Карпати****»*), країн (*пором «****Естонія****»*), особові імена людей (*бойовий корабель «****Гетьман Сагайдачний)*** тощо.

Експресивний потенціал власних назв залежить від соціального компонента значення імені. Чим відоміша власна назва, чим актуальніша вона для соціуму, тим активніше використовується зі стилістичною метою і тим більші її «деривативні» можливості. Так велике значення на соціальну-експресивну конотацію онімів має і графічне написання: *Російську мову до****БЮТ****ь*?; *Що* ***НАТО****мість?*

Механізми прагматичного та експресивного потенціалу онімів у публіцистиці є специфічними, випливаючи з визначеної світоглядної позиції журналіста, який направляє свідомість читача у потрібне русло та прагматично впливає на нього специфічними контекстами. Формами актуалізації прагматичного потенціалу онімів

---

[1] ДТ, 2011, № 42, С. 4.
[2] ДТ, 2011, № 21, С. 31.
[3] МУ, 2012, № 84, С. 22.
[4] ЮВУ, 2011, № 7, С. 3.
[5] ДУ, 2012, № 8, С. 5.
[6] ДУ, 2013, № 9, С. 25.

виступають предицирувані повідомлення, натяки, риторичні питання і спонукання, передражнювання та ін. Обігравати внутрішню форму (за допомогою асоціації та фонетичної мотивації) – один із головних способів прагматичного потенціалу власних назв в фразеологічних контекстах.

Особливий прагматичний ефект досягається при апелятивації (при переході від знаку-назви до образу-назви та символу), імпліцитне значення якого розкривається на основі екстенціонального змісту. Символічне значення оніму – це його семантичне співзначення, загальномовні та індивідуальні конотації (Дука 2002 : 15-16).

Як бачимо, газетне соціально-експресивне значення оніма досить часто відхиляється від нейтрального, основного. Стійкі конотації дають підстави кваліфікувати такі денотативні значення онімів як перехідні – ще не мовні факти, але вже й не контекстуальні. Часто завдяки засобам масової інформації відбувається зміщення, розмивання меж ономастичних полів (сфер співвіднесеності імен), руйнування узвичаєної ієрархії власних назв.

Отже, засоби масової інформації виступають «носіями» соціальних компонентів значення імені, а також відіграють важливу роль у їх творенні та поширенні. Імена в публіцистичному стилі завжди мають соціально-експресивне навантаження, що визначається самими функціями засобів масової інформації. Часто вживаються варіанти соціально значеннєвих імен, особливо антропонімів. Соціально-експресивні конотації змінюються з часом і залежать від ставлення соціумів до носія імені.

Література

Дука, Л. 2005: Прагматичний потенціал онімів та засоби його актуалізації . Дніпропетровськ, 2002, 18.(Duca, L. 2005: Pragmatic potential was speechless and means of its actualization . Dnepropetrovsk, 2002, 18).

Ковалевська, Т. 2001: Онімні пріоритети асоціативного простору реклами // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Кіровоград, 2001, 31-34. (Kovalevskaya, I. 2001: Onnn priorities associative space advertising // Scientific notes of the Kirovograd state pedagogical University. Kirovograd, 2001, 31-34).

Стишов, О. 2005: Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі засобів масової інформації. Київ, 2005, 34. (Stishov, O. 2005: Dynamic processes in lexico-semantic system and in slovoto Ukrainian language of the late twentieth century. (on the material of media. Kiev, 2005, 34.

Чабаненко, В. 2002: Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ (Chabanenko, V. 2002: The Style of expressive means of the Ukrainian language. Zaporozhye: ZSU).

Список умовних скорочень

ЗС – «Запорізька Січ»
ДТ – «Дзеркало тижня»
УК – «Україна козацька»
ДУ – «Демократична Україна»
ГУ – «Голос України»
МУ – « Молодь України»
ЮВУ – «Юридичний вісник України»
НА – «Народна армія»
СП – «Слово Просвіти»

ВИХОВАНЕЦЬ ЯК СКЛАДОВА ПОНЯТТЯ «ВИХОВАННЯ» У ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Олена В. ТКАЧЕНКО
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)
E-mail: tkachenko_olena@mail.ua

THE PUPIL AS A PART OF NOTION «EDUCATION» IN PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Olena V. TKACHENKO

Abstract: The article reveals the Ukrainian's conception of upbringing as a part of notion «Education» in Phraseology of the Ukrainian Language. Given by prominent ethno-educationalists, the national and scientific (Pedagogy, Philosophy, Psychology, Sociology) ideas about upbringing and opinion on the national ideal of upbringing are under analysis. Based on Phraseological material, the Ukrainians' educational ideal is defined. The presented ideal of upbringing is described in the following categories: intellectual, citizent, individual, worker, and bearer of morality.

Keywords: notion, language picture of the world, phraseological unit, upbringing, educational ideal, pupil.

Виховання як процес впливу вимагає свого спрямування на особу чи групу осіб, які зазнають певних змін, набувають нових знань і умінь. Мова акумулює надбання багатьох поколінь і передає їх наступним. Уважаємо, що особливу дидактичну функцію в мові відіграє фразеологія, оскільки така її ознака як відтворюваність указує на важливість для носіїв мови, фіксованих у ній понять.

Національно-культурна специфіка фразеології, яка неодноразово доведена під час дослідження питань когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики та лінгвокультурології: «фразеологічні звороти як компоненти висловлювання привертають увагу своєю внутрішньою формою, яка, з одного боку, дає змогу встановити історико-культурологічні передумови їх виникнення, з другого – визначити текстотворчі компоненти, національно-культурну домінанту» [2, 33], дозволяє простежити ставлення до явищ суспільної та культурної дійсності в діахронії, виокремити характерні для певного етносу моделі поведінки. «Фразеологізми виникають у національних мовах на основі такого образного уявлення дійсності, яке віддзеркалює побутово-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу, який безумовно пов'язаний із його культурними традиціями, оскільки суб'єкт номінації та мовної діяльності – це завжди суб'єкт національної культури» [6, 214].

Активізація вивчення фразеологічного складу мови доводить провідну роль фразеології як джерела збереження ментальних зародків, сутності національної свідомості та ідеалів (О. Є. Єфимова, О. А. Майборода, О. В. Назаренко, Т. В. Рудюк, О. О. Яцкевич та ін.), які реалізуються у мовній картині світу українського народу.

Л. А. Лисиченко наголошує на тримірній єдності творення понять у мовній картині світу – у процесі формування з такими рівнями мовної системи: «ментальний (превербальний) рівень – концептуальний (логічний) рівень – власне мовний рівень (рівень мовних значень) – ментальний рівень (його збагачення з допомогою одиниць концептуального і власне мовного рівнів)» [3, 8].

Дослідження об'єктивації фразеологією української мови поняття «виховання» потребує його визначення на логічному мовному рівні. Це поняття є міждисцип-

лінарним, але має ряд відмінностей щодо змістового наповнення, його розуміння допоможе поглинути у світ національної свідомості за допомогою мовних засобів, що доводить **актуальність** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження виступає вихованець як складова поняття «виховання» у фразеології української мови. Відповідно до цього, **предметом** виступають ФО, що об'єктивують вихованця як складову поняття «виховання».

Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах дає таку дефініцію виховання: «1. Дія за значенням виховувати. 2. Сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини та є наслідком систематичного впливу, навчання»[4].

За умови наявності дії, вона вимагає наявності об'єкта і суб'єкта, які перебувають у динамічній взаємозалежності. Вихователь впливає на вихованця, який набуває певних знань і передає їх наступним поколінням, тобто виконує роль вихователя. Таким чином виховання виступає постійною триєдиною єдністю (рис. 1):

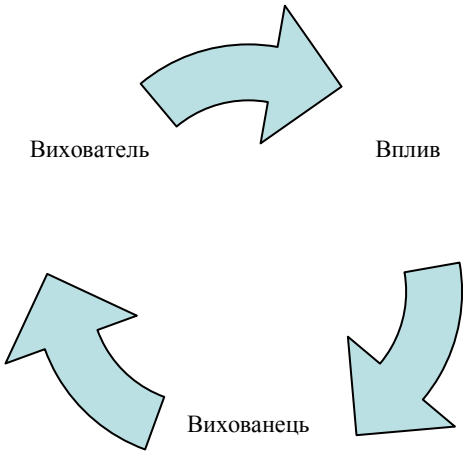

Рис. 1

Досліджуючи поняття «виховання», яке об'єктивоване фразеологією української мови, ми звертаємося до реалізації цих складників у ФО. Так, у досліджуваному матеріалі кількісно переважають одиниці, що стосуються саме вихованця: «вихованець <…> 1. Дитина або молода людина, яка виховується чи виховувалася ким-небудь або де-небудь. <…> 2. Людина, яка вчиться або яка одержала освіту в якому-небудь навчальному закладі» [4].

Хочемо зауважити, що фразеологія української мови, яка об'єктивує вихованця як складову частину поняття «виховання», фіксує одиниці, які окреслюють результат. Цей факт співвідноситься з принципами народної педагогіки, що в своїй основі фіксує виховний ідеал, на досягнення якого спрямована діяльність вихователів.

Ґрунтовне дослідження виховного ідеалу українців знаходимо в роботах В. М. Янова та Г. Г. Ващенка [1, 8].

На виховний ідеал Г. Г. Ващенка спиралися сучасні дослідники, які погоджуються з думкою етнопедагога про те, що опорою виховного ідеалу є загальнолюдські та національні культурні цінності, що є духовними надбаннями українського народу. Зважаючи на те, що людина живе в суспільстві, не варто відокремлювати національні

світоглядні позиції. На думку Г. Г. Ващенка, виховним ідеалом стає людина, яка служить «Богові й Батьківщині» [1, 173].

Виховний ідеал за В. М. Яновим не можна розмежовувати з національним та релігійним, оскільки це «випливає з нашої традиції, навіть більше: з нашої вдачі» [8, 808]. Цікавим у позиціях дослідника є те, що український національний ідеал «не ідеальний», тобто, у зв'язку з політичними особливостями країни, що повсякчас перебувала під впливом тієї чи іншої держави, що вводила свої національно-патріотичні засади, український національний ідеал представлено доволі специфічно: «ідеться про такий виховний ідеал, який, рухаючись із вдачею народу та дбаючи про те, щоб утримати в загальних рисах вдачу народу (необхідну для збереження духовної самобутності), вказував би одночасно, як виховну мету, скріплення національних прикмет із рівночасним послаблюванням національних хиб» [8, 810].

Власне на подібній опозиційності національних рис і хиб побудований зв'язок ФО, що об'єктивують вихованця як об'єкт виховання.

Виховний ідеал у фразеології української мови представлений фразеологічними одиницями, які можна поділити на ідеографічні групи (рис. 2):

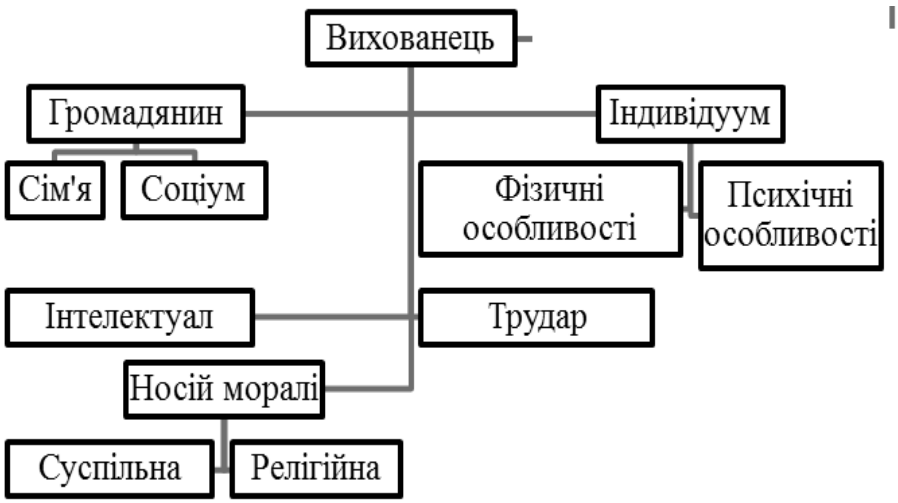

Рис. 2

Вихованець, як ідеальний результат виховання, представлений п'ятьма взаємопов'язаними структурними елементами: громадянин, індивідуум, інтелектуал, трудар, носій моралі.

Таким чином, **виховний ідеал українця як громадянина** представлено у двох площинах – принципи сімейної організації та соціальні відносини.

Інформацію про **виховний ідеал сім'янина** закладено у ФО, які репрезентують процес сімейного життя:

- прагнення українців до створення родини або орієнтація на прийняття чи відмову від шлюбних стосунків: *зав'язати голову, ставати на рушнику, уступити в закон, до пари, дбати рушники (скриню)* та ін.
- відсутність родини: *відрізана скиба, ні роду ні племені, ні роду ні приплоду, як билина (в полі), посивіти на пні* та ін.

• створення домівки, ведення господарства та опозиційні до цього поняття одиниці: *звити гніздо, пускати коріння, ні кола, ні двора, переїжджа сваха, перелітний птах, у світах, у світ, стати на ноги, входити в колію, вибитися з колії, обтирати кутки.*

• важливість симпатії, прояву почуттів у процесі міжособистісних стосунків: *припасти до серця, дама серця, западати в серце, віддати серце, лапки мостити, закрутити голову, вішатися на шию, топтати стежку (доріжку), накинути оком, підбивати клинця, смалити литки.*

• процес сімейного життя: *житейське море, пуд солі з'їсти, як горох при дорозі, нести хрест, як у людей*.

• проблеми в сімейних стосунках: *виносити сміття з хати, як кішка з собакою, тримати під каблуком, розбити глек, відігріти змію біля серця* та ін.

• ставлення до дітей: *поставити на ноги, під крило, пускати в світ, вмочувати (всмоктати) з молоком матері, з пелюшок – «Та бачу, бачу, заговорила совість. Бо грішний. Але я не хочу брати* ***під*** *своє* ***крило*** *чуже зозуленя»* (І. Цюпа. Дзвони янтарного літа) [7, 87].

Ідеальний член соціуму – це той, хто не цілує п'яти комусь (*цілувати п'яти* – 'прислуговувати комусь, працювати на когось, принижуючи свою гідність': *«Ось пожене наш гетьман вас усіх в Крим. Будете ви там патинки татарам здіймати, татар в п'яти цілувати, а татаркам патинки язиками чистити»* (І. Нечуй-Левицький. Князь Єремія Вишневецький) [7, 162]); не гострить ножа чи меча проти *когось* (*гострити ніж (меч)* – 'замишляти що-небудь, виношувати підступні плани проти кого-, чого-небудь': *«Володимирівків попередник Іван Васильович… прожив життя тихе, богобоязливе, ні на кого він меча не гострив, не важили й сусіди на нього»* (Б. Федорів. Отчий світильник) [9, 107]); не підгортає чи підгортається під кормигу (*під кормигу підгорнути* – 'підкорити під чиюсь владу': *«Хотіла невістку під свою кормигу підгорнути, але не вдалося таки»* (словник Грінченка) [7, 84]).

Індивідуум як ідеал фізичного і психічного розвитку: позитивно сприймається, якщо він старої закваски (*старої закваски* – 'із рисами вдачі людей попереднього покоління': *«Дід Горобець старої закваски, з мовчунів, з отих, котрі довго тупцюють коло порога»* (М. Чабанський. Земля журавлиних ключів) [11, 60]); не з полохливого десятка (*не полохливого десятка* – 'хоробрий, небоязкий': *«Начальство критикувати – це однаково, що з тигром цілуватися: і противно, і страшно. Але Табакерка не з полохливого десятка»* (Ф. Макічук. Поцілунок з тигром) [7, 46]).

Негативно сприймається, якщо він *живий труп* (*живий труп* – 'людина, позбавлена життєвих інтересів, байдужа до всього': *«Життя має тільки тоді смисл, коли людина діє, творить. Коли ж вона позбавлена можливості діяти, творити, така людина перетворюється на живий труп…»* (І. Цюпа. Грози й райдуги)); *як з клоччя батіг* (*з клоччя батіг* − 'слабохарактерний, нерішучий, безвольний': *«І що з тебе за чоловік? Якби не раз, не два побив їй голову..., от би вона тебе і поважала… А так – як з клоччя батіг!»* (Панас Мирний. Повія) [7, 78]); *з гіллі зірвався* (*як з гіллі (з ланцюга, з цепу і т.ін.) зірвався* − 'не володіючи собою, різко (про поведінку, дії, рухи й т. ін.': *«А чого це ти, ніби з ланцюга зірвався?»* (М. Івасюк. Серце не камінь) [7, 30]).

Ідеальний українець як **носій моралі** демонструє найкращі якості саме християнина, оскільки точкою відліку для виховання гідного представника суспільства є релігійні постулати.

Неприйнятними в християнському світі є *сум* (*ударити лихом об землю* – 'забувати біду, горе, не журитися': *«На, випий! І не журися! Вдар лихом об землю. Нехай Мошкова кобила журиться, що велику голову має»* (І. Франко. Украдене щастя) [11: 98]),

жадоба (*ділитися останнім шматком* – ‘виявляти доброту, людяність’: *«Останнім шматком хліба ділилась з нею сім'я, і корова в подяку наділяла її молоком та приплодком»* (М. Старицький. Лихо) [7, 220]), *безпідставні звинувачування* (*котити бочку* – ‘наговорювати, безпідставно звинувачувати когось у чомусь’: *«Начальник управління **котив** на нього, Грека, **бочку**. Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило»* (Ю. Мушкетик) [7, 12]).

Уявлення про **людину-трударя** реалізують одиниці, що засвідчують роботу як один з основних видів діяльності, не зважаючи на її складність (*тягти воза* – ‘виконувати певний вид роботи, працювати в певній галузі’: *«Є, звісна річ, в інституті люди обдаровані, їм під силу будь-яке складне завдання, і вони, власне, **тягнуть** весь **віз**»* (В. Попов. І це називають буднями…) [7, 16], *тягти лямку*: ‘виконувати важку, неприємну, нудну роботу’: *«Блаженки додому напишуть… Взявся, скажуть, Хома собакою на земляків… То хай краще я самотужки всі лямки тягтиму, аніж маю нарікання терпіти…»* (О. Гончар. Прапороносці) [7, 103]) та засуджують лінощі (*підпирати спиною стіни* – ‘не мати певного заняття, стояти без діла’: *«Не тин, а страм… а самій Софійці не до тину: раніше щоночі підпирала спиною чужі хлівці та верби – з парубками, своїми й заїжджими, а тепер дитину глядіти треба»* (Григір Тютюник. Дикий)) [7, 198]; підкреслюють важливість якісно виконаної роботи одиниці типу: *потрапити у ціль* – ‘досягти бажаного, потрібного результату’: *«Вони мене бояться… − З якої речі? – У мене таке враження. – О-о, − зрадів Сергій. – Потрапили у саму точку»* (Григір Тютюник. Вир) [7, 213]; *не розгинаючи спини* – ‘дуже важко, без відпочинку’: *«Робили ж ми від зорі до зорі, спини не розгинаючи»* (А. Шиян. Мар’яна) [7, 196].

Результатом **ідеального розумового виховання** є людина, яка демонструє високий рівень розумових здібностей у практичному їх використанні (*Дідона зараз одгадала, чого сумує пан Еней, І все на ус собі мотала, Щоб умудритися і їй…*(Іван Котляревський, Енеїда); *Ці слова належать моїй донці Лесі. А в неї була світла голова, не те що моя стареча* (Іван Цюпа, Через терни до зірок)).

Опозиційною виступає група ФО, що ілюструють нерозумну та необдуману поведінку (*плутати грішне з праведним, лізти поперед батька в пекло, валяти дурня, метати бісер свиням): Самі заварили кашу – самі й розплутуйтесь* (Василь Сологуб, Освячення любов’ю).

Процес виховання розглядаємо в проекції на процес навчання (*вкладати в голову, унести у вуха, вибивати дур, запалити душу, поринути з головою, набиратися розуму*) та його фазовість (*крок за кроком, гризти граніт науки*): *Колись, бувало, доцент Крижень, зустрічаючи мене, поблажливо змахнувши рукою, по-панібратськи міг спитати на ходу: «Ну як, Череда, гризеш граніт науки?»* (Павло Загребельний, Переходимо до любові).

Процес мислення як необхідний у житті описують одиниці типу: *сушити голову, брати в голову, складати думку, збиратися з думками, складати думку, тішити амбіцію, крутити мозком, краяти собі мозок, голову ламати, розкинути розумом, спадати на думку*). Цей факт указує на увагу українців до розумової діяльності, важливість цього процесу. *Важливо тільки не розпорошуватися, бути завжди на висоті завдань. Все ретельно продумувати, добре крутити мозком* (Андре Тіль, Перший удар, 132). *– А тоді побачать начальники, що не поступаємось, і возьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити* (Борис Грінченко, На розпутті, 573).

Про розумове виховання говорять дві опозиційні групи, що наголошують на природних розумових здатностях людини. Так, на високі розумові якості вказують одиниці типу: *мати олію в голові, світла голова, розуму не позичати, мати клепку, голова варить, мати голову, золота голова, здоровий глузд, свіжа голова, розуму*

палата. – В такого буде, – бубонить собі під носа Вертега. – Цей клепку має (Павло Щегельський, Притулок для подорожнього, 63). *Ці слова належать моїй донці Лесі. А в неї була світла голова, не те що моя стареча* (Іван Цюпа, Через терни до зірок, 337).

Опозиційною до попередньої виступає підгрупа, що вказує на низькі розумові якості людини, повільні реакції: *не мати кебети, клепки не вистачає, короткий розум, вітер у голові, як до стінки горохом* та ін. *Ти диви: модель ракети! Дай… на пробу… поточу! Е-е, не вистачить кебети! – Я дивлюся і мовчу…*(Дмитро Білоус, А дайте я!, 240).

Процес навчання вихованця та його фазовість описують одиниці: *з молоком матері, крок за кроком, гризти граніт науки, вкладати в голову, унести у вуха, вибивати дур, запалити душу, поринути з головою, набиратися розуму, розуми поїсти*: *Колись, бувало, доцент Крижень, зустрічаючи мене, поблажливо змахнувши рукою, по-панібратськи міг спитати на ходу: «Ну як, Чередa, гризеш граніт науки?»* (Павло Загребельний, Переходимо до любові, 349).

Зазначені в нашому міні-дослідженні одиниці не розкривають увесь спектр отриманого матеріалу, оскільки метою цієї студії було знайомство з досліджуваним фразеоматеріалом, що ідентифікує вихованця як ідеал виховання українців. Дані одиниці варто розглянути в контексті, оскільки саме він сприяє повному розкриттю значення мовно-естетичних знаків етнокультури та осмисленню уявлень українців про вихованця. Дослідження фразеологічних одиниць у контекстуальному наповненні становить перспективу нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191с.

Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Кононенко. – К.-Івано-Франківськ : «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 390с.

Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 191 с.

Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / [редкол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.

Телия В. Н. Русская фразеологія : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів // Визвольний шлях. – 1969. – № 7 – 8. – С. 806 – 816.

Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови / [А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир, Н. Г. Немировська]. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. – 640 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЛАГОЛОВ И ОБРАЗОВАННЫХ ОТ НИХ ЕДИНИЦ В ЯЗЫКЕ ПРАВА В РУССКОМ В СОПОСТАВЛЕНИИ С АЛБАНСКИМ

Эда ШЭХУ
Тиранский университет, Тирана (Албания)
E-mail: edashehu_2006 @ yahoo. com

FEATURES OF THE APPEARANCE OF VERBS AND VERBAL FORMS IN THE LANGUAGE OF LAW IN THE RUSSIAN IN COMPARISON WITH ALBANIAN

Eda SHEHU

Abstract: There is treated the passages of the tense of verb and the understanding of the process in all these forms, do that there, where these categories dominate, be felt the limited presence on the verbs, although some of her meanings transferred to the categories to which the verb is connected in turn word-forms. This happens especially in the texts of the terminology of law, in which the names of verb forms occupy a significant place before verbs, as, for example *обеспечение (правопорядка)*, *одобрение (закона)*, *проведение (реформ)*. This means that the decrease of quantity of the verbs for the account of use of the names of verb-forms constitutes a characteristic trait for this terminology. It can be observed in many cases dominance of the participles before the verbs. In the terminology of law exists the scheme predominantly in the names of the verb-forms, as well as of verbs at the present time that runs this terminology completely. Associated with the verb, which serves as the center from where emerge a range of other forms, as a separate unit (for example, *from the verb appears the verbal noun*) or even as its forms (for example, *from the verb emerge the different kind of participles, gerundive*), but it while connected to the formative system within itself through the multiple formats *(смотреть-рассмотреть-усмотреть*).

Keywords: verb, verb-forms, categories, formative system, participle

Язык права, как особый стиль речи, в любом языке, также как в русском и в албанском, по своим стилистическим признакам близок к публицистическому и научному стилям[1] (Одинцов 1980: 15-16) речи, даже в некоторых подстилях (в административном, процедуральном) приближаются к техническому стилю. Как известно, в нем преобладают отвердевшие структуры[2] (Лоши 2001) и вообще он характеризуется однородными формами и симметричностью образования разных единиц, которые соотносятся друг с другом регулярно и закономерно. Среди его единиц в обоих языках особое место занимают глаголы, выступающие в качестве терминов, соотносящихся со всеми единицами и формами, образованными от них. Глаголы в этих случаях служат центром (ядром) построения ряда образований, которые подкрепляют системный и симметрический характер связей единиц и форм текстов этого стиля.

Подобная картина вообще сходна в обоих языках, но все-таки эквивалентные формы как в одном, как и в другом языке структурно не всегда совпадают друг с другом. Это обусловлено языковой природой каждого языка. В русском н. п. , боль-

[1]В. Одинцов, Стилистика текста, "Наука", Москва, 1980, стр. 15-16.
[2]Xh. Lloshi, "STILISTIKA E GJUHËS SHQIPE DHE PRAGMATIKA", Tiranë, 2001. / Дж. Лоши, "Стилистика и прагматика албанского языка", Тирана, 2001.

ше синтетических форм, чем в албанском, в котором наличествуют аналитические формы. Так н. п., структурно совпадают русс. : *‚решить - решение - решенный* (алб. : *vendos - vendim - i vendosur*), но не совпадают русс. : *решающий - решаемый* - (выраженные синтетически), и аль. (выраженные аналитически, *që + folje*).

Что касается глагола как ядра построения многообразных форм и единиц (видов причастий, существительных) следует отметить что глагол, вследствие характерных черт элементов содержания этого языка (как точность, конкретность) сужает размеры функций его употребления в речи, уступая место другой единице, образованной от него н. п. , существительному, а иногда причастию.

Непосредственное значение процесса, переданного глаголом как часть речи, не ограничивается только в глаголе, оно распространяется и на другие категории, особенно на те категории, которые связаны в аспекте образования с ним. Так как процессы протекают во времени, в таком случае и "время-процесс", как семантическая категория, сохраняется, хотя и в меньшей степени в единице, образованной от глагола. Примерами такого явления служат отглагольные существительные такого типа: *определение* (закона) / алб. *përcaktim* (i ligjit)от *определять закон* / алб. *përcaktoj ligjin,* а также причастия любого типа: *определённый* / алб. *i përcaktuar, определяемый* / алб. *i përcaktuar,* происходившие от глагола *определять / përcaktoj (определять закон / përcaktoj ligjin, закон определяемый* от / алб. *ligji i përcaktuar* nga;*закон, который определяется /* алб. *ligji, i cili përcaktohet)* и другие.

Этот переход процесса глагола на другие единицы влияет на то, что там, где эти категории имеют место ограничивается употреблением глагола как такового. Это заметно особенно в текстах, написанных языком права, в которых в значительной степени занимают место отглагольные имена существительные перед глаголами, как например *обеспечение (правопорядка)* / алб. *sigurimi (i rendit të së drejtës),одобрение (закона)* / алб. *miratimi (i ligjit), проведение (реформ)* / алб. *realizimi (i reformave)*. Можно упомянуть немало случаев, когда внутри одного предложения преобладает употребление отглагольных существительных, что диктует ограниченное употребление соответствующих глаголов. В связи с этим, можно сделать вывод: преобладание явления ограниченного употребления глаголов за счёт употребления отглагольных существительных следует считать характерной чертой стиля, что ясно проявляется при рассмотрении ниже приведённых примеров. Для этого использован текст учебника «Конституционное право Российской Федерации» Е. В. Колесникова и другие.

«… досрочного *прекращения* или *продления* срока полномочия президента Российской Федерации, Совета Федерации, Госдумы, а также о *проведении* досрочных *выборов,* либо о *перенесении* срока таких выборов… (стр. 62). / (алб. *-e ndërprerjes*para afatitapo*e zgjatjes* së afatittë mandatittë presidentit të Republikës Federale, e Këshillit të Federatës, të Parlamentit, si edhe për*realizimin* e zgjedhjeve të parakohshme, ose *shtyrja*e afatit të zgjedhjeve të tilla.

Перелистывая текст учебника, можно выводить статистические данные, свидетельствующие закономерность такого явления. Так, на странице 62 встречаются семь глаголов (*регулироваться, утратить* / алб. *rregullohem, humb* и другие) и около тридцати отглагольных существительных (*принятие* (три раза) /алб. *pranim, miratim, проведение* (три раза) / алб. *realizim, zbatim, продление* (три раза) / алб. *zgjatje, прекращение* / алб. *ndërprerje* и другие).

В некоторых случаях глаголы отсутствуют или употребляются редко, их место занимают имена существительные, происходившие из них, такие как *просмотр* / на алб. *kqyrje, shikim, shqyrtim, осмотр* / алб. *kontroll, inspektim, рассмотрение* / на алб. shqyrtim и другие.

В некоторых случаях отсутствие глаголов компенсируется употреблением кратких форм прилагательных, особенно краткими формами причастий: акт *близок к закону,* / алб. akti është *afër me ligjin*(она) *призвана* закрепить / алб. ajo *është propozuar* të përforcojë, федерализм *призван* рядом причин / алб. federalizmi *është projektuar* afër.

Число глаголов уменьшается особенно благодаря употреблению причастий, что составляет и особенность такого стиля. В ряде случаев наблюдается употребление ряда причастий, легко заменимых конструкциями *который + глагол.* Так например, на странице 12 читаем: «… норм, *закрепляющих* (которые закрепляют), *охраняющих* (которые охраняют) права и свободы человека и *учреждающих* (которые учреждают) в этих целях определённую систему государственной власти, а также *регулирующих* некоторые смежные отношения».

Особым образом наблюдается преимущественное превосходство настоящего времени глаголов, реже отмечается употребление деепричастий настоящего времени, где бросается в глаза преобладание употребления деепричастий настоящего времени, а также краткой формы страдательных причастий прошедшего времени. Происходит таким образом процесс корреляции глагола и причастия, а также корреляции глагольных и именных категории, при этом в большинстве случаев причастные формы преобладают над глагольными формами. Представим себе такую картину: отглагольное существительное → причастие → глагол, где первое место занимают отглагольные существительные, второе место занимают причастия, а глаголы стоят в конце иерархии. Краткие причастия употребляются мало. Понятие времени и нюансов времени этими категориями выражаются в разной мере. Примеры:

Рассмотреть вопрос → рассмотрение вопроса → рассматривающий вопрос → вопрос рассматриваемый → вопрос рассмотрен. В албанском языке соответствующие структуры представляются более упрощёнными: *shqyrtim / i shqyrtuar / shqyrtoj*.

В повседневном языке соотношение может быть иным: преобладают глаголы, отглагольные существительные употребляются реже, краткие формы причастия встречаются очень редко, а причастные категории почти отсутствуют. Различия могут отмечаться и при переходе из одной терминологии к другой. Можно делать вывод, что в таком языке, каким является стиль права, такая схема с преимущественным употреблением отглагольных существительных и глаголов настоящего времени, включая при этом и употребление причастий.

Как уже отмечалось, соотношение между глаголом и отглагольным существительным таково, что в общих чертах именное составляющее сохраняет черты глагола, особенно при выражении процесса, как н. п. ,: *рассмотреть* (дело) *shqyrtoj* (çështjen) ← *рассмотрение* (дела) / *shqyrtimi* (i çështjes). В таком контексте некоторые глаголы, которые употребляются в терминологии права, особенно в книжном контексте, являются индивидуальными явлениями. Например: *состоять в* или *состоять из* и *состояние; относиться / отношение.*

Не лишнее подчеркнуть, что корреляция глагола с существительным, от которого оно образовано, такова, что отглагольное существительное в общих чертах сохраняет процессуальные черты глагола. Такая черта действительна в подавляющем

большинстве случаев. Например: *одобрить* (закон) → *одобрение закона* - алб. *miratoj* (ligjin) / *miratimi i ligjit.* В отдельно взятых случаях такая корреляция не сохраняется или выражается слабо, а это приводит к тому, что отглагольное существительное теряет признак процесса. Вследствие этого некоторые глаголы из сферы книжной терминологии права являются индивидуальными, а существительные, образованные от них приобретают свойство обозначения вещественности. Например: *состоять в / состояние /* алб. *është / gjëndje, kusht; относиться к / отношение /* алб. *mbaj qëndrim / marrëdhënie, lidhje.* То же самое происходит и с глаголами обозначающими состояние. Например: *являть / явить; являться / явиться - явление; /* алб. *shfaqem, paraqitem / paraqitja, иметь / имение /* алб. *kam /të paturit.* В редких случаях отмечается и противоположное явление. Например: *дать, видеть, слушать, овладеть, оказать, следовать /* алб. *jap, shikoj, dëgjoj, zotëroj, kushtoj, ndjek → Дача* (свидетельства) / алб. *dhënia* (e dëshmisë), *видение* (следа) / алб. *vështrimi* (i gjurmës) , *слушание*(процесса) / алб. *dëgjimi* (i çështjes), *овладение* (свойством) / алб. *zotërimi* (i natyrës), *оказание* (помощи) / алб. *kushtimi* (i ndihmës), *следование*(дела) / алб. *ndjekje* (e çështjes) и другие.

Определённая категория отглагольных существительных не образуется непосредственно от глаголов определённой формы с суффиксом *-о-, -ова* (ть) или с другими суффиксами, а происходит их выпадение. В таком случае сталкиваемся с корреляцией характерной для определённого стиля речи. Например: *участвовать / участие /* алб. *marr pjesë / pjesëmarrje, помогать / помощь /* алб. *ndimoj/ ndihmë, входить / вход /* алб. *hyj / hyrje, присутствовать / присутствие /* алб. *ndodhem / prani, наличествовать / наличие /* алб. *ekzistoj / ekzistencë, агитировать / агитация /* алб. *bëj agjitacion / agjitacion.* Что касается времени глагола, как уже было отмеченно выше, первое место занимает настоящее время, что объясняется факторами, связанными с содержанием, то есть преимущественным выражением процессов, развитием действия в определённое время, в настоящее время или "вне времени". Однако русскому языку присуще явление корреляции времён глагола с видом глагола, это в таком смысле, в ряде случаев компенсируется видом, как бы покрывается им, поэтому время передаётся видом. Случаи эти определяются содержанием и контекстом, находятся в зависимости от ситуации развития действия в определённом виде. Проблематичным может представляться употребление прошедшего времени, которое может выражаться несовершенным и совершенным видом глагола.

Преобладание категории настоящего времени в языке права обуславливается преимущественным употреблением глаголов несовершенного вида. Этим объясняется также частое употребление глаголов *являться и иметь /* алб. *është dhe ka,* как типичные для обозначения настоящего времени несовершенного вида.

Что касается глаголов страдательного залога, которые имеют преимущественную активизацию в языке права, чтобы выявлять наилучшим образом их функции, целесообразно рассматривать в сравнительном плане с соответсвующими формами глаголов действительного залога. Страдательный залог сочетается с существительным в творительном падеже без предлога. Для изучения целесообразно сравнивать с употреблением глаголов действительного залога и с винительным безпредложным падежом. Глаголы страдательного залога могут сочетаться с существительными, но могут быть и без них. Например:

- В таком случае акт, не *принимается*. / (алб. - Në këtë rast akti, i cili nuk *u miratua. . . (miratoj)*)

- Законы *принимаются* парламентом. / (алб. ... ligjet nuk *miratohen* nga parlamenti... (*miratoj*))

- Которые *издаются* по предметам (стр. 22). / (алб. - ... të cilat *botohen* sipas objektit... (*botoj*)

- Государственная деятельность *осуществляется*... / (алб. -veprimtaria shtetërore *realizohet* përmes organeve... (*realizoj*))

- Общепризнанным *считается* определение . . . (*считать*) / (алб. -I njohur nga të gjithë *konsiderohet* vendimi i gjyqit i shkallës së parë... (*konsideroj*)).

- Понятие органа... *складывается* из совокупности. / (алб. - Kuptimi i organit ... *formohet* nga tërësia... (*formoj*))

- Решение *принимается* от имени ... (*принимать*)(стр. 162) ... / (алб. - vendimet *merren* në emër... (*marr*))

Надо отметить, что глаголы в прошедшем времени употребляются очень редко, в зависимости от содержания текста. Когда событие (действие) происходит в прошедшем времени, и является одноразовым, тогда оно выражается глаголом совершенного вида, а в редких случаях глаголом несовершенного вида. Когда события одновременно происходят один раз и много раз в потоке речи, в результате этого глаголы, стоящие рядом друг с другом, употребляются в совершенном или в несовершенном виде в зависимости от ситуации, как, н. п.:

- И, наконец, 12 декабря 1993 года *состоялся* референдум... / (алб. - Dhe më në fund, më 12 dhjetor të vitit 1993, *u mbajt* referendumi...)

- В начале, после принятия Конституции Российской Федерации, порядок проведения референдумов *регулировался* Федеративным законом от 10. 10. 1995 года. Данный закон *утратил* силу в связи с принятием закона от... / (алб. - Në fillim, pas miratimit të Kushtetutës së Federatës Ruse, rendi i realizimit të referendumeve *rregulluhej* nga ligji federal i 10. 10. 1995). Ligji i dhënë *humbi* fuqinë me pranimin e ligjit...

И так, если событие растягивается во времени, тогда прибегают к употреблению глаголов несовершенного вида (*регулировался)* / (алб. *rregullohej*), если же имеем дело с отдельным актом, тогда прибегают к употреблению глаголов совершенного вида *(утратил)* / (алб. *humbi*).

Ниже показаны схематически все случаи микросистемных связей всех элементов, выражающие различные категории, объединённые общей идеи выраженной глаголом "рассмотреть".

Проведём несколько корреляций форм, представляющих в то же время специфику этого стиля речи:

В русском	*В албанском*
Рассмотреть - Рассмотрение	*Shqyrtoj - Shqyrtim*
↓ *Рассмотренный*	↓ *I shqyrtuar*
Рассмотрен	*Është shqyrtuar*
Рассматривать –Рассматривание	*Shqyrtoj* – Të *shqyrtuarit*
↓	↓
Рассматривает - Рассматривающих	*Shqyrton - Që shqyrton*
↓	↓
Рассматривается→Рассматриваемый	*Shqyrtohet → Që shqyrtohet*

Такая схема может применяться и в других стилях, которые составляют так называемый специализированный язык[3] (Piht 1985), противостоящий всеобщему языку. И всё-таки, так как в специализированных стилях степень специализации различна, можно сказать, что такая схема, подходит более всего языку права, как было отмечено выше, он является более отвердевшим и имеет более симметричные и более систематизированные формы выражения.

В связи с этим можно утверждать, что в текстах религиозного содержания, в научно-технических стилях, но и в текстах публицистического характера выше упомянутые схемы могут быть менее регулярно и закономерно применены, чем в текстах права. Если смотреть на такой вопрос под таким углом зрения, то можно утверждать, что стили специализированного языка, в том числе и стиль языка права, противостоят стилю всеобщего языка и, в частности, стилю языка художественных произведений, который тоже классифицируется как функциональный стиль. Как во всеобщем языке, так и в стиле языка художественной литературы находят полное отражение все формы, происходящие от глаголов. Однако следует проводить разницу между всеобщим языком и уровнем просторечия, в какой-то мере и уровнем разговорной речи, где в минимуме находят употребление некоторые формы отглагольного образования существительных, причастий, заменённые категорией *который +глагол* / (алб. *që + folje*),часто и категорией при помощи союза *что* / (алб. *që*) (вместо *рассматривающий = который рассматривает* / (алб. *që shqyrton*) или *что рассматривает* / (алб. *që shqyrton*)).

Из всего сказанного можно представлять язык такого стиля в свете лишних или недостающих черт, содержащих в данной нами выше схеме в русском и в албанском языках.

[3]H. Piht, “Terminology: An Introduction”, Kopenhagen, 1985.

Язык специализированных стилей (+ язык права)[4] (Дуро 1986)

Рассмотреть *Të shqyrtoj* ↓	совершенный вид употребляется в зависимости от ситуации во всех возможных связях, особенно в сочетании с: *может, необходимо, возможно* + *рассмотреть* / алб. *të shqyrtojë* – согласительное наклонение
Рассмотрение *Shqyrtim* ↓	является особенностью стиля, частота употребления превосходит глагол, от которого образован. Одно и тоже и в албанском *shqyrtim*
Рассмотренный *I shqyrtuar* ↓	(составляет особенность стиля). Одно и тоже и в албанском *i shqyrtuar*
Рассмотрен *Është shqyrtuar* ↓	(составляет особенность стиля, как правило употребляется без *быть*. Во многих случаях заменяет страдательное причастие: *закон рассмотрен закон рассматривается*)
Рассматривать *Tëshqyrtoj* ↓	(употребляется в зависимости от ситуации)
Рассматривание *Të shqyrtuarit* ↓	(образуется от несовершенного вида)
Рассматривающий *Që shqyrton* ↓	(действительное причастие настоящего времени. Составляет особенность стиля. Иногда употребляется и с *который* + *глагол*). Составляет особенность стиля.
Рассматриваемый *Që shqyrtohet* ↓	(страдательное причастие настоящего времени. Иногда употребляется и с *который* + *глагол* страдательного залога)
Рассматриваться *Shqyrtohet* ↓	(составляет особенность стиля и употребляется с существительным в безпредложном творительном падеже)
Рассматривается комиссией *Shqyrtohet*	Это означает, что обе последние формы составляет особенность стиля)

ЛИТЕРАТУРА

BOOKS:

Duro A. 2009: "Termi dhe fjala në gjuhën shqipe",Shtëpia Botuese "Fan Noli", Tiranë. / Агрон Duro A. , 2009:"Термин и слово в албанском", Издательский Дом "Фан Ноли", Тирана.

Piht F. 1985:"Terminology: An introdukction", Kopenhagen.

Lloshi Xh. 2001: "STILISTIKA E GJUHËS SHQIPE DHE PRAGMATIKA", Tiranë. /ЛошиД. , 2001: "Стилистика и прагматика албанского языка", Тирана.

Одинцов В. 1980: Стилистика текста, "Наука", Москва, ст. 15-16.

[4]A. Duro, "Veçoritë e dukurive gramatikore të stilit tekniko-shkencor të rusishtes dhe mënyrat e të ushtruarit praktik të tyre", në përmbledhjen "STUDIME DHE ARTIKUJ RRETH TEORISË E PRAKTIKËS SË MËSIMDHËNIES SË GJUHËVE TË HUAJA", Tiranë, 1986. / A. Duro,"*Особенности грамматических явлений научно-технического стиля русского языка их практические применения*", в резюме"ИССЛЕДОВАНИЯ И СТАТЬИ О ТЕОРИИ И О ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ", Тирана, 1986.

Колесников Е. В. и другие, учебник 2009: "Конституционное право РФ", Юрайт высшее образование, Москва.
Попова М. 1985:"Термини - словосъчетания", БАН, София.

ARTICLES :
Duro A. 1986: "*Veçoritë e dukurive gramatikore të stilit tekniko-shkencor të rusishtes dhe mënyrat e të ushtruarit praktik të tyre*", në përmbledhjen "STUDIME DHE ARTIKUJ RRETH TEORISË E PRAKTIKËS SË MËSIMDHËNIES SË GJUHËVE TË HUAJA", Tiranë. /Duro A. , 1986: "*Особенности грамматических явлений научно-технического стиля русского языка их практические применения*", в резюме "ИССЛЕДОВАНИЯ И СТАТЬИ О ТЕОРИИ И О ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ", Тирана.

DICTIONARIES:
IlyinYu. D. 2009: "Англо-русский и русско-английский словарь", "Живой язык", Москва.
Баулина Е. Ю. 2005: "Давайте говорить правильно", Юридическая терминология современной России: Краткий словарь-справочник. - СПб. : Филологический факультет СПбГУ,Ю-309 с.

КОМПОЗИТИ С КОМПОНЕНТ *КРЪВ-* В СЛАВЯНСКИТЕ ДИАЛЕКТНИ ЕЗИЦИ

Лиляна ВАСИЛЕВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин" – БАН, София (България)
E-mail: vasileval@abv.bg

COMPOUND NOUNS WITH THE COMPONENT *КРЪВ-* IN SLAVIC DIALECTS

Lilyana VASILEVA

Abstract: The paper deals with analyzing and comparing compound nouns with a component 'blood-' as a motivation base which can be found in Bulgarian, Russian and Polish dialects. It also studies the competition of word-formative formants as well as the competition of motivation items according to their position in the complex structure. The paper draws conclusions on the vitality and antiquity of the word-formative model.

Keywords: dialectology, word-formation, composites , competition suffixes and words

През последните години се засили интереса към битуването на сложни съществителни в диалектните езици, към техния произход, словообразуване, употреба. С изнесения богат материал от народните говори се опровергава едно старо твърдение, че тези композитни формации не са характерни за диалектите, че представят победна система, че са заемки от чужди езици или калки (Ягич, В. 1888–1889, Мейе, А. 1924: 13, Георгиева, Ел. 1967).

Обект на изследване в разработката са композитите с компонент *кръв-* в българските[1], руските[2] и полските диалекти[3], като представителни за южнославянската, източнославянската и западнославянската група езици.

В старобългарския език са регистрирани композити като кръвоточень ‘кръвотечение’, кръвоточица ‘жена, страдаща от кръвотечение’; кръвоўдень ‘кръвожадност; ядене на кръв или месо, неочистено от кръв’ (Стб. Р 1999: 757).

1. Сложните съществителни с този компонент в славянските диалекти са предимно **имена за лица**, в сложната структура на които елементът *кръв-* стои на първо място, т.е. в препозиция. Най-многобройни са облиците, назоваващи ‘жесток, безжалостен човек; кръвопиец’. В българските говори опорната девербална част е на второ място в структурата и определя отнасянето на тези названия към словообразователната категория имена за производители на действие.

Най-обемна е групата на агентивни облици, мотивирани от глагола *пия*: *кръвопѝй* (кръвопиец – БЕР; Кюстендилско; *кръвпѝй* – Кюстендилско крайще), *крвопѝйа* (кръвопиец – Кумановско), *кръвопѝйца* (кръвопиец – НГ), *кръвопѝец* (НГ; БЕР; Бачево, Разложко; Бистрица, Дупнишко; Рабиша, Белоградчишко; *кръвупѝец* –

[1] Материалът за българските говори е ексцерпиран от от Архива за Български диалектен речник в Секцията за българска диалектология и лингвистична география на Института за български език „Проф. Л. Адрейчин" при БАН, от публикации в поредиците Българска диалектология. Проучвания и материали и Трудове по българска диалектология.

[2] Материалът за руските диалекти е ексцерпиран от „Словарь русских народных говоров", т. 15, 1979.

[3] Материалът за полските диалекти е ексцерпиран от книгата на Helena Grochola-Szczepanek „Rzeczowniki złożone w gwarach polskich", Kraków, 2002.

Куфалово, Солунско; Желево, Леринско; *кървопѝец* – БЕР, Желюша, Царибродско; Черешница, Костурско; *кр̥вопѝец* – Доброславци, Софийско; РМЈ; *кръвупѝйе̯ц* – Граматиково, Малкотърновско, Шипка, Казанлъшко; *кървопѝйе̯ц* – Сушица, Горнооряховско; Граматиково, Малкотърновско; Шипка, Казанлъшко; *кръвупѝиц* – Устрем, Тополовградско; Владиня, Ловешко; Дълбоки, Старозагорско, *кр̥вопѝиц* – Кърналово, Петричко; *кръвупѝйъц* – Тетово, Разградско; *крвопѝйъц* – Болевдол, Царибродско), *кръвопѝйник* (БЕР, Буковец, Видинско; *кръвупѝйник* – Куфалово, Солунско; *кървопѝйник* – Локорско, Софийско; *кр̥вопѝйник* – Медковец, Ломско), *кръвнопѝйневец* (Ягнило, Новопазарско). Формациите са образувани със следните словообразователни форманти: *-а // -ца // -ец* (с варианти *-е̯ц, -иц, -ъц*) *// -ник // -невец* (разширена наставка) // *-∅* (нулев суфикс при композиционно-конверсните облици), които са в конкуренция при оформянето на названията за ‘кръвопиец’.

Мотивиращ за част от облиците, назоваващи ‘кръвожаден, жесток човек’, е глаголът *лоча*. Това са лексеми като *кърволо̀к* (кръвопиец – НГ, БЕР), *крволок* (кръвопиец – РМЈ), *кръволо̀чник* (кръвопиец – НГ; *кр`ъволочник* – Щипско; *крволочник* – РМЈ), оформени съответно със суфикс *-ник* и по композиционно-конверсен път.

Формацията *кръвужѐдник* (кръвожаден човек, кръвопиец – Граматиково, Малкотърновско) може да бъде отнесена към две словообразователни категории, т.е. тя е от така наречните преливни случаи. При интерпретация ‘този, който жадува кръв’ се отнася към категорията имена за производители на действие, а интерпретацията ‘този, който е жаден за кръв’ я отпраща към категорията за вършители на действие (nomina actoris).

В руските диалекти сложните названия с това значение са *кровопѝй* (жесток човек, тиранин – Слов. карт. ИРЯЗ) и *кровожѐдник* (кръвожаден човек – Даль, Слов. Акад. 1926), а в полските говори не са ригестрирани подобни композити.

Само в българския диалектен език се откриват агентивни названия със значение ‘скъперник’, които са с опорен девербален компонент в постпозиция и десубстантивна част *кръв-* в препозиция. Това са: *кръвосѐр* (скъперник – Самоковско; Бръложница, Софийско; *крвосер* – РМЈ), *кръвосѐрец* (скъперник – БЕР; *крвос’ѐрец* – Тетевенско), *кръвусѐрник* (скъперник – Войнягово, Карловско; *крвосерник* – РМЈ), *кървосѐрко* (скъперник – НГ, БЕР), образувани с конкурентните форманти *-ец // -ник // - ко // -∅*.

Отново само в българските диалекти съществителното *кръв-* участва в образването на лексеми със значение ‘човек, болен от дизентерия’: *кървосѐр* (човек, болен от дизентерия – Трънско) и *кръвосѐрко* (болен от дизентерия – НГ, БЕР).

В руските диалекти се откриват няколко единични агентивни композита, които имат в препозиция компонента *кръв-*. Това са облици като: *кровобрѐзга* (м. и ж., този, който не понася вида на кръв – Даль, Слов. Акад. 1926), *кровомётчик* (мъж, който лекува болни като им пуска кръв – Старор. Новг.), *кровода̀тель* (кръводарител – Моск.), *кроволѝтник* (побойник, драка – Кадн. Волог.). От женски род са названията *кровожа̀дница* (кръвождна жена – Даль, Слов. Акад. 1926) и *кровомётка* (жена, която лекува с пускане (източване) на кръв – Старор. Новг., Волог.).

2. Сложните **имена на животни** в разглежданите диалектни езици също се отнасят към словообразователната категория nomina agentis. Повечето от примерите са от руските диалекти, където се откриват названия като: *кровопѝвка* (въшка – Макар. Нижегор.), *кровопѝйца* (риба Osmerus eperlanus spirimchus Pall., снеток – Ильмень и

Волхов, 1971), *кровопѝя* (змей, който пие кръв – Медын. Калуж.), *кровопѝвка* (вид муха – Алекс. Куйбыш.), оформени съответно с формантите *-ка, -ца* и *-йа*.

В българския език се среща единичната формация *кръвнупѝйн'аца* (мечка стръвница – Новопазарско). Интересен е обликът *пиукр`ъвиц* (едра муха – Хърсово, Сандански), при който опорната девербална част е на първо място в структурата, а десубстантивната част *кръв-* е на второ място.

3. **Имената на растения** са представени и в трите изследвани езика, като в полските говори се открива само един композит. Част от анализираните сложни съществителни представят по-особените случаи на деятелни имена не-лица. В руските говори такива са *кровогдѝн* (‘растение, което гони кръвта’ раст. Juniperus Sabina L можжевельник казацкий – вид хвойна – Слов. Акад. 1926, Анненков) и *кровочѝст* (раст. Smyrnium dodonaei Spr., смирна – Анненков, Слов. Акад. 1926).

В български агентивен облик със структура съществително + глагол е *кръвоспѝрче* (растение полски хвощ – Габровско). Отново само у нас се срещат композити с опорен девербален компонент на първо място в сложната мотивираща база: *бийбийкръвчица* (ботан. речник; Andropogon ischaemum L., Cynodon dactylon Pers.), *пускръвчица* (Agrostemma coronaria L., Ловешко; Ranunculus arvensis L.), *пуспускръвчица* (Cynodon dactylon Pess – Ботан. речник).

В полски се открива само *kwotok* (растение кървавник, Dchillea millefolium – Byt).

Два облика в руските диалекти се отнасят към словообразователната категория имена за носители на субстанциално отношение: *кроволѝстник* (раст. с листа като кръв – Poterium sangnisorba черноголовник кровохлебковый – Калуж., Слов. Акад. 1926, Анненков) и *кровоцвѐтник* (раст. с цвят, който е червен като кръв – Haemanthus – Даль, Слов. Акад. 1926)

4. **Имената за действия** (nomina actionis) са най-добре представени в руския диалектен език: *кроводавлѐние* (кръвно налягане – Ср. Урал), *кровоизливàние* (кръвоизлив – Том.), *кроволѝтство* (кръвопролитие, масово убийство – Самар., Кем. Арх.), *кроволѝтье* (кръвопролитие – Симб., Киреевский. Сарат. Смол., Волог., Арх., Онеж., Беломор.), *кроволѝтье* (грабеж – Самар.), *кроволѝтье* (бой – Ряз. Ряз.), *кроволѝтье* (семейни свади, раздори – Ветл. Вят.), *кровотòк* (кръвотечение – Лесков, Загон. Слов. Акад. 1926) – оформени със суфиксите *-ние, -ье* и по композиционно-конверсен начин.

В българските говори се срещат *кръвотѐк* (болест хемороиди – БЕР), *кръвоток* (кръвообръщение – РМЈ) и *кръвосѐр* (болест дизентерия – БЕР; *кръвосѐр* – Бобошево, Дупнишко) – всички те са комозиционно-конверсни названия.

Два облика в българските диалекти с компонент *кръв-* се отнасят към категорията имена за изразяване на субстанциално отношение : *сухук`ървицъ* (течност от рана преди да се превърне в гной, която е като суха кръв – Еленско) и *еднокръвнѝна* (роднина, който е от една кръв с някого – Горна Липница, Търновско; *еднокръвнина* – Къкрина, Ловешко).

От направения преглед на сложните съществителни с компонент *кръв-* в сложната структура се вижда, че те са характерни за руската и българската диалектна система. В полските говори се открива само един композит, а това е знак, че изследваният тип сложни съществителни не е характерен за полския диалектен език. Всъщност това се отнася само до формациите с компонент *кръв-*. Ако сравним композитите с елемент *сам(о)-, вод(о)-, върт(о)-* (Василева, Л. 2010, Василева, Л. 2014)

ще видим, че те са характерна и обемна част от речниковия фонд и на трите славянски езика – и на диалектно, и на книжовно равнище.

Многобройни са случаите на конкуренция на словообразувателните форманти при образуването на сложните формации.

В български в конкурентна употреба са 6 суфикса *(-а // -ца // -ец // -невец //-ник//-ø)* при образуването на названия със сложна мотивираща база кръвопий-; 4 наставки *(-ец // -ник // -ко // -ø)* при ‘скъперник’.

В руските говори се конкурират две сложни мотивиращи основи с опорен девербален компонент *кръвопий // кръвожадник*, а в българските – три: *кръвопий // кръволок // кръвожедник* при назоваването на ‘жесток човек’.

Само в българския диалектен език се откриват формации, при които десубстантивната съставка кръв- в сложната мотивираща база е в постпозиция: *пускръвчица, пустикръвчица, пийокървец*.

Множеството сложни съществителни с компонент кръв- показва големите словообразувателни възможности на композитообразуването в българските и руските диалекти.

Съкращения

Алекс. Куйбыш. – П. г. т. Алексеевка Куйбышевской область
Арх. – Архангельская губерния (область)
Беломор. – Беломорское
БЕР – Български етимологичен речник. Т. 1–7. С., 1971–2010.
Ветл. Вят. – Ветлужскйй уезд Вятской губернии
Волог. – Вологодская губерния (область)
Даль – Даль, В. И. Толковой словарь живого великорусского языка. 4-е изд. тт. I–IV, Спб. Москва, 1912–1913.
Ильмень и Волхов, 1971 –
Кадн. Волог. – Кадниковский уезд Вологодской области
Калуж. – Калужская губерния (область)
Кем. Арх. – Кемский уезд Архангельской губернии
Макар. Нижегор. – Макарьевский уезд Нижегородской губернии
Медын. Калуж. – Медынский уезд Калужской губернии
НГ – Найден Геров, Речник на българския език. Фототипно издание. Ч. I–V. С., 1975—1978. Панчев, Допълнение. С., 1978.
Онеж. – Онежское
PMJ – Речник на македонскиот јьзик (колектив). Т. I–III. Скопје, 1961–196.
Ряз. Ряз. – Рязанский уезд (район) Рязанской губернии (области)
Самар. – Самарская губерния
Сарат. – Саратовская губерния (область)
Симб. – Симбирская губерния
Слов. Акад. 1926 – Малый академический словарь, 1926.
Слов. карт. ИРЯЗ – Словная картотека Института русского языка
Смол. – Смоленская губерния (область)
Ср. Урал – Средний Урал
Старор. Новг. – Старорусский уезд (район) Новгородской губернии (области)
Том. – Томская губерния (область)
Byt – Bytów

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Василева, Л. 2010: Сложни съществителни имена за лица с първи компонент *сам(о)-* в славянските диалекти. // Юбилеен сборник на Филологическия факултет. Т. 2. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски", с. 196–206 (Vasileva, L. 2010: Slozhni sashtestvitelni imena s parvi component *sam(o)-* v slavyanskite dialekti // Yubileen sbornik na Filologicheskiya fakultet. T. 2. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski", s. 196–206).

Василева, Л. 2014: Сложни съществителни имена с първи компонент *вод(о)-* в славянските диалекти. // Македонски преглед, №1, с. 63–74 (Vasileva, L. 2014: Slozhni sashtestvitelni imena s parvi component vod(o)- v slavyanskite dialekti // Makedonski pregled, № 1, s. 63–74).

Георгиева, Ел. 1967: Сложни съществителни имена в съвременния български книжовен езикс (с оглед предимно към по-нови образци). // Известия на Института за български език, т. 13, София, БАН (Georgieva, El. 1967: Slozhni sashtestvitelni imena v savremenniya balgarski knizhoven ezik (s ogled predimno kam po-novi obrazci) // Izvestiya na Instituta za balgarski ezik. T. 13, Sofia, BAN).

Мейе, А. 1924: Meillet, A. Le slave commun. Paris.

Стб. Р 1999: Старобългарски речник. Т. I. Под ред. на Дора Иванова-Мирчева. София: ЕТ „Валентин Траянов" (Stb. R 1999: Starobalgarski rechnik. T. I. Pod red. na Dora Ivanova–Mircheva. Sofia: ET „Valentin Trayanov").

Ягич, В. 1888–1889: Jagič, V. Die slavischen Composita in ihren sprachgeschichtlichen Auftreten. In: Arhiv für slavische Philologieq XX–XXI, Berlin.

ЛЕКСИЧКАТА НАСЛОЈКА ОД СЛОВЕНСКИ АРЕАЛ ВО ДВА ПАТЕРИКА ОД XIV ВЕК

Соња НОВОТНИ, Михајло МАРКОВИЌ
Државен универзитет во Тетово, Р. Македонија
E-mail: snovotni@yahoo.com ; mihajlomarkovikj@gmail.com

LEXSICAL LAYER OF SLAVIC EQUAL FOOTING TWO PATERICONS FROM THE XIV CENTURY

Sonia NOVOTNY, Mihajlo MARKOVIC

Abstract: Slavic literacy began in the second half of the ninth century by including the translation of the Gospel. Slavic lexical fund has been analyzed by many Slav scholars who agree with the statement that the first written Slavic language, taking into account the time in question, it had a rich vocabulary that covers all areas of vocabulary. In the analysis of lexical material on Sloesh and Slepch we note that manuscripts ample vocabulary associated with concrete and abstract areas, ranging from family to religious-philosophical.

In this paper we will pay attention to the vocabulary of the Slavic equal footing from which we ekscerped from Sloeshtic (Sloesh) and Slepch Paterikon (Slepch). Through the use of the comparative method we will try to cover a wide range of fields and their semantic heterogeneity, which conditioned in our manuscripts to include a significant amount lexical units, which the synchronic and diachronic scheme are closely interconnected.

Keywords: lexical layer, Slavic range, Sloesh, Slepch, Paterikon.

У В О Д

Слепченскиот патерик е ракопис којшто е пишуван на крајот на XIV век на дебела и груба хартија на 246 листа со димензии 20x13 см. Слепченскиот патерик (Слепч), кој од Слепченскиот манастир прво бил пренесен во Археолошкиот музеј во Софија, а оттаму бил префрлен во Софиската народна библиотека каде што се чува и денес под број 1037. Пишуван е со безјусов правопис. Нема оригинална пагинација, односно има понова пагинација која прво е погрешена па потоа од друга рака повторно пагиниран. Стари записи нема, а поновите се на македонски јазик. Писмото е читливо, правилно пишувано, секоја страница содржи 20 реда со некои исклучоци, има многу кратенки, лигатури и надредни знаци, пишуван е без многу грешки и само на мал број страници е оштетен и не се чита. Фалат страници на почетокот и на крајот на ракописот. Ракописот започнува со житие за Еуфимија, а содржи и повеќе помали текстови. Во библиотеката на БАН во Софија со бр. 77 е обележан еден македонски патерик од почетокот на XIV век. Станува збор за Слоештичкиот патерик, кој извесно време се чувал во Археолошкиот музеј во Софија, од каде што бил пренесен во БАН. Ракописот содржи 286 пергаментни листа, пишувани на мали листови со димензии 20x14 см. Ракописот нема оригинална пагинација, туку има две нови пагинации. Почетокот на ракописот е изгубен, односно недостасува 1 лист, а на крајот можеби 3-4 листа. Во текстот има еден запис на лист 57 „**село слоещица, костадн(н)**“. Од ова може да се извлече заклучок дека најверојатно ракописот потекнува од демирхисарското село Слоештица. Според ова демирхисарско село, овој патерик го нарекуваме Слоештички патерик (Слоеш).

Лексиката на македонските патерици досега не била предмет на посистематски истражувања. Пред да почнеме со лексичка анализа на Слоеш и Слепч, би споменале дека лексиката во овие ракописи е специфична и мошне интересна, и тоа од повеќе аспекти. Во таа смисла, треба да укажеме на употребата на ретките зборови, односно на оние зборови кои не се среќеваат или поретко се среќаваат во другите македонски текстови. Исто така, изненадува присуството на голем број сложенки, кои го збогатуваат јазичниот израз на авторот и му даваат своевиден белег на текстот. Присуството на ваквата богата, разновидна, а наместа дури и необична лексика, секако дека се должи на карактерот на патерикот како жанр. Притоа мислиме и на слободата која ја имал пишувачот на ваквиот вид текстови, кои не се библиски. Така, за разлика од библиските текстови, каде што авторот морал да почитува одредени норми и не смеел да врши поголеми корекции, во текстовите кои не се врзани за Библијата пишувачите (а веројатно и препишувачите) имале поголема слобода при пишувањето, што го олеснило навлегувањето и на лексиката од народниот јазик. Лексичката анализа на Слоеш и Слепч ја вршиме од аспект на досегашните лексички проучувања на старословенските и на македонските црковнословенски ракописи. [1]

Бидејќи предмет на нашата работа во овој реферат е лексиката од словенски ареал, во следната етапа ќе го посветиме нашето внимание на оваа семантичка сфера на семејните и брачните односи, како и роднинските односи кои се среќаваат во Слоеш и во Слепч. Словенската писменост започнала во втората половина на деветтиот век со вклучувањето во преведувањето на Евангелието.[2] Старословенскиот лексички фонд е анализиран од голем број слависти, кои се сложуваат со констатацијата дека првиот словенски писмен јазик, доколку се земе предвид времето за кое станува збор, располагал со богата лексика која ги покривала сите области од лексиката.[3]

1. Лексичките единици сврзани со семејните и брачните односи, како и со роднинските односи со кои словенските јазици се многу богати, и покажуваат присутност и во современиот јазик, а коишто се следат во Слоеш[4]:

баба 159/2 (ꙗко ннко моуже бесѣдоующꙋ нскаⷭ же и ѡбрѣтѐ домь ен нде и гⷭла слоужещоу ен ба бѣ повѣжⷭ дⷭвцꙋ ꙗко ноуждоу имамь бесѣдовати к нен, и гⷭла емоу **баба** ѿ многыхъ лѣтъ никомоу же бесѣдꙋетъ. пакы рⷪе ен), **брата** 21/12 (емоу стꙋмь анⷭгломь гⷭлнмь вьꙁмѣте егѡ ѿ соудоу ꙗко аньднхтъ монестъ прѣжⷭ бо моѥ соудатъ и ѳсоудн **брата** своѥго нꙁ....моуже мнѣ ꙗко прнндохъ

[1] При изложување на лексичкиот материјал се користевме со Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum emendatum auctum ed edidit Fr. Miklosich, Vindobonae 1862-1865, како и Slovnik jazyka staroslovenskeho, lexicon linguae paleoslovenicae, Academia Nakladetestvi Československe ved Praha 1974, Индекс кон речникот на македонските библиски текстови, Македонистика 4, 1985, ИМЈ, Скопје 1985, Старословенско-македонски речник (со грчки паралели), В. Десподова, С. Новотни, Е. Јачева-Улчар, М. Чичева-Алексиќ, Прилеп-Скопје 1999.

[2] Р. М. Цейтлин, *Лексика старославянского языка,* Москва 1977, 26-43.

[3] В. М. Верещагин, Из истории возикновения первого литературеного языка славян, *Доклады на VII межународном сьезде славистов*, Москва 1973, 6; А. Достал, Вопросы изучения словарного состава старославянского языка, *Вопросы языкознания, 6*, Москва 1960, 4-8; Р. М. Цейтлин, Характеристика лексическиы и словообразовательных средств старославянского языка, *VII межународный сьезд славистов*, Москва 1973, 415-418; Г. Јовановић, Јеванђелска лексика у јужнословенској ћирилској традиции, *Јужнословенски филолог, XIII*, Београд 1987, 83-84; Ф. В. Мареш, Древнеславнский литературный язык в великоморавском государстве, *Вопросы языкознания, X, 2,* Москва 1961, 17-18; Л. П. Жуковская, *Текстология и язык древнйших славянских памятников,* Москва 1976, 128.

[4] С. Новотни, *Слоештички патерик*, Скопје 2013, 216-217.

нз...нзьвратъ оудрьжа се ма..нь тна моа затворашнм се врато томь по мнѣ ноставшн тамо ман-ьтна абне вьзвоуднх се крѣхъ пришьшомоу кь мнѣ дн сьн), 46/17, 116/16, **вноуцн** 439/12 (ѡцн н наѹелнцн оубыствоу **вноуцн** канновы бѣше вь градѣ томь, нѣкь банарь евреннь), **вдовѣ** 578/15 (бнхъ вьдова н бесѹена азъ же юна соуцн ако лѣто к. в. плаѹецн н рндающнмь ово оубо ако **вдовѣ** соуцн ово оубо ако беѹеднон поднех же нѣкын, слыша велму же нѣкы аже ѡ мнѣ н ѡ опщааго вра наважен, посла слоугы свое вьсхытнт ме с ноужею), **домаѹедець** 334/8 (н даше емоу мастыне свон емоу цроцн н непознаше его вндѣвь же нхыпрославы ба ре слава тебѣ гн бже ако спобыль ме сн стбрнтн мастны не ѡ свонхъ **домаѹедець**. нменн твоего рады вьзьвратнше се ѡроцн вь рнмь вьзвѣстн ше гноу своем), **дьцере** 55/1 (н оумерьшнм же ѡ нѣмь остахъ снроть нѣкын же ѡ вельмоужь оумасры се поѥть ме вь домь свою н вьспнтавь ме н наказа вь ме прнлежно ако же свою **дьцере** н пришешн же мн вь мѣроу вьзраста снна же нмѣше единорона хсто любывноть моужь), **дѣваа** 281/2 (страстнн пламень тако есть паметь женьска прѣбнвающн н вьзнѣцаающн желанне е пакы повѣда намь нѣкто ѡбго любьць ако **дѣваа** бѣ нѣкоа остала снротою ѡ роднтеле н свонхъ ѡ нѣма бо ѡ шедшнма житна своего оставыста нмѣнна сво), **дѣте** 248/14 (добн знентъ е естъ за оумнаго н еще младеньствь н неможенна неможеть бо ѡ себѣ танно кромѣ дха га іса.....тьуню дхомь стымь утѣ н сьбрьшенѹонь ако **дѣте** немотоующе сконѹати сне сьвьзношеннемь не могнн. непользно же естъ уесто прѣ мѣнѣтн прнзыванне нмень), **жена** 125/11 (прѣбоудн зѣоу стаго мноу доньдеже вьзвращ се гла емона вьзмн н мене сь собѡюн гла ен **жена** нехѡднть тамо вкнть она же с плаѹемь ре емоу нмашн стымь мноу, аще не пришь прѣдасн ме вь мастнрь она же цѣлнв), **матн** 181/8 (бѣ немоу оурокь прно **матн** его нмоуще сѣтованне н пеуаль не нзыде нз ложнцоу свою а сньха е е ре ставы..р. прѣд нею), **младеньцн** 303/14 (**младеньствь** 248/10) (снце рѣше ѡцн ѡвь оубѡ гн ісхе сне бе помлоун ме вьсе ѡвьже гн їсхе помлоун ме польеже оудобн знентъ е естъ за оумнаго н еще **младеньствь** н неможенна неможеть бо ѡ себѣ танно кромѣ дха га іса), **невѣстоу** 332/3 (створнвѣ бракь сноу своемоу вьзлюблennомоу н да вьзвеселнт се дша моа. ѡброуунше емоу **невѣстоу** ѳ црьска рода н створнше бракь оукрасше урьтогъ н вѣнуаше нхь стымн свцennыкы), **ѡтрокомь** 126/7 (**ѡтроуе** 301/14, **ѡтроунцьь** 391/8, **ѡтроунцнн** 442/8) (тьгда трѣзвѣ млнм се тѣм же н мн братне, оуподобнм се вонномь, тлѣннаго црѣ. н оусрьдно борнм се паѹетремь **ѡтрокомь** оуподобнм се нщешь огне страстноую утотѡю, по перѣмь), **ѳтець** 178/11 (соупроужнницоу твою бѣ бѡ мтн моа хѡлюбыва **ѳтець** же мон мннхѡ ненавыдець зѣло н гла кь ѡцоу моемоу), **родntеле** 184/16, 348/8, (**роднхомь** 263/2, **породнвшаго** 260/5) (онѡ нн ѡ нѣхь промышленне творнть на ползоу аще лн же прѣслоушаешн ме пондешн. **родntеле** свое нкако же оубѡ не нмашн польземати сего же самого множа е повредншн н послѣдь же много раскаав се), **сна** 346/9 (слышавше вьзлюблennін вь велнцѣ оуднваен н бнхомь славеще н блгвеще ѡца н **сна** н стаго дха ннна н прно н вь вѣкь вѣкомь амнн), **сестра** 94/1 (ѡставытн ею пакы нь сьмоуцаеть, **сестры**. гла старць, оученнкоу своемў вьзмы оумываlнцоу), **соупроужнницоу** 178/9 (пришѐ же старьць посѣтнтн мене гла ѡцоу моемоу приведн мн **соупроужнницоу** твою бѣ бѡ мтн моа хѡлюбыва отець же мон мннхѡ ненавыдець зѣло), **юнь** 277/5 (**юностн** 16/13, **юношо** 35/15) (мало варнва сѣдшн оу мене наче глатн пользнаа словеса н ре мн гне авва не вѣ снлн ако **юнь** есн н не подобно тн е вь весн ноцевати нлн не вѣсн ако н ноуьскн унь).

2. Лексичките единици сврзани со семејните и брачните односи, како и со роднинските односи коишто се следат во Слепч[5]:

вдовице 31v/1 (ѡвую бѡ тн имѣнїю многѕн се ѡбрѣщоуть пригостнцн. снѣ цркамь. а сеннцнмь. старостн крымлєнїе. монастнр н **вдовице**. снроты), **вдовьствѣ** 86/10 (понєже не єдного житна єсмы. нѣ ѡвь оубо вь дѣвьствѣ живеть. ѡвь же вь **вдовьствѣ**. ѡдѣянне оубо црковно житне єсть. понєже вѣдѣше вл҃ка. нако аще покажеть єдннь поуть спсенїа. многѕн вьсхотєть лѣннтн се. нѣ разлнчные прнведе поутн), **жена** 2/2 (**женою** 2/13, **женѣ** 15v/15, **женскы** 32/3, **женамь** 101v/8, **жено** 114v/2, **жены** 114v/3) (слышн дцнн н внжь҃. уто оу҃бо дцнн лн бы҃. **жена** а҃бне. єн. ннуто же бо здѣ телесно. нако женоу ѡ҃броуун, нако дцерь любнть. нако рабоу млоуєть. н҃ако дв҃цоу сьхранлєть. нако оу҃дь покрываєть. нако главоу покрываєть) **братне** 26v/18 (**братїе** 31/13, **брате** 33v/17, **братїю** 36v/4, **братомь** 36v/8, **братѣ** 101v/11, **брать** 112v/6) (то нн дроугоу то говорнте. р҃е бо г҃ь. вь ню же мѣроу мѣрнте вьзмѣрнт҃ се вамь. рекше дасть се комоу ж҃о по дѣлѡ҃ его. нлн добро нлн зло. тѣм же потыцнм҃ се **братне**. подвнжоуще дрѣгь дроуга кь ѵ҃тотѣ), **ѡтроковнца** 19/10 (**ѡтрокомь** 45/18, **ѡтрокы** 52/8, **отроуетн** 103v/16, **отроуе** 126/9, **отроуницема** 137v/13, **отроуница** 174v/1) (створшн маж ен матѳ҃у вь монастнрн трн҃ днн҃. послоушаше же **ѡтроковнца** пѣнїа по все дн҃н. сматраше когѡждо҃ спѣшенїа), **невѣстї** 24v/8 (**невѣсто** 39v/8) (ѡ сем҃ бо н м҃лнлн се есте. да трн вонн҃нце н **невѣстї** прнесоу дарь х҃вн н бо҃у м҃емоу), **оцьь** 106v/8 (прѣбоудн здѣ дондѣже ндоу вь скнть бл҃внти се ѡ҃ **оцьь**. она же р҃е емоу. поемн ме сь собою он же кь нен р҃е. не ндоуть жены вь скнть. ѡна же сь плауемь р҃е емоу), **матерь** 54v/6 (**матере** 130v/17, **мати** 188/11) (н вндѣвь днѡклнтнань **матерь** сь дцерню р҃е, утѳ҃ сьтворнла есн. м҃тн же стые пелагїе реуе. сѣ дцнн моа по нен же се бы҃ль сн҃ь твон), **дцерь** 125/2 (**дцерь** 34/16, **дцнн** 35v/11, **дцере** 133/2) (б҃ѣ **дцнн** оубо гыхь родителн. ѻмьршнм҃ же ѡнѣмь. н ѡстахь снротка. нѣкы҃ же ѡ҃вель моужь ѻмл҃рднв҃се поет҃ме вь домь свон. н вьспнтав҃ме н накаѕавь прилежнѣ, нако же свою **дцерь** прнш҃ьшн же мн вь мѣроу вьѕраста), **родителн** 10/6 (**родителя** 27/2, **родитель** 215v/5) (х҃ртнанння есьмь. ѳн҃ же р҃е ен. нмене твоего ѡбцаго еже кь улвкомь выпрашаю. тога҃ нако нстована раба бжня. нар҃е номн е҃ нме **родителн** софня), **снномь** 123v/14 (**снпама своннма** 229v/11) (ѡ кснѣ ѡбрѣтено н вь ѡстровѣ сь **снномь** ее), **маж** 28/9 (**моужь** 2/9, **моужа** 25v/18) (вьзвращьшем҃ же се ѡ҃ромь кь мт҃рн ею тыцтемь. н рекшемь ен. нако нн **моужа** ѡбрѣтохомь его же рекла есн досажденне сьтворѣша), **сестрама, сестрнцн мою** 17/4 (**сестрѣ** 17v/6, **сестра** 24/7) (слышавшн же двоа повелѣнне, еже повелѣ црь ѡ҃ нен. р҃ѵцн се мнрь свою млѣаше, нако да м҃лнт се да сьврьшена пр҃лежеще е оулоуую. г҃лаше же н **сестрама, сестрнцн** мою. н матн моа. вѣстакомоу ѡбецахом се. н пр҃ѣ кымны е҃ статн. прѣбыва й та вь испоѣданне же вь спса нашего н҃у х҃а), **юноша** 48/1 (**юна** 121/13, **юноу** 175v/1, **юнцїн** 189/17) (се бо посла бь҃ свѣть нако же се помо...лн. внжоу бо два **юноша** надь нстоу҃нкомь, нмоуща на роукоу хавѣсоу свѣтлоу), **свекрн** 34v/19 (н вь поустнни н вь пещерахь. нако же всауьскаа нѫскавше н неѡбрат҃ше, нако мрьтьвца плакахоу се ею. **свекрн** невѣстн плакаше се), **хеть** 34v/20 (**хеть** же ны рыдаше. ѡ҃ць дцнере плакаше се г҃ле. лютѣ мнѣ уедо мое сладкое лютѣ мнѣ свѣте оуню моею. лютѣ мнѣоувѣте д҃ши моен. кто мое скровнце оукраде).

Од претходно изложеново можеме да констатираме дека Слоеш и Слепч се патерици коишто поседуваат широк спектар на лексеми од семантичка сфера на се-

[5] М. Марковиќ, Слепченски патерик – лингвистичка анализа (магистерска теза во ракопис), Тетово 2011, 152-153.

мејните и брачните односи, како и роднинските односи коишто во најголема мера се следат и се поклопуваат во двата стари текста на синхрониски и дијахрониски план, а следејќи го нивниот контекст, бележиме и доста сличности во нивната сфера на употреба. Во заклучокот можеме да додадеме дека Слоеш и Слепч изобилуваат со мошне богат лексички фонд на семантички содржини и на значаен начин го прошируваат зборовниот фонд познат во македонските средновековни ракописи. Несомнено тој ги дополнува сознанијата за семантичката структура од одделни лексеми и налага анализа во која ќе се обрне внимание на основните семантички групи на синхрониски и дијахрониски план, а особено на оние традиционални лексеми и на нивната богата синонимија.

Литература

Верещагин, В. М. 1973: Из истории возикновения первого литературеного языка славян. // *Доклады на VII межународном сьезде славистов*, Москва (Vereshchagin, V. M. 1973: Iz istorii voziknoveniya pervogo literaturenogo yazyka slavyan. // Doklady na VII mezhunarodnom s'yezde slavistov, Moskva).

Достал, А. 1960: Вопросы изучения словарного состава старославянского языка. // *Вопросы языкознания,* № 6 (Dostal, A. 1960: Voprosy izucheniya slovarnogo sostava staroslavyanskogo yazyka. // Voprosy yazykoznaniya, № 6).

Жуковская, Л. П. 1976: *Текстология и язык древнйших славянских памятников.* Москва (Zhukovskaya, L. P. 1976: Tekstologiya i yazyk drevneyshih slavyanskih pamyatnikov. Moskva).

Јовановић, Г. 1987: Јеванђелска лексика у јужнословенској ћирилској традицији. // *Јужнословенски филолог, XIII* (Jovanović, G. 1987: Jevanđelska leksika u južnoslovenskoj ćirilskoj tradiciji. // Južnoslovenski filolog, XIII).

Мареш, Ф. В. 1961: Древнеславянский литературный язык в великоморавском государстве. // *Вопросы языкознания,* № 2 (Maresh, F. V. 1961: Drevneslavyanskiy literaturnyy yazyk v velikomoravskom gosudarstve. // Voprosy yazykoznaniya, № 2).

Марковиќ, М. 2011: Слепченски патерик – лингвистичка анализа (магистерска теза во ракопис). Тетово (Markovich, M. 2011: Slepchenski paterik – lingvistichka analiza (magisterska teza vo rakopis). Tetovo).

Новотни, С. 2013: *Слоештички патерик*. Скопје (Novotni, S. 2013: Sloeshtichki paterik. Skopye).

Цейтлин, Р. М. 1973: Характеристика лексическиы и словообразовательных средств старославянского языка. // *VII межународный сьезд славистов*. Москва (Tseytlin, R. M. 1973: Harakteristika leksicheskiy i slovoobrazovatel'nykh sredstv staroslavyanskogo yazyka. // VII mezhunarodnyy s'yezd slavistov. Moskva).

Цейтлин, Р. М. 1977: *Лексика старославянского языка.* Москва (Tseytlin, R. M. 1977: Leksika staroslavyanskogo yazyka. Moskva).

Lexicon 1862-1865: Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum emendatum auctum ed edidit Fr. Miklosich, Vindobonae.

Slovnik 1974: Slovnik jazyka staroslovenskeho, lexicon linguae paleoslovenicae, Academia Nakladetestvi Československe ved Praha.

ИМЈ 1985: Индекс кон речникот на македонските библиски текстови. // *Македонистика,* № 4 (IMJ 1985: Indeks kon rechnikot na makedonskite bibliski tekstovi. // Makedonistika, № 4).

СМР 1999: Старословенско-македонски речник (со грчки паралели). Под ред. на В.

Десподова, С. Новотни, Е. Јачева-Улчар, М. Чичева-Алексиќ. Прилеп – Скопје (SMR 1999: Staroslovensko-makedonski rechnik (so grchki paraleli). Pod red. na Despodova V., S. Novotni, E. Jaceva-Ulcar, M. Ciceva-Aleksic, Prilep – Skopje).

ЯБЪЛКАТА В ЕЗИКОВАТА КАРТИНА И НАРОДНАТА КУЛТУРА – СЛАВЯНСКИ ПАРАЛЕЛИ

Надежда НИКОЛОВА
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН, София (България)
E-mail: nvnikolova@abv.bg

THE APPLE TREE IN LANGUAGE AND FOLK STUDIES – SLAVIC STUDIES ASSOCIATIONS

Nadezhda NIKOLOVA

Abstract: The apple tree is one of the most popular traditional fruiting trees.

The paper analyzes the folk names and linguistic features of the apple tree. The mythological and the symbolic images of the apple tree are considered in the context of folk materials - folk songs, stories, legends, proverbs and sayings. Folk beliefs, customs and traditions are compared in Slavic studies.

Keywords: Apple, language, folklore, traditional culture, Slavic studies.

В древността дървото се свързва с боговете и мистическите сили на природата. Хармонизацията с универсума се осъществява посредством митовете на две централни дървета: Дървото на живота и Дървото на познанието. Ако Дървото на живота обхваща и обединява в себе си всички закони и форми на съществуващия Космос, то Дървото на познанието среща препятствия и изпитания по пътя към истината и мъдростта. Ябълката е дърво на познанието. Известно е, че легнал под сянката му, известният учен Нютон развил първата си идея за всеобщото притегляне, като видял как една ябълка пада от дървото. Това станало в градината му в Улстроп. След смъртта на учения ябълковото дърво било обградено от истинско преклонение (вж. Приор 2009: 72).

Символиката на дървото и преклонението пред него се съхранява в древните религии, където ясно се откроява благоговението пред природата и силите, които тя притежава.

Приемаме класификацията за фитонимите на Ваня Колева. Тя разпределя дърветата на диви (неплодоносещи) и културни (плодоносещи). Тази диференцираност се съотнася с ролята им на различни митологични класификатори на социалните реалности (вж. Колева 2002).

Ябълката е плодно дърво, което има универсална употреба в различни обредни, ритуални и празнични практики. То е обект на магически ритуали, материал за изготвяне на обредно дърво и др. ритуални предмети. Ябълковото дърво се асоциира със здраве и безсмъртие.

В обредите, магиите, вярванията и фолклора ябълката устойчиво се свързва с комплекс положителни значения (растеж, плодородие, здраве, щастие, красота, любов и т.н.). Ябълката е от групата на плодните дървета, едно от най-популярните сред нашия народ.

За етимологията на названието **ябълка** ’овощно дърво от семейство розоцветни, което ражда слабо кисел или сочен сладък плод с кълбовидна форма’ Pirus malus L. Стефан Младенов отбелязва: „същ. *ж. р.,* обл. яболко *ср. р.*, *умал.* ябълчица; ста-

робълг. аблъко и яблъко, рус. *м. р*. яблоко, пол. jabłko, гор. луж. jabłoko, обл. jabļuko, дол. луж. jabluko, стар. jabko, чешки jablko, словенски jabolko, срб. хрв. jabuka; сравнява се със лат. Abella ’име на градъ прочутъ съ ябълки’ (у Вергилия), ст.ирл. abhal, ubhal, ст. кимр. dbllen, нѣм. Apfel, англ. appel, лит. òbůlas, лет. abele, woble ст. прус.‖ ябълкиня, същ. ж. ‖ ябълчевъ *прил. м. р.* ‖ ябълч-енъ, -ни *прил. м. р.* ‖ яблъчковина *същ. ж. р*. и ябълчици *същ. ж. р. мн.ч*. ‖ ябълчище *същ. ср. р.*“ (ЕПРБКЕ 1941: 701).

Богата палитра от народни названия за дървото **ябълка** Pirus malus L. са отбелязани в „Материали за български ботанически речник“ от Б. Ахтаров, София , 1939г.: *абълка, ябълкница* (Солунско), *ябука и киселица* (Трън), *абока, яболкница* (Крушево, Македония), *абука, ябълка, ябълкница, ябълчница, ябълчници, алма-ельма* (тур.), *кече-алмасъ* (Омуртаг) (вж. Ахтаров 1939: 238). От *аблан, яблан* и *яблен* има производни няколко наши местни имена: *Абланово* (село, което се споменава и в грамотата на Ив. Шишман от 1379 г.), *Абланица, Яблаица, Ябленица* (Илиев 1919: 111).

В „Речник на българския език“, Т. 5, 1978г. от Найден Геров се срещат народните названия за дървото **ябълка** и неговите производни: *абланъ, ябланъ, абленъ, ябленъ, яблъка, яблъкиня, ябленов, яблъчев и др.* (вж. Геров 1978: 609).

В Общославянский лингвистический атлас, Серия Лексико-словообразовательная, вып. 4. Сельское хозяйство, Братислава, 2012, с. 39. Карта № 3, SI479, яблоня (дерево, Malus) са посочени названията на дървото **ябълка** в славянските езици: словенски език *jablana*, хърватски език *jabuka* сръбски език *jabyka*, босненски език *jabuka*, македонски език *јаболкница*, български език *ябълка*, чешки език *jabloň,* словашки език *jabloň,* горнолужишки език *jabłučina*, долнолужишки език *jabłuščyna,* полски език *jabłoń*, белоруски език *яблыня,* украински език *яблуня*, руски език *яблоня* (вж. ОЛА 2012: 39).

В съвременния български книжовен език се срещат фразеологизмите: *ябълка на раздора, пращам / пратя за ерови ябълки някого, пращам / пратя за липови ябълки някого и др.* (вж. ФРБЕ 1975: 777).

Семантиката, свързана със спора, е обогатена с фразеологизми от гръцката митология, които се срещат в много езици. Балто-славянската езикова култура е възприела тези словосъчетания: *ябълката на раздора*, в полски *jabłko niezgody*, в литовски *vaidu obuolys* ’нещо, което поражда спорове, недоразумения’ (от гръцки мит за ябълката, дадена от Парис на Афродита като най-прекрасна богиня, което предизвикало гнева на богините Хера и Атина и станало повод за раздори между тях) (Попова 2010: 71).

В българския песенен фолклор често се наблюдават устойчиви словосъчетания като: *червена абълка, златна ябълка, петровка ябука, охридско яблоко, сладка ябълко и др.* чрез които се сравнява девойката, с нейната красота и душевната чистота, например:

Ти дивойко душо,
ти ***златна ябълко.***
(БНТ, 1962, Т 6, Василовци, Ломско).

Айде пак на вечер дома се вращает,
како еребици ситно ми бързает,
бели ми се бели, како бела книга,

с цървени образи, ***охридско яблоко.***
(Бр. Миладинови, 1861, 474)

Божне ле, вишан Господе,
я дай ма, Боже, пак млада,
пак млада и пак хубава,
пак бяла и пак червена,
като ***червена абълка****,*
да ходя, да са находя…
(БНТ, 1962, Т.7).

Колко си, моме, хубава,
бела, цървена у лице,
като ***петровка ябука;***
че прийдем, да те целивам!
(БНПП, 1982, Ярлово, Самоковско)

Сладуно, моме Сладуно,
Сладуно, ***сладка ябълко****,*
от хубост ненагледана,
от сладост ненаядена.
(БНПП, 1982, Медковец, Монтанско)

Чрез изброяването на магични изрази, които се основават на митичната връзка между името и действието, в песента се засилва логиката на магичното, но и на поетическото значение, което произтича от иманентната естетическа стойност на самите изрази, както и на паралелизма, който се установява между стиховете (Айдачич 1997: 96).

Символиката на ябълката в митологията на различни култури е знак на любов и плодовитост. В гръцката митология, когато Хера се омъжва за Зевс, богинята на земята Гея подарява ябълка като символ на плодовитостта. Гръцката митологична традиция определя ябълката като свещено дърво на Аполон. В древноримската митология тя е свещен плод на Венера, който символизира любовно желание, сватбен символ и дар. Нейните плодове са присъждани като заслужена награда в състезанията, организирани в чест на годеника Слънце (Купър 1993: 257).

В един от своите подвизи Херакъл, е изпратен от Евристей в градината на Хесперидите, за да донесе златни ябълки. Хесперидите били три нимфи и живеели в крайния Запад на земното кълбо, където растяла ябълка, даваща златни плодове. Това е дървото, което подарила Гея на Хера в деня на сватбата със Зевс. Херакъл успява да убие стоглавия дракон Ладон, който идвал и взимал ябълките. Според друг мит египетският цар Бусарид, намислил да отвлече прекрасните Хесперидите и наел за това пирати. Разбойниците нападнали Хесперидите в градината им, но Херакъл ги спасил и убил разбойниците. За благодарност Хесперидите подарили на героя златни ябълки (Токарев1987: 279).

За древните келти плодът е тясно свързан с отвъдното, с култа към Епона – богиня, която е изобразявана като седнала и държаща в ръцете си ябълка. Планината Авалон, обиталище на елфи и феи, в превод от древноирландски означава „ябълко-

ва“. Хармония и красота, свежест и цветове, плодородие и богатство царуват на този остров. Населен от жени, той е пристан на щастието и безгрижието. В легендата „Пътешествието на Бран на Острова на Блажените“, разказваща за странстванията на героя в страната на вечния живот, се казва: *“И видя той жена с величествена красота, която му протегна ябълково клонче, направено от бял бронз. А ябълките на него бяха от бяло сребро. И звучеше вълшебна музика…”. Всяко приключение от келтските легенди и митове завършва на брега на този остров, щастливия Остров на жени* (Гонсовски 1982: 50).

Според античната митология богът на веселието Дионис (у римляните: Бакхус) сътворил ябълката и я подарил на богинята на любовта Афродита. Еротични асоциации сравняват ябълката с женската привлекателност и по-точно с женските гърди. В някои култури подхвърлянето на ябълки спада към ухажването и обяснението в любов (Бидерман 2003: 490).

В българските фолклорни легенди за сътворението на света райското дърво е ябълково. Обикновено информацията за него се изчерпва в едно изречение, без да се споменава къде точно в райската градина се намира ябълковото дърво, но както вече казахме, при една такава универсална подреба на пространството, то може да бъде единствено и само в центъра на рая (Петкова 2004: 37).

Ябълката е плодно дърво, обект на магически ритуали, обичаи и вярвания, което присъства в различни славянски култури. В Северозападна България бременната жена, която иска детето ѝ да бъде румено и здраво, след залез слънце трябва да отиде под ябълково дърво и да погледне в короната му (зиме) или в плодовете му (лете) (Маринов 1994: 91). Във Воронежската губерния съществува поверие, че ако на Покров изгориш ябълково дърво, то през зимата в къщата ще бъде топло. При белорусите забраната да се отсича ябълка и круша се обяснява с това, че има поверие за тези дървета, че на тях почива Богородица, когато слиза на земята (СД 2012: 611). Сърбите считат, че който наруши заповедта да се секат ябълки, ще получи удар, ще умре или ще му се случи друго нещастие (СД 2012: 612).

Образът на дървото (заедно с плодовете) като символ на плодовитост („Ябълка си род родила, от рода се поломила“) се идентифицира с жената-майка и нейните деца. В роднинската терминология се среща названието *ябълка*, с което невестата се обръща към най-младата си зълва (Василева 1994: 393).

В с. Горни Воден (Асеновградско) на петата събота от Великия пост, т.е. съботата преди Лазаровден, се празнува празника „Златната ябълка“ в местната църква „Св. Богородица – Успение“. Този празник се чества масово от християните и особено от бездетни жени с цел забременяване и сдобиване с рожба (Маринова 2003: 151). Той е плод на културната приемственост между старото гръцко население и българските преселници. Ритуалът включва три основни елемента – преспиване в църквата в нощта срещу празника, изработване на колан, притежаващ специални чудотворни качества и ритуално изяждане на ябълката (Баева 2000: 27).

Ябълката често присъства в обредите, свързани с децата и раждането. При балканските славяни плацентата след раждането на детето често закопавали под плодни дървета или специално под ябълка, за да може майката да има и други деца. При словаците, украинците и др. водата след първото къпане на детето, а също след кръщелното къпане често изливали под сладка ябълка, за да бъде детето щастливо или „да расте като ябълка“. В България при първите стъпки на детето майката изкопавала отпечатъците от неговите стъпки и ги закопавала под ябълка, за да бъде дете-

то красиво. В югоизточна Полша при раждане на момиче, неговите кръстници плетели за него плитка от растения, треви и цветя, кръстникът окачвал плитката на двора – на дърво, колкото може по-високо, като това действие се съпровождало със сватбени мотиви:

(„Червена ябълка виси на дървото. Откъсни я, дай я на Мариса! “) (Swiet. LN7: 129-130) (СД 2012: 612).

При сватбените обреди на банатските българи, идвайки да се сватосва, младият човек леко удря момичето с ябълкова клонка, за да го заобича. По време на Великденските празници в Новгород момичетата сутринта на светлия четвъртък отиват под ябълка да се решат, за да им расте косата. В Украйна, Белорусия, България и др. момичето, което меси тесто за сватбени хлябове, излива водата след измиване на ръцете си под плодоносно ябълково дърво, казвайки: „Както е родовита ябълката, така да са родовити и младоженците (СбНУ 1890: 2/48) “. (СД 2912: 612).

Ябълката, нейните клони и листа играят голяма роля в сватбения обред. От нея правят дръвце за сватбеното знаме, плетат сватбен венец. При поляците самата невеста плетяла такива венчета от клоните на сладка ябълка, „за да бъде животът ѝ сладък“. От клончета на ябълка понякога плетели венец за невестата. В Смоленска област с клони от ябълка украсявали ястието кокошка, запечена в тесто. В Украйна, особено в южните райони, за направа на сватбено дръвце често използвали ябълка (при източни славяни, поляци и българи). При поляците от Горна Силезия през страстния петък от Великденските празници момичетата правели от ябълка дървени венчални пръстени, считайки, че твърдостта и дълговечността, придобити в този ден, ще им осигурят дълъг и щастлив брачен живот. В гаданията ябълката се асоциира със сватбата. При словаците в навечерието на Андреев или Гергьовден момичетата плетели венци и ги хвърляли зад гърба си. Смятало се е, че ако венецът падне на ябълка, момичето ще се омъжи през годината. В популярните предрождественски гадания цъфтенето към Рождество на ябълкова клонка (както и др. плодни дървета), поставена във вода за две седмици преди празника, също предвещавало омъжване (СД 2012: 612).

Ябълката както и др. плодни дървета е била обект на много магически действия, насочени към повишаване на плодородието. Обвивали са ги със слама, заплашвали да ги отсекат, ако не са плодовити, изнасяли под тях рождественския боклук и слама, намазвали ги с тесто, останало от рождественските хлябове и пр. На запад по време на Страстната събота коленичили пред ябълката, прегръщали я и казвали: „Моя ябълчице, моля те! Дай ми през тази година много ябълки!“ В навечерието на Великден под камбанен звън разтърсвали ябълката в градината, Чукали по нея със звънчета говорейки: „Дърво, спиш ли?, Живо ли си? Христос се роди! Ти, ябълке (круша, слива) дай плодове!“ Срещу рождество донасяли от извора чиста вода, с която поливали ябълката. Има обичаи, при които при пролетните празници българите завързват мартеница за ябълка (СД 2012: 611).

В погребалния обред на балканските славяни малката ябълка, която скоро е започнала да дава плодове, я украсявали и носели пред ковчега на умрелия младеж или девойка, понякога дете, а след това я садели на гроба (вместо кръст). Предполагало се е, че ябълковото дърво съпровождало покойника в пътя му до самия негов преход в „другия свят“, а когато ябълката засъхвала, това означавало, че душата е стигнала в рая. В руските оплаквания душата долита в родния дом и каца на ябълка: „Долети ти като сива птичка, кацни на захарна ябълчица“ (Чист. П:308). В полско

поверие душите на трима умрели, преди да са кръстени деца, се появили като ябълки на ябълково дърво, което много години не давало плодове (СД 2012: 613).

Ябълката често се използвала за изготвяне на ритуални предмети. При банатските българи на Бъдни вечер обгаряли ябълкови клонки с мед в домашното огнище, слагали ги към рождественските хлябове, а след третия ден на Рождество ги отнасяли в градината. При българите от Пиринския край на Гергьовден на овцата, от която са взели агнето за курбан, слагали венец от клони на плодни дървета – ябълка или слива. В Хърватия ябълката използвали като майско дръвце: младежите слагали украсени ябълчици или ябълкови дървета близо до домовете на своите момичета, като знак за сватосване и брачни обещания.

В черногорските сватбени песни се описва посадената от юнака чудесна ябълка, под която живеят хтонически животни, а на върха – птици. Ставащото под дървото напомня библейския сюжет, при който момиче откъсва ябълка от чудесното ябълково дърво (СД 2012: 613).

Във фундаменталния си труд „Златната клонка“ Дж. Фрейзър доказва, че този, който откъсне „златната клонка“ от Неемийското светилище на Диана, може да стане наследник на царя жрец (вж. Фрейзър 1989).

Примерите показват, че златната ябълка е символ на отвъдното, откъдето произлизат силите на хаоса, но и на новото раждане, кръщение, сватба, смърт и други обреди. Ябълката (червена или позлатена) е един от основните символно натоварени атрибути. Очевидно митологемата „златна ябълка“ трябва да се схваща не буквално, а като обобщен символ на високи ценности: живот, раждане (продължение на рода), с допълнителния семантичен белег, привнасян от златистата окраска като признак за принадлежност към митическото царство (Беновска-Събкова 1995: 141).

В българската народна поезия ябълковото дърво се представя като засадено от Бога, израснало и дало златни плодове за един ден. Върху тези древни представи се наслояват християнските виждания за ябълката като свещено райско дърво, като оръдие на грехопадението, но и на спасението на човешкия род. Според народна легенда Ева запазила семената от плода на райската ябълка и когато Адам умрял, ги поставила в устата му преди погребението. От тях израснали дървета, които послужили за кръст за разпятието на Христос (вж. Георгиев 1999: 452). Ябълката семантично се свързва със света на мъртвите и затова играе определена роля и в погребалната обредност като посредник между двата свята. Най-разпространеното схващане е, че архангел Михаил взема душата с ябълката.

Ябълката се асоциира с цъфтенето, красотата, плодородието и във фолклора и магиите е символ на образа на момиче (невеста). Когато двама се харесват, те си разменят ябълка в знак на любовта. Брачната проблематика, с оглед на сватбата и бъдещото раждане, е свързана с ябълката – с нейната директна родилна сила и въздействие. В българските народни песни красивата млада девойка е сравнена с червена ябълка, например:

На бряг стои момиче
Бяло като кадънче,
Червено като ябълче

(СбНУ XXIII, 682).

Ябълката е символ на здраве, живот, хубост, свежест и здраво потомство.

Чрез символиката на дървета се докосваме до духовния свят на човека и природата около него. Богатата палитра от символните образи на дърветата при българите най-ярко са разкрити в народните вярвания, обичаи и традиции, фолкорните текстове – митове, легенди, предания, народни песни. Те са израз на дълбоко преклонение пред красотата и величието на природата.

Литература

Ајдачић, Д. 1996: Чудесно дрво у народним песмама балканских Словена // *Кодови словенских култура.* бр. 1, Београд. 69-84.

Айдачич, Д. 1997: Естетическа функция на магията в словесния фолклор. // *Българска етнология*. кн. 1-2, 96-103.

БТР 1995: *Български тълковен речник*. Под ред. на Л. Андрейчин, Ст. Илчев и др. Четвърто допълнено и преработено издание от Д. Попов, Издателство „Наука и изкуство“, София.

Ахтаров, Б. 1939: *Материали за български ботанически речник.* София.

Баева, В. 2000: „Златната ябълка“ в Горни Воден – измеренията на празника. // *Български фолклор*, 2, 26–36.

Беновска-Събкова, М. 1995: *Змеят в българския фолклор*. София.

Беновска-Събкова, М. 1995: „Тримата братя и златната ябълка“. Анализ на митологическата семантика в сравнителен балкански план. // *Българска етнология*, 1, 90-108.

Бидерман, Х. 2003: *Речник на символите*. Издателство „Рива“, Превод от немски Фросина и Борис Парашкевови, София, 490-491.

БНПП 1982: *Българска народна поезия и проза в седем тома*.

БНТ 1962: *Българско народно творчество в 12 тома.*

Василева, М. 1994: Ябълка. // *Българска митология. Енциклопедичен речник*, Издателство „З. Стоянов“, София, 393.

Гонсовски, Й. 1982: *Митология на келтите*. София..

Георгиев, М.1999: *Българска народна медицина. Енциклопедия*. Издателска къща „П. Берон“, София.

Георгиева, Ив. 1983: *Българска народна митология*. София.

ЕПРБКЕ 1941: *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*. Под ред. Ст. Млазденов, БАН, София.

ЕССЯ 1974-1995: *Этимологический словарь славянских языках. Этимология*, 1-22 Т., Под ред. на Трубачов, Москва.

Илиев, Ат. 1892: Растително царство в народната поезия, обичаите, обредите и поверията на българите. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. кн. 7, София.

Илиев, Ат. 1893: Растително царство в народната поезия, обичаите, обредите и поверията на българите. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. кн. 9, София.

Илиев, Ат. 1919: Растенията от българско фолклорно гледище. // *Списание на БАН,* Клон историко-филологичен. София, кн. 18.

Колева, В. 2002: Фитоморфен код. // *Естетика и ритуал. Женската красота в българските народни песни.* Издателство LiterNet, Първо допълнено издание, електронно.

Купър, Дж. 1993: *Илюстрована енциклопедия на традиционните символи*. София.

Маринов, Д. 1981, 1984: *Избрани произведения*. Т. I, Т. II, София.

Маринов, Д. 1994: *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София.

Маринова, Г. 2003: Митът за златната ябълка в Асеновградски регион. // *Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите. Доклади от X Национална конференция на българските етнографи*. Ст. Загора.

Миладиновци, К. 1981: *Български народни песни, събрани од братя Миладиновци Димитрия и Константина и издани од Константина.* Загреб, 1861. Фототипно издание. София.

Мороз, А. 1996: Символика яблока и яблани в сербских календарных обрядовых песнях. // *Кодови словенских култури*. бр. 1, Београд, 37-46.

ОЛА 2012: *Общеславянский лингвистический атлас*, Серия Лексико-словообразовательная, вып. 4. Сельское хозяйство, Братислава, 39.

Пастуро, М. 1995: Въведение в символиката на дървото през Средновековието. // *Български фолклор*, кн. 5, 57-69.

Петкова, Б. 2004: Старозаветния рай – цикъл фолклорна интерпретация на растителните кодове. // *Български фолклор*, кн. 4, 34-44.

Попова, К. 2010: *Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материал)*, Габрово.

Приор, Ж. 2009: Дърветата. // *Универсалните символи*. Прев. от фр. В. Брумбарова-Генова, София, 67- 81.

Раденковић, Љ 1996: Симболика света у народној магији јжних словена. Ниш.

СД 2012: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т.V, Под общей ред. Н. И. Толстого, РАН, Москва.

Токарев, С. А. 1987: *Мифы народов мира. Енциклопедия*, Т. 1. Москва, 277–283.

Тэрнер, В. 1983: *Символ и ритуал*. Москва.

ФРБЕ 1974, 1975: *Фразеологичен речник на българския език*. Под ред. на К. Ничева, Кр. Чолакова и др. БАН, София, Т. 1 и Т. 2.

Чајкановић, В 1973: *Мит и религја у Срба*. Избр. студије, Београд.

Machek, V. 1954: *Česka a slovenska imena rostlin*, Praha.

ГОВОРЪТ НА СЕЛО ЛОЗЕНГРАДЦИ ОТ ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ – СИНТАКТИЧНИ И ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ

Иван Г. ИЛИЕВ, Маргарита ГЕОРГИЕВА
Пловдивски университет – Филиал Кърджали (България)
E-mail: ivan_iliev20002000@yahoo.com

THE SYNTACTIC AND LEXICAL FEATURES OF THE EAST-RHODOPIAN LOZENGRADTZI DIALECT

Ivan G. ILIEV, Margarita GEORGIEVA

Abstract: The article summarizes the main syntactic features of the Bulgarian dialect, spoken in the East-Rhodopian village of Lozengradtzi (South-East Bulgaria). It is an *a*-dialect (the old ѧ has been replaced by *a*), and beside the archaic phonetic features – such as the presence of the Old Bulgarian vowel *ы* and traces of the Old Bulgarian vowel nasalism (*a , e*), in it, one can also see interesting lexemes and syntactic features, such as lack of agreement between nouns, pronouns and participles; use of archaic dative case forms; omission of the verb 'to be', etc. Attention is paid to the main types of compound sentences, too. The authors also try to find the place of the interesting Lozengradtzi dialect among other East-Rhodopian dialects.

Keywords: Bulgarian language, Bulgarian dialectology, Rhodopian dialects.

1. Говорът на Лозенградци и околните му българомохамедански говори

Говорът на източнородопското село Лозенградци не е проучван. Кабасанов (Кабасанов 1963: 3, 10, 11, 12, 29) споменава, че е планирал да го опише, но после е избрал тихомирския говор като по-специфичен, и само отбелязва някои от особеностите му: рефлекс ѧ → *а*, запазен назализъм, рядък акавизъм (черти, които се срещат и в Стрижба, Цариново и Орлица), преход *пир-* → *при-* (като в Орлица и Аврен, а също и в кирковските села (Митринов 1991: 116). Досега за този и околните говори не е правен опит за класификация, ако не се смята една статия на Илиев (Илиев 2006: 53-76). Но на базата на събран и все още непубликуван материал, както и на показаното в БДА (1964), Кабасанов (Кабасанов 1963) и няколко статии (Кидикова 1977; Митринов 1991; Стойков 2008), можем да обрисуваме сравнително точна диалектна картина на района. Българомохамеданските селища в западната част на Кирковска община, които Кабасанов (1963: 7) обозначава като турски на картата си на района, могат да се групират в говорно отношение в две подгрупи, а тези от източната част на общината, към които спада и Лозенградци, образуват трета група:

1. Западен кирковски говор, в който ь, ѧ → *е*: *мѐсо, тѐнко* и т. н. (с редки изключения) и с употреба на *йок* вм. *не* (вж. и Митринов 1991: 116), който се дели на две подгрупи:

а. *а*-подговор – в Домище, обезлюденото Жерка, чиито жители сега живеят в Кирково, а също Горно Кирково, Априлци (бившето Солука), Завоя, Дружинци, Шумнатица.

б. ъ-подговор – в Джерово, Кремен, Долно и Горно Къпиново, Чакаларово (в горната махала на последното село се говори и турски).

2. Източен кирковски говор, в който ь, ѧ → *'а*: *м'àсо, т'àнко* и т. н. (с редки изключения) и който обхваща Лозенградци, Орлица, Стрижба и обезлюденото вече Царино,

чиито жители са се изселили в Чорбаджийско – за Стрижба и Цариново има данни в БДА, както и у Стойков (Стойков 2008: 236).

На времето в района е имало още няколко села (Котанци, Мамутце, Кабиллер), които престават да съществуват по време на Балканската война. На север групата българомохамедански села е плътно заградена от турскоговорещи селища, на юг опира българско-гръцката граница и рида *Гюмюрджински снежник*, на изток граничи с тихомирския говор, а на запад – с още непроучения дранговски ъ-говор. Звуковите особености на говора в Лозенградци, включително тези, засягащи следите от *ы*, бяха изнесени от нас в отделна статия (Илиев, Георгиева). Тук ще се спрем на синтактичните и на по-важните от лексикалните му особености. Изследването на лозенградския диалект се извършва на базата на събран от информатори[1] при теренна работа аудиоматериал, който е прослушан, анализиран, описан и подреден. Проби от материала могат да се чуят в интернет.[2]

2. Синтактичните особености на изследвания говор

Този вид особености могат да се разделят в няколко групи.

А. Запазени падежни отношения при местоименията

Макар и вече рядко, все още се пазят дателни падежни форми: *нàм се лòшу вùдва*; *мѐни ми е ỳйко*; *ѐннòмтǫ сǫ пàнналǫ пò-ỳбоото м'àсто* (’нива’), *дрỳумтǫ сǫ пàннǫло пòнèууто*. Като в други източнородопски говори (Савова 1988: 37), дателната форма *нàм*(*и*) се утвърждава като обща косвена форма вместо винителната: *и нàм* (’нас’) *кàрат ас мỳлѐтǫ*; *тѐ и с'à ни лъфỳат към нàми* (’нас’); *кут нàм прикàзват*.

Б. Нарушено съгласуване

Тази особеност е характерна и за селата от западния кирковски говор (Кидикова 1977: 36). Отбелязват се три основни случая на нарушено съгласуване.

а. В предикативна позиция: *йà съм стàру* ’стара’; *йà съм свабòднy* ’свободна съм’; *йà съм зǫборỳло* ’забравила’; *бòл'ън съм* ’болна съм’; *скàцано ми е ръкàвъ*; *скàсано ми е журàпът*; *дъштер'àта е жѐнето*.

б. В местоименни конструкции: *тỳрскǫтǫ* (*име*) *мỳ* (’ù’) *е Èмн'а*; *внỳчката го* (’я’) *прàштам да ỳчи*; *нѐ* (’ние’) *нę испòлзваме твà дỳмичка „йòк”*; *сỳчко с'à бòлни сǫ*; *твà стàйа*; *свà ч'ỳл'àк*; *твà байр'àм*; *свà байр'àм*.

в. В сложни глаголни времена: *ỳòдил съм* ’ходила съм’; *àс съм гу пàсалу* ’пасла’; *т'à е дòлу* ’тя е дошла’; *ỳма кàшта кỳпено*.

В. Словоред

Най-характерно за лозенградския словоред е поставянето на отрицателната частица след формата на спомагателния глагол ’съм’, което може да се види и в жълтушенско-падинския *а*-говор (Кехайова 2012: 39): *йà съм ни прàвилǫ*; *нàште* (*ниви*) *сǫ нѐ нǫ пǫлѐ*; *тỳк си нę ỳдвал*; *ама млàите са нѐ дǫвòлни*.

Г. Безкопулни изречения и изречения с копула *тò*

Както и в други рупски говори (Бояджиев 1991: 99), и в този употребата на безкопулни изречения е честа: *àа, нǫпреш пò-дǫбрѐ!*; *Байàт хлàдничко*; *Живòтът мнòгу тешкỳ*; *Тò сỳчко със тỳкли нàште кѣшти* ... В други случаи ролята на копула се поема от местоименната частица *тò*: *нàшийǫ крǫй – **тò** мрѣсǫн жỳвот*. Тук може да се направи

[1] Фатма Асанова (род. 1925 г.), Ясен Чаушев (1936), Емилия Чаушева (1940), Севда Шанева (1950), Севдалина Пешанова (1953), Росица Чавдарова (1954), Севделина Сурова (1954), Росица Шанева (1959), Роза Миткова (1961).

[2] Аудиоматериалът може да се чуе на адрес: http://www.youtube.com/watch?v=-Gqh9tqtK5A (или като в google.com или youtube.com се напише *Българска диалектология – Лозенградци, Момчилградско*).

паралел с полски, където явлението е доста често срещано: *Pan Adam **to** inżynier* 'господин Адам е инженер (Bisko, Karolak 1979: 27).

Д. Употреба на именителни местоименни форми вместо косвени

И тук може да се направи паралел с много други български говори. Примери от Лозенградци: *àс линùйката мạ ọткàра*; *мòйат мъш знàе ..., ама тò го н'àма.*

Е. Въпросителни изречения

По принцип тези изречения, както и в говора на Стрижба и други съседни говори (Кабасанов 1963: 83), се образуват с частица *ал*, но се срещат и изречения с частица *а*, както и с въпросителна интонация: *Ал си òдил на Г'ум'урцùнạ?*; *Ал разбùрам къдѐ ут'ỳат?*; *А сти òди тàм?*; *Màйка, бạштà си ùмаш?*

Ж. Особени случаи на изразяване на сказуемото

При указване на възраст в сказуемото вместо адиективен предикатив (*годùшен*) се използва субстантивен: *сẹдемдесѐ й сѐдем годùни съм.*

З. Удвоен подлог

Като такива примери могат да се посочат следните: *Тò, нùе си лạфỳваме, стàрте, нй̃, стàртẹ ...*; *Т'à, дъштẹр'àта, е жѐнето.*

И. Удвоено допълнение

Употребата на удвоено пряко и непряко допълнение в говора се среща закономерно (*ни мòй ги свàл'а ọбỳфките, ни мò ги свàл'а иминùêтê*), но се срещат и случаи без удвояване: *Тỳка, дѐто ùма ф ц'àло сѐлọ къшти, да не съм рạбòтил, н'àма.*

Й. Обособяване, вмятане и въвеждане в изречението

Обособяването се среща рядко (*на едùнат байр'àм, Рамазàн байр'àн, гувѐме ... на дрỳгото байр'àм, Курбàн байр'àм, кòлиме курбàн*), а за някои информатори е характерно вмятането на паразитната дума (*в*)*ùкам* 'викам': *Бàба йỳам тỳка, д'àдо, ùкам, че сùчко нạ ръцѐтẹ сạ кọпàнọ*; *Нùе пỳеме, ùкаме, пỳеме дạ бẹ̑рѐм тит'ỳн.* За подчертаване на лично отношение, както в други рупски говори (Бояджиев 1991: 100), може да се вмъква частица *штѐ*: *забрàтки, д'ул'бѐне, кърпички штѐ ...* С въвеждаща функция, без собствено лексикално значение в началото на изречението се вмятат частиците *че* или *тò*: *... чи тạкùạ рàбọти*; *... чи тò сùчку лѐсно сạ гл'àда*; *... чи къквò гòтв'а...?*; *ùам две мумчѐтạ, чи едноˋто е жѐнето, едноˋто е нѐжѐнето ...*; *Кàчат го на мỳле, тò н'àмахме тỳ кòне*; *Тò нùе си лạфỳваме стàрте ...*

К. Сложно съчинено изречение

а. Сложните съчинени съединителни изречения се въвеждат от съюзите *и, чи*: *Ут сѐлọто съм си и тỳа съм си ọжѐнẹ̑тạ*; *Мòйту тàтку ми* ('ме') *нẹ дàаше и нѐ* ('ние') *изб'àгаме* ('избягахме'); *чи* ('и') *идвàм чàкаме дạ сạ сàмне*; *Бàба йỳам тỳка, д'àдо, ùкам, че* ('и') *сùчко нạ ръцѐтẹ сạ кọпàнọ.*

б. Противопоставителните изречения се свързват от *ми, ма, ама, па, йа пък, пък ... пàк, пък ... па, чи*: *Нѐ бỳлка, ми нев'àста*; *Сегà йỳмаме, ма тогава* (*н'àмаше*); *... не кърпа, ạмạ зạбрàткạ*; *свà ч'ул'àк гл'àда крàи, анвà пък чул'àк па гл'àда òфцẹ̑*; *Дъштер'àтạ, ùкам, сẹдемдисѐ и дẹвѐти нàбọр, чи* ('а') *синàт – усẹмдесѐ и трѐти*; *... чи* ('а') *кòйту иска ...*

в. Разделителните изречения се свързват с *àл, или, ùл пък, (н)и ... ни*(*то*)/*нѐто*: *тỳрското ùме àл* ('или') *българскọто?*; *„Пòем на р'àката" или „ут'ỳам на р'àката" ...*; *С'à нù т'ỳт'ỳн, нùто нùкаа*; *бàбата и д'àдото нѐтọ съглàсни.*

Л. Безсъюзни изречения

Без да се изброяват подробно всички примери, само ще се отбележат няколко: *Т'àприкàзва, нùй ги гл'àдаме ...*; *Шт'ѝ да дòйда, л'ýбе ле, màйка ме не пýсна* Нар. песен; *Ц'àлъ дèн тýмкат, свùр'àт, лùпкат, к'учèци игрàйат.*

М. Сложно съставно изречение

Събраният материал дава информация за основните видове сложни съставни изречения.

а. Подложно (въвежда се от *кòй, кòйто, кйèт* 'дето', *дèт, дèту, да*): *Кòйту ùма нùва, тàм дạ вари*; *Кòй кънàт ùска да прàе ...* ; *По нàшенско е Лòз'ẹнгрàтци, пък по стàрото кйèт* ('които') *кàрат – Къркàш.*; *... ама кйèт н'ýаме ..., чàкаме ...*; *ут тýка дèт сạ пò-рàнọ отùшли*; *Тý рѐтко да ùма млàди.* В следващото изречение вместо 'която' има лично местоимение *тѐ* 'тя': *... ùма, **тѐ** не рàчи да òе, мъжѐ̀т го* ('я') *крàдè.*

б. Допълнително (със съюзи *чи, каквòт, кънàт*): *Лафýам на àгọ* 'батко', *чи* ('че') *пòем нạ нùвата.*; *... кạквòт нạ пùташ, пùтай, дèт мòеме, шạ ти кàжеме.*; *Къкòт ùскате прàвѐте.*; *Кòй кънàт ùска да прàе*.

в. Определително (въвежда се от *кйèт, дèто, да, такàа*, а понякога и от нулев релатив): *песẹнтà, кйèт знàеш*; *... ùма двà вѝда* (*сирене*) *– ùма ø прàат го със майà, ùма ø н'àкой гọ прàй пàк* ('пък') *със мл'ẹкò*; *лẹ̀нче, кйèт мèсиш л'àп*; *Фàти ръ̀ба, **такàа** ръ̀ба нѐ съм вùдвало* 'виждала'; *... чи ùма хòра, ø сòбствена вòда си ùмạт*; *Тýка, дèто ùма ф ц'àло сèлọ кѣ̀шти, да* ('които') *не съм рạбòтил, н'àма*; *... кòйту нѐма* (*нива*) *да* ('която') *сạ вàди* ('полива'), *тàм нѐма да òиш!*

г. Обстоятелствени изречения

Обстоятелствените изречения за време се въвеждат от разнообразни съюзи: *дукàт умрѐме, тạкà шạ кàраме*; *Агà отùде ..., дòе натàм трù мѣ̀жове*; *Събàлạна, гà стàнạ, дàвам му йàдене*; *н'àйде ... гàт прикàзва ...*; *àс, къ̀т бѐше нạ рạботạ*; *Тринàйси гọдùни кàрам, ọткѣ̀к пàнна* ('паднах'); *Куàту гу пýсна(т), тугàа*.

Обстоятелствени изречения за условие: *Тò пàк* (*ще е добре*) *да* ('ако') *му го зѐмат, ама ...*; *... ку ги сварùш, кàкту тр'àа ...*; *Сѐдни, аку ùштиш ..*; *... дạ бѐше тý* ('тук') ... Понякога е трудно да се разграничат подвидовете за време и за условие: … *штòмто флизѐш вàтре ..., ни мòй дạ излезѐш*; *Гà нѐма вọдà, ни стàва нùшто*; *Аб̄елѐс дà дòе ... всùчко сạ л'ýлùме.*

Към обстоятелствените изречения за място се причисляват следните: *... кйèто ùска да врù ...*; *кйèд дạ врвùме, пọмàцки си прикàзваме.*

За причина: *òти не мòем ... да гòтвим*; *Байàт хлàдничкọ, штòт нẹ гурù пѐчкạта*; *... чи мòйту тàтку ми нẹ дàаше и нѐ* ('ние') *изб'àгаме* ('избягахме').

За цел: *тù си нѐ ушлòлу тàм дạ сạ вẹсẹлùш*; *вùка, за дạ мòе дạ чýйат сùчките.*

За начин: *Стàрте кàктọ гọ нарѐкъли ... и нùе тạкà гọ кàраме*; *... сѐно* ('сякаш') *жùви сме умрѐли.*

За количество: *... кòлкут кѣ̀ш, тòлкува ...*

За отстъпка: *И да ýчиш, нѐма рàбота сѐ* ('сега'); *Йà вùкам, дà е йѐфтино* (*плащането на тютюна*), *кòлкут, тòлкоа ...*

За последица: *шạ опечѐш л'àп, та рàниш дицàта*; *дạ сạ сàмне, чи да йдѐме.*

3. Лексика

В говора на Лозенградци се срещат редица общоупотребявани родопски думи (сравни с Тончева, Илиев 2011), често в по няколко варианта (вж. Илиев, Георгиева), много от които от турски произход. По-особените думи в речниковия фонд на селото са тези: *а̄л'а̀* 'поне', *а̀лка* 'леля', *арѐм* 'двор', *баи̯р* 'гора', 'нива', *ба̀лну* 'тъжно', *басама̀ци* 'стъпала', *бѐрцѐ* 'фасул', *бо̀шум* 'довечера', *бубаи̯ко* 'баща', *будà̀к* 'клон', *буцу̀ци* 'мъниста', *бърчѝна, пъ̀рчинка* 'хълм', 'връх', *вила̀ч* 'вила за сено', *га̀лѐм* 'обичам', *га̀ръм* 'дъб', *гро̀зан* 'лош', *г'убр'а* 'тор', *гувѐме* 'постим', *гу̀гал'е* 'гъби', *до̀лка* 'долу', *дрùпи* 'дрехи', *д'ул'бѐне* 'тензухени забрадки', *èрк'у̀н* 'всеки ден', *жа̀лви* 'костенурки', *жа̀малжии* 'подобни на кукери маскирани по време на празник мъже', *ценезѐ* 'пеенето на ходжата', *забу̀тен* 'изоставен' (за район), *завùйено* 'неразбираемо', 'изкривено' (при говорене), *зак'ъ̀ти се* 'закачи се', *за̀ранка* 'ритуал след сватбата, при който на младоженците се дава лъжица мед', *засу̀рнаа* 'повлякоха', *зафчѐрашник* 'онзи ден', *иксà̀н* 'хора', *им'а̀лка* 'имане', 'богата реколта', *иминùê* 'обувки', *искýтим* 'отгледаме', *калѐври* 'терлици', *кà̀снеш* 'хапнеш', *кà̀шта* 'стая', *кùтки* 'цветя', *клà*(*в*)*аме* 'слагаме', *ко̀пеле* 'момче', *крàп*(*и*)*ме* 'вадим (камъни) от земята', *кýм* 'пясък', *кумпùл'* 'картофи', *к'упрùе* 'мост', *кýтат* 'отглеждат деца', *кýфша* 'тоалетна', *кучѐн* 'цвекло', *къ̀шън* 'зимъска', *ла̄̀на* 'зеле', *лафýам* 'говоря', *летù* (*сн'а̀к*) 'вали', *л'у̀бна* 'целуна', *ма̄̀лки* 'царевични кочани', *межѐ* 'седянка', *мисùрка* 'царевица', *мýшку* 'малко', *мъсъ̀ле* 'приказки', *нажà̀к* 'брадва', *нà̀сурки* 'седенки', *олашùк* 'извара', *о̄̀пу* 'синко' (като обръщение), *ᶠо̀лки* 'каша', *пàдùна* 'рекичка', *пà̀л* 'плъх', *пàрлùво* 'горещо', *пùле, пùл'ѐце* 'врабче', *пил'по̀н, пирпо̀н* 'пъпеш', *премà̀зало* 'убил', *прѐснò* 'прясно мляко', *ра̀да* 'момиче', 'мома', *ра̀чим* 'искам', *рýкат* 'викат', *ръшнùца* 'мелничка', *сел'а̀* 'съобщение за смърт от ходжата', *сил'ùци* 'охлюви', *сламѐнùк* 'плевня', *со̀ла̀кна* (*ра̀ка*) 'лява (ръка)', *сý̀каме* 'точихме' (кори), *сург'а̀* 'вила за сено', *тùкли* 'каменни плочи за покрив', *тирпà̀н* 'коса за косене', *тра̄̀на* 'ястие от тестени зрънца', *узу̀нкъл'* 'сърп', (*х*)*аса̀р* 'рогозка', *цангара̀ци* 'кукерски звънци', *чембѐр* 'забрадка', *чùр* 'поляна', 'ливада', *чýкат са* 'убиват се', *чýчки* 'люти чушки' и др.

Както и в други българомохамедански говори (Стойков, Младенов 1993: 128), бройните числителни са заимствани от турски и се използват в следните фонетични варианти: *бùр* '1', *икù* '2', *ùчу̯* '3', *д'о̀рт* '4', *бѐш* '5', *алтъ̀* '6', *ùдù* '7', *секùс* '8', *дàкýс* '9', *ᶠо̀н* '10', *ᶠо̀н бùр* '11', *ᶠо̀н ùикù* '12'..., *ùермù* '20'..., *алтмъ̀ш* '60',... *ùýс* '100': *ùмам ᶠо̀н бѐш ᶠо̀фце*; *ùà сам на алтмъ̀ш го̀дùни.* Системата от названия за дните на седмицата е смесена: *пъза̀рт'узù/пàза̀ртùсýгýн, сълù/салùг'ун, ср'а̀да, чатвà̀ртàк, жума̀йа, дернѐк, паза̀р*. Имената на махалите в селото са следните: *Лука̀нца* (може би = *Луканóвица*), *Кичýкъ̄цѐ* (може би = Кичуковица), *Тучùцѐ, Г'ᶠорнùцѐ*. По-специфични речеви формули за комуникация са: *Сел'а̀м а̀лѐйк'ум* 'здравей'; *Нò̀с ᶠ̋нò̀гу сѐл'а̀ме, дýдайте па̀к* 'довиждане', *Алла̀х ка̀бул етсùн* 'благодаря!', *Кънà та звà̀т тѐбе?* 'как се казваш?'.

Изводи

Показаните дотук синтактични и лексикални особености потвърждават важността на лозенградския говор за българистичната наука. В него могат да се видят особености, характерни за съседните му източнородопски диалекти – златоградски, тихомирски, западен кирковски, авренски, както и за по-отдалечени наречия, които са резултат от про-

текли в миналото миграции. Изследването му ще бъде завършено в близко бъдеще с изнасяне на информация за морфологичните му особености, след което ще се пристъпи към изследване на орлишкия говор и обобщаване на данните за говорите на Лозенградци, Орлица, Стрижба и Царино в цялостен труд, посветен на източния кирковски говор.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев, Т. 1991: *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия.* София. 1991 (Boyadzhiev, T. Balgarskite govori v Zapadna [Belomorska] i Iztochna [Odrinska] Trakiya. Sofia).

Български диалектен атлас 1964: 1. Югоизточна България. Част първа. Карти; Част втора. Статии, коментари, показалци. София (Balgarski dialekten atlas. 1. Yugoiztochna Balgariya. Chast parva. Karti; Chast vtora. Statii, komentari, pokazalci. Sofia).

Bisko, W. St. Karolak, D. Wasilewska, St. Kryński 1979: *Mówimy po polsku*. Warszawa.

Илиев, Ив. 2006: Постижения и задачи на източнородопската българска диалектология // Илиев, Ив. *Езиковедски опити*. Пловдив (Iliev, Iv. Postizheniya i zadachi na iztochnorodopskata balgarska dialektologiya // Iliev, Iv. Ezikovedski opiti. Plovdiv).

Илиев, Ив., М. Георгиева 2014: Говорът на село Лозенградци от Източните Родопи – звукови особености // Юбилейна научна конференция "Науката и образованието – традиции и бъдеще". Къджали. 02-03. 10. 2014 г. Под печат (Iliev, Iv., M. Georgieva. Govorat na selo Lozengradtzi ot Iztochnite Rodopi – zvukovi osobenosti // Yubileyna nauchna konferenciya 'Naukata i obrazovanieto – tradicii i badeshte'. Kardzhali. 02-03. 10. 2014).

Кабасанов, С. 1963: Един старинен български говор – тихомирският говор. София (Kabasanov, S. Edin starinen balgarski govor – tihomirskiyat govor. Sofia).

Кехайова, Н. 2012: Интересен *а*-говор в Родопския регион. Дипломна работа, защитена в Катедрата по общо езикознание и история на българския език в ПУ „П. Хилендарски". Пловдив (Kehayova, N. Interesen *a*-govor v Rodopskiya region. Diplomna rabota. Plovdiv).

Кидикова, Ст. 1977: Неизвестен досега старинен български говор // Родопи. 12 (Kidikova, St. Neizvesten dosega starinen balgarski govor // Rodopi).

Митринов, Г. 1991: Още данни за употреба на съчетание от гласни *а*, *е* + назална съгласна *н* в говори от Момчилградско // Език и литература. 1 (Mitrinov, G. Oshte danni za upotreba na sachetanie ot glasni *a*, *e* + nazalna saglasna *n* v govori ot Momchilgradsko // Ezik i literatura).

Савова, Й. 1988: Особености в лексиката на с. Егрек // Родопи. 1 (Savova, Y. Osobenosti v leksikata na s. Egrek // Rodopi).

Стойков, Ст. 2008: Към вокалната типология на родопските говори // Стойков, Ст. Избрани езиковедски трудове. София (Stoykov, St. Kam vokalnata tipologiya na rodopskite govori // Stoykov, St. Izbrani ezikovedski trudove. Sofia).

Стойков, Ст., М. Младенов 1993: Българска диалектология. София (Stoykov, St., M. Mladenov. Balgarska dialektologiya. Sofia).

Тончева, Хр., Ив. Илиев 2011: Към описанието на говора в село Припек, Джебелско // Традиции и приемственост. 50 години полувисше и висше образование в Източните Родопи. II. Езикознание и педагогика. Издателство „Фабер" (Toncheva, Hr., Iv. Iliev. Kam opisanieto na govora v selo Pripek, Dzhebelsko // Traditzii i priemstvenost. 50 godini poluvisshe i visshe obrazovanie v Iztochnite Rodopi. II. Ezikoznanie i pedagogika. Izdatelstvo 'Faber').[3]

[3] В статията по вина на издателя ударението ъ излиза като *i*.

ДІАЛЕКТИЗМИ РУКОПИСНОГО ТЕКСТУ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ

Борис Олексійович КОВАЛЕНКО
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Україна)
E-mail: kovalenko.bor@gmail.com

DIALECT UNITS IN MANUSCRIPTS AS THE SOURCE OF HISTORY OF LANGUAGE STUDYING

Borys O. KOVALENKO

Abstract: Manuscripts of artistic works by writers from Podillia region are a very important source for studying the Podillian dialects. In the article with the help of examples the main phonetic features of Podillian dialects which occur in manuscripts of works by S. Rudanskiy, A. Svydnytskiy, M. Kots'ubynskiy are demonstrated and they get leveled even in academic publications. It is proved that only authentic texts may serve linguists as the reliable source of linguistic analysis of writer's individual style.

Keywords: manuscripts, authentic texts, Podillian dialect, phonetic features.

Одним із головних джерел історичної діалектології української мови, окрім писемних пам'яток, є рукописні тексти фольклорно-етнографічних записів та автографи художніх творів аж до поч. XX ст.

Сьогодні все частіше висловлюється думка про те, що вивчення ідіолекту письменника, його творів необхідно здійснювати з урахуванням мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту, а також рукописів, які містять мовні риси того чи іншого письменника, виявити які, спираючись на друковані видання, неможливо.

Це міркування не є чимось новим, оскільки ще 1925 року в журналі "Україна" надруковано статтю професора О. Синявського "Дещо про Шевченкову мову. Спроба вияснити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови", у якій автор зазначав, що "ми й досі не маємо а ні єдиної навіть дрібної праці, присвяченої виключно цій мові <…> у наших численних працях про Шевченка й його твори небагато можна знайти принагідних путящих уваг про його мову". Він констатує, що мова Шевченкова потребує якнайдетальнішого вистудіювання з усіх боків. "Вияснити всі складові елементи Шевченкової мови й їх джерела, зокрема ступінь народности її та діялектну основу й фізіономію, а також динаміку – підкреслює О. Синявський, – ось одне з чергових завдань української лінгвістики" (Синявський 1925: 100). Найкращими джерелами він називає автографи, тому що тільки на їхній основі можна вивчати фонетику і лексикологію, чого не можна здійснити на підставі друкованих текстів поета.

Рукописи творів Т. Шевченка обрав матеріалом свого дослідження й В. Сімович, який висловив переконливу думку, що для наукового аналізу мови поета "важний самий текст, оригінальний Шевченків текст", без якого не можна приступити до наукового студіювання його творів. Порівнявши автограф із виданнями, учений зауважує, що "з дотеперішніх видань не можна вивчати Шевченкової мови, або можна вивчати її тільки поверхи, що нове наукове видання вимагає дуже сумлінної праці й досвідної праці, – та що за канонізацію тексту, після появи наукового видання, можуть братися тільки люди з доброю лінгвістичною освітою…" (Сімович 2005: 330-331).

У повоєнний час вивчення мови Тараса Шевченка за рукописами продовжили М. Жовтобрюх, А. Москаленко, П. Тимошенко, В. Русанівський, І. Огієнко, які одностайно визнавали, що дослідження мови Кобзаря повинні ґрунтуватися на детальному аналізові його рукописів.

М. Жовтобрюх доводить, що багата мовна спадщина великого поета відіграла визначальну роль у становленні граматичних, лексичних і фонетичних норм сучасної української мови і є важливим джерелом ґрунтовного вивчення історії української мови, розвитку її словникового складу, морфологічної і синтаксичної будови та фонетичної системи (Жовтобрюх 1962). Зафіксовані мовні явища дослідник постійно звіряв з автографами, що засвідчує критичне ставлення науковця до опублікованих текстів. М. Жовтобрюх кожну фонетичну рису вивчав у двох площинах: 1) на тлі тогочасної літературної практики; 2) у зв'язку з рідною говіркою поета.

П. Тимошенко у низці праць (Тимошенко 2013) порівняв із застосуванням статистичного методу морфологічні риси мови усіх українських творів Шевченка – поезій, листів, передмов, окремих записів і підписів (напр., на малюнках) у їх хронологічній послідовності з посиланнями на варіанти й деякі пізніші переробки. Зокрема, мовознавець переглянув основні збірки автографів – "Три літа", "Мала книжка", "Більша книжка", окремі розрізнені автографи, ряд друкованих прижиттєвих і посмертних видань творів поета. Обґрунтовуючи вибір матеріалів для спостереження, вчений зауважував, що всі сучасні видання Шевченкової спадщини не тільки не зберігають особливостей правопису поета, а й суто мовних рис, тому у своїх студіях покликався на автографи, а за їх відсутності – на першодруки та рукописні списки. Дослідник робить висновок, що "поет у цілому орієнтувався на ширше коло говірок, ніж його сучасники, давав більший доступ фольклорній стихії, порівняно вільній від вузьких діалектизмів. У ряді випадків у Шевченка помітна еволюція вживання форм, викликана як зовнішніми чинниками (еволюція цих форм у тодішньому письменстві тощо), так і факторами особистими, зумовленими, принаймні частково, складним і важким життям поета. Виявлення цих факторів становить для дослідників великі труднощі" (Тимошенко 2013: 108).

В. Русанівський розглядав фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні риси мови Тараса Шевченка. Матеріалом для спостереження послугували зокрема й рукописи письменника.

Дослідження мови геніального поета, на думку Івана Огієнка, повинно ґрунтуватися на детальному аналізові його рукописів. Вчений наголошував на тому, що необхідно надрукувати усі відомі рукописи Кобзаря, оскільки лише на їх підставі можна з'ясувати наскільки суттєво від них відрізняються тексти сучасних публікацій його творів (Русанівський 2002).

Методику аналізу мовотворчості письменників з урахуванням говіркового оточення застосовано й до мови творів інших авторів, зокрема Юрія Федьковича (М. Пазяк, М. Станівський), Василя Стефаника (В. Ґрещук, А. Зеленько, Б. Кобилянський, І. Ковалик) Марка Черемшини (Ф. Жилко, Б. Кобилянський, І. Петличний), Михайла Коцюбинського (В. Дроздовський) та ін. Маємо приклади застосування нових підходів до висвітлення традиційних, на перший погляд, питань про взаємозв'язки різних територіальних діалектів з мовою художніх текстів та сучасними українськими літературними нормами.

Серед праць, у яких використано рукописи і першодруки творів з метою з'ясування історії текстів, варто виділити дослідження В. Галич, П. Гриценка, Г. Колесника. Ми схиляємося до думки П. Гриценка, що "некритичний вибір варіанта тексту для вивчення мови художнього твору, ідіолекту письменника як цілості чи для

укладання словника мови його творів, призводить до прорахунків дослідників" (Гриценко 2007: 20).

Розуміння важливості переконливих закликів мовознавців досліджувати рукописну спадщину відбито у дисертаціях останніх років (Г. Школа (2007), О. Кумеда (2011), Є. Пилипенко (2011)). Так, у науковій роботі "Мовна творчість Трохима Зіньківського в контексті творення літературних норм української мови другої половини XIX століття" Г. Школа дослідила мовну практику представника українського письменства XIX ст., простеживши шляхи формування й становлення мовних норм – фонетичних, лексичних й граматичних з урахуванням історичних закономірностей розвитку мови, зв'язку процесів нормалізації та кодифікації літературних норм з соціолінгвальними й суспільно-історичними умовами. Матеріалом роботи було обрано архівні джерела Інституту рукописів Національної бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України; відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України; твори Трохима Зіньківського, уміщені у двотомному виданні 1893, 1896 рр., статті з журналів "Правда", "Зоря" за 1885, 1889 – 1891 рр., що дало змогу, вивчаючи творчу спадщину письменника як пам'ятку доби, простежити динаміку становлення літературних норм української мови (Школа 2007).

О. Кумеда досліджує ідіолект П. Куліша на тлі східнополіського діалекту та у зв'язку з ним. Матеріалом дослідження послугували тексти першодруків творів письменника, свідчення діалектологічних джерел, зокрема АУМ, описові та лексикографічні праці, власні записи східнополіського діалектного мовлення, етнографічні свідчення середини XIX ст. – насамперед П. Куліша, Б. Грінченка, лексикографічні джерела. Порівнявши мову першодруків письменника із сучасним говірковим мовленням, дослідниця констатує, що найбільше спільних рис між ідіолектом П. Куліша та східнополіськими говірками виявилося на фонетичному рівні, менше – на морфологічному і ще менше – на лексичному рівні (Кумеда 2011).

У своїй дисертації "Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького" Є. Пилипенко вивчає мовотворчість видатного українського письменника, громадського діяча, одного із тих, хто обстоював ідею унормування української літературної мови і який належав до когорти українських письменників, які добре знали і майстерно використовували у своїй мовотворчості багате середньонаддніпрянське народнорозмовне джерело, підносячи його до всенародного визнання. У дослідженні на основі аналізу рукописів митця слова різних періодів творчого шляху, лінгвогеографічних даних та записів носіїв говірки селища Стеблів (батьківщини Івана Нечуя-Левицького) простежено співвідношення його мовної практики із питомим діалектним оточенням. Встановлено нерозривний зв'язок фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівнів мови художніх творів та епістолярної спадщини письменника із народнорозмовним джерелом – середньонаддніпрянським говором загалом і рідною говіркою, що належить до центральної зони середньонаддніпрянських говірок, зокрема (Пилипенко 2011).

Отже, в українському мовознавстві є потреба створення спеціальних праць про мову окремих письменників у контексті говіркового оточення авторів на матеріалі рукописів або, принаймні, першодруків. Саме такий підхід до вивчення ідіолекту письменника забезпечить точність оцінок і повноту опису його мовних рис, визначення його мовних орієнтирів, дозволить точніше окреслити його роль у формуванні норм літературної мови.

Очевидним є те, що письменники періоду XIX – поч. XX ст. орієнтувалися на матрицю літературної мови, яка не була повністю сформована, але не могли й відкинути народної мови, з якою народилися і жили.

Ми спробуємо з'ясувати, як відбилися говіркові явища в творчості А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського, порівнявши їхні рукописи[1] із виданнями пізніших років, і довести, що для лінгвістичного аналізу ідіолекту пріоритетними для мовознавців-дослідників мають бути автентичні тексти, які не зазнали редакторських правок.

У рукописах ми фіксуємо низку рис, зокрема на фонетичному рівні, які маркують ідіостиль (подамо важливіші з них) і які знівельовані в академічних виданнях:

1. Твердість приголосного [**р**], наприклад:

у рукописній спадщині С. Руданського (далі – А (автограф)): *За горами, за мо**р**амы Есть велыке царство Могучого Соловея Сыльне государство*; *И счаслыво ца**р**ував винъ Ворогив не було На заходи було тыхо, Нибы сномъ заснуло*; *Скажы, мамо, що говo**р**ать, Що вони щебечуть? Чи то діти з вітром грають, З ненькою лепечуть*? (Цар Соловей);

в академічному виданні серії "Бібліотека української літератури" (далі – БУЛ): *За горами, за мо**ря**ми Єсть велике царство: Могучого Соловея Сильне государство* (с. 305); *І щасливо ца**р**ював він: Ворогів не було; На заході було тихо, Ніби сном заснуло* (с. 307); *Скажи, мамо, що говo**ря**ть, Що воны щебечуть? Чы то диты з витромъ грають, З ненькою лепечуть*? (с. 317).

У А. Свидницького:

А: *Тоди молодыци въ ростечъ, и на ихъ мисце прыйшлы чоловикы паниматокъ **ра**тувати*. (Люборацькі);

БУЛ: *Тоді молодиці в розтіч, і на їх місце прийшли чоловіки паніматок **ря**тувати* (с.188).

У М. Коцюбинського:

А: "*Що ти робиш, доню? – поспитала мати. – Вече**ру** варитиму, мамо*" (Харитя);

БУЛ: "*Що ти робиш, доню? – поспитала мати. – Вече**рю** варитиму, мамо*" (с. 34);

А: *В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вече**ру*** (Ялинка);

БУЛ: *В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вече**рю*** (с. 92);

А: "*– Заві**ру**ха... та, може, ущухне... Повинен би Василько незабаром надйіхати*" (Ялинка);

БУЛ: "*– Заві**рю**ха...* та, може, ущухне... Повинен би Василько незабаром надйіхати" (с. 96).

2. Наявність вставних [**л'**], [**н'**] після губних приголосних:

У С. Руданського:

А: *Спывъ до дна я прыкрый келыхъ За здоро**вля** доли, И зъ похмиля мое серце Розрывають боли* (Преслів'я);

БУЛ: *Спив до дна я прикрий келих За здоро**в'я** долі, І з похмілля моє серце Розривають болі* (с. 26);

А: *Крычыть молодыця Соло**мня**ык скаче,скаче И зъ горы валытся* (Цар Соловей);

БУЛ: *Кричить молодиця, Солом'яник скаче-скаче І згори валиться* (с. 339).

[1]Матеріалом для дослідження обираємо неавторизований список роману "Люборацькі" А. Свидницького, рукопис збірки "Копа пісень", автографи поезій та співомовок С. Руданського, рукописи художніх творів М. Коцюбинського, а також академічні видання творів цих письменників: Руданський, С. Співомовки, переклади та переспіви. Київ, 1985; Свидницький, А. Роман, оповідання, нариси. Київ, 1985; Коцюбинський, М. Повісті та оповідання. Київ, 1988, 1-2.

У А. Свидницького:

А: *Посередъ города стоять въ Ка**мн**янци домы – одынъ до другого попрылыпалы, улыця мизь нымы й де навхрест* (Люборацькі);

БУЛ: *Посеред города стоять в Ка**м'я**нці доми – один до другого поприлипали; улиця між ними йде навхрест* (с. 102);

А: *...такъ и лясне на ти**м**ня, тилькы брызкы пидуть* (Люборацькі);

БУЛ: *...так і лясне на ті**м'я**, тільки бризки підуть* (с. 149);

А: "*Оставайся здоровъ зъ пофальнымъ листомъ, а я за якусь копійку зъ твоїхъ карбованчыкивъ ще й на дорози десь выпью за твое здоро**вля**!*" (Люборацькі)

БУЛ: "*Оставайся здоров з похвальним листом, а я за якусь копійку з твоїх карбованчиків ще й на дорозі десь вип'ю за твоє здоров'я!*" (с. 153);

А: *Це-бъ-то мавъ буты за хурмана, та тилько батигъ державъ у руци – колысь цей батигъ бувъ и посмоляный, а теперь вже давно облизъ, ажъ рудый, та товстый такый! и на кинци гудзь, якъ голу**бля**че яйце* (Люборацькі);

БУЛ: *Цебто мав бути за хурмана, та тільки батіг держав у руці – колись цей батіг був і посмолений, а тепер вже давно обліз, аж рудий, та товстий такий! і на кінці гудзь, як голу**б'я**че яйце* (с. 68).

У М. Коцюбинського:

А: *В туж хвылыну, як вин оце подумав, у его ниг опынывся соломляный брыль, зирваный витром у якогось чоловика…* (Андрій Соловійко);

БУЛ: *В ту ж хвилину, як він оце подумав, у його ніг опинився солом'яний бриль, зірваний вітром у якогось чоловіка …* (с. 491).

3. Наявність протетичних приголосних [**в**] та [**г**] перед голосними:

У С. Руданського:

А: *Чы то зоры, божи мысли, Божая дорога? Чы то може кажна зирка **Гы**ншій свитъ у бога?* (Цар Соловей);

БУЛ: *Чи то зорі, божі мислі, Божая дорога? Чи то, може, кажна зірка **І**нший світ у бога?* (с. 319);

А: *И все вийсько нахапало Срибла по кешени. Осавулы й **Г**атаманы – Злота повни жмени* (Цар Соловей);

БУЛ: *І все військо нахапало Срібла по кишені, Осавули й отамани – Злота повні жмені* (с. 315).

У А. Свидницького:

А: *Коло **Гу**мани, чы луче – в **Гу**манщини, и було и е сельце – хочь бы й Солодькамы ёго назвати* (Люборацькі);

БУЛ: *Коло **У**мані, чи лучче – в **У**манщині, і було і є сільце – хоч би й Солодьками його назвати* (с. 28).

4. Стягнення подвоєних приголосних:

У С. Руданського:

А: *И бувало тилько встане, Зъ ра**ня** до смерка**ня** Скрізь ганяе и стриляе, Робыть полюва**ня*** (Цар Соловей)

БУЛ: *І бувало тілько встане, З ра**ння** до смерка**ння** Скрізь ганяє і стріляє, Робить полюва**ння*** (с. 308);

А: *Желиза пудамы, И начы**ня** маешъ Сядешъ у свитлыци Думоньку гадаешъ* (Не знаєш ти горя…);

БУЛ: *Заліза пудами і начи**ння** маєш, Сядеш у світлиці – Думоньку гадаєш* (с. 31).

У А. Свидницького:

А: *Ажъ отъ побигла черезъ подвірря въ зеленимъ убра**ни*** (Люборацькі);

БУЛ: *Аж от побігла через подвір'я [дівчина] в зеленім убра**нн**і* (с. 168)

А: *Доливка ками**ня**мъ выложена, плытамы …*(Люборацькі);

БУЛ: *Долівка кам**іння**м виложена, плитами…* (с. 41)

У М. Коцюбинського:

А: *Воло**ся** полізло до гори, серце перестало стукати в грудях* (Ялинка)

БУЛ: *Воло**сся** полізло догори, серце перестало стукати в грудях* (с. 95)

А: *Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колося лоскоче впріле личенько...* (Харитя)

БУЛ: *Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько...* (с. 38)

5. Стверділий кінцевий **[т’]** у дієсловах 3-ої особи однини і множини теперішнього часу і 2-ої особи множини наказового способу:

У С. Руданського:

А: *И столыця вся обвыта Крепкымы мурамы, И ти муры замыкаю**тъ** Дви зализных брамы* (Цар Соловей); *Все на поли все на паши З чередою **ходытъ** И вси думы свого серця Спивамы выводы**тъ*** (Цар Соловей); *И насылу Соловей Царь Руку пидіймае, Сыны плачу**тъ** и рыдаю**тъ**, Винъ благословляе* (Цар Соловей).

БУЛ: *І столиця вся обмита Крепкими мурами, І ті мури замикають Дві залізні брами* (с. 306); *Все на полі все на паші З чередою **ходыть** І всі думи свого серця Співами виводи**ть*** (с. 307); *І насилу Соловей Цар Руку пидіймає, Сини плачу**ть** и рыдаю**ть**, Він благословляє* (с. 309).

У М. Коцюбинського:

А: *…то буде жыття сыроты, котрого ненавыдя**т**”* (Андрій Соловійко); *“Хоцяж тебе не спіймалы, але можу**т** спійняты”* (Андрій Соловійко);

БУЛ: *...то буде життя сиротини, гіркого сиротини, котрого ненавидя**ть*** (с. 486); *Хоця ж тебе ще спіймали, але можуть спійняти*... (с. 490).

Отже, лише у рукописних текстах фіксуємо діалектні риси, які знівельовані у пізніших виданнях. Відповідно лише автографи можуть слугувати надійним джерелом вивчення історичного розвитку української мови, лише автентичні тексти зберігають лінгвальні риси, що маркують ідіостиль письменника, а зіставлення рукописних текстів та їхніх пізніших видань переконує в тому, що вивчати ідіолект письменника за друкованими джерелами виявляється неможливим.

БІБЛІОГРАФІЯ

Гриценко 2007: Гриценко, П. Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В.Г. Скляренко. Київ, 2007. (Hrycenko, P. Idiolekt I tekst // Lingvostylistyka: ob’ekt – styl’, meta – ocinka: zb. Red. Akademik NAN Ukrajiny W. H. Sklqrenko. Kyiv, 2007.)

Жовтобрюх 1962: Жовтобрюх, М. Деякі особливості вокалізму поетичної мови Т. Г. Шевченка // Праці Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, 1962, Т. 152, Вип. 15, с. 44-60; Жовтобрюх, М. Деякі особливості консонантизму поетичної мови Т. Г. Шевченка // Мовознавство, 1962, Т. 17, с. 53-67. (Zhovtobryukh, M. Deyaki osoblyvosti wokalizmu poetychnoji movy T. H. Shevchenka // Praci Odes’koho derzhavnoho universytetu im. I. I. Me`nikowa, 1962, t. 152, Vyp. 15, s. 44-60; Zhovtobryukh, M. Deyaki osoblyvosti konsonantyzmu poetychnoji movy T. H. Shevchenka // Movoznavstvo, 1962, t. 17, s. 53-67.)

Кумеда 2011: Кумеда, О. Ідіолект П.О. Куліша на тлі східнополіського діалекту : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. (Kumeda, O. Idiolekt P. O. Kulysha na tli skhidnopolis'skoho dialektu: dis. Kand, filol. Nauk: 10. 02. 01. Kyiv, 2011.)

Огієнко 2002: Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко.Київ, 2002. (Ohiyenko I. (Mytropolyt Ilarion). Taras Shevchenko. Kyiv, 2002.)

Пилипенко 2011: Пилипенко, Є. Діаллектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. (Pilipenko, Ye. Dialektne dzherelo movy prozovykh tvoriv Ivana Nechuya-Levyc'koho): dys. kand.filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 2011.)

Русанівський 2002: Русанівський, В. У слові – вічність : (Мова творів Т.Г. Шевченка). Київ, 2002. (Rusanivs'kyj, V. U slovi – vichnist': (Mova tvoriv T. H. Shevchenka). Kyiv, 2002.)

Синявський 1925: Синявський, О. Дещо про Шевченкову мову. Спроба виясннти декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови // Україна, 1925, Кн. 1-2, С. 100-114. (Synyavs'kyj, O. Deshcho po Shevchenkovu movu. Sproba vyyasnyty dekotri sumnivi moment Shevchenkovoji vymovy // Ukajina, 1925, kn.1-2, s. 100-114.)

Сімович 2005: Сімович, В. Чи можна вже студіювати Шевченкову мову. Праці у двох томах. – Т.1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці, 2005, С. 328-331. (Simovych, V. Chy mozhna vzhe studiyuvaty Shevchenkovu movu. Praci u dvokh tomakh. – t.1: Movoznavstvo / Uporyadkuvannya I peredmova Lyudmyly Tkach. Cernivci, 2005, s. 328-331.)

Тимошенко 2013: Тимошенко, П. Студії над мовою Тараса Шевченка. Київ, 2013. (Tymoshenko, P. Studiji nad movoju Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2013.)

Школа 2007: Школа, Г. Мовна творчість Трохима Зіньківського в контексті творення літературних норм української мови другої половини XIX століття : дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. (Shkola, H. Movna tvorchist' Trokhyma Zin'kivs'koho v konteksti tvorennya literaturnykh norm ukrajins'koji movy druhoji polovini XIX stolittya: dis. kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 2007).

СПОЛУЧНИКИ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕМ У ГОВОРАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наталія Дмитрівна КОВАЛЕНКО
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Україна)

CONJUNCTIONS OF COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN UKRAINIAN LANGUAGE DIALECTS OF WESTERN-PODILLIAN REGION

Natalia D. KOVALENKO

Abstract: In the article we analyze the peculiarities of comparative construction forms of Westen-Podillian dialects, where unlike the literary language, the conjunctions гей, ги, гі, гетьчиде, якби, шо, таньби are fixed. The structure of dialect comparative phraseological units is identical; dialect units don't break the image unity, which underlie the phraseological unit. Comparing of dialect units as a part of phraseological unit or outside of it (in coherent text) will allow to identify the phenomena of superposition or separation of the territory where those lexical units and lexical nits as phraseological units components are used.

Keywords: comparative phraseological unit, conjunction, dialects, Western-Podillian dialect.

В українській діалектології XXI ст. активізувалися дослідження з проблем фразеології говіркового мовлення. Активно здійснюється запис фразем за питальниками, відбір з діалектних текстів зв'язного мовлення різних часових зрізів та якості оформлення, залучення спостережень на мовних фактах художніх текстів з опертям на регіональність. Емпіричну базу поповнили власне фразеологічні одиниці, компаративні фразеологізми, сталі порівняльні звороти, які не демонструють характерні семантичні трансформації на відміну від власне фразеологізму тощо.

Фразеологічні словники говірок, що презентують усі три наріччя, засвідчують багатство структурно-семантичних моделей фразеологічних одиниць у порівнянні з матеріалом словників української літературної мови, активне варіювання як фразем, так і їх компонентів, системні зв'язки між одиницями, межі просторового поширення.

Цінний матеріал подано у Словнику стійких народних порівнянь О. Юрченка та А. Івченка [Юрченко 1993], де вказано територію поширення одиниць, в окремих збірках систематизовано стійкі порівняння, записані у західноподільських і південноволинских говірках [Коваленко 2011], у поліських говірках [Доброльожа 1997]. Зафіксовано приклади порівняльних конструкцій, які втратили реальні компаративні відношення (компоненти виразу не зберегли семантику). У сучасних фразеологічних словниках окремих говорів теж подано компаративні фраземи з ідентифікацією їх семантики (Г.Аркушин, Н. Кірілкова, З. Мацюк, Г. Ступінська і Я. Битківська, В. Ужченко і Д. Ужченко, В. Чабаненко). Зауважимо, що порівняння є найбільш численними у фразеологічній системі говірок, а це вказує на активність їх вживання та територіальне поширення.

Компаративні фразеологізми утворюють особливу групу через спеціальні порівняльні відношення, що виражаються за допомогою різних засобів у структурному плані. Їх активне вживання спостерігаємо і в текстах сучасного говіркового мовлення, наприклад: закарпатські *Же^{и}м бы^{о}ла дýже парáдна* / ***йак тутá пúсанка*** // *а шом л'убúла тан'ц'óвáти^{i}* / *с'п'івáти^{i}* [Миголинець 2004: 33]; буковинські *діў$^{|}$ки йе$^{|}$кі $^{|}$були на віда$^{|}$ні $^{|}$мали $^{|}$кинути га$^{|}$лунки ў $^{|}$воду і си ў$^{|}$мити* / $^{|}$*шоб $^{|}$була к$^{|}$расна* ***йек ца га$^{|}$лунка*** [Руснак 2006: 177]; західноподільські *ст$^{|}$рашно $^{|}$дужи / бо $^{|}$л'уди ўми$^{|}$рали* / ***йак $^{|}$мухи*** (Мельниця-

Подільська Борщівського р-ну Тернопільської обл.); південнокиївські *і в кол|гос'п'і |тоже ж / з та|к'ім дур|ним |розумом / то скр'із' |добре / ро|бил'а / **йак |чорний в'іл** / о|там чо|тир'і ми|дал'і заро|бил'а* [Мартинова : 138]; *|Ноги по|мит' |н'ігде бу|ло / п|рийдемо з |шахти **йак поро|с'ата*** [Глуховцева 2011: 38]. Зауважимо, що саме під час вільного спілкування і записування зв'язних текстів у природному для діалектоносія середовищі є можливість виявити унікальні мовленнєві реалізації. Під час роботи за питальниками інформант може перемикати мовленнєвий код, задумуючись над питаннями, намагаючись «правильно», «грамотно» відповідати.

Словники фраземіки українських говорів і літературної мови, атласи, опубліковані збірки текстів зв'язного діалектного мовлення з різних територій доводять, що більшість компаративних фразеологізмів утворені за структурною моделлю, у складі якої найчастіше вживається порівняльний сполучник **як**. Разом зі сполучниками **наче**, **ніби, мов** він має статус норми літературної мови: *як вітром здуло* [Білоноженко 1993, 332]; *як (мов, ніби) квочка в обичайці* [Білоноженко 1993, 367]; *попав як ворони в юшку* [Юрченко 1993, 32], *дурний як десять бочок арестантів* [Юрченко 1993, 18], *кричить наче ведмідь реве* [Юрченко 1993, 20], *з глузду зсунувся мов собака з соломи* [Юрченко 1993, 36].

Сполучник **як** спостерігаємо у складі компаративних фразеологічних одиниць, зафіксованих у всіх трьох наріччях української мови, у говорах українців за території інших країн: закарпатські *до́бре, йак у бо́га в па́зус'і* [Дзендзелівський 1993, 447], *зйави́вс'а, йак сн'ыг на го́ло́ву* [Дзендзелівський, 1993, 298]; бойківські *ви'скочив йак Сен' с конопе'н'* [Онишкевич 1984, І, 368]; гуцульські *лука'вий, як кінь норови'стий* 'упертий, непоступливий, непривітний' [Хобзей 2013, 374], *пропа'сти, як вчора'шня дни'на* 'зникнути безслідно' [Хобзей 2013, 237]; буковинські *як з-за вугла' мішко'м уда'рений / приби'тий / шарне'ний* [Бабич 1978, 88]; східноподільські *бовтну́в, як дурни́й (сліпи́й) з мосту* – 'сказав щось необдумано' [Доленко 1975, 134], *ви'шкирив зу'би, як коби'ла до будякі'в / як Ко'стьова коби'ла* 'дурний, безпричинний сміх' [Доленко 1975, 137]; західноподільські *хо^{y}|т'іти йак к'іт |сала* 'дуже хотіти' (Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької обл.); південноволинські *заро|биў йак ко|тов'і на ш|вайку* (Красилівський р-н Хмельницької обл.) та ін.

У лемківських говірках Східної Словаччини, де чітко виявляються діалектні риси на лексичному, фонетичному та морфологічному рівнях, теж побутує сполучник **як**, так само, як і в лемківських говірках переселенців на Тернопільщині, наприклад: *выстрілити як з кано́на* 'сказати дурницю' [Вархол 1990, 63], *гвари́ти як бы са ша́лькы* (отруєних рослин) наїсти 'говорити дурниці' [Вархол 1990, 145], *стира́ти шя як пес о п'яту ла́бу* 'зовсім не дбати' [Вархол 1990, 54] – *як злой біды* 'дуже багато' [Ступінська 2013, 25], *як бувак до коча* 'уживається для повного заперечення зазначеного слова; зовсім не розумітися' [Ступінська 2013, 31].

У фразеології сучасних українських говірок спостерігаємо численні приклади енантіосемії, що є основою іронічних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою найвищого вияву ознаки чи стану. Сполучник **як** у складі енантіофразем уживається у всіх говорах південно-західного наріччя. Зауважимо, що найбільш наповненим є семантичний ряд 'зовсім не потрібний', фраземи якого вживаються зі супровідними словами потрібний (потрібен), треба (так треба): волинські *треба, йак в мосту дирка* [Аркушин 2003, 105]; подільські *як п'яте колесо до воза (в возі)* [Коваленко 2011, 51], *як матросу спідниця* [Коваленко 2011, 59], *як терня в пальці* [Коваленко 2011, 96], *як глухому радіво* [Коваленко 2011, 35], *як зайцеві стоп-сігнал* [Коваленко 2011, 43] та ін. Приховану антонімію спостерігаємо у виразах із супровідними словами *хочеться, хоче, так ся хочи* на позначення стану 'зовсім не

хочеться’: подільські, волинські *хочеться як голому на улицю* [Коваленко 2011, 33], *як старому на улицю* [Коваленко 2011, 33], *як голодному скакати* [Коваленко 2011, 36], *як голодному гуляти* [Коваленко 2011, 36], *як голому в кропиву* [Коваленко 2011, 55]. Порушення смислових дистрибуцій між власне фразеологізмом з компонентом **як** і його обов’язковим супровідним словом уможливлює вираження найвищого рівня ознаки.

Фонетичні варіанти найуживанішого порівняльного сполучника **як** [йаґ], [йек], [йік] знаходимо лише у закарпатських та гуцульських говірках: закарпатські *пйа'ний йаg моти'ка* [Дзендзелівський 1993, 83]; гуцульські *сам, єк па'лец* ‘одинокий, дуже самотній’ [Хобзей 2013, 449], *го'лий, єк бу'бон* ‘дуже бідний’ [Хобзей 2013, 85], *губи, єк бріфташка* (гаманець) ‘великі губи’ [Хобзей 2013, 84], *розсипатися, їк сіль у воді* ‘зникнути, пропасти’ [Хобзей 2013, 155].

Густа сітка обстеження західноподільських і суміжних говірок переконує у поширенні сполучника **як** та у можливості взаємозаміни порівняльних сполучників: *йак во|ди ў |писок наб|рати* ‘мовчати’ – *|н’іби во|ди ў |писок наб|рати – шо во|ди ў |писок наб|рати*. Отже, порівняльний сполучник **як** виражає єдність територіального мовлення при його суттєвих відмінностях.

На території Західного Поділля поширеним є сполучник **таньби**, що вживається у значенні ‘так ніби’ і є яскравим прикладом явища *алегроформи* (з додатковими чинниками емоційного характеру): *хра|пит |тан’би^{е} |воре^{и}* ‘голосно хропіти’; *|тан’би во|ди ў |морду наб|рати* ‘мовчати’; *го^{у}р|батиї |тан’би |носи^{е}т |боханє^{и}ц х|л’іба* ‘згорбитися від старості’. Діалектним варіантом до **як** виступає сполучник **шо**: *сто|йати шо пен’ би^{е}з до|роги* ‘стояти непорушно’, *шо |бул’ку на |воду пус|кайе* ‘улесливо говорити’ (Чемеровецький р-н Хмельницької обл.).

В оформленні порівняльних конструкцій говорів південно-західного наріччя, на відміну від літературної мови, фіксуємо сполучники **гей**, **ги**, **гі**: гуцульські *ки'ватисі, **гей** жид у ша'баш* ‘сидячи, монотонно рухатися вперед-назад, гойдатися’ [Хобзей 2013, 317], *убу'тися, **гей** медві'дь у я'годи* ‘надягнути невідповідне взуття’ [Хобзей 2013, 390]; закарпатські *ли'пнуд’ до н’о'го, **ги** му'хи до ме'ду* [Дзендзелівський 1993, 297], *позе'рат’, **ги** те^{и}л’а' на нôв’і' воро'та* [Дзендзелівський 1993, 431]; *пйе, **гі** дугá* [Дзендзелівський 1993, 35]. Саме у говірках Закарпаття, що вирізняються архаїчністю, впливами інших говорів і мов (суміжних і дистантних), Й. Дзендзелівський зафіксував приклади парного вживання сполучників: *хóдит’, **гі кібы́** кôру́ну мав на гôлôві* [Дзендзелівський 1993, 298]; *іде, **ги кібы́** му тáн’ір на го^{у}ло^{у}в’і* [Дзендзелівський 1993, 298]. Те, що на місці **як** діалектоносії вживають **ги,** засвідчує складна будова закарпатського сполучника **гибы:** *такы'й, гибы на ті'мн’а впав* [Дзендзелівський 1993, 299].

У значенні ‘ніби, наче’ у говірках Західного Полісся вживають маловідому форму **гетьчиде'**: *Той Йвани'с`ко хо'дит по се^{и}л’і' гет’чиде' приморо'чани, все гори'лку шука'йе* [Аркушин 2000, 392].

Зі значенням ‘ніби; як ніби’ у гуцульських говірках побутує сполучник **якби**: *сиді'ти, якби мо'туз ззів* ‘сидіти дуже довго, до знемоги’ [Хобзей 2013, 556]; *сиді'ти ти'хо, якби ма'ком сі'яв* ‘сидіти непорушно, тихо’ [Хобзей 2013, 556]. Зауважимо, що цей сполучник вживають у конструкціях, де основою порівняння є дія минулого часу.

У компаративних фраземах досліджуваного наріччя спостерігаємо вживання нормативного сполучника **як** в оточенні компонентів-діалектизмів, наприклад, у говірках Західного Поділля зафіксовано: *|вибудл’іти йак ба|дин’а* ‘схуднути’, *на|цури^{е}ти^{е}с’а йак |бубе^{и}н* ‘напитися’, *с’|п’іри^{е}ўс’і йак ко$^{(у)}$|гут* ‘виявляти незадоволення, сердитися’, *пос|тар’іти йак |йапко |моче^{и}не* ‘постаріти’, *сто|йати йак слуп* ‘непорушно стояти’, *ўче^{и}|пити^{е}с’а йак ре^{и}п|л’ах до шта|н’іў* ‘докучати’ (Чемеровецький р-н Хмельницької обл.); гуцульських *го'лос, як діра'вий горне'ц* ‘про неприємний старечий

голос’ [Хобзей 2013, 191], *мали'й як па'лец* ‘дуже малий, малого зросту’ [Хобзей 2013, 449]. Діалектні варіанти (на різних мовних рівнях) таких мовних одиниць не порушують компаративного значення, а лише вказують на стійкість уживання на певній території. Зазначимо, що зіставлення діалектизмів у складі фразеологічних одиниць та поза їх межами (у зв’язному тексті) дозволить у майбутньому виявити явища накладання чи розмежування територій вживання лексем та лексем-компонентів фразем.

Отже, аналіз компаративних фразем, зафіксованих у говорах південно-західного наріччя, дозволяє: 1) виявити варіанти порівняльних сполучників; 2) стверджувати, що в основу літературної мови ввійшов спільний для діалектного різноманіття сполучник **як**; 3) усвідомити багатство образних засобів як надбання української мови. Структура діалектних компаративних фразеологізмів ідентична, діалектизми не порушують єдності образу, що лежить в основі фразеологізму.

БІБЛІОГРАФІЯ

Аркушин 2000: Аркушин, Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. – Луцьк: Ред.-відд. «Вежа» Волинського ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 354с. – Т. 2.

Бабич 1978: Бабич Н. Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування) // Проблеми дослідженя діалектної лексики і фразеології: Тези доп. – Ужгород, 1978. – С. 87–88.

Білоноженко 1993: Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. І. – 530 с. – Кн. ІІ. – 984 с.

Вархол 1990: Вархол Н., Івченко А.Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160с.

Глуховцева 2011: Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

Дзендзелівський 1993: Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород, 1993. – Ч. ІІІ. – 464с.

Доброльожа 1997: Доброльожа, Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами-назвами тварин. – К., 1997.

Доленко 1975: Доленко М. Т. Материалы для словаря диалектных фразеологизмов Подолья // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– №8. – С. 131–161.

Коваленко 2011: Коваленко, Н. Слова з язика, як бджоли з вулика : Матеріали до словника сталих народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. – Кам’янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2011. – 144 с.

Мартинова 2008: Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів / упоряд. : Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2008. – 370 с.

Миголинець 2004: Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та примітки: О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. – Ужгород, 2004. – 400 с.

Онишкевич 1984: Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.

Руснак 2006: Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / Укл. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. – Чернівці: Рута, 2006. – 383 с.

Хобзей 2013: Гуцульські світи. Лексикон. Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН Ураїни, 2013 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 668 с.

Юрченко 1993: Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. – Харків : Основа при ХДУ, 1993. – 172с.

ШУМЕНСКИЯТ ГОВОР (ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Красимира КОЛЕВА
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски”, Шумен (България)
E-mail: K.Koleva@shu-bg.net

SHUMEN DIALECT (GENERAL CHARACTERISTICS)

Krasimira KOLEVA

Abstract: Shumen idiom is northeast Moesian dialect whose macro-areal is the highest compared to the other two Moesian dialects - grebenski and kapanski. Main features present it as more archaic phonetics and prosody and a new morphology. Variability is more pronounced in the phonetic level. The database is personally collected.

Keywords: Bulgarian Moesian Shumen dialect, phonetics, accent, morphology, syntax, variability.

Шуменският говор (шуменско-преславски и съртски подтип) е североизточен мизийски диалект, чийто макроареал е най-голям в сравнение с останалите два мизийски говора – гребенски и капански. Основните му особености го представят като по-архаичен във фонетиката и акцентологията и по-нов в морфологията. Говорът е сравнително единен. Географията на примерите показва вътрешнодиалектната вариативност, обяснимо по-силно изразена в най-динамичното равнище – фонетичното. Данните са лично събирани на терена.

Фонетични особености

1. Гласна **ъ** като рефлекс на двете задни старобългарски гласни **ѫ** и ъ във всички позиции: път’, въглен // wъглен, стọйъ, ръкъ, глạвъ, гъст, нòс’ъ, мъш, къштạ, гъбạ, вътрẹ, зъби, събутạ, зẹм’ъ, глạвн’ъ, сън, зълвạ, сълзй, вълк, бърс // бръс, тлъст // клъст, кạкъй, бързạм // бърдзạм, жълт, кълвè, тạкъф, бẹлтък и др.

В наставката на миналите свършени деятелни причастия **ъ** се пази само във формите за м. р. ед. ч.: рèкъл, пèкъл, снèсъл, фл’àзъл, убл’àкъл и др.

Ударената гласна в крайна затворена сричка на формите за м. р. ед. ч. на миналото несвършено деятелно причастие на глагола **мога** се изговаря като **и**: мọжѝл, а в Дивдядово – с **а**: мọжàл.

В крайна сричка под ударение покрай **ъ** на мястото на старобългарското ъ се среща и **о**: кạкòф, тạкòф.

2. Веларно **ъ** на място на старобългарското ъ само под ударение, употребявано паралелно с **ъ**: бъ̀чвạ, свẹкъ̀рвạ. Тази гласна не се среща в други български диалекти.

3. Гласна **ы** на мястото на старобългарското ы само под ударение: ты, бы̀ли, ры̀бạ, ẹды̀н.

4. Старобългарската ятова гласна (ѣ) има следните застъпници: 1) гласна **ê** под ударение пред мека сричка и пред **ж, ч, ш** и в абсолютния край на думата в наречия, числителни и глаголи: бềли, вр’ềмẹ, гулềми, сềми, б’ềшẹ, нẹд’ềли, мềсẹц, плềвник, нạмềрил, б’ềлим, усềштạм, чирềшạ; къд’ề, дубр’ề, зл’ề; 2) гласна **а** пред твърда

сричка под ударение и в абсолютния край на глаголни форми в 3 лице, единствено число, минало свършено време; числителни и наречия: б’ал, б’àлạ, в’àтър, др’ан, д’àду, гул’àм, кạф’àф, л’ап, мл’àкọ, ср’àдạ, сн’ак, ц’àлạ; б’ах, с’àнкạ, върв’à, гур’à, уздрạв’à, умр’à; дв’а, дубр’à, нушт’à, къд’à; 3) гласна **е** извън ударението, която се редува с **ę** или **и**: вęнчѝло, млęкàр, стęнà, жилизàр, ỳтрę, вътрę. В съседство със сонор **е** може да премине в **’ъ (ę)** // **а**: ỳтр’ъ, вътр’ъ, мл’ъкàр, вр’ъм’ę̀нà, д’ъцà.

5. Предните старобългарски гласни **ь** и **ѧ** имат два типа застъпници в зависимост от мястото им в думата и от ударението: 1) гласна **е**, която се редуцира вън от ударение в **е** или **и**: ден, лен, лѐсну, тѐнко, жѐне; зет’, пет’, ęзѝк’, ęчęмѝк’, ęтървạ, мѐсọ // мęсò, зѐмạ, жѐтвạ, чѐдо, шѐпạ, шѐпнạ; 2) гласна **ъ**: тъмну, мъглà, тънку, съмнъ; дѐв’ът, дѐс’ът.

6. Гласната след меки съгласни и след шушкави съгласни под ударение: 1) пред твърда сричка се запазва: жàбạ, чàшạ, шàпкạ, прийàтęл, уфчàр, дạмạцàнạ; 2) пред мека сричка се преглася в **е** // **ѐ**: жѐби, чѐши, шѐпки, прийѐтели, уфчѐри, дạмạцѐни, èд’ъни.

7. Гласна **’у** на мястото на гласна **и** пред **в** след алвеолна съгласна и в наставката за прилагателни имена на **-лив**: ж’уф, п’упѐр, òд’уф, с’урмàф, трънл’ỳф, мързел’ỳў; в чушмъ **у** < **е**.

8. Глайдът **й** пред **а** в началото на думата се пази, но се среща характерният облик àбълкạ.

9. Ярка особеност на консонантната система е наличието на много меки съгласни, неограничени позиционно: 1) в края на думата: òгън; зет’, пет’, ęзик’, ęчęмик’, ọфчàр, сол’. Същите думи са записани и с краесловна мекост. 2) в средисловие: гòрн’ạ, дòлн’ạ, прѐдн’ạ; пундѐл’ник, цигỳл’ки, бỳл’ки, màл’ки, бòл’ни. В същото положение може да се срещне и твърдо **л**: прęстѝлки, кạнѐлки, л’ỳлки, бòлнạ.

10. Съгласната **х** се среща в няколко варианта:

а) запазена пред гласна: хàйдę, хѝтър, хòрạ: 1) пред сонор: хлàднọ, храàнạ; 2) в средата на думата между гласни: снạхà, дрѐхи, духạ, màштęхạ; т’àхнạ; 3) в края на думата: см’ах, кọжỳх, глух, сух;

б) преглас на **х** във **в**: сỳвọ, òрęви, б’àвạ, нòсęвạ, òдęвạ, изб’àгạвạ, глѐдạвạ;

в) преглас на **х** във **ф**: см’аф, кọжỳф, глуф, суф, б’аф, т’àфнạ, муфъ;

г) преглас на **х** в **й**: чѐйли, бѐйми, т’àйнạ;

д) преглас на **х** в **ў**: б’аў, нòсиў, стрѐлаў, мѐсиўмę;

е) елизия на **х**: ạвъ, ạлвъ, удъ, ọрò, рạнъ, дрѐи, дунѐсạạ, мạạлà, ужѐниạ и др.

11. Съгласната **ф** също като **х** е нестабилна поради по-късното ѝ настаняване в езика ни: 1) в началото на думата и в средисловие между гласни се пази: фęнѐр, фитѝл, Стѐфạн, кòфạ; 2) в същите позиции **ф** може да се прегласи във **в**: Стѐвạн, кòвạ; 3) **ф**, получено в резултат на асимилация в абсолютното краесловие, може да се прегласи в **й**: кạкъй (Ивански).

12. Съгласна **w** в началото на думи: wъглен или в абсолютното краесловие: глỳпạw, жиw, лew, кạкъw.

13. Съгласна **в**: 1) на мястото на **й** след гласна **о**: тǫв’àгạ, стув’ъ. В Лозево, Салманово и Ивански изговорът е само **в**, а в останалите селища се изговаря и **й**; 2) в повечето случаи **в** се пази непроменена: вр’ѐми, вербъ, вȕйчу, но се среща и елизия в началото на думата или в средисловие: удъ, òл, дàạм, стàạм; той (твой), дор (двор); 3) пред съгласна в началото на думата **в** се преглася в гласна **у** и съгласна **ў**: улàз’ạм, унȕкạ, ўол; 4) в началото на думата (в представката) пред сонор **в** се преглася във **ф**: фл’àзạ, фрет.

14. Важна особеност на шуменско-преславския тип говор е наличието на африкати ц и **s**: цоп, бǫ̀йạцȉйạ, цȉпкạ, цẹл’àзǫ (но и жẹл’àзǫ); sв’ẹ̀здъ, sàдẹн, сълsȉ, бъ̀рsạм (покрай: звẹ̀здъ, зàдẹн, сълзȉ, бъ̀рзạм).

15. Праславянските съчетания ***tj** и ***dj** имат рефлекси **шт** и **жд**: къштạ, връштạм, лѐштạ; сàжди, вѐжди, грàждạнин.

16. Групи **ър**, **ъл**, **лъ**: бъ̀рзạм, пъ̀рви; връх, бръ̀снạ; гълтạм, жъ̀л’ти // жѐл’ти, слъ̀нце, клъпцѐ.

17. Типични за говора са някои асимилационни промени в групи съгласни: 1) **мн** > **вн**: стòвнạ (покрай стòмнạ), скȉвнạ; 2) **дн** > **нн**: сѐннạ, ẹ̀ннъ, пàннạ; 3) **тл** > **кл**: клъст (покрай тлъст).

18. Началната група **чръ** // **чр**ъ има развой **чер**: чѐр’ẹ̀н, ч’ẹ̀рвѐн, чѐрвẹ̀й; ч’ẹ̀р’àслу, ч’ẹ̀р’ѐшạ, чѐрквạ, но и цъ̀ркваạ.

19. Ярка диалектна североизточнобългарска особеност е редукцията на широките неударени гласни в съответните им тесни. Преобладава полуредукцията: шъ излѐзим нъ пул’àнътъ зъ купрȉвъ, ас ȉмạм гòтуу виртѐну, увъ̀рзạну нъ върхò ъс пạрцàл ут б’àлạ тạкàнạ рȉзạ зạ нạмàзвạни

Акцентни особености

Ударението в мизийските говори е архаично. В някои категории думи то е преметнато върху началото (основата):

1. В мъжки род, множествено число на съществителните имена: мъ̀жẹ, вòлǫвẹ, стòлǫвẹ, ръ̀бǫвẹ, гъ̀рбǫвẹ.

2. В женски род, множествено число на съществителните имена: жѐни, òфци, свȉне, màкạри.

3. В среден род, единствено число на съществителните имена: пѐрǫ, срѐбрǫ, плàтнǫ, сѐнǫ, мѐсǫ, вȉнǫ.

4. При членуване в една част от думите се наблюдават акцентни редувания: òфцẹ – ǫ̀фцѐтẹ, кǫл’àнǫ – кǫлẹнѐтẹ, пѐрǫ – пẹрòтǫ и др.

5. Формата за мъжки род, единствено число на миналото свършено деятелно причатие на глагола **вȉдя** и формата за множествено число на миналото свършено деятелно причастие на глагола **съм** са предимно с ударение върху основата: вȉдел, бȉли.

Морфологични особености

1. Съществителните, завършващи на съгласна, са от различен род: 1) съществителното **вѐч’ẹр** се среща с преобладаващ мъжки род: wѐч'ẹр - wẹ̀ч'ẹ̀рò (Имренчево,

Лозево, Салманово, Драгоево) // вѐч'ѧр - wѧч'ѧртъ (Кочово, Ивански); 2) съществителното **лой** е само в женски род: луйтъ; 3) съществителното **пот** в повечето случаи е от мъжки род (Имренчево, Лозево, Салманово, Драгоево, Ивански): путò. В Дивдядово и Кочово то е от женски род: пѫттъ.

2. Имената от мъжки род на **-ък** (стара **N**-основа) се образуват с наставка **-ък**: кàмък, плàмък, рѐмък.

3. Имената от женски род на **-а** са образувани с наставка **-ка**: 1) със съгласна **й** пред **-ка**: мàйкѧ, дѧвòйкѧ, кѫмшѝйкѧ, ръкòйкѧ, пỳйкѧ, сòйкѧ; 2) с твърда съгласна пред **-ка**: бỳлкѧ // бỳл'кѧ, сѧд'àнкѧ, зѐлкѧ // зѐл'кѧ, връскѧ, зàкѧчàлкѧ, игрàчкѧ, кѧчỳлкѧ, кòткѧ, свѝркѧ, сѐл'ѧнкѧ, сѫвàлкѧ, с'àнкѧ, тѫчѝлкѧ, учѝтѧлкѧ.

4. Съществителните от женски род с вокален завършек (твърд вариант) под ударение и са в именителен падеж, завършват на: 1) при общите наззвания – на **-ъ**: вудъ, глъвъ, бръзъ, бълхъ, вуйскъ, върбъ, гуръ, душъ, дъскъ, иглъ, кѫзъ, кѫръ, кусъ, м'ѣтлъ, мъглъ, уфцъ, пулъ, ръкъ, ст'ѣнъ, сълзъ, турбъ, тр'ѣвъ, рънъ, чурбъ; 2) при названията за лица – на **-а**: жѧнà, мѫмà, сѧстрà, снѧхà.

5. Имената от женски род с вокален завършек (мек вариант) под ударение окончават на: **-'ъ** и **-'е**: глѧвн'ѣ // глѧвн'è, з'ѣм'ъ // з'ѣм'è. Вариант на **-е** се среща без конкуренция в Ивански. В Ивански при лексемите **дъщеря**, **свиня** завършеците са **-'а** // **-е**, а в останалите села – **-'а** // **-'ъ**.

6. Формите за множествено число на едносричните съществителни имена от мъжки род се образуват със следните окончания: 1) най-широко е застъпено окончанието **-ове** // **-ови** // **-уве**: бòдѫвѧ, вѝрѫвѧ, вòлѫвѧ, дѐн'увѧ // дѐн'ywи (Лозево, Дивдядово, Кочово, Салманово) // дѐнѫwѧ (Ивански), гр'àхуве, двòрѫвѧ, др'àнѫвѧ, кл'ỳнѫвѧ // кл'ònywи (Дивдядово, Кочово), кỳмѫвѧ, лỳкѫвѧ, лъвѫвѧ, пъпѫвѧ, рòгѫвѧ, сѝнѫвѧ, см'àхѫвѧ, съдуви, сърпувѧ, тѐлѫвѧ, трàпувѧ, ỳмѫвѧ, йàдувѧ; 2) **-и**: мъжи, снòпи, гòсти, дни (само в Драгоево), кòни (в Лозево, Кочово, Салманово, Ивански), клòни (в Имренчево, Лозево, Салманово, Драгоево); 3) **-е**: кòн'ѧ (в Имренчево, Дивдядово, Драгоево), д'ън'è (само в Имренчево без други варианти); 4) **-а:** брàт'а.

7. Многосричните съществителни имена от мъжки род образуват форми за множествено число по два начина, които са в конкуренция. Окончанията са: 1) предимно **-е** при названия на предмети и животни: бѝwуле, цигѐре, цурàпе, кълцỳне, кунòпе, кълъпе, църл'е 'цървули' (Имренчево, Дивдядово, Кочово, Драгоево). В същите селища се срещат и отделни форми, образувани с окончание **-и**: кòкъли, гàрwъни. В Ивански се употребяват паралелно и двете окончания: ѧрмàн'е // ѧрмàни, ѧмбàр'е // ѧмбàри, лàг'ѣр'е // лàг'ѣри, чѫрàп'е // чѫрàпи и думи само с окончание **-и**: бѫстàни, бѝули, кòкѧли, мъмỳли, пѣшкѝри, цѧрỳли; 2) предимно **-и** при названия на лица: гуйдàри, дàскъли, кузàри, кусàчи, cwинàри, убуштàри, учѝтели, ушчѐри, грàждани, сѐл'ъни, тỳрци, цѝгъни, ъйдỳти. В Имренчево, Дивдядово, Кочово и Драгоево успоредно се употребяват и форми, образувани с окончание **-ѣ**: гуйдàр'ѣ, дàскъл'ѣ, д'ул'гѐрѣ, кузàр'ѣ, cwинàр'ѣ, тѣл'чѐр'ѣ, убуштàр'ѣ, ушчѐр'ѣ.

8. При съществителните имена от мъжки род има бройна множествена форма: 1) при названия на предмети: (двà, кòлкѫ, н'àкѫлкѫ, тòлкѫвѧ): грàдѧ, дъбѧ, кòшѧ,

нòжа̧, пе̧шкѝра̧, тèл’а̧, снòпа̧, бòра̧, рòга̧, мèсе̧ца̧; 2) при названия на животни: (трѝ): кòн’а̧, вòла̧, ко̧зèла̧, о̧вèна̧, о̧рèла̧, питèла̧, жре̧бèца̧, пъ̀йа̧ка̧; 3) два̀ дèна̧, пèт пъ̀т’а̧; 4) при названия за лица бройната форма се среща като изключение, но обикновено след мъжколична форма: два̀ма̧ сѝна̧, пèт бра̀т’а̧.

9. Съществителните от женски род образуват форми за множествено число по два начина: 1) с окончание **-и**: жѐни, сѐстри, сълзи // сълзѝ, мо̧мѝ, дъштер̧ѝ, сна̧ѝ; мъглѝ, пла̧нинѝ, душѝ, турбѝ; кости, длани, нòшти, свѐшти, ра̀до̧сти, бòл’е̧сти; 2) с окончание **-è / е̧**: ръцѐ; òфце̧, свѝне̧ – във всички пунктове.

10. Формите за множествено число на съществителните от среден род се образуват по следните начини: 1) с окончание **-а**: дървà, се̧лà, гне̧здà, гре̧блà, зърнà, крилà, кро̧снà, ме̧стà, пе̧рà, писмà, пла̧тнà, ра̧лà, ре̧брà, сърцà, че̧рвà, йа̧йцà; 2) с окончание **-’а**: ло̧з’à, по̧л’à, цве̧т’à; 3) с типичното за този ареал окончание **-ӱта̧** // **-фта̧**: мòмчуфта̧, пѝлеӱта̧а, прàсеӱта̧, тèлеӱта̧; 4) съществителните от **-en**-основи показват колебания: само: ра̧минѐ (Лозево, Салманово) // ра̧ме̧нѐ (Ивански) // ръме̧нѐ (Кочово) // ръминѐ (Драгоево); ко̧лѐн’е̧ (Лозево, Салманово, Ивански) // кул’ѐне̧ (Ивански) // куле̧нѐ (Дивдядово, Кочово), но: име̧нà (Дивдядово, Кочово) и ѝме̧ӱта̧ (Ивански) // ѝме̧ӱта̧ (Салманово); 5) с окончание **-и**: о̧чѝ, ушѝ.

11. Членуването на съществителните имена в единствено число има следните особености:

а) в мъжки род по-често се среща типичната за шуменския говор членна морфема **-ò** // **-о̧** и при двата варианта на членуване – твърдия и мекия: 1) под ударение при твърдия: бре̧гò, гла̧сò, гра̧дò, дъждò, кла̧сò, нусò, пла̧тò, плетò, пра̧хò, синò, сне̧гò, цве̧тò, чъсò; 2) вън от ударение при твърдия: а̧мба̀ро̧, ба̧лка̀но̧, вòло̧, ва̀търо̧, двòро̧, дубѝтъко̧, ка̀мъко̧, живòто̧, кòшо̧, нòжо̧, пръстo̧, сындъко̧; 3) при мекия вариант с акцентувана членна морфема: де̧н’ò, сън’ò; 4) при мекия вариант без акцент на **о**: ӱòгън’о̧, пъ̀т’о̧, зѐт’о̧, кòн’о̧, кра̀йо̧, уфча̀р’о̧, ко̧за̀р’о̧, го̧ве̧да̀р’о̧, грънча̀р’о̧, друга̀р’о̧, учѝте̧л’о̧, прийа̀те̧л’о̧;

б) ограничено е разпространена членната морфема **-ъ** за мъжки род, която е регистрирана в Ивански във всички случаи (позиции): бре̧гъ̀, вòлъ, де̧н’ъ̀, пъ̀т’ъ̀;

в) съществителните имена от женски род – общи названия, завършващи на **-а**, се членуват с член **-та̧** // **-тъ**: во̧дъта̧, глъвъ̀тъ, бре̧зъ̀тъ, бълхъ̀тъ, върбъ̀тъ, душъ̀тъ, връ̀ска̧та̧, дӱпка̧та̧, игра̀чка̧та̧, кòтка̧та̧, свѝрка̧та̧, с’а̀нка̧та̧, то̧чѝлка̧та̧;

г) имената за лица от женски род се членуват с член **-та̧**: бӱлка̧та̧, де̧вòйка̧та̧, ма̀йка̧та̧, ко̧мшѝйка̧та̧, сѐл’анка̧та̧, учѝте̧лка̧та̧; жена̀та̧, мо̧ма̀та̧, се̧стра̀та̧, снаха̀та̧;

д) аналогично се членуват съществителните от женски род от меките основи: зе̧м’а̀та̧, дъштер̧’а̀та̧, змий’а̀та̧, свирн’а̀та̧;

е) съществителните от женски род от консонантните основи се членуват с **-тъ** в повечето случаи: со̧лтъ, сутринтъ̀, пе̧се̧нтъ̀, кръфтъ̀, мъстъ̀, но̧штъ̀, ста̧рустъ̀, но и: пе̧се̧нта̀ (Лозево, Салманово);

ж) съществителните имена от среден род, независимо от завършека им, се членуват с члена **-тǫ**: брàшнǫтǫ, крòснǫтǫ, вѝнǫтǫ, жѝтǫтǫ, мàслǫтǫ, мòмчѣто, гърнито, плàтнǫтǫ, пѐрǫтǫ, сѐлǫтǫ, ǫрòтǫ, ухòтǫ.

12. Едносричните и многосричните съществителни имена от мъжки род и имената от женски род в множествено число се членуват с член **-тѣ** // **-т'ѣ**: вòлǫвѣтѣ, сърпǫвѣтѣ, гòститѣ, гуйдàрит'ѣ, пѣтлàрит'ѣ, свạдбàрит'ѣ, ушчѐрит'ѣ, грạдинàрит'ѣ, мъжит'ѣ; бъйлитѣ, снъитѣ, трѐвитѣ. Характерно за тези форми е, че пред членната морфема се запазва гласната – окончание на общата форма за множествено число. В шуменско-преславския говор се срещат и форми с изпусната гласна пред членната морфема: ạмбàрт'ѣ, бǫстàнт'ѣ, тъпạнт'ѣ, цѝгạнт'ѣ (Лозево).

13. Съществителните от среден род се членуват в множествено число с члена **-тạ**: вр'ѐменàтạ, гнездàтạ, крǫснàтạ, писмàтạ, небесàтạ, чудесàтạ, кǫритàтạ, белилàтạ, чергилàтạ, мòмчуфтạтạ, пѝлеўтạтạ, кўчеўатạтạ, ѝмеўтạтạ. Съществителните раменѐте, колѐн'ѣте, ǫчѝте, ушѝте представят изключение.

14. При имената от мъжки род се срещат родително-винителни форми на **-а** при: 1) личните имена: дàй нạ⌣Пѐтрạ, кạжѝ нạ⌣Никǫлàйạ, Ивàнạ⌣гǫ н'àмạ; 2) роднинските названия: пǫдàй нạ⌣д'àдạ⌣си, иди при⌣чѝчạ⌣си, нạ⌣сѝнạ⌣си.

15. При имената от женски род не се различават именителни (субектни) и винителни (обектни) форми при одушевените и неодушевените имена: дǫшлà женà⌣му, вид'àл женà⌣си и: глạвътъ⌣му стърчѝ, булѝ⌣гу глъвътъ.

16. Прилагателните имена се образуват с наставка **-цки**: бạлкàнцки, тўрцки, бъ̀лгạрцки, гòрцки, ẹдноврѐмцки, жѐнцки, жẹтвàрцки, мòрцки, свạдбàрцки, свѝнцки, сѐлцки, стạроврѐмцки, цѝгạнцки. Като изключение в Имренчево, Дивдядово, Кочово се среща и пѐтруски.

17. Прилагателните от мъжки род, единствено число се членуват по следния начин: 1) с член **-ǫ** // **-у**: бѐлийу, гǫлѐмийǫ, дǫбрѝйǫ, дрўгийǫ, дървенийǫ, мàлкийǫ, млàдийǫ, срѐднийǫ, стàрийǫ, цѐлийǫ (Имренчево, Кочово, Дивдядово); 2) с член **-ạ**: бѐлийạ, гǫлѐмийạ, мàлкийạ (Драгоево, Ивански); 3) вместо членувана форма, в Лозево и Салманово се употребява разширената форма на прилагателното: бѐлий, голѐмий, дрўгий. (Аналогично е и при числителните и местоименията: пъ̀рвий, нàший).

19. Формите на личните местоимения са: 1) в именителен падеж: ас, ти, той, т'а, то, ний, вий, тий; 2) във винителен падеж: мѐнẹ, мъ, тѐбẹ, тъ, нѐгǫ, гǫ, нѐйъ, йъ, нѐгǫ гǫ, нас, ни, вас, ви, т'аў // т'аф, ги; 3) в дателен падеж се използват кратките форми: ми, ти, му, и, му, ни, ви, им. Пълните форми са аналитични конструкции: на + В.п.

20. Говорът е с двучленна показателна (и двучленнна определителна) система: тос, тъс, туй, т'ас, òнзи, ǫнъс, ǫнўй, ǫн'àс.

21. Употребяват се и показателните местоимения: тạмòс, тạмъс, тạмўй, тạмнѐс със значение 'там онзи', 'там оная' и т.н. (Имренчево, Лозево, Дивдядово, Кочово, Салманово, Драгоево, Ивански).

22. Навсякъде се среща именителна вместо винителна форма от типа: àс⌣мъ⌣булѝ.

23. Последователно се използват форми на личните местоимения във винителен падеж вместо показателни местоимения: нѐгѫ ден, нѐйа̨ жѐнъ, нѐгѫ дѐти, у◡т’аў хо̀ра̨.

24. Притежателното местоимение за 3 лице, множествено число е: тѐе̨н, т’àйна̨, т’àйно, тѐйни.

25. Окончанията за 1 лице, единствено число, сегашно време при коренни глаголи от I и II спрежение е **-ъ** // **-’ъ** // **-йъ**: 1) след твърда съгласна, под ударение: бе̨рѫ, държѫ, кѫвъ, мѐтъ, пъсѫ, пе̨рѫ, плѐтъ, пре̨дъ, ре̨кѫ, се̨кѫ, снѫвъ, чѐтъ, не◡штъ; гълчѫ, ле̨жѫ, мълчъ; 2) след мека съгласна, под ударение: ре̨д’ъ, се̨д’ъ, лѫв’ъ, са̨д’ъ, сп’ъ, търп’ъ; вървъ’ъ // вър’ъ; 3) след мека съгласна, без ударение: вòд’ъ // уòд’ъ, пòвн’ъ, вѝд’ъ, гòн’ъ, гѝб’ъ, дрѐм’ъ, жѐн’ъ, кàн’ъ, кѝп’ъ, къп’ъ, кърп’ъ, мѐс’ъ, мòл’ъ, нòс’ъ, рàбут’ъ, сѝп’ъ, скѝб’ъ, тѐгл’ъ, тѝр’ъ, òд’ъ, рàн’ъ, чѐрп’ъ, чѝд’ъ◡съ; 4) след гласна, под ударение: буйъ◡съ, дуйъ, бруйъ, круйъ, пуйъ, стуйъ; 5) след гласна, без ударение: знàйъ, ко̨пàйъ, бàйъ, играйъ, мàйъ◡съ, мутàйъ◡съ, трàйъ, гувѐйъ, живѐйъ, прàйъ, пълнѐйъ, сла̨бѐйъ, ста̨рѐйъ; бѝйъ, крѝйъ, мѝйъ, пѝйъ, шѝйъ, пл’ѝйъ.

26. Окончанието за 1 лице, множествено число, сегашно време при глаголите от I и II спрежение е **-м**: бе̨рѐм, държѝм.

27. Окончанието за 3 лице, множествено число, сегашно време при глаголите от I и II спрежение е: 1) твърд вариант **-ът**: бе̨рът, държът, снѫвът, гълчът, ле̨жът, мълчът; 2) мек вариант **-’ът** // **-йът**: ре̨д’ът, се̨д’ът; до̨йът, сто̨йът; вòдът, пòмнът; знàйът, прàйът.

28. Формите на спомагателния глагол **съм** са: съм, си, е, сни, сти, съ.

29. Бъдеще време се образува аналитично – с помощта на граматикализираната частица **шъ** (Имренчево, Дивдядово, Кочово) // **ша̨** // **ше** (Лозево, Салманово) // **ш** (Ивански): шъ◡дòдъ, ша̨◡зѐма̨, ше◡йди, ш◡ти◡кàжа̨.

30. Формите за забрана са с глагол в съкратена инфинитивна форма от типа: нидѐй плàкъ.

31. Окончанието без ударение за 1 лице, единствено число, минало свършено време (аорист) при глаголите от I спрежение е от универсалния тип **-ах**: 1) **-ъў**: рѐкъў, утѝдъў, дàдъў, фл’àзъў, плѐтъў, донѐсъў, с’àкъў, пѐкъў, чѐтъў (Имренчево, Дивдядово, Кочово); 2) **-а̨ў:** чѐта̨ў, мѐта̨ў, бòда̨ў (Лозево, Салманово, Ивански).

32. Миналото свършено деятелно причастие на глагола **донеса** е дунѐсъл.

33. Окончанието под ударение за множествено число на минали свършени деятелни причастие е в конкуренция: 1) **-е**: душлѐ, утишлѐ; 2) **-и**: билѝ (от спомагателния глагол **съм**). В Лозево, Салманово и Ивански това причастие е с неакцентувано окончание: бѝли.

34. Миналото страдателно причастие от глаголи с корен, който завършва на съгласна, се образува с наставката **-н**: жѐнен, храàнен, за̨см’àн; сѐчен, тòчен.

35. Миналото страдателно причастие от глагола **засея** се образува с наставката **-т**: зъс’àт. По същия модел са и причастията: извѝт, измѝт, испѝт, о̨ткрѝт, бит.

36. Итеративните глаголи се образуват: а) с наставка **–ува̯**[м]: купу̀ва̯м, слугу̀ва̯м, сра̯му̀ва̯м◡съ; б) с основа на **-к**: испи̏ча̯м, убли̏ча̯м, исти̏ча̯м, на̯ри̏ча̯м, на̯си̏ча̯м.

Синтактични особености

1. Предлозите със значение **в** са: а) **у** (Лозево, Салманово, Драгоево, Ивански): у◡мурѐто, у◡не̯дѐл’а̯; б) **w** (в същите пунктове): w◡нидѐла̯, w◡л’ау, w◡а̯рмàна̯; в) **на**: на̯◡Шу̀мен, на̯◡Вàрна̯, на̯◡Пòпуу.

2. В този тип говори се употребява разширената форма на предлога **в** – **уф**: уф◡Ъмѐрика, уф◡удъ̀тъ, уф◡р’àкътъ (Имренчево), уф◡л’àу, уф◡сѐлоту (Лозево), уф◡о̯кòту (Ивански).

3. Връзката при подчиненото определително изречение се изразява с местоименното наречие **дѐто̯**: мòсто̯, дѐто го̯◡прайът; кòн’о̯, дѐто̯ пасѐ.

4. Местоименната форма за означаване, че обектът принадлежи на подлога в изречението, е възвратно-притежателна: а) пълна: той за̯клà еднъ̀ от◡свòйте òфци; б) кратка: дойде з◡бàба̯◡си, вид’à сестрà◡си.

5. Отрицателната частица **не**, когато е употребена при кратка местоименна форма и глагол в просто време, стои пред местоименната форма: àс не◡тъ̀ чу̀вам, тòй не◡мѝ дàва, т’а не◡гò глѐдала, вѝй не◡ѝм съ◡смѐйти.

6. Кратката местоименна форма в дателен падеж или винителен падеж, когато е употребена при минало неопределително време, стои след спомагателния глагол **съм**: парѝ съм◡му◡дàл, нѝй сни◡въ◡кà̀нили, тѝй съ◡тъ◡глѐдъли.

7. В говора е налице балканизмът удвояване на обекта: Ивàн◡го̯ н’àма̯, нѐго̯◡го̯ бѝва̯, т’àу◡ги вѝка̯т.

К ВОПРОСУ О ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В РУССКОЙ ДИАЛЕКТНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Людмила Витальевна МАРКИНА
Московский городской педагогический университет, (Российская Федерация)
E-mail: markina.lv@mail.ru

TO THE QUESTION OF VERBAL AGGRESSION IN THE RUSSIAN DIALECTAL COMMUNICATION

Lyudmila V. MARKINA

Abstract: The work is devoted to consideration of the specifics of modern dialectal communication in the aspect of realization of such a phenomenon as speech (verbal) aggression, and its possible correlation with the peculiarities of the Russian national mentality. It analyses some features of the language - imperative sentences, particles, introductory words, the specificity of functioning of which proves orientation dialectal communication (verbal behaviour) at the national linguo-cultural traditions and values that are in conflict with the aggressive type of verbal behaviour. A conclusion about the current transformation of the national-cultural speech behaviour is suggested.

Keywords: verbal aggression, mentality, dialectal communication, dialogue, partnership, domination, imperative sentences, particles, introductory words.

Вербальная агрессия – в других терминах агрессия речевая, словесная, языковая, а также языковое насилие, словесный экстремизм и др. – проблема, которая привлекла к себе внимание российских лингвистов сравнительно недавно. Однако она сразу попала в разряд актуальнейших проблем, о чем свидетельствует большое количество публикаций и неутихающая дискуссия по поводу, прежде всего, самого определения данного феномена, тех средств языка, которые можно «заподозрить» в агрессивности, а также механизма его возникновения, факторов и причин, вызывающих данное явление.

Феномен вербальной агрессии широко реализуется в различных сферах жизни общества; это явление разнообразно в своих проявлениях и видах, характерно как для межличностного, так и массового общения.

Исследователи отмечают детерминированность речевой агрессии переменами в общественно-политической жизни нашей страны, которые случились в конце прошлого века, возникновением рыночных отношений с их жесткой конкурентной борьбой, социальными изменениями, сменой ценностных ориентиров, особенно затронувших молодое поколение страны, и др. Говорят «о всевозрастающей эмоционализации глобального коммуникативного пространства, интенсификации социальной, этнической, конфессиональной напряженности, переходящей в активную агрессию» (Шаховский 2011:223), подчеркивают связь данного явления с разного рода разрушительными явлениями в современном социуме: «...в наши дни чрезвычайно высок уровень агрессивности в речевом поведении людей. Необыкновенно активизировался жанр речевой инвективы, использующий многообразные образные средства негативной оценки поведения и личности адресата – от экспрессивных слов и оборотов, находящихся в пределах литературного словоупотребления, до грубо про-

сторечной и обсценной лексики. Все эти особенности современной устной и, отчасти, книжно-письменной речи – следствие негативных процессов, происходящих во внеязыковой действительности; они тесно связаны с общими деструктивными явлениями в области культуры и нравственности» (Крысин 1996: 385-386).

Звучат и предположения о том, что речевая агрессия – это специфически русский национально-культурный факт, связанный с национальным своеобразием менталитета, культурой русских. Указывается на грубость русских, их агрессивность в речи, императивность (см., например: Формановская 2007, 105). Особенно часто об агрессии русских (куда закономерно должна быть включена и вербальная) приходится слышать в последнее время ввиду известных событий в мире. Национально-культурные ценности (ментальность, менталитет), как считают и доказывают исследователи, формируют и отражаются в особенностях коммуникативного поведения людей, в их речевом поведении. Обсуждается и такое понятие, как национальное коммуникативное поведение.

Между тем подобное мнение требует объективного обоснования. Так, например, понимаемое как одно из проявлений вербальной агрессии активное использование инвективной лексики, слывущее специфически русским явлением, вряд ли можно считать сугубо национальной русской чертой, о чем убедительно свидетельствуют исследования: «Поскольку широкое и достаточно свободное употребление ненормативной лексики (бранных слов) (swear words), является удивляющей и бросающейся в глаза особенностью современного английского коммуникативного поведения, стоит отдельно остановиться на этом вопросе... Что касается английской и русской коммуникативных культур, то осмелюсь утверждать, что сфера употребления ненормативной лексики в английской коммуникации, где они воспринимаются как допустимые, шире, чем в русской,... бранные слова возможны в предложениях любого типа, они факультативны по своим синтаксическим связям, синтаксически многофункциональны и могут выражать как отрицательные, так и положительные эмоции и оценки...» (Ларина 2009: 63).

Резюмируя сказанное, можно предполагать, что феномен агрессии, в том числе и вербальной, может быть обусловлен как культурой, национальным менталитетом, так и социальной (агрессивной) средой, влиянием средств массовой информации, а также личностными факторами, гендерной принадлежностью и др.

Предметом нашего интереса является рассмотрение возможной корреляции особенностей национального русского менталитета и высокого градуса агрессивности вербального поведения, отмечаемого современными исследователями.

По нашему убеждению, для решения этой задачи лучше всего обратиться к рассмотрению диалектной речи, поскольку именно диалектная речь – самый надежный хранитель национальных ценностных ориентиров народа, его менталитета. Менталитет понимается как «система мировоззрения, основанная на этнической картине мира, передающаяся в процессе социализации и включающая в себя представления о приоритетах, нормах и моделях поведения в конкретных обстоятельствах» (Лурье 1998: 228).

Источником фактического материала для нашего исследования послужила современная русская диалектная речь – записи высказываний носителей русских говоров средней полосы России. Иллюстрации записаны в упрощенной фонетической транскрипции.

Существует множество определений речевой (вербальной) агрессии. Как правило, в них подчеркивается негативное – оскорбительное, обидное, враждебное и под.– отношение адресанта к адресату, реализуемое с помощью определенных языковых средств, например, использования обсценной лексики и т.д. Однако нам близко понимание речевой агрессии как коммуникации, ориентированной на принципиальный, преднамеренный отказ от диалога, коммуникацией, характеризующейся захватнически-наступательной манерой, стремлением подчинить себе адресата, победить его. Ср.: «Под *речевой агрессией* мы понимаем целенаправленное на объект интенциональное авторское действие, заключенное в культурно-национальную специфику коммуникации и конструируемое определенным образом подобранными языковыми средствами (лексика, интонация, способ организации высказывания и т. д.). Цель этого действия – подчинение адресата, давление на него, стабилизация или коррекция ситуации в пользу адресанта с демонстрацией превосходства адресанта» (Черкасова 2011:31), а также: «...речевая агрессия – конфликтогенное речевое поведение, в основе которого лежит установка на **субъектно-объектный ти**п общения и **негативизирующее воздействие на адресата**. Мы определили речевую агрессию как целенаправленное, мотивированное, преимущественно контролируемое речевое поведение, в основе которого лежит однонаправленное эмоциональное негативизирующее речевое воздействие на адресата» (Воронцова 2006: 9).

При подобном понимании речевой агрессии адресант должен выбирать такие вербальные средства, которые позволяют ему в процессе коммуникации (коммуникация в нашем случае понимается как речевое общение) давить на адресата, воздействовать на него с целью принудить к безоговорочному подчинению, принятию своей точки зрения, т.е. к «победе». Это могут быть лексические, грамматические и др. средства.

Крайне удобным для таких целей средством является использование побудительных предложений. Не случайно русское речевое поведение «обвиняют» в императивности.

В диалектной речи широко представлены побудительные высказывания, представляющие самый широкий спектр оттенков волеизъявления. Однако при этом обращает на себя внимание регулярно реализуемое стремление говорящего «смягчить» свое волеизъявление, снизить «градус» императивности при прямом побуждении. С этой целью используются чаще всего различные частицы: **-ка, а ты (а вы), вон, давай,** конструкции **хватит+ инфинитив** и др.:

***Уди-ка ф сторъну**/ пыль-тъ чай нъ тея летит//*
***Не слушай а ты её** / этъ вить бълула* (пустомеля)//
Ешти а вы варёнышы-ти (вареники) ***пока оне горячы//***
***Держысь вон зъ миня**/а то ни ровён час бузнисся* (упадешь)//
Зъганяй давай корову-ту во двор//
Пишы а ты / хватит в окошкъ булычи-ти **(глаза)** ***пялить***//

Еще более любопытным фактом является широкая представленность форм косвенного побуждения, избираемого говорящим предпочтительно, которое реализуется посредством формы с неимперативным основным значением через оптатив, футуральную индикативность, вопрос (подробнее см. об этом: Маркина: 2014).

Наблюдения показывают, что среди форм косвенного побуждения преобладают вопросительные конструкции. Вопросительные конструкции реализуют как категорическое (сравнительно редко и в основном такие акты побуждения, как требование и указание), так и нейтральное, смягченное побуждение (преимущественно и в разнообразных формах: предложение, убеждение, уговаривание, упрашивание, наставление, поучение).

Примеры категорического побуждения:

Нашто ты в ёво пёском-та брыляш (бросаешь)*/ в глаза чай попадёшь//* - требование

Ты што ишчо вячыш **(**кричишь)/ *хлеба тее дала/ не пориш (не ешь)// сё сластей ишчыш* (о кошке) – приказание

Указание в диалектной речи предстает как **порицание, неодобрение поведения**:

Што руки-ти измазала как варакшъ (грязнуля, неряха)*/ фсяку сквернъсть в руки-ти берёшь а потом с эдъкъми руками за стол лезишь//* – неодобрение, порицание

Куды налил сэстоль(столько) ***щей-та/*** *ни съешь вить//* – порицание

Навязывание своей позиции зависимому адресату с целью принуждения к какому-то действию, изменения существующего положения дел в актах категорического побуждения есть специфика таких актов, однако по данным нашего материала получается, что в диалектной речи адресант как раз старается избегать жесткого навязывания своей воли, прибегая также и к вопросной форме выражения волеизъявления, которая по своей природе диалогична, ориентирована на предоставление оппоненту права голоса. Кроме того, мотивация своего права воздействовать на адресата, к которой прибегает диалектный коммуникант, переводит характер побуждения в «ненастойчивый», допускающий возможность компромисса. В таком случае адресант демонстрирует **отсутствие** стремления показать свою власть, подчеркнуть подчиненное, зависимое положение адресата, что имеет несомненный эмоциональный коммуникативный эффект. По нашему мнению, это один из способов выразить свое отношение к адресату как к партнеру, имеющему право на собственную позицию.

Некоторые примеры нейтральных или смягченных форм побуждения:

Куды бутылку-ту заперил **(**забросил***)//*** *Чай я бы её вымыла да здала в магазин//* – поучение\наставление

Нашто пуплёнок-та (завязь) ***сарвал //*** *Чай бы из ёво чыриз неделю угурец вырос//* – увещевание

Што одно-та мылоко уздриш (пьешь***)//*** *Возьми вон а ты пирога кусок аль лепешку//* – увещевание

Што выскочыш косматкъй-та **(**без головного убора)*// Простудисся//* - предостережение

Выбор преимущественно «мягкой» формы побуждения, как нам представляется, – аргумент в пользу характеристики русской диалектной коммуникации как ориентированной на бесконфликтность, партнерство, направленной на достижение согласия.

Как показывают наши наблюдения, четко прослеживаемая в диалектной коммуникации тенденция к отказу говорящего от авторитарности, категоричности, навязывания своей позиции в диалоге реализуется не только в специфике функционирования побудительных высказываний, но также и с помощью различного рода частиц, модальных слов**: -то, вот, ведь, разве(рази), што ль, глянь (гляди), слышь, вишь, знашь, поди, вроде, чай** и др.(Маркина: 2009; 2012). Одни из них ориентированы на адресата, другие – на говорящего.

Их назначение – апелляция к адресату, к общим для адресата и говорящего фоновым знаниям с целью подчеркнуть их равноправность как партнеров или привлечь адресата, а также снижение авторитарности, категоричности адресанта с целью демонстрации им своей готовности к обсуждению, диалогу.

Так, частица **-то** отсылает к некой общей, известной и тем самым сближающей адресанта и адресата информации, частица **ведь** также вводится для подчеркивания общего для обоих коммуникантов информационного пространства:

Што ты гольчиш (недоедаешь)/*кому ты деньги-**ти** бережош //*
Варя вон пшеницу жарит (сушит) */ и нам бы **вить** надъ//*

Функцию апелляции к адресату в диалектной речи могут выполнять и вводные слова:

*Он **слыш** жану-тъ издалёкъ привёс /больнъ уш хароша видать//*
Ты што ль возли крыльца-тъ нъкопал/ одне боты (ямы) ***гляй**//*

Смягчение категоричности высказывания достигается за счет привлечения частиц и вводных слов, которые имеют значение предположительности, неуверенности, ссылки на какой-то источник и служат для уточнения позиции говорящего:

Стряхни нитку -ту/ жывулька (нитка для сметывания) ***што ль (***может быть**)** *осталась//*
Занавесь окошки-ти/ а то с тово порятка (с другой стороны улицы) ***поди*** (наверное) *видать//*
*Ноги-ти **вроди*** (как будто) *гожъ вытиралъ/ а фсе ровно за мной следы устаются//*
*В лесу **чай (***скорее всего) *на пеньках- тъ вишат* (опят) *полно//*

Признавая, что мы строим свои рассуждения, опираясь на анализ функционирования ограниченного числа языковых средств, и что доказательная база должна быть более обширной, чему должно послужить дальнейшее исследование материала, мы, тем не менее, считаем, что представленные результаты уже подтверждают следующий факт: если принципы отбора средств для реализации того или иного типа речевого поведения предопределяются национально-культурными установками, приоритетами и ценностями, тогда регулярный выбор в диалектной коммуникации

средств, направленных на подчеркивание значимости адресата, коммуникативной скромности адресанта, реализацию идеи партнерства, диалога, диктуется такими основополагающими национальными ценностями, которые ориентированы на приоритет общих интересов и целей над личными. К таким ценностям исследователи причисляют соборность, общинность, коллективизм, скромность, неприятие эгоцентризма, дружелюбие и др. Все это никак не сополагается с агрессивным типом речевого поведения, входит с ним в противоречие, поскольку вербальная агрессия – это наступательно-воинствующее продвижение, навязывание приоритетности как раз личных интересов и целей, утверждения собственного превосходства над оппонентом за счет негативного воздействия на него, ориентированность на конфликт.

Таким образом, анализ диалектной коммуникации в аспекте реализации вербальной агрессии позволяет говорить о наблюдаемых в настоящее время трансформациях национально-культурного стиля речевого поведения, что скорее всего объясняется обусловленным различными социальными причинами и болезненным процессом изменения, смещения приоритетов, переориентацией на другие стереотипы поведения.

Литература

Воронцова 2006: Воронцова, Т. Речевая агрессия : коммуникативно-дискурсивный подход : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19 / Т.А. Воронцова. –Челябинск, 2006.

Крысин 1996: Крысин,Л. Эвфемизмы в современной русской речи// Русский язык концаXXстолетия (1985-1995). Языки русской культуры. –М.,1996.

Ларина 2009: Ларина, Т.Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. М., 2009.

Лурье 1998: Лурье, С. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 1998

Маркина 2009: Маркина, Л. Частицы как регуляторы коммуникативных взаимоотношений партнеров общения // Филологические традиции в современном литературном и лингвистическом образовании. Сб. науч.тр. В 2т. Вып.8. Т.1. М.: МГПИ. 2009. С. 200- 203.

Маркина 2012: Маркина, Л. К вопросу о национальной специфике русской диалектной коммуникации: функционирование диалектного ***чай*** // Филологические традиции в современном литературном и лингвистическом образовании. Сб. науч.тр. В 2т. Вып. 11.Т.2.М.: МГПИ. 2012. С. 62- 67.

Маркина 2014: Маркина, Л. Диалектные побудительные высказывания как синтаксическое средство реализации русской ментальности //Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Филологическое образование», М.: ГБОУ ВПО МГПУ.2014.№1(12).С.15-22.

Формановская 2007: Формановская, Н. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: Издательство «ИКАР», 2007.

Шаховский 2011: Шаховский, В. Напряженность общения в аспекте эотивной лингвоэкологии // Бытие в языке: сборн научных трудов к 80-летию В.И. Жельвиса/под науч.ред.д-ра филол.наук, проф. Т.Г. Кучиной. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2011. – 343.с. (223),

Черкасова 2011: Черкасова, М. Речевые формы агрессии в текстах СМИ : монография / М.Н. Черкасова ; Рост. гос. ун-т путей сообщения. – Ростов н/Д, 2011.

УКРАИНСКАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Евгения Степановна ЕМЕЛЬЯНОВА
Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства, (Украина)
E-mail: genja_em@inbox.ru

UKRAINIAN AGRICULTURAL TERMINOLOGY: HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Yevgeniya S. YEMELYANOVA

Abstract: The present article investigates Ukrainian terminology of agricultural domain. The volume of the notion "agricultural terminology" is determined on the basis of investigation of the origin of its formation and highlighting integrative character of scientific terminological system of modern agriculture. The complex approach to discover description of general historical periods of development of Ukrainian agricultural terminological system and the analysis of its development prospects are propounded.

Keywords: Ukrainian agricultural terminology, historical periods and prospects of development, term, nomen, borrowing, systematic organization.

Формирование и развитие украинской сельскохозяйственной терминологии тесно связано с историей украинского народа, историей развития украинского литературного языка в целом и становлением соответствующей отрасли науки и производства. Анализируемая терминология представляет значительный интерес для лингвистических исследований, поскольку отображает одну из древнейших сфер человеческой деятельности и является представителем так называемых «естественно сформированных терминосистем».

Заметим, что в современных научных исследованиях (Голіченко 2008; Ключковский 1976; Комарова 1991; Кравченко 2006; Костенко 2005; Kay 2010; Mazoyer 2002; Schultz 2010) доказано целесообразность рассмотрения сельскохозяйственной терминологии в качестве совокупности лексических средств, обслуживающих теорию и практику сельскохозяйственного производства, и включающих, кроме непосредственно сельскохозяйственной, общенаучную, общетехническую и общелитературную лексику, которая в определенном контексте приобретает функции и признаки специального термина (Ємельянова 2013: 37). Соотношение термина с сельскохозяйственным понятием признаем основным фактором, позволяющим считать лексемы, которые изначально принадлежали к другим терминологическим ресурсам или к общелитературному языку, сельскохозяйственными терминами.

Становление современной украинской сельскохозяйственной терминологии – это длительный многоэтапный процесс. Первый этап определяем как начальный или донаучный (X – нач. XIX в.), при этом слова, имеющие сельскохозяйственную семантику этого периода можем отнести скорее к общеупотребительной лексике, нежели к профессиональной терминологии. При этом заметим, что между языком быта и языком науки всегда существует тесная взаимосвязь, ведь „любая наука начинает с результатов, полученных мышлением и речью народа и в дальнейшем своем развитии не отрывается от народного языка" (Виноградов 1953: 6). Например, в сло-

варе А. Калепина (издания 1574, 1590, 1598, 1606, 1610 годов), в польской части находим около десятка украинских ботанических названий: *Ruthenis nominatur: bohun - багун, багно, burean-бур'ян, olcha-вільха* и т.д. О начальном этапе украинской сельскохозяйственной терминологии 17 века свидетельствуют и рукописные источники, например, "Лексикон славено-латинський" Е. Славинецкого (написано до 1649 г.), который дает в том числе некоторые ботанические и биологические названия. В центральной библиотеке Бухареста находится датируемый началом XVIII в. украинско-румынский глосар, в котором 42 названия трав и приблизительно 50 названий деревьев и кустов. Важно, что украинские соответствия взяты уже из нескольких источников: "Лексикона" П. Беринди, рукописного латинско-словянского і словяно-латинского словника Е. Славинецкого й А. Корецкого-Сатановского и еще одного неизвестного травника (Панько 1994, 132). Таким образом мы видим начало формирования определенных терминологических и терминографических традиций, которые выразительно говорят о том, что украинская сельскохозяйственная терминология уже на начальных этапах становления сразу же вписывалась в европейский языковой контекст. Добавим, что агрономия как наука на территории царской России, в состав которой входила Украина, формировалась с середины XVIII века, на что заметно влияли работы европейских ученых Теера, Либиха, Бусенго, Вольни и т.д. (Гудзь 1996: 4). Однако, запрет украинского языка в качестве литературного, научного и общественного средства коммуникации задерживал как его стилевую дифференциацию, так и формирование терминологической лексики. Еще в большей степени тормозили развитие украинской терминологии на собственной этнической языковой основе негосударственный статус украинского языка и государственная разъединенность украинской языковой территории.

Начало второго этапа формирования украинской сельскохозяйственной терминологии (середина XIX .века – начало XX) связано с серией освободительных революций, которая усилила национальные движения уже в середине XIX .века. Второй этап можно охарактеризовать как период стихийного отбора и изучения украинской сельскохозяйственной лексики. Такие исследования отражены, в частности, в небольшом словаре И. Гавришкевича "Початок до уложеня термінології ботанічної руської", напечатанном в газете "Перемишлянинъ" 1852 г. Интересным сборником профессиональной сельскохозяйственной лексики стал "Чабанський словарь"Як. Кухаренко («Основа», 1862, кн. V). Заметный след в формировании сельскохозяйственной терминологии оставила терминографическая деятельность И. Верхратского, в частности, его "Матеріали до словаря зоологічного" (1863 г.) и "Початки до уложення номенклятури і терминологиі природописної, народної" (1864-1879 гг). Общекультурная направленность этих изданий была типичной для лексикографической практики того времени. Все словари и номенклатурные сборники имели целью собрать и по возможности полно систематизировать существующие народные названия. Начальный, апробационный характер украинской лексикографии подчеркивается даже в самих названиях. Примером такого подхода могут служить и терминологические словари, опубликованные Старою Громадою: "Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России» (составитель А. С. Рогович, 1873-1874), «Списокъ растений с народными названиями и этнографическими примечаниями, представленными в Юго-Западное отделение Императорського Общества» (составитель И. П. Новицкий, 1871). В 1873 г. во Львове основано Научное товарищество имени Тараса Шевченко, которое с 1892 г. становится первым украинским научным цен-

тром по примеру европейских академій. В начале XX века начинается еще более широкий сбор терминологического материала. При киевском товариществе “Просвіта” и при товариществе имени Квитки-Основьяненко в Харькове существовали терминологические комиссии. Сбором украинской терминологии занимались и специальные терминологические комиссии из студентов при некоторых высших учебных заведениях : кружок натуралистов при киевском политехническом институте и агрономический кружок при Московской Петровско-Розумовской сельскохозяйственной академии.

С третим этапом (20-30 годы XX столетия) связана целенаправленная терминологическая работа, в частности, активная деятельность Института украинского научного языка, который был основан в 1921 году. Сельскохозяйственный отдел был создан одним из первых (1923 г.). В период с 1923 по 1928 годы выходят важные работы, в которых значительная часть терминов, которые обслуживают сельское хозяйство нашли отражение термины различных отраслей сельского хозяйства, например: Дубровський В. Російсько-український технічний словник з додатком сільськогосподарських термінів (1925); Шелудько І., Садовський Т. Словник технічної термінології (загальний) (Проект) (1928); Полонський Х. Словник природничої термінології (Проект) (1928). Практическая терминологическая работа Украинского института научного языка объединялась с теоретическим осмыслением принципов развития терминологических систем. Однако подавляющее большинство статей терминологического характера, опубликованных в 1918- 1929 годы касались принципов построения и практики составления словарей, что объясняется необходимостью создания систематизированной лексикографической базы украинской терминологии. Только в отдельных статьях рассматривались результаты научных исследований терминологической лексики определенной отрасли. Что касается сельскохозяйственной терминологии, к наиболее заметным работам последнего типа принадлежит исследование З. Веселовской “Народна українська і російська термінологія культури конопель та льону” (1929), в которой автор рассматривает вопросы этимологии терминов и распространенности на территории Украины.

Следующий период характеризуется практически абсолютным застоем в развитии украинской научной терминологии. Институт украинского научного языка был ликвидирован, большинство его изданий подверглось жестокой критике и запрету. Начинаются репрессии по отношению к украинской национальной терминологии. В период 30-х – 90-х годов XX века наблюдалось значительное ограничение функционирования украинской терминологии, что сказалось на её качественном и количественном составе. Подробно этот период описан нами в уже ранее опубликованных научных работах (Ємельянова 2004; Емельянова 2011; Ємельянова 2013: 57 – 66). Заметим только, что, на наш взгляд, основной причиной слабого развития терминологической лексики в период 30-х – 90-х годов XX в. являются внелингвистические факторы, особенно государственная политика в области языка, а именно ярко выраженное доминирование научной, учебной и профессиональной литературы на русском, а не на украинском языке, перевод системы образования и науки на русский язык и т.д. Отдельно следует подчеркнуть, что во времена Советского Союза украинский язык был практически запрещен и в сфере научно-технической нормативной документации: более 20 тыс. Государственных стандартов (ГОСТ), 47 тыс. Отраслевых стандартов (ОСТ), 80 тыс. Технических условий (ТУ) були русскоязычными. Даже 600 республиканских стандартов Украинской советской социалистической рес-

публики, которые утвердил и издал Госплан УССР, тоже были написаны на русском языке. Соответственно, в украинской терминологии сельского хозяйства этого периода присутствует огромное количество лексических и грамматических калек из русского языка. Издаются только отдельные терминологические словари.

В 90-х годах XX в. начался новый этап развития и восстановления утраченных коммуникативных функций украинской терминологии сельского хозяйства, направленный к её стандартизации и унификации путём постепенных реформ. Прежде всего начало нового этапа также обусловили внелингвистические факторы, а именно провозглашение независимости Украины как самостоятельного государства в 1991 году и, соответственно, новая языковая государственная политика, направленная на поддержку и развитие украинского языка, в частности, в таких важных сферах как наука, образование и производство. В июле 1992 года общим приказом Министерства образования и Госстандарта Украины был создан Технический комитет стандартизации научной терминологии. С начала анализируемого периода по сегодняшний день издано огромное количество специальных словарей, учебной и научной литературы, разрабатываются новые терминологические стандарты для сельскохозяйственной отрасли. Развитие украинской сельскохозяйственной терминологии на рубеже XX-XXI веков детерминировано одной из главных тенденций современного мира – стремлением к интеграции в экономике, науке и производстве, о чем свидетельствует анализ специальной литературы (Голыченко 2008; Калашник 2000; Костенко 2005; Кочан 2004; Кравченко 2006; Марченко 2008) и терминологических словарей украинских и зарубежных издательств. Современное сельское хозяйство является составляющей агропромышленного комплекса и базируется на целом комплексе наук. Процессы развития и интеграции неизбежно связаны с количественным увеличением и качественным совершенствованием сельскохозяйственной терминологии.

Таким образом, для формирования и развития украинской терминологии сельского хозяйства определяющими являются два этапа, которые характеризуются активным развитием терминосистемы: 20-е – 30-е годы XX века («золотое десятилетие») и 90-е годы XX в. – начало XXI в. Несмотря на то, что выделенные этапы весьма разнятся между собою, нами предпринята попытка выделить характерные общие тенденции, продуктивные пути и способы пополнения анализируемой терминосистемы в указанные хронологические периоды. Прежде всего, это: 1) метафоризация и метонимизация (ресурс вторичной номинации); 2) заимствование иноязычных терминов, при этом заимствование и освоение иноязычных лексем в украинской сельскохозяйственной терминологии является комплексным процессом существования иноязычного слова в языке-реципиенте, все стороны которого тесно связаны и взаимообусловлены; 3) создание терминов-композитов; 4) активизация лексико-синтаксического способа создания сложных терминов (терминологических словосочетаний). Анализ грамматической структуры сложных терминов засвидетельствовал разнообразие моделей, по которым они создаются, а также превалирование дву- и трикомпонентных словосочетаний.

Основными типами образования терминов сельского хозяйства являются все известные способы морфологического словообразования украинского языка, неморфологическое словообразование, а также образование сложных номинативных единиц. Морфологическая деривация представлена аффиксацией, образованием сложных номинативных единиц, аббревиацией. Специфику терминообразования в сфере сельского хозяйства по сравнению с номинацией в других отраслях науки и произ-

водства представляют регулярность и продуктивность отдельных способов и моделей. Суффиксы среди словообразовательных морфем отличаются высшей степенью абстракции и присоединяются к основе с целью формального выражения принадлежности деривата к определённой ономасиологической категории (атрибутивности, предметности, процессуальности), а также с целью выражения конкретного словообразовательного значения. Префиксы в отличие от суффиксов в большинстве случаев представляют смысловое, а не категориальное значение. Парадигматические и синтагматические связи отражают особенности отношений между терминами, что свидетельствует о сложной системной организации современной украинской сельскохозяйственной терминологии. Анализируемый сегмент лексики составляет структурную целостность, характерными признаками которой являются гиперогипонимические отношения компонентов, синкретизм терминов, развитые мотивационные связи между элементами терминосистемы.

Таким образом, развитие украинской сельскохозяйственной терминологии в целом отвечает общим тенденциям и нормам современного украинского литературного языка. Обогащение языка новой терминологией, в которой рационально объединяются национальные и иноязычные элементы, не нарушает его лексической, фонетической и грамматической системы и является необходимым условием функционирования в нем научного стиля.

Библиография

Виноградов 1953: Виноградов, В.В. Основные типы лексических значений слов// Вопросы языкознания. — 1953. —No5.

Ганич 1978: Ганич, Д. І. Неологізми сільськогосподарського виробництва // Науково-технічний прогрес і мова / Київ : Наук. думка, 1978.

Голіченко 2008: Голіченко, Л. М. Назви сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова", К., 2008.

Гудзь 1996: Гудзь В., Примак І., Будьонний Ю. Землеробство.- К., 1996.;

Емельянова 2011: Емельянова, Е.С. Терминологические заимствования как отражение межкультурного взаимодействия в языке //Язык и межкультурная коммуникация. Великий Новгород, 2011.

Ємельянова 2004: Ємельянова, Є.С. З історії формування сучасної української сільськогосподарської термінології // Лінгвістичні дослідження. Харків: ХНПУ, 2004. – Вип. 14.

Ємельянова 2013: Ємельянова Є.С., Амеліна С.М., Жук Л.Я.; Під заг.ред. Є.С.Ємельянової. Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери. Харків, Щедра садиба плюс, 2013.

Калашник 2000: Калашник, В., Черпак, М. Еволюція впливу російської і англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. Пробл. укр. термінології. Львів , 2000. — № 402.

Ключковський 1976: Ключковський Б. Г. Розвиток лексики сільськогосподарського виробництва в умовах науково-технічного прогресу // Науково-технічний прогрес і мова. Житомир, 1976.

Комарова 1991: Комарова, З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск, Изд-во Урал. ун-та, 1991.

Костенко 2005: Костенко Л. М. Лексико-семантична та словотвірна структура української термінології садівництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» . Запоріжжя, 2005.

Кочан 2004: Кочан, І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2004.

Кравченко 2006: Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки агропромислового комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» К., 2006.

Марченко 2008: Марченко Т. А. Лексико-семантичні та словотвірні особливості назв городніх культур української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» . К., 2008. — 19 с.

Панько 1994: Панько Т. І. Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. — Львів : Світ, 1994.

Степанов 1983: Степанов Г. В. Современная научно-техническая терминология на языках народов СССР и за рубежом // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. М., Наука, 1983.

Blais 1999: Blais R. Dictionnaire d'agriculture français–anglais–allemand. Paris, CIFL, 1999.

Kay 2010: Kay R. D., Edwards W. M. Agricultural Economics. N. Y., McGraw-Hill, Inc., 2010.

Mazoyer 2002: Mazoyer M. Larousse agricole. Paris, Larousse, 2002.

Schultz 2010: Schultz Th. Transforming Traditional Agriculture. N. Y. : Yale University Press, 2010.

РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ «КОНФЛІКТ»

Наталія Костянтинівна ВОЙЦЕХІВСЬКА
Институт языковедения имени А. А. Потебни Национальной академии наук (Украина)
E-mail: natavoi007@gmail.com

DYNAMIC TENDENCIES IN SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE LEXEME «CONFLICT»

Natalia K. VOITSEKHIVSKA

Abstract: The article covers etymology of the Ukrainian noun "conflict" as well as provides a diachronic look at the development of its semantic structure. The lexeme "conflict" (Ukrainian) is ascend to cōnflīctus (Latin) which has the meaning 'collision, kick, struggle, battle'. The semantic content of this concept is also considered on the basis of the data obtained from the analysis of the concept's associative potential in the associative dictionary, the dictionaries of synonyms and the explanatory dictionaries.

Keywords: concept of "conflict", etymology, etymon, the analysis of definitions, semantic content.

Сучасній лінгвістичній науці притаманний інтерес до мовного втілення найбільш важливих соціокультурних понять. У картині світу багатьох народів одним із таких понять є конфлікт. Людство здавна замислювалось над цим феноменом, досліджуючи протиріччя, конфронтацію та конфлікти в термінах філософії, психології, соціології, лінгвістики, літературознавства тощо. Інтерес до історичного розвитку омовленних концептів наразі є дуже актуальним, тому мета цієї статті – встановлення суті поняття «конфлікт» шляхом етимологічного аналізу та перефразування (пояснення значення слова через його синоніми). Аналіз сутності конфлікту полягає також в осмисленні усіх значень лексеми «конфлікт», представлених, насамперед, у тлумачних, асоціативних словниках і словниках синонімів (різних за часом та методикою створення).

Слово «конфлікт» відоме лексиці різних мов: р. болг. *конфли́кт*, бр. *канфлі́кт*, п. ч. слц. вл. *konflikt*, м. *конфликт*, схв. *кòнфликт*, слн. *konflíkt* (ЕСУМ 1985, т. ІІ: 560), англ. *conflict*, нім. *konflíkt*, фр. *conflit*, іт. *conflicto*, укр. *конфлі́кт*. Однією з причин такого поширення є те, що «мовна свідомість носіїв різних національних мов причасна до певного спільного смислу, співвідносного з явищем, що позначається словом «конфлікт» (Анисимова 2004: 81). У розумінні представниками різних лінгвоспільнот поняття конфлікту «не спостерігається значна відмінність, що свідчить про спільні принципи сприйняття даного явища» (Анисимова 2004: 81), а «зміст концепту «конфлікт» є приблизно одним і тим самим» (Гірник, Резаненко 2012: 39). Зокрема, конфлікт – це «вияв, маніфестація розбіжних інтересів, протилежних поглядів на вартості, загострення суперечностей» (Рудницький 1982, т. ІІ: 732), що може спричинити гостре протистояння.

Припускають, що в українську мову лексема «конфлікт» ввійшла через німецьке посередництво (нім. *Konflíkt*) (ЕСУМ 1985, т. ІІ: 560). Хоча українсько-німецькі мовні контакти були досить тривалими (із часів розвитку Київської Русі) і продуктивними, слово «конфлікт» запозичується порівняно нещодавно: у ХІХ – поч. ХХ століття (Муромцева 2004: 742). Цей період характеризується підвищенням ролі писемних джерел, появою українсько-німецьких термінологічних і загальномовних словників, увагою до проблеми використання слів іншомовного походження. Як наслідок, лексика і фразеологія української мови поповнилися німецькими словами і виразами в галузі

філософії, літературознавства, мистецтва, науки і техніки, частина з яких склалася в німецькій мові на основі інтернаціональних латинських і грецьких лексичних елементів.

З етимологічного погляду, лексема «конфлікт» зі значенням ‘зіткнення, удар; боротьба, бій’ пов’язана із лат. *cōnflīctus*. У свою чергу іменник *cōnflīctus* є похідним від дієслова *cōnflīgere* ‘стикаюся; борюся, б’юся; зіштовхую, з’єдную; зіставляю’[1], утвореного за допомогою префікса com- (con-) ‘з-‘ від дієслова *flīgere* ‘ударяю, зіштовхую’, очевидно, спорідненого з укр. [*блúзна́*] ‘шрам, рана’ (ЕСУМ 1985, т. ІІ: 560). Аналізований афікс пов’язаний із прийменником *cum* ‘з, разом з’ і споріднений із дірл. *con-* ‘тс.’, гал. дірл. *com-* (префікс), гот. *ga-*, двн. *ga-*, *gi-*, дангл. *ge-* (ЕСУМ 1985, т. ІІ: 475).

Латинський іменник *cōnflictus* означає зіткнення, взаємний удар двох об’єктів, а тому «генетично поняття конфлікту пов’язане із уявленням про удар, побиття, битву» (Ермолаева 2005: 58). Висловлене припущення підтверджується дослідженням давньоєвропейських паралелей форми *fligere*; підсилювального, похідного від *confligere* дієслова *conflictare*; латинських лексем із кореневою морфемою *-flig* і значень цих лексем у сучасній англійській та французькій мовах, які їх запозичили (Ермолаева 2005: 59–61). Зокрема, дієслово *fligere* співвідноситься з грецьким дієсловом *phlibein* зі значенням ‘давити, придушувати’, ‘знищувати’, гот. *bliggwan* ‘бити, пошкоджувати’, двн. *bliuwan* ‘бити’, дісл. *blegdi* ‘тс.’. Прасл. *blizna* у значеннях ‘рана, шрам’, ‘синяк’, ‘мозоль’, ‘зморшка’, ‘огріх при тканні’ тощо (ЕСУМ 1982, т. І: 208-209), ‘рана, рубець від рани, шрам’, ‘дефект у тканині, пропуск ниток при тканні, обрив нитки’ (Аникин 2009: 252; ЭССЯ 1975, т. І: 119) утворене за допомогою суфікса *-n-* від основи **bliz-* у значенні ‘бити, розривати’ (пор. нім. *Fadenbruch* ‘близна (у тканні)’ : *brechen* ‘ламати’ (ЭССЯ 1975, т. І: 119)), яка частково зберіглась у ч. *ublížiti* ‘завдавати шкоди, ображати’, п. *ubliżyć* ‘образити’ (Аникин 2009: 252; ЭССЯ 1975, т. І: 119). Прасл. *blizna* похідне від ie. **bhlīg’* – ‘давити, бити’ (ЕСУМ 1982, І: 209) (**bhlēig’-/*bhlīg’-* ‘бити’ (Аникин 2009: 252)) та споріднене, напр., із лтс. *bliêzt*, *bliêžu* ‘бити, рубати, кидати’, *blaîzît* ‘стискати, роздавлювати, кидати, бити, терти’, із лит. *bláižyti* ‘обдирати, чистити (від кожури)’, *bliežti* ‘кидати, жбурляти’ *blyžẽ* ‘розрив у тканні, близна’ (Аникин 2009: 252; ЕСУМ 1982, т. І: 209; ЭССЯ 1975, т. І: 119). Реконструйоване ie. **bhlīg’*, як праформа назви поняття конфлікту, актуалізує той первинний смисл, від якого бере початок концептуальне (поняттєве) мовне знання про явище конфлікту і який є «внутрішньою формою»: первісно уявлення про конфлікт співвідноситься з фізичними діями «бити», «пригнічувати/ придушувати», «знищувати».

Крім зв’язку з побиттям, зіткненням, наненесенням тілесних ушкоджень, стражданням тощо поняття конфлікту має й інші асоціації. Зокрема, О. Єрмолаєва зазначає, що «характерною особливістю уявлення про конфлікт в англосаксонській картині світу є зарахування до концептуальної моделі сегментів ХАЛЕПА, ЗЛОЧИН, СУДОВА ТЯЖБА, відображених у значеннях слова широкої семантики *sacu*[2], що в

[1] Дослідники вказують на розгалуженішу семантику дієслова *cōnflīgere,* що відрізняється від *flīgere* «ускладненою семантичною структурою і охоплює окрім успадкованого прямого значення низку інших, похідних, заснованих на асоціації фізичного удару, зіткнення із боротьбою, війною, протиріччям, близькістю, з’єднанням: *confligere* — 1) зіштовхуватися (фізично); 2) битися, воювати, боротися; 3) перебувати у протиріччі; 4) зіштовхувати, зближувати, поєднувати; 5) порівнювати» (Фролова, 2008: 112).

[2] Із часом зміст *sacu* збіднюються: у середньоанглійський період це слово вживається лише в значеннях ‘позов’ і ‘рана, збиток / шкода / утрата’ (Иванова 1999: 477), а в XV столітті до англійської мови входить лексема *conflict*, запозичена із латини через старофранцузький іменник *conflit* (CODEE 1996: 91).

найзагальнішому смислі передавало концептуальну сутність конфлікту – ‘розбіжність, протиріччя’, ‘боротьба’, ‘війна’, ‘ворожнеча’, ‘суперечка, сварка’» (Ермолаева 2005: 61).

Поряд із *sacu* давньоанглійська мова засвідчує інші позначення конфліктної дійсності. Йдеться про такі лексеми, як *niþ* (*niþ-wundor*) ‘ворожість, ненависть’, *aefest* ‘ворожнеча, заздрість’, *faehþ* ‘ворожість, кровна помста’, *guþ* ‘ворожість, війна’, *hild* ‘ворожість, битва’, *wig* ‘ворожість, війна’, *vite* ‘ворожість’[3]. Поєднуючи абстрактне й конкретне, ці лексеми пов’язані з поняттям ворожості, що тісно корелює з негативними почуттями та емоціями: ненавистю, заздрістю, суперництвом, ревністю тощо.

Оскільки «зв’язок почуття ворожості і ворожих дій, зумовлених ним, був, очевидно, нерозривним, одне ще не мислилося без іншого» (Феоктистова 1984: 37). Абстрактне поняття ворожості знаходить свій конкретний вияв у значеннях іменників *wig* ‘війна’, *guþ* ‘тс.’, *hild* ‘битва’ і *faehþ* ‘кровна помста’. З цього випливає, що ворожість у давній англосаксонській картині світу – це, перш за все, конкретні ворожі (конфлікті) дії, що зумовлюються негативними почуттями та емоціями. По суті, кожній із аналізованих вище лексем міг відповідати свій концепт, а в сукупності ці концепти формували єдину концептосферу ВОРОЖІСТЬ. Зарахування до її структури концептів НЕНАВИСТЬ, ПОМСТА, ВОРОЖНЕЧА, ВІЙНА, ВБИВСТВО, ЗАЗДРІСТЬ, ГРІХ, ЗЛОЧИН зумовило лінгвокультурну специфіку уявлень про чвари (конфлікт) в англосаксонському суспільстві та ставлення носіїв давньої англомовної культури до цього фрагменту дійсності.

На зв’язок понять ворожості, війни та конфлікту вказує Л. Венедиктова, яка порівнює зазначені концепти на матеріалі англійської та російської мов. Дослідниця зазначає, що в концепті ВІЙНА «відносно лексеми «конфлікт» виділяються такі асоціації: протистояння, зіткнення, збройна боротьба як спосіб розв’язання різних суперечок і протиріч при неможливості усунути протиріччя у мирний спосіб» (Венедиктова 2004: 10).

Як і в англійській, в українській мові поняття конфлікту тлумачиться через асоціації з війною, (збройним) протистоянням, ворожнечею, сутичкою, внутрішньою чи зовнішньою боротьбою, сваркою, суперечкою тощо. У світлі поглядів на конфлікт як на ворожнечу (боротьбу з ворогом) цікавий матеріал подає Малорусько-німецький словник Є. Желехівського 1886 р., у якому представлено широкий лексичний ряд: *во́рог, ворогу́вати, ворого́ванє, воро́жда (вра́жда), ворождува́ти (враждува́ти (на когось)), воро́жий, ворожи́ця, ворожне́та, ворожнеча, ворожня́* (Желеховский 1886, т. 1: 121).

Дихотомія ворога («чужого») та не-ворога («свого») належить до низки найважливіших, позаяк структурує світ і пов’язана з навішуванням слов’янами негативних ярликів на більшість сусідніх племен. В індивідуальній, повсякденній свідомості існує тенденція до ототожнення «свого» або з нейтральною нормою, або з позитивною оцінкою. «Чуже», у свою чергу, оцінюється нейтрально чи негативно. «Не-свої, чужинці», вороги, нерідко суперники асоціюються зі звіром, позбавленим людської подоби.

Асоціації з ворожістю, війною, протистоянням, сутичкою тощо лягли в основу української лексеми «конфлікт», однак, не в прямому, а швидше в переносному значенні[4]. Підтвердженням цього є непрямий спосіб запозичення[5], що, як відомо,

[3] Значення перерахованих лексем подаються за: (Феоктистова 1984: 185—187).

[4] Пор.: англійська лексична одиниця *conflict* одночасно запозичилась у двох значеннях: прямому і переносному (1) *an encounter with arms a fight, battle;* 2) (fig.) *a mental or spiritual struggle within a person* (Фролова 2008: 112).

[5] Йдеться про німецьке посередництво.

«спричиняє до того, що значення слова може зазнавати суттєвих змін» (Фролова 2008: 112).

Незважаючи на зазначений період запозичення (XIX – поч. XX століття), в українській мові лексема «конфлікт» деякий час не фіксувалась у лексикографічних працях[6]. Так, немає її ані, напр., у Словнику української мови Б. Грінченка, ані в Малорусько-німецькому словнику Є. Желехівського. Натомість лексикографічні праці XX – XXI століть подають розгалужену систему значень аналізованого слова (із акцентом не на прямому, а на переносному значенні), так само, як і його похідні: **КОНФЛІ́КТ**, у, *ч*. Зіткнення протилежних і незгідних між собою сторін, інтересів, думок, поглядів, сил; серйозні розбіжності; гостра суперечка; // Ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; // *літ*. Суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору. ● коліз́ія (ВТСУМ 2005: 570; Івченко 2002: 193; Калашник 2005: 458; СІС 2006: 315; СУМ 1973, т. IV: 274). **КОНФЛІ́КТ** – 1) Зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби. 2) Відображення життєвих суперечностей у художніх творах, що виявляється в зіткненні й боротьбі протилежних ідей, прагнень і вчинків людей (Морозов 2000: 295). **КОНФЛІ́КТ** – вияв, маніфестація розбіжних інтересів, протилежних поглядів на вартості, загострення суперечностей (Рудницький 1982, т. II: 732). **Психі́чний конфлі́кт** – внутрішні суперечності в психіці особи, суперечливі тенденції, настанови і емоції. **Ситуаці́йний конфлі́кт** – суперечності між особою і зовнішніми обставинами або оточуючими людьми (ВТСУМ 2005: 570).

Як відомо, словникові дефініції лексичних одиниць корелюють із уявленнями про поняття, що існує у свідомості носіїв мови певної лінгвокультури, відображають мовну ментальність носіїв цієї мови. Поняттєва система, що міститься в лексиці мови, етносемантично маркована, оскільки нерозривно пов’язана з культурою носіїв мови. Тому на основі лексикографічних статтей, а також даних синонімічних і перекладних словників доцільно виділити основні значення (ключові слова) лексеми «конфлікт»: (інтересів) зіткнення, колізія, розбіжності; (поглядів) суперечка, (політичний) ускладнення, тертя; (у творі, психіці людини та залежно від ситуації) суперечність; (військова) сутичка, тобто наявність протиріччя; незгода (Караванський 2000: 172; РУС 2003: 410; СЧС 1996: 220).

Тлумачення лексеми «конфлікт» було б неповним без його синонімів, що існують у мові з давніх часів. «Історичний словник української мови» Є. Тимченка фіксує такі поняття, як: *алтеркація* (лат. altercatio) ‘спір, суперечка, сварка’; *антиліогія* (гр. άντιλογία) ‘суперечність у письменника’; *аттакованье*, ‘напад, штурм’; *битва* ‘бій, баталія’; *битка* ‘бійка, биття’; *битье, бытье* ‘биття, бій, бійка’; *боєванье* (пол. bojowanie) ‘бій, биття, боротьба’; *бой* ‘битва, биття, побиття’; *бойка* ‘бійка; битва’; *борьба, борба* ‘боротьба, боювання, змагання’; *бунтовство* ‘бунт, ворохобня’; *бунтъ* (нім. bund) ‘ворохобня, розрух, повстання’; *бу́рда* (пол. burda, ст. фр. bourd) ‘звада, колотня’; *буренье* ‘підбурювання, бунт, нищення, нівечення, руйнування, крушіння’; *вархола*, *вархолъ* (пол. warhoł) ‘колотня, звада, спір, суперечка’; *васнь* (пол. waśń) ‘неприязнь, ненависть; спір, звада, колотня’; *ветовань* ‘помста’; *воєваньє*, *воіованьє* ‘війна, биття, боротьба, бійка; спустошення, плюндрування, суперечка, колотнеча,

[6] Схожий процес відбувався з лексемою «конфлікт» в інших мовах. Хоча «в англійську, французьку, німецьку, італійську мови слово «конфлікт» увійшло у XV—XVI століття, але якогось чітко зафіксованого понятійного значення цей термін не мав, залишаючись словом природної мови» (Гірник, Резаненко 2012: 38). У російській мові слово «конфлікт» відоме з XX століття (Шапошников 2010, т. I: 423).

сварка’ тощо; *война*, *війна* ‘воювання, акція неприятельська; битва, бій, баталія; військо, воєнний люд’; *ворогованье*, *ворожда*, *ворожьство, вражда* ‘ворогування, неприязнь’; *воропъ* ‘напад’; *востанье* ‘повстання’; *востхненье* (пол. westchnienie) ‘зіткнення’; *гарцъ* (пол. harc) ‘початок битви, перше зіткнення; боротьба, змагання, поєдинок, двобій’; *диспута* (пол. dysputa з іт. disputa, фр. dispute) та *диспутація* (пол. dysputacja) ‘усний науковий спір; змагання, диспут; розправа’; *диѳѳеренція* (пол. dyferencja з лат. differentia) ‘спір про границі’; *добувань* ‘здобуття (ворога), діставання, взяття’; *друченье* (пол. dręczenie) ‘мука, мордування’; *дуель* (фр. duel з лат. duellum) ‘двобій, поєдинок’ та ін. Як бачимо, наявність великої кількості лексем на позначення протистояння у прямому та переносному значеннях могла бути причиною досить пізнього запозичення української мовою слова «конфлікт».

Конфлікт – це не лише певне поняття, а й пов’язані з ним (протистоянням, конфронтацією) дії та ознаки. Оскільки поведінковий аспект є важливим моментом у структурі конфлікту, доцільно розглянути семантику дієслів та інших лексем, що мають відношення до аналізованого поняття (концепту): **КОНФЛІ́КТНИЙ**, а, е. Стос. до конфлікту; // В основу сюжету якого покладено гострий конфлікт; // Признач. для розгляду конфлікту (СУМ 1973, т. IV: 274). **КОНФЛІКТУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *недок.* Вступати в конфлікт із ким-небудь (СІС 2006: 315; СУМ 1973, т. IV: 274). Як бачимо, лексема «конфлікт» тлумачиться через дієслово «вступати». Дія, позначувана цим дієсловом, спрямована на когось, рідше на щось, і здійснюється з метою зіткнення, після чого відбувається вирішення конфліктної ситуації на чию-небудь користь. **Конфліктувати / суперечити / ускладнювати** означає: 1) сходячись, вступати в сутичку, в бій; сходитися в бою // вступати у протиріччя, приходити до суперечки; боротися (СУМ 1978, т. IX: 696); 2) не погоджуватися з ким-небудь; перечити // заважати кому-небудь у чомусь; 3) не відповідати чому-небудь, бути несумісним з чимсь, містити в собі суперечність (СУМ 1978, т. IX: 845); 4) вносити додаткові труднощі, робити важчим, таким, що потребує більших зусиль для здійснення, виконання, розв’язання і т. ін. чого-небудь // робити напруженим, обтяжливим (СУМ 1979, т. X: 489). **Бути в конфлікті (суперечці)** означає: 1) (*з ким*) рвати стосунки, не розмовляти з ким-небудь; 2) (*з чим*) не любити чого-небудь (СУМ 1978, т. IX: 845). Словник синонімів С. Караванського подає лексеми «ворогувати» і «розсварений, втягнутий у конфлікт» як синоніми до «конфліктувати» і «конфліктуючий» відповідно (Караванський 2000: 172).

Отже, з конфліктом асоціюються такі поняття, як *змагання, спір, дискусія, сварка, сутичка, боротьба, чвари, бій, заперечення, незгода*, в основі яких лежать *протиріччя, протилежність, несумісність, суперечливість, неоднаковість*. Отримані дані цілком відповідають висновкам, зробленим у царині психології. Проаналізувавши 52 визначення конфлікту, дослідники виділяють такі його основні ознаки: 1) наявність протиріччя між інтересами, цінностями, цілями, мотивами як основа конфлікту; 2) протидія суб’єктів конфлікту; 3) намір будь-якими засобами завдати максимальної шкоди опонентові, його інтересам; 4) негативні емоції та почуття стосовно один одного (Анцупов, Шипилов 2001).

Розгалужений на перший погляд синонімічний та асоціативний ряд поняття «конфлікт» і пов’язані з ним дії в українській мові є скромними у порівнянні, скажімо, з мовою англійською – як прямою спадкоємицею латинської (звідки й походить слово «конфлікт»). Це підтверджується не лише фактом відсутності ряду слів у деяких словниках української мови, але й обмеженістю в подачі тлумачень, лексико-семантичних значень. Так, в англійській мові дослідники нараховують у структурі концепту «конфлікт» щонайменше 95 синонімічних одиниць (Заньковська 2012: 84–86). Асоціативні лексикографічні джерела української мови, що здатні виявити додаткові

компоненти суб'єктивного смисла аналізованого поняття, не фіксують лексеми «конфлікт», натомість у них представлене близьке їй поняття «війна». Війна асоціюється з смертю, горем, злом, лихом, страхом, страхіттям, битвою, боротьбою, військом, непорозумінням, ненавистю, незгодою, болем, голодом, жорстокістю, слізьми, стражданням, вбивством, кров'ю, крахом, пеклом, полоном, розлукою тощо (САС 2004: 51). За С. Караванським, синонімічним до «конфліктувати» виступає єдине дієслово «ворогувати» зі значенням 'бути у ворожих стосунках, виявляти неприязнь, ненависть до кого-, чого-небудь' (СУМ 1970, т. I: 739). В англійській мові дієслово «конфліктувати (to conflict)» утворює багаточисленний синонімічний ряд[7] на основі спільних значень 'різниця / відмінність', 'агресія', 'контакт', рідше 'шум'. Крім того, за Г. Анісімовою, це дієслово входить до 12 інших синонімічних рядів, що свідчить про його «постійну прописку» в тезаурусі англійської мови, а значить, у мовній свідомості британців (Анисимова 2004: 97).

При зіставленні уявлень про конфлікт і конфліктні дії в українській та англійській лексикографічній практиці можна побачити: 1) по-перше, розгалуженішу систему значень в англійській мові порівняно з українською; хоча, на нашу думку, представлені англійські синоніми здебільшого відповідають українським реаліям, проте ще знайшли свого відображення на сторінках вітчизняних словників; 2) по-друге, існує різниця в смислових акцентах: якщо в англійському дієслові «конфліктувати (to conflict)» домінантним є значення 'відмінність / різниця', то в українському дієслові – 'стосунки / контакт' та пов'язані із ними негативні емоції та почуття неприязні, ненависті. Тобто, в англійській мові конфлікт як відмінність / різниця полягає в неоднаковості ідей, інтересів, поглядів[8], інакше кажучи, у конфлікт вступають ідеї, інтереси, погляди, вірування, переконання тощо. В українській мові конфліктними сторонами є люди, що вступають у «стосунки / контакт», переживаючи у цій комунікативній боротьбі негативні емоції та почуття, й відстоюють свої погляди, ідеї, переконання, інтереси тощо.

Радикально інший, ніж в українській та ін. слов'янських і романо-германських мовах, погляд на конфлікт існує в країнах Далекого Сходу. Там конфлікт асоціюється із порушенням *цілісності*, тобто розбратом, дезінтеграцією, дезорганізацією, дисгармонією тощо. Лексеми семантичного поля поняття «конфлікт» є носіями ієрогліфа 紛, що передає ідею роздрібнення *цілого*, порушення *цілісності* тощо, напр.: 紛爭 – конфлікт (爭) через порушення цілісності (紛); 紛擾 – конфлікт як хаотичний стан речей (擾) через порушення цілісності (紛); 紛不一 – конфлікт як відсутність єдності (不一) через порушення цілісності (紛); 紛糾 – конфлікт як плутанина в речах (糾) через порушення цілісності (紛); 紛議 – конфлікт як протиріччя у поглядах, позиціях (議) через порушення цілісності (紛); 紛爭治 – розв'язання конфлікту: відбудова (治) порушеної цілісності (紛) (Гірник, Резаненко 2012: 39).

Отже, в українській мові «конфлікт» функціонує як готова мовна одиниця, що запозичилась у національну термінологію (з латини через німецьке посередництво) разом із поняттям і реаліями, назвами яких вона виступає. Асоціативно конфлікт пов'язаний із війною, (збройним) протистоянням, ворожнечею, сутичкою, внутрішньою чи зовнішньою боротьбою, сваркою, суперечкою тощо, в основі яких лежать протиріччя, протилежність, несумісність, суперечливість, неоднаковість. Непрямий спосіб

[7] Напр., «Roget's Interactive Thesaurus 2003» наводить 23 синоніми.

[8] Це твердження випливає з тлумачення: «if two ideas, beliefs, opinions, etc conflict, they cannot exist together or both be true» (LDCE 2001).

запозичення призвів до функціонування лексеми «конфлікт» у переносному значенні: зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка; ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; суперечність, сутичка. Зазначена конфліктна протидія має місце між суб'єктами взаємодії (своїми та не-своїми, ворогами, чужими; нами та не-нами) на фоні негативних емоцій та почуттів і полягає в намірі будь-якими засобами завдати максимальної шкоди опонентові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Аникин 2009: Аникин, А. Русский этимологический словарь. Т. III. Москва, 2009. (Anikin, A. Russkij etimologicheskij slovar'. T. III. Moskva, 2009.)

Анисимова 2004: Анисимова, А. Лингвистические проекции конфликта (диссертация на соискание научной степени «кандидат филологических наук»). Краснодар, 2004. (Anisimova, A. Lingvisticheskie proekcii konflikta (disertaciya na soiskanie nauchnoj stepeni 'kandidat filologicheskih nauk"). Krasnodar, 2004.)

Анцупов, Шипилов 2001: Анцупов, А., А. Шипилов. Конфликтология. Москва, Юнити, 2001. (Ancupov, A., A. Shipilov. Konfliktologiya. Moskva, Yuniti, 2001.)

Венедиктова 2004: Венедиктова, Л. Концепт «ВОЙНА» в языковой картине мира. Автореферат кандидатской диссертации. Тюмень, 2004. (Venediktova, L. Koncept "VOJNA" v yazykovoj kartine mira. Avtoreferat kandidatskoj dissertacii. Tyumen, 2004.)

ВТСУМ 2005: Великий тлумачний словник української мови. Київ, Ірпінь, Перун, 2005. (Velykyj tlumachnyj slovnyk ukrajins'koj movi. Kyiv, Iprin', Perun, 2005.)

Гірник, Резаненко 2012: Гірник, А., В. Резаненко Концепт КОНФЛІКТ у західній культурі та в культурі традиційних суспільств Далекого Сходу. // Наукові записки НаУКМА, 2012, № 136, с. 37–42. (Hirnyk, A. V. Reazanenko Koncept KONFLIKT u zakhidnij kul'tury ta v kul'turi tradycijnykh suspil'stv Dalekoho Skhodu. // Naukovi zapysky NaUKMA, 2012, , № 136, s. 37–42.)

Ермолаева 2005: Ермолаева, Е. Концепт CONFLICT и его объективация в лексико-семантическом пространстве современного английского языка (диссертация на соискание научной степени «кандидат филологических наук»). Кемерово, 2005. (Ermolaeva, E. Koncept CONFLOCT i ego obektivaciya v leksiko-semanticheskom prostranstve sovremennogo anglijskogo yazyka (dissertaciya na soiskanie nauchnoj stepeni "kandidat filologicheskih nauk") Kemerovo, 2005.)

ЕСУМ 1982–: Етимологічний словник української мови. Т. I–VII. Київ, 1982. (Etimolohichnyj slovnyk ukrajins'koji movy. T.I-VII. Kyiv, 1962.)

Желеховский 1886: Желеховский, Є. Малоруско-нїмецкий словар. Т. I, Львів, 1886. (Zhelehovskij, E. Malorusko-mineckij slovar. T. I, Lviv, 1886.)

Заньковська 2012: Заньковська, Г. Компонентна структура концепту КОНФЛІКТ. // Наукові записки, 2012, № 24, с. 82–86. (Zan'kovs'ka, H. Konponentna struktura konceptu KONFLIKT. // Naukovi zapysky, 2012, № 24, s. 82–86.)

Иванова 1999: Иванова, И. История английского языка. Санкт Петербург, Лань, 1999. (Ivanova, I. Istoriya anglijskogo yazyka. Sankt Peterburg, Lan', 1999.)

Івченко 2002: Івченко, А. Тлумачний словник української мови. Харків, Фоліо, 2002. (Ivchenko, A. Tlumachnyj slovnyk ukrajins'koji movy. Kharkiv, Folio, 2002.)

Калашник 2005: Калашник, В. Тлумачний словник української мови. Харків, 2005. (Kalashnyk, V. Tlumachnyj slovnyk ukrajins'koji movy. Kharkiv, 2005.)

Караванський 2000: Караванський, С. Практичний словник синонімів української мови. Київ, Українська книга, 2000. (Karavans'kyj, S. Praktyhnyj slovnyk synonimiv ukraj-

ins'koji movy. Kyiv, Ukrajins'ka kniha, 2000.)
Морозов 2000: Морозов, С. Словник іншомовних слів. Київ, Наукова думка, 2000. (Morozov, S. Slovnyk inshomovnykh sliv. Kyiv, Naukova dumka, 2000.)
Муромцева 2004: Муромцева, О. Українсько-німецькі мовні контакти. // Українська мова: енциклопедія. Київ, 2004, с. 742–743. (Muromceva, O. Ukrajins'ko-nimec'ki movni kontakti. // Ukrajins'ka mova: encyklopediya. Kyiv, 2004, s. 742–743.)
Рудницький 1982: Рудницький, Я. Етимологічний словник української мови. Т. II. Оттава, 1982. (Rudnyc'kyj, Ya. Etimolohichnyj slovnyk ukrajins'koji movy. T. II. Ottava, 1982.)
РУС 2003: Російсько-український словник: За ред. В. Жайворонка. Київ, Абрис, 2003. (Rosijs'ko-ukrajins'kyj slovnyk: Za red. V. Zhajvoronka. Kyiv, Abrys, 2003.)
САС 2004: Славянский ассоциативный словарь. Москва, 2004. (Slavyanskij associativnyj slovar'. Moskva, 2004.)
СІС 2006: Словник іншомовних слів: За ред. С. Єрмоленко. Харків, Фоліо, 2006. (Slovnyk inshomvnykh sliv: Za red. S. Ermolenko. Kharkiv, Folio, 2006.)
СУМ 1970–1980: Словник української мови: За ред. І. Білодіда. Т. I–XI. Київ, 1970–1980. (Slovnyk ukrajins'koji movy: Za red. I. Bilodida. T. I-XI. Kyiv, 1970–1980.)
СЧС 1996: Словник чужомовних слів. Київ, 1996. (Slovnyk chuzhomovnykh slov. Kyiv, 1996.)
Тимченко 1930–1932: Тимченко, Е. Історичний словник українського язика. Т. І. Харків, Київ, 1930–1932. (Tymchenko, E. Istorychnyj slovnyk ukrajins'koho yazyka. T. I, Kharkiv, Kyiv, 1930-1932.)
Феоктистова 1984: Феоктистова, Н. Формирование семантической структуры отвлеченного имени. Ленинград, Наука, 1984. (Feoktistova, N. Formirovanie semanticheskoj struktury otvlechennogo imeni. Leningrad, Nauka, 1984.)
Фролова 2008: Фролова, І. Термінологізовані значення іменника CONFLICT в англійській мові. // Вісник СумДУ, 2008, № 1, с. 111–117. (Frolova, I. Terminolohizovani znachennya imennyka CONFLICT v anglijs'kij movi. // Visnik SumDU, 2008, № 1, s. 111–117.)
Шапошников 2010: Шапошников, А. Этимологический словарь современного русского языка. Т. I. Москва, Флинта, Наука, 2010. (Shaposhnikov, A. Etimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo yazyka. T I, Moskva, Flinta, Nauka, 2010.)
ЭССЯ 1975: Этимологический словарь славянских языков. Т. I. Москва, Наука, 1975. (Etimologicheskij slovar'slavyanskih yazykov. T. I. Moskva, Nauka, 1975.)
CODEE 1996: The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford, 1996.
LDCE 2001: Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education Limited, 2001.

ПАРАДИГМАТИКА ЦІВІЛІЗАЦІЙ І КУЛЬТУР У ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ІДІОСТИЛІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Тетяна АГІБАЛОВА
Харківський інститут фінансів
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (Україна)
E-mail: tanika.fem@gmail.com

THE PARADIGMATICS OF CIVILIZATIONS AND CULTURES IN LESYA UKRAYINKA'S INTELLECTUAL IDIOSTYLE

Tetyana AGIBALOVA

Abstract: The article focuses on lexico-stylistic means of representation the intellectual sense of Lesya Ukrayinka's dramatic poems.

The language space of dramatic poems is described in terms of modern anthropocentric linguistic concept that refers to investigation of author's language picture of the world, to analyzing of intellectualized personified word as a verbalization of rational component of cultural person's identifying.

Keywords: intellectualization of literary language, language picture of the world, lexico-stylistic means of language intellectualization, cultural person's identifying.

До винятково сильних мовних особистостей, які впливали на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу, сприяли її інтелектуальній еволюції, належить Леся Українка. Ємність інформаційного простору, широкий етнокультурний контекст підносять її художню спадщину на одне з чільних місць в історії української філософської думки. Її мовософія виявляє потужний антропоцентричний потенціал у руслі органічного зв'язку естетичного кредо авторки «*Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великім всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може*» з європейською філософією XIX – XX століть. Роль письменниці в інтелектуалізації української літературної мови полягає в тому, що вона створила такі естетичні вартості української мови, які гідно репрезентують у європейській і світовій культурі національний континуум – дух і загальнолюдський сенс українського буття.

Мовознавчому аналізові її драматичних поем присвячені праці І. Білодіда, В. Заханевич, Я. Януш, Л. Масенко, Т. Крупеньової; семіотичний континуум драматичного доробку з погляду літературознавства досліджували І. Франко, М. Євшан, М. Зеров, В. Агеєва, І. Бетко, Н. Зборовська, С. Кочерга, Т. Гундорова, М. Моклиця, С. Павличко; світоглядно-філософські засади творчості схарактеризували Л. Демська, А. Криловець, Л. Мороз, А. Матющенко, Н. Малютіна, Н. Михайловська, О. Онуфрієнко, Т. Мейзерська, О. Рисак. При дослідженні еволюційних процесів науковці відзначали інтелектуалізм як характерну ознаку мовно-літературного процесу кінця XIX – початку XX століття, але конкретні засоби, що створюють основу інтелектуального мовлення Лесі Українки, не стали предметом аналізу, не було встановлено їхнього значення для інтерпретації індивідуально-авторського способу мовомислення.

У такому аспекті **актуальним** є дослідження специфіки лінгвалізації культурної пам'яті людства, закладеної у цивілізаційну парадигматику всесвіту, на матеріалі драматичних поем, адже інтелектуальний пошук письменниці координує з мовно-літературними процесами кінця XIX – початку XX століття. **Мета** дослідження –

виявити специфіку мовної репрезентації інтелектуальної моделі буття в драматичних поемах, що об'єктивують коло етичних та історико-філософських інтересів авторки: культура давніх розвинених цивілізацій, інтерпретація орієнтального міфу, суспільний і моральний вимір особистості.

У вступі до підручника «Стародавня історія східних народів» письменниця декларує свою пошукову мистецьку концепцію, указуючи на те, що саме «*з останків давнього хисту ми бачимо правдиву, певну історію, історію цивілізації*». Внесок Лесі Українки у скарбницю як української, так і світової культури зумовлений глибиною її історіософського бачення світу. Відстояні у віках міфологічної місткості характери та образи вона трактувала по-своєму, надавала їм нової глибини, оригінальності, поетичної свіжості. Осмислення подій і образів далекого минулого (ми виділяємо лексичні шари на позначення Стародавнього Єгипту, Вавилона та Юдеї, античного світу, доби раннього християнства), закорінене в конкретний етнічній простір у мові драматичних поем, розкриває творчу особистість Лесі Українки як тонкого художника слова, науковця, філософа.

Орієнтальний текст письменниці не є знаковим у тому сенсі, що фіксує на папері факти й події, він «загартований» палкою жагою до пізнання, «інкрустований» винятковою науковою ерудицією та естетикою емоційної напруги. Дійсно, він є знаковим, але цей знак епохальної значущості вміщує в собі інтелектуальну метафору всесвітнього універсуму, космогонічний міф, культурний код.

У драматичній поемі «В дому роботи, в країні неволі» мовне вираження образу Єгипту виформовується низкою лексичних одиниць на позначення екзотичного східного простору, орнаментованих «єгипетським настроєм»: *літо*, *гаряче сонце*, *спека*, *полуднева змора*, *сухе марево*, *розпечений пісок*, *пальми*, *гаряче каміння*, *раби*, *пустеля*, *Ніл*, *мул*, *піраміди*, *саркофаги*, *храми*, *статуї фараонів*, *зарослі папірусу та лотосу*, *глиняні тиковки для питної води* тощо. Інтелектуалізацію української літературної мови забезпечило широке використання Лесею Українкою онімів, що ідентифікують міфічних персонажів єгипетської культури й репрезентують авторський спосіб інтелектуального освоєння світу в усіх його вимірах, зокрема з огляду на персоналії, матеріальні й духовні цінності людства: *Ра*, *Горус*, *Озіріс*, *Ізіда*, *Фта*, *Тот*, *Нейт*, *Аммон*, *Апіс*, *Анубіс*.

Лінгвальний простір орієнтального тексту виформовується в такий спосіб, що художньо-семантичну площину драматичної поеми розділено на дві напівплощини: 1. Оспіваний у ліричних творах *Єгипет золотавий* − екзотична країна Давнього Сходу, що її ототожнено із сонцем золотим, гарячим піском, величчю богів, казкової краси Нілом. 2. Єгипет − «*країна неволі*», що уособлює інший світ, який вимагає людських страждань, сліз і тяжкої праці аж до кривавого поту.

Художньо-семантичну напівплощину *Єгипет золотавий*, репрезентовану мовною свідомістю та почуттєвими враженнями авторки, подано в двох основних вимірах. Перший − це східна країна, що має такі характеристики: 1) відповідне географічне розташування, ландшафтні та кліматичні характеристики: *залита* ***сонячним*** *світлом полудневим, площа в околиці* ***Мемфіса*** (1, 242); ***багна***, *позосталі від* ***нільської*** *поводі* (1, 242); 2) менталітет, релігійні святині й предмети культу: *се хата* ***Ра***, *оселя* ***Озіріса,*** */ притулок для мандрівниці* ***Ізіди***, */ колиска* ***Горусу***, *спочивок* ***Фта*** (1, 244); 3) певну соціально-класову ієрархію: *полуднева* ***змора*** *давить усіх − і* ***рабів*** *і* ***доглядачів*** (1, 242); 4) артефакти, що ідентифікують епоху та етнос: *Ото була б новітня* ***піраміда***, */ якої світ ще не видав!* (1, 242).

В єгипетському тексті Леся Українка використовує цікавий художній прийом: значення та конотативні смисли слів (просторових реалій) описово передаються за допомогою найменувань богів, що, зрозуміло, привносить в текст відповідний історико-

культурний контекст. Так, для характеристики образу храму письменниця використовує низку сполук: *хата* ***Ра****, оселя* ***Озіріса,*** *притулок для мандрівниці* ***Ізіди****, колиска* ***Горусу****, спочивок* ***Фта****, майстерня* ***Тота, Апісовий*** *хлів*.

Друге художнє втілення образу Єгипту − «*країна неволі*», у якій сонце не живить, а *висушує груди*, спалює і пригнічує тіло й душу, людина є *рабом рабів*, а *храм* стає *могилою*, − розкрито в індивідуально-художньому осмисленні *Сонце − Страждання* або *Смерть*: ***Сонце*** *блищить на* ***спітнілих*** *лобах* (1, 242); *одежа мов* ***палає*** *відблиском* ***гарячого проміння*** *− раби не чують,* ***сплять важким сном, що розпирає їм груди спішним, нерівним диханням*** (1, 242). В антитезі, яка полягає в протиставленні двох світів, у синтезі позитивних і негативних конотацій, розкривається ідейний задум Лесі Українки: подати узагальнений образ поневоленої людини, душевні муки якої завуальовані *маревом*, присипані *розпеченим піском*, залиті *брудними водами Нілу* та прикрашені, як на смертному одрі, *лотосами* та *папірусом*.

Як філософ і науковець, обізнаний у багатьох сферах еволюційного поступу людства, Леся Українка створює широкий мовний діапазон тлумачення просторових реалій, подає пояснення майже до кожного знакового суспільного явища. У лінгвалізації єгипетського простору вербалізація образу ***раба*** акумулює у формі риторичних питань параметральні категорії, що позначені здебільшого високим ступенем метафоричності й виводять на перший план імпліцитний модус висловлювання: 1) соціальний коментар тяжкого становища людини в країні неволі: *Чи ти на сонці не печешся зраня / до вечора?* (1, 242); 2) опис фізичного болю, спричиненого важкою працею: *Чи спина не болить? Чи голову не ломить?* (1, 242); 3) філософське потрактування страждань поневоленої особистості: *Ношу болото на прокляту цеглу / і сам стаю болотом, сам з душею!* (1, 243); 4) морально-етичний дискурс у апелюванні до власного *Я* індивідуума, що визначає духовний потенціал його особистості: *Ти камінь чи людина?* (1, 242).

Одним із ключових елементів інтелектуальної картини світу авторки є образ **храму**. Мовна фактологія засвідчує велику кількість лексико-семантичних одиниць на позначення артефактів, культурний реалій, предметів культу стародавньої єгипетської цивілізації. Леся Українка досягає енциклопедичного рівня в дефініюванні денотата. Так, інтерпретація авторкою синергетики недобудованого святилища, що вимагає крові й людських життів, розкривається в художньо-семантичній площині *Храм − Безглузде сховище мерців*. Письменниця подає такий контекст: 1) географічно-просторові відомості: ***площа*** *в* ***околиці Мемфіса****; на* ***заході*** *вона переходить у справжню* ***пустелю*** (1, 242); 2) розмір і детальний опис зовнішньої форми споруди та її частин: *величезна будова, ще не скінчена: колонади, подекуди, ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічничих ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а декотрі і зовсім ще без голів* (1, 242); 3) історичний ракурс: *Се чиста* ***нільська повідь*** (1, 242); 4) відомості про те, хто і як будував такі споруди, з якого матеріалу вони зроблені: *Гурти робітників працюють коло будови: хто робить цеглу, хто носить мул та воду для неї з багнистих заростей, інші, під наглядом будівничого, вивершують колони, кладуть перші вінці стелі, різьбярі й малярі заходжуються ретельно коло покрас і статуй* (1, 242); 5) соціальний коментар становища рабів, що возводять на площі величезну будівлю: *Ой, спати, спати,* ***спати хоч хвилину****, / бо вже* ***не видержу****!* (1, 242); 6) конотативну складову образу, створену засобами синонімічного ряду просторових номенів: *Нехай би се був* ***дім****, чи там* ***дворець****, / чи хоч* ***темниця****,* ***клуня****,* ***стайня****,* ***хлів****, / а то − каміння* ***купа*** *величезна, / поставлена стовпами, бовванами, / довготелесими − який в тім глузд?* (1, 243); 7) міфопоетичний (релігійний) зріз просторового континууму, ускладнений синонімічним рядом просторових номенів: *То так неначе* ***царство****, в ньому се, / що ми*

будуємо, є мов ***дворець****, / се* ***хата Ра****,* ***оселя Озіріса****, / ****притулок*** *для мандрівниці* ***Ізіди****, / ****колиска Горусу****,* ***спочивок Фта****, / ****майстерня Тота****,* ***Апісовий хлів****, / ****Анубіс, Нейт, Амон*** *домують тута* (1, 244).

Другий лексичний шар на позначення стародавнього світу пов'язаний із естетикою біблійного слова й художнім втіленням християнських канонів інтерпретації буття всесвіту. До біблійного тексту, його образної системи та естетики слова Леся Українка зверталась як до джерела творчості. Енергетика ідей, які вона черпала з канонізованих священних текстів, продовжується, розвивається і творчо інтерпретується в мовосвіті її драматичних поем. Естетико-культурним здобутком Лесі Українки є її афористика. За семантико-стилістичною функцією стрижневого компонента ми виділяємо 4 групи: 1) мовні сполуки дидактичного характеру: *Неволею не докоряють бранцям* [1, 136]; З*олото пече, не тільки сяє* [1, 137]; *Гордощі не личать / невільникам* [1, 137]; 2) імперативні конструкції: *Посій / понад границями пшеницю добру, / відгородись житами від пустині* [1, 161]; 3) риторичні питання: *Чого ж так праця батьківська пече?* [1, 137]; *Який прокльон страшніший над мовчання?* [1, 145]; 4) авторські афоризми: *Ну, небагато за такі пісні / заробиш в Вавілоні* [1, 138]; *І з того часу я прокляв пісні, / що викликають сльози в переможців* [1, 141].

Письменниця синтезує образний потенціал біблійної інтерпретації людського буття з позицій національно-культурної парадигматики українського етносу. Лексичний шар вербалізованих символів, що концептуалізують мовопростір драматичних поем (*садочок, виноградник, лоза, ягідки*), з одного боку, має витоки у біблійному тексті і об'єктивує мотив Едемського Саду, з другого – набуває метафоризованої абстрактності у лінгвостилістичній рецепції Лесі Українки, об'єктивований у традиціях української етнопсихології пісенним жанром: *Був у батенька мого рясний виноград / у матусі – зелений садочок, / похожав я по ньому, зривав ягідки, / і топтав собі листя під ноги. / Злий сусід запалив наш рясний виноград, / і спустошив зелений садочок*, / *погоріла лоза, полягли ягідки* / *і препишна краса спопеліла* [1, 144]; *Я спадок мав від батька: виногради, / і ниву добру, і садок, і дім, / все мав я в Керіоті. Ну тепер / там послідуючі з того багатіють, а я…* [2, 131]. Л. Шевченко зазначає: «Українська пісенна традиція, а відповідно, й літературна, *сад – виноград* називає у числі найпершої характеристики картини світу українця: сад – виноград, жито, поле, біла хата, ставок, тополя, калина і т.д.» [3, 268]. Символічний смисл цих мовних одиниць інтенсифікується контекстуальними антитезами, що передають контраст між пишним цвітінням батьківського саду та руїною, занепадом, спричиненими ворогом: *рясний виноград – погоріла лоза* [1, 144], *препишний садочок – краса спопеліла* [1, 144]; *я спадок мав – послідуючі з того багатіють* [2, 131].

Мовностильова унікальність простору драматичних поем біблійного циклу формується й засобами лінгво-естетичної актуалізації знакових понять різних культурних континуумів: 1) екзотичними зооморфізмами: *нільські ящури*; *єхидна*; *скорпіон*; *газель*; *барс*; *лев*; 2) великим шаром слів, що належать до безеквівалентної лексики: а) онімами на позначення давньосхідного географічного простору: *Порфір*; *Едом*; *Мізраїм*; *Офір*; *Сідон*; *Тігр*; б) іменами на означення представників єврейських і семітських племен, релігійно-політичних об'єднань: *левіт*; *аморей*; *фарисеї;* в) онімами на означення богів, міфічних постатей: *Молох*; *Адонаї*; *Ассур*; *Амон*; *Амалек*; *Вельзевул.*

Третій лексичний шар, представлений великою кількістю давньогрецьких та римських міфонімів, підпорядкований художній меті письменниці – осмислити витоки світоглядних настанов представників античної доби, наблизити їх до національної духовної культури. Українська література кінця XIX – початку XX ст. звертається до античних сюжетів і мотивів як до скарбниці духовної еволюції людства. Технологічні

прийоми архітектоніки класичної трагедії, поетика твору, глибока філософічність, трагізм, напруга, емотивний пафос відповідають морально-етичним пошукам епохи. Письменники намагаються «залатати» ті болючі рани, що завдають страждань людині в умовах інтелектуального вакууму, що його було спричинено певними соціально-політичними чинниками.

Античний герой Лесі Українки якнайкраще відповідає цим вимогам, але етнічний простір дещо скориговує його ментальні атрибуції: класична пафосність «пом'якшується» національною кордоцентричністю, витончений тріумф трагізму поступається особливій емоційній вдачі українців, утаємниченість під мімічною маскою не прикриває живої душі, що рветься й летить у височінь за покликом серця. Авторка ретельно добирає лексику, активізує інтелектуальний ресурс читача, залучаючи до палітри грецько-римського буття естетичний потенціал онімів: *Іди служи своєму* ***Меценату****, / забудь краси великі заповіти, / забудь несмертний образ* ***Прометея****, / борця проти богів, забудь і муки /* ***Лаокоона****, страдника за правду, / не згадуй героїні* ***Антігони****, / ні месниці* ***Електри****. Викинь з думки /* ***Елладу****, що, мов* ***Андромеда*** *скута, / покинута потворі на поталу, / з нудьгою жде* ***Персея****-оборонця. / Ти не* ***Персей****, бо ти закам'янів / перед обличчям римської* ***Медузи*** [1, 440].

Афористична скарбниця мови драматичних поем вписує давньогрецький і римський культурні хронотопи в архетипи мовної свідомості українського етносу, що вони актуалізовані високою інтелектуальною напругою естетизованого слова Лесі Українки.

За семантикою опірного слова, на якій базується дифузія інтелектуальних полів національного слова й лексики на позначення античного культуропростору, ми виділили 7 груп афористичних сполук, що об'єктивують: 1) поняття *святості, честі: Я не запродав своєї* ***Терпсіхори*** *<…>. / Чи вже й вона для храму* ***засвята****?* [2, 436]; ***Рабам*** *на* ***оргії*** *немає* ***честі*** [2, 438]; 2) поняття *слави* як найвищої нагороди *воїна честі*: *Хто* ***слави*** *не бажає, / той не* ***еллін*** [2, 436]; *Та чим же* ***вславиться*** *сама* ***Еллада****, / коли їй діти* ***лаврів*** *не здобудуть?* [2, 437]; ***Неславу*** *дозволяють нам носити, / а* ***славу Рим*** *бере, немов податок* [2, 437]; 3) поняття *нагороди* за чесноти: *Мені* ***коринфські оплески*** *не ваблять* [2, 444]; *Топтати різних* ***лаврів*** *я не хочу. /* ***Тріумфи*** *в* ***Римі*** *– то для мене ганьба* [2, 442]; 4) *п*оняття *волі*: *Хоч вернеться з* ***неволі*** *Терпсіхора, / то вже вона богинею не буде* [2, 438]; 5) мотив *рабства*: *Але й* ***рабині*** *часом утікають. / То не впевняйся на замки* [2, 445]; 6) образ *співця* як провісника правди*:* ***Корінф*** *оцінить / свого* ***співця*** *тоді, / коли втеряє* [2, 442]; 7) риторичні твердження з семантикою *повчання*: *Пам'ятай же, / що* ***Рим*** *ходив у* ***Грецію*** *до школи* [2, 442].

У текстах драматичних поем ми виокремлюємо 15 груп мовних одиниць, у семантико-стилістичній природі яких виразно відчувається лінгвокультурна складова на позначення інтелектуального осмислення письменницею античного світу: 1) імена героїв античної міфології: *Се* ***Ніке*** *увінчала / свого поета* [2, 424]; *Я честь віддам* ***титану Прометею****, / що не творив своїх людей* ***рабами*** [1, 240]; 2) назви божеств нижчого рівня, простору потойбічного або підземного світу: *А поки Аполлон є на Парнасі, / то й* ***музи*** *будуть з ним* [2, 423]; 3*)* історичні постаті: *Там дуже добре / ведеться вихованцям <…> як повелось від* ***Августа*** *часів* [2, 419]; 4) слова на позначення географічного простору: *Діди приймали / вінці свої з рук матері-****Еллади*** [2, 437]*; Мені казав / один товариш-****раб****, що десь над* ***Тібром****, / як перейти отруєну* ***Маремму****, / є табор потайний* ***рабів****-повстанців* [1, 238]; 5) найменування міфічних істот: *Я, здається, не* ***Медуза****, / а господиня наче скам'яніла, угледівши мене* [1, 402]; 6) імена на позначення приналежності осіб до певних етнічних, соціальних груп, наукових, мистецьких або релігійних течій: *Сьогодні, вчора й зроду я той самий: я римський* ***громадянин*** [1, 416]; *Наш*

*Меценат відомий «**філеллен**»* [2, 451]; 7) назви суспільних об'єднань та понять громадсько-політичного устрою: *Колись я тута / відкрив, чи, краще мовити, закрив / **гетерію** співецьку потаємну* [2, 455]; *Ся оргія моя, признатись мушу, / нагадує щось трошки царство тінів / перед **Плутоновим тріумвіратом*** [2, 448]; 8) назви органів управління, працівників виконавчої та судової влади, правителів: *…поставлено **триклініум** для господаря Мецената і двох найпочесніших гостей – **прокуратора** і **префекта*** [2, 447]; 9) назви осіб за родом діяльності*: Не думаю, щоб **ритори** в тій школі / тобі могли подати щось нового* [2, 418]; 10) назви архітектурних споруд і частин приміщень: ***Перистиль** (хатній дворик) в Мартіановій оселі, оточений критою **колонадою**, простого, навіть суворого стилю* [2, 270]; 11) предмети побуту, назви грошових одиниць: *У нас в **кратерах** / вода все панувала над вином* [2, 428]; 12) назви одягу: *Доки буде слатись під ноги їм, тиранам безтілесним, / богам безкровним, неживим примарам, / живої крові дорога **порфіра**?* [1, 240]; 13) слова, пов'язані зі сферою мистецтва: *З'являються музики з подвійними **флейтами**, **кімвалами**, **тимпанами**, грають вакхічний танець* [2, 463]; *і на зразок умилості своєї / твою **епіталаму** проспівав* [2, 435]; 14) найменування урочистих подій, свят, обрядів, танців, предметів і символіки культу: *Я тільки безборонно бачу / в вікна на вулицях весь ідолянський культ: / веселі **сатурналії**, похід **весталок*** [2, 281]; 15) назви їжі богів: *Їм же треба / **амброзію** та **нектар** заробити, / то й мусять панегірики співати* [2, 456].

Висновки. Драматичні твори Лесі Українки є не тільки високохудожніми естетичними витворами, але й спонукають читача до інтелектуального пошуку. Глибина мовно-культурної потенції імпліцитних смислів зумовлена естетичними інтенціями авторки поєднати індивідуально-авторську інтерпретацію з науковим дискурсом, що дозволяє утворити багатовимірну модель явища або реалії, витлумачити її історико-географічний контекст, глибинний філософський зміст, естетичну значущість, функціональні характеристики, зовнішню (або внутрішню) форму. Найскладнішим літературним жанром – драматичними поемами – Леся Українка через мистецькі коди орієнтальних, античних і християнських архетипів, символіку, антропоніміку прилучала національні проблеми життя свого народу до актуальних проблем світового цивілізаційного процесу і водночас розширяла обрії української мови та літератури. Знакові для літературної мови кінця XIX − початку XX століття естетичні здобутки письменниці визначають інтелектуальні вектори еволюції національної словесної культури.

Література

Українка Леся. Зібрання творів : у 5 т. / Леся Українка. − Київ: Держлітвидав, 1951 – 1956, Т. 2, 1951, 683 с. (Ukrajinka Lesya. Zbirannya tvoriv: u 5t./ Lesya Ukrajinka. – Kyiv: Derzhlitvydav, 1951 – 1956. – T. 2, 1951, 683s.)

Українка Леся. Зібрання творів : у 5 т. / Леся Українка. − Київ: Держлітвидав, 1951 – 1956, Т. 3, 1952, 802 с. (Ukrajinka Lesya. Zbirannya tvoriv: u 5t./ Lesya Ukrajinka. – Kyiv: Derzhlitvydav, 1951 – 1956. – T. 3, 1952, 902s.)

Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : Монографія / Л. І. Шевченко. − Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. − 478 с. (Shevchenko L. I. Intelektual'na evolyuciya ukrajins'koji literaturnoji movy: teoriya analizu: Monohrafiya / L. I. Shevchenko. – Kyiv: Vydavnychno-polihrafichnyj centr "Kyivs'kyj universytet", 2001. – 478s.)

РЕЧНИКОВИЯТ ЗАПАС НА ЧЕШКИЯ ЕЗИК И НЕГОВИТЕ ИСТОРИЧЕСКИ ПРОМЕНИ

Аглика БОГОСЛОВОВА
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас (България)
E-mail: emo_sb@yahoo.com

THE VOCABULARY RESERVE OF THE CZECH LANGUAGE AND ITS HISTORICAL CHANGES

Aglika BOGOSLOVOVA

Abstract: The report introduces the audience to the concept of vocabulary reserve , indicating some changes and varieties in the different periods of the historical development of society which have had an impact on the development of vocabulary as well. The different kinds of meanings of words and the patterns of their change are shown. Attention is drawn to the different historical periods in the development of language and the changes in the vocabulary range of the language.

Keywords: vocabulary reserve, historical development, change of words

През цялото време на своето съществуване чешкият език удовлетворява потребностите на обществото, което го използва като средство за разбиране, осигурява на това общество необходимите понятия чрез образуване на нови думи от собствените домашни извори и чрез промяна на значението на вече съществуващи думи, богат е на много думи от чужд произход, които е приел заедно с наследения праславянски речников запас. Така съвременният речников запас на чешкия език се състои от най-различни елементи, отличаващи се по своя изконен произход, по начина, по който са възникнали, по средата, в която се използват, по наличието или отсъствието на емоционална обагреност.

Наследеният праславянски речников запас е всъщност присъщ на първобитното общество. Неговата специфика е във връзка с начина на живот на това общество, с неговата материална и духовна култура; наред с наименованията на сложни роднински взаимоотношения съдържа и названия от земеделската работа, названия на домашни и диви животни, думи от бита и от основните житейски закони, наименования на части от човешкото тяло, на средства за ловуване, отбрана и воюване. Помалко са думите от областта на размяната на стоки и търговията с чужди страни. По своята давност и произход тази речникова основа се състои от най-стария индоевропейски слой думи, общи за всички индоевропейски езици и от няколко по-млади по своето време слоеве, общи между праславянския език и някои от индоевропейските езици, например балтийските, германските езици, латинския, гръцкия и иранския. А също така съдържа и някои елементи, произхождащи от турскотатарския, асирийския и монголския.

Към времето на обособяването на славянските езици спада и голямата промяна в живота на техните носители, установяването на феодалния строй и свързаното с това приемане на християнството. Тази важна промяна в живота на обществото дава съществен отпечатък и на езика. Разбира се, този факт не предизвиква някаква радикална промяна в структурата на езика, не настава преобразяване на досега съществуващия език или заместването му с нов такъв, а просто новото време посредством

дребни езикови промени си приспособява към своите потребности отделни езикови средства въз основа на тогава съществуващите. В такива повратни исторически моменти такива промени се наблюдават в речниковия запас на езика, обслужващ най-вече проявленията на новото време, на новите институции, на новите отношения.

Заедно с възникването на новите думи и значения върви и постепенното забравяне и отхвърляне на думи, които назовават вещи, институции и отношения на вече отхвърления и унищожен стар строй. Речниковият запас тогава се променя и с това, че някои думи остаряват, постепенно изчезват от употреба, така че следващото поколение вече не ги разбира или изобщо не ги знае. Такива загуби на думи обаче винаги са по-малко от новопридобитите и по такъв начин речниковият запас винаги се развива и допълва, постепенно се обогатява и разнообразява. Бързината, с която това се случва е обусловена и от темпото на развитие на обществото: в превратните исторически моменти това темпо е по-бързо, а в по-спокойните времена – по-бавно.

Такъв превратен момент в историята на чешкия език е и времето през втората половина на десети век, когато се отхвърля езичеството и се приема християнството и когато тогавашното патриархално родово общество се заменя с ранен феодализъм.

Въвеждането на християнството води със себе си използването на много нови предмети, отношения, представи и явления, а езикът обогатява своя речников запас с нови домашни и чужди думи, с нови значения на някои стари и по-нови думи.

Тъй като християнството в тогавашните чешки земи е прието и от двата съществуващи по това време източника – от Византия със старославянския (старобългарския) език и от Рим, то често в речника на онова време се срещат приети думи със славянски и гръцки корени, а също и думи от латински произход.

Въпреки, че периодът на богослужебния славянски език в сравнение с този на латинския не е достатъчно дълъг – само около двеста години – то той оставя в чешкия език многобройни следи, което може да се обясни най-вече с това, че става въпрос за лесно разбираеми думи, произхождащи от общ славянски корен и частично с това, че голяма част от тогавашните жители по чешките земи се запознава с християнството на славянски език. Заради по-голямата достъпност на славянския богослужебен език обществото много по-лесно го приема и усвоява, отколкото това става с латинската терминология. Пример за това е песента „Hospodine, pomiluj ny“. Думи като *hospodin, spas, mir, žizn*, глаголът *pomilovati* в значение „да се смиля“ са безпогрешно свидетелство за въздействието на славянския богослужебен език върху речника на чешките християни.

Следваща причина за голямата промяна в чешкия речников запас е промяната на общественото устройство, изразяваща се в настъпването и утвърждаването на феодалния ред, най-вече в края на дванадесети век, след превръщането на княжество Чехия в кралство Чехия, заедно с новия начин на живот на аристокрацията, пренесен от Германия и Франция. През този период се появява и нова обществена прослойка – гражданството, в съответствие с многобройното основаване на градове от последните наследници на рода на Пршемисловците. Тази прослойка, първоначално главно занаятчийска, донася, разбира се, редица новости в живота на чешките предци – както чрез различните професии, така и заради управлението на този нов вид обществено устройство. За разлика от двата източника на приемане на християнството, новият начин на живот за аристокрацията и градската прослойка се приема от Франция и Германия и така възникват думи като *man, léno, hrabě, šlechta, říše, markrabstvie, rytieř, rek, turnaj, šturm, brně, oř, rychtář, purkmistr, rada, plac, rynk.* Понемчването на

целия живот на аристокрацията и гражданството води и до това, че думи от ежедневното общуване като *diek, musiti, škoda* са взети от немския език, така както и думи от светския живот, например *frejíř, helmbrechtný, kvalt* и др. Дори в поезията от този период често срещаме освен домашните наименования на някои думи, също и чуждиците като техни синоними, например *oř* заедно с *kóň*, *šturm* заедно с *hnánie*.

Друго забележително събитие, което оставя своя отпечатък в тогавашния речников запас, е основаването на пражкия университет от Карел IV през 1348 г. Разбира се, не става дума само за нови понятия, отнасящи се до организацията на новото висше училище и до живота на неговите членове – ученици и учители, но и за понятия от науките, преподавани тогава в университета, и то само на латински език. Тук виждаме и интересно явление, а именно, че понятията, свързани с организацията и живота на университета са просто приемани от латинския език, например *universita, mistr, kolej, bakalář, pedel, fakulta, rektor,* докато за научните понятия от отделните научни области се създават чешки названия, понякога дори много новаторски. За това свидетелства делото на Кларет и неговите сътрудници, на Томаш Щитни, а също и правни и административни документи. От Кларет до днес са се запазили наименования като *děloha, jepice, háv, záhněda, zlatohlav*.

В речниковия запас на чешкия език се отразяват събитията и промените в следствие на дейността на Ян Хус и на движението, свързано с неговата личност и идеи. За развитието изобщо на чешкия език Ян Хус има голямо значение, но във връзка с речниковия запас трябва да се подчертае неговото старание да чехизира латинските религиозни термини, например *ukázka* за *monstrance, přištie* за *advent,* но и други думи – *bdenie* вместо *vigilie, střek* вместо *syllaba, čtena* вместо *litera, pero* вместо *rafie, hlavizna* вместо *kapitola, hlasie* вместо *vocalis, spoluhlas* вместо *konsonans.* Не само в терминологията Хус се старае да замества чуждите думи с чешки, но полага големи усилия това да се случи и в обикновения разговорен език, като предпочита да въвежда доста чешки архаизми, главно такива, които са доста пренебрегвани.

Причина за ново развитие и дори за рязка промяна в речниковия запас става Хуманизмът. След победата на застъпниците за по-високо образование измежду така наречените чешки братя надделява убеждението, че езикът трябва да се усъвършенства, чисти и що касае стилистиката, то той трябва максимално да се доближава до образците на изтънчения класически латински. Това води със себе си старания да се разнообразят изразните средства и в областта на речника, за да могат ползвателите на езика и най-вече писателите да използват всякакви възможности в избора си на най-подходящи и според естетическите идеи на своето време най-красиви начини на изразяване. В същото време не трябва да се забравя и фактът, че това е времето, когато се открива печатарството, което спомага за по-лесното разпространение и съхранение на литературата. Тази повратна новост води сама по себе си до разнообразяване на речниковия запас с доста наименования, свързани с новата работна специалност – печатарството. Обогатяването на речниковия запас по времето на Хуманизма – т.е. от края на XV в. до първата четвърт на XVII в. е значително, като основна причина за това са разнообразните международни връзки – политически, културни, икономически. Повишава се и нивото на образованост. През този период – за разлика от хуситския период – не се счита за грешка използването на думи от чужд произход. Създават се и нови чешки думи, позволяващи по-абстрактно изразяване, например – *druh, látka, námitka, cit, důležitý, náležitý, nepřetržitý, složitý, určitý*, юридически термини *důvěrník, prostředník, důklad,* а също и думи като *bajka, živočich, pořádek.* През

този период възникват някои нови словообразователни средства, като наставката *-itý*, за латинските прилагателни на *-bilis* започва да се използва наставката *-tedlný /snesitedlný, srozumitedlný/*. Започват да се образуват глаголи, изразяващи повторяемост на *-ívati* към глаголи на *-iti* или *-eti /kráčivati/*, и глаголи от заимствани думи с наставка *-ovati /formovati/*. Възниква представката *arci*, имаща значение на засилване на смисъла, според гръцката представка *archi-*, кръстосана с немската *erz-*.

Образованието в периода на Хуманизма все повече се разширява и започва да включва основни знания от все по-голям брой дисциплини. Затова заедно с юридическата и административната терминология започва да се разширява и обогатява и икономическата, военната, медицинската терминология, тази в областта на естествознанието и на различните занаяти. Така от латинския език преминават в чешкия думи, свързани с образованието, например *akademie, autor, biblioteka, katedra, kalendář, kvadrátus*; медицински и химически названия – *arzenik, fúrie, katar, text, litera, rejstřík,* юридически и административни термини – *akta, apelací, mandát, kvartál*. От романските езици произлизат най-вече военни, търговски названия и такива, свързани с корабоплаването – *armáda, jenerál, kurýr, oficír, regiment, artilérie, lejtnant, soldát, kapitál, kvartýr, admirál.* По това време на широко разпространение се радват и много немски думи – най-вече в разговорната реч, от която много често проникват и в книжовния език. Това са многобройни занаятчийски, миньорски, военни названия и такива от ежедневието, например *fedrovat, fortel, grunt, handlovat, puntovat, fechtovat, knecht, gráf, kelner, rytmistr, šichmistr, pergmistr, havíř.*

Следващият период, наричан в Чехия следбелохорски, ограничава благоприятните условия и възможности за по-нататъшно развитие на чешкия език. В ежедневието постепенно бива изтласкан все повече от различните сфери, в които през предишни периоди добре се е реализирал. Може да се каже, че през този период в чешкия език изобщо и по-специално в неговия речников запас до голяма степен не намира отражение развитието на икономическия, политическия и културния живот в останалата част от Европа.

По времето на Великата Френска революция през 80-те и 90-те години на XVIII в. отново настъпват решаващи промени в икономическия и културния живот на чешкото общество, селското население все повече навлиза в понемчените градове.

Една от главните характеристики на започналия през последната четвърт на XVIII в. период на чешкото национално Възраждане е свързана с усилията за съживяването и възраждането на книжовния език. По-старото възрожденско поколение, водено от Йозеф Добровски, насочва своето внимание най-вече върху граматическия строеж на езика и върху принципите на словообразуването. Докато по-младото поколение, организирано от Йозеф Юнгман, се фокусира върху развитието на речниковия запас така, че да бъдат преодолени празнотите от предшестващите периоди и той да се обогати с достатъчно изразни средства. Обогатяването на чешкия речников запас, и то чрез използването на законите на чешкото словообразуване, е до голяма степен дело именно на Йозеф Юнгман и неговите съратници. Те всички работят усилено, за да изготвят богат речник на чешкия език, с който да могат да изразят най-сложните, най-точните научни мисли и понятия. Тази генерация, пишеща вече само на чешки, съсредоточава своите усилия върху литературата, философската и естетическата терминология. От съратниците на Юнгман е удачно да се споменат имената на Ант. Марек и Фр. Палацки. Те въвеждат използваните и до днес думи като:

poznatek, představa, pojem, soustava, věda, předmět, účel, záměr, výsledek, dojem, nápad, názor, rozbor, sloh, úvaha, vkus, odstín, přelud, přeměna, obliba, časopis , jednotlivý, četný, nutný, nudný, postupný, totožný, označiti, vyznačiti, uskutečniti, posouditi, rozčíliti и др. Тяхна е заслугата, че узаконяват в своите трудове как и в какъв смисъл да се използват отделните думи, как думи като *účel, záměr, cíl, stejný, totožný, nutno, dlužno* да се различават според потребностите на точното научно изразяване и мислене.

Други Юнгманови съратници, които си струва да бъдат споменати са също Ян Сватоплук Пресъл, Ян Евангелиста Пуркине и Войтех Седлачек. Те изготвят терминологията на природните науки и думи като *kyslík, dusík, kyselina, prvek, sloučenina, nerost, savec, rostlina, čtverec, trojúhelník, výkres, vteřina* и до днес са съставна част от съответната специализирана терминология и на културния речник изобщо.

Усилията на Юнгмановата генерация да приспособят чешкия речников запас към потребностите на съвременния живот биват увенчани от петтомния речник на Йозеф Юнгман Slovník česko-německý, който излиза през 1834 до 1839 г. В него е събран както по-старият речников запас, така и речниковият запас на тогавашния говорим чешки език, а също така той отразява и целенасочената работа на това поколение възрожденци в областта на поетиката.

Юнгмановият Slovník česko-německý има голямо значение не само за установяването и определянето на чешкия речников запас, но и за неговото по-нататъшно развитите. Историческите събития и процеси, започнали от края на XVIII в. – окончателното падане на феодализма и промените, настъпващи с новото капиталистическо общество, въвеждането на задължителното образование, освобождаването на селяните от феодалната зависимост, възникването на промишленото производство и икономическото развитие, въвеждането на конституцията и парламентаризма, културното развитие – всичко това оставя своя отпечатък върху езика и най-вече върху речниковия запас. Чешкият език отново навлиза в сфери, от които някога е бил отхвърлен, навлиза в политическия, икономическия живот, в образованието, науката и изкуството и частично в административния живот, разширява се сред все по-голям кръг градско население и се установява като език, способен да задоволи всички най-сложни и най-капризни изисквания на съвременното мислене, проявяващи се главно в специализираната лексика. Речниковият запас бива допълван и от двата терминологични речника: юридическия, който се появява през 1850 г. под редакцията на К. Я. Ербен, и речника на научната терминология за потребностите на висшето образование, издаден през 1853 г. под редакцията на П. Й. Шафарик. Изгражда се и терминология в новите области – техническата и музикалната и в областта на физическата култура. Отражение на тази фаза на общественото развитие в Чехия са многобройните нови или с нови значения думи, например – *továrna, výrobek, spořitelna, banka, kapitál, policie, advokát, komise, ústava, parlament, parník, lokomotiva, telefon, automobil, dalekohled, bacil, mikrob* – тук не възможно да се представи изчерпателно изброяване на думи за период от 70 години – от 1848 г. до 1918 г., но за речниковото обогатяване от това време свидетелстват и новите за тогава думи от спортна терминология на Мирослав Тирш като *klek, výmyk, obouruč, ležmo, předpažmo*. Чешкият език от това време постепенно се превръща и в език за общуване по културни, политически, философски въпроси, касаещи живота изобщо, и така речникът се обогатява и в тази посока с много думи, например – *nálada, dojem, zájem, spojenec, výhoda, rozluka, rozvod, sebevědomý, nedůvěřivý, doporučit, zařadit*.

Това е период на голям ръст на речниковия запас на чешкия език, тъй като с развитието на отделния човек и на чешкия народ като цяло, се развива и кръгът от сфери, в които чешкият език прониква. И тъй като това е период на изключително развитие на науката и техниката, то той поставя небивали изисквания и върху езика. И в този момент благодарение на заслугите на Добровски, Юнгман и на техните съратници чешкият език може да отговори на изискванията на новото време. Въпреки това и тогава остават немалко области, в които чешкият не може да навлезе – например военната терминология, парламентарният живот, дипломацията и редица промишлени отрасли.

И така, периодът след създаването на независима Чехословакия (28.X.1918 г.) донася на книжовния чешки език не само възможност да проникне в тези области, но и необходимост бързо да им предложи нужните и удобни средства за изразяване. Промяна настъпва и с това, че книжовният език посредством училищното обучение, печата, а покъсно и чрез радиото прониква и до широките слоеве на населението. Новите отношения се проявяват отново в речниковия запас и то най-вече в терминологията. С помощта на изтъкнати тогава чешки езиковеди наново се изгражда военната терминология, развитие още получават железопътната, пощенската терминологии и тази на парламентарния живот. Културният, обществеият и икономическият живот донасят все по-големи промени и новости и езикът веднага реагира на това с директно заимстване или с изцяло нови понятия.

Връзката на езика с живота на чешкото общество се проявява и в последния етап от историята на народа, разглеждан в този доклад, а именно в етапа, започващ от 1945 г. Смяната на капиталистическия строй със социалистически причинява в езика редица промени – появяват се нови думи и значения, изчезват други, които касаят институции, отношения и явления, вече изчезващи от живота на обществото като *pastouška, četník, čeledín, služka.*

Чешкият език през цялото време на своето дълго съществуване не само приема в своя речников запас чужди елементи, но и сам влияе на други езици. От него немският приема думи като *pečeť, smetana, skopec, bič, robota, dudy*. От чешкия се разпространяват много домашни наименования в областта на християнството, при възникването на градовете, занаятите, още названия на хуситски оръжия. Също и развитието на новия книжовен чешки език най-вече в областта на естествените науки и техниката дава много термини на южните славянски езици.

Така чешкият речников запас през вековете се обогатява от други езици, а също и той самият оказва влияние на други езици. Допълването на речниковия запас със заемки не го прави по-слаб и некачествен, тъй като тези чуждици не нарушават неговата своеобразност, не засягат неговия граматичен строеж и неговия основен речников фонд; не отнемат от общата разбираемост на езика, което е всъщност основен критерий при оценяване на изразните средства на даден език.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Павлов, Ив., Пирова, В. 1993: *Христоматия по стара чешка литература.* София (Pavlov, Iv., Pirova, V. 1993: Hristomatia po stara cheshka literatura. Sofia).

Čuřin, Fr., Koudela, Bř., Mátl, A. 1994: *Vývoj českého jazyka*. Praha.

Jelínek, J., Styblík, Vl. 1971: *Čtení o českém jazyku*. Praha.

Marvan, J. 2004*: Brána jazykem otvíraná*. Praha.

Kamiš, K., Dlouhý, M. 1999: *Historická čítanka z českých dějin a literatury.* Havlíčkův Brod.

АСПЕКТИ ОТ ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ЕДИН ГРЪЦКИ ТЕКСТ СЪС СЛАВЯНСКИ БУКВИ

Илиана ДЖАМБАЗОВА
Пловдивски университет "Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: fotinis35@gmail.com

ASPECTS OF THE ANALYSIS OF A GREEK TEXT WRITTEN IN CYRILLIC ALPHABET

Iliana DZHAMBAZOVA

Abstract: Church Slavonic is the liturgical language used by the Orthodox church that basically represents the theological tradition. In the collections of Ivan Vazov Public Library – Plovdiv there is a manuscript using the Church Slavonic graphic system that contains both Cyrillic and Greek religious texts. The combination of Cyrillic letters and Greek theological texts is a valuable source of information in the field of science. In the focus of phonetics some specifications in the manuscript indicate different aspects of diachronic linguistics.

Keywords: Church Slavonic; Cyrillic; graphic system; liturgical; hymnography

В книжовноезиковата съкровищница на Пловдивската народна библиотека в качеството си на историческа ценност се съхранява паметник с църковнославянска графика. По своята характерна същност и типологични особености ръкописът представлява част от тържествените богослужебни песнопения, вплели своите елементи в пластовете на духовната култура и литература.

Ръкописът, чиито размери са 11 х 8,3 см, е написан на хартия с червено и черно мастило и е подвързан с дървени корици, облечени с кожа. Проучваният екземпляр е съставен от 121 листа, чиито редове са изписани със славянски букви.

По данни на справочната бележка, оставена при самия паметник, ръкописният текст със славянски и гръцки облик присъства в сбирките на библиотечния отдел "Редки и ценни издания" от 1951 г., когато бил закупен. Според певческия канон този богослужебен ръкопис има поетична роля и изпълнява литургически функции по време на празнични дни. Каноните в църковната терминология визуализират сложна химнографска форма, посветена на определен светец или църковен празник. Всяка песен на канона се състои от ирмос, тропари и катавасии.

Като творение на религиозната поезия всички църковни песни на вечерното и утринното богослужение са писани в метрична реч и разгръщат в ритъм повествованието или историята на празнуваното събитие. Тези слова в богослужебните песни, четива и канони са вдъхновение за поетичното химнопение.

Катавасиите образуват самостоятелен жанр в празничните канони. Ирмосът в технологичен аспект е връзката, свързваща отделните песни по текст и мелодия. Тези ирмоси представят първата поетическа строфа от песните на канона, които за тържественото изпълнение се наричат катавасия (от гр. κατάβασις "слизане надолу"), защото певците при запяването им слизали от певниците в средата на храма и запявали заедно.

С приемане на християнската религия в Русия за нуждите на християнските богослужения възниква особена лингвистична формула за църковната писменост и проповед. В основата на ежедневното православно богослужение се установява изкуствено създаденият църковнославянски език, използван като литургичен език от Руската православна църква. Тази съвкупност от букви, звукове, думи и фрази остава функционално значима съставка в богослужението на редица държави с православно минало.

През XVII и XVIII в. сред българското население се разпространяват руски печатни богослужебни книги, отпечатани в Москва, Киев и Лвов. Написани на църковнославянски език, имащ силно влияние върху езика на българските ръкописи и развитието на българската книжовна култура, руските печатни църковни издания продължават да се набавят от църквите в страната дори и през XIX в.

Църковнославянският богослужебен език е катализатор на църковната култура и средство за нейното материализиране в пределите на славянската литургическа традиция. Руският книжовен език води началото си от църковнославянския превод на библейски и литургически гръцки текстове. Руската редакция на старобългарския език указва наличието на мотиви от религиозен характер. В тази трактовка на езиковите факти църквата обединява системите на културата и образованието. Славянското църковно творчество е индикатор за много процеси и техния развой в диахронен план.

В контекста на изследователската практика славянският ръкопис от Пловдивската народна библиотека е благодатен източник за специалистите по богословие. Неговите специфични черти поставят множество въпроси, чиято обосновка зависи от текстологичните и палеографските данни. В диапазона на проблематиката се включва установяване на авторството, съдържанието, датирането на хронологията, както и анализът на ръкописите в сферата на кодикологията.

От една страна, тълкуването на ръкописния текст от гледна точка на преводната наука се позовава на гръцкия оригинал, преведен на славянски, а от друга страна, се утвърждава наличието на подражание на образеца. Гръцко-византийското влияние върху литургичния език е изключително интензивно. В тази връзка славянската транслитерация предполага адаптиране на гръцкия текст със славянски букви за нуждите на духовната личност.

В структурата на текста, позициониран в религиозно-духовната сфера, се оформят следните графични особености:

1. Азбука и буквен състав

Ръкописните страници са изписани с църковнославянски букви. Славянски фонеми изпъстрят гръцкия текст за целите на богослужението. Употребата на църковнославянската графика се свързва обикновено с религиозни съображения. В своята изконна същност тази книжнина е дълбоко религиозна.

2. Видове и съчетаемост на буквите

а) **оу** в начално положение се среща като диграф (напр. **оу҃тро҃ѣ҄**), а когато е в краесловие и в средата на думата, се използва графема **ѹ**: **їѡ́нѹ**, **чѹ́да**, **гѹ́шѹ**, **вѹ́рю**;

б) характерна е употребата на гръцките букви, изразяващи съставни (двойни) звукове – **ѱ**, **ѯ**: напр. в гръцките думи **е҆кри҆ѱенъ**, **а҆нека́ли҆ѱе**, **дїаѯи́расъ**;

в) буквите **ъ** и **ь** обозначават опозицията твърдост-мекост на предходния съгласен звук, а понякога **ъ** се заменя от паерчик (ʼ): **безʼ, йзʼѡбразѝ**;

г) употреба на осмично **и** пред консонанти: **дакри́синъ**;

д) употреба на десетично **ї** пред гласни, но и пред съгласни в някои гръцки по произход думи: **кѵ̈рїе, ѷрмосъ**;

е) славянската ижица **ѵ̈** се употребява само в заемки и има звукова стойност *и*: **кѵ̈вотѹ, ѷгѵ̈петскїѧ, ѷгѵ̈птионъ**;

ж) **ѿ̈** се използва в префиксите и предлозите: **ѿ̈ крилъ**;

з) употреба на малка носовка с фонетична стойност [ʼа] в края и средата на думата: **велѣ́нїѧ, Катавасїѧ, на бг҃ожавленїѧ, сладкопѣ́нїѧ**;

и) отклонения показва лексемата **ѷгѡ̀же**, при която на мястото на очакваната омега се появява *о*.

3. Надредни (диакритични) знаци

В църковнославянските източници присъства богата система от надредни знаци, които богослужебните текстове припознават напълно. Ударенията и придиханията в ръкописа се използват регулярно. По аналогия със старогръцката ортография се наблюдава симетричност в употребата на слабото придихание, което се поставя само върху начален вокал. То не се свързва с особености в произношението. Напр. в лексемите **ѷеѝ, а҆г҃гла, Ѻтроцы, а҆ѧже, о҆бразъ**.

Графиката и състава на буквите предизвикват редица дискусии в широк историко-лингвистичен спектър. В разглеждания ръкописен текст те се възприемат като обичайно проявление на църковнославянския графичен код. Начертанията на титлата са разнообразни и са представени по съответния начин: **дш҃е, гдъ҃, бл҃гочести҃ю, Бг҃оразѹмїѧ, Бг҃ъ, бл҃гвимъ, гдѣи, мл҃ца, хр҃тово, чтнѣйшѹю**.

Началото на всяка песен се отбелязва с червено мастило. В този случай буквата съдържа определена числена стойност (**є**-пет): **Пѣ́снь ѕ҃. ѷрмосъ, пѣ́снь ѕ҃ ѷрмо҃ :.**

Преобразуването на гръцките лексикални езикови единици включва следните форми (**гре́чески**): **прой̀, о҆ги, е҆ѵ҆а҆ггр҃ѹ, патѐронъ, е҆ѳѹменъ, простагматосъ, а҆пилѝнѹ, проскинѹменъ, ѳ҆авматосъ, парѳе́нѹ, дакри́синъ, мелодїасъ, о҆ѳеосъ, фо́нисѹ, кѵ̈рїѡнъ, дикео҃, та́фосъ, деспо́тѹ, таласисъ**.

Славянските буквени съчетания представят определени промени в гръцката фонетична система. В научната литература това произношение се нарича византийско (Ройхлиново): **а҆вт҃ѹ, а҆втисъ, василе́всъ, и҆монъ, ѷнафто, ѷвлогѹменъ, пнѣ̀вмато҃, ѷвсевїа, ке, тѡ̀нъ, тѝсъ, нъ мѝласъ**.

В гръцкия текст присъстват последователно формите **οὐκεστὶνъ** и **οὐκὲστινъ**, които показват отклонения в акцентната система. В предлозите краесловното **ъ** се изпуска и се заменя от паерчик (напр. **προ᾽**). Показателни за преводните похвати са равнопоставените лексеми: **мѵ̈роно́сицы – мѵ̈рофо́ри**, **жизнодавца – ζωοδοτα**.

Сред многочислените сбирки от старопечатни и ръкописни издания на НБ "Иван Вазов" – Пловдив със своята особена структура се откроява една малка ръкописна книга с инв. № Р753, класифицирана като културен паметник от годините на XVIII – XIX в. Тази славянска ценност се характеризира с билингвално съдържание, облечено в монолингвална форма. Това позволява да се изследва функционирането на гръцкия език и обозримо отразява съвременни фонетични процеси. Феноменът на билингвите вероятно се намира в естествено съзвучие със съответната езикова обстановка в просветителските векове. Гръцкият лингвистичен код обяснимо оставя следи в условията на езиковата интерференция.

БИБЛИОГРАФИЯ

Маршева Л. И. 2009: Орфография церковнославянского языка. Теоретический очерк. Упражнения. Москва (Marsheva L. I. 2009: Orthographia tserkovnoslavyanskogo yazыka. Teoreticheskii ocherk. Uprajnenia. Moskva).

Милев, А., Михайлов, Г. 1956: Учебник по гръцки език за духовните училища. София (Milev, A., Mihaylov, G. 1956: Uchebnik po gratski ezik za duhovnite uchilishta. Sofia).

Мирчев, К. 1978: Историческа граматика на българския език. София (Mirchev, K. 1978: Istoricheska gramatika na balgarskia ezik. Sofia).

Хабургаев Г. А. 1986: Старославянский язык. Москва (Haburgaev G. A. Staroslavyanskii yazыk. Moskva).

„КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА”
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПРИТЧАТА ЗА БЛУДНИЯ СИН

Велика ГЮЛЕМЕРОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Пловдив (България)
E-mail: v_gyulemerova@abv.bg

"THE QUEEN OF KAZALAR"
IN THE LIGHT OF THE PARABLE OF THE PRODIGAL SON

Velika GYULEMEROVA

Abstract: Through the archetypal structure of the parable of the Prodigal Son this text interprets the Ivan Vazov's novel. Important for our observations is the replacement of the images of the sons with those of the both daughters and the transformation of the home after the social rejection of the father, his crowding in the periphery of the home life and the deprivation of access to the institutional life. These events have a major effect mostly on Tsonka's life and behavior. Our observations aim to show what happens to a woman in the threshold situation of transition to modern life of a teacher and artist. Despite the rejection of paternalistic power the daughter/woman is still dominated by moral sanctions of traditional patriarchal worldview which stigmatize the voice of the heart as sinful.

Keywords: Prodigal son, patriarchal worldview, sin, teacher, inheritance, woman.

Романът „Казаларската царица” на Иван Вазов е определян като социален и психологически. Съществен за нас е проблемът за консерватизма на обществото и за съпротивата срещу опита за разкрепостяване в сферата на частното битие – най-вече на жената. Както отбелязва Милена Цанева, Вазов неслучайно сам определя „Казаларската царица” като „социален роман” – „той е социален не в смисъл, че дава едно широко и многопланово изображение на обществената действителност, а в смисъл, че търси и акцентира социалните проблеми, повдигнати от личните човешки драми” (Цанева 1979: 246). Т.е. тук става въпрос за разрушаване на генерационно-поведенчески стереотип, за сблъсък на традицията с модерния мироглед. Прави впечатление изместването на фокуса при съвременната рецепция[1] на романа – той е разчетен през жанровите характеристики на любовния роман. Луко Захариев вижда в него „широко и убедително платно на любовния свят на българина”, чрез което „ставаме свидетели на разломяването на стария патриархален морал и на драмата, до която довежда това разломяване” (Вазов 1994: 5-6). Въпросът, който е логично да зададем, е до каква степен се разломява патриархалният морал, какви са ценностите,

[1] Що се отнася до това доколко е „съвременна” съвременната рецепция на романа „Казаларската царица”, трябва да отчетем като важни следните фактори: най-новото издание на романа е от 1994 г., което означава, че цели двадесет години не е преиздаван (за това съдим по отделното издание на романа), от друга страна – добре е все пак да оценим наличието на някакъв предговор към изданието, макар и той да е пределно кратък (едва две страници) и недостатъчен, за да се оцени подобаващо присъствието на текста в съвременния литературен контекст и за да можем въобще да говорим за актуален прочит на Вазовия текст (не бива да пропускаме факта, че липсата на прочит е също прочит). От предговора на Луко Захариев оставаме с впечатлението за едностранчивостта на романа, за наличието на само една проблемна сюжетна линия – любовната драма, което според нас е предпоставка за свеждането на текста до клишето на любовния роман.

които е отстоявал – дали те са конститутивни за дома на човека, или са по-скоро параван, зад който нещата изглеждат по различен начин. Питанията ни ще са насочени не толкова към любовната драма, която е важен пункт за повествованието, но не бива да се преекспонира – тя е следствие, а не причина за драмата на междуличностните взаимоотношения. Един от въпросите, вписан в романа, е има ли модерното време (ако си позволим така да назовем представения в романа свят) своите идеални пространства, своите Домове, в които би могъл да е не просто подслонен, а да се чувства свободен и сред свои в своето място този, когото – по един или друг признак на родово-патриархалното и/или библейското пряко и преносно осмисляне на правилата на Дома – припознават за грешника. Проблемът с „идеалните пространства" е далеч по-сложен, защото опира, от една страна, до „идеални", т. е. условни, нематериални, но така или иначе споделими и с други хора виждания, а от друга страна, защото предполага и двойствен залог: как у личността или у групи хора се пораждат представи, мечти, желания за Дом и как се извършва социалната дислокация, появата на различни социални групи и ценности със свои Домове в общия Дом, извън Него или върху Него, т.е. разрушавайки го. Въпросът за „идеалните пространства" ще бъде бегло засяган, а анализът ще тръгне откъм притчата.

Прочитът ни ще бъде насочен към избистрянето на архетипния скелет, удържащ наратива. Ще се опитаме да покажем как Вазов отиграва по специфичен начин притчата за Блудния син. Макар и в определени пунктове романовият сюжет да се припокрива със същностни моменти от наративния модел на притчата, в по-голямата си част текстът моделира един принципно противоположен свят. Не бива да пропускаме факта, че в притчата няма йерархия на авторитети, няма институционални разслоения и недоимък на дома, за да се търси прехраната извън него. Фундаменталното различие, което предлага романът, е подмяната на образите на синовете с тези на двете дъщери. Жената по традиция се възприема като поддаваща се на съблазънта на изкушението, тя е „изначално" свързана с греха и падението, респективно – с блудността, разбирана като физическа и морално-религиозна изгубеност. Що се отнася до аналогията с притчата за Блудния син, където един от централните проблеми, поставян в интерпретациите на притчата, е този за същността на наследството и потъпкването на конвенциите, свързани с унаследяването, то неизбежно трябва да отбележим, че в системата на мислене, представена в Библията, жените не са част от йерархията на унаследяването. Напускането на дома, както във връзка с притчата за Блудния син, така и в чисто битов план, може да се мисли като порив за постигане на познание. Като анализира притчата за Блудния син, св. Григорий Палама (Мандзаридис 2009) отбелязва, че именно умът трябва да се има предвид под имуществото, което по-младият син взел от баща си и го пропилял. Разчитането на наследството в алегоричен план пасва на изобразената ситуация във Вазовия роман. Цонка напуска бащиния дом, без да иска наследство – мислено в неговите материални измерения, но изначално носи със себе си повелите и ценностите на дома, които, и в буквален, и в сивмоличен аспект, са най-същностното наследство. Тя тръгва към търсенето на самата себе си като някой друг, защото е повярвала на сърцето си (влюбила се е) и така е пренебрегнала гласа на разума (нравствения закон). Драмата на героинята е именно в лутането, изгубеността между порива на сърцето и повелята на морала. Копнежът по завръщане в лоното на дома и семейството е не победа, условно казано, на разума над сърцето, а постигане на познание за пошлостта и безскрупулността на света.

Приема се, че жените съществуват най-вече чрез и в семейството си, изпълнявайки своите традиционни роли. Любопитно е обаче какво се случва именно в прагова ситуация, т.е. в ситуация, при която традиционни (в това число и патриархални) и модерни идеи и институции се пресичат. Актът на излизането на жената из широкия свят не е присъщ на патриархалния свят, но модерната държава (и в частност учителската институция в следосвобожденска България) предполага това излизане и заедно с него не само символичното, но и практическото заставане на жената в ролята на учителя: една позиция, която в патриархалността е само за мъжете. От друга страна, Цонка от учителка става артистка, т.е. „изгубеността" ѝ сякаш се задълбочава през погледа на „манталитета на времето".

Притчата за Блудния син включва три ключови фигури – тези на бащата и двамата братя, и три значещи пространства – домът, пътят и „далечната страна". Освен Милка и Цонка семейството има още двама синове и три дъщери. Присъствието им в сюжета не нарушава структурата на притчата – то илюстрира по-скоро тежкото социално-икономическо битие на семейството. Образът на бащата Георги Хрусанов е представен чрез целия идеологически стълб от значения, наслагващи се около представата за опълченеца в Освободителната война. Възгледите му за ценностно и справедливо се конфронтират с новите способи за справяне и адаптация в сложната йерархия на подчинението в чиновническата каста. Той е неадекватен спрямо ситуацията, белязан със знака на негацията и сприхавостта. Неслучилата се ценностна трансформация[2] в динамичното романово време става причина за отчисляването на героя от поста му. Упованието в идеали му носи нещастие. Проблемът е, че така, както е изобразен, той не е авторефлексивен тип. В един пробиблейски в ценностно отношение свят би трябвало да бъде не Йов, разбира се, но все пак страдащ заради почтеността си. По подобие на старозаветния персонаж Георги Хрусанов сляпо вярва, че добродетелта винаги се награждава, а порокът винаги се наказва. Тези идеалистични вярвания стават причина за неуспеха на голяма част от персонажите в романа. Отпадането от социалната йерархия и принудителното пенсиониране са знаци не само за социалното му отхвърляне от обществото, за изтласкването му в периферията на социалния живот, но и белег за неспособност да бъде интегриращ център за семейството. Многократно в текста се споменава за страха от бащата и въпреки това неговите повели се нарушават систематично. Смисълът на притчата се открива не в безропотното съгласяване с отеца, а в способността за покаяние и завръщане обратно в дома. Социалното бламиране на бащата рефлектира върху децата. Милка и Цонка поемат част от бремето на семейството. Причината за напускането на дома от Цонка се открива именно в икономическата принуда. Изтъква се дори, че тя му е пращала част от „платката си", а Милка дава частни уроци. Със своето поведение бащата сам става причина за напускането на дома. Присъствието му в дома се реализира единствено чрез псевдовластното патерналистично слово. Майката също е пасивен образ, чието бездействие е оправдано чрез болестта й. Милка поема част от

[2] Т. нар. от нас „ценностна трансформация" трябва да се мисли преди всичко в режима на негацията. В случая не става въпрос за „несправяне" поради неквалифицираност, а преди всичко за преобръщане на ценностната парадигма на обществото. Т.е. образът на Георги Хрусанов може да се мисли през обектива на „светеца", на „неудобния", чието вписване в обстановката е невъзможно именно поради факта, че неговото присъствие я проблематизира отвътре, като екстремизира контрастите между справедливостта, коректността и измамата, глупостта и корупцията. Уволнението е начинът за справяне на модерния институционален апарат с гласа на миналото и съвестта.

функционално разпознаваемите черти, същностни не само за майката, но и за бащата. Тази специфична абдикация от бащинската позиция и прехвърлянето на задълженията върху по-голямата дъщеря се открива и в неартикулирания отказ на бащата да отиде сам при по-малката си дъщеря, когато разбира, че тя се е омъжила без неговото знание и благословия. Конкретният повод за пътуването е не своеволието на Цонка и нарушаването на ритуала на женитбата, а получаването на наследство. Милка е ключова фигура в семейство Хрусанови. В романа си Вазов изхожда от обичайната практика мъж да говори с мъж, жена с жена. Съответно – виновницата сестра иска да бъде разбрана от сестра си. Именно чрез нейното разбиране тя би могла повторно да се интегрира в дома, да се впише в сферата на „домашността" посредством жените в дома. За разлика от възрастния брат в притчата, който е безропотен изпълнител на бащината повеля, поради което при завръщането на Блудния син се чувства ощетен, Милка[3] е спасителната сламка, чрез която Цонка се стреми да измоли индулгенция за греха си.

Нека да спрем вниманието си върху характера и поведението на малката дъщеря Цонка. Повествователят акцентира върху нейната детска наивност, вятърничавост, сантименталност. За разлика от притчовия персонаж тя е разпозната като своя, близка в чуждото пространство. „Чуждата страна" от притчата в романа е трансформирана в своята огледална другост. Селото е представено като пространство на индустриален кипеж и природна красота – Вазов рисува картина на идеалния пейзаж (locus amoenus[4]). На фона на природната хармония и божествена простота на битието се проектира греховността на съгрешилата. Казалар се превръща за героинята в нещо повече от място на работа, то е идеално пространство, изместващо дори дома. Романовото повествование обаче не би могло да съществува без повратна точка, без кризисен момент, който да провокира действието. Селото имплицира в себе си спомена за Райското битие преди грехопадението и изгонването на съгрешилите. Разглеждан по този начин, образът на Цонка би могъл да бъде разпознат като вариация на мотива за грехопадението. В този смисъл условно можем да я наричаме Казаларската Ева. Съвършенството и хармонията, постигнати от младата учителка, са разрушени с попадането ѝ под влиянието на изкусителя Трайчев. Във Вазовия вариант на мотива не мъжът е подлъган да пожелае забранения плод от жената. Трайчев е измамникът, успешно манипулиращ влюбената в него девойка, познаващ обществения санкциониращ глас и владеещ способите за неговото заглушаване. Блудната дъщеря постига познанието за човешката жестокост и коравосърдечие посредством мрежите

[3] Не бива да подценяваме факта, че Милка е почти толкова „блудна" колкото и сестра си Цонка по отношение на избора си на съпруг. Тя също не се съветва с баща си и не моли за позволение и благословия. Освен това (както е и в притчата) тя като по-голяма не е надарена с повече житейско познание или мъдрост, а единственото ѝ „предимство" е възрастовата дистанция, която не я дарява със специфични прерогативи. Важно оразличаване спрямо притчата, което трябва да направим е, че в нея въпросът за избора на брачен партньор не се проблематизира по никакъв начин.

[4] „Куповете гъстолиствѐн орешак и трепетливи брястове правеха вече голяма сянка по покосената трева; върбите висяха замислени над пойната речка; птичи песни и звукове из клонаците оживяваха самотията на **идилическата тая местност**. Сребърни облачета, багрени със злато и румянец от заходящето слънце, се реeха тихо по синето небе. Тук душата се чувстваше покойна и доволна. Едно стадо на оня край хрупваше тревицата, като пъплеше лениво насам, предчувствало часа да се прибере в селото. Овчарчето, излегнато там, свиреше с кавалче. Милка и Цонка отидоха и седнаха под един орех." (с. 61) (б. м. – В. Г.) Всички цитати от романа са по: Вазов, Иван. Събрани съчинения. Т. XV. София: Български писател, 1978. Всички страници ще бъдат отбелязвани в скоби с арабски цифри непосредствено след цитата.

на своя изкусител. Учителката Цонка влиза в ролята на ученичка[5]. Тя трябва да извърви тръниливия път на познанието.

Тук е мястото да се върнем към питането, което поставихме в началото на този текст – има ли идеални пространства-Домове, в които човек безпроблемно да намира хармония със себе си и другите, в които да не трябва непрестанно да се себе/доказва и защитава? Така погледнато дори Казалар не е подслон за съгрешилата. Дори там, където тя е обичана и ценена, обществото се оказва жестоко и коравосърдечно. Толерира се добре прикритият грях пред разкаянието и мъката на съгрешилата. Това е знак за относителността на „домовете", за тяхната псевдоморалистичност и за човешката склонност към осъждане. Човекът спира да се мисли като човек отвъд институционалното си битие. В разрива между социалната позиция, идеализирания образ и биографичната тайна, разкриваща разблудното битие на героинята, се корени неприемането на Цонка от споделящите потайното знание. Биографията се оказва властен дискурс, който е опасен само за жертвата, припозната за блудница от обществото. Милена Цанева изтъква, че Вазов „твърде убедително показва, че за близките на Цонка всъщност най-големият проблем се оказва не дори толкова нейното незаконно съжителство с Трайчев (което в края на краищата би могло и да се поприкрие), колкото нейното появяване в столицата в ролята на актриса. Появяване, равносилно на самопризнание, че е паднала жена. Това най-вече не може да ѝ прости нейният безукорно честен баща" (Цанева 1979: 248). Т.е. романът скрито прокарва идеята за цялостната греховност на обществото, готово да си затвори очите за моралното падение на една излъгана жена и публично да я унижи, да я накара да замлъкне чрез властовите способи за репресия, но да не и прости и безкомпромисно да я заклейми, ако тя си позволи да бъде публична личност. Не е случайна и символиката на ролята – образът на Дездемона се свързва с любовта и с мъжките интриги. Цонка, както и Дездемона, избира мъж в живота си без позволението и благословията на баща си. В този избор се включва не само Трайчев, но и законният ѝ съпруг Денков. „Бащата" в тези времена имплицира и писаната, и неписаната норма: моралното се оглежда и в ритуалното.

Причина за падението на Цонка (в гл. т. на поп Деян) става любовта ѝ към Трайчев. Романовият дискурс (чрез думите на Бранков) явно назовава единствено прелюбодееца Трайчев като Блуден син. Също както ѝ Цонка, той е чужд в Казалар и в София, но е удобно вписващ се в социалното пространство. За разлика от притчовия син-прахосник, Трайчев умело лавира в йерархията на столичния хайлайф и вместо да пропилява състоянието си (за него се казва, че има беден произход) успешно се домогва до висок държавен пост и богата зестра. Блудният превръща жените в своя живот в блудници. В началото на своето познанство социалният статут на Трайчев и Цонка е равен – и двамата са чужди в чуждото пространство, далеч от семейството и неговите повели, но генералното оразличаване се открива в духовната неспасяемост на прелюбодееца, в убогостта му и липсата на рефлекс за самооценка в сферата на етическото. Затова и отец Деян оправдава падението на съгрешилата с думите: „Тя много е любила, затова много ще ѝ се прости!" (с. 141), което е реми-

[5] Според С. Аверинцев „... светът във времето и пространството е поставен под знака на школата. Времето, и при това както историческото време, така и биографичното време на отделния човешки живот има смисъл дотолкова, доколкото това е време за педагогическо превъзпитание на човека". Неслучайно и ключовата дума, която би могла да бъде изнесена като квинтесенция на притчата, е „метаноя" – покаяние, която буквално се превежда като „промяна на ума" (Аверинцев 2000: 352).

нисценция към Йоан (8: 2-11). Паралелно с това той е наясно, че грехът на Цонка е провокиран от действията на Трайчев и че ако някой трябва да понесе обществената морална и религиозна санкция, това трябва да е той. Защото според Божия закон и мъжът е наравно виновен. Опрощаващото слово на поп Деян амбивалентно разпознава девойката като грешница, но паралелно с това опрощава греха й, припознавайки я като своя дъщеря: „Ти пак ще ми бъдеш дъщеря!" (с. 141). Думите на духовника могат да бъдат интерпретирани и чрез идеята за „новото синовство, придобито чрез покаяние и прошка, и първоначалното синовство, с което злоупотребили първородителите в Едем" (Йорданова 2013: 33). Страданието на Цонка е рефлекс спрямо проектираната санкционираща сила на общественото порицание към нарушилата нормите на поведение. В този смисъл опрощението, което получава, не е знак за разкаяние, съответно – да се говори за ново синовство в случая е неуместно. Блудната все още не се е завърнала в лоното на вярата. Цонка многократно заявява страха от баща си, но моли за прошка сестра си и майка си. Този факт не бива да бъде приеман без усъмняване. В основата на неспособността на блудната дъщеря да се яви пред бащата стои не само страхът от авторитета му като родител, но също така и срамът. Срамът е лично преживяване – афект, емоция, но винаги се свързва с външна личност спрямо извършителя на действието. Цонка изпитва срам от баща си, защото го уважава и знае, че постъпката ѝ ще го нарани. Аверинцев изтъква, че в някои старозаветни сентенции страхът и надеждата дори на чисто словесно равнище са дадени почти в тъждество, понеже те са „две различни названия за едно и също нещо: за заинтересоваността" (Аверинцев 2000: 211). Страхът и надеждата са осмислени като път към спасението на съгрешилите: „Със страх и трепет вършете вашето спасение" (Посл. до Филипяни 2: 12). Комуникацията сестра – сестра и дъщеря – майка е по-скоро на една плоскост и по отношение на връзките вътре в семейството, и по отношение на пола. Това не означава, че Цонка не търси именно прошката на бащата. Майката и сестрата са „мостът", „подстъпът" към осъществяването на срещата-покаяние, молба за опрощение. В общия (и общностния) план бащата е вписан в патерналистичния модел: срамът и прошката в този смисъл са продукт на Бащата.

Опитът за самоубийство и артистичната кариера биха могли да се разчетат като символична смърт и възкресение на блудната дъщеря. Настояваме да я наричаме не просто блудна, а блудна *дъщеря*, насочвайки вниманието върху неразкъсаната връзка със семейството. Както твърди Хенри Нувен, по-малкият син осъзнава, че е изгубил синовното си достойнство, но от друга страна – самото усещане за изгубено достойнство му показва, че той е син на баща си, като надарен с достойнства, които могат да се изгубят (Нувен 2002: 60). В момента на тотална изолация от обществото и екстремизирано усещане за изгубеност Цонка се чувства най-свързана със своите. Бащата в „Казаларската царица" е видян единствено през очите на другите персонажи, той е лишен от цялостно изграждане като образ (но да не забравяме, че от „всеки ъгъл" наднича Бащата на традицията, нормата, инструктивизма, задал определящите оценъчни и поведенчески модели). Както забелязва Нувен, „духовното отчество няма нищо общо с властта и с управлението, то е милосърдно отцовство" (Нувен 2002: 151-152). В романа Георги Хрусанов е лишен от възможността да прояви любовта и милосърдието си към блудната си дъщеря, той е белязан с клеймото на статичността. Но Бащата (като идеална фигура, като инструктивна решетка) всъщност действа: и като Чакал/ов, и като Деян (= действие), и като ред други персонажи, и като надзиращ Цонка „отвътре".

Романът говори за Цонка по-скоро като за жертва, отколкото като за грешница. Измамата, на която става жертва, е осъзната, доброволно приета с надеждата да влезе в даден момент в рамките на порядъчността – такава, каквато се разбира от „гласа на дедите". Интересна възможност за интерпретация на съгрешилата е именно осмислянето ѝ като жертва на колективната агресия на обществото, което, изобличавайки я като блудница, се опитва да прикрие собствената си греховност. По подобие на Блудния син, който се разкайва пред небето и пред баща си, Цонка изповядва греха си в писмо, но не до бащата, а адресирано до голямата си сестра: „...защото, како, аз *безбожно* лъгах и *тебе*, и нашите, и света, че съм законна жена на Трайчева." (с. 212) (к.м. – В. Г.). Курсивираните думи подчертават отцепването от религиозната норма на поведение, осъзнаването на дълбинния смисъл на грехопадението първо пред Бог; втората маркирана лексема акцентира не върху изместването на почитта вътре в семейната общност, а възможност за достигане до бащата. Бащата в притчата излиза и посреща завръщащия се син още на пътя, в романа на Вазов Милка отива в хотела, за да прости на сестра си и да я прикани да се завърне. В „Казаларската царица" срещата между бащата и дъщерята е невъзможна. В притчата Бащата може да накаже, но проблемът е, че трябва да накаже любимия си Син (Кротов). Тук, подразбирайки алегоричните препратки (Бащата като Бог Отец; Сина като всеобемащ образ на човешкия род), осъзнаваме готовността, с която бащата дава прошка, тъй като според ортодоксалната пропедевтика спасението стои в основата на човешката екзистенция. Георги Хрусанов не е представен като религиозен човек, неговият опит да наложи ред в дома се основава не на християнските добродетели, а на строгата патриархалност на една отминала епоха. Бащината клетва сбъдва могъщ заклинателен дискурс, дисквалифициращ дъщерята от родовата генеалогия: „Тя е проклета от мене. Аз нямам дъщеря Цона" (с. 253). За да сбъдне в действителност символично проектираната смърт, авторът използва похвати на сензационния роман, залагащ на неочаквани обрати. Оздравяването на Цонка след смъртоносния изстрел е осмислено като възкресение за нов живот.

„Казаларската царица" е текст, който успява да проиграе по различен начин притчата за Блудния син. Тук идиличното сбъдване на хармоничното заедноживеене е желано, търсено, но непостижимо, защото според текста няма идеални домове. Идеалността на пространството е параван на убогостта и низостта на човешките пориви. Завръщането на блудната в дома е невъзможно, защото домът е белязан от знака на хромостта, на несъстоятелността. То е видяно като осъществимо единствено чрез смъртта на бащата. В този смисъл смъртта на духовно закостенелия, неспособен да прости, отключва пътя по безпроблемното завръщане на духовно възродения. Но този дом вече не е същият, а друг. Роднят баща е проклел и непростил, но се появява друга фигура – контрапункт на Трайчев и на непрощаващия баща. Това е образът на Денков –учител и творец, свързан чрез театъра като модерна институция с „новото" време, противопоставящо се на старите порядки и морал. Женихът Ден/ков (равнозначно на нов ден, нов живот и в духовен, и в социален апсект) опрощава греха на своята невеста. Сватбата е същинското пре/образяване на съгрешилата. Денков също може да се мисли през призмата на блудността, защото, игнорирайки санкциониращия „глас на дедите", свързва живота си с разпътната учителка. Като законна съпруга на Денков Цонка се връща към конвенциите на общностното живеене и морал, но не в границите на своя дом, а далеч от столичния шум и интриги, помнещи и припомнящи грехопадението на девойката. Това е завръщане в Дома,

видян в неговата огледална другост – домът на отпадналите и заклеймените от статуквото, наложено от властния дискурс на предците. В него все още се долавя страхът от конвенциите на миналото, но въпреки това доминира свободата на волята и поривите на любовта на пропадналите и възродените. „Казаларската царица" на Иван Вазов е не просто роман отиграващ сюжета „прелъстена и изоставена", това е роман, проблематизиращ в дълбочина поведенчески и поколенчески стереотипи в праговата ситуация на прехода към модерното време след Освобождението.

Библиография

Аверинцев, Сергей 2000: Ранновизантийската литература. Изд. Тавор. Прев. Ев. Трендафилова, с. 212 и с. 352 (Averincev, Sergei 2000: Rannovizantiyskata literatura. Izd. Tavor. Prev. Ev. Trendafilova, s. 211 i s. 352).

Вазов, Иван 1978: Събрани съчинения. Т. XV. София: Български писател (Vazov, Ivan 1978: Sabrani sachineniya. T. XV. Sofia: Balgarski pisatel).

Захариев, Луко 1994: Най-хубавият любовен роман. – В: Вазов, Иван. Казаларската царица. София: ИК Стрелец, с. 5-6 (Zahariev, Luko. 1994: Nai-hubaviyat lyuboven roman. –V: Vazov, Ivan. Kazalarskata tsaritsa. Sofia: IK Strelets, s. 5-6).

Йорданова, Галя 2013: Кратък наръчник по християнска етика. Ч. I. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, с. 33. Цит. по: http://shu.bg/tadmin/upload/storage/587.pdf [налично към 29.05.2014]. (Yordanova, Galya 2013: Kratak narachnik po hristiyanska etika. Ch. I. Shumen: UI Episkop Konstantin Preslavski, s. 33. Web 29.05.2014 http://shu.bg/tadmin/upload/storage/587.pdf).

Кротов, Яков. Согласование Евангелий. Цит. по: http://krotov.info/yakov/essai_vera/ev_lk/lk_15_11.html [Теглено на 23.11.2013] (Krotov, Yakov. Soglasovanie Evangeliy). Web. 23.11.2013 {http://krotov.info/yakov/essai_vera/ev_lk/lk_15_11.html}

Мандзаридис, Георгиос. Пътят към съвършенството според свети Григорий Палама. Цит. по: http://www.pravoslavie.bg/Човек/Пътят-към-съвършенството-според-свети-Григорий-Палама [Публ. на 06.11.2009г.], [Цит. на 23.08.2014г.] (Mandzaridis, Georgios. Patyat kam savarshenstvoto spored sveti Grigoriy Palama). 6.11.2009, Web. 23.08.2014 {http://www.pravoslavie.bg/Човек/Пътят-към-съвършенството-според-свети-Григорий-Палама}

Нувен, Хенри 2002: Возвращение блудного сына. М.: ББИ, с. 60. Цит. по: http://krotov.info/library/14_n/uv/en_03.htm [теглено на 23.11.2013 г.] (Nuven, Henri 2002: Vozvrashtenie bludnogo suina. M.: BBI, s. 60.) Web. 23.11.2013 {http://krotov.info/library/14_n/uv/en_03.htm}

Цанева, Милена 1979: Последният роман на Вазов от съвременния живот. –В: В търсене на героя. Иван Вазов на прелома между две епохи. София: Народна просвета, с. 246 (Tsaneva, Milena 1979: Posledniyat roman na Vazov ot savremenniya zhivot. – V: V tarsene na geroya. Ivan Vazov na preloma mezhdu dve epohi. Sofia: Narodna prosveta, s. 246).

РУМЪНСКИТЕ АВАНГАРДНИ ТЕЧЕНИЯ

Каталина Пую
Букурещки университет, Букурещ (Румъния)
E-mail: katalinapuiu@yahoo.com

THE ROMANIAN AVANT-GARDE MOVEMENTS

Katalina PUYU

Abstract: After World War One, the Avant-garde reaches Romania too. During this period the literary life is developing simultaneously with the European aesthetic transformations and is submitting to the same laws, trying to escape the influence of traditionalism. The Romanian Avant-garde reflects the real social and cultural situation of that time and totalizes the majority of the revolutionary currents from Expressionism and Futurism to Dadaism, Surrealism.

Keywords: Avant-garde, Rumanian literature, Dadaism, Surrealism, Expressionism, Futurism

Всичко започва през 20-те години на XX век. Това е време на раждане на нова чувствителност, на нов начин на писане, на нова литература. Обстановката след войната поражда чувство за безсмислие, усещане за разруха и негативизъм. Писатели, художници, архитекти се опитват да се изразяват по впечатляващ начин, да търсят нелогичното, неразумното. Авангардното явление се появява като желание да промени основно начина на писане, като антагонична категория, новото срещу старото.

В Западна Европа авангардизмът се обявява за враг на остарелите форми, на традицията. Маринети в Първия манифест на футуризма иска опожаряване на библиотеките, наводняване на музеите, събаряне на почитаните градове. Андре Бретон във Втория манифест на сюрреализма изповядва разрушаване на идеята за ***семейство, родина, религия***. Сюрреалистите известяват:

„Ние нямаме нищо общо с литературата. Сюрреализмът не е нов начин на изразяване, или по-лесен, нито поне метафизи на поезията, той е начин на тотално освобождавене на Духа.“ (в мой превод) (Morar 2003: 35) В есето *Новият стил*, което излиза през 1926 г., Лучиан Блага представя на читателите ***модерното изкуство***.

Още в началото, ще отбележим, че румънският и българският литературен живот не се развиват отстрани, извън европейските естетически търсения. В Румъния, по-консервативна и трибутарна на традиционализма, официалният момент на авангардизма е 1922 г., когато художникът архитект Марчел Янку (завърнал се от Швейцария и Германия, където експериментира дадаизма и конструктивизма) създава в Букурещ заедно с Йон Виня списание *Contimporanul* (*Съвременник*), „орган на румънския конструктивизъм“, както пише на корицата. Но преди 1922 г. има и други моменти, когато румънската интелигенция поддържа контакти с европейския авангардизъм. През 1909 г. в град Крайова редакторът на сп. *Democrația* (*Демоцрация*), Михаил Дръгънеску, публикува манифеста на Маринети в същия ден, в който е публикуван в сп. *Le Figaro*. Три години по-късно, 1912 г., група млади поети – Тристан Цара, Адриан Маниу, Йон Виня, Емил Исак – отрича конвенциите на романтизма и на символизма и провъзгласява авангардизма за ***новото изкуство*** в сп. *Simbolul* (*Символ*).

Писателите невинаги си дават достатъчно време да осмислят новото течение, поради този факт списанията имат еклектичен характер, различни художествени насоки, понякога антагонични. Така, сп. *Contimporanul* се нарича „списание на румънския конструктивизъм“, но там пишат автори, които кокетират и с други авангардни направления: Йон Виня, Иларие Воронка, Стефан Рол. Списанието е най-дълголетната авангардна публикация (1922 – 1934) в сравнение с други, които излизат или само в един брой – сп. *75 H.P. (75 X.П.)* – 1924 г., или само една година – сп. *Integral* (*Интеграл*), 1924 – 1925 г.; *Punct* (*Точка*), 1924 – 1925 г. Те имат хибридна тематика. Например, сп. *Punct* експлоатира футуристично-конструктивистични настроения, сп. *Unu* (*Едно*) съчетава дадаистични, футуристични и сюрреалистични елементи. Сп. *Contimporanul* посвещава специални броеве на различни авангардни течения, например последният брой е посветен на сюрреализма. Но този еклектизъм не е специфичен само за румънската литература. В България сп. *Златорог* публикува статии на експресионизма, дадаистичния манифест на Кирил Кръстев, футуристичния манифест *Витрините* на същия Кирил Кръстев.

От значение е и това, че почти всички автори са и теоретици на течението. Текстовете на Тристан Цара, Йон Виня, Иларие Воронка провъзгласяват и аргументират принципите на новото изкуство. В същото време писателите предоставят на публиката изключителни художествени текстове.

Друга характерна черта е разпространяване на новите естетики чрез директни контакти на самите писатели, художници, скулптори с представителите на европейския авангардизъм. Сп. *Contimporanul,* започвайки с 1928 г., организира пет изложби на съвременното изкуство, където участват едни от най-важните имена на европейския авангардизъм. Сп. *Poezia – rassegna internationale* (бр. 7-8-9/1909 г., Милано, на футуриста Маринети) публикува два сонета на Александру Мачедонски заедно с текстове на Густаве Кан, Емил Верхарн, Дануцио. Сътруничат в сп. *Die Aktion* Гео Милев, Марчел Янку, Артур Сегал, Макси Теуш. През 1922 г. Йон Виня се намира в Дюселдорф на Първия конгрес на конструктивизма. 1930 г. Маринети посещава Румъния, година по-късно и България. Рецепцията на Маринети в двете страни (1922 г.) показва готовността за асимилиране на новите направления.

Румънският авангардизъм има национални черти, той не е огледално копие на неговите източници. Теренът за ***новото изкуство*** е подготвен още преди години. В Румъния предшественик на авангарда, по-точно на дадаизма, този, който е имал основно вляние върху румънската поетика на авангарда, е Урмуз. Той е първият, който има съзнание за промяна на литературния изказ. Ето как разбира нуждата от новото светоусещане:

„Един ден, без да му съобщи на Алгази, Грумер взе количката и тръгна самсамичък да търси кърпи и ашици, но на връщане намери случайно няколко трохи от поема. Престори се болен, и под юргана, ги изяде сам, скришом... Алгази, подушвайки го, влезе след него да му чете лек морал, но ужасен, забеляза в стомаха на Грумер, че всичко качествено останало в литературата беше консумирано и смляно […]. Грумер, победен, реши да върне изядената литература.“ (Mincu 1999: 19)

В стиховете си използва алогични, абсурдни рими, съчетава термини въз основа на повърхностни отношения. Представяме по-долу фрагмент от предавангардна проза:

Някакви летописци
Нямали шалвари
И помолили Рапапорт
Да им даде паспорт
Рапапорт миличкият
Играел карамбол
Не знаел, че Аристотел
Не бил виждал остропел
„Галилеу! О Галилеу!
Викал той непрестанно
Не дърпай ушите
На твоите стари обувки
Галилеу извадил синтез
От френски редингот
И възкликнал:“Sarafoff
Използвай един картоф!“
ПОУКАТА
Пеликанът или бабица[1] (в мой превод)

(Mincu 1999: 74)

Не всички авангардни движения са намерили отглас в Румъния. В литературата присъстват сюрреализмът, дадаизмът, експресионизмът, конструктивизмът и футуризмът.

В Румъния **сюрреализмът** представлява върховата точка на авангардизма, най-дълголетното, с най-силно влияние върху модерната и постмодерната литература. Има два етапа: първият етап обхваща групата около сп. *Contimporanul* и е обвързан с имената на Йон Виня, на Иларие Воронка, на Саша Пана. Списанието посвещава кн. 66/1926 на сюрреализма. На корицата е портрет на Андре Бретон, има интервюта на Бретон, на Пере, на Пол Елюар, на Макс Ернст. И други списания – *Punct, 75 H.P., Integral, Unu* – печатат сюрреалистични текстове. Но румънският читател се запознава още през 1925 г. с новата естетика, когато *Contimporanul* публикува Декларацията на френския сюрреалист Андре Бретон. Сюрреалистите обявяват: „Вярвам в чудото на празните думи. Вярвам в абсурда. Вярвам в естетическите хоризонти, готови за анализ. Вярвам в мечти“. Те избират абсурда не само на равнището на езика, а и на действията. Поетът Урмуз, предшественик на авангарда, ще се самоубие, безплатен жест по модела на Жак Ваше.

Вторият етап обхваща периода след Втората световна война, когато румънският сюрреализъм се развива в пълната си красота. Между 1945 – 1947 г. млади ентусиасти формират кръга на румънските сюрреалисти. Джелу Наум, Долфи Трост, Герасим Лука, Вирджил Иерунка пишат теоретични статии, манифести, лирика, проза, есета. Даже списанията излизат на френски език (*Infra-Noir, Edition de l`Oubli*), за да се четат и да са одобрени от френските колеги. През 1947 г. групата изчезва по политически причини и отстъпва мястото на социалистическия реализъм.

През 70-те г. сюрреалистите се групират отново и са познати като *Онирищи.* Думитру Цепенеаг, Леонид Димов, Винтила Ивънчану, Емил Брумару продължават

[1] *Бабица* е нар. форма на думата пеликан.

похватите на предшествениците. А през 80-те г. постмодермизмът ще се декларира за техен наследник.

В Румъния **Футуризмът** е по-слабо оформен. Въпреки че Първият манифест на Маринети ще бъде публикуван в същото време с появата му в *Le Figaro*, футуризмът е течение трудно за асимилиране в нашата страна. „Ние трябва да си опознаем нашите прадеди, от които на италианците им е омръзнало“, (...) „нямаме музеи за наводняване, нито библиотеки за опожаряване“ (Morar 2005: 123) – обявява Михаил Драганеску, редактор на крайовското списание *Democrația* и пръв преводач на манифеста на Маринети. Списания, които печатат футуристични текстове, са *Punct, 75 H.P., Integral* (кн. 12/1927 посещава на Маринети специален номер). Иларие Voronka, Стефан Рол, Виктор Браунер, Михаил Косма, Йон Виня творят във футуристичен стил.

В Румъния няма отделно **експресионистично** направление със заявена програма и собствено списание. Но румънските писатели поддържат връзка със Западна Европа, сп. *Contimporanul* рецензира всички номера на сп. *Der Sturm*. Две са групите около експресионистичното направление – около сп. *Gândirea* (Лучиан Блага, Александру Маниу) и литературния кръг *Iconar* (Мирча Стреинул, Траян Келариу)[2]. Списанията *Contimporanul, Punct* публикуват експресионистични поеми на Йон Виня, Йон Барбу, Скарлат Калимаки, автори, кокетиращи с новото направление. Мнозина поети, които публикуват по-късно в списание *Contimporanul* (Йон Винеа, Йон Барбу, Скарлат Калимаки), кокетират известно време с това течение.

Интересът към експресионистични естетики ще се прояви не само в литературата. В сп. *Der Sturm* присъстват със своите рисунки Марчел Ианку, Матис Теуш, Артур Сегал. Скулпторите Константин Брънкуш и Милица Петрашку в първия етап на творчеството си ще използват експресионистичните формули. Ето как изглежда експресионистичната поема *Loc* (*Място*) на С. Калимаки, написана под влияние на известната картина на Едвард Мунх *Викът*:

Село

+ кръстове +
Имена изписани
Село и тишина

Зима

Вълна от сняг
Нито едно име
Викове кръв
Тежка тишина
Никакво село
Безкрайна вечност:
СМЪРТ. (в мой превод)

(Калимаки, *Contimporanul*, бр. 46/1924)

[2] Гъндиристите и иконарите се ориентират политически към дясната екстрема, а писателите около *Contimporanul* към лявата.

Когато в Румъния излиза списанието *Contimporanul*, европейският **дадаизъм** вече си е изчерпил формулите. Течението има по-обширно разпространение. Но всичко започва през 1916 г. в Цюрих, когато румънецът Тристан Цара заедно с Марчел Янку и Артур Сегал създават движението, използвайки следната формула: „Вземете вестник, вземете ножици, изберете статия, изрежете я, изрежете всяка дума, сложете ги в торбичка и разклатете“ (Morar 2005: 135). По-късно той ръководи движението в Париж заедно с бъдещи сюрреалисти (Андре Бретон, Пол Елюар, Луи Арагон), но не прави дадаизъм в Румъния. Най-голям почитател и писател дадаист е Саша Пана, който провокира със своята поетика нормите на езика: „ Моята душа е зидар, връщайки се от работа / Спомен с миризма на бяла аптека / Кажи ми, стара прислужнице, какво е „ имало едно време“ / И , ти, братовчедке, потърси ми вниманието / на куково лято.“ (Morar 2005: 137).

Направлението няма литературна програма, отделно списание, манифести, но списанията *75 H.P., Punct, Integral* печатат дадаистични текстове. Изследователите смятат, че „едно такова радикално движение нямаше как да има успех в Румъния“ (Morar 2005: 143). Наистина, румънските дадаисти не искат да се конституират в школа, да имат програма, манифести и т.н. Единственото желание е да освободят изкуството и живота от тиранията на догми и конвенции.

През 1922 г. Андре Бретон организира в Париж *Congres internationalpour la determination des directives et la defence de l`Esprit moderne*. Там той влиза в полемика с Тристан Цара и се опитва да го убеди, че дадаизмът не съответства на изискванията на времето. Тристан Цара огорчен обявява: „Така се роди сюрреализмът, от пепелта на Dada, който си беше изиграл ролята“. През 1927 г. в сп. *Integral*, кн.2 Тристан Цара обявява, че е убил дадаизма, защото „индивидуалното чувство за свобода се беше превърнало в колективно чувство и различни „президенти“ бяха започнали да мислят по един и същ начин“ (Morar 2005: 138).

Авангардизмът има като цел промяна и на други форми на изкуството. Не само литературата, но и скулптурата, живописта, архитектурата влизат в неговия обсег. В Румъния, футуризмът и конструктивизмът са повлияли най-много. (Единствената стихосбирка написана в конструктивистичен маниер е на Иларие Воронка, *Покана на бал*, 1931 г.) Така, скулпторът Константин Брънкуш участва в Париж в изложение заедно с Джакомети, Архипенко, Хенри Мор. Художникът Марчел Янку ще продължи похватите на кубизма и на Пикасо. В архитектурата Марчел Янку, Хория Креанга, Дуилиу Марку ще превърнат Букурещ в една от най-модерните европейски столоци. През 20-те г. Артур Сегал създава спектрализма, след Втората световна война поетът художник Виктор Браунер създава интегрализма.

Кога приключва авангардизмът? След войните говорим за *късен авангардизъм*. Сюрреалистичните търсения се развиват и след 1945 г. Някои от поетите напускат страната и си продължават дейността в чужбина – Иларие Воронка, Б. Фундояну (познат като Бенжамин Фондан), Герасим Лука във Франция, Долфи Трост в САЩ, Марчел Янку в Израел.

Румънската авангардна литература в хода на времето създава един парадокс: опитвайки се да компенсира своята изостаналост и да усвои постиженията на европейската култура, тя успява да създаде творби, които изпреварват и, в някои отношения, стават еталон за другите по-напреднали цивилизации.

Библиография

Drogoreanu, Em. 2013: Influenţe ale futurismului italian asupra avangardei româneşti. Bucureşti: Art.

Drogoreanu Em. 2009: Manifestele futurismului italian – Filippo Marinetti. Bucureşti: Art.

Mincu, M. 1999: Avangarda literară românească. Bucureşti: Minerva.

Morar, O. 2003: Avatarurile suprarealismului românesc. Bucureşti: Univers.

Morar, O. 2005: Avangardismul românesc. Bucureşti: Fundaţia Culturală Română.

Pană, S. 1969: Antologia literaturii române de avangardă. Bucureşti: Editura pt. Literatură.

П. К. ЯВОРОВ – РАЗШИРЯВАНЕ НА ПРИСЪСТВИЕТО МУ В БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА (П. К. ЯВОРОВ – ЕМБЛЕМА НА КУЛТУРНОТО МИСИОНЕРСТВО И МОДЕРНОСТ)

Мирослава КОРТЕНСКА
Югозападен университет „Неофит Рилски”, Благоевград (България)
E-mail: kortenska5@abv.bg

P. K. YAVOROV – EXPANDING HIS PRESENCE IN BULGARIAN CULTURE (P. K. YAVOROV – A SYMBOL OF CULTURAL MISSION AND MODERNITY)

Miroslava KORTENSKA

Във второто десетилетие на XXI век, сто години след трагичната смърт на Яворов, в прочита на творчеството му искам да откроя няколко важни момента, които разширяват приноса му и го превръщат в емблема на културното мисионерство и модерност.

Първият е осъзнатият от него и събратята му от кръга „Мисъл“ – Пенчо Славейков, Петко Тодоров и д-р Кръстев, стремеж, след Освобождението, към генерални преобразувания, взаимосвързаното обновление на естетиката, литературата, драматургията, театъра, критиката. Новата българска култура се нуждае от наваксване, от цялостно задвижване на всички звена на културата ни към качествено нови художествени насоки от дотогавашните; нужни са усилия за промяна на целия комплекс от културни дейности, създаващи предпоставки за нов цивилизационен модел, обърнат към европеизирането, към модерността. Затова в центъра на приноса на Яворов и събратята му от „Мисъл“ се откроява с днешна дата градежът на културни институции, като Народната бибилотека и Народният театър, издаването на списание „Мисъл“, преводи, критика, театрална дейност. Тази историческа роля поставя Яворов в един по-широк контекст от това да бъде разглеждан единствено като гениален поет. Именно тази мултикреативност, това културно мисионерство, считам за истинския формат в прочита на неговото творческо дело.

Днес, във второто десетилетие на XXI век, тази мултикреативност прави Яворов синхронен с представата за съвременната култура, непреходен като всяка голяма личност, която надскача времето си. Мотивацията на настоящото изследване е именно разширяване на познатата досега творческа биография на Яворов като поет или главно като литературен деец. Значителният му принос, свързан с драмата, театъра, превода, критиката, та дори с режисурата, потвърждава, че Яворов е не просто талант, а мисионер, с модерни възгледи. Разкривайки го в такъв общокултурен фокус, 100 години след смъртта му, е важно да осмисляме непреходността на неговото дело – като емблема на културното мисионерство и модерност.

100 години след смъртта на Яворов, когато събираме и подреждаме сложните линии от трагичния живот на тази богато надарена личност, препрочитаме и осмисляме неговото културно дело, все повече разбираме, че Яворов е емблема на българското в различни траектории, които реализира неговият талант на поет, драматург, на водеща културна фигура в театъра, критиката и превода.

Наследник на първото поколение след Освобождението – строители на съвременна България, Яворов е една от фигурите, превърнала се в строител на цивилизована България. Неговият път – житейски и творчески – разкрива драматичните усилия за модернизиране на обществото и културата.

Житейската драма на Яворов е всъщност драма на духовното ни развитие от началото на XX век. Пейо Крачолов от Чирпан, телеграфистът от Анхиало, недостатъчно образован, както съратниците си в кръга „Мисъл", завършили в Европа, извървява своя сложен и труден път, за да се превърне в Яворов – един от културните мисионери и създатели на цивилизована България на картата на Европа, в началото на XX век. Специализира във Франция на два пъти, научава езика и се докосва до модерната култура на Европа, става част от съграждането на две основни културни институции на България след Освобождението. Това са духовните крепители на националната ни идентичност, език и култура – Народната библиотека и Народният театър.

Своето **културно мисионерство** Яворов изпълва и с невероятната си чувствителност, индивидуалност и решимост, съчетани с талант и непреклонна енергия за създаване на културно пространство от нов тип, с модерни критерии и визии, както за обществото, така и за изкуството. И то не само в сферите на поезията, но и в театъра, в диалога с публиката, чрез сцената и пресата, в поведението си на непримирим бунтар и трагичен герой в живота на България, в началото на XX век.

Яворов поставя емблематичната диагноза, валидна, за съжаление, и до денднешен, че в полите на Витоша убиват с жестокост, с топор. Тази грубост, задушаваща всеки опит за проява на нови, по-цивилизовани начини за обществено съществуване и културно развитие, все още тегне в полите на Витоша, макар и 100 години по-късно. Среда, която не дава глътка въздух на нов тип чувствителност, мислене и поведение, която с юмрук налага предначертаните избори на обществото: политически, нравствени, лични.

С пиесата си „В полите на Витоша" (1911 г.) Яворов трагически изповядва своите автобиографични преживявания в тази нашенска среда. Той трагично разголва на сцената, пред публиката, типично български трагедии; кървавите следи са превърнати в нашенски римейк на вечните проблеми за любовта, умираща сред омраза, на любовта, като посестрима на смъртта, поради невъзможността си да се реализира. Като имаме предвид, че Яворов се изповядва „В полите на Витоша", можем да заключим, че драматургът формулира българския проблем в една вечна тема, и то не в поезия или някакъв елитарен жанр, а в първата си драма „В полите на Витоша", към която има голям зрителски интерес, още при първото ѝ появяване на сцената на Народния театър (септември 1911 г.).

Във време, когато свободната любов е невъзможна, когато тя е част от трагедията да изживееш невъзможна връзка, като тази на Яворов с Мина, която е извън представите на патриархалното и заможно семейство Тодорови. Самият Петко Тодоров я описва в пиесата си „Змейова сватба". Независимо, че е съратник на Яворов в кръга „Мисъл", П. Ю. Тодоров вижда Яворов в ролята на Змей, който живее извън общността и иска да отвлече сестра му Мина именно там, в селенията на свободата. Това разкрива в пълна сила трагичната невъзможност на Яворовия порив за любов извън правилата или по-скоро предразсъдъците на обкръжението. И за Петко Тодоров, и за Яворов това е един твърде сложен, автобиографичен казус, но всеки от тях го решава и в живота, и в творчеството си по различен начин. Всъщност досега не е

отбелязван фактът, че „Змейова сватба” и „В полите на Витоша” се поставят на сцената на Народния театър последователно: първо пиесата на Тодоров, под режисурата на Яворов, април 1911г., и след нея, на 1 септември 1911г. – „В полите на Витоша”. Като се играят в един и същи сезон 1911/12 г. на сцената на първия ни театър. Този своеобразен театрален диалог между непримиримите противници в живота – по отношение връзката между Мина и Яворов, прераства в художествен дебат на събратята от „Мисъл”, и то на сцената на Народния ни театър. Това безспорно показва, че драмата, сцената, са фокусът в творчеството на Яворов в зрелия му период – 1910–1914 г.

Тук е мястото да отбележа, че този фокус за Яворовото творчество и цялостна културна дейност започва с назначаването му за Артистичен секретар на Народния театър през 1908 г. и продължава с написването на „В полите на Витоша” през 1911 г. Още през 1910 г. в Париж, разбит от загубата на Мина Тодорова, Яворов категорично се отказва да се върне към поезията и пише на д-р Кръстев, че „ще подири нещо друго...”. Пътеките, които очертава в стиховете си, му се струват тесни, а Яворов иска да излезе на по-широк път. „Работата е, че имам нужда да се изкажа по-пълно и по-ясно. И затова трябва да подиря друг жанр.”[1]

Този творчески порив на Яворов показва, че той търси по-мощен изразител на изповедността и автобиографичността в създаваното от него. Може би затова трагедията „В полите на Витоша” е не само драматургичен шедьовър, но и емблема на една трудна цивилизационнна промяна, на един типично български спазъм в сблъсъка между предразсъдъци, жестокост и чувствителността на един нов тип самосъздал се индивидуалист, човек на новото време, човек на промените, раздиращите страсти и отвоюването не на привидност, а на нови пространства за изява на Аз-а. Това е същността на житейската и творческа мисия, която следва един голям талант, пренасяйки в жертва самия себе си.

Втората му пиеса „Когато гръм удари, как ехото заглъхва” (1913 г.), написана малко преди трагичната му кончина, няма такава успешна съдба като „В полите на Витоша”. За началото на 20-ти век да поставиш от сцената драматичното разнищване на един личен казус – за любовта и греха, за отговорностите на бащинството и устоите на семейството, се оказва твърде революционно спрямо предразсъдъците на тогавашното общество. Бракът като сметка, като затвърждаване на социално или материално статукво, в което чувствата не са първостепенни, е този общоприет предразсъдък, срещу който се изправят.

Един век след написването на двете пиеси на Яворов е ясно, че „В полите на Витоша” той поставя публично, от сцената, драматичното отстояване на правата на съвременния човек да споделя чувства, да създава семейство от нов тип, а в „Когато гръм удари, как ехото заглъхва” вече се занимава с кризите на съществуване в този семеен кръг, в началото на XX век. За времето си и двете му драми са трагедии по същност, по проблемите, които отварят неизличими рани в снагата на българското съществуване, което не може да проходи в нормалните за модерното общество разбирания и освободеност.

Яворов изразява една съвършено нова чувствителност, загърбила патриархалните и патриотични патетики на Възраждането и следосвобожденската епоха. Всичко, наследено, целия този колективен императив на обкръжението, той рязко сменя с

[1] Писмо до Боян Пенев от 10 септември 1910 г.).

въжделенията на индивида, с разголването на **кризите на модерния човек.** Яворов се обръща към вътрешния му свят, към неговите спазми и мятания, към личната му територия на чувства, грехове и болезненост. И двете му пиеси показват интереса към общочовешките терзания на индивида. Това той показва на публиката, от сцената на Народния театър.

Една проблематика, твърде синхронна с пиесите на Чехов и Стринберг, с драматичните дилеми на модерния човек. С признанието на тези дилеми и тяхното изповядване от сцената.

В началото на XX век у нас Яворов е най-яркият изразител на безизходицата, на нравствените изпитания и драматични проблеми на личността на новото време. Затова е естествена неговата близост до чувствителността, героите и проблемите и на Ибсен, Чехов, модерната литература. Той превежда стихове от Метерлинк, прониква в същността на Горкиевите герои. Неслучаен е фактът, че именно Яворов е един от тези, които първи се стремят да приобщят българина към новите художествени стойности на тогавашната европейска драма, отстоява мястото ѝ в репертоара на Народния театър, а чрез собствените си пиеси става изразител на своеобразното българско пречупване на проблемите на времето. Чрез театъра Яворов същностно се себеизразява, вярва, че най-активно може да ангажира своите съвременници с наболели проблеми и конфликти. Затова връзката между Яворов, драмата и театъра е главен белег на творчеството му през първото десетилетие на XX век.

* * *

Най-важният период за оформяне на широкия формат на портрета на Яворов е работата му в Народния театър **(5 август 1908 г. – 30 януари 1914 г.)**. Това е среща на двама големи творци от "Мисъл" – Славейков и Яворов, в Народния театър, първият – като директор, а другият – като артистичен секретар; това е един наистина значителен момент в развитието на българското сценично изкуство. За първи път в тогавашната кратка биография на този млад културен институт управлението му се поема от две творчески личности, които с отговорност, разбиране и реформаторски дух решават както неговите административни и организационни, така и чисто художествени проблеми. Двамата съмишленици, за съжаление, успяват само да започнат заедно реализирането на своите общи творчески планове, свързани с театъра. Всъщност Яворов е привлечен в Народния театър от Славейков, в края на директорството му (1908 г.), и продължава започнатата от него линия на художествена обнова до 1914 г. Категорична е общността на техните усилия за промяната облика на Народния театър в началото на 20 век. Славейков и Яворов създават творческа атмосфера в трупата, отстояват изграждането на репертоар от художествени произведения с проблемно и общочовешко съдържание – главно класически (Шекспир) и от модерната чужда драматургия, грижат се за чистотата на българския език на сцената на театъра ни. А режисьорските им опити насочват театралната практика от този период към задълбочен анализ на драматургичния текст, на образите и взаимоотношенията в него, воюват за актьорски изпълнения – психологически верни, пестеливи, правдиви, за ансамбъл, за изграждане на цялостен облик на спектакъла. И най-важното, че не касата и финансовият успех контролират сцената, а точно обратното – театърът, изкуството води публиката към измеренията на общочовешкото, на преживяването и смисъла. Това е широкият кръг от търсения и стремежи, с реформаторски характер, съпътстващ досега на двамата съмишленици от "Мисъл" с живия театър. Това е и един важен исторически момент в развитието на Народния театър,

който създава самочувствие на театралите българи, че и сред тях има достойни творци, способни да направляват и професионализират сценичното ни дело, да формират националния му облик.

И накрая, тъй като представям това мое изследване, което се базира на съставянето на Театрален летопис за живота на Яворов, ден по ден, тъй като форматът е конфернция по славистика, искам да извадя един твърде показателен детайл, до който стигнах. И той е свързан с театъра и големите постижения на руската култура в началото на XX век.

В писмо до Иван Д. Шишманов на 10.11.1907 г. Яворово пише, че в София пристига Немирович-Данченко за няколко дни от Сърбия. Това, смятам, че е много важна следа за това, че Яворов е в средата на най-големите театрали и реформатори в театъра в началото на XX век. А това са създателите на МХТ, Станславски и лично Немирович-Данченко, които изграждат нова театрална система – на психологическия реализъм. Не без значение е и фактът, че на завесата на МХТ е изрисувана чайка, символизираща първата постановка на трупата – Чеховата творба. Това са преплитания, детайли, които показват, че Яворов е емблематична личност за времето си, познаваща най-ярките съвременни търсения и личности, в пряка връзка е с реформатори на театъра като Немирович-Данченко. Дори пише, че съжалява, че не е отишъл в Москва, за да види изкуство на МХТ. Още по- важно за нашата историография е, че Данчеко споменава Яворов в свое слово в София, като надежда на българската култура (1910г., Славянски събор в София).

Литература

Летопис 2004: Летопис на Народния театър: 1904–2004. София (Letopis 2004: Letopis na Narodnia teatar: 1904–2004. Sofia).

Кортенска, М. 2008: *Културната мисия на кръга „Мисъл*". София: Емас (Kortenska, M. 2008: Kulturnata misia na kraga "Misal". Sofia: Emas).

Найденова-Стоилова, Г. 1986: *П. К. Яворов. Летопис*. София (Naydenova-Stoilova, G. 1986: P. K. Yavorov. Letopis. Sofia).

Яворов, П. К. 2013: *Събрани съчинения. Т. III. Драми*. София: „Захарий Стоянов" (Yavorov, P. K. 2013: Sabrani sachinenia. T. III. Drami. Sofia: "Zahariy Stoyanov").

МЕТАФОРАТА „ЗЛАТНО СЪРЦЕ“ В ПРИКАЗКИТЕ НА КАЛИНА МАЛИНА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Христина АНДОНОВА
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: andonova_hristina@abv.bg

THE “GOLDEN HEART” METAPHOR IN THE FAIRYTALES OF KALINA MALINA WITHIN WORLD WAR I AND WORLD WAR II

Hristina ANDONOVA

Abstract: The paper focuses on Kalina Malina’s fairytales published in the collections “Miller’s Tales” (1931) and “Ashy little soup” (1939). It attempts at investigating the usage of the “golden heart” metaphor, which first appeared in the first Bulgarian children’s novel and later in the fairy plot of these collections. The main idea conveyed in the paper is that the thing that moves the world in these fairytales is the good, which does not simply appear in the final concept but is used as a motif throughout the whole plot.

Keywords: Kalina Malina, fairytales, the “golden heart” metaphor

Калина Малина има изключително присъствие в българската детска литература. Тя потапя перото си в стихотворните и в прозаическите жанрове. Успява да превърне 1929 г. в емблематична за българската детска литература, защото това е годината, в която вижда бял свят романът „Златно сърце“, поставящ началото на романовата традиция в литературата ни за деца. В периода между двете световни войни писателката издава и книги със стихотворения, както и сборници с приказки. След 1944 г. тя продължава да твори. Тогава в творчеството й навлиза пионерската тематика.

Книгите с приказки на Калина Малина в междувоенния период са четири - най-напред излизат „Воденичарски приказки“ (1931 г.), следвани от „Девойчето и месеците“ (1932 г., 1941 г.), „Пепеляната чорбица“ (1939 г.) и „Отбор юнаци“ (1940 г., 1946 г.). Особеното при изредените по-горе сборници е, че някои от тях са представени с одеждите на други жанрови форми. Това ще рече, че се наблюдават приказки в стихове и драматизирани приказки. Приказката в стихове е традиция, завещана от Чичо Стоян, Елин Пелин. Също така, намира проявление и при други автори (Ран Босилек, Симеон Андреев). Драматизираната приказка не е изолирано явление и я откриваме при автори като Веса Паспалеева. При Калина Малина приказният сюжет се разгръща и под формата на драматизирана приказка в стихове, каквато е „Девойчето и месеците“.

Настоящият текст няма да проследява дали има преработка на фолклорни приказки и ако има в какво се изразява. Текстът акцентира върху проявленията на метафората, която е заключена в заглавието на първия български роман за деца и в приказките на Калина Малина. Откриваме нейното най-силно присъствие в сборниците от 1931 г. и 1939 г.

Хронологията на издаване на творбите налага да започнем очертаването на проблема от романовия текст. В романа златното сърце наслоява своите значения. Преди всичко то е медальон, който се свързва със спомена за майката – не само рож-

дената майка на Димчо, но и майка на Айше. В майка за малкия герой се превръща и леля Злата, която носи златното в самото си име.

Златото в православното християнство символизира „небесната светлина и съвършенството“ (Бидерман 2003: 139). И трите майки полагат грижи за Димчо – едната го спасява от турците, жертвайки себе си, другата отново се жертва заради него, поемайки по пътя на чергарския живот и предпазвайки го от циганина Али; третата винаги е полагала грижи за него.

В романа медальонът със златно сърце не е възприеман като израз на материално богатство. Това е значението, което намереното дете не наслагва. Медальонът символизира не само спомена за майката, спомен, който трябва да бъде опазен, но е и носител и на миналото на Димчо. Миналото се носи от портретните снимки на родителите му и от надписа. Именно липсата на снимките и заличеният надпис са още едно подчертаване на драматизма в романа. Медальонът извървява своя път: скрит в дрешките на изоставеното дете, пазен от дядото и бабата, възприели Димчо за свой внук, в ръцете на крадеца, при Айше, при Али, за да може дядо Кольо да го върне на Димчо.

В романа е залегнал мотивът за пътя. Отвличането поставя началото на пътуването на героя, път, който е изпълнен със страдания. Но това е и пътят, по който се срещат добри хора. По този начин в романовия текст започва да функционира метафората „златно сърце“. „Златното сърце“ започва да се свързва не с конкретния предмет – медальонът. Сюжетът, контекстът наслагват още едно значение – това е добрата постъпка, доброто сърце, хората с благородни сърца: „В минути на най-голямо нещастие всякога намирах човешко сърце, което ме разбираше и утешаваше“ (Калина Малина 2001: 58).

Именно със значенията, откроени по-горе, метафората „златно сърце“ намира пряка реализация в приказните сюжети на писателката от 1931 г. и 1939 г., защото задвижването на света в тях се осъществява чрез доброто.

„Воденичарски приказки“ са написани в стихотворна форма и в тях първата приказка, озаглавена „Край воденичката“, структурира съдържанието на целия сборник. В този текст се откроява дихотомията ден-нощ, като към първата част в опозицията се отнася трудът, а втората е обвързана с разказването на приказки. Така, както при Константин Константинов, например, нощното време е най-подходящо за приказките на щурчето, така и тук с настъпването на мрака идват обичаните от внучето приказки. Приказките на дядото разказват за Солничко, за овчарчето Звънарко, за цар Гъбан, за магаренцето Марко и за Баба Марта. Имената на героите дават заглавията на приказките. В първите четири приказки се открива много ясно присъствие на метафората „златно сърце“.

„Солничко“ е приказката, в която „голямото сърце“ на героя е с функция, която идва направо от спецификата на жанра – то единствено може да развали магия. Това, което се превръща в изпитание за малкия герой, е отиването до прокълнатата воденица. Залавянето на героя от стария воденичар не е с цел вреда. Това се налага, защото Солничко е необходимият ключ към освобождаването на белобрадия старец от действието на магията. Чрез малкия герой се осъществява трансформацията на воденичаря – от белобрад старец в момък, т. е. „златното сърце“ се превръща в необходимото условие, за да бъде развалена магията:

Да чака дълги дни, години
да се яви едно
от всички деца в селото
с най-нежно и **добро сърце** (п. м., Хр. А.).
Това дете си ти Солничко.
Кажи на баба си, че ти
със своето **сърце голямо** (п. м., Хр. А.)
от зла магия ме спаси (Калина Малина 1931: 16).

Приказката не веднъж акцентира върху доброто сърце на героя. Осъществява се още една трансформация. Ако разделим условно тази творба на три части - от гледна точка на присъствието на разказвача, то в първата и третата се изведени на преден план разказвачът и слушателят, дядото и внучето. Те са откроени посредством диалога, чрез преки обръщения. Но от последния диалог става ясно и каква е съдбата на малкия герой. Чрез метаморфозата на героя, който се превръща в славей**,** акцентът пада върху семантиката на „златното сърце“, посредством вечерната песен, в която се чува „доброто му сърце да бий“ (Калина Малина 1931: 17). И с този финален стих от приказката отново се набляга на метафоричния израз, като че ли да се обърне внимание за последен път на доброто.

Проявленията на фантастично-чудесното в приказката се осъществяват без явно изразено вълшебно средство – най-напред молбите са достатъчни, за да бъдат надарени старците с 30 деца; след това децата се превръщат в птици, когато дядото размахва своята тояга; после настъпва трансформацията на воденичаря и накрая Солничко се превръща в славей. Сякаш приказката не се стреми да привлича вниманието на читателя/слушателя с проявленията на фантастично-чудесното, а единствено с демострация на доброто, защото самото оставане на Солничко при дядото и бабата е продиктувано от добри намерения, открива се „идеята за топлината и радостта от човешкото присъствие“ (Касабова 1979: 88).

„Цар Гъбан“ е приказка, която по свой начин утвърждава идеята за доброто. Особеното е, че то е пожелано в съня. Селският пъдар пожелава да бъде премахнато теглото на селския човек. Тук доброто придобива и материални измерения, защото в съня най-напред се преобразяват предметите: гъбката добива облик на палат, обраслият в мъх пън се превръща в царски трон от злато, дрипавият пъдар се превръща в мъдър цар. В съня даровете са предназначени за всеки близък и за всекиго в царството и по този начин илюзорният сън разкрива метафората „златно сърце“. Сънят се обуславя не за да се преброди голямо количество време, а за да се моделира един свят, в който присъства грижата за другия. Излизането от съня с нищо не допринася за промяна на действителността и по този начин в неговите рамки се фиксира фантастичното. Иван Симеонов в статията „Българската литературна приказка“ посочва, че „изграждайки сюжетите на своите приказки, писателите засилват условния характер на вълшебното, като го вграждат в рамките на детския сън“ (Симеонов 2000). Това твърдение е приложимо и за „Цар Гъбан“ с тази разлика, че в приказката на Калина Малина не е вградено в съня на детето.

В сборника „Воденичарски приказки“ е поместена и приказката **„Звънарко“**, в която си дават среща хора със „златни сърца”. От една страна, бабата извършва добрина, когато приютява бездомния Звънарко. От друга страна, музикалната дарба на момчето дарява на всички щастие. Музиката му оказва силно въздействие върху всички и най-важното:

Не срещали се по мегдани
навъсени и зли лица,
разтварял с песните Звънарко
и **най-коравите сърца** (Калина Малина, 1931: 24, п. м., Хр. А.).

Музиката е средство за разкриване и за провокиране на доброто. „Най-коравите сърца“ влизат в антитезисни отношения със „златно сърце“. В цитираното контекстът на лексемата „сърце“ очертава отрицателните конотации на метафоричния израз.

И тук присъства мотивът за пътя, защото Звънарко пътува със своя постоянен антураж, състоящ се от две кучета, един козел и един орел, който лети над него. Но неговият скитнически път е доброволно поет (за разлика от героя Димчо в романа) и навсякъде оставя дири в човешките сърца.

Характерно за приказните сюжети на Калина Малина се оказва трансформацията на героя. И в „Звънарко“ присъства този момент – Господ го превръща в звезда. По този начин се осъществява преход от едно пространство към друго. Едното е земно, съответно граничи с реалността, а другото е небесно и присъствието на ангелите подчертава негова фантастичност. И в небесното пространство Звънарко е със своите спътници, а къщата му наподобява тази на бабата, като израз на неговата добрина е млечният път, който оставя след себе си.

В тази приказка неколкократно се споменава лексемата сърце: „обикнал го от все сърце“, „благодарил й от сърце“, „(...) и най-коравите сърца“, „И дето минал все оставил/ в човешките сърца следи“, сякаш се утвърждава идеята, че това, което идва от сърцето, е най-важното, най-значимото в човешкото битие.

В **„Дядовото магаренце“** присъстват хуморът и доброто. Смешното произтича от постъпките на магаренцето. За магарето парите, които дядото трупа за тежки дни, са средство, чрез което ще получи щастие. Поради тази причина то:

По цели нощи не заспивал
все **мислил** Марко, **мислил...**
И най-подир до там достигнал –
да бяга той **намислил** (Калина Малина, 1931: 28, п. м., Хр. А.).

Ироничното при представянето на магаренцето се подчертава и от употребата на формата „мислил“. Така то успява да получи желаната нова премяна, но получава и тридневни перипетии сред хората и сред дългоухите.

Несполуките на самозабравилото се магаре са необходими, за да бъде изведена напред добрината на стареца. От неговите думи се лее обич и мило отношение. Речта му е изпълнена с добри чувства:

- Какво ти е, кажи на дяда,
Защо ми се вълнуваш?
- Ела, опитай се да станеш,
Ей тъй, полека-лека!
Нали ми знаеш, дядовото,
До нас не е далеко! (Калина Малина 1931: 31)

Думите на стария човек са пропити с нежност и представят още един нюанс към добрите дела на героите на Калина Малина, а именно че обичта е насочена не само към хората, но и към животните.

Метафората „златно сърце“ присъства осезаемо в сборника с приказки от 1931 г., където е израз на поведение и действия с добри намерения. Осем години след из-

даването на този сборник метафоричният израз продължава да функционира в творбите на Калина Малина чрез сборника от 1939 г.

Заглавието „Пепеляната чорбица“ е онасловило не само една-единствена приказка, но и самия сборник, в който е поместена. Животът на двама самотни старци стои в основата на приказката. Доброто се открива във всеки техен жест към синовете, които ги посещават само в нужда. Жертвата за децата не сломява старците, а напротив – лицето на бабата „се засмяло като на млада булка“ (Калина Малина 1939: 8). Радост за тях е и чорбицата от пепел: „Сърбат старците, очите им се смеят, лицата им светят от радост“ (Калина Малина 1939: 9). Според Благовеста Касабова, в този приказен сюжет е заложено „философското обобщение на идеята на народния разказвач, че щастието не се състои в богатството, в славата и парите, а във взаимната човешка обич и разбирателство“ (Касабова 1979: 88).

Взаимната обич присъства и в „Солничката на дърваря“. Тук Калина Малина затвърждава идеята, че обичта трябва да бъде насочена и към животните. Това се потвърждава от факта, че дърварят живее без близки в гората, но в същото време има за свои другари горските обитатели (вълка, мечката, лисицата). Човекът и животните живеят заедно и в разбирателство, защото старецът проявява към тях единствено добрина (откъсва парче от ризата си и превързва ранения вълк; помага на малките мечета).

В тази творба присъства и фигурата на царския син. Едва след обезоръжаването му пред него се разкрива природният свят. В приказката е постигнато внушението, че доброто добро поражда. Това е така, защото доброто сърце на стареца е път и към доброто сърце на младия човек. Героят се променя коренно и извървява път на осъзнаване, за да може в края на краищата да победи доброто.

Категорично в приказката е отхвърлено материалното благополучие като ценност, като средство за спокоен живот. Това става ясно от думи, в които са убедени знахарите, че на сина ще помогне човекът, който „най-спокойно спи, най-сладко яде и най-умно мисли“ (Калина 1939: 19). Това, което раздвижва сюжета, се състои в различната представа за това на кого принадлежат сънят, храната и мисълта, видени в тяхната силна проява, като възможни само за богатия. Алегорично е поднесена идеята, че най-богат е този, който може да обича. И по този начин обичта е изведена като най-висша ценност.

Друга приказка, в която се обособява доброто, е „Чудната градина“, където самото име на героя (Добринко) носи семантиката на „златното сърце“. Добрите му прояви са насочени към всички растения, към всички животни и към човека. Всяка негова постъпка е провокирана от обич. Може би, не е случайно, че пред читателя/слушателя е разкрито единствено неговото име. Другите персонажи, които битуват в приказния сюжет, остават неназовани – присъстват селяните, присъстват децата; „имало в селото и един такъв човек“ (Калина Малина 1939: 25) с прякор Таласъма, но текстът „мълчи“ за имената.

Както подсказва и заглавието на приказката, в нея не са чужди и вълшебствата. Те започват в онзи момент, в който в сюжета е въведен новият градинар. Неговият образ е изграден контрастно на този на дядо Добринко. Общото между двамата градинари започва и спира дотук – че и двамата живеят сами. Докато единият има добро сърце, другият е лишен от него.

Новият градинар е ръководен в действията си от пресметливост, при което прогонва децата от градината, убива птички. Цялата природа се изменя в неговото

присъствие. Тя замръзва така, както е замръзнало и сърцето на заместника на дядо Добринко. Както предполага приказният финал, героят претърпява метаморфоза в сърцето си, защото успява да оцени красотата на цветята и те да му донесат радост.

В „Душата на кърпача“ добрината, която ханджията от „Веселите братя“ проявява към бедната душа, е привидна. Щастието, което уж дарява, е измамно и думите му подлагат на ирония значението, което носи „златното сърце“:

Моето сърце е милостиво към всички сиромаси, бедна моя душице (Калина Малина 1939: 38).

Неговите думи са профанация на доброто, защото зад тях се крие нещо друго – безчовечност.

Реализация на метафората „златно сърце“ е откриваема и в приказката „Тайнственият капитан“. В нея рибарят е лишен от ламтежа за много, присъщ на ханджията от „Душата на кърпача“. Героят проявява доброто си сърце в мислите си за онези, чийто дом е обладан от немотия, в мислите си за моряците и техните семейства. Израз на неговата праведност са и сълзите му, които се превръщат в бисери, защото: „Този бисер съм откъснал от дълбочината на своето **сърце**. В него съм затворил всичките си мисли за **доброто** на човечеството. (...) Едно само ми липсва да бъда щастлив. А то е щастието на другите“ (Калина Малина 1939: 54, п. м., Хр. А.).

Антипод на рибаря е капитанът. Ако първият се натъжава от мисълта за горящия и потопен кораб, заради алчността на моряците, ако рибарят забравя за своята болка, защото „доброто му сърце се изпълнило с жал към този окаян човек“ (има се предвид капитана на кораба, б. м., Хр. А.), то вторият отхвърля всяка добрина, защото за него щастието е постижимо чрез бисера.

В приказката са загатнати и други персонажи, които са свързани с доброто – това са дъщерята на белия вожд и достойния за нея мъж, който има човеколюбиво сърце, заради което всички в царството били щастливи.

Финалът на приказката показва, че, заради алчността да притежава бисерите, капитанът е нещастен. Егоистичен и златолюбив, той се превръща в отрицание на добрите постъпки.

Последната поместена приказка в сборника носи заглавието „Малкият Мънко“. Героят на Калина Малина е носител на обичта. Най-напред, той обича своите пъстри панталони. Повод за разкриването на любовта на малкия герой към другите е заръката на майката да отиде за вода. Отдалечаването на героя от дома няма характер на изпитание, преодоляване на някакво зло. Това отдалечаване се превръща в път за проява на сърдечност и загриженост. Добрините на Мънко сред полето му спечелват нов прякор, който го оразличава от останалите Мънковци. Останалите са „бессърдечни и зли“ (Калина Малина 1939: 66), а пък той получава прякор „Мънко златното сърце“ (Калина Малина 1939: 66).

От приведените за наблюдения творби става ясно, че в приказното пространство на Калина Малина властва доброто. Героите са водени в действията си от своето добро сърце и тяхната обич се изразява към близкия (баба, дядо), към всички хора, към целия природен свят. На повечето герои са присъщи действия, които ги полагат в сферата на доброто и в тези приказки на Калина Малина липсва силно изразен отрицателен персонаж (като изключение могат бъдат откроени „Душата на кърпача“ и „Тайнственият капитан“).

Това, което държи в едно романа и приказките на писателката от междувоенните години, е потърсената опора в доброто. В приказния жанр читате-

лят/слушателят винаги открива на финала победа на доброто. Но тук то придобива и други измерения, защото в тях доброто е смислопораждащо. Не е просто изведено като закон във финала на произведението, а намира своите постоянни проявления в хода на творбата. Нека пак да повторим:

- в романа героят извървява път и среща добри хора;
- в приказките героят извървява своя път и върши добрини;
- в приказките героят мисли за доброто.

Доброто присъства и добива израз чрез лексемата сърце. Петър Стефанов регистрира възпроизвеждането на лексемата **сърце** в романа, при което откроява и нейната „невидима сюжетоизграждаща нишка“ (Стефанов 2012: 96). В приказките тази лексема влиза със същите пораждащи значения, но тук се акцентира върху извършеното добро от героя спрямо другите, докато в романа е точно обратното. По този начин разгледаните приказни сюжети показват, че линията, поставена в романа „Златно сърце“, намира своето силно продължение и в книгите с приказки от 1931 г. и 1939 г., където мотивът за доброто се превръща в сюжетоизграждащ.

Библиография

Книги:

Бидерман, Ханс. 2003: Речник на символите. София: Рива (Biderman, Hans. 2003: Rechnik na simvolite. Sofia: Riva).

Касабова, Благовеста. 1979: Калина Малина. София: Отечество (Kasabova, Blagovesta. 1979: Kalina Malina. Sofia: Otechestvo).

Малина, Калина. 1931: Воденичарски приказки. София (Malina, Kalina. 1931: Vodenicharski prikazki. Sofia.).

Малина, Калина. 1939: Пепеляната чорбица. София (Malina, Kalina. 1939: Pepelyanata chorbitsa. Sofia).

Малина, Калина. 2001: Златно сърце. София: Пан (Malina, Kalina. 2001: Zlatno sartse. Sofia: Pan).

Стефанов, Петър. 2012: Хронотоп и символ в романа „Злато сърце“ на Калина Малина. – В: Стефанов, Петър. 2012: Българска детска литература. XX век. Велико Търново: Абагар (Stefanov, Petar. 2012: Hronotop i simvol v romana “Zlatno sartse” na Kalina Malina. – V: Stefanov, Petar. 2012: Balgarska detska literatura. XX vek. Veliko Tarnovo: Abagar).

Стефанов, Петър. 2013: „Златно сърце“ на Калина Малина – роман за цената на едно завръщане. – В: Стефанов, Петър. 2013: Детска литература. От Възраждането до края на Втората световна война. Велико Търново: Абагар (Stefanov, Petar. 2013: “Zlatno sartse” na Kalina Malina – roman za tsenata na edno zavrashtane. – V: Stefanov, Petar. 2013: Detska literatura. Ot Vazrazhdaneto do kraya na Vtorata svetovna voyna. Veliko Tarnovo: Abagar).

Статии в интернет:

Симеонов, Иван. Българската литературна приказка. Електронно списание LiterNet, 11.11.2007, № 11 (96). {http://liternet.bg/publish8/isimeonov/bylgarskata.htm} 25.11.2014.

ЕЛЕГИЧНИЯТ ОПТИМИЗЪМ В ПОЕЗИЯТА НА КОНСТАНТИН ПАВЛОВ

Мария ПАНОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: mariapanova89@abv.bg

THE ELEGIAC OPTIMISM IN THE POETRY OF KONSTANTIN PAVLOV

Maria PANOVA

Abstract: Intriguing and provocative, creating its own destiny via the gestures of its own disagreement, the poetry of Konstantin Pavlov sounds as an incisive critique of modern times. Meanwhile, it doesn't remain caught by denial. This text reflects the possibility that the lyrics of the poet could be adequately realized through the prism of an optimistic human theory.
Keywords: elegiac, optimism, freedom, alternative

Творчеството и литературната личност на Константин Павлов задават широк спектър от рецептивни възможности и обуславят значимото присъствие на този автор в българската култура на XX и XXI век. Подхранена от и в съпротива спрямо традиционните представи за лирическия език, неговата поезия създава, чрез жестовете на своето несъгласие, собствената си сложна съдба. Така интригуваща и провокативна, тя е и критикувана, и премълчавана, и приемана с възторжени оценки. А художествената ѝ рефлективност винаги води към драматичните противоречия на битийното, към абсурдите на съществуването.

В лириката си Константин Павлов демаскира наложилите се в обществото норми на мислене, говорене и поведение, които заменят търсенето на истината с релативизирането на ценностите. Творецът разкрива промените в човека и в неговото съзнание, както и алогичността на обществения порядък чрез изобразяването на трагичния процес на обезличаване. Лирическият Аз в стиховете се оказва едновременно и жертва, и съучастник в собственото си унищожение.

Но поетът не остава само в пределите на отрицанието и песимистичното съзнание за неминуема и абсолютна катастрофичност в безумието на действителността. В своите произведения той отстоява идеята, че човекът е свободен и е способен на морален избор. Оказва се, че тази вяра в индивида е по-различна – неговата автономност е непостижима в пределите на спокойното колективно битие. Пребиването сред безликото множество е всъщност бягство от себе си, от отговорността в търсенето на начин за оцеляване и води до приемането на една илюзорна сигурност. В този смисъл нито нихилистичното отношение към света, нито изолирането в „клетката" на съществуването според определени правила, са видени като истинно битие.

Константин Павлов застава зад една особена оптимистична и дълбоко хуманна визия за възможността на човека да отстоява себе си и да съхрани волята си за духовна свобода. Но както всичко в тази поезия, така и оптимизмът не може да бъде разчетен според установения смисъл на самото понятие. Тук не става въпрос нито за характерната за социалистическата действителност вяра в безграничността на обществения прогрес и човешките възможности, нито за бодрото и жизнерадостно световъзприемане. Оптимизмът в поетическия свят на Константин Павлов е сякаш „приземен" и поместен в реални граници, защото лирическият човек е лишен от наивитета на идеята, че в живота доброто е повече от злото. В редица произведения се забелязва ясно заявена лична и творческа

позиция, която утвърждава самотата, мълчанието, изгнанието, пребиваването в едно гранично състояние или в (мисълта за) смъртта като парадоксален, но достоен начин да се съхрани свободата. Тъкмо затова този оптимизъм е елегичен. Утвърждава се идеята, че неповторимото и единичното постига „пробив" в общото и закономерното чрез ирационално свободно решение. Понятия като свобода, истина и човешко достойнство придобиват нов смисъл, изпълват се с ново съдържание извън клишираната им догматична употреба. Поетът не задава поредния готов поведенчески модел, който трябва да бъде усвоен и следван, а показва едно възможно битие. Така той се проявява като будител на човешката отговорност и съвест.

От друга страна, вероятно бихме могли да разсъждаваме и върху критическия рефлекс, при който трайното дефиниране на лириката на Константин Павлов като сатирична, още през 60-те години, едновременно създава усещане за своеобразна свобода, която творецът е имал, за да изговаря някои истини за света на фалша, но заедно с това, когато към тази лирика се приложат изискванията и на социалистическото сатирично изкуство, ударите върху нейния автор се оказват двойни. Свободата – и като ценност в художествения свят, и в историята на личното биографично време, се оказва скъпо заплащан лукс.

Във време на изопачени ценности и идеи, рушащи житейските принципи, Азът в поезията на Константин Павлов категорично оповестява своето различие. Ярък израз тази автономност получава в стихотворението „Декларация" от стихосбирката „Стихове"(1965). Въпреки че тук поетът видимо атакува комунистическите идеали със средствата на типичните идеологически фигуративи, се забелязва и абсолютната алиенация на личността от тях – нейните идеи са над всякакви идеологии. Клетвите, доказателствата за вярност са излишни, когато субектът не приема дребните знамения. Неговият път е друг, отправен е към друга истина. Естествено идва отхвърлянето на задължителните масови форми, които нахлуват в пространството на човека и направляват неговото съществуване: „Чужд съм на мистичните внушения./ Моята система пò е вярна – / аз намирам правата посока/ по обратната страна на ветропоказателя." (Павлов 1965: 6). Това разграничаване обаче се случва с цената на битка с реалността, от която човекът на Константин Павлов далеч не излиза като сигурен победител. Защото още през 60-те години констатацията, която го уговаря като движещ се в обратната на ветропоказателя посока, го обрича на състояние на вечно недоволство и съпротива спрямо статуквото. Което пък – от своя страна – очевидно ще го принуди да изговаря реалността по начин, твърде далечен на реалистичните внушения, така високо ценени от постулатите на социалистическия реализъм. „Поетът приема ролята на един Езоп, който пише нов речник на истината – трупа солиден фонд от думи и изрази, които разкриват несъответствията между знаци и значения, между говор и глас. Стихотворенията му представляват истории на тези несъответствия" (Дойнов 2007: 236).

Така например, възможността прекрасното да се мисли като иманентна естетическа характеристика на поезията е компрометирана от силната деестетизация в създадения от Константин Павлов гротесков свят. Това е характеристика, която поетът удържа в цялата си лирика – в стиховете му „априлската" дръзновеност на настъпателната красота е заменена с ироничния скепсис на убедения в антиестетизма на всички официално признавани „прекрасности". Показателна е фигурата на опасния поет, появяващ се в редица ранни и късни стихорворения. Още в „Стихотворение за скотовъдната ферма на поета" – творбата, откриваща първата стихосбирка, се появява образът на твореца, чиито мисли са като необуздани коне. Но те ще донесат разруха за другите, които „впрегнати в колата на живота,/влачат хиляди неща полезни" (Павлов 1960). Именно това е причината „доброжелателно" да го съветват да обуздае буйните си мисли. Чрез демонстративния отказ

да се подчини на конвенционалното и завещаването на кичур от развята грива, лирическият субект дискредитира нищетата на битие и творчество, потънало в еднообразието и спокойствието. Свободата, припозната и като смърт, се утвърждава в единствен избор. Така лирическият Аз има неизменна привилегия спрямо тези, които приспиват иманентно присъщото за човешката си природа действено начало. В подобна перспектива се разкрива и парадоксалната възможност да останеш смислен: „Ах, нека всяка мерзост ме убива – / доволен съм, че съм изпит и блед,/ защото няма нищо по противно/ от затлъстял поет.” (Павлов 1960).

Поетът от „Прекрасното в поезията или жертва на декоративните рибки” (Павлов 1965: 15-18) пък е охарактеризиран според специфичен авторефлексивен модел, в който самият той се наблюдава и определя с характеристиките, давани за него в редица критически текстове от 60-те години – автор на стихове, които са опасни и вредни, развращават и затова и никой не ги публикува. Изоставен от всички приятели и анатемосан като „демоничен тип”, той отглежда своите рибки в аквариум, чете им стиховете си и под въздействието на словото те се превръщат в акули. А накрая обезумелите от глад и настървение акули, взели невиждани размери под влияне на стиховете, които са слушали, ще изядат и поета, и доносника в гардероба. Чрез тази абсурдна история Константин Павлов остро иронизира моделите на цензурата, която претендира да защитава обществото. Когато творецът не спазва правилата за достъп до публичното пространство, то и стиховете му няма да се печатат, защото ще рушат моралните норми и ще „отглеждат” уродливи читатели. Емблематични идеологически формулировки зазвучават в собствената си пародия, в смисъла на която е предвидена (а защо не и напомнена) и зловещата възможност канонът да „изяде” и правоверните си служители, да унищожи и онези, които е възпитал в служене и вярност към собствената му власт (изяждането на доносника, скрит в гардероба). С парадоксален и абсурдистки език творецът изразява скептичното си отношение към властта и санкциите ѝ спрямо индивида.

Но дори смъртта, видяна като начин да се отстоява истинността и отговорността, изменя своя характер и става непостижима в „Безкрайна поема” (Павлов 1983: 53-54) от стихосбирката „Стари неща” (1983). Тук лирическият субект се включва в един безкраен цикъл от смърт и възкресяване, а ужасът се крие в мъките на себеизграждането при всяко ново рождество. Кризисът на съвременния човек в поезията на Константин Павлов се разкрива в този процес на мъчително усилие сам себе си да изградиш, при който постигането на истинска идентичност сякаш е неосъществимо. Безкрайната смяна на смъртта с възкресението определят и особеното гранично положение, което заема Азът в тези стихове. Поставен между абсурдите на действителността, в която неминуемо ще загуби човешкото в себе си, и стремежа да постигне индивидуалността, за лирическия герой придобива смисъл именно пребиването в едно гранично състояние на ръба на пропастта. Тук идва и елегичният оптимизъм от едноименното стихотворение: „Но от тоя миг нататък/ неудобството ще се превърне в качество. / В причудливи краски ще разцъфвам. / Непознати плодове ще раждам.” (Павлов 1965: 38-39). Именно в неестествеността на подобно битие на ръба се оказва възможно реализирането на уникалното и неповторимото в личността.

Несъвместим и неприспособим към действителността, Азът сам разкъсва връзките си със социума. Самотата и изгнанието се превръщат в характеристики на неговата екзистенция. Изправен пред дехуманизираната предопределеност на света, той избира да бъде самотник, чужд на всякакви колективни възторзи. Поетът, излязъл извън стереотипните форми на мислене, остава сам, изоставен е от всички в „Прекрасното в поезията или жертва на декоративните рибки” (Павлов 1965: 15-18). Лирическият субект се движи в битието през самотата, при която единствени слушатели на стиховете му се оказват

рибките, през мълчаливото тридесетгодишно пребиваване в утробата на кита – „Интервю в утробата на кита" (Павлов 1983: 68-69), докато смълчаването намира завършек в отнемането на гласа с олово – „Въздушна целувка" (Павлов 1983: 72-73).

Творческият избор да бягаш от утвърденото, да изразяваш цялата парадоксалност на наподобяването и поетическата мимикрия не е съпроводен от акламации. Но санкцията и маргинализирането не се приемат като наказание, те заемат особено място в поезията на Константин Павлов. Самотата, изгнанието, забраната за печатане на стиховете, смълчаването, принудителното запечатване на „неразумния" глас на твореца, дори жестът на урурунгелската жертва в изпращането на въздушни целувки към своите палачи могат да бъдат мислени като път към утвърждаването на автономността и всъщност са проява именно на свободата. Елементите на затваряне в себе си са част от собственото отговорно отношение на Аза към света, превръщат се в нов начин да се търсят други стойности за живота.

Така се гради специфичното поведение на човека в тази поезия. Осъзнавайки своята проблематичност, той приема участта в изганието и мълчанието без съжаление. Езикът на мълчанието, разглеждан от критици като Виолета Русева (Русева 1992: 2) и Пламен Антов (Антов 2009: 102-136), е видян като средство за търсене на допълнителни значения, като личен екзистенциален избор и адекватен израз на ужаса на комунистическата реалност.

Но демистифициращият поетичен свят на Константин Павлов търси и избавление от тази действителност, което се обуславя от превръщането на самия ужас в обект на ирония. Показателно в това отношение е стихотворението „Огромен /…/ се задава" (Павлов 1992: 11-12). Претендирайки за изключителна сериозност и проигравайки крайно иронично тази претенция, лирическият герой използва богатата асоциативност на графичните знаци (поставените в скоби тирета), а едва след финала на текста дешифрира скритата дума – „ужас". Той разяснява, че за доброто на всички използва магията на премълчаването, за да избегне материализирането на този „огромен" ужас. Подобно боравене със недоизказаността и премълчаването, водещо до смисловото разнообразие на текстовете, откриваме и в „Още мъничко...още мъничко" (Павлов 1983: 56-59), където поетът също отказва да назове „ОНОВА". Така евентуалният изход от всеобхватния кризис е мислим единствено в неговото противоестествено възприемане и игрово снемане на отрицателните конотации чрез напрежението между назоваване и премълчаване. Друг вариант за спасение се явяват и измислените думи - Персифедрон, Йоланта, Жиг, Фритоли, Фретон – все назовавания, които откриваме в редица стихове. Тези думи се разкриват пред читателя също като магия срещу ужаса и абсурда на съществуването, а всяка нова тяхна употреба носи и ново съдържание. По този повод Виолета Русева (Русева 1992: 2) отбелязва, че произволно измислените думи се превръщат в парола за разбирането, а според Пламен Дойнов: „Тази поезия не гради тъждества, а в ключа на нонсенса и автопародията занимава самата себе си с радикалното питане: как да нарека този свят така, че да избягам от него в едно завръщане докрай в безкрая на езика." (Дойнов 2007: 296).

В късните поетични творби на Константин Павлов светът е представен като сцена, на която всички играят ролите си, постоянно сменят маските си и вследствие на това не само загубват истинското си лице, но и се обричат на невъзможност да го постигнат. Хората се превръщат в хамелеони, бързо адаптиращи се към всяка действителност, например в „Двойник на мнозина" (Павлов 1989: 12). Лирическият Аз осъзнава, че е част от тези разрушителни промени, но и отказва да играе с другите актьори. Дори и реалността да е безпощадна към човечеството, изправено пред ситуацията да се сбогува със себе си в „Беше XX век" (Павлов 1989: 22), все пак се удържа и идеята, че себесъхранението е

възможно чрез премахването на „двойника-предател" в „Изход винаги съществува" (Павлов 1989: 23). Оригинален израз на неординерната същност на лирическият субект се открива в „Плач на едно бивше куче" (Павлов 1989: 16), където той осъзнава, че все пак съществува порода като неговата, но само в един екземпляр. Характерният за стиховете на Константин Павлов нонкоформизъм прозвучава и в „Монолози". Тук поетическият Аз недвусмислено отказва да се съгласява с общоприетото в света, не желае да се приспособява, изказва искреното си отвращение от всички опити човекът да бъде лишен от собствена съвест, да приема готови указания за начина си на живот и в крайна сметка обявява своята изключителност: „Не желая да бъда особен,/ защото наистина съм особен" (Павлов 1989: 15).

В стиховете на поета от 90-те години обаче настъпва обрат - Азът постепенно се отдава на безкрайни модификации чрез приемането на различни „наематели" в себе си. Оттук насетне той претърпява метаморфоза спрямо досегашните си състояния и откази и вече не е просто зрител на пиесата живот, а пряк участник в нея. Любопитни в това отношение са критическите прочити на Антоанета Алипиева (Алипиева 2004) и Едвин Сугарев (Сугарев 2009: 44-52), които разглеждат лирическия субект в стиховете на Константин Павлов като играещ в театъра на абсурда и често приемащ главната роля. Ако, според Едвин Сугарев, това участие в театъра на абсурда е „най-същностният белег на неговото достойнство и кураж – както и гаранцията за истинност и въздействественост" (Сугарев 2009: 47), то според Антоанета Алипиева тъкмо играта на Аза води до собственото му обезсмисляне, до разпад на смисъла, при което смъртта е само игра, гранична ситуация между различните роли.

В контекста на постоянните превъплъщения смъртта се включва просто като етап, след който идва новата метаморфоза. Всяко следващо възкресение е възприето като „Превъплъщение на вчерашното/ Въплъщение.../ И – нещо много страшно (от Предишното) -/ контролният процент на Старата душа,/ за да не се самозабрави Новата." (Павлов 1991: 47). Видоизменията на самоличността на човека са насочени към производството на собствен антипод, за да се достигне себесъхранение. Героят, осъзнал, че смъртта не му осигурява възможност да бъде различен, се впуска в динамичното напрежение на непрекъснат процес на приемане на различни същности. С „кожата на бившата душа" (Павлов 1991: 48) в ръце Азът снема бившата си същност, за да разпознае следващия си двойник. Търсенето на истинска идентичност е по един или друг начин крайната цел на тези превъплъщения.

Постоянната замяна на самоличностите не гарантира постигане на цялост, а е по-скоро път към абсолютна алиенация. И ако в ранните стихове самотата се осъзнава като достоен избор, то в лириката от 90-те тя придобива други смисли. Азът, приемащ различни двойници, се оказва отчужден и от другите, и от себе си. Въпреки напрегнатите усилия, той остава некомуникативен и самотен - „Втора самота" (Павлов 1989: 4) и „Чужди са ми" (Павлов 1992: 25).

Бягаща от обичайното изразяване, поезията на Константин Павлов дава знак и за потребността от различно битие, от разбиране за действителността, различно от установеното. Поетът утвърждава, че човекът е единствен законодател на своето битие и може да отстоява своята свобода чрез способността си да прави избор. Именно в това, а и в непрекъснатия стремеж на Аза в тази лирика към нещо по-добро във всяко следващо превъплъщение и в търсенето на смисъл в безсмислието на живота се крие елегичният оптимизъм на Константин Павлов. Така поезията му съхранява хуманистична визия, която, за разлика от официалния тон на времето, не е декларативна, а имплицитно заложена, защото с всяко отрицание на фалша и конформизма се заявява вяра в различни ценности. Така се поражда и отстоява идеята за едно изкуство, което не таи илюзии за свет-

лото бъдеще на човечеството, но и призовава към индивидуалистично и действено начало, което утвърждава свободата и като спасение, и като лична отговорност.

Библиография

Алипиева, А. 2004: Абсурдният театър на Константин Павлов. Литернет, 21 февр. 2004. 17 септ. 2013 {http://liternet.bg/publish/aalipieva/chetene/absurdniiat.htm} (Alipieva, A. 2004: Absurdniyat teatar na Konstantin Pavlov. Liternet, 21 fevr. 2004. 17 sept. 2013 {http://liternet.bg/publish/aalipieva/chetene/absurdniiat.htm})

Антов, Пл. 2009: Гарванът, или как да се самоизключиш от системата. Константин Павлов в контекста на един политически дебат. // *Константин Павлов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* Състав. Пл. Дойнов. София: Кралица Маб, 102 – 136 (Antov, Pl. 2009: Garvanat, ili kak da se samoizklyuchish ot sistemata. Konstantin Pavlov v konteksta na edin politicheski debat. // Konstantin Pavlov v balgarskata literatura i kultura. Izsledvaniya, statii, eseta. Sastav. Pl. Doynov. Sofiya: Kralitsa Mab, 102-136).

Дойнов, Пл. 2007: *Българската поезия в края на XX век.* София: Просвета (Doynov, Pl. 2007: Balgarskata poeziya v kraya na XX vek. Sofiya: Prosveta).

Павлов, К. 1960: *Сатири.* София: Български писател (Pavlov, K. 1960: Satiri. Sofiya: Balgarski pisatel).

Павлов, К. 1965: *Стихове.* София: Български писател (Pavlov, K. 1965: Stihove. Sofiya: Balgarski pisatel).

Павлов, К. 1983: *Стари неща. Избрани стихове и киносценарии.* София: Български писател (Pavlov, K. 1983: Stari neshta. Izbrani stihove I kinostsenarii. Sofiya: Balgarski pisatel).

Павлов, К. 1989: *Появяване.* София: Профиздат (Pavlov, K. 1989: Poyavyavane. Sofiya: Profizdat).

Павлов, К. 1991: *Агонио сладка.* София: Факел (Pavlov, K. 1991: Agonio sladka. Sofiya: Fakel).

Павлов, К. 1992: *Убийство на спящ човек.* Габрово: Инграф (Pavlov, K. 1992: Ubiystvo na spyasht chovek. Gabrovo: Ingraf).

Русева, В. 1992: Кризата на изказа – срив на ценности. // *Литературен форум*, № 10, 2 (Ruseva, V. 1992: Krizata na izkaza – sriv na tsennosti. // Literaturen forum, № 10, 2)л

Сугарев, Е. 2009: Константин Павлов, урунгелите и урурунгелите. // *Константин Павлов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* Състав. Пл. Дойнов. София: Кралица Маб, 44-52 (Sugarev, E. 2009: Konstantin Pavlov, urungelite I ururungelite. // Konstantin Pavlov v balgarskata literatura i kultura. Izsledvaniya, statii, eseta. Sastav. Pl. Doynov. Sofia: Kralitsa Mab, 44-52).

ZLODEJKA KNÍH – PRÍBEH O DOBE TEMNA PREROZPRÁVANÝ SMRŤOU

Viera LAGEROVÁ
Trnava University, Faculty of Education, Trnava (Slovakia)
E-mail: vlagerov@truni.sk

THE BOOK THIEF – A STORY OF A DARK AGE NARRATED BY THE DEATH

Viera LAGEROVA

Abstract: The narrator of the story is the Death. This sad story shows the power of love, friendship, humanity and heroism in the cruel time of fascist Germany. The book harbours the power of words and phantasy. It is a short story of a girl, an accordionist, fanatical Germans, a Gypsy shepherd and of thievery, which forms a prominent part of the story. The author of the novel introduces the reader to the Third Reich, shows a segment of the reality from a child's perspective and describes a naive point of view. The author does not depict the genocide in detail, he looks for a victim who becomes the subject of the narration and he tries to see the life in the Third Reich through the eyes of the heroine.

Keywords: narrator, death, sadness, bravery, actions, smile, war, terror, hardship

Zamýšľať sa nad prienikmi medzi históriou a literatúrou je zaujímavá a podnetná úloha, ktorá človeka ľahko vynesie do lákavých, ale aj odťažitých výšok abstraktnej špekulácie. Stojí teda za to nájsť konkrétny literárny objekt a hľadať v ňom základné prvky, ktoré obidve disciplíny spájajú tak, že sa jedna bez druhej nezaobíde. Je to cesta, ktorá s optimom pravdepodobnosti umožňuje vrhnúť pohľad na oblaky vznášajúce sa vo výškach abstrakcie a zostať pritom stáť obomi nohami na pevnej zemi konkrétneho materiálu bádania. Možných príkladov je naporúdzi veľké množstvo, počínajúc Tolstého Vojnou a mierom cez nemecké historické romány Liona Feuchtwangera alebo románovú trilógiu Tomáša Manna o biblickom Jozefovi, až po Babylon slovenskej klasičky Margity Figuli. Aj keď to na prvý pohľad nemusí biť do očí, predstavujú dokonca aj „nehistorické" diela prozaickej moderny ako Proustovo Hľadanie strateného času či Kafkov Proces z odstupu našej súčasnosti historické svedectvo o dobe svojho vzniku alebo prinajmenšom – v prípade Kafku – o duchu tejto doby. Pre svoju vlastnú úvahu na túto tému som sa rozhodla pre kompromis – vybrala som si román, ktorého dej sa odohráva v histórii natoľko nedávnej, že by bolo ťažké nazvať ho historickým románom v pravom zmysle tohto slova, ktorý však poskytuje čitateľovi okrem závanu ducha obdobia svojho vzniku aj toľko reálií z čias predsa len už uplynulých, že pri jeho skúmaní je legitímne hľadať spojovníky medzi históriou a literatúrou.

Aký môže byť príbeh, ktorého rozprávačom je Smrť? Aký môže byť príbeh, ktorý sa odohráva v nacistickom Nemecku? Aká môže byť kniha o malom dievčatku, ktorého príbeh rozpráva Smrť a odohráva sa v nacistickom Nemecku? Smutná. Melancholická. Plná nádeje. Myslím si, že presne taká je Zlodejka kníh. Po jej prečítaní určite kúsok z nej zostal v mojom srdci, zabodol sa tam a už nikdy odtiaľ nezmizne.

Neobvyklé formálne spracovanie textu pridáva knihe na atraktivite. Uprostred textu príbehu autor vkladá rôzne odkazy, vysvetlivky a iné krátke zápisky. Vtipne nimi dopĺňa okolnosti situácií, vysvetľuje pôvod a význam v texte často používaných nemeckých slov (nie vždy milých a príjemných). Zdôrazňuje slová, aby v príbehu nezanikli. Prináša nové definície.

Definícia, ktorú v slovníku nenájdete: neodísť – prejav dôvery a lásky, ktorý deti často rýchlo rozlúštia.

Dôvodom, prečo sa oplatí knihu prečítať, je aj skutočnosť, že vyšlo aj filmové spracovanie príbehu. Porušila som všeobecne zaužívané – *najprv knihu až potom film,* a napriek tomu som to neľutovala. Okradla som sa síce o prekvapenie z neočakávaného konca príbehu, bol však natoľko silný, že kniha dokázala aj napriek tomu nemožné. Smútok, radosť, zimomriavky. Pri výbere film/kniha by som odporučila opačný postup, ako som to urobila ja, a to najprv začať s čítaním knihy.

Zlodejka kníh nie je morbídna ani depresívna, prináša nám často aj úsmev. Odhalí silu slov a jazyka. Príhody hlavnej hrdinky sú prevažne milé a láskavé. Samozrejme, vojna sa občas prihlási o slovo, a to čím ďalej, tým častejšie. Napriek všetkému to však nie je ani tak kniha o vojne, ako skôr o ľuďoch, hoci aj vojna je o ľuďoch, ich starostiach a vlastnostiach. Je to kniha, z ktorej dýcha neuveriteľná ľudskosť, nádej v lepší život, keď sa peklo vojny skončí.

Táto kniha o smrti, vojne, ale hlavne o láske a nádeji je zložená z desiatich kapitol, z prológu a epilógu. Práve veľmi dobre členený text na krátke kapitoly umožňuje nám čitateľom postupovať rýchlo v čítaní tejto nevšednej a pútavej knižky. V prológu rozprávač predstavuje sám seba – farby – a zlodejku kníh. Ľudia si všímajú farby dňa len na začiatku a konci, hoci je jasné, že deň v každom momente nášho života prechádza množstvom odtieňov a intonácií. Jediná hodina niekedy pozostáva z tisícok rozličných farieb a autor sa ich usiluje všetky zaznamenať. Farby dopadajú na seba, čierny podpis na oslepujúcu všadeprítomnú bielu, na hustú polievkovú červenú. A práve to ho privádza k téme napísania príbehu, jedného z tých, čo stále prežívajú, čo sa vycvičili v umení pozostalosti. Je to vlastne krátky príbeh o dievčati, slovách, akordeonistovi, fanatických Nemcoch, židovskom pästiarovi a o zlodejčine – tej je v ňom dosť. Epilóg knihy autor nazval symbolicky Posledná farba a v nej opisuje smrť Liesel, ktorá sa dožila veľmi vysokého veku veľmi ďaleko od Molchingu a konca Himmelstrasse. Zomrela na predmestí Sydney. Číslo domu bolo rovnaké ako číslo fiedlerovského krytu a obloha bola podvečerne modrá. V poslednej predstave uzrela svoje deti, vnúčatá, manžela a dlhý zoznam životov, ktoré sa spojili s tým jej.

Objavili sa však aj iné predstavy. Poďte so mnou, poviem vám príbeh. Niečo vám ukážem.

Každý jeden z príbehov je v Zlodejke kníh len krátkou epizódou. Zlodejka kníh je vlastne úplne obyčajným príbehom dievčatka, ktoré žilo počas druhej svetovej vojny v nacistickom Nemecku. Je to príbeh, ktorý sa v ničom neodlišuje od osudov miliónov iných detí, ktoré museli prežiť svoje detstvo počas Hitlerovej diktatúry. Matka Liesel Memingerovej ju nedokáže uživiť, preto je nútená vzdať sa jej. Hneď na začiatku stratí svojho brata, ktorý zahynie cestou vo vlaku. Z Liesel sa tak stáva sirota, ktorá je umiestnená do náhradnej rodiny Rosy a Hansa Hubermannovcov. Práve u nich v mestečku Molching neďaleko Mníchova a koncentračného tábora Dachau nachádza svoj nový domov. Neustály krik, výčitky a bitka od nevlastnej matky je vyvážená láskavosťou, pochopením a vrúcnym vzťahom s nevlastným otcom Hansom. Na všetko, čo vnímavá Liesel prežíva, však dopadá tieň Adolfa Hitlera, ktorý vládne Nemecku a nepochybne aj srdciam väčšiny jeho obyvateľov. Jej ocko nacistickému pobláznení odolal a Liesel sa čoskoro naučí rozlišovať medzi svetom „tam vonku“, kde treba na požiadanie hajlovať či vešať zástavy so svastikami, a svetom „vnútri“, v dome. Neustále sa musela prispôsobovať jednostaj šomrajúcej matke, prekonávať nočné mory a prežívať poníženia v škole, kde zistili, že nevie ani čítať, ani písať. Práve boj s prvými písmenkami zdolávala s trpezlivým otcom, ktorý pre ňu na Vianoce vymenil dve knihy za tabak. V malom mestečku si Liesel nájde kamaráta na život a na smrť, neposedného suseda Rudyho, od prvej chvíle túžiaceho po bozku od Liesel, ale aj nebezpečnú záľubu – kradne knihy. Aj keď to vlastne tak úplne kradnutie nie je... Zoznamuje sa so slovami, učí sa ich čítať i zapisovať. Popritom počúva hudbu, ktorou jej ocko obveseľuje mestečko. A hoci by to od nej určite nik neočakával, pri jednom verejnom pálení kníh z pahreby uchmatne Príručku hrobára, cíti, že ju

pozoruje nehybný tieň, ktorý patrí starostovej manželke. Bolo to počas führerových narodenín. Liesel totiž knihy veľmi miluje a je nimi doslova fascinovaná. Jej činy ospravedlňuje kamarát Rudy slovami: „*To podľa mňa nie je krádež. Kradne armáda. Vzala ti otca. Aj mne.*“

Zlodejská kariéra pokračuje naďalej „vypožičiavaním“ si kníh od starostovej ženy. Nevlastná mama Rose Hubermannová totiž žehlí bielizeň pre bohatých ľudí a Liesel ju následne roznáša do rodín. Očarená bohatou knižnicou u starostu si „požičia“ knihu, ktorú pri najbližšej príležitosti vráti. Starostova žena veľmi rýchlo objaví, čo sa deje, no namiesto toho, aby ju vyhrešila, spriatelia sa. Práve ona jej darovala neskôr zápisník, aby si Liesel mohla písať svoj vlastný príbeh.

Transporty židov pokračovali, žilo sa čoraz ťažšie. Do života tejto rodiny vstúpil aj 24-ročný žid Max Vandenburg, syn Hansovho spolubojovníka, ktorého ukryli v pivnici, a Liesel sa stala jeho spojkou s vonkajším svetom. Práve on sa stáva pre Liesel zaujímavým objektom, ich priateľstvo sa prehlbuje, čítajú spolu knihy, navzájom sa zverujú so svojimi nočnými morami. V meste sa zvyšuje počet hliadok, ktoré kontrolujú všetky domy a strach o život narastá:

„Predstavte si, že dostanete zaucho a potom sa máte usmievať. Dvadsaťštyri hodín bez prerušenia. Tak nejako žil každý, kto ukrýval žida.“

Max sa jej za toto priateľstvo a spojenectvo odvďačil vlastnoručne vyrobenou knižkou postrehov a myšlienok s obrázkami. Keď si v pivnici čítala jej posledný riadok „*slová som nenávidela aj ľúbila a dúfam, že som ich napísala správne*“, Molching začali bombardovať. Z celej ulice prežila iba Liesel. Slová, tie jej zachránili život.

Sugestívny príbeh je emotívnym obrazom zvrátenosti fašizmu a nezmyselnosti vojny. Markus Zusak, austrálsky spisovateľ, ponúka nám čitateľom smutno-krásny príbeh. To smutné prináša so sebou samotná vojna a nevinné vyhasnuté životy. Jeho mama – pôvodom Nemka – spolu so svojím rakúskym manželom emigrovala do Austrálie v 50. rokoch minulého storočia. Aj preto je Zusakovi Nemecko také blízke.

A čo ma zaujalo na knihe najviac? No predsa nezvyčajný rozprávač, presnejšie rozprávačka. Nechcela by som sa s ňou stretnúť v tvárou v tvár. Stále som pred ňou cítila obrovský rešpekt. Krôčik po krôčiku sa mi javila „v ľudskejšom“ svetle a ku koncu ma šokovala. A o kom hovorím? No predsa o Smrti. Práve ona mala v čase druhej svetovej vojny konečné slovo.

„Asi by bolo spravodlivé povedať, že za tie roky Hitlerovho vládnutia mu nik neslúžil tak verne ako ja. Ľudia nemajú také srdce. Ľudské srdce je čiara, ale moje je ako kruh a ja mám nevyčerpateľnú schopnosť byť v správnom čase na správnom mieste. Následkom toho ľudí znova a znova nachádzam v ich najlepšej aj najhoršej podobe. Vidím ich škaredosť aj ich krásu a čudujem sa, ako môže mať tá istá vec dvojakú tvár. No i tak majú niečo, čo im závidím. Keď už nič iného, ľudia majú dosť rozumu na to, aby umreli.“

Celým príbehom, odohrávajúcim sa v nacistickom Nemecku v roku 1939, nás teda sprevádza neobvyklý rozprávač, ktorým nie je nik iný ako samotná Smrť. Smrť nie je stelesnením všeobecnej predstavy o slovách smrť či smrtka – nenosí ani kosák, ani kosu a čierny plášť s kapucňou nosí vraj len vtedy, keď je zima. No táto Smrť má i city a nad každou obeťou, ktorú odprevádza na druhý svet, prejavuje ľútosť:

„Bol som tam len ja. A mne utešovanie nejde, najmä keď mám studené ruky a posteľ je teplá. Jemne som ho niesol cez rozbitú ulicu, s jedným okom slaným a s ťažkým srdcom Smrť.“

A práve postava Smrť umožňuje autorovi rozohrať príbeh z úplne inej perspektívy. Je asi celkom prirodzené, že Smrť vníma udalosti inak ako bežní ľudia. Nemá problém prezradiť hneď pri zoznámení sa s postavou, kedy zomrie. Celý príbeh síce prerozpráva chronologicky, ale občas spomenie udalosti, ktoré sa stanú oveľa neskôr. Ako sama vyhlasuje, nezáleží jej na koncoch. Len na príbehu.

Keď počujeme slovo smrť, predstavíme si niekoho v čiernom? Veľa ľudí asi áno. Skúsme na tento stereotyp zabudnúť, pretože rozprávačom tohto príbehu je Smrť. Nemusíme mať hneď zimomriavky. Táto Smrť je ľudská. Je súčasťou našich životov, je pokojná, zmierená, osamelá. A trápi ju jej poslanie vo vojne. Keď čítame riadky, ktoré rozpráva Smrť, cítime, ako by ich skutočne písal niekto väčší. Najväčšia devíza tohto špecifického rozprávača však spočíva v jeho pozorovacom talente. Smrť nie je človek, ale zároveň neustále prichádza do kontaktu s ľuďmi. A práve vďaka bohatým skúsenostiam a nulovej osobnej zaujatosti dokáže perfektne vypointovať každý ľudský problém a nešťastie. Tam, kde by ľudský rozprávač potreboval siahodlhé state a hlboké filozofické úvahy, stačí pre Smrť jedna až dve vety, ktoré sú od rozprávania príbehu výrazne graficky odlíšené. Často pôsobia ako úder päsťou, kameň hodený do vitríny tohto krehkého príbehu. A potom sa Smrť zohne, pozbiera črepy príbehu a opäť ho zloží, aby mohla pokračovať tam, kde príbeh prerušila.

„Nikdy nezabudnem na prvý deň v Osvienčime, na prvý raz v Mauthausene. Tam som ich časom zbieral aj pod vysokým bralom, keď nevyšiel útek. Polámané telá a sladké srdcia...Prosí, verte mi, že v ten deň som každú dušu bral do rúk jemne ako novorodenca. Počúval som ich posledné pridusené výkriky...Sledoval som ich vízie lásky a vyslobodil som ich zo strachu. Absolútne zúfalý som sa zadíval na svet hore. Díval som sa na oblohu, ktorá sa zo striebornej menila na sivú a potom na dažďovú. Ešte aj oblaky odvracali pohľad.“

Po prečítaní tejto knihy mi napadla myšlienka: je Liesel skutočne hlavnou postavou? Nie sú to náhodou knihy, ktoré postupne kradne? V tejto jej činnosti je niečo protikladné. Na jednej strane kradnutie civilizovaní ľudia odsudzujú, na druhej strane sa Liesel vďaka pomoci nevlastného otca naučila čítať z nezvyčajného šlabikára – z ukradnutej príručky pre hrobárov. K jej neskorším výkonom patria aj knihy ukradnuté z hranice, na ktorej nacisti pálili “škodlivé“ knihy alebo knihy z knižnice starostu mestečka, v ktorom žila (aj keď s tichým súhlasom jeho manželky), ako som už predtým spomínala.

Lieseline zvláštne zlodejské chúťky ma prinútili zamyslieť sa nad tým, že krádež kníh by sa nemala vlastne trestať, lebo knihami sa človek vzdeláva a na tom v podstate nie je nič zlé. Zlodejka kníh, hoci len románová postava, sa však neskôr stala útechou pre všetkých obyvateľov bombardovaného mesta, keď im v protileteckom úkryte práve čítala jednu z ukradnutých kníh. Myslím si, že nestáva sa často, aby sa literatúra stala tmelom akejkoľvek komunity, nieto ešte bombardovanej.

Podobne paradoxná je aj epizóda, v ktorej žid Max Vandenburg, ktorého Lieselina náhradná rodina ukrýva v pivnici, na jej otázku, či je Mein Kampf dobrá kniha, odpovedá: „*Je to najlepšia kniha na svete. Zachránila mi život*.“ Veď kto už by len pri ceste vlakom upodozrieval mladého muža čítajúceho führerov manifest, že je žid na úteku do ilegality? Je to podobná dvojsečnosť či paradox ako v prípade kradnutia.

Vojna, čítanie kníh a mnohoraké priateľstvá, tak by sa dali zhrnúť najdôležitejšie motívy tejto pútavej a nevšednej knihy, ktorá rozohreje, zamrazí, prekvapí, zatočí s našimi myšlienkami a citmi na nejaký čas. Zachytáva osudy ľudí počas druhej svetovej vojny, príbeh, ktorý má dušu, je to kniha netradičná, pútavá, dojímavá, chytľavá..., ponúkajúca úplne iný pohľad na vojnu – s týmito slovami som sa stretla najčastejšie pri rozhovoroch s ľuďmi, ktorí knihu čítali. Zanecháva v nás niečo zvláštne a poučné. V kaluži všetkých pochvál som sa však cítila mierne dezorientovaná, pretože stále nikto nespomenul pravý a skutočný dôvod, *prečo* tú knihu tak ospevujú. K príčine som sa musela dopátrať sama. Vtedy som zistila, že žiadne z pochvalných slov úplne nevystihuje to, čo som v texte našla. O *Zlodejke kníh* môžeme ľuďom rozprávať donekonečna. Pokiaľ ju však neprecítime, nebudeme mať ani potuchy, o čom hovoríme.

Záver: Zlodejka kníh je prekrásnou oslavou priateľstva, vernosti a skalopevnej lásky. Usmievame sa pri nej, plačeme, kladieme si mnoho otázok, sústredíme sa na malé momenty, krásne metafory, všetky slová mali príchuť, vôňu, život a farby, nehynúcu nádej a smiech cez slzy, a to aj vďaka rozprávačke. Najviac zo všetkého by som vyzdvihla tú skutočnosť, že autor obdaril svoje vety atmosférou, pri ktorej máte pocit, že kniha má ruky, ktorými vás objíma, cítite ju na svojej koži, na duši i v srdci. Ak ju však definitívne zatvoríme, vieme, že sa lúčime s niečím krehkým, jedinečným a zvláštnym.

Kniha by pre nás všetkých mala byť akýmsi zdvihnutým prstom, mementom, silou slov, ktorý v našich mysliach a na duši zostáva ešte nadlho. Stojí za uváženie aj to, aké tisíce obyčajných aj neobyčajných ľudí sa nechali presvedčiť k niečomu takému hroznému, ako bol fašizmus; tiež mi to pripomína ľudí, ktorí hovoria „no čo, veď sám aj tak nič nezmením.“ Kniha ukazuje, že nie všetci Nemci nenávideli židov, že Smrť nie je bezcitná a že deti sú oveľa silnejšie, ako si vieme predstaviť. Autor poukazuje na nenútený spôsob opísania zbytočnosti vojny a jej následkov, pomocou osudov hrdinov stelesňuje dosah vojny na všetkých obyčajných ľudí, dokonca aj na obyvateľov krajiny, ktorá vyvolala vojnu, pričom tvrdí, že ľudia bez predsudkov si dokážu k sebe nájsť cestu, aj keď sú z úplne odlišných sociálnych vrstiev, s úplne odlišným pôvodom.

Ale bez slov by nevznikol ani tento kompozične dômyselný a poeticky vyrozprávaný príbeh o strašní smrti, o tom, čo znamená byť závislý od života – svojho i života iných: nekrčiť iba ramenami, nebyť cudzincom medzi ľuďmi, roznášať sny a spievať aj v najhlbšej, bezodnej tme. Táto kniha to vyvracia; opisuje niečo, čo rozbehol jeden človek a to niečo malo enormné následky..., zároveň dáva možnosť zamyslieť sa nielen nad sebou, ale aj nad našimi životmi.

Neodísť – prejav dôvery a lásky, ktorý deti často rýchlo rozlúštia.

Od chlapca, čo vás neznáša, je už horší len jeden chlapec. Chlapec, čo vás ľúbi.

„Saukerl!“ zasmiala sa a len čo zdvihla ruku, vedela, že v rovnakej chvíli on vyslovil Saumensch.

Myslím, že nič podobnejšie láske sa jedenásťročným pritrafiť nemôže.
„Keď si po mňa príde smrť,“ prisahal chlapec, „schytá odo mňa päsťou.“

Rudy Steiner sa zľakol bozku od zlodejky kníh. Asi po ňom príliš túžil. Asi ju strašne ľúbil. Tak strašne, že už ju o jej pery nikdy nepožiadal a do hrobu odišiel bez nich.

Malé priznanie

Nenosievam kosák ani kosu. A čierny plášť s kapucňou len vtedy, keď je zima. A nemám ani tie lebkovité črty tváre, aké sa vám zrejme páčia a radi mi ich pripisujete. Chcete vedieť, ako naozaj vyzerám? Našepkám vám. Kým budem pokračovať, dívajte sa do zrkadla.

Z akéhosi dôvodu sa umierajúci vždy utiekajú k otázkam, na ktoré poznajú odpovede. Azda preto, aby aspoň vo chvíli smrti mali pravdu.

Aké z toho všetkého plynú závery pre prieniky medzi históriou a literatúrou? Na prvý pohľad a z definícií (už v Aristotelovej Poetike) by sa mohlo zdať, že na rozdiel od literatúry je história ako veda objektívna. V 20. storočí prispel Sir Karl Popper filozofickým postulátom – dnes už všeobecne v akademickom svete akceptovaným – že práce humanitných a spoločenských vied treba pokladať za interpretácie, a teda v konečnom dôsledku za subjektívne. Z gnozeológie vieme, že na počiatku azda každej vedeckej práce (teda aj v oblasti prírodných vied) stojí téza, čerpajúca zo subjektivity výskumníka. O tejto subjektivite sa dá s veľmi veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, že na ňu vo väčšej miere ako odborné rešerše vplýva celkový obraz sveta, ktorého kvantitatívne podstatné pramene treba hľadať v

prečítanom z literatúry. Pri dokazovaní tézy výskumník – či chce, či nechce – vyberá z reality fakty, ktoré tézu podporujú, a vyhýba sa podľa možnosti faktom, ktoré ju spochybňujú. To všetko relativizuje a redukuje objektivitu výpovedí vedy, v danom prípade vedy historickej. Napriek tomu platí aj pre interpretáciu metodický princíp dokázateľnosti. Rovnako historik aj autor beletrie majú za úlohu predložiť svojmu čitateľovi celistvý obraz univerza vo vopred zadefinovanom úseku času a priestoru. Historik je pritom per definitionem objektívny (alebo sa prinajmenej o maximálnu možnú objektivitu má usilovať), autor beletrie objektivitu väčšinou ani nepredostiera. Ale prostriedky, ktoré stoja k dispozícii historikovi, sú – opäť per definitionem – ohraničené metodickým princípom dokázateľnosti. Obraz sveta ponúkaný čitateľovi historického pojednania nie je teda celistvým obrazom. Je to obraz fragmentu univerza, doložiteľný z čo možno najobjektívnejších prameňov, ako sú úradné dokumenty, overené protokoly, štatistické údaje alebo informácie z verejného či utajovaného spravodajstva. Takto prezentovaný výsek sveta sa vyznačuje precíznosťou, hemží sa v ňom číslami, mapami s korektnými geografickými údajmi a presnými schémami štruktúr pre spoločenstvo relevantných inštitúcií. Všetko, čo nebolo zaprotokolované, úradne zdokumentované a štatisticky zachytené, v tomto obraze-fragmente chýba. Inými slovami – chýba v ňom všetko ľudské, a teda nielen akékoľvek senzuálne vnemy, ale aj hlavné atribúty Zusakovej Zlodejky kníh, ktorými sú – ako sme už zistili – dôvera, láska, nádej, beznádejnosť, priateľstvo, strach, odvaha či záludnosť. Ten, kto čerpá svoj obraz hitlerovského Nemecka z historických pojednaní, má po svedomitom štúdiu pred očami nadmieru ostrý snímok čohosi ako štvorrozmerná profesionálne vyhotovená mapa. Čitateľ Zlodejky kníh kráča pri čítaní v galérii, v ktorej sa mu ponúka pohľad na neupratané javisko plné krvavých mlák, kde práve dohrali jednu zo shakespearovských tragédií v naturalistickej réžii – so všetkými zvukmi, farbami a zápachmi, chvejúcimi sa ešte v povetrí. Zásadným rozdielom medzi obomi spracovaniami je ten, že zakiaľčo literárne objektívne nie je, je historiografické objektívne zdanlivo.

LITERATÚRA

Eco, U. 2004: O literatuře. Praha: Argo.
Krausová, N. 1999: Poetika v časoch za a proti. Bratislava: Literárne informačné centrum.
Rakús, S. 1995: Poetika prozaického textu. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
Zusak M. 2014: Zlodejka kníh. Ikar: Slovak edition

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СУБТИТРИРАНЕТО КАТО ВИД ФИЛМОВ ПРЕВОД ОТ РУСКИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Илка БИРОВА, Ирина МАНОВА
Софийски университет „Св. Кл. Охридски" София (България)
E-mail: ilka31@abv.bg, perun.bm@gmail.com

OBSERVATIONS OF SUBTITLES AS A FILM TRANSLATION FROM RUSSIAN INTO BULGARIAN LANGUAGE

Ilka BIROVA, Irina MANOVA

Abstract: This article is dedicated to a slightly explored problem in Bulgarian theory and practice of translation, that is a film translation. Specific features of subtitles as a film translation are described. The authors have made a comparison between original language of Russian film "Kitchen" (Kuhnia) and its Bulgarian subtitles. Some successful and weak cases in this translation are given and analyzed.

Keywords: film translation, subtitles, Russian-Bulgarian

В настоящата статия се разглеждат някои особености на субтитрирането като вид филмов превод. На базата на конкретен филмов материал се анализират характерни черти на този специфичен вид превод от руски на български език.

Филмовият превод се разглежда неоднозначно от изследователите в теорията и практиката на превода. Според Васева той е „вид художествен превод, който няма самостоятелно значение, а цели да допълни и изясни зрителните впечатления, да обогати естетическите преживявания и изостри вниманието" (Васева 1989: 270). Ликоманова посочва, че „художественият превод сам по себе си се разграничава в зависимост от това кой жанр се превежда: проза, поезия, драма, есе, сатира, песен, филм и какъв съдържателен фрагмент от този жанр се превежда" (Ликоманова 2002: 57). Мичев определя превода на филми и всякакъв вид аудиовизуални продукти като отделен вид превод, „тъй като притежава редица особености и специфики, каквито не се срещат при другите видове превод" (Мичев 2011: 15). Томанова предлага класификация на видовете превод, в която филмовият превод не е посочен като отделен вид (Томанова 2012: 84-85). В книгата си, посветена на съвременните теории на превода, Генцлер подчертава, че в „преводознанието се обособява отделно направление за изучаване на киното и медиите, а изследователите на киното и медиите се обръщат към преводознанието за нови понятия" (Генцлер 1999: 254).

Като отчитаме представените гледни точки, в настоящата статия предлагаме следната работна дефиниция за филмовия превод. Това е писмен или устен художествен превод, който има спомагателно значение за разбиране на визуалния образ и цели да предизвиква адекватна реакция сред зрителската аудитория, възприемаща филма на преводния език, близка до реакцията на зрителите, гледащи филма на оригиналния език. В това определение се съдържа представата за филмов превод главно като превод на игрални филми и телевизионни сериали, а също така се подчертава интегралният характер на този превод, който осъществява връзката между картина, звук и текст. Трябва да отбележим, че преводът на аудиовизуален текст е по-широко

понятие от филмовия превод, тъй като, освен филми, включва превода на различни аудиовизуални продукти.

Филмовият превод бива най-вече писмен: при дублажа и неговите разновидности – превода зад кадър, нахсинхрона (nachsynhron) и така наречения войсоувър (voice-over) – и също така субтитрирането. За устен филмов превод се говори при еднократно превеждане в представянето на филми или при неподготвен превод на филми по време на фестивали. Под субтитриране разбираме писмен превод, реализиран предимно във формата на диалог, който се появява като субтитри в долната част на екрана. Зрителят чете текста, като едновременно следи ставащото на екрана и чува оригиналния диалог. Така се осъществява цялостното възприемане на филмовото действие.

Субтитрирането има своите характерни черти и отговаря на определени изисквания:

1) Филмовият диалог и неговият превод трябва да се разглеждат в комплекс като елемент от протичащото филмово действие.

2) Диалогът трябва да звучи естествено и автентично.

3) Субтитрите налагат големи съкращения на изходния текст, при това е необходимо да се запази комуникативна пълнота. Репликите трябва да са максимално кратки, избягват се повторенията. Не се съкращават намеци с ироничен или комичен подтекст.

4) Субтитрите трябва да предават особеностите на разговорната реч и устната форма на книжовния език.

5) От всички преводачески трансформации най-честа при филмовия превод е конкретизацията – тя компенсира много съкращения и спестява недоразумения.

6) Адекватно използване на жаргон, сленг, отчитане на културно-езиковата норма.

7) Използване на непреки речникови съответствия, на ситуативни еквиваленти.

8) Адекватен превод на фразеологизмите – по възможност с фразеологизми, запазване на стиловите особености и емоционалното въздействие.

9) Репликите трябва да отразяват възрастовите, социалните и други характеристики на персонажите.

10) При предаване на реалиите, трябва да се отчитат фоновите знания на чужденеца, както и културната специфика на възприемащата аудитория (Мурдаров 2002: 65-68; Васева1989: 272-286).

В настоящата статия обект на наблюдения са трансформациите в субтитрирания превод на български език на нашумелия руски сериал „Кухня” (Сезон 3, епизоди 12, 13, 14). Трябва да уточним, че става въпрос за труда на анонимен преводачески екип, представен в инернет портала vbox7 с името Bulgarian translator zone 2014 и bukvi.bg, а също така с работни псевдоними assen и chefsheaven. В тази връзка логично възниква въпросът за авторството на филмовите преводи, които се представят свободно в интернет пространството. Този въпрос намира решение, когато филмите се предлагат на масовия зрител по телевизионни канали или на широкия екран с конкретно цитирани имена на преводачите. Но и в двата случая остава открит въпросът за качеството на субтитрите като преобладаващо приет у нас вид филмов превод.

В настоящия текст анализираме някои успешни и неуспешни преводачески решения в субтитрирането на български език на популярния руски сериал «Кухня».

Според цялостната ни преценка българските субтитри отразяват вярно съдържанието на филмовото действие и неговия съвременен дух в съответния комедиен жанр. Може да се каже, че чрез филмовия превод е осъществен адекватен междукултурен диалог и предложеният продукт е функционално еквивалентен на възприемащата аудитория. Българският зрител получава вярна представа за живота на хората, работещи и посещаващи ресторант «Клод Моне» в Москва. Съвременните страсти и нрави са представени умело със съответните стилистични средства: активна употреба на жаргон и градски сленг, ругатни, използване на фразеологизми, както и широка гама от конотативни значения.

Необходимо е да уточним какво разбираме под конотативни значения. Те се определят като допълнителни, емоционално-експресивни и стилистични съзначения, които усложняват и обогатяват основните значения и създават подтекст (Васева 1982: 28), а също така като съпътстващи смислови добавки на езиковата единица (БТС 1998). Между близкородствените езици, каквито са руският и българският, в семантичен план се очертават два типа отношения: семантично тъждество и асиметрия, като съществува и преходен тип (Червенкова 2011). Към асиметричния тип съответствия се отнасят конотативните значения на думите в руския и българския език. Тези значения имат своята национална специфика и са широко разпространени в разговорната реч, в художествения стил и в медийния дискурс. Изборът на адекватни съответствия на конотативните значения е важен в практиката на превода, в това число на филмовия превод, който е в центъра на нашето внимание.

По-нататък в изложението в табличен вид са представени конкретни примери от посочения руски сериал и субтитрите към него. Срещу оригиналните руски фрази са дадени използваните български преводни съответствия (за краткост наричани съответки) с коментар за тяхната уместност. В конкретния случай съответките са преобладаващо успешни, защото предават вярно лексикалното значение, стилистичната характеристика и емоционалната окраска на оригиналните езикови средства. Освен наблюдаваните преводачески решения, сме посочили и други възможни точни съответки.

Разг. *Сперли бутылки* (просторечна глаголна форма)	Разг. *Отмъкнахме бутилките (*други съответки: *задигнахме, гепихме бутилките)*
Разг. грубо *Отвали! Вали отсюда!*	Разг. грубо *Разкарай се! Изчезвай!*
Сами машину починили. Красавцы! (разг. положителна оценка)	*Сами сте си поправили машината. Браво, пичове!* (разг. положителна оценка)
От ляпнул что-то. (разг. пренебр.)	*Той нещо изплещи*. (отрицателна оценка, пренебр.)
Кто-то прикарманил деньги. (разг. простор. глагол *прикарманил*)	*Някой е задигнал парите*. (точна стилистична съответка с глагола *задигнал*)
Пошел ты! (разг. грубо) – изразява грубо отрицателно отношение към някого	*Майната ти!* – стилистично и оценъчно точна съответка (други съответки *Разкарай се! Изчезвай! Махай се!)*
Усек? (разг.-простор.) със значение „Разбра ли?”	Разг. *Загря ли?* Други съответки: *Чаткаш ли? Чат ли си?*
Я склеил одну девку. (градски *сленг)*	*Забих едно гадже.* – стилистично адекватна съответка
Огузок (използва се във филма като прозви-	1. Пряко значение (спец.) – 1) месо от бут; 2)

ще на главния герой от страна на неговия шеф)	одрана кожа от задната част на животно. 2. Като обръщение и оценъчна характеристика – пренебрежителна, но не злобна оценка – уместна съответка – *заек*.
Здесь круто! (градски сленг)	*Тук е супер!* (други форми от градския сленг – *готино, страхотно)* – за изразяване на положителна оценка
У дяди Кирилла опять башню сорвало. (фразеологизъм, негативна оценка)	*Чичо Кирил пак откачи*. Други съответки-фразеологизми: *пак му хлопа дъската, пак го пере сачмата.*
Я тебя как Каштанку с улицы взял – Каштанка е името на кучe от едноименния разказ на Чехов.	*Взех те като пале от улицата* – семантично и стилистично точна съответка. Тук е използвана генерализация, при която името Каштанка е заменено с думата *пале* (малко кученце).
Это на посошок (става въпрос за пийване на алкохол преди тръгване на път) *Посошок* – 1) пръчка, тояга за подпиране при ходене. 2) Разг. Последна чашка водка или вино, която се пие преди тръгване на път – руски обичай, положително конотативно значение.	*Това е за изпроводяк* – подходяща лексикална и стилистична съответка. В българската културна традиция е прието *плискането на вода* преди тръгване на път или на важно събитие.

В преводния субтитриран текст в цитираните епизоди установихме някои неправилни варианти и неточности, породени от недостатъчните познания на преводачите и от интерференцията на двата близкородствени езика. Неточностите са следствие от: неотчитане на ситуативния контекст и речевия етикет, непознаване на приетата в българския език употреба на някои лексикални единици, неуместно използване на русизми. Представяме конкретни примери, съпроводени с коментари, отново в табличен вид за по-голяма яснота при съпоставянето.

Схватки начались.	*Започнаха схватките* (вместо *контракциите, родилните болки*) – неправилна лексикална употреба на думата *схватки*, която в българския език не се използва с това значение.
Она вазу разбила.	*Тя разби вазата* – неточна употреба на глагола, интерференция на руския език (точна съответка – *тя счупи вазата*).
Суп из морских продуктов	*Чорба от морски дарове* – В този израз думата *чорба* е употребена неточно. В това словосъчетание е приета употребата на думата *супа* (*супа от морски дарове).*
С новосельем!	*Честито!* – Това е общ поздрав, има контекстуална неточност; по-точни съответки: *Честита нова къща! Честит нов дом!*.
Когато чува, че се чука на вратата, героинята във филма казва: *«слышу, слышу...»*.	*Чувам, чувам...* – ситуативна неточност, неотчитане на речевата норма в българския език.

	Адекватни съответки: *да, да, идвам, идвам; ей сега, един момент.*
Ты вообще нормальная! – силно неодобрителна оценка за действията на някого.	*Ти въобще нормална ли си?* Други съответки: – *А бе, ти наред ли си? А бе, ти нормална ли си?* – израз на възмущение.
Катись, колобок! – изразява неодобрителна оценка за човек. Прецедентен текст в руския език от приказката «Колобок».	*Разкарай се, кифло!* – неправилна употреба на думата *кифла*. В българския градски сленг *кифла* се използа като неодобрителна оценка за жена, но не за мъж. Адекватни съответки: *тъпак, дивак, диване* – изразяване на отрицателно отношение към мъж – *Разкарай се, тъпако, диване такова, дивак такъв!*.
Наши парни резкие. (става въпрос, че могат да се бият, да се защитават)	*Момчетата ни са добри*. – неправилна съответка. Адекватни съответки: *Момчетата ни са печени! С момчетата ни шега не бива!*.
Козел – отрицателна конотация, изразяване на грубо отношение към мъж	*Козел такъв !*– неправилна съответка. В българския език, за разлика от руския, тази дума не се използва с негативно оценъчно значение за човек. Адекватни съответки: *тъпанар, тъпак, глупак.*
Ехал Грека через реку, видел Грека в реке рак... – това е типична руска скороговорка, която не трябва да се превежда буквално на български, а е уместно да се даде като съответка типична българска скороговорка.	*Вървял Грек през реката, видял Грек в реката рак.....* – смислово и културно неправилна съответка. Адекватна съответка: *Петър плет плете, през три плета плеплита.*

Анализираните примери нагледно показват, че субтитрирането е специфичен и труден вид филмов превод, който е свързащо звено между екранното действие и зрителя. Както подчертахме в началото, от този превод се изисква да осигури адекватно възприемане от зрителите на филмовото действие. Това предполага спазване на приетите лексикални и стилистични норми в речевото общуване на двата езика – на оригинала и на превода, а също така отлично познаване на културната специфика.

Убедени сме, че на хората, които работят в сферата на филмовия превод, е необходима специализирана подготовка и продължаваща квалификация. Добри възможности за това предоставят магистърските програми по превод в Софийски университет „Св. Климент Охридски" и в НБУ, а също така ателиетата по превод, които периодично се провеждат към Съюза на преводачите в България.

В заключение искаме отново да подчертаем, че въпросът за качеството на преводните филмови продукти е необходимо да бъде изследван, поради важната роля, която те играят в съвременния динамичен междукултурен диалог.

Източници

а) Книги

Васева, Ив. 1982: *Теория и практика на превода*. С. (Vaseva, Iv. 1982: Teoria i praktika na prevoda. S.).

Васева, Ив. 1989: *Стилистика на превода*. С. (Vaseva, Iv. 1989: Stilistika na prevoda. S.).

Генцлер, Е. 1999: *Съвременни теории за превода*. В.Търново (Gentsler, E. 1999: Savremenni teorii za prevoda. V. Tarnovo).

Ликоманова, И. 2002: *Преводът между теорията и практиката*. София: Унив. изд. Св. Кл. Охридски (Likomanova, I. 2002: Prevodat mezhdu teoriyata i praktikata. Sofia: Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski).

Мурдаров, Вл. 2002: Филмовата и театралната диалогична реч и проблемите на превода. // *Българска реч*, кн. 3 (Murdarov, Vl. 2002: Filmovata i teatralnata dialogichna rech i problemite na prevoda. // Balgarska rech, kn. 3).

Томанова, С. 2012: *Теория на междуезиковия превод*. Благоевград: УИ Неофит Рилски (Tomanova, S. 2012: Teoria na mezhduezikovia prevod. Blagoevgrad: UI Neofit Rilski).

Червенкова, И. 2011: *Сопоставительное исследование современной русской и болгарской лексики*. С. (Chervenkova, I. 2011: Sopostavitelynoe issledovanie sovremennoy russkoy i bolgarskoy leksiki. S.).

б) Статии в списания

Мичев, Ст. 2011: За превода на филми в светлината на речевите актове. // *Чуждоезиково обучение*, кн. 4. (Michev, St. 2011: Za prevoda na filmi v svetlinata na rechevite aktove. // Chuzhdoezikovo obuchenie, kn. 4).

в) Речници

Большой толковый словарь (БТС), 1998: под ред. С.Кузнецова, С.Пб. (Bolyshoy tolkovыy slovary (BTS), 1998: pod red. S.Kuznetsova, S.Pb.)

Нов руско-български речник, 2004: С. Влахов, под ред на А.Липовска, С. (Nov rusko-balgarski rechnik, 2004: S. Vlahov, pod red na A.Lipovska, S.).

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ В КОММУНИКАТИВНОМ МЕЖКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ)

Милена СТОЙКОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: milenalub@abv.bg

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING WITHIN THE INTERCULTURAL COMMUNICATION SPACE (THE UNDERSTANDING OF MATERIALS IN RUSSIAN AND BULGARIAN)

Milena STOYKOVA

Abstract: The contemporary humanitarian space aims to understand the language as an embodiment of sociocultural and personal meanings. The peculiarity of mastering the cultural society via language consists of the fact that it is possible only via and as a result of communication.

It is not by chance that recently the linguistic requirements focus on the formation of linguistic personality in the frame of multilinguistic conditions. The process of teaching Russian as a foreign language already has a background in the international communication.

Keywords: communication, understanding, interaction, cultural space, learning foreign languages

Современное гуманитарное познание стремится понять язык как воплощение социокультурных и персональных смыслов. Особенность овладения культурой социума посредством языка состоит в том, что овладение возможно только посредством и в результате общения.

Акт общения возникает на фоне и под влиянием совокупности обстоятельств, воздействующих на человека. Языковые и смысловые характеристики речевого акта определяются условиями как интралингвистического, так и экстралингвистического плана. Эти внешние и внутренние факторы, так же, как и другие реалии человеческого мира, подчинены нормам культуры, носителем которых может быть только субъект как представитель данного конкретного этнокультурного социума. В этом смысле культура является главным детерминантом речевого поведения субъекта в общении. Общение своей основой имеет понимание. Понимание базируется на раскрытии смысла и значения социокультурной и духовной деятельности человека. Поэтому проблема понимания неразрывно связана с контекстом исторической и культурной среды. Сегодняшний день отличает самый широкий обмен знаниями, информацией. В процессе коммуникации при обмене сообщениями постоянно происходит воссоздание смыслов. Каждое поколение вносит свое, раскрывает новые, неизвестные ни прежним поколениям, ни даже самому автору смыслы и значения в их интерпретации. В результате значения одних и тех же предметов не всегда совпадают даже у людей, говорящих на одном и том же языке, выросших в одной и той же культуре. Соответственно при наличии разных исходных культур коммуникация осложняется, и понимание приобретает дискретный характер.

Успешное интегрирование личности в общеевропейское образовательное пространство напрямую связано с изучением иностранных языков. Владение иностран-

ным языком предоставляет возможность коммуникации в условиях иноязычной среды, но не обеспечивает полноценного понимания между людьми, принадлежащими к разным культурам. Язык может выступать как „гарант" целостности понимания, если включает в себя не только рациональные компоненты человеческого сознания, но и необходимый ассоциативный ряд ментального пространства, сформированного данной культурной средой. Поэтому в последнее время обучение иностранному языку рассматривается как диалог двух культур в общем формате межкультурного общения. Непонимание, недопонимание и неправильное понимание в иноязычном общении возникает вследствие недостаточных первичных фоновых знаний, которыми располагает реципиент, недостаточного внимания к установлению важнейшего соотношения между родными и чужими „понятийными картинами мира". Знание инокультурных реалий обеспечивает адекватное общение на языке, позволяет проникнуть „вглубь" выражаемого понятия, осознать его денотативное и коннотативное значение, создает внутреннюю мотивацию у обучаемого и определяет его субъективное отношение к воспринимаемому понятию.

Процесс обучения русскому языку как иностранному уже есть опыт межкультурной коммуникации, это всегда межличностное общение. Особенно актуально звучит данный тезис применительно к задачам современного университетского образования: подготовка высококвалифицированных специалистов с ориентацией на новейшее научное знание, открытых к профессиональному и межкультурному диалогу.

Современная система образования, в том числе обучение иностранным языкам, находится на новом этапе развития, который характеризуется интересом к личности. Неслучайно в последнее время в лингвистических изысканиях ставится акцент на формирование языковой личности в условиях многоязычия. Разделяем мнение О. Лазаревой (Лазарева 2012: 373 – 382) о существенных приимуществах трехуровневой структуры языковой личности, разработанной Ю. Н. Карауловым (Караулов 1987: 263, Караулов 2009): нулевой (вербально-семантический уровень), лингвокогнитивный (тезаурусный), прагматический (мотивационный). Ученые, разрабатывающие эти проблемы, подчеркивают, что уже на лингвокогнитивном, тезаурусном уровне функционирования слово и знание (знак и значение), слово и образ (концепт) связаны самым тесным образом. Наблюдения за учебными программами как в русских, так и в болгарских вузах, показывают, что в большинстве случаев определяются только фонетический, фактический, лексический и грамматический материал, иногда включая некоторые необходимые синонимы и антонимы, описываются темы, стандартные ситуации общения, интенции, изредка отмечаются национально-культурная и страноведческая специфика лексических и грамматических единиц. Скорее всего еще на самых низших уровнях владения языком нужно формировать умения владеть лексико-грамматическим материалом, но с более глубоким осознанием лексико-семантической системы языка, с пониманием взаимосвязи лексических единиц – т.е. понимание лексического знания как знания более высокого уровня, обнаруживающего связь лексических единиц с понятиями, концептами. Обычно лексические знания сгруппированы по темам, но часто и бессистемно, разношерстно – в результате учащийся знает слово, но не всегда умеет правильно употребить его в коммуникативной ситуации. Новое лексическое знание необходимо включать в определенную систему – не только многоуровневую, но и многогранную. Рассмотрим основные положения ее формирования. Вслед за О. Лазаревой предполагаем,

что современное определение лексического знания в процессе обучения русской лексике на более высоком уровне может быть представлено как совокупность компонентов в иерархическом построении и неразрывном единстве: элементарное (первоначальное) лексическое знание – знание, формируемое на вербально-семантическом уровне языковой личности (фонетический, графический, грамматический, морфологический, словообразовательный, лексический, семантический, синтаксический ярусы языка; системное лексическое знание – уже знание не только семантики, это знания тонкостей парадигматических взаимоотношений лексических единиц (синонимов, антонимов, паронимов, омонимов, таронимов), знания, дополненные национально-культурными смыслами. Концептуальное лексическое знание связано с концептуальным представлением образа мира. Этот компонент лексического знания базируется на элементарном лексическом знании, включает в свою структуру системное лексическое знание и сам является целостной структурой, порождающей и аккумулирующей перечисленные разновидности лексического знания. Нам видится, что на уровне системного лексического знания, тем более концептуального лексического знания, особое внимание нужно уделять межъязыковым соответствиям омонимичного характера. И дело не в том, каким термином их определяют: «ложные друзья переводчика » (Гальперин 1970: 129–136, Будагов 1974: 141–146); «межъязыковые омонимы» (Заславская 1992: 23–25); «межъязыковые паронимы» (Балалыкина 1991, Бельчиков 1990: 368); «межъязыковые синонимы» (Уилер 1977: 52–53); «межъязыковые полисемы» (Борисенко 1990); «ложные или неполные лексические параллели» (Дубичинский 1992: 25–29); «ложные эквиваленты» (Федоров 1968: 167–169); «гетеронимы» (Конецкая 1961: 25, Селиванов 1976: 118); «ложные когнаты» (Ладо 1989: 47); «псевдоинтернационализмы» (Коломиец 1976: 10) и др. Конечно, речь идет о предупреждении языковой интерференции, проблема которой возникает на новом месте вместе с «глобализацией» коммуникации, когда элементы разных языковых систем вступают между собой в подобие системных отношений (Акуленко 2007: 24–25). Необходимость в разработке методов для снятия лексической интерференции в самых разных стилистических регистрах, вызываемой межъязыковыми соответствиями омонимичного характера, в повседневной коммуникации, СМИ, переводах научных, художественных текстов, при озвучивании фильмов и т.д. приобретает все большую актуальность, отчасти в связи с тем, что в начале XXI века воспитание чистого (несмешанного) двуязычия обозначилось как одно из ведущих направлений образовательной политики европейских стран. Такого характера употребление следующих лексических единиц: *(по)зариться на кого // пазаря се; обуть кого (жарг., блатн.) // да обуя някого (жарг.); линять // линея; пасти кого (жарг.) // пускам да пасе някого (жарг.); чистильщики (жарг.) // чистачи (жарг.); гадить, обгадиться // гади ми се; наследить // наследявам; тормозить // тормозя; грыжа // грижа; потрошить // да потроша; кормить // кормя и т.д.* Конечно, все начинается с *жизни // живота,* но нельзя останавливаться только на элементарном уровне. Нельзя обходить стороной и внутриязыковые пары общего омонимичного характера, такие, как *левый или голубой.* При изучении прилагательных цвета или прилагательных, указывающих сторону, нельзя демонстрировать лексические единицы изолированно *(напр. красный или левый).* Необходимо включать в этот ряд лингвокультуремы «*красивый, прекрасный*» или «*ненастоящий, неподлинный, неоригинальный, плохого качества*» и т.д. Такой прием подачи лексической единицы поднимает обучающегося на более высокий уровень ее восприятия. Это уже не простое знание значения лексической единицы, а системное (знание контекстуальных, ситуативных синонимов*)* и концептуальное *(Не красна изба углами – красна пирогами; Красна девица).* Потому что неправильно организованное общение рождает агрессию, способствует конфликтам, наносит психологические травмы.

В итоге можно обобщить: межкультурная коммуникация базируется на ориентации в контексте иноязычной культуры и выявлении возникающих при этом трудностей понимания. Модель понимания иноязычной культуры есть когнитивная модель реального мира. Она движется через восприятие и осмысление новых понятий, декодирование заложенных в них значений и смыслов к концептуализации и интерпретации в конечном итоге. Понимание между субъектами различных культур становится возможным за счет освоения ими других «языковых миров» и, таким образом, приращения их к собственному языковому миру. При этом эффективность межкультурных контактов будет зависеть от совокупности знаний и действий, затрагивающих как когнитивную, так и поведенческую сферу деятельности субъекта, осознающего различия на лингвистическом и культурно-прагматическом уровнях.

Литература

Акуленко 2007: Акуленко Н. *Культура речи как стабилизирующий общественный фактор.* // Русский Мир. RU, № 0, 2007.

Балалыкина 1991: *Балалыкина Э. А. Роль межъязыковой паронимии в сопоставительном изучении русского языка*. // Русский язык за рубежом. 1991, № 3.

Бельчиков 1990: Бельчиков Ю. А. *Паронимия. Лингвистический энциклопедический словарь.* М., 1990.

Борисенко 1990: Борисенко Н. А. *Лексико-семантическая интерференция в русской речи на Украине (лингвистический и социолингвистический аспект).* Автореферат диссертации на соискание степени доктора филологических наук. Киев, 1990.

Будагов 1974: Будагов Р. А. *Человек и его язык*. М., 1974.

Гальперин 1970: Гальперин И. Р. *Информативность единиц языка.* М., 1970.

Дубичинский 1992: Дубичинский В. В. *Лексические параллели в лексикографской практике*. // Современные проблемы лексикографии. Харьков, 1992.

Заславская 1992: Заславская Н. В. *К проблеме создания словаря межъязыковых омонимов (на материале русского и украинского языков).* // Современные проблемы лексикографии. Харьков, 1992.

Караулов 1987: Караулов Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*. М., Наука.,1987.

Караулов 2009: Караулов Ю. Н., Филиппович Ю. Н. *Лингвокультурное сознание русской языковой личности. Моделирование состояния и функционирования.* М., Издательский центр „Азбуковник", 2009.

Коломиец 1976: Коломиец О. В. *Французско-украинские лексические параллели.* Автореферат на соискание степени кандидата филологических наук. Киев, 1976.

Конецкая 1961: Конецкая В. П. *Характеристика лексических омонимов – слов, генетически связанных, и пути их образования в английском языке*. // Исследования по английской лексикологии. М., 1961.

Ладо 1989: Ладо Р. *Лингвистика поверх границ культур*. // Новое в зарубежной лингвистике XXV, 1989.

Лазарева 2012: Лазарева О. *Трехуровневая структура лексического знания в процессе обучения иностранных студентов русской лексике.* // Чуждоезиково обучение, година XXXIX, книжка 4, 2012.

Селиванов 1976: Селиванов Г. А. *Языковые контрасты и проблема межъязыковой омонимии (гетеронимии).* // Вопросы русского и славянского языкознания. Иваново, 1976.

Уилер 1977: Уилер М. *Лингвострановедение и лексика.* // Русский язык за рубежом. Часть 2. М., 1977.

Федоров 1968: Федоров А. В. *Основы общей теории перевода*. М., 1968.

ЗА НЯКОИ ГРАМАТИЧНИ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ПРЕВОД (С ОГЛЕД НА ПРЕВОДИ ОТ СРЪБСКИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Ивана ДАВИТКОВ
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: ivadavitkov@gmail.com

ON SOME GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN LITERARY TRANSLATION (BASED ON EXAMPLES FROM SERBIAN AND BULGARIAN)

Ivana DAVITKOV

Abstract: This paper is an attempt to trace the grammatical transformations, deriving from basic morphological differences between the Serbian and the Bulgarian languages. The object of study is a collection of Serbian fictional works translated into Bulgarian, taking into account those among them which have been translated into Bulgarian more than once. This study is topical as the problematics of translation related to the two languages in question is dealt with only partially and the method chosen – juxtaposing two different translations of one and the same original text – provides a rich ground for reflection.

Keywords: grammatical transformations, morphological differences, fictional, Serbian and Bulgarian language

Целта на настоящата статия е да проследи някои граматични трансформации в преводите на художествена литература от сръбски на български език. В случая се вземат под внимание основните морфологични проблеми на превода и свързаните с тях преобразувания, като извън анализа остават словоредните и синтактичните трансформации. Обект на разработката са български преводи на прозаични художествени текстове – откъс от роман и съвременни кратки разкази. Анализираният корпус се състои от 100 страници свързан текст от два превода на романа „Мостът на Дрина“ на Иво Андрич – първият от 1948 г. и вторият от 2009 г., и съвременни кратки разкази на Давид Албахари – в преводи от 2010 г. и 2011 г. Прилага се съпоставителен анализ с цел да се установи определено съотношение между текстовете на двата южнославянски езика, като езикът на оригинала (изходният език) е сръбският, а езикът на превода (преводният език) е българският. В анализирания корпус се разглеждат два варианта на многопреводни текстове[1] – едноезичен разновременен и едноезичен едновременен текст[2]. Смятам избраната преводна проблематика за актуална, тъй като досега са правени само частични изследвания на посочената двойка езици, а резултатите от подобен тип анализи биха могли да бъдат полезни не само за практи-

[1] С този термин И. Ликоманова нарича „онези оригиналини текстове, които са били подложени на няколко превода, които са били „прочетени“ от няколко преводачи – на един език или на няколко езика едновременно“ (Ликоманова 2006: 33, 34).

[2] За едноезични многопреводни смятаме онези „оригинали, които неколкократно са преведени на един и същ език и са представени чрез *многократни* едноезични преводи“ (Ликоманова 2006: 34). Това са два вида едноезични текстове – разновременни, тези, между чието публикуване е протекъл по-дълъг период от време, и едновременни, между чието публикуване е протекъл сравнително кратък период от време (Ликоманова 2006: 36-42).

куващите, но и за бъдещите преводачи. Тя е част от по-широките ни занимания с граматичните трансформации в преводи на художествена литература между посочените близкородствени южнославянски езици.

Кратък теоретичен обзор

Понятието *трансформация* в преводознанието, както и теорията на междуезиковите преобразувания и типологията на трансформационните операции[3] разглежда Н. Гарбовский (Гарбовский 2007). Както е известно, терминът *трансформация* навлиза в теорията на превода от трансформационно-генеративната граматика и придобива широка употреба в разработките по теория на превода, като в него се влагат различни значения. С този термин могат да се назоват както отношенията между езиковите единици на съпоставяните езици, така и извършваните междуезикови операции, дори самият преводен процес, което според Н. Гарбовский не е много удачно за един научен термин (Гарбовский 2007: 362). У Л. С. Бархударов се среща най-широка и най-последователна употреба на термина, което може да се види от определението му за предмета на лингвистичната теория на превода – „научно описание на преводния процес като междуезикова трансформация, т.е. преобразуване на текста, написан на един език, в еквивалентен текст на друг език“ (Бархударов 1975: 6). Според цитирания автор всички трансформации могат да бъдат обобщени в четири основни типа: размествания, замени, добавки и изпускания, като замените – граматични и лексикални, са най-разпространените сред трансформациите (Бархударов 1975: 191-232). Ив. Васева, която разработва проблемите на превода между руски и български език, прилага в основни линии класификацията на Л. С. Бархударов, но за разлика от него я прилага само върху граматичните трансформации, тъй като според нея „тя се оказва недостатъчно гъвкава за характеристиката на най-важните типове семантични преобразувания” (Васева 1980: 172). И други автори, върху които няма да се спираме подробно, включват в класификациите си граматичните трансформации (Рецкер 1974; Комиссаров 1980; Швейцер 1988), а това, което е общо за класификациите им е, че те се опират на езиковите равнища. И. Ликоманова също използва термина трансформация „с оперативна цел като синоним на термина *преводно преобразуване*“, за да назове „преструктурирането на преводния текст, проследено спрямо оригиналния текст“ (Ликоманова 2006: 102). Цитираната авторка смята, че „художественият превод се опира на и се произвежда чрез трансформиране на единия – оригиналния текст, в другия – преводния текст“ (Ликоманова 2006: 103). Тя разделя преводните трансформации според два класификационни признака – „според възможността (или отсъствието на такава възможност) за преводачески избор“ и „според вида извършена езикова промяна в преводния текст“ (Ликоманова 2006: 117, 118). Според първия класификационен признак те биват *облигаторни* и *факултативни* (Ликоманова 2006: 116-118), а според втория – *граматични* и *лексикални*, като *граматичните* по-

[3] Типология на преводните трансформации на Я. И. Рецкер, Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, Р. К. Миньяр-Белоручев, Ж.-П. Вине, К. Дарбелне във вид на таблица е направена от Н. Гарбовский (Гарбовский 2007: 384, 385). Таблица на преводните трансформации дава и И. Ликоманова (Ликоманова 2006: 114, 115).

нататък се разделят на: *морфологични*[4]*, синтактични* и *словоредни*, а лексикалните на: *добавки, изпускания, подмени и транспозиции* (Ликоманова 2006: 118-121). За целите на нашата разработка ние приемаме нейната класификация на граматичните трансформации.

Основните трудности при художествения превод от синтетичния сръбски на аналитичния български език, които произтичат от морфологичните особености на сръбския език, са следните: 1) наличие на падежна система при съществителните, прилагателните, местоименията и някои числителни имена (*један, једна, једно, два, две, обе, три, четири)*; 2) наличие на форми за трите рода в множествено число при прилагателните имена, местоименията, числителните редни; 3) изразяване на степените за сравение при прилагателните имена и наречията по синтетичен начин; 4) наличие на тричленен ред при показателните местоимения, напр. за лица и нелица – *тај, овај, онај*; 5) наличие на инфинитив и на минало деепричастие (*глаголски прилог прошли*) в системата от нелични глаголни форми.

Освен тези елементи в изходния език, които нямат формално-граматични съответствия в езика на превода, според класификацията на А. В. Фьодоров[5] за възможните разминавания между всяка двойка езици (Фьодоров 1958: 186-187), трябва да се вземат предвид и онези елементи, които формално съответстват в наблюдаваните езици, но се отличават по функция. В случая със сръбския и българския език това е перфектът, който формално съответства на българското минало неопределено време, но се различава от него по функция. Подобна е ситуацията с формите за условно наклонение, което има по-широка употреба в сръбския език.

Резултати от изследването

1. Както вече беше посочено, в изходния език съществува развита падежна система при съществителните, прилагателните, местоименията и някои числителни имена[6]. Синтактичните отношения в изходния език се изразяват с помощта на падежна флексия и предлози, а в преводния език се използват предлози. Така в преводите се увеличава броят на предлозите, а често се среща и повторение на един и същ предлог, срв.:

[4] Под морфологични трансформации И. Ликоманова разбира „трансформациите в тесния смисъл на думата, когато езиковите особености налагат промени в морфокатегориалната структура на текстовите компоненти“ (Ликоманова 2006: 121).

[5] Според А. В. Фьодоров „Възможните разминавания в граматическата структура на която и да е двойка езици могат да се обобщят в три основни типа: а) в изходния език се срещат елементи, които нямат формално-граматични съответствия в езика на превода; б) в езика на превода съществуват елементи, които нямат формално-граматични съответствия в изходния език; в) в езика на превода има граматични елементи, които формално съответстват на елементите в изходния език, но се отличават от тях по функция (Федоров 1958: 186-187). Ив. Васева, която разглежда основните граматични разминавания между руския и българския език (Васева 1980: 150-171), добавя и четвърта група, свързана с третата, в която разглежда формално съответстващите си елементи в двата езика, които се различават по честотата на своята употреба (Васева 1980: 150, 168-171).

[6] В българския език се срещат остатъци от категорията падеж, напр. звателните форми на съществителните имена, в местоименната система, наречия, които по произход са стари падежни форми, напр.: *денем, нощем, зиме, лете* и др.

На *десној обали реке, почињући од самог моста, налази се главнина касабе, са чаршијом, [...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).[7]

б.1. ***На*** *десния бряг* ***на*** *реката, от самия мост, започва центърът на града с чаршията [...]*.

б.2. ***На*** *десния бряг* ***на*** *реката, като започне от самия мост, се намира средището на касабата с чаршията [...]*.

Касаба је живела ***од*** *моста и расла* ***из*** *њега као* ***из*** *свог неуништивог корена* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *Градчето е живяло* ***от*** *моста и расло* ***от*** *него като* ***от*** *свой вечно жив корен*.

б.2. *Касабата е живяла* ***от*** *моста и растяла* ***от*** *него като* ***от*** *свой неунищожим корен*.

В първото от посочените две изречения се наблюдава местен падеж[8] с предлога *на* и безпредложен родителен притежателен падеж на съществителното *река*. Двете значения в българския превод се изразяват с предлога *на,* който се характеризира със своята многозначност в българския език. Във второто изречение е употребен родителен отделителен падеж с предлозите *от* и *из*, което значение на български се предава само с предлога *от*.

Броят на предлозите при превод на български се увеличава и поради това, че в сръбския език творителен падеж се употребява без предлог за означаване на средство на действието, докато в българския език тук срещаме предлог. В третото изречение намираме и безпредложен винителен падеж, който в значението си на пряко допълнение в първия български превод е предаден с основната форма на съществителното собствено име, както и във функцията си на подлог във втория превод, срв.:

Тако су ***Радисава*** *изненадили и удавили на спавању, везавши га* ***свиленим конопцима****, [...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *И така са изненадали и в съня удушили* ***Радисав****, след като го вързали* ***с*** *копринени въжета, [...]*.

б.2. *Тъй* ***Радисав*** *бил изненадан и удушен, докато спял, като бил вързан* ***с*** *копринени върви, [...]*.

Последният случай, в който името Радисав получава падежно окончание *-а* във винителен падеж, може да представлява проблем при установяването на основната форма на собственото име, какъвто е следният случай, където наблюдаваме грешка при първия превод:

... и саветовало ***Раду Неимару*** *да нађе двоје нејаке деце, близнади, брата и сестру,* ***Стоју*** *и* ***Остоју*** *по имену, [...]* (9).

б.1. *... и посъветвало* ***майстор Раде*** *да намери две слабички деца, наречени* ***Стоя*** *и* ***Остою*** *[...]* (6).

б.2. *... и посъветвало* ***Майстор Раде*** *да намери две невръстни деца близнаците, брат и сестра, на име* ***Стоя*** *и* ***Остоя*** *[...]* (9).

Дателната безпредложна форма *Раду Неимару* (им. падеж от *Раде Неимар*) и винителната форма на женско собствено име *Стоја* са разбрани и предадени пра-

[7] В скобите се посочват авторът и творбата на езика на оригинала. Преводите са цитирани според годината на издаването им. В случая на И. Андрич – б.1. е преводът от 1948 г., а б.2. преводът от 2009 г. По същия начин са дадени текстовете на Д. Албахари – б.1. е преводът от 2001 г., а б.2. преводът от 2011 г.

[8] В текста се използват българските термини за означаване на падежите.

вилно в двата превода, но в случая с мъжкото име *Остоја* е допусната грешка в първия превод и то е предадено като *Остою* в основна форма.

2. В двата езика съществува разлика при изразяване на степените за сравение на прилагателните имена и наречията. Сравнителна степен в сръбския език се образува по синтетичен начин, т.е. от основата на прилагателното име и окончания, докато превъзходната степен се образува с представката *нај-* и сравнителната степен, напр.: *брз, бржи (брз+ји), најбржи (нај+бржи)*.[9] Степенуването на качествените прилагателни имена в българския език става по аналитичен начин, като сравнителната степен се образува с прибавянето на частицата *по-* към формата на положителната степен на прилагателното име (*по-бърз*), а превъзходната степен с прибавянето на частицата *най-* към положителната степен на прилагателното име (*най-бърз*). Тази разлика не се оказва проблемна в анализираните преводи, напр.:

*У централном стубу моста, испод „капије“, има један **већи** отвор [...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *В средния стълб на моста, под „капията“,* има *един **по-голям** отвор [...]* (7).

б.2. *На централния стълб на моста, под капията има един **по-голям** отвор [...]* (9).

В това изречение по-скоро се оказва проблемна употребата на предлога *на*. Внимание заслужават обаче притежателните прилагателни имена, които са продуктивна категория в сръбския език за разлика от българския, за който са характерни предложните фрази, напр.:

*Једино Матилда, **Јаковљева удовица**, није ништа приметила* (Д. Албахари, *Небо*). б.1. *Единствено Матилда, **вдовицата на Яков**, не забеляза нищо*.

б.2. Само *Матилда, **вдовицата на Яков**, нищо не забеляза.*

3. Пълните форми на притежателните местоимения са с по-голяма честотност в сръбските оригинали, за разлика от българските им преводи, в които с по-голяма честотност са кратките местоименни форми, но често се срещат случаи, в които преводът се придържа към оригинала, въпреки че би следвало да се употребят кратките форми, напр.:

*... , јер је у сну дрхтао од **његова** гласа и погледа* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *... , защото и на сън трепереше от **неговия** глас и поглед.*

б.2. *... , защото и насън трепереше от гласа и погледа **му**.*

*Када се окренем и погледам је, **моја** жена изгледа тако мала, [...]* (Д. Албахари, *Шушањ*).

б.1. *Когато се обърна и я погледна, **моята** жена изглежда толкова малка, [...]*.

б.2. *Като се обърна и я погледна, жена **ми** изглежда толкова малка, [...]*.

Тук трябва да отбележим, че кратките форми на притежателните местоимения в българския език се употребяват само с членувани имена, освен при роднинските названия, какъвто е случаят с последното изречение (Ницолова 2008: 168).

[9] В сръбския език има четири прилагателни имена с неправилно степенуване: *добар, бољи, најбољи; зао, гори, најгори; мален, мањи, најмањи; велик, већи, највећи*.

4. Основният ред показателни местоимения за означаване на лица и нелица[10] в сръбския език е тричленен – *овај, тај, онај*, а в българския двучленен – *този* и *онзи*. В сръбския език се прави разлика дали предметът е близък по отношение на говорещото лице (*овај*) или по отношение на събеседника (*тај*). Показателното местоимение за предмети, близки по отношение на говорещото лице *овај* и показателното местоимение *тај* за предмети, близки по отношение на събеседника, се предават със местоимението *този* в българския език, тъй като в българския език не се прави разлика между близък предмет по отношение на говорещото лице (събеседника). В преводите[11] се забелязват и случаи на превод на показателното местоимение за отдалечени предмети с показателно местоимение за близки и с показателно местоимение за отдалечени предмети, напр.:

Обећана је награда ***ономе*** *ко их нађе и доведе* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *На* ***този****, който ги намери [...]*.

б.2. *Обещана била награда на* ***онзи****, който [...]*.

Са Абид агом се десило ***оно*** *чега се он толико бојао* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*). б.1. *С Абидага се случи* ***това****, от което най-много се боеше.*

б.2. *С Абидага се случило* ***онова****, от което той толкова се страхуваше.*

Подобна ситуация се наблюдава и при показателното местоимение за близки предмети, напр.:

Можда је у ***тим*** *древним временима [...]* (17).

Може би и в ***ония*** *стари времена [...]* (13).

Може би в ***тези*** *отколешни времена [...]* (16).

В превода на „Мостът на Дрина“ от 1948 г. се забелязва предпочитане на формите: *тоя, оня*, а в превода от 2009 г. употребата им е ограничена предимно в стилизирането на пряката реч. Застъпени са и случаите, при които в единия от преводите се забелязва използване на друго средство, категорията определеност, с която разполага българският език, и на нейния маркер – определителния член, напр.:

Вратио сам се у собу. ***Она*** *девојка је већ била с другим мушкарцем, [...]* (Д. Албахари, *Петер Хандке*).

б.1. *Върнах се в стаята.* ***Онова*** *момиче вече беше с друг мъж, [...]*.

б.2. *Върнах се отново вътре.* ***Девойката*** *вече беше с втори мъж, [...]*.

Такива замени се случват с българското показателно местоимение за близки и отдалечени предмети. Срещат се и замени на показателното местоимение с прилагателното име *същ*, с кратка винителна форма на лично местоимение *го,* напр.: *Кројач је рекао да је и он* ***то*** *видео, [...]* (Д. Албахари, *Небе*).

б.1. *Шивачът каза, че и той видял* ***същото****, [...]*.

б.2. *Шивачът каза, че и той* ***го*** *забелязал, [...]*.

В посоченото изречение местоимението *то* се отнася до поместването на небето от предходното изречение.

5. Инфинитивът, характерен само за изходния език, по-често се среща у Андрич, отколкото в съвременните разкази на Д. Албахари. В разказите на Д. Албахари инфинитивът се среща само в аналитичните форми на бъдеще време, напр.:

[10] Използва се класификацията на българските показателни местоимения на Р. Ницолова (Ницолова 2008: 174).

[11] Тук няма да бъде разглеждано предаването на показателните местоимения за изразяване на качествен признак (*овакав, такав, онакав*), количество (*оволики, толики, онолики*) и др.

... ето молекула који ***ће*** *им тачно* ***саопштити*** *како се осећам* (Д. Албахари, *Петер Хандке*).

б.1. *... ето им молекулите, които точно* ***ще*** *им* ***съобщят*** *как се чувствам.*

б.2. *...ето ги молекулите, които* ***ще*** *им* ***съобщят*** *съвсем точно какво чувствам.*

В „Мостът на Дрина“ инфинитивът се среща с различни модални глаголи, напр.:

Зидао га је Раде Неимар, који ***је морао живети*** *стотинама година да би сазградио [...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *Изграден е от майстор Раде, който* ***би трябвало да живее*** *стотици години, за да изгради [...]*.

б.2. *Строил го Майстор Раде, който* ***би трябвало да живее*** *стотици години, за да построи [...]*.

У тим бескрајним седењима, тврдио је странац, ***треба тражити*** *кључ [...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *В тези безкрайни седения, твърдеше тоя чужденец,* ***трябва да се търси*** *обяснението [...]*.

б.2. *В това безкрайно седене, твърдял чужденецът,* ***трябва да се търси*** *ключът [...]*.

В първия посочен пример би била по-подходяща употребата на *трябва да е живял*, за да се изрази с нея предположение. Тук се наблюдава влияние на оригинала върху избора на преводача, като това влияние е по-често в първия превод на И. Андрич.

6. Условното наклонение[12] в сръбския език има по-широка употреба, отколкото в съвременния българския език. В условните изречения в българския език то „е стеснило сферата си на употреба за сметка на бъдещите времена на индикатива в аподосиса, а в протасиса е изместено от имперфект и плусквамперфект“ (Ницолова 2008: 399). В сръбския език условното наклонение се употребява за изразяване на желателно и възможно действие, за намерение, предположение, увереност, необходимо условие, отстъпително значение (Лашкова 2005: 235, 236). Например:

И ***наставио би се*** богзна докле да почетком децембра **није наступила** неочекивано јака студен *[...]* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *И кой знае колко* ***би продължила****, ако през декември неочаквано* ***не настъпи*** *силен студ [...]*.

б.2. *И* ***щеше да продължи*** *кой знае до кога, ако неочаквано в началото на декември* ***не настъпиха*** *силни студове [...]*.

Када ***бих био*** *бржи,* ***не бих знао*** *да постојим* (Д. Албахари, *Брзина*).

б.1. *Ако* ***бях*** *по-бърз,* ***нямаше да зная****, че съществувам.*

б.2. *Ако* ***бях*** *по-бърз,* ***нямаше да знам****, че ме има.*

Условно наклонение се предава и със съюза *за да* и сегашно време на глагола, за изразяване на някаква цел:

... сунце ***излази*** *изјутра да* ***бисмо*** *ми људи* ***могли*** *да видимо око себе [...]* (И. Андрич, *На Дрини ћуприја*).

[12]Една от специфичните употреби на условното наклонение в сръбския език е за изразяване на повтарящи се в миналото действия (Лашкова 2005: 236). С това значение в българския език се употребява имперфект. За конкуренцията между условното наклонение и бъдещите времена на индикатива в условните изречения вж. при Р. Ницлова (Ницолова 2008: 399, 400).

б.1. *... слънцето **изгрява** сутрин, **за да можем** ние хората да виждаме наоколо си [...].*

б.2. *... слънцето **изгрява** сутрин, **за да може** ние, хората, да виждаме наоколо [...].*

7. В анализираните преводи, глаголните времена се оказват един от най-сложните въпроси за решаване. Между двата езика се наблюдава асиметрия в темпоралните системи, тъй като в изходния език системата е от седем времена, а в преводния – от девет. Сложността на предаването им ясно се вижда в преводите на „Мостът на Дрина“ на И. Андрич, където за основен проблем може да се смята „адекватното отразяване на различните наративни модели, чието преплитане създава спецификата на Андричевия повествователен стил“ (Христова 2004: 83). Един от сложните въпроси е именно предаването на сръбския перфект на български език, при което се наблюдават разнообразни варианти: аорист, имперфект, перфект, плусквамперфект, сегашно историческо време, преизказно наклонение. Освен в основното си значение за изразяване на действие, което се е извършило преди момента на говоренето, „при което глаголната форма не дава данни за локализиране на действието във времето“ (Лашкова 2005: 217), сръбският перфект се употребява и за изразяване на несвидетелски действия, които на български се предават с преизказно наклонение, като в сръбски се употребява паралелно с лексикални маркери, въвеждащи глаголи, а в случая от самото изречение разбираме, че става дума за думи на друго лице (на шивача):

*Кројач **је рекао** да **је** и он то **видео**, и да **се** онда, у излогу његове радње, сама од себе, **упалила** украсна свећа.*(Д. Албахари, *Небо*).

б.1. *Шивачът **каза**, че и той **видял** същото, и че [...] **се запалила** декоративната свещ.*

б.2. *Шивачът **каза**, че и той го **забелязал** и че [...] **се запалила** от само себе си.*

В другия пример за маркер може да се смята въвеждащият глагол *каже се*, а в самото изречение се използва сегашно време в сръбския оригинал, срв.:

*У том стубу, **каже се**, **има** велика соба, мрачна дворана у којој **живи** црни Арапин.* (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

б.1. *Казват, че в тоя стълб **има** голяма стая, в която **живее** един черен арапин.*

б.2. *В този стълб, казват, **се намирала** голяма стая, мрачна зала, в която **живеел** черният Арапин.*

Тук наблюдаваме сегашно време в първия превод и преизказно сегашно във втория превод.

В анализираните преводи се наблюдават и други проблеми с морфологичен характер, свързани с деепричастията и със залоговите формите на глагола. Като цяло деепричастието се отличава с по-голяма честотност в сръбските оригинали, отколкото в българските преводи, в които то се предава с различни еквиваленти, напр. с *като* и имперфект на глагола, с *без* и да-конструкция се предават отицателните форми и др. По-често се среща и предаване на деятелен залог със страдателен, отколкото обратно. Срещат се различни замени, добавки и изпускания, но те няма да бъдат коментирани тук, поради ограничения обем на текста.

В заключение може да се каже, че сравнението на оригиналите и преводните еквиваленти в два и повече различни превода може да даде ценна информация за

промените в езика, за междуезиковата интерференция, за преводаческата стратегия и компетентност и др. От разгледаните морфологични особености в анализирания корпус за системна еквивалентност можем да говорим при предлозите за изразяване на синтактични отношения, които в сръбския език се изразяват чрез падежна флексия и предлози, при предаването на формите за изразяване на значенията сравнителна и превъзходна степен, при притежателните местоимения. Функционирането на показателните местоимения в текста и преводните им еквиваленти изискват поголямо внимание. При условното наклонение се наблюдава конкуренция между бъдеще в миналото или условно наклонение в условни изречения, като в по-новите преводи се предпочита бъдеще в миналото. Сръбското условно наклонение се използва в подчинени изречения със съюза *да* и в тези случаи се предава на български със *за да* и сегашно време в рамките на подчинено обстоятелствено изречение за цел. Най-много вариации се регистрират при предаване на глаголните времена, особено при предаването на сръбския перфект на български език, поради което те заслужават да бъдат по-обстойно изследвани.

Литература

Бархударов, Л. С. 1975: *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода).* Москва: Международные отношения (Barkhudarov, L. S. 1975: Yazyk i perevod (Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya).

Васева, Ив. 1980: *Теория и практика перевода. Учебник для студентов II-III курса русской филологии.* София: Издательство Наука и искусство (Vaseva, Iv. 1980: Teoriya i praktika perevoda. Uchebnik dlya studentov II-III kursa russkoy filologii. Sofia: Izdatel'stvo Nauka i iskusstvo).

Гарбовский, Н. К. 2007: *Теория перевода.* Москва: Издательство Московского университета (Garbovskiy, N. K. 2007: Teoriya perevoda. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta).

Комиссаров, В. Н. 1980: *Лингвистика перевода*. Москва: Международные отношения (Komissarov, V. N. 1980: Lingvistika perevoda. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya).

Лашкова, Л. 2005: *Сърбо-хърватска граматика: сръбски, хърватски, босненски*. София: ИК „ЕМАС“ (Lashkova, L. 2005: Sarbo-harvatska gramatika: srabski, harvatski, bosnenski. Sofia: IK „EMAS“).

Ликоманова, И. 2006: *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Likomanova, I. 2006: Slavyano-slavyanskiyat prevod. Lingvistichen podhod kam hudozhestveniya tekst. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).

Ницолова, Р. 2008: *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Nitsolova, R. 2008: Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).

Рецкер, Я. И. 1974: *Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода*. Москва: Международные отношения (Retsker, Ya. I. 1974: Teoriya perevoda i perevodacheskaya praktika. Ocherki lingvisticheskoy teorii perevoda. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya).

Христова, И. 2004: Иво Андрич. // *Преводната рецепция на европейските литератури в България. Том 6. Балкански литератури.* Първа част, с. 82-96 (Hristova, I. 2004: Ivo Andrich. // Prevodnata retseptsiya na evropeyskite literaturi v Balgariya. Tom 6. Balkanski literaturi. Parva chast, s. 82-96).

ЕКСЦЕПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Албахари, Д. 2001: *Најлепше приче Давида Албахарија*. Београд: Просвета (Albahari, D. 2001: Najlepše priče Davida Albaharija. Beograd: Prosveta).

Албахари, Д. 2010: *Най-хубавите разкази от Давид Албахари*: Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“ (Albahari, D. 2010: Nayhubavite razkazi ot David Albahari: Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“).

Албахари, Д. 2011: *Кравата е самотно животно*. София: Издателство Жанет 45 (Albahari, D. 2011: Kravata e samotno zhivotno. Sofia: Izdatelstvo Zhanet 45).

Андрић, И. 1955: *На Дрини ћуприја.* Београд: Просвета (Andrić, I. 1955: Na Drini ćuprija. Beograd: Prosveta).

Андрич, И. 1948: *Мостът на Дрина. Вишеградска хроника.* София: Фондация „Славянска култура“ (Andrich, I. 1948: Mostat na Drina. Vishegradska hronika. Sofia: Fondatsiya „Slavyanska kultura“).

Андрич, И. 2009: *Мостът на Дрина*. София: Издателска къща „Унискорп“ (Andrich, I. 2009: Mostat na Drina. Sofia: Izdatelska kashta „Uniskorp“).

ЧЕШКИЯТ ПРЕВОД НА „БАЛАДА ЗА ГЕОРГ ХЕНИХ“ ИЛИ ПАК ЗА ГРАНИЦИТЕ НА ПРЕВОДИМОСТТА

Анжелина ПЕНЧЕВА
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: an_pen@abv.bg

THE CZECH TRANSLATION OF "A BALLAD FOR GEORG HENYCH" OR ONCE AGAIN ABOUT THE LIMITS OF TRANSLATABILITY

Anzhelina PENCHEVA

Abstract: This text focuses on a particular case of "Untranslatable in translation", namely the increasingly discussed problem of translating foreign language elements (with respect to the original text language) in another language (the elements being in the destination language or a third language altogether). In Viktor Paskov's famous novel A Ballad for Georg Henych, the titular character speaks broken/incorrect Bulgarian, interspersed by his native Czech. This mechanic is important for the text's meaning, for the visualization of the character and also for his being contrasted to the unseemly Bulgarian realities of the 60's. The text analyzes the strategy employed by the Czech translator Vladimír Kříž – imperfect by necessity, but very successful in reality.

Keywords: translation, foreign language elements, translatability, untranslatable, Viktor Paskov, Vladimír Kříž

Още когато разбрах, че се планира превод на чешки език на прочутия роман на Виктор Пасков „Балада за Георг Хених“ (първо издание 1987 г.), бях любопитна как ще бъде решен един централен и по своему уникален преводачески проблем, който този текст поставя. Ще го припомня накратко. Заглавният герой, възрастният чех Георг Хених, реално съществувала личност, основател на лютиерството в България, по протежение на целия роман говори на развален/неправилен/завален[1] български език. Този език би трябвало по презумпция да носи белези на чешкия език, да бъде оцветен бохемистично – друг е въпросът доколко това е постигнато от автора Пасков, този въпрос ще бъде разгледан подробно по-нататък. Очевиден е възникващият от тази романова езикова ситуация парадокс: как ще бъде маркирана въпросната особеност в езика, който е рòден за Георг Хених, тоест, как героят, по произход чех, ще говори завалено родния си език именно в чешки текст (преводния текст)? Как ще бъде обосновано това? Тук непременно следва да отбележим, че неправилният български на Хених има изключително важна, решаваща смислотворна роля в забележителния роман – той не е просто стилистичен орнамент, нито само средство за постигане на усещане за автентичност, а сигнализира през цялото време, също както и благият, ангелски характер на героя, неговата различност спрямо безотрадната, груба и враждебна българска среда от времето на „средния“ социализъм.

Нека преди да пристъпим към анализ на конкретното преводаческо решение, да направим кратък обзор на някои теоретични възгледи по въпроса за предаването на чуждоезичните елементи в текста при превод на чужд език.

[1] По-нататък ще използвам думата „завален“, въведена при анализ на свързания с разглеждания текст преводачески проблем от Сергей Влахов и Сидер Флорин, от респект към тези забележителни теоретици и заслугите им за българското преводаческо дело.

Частният въпрос от частната теория на превода (или по-скоро от по-практически насочената дисциплина, наречена изкуство на превода) за чуждоезичните елементи в художествения текст и предаването им при превод на текст с такива елементи на чужд език, включително и на езика, към който принадлежат въпросните чуждоезични елементи, е разглеждан неведнъж от видни специалисти транслатолози. Така например в известната книга на Сергей Влахов и Сидер Флорин „Непреводимото в превода“ (Влахов, Флорин 1990) на този въпрос е посветена отделна глава. Авторите се спират на общоприетите термини, с които традиционно се обозначава разглежданото явление, като „варваризъм“, „екзотизъм“, „макаронизъм“, „алиенизъм“, „иноязычное вкрапление“ и др. Прави се кратък преглед на явлението в исторически план[2]. Изтъква се разликата между заемките, повече или по-малко интегрирани в оригиналния език, чуждиците, също вече установени като част от оригиналния език, и чуждоезичните елементи, на които се дава следната дефиниция: „Чуждоезични елементи […] са думите и изразите (понякога у Л. Толстой цели пасажи и писма), дадени на чужд за първообраза език или транскрибирани без морфологични или синтактични изменения, въведени от автора, за да придадат на текста автентичност, за създаване на колорит, атмосфера или впечатлените за начетеност или ученост, за създаване на колорит, атмосфера или впечатление за начетеност или ученост, понякога – отсянка на комичност или ирония“ (пак там: 286).

Както при всички разглеждани от тях явления, Влахов и Флорин дават конкретни практически указания за предаването на чуждоезичните елементи в преводите, като се спират и на различните решения, препоръчвани от други теоретици. Разглежда се и „техническата“ страна на въпроса, тоест дали чуждоезичните елементи се предават в оригиналната си азбука, или транслитерирани. В препоръките си за постигане на преводна еквивалентност авторите се позовават на Иржи Леви, който „подвежда под общ знаменател чуждия език и местния диалект (на фона на общонационалния език)[3], като нарича и двата „чужда езикова система“, която „сама се превръща в художествено средство и като такова е непреводима“; „един чужд език, приет в средата, където се е създавал оригиналът, е често пъти непонятен за читателя на превода, поради това чуждоезичният говор не бива да се запазва в превода“ (пак там: 287)[4]. Леви предлага следното: „Най-приемливото решение тук ще бъде да преведем на своя език най-важните в смислово отношение фрази и да намекнем за атмосферата на чуждоезичието чрез запазването в превода на поздрави и кратки реплики, съдържанието на които е ясно от контекста.“ Именно такива „намеци“ за чуждоезичен говор според нашите теоретици „ще се окажат още по-неизбежни, когато [преводачът] превежда произведението на езика на самия чуждоезичен елемент“(пак там: 289), което е именно нашият случай.

Внимание заслужават и трите статии, специално посветени на проблема, от Милан Хърдличка със заглавия: „Как се превеждат чуждоезични елементи в худо-

[2] Несъмнено употребата на чуждоезични елементи в оригиналните текстове е в много голяма степен обвързана с историята на държавата, в която е произходът на оригиналните текстове – да припомним френския във „Война и мир“, турцизмите и русизмите (и фрази на турски и руски език) в наши текстове, немски и руски елементи в чешките текстове и т.н.

[3]Влахов и Флорин обаче правят уговорката, че не приемат диалектите за чуждоезикови елементи, а само за отклонение от литературната норма.

[4]Леви не допуска дори превеждане на чуждоезиковите елементи под линия в превода, тъй като това според него нарушава функционалността им спрямо тази в оригинала.

жествен текст“ [Jak překládat cizojazyčné prvky v uměleckém textu], „Ноционално-криптична функция на чуждоезичните елементи от преводаческа перспектива“ [Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy] и „Към превода на двуезични пасажи в литературното произведение“ [K překladu dvojjazyčných pasáží v literárním díle] в книгата му „Преводачески миниатюри“ (Хърдличка 1995). Хърдличка също е на мнение, че тъй като чуждоезичните елементи най-често се използват в художествената проза функционално, „запазването на тази функция играе при превода на тези елементи ключова роля“. Освен упоменатите от българските автори функции той изброява и подчертаването на националната и социалната своеобразност на действащите лица, дори възможността те да станат източник на сюжетна завръзка, обогатяване на стилистиката на текста, и дори естетическа функция (звукопис и т.н.; пак там: 40). Разбира се, и този автор се спира преди всичко на възможностите за запазване и на начините на предаване на чуждоезичните елементи. Решаващо в случая е родството между езика на оригинала и езика на превода, както и културното ниво на очакваните реципиенти. Първостепенно е (отново в духа на концепцията на Иржи Леви) запазването на функцията, ефекта, като не е наложително чуждоезиковите елементи да се съхранят в пълния си обем и дори смисъл, достатъчно е само да се запази впечатлението за чужда среда, за колорит, като примерно се оставят само общоизвестни думи и фрази като поздрави, кратки отговори, а в останалите случаи да се обозначи по някакъв начин употребата на чуждоезиковите елементи в оригинала („проговори на турски“ например; пак там: 40). Важно е и дали самият автор е оставил чуждоезичните елементи без превод и/или коментар в самия текст или под линия. Хърдличка също обръща специално внимание на случая, който разглеждам и аз тук, а именно когато се превежда НА езика, който В ОРИГИНАЛА се явява ЧУЖД език. Преводаческата практика най-често е в тези случаи преводачът да посочи в бележка, че в оригинала става въпрос за чуждоезичен пасаж, но Хърдличка не препоръчва този вариант, тъй като „единици на смисъла, които са част от произведението, се прехвърлят в издателски апарат извън произведението“ (пак там: 42).

В последната от разглежданите статии Милан Хърдличка се спира и на твърде интересния въпрос как да процедираме при превеждането с чуждоезичните елементи, когато те са от език, близкородствен (съответно изцяло или почти изцяло понятен за читателя на оригинала) на езика на оригинала – например словашки или полски фрази и думи в чешки оригинал (Влахов и Флорин също засягат този въпрос и дават примери с украински и белоруски елементи в руски текст)[5]. Често в подобни случаи в практиката преводачът заличава разликата, превеждайки и от двата езика без оразличаване, но, разбира се, с това се заличава обикновено мощната характеризираща функция, силно активната семантика на въпросните елементи. Хърдличка препоръчва двуезичността във всички подобни случаи задължително да се запази (чрез ползване на друг език или диалект), да се обозначи, например с допълнение от типа „каза на словашки“, „отговори на чешко-немски“ или под линия да се поясни, че героят заговаря на чужд спрямо основния текст език. Възможен е и вариант чуждоезиковият пасаж просто да се остави (например пасаж на словашки в полски превод от чешки), тъй като той е в значителна степен разбираем (пак там: 53).

[5]Тук релевантен е и случаят на употреба от автора на елементи от неродствен, но повече или по-малко понятен за сънародниците му език в държави с пълен или частичен исторически билингвизъм (немски в чешка среда например).

Все пак практиката показва, че повечето преводачи се стараят да запазят максимално чуждоезиковите елементи и тяхната функция, при това не само „точното“, „директното“ значение на такива елементи, но и „допълнителното значение“, което са придобили в заелия ги език или което им е било предадено от автора. При това го правят дори в привидно нерешими случаи, какъвто е разглежданият в настоящия доклад.

Действително, случаят с романа на Виктор Пасков е твърде специфичен. И тримата цитирани по-горе автори специално изтъкват, че заваленият говор не е предмет на изследването им на преводаческите проблеми, свързани с чуждоезичните елементи в изходния текст. Така например Влахов и Флорин твърдят: „Заваленият говор е явление от друг вид и не може да се смята за чуждоезичен елемент“ (Влахов, Флорин 1990: 287); Милан Хърдличка също уговаря: „… оставяме настрана най-различни изкривени варианти на чуждоезичните елементи, както и на майчиния език“ (Хърдличка 1995: 46). Навярно причината е, че теоретиците ги занимава повече въпросът как би следвало преводачът да преодолее момента на умишлено търсено или потенциално *неразбиране*, което, естествено, липсва при фрази и пасажи на заваления език на оригинала. Нека все пак отбележа, че те се занимават и с превода на елементи от близкородствени езици, където за неразбиране не може да се говори. В този смисъл, струва ми се, заслужава внимание и описваният случай, особено когато разглеждаме неговия превод на езика, рòден за изкривяващия българския език именно в посока на родния си език.

Има обаче още един важен за отбелязване момент по отношение на езиковия материал. Езиковите грешки, правени от Георг Хених, обаче не са типични за чех. Те биха били типични за носител на неславянски език, евентуално език без граматичен род или с твърде различно разпределение на граматичния род от българското, с различно словообразуване и т. н., а освен това не са прокарани последователно, дори в рамките на едно и също изречение. Ето няколко примера[6]: *Сяда тук сега и ти дадеш малка своя ръчица на дедо Георги.*; *– Ой, майстор Франтишек! – зарадва се старецът. – Добре дошло, добре дошло!*; *– Малки цар! Инфант!*;*– Първо говори с клиент. Какво човек? Весело? Добро? Мълчи — тъжно? Умен? Не умен?*; *– Има весел дърво, тъжно, умно, спокойно, хитро, силно, тихо*; *Жена тебе познало, але плаче, много тъжно.*

Особено фрапантно е „съгласуването“ в последния пример на глагол в среден род със съществителното „жена“, което има не само същия род, но и абсолютно същото звучене като в български (žena); подобно и в примера с „човек“ (на чешки člověk, също пълно родово и етимологично съвпадение), докато в примера „весел дърво“ бихме могли да търсим обяснение в мъжкия род на думата в чешки (strom).

Това обстоятелство е доста странно, като се има предвид, че разказаното в неголемия роман е автобиографично, малкият герой Виктор е самият Пасков и Георг Хених е реално съществувала фигура от света на неговото детство[7].

---

[6]Цитатите от “Балада за Георг Хених“ са дадени по електронното издание „Моята библиотека“: http://chitanka.info/book/4517, в края на което е указано, че при подготовката му са използвани и трите дотогавашни издания на романа.

[7] На една среща с писателя в Чешкия център след феноменалния успех на романа при първото му издание му отправихзабележка в този дух – че езикът на героя чех е по-скоро език на представител на съвсем други групиезици или дори етноси, и попитах защо не е потърсил консултация от специалисти

Фактически в неголемия по обем роман има само няколко явни бохемизма (и то не съвсем безспорни): – *Але как златно име?*; – *Ексцелентно било!*; – *Дядо Георги, отидоха ли си? – Отишли.*; *Питай на поща как да опакуеш.*

Сравнително добре се справя авторът с други различия между чешки и български, така например героят му използва само едно минало време (перфект) и нечленувани форми на прилагателните и съществителните.

И нека сега видим какво решение за справяне с описания доста сложен преводачески казус е избрал преводачът Владимир Кршиж[8].

В превода на Кршиж (Balada o Georgu Henychovi, издателство VolvoxGlobator, Прага, 1997 г.) Хених говори на чешки, но определено не неутрален, а изразено книжен, в немалка степен архаичен, афористичен, притчов:

„Ať je živ a zdráv můj milý kolega Marin i tento veliký muž – jaké je jeho zlaté jméno?“; *„Přeješ si hrát na housle, mladý pane Viktore?“*; *„Otec mě obdaroval, abych se stal mistr.“*; *„Vůbec chudý nejsi! Vidím to v tvých očích a poznám!“*.

В самия оригинал обаче разказвачът (в първо лице говори малкият Пасков) неколкократно акцентира върху странния говор на стареца Хених. Преводачът не подминава тези акценти, например ако Пасков споменава „объркания му говор“, „странните думи“, Кршиж поставя съответно „jeho prapodivně stavěné věty“, „cize utvářenou mluvu“.

Вече споменахме, че езиковият аспект има много важна роля във формирането и градирането на значенията в Пасковия текст, така че е невъзможно да бъде игнориран. Така в романа има сцена, където малкият Виктор моли възрастния си приятел да го научи на чешки. Преводачът се е справил много елегантно и ненасилствено и в този случай, като вмъква разширен пасаж (подчертан в чешкия откъс: „Но как да започнем? Не знам дори как да поздравя.“ – „Нямай грижа. Добър ден е на български почти същото като на чешки.“)

– ДядоГеорги, научи ме да говоря чешки.	*„Dědečku Georgi, nauč mě mluvit česky.“*
– Научи тебе, стига иска. Лесно научи, ти умно. Цар Виктор!	*„Naučím, stačí chtít. Snadno se naučíš, jsi chytrý. Jsi král Viktor.“*
– Как се казва „добър ден“?	*„Ale jak začít? Nedovedu ani pozdravit.“*
– Добри ден.	*„Neměj starost. Dobrý den se říká bulharsky skoro stejně jako česky.“*
– „Добър вечер“?	*„A dobrý večer?“*
– Добри вечер.	*„I dobrý večer.“*

Детето неслучайно пожелава да учи чешки. Това е една от стъпките в неговото все по-плътно сближаване със стария Хених като с олицетворение на благостта, доброто и възвишеното в контраст с уродливата българска действителност, със заобика-

---

езиковеди. Пасков увери, че именно така помни езика на Хених и че не желаел да внесе «излишен академизъм».

[8]Владимир Кршиж (роден 1948 г.) е известен поет, прозаик, учен, българист, преподавател по българска литература, преводач от български. Завършил е Българска филология в СУ. През 1991 г. основава издателството „Еврославика“, където публикува голяма част от заглавията от български автори, изобщо излезли в Чехия след 1989 г.

лящите го злоба и мизерия, материална и душевна[9]. Следващата стъпка е, че Виктор заговаря с Хених на неговия чудат български. Това става в покъртителния разговор в края на романа, когато старецът подготвя момчето за предстоящата си смърт и заедно с безценните си лютиерски инструменти му предава и своя завет:

– Пàзи инструмент, никому не дава?

– Пàзи, обещавам. Никому няма дам!

Преводачът е намерил тук сполучливо решение:

„Budu ochraňovat, Já slíbil. Nikomu nedám!“

Разбира се, в този случай задачата му е улеснена от факта, че героят Виктор не е чех, а чужденец спрямо чешките реципиенти. По подобен начин Кршиж е постъпил и в една от кулминационните сцени на текста, когато Виктор заговаря на „хенихов“ език (в чешки вариант, тоест на неправилен чешки) и със социалните служители, дошли да преценят условията за живот на стареца:

–... Това дете внучели ти е?	*„... Ten chlapec je váš vnuk?“*
– Не внук, то приятел.	*„Ne vnuk, je mi přítel.“*
– Аз приятел — заявих гордо — и баща мой!	*„Jsem mu přítel,“ prohlásil jsem hrdě, „i otec je mu přítel.“*
– Защо говориш така, момченце? — с жален тон ме попита жената.	*„Proč tak divně mluvíš, chlapečku?“ zeptala se žena se soucitem v hlase.*
– Аз приятел! –настоявах упорито.	*„Jsem mu přítel!“ trval jsem na svém.*

Така все пак преводачът Владимир Кршиж, въпреки неизбежните компромиси и адаптации, които е бил принуден да предприеме, все пак постига високите внушения и катарзисното въздействие на изключителния роман на Пасков – още едно доказателство за изумителните възможности на преводаческото изкуство.

Литература

Влахов, С., Флорин, С. 1990: *Непреводимото в превода*. София (Vlahov, S., Florin, S. Neprevodimoto v prevoda. Sofia).

Хърдличка, М., 1995: Hrdlička, M. Překladatelské miniatury. Praha.

[9]Самият Вл. Кршиж много добре осъзнава този аспект, като подчертава в проникновения си послеслов към романа, че Пасков съзнателно избира за въплъщение на положителния идеал в текста си чужденец, за да доведе до крайност контраста между възвишения дух и принизеното и приземеното. Да добавим, че чешката националност на Хених поражда бездруго у българите възвишени конотации чрез историческата памет за много други чехи като него, дошли да помагат безкористно на наскоро освободената България.

ПРИНОСЪТ НА ЧЕШКИ И СЛОВАШКИ УЧЕНИ В ИЗУЧАВАНЕТО НА УКРАИНСКИЯ ФОЛКЛОР

Ирина ОГИЕНКО
Институт по изкуствознание, фолклористика и етнология ”Максим Рилски“
към НАНУ, Киев (Украйна)
E-mail: ogiyenko@ukr.net

THE CONTRIBUTION OF CZECH AND SLOVAK SCIENTISTS TO THE STUDYING OF THE UKRAINIAN FOLKLORE

Iryna OGIYENKO

Abstract: Czech scientists who lived and worked in the Czech Republic and Ukraine from the late 18th century to the present day have played an important role in the collection and studying of the Ukrainian folklore and ethnography. The article describes the activities of the Czech researchers such as K. Zap, V. Dunder, J. Koubek, F. Rzhehorzh, F. Yahim, F. Krchek and others who collected and studied the works of the Ukrainian folklore during their stay in Western Ukraine in the late 19th and early 20th century.

Keywords: folklore, K. Zap, V. Dunder, J. Koubek, F. Rzhehorzh, F. Yahim, F. Krchek

Чешките учени, които са живели и работили, както в Чехия, така и в Украйна, от края на XVIII век и до днес, са изиграли важна роля в събирането и изследването на материали, свързани с украинския фолклор. Един от първите, обърнали се към украинското народно творчество като към материал за лингвистически анализ, е Йозеф Добровски. П. Шафарик, Я. Коллар, В. Ганка, Ф. Челаковски, К. Гавличек-Боровски, Я. Крал и др. са използвали украинските песни и думи[1] в статиите за народната словесност, изучавали са народното творчество и вярванията, интересували са се от украинската култура. Те първи започват да превеждат украинска народна поезия на чешки език. Повечето от тях са познавали и са поддържали връзки с И. Срезневски, О. Бодянски, М. Максимович, Я. Головацки, И. Вагилевич, В. Григорович и др. В края на XIX – нач. на XX век в Западна Украйна са живели и работили чехи, които са събирали и изследвали народното творчество на украинците – К. Зап, В. Дундер, Я. Коубек, Ф. Ржегорж, Л. Щур, Ф. Яхим и др. На тях принадлежат и ред изследвания върху културата и историята на украинския народ, народните обичаи и обредите, възгледите и вярванията, а също и етнографски наблюдения, направени по време на посещенията в различни села, малки и големи градове в Западна Украйна.

През втората половина на XX век изучаването на украинското народно творчество придобива широка популярност сред чешките и словашките учени. В Прага, Братислава, Прешов са основани центрове по украинистика, в които се отделя голямо внимание и на украинския фолклор. О. Зилински, М. Молнар, М. Неверли, Р. Брътан, В. Латта и др. активно събират образци на украинския фолклор в Закарпатието и в украинските села в Чехия и Словакия. Преводи на украински народни думи (като фолклорен жанр) и песни на високо ниво са били направени от Я. Владислав и М. Марченова.

[1] Дума – лирико-епично произведение на украинската устна словесност . – Б. ред.

В настоящата статия по-подробно ще обърнем внимание на приноса на тези чешки и словашки изследователи, които в края на XIX – нач. на XX век живеят и работят в Западна Украйна. Сред тях са Карел Зап, Вацлав Дундер, Ян Коубек, Франтишек Ржегорж, Людовит Щур, Франтишек Яхим, Франтишек Кръчек.

Франтишек Ржегорж (16.12.1857, с. Стежери, близо до гр. Градец Кралове, Чехия – 6.10.1899, Прага) – чешки етнограф, фолклорист, събирач и изследовател на народното творчество и бита в Западна Украйна. Академик – член на Научното дружество „Тарас Шевченко" (1895), „Просвита" (1888), „Чешка бесида" (1879) в Лвов. От 1877 г. до 1900 г. живее в различни села, по-малки и по-големи градове в Галичина. През 1891 г. Чешкото дружество „Svátobor" дава на Ржегорж научна стипендия за изследване на украинската народна култура. Ф. Ржегорж детайлно изучава бита, обичаите, културата, народната медицина и фолклора на западните украинци (бойки, гуцули, лемки). Той е автор на повече от 170 труда и статии за народните обичаи на украинското население в Галичина, за украинския народен календар, медицина, демонология и природознание, отпечатани в чешки, украински и полски сборници, списания и вестници, сред които „Svetozor", „Slovansky sbornik", „Zlata Praga", „Ruch", „Kvety" и др. В статиите на Ржегорж се отделят следните тематични групи: от общ характер (географско-краеведчески, пътническо-описателни), социално-етнографски, народно-обредни, семейно-обредни, етнографско-обредни, митология, материална култура, народно изкуство, народно лечение.

В архива на Ф. Ржегорж, който се намира в библиотеката на Народния музей в Прага, се съхраняват етнографски и фолклорни материали, събрани от него в Галичина и Закарпатието. Данните в архива свидетелстват, че той се е интересувал от всички жанрове на фолклора и по особено широка програма е събирал украински обреден фолклор, народни предания и легенди. Повечето трудове на Франтишек Ржегорж са посветени на народните обичаи на бойките и лемките, изпълнявани от началото до края на година. Той описва приблизително 40 празника и дни, отбелязвани в народната традиция (Великден, Коледа, Меланка, Ивана Купала, Нова година, Свети Николай, Спас и др.). Голяма част от статиите си посвещава на народните обичаи, свързани с раждане, сватба, смърт. Това са статии като „Русинска сватба близо до Лвов", „Годежи на русините в Галичина", „Сватба на лемки в Карпатите", „След сватбата" и др. Методи за народно лечение в Галичина той описва в статиите „Народно лечение у галицките малоруси", „Евреи в Галичина". Други статии на Ф. Ржегорж са посветени на представите на украинския народ („Върколакът в народните предания на галицките русини", „Дявол" и др.), народното облекло („Облеклото на карпатски гуцулки", „Забрадките на момичетата в Покутие", „Малоруски момичета в Галичина"), възгледите за украинската народна околна среда („Птиците в народния живот на русините").

Той е автор на повече от 160 статии, посветени на историята и културата на украинците в Галичина в „Научен речник с енциклопедичен характер на Я. Отто" (1888), а именно „Календарче от народния живот на бойките", „С етнографско природознание на Галицка Рус", „Покутие", „Гуцули", „Нова година в Галицка Рус", „Цветна неделя" и др.

Ф. Ржегорж събира приблизително 1200 образци на етнографски материали за Пражкия промишлен музей (Етнографски музей „Напръстек"), който с времето е реорганизиран в Украински отдел на Пражкия промишлен музей, който по-късно става Етнографски отдел на Националния музей в Прага. Сред експонатите са моде-

ли на жилища, оръдия на труда, детски играчки, музикални инструменти, оръжие, изделия от слама, дърво, кожа, камък, желязо, бродерия и др. Най-добре са представени гуцулските народни изделия от метал и дърво.

През 1891 – 1893 г. по време на експедиционни пътувания той прави много фотографии на архитектурни съоръжения (къщи, стопански сгради, училища, сакрални сгради), на облекло (празнично и ежедневно), на занаяти, празници, обреди, пазари, гробища, пейзажи и др., които имат висока документална стойност като етнографски извор. Снимките са от времето, когато снимането по време на експедиции не е било толкова популярно. На Ф. Ржегорж принадлежи също и цикълът от ескизи на фрагменти на къщи, интериори, домакински принадлежности, накити, образци на боядисани яйца и др. Към ескизите Ржегорж винаги дава и точни размери.

В началото на 90-те години на XIX век той агитира населението да записва етнографско-фолклорни материали. Хората често се отзовават на неговата молба. В ръкописния архив на Ржегорж се намират етнографски и фолклорни материали от 35 лица, а именно от свещеник Петро Чумакотс от Озерянка – „За някои вярвания на руския народ в село Озерянка, свързани с дните на църковната година", Володимир Герасимович от гр. Янова – „За народната демонология и метаморфози в село Крехов на Жовкивски окръг", Теодор Цегелски от Струси – „Народни обичаи и вярвания през някои празници на руския календар", Корнило Сеник от Бережница – „Обреди, обичаи и забрани по време на освещаване на къща на Рус" и др. Повечето от тези материали засега не са публикувани.

Карел Франтишек Владислав Зап (08.01.1812, Прага, Чехия – 01.01.1871, Бенешов, Чехия) – чешки писател, литературовед, финансист по образование, етнограф, фолклорист аматьор, историк, географ, педагог, журналист. Начално образование получава при църквата „Св. Петър" и в немската гимназия на пиарите. Още от студентските си години се интересува от езика, литературата и културата на Чехия. Познава се и контактува с Й. Юнгман, В. Ганка, Ф. Челаковски, Ф. Палацки, К. Ербен и др. От 1836 г. до 1845 г. живее в Лвов, работи като счетоводител в областта на финансовия контрол, занимава се с данъците от продажбата на тютюн и гербови марки. През 1845 г. той се връща в Прага, работи в държавна счетоводна палата. Работи и като учител по история и география в пражки гимназии и училища. Пише своеобразни писма с етнографско съдържание („От Лвов", „От Галичина", „Съобщения от Лвов", „Последен ден в Лвов" и др.) за чешки списания като „Kvety", „Vlastymil". В „Списание на Чешкия музей" са издадени „Спомени от Лвов" (1945). Освен това Карел Зап издава книга от есета в 3 части – „Огледало на живота в Източна Европа" (1843 – 44, друго издание – 1863), написани по време на служебни пътувания из Тернополска и Лвовска област, в които споделя своето отношение към украинския народ, неговия език и песенно народно творчество. В първите две части с общо название „Бележки, повести, анекдоти от националния и обществения живот" (1843) са включени полски и украински преразкази за обществения живот, есета за бита на градските жители, шеги. Третата част – „Пътища и пътувания из Галицката земя" (1840 – 41; 1844; 1863) – се състои от 11 раздела, в които са предадени впечатления от посещения в села, в по-малки и по-големи градове в Източна Галичина с детайлно описание на географското разположение на окръга, бит, обичаи, песни, архитектура, църковно пеене, пазари, игри. Има и детайлно описание на празнуването на Коледа сред украинците и поляците, сватбени обреди. Записани са и текстове на предания, песни, коломийки. Особено внимание е отделено на музиката и ритми-

ката на коломийките. Систематизирани трудове на Карел Зап за западноукраинския край са „Детайлно географско описание на Австрийската държава с помощта на най-добри извори и най-нова информация” (1837), „Дописки от Лвов” (1842), „Известия от Лвов” (1845).

Той е автор и на редица статии и рецензии, посветени на издания на украински песни. Той е автор на редица статии за полския фолклор, които са били отпечатани в чешки списания, а именно: през 1838 г. в „Списание на Чешкия музей” прави анализ на сборник с украински песни, съставен от Жегота Паули, пише статия за полския алманах „Боян”, на страниците на който са били отпечатани украински думи, издава статия за полския събирач на украински песни Зориан Доленга-Ходаковски, статия за духовния живот и народната поезия на полския народ. Освен това К. Зап е изследовател на полския литературен процес от епохата на Възраждането до към средата на XIX век, той е автор на статиите „Новите полски творби”, „Най-новите полски творби”, „Полската литература до 1842 година”, „Полска литература”. Той се интересува от коледните песни и връзката на този жанр с историята на народа. Той е бил своеобразен посредник между украинските (Я. Головацки, И. Вагилевич, М. Шашкевич) и чешките и словашките (П. Шафарик, Я. Колар, К. Гавличек-Боровски) деятели, фолклористи и етнографи.

Франтишек Кръчек (08.10.1869, Лвов, Украйна – 11.03.1916, Новгород, Русия) – езиковед, литературовед, етнограф, преводач, журналист, библиограф.

Средно образование получава в гимназия в гр. Лвов (1887 г.). Следвал е в Лвовския (от 1887 г.), Карловия (1892 – 93 г.), Лайпцигския (1894 – 95 г.) и Берлинския университет (1895 – 1896 г.). От 1896 г. работи като помощник учител във Втора гимназия, от 1901 г. – като учител в същата гимназия, от 1905 г. – като преподавател в Катедрата по славянска филология на Лвовския университет, в периода 1908 – 1911 г. – като приват-доцент в същата катедра.

Ф. Кръчек е член на множество дружества и организации, например на такива като „Литературно дружество „А. Мицкевич”, отделите „Академическо читалище”, „Дружеска помощ на слушатели в Лвовския университет”, член на редколегията на „Исторически тримесечник” (1890 – 1891), заместник главен редактор на списание „Музей”, секретар във „Филологическо дружество”, член на Езиковата комисия на Академията на науките в Краков (от 1898 г.), съосновател (заедно с А. Калина) на етнографско дружесто „Люд” (1895 г.), библиотекар на това дружество (1897 – 1898 г.), член на редакционния комитет (1898 – 1900 г.), член на управителния съвет на дружеството (1900 – 1904 г.).

Автор е на повече от 200 изследвания, посветени на различни аспекти на духовния живот на славянските народи, полската култура, полско-чешките културни връзки, словенското народно творчество, украинската народна култура в Галичина, индоевропейските пътуващи сюжети, които са осветени в лингвистичен, литературоведски, етнографски,социално-исторически, библиографски аспект.

Ф. Кръчек е автор на изследвания по полска, чешка, украинска и словашка етнография и фолклористика. Неговият интерес към етнографията и фолклористиката е много широк: история на науката, различни проблеми на материалната и духовната култура, а именно устно народно творчество, вярвания и народни обичаи. От 90-те години на XIX век Кръчек започва да се интерусува от етнографията на Галичина. Той прави редица въпросници за събиране на народни обичаи. Етнографските студии на Ф. Кръчек са представени със статии, често серийни (например, посветени на

описанието на обичаи, свързани с украсяването на великденски яйца в Галичина и Буковина), многобройни бележки в списания, рецензии и сборници с народни разкази и пословици. Например, чрез публикации във вестниците „Szkoła" (№ 15 от 1893) и „Неделя" той се обърща към читателите с призив да дадат отговори на въпросите във въпросника и да му изпратят образци на изрисувани яйца. През 1892 г., 1893 г. и 1897 г. той изпраща въпросници в различни големи и малки градове в Галичина и Буковина (Коломия, Лвов, Мостиска, Рава-Руска, Перемишл, Снятин, Сокал, Чортков, Яворов и др.). Получените отговори Кръчек обработва, класифицира, сравнява, а резултатите от работата си публикува във вестник „Szkoła", списание „Lud"и като отделни издания. Той пресъздава една мащабна картина на този обичай: определя региона, за който е присъщо украсяването на яйца, описва методите на рисуване, боите, които се използват, използваните геометрични форми, как използват яйцата (изяждат ги, раздават ги на хората, дават ги на свещеника, слагат ги на гробове и др.), какво правят с черупките (изхвърлят ги във вода, изгарят ги, слагат ги до икони и др.).

Кръчек систематизира и публикува етнографски и фолклорни материали, които намира в полски, чешки, словашки, сръбски, украински, руски, немски и френски списания. Много негови статии за обичаи, суеверия, народни игри, гадания, народна медицина, вярвания, легенди, песни за новородени, детски скороговорки са отпечатани в полското списание „Lud" (1899). В изследванията си той прави паралели между подобни обичаи и явления у различни народи, между които и украинския.

Кръчек въвежда в науката ръкописи с ентографско съдържание, пише коментари към тях. Публикува и изследва текст на коледна песен от XVI – нач. на XVII век. Има сериозен принос и в обработването и публикуването на материали, записани от фолклористи аматьори, като също така пише и предговори към тях.

Вацлав Дундер (11.08.1817, гр. Бржистви, Чехия – 1879, Болехов,Украйна) – чешки деец, литературовед, публицист, фолклорист. Завършва Карловия унивеситет. От 1840 г. живее в Лвов. Работил в статистическо управление в Лвов (1840 – 1855 г., 1860 – 1873г.), в същото управление в Краков (1855 – 1860 г.). От 1873 г. работи в Дирекцията по държавните владения и горите в Болехов. Посещава лекции по математика, история и философия в Лвовския университет (1840 – 41 г.).

Има изключителни заслуги за популяризацията на славянския фолклор. Автор е на трудове, посветени на славянската поезия, украинското народно и литературно творчество. Автор е и на първите преводи на украински приказки на чешки език. Превежда също украински народни песни, приказки, пословици. Автор е на „Збірки пісень словянських" (1851, Бърно), в която са включени четири украински песни. Пет песни, записани от Дундер, са публикувани в сборника на О. Колберг. Почти двадесет преведени от него образци на украинския фолклор са публикувани и в чешката периодика.

Сред неговите трудове трябват да бъдат отбелязани и статии, свързани с историята на Галичина, с живота на националните малцинства в Галичина, публикации в чешки вестници и списания. Дундер е автор на статии, посветени на народните обичаи и обреди в Галицкия край („Рождествена картина на Галичина", „Свети Йордан", „Картини и цветя от духовния и поетичния живот на източните славяни", „Характеристики на живота на украинците"). Има статиии в сферата на музикалното изкуство („Песни народни славянски", „Поглед към състоянието на музиката в Украйна").

Интересува се и от украинска литература. Той е първият чешки изследовател, обърнал внимание в разработките си върху творчеството на Т. Шевченко (1860). Превежда произведения и на други украински писатели (М. Устиянович – „Месть верховинця"). Поддържа тесни връзки с Я. Головацки, А. Петрушевич.

Ян Православ Коубек (04.06.1805, Блатна, Чехия – 28.12.1854, Блатна, Чехия) – чешки славист, етнограф, фолклорист, поет, публицист, литературовед, преводач, преподавател. Образованието си получил в гимназиите в Писек, Прага, Пилзен. Ученик на Й. Юнгман. Завършил Юридическия факултет на Карловия университет (1827 – 30 г.), по време на обучението си в университета посещавал лекции по славянска филология, изучавал славянски езици. От 1831 г. до 1837 г. живял в Галичина. Работил като домашен учител по пеене и музика в семействата на земевладелци в районите на градовете Ясла и Перемишл. От 1833 г. до 1837 г. живял в Лвов, работил като преподавател по гръцки и латински език в различни гимназии. През 1837 г. се върнал в Прага. От 1837 г. работил като преподавател в Карловия университет. Неговият принос в развитието на украинската фолклористика е в това, че по време на пътуванията си из селата на Ивано-Франковска и Лвовска област той записва голямо количество украински народни песни. Също така той обогатява чешката литература с преводи на текстове от украинския фолклор. Я. Коубек превежда на чешки език повече от 200 песни, които планира да издаде като отделен сборник. Част от записаните от него песни са били публикувани в списание „Русалка Днистрова" (през 1837 г.). Освен това той е един от редакторите на първите броеве на списанието „Русалка Днистрова", неговото име е посочено от Маркиян Шашкевич в предговора към него. В статията си „Дума чи думка" (1833) дава висока оценка на украинските народни песни, посочва общи черти между някои украински и сръбски песни. Коубек превежда на чешки език от украинския сборник „Галицки поговорки и гатанки, събрани от Г. Илкевич" (1842). В чешки периодични издания той публикува наблюденията си, придобити по време на престоя му Украйна. Те са свързани с украинския народ и негово народно творчество. Познава се и контактува с И. Вагилевич, Я. Головацки, М. Шашкевич.

Франтишек Яхим (1811, гр. Прахатице, Чехия – 1871, Прага, Чехия) – чешки писател, обществен деятел, фолклорист аматьор. Образованието си получил в гимназия в Будейовици и в духовната семинария в Прага, готвил се да работи като свещенослужител. Работил като домашен учител. От 1837 г. приблизително 20 години живее и работи като държавен служител в Лвов. Изучава фолклор и етнография, автор е на трудове, посветени на славянската митология. Той е редовен кореспондент на чешки вестници и списания, в които пише статии за Украйна и украинците. В статиите си отбелязва, че украинското народно творчество и историята на украинския народ имат тясна връзка. В „Списание на Чешкия музей" (1842 г.) излиза рецензията му за сборника „Галицки пословици и гатанки" на Илкевич, в която се говори за тогавашното състояние на украинското устно народно творчество.

И така, много чешки учени проявяват интерес към събирането и изследването на материали, свързани с украинския фолклор, използвайки негови образци както в отделни изследвания, така и в по-широки работи по славянска фолклористика. Като се има предвид обемът на тяхното научно наследство, и това, че много от събраните от тях материали се пазят в архивите, изследването на приноса на чешките учени в развитието на украинската фолклористика остава перспективно и има нужда от понататъшни научни търсения.

Литература

Белей, І. 1891: Франтішек Ржегорж. // *Зоря*, 1, ч. 15, с. 299 (Belej, I. 1891 Frantishek Rgegorg. // Zorya, 1, ch.15, s. 299).

Бічанський, Р. 1982: Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека. // *Бібліотекознавство та бібліографія.* Київ, с. 41 (Bichanskyj R. 1982: Frantishek Rgegorg jak kolekcioner knygok ta jogo osobysta biblioteka. // Bibliotekoznavstvo ta bibliografija. Kyjiv, s. 41).

Валашкова, Н. 2007: Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини. // *Український журнал,* № 4, с. 28 – 29 (Valashkova, N. 2007. Frantishek Rgegorg ta jogo kolekcija svitlyn z Galychyny.//Ukrajinskyj gurnal, 4, s. 28 – 29).

Гайдай, М. 1971: *Чехословацько-українські взаємини (кінець XIX – поч. XX ст.). //* Словянське літературознавство і фольклористика, вип. 7, с. 74 – 90 (Gajdaj, M. 1971: Cheskoslovacko-ukrajinski vzajemyny (kinec XIX – pochatok XX st.). // Slovanske literaturoznavstvo I folklorystyka, vyp. 7, s. 74 – 90).

Галенко, І. 2002: Професор Францішек Крчек: життєпис та науковий доробок (1869–1916). // *Проблеми словянознавства*, вип. 52, с. 21 – 39 (Galenko I. 2002: Profesor Fancishek Krchek: gyttjepys ta naukovyj dorobok (1869-1916). // Problemy slovjanoznavstva, vyp. 52, s. 21 – 39).

Дрбал, О., Кріль, М., Моторний, А., Моторний, В., Топінка, Є. 1998: Чехи в Галичині. Львів (Drbal, O., Kril, M., Motornyj A., Motornyj V., Topinka J. Chehy v Galychyni. Lviv).

Кріль, М. 1996: Ян Православ Коубек про Україну. // *Питання загальної історії. Вісник Львівського університету*. Серія історична, вип. 31 (Kril, M. 1996: Jan Pravoslav Koubek pro Ukrainu. // Pytannja zagalnoji istoriji. Visnyk Lvivskogo universytetu. Serija istorychna, vyp. 31).

Кріль, М. 2001: Дундер Вацлав. // Довідник з історії України. Київ, с. 228.

Кріль М. 2002: [Рец. на книгу: Valašková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost / S ukázkami článku F. Řehořez Haliče. Praha, 1999, 167 s. +15il.]. // *Проблеми словянознавства*, вип. 52, с. 205 (Kril, M. 2002: [Rec. naknygu: Valašková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost / S ukázkami článku F. Řehořez Haliče. Praha, 1999,1 67s. +15il.]. // Problemy slovanoznavstva, vyp. 52, s. 205).

Ляшко, С., Залозна, С. 2001: *Матеріали до біографій етнологів та народознавців України.* Зопоріжжя (Ljashko S., Zalozna S.2001: Materialy do biografij etnologiv ta narodoznavciv Ukrajiny. Zaporiggja).

Нудьга, Г. 1997: *Українська дума і пісня в світі.* Львів, кн. 1, 2 (Nudga, G. 1997: Ukrajinska duma I pisnja v sviti. Lviv, kn. 1, 2).

***Фольклор** у духовному житті українського народу*. Львів, 1991, с. 31 – 32 (Folklor v duchovnomu gytti ukrajinskogo narodu. Lviv, 1991, s. 31 – 32).

Ярема, Я. 1965: Українсько-чехословацькі літературні взаємини і початок літературного відродження на Галицькій Україні (30 – 40-ipp. XIX ст.). // *Словянські літератури та фольклористика*, вип. 1, s. 60 – 95 (Jarema, J. 1965: Ukrajinsko-chehoslovacki literaturni vzajemyny I pochatok literaturnogo vidrodgennja v Galyckij Ukrajini (30–40-Irr. XIXst. // Slovjanski literatury ta folklorystyka, vyp. 1, s. 60 – 95).

Brtaň, R. 1947: Slováci a Sreznevskij. // *Slovanský sbornik*, № 3 – 4.

Černý, A. 1899: František Řehoř. *Světozor,* roč. 33, čís. 48, s. 576.

Feigl, L. 1924-25: *Sto let českeho života ve Lvově.* Plzeň–Lvov, d. 1 – 2.

Horak, J. 1915: Tři češti spisovatele v Haliči. // *Narodopisny věstnik československy*. Praha, s. 109 – 114.

Hostička, V. 1958: Karel Vladislav Zap a haličšti Ukrajinci. K česko-ukrajinske vzajemnosti v prvni polovině devatenacteho stoleti. // *Kapitoly z dějin mezinarodnych vztahů narodů ČSSR a SSSR*. Praha, s. 69 – 115.

Jelínek, E. 1891: František Řehoř. *Světozor*, roč. 25, čís. 36, s. 430.

Kaleta, P. 2000: Zápisky Františka Řehoře ze srpna 1891. // *Problemi slovyanoznavstva*, vyd. 51, s. 347 – 351.

Kaleta, P. 2001: Židé ve východní Haliči. František Řehoř a poznání života haličských Židů v 19. století. // *Historický obzor*, vol. 12, č. 11 – 12,s. 260 – 265.

Kaleta, P. 2002: Čeští národopisci u haličských ukrajinců a lužických srbů a jejich odborný odkaz. // *Acta universitatis palackianae olomucensis Facultas philosophica historica,* № 31,s. 345 – 349.

Kaleta, P. 2004: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století.* Olomouc, s 269.

Kaleta, P. 2004: František Řehoř – Lover of Galician Ruthenians. // *Prague perspectives (I). The History of East Central Europe and Russia.* Prague,s. 21 – 29.

Kaleta, P. 2005: Karel Vladislav Zap a jeho Cesty a procházky po Halické zemi. // *Kosętki, Halina. Kraków – Lwów. Książki – czasopisma –biblioteki*. Kraków, t. VII, s. 159 – 167.

Kaleta, P. 2010: Český kulturní život v Haliči a dílo Františka Řehoře ve druhé polovině 19. století. // *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd.* Brno, č. 1. s. 139 – 142.

Paul, K. 1948: Několik poznamek k pobytu K. Zapa a L. Rittensberga ve Lvově. // *Časopis pro moderni filologii a literatury*, № 6, s. 301 – 309.

Valašková, N. 1999: *František Řehoř (1857 – 1899) a jeho etnografická činnost*. Praha, s. 167.

Žáček, V. 1958: *Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbirka dokumentu.* Praha.

СЪВРЕМЕННАТА ФОЛКЛОРНА, ФОЛКЛОРИСТИЧНА, ЕТНОЛОЖКА И АНТРОПОЛОЖКА ВЗАИМОПРЕВОДИМОСТ МЕЖДУ БЪЛГАРИТЕ И ЧЕХИТЕ

Владимир ПЕНЧЕВ
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, София (България)
E-mail: vladimir_penchev@yahoo.com

CONTEMPORARY FOLKLORE, FOLKLORISTIC, ETHNOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL MUTUAL TRANSLATABILITY BETWEEN BULGARIAN AND CZECH PEOPLE

Vladimir PENCHEV

Abstract: This text reviews the publishing of folklore related articles and of scientific research in the fields of Folklore Studies, Ethnology, Cultural and Social Anthropology in recent years. The analysis compares processes that took place in Bulgarian and Czech cultural environment during the XXth century up until modern times. This serves as a basis for conclusion drawn about the characteristics and the development of such processes in time.

Keywords: Folklore Studies, Ethnology, Cultural and Social Anthropology, Czech-Bulgarian mutual translatability

Настоящият текст си поставя за цел да потърси паралели между ситуациите на взаимна преводимост у нас и в Чехия в сферата на представянето на фолклорната култура на българите и чехите съответно, както и на изследванията с фолклористична, етноложка и антроположка насоченост. Навлизайки в зададената проблематика, е необходимо най-напред да разгледаме **издателската ситуация у нас** през последните десетилетия. Наблюденията показват, че деветдесетте години на XX век са време на рязък бум в книгоиздаването, включително и на преводна литература, но едновременно с това и на затруднена рецепция на т. нар. „малки литератури" (Бурова 2014). Това наблюдение е безспорно вярно и то се разпростира не само върху художествената, но и върху всякакъв тип литература, включително и научната. Обяснението на ситуацията е производно от редица фактори – идеологическата разкрепостеност след 1989 г., наваксване на липсващото, отвързаната инициативност и пр.

Казаното по-горе за деветдесетте години на миналия век се отнася до голяма степен и за целия следващ период, та и до днес. Променят се факторите, влияещи върху споменатата ситуация, с оглед развитието на обществото, на обществените отношения и културната среда, но като цяло параметрите, в които се разгръщат анализираните процеси, не се променят съществено. Същевременно, в сравнение с другите славянски литератури, рецепцията на чешката остава относително стабилна през целия този период. От една страна, обяснението на факта се дължи на представата за чешката литература като за литература с дълбоки дисидентски традиции. От друга, тя се разпознава и през традиционно създаващите интерес към нея автори – своеобразни „маркери" като К. Чапек, Я. Хашек, а след 1989 г. – и М. Кундера, около които се създават очаквания и нагласи и към други творци (Бурова 2014). От трета, все пак думата си казва и създадената в предишните десетилетия издателска и преводаческа традиция.

Всъщност тъкмо усилията на преводачите на чешка литература, тяхната инициативност и предприемчивост, определят до голяма степен континуитета в преводимостта на чешка литература у нас. А това е така, защото българската бохемистика през последните десетилетия, благодарение и на създаването и дейността на сдружение „Бохемия клуб“, се изявява като една от най-значимите, дори в световен мащаб. Логичен е следователно стремежът й да съхрани и още повече – да развие рецепцията на чешката литература у нас.

Именно в този контекст се разполагат и изданията с фолклорна, фолклористична, етноложка и антроположка насоченост, т.е. публикациите на фолклорни творби и на монографични, сборникови, енциклопедични и други научни изследвания. Тук веднага трябва да се кажат две неща. Първо, че (както и при художествената литература) е налице определен континуитет, т.е. продължава се предишна традиция. И второ, че публикуването на фолклорни творби се изчерпва с издаването на приказки, тенденция, която също е по-раншна. Дори и повърхностният преглед върху издадените в социалистическия период книги, например:

• **Чехски народни приказки.** Превод Георги Карагьозов. София: Народна култура, 1956;

• **Божена Немцова. Златна книга на приказките – чешки народни приказки.** Превод Росина Бонева**.** София: Детиздат, 1947;

• **Колко много чудеса! Приказки от Моравия и Силезия**. Съставител Соня Каникова. Превод Венера Пискулийска. София: Български художник, 1986;

• **Карел Яромир Ербен. Чешки приказки.** Превод Веселина Геновска. Илюстрации Борис Ангелушев. София: Народна младеж, 1953;

• **Karel Yaromir Erben. Cek masallari (Чешки приказки).** София: Народна просвета, 1960;

• **Приказки от близо и далеч.** София: Отечество, 1986;

• **Приказки на славянските народи. В 2 тома. Том 1. Брат брата си брани.** Преразказани от Ангел Каралийчев, Николай П. Тодоров. Художник Иван Димов. София: Български художник, 1981;

• **Приказки на славянските народи. В 2 тома. Том 2. Сладкодумни братя**. Преразказани от Ангел Каралийчев, Николай П. Тодоров. Художник Иван Димов. София: Български художник, 1982.

показва, че издателските модели в случая са два:

1) издания, посветени конкретно на чешката фолклорна проза;

2) по-обширни тематични издания, включващи единични чешки приказки.

Този подход в общи линии се запазва и днес, като основно се преиздават стари издания, но се предлагат и нови преводи. Като цяло обаче не може да се твърди, че в случая има издателски бум, напротив, запазва се тенденцията от предишните периоди за сравнително спорадично представяне пред българския читател на чешки фолклорни творби:

• **Омагьосаното дърво. Приказки от Полша, Чехия, Словакия.** София: Кралица Маб, 1996;

• **Мълчаливата принцеса. Чешка приказка.** София: Ню Медиа Груп, 2013;

• **Златовласка. Чешка народна приказка.** София: Посоки, 2014;

• **Славянски приказки.** София: Ню Медиа Груп, 2010;

• **Имало едно време. 77 приказки от цял свят.** София: ИК Хермес, 2014;

• **Приказки на европейските народи.** София: Кралица Маб, 2012;

• **Приказки на народите от Европейския съюз.** София: ИК „Ни Плюс“, 2005.

Както се вижда от показаното, пазарът предлага отделни единични публикации, независимо дали в самостоятелни издания или в сборници с по-голям тематично-географски ареал; няма ги характерните за предишния период сборници само с преводни текстове от чешки. С малки изключения се преиздават стари преводи. Характерно изключение е все пак например:

• **Божена Немцова. Чешки приказки**. Превод Мария Генова, Добринка Белчева. Илюстрации Йозеф Манес. София: Мултипринт, 2009,

въпреки наличието на стар превод на приказките на Немцова.

Друга специфична черта е наличието на многобройни преводи в интернет, които по принцип са без посочване нито на автор, нито на преводач. Ето няколко примера:

• Приказки без край: http://prikazkite.blogspot.com/2009/01/blog-post_2688.html

• Приказки на славянските народи: http://www.booksbg.org/booksbg/component/remository/

• http://bookzz.org/book/424461/8d590f

• http://chitanka.info/text/2611

• http://www.rulit.net/books/cheshka-narodna-prikazka-cheshka-narodna-prikazka-read-190235-1.html

• http://bookre.org/reader?file=424526

• http://en.booksee.org/book/424455

• http://www.bis.bg/entry.php?id=96565

И тук, разбира се, има изключения с посочване на източника:

• http://chitanka.info/book/4693-omagxosanoto-dyrvo,

но те са рядкост.

Въз основа на казаното могат да се направят няколко извода:

1) в днешно време издателската среда у нас има като цяло интерес към издаването на чешки фолклорни творби;

2) издават се обаче единствено приказни текстове;

3) най-често те са авторизирани преразкази на фолклорни творби от емблематични чешки писатели (и фолклористи) от XIX век – К. Я. Ербен и Б. Немцова;

4) също много често в случая става дума за преиздаване на по-раншни преводи, като изключенията са редки.

Като цяло е подобна ситуацията и при научната литература в областта на фолклористиката, етнологията и културната и социалната антропология. Тук обаче веднага трябва да се обърне внимание на факта, че в предишния период (с оглед посоките на тогавашните научни дирения) можем да говорим на практика единствено за фолклористични и етнографски публикации. При това, като правило, те са втъкани в тематично по-обширни издания, например:

• **Зденек Урбан. Из историята на чешко-българските културни връзки.** Превод Димитър Стефанов. Редактор Ем. Георгиев. София: Наука и изкуство, 1961;

• **Българо-чешката дружба в литературата на XIX век [Сборник статии**]. Редактори Емил Георгиев, Юлиус Доланski. София: БАН, 1975;

• **България през погледа на чешки пътешественици [Пътеписи]**. Съставител Венцислава Бехиньова. Под редакцията на Янко Бъчваров. Превод Любомир Кючуков, Соня Каникова. София: ОФ, 1984.

В съвремието като цяло този модел се запазва, но освен това се появяват както авторски изследвания, така и колективни трудове, посветени конкретно на посочената проблематика.

1. Общи:

• **Прага и българската филология [Био-библиография].** Съставители Зденек Урбан, Лубош Ржехачек. Превод Галина Белинска. Предговор Величко Тодоров. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992;

• **Значими имена в антропологията. Лекции по антропология.** Съставители Магдалена Елчинова, Цвете Лазова. Редактор Магдалена Елчинова. София: НБУ, 2004.

2. Авторски:

• **Ян Рихлик. Етнос и фолклор. Българо-чешки фолклорни паралели.** София: Везни 4, 1997;

• **Зденек Урбан, Кина Вачкова. Чешки страници за Шумен през Възраждането.** Превод [на чешката част] Веселин Вачков. Шумен: Илия Р. Блъсков, 1995;

• **Марек Якоубек. Войводово – едно непознато чешко село в България.** Превод Михаела Кузмова. Научен редактор Владимир Пенчев. София: Парадигма, 2013.

3. Колективни:

• **Побратим. Българи по чешките земи.** Превод Галина Белинска. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

• **Чехи в България и българи в Чехия. Етносоциални и културноантропологични модели. Литературоведски и лингвистични аспекти.** Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 1998.

• **Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България.** Съставители Добромир Григоров, Марцел Черни. Прага: Посолство на Република България в Чешката република, 2008;

• **Чехи в България. Ролята на чешкото присъствие в българското национално Възраждане.** София: Изд. Валентин Траянов, 2009.

Тук могат да се направят няколко извода:

1) в днешно време издателската среда у нас няма голям интерес към превеждането и издаването на чешки автори;

2) все пак, в сравнение с предишния период, има известен напредък;

3) издават се текстове, чието публикуване обикновено е спонсорирано от Чехия (понякога и от самите автори);

4) сравнително често преводи от чешки автори излизат в съвместни научни сборници.

В този контекст естествено трябва да разгледаме и издателската ситуация в Чехия. Може да се каже, че реципрочно на случващото се у нас в периода на социа-

лизма (както и по-рано) и в Чехия по онова време се превеждат сравнително многобройни издания, най-вече с приказна фолклорна проза. Както и в България, някакъв специален интерес към издаването на друг тип фолклорни творби на практика почти не съществува, макар да има и изключения:

- **Antonín Benda. Bulharské ohlasy.** Výbor z bulharské poesie lidové i umělé s dodatkem o zemi a lidech. Nákladem Dědictví Komenského v Praze, 1933;
- **Víla nedbá o domácnost.** Pověsti, písně, pohádky, básničky a vyprávění z Bulharska. Ed. Jaroslav Novák. Brno: Blok, 1976;
- **Bulharské pohádky.** Přeložil Jan Hudec. Ilustrace J.V. Mrkvička. V Praze: Nákladem Českého Čtenáře, 1930;
- **Karalijčev, Angel. Pohádkový svět. Bulharské lidové pohádky.** Překlad Hana Reinerová. Praha: Albatros, 1974;
- **Ran Bosilek. Kolo bulharských pohádek.** Ilustroval Jiří Hejna. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960;
- **Elin Pelin. Pohádka za pohádkou.** Z bulharského originálu vybrala a přeložila Zlata Kufnerová. Barevné ilustrace Josef Kremláček. Praha: Albatros, 1979;
- **Lesní pohádky. Pobavte se s námi v lese.** Sofia: Bulgarski chudožnik, 1977;
- **Lačezar Stančev. Lesní pohádka.** Praha: Albatros, 1979;
- **Nikolaj Sladkov . Lesní pohádky.** Praha: Albatros, 1989;
- **Karalijčev, Angel. Bylo, nebylo.** Ilustrace A. Denkov. Přeložila H. Reinerová. Sofia: nakladatelství Bulgarski Chudožnik, 1986;
- **Gabrovský humor.** Vybral a přeložil Jiří Stano. Ilustrace Jaroslav Kerles. České Budějovice: Růže, 1972;
- **O chytrém Petrovi, bulharské pohádky.** Překlad Reinerová, H. Praha: Albatros, 1981;
- **Angel Karalijčev. O chytrém Petrovi a jiné pohádky bulharského lidu**. Z bulharského původního vydání vybral a přeložil Jaroslav Husák. Překlad Zora Grögerová. Ilustrace Eva Fuková. Praha: SNDK, 1953;
- **Frolec V. Bulharské lidové pohádky** (překlad Hana Reinerová). Praha: Odeon, 1970;
- **Světem pohádek. Adolf Wenig vypravuje. Pohádky bulharské, švédské, malajské, litevské, řecké a japonské.** Nakladatel F. Topič v Praze, 1926;
- **Světové pohádky. České, slovenské, ruské, srbské, bulharské, německé a další pohádky**, uspořádal Z. K. Slabý. Vydalo nakladatelství Svoboda, Praha 1975.

Вижда се ясно, че в някои отношения ситуацията в Чехия дори превъзхожда ситуацията у нас от гледна точка както на разнообразието, така и на количеството. Прави впечатление също наличието на многобройни авторизирани творби, най-често дело на известни български писатели.

Въпреки това и там се повтарят онези характерни черти, които вече коментирахме – и по отношение на акцента към фолклорната проза, и по-конкретно приказките, и по отношение на издателските модели.

Значима е обаче разликата между ситуацията в Чехия и у нас в следващите десетилетия, та и до днес. На практика през тези години български фолклорни творби не се превеждат и издават. Единственото изключение е подборът на Ярослав Отченашек на „блажен фолклор“, издаден неотдавна:

• **Jak muži přišli ke svému údu, aneb Bulharský erotikon: legendy, pohádky a humorky z Bulharska a Makedonie**. Vybral a přeložil Jaroslav Geraskov Otčenášek. Ilustroval Jaroslav Róna. Praha: Dybbuk, 2011.

Също както у нас обаче, в интернет могат да се намерят текстовете на редица български приказки, например:

• http://denaterzi.blog.cz/0804/bulharske-pohadky

• http://www.do-ucha.cz/viewtopic.php?f=89&t=5302

• http://www.citarny.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=2455&Itemid=3927&tmpl=component&type=raw

Що се отнася до научната литература в интересуващата ни област, в по-ранните периоди подобни издания са твърде спорадични и, независимо дали са монографични публикации или сборници, по принцип са с по-обща или по-обширна тематика:

• **Christo Gandev. O bulharském národním duchu a jeho projevech.** Z bulharského rukopisu přeložil Josef Páta. V Praze: Československo-bulharská vzájemnost, 1934;

• **Natan, Jakub.** Bulharské obrození. Praha: Svoboda, 1950;

• **Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí.** Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

Тази тенденция се запазва и през последните десетилетия, а и до днес, например:

• **Československo-bulharské kulturní vztahy: Tradice a perspektivy bádání.** Brno: Ústav slavistiky Československé akademie věd, 1990,

както и в специализирани публикации, например поредицата *Práce z dějin slavistiky* и други научни издания.

Характерно е обаче, че се появяват и издания на български автори (и по-общи, и конкретно по посочената проблематика), например:

• **Todorov, Veličko. Úvod do bulharistiky: průvodce po dějinách česko-bulharských vztahů.** Praha: Karolinum, 1991;

• **Georgieva, Rumyana. Bulhaři v Čechách – kulturní charakteristiky, imigrační proces a společenská integrace v současné době.** Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2011;

• **Penčev, Vladimir. Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice.** Přel. a uspořádal Marek Jakoubek. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2012.

Въз основа на цитираните по-горе издания и тук могат да се направят няколко извода:

1) в днешно време издателите в Чехия, също както у нас, нямат голям интерес към превеждането и издаването на български автори;

2) все пак, в сравнение с предишния период, има известен напредък;

3) издават се текстове, чието публикуване обикновено е спонсорирано от проекти;

4) преводи от български автори излизат и в съвместни научни сборници.

От всичко казано дотук става ясно, че въпреки обективните и нормални различия между ситуацията в двете страни, с оглед спецификите им, като цяло може да се говори за взаимна преводимост, както на фолклорни творби, така и на изследователски дирения в областта на фолклористиката, етнологията и антропологията.

Може да се говори и за известна традиция, която винаги намира продължение, независимо от обществените условия. А това е и обещание за бъдещето.

Литература

Бурова, А. 2014: Поредицата „Малка чешка библиотека" на „Бохемия клуб" в контекста на рецепцията на чешката литература в България през последните двадесет години. // *20 години „Бохемия клуб"*. София: Парадигма, 2014 (под печат) (Burova, A. 2014: Poreditsata „Malka cheshka biblioteka" na „Bohemia klub" v konteksta na retseptsiyata na cheshkata literatura v Bulgaria prez poslednite dvadeset godini. // 20 godini „Bohemia klub". Sofia: Paradigma, 2014 (in press)).

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК ФОРМА КОММУНИКАЦИИ КУЛЬТУР ГРУЗИИ И УКРАИНЫ

Мариам Элгуджевна МИРЕСАШВИЛИ, Ольга Михайловна ПЕТРИАШВИЛИ
Сухумский государственный университет, Тбилиси (Грузия)
E-mail: olga.petriashvili@gmail.com

LITERARY TRANSLATION AS A MEANS OF THE UKRAINIAN GEORGIAN CULTURAL COMMUNICATION

Mariam E. MIRESASHVILI, Olga M. PETRIASHVILI

Abstract: One of the most important functions of art is the role of the intermediary in the dialogue of cultures and civilizations. Literature of the multilingual world needs the translation from one language to another. Special complexity is represented by the translations of poetic texts. Poets and translators of Georgia and Ukraine successfully cooperate in the field of a poetic translation. Examples of long-term cultural dialogue are confirmed by the numerous translations of Shota Rustaveli's poem "The Knight in the Panther's Skin" into the Ukrainian language.

In the XIX century the first Ukrainian translations of the poem were made by A. Navrotsky and N. Gulak. In the XX century a brilliant translation of "The Knight in the Panther's Skin" was made by N. Bazhan, so he was awarded The Shota Rustaveli State prize in 1937. Now, Professor Raul Chilachava, a poet and literary critic actively works in the field of a poetic translation.

Keywords: Dialogue of Cultures and Civilizations, Poetic Translation, Shota Rustaveli's poem "The Knight in the Panther's Skin".

Современная концепция межкультурных коммуникаций органично включает в себя диалог культур, в котором важнейшее место занимают переводы письменных текстов. Гораздо сложнее обстоит дело с переводом художественных текстов, в особенности, поэзии. Проблемы перевода поэтического текста всегда были связаны с рядом нерешенных задач. Одни переводчики в результате творческого процесса фактически создавали новый текст, лишь передающий «душу оригинала», другие же стремились создать адекватный перевод, буквально воплощающий на иной языковой основе оригинал, при сохранении системы стихосложения языка оригинала, а также фонетических, лексико-стилистических и грамматических структур на языке перевода. Данная проблема освещена в работах Л. С. Бархударова, В. Н. Комиссарова, А. В. Фёдорова, С. Ф. Гончаренко, И. С. Алексеевой и других. Одна из главных проблем поэтического перевода – проблема самой возможности перевода поэзии. Многие поэты-переводчики говорят о невозможности стихотворного перевода, о непереводимости лирики. Крайней точкой зрения является мнение, что перевод стихов якобы вообще невозможен из-за специфики каждого национального языка. И тем не менее поэтические переводы – важная составная часть мировой литературы, от классики минувших эпох до современных авторов.

В многолетнем культурном диалоге двух стран – Грузии и Украины – художественный перевод занимает особое место. Яркими примерами являются многочисленные переводы украинских переводчиков на украинский язык поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре», жемчужины грузинской литературы эпохи Ренес-

санса, и литературная и переводческая деятельность профессора Рауля Чилачава, грузинского поэта и литературоведа, ставшего гражданином Украины.

Первые попытки перевода поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» на украинский язык были сделаны во второй половине XIX века. Этому предшествовали драматические обстоятельства в Украине. Соратники по тайному «Кирилло-Мефодиевскому братству», которое ставило своей целью борьбу за независимость Украины – Александр Александрович Навроцкий и Николай Иванович Гулак – после разгрома общества, отбыв сроки заключения, разными путями и в разное время оказались в Грузии. А. А. Навроцкий был образованным человеком, постоянно интересовался литературными новинками, много читал, занимался поэтическими переводами и сам писал стихи. Заинтересовавшись поэмой Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре», А. А. Навроцкий решил начать работу над переводом поэмы на украинский язык, он был первопроходцем в этом деле. В настоящее время исследователи располагают лишь Вступлением (31 строфа) и четырьмя главами поэмы, причем последняя глава имеет неполный текст. Следует отметить, что в своей работе А. А. Навроцкий пользовался поэмой Ш. Руставели в издании царя Вахтанга VI. Переводчик экспериментировал, искал наиболее приемлемый для себя вариант строфики, сохранились две редакции чернового перевода, которые легли в основу известного нам украинского перевода (Баканидзе 2008: 7).

Переводчик либо должен владеть языком оригинала текста, либо иметь подстрочник. А. А. Навроцкий не владел грузинским языком, он использовал подстрочник, автором которого был известный грузинский деятель А. Сараджишвили, закончивший юридический факультет Киевского университета и вернувшийся на родину. Именно здесь познакомились и подружились А. А. Навроцкий и А. Сараджишвили, началась работа над подготовкой перевода «Витязя в тигровой шкуре». А. Сараджишвили перевел 623 строфы поэмы Руставели, после чего А. А. Навроцкий начал работать над поэтическим переводом «Витязя в тигровой шкуре». К великому сожалению, его труд остался незавершенным, в 1892 году А. А. Навроцкий скончался. А. Сараджишвили сохранил в своем личном архиве бумаги А.Навроцкого, благодаря этому до нас дошел первый незавершенный перевод на украинский язык поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре».

Другой участник «Кирилло-Мефодиевского братства», Николай Иванович Гулак также не по своей воле оказался в Грузии. После разгрома общества царским правительством, ареста и заключения Н. А. Гулак, отбыв ссылку, был направлен на службу в Кутаиси (конечно, под надзор полиции). Следует сказать, что вынужденное пребывание в Грузии превратилось в осознанное желание жить и работать в этом краю, здесь Н. А. Гулак остался до конца своей жизни. Современники подчеркивали его разносторонние познания, он свободно владел несколькими языками, древними и новыми, по образованию юрист, в тоже время был прекрасным математиком, увлекался лингвистикой и литературой. Труды Н. А. Гулака принесли ему широкую популярность, вызвали большой интерес среди ученых не только Российской империи, но и Западной Европы.

В 1870-80 годах Н. А. Гулак занялся своим излюбленным делом – литературой. Особое внимание и интерес у него вызывала раннегрузинская литература, литература эпохи грузинского Ренессанса. Начиная работу над изучением раннегрузинской литературы и творчества Шота Руставели, Н. А. Гулак, в отличие от своих предшественников, негрузин по национальности, поставил перед собой задачу:

овладеть грузинским языком, чтобы иметь возможность ознакомиться в оригиналах с богатой литературой этого древнего народа. С этой задачей он успешно справился и настолько преуспел, что смог не только читать и переводить, но и расшифровал некоторые слова и выражения, значение которых оставалось до него неразгаданным. Как писала газета «Дроэба»: «Большая заслуга человека, который, не будучи грузином, выучил этот язык и прочел произведение в оригинале. Его ощущения, его глубокий критический анализ, его мысли подчеркивают и проясняют много особенностей поэзии Руставели, которые мы, грузинские читатели, оставили без надлежащего внимания» (Газета «Дроэба»: 1884).

Прошло несколько лет, наполненных напряженным трудом, посвященных изучению грузинского языка и поэмы Руставели. Всё это время учёный воздерживался от комментариев. Наконец, Н. А. Гулак решил выступить с двумя публичными лекциями, которые послужили делу прославления гениальной поэмы Ш. Руставели. Кроме этого Н. А. Гулаку принадлежит множество научных статей и исследований. Как отмечает известный грузинский литературовед профессор Н. Поракишвили, появление книги Н. А. Гулака «О «Барсовой коже» Руставели» (Гулак: 1884) было выдающимся явлением в культурной жизни Грузии. Ведь в то время это был один из первых руствелологических трудов – до той поры о Руставели писали преимущественно в отдельных статьях. «Своим трудом Н. А. Гулак сделал значительный вклад в развитие руствелологии как самостоятельной науки. Книга выдающегося украинского ученого сыграла значительную роль в популяризации поэмы Руставели за пределам» (Поракишвили 2000: 89).

Н. А. Гулак считал, что поэма Ш. Руставели нуждается в научном изучении, тщательном редактировании текста, который за несколько столетий претерпел различного рода наслоения, вставки переписчиков. Только после всесторонних исследований, основанных, по его мнению, на глубоком знании истории грузинского языка, исторической обстановки эпохи царицы Тамар, можно будет приступать к поэтическому переводу «Витязя в тигровой шкуре» на другие языки. Н. А. Гулак внес несомненный вклад в дело изучения и популяризации поэмы Руставели, что было важным этапом в истории грузинской литературы, грузино-украинских литературных взаимоотношений.

Выдающийся украинский поэт и переводчик XX века Николай Платонович Бажан на сегодняшний день является автором лучшего в мире перевода на украинский язык грузинской поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре».

С юных лет Грузия стала для Н. П. Бажана предметом увлечения, глубокого изучения и профессионального интереса. Знакомство с писателем Константинэ Гамсахурдия благотворно повлияло на дальнейшую творческую деятельность, а встреча с Симоном Чиковани, переросла в крепкую многолетнюю дружбу. Общался он с Тицианом Табидзе, Паоло Яшвили, Валерием Гаприндашвили, Константином Чичинадзе и многими другими представителями грузинской литературной богемы.

Благодаря своему необыкновенному таланту воссоздать на иной языковой основе переводимые произведения, Николай Платонович сумел полноценно донести до украинского слушателя «Сулико» Акакия Церетели, «Мерани» Николоза Бараташвили, «Мухамбази» Георгия Орбелиани. Невозможно не сказать о переводах поэтических произведений Георгия Леонидзе и Тициана Табидзе, Сандро Шаншиашвили и Карло Каладзе, Симона Чиковани и Ираклия Абашидзе (Бажан 2004). Н.П. Бажан перевел также «Давитиани» Гурамишвили, фрагменты из поэмы Шавтели, по-

чти весь сборник стихов Бесики, поэмы и стихи Ильи Чавчавадзе и многие другие прекрасные образцы современной грузинской поэзии. После знакомства с выдающимся грузинским писателем Константинэ Гамсахурдия Н. П. Бажан начал работу над переводом «Витязя в тигровой шкуре» в сотрудничестве с ученым-руставелологом Соломоном Иорданишвили, автором самого известного, наиболее точного и научно обоснованного подстрочника на русском языке поэмы Шота Руставели.

Приступая к такой грандиозной и ответственной задаче, думается, что Н. П. Бажан не обходил вниманием ни один из доступных ему источников информации о поэме. В своей статье «Бессмертная поэма» он делает отзыв о переводе Навроцкого: «Современный советский читатель может сделать относительно этого перевода много замечаний и упреков, потому что переводчик даже не пытался хотя бы приблизительно отразить поэтические средства руставелевской поэмы, хоть следовать его строфике и метрике; украинский язык в переводе Навроцкого не очень богат, упрощен, иногда просто смешноват. Все это так, но вспомним, в каких условия брался Шевченков друг, сосланный украинский поэт, за свой труд, какие прекрасные стремления вкладывал он в эту свою работу, – и тогда с почтением перечитаем угловатые сроки Навроцкого...» (Бажан 1982: 12).

И ещё в статье «Подвиг во славу человечества»: «Мы, украинцы, горды тем, что украинский перевод «Витязя...» был сделан Навроцким еще тогда, когда русские и польские литераторы только лишь приступали к работе, а переводчики на другие языки появились значительно позже. Пусть перевод А. Навроцкого выглядит сейчас странным и даже неуклюжим, но сам факт его создания, – какой он знаменательный и прекрасный!» (Бажан 1964: 45).

Приступая к переводу, который перерастет в многолетний труд, Н. П. Бажан, наверное, не предполагал, что сам оценит его, как важнейшее событие в своей жизни. Семь лет отданных работе станут для него высшей школой поэтического искусства. Поэт свидетельствовал: «Я с помощью харьковских грузин, с подстрекательства Павла Тычины, с поддержкой первого грузинского писателя, с которым познакомился – Константинэ Гамсахурдия, взялся за тяжелое и просто дерзкое дело перевода выдающейся поэмы о витязе в тигровой шкуре» (Бажан 1982: 152).

Итак, Н. П. Бажан видел немало реальных сложностей на пути создания адекватного перевода эмоционально-эстетичного мира поэмы Руставели. Бажановский стиль перевода, прежде всего, предусматривает глубокое осмысление текста поэмы, а потом его воссоздание на украинском языке. В стихотворном переводе очень трудно достичь уровня подлинника, переводчик стоит перед дилеммой: чем пожертвовать – точностью или художественностью? И чем выше уровень мастерства переводчика, тем меньше потерь в процессе переложения оригинала на другой язык. Таким образом, его перевод не является буквальным повторением оригинала, однако должен точно передать его содержание.

Как известно, перевод поэтического произведения особенно труден в том случае, когда переводчик имеет дело с художественным текстом, где каждое слово органически вплетено в общую ткань и не может быть отторгнуто без нанесения убытка художественной целостности всего произведения. Поэтому переводчик «Витязя в тигровой шкуре» прежде всего должен придерживаться целостности формы и содержания. Передача смыслового содержания оригинала в соответствующей художественной форме является основной задачей переводчика.

О сложности формы стихосложения Руставели, Н. П. Бажан пишет: «Языковые богатства организованы в поэме с чудесным поэтическим мастерством и сноровкой. Руставелевская строфа, так называемый шаири, стала теперь популярной строфой народного песенного творчества, несмотря на ее сложность, – она представляет собой катрен (четверостишье), объединенный одной рифмой. Такая четырехкратная рифма требует от поэта значительной сноровки и изобретательности, и то, что она вошла в творчество тысяч и тысяч поэтов и народных певцов Грузии, может лишь свидетельствовать о могущественном влиянии поэзии Руставели на развитие поэтического мышления грузинского народа» (Бажан 1982: 201).

В процессе перевода Н. П. Бажан тщательно шлифовал именно те строфы оригинала, в которых особенно ярко проявляется поэтическое видение Руставели. То же можно сказать об образах, в раскрытии внутреннего мира которых Руставели достиг эстетического совершенства.

«Переводчик в прозе раб, переводчик в стихах – соперник», – утверждал поэт и переводчик В.А. Жуковский. Известный современный переводчик и поэт Владимир Тихомиров сравнивает оригинал со скульптурой, а переводной текст – с рисунком этой скульптуры на плоскости. Однако он считает, что рисунок-перевод может оказаться столь же объемным и многогранным, как скульптура-оригинал. Поэтому называет процесс работы над переводом «воспроизведением» оригинала на другом языке, при помощи присущих этому языку выразительных средств и поэтики. К сожалению, из-за разницы в системах стихосложения и структуры языков невозможно сделать перевод, абсолютно точно «копирующий» оригинал и по форме, и по содержанию. В процессе перевода определенные потери неизбежны, и эту проблему каждый переводчик решает собственным способом сам.

Упомянутую формулу «соперник» можно принять лишь при условии, когда в понятие «соперничество» вкладывается постоянное стремление углубиться в идейно-художественную основу иноязычного текста, компенсировать неминуемые потери в одном месте путем активного творческого соучастия в другом. И поэт-переводчик Н. П. Бажан выбрал именно такой путь, который заметен и на примере многочисленных сравнений, созданных им с учетом особенностей авторской поэтики, его образного арсенала.

Как писал Н. П. Бажан: «Душа народа раскрылась перед своим верным и смелым сыном, дав ему в себе приют и защиту. Она его защитила от забвения и гибели. Она дала ему бессмертие. И он заслужил его, этот один из первых храбрых певцов, которые говорили человечеству о его праве бороться против тьмы за свет, которые пели человечеству о надежде на лучшую жизнь не где-то на небе, а здесь, на земле, которые прославляли солнце, которое неизбежно должно взойти... В казну мировой культуры по праву вошла светлая жемчужина старинной грузинской литературы – пронизанная солнцем, насыщенная благородными идеями дружбы и любви, напоенная бессмертными соками народной мудрости – поэма большого певца и мудреца Руставели» (Бажан 1982: 82). Мастерский перевод «Витязя в тигровой шкуре» Н. П. Бажана снискал высокое признание и широкую популярность, выдержал не одно издание. Он и сегодня считается лучшим мировым переводом этого произведения. Переводы Н. П. Бажана открыли новый этап и подняли на новый уровень украинско-грузинские литературно-культурные взаимосвязи XX века.

За пределами Грузии не было другого такого всестороннего знатока и блестящего переводчика, такого преданного друга грузинской литературы. Заслуги поэта-

переводчика Николая Платоновича Бажана в становлении и развитии культурных взаимоотношений между двумя братскими народами неоднократно были отмечены государственными и литературными премиями, среди которых хотелось бы особо отметить одну – Государственную премию имени Шота Руставели (1937) за перевод «Витязя в тигровой шкуре».

Процесс художественного перевода между двумя литературами – грузинской и украинской – не был односторонним. Из современных переводчиков украинской поэзии на грузинский язык, несомненно, следует назвать имя известного ученого, дипломата, поэта и переводчика Рауля Шалвовича Чилачава, уроженца Грузии, который в настоящее время живет и работает в Украине. Прекрасно владея грузинским и украинским языками, он много переводит как классическую поэзию, так и современную. В интервью газете «ZN» (Украина) Рауль Чилачава сказал: «Переводить украинскую поэзию на родной грузинский язык я начал почти что с первых шагов изучения украинского языка. Возможно, постижение именно украинской поэзии помогло в усвоении языка, поскольку в содержание поэзии, кроме языковой семантики, входят музыкально-звуковой и ритмический ряды, составляющие форму и содержание «поэтического сообщения». Вот это полифоническое состояние поэзии давало мне дополнительную возможность для более быстрого и качественного усвоения украинского языка. Кроме того, я изучал украинский язык как литератор-профессионал, имея твердое намерение стать переводчиком украинской литературы.

Разумеется, я не был первопроходцем перевода украинской поэзии на грузинский язык – поэзия Т. Шевченко, И. Франко, Л. Украинки и многих других поэтов, составляющих мировую славу украинской поэзии, переводилась и прежде моими старшими побратимами по перу. Но, во-первых, каждый новый поэтический перевод добавляет новую и доселе неведомую грань, содержащуюся в оригинале. Кроме того, все прежние переводы осуществлялись построчно, то есть непрямым переводом. А это, как известно, давало лишь приблизительное представление об оригиналах» (Джангужин 2001).

К 10-летнему юбилею восстановления независимости Украины Р.Ш. Чилачава издал сборник своих новых переводов «Серпень: 55 українських поетів» (Чилачава 2001), посвященный предстоящим юбилейным событиям в Украине – 10-летию государственной независимости. Составление антологии, подбор авторов для сборника было предоставлено на усмотрение составителя – Рауля Чилачава. Как отметил он в своем интервью, «Выбранные и переведенные мною стихи и имена поэтов достаточно репрезентативно представляют целостный процесс поэтической жизни Украины ушедшего века. Заранее соглашусь с утверждением, что в иной редакции этот список мог бы выглядеть по-иному. Но ведь и я как переводчик и составитель антологии имею право на собственное видение этого процесса. И не только право, а и ответственность, поскольку издания подобного рода налагают на его составителя целый ряд обязательств не только собственно профессионального, но также эстетического и нравственного характера.

Я сознательно не употребляю термин «антология», хотя, как сам же отметил в предисловии, практически все представленные в издании авторы «антологичны» и во многом определяют художественный уровень украинской поэзии XIX – XX веков» (Джангужин 2001).

Сборник является билингвистическим изданием, его открывает классик украинской литературы Тарас Шевченко. Как отметил составитель антологии Рауль Чи-

лачава, ему безмерно жаль, что за пределами книги осталось немало замечательных мастеров, но жесткая ограниченность объема не позволила «объять необъятное». Возможно, хотя это и дерзкий проект, но он собирается подготовить сборник под названием «100 украинских поэтов», в котором попытается собрать всех дорогих украинских поэтов.

Билингвистические публикации всегда были интересными изданиями и привлекали внимание профессиональных литературоведов, переводчиков, а также искушенных читателей. Количество билингвистических публикаций поэтических текстов существенно выше, чем прозаических, или философских. Важно отметить, что причины данного явления кроются именно в неоднозначности оценок деятельности переводчика. Читатель-билингвист сопоставляет оригинал произведения с предложенным переводом и делает собственные выводы о результатах труда, таким образом, процесс поэтического перевода выходит за узкие рамки профессиональной деятельности переводчика.

В диалоге культур происходит взаимопонимание и взаимное обогащение разных народов. Как отмечал М. М. Бахтин, «чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже. Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим, чужим смыслом, между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур» (Бахтин 1986: 354).

Библиография

Бажан 2004: Бажан, М. Джерело. Тбіліси, Тбіліський державний університет, 2004.

Бажан 1982: Бажан, М. Думи і спогади. Київ, 1982.

Бажан 1964: Бажан, Н. Подвиг во славу человечества // Газета «Літературна Україна», Київ, 23.09.1964.

Баканидзе 2008: Баканидзе, О. Первый поэтический перевод «Витязя в тигровой шкуре» на украинский язык (на грузинском языке) // Сборник научных статей, Тбилиси, 2008.

Бахтин 1986: Бахтин, М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1986.

Газета «Дроэба» от 28 октября 1884 г. № 50. Тифлисъ.

Гулак 1884: Гулак, Н. О «Барсовой коже» Руставели. Тифлисъ, 1884.

Джангужин 2001: Джангужин, Р. Поэтический «Серпень» Рауля Чилачава. // Газета «ZN», Киев, 22.08.2001.

Поракишвили 2000: Поракишвили, Н. Гулак и грузинская культура. // Хроника, Тбилиси, 2000, № 43.

Чілачава 2001: Чілачава, Р. Серпень: 55 українських поетів. Київ, Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001.

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Катя ГАНЕВА, Милена СТОЙКОВА
Пловдивский университет им. П. Хилендарского, Пловдив (Болгария)
E-mail: katiaganeva@abv.bg; milenalub@abv.bg

THE PROBLEM OF TEACHING READING IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Katya GANEVA, Milena STOYKOVA

Abstract: The authors of the article discuss some of the problems connected to teaching reading in middle schools and universities, in the context of intercultural approach. They emphasize on applying some modern strategies during reading classes, and also on a system of exercises during various stages of the lesson. In the second part the specifics of reading at a university are discussed.
Keywords: reading, strategies, intercultural communication

Чтение занимает одно из самых значимых мест по частоте и важности его использования для реализации целей межкультурной коммуникации. Именно в результате знакомства с культурой на занятиях чтения учащиеся приобретают знания, навыки и умения, обеспечивающие возможность межкультурной коммуникации. Как справедливо отмечает Е. И. Пассов (Пассов 1989: 276), содержанием языкового образования является культура, а язык рассматривается как один из ее компонентов. В современных условиях изучения иностранного языка возникает необходимость организовать процесс обучения чтению разнообразных текстов как продукту культуры с позиции формирования у учащихся способности осуществлять межкультурное общение. При обучении чтению возникают противоречия между существующими приемами и способами работы над текстом и недостаточным его использованием как средства формирования способности к межкультурному взаимодействию. Как полагает С. Г. Тер-Минасова „Каждый урок иностранного языка – это перекресток культур, это практика межкультурной коммуникации, потому что каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру: за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием представление о мире“ (Тер-Минасова 2008: 25). Одно из наиболее важных и радикальных условий восполнения существующих пробелов в преподавании иностранного языка – расширение и углубление роли социокультурного компонента в развитии коммуникативных способностей, поэтому необходимо более глубоко и тщательно изучать мир носителей языка, их культуру, их образ жизни, национальный характер, менталитет и т.п., а как показывает наша практика, все это реализуется в основном на занятиях чтения. Сегодня, когда основной целью обучения иностранному языку является формирование коммуникативной компетенции, одной из ее составляющих, наряду с языковой и стратегической компетенциями, стала социокультурная компетенция, предусматривающая владение фоновыми знаниями, т.е. знанием истории, литературы, культуры, менталитета, социально-экономических и политических условий жизни людей, язык которых является изучаемым. Мир изучаемого языка так или иначе отражен в текстах уроков учебников и учебных пособий. Чтение на иностранном языке как вид рече-

вой деятельности и как опосредованная форма общения является самым необходимым для большинства обучающихся на иностранном языке. Возможность непосредственного общения с носителями языка имеют немногие, возможность читать на иностранном языке – практически все. Поэтому чтение выступает в качестве целевой доминанты. Процесс чтения, предполагающий сложные мыслительные операции (анализ, синтез, умозаключение и др.) и результат его – извлечение информации имеет огромное значение в коммуникативно-общественной деятельности людей. Поэтому при обучении чтению важно не только формирование у учащихся необходимых навыков и умений, обеспечивающих возможность чтения как опосредованного средства обучения, но и привитие интереса к чтению.

Актуальность темы наших изысканий подтверждается действующей в России Междисциплинарной программой „Стратегии смыслового чтения и работа с текстом". Программа составлена в соответствии с требованиями Федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования. Данная программа ориентирована на развитие навыков работы с текстом, воспитание и развитие с учетом и индивидуальных особенностей образовательных потребностей и возможностей. Цель программы: создание условий для овладения стратегиями смыслового чтения и работы с текстом в части поиска, преобразования, интерпретации, оценки информации, воспитание грамотного компетентного читателя, человека, имеющего стойкую привычку к познанию мира и самого себя, человека с высоким уровнем языковой культуры.

Ввиду вышеизложенного, нами видится, что вырабатывание стратегий работы с текстом в обучении РКИ в соответствии с современными требованиями методики обязательно, ибо навык чтения по праву считается фундаментом всего последующего образования. В настоящее время основными проблемами, связанными с чтением, принято считать следующие: снижение интереса к чтению, ограниченность круга чтения учащихся с преобладанием учебной и развлекательной литературы, низкий уровень читательской компетентности: неумение находить необходимые источники письменной информации, отбирать, оценивать, анализировать тексты, обрабатывать информацию в письменной форме.

Сложившаяся ситуация во многом обусловлена такими недостатками образовательных программ, как: несоответствие многих используемых приемов и методик обучения чтению современным требованиям работы с письменной информацией, невнимание к разработке и использованию новых стратегий и технологий чтения в соотнесении с его целями.

Значительно возрос и практически стал превалирующим тип поверхностного чтения, который характеризуется слабой интенсивностью, отсутствием личностных побуждений к работе с текстами, ненаправленностью восприятия их содержания, слабой выраженностью обращения к ним после прочтения. В этих условиях их культурное содержание остается неосвоенным, а разрыв между пластами фондовой письменной и оперативной устной культуры увеличивается.

Цель данной статьи поделиться нашим практическим опытом в работе с текстом и формировании стратегий смыслового чтения, а предлагаемая нами методика может применяться на занятиях русского языка практического курса со студентами – русистами, со студентами неязыковых вузов, на продвинутом этапе обучения в школе, а также на занятиях по методике обучения русскому языку.

В статье мы опираемся в основном на исследования Кулибиной, Акишиной, Фоломкиной.

Чтение является активным процессом одновременного восприятия и понимания информации из текста, поэтому мы остановим свое внимание на некоторых умениях, которые формируются в работе над чтением. Самое важное место в процессе чтения занимает формирование умений и навыков для чтения и понимания текста параллельно (синтетически). Принято различать 2 уровня понимания текста: понимание на *уровне значения* (получение информации) и понимание на *уровне смысла* (понимание замысла автора, оценка и отношение к нему читающего), поэтому рассмотрим более подробно какие умения связаны с *восприятием информации* текста и какие – с *осмыслением содержания* текста. Первая группа умений обеспечивают извлечение содержательной информации. Это умения выделять основную мысль, ключевые слова, существенные факты, умение ориентироваться в общем содержании текста, используя разные способы, например, толкование заголовка, прогнозирование после прочтения первого абзаца. Умение предвосхищать (антиципировать) дальнейшее развертывание событий даже если текст не прочитан до конца, является важным условием для ориентации в иностранном тексте. Особое внимание нужно уделять формированию умения быстро анализировать трудные структуры, самостоятельно преодолевать грамматические трудности. Ценное умение – это умение ориентироваться во взаимоотношениях между героями, ориентироваться в структуре текста, т.е. где происходят качественные скачки в развертывании самого текста и т.д. Очень важное умение не останавливаться на каждом незнакомом слове. При встрече с незнакомым словом существуют три выхода: или обратиться к словарю, или попробовать догадаться о значении слова, или попробовать восстановить содержание, несмотря на то, что данное слово не является знакомым. Именно эти 2 умения – догадаться о значении слова, или попытаться понять (восстановить значение), несмотря на незнакомое слово, являются важными умениями для чтения на иностранном языке. Догадка о значении слова может происходить с ссылкой на ситуацию, в сравнении с родным языком, в сравнении с интернациональной лексикой, исходя из контекста, используя значения словообразовательных суффиксов. Вторая группа умений обеспечивает глубину понимания текста. К ним можем отнести умения делать выводы на основе фактов, умения оценивать факты, события, поступки героев, умения понимать подтекст, умение понимать и определять основную идею, смысл текста, умение прогнозировать продолжение и возможное завершение текста, умения использования информации в других видах деятельности, например в проектной работе. Очень важно формировать умения сравнивать социокультурную информацию, в тексте с фактами родной культуры, а также умения сравнения близких текстов с точки зрения их сходства и различия. Важным моментом является обучение *различным стратегиям чтения*. Мы разделяем взгляд Кулибиной о том, что „стратегиями овладения иностранным языком называют определенные действия или приемы, используемые обучаемыми (осознанно или подсознательно) для повышения эффективности восприятия, усвоения и использования изучаемого языка” (Кулибина 2001: 66). Более подробно остановим свое внимание на некоторых стратегиях, используемых в технологии развития критического мышления через чтение и письмо, а также предлагаем и некоторые, разработанные нами стратегии. Эта технология представляет собой целостную систему, формирующую навыки работы с информацией в процессе чтения и письма, пробуждает в учащихся творческую активность,

способствует восстановить уже имеющиеся знания, предоставляет условия для осмысления нового материала, помогает ученику творчески переработать и обобщить полученные знания, дает реальную возможность создать в классе атмосферу партнерства и взаимопомощи, в которой учащийся радуется своим успехам, чувствует себя значимым и ответственным. Данная технология позволяет находить информацию в различных текстах, осмыслить эту информацию и систематизировать ее, переводить визуальную информацию в вербальную, участвовать в дискуссии, которая помогает учащимся высказывать обоснованные аргументы и воспринимать альтернативные точки зрения.

В рамках данной технологии предлагается трехфазовая структура урока, которая включает следующие этапы: *вызов* – само название этой стадии урока подсказывает, что главная цель – вызвать интерес к изучаемой теме, мотивировать ученика к учебной деятельности. Эта стадия позволяет еще актуализировать и обобщить имеющиеся у ученика знания по данной теме, побудить его к активной работе, сформулировать вопросы, на которые следует получить ответы.

Вторая стадия – *осмысление.* На стадии осмысления учащиеся вступают в контакт с новой информацией, осмысливают ее, соотносят с уже имеющимися знаниями, ищут ответы на вопросы, поставленные на стадии вызова.

Последний этап – *рефлексия* – позволяет учащимся осмыслить и обобщить полученную информацию, формировать собственное отношение к изучаемому материалу. На этой стадии осуществляется процесс обмена мнениями по поводу прочитанного, причем обычно некоторые мнения вызывают потребность в дискуссии. Рассмотрим некоторые стратегии, которые можно применять на всех трех стадиях урока, на котором реализуется работа с текстами. Все рассмотренные стратегии апробированы нами и активно используются студентами-русистами во время их педагогической практики.

На стадии вызова предлагаем использовать стратегию ’ключевые слова’. Технология реализации этой стратегии следующая: преподаватель произносит ключевые слова, а учащиеся определяют по ним тему урока или предполагаемое содержание текста. Или наоборот, учитель произносит тему, а учащиеся вспоминают слова, связанные с этой темой. На стадии вызова возможно использовать и стратегию „инвентаризация”, которая представляет составление списка известной информации, а также и стратегию „прогноз содержания текста по заголовку” и стратегию „прогноз содержания по иллюстрации”. На этой стадии предлагаем следующие упражнения:

1. *Прочитайте заголовок. Предположите о чем пойдет речь*. Или: *Предположите, о чем может быть рассказ с таким названием.*

2. *Какие слова типичны для этой темы?*

3. Рассмотрите иллюстрации. Предположите где происходит действие?

4. В тексте выделены ключевые слова. Прочитайте только их и скажите о чем этот текст.

На стадии осмысления считаем удачным использование следующих стратегий: стратегия „верные и неверные утверждения”, стратегия „тонкие и толстые вопросы”, стратегия „инсерт”, стратегия „поиска синонимичных словосочетаний”, „стратегия перевода трудных мест”, стратегия „перепутанные логические цепочки”. При применении стратегии „верные и неверные утверждения” на притекстовом этапе учитель предлагает ряд утверждений по тексту, а учащиеся соглашаются или возражают. Стратегия „поиска синонимичных словосочетаний” способствует лучше ориен-

тироваться в тексте, развивает языковое чутье. Хотя конечной целью обучения является беспереводное, синтетическое чтение, иногда на притекстовом этапе приходится переводить только некоторые трудные места, и это осуществляется с помощью подходящих упражнений. Рекомендуем стратегию „тонкие и толстые вопросы" использовать на послетекстовом этапе работы. „Тонкие вопросы" требуют простого, однословного ответа, это вопросы типа: кто? где? когда?, а „толстые вопросы" требуют подробного, развернутого ответа, аргументации своей точки зрения. Стратегия „инсерт или „пометки на полях" эффективна при работе над формированием навыков изучающего чтения и используется на всех трех стадиях урока. Технология применения стратегии следующая: до чтения учитель предлагает систему маркировки текста: „галочкой" отмечается то, что уже известно учащимся, знаком „плюс" отмечается новая информация, знаком „минус" – то, что противоречит их представлению, „вопросительный знак" ставится, если что-то неясно. Читая текст, учащиеся помечают соответствующим знаком на полях свои впечатления о том, что они читают. Данный прием требует от ученика не привычного, пассивного чтения, а активного и внимательного, обеспечивает глубокое понимание при последующем анализе текста. Он обязывает не просто читать, а вчитываться в текст. Одной из возможных форм контроля чтения с пометками является составление маркировочной таблицы. В ней три колонки: *знал, узнал новое, хочу узнать подробнее*. В каждую из колонок необходимо разнести полученную по ходу чтения информацию, причем учащиеся записывают сведения только своими словами.

На стадии осмысления и на стадии рефлексии предлагаем упражнения типа:

1. Прочитайте первый абзац и определите тему текста.

2. Перед последним абзацем учащиеся приостанавливают чтение и предполагают как закончится история, потом дается следующее задание: *Прочитайте конец рассказа, проверьте ваши предположения*.

3. Скажите, верно или неверно, так или не так. Подтвердите или опровергните следующие утверждения. Соответствует ли информация тексту или нет. Учащиеся заставляются не отвечать *да/нет*, а найти и снова прочитать правильные утверждения:

4. Какой момент показан на иллюстрации? Или какие слова из текста относятся к следующим иллюстрациям?

5. Есть ли в абзаце новая для вас информация?

6. Перечитайте и найдите слова, которые относятся к теме... Учащиеся быстро, бегло читают, чтобы найти необходимое место.

7. Где в тексте сказано по-русски? Здесь можно включить новую лексику или трудные места.

8. Как в тексте сказано по-другому? Например, в учебнике для 7 класса „Друзья" есть следующее упражнение на стр. 7: *Найдите и прочитайте как в тексте сказано по-другому?*

Долго думать не пришлось / Долго ***голову ломать*** *не пришлось.*

Мысли текли очень быстро / ***Мысли лились просто рекой.***

Фантазии и воображения было много / Фантазии и воображения ***хоть отбавляй.***

Лиса побежала очень быстро / ***Лиса бросилась наутек.***

9. *Найдите ответы на следующие вопросы.*

10. Найдите в тексте основные мысли, ссылаясь на заголовок

11. Выберите другой заголовок из предложенных. Предложите вашу идею.

12. Выпишите ключевые слова.

13. Составьте серию вопросов по тексту.

14. Передайте новую информацию двумя - тремя предложениями.

15. Рассмотрите схему. Соответствует ли она построению рассказа? Расположите моменты в нужной логической последовательности.

16. Оцените поступки героев.

17. Заполните маркировочную таблицу **З – У – Х** (до чтения текста я знал, что..., после чтения узнал, хочу еще узнать).

18. Если бы вы были на месте героев рассказа, как бы вы поступили в подобной ситуации?

Перечисленные умения и навыки формируются в работе над текстами и в вузе, конечно, с некоторой спецификой. В процессе обучения русскому языку студентов на отделениях *Русской филологии*, *Болгарского и русского языков*, *Русского и западного языков*, *Прикладной лингвистики*, *Лингвистики с маркетингом*, *Бизнес администрации* в Пловдивском университете им. Паисия Хилендарского намечаются как традиционные для коммуникативного аспекта обучения чтению характеристики, так и инновативные, обусловленные коммуникативной задачей на определенном этапе обучения. На начальном этапе обучения важно снять трудности, связанные с овладением техникой чтения, а также с дешифрированием языковых средств. Но так как языковая компетентность – необходимое, но недостаточное условие для понимания речи, нужно обратить внимание на факты, связанные с незнакомой культурой, темой, ситуацией общения, представленные в содержании текста. Проблемой является методический отбор текстов начального этапа обучения. В силу ограниченных языковых возможностей студентов на данной ступени тексты для чтения нужно обрабатывать и адаптировать, чаще всего путем сокращения, замены сложных грамматических конструкций на более легкие. Могут быть сохранены сложные слова, интернационализмы, незнакомые учащимся, но доступные пониманию. Помимо работы над текстом в рамках „Вводного интенсивного курса русского языка” на первом курсе, в учебной программе по практическому русскому языку на начальном этапе обучения предусмотрено „Аналитическое чтение” как самостоятельная разновидность обучения чтению. В какой-то мере этот компонент обучения представляет собой всем знакомое „изучающее” чтение. Цель аналитического чтения – не только развитие навыков и умений чтения, но и навыков устной и письменной речи (на основании прочитанных текстов). Таким образом, оно является одновременно целью и средством достижения основной цели обучения на начальном этапе: формирования умений создания нормативной речи на русском языке. Сформулированы следующие задачи:

1. Формирование навыков углубленного чтения и умений снятия трудностей языкового и содержательного характера в тексте.

2. Усвоение языкового материала, в основном лексического, для чтения и понимания текста, а также порождение устно-речевого высказывания /УРВ/ на основе текста.

3. Автоматизирование продуктивных языковых навыков и умений для реализации возможностей практиковаться в речи.

Процесс порождения УРВ на основе текста нуждается в организации целенаправленного управления им, учитывая при этом определенную пошаговость, логическую и методическую последовательность в постановке задач. Важную роль в реше-

нии намеченных задач играет отбор текстов. Тексты должны отражать актуальные темы по лексике, предусмотренные в учебной программе. Решающее значение имеет приведение текста в соответствие с условиями восприятия при помощи сносок, бокового словаря, иллюстраций. Этим же целям служат комментарии, знакомящие с историческим и социокультурным фоном, реалиями страны изучаемого языка. Именно использование опор является наиболее продуктивным способом методической обработки текстов и сближающим процесс иноязычного чтения с естественным. Одновременно происходит наращивание потенциального и рецептивного словаря учащихся, обогащается языковой опыт, что позволяет постепенно усложнять смысловое содержание текстов, развивать читательские умения студентов. На начальной ступени обучения важным методическим приемом остается чтение вслух как способ совершенствования техники правильного и выразительного чтения и развития слухопроизносительных навыков. Однако в процессе обучения постепенно основной формой чтения безусловно становится чтение про себя – как наиболее типичная форма чтения в повседневной жизни. В развитии умений и потребностей чтения, формировании у студентов психофизиологических механизмов чтения как деятельности, процесса, а также в совершенствовании устно-речевых навыков учащихся на основе прочитанного, домашнее чтение призвано сыграть ведущую роль. Именно поэтому в Программе по практическому русскому языку для отделений Пловдивского университета домашнее чтение обязательное еще на начальном этапе обучения (на первом курсе). Студенты должны составить свой словарь к прочитанному тексту, пользуясь толковыми и переводными словарями. Таким образом, за время обучения русскому языку в бакалавриате прививаются потребность, навыки и умения пользоваться словарем при любой деятельности на иностранном языке, что предопределяет составлять резюме, конспектировать научный текст на продвинутом этапе, а в дальнейшем и писать курсовые и дипломные работы. Важное значение имеет содержательная сторона текстов, предназначенных для чтения. Методически более оправдано читать произведения в продолжениях, а не отдельные тексты, что и рекомендуется в обязательном виде студентам. Этим критериям удовлетворяют аутентичные художественные тексты на русском языке современных авторов. Они эмоционально воздействуют на учащихся, что способствует лучшему пониманию прочитанного. В отличие от традиционной методики, форма контроля является не только беседа по прочитанному, но и устный перевод на родной (болгарский) язык отрывка из текста. Потребность в чтении на иностранном языке будет обеспечена тогда, когда содержание текстов будет соответствовать познавательным и эмоциональным запросам учащихся, уровню их интеллектуального развития. Тексты должны быть информативными, разнообразными по жанру и тематике, аутентичными, современными.

В настоящем исследовании, без претензий на эвристичность, мы выражаем надежду, что наш опыт в работе с текстом и предложенные нами стратегии окажутся интересными и полезными как преподавателям в школе, так и в вузе, в поиске их творческих вдохновений при покорении новых методических вершин.

ЛИТЕРАТУРА

Акишина, А., Каган, А. 2004: *Учимся учить*. Москва: Русский язык (Akishina, A., Kagan, A. 2004: Uchimsya uchit'. Moskva: Russkiy yazyk).

Замковая, Н., Моисеенко, И. 2006: *Инновационные формы работы на уроке русского языка как иностранного.* Талин (Zamkovaya, N., Moiseyenko, I. 2006: Innovatsionnyye formy raboty na uroke russkogo yazyka kak inostrannogo. Talin).

Кулибина, Н. 2001: *Зачем, что и как читать на уроке?* Санкт-Петербург: Златоуст (Kulibina, N. 2001: Zachem, chto i kak chitat' na uroke? Sankt-Peterburg: Zlatoust).

Пассов, Е., Кибирева Л., Колларова 2007: *Концепция коммуникативного иноязычного образования.* Санкт-Петербург: Златоуст (Passov, E., Kibireva L., Kollarova 2007: Kontseptsiya kommunikativnogo inoyazychnogo obrazovaniya. Sankt-Peterburg: Zlatoust).

Пассов, Е 1989*: Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению.*Москва: Русский язык (Passov, E 1989: Osnovy kommunikativnoy metodiki obucheniya inoyazychnomu obshcheniyu. Moskva: Russkiy yazyk).

Тер-Минасова, С. 2008: *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово (Ter-Minasova, S. 2008: Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya. Moskva: Slovo).

Федотова, Н. 2013: *Методика преподавания русского языка как иностранного*. Санкт-Петербург: Златоуст (Fedotova, N. 2013: Metodika prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo. Sankt-Peterburg: Zlatoust).

Фоломкина, С . 2005: *Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе*. Москва: Высшая школа (Folomkina, S . 2005: Obucheniye chteniyu na inostrannom yazyke v neyazykovom vuze. Moskva: Vysshaya shkola).

Шибко, Н. 2014: *Общие вопросы методики преподавания русского языка как иностранного.* Санкт-Петербург: Златоуст (Shibko, N. 2014: Obshchiye voprosy metodiki prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo. Sankt-Peterburg: Zlatoust).

{http://alexirinavlad.ucoz.ru/index}

{http://festival.1september.ru/articles/580663/}

{http://festival.1september.ru/artikles/551345}

{http://do.gendocs.ru/docs/index-339762.html}

{http://webinar.omskedu.ru/}

{http://dubovik-shkola.ucoz.ru/publ/strategii_smyslovogo_chtenija_i_rabota_s_tekstom/1-1-0-10}

ВОЗМОЖНОСТИ КУРСА РУССКОГО ЯЗЫКА В СТАНОВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА К МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ

Татьяна КОЛЫШЕВА
Поволжская государственная социально-гуманитарная академия, Самара (Россия)
E-mail: ksd9@rambler.ru

Севда ХРИСТОВА
Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“, Варна (България)
E-mail: hristova_vn@abv.bg

OPPORTUNITIES OF THE COURSE IN RUSSIAN LANGUAGE FOR DEVELOPING A PROFESSIONAL INTEREST IN CROSS-CULTURAL INTERACTION BETWEEN STUDENTS FROM A MEDICAL UNIVERSITY

Tatyana KOLISHEVA, Sevda HRISTOVA

Abstract: Improving the communicative competence and the readiness for cross-cultural interaction in Russian for specific purposes are considered vital to the process of building the professional competence of future physicians. Determining the stages of multicultural interaction is very important for the proper design and implementation of a new syllabus in Russian language as a part of the basic curriculum.

Keywords: cross-cultural interaction, communicative competence, professional interest

Работа по проекту „Повышение коммуникативной компетентности (…) при помощи создания новых учебных программ по коммуникации в здравоохранении и по иностранным языкам для специальных целей“ с европейским участием стала поводом для анкетного опроса медицинских работников о необходимости знания иностранных языков в процессе карьерного развития врачей, а так же в работе с пациентами в Университетской больнице г. Варна. Было установлено, что врачи и медицинский персонал определяют английский язык как самый необходимый для их работы и развития. Вторым по частоте применения был назван русский язык. Эти результаты стали причиной дополнительного включения русского языка в программу проекта. Таким образом, впервые за последние 24 года, в Медицинском университете г. Варна, был введен курс русского языка, программа которого учитывает профессиональные интересы студентов и направленность проекта.

При разработке программы по русскому языку для студентов специальности „Менеджмент в здравоохранении” принцип профессиональной направленности осуществлялся нами на основе прогнозирования потребностей будущих менеджеров. Однако реальные мотивации участников курса стали более ясными в процессе учебной работы после образования групп, и дополнительного включения в программу студентов специальности „Медицина”. Новые данные являются основой для изменения и дополнения разработанной программы.

Повышение коммуникативной компетенции в области специальности при помощи иностранного языка, осуществление межкультурного взаимодействия, возможность до-

биться карьерного роста стали основными направлениями гранта по разрабатываемым программам.

При рассмотрении содержания дисциплины „Русский язык“ с целью определения его типологии и создания учебной программы мы пришли к выводу, что, хотя курс не является обязательным, однако по числу учебных часов (60) и обучаемых студентов (от 10 до 20), по целям и правилам оформления программы предложенный курс приближается к элективным. Во первых он интригует и активизирует знания студента по специальности. Во-вторых, курс является абсолютно оригинальным и не повторяет программу ни одной из дисциплин базисного учебного плана студентов.

Как известно, специфика коммуникативного обучения предполагает использование в качестве дидактического материала имитацию ситуаций из реальной жизни с учетом профессиональных интересов студентов. Большую часть времени при этом преподаватель должен уделять устной речи, активизировать самостоятельную работу с информацией в электронных сетях и процесс подготовки презентации.

Долгое время дисциплина „Русский язык“ отсутствовала в учебных программах медицинского вуза, что поставило перед нами множество актуальных вопрос, связанных с составлением ее содержания. Для того, чтобы небольшая по количеству учебных часов программа курса была профессионально направленной и могла ответить в достаточной степени на запросы современных студентов, нам необходимо было получить информацию различного характера, выяснить:

- уровень русского языка студентов, который они получили в школе;
- университетские дисциплины, формирующие профессиональные интересы до III курса
- университетские дисциплины, развивающие интерес к мультикультурному взаимодействию;
- университетские инициативы (стажировки, группы обмена, состязания), направляющие интерес именно к этому курсу;
- прагматические мотивации, связанные с будущей профессией (русскоговорящие пациенты; бизнес связи; документ об участии в курсе, об уровне знания языка);
- недостаточный или, наоборот, достаточный уровень знания западного языка.

Независимо от количества желающих принять участие в проекте по изучению русского языка необходим входной контроль. На основании опроса нами был выявлен достаточно высокий уровень готовности студентов к межкультурной коммуникации на русском языке:

- положительное отношение к языку;
- заинтересованность в коммуникации на русском языке, сформированная до поступления в университет;
- профессиональные интересы, сформированные в трудовой деятельности, не имеющей прямой связи с будущей профессией;
- личное осознание необходимости в повышении уровня владения языком, систематизации знаний в данной области.

Итак, первым этапом работы по проекту стал сбор информации, который помог изучить отношение студентов к русскому языку, уровень знания абитуриентов по данному проекту, мотивы выбора именно этого курса из всех предложенных ожидания студентов от предлагаемого курса.

Второй этап – это определение среднего уровня владения русским языком в сформированных группах. Так же была проведена работа по теоретическому обоснованию модели, апробации предложенных в предварительной программе методов и технологии обучения.

Третий этап позволил получить обратную связь - информацию от студентов, принявших участие в программе. Он включал анализ опроса и бесед со студентами, прошедших практику по специальности в Москве, уточнение трудностей общения, возникших новых потребностей, что позволит провести коррекцию программы и принять практические рекомендации.

В настоящее время продолжается четвертый этап. Обобщаются все данные, внедряются рекомендации, вносятся изменения в содержание программы и в методические материалы ее обеспечения.

Проблема формирования у студентов профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию является комплексной и связана с пониманием таких понятий как профессиональная компетенция, культура, среда, коммуникация, коммуникативная компетенция и т.д. Известно, что „профессиональная и социально-психологическая подготовка студента осуществляется через изучение соответствующих дисциплин" (Гайсина 2004). Мультикультурное взаимодействие – необходимая составляющая межкультурной коммуникации. „Профессиональный интерес к мультикультурному взаимодействию определяется как направленность личности на овладение знаниями, умениями и навыками установления взаимопонимания, продуктивного диалога, взаимодействия и сотрудничества с представителями иных культур и языков, выступающая стимулятором активности личности в период профессиональной подготовки" (Большакова 2012).

В его структуре Большакова выделяет следующие компоненты: познавательный - стремление студентов к изучению истории, культуры носителей изучаемых языков, мотивационный – положительное эмоционально-ценностное отношение к изучению специальных дисциплин, проявление усилий при овладении умениями и навыками взаимодействия с представителями разных культур, прагматический - потребность студентов в овладении умениями и приемами профессиональной деятельности в мультикультурных средах, рационального их использования в зависимости от ситуации.

Сформированность профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию, по мнению Большаковой, дифференцируется по трем уровням: начальному (низкому), оптимальному (среднему), креативному (высокому).

Способность к коммуникации, отношение к культуре и интерес к различным культурам формируются значительно раньше и развиваются в семейной, образовательной, информационной среде. Поэтому определять первоначальное появление профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию после формирования профессиональной компетенции кажется неточным. В период вузовского обучения ведущим для студента становится прагматический компонент как осознание потребности будущего специалиста в мультикультурном взаимодействии с целью карьерного роста и профессионального развития.

Итак, **первый этап** становления профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию предшествует обучению в университете и развивается в семье и школе. Он связан с *эмоционально-психологическим отношением* личности к культуре, к разнообразию культур и их проявлению - языкам, к общению и с предварительными представлениями о будущей профессии. Определенная *когнитивная мотивация* основана на личном опыте и накопленных знаниях (Тройникова 2005), приобретенных в школе или в трудовом опыте.

Второй этап становления профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию совпадает с периодом обучения в вузе. Профессионально и культурно-лингвистически он мотивирован и обеспечен содержанием дисциплин учебного плана выбранной специальности.

Проведенный нами контент анализ учебных планов показал, что в Медицинском университете программы обучения по любой специальности дают возможность развивать коммуникативные умения студентов, связанные с будущей профессиональной деятельностью. В учебные планы специальностей Медицина, Менеджмент в здравоохранении и Общественное здравоохранение включены дисциплины, содержание которых предполагает формирование коммуникативных компетенций и готовности к мультикультурному общению. Среди них „Медицинская этика“, „Медицинская психология“, „Медицинская терминология и коммуникация во врачебной практике“, „Болгарский язык – медицинская коммуникация“, „Западный язык и медицинская коммуникация“; „Организационное поведение“, „Коммуникации в связях с общественностью“, „Организация ухода за больным“, „Управление человеческими ресурсами“; Коммуникации в общественном здравоохранении“ и др.

Сегодня в Медицинском университете Варны обучается большое количество иностранцев. *Социокультурная среда,* в которой студенты осуществляют культурные связи, личные и случайные контакты представляет собой уникальное пространство межкультурного взаимодействия. Как показал анализ проведенного нами наблюдения и опроса в группе иностранных студентов из Германии, Италии, Швеции, Кипра, большинство мотивов изучения русского языка респонденты откровенно связывают с профессиональными интересами.

Предусмотренные в учебной программе *возможности для обучения и стажировки по специальности в чужой среде* мотивируют студентов к повышению коммуникативной компетенции на иностранном языке и являются веской причиной включения курса русского языка в необязательную программу университета.

Требования к выпускникам медицинского вуза и *содержанием квалификационной характеристики специалиста* по любой образовательной программе включают коммуникативные компетенции, в том числе на иностранных языках. К сожалению, их разработка еще не завершена и они не всегда известны студентам.

Подлинное осознание студентами возможностей и роли русского языка в профессиональной подготовке (**третий этап**) происходит только в процессе врачебной деятельности, в работе по избранной медицинской специальности, в реальных контактах с коллегами и пациентами. Последние годы обучения в вузе связаны с прохождением стажировки в больницах, где проблемы взаимодействия, коммуникации максимально приближены к реальным условиям будущей врачебной практики.

Как было отмечено, благодаря воспитанию в семье и обучению в школе, владению информационно-компьютерными технологиями, возможности путешествовать, общаться в интеренете, современные студенты обладают компонентами интеркультурной компетентности: имеют позитивное отношение к другой стране в интеркультурном взаимодействии; владеют знаниями о культуре, спорте, языке, обычаях; обладают умениями для конструктивного участия в межкультурном общении (Сотирова 2011). Разработанный курс позволяет расширить коммуникативные компетенции в области устной и письменной речи, чтения, аудирования по разнообразной тематике, провокирующей диалогичность. Такие виды диалога как беседа и дискусии (Шанова 2014) являются основной формой коммуникации для будущих менеджеров и врачей. Поэтому работа над умением задавать вопросы, соблюдая правила речевого этикета, имеет место на занятиях по устной речи. Предлагаемые для диалога бытовые ситуации аутентичны. Особое внимание уделяется особенностям выражений в разговоре по телефону.

Специфика развития чтения и аудирования состоит в выборе тем, изменяющих профессиональное значение в подготовке будущих специалистов, а также в использова-

нии электронных ресурсов при организации самостоятельной работы на занятиях и для презентации.

Существенной особенностью курса является развитие письменной речи в области официального и делового письма. На занятиях использовались примеры оформления официальных документов, деловой переписки по профессиональной тематике. Кроме того студенты имели возможность самостоятельно подготовить тексты писем на интересующие их темы, по поводу различных ситуаций межличностного общения (поздравление, приглашение, извинение и др.)

Прослеживая этапы становления профессиональных интересов студентов, программы специальностей, планы стажировок за рубежом, а так же требования проекта к создаваемым новым программам, приходим к выводу, что для будущих менеджеров и врачей включение языковых интердисциплинарных коммуникативных курсов актуально и полезно в середине или перед завершающим этапом обучения в университете.

Учитывая значительное количество русскоговорящих, отдыхающих и проживающих у нас, молодые врачи все чаще сталкиваются с ними как с пациентами и испытывают необходимость совершенствования навыков общения на русском языке. Надеемся, что разработанный курс обеспечит устойчивость проекта, повысит коммуникативную компетенцию специалистов и послужит их профессиональному самосовершенствованию.

Литература

Большакова, А. С. Формирование профессионального интереса к мультикультурному взаимодействию у студентов-филологов, Саратов, 2012. Web. 13 окт. 2014 {http://www.sgu.ru/sites/default/files/dissnews/old/synopsis/Bolshakova_A.S._0.pdf}

Гайсина, Л. Ф. Готовность студентов в Вузе к общению в мультикультурной среде и ее формирование, Оренбург, 2004. Web. 13 окт. 2014. {http://window.edu.ru/resource/122/19122/files/metod413.pdf}

Минева, Мартина. 2012: Диалогът като езикова игра // *Реторика и комуникация*, № 5. Web. 13 окт. 2014. {http://rhetoric.bg/}

Сотирова, Мая. 2011: Многоезичие и интеркултурна комуникация в образователното пространство // *Реторика и комуникация*, №1. Web. 13 окт. 2014 {http://rhetoric.bg/}

Средовска, Екатерина Н. 2014: Развитие на интеркултурни компетентности на юношите чрез участие в проектни дейности // *Реторика и комуникация* **№**11 Web. 13 окт. 2014. **{**http://rhetoric.bg/**}**

Тройникова, Екатерина В., Формирование готовности студентов к межкультурному взаимодействию в образовательной деятельности, 2005. Web. 13 окт. 2014. {http://www.dissercat.com/}

Шанова, Михаела. 2012: Диалогът като основен педагогически похват в Античността и Средновековието и рецепцията му в съвременността. // *Реторика и комуникация* № 5. Web. 13 окт. 2014. {http://rhetoric.bg/}.

БОЛГАРСКИЕ ОТГЛАГОЛЬНЫЕ ИМЕНА И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В РУССКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Христина ДАМЯНОВА
Шуменский университет им. Епископа К. Преславского, Шумен (Болгария)
E-mail hristinadobreva@abv.bg

BULGARIAN NAMES AND VERBAL TRANSLATION TRANSFORMATION IN RUSSIAN LITERARY TEXT

Hristina DAMYANOVA

Abstract: Russian Translation Bulgarian structures integral component verbal name on procedural -not reveals possible Russian compliance in a literary text in different types of situations: causative, dekorativny, reciprocity and reflexive. Finite forms of the present, past, future tense, verbal participle konstruktsioon, verbal names objectivity and procedural promote greater expressiveness in the text, are way overcome defectiveness verbal names on -not in the Russian language.

Keywords: syntactic derivation, verbal nominalization, transposition, substantive and procedural verbal names

Наблюдения над русским переводом болгарских конструкций с составным компонентом отглагольное имя с суффиксом *-не* процессуальной семантики в художественном тексте выявляют ряд расхождений и варьирование переводных соответствий. Отглагольная номинализация – это процесс преобразования предикации, предикативных структур в именную группу и результат этого процесса (Арутюнова 1980: 347), класс конструкций, выполняющих в предложении функции именных фраз и коррелирующих с исходными предикатными пропозициями (Мурясов 1980: 47), именные структуры от глаголов (Розвадовская 1997: 15). Номинализация представляет синтаксическое сокращение исходной предикативной структуры, "синтаксическую свертку" (Сердобольская 2005: 4-10). Е. В. Падучева определяет номинализацию как *синонимическое преобразование,* которое в пропозитивном контексте "переводит подчиненное предложение в отпредикатное имя" (Падучева 1986: 23-31). Номинализация дефинируется и как *субститут, номинативный эквивалент подчиненных предложений* (Арутюнова 1971: 61). Но полного параллелизма между различными видами номинализации и исходными предложениями нет. Согласно Е. В. Падучевой "отпредикатное имя вовсе не всегда может быть развернуто в придаточное предложение и тем более не всегда придаточное будет по смыслу равнозначно имени" (Падучева 1991: 22).

Собственно отглагольные номинализации в русской лингвистике определяются как именные формы глагола, имена действия (nomina actionis), отглагольные, отпредикатные имена (Арутюнова 1980), предикатные имена (Пазельская 2003: 72-90), нефинитные глагольные имена процессуальной семантики (Федорова 2006), номиналы (Koptjievska-Tamm 1993), номинализации (Rozwadowska 1997). Имя ситуации трактуется как синтаксический дериват (Курилович 1962). Номинализации являются результатом транспозиции как межкатегориальной замены, синтактической деривации. Р. З. Мурясов разграничивает пропозитивную полупредикативную и непропозитивную номинализацию (Мурясов 1980: 47). При полупредикативных номинали-

зациях наблюдается взаимодействие на синтаксическом, словообразовательном и лексическом уровне языка. Это морфолого-синтаксическая номинализация, номинализированная пропозиция, при которой грамматически оформленное слово имеет синтаксические функции и парадигматические характеристики существительного.

Полные номинализации представлены отглагольными и отадъективными именами со значением действия, состояния, существования, процесса и др. Они являются способом "непредикативного выражения пропозиции, относятся к пропозитивным непредикативным языковым выражениям" (Буторин 2002). В других исследованиях номинализации делятся на *предикативные и лексические* в зависимости от того, означает ли номинализированный предикат ситуацию или ее актант (*во время работы и ваши работы на столе*) (Сердобольская 2005: 4-10). Винквист выделяет среди отглагольных существительных в болгарском языке два параллельных словообразовательных варианта с преобладающей *акционнной, процессуальной семантикой* и с *неакционными, номинальными, результативными, конкретными значениями* (*издаване/издание*) (Винквист 1975: 16-24).

В русском и болгарском языках отглагольное имя сохраняет актантную структуру исходного предиката. Лексическая семантика производного слова включает *приращения, добавления, фразеологичность*. Семантическая структура девербатива акционной семантики сохраняет свою деривационную связь с основными грамматическими характеристиками глагола, процессуальную глагольную семантику. В аспектуальной структуре русских производных имен действия в значительной степени семантика вида нейтрализована (Шарандин 2001: 113).

В болгарском языке неличными формами считаются транспозиционные дериваты на *-не* с семантическими признаками *процессуальность* и *временная нейтральность*. Существительные с суффиксом *-не* – это самая большая группа существительных от основ НСВ, от переходных и непереходных глаголов, с самой большой формальной и качественной продуктивностью (Калдиева-Захариева 1982). В русском языке имена на *-не* дефективные, преобладают лексемы на *-ние*. Имена на *-ние* являются моделью идентификатором в базовом поле nomina actionis, центром и интерпретационной формулой всех суффиксальных моделей, конституирующих данное поле (Мурясов 1989: 49).

Отглагольные существительные на *-ние* из древнеболгарских и церковнославянских текстов или русского языка являются нефреквентным типом. В их значении преобладает предметность или результативность. Исторически образование отглагольных производных на *-ние*, *-тие* в болгарском языке связано со страдательными причастиями на *-н*, *-т*. В семантической структуре отглагольных номинализаций отражается актантная структура ситуации, они могут соответствовать активному или страдательному залогу.

Разграничиваются декаузативные ситуации, с опорным декаузативным предикатом, ср.: *Старата се оживи, някакъв незнаен прилив на сили помете в миг и охкането, и пъшкането й* (Г. Караславов, „Татул"); каузативные с объектным генитивом, ср.: *Тъй като след смъртта на Стойка и изпъждането на Севда Юрталана постоянно тичаше нагоре-надолу, сега той за пръв път усети глухотата и празнотата на своя дом* (Г. Караславов, „Снаха"); рефлексивные при исходных рефлексивных предикатах, ср.: *Костов бе постигнал този хроматичен ефект – между шарките на майото и кожата си – с усърдно излагане на слънце въпреки опасността да получи припадък от гръдна жаба* (Д. Димов, „Тютюн"); реципрокальные при мотивирую-

щих реципрочных глаголах, ср.: *Само шушукане по тъмните ъгли върху някаква тясна програма, с която дори и мнозина от нас не са съгласни* (Д. Димов, „Тютюн“). Самую большую группу в нашей выборке составляют каузативные и декаузативные конструкции. При именах от переходных основ чаще выражаются различные участники. Каузирующая деятельность и каузирующее событие отличаются предельностью.

По мнению Л. М. Медведевой абстрактные имена действия как производные от переходных глаголов представляют значения двух глаголов – активного и пассивного, но остаются при этом формально немаркированными в залоговом отношении (Медведева 1989: 87-89). Такие существительные двумотивированы по залогу. Наблюдается множественность мотиваций лексического и грамматического характера.

Номинализация сохраняет лексическое значение базового глагола. Роль агенса в номинализованной пропозиции выполняет субъектный генитив, пациенса – объектный генитив. Мурясов считает, что можно говорить о пассивных номинализациях (Мурясов 1980), так как номинализация предиката с пациентивным аргументом, объектным генитивом может быть трансформирована в двучленную пассивную конструкцию, напр.: *след изпъждането на Севда – след като Севда беше изпъдена.*

Возможное переводное соответствие болгарских отглагольных имен на *-не* – это аналогичные русские имена на *-не* или *-ние*, ср.:

С гледане, сине, ако се разбираше лошото от хубавото, аз щеше да съм сега окръжен управител (Н. Хайтов, „Засукан свят“).

Кабы, сынок, с одного виденья понять можно было, что хорошо, а что худо, я бы сейчас в окружных начальниках ходил.

Но когато дойде вестта за отчуждаването, Юрталана беше примирен (Г. Караславов, „Снаха“).

Но когда весть об отчуждении луга дошла до Юрталана, он уже смирился.

Но сега той благодареше спокойно, избирането му беше сигурно (Г. Караславов, „Снаха“).

Но теперь он не беспокоился, избрание его было обеспеченным.

В русском языке видовая оппозиция ограничена минимальным числом пар отглагольных существительных (*название – называние*). Отглагольные имена образуются преимущественно от глаголов НСВ (Пазельская 2003: 72-90). Отглагольное имя содержит семантический признак предельности в семной структуре глаголов общерезультативного СД. Категория вида существует при видовых парах и показателях имперфективности, в остальных случаях видовые значения контекстуальные.

Отглагольное имя на *-ние* превосходит по продуктивности остальные модели деривации отглагольных существительных. Существительные на *-ние*, *-тие* с более высокой частотностью употребляются в предметных и переносных значениях. На основе подхода типологической ориентации С. Г. Татевосова при построении аспектуальной классификации глаголов разных языков относительно русских предикатных имен (имперфективная форма не может иметь значения “вхождение в состояние и вхождение в процесс”). Пазельская разграничивает *имя в процессном, имперфективном контексте, соответствующее НСВ*, имя *в типично событийном, перфективном контексте СВ.* Контекст типа “*в ходе отчуждения луга”* – это аналог глагольному несовершенному виду, а контекст типа “*после отчуждения луга”* – совер-

шенному (Пазельская 2003: 77). Такие имена А. Пазельская называет имперфективными и перфективными.

Русские переводные имена действия образованы по разным деривационным моделям при помощи различных деривационных суффиксов: *-ние, -тие*, *-ение, -ние, -ие,- ка, -ство, -ня, -ота, -ба, -ость, -ø* (*удар, ответ, договор*) и др. При помощи этих суффиксов образуются предельные и непредельные существительные с сохранением акциональных свойств исходной основы, ср.:

Не било на добро толкова галене... (Г. Караславов, „Татул“).

Не к добру было это баловство.

Иван беше се зачервил от тичането ... (Г. Караславов, „Татул“).

Иван покраснел от беготни ...

Тази вяра й даваше сили да понася и отровните думи на свекървата, и цупенето на Ивана (Г. Караславов, „Татул“).

Эта вера давала ей силы выносить и ядовитые оскорбления свекрови и хмурость Ивана.

Комплексные лексические значения отглагольных существительных включают семантико-синтаксические категории процессуальность и предметность при семантическом способе словообразования, ср.: *питье* – 1. процесс, 2. напиток. Русские производные имена действия регулярно приобретают вторичные предметные значения, значение опредмеченного действия, что доказывает и сопоставительный болгарско-русский перевод, ср.:

Тошка я гледаше в очите, мъчеше се да угади, каквото й се ще, все донасяше нещо я за пиене, я за мазане, я за налагане (Г. Караславов, „Татул“).

Тошка смотрела старухе в глаза, всячески старалась ей угодить, то и дело приносила ей что-нибудь – то питье, то мазь, то припарки.

Събери в шарената торба за ядене (Г. Караславов, „Татул“).

Положи еды в полосатую торбу.

В русских словарях отглагольные существительные толкуются как соотнесенные с формой СВ или НСВ, или двумя видовыми формами. Аспектуальные значения являются частью лексических значений и не имеют формальных грамматических показателей, ср.: *Питане, разпитване* ... (Н. Хайтов, „Ибрям-Али“) и *Допросы, расспросы* ...

Ц. Чжан анализирует аспектуальные характеристики существительных, совмещающих в своей семантической структуре аспектуальное значение однократности, многократности, узуального действия, разграничивая две аспектуальные группы – *результативные и процессные существительные,* процессуальный или результативный компонент в значении имени (Чжан 2007: 27-43). Аспектуальность рассматривается на грамматическом и лексическом уровне. Денотативно неоднозначные существительные употребляются не только в конситуации достижения внутреннего предела, означая действие, достигшее результата, но и в конситуации продолжающегося действия (Чжан 2007: 35).

Русские переводные глагольные формы настоящего, прошедшего, будущего простого и будущего сложного времени, инфинитивные, деепричастные формы способствуют большей экспрессивности, выразительности, разговорной стилизации данного содержания. Связь с контекстом и ситуацией определяют выбор действий и форм – прошедших или будущих, предстоящих – инфинитива, сослагательного наклонения, ср.:

Разчистване на сметките – въздъхна Векилов (К. Калчев, „През април“).

Покончили счеты друг с другом.

Търсене на съюзници, но какви. (Д. Димов, „Тютюн“).

Искать союзников – но каких?

Понякога се виждах с Иванчев, нашия бригадир, който ме поздравяваше с дигане на дългата си ръка и ме отминаваше. (К. Калчев, „През април“).

Иногда встречал Иванчева, нашего бригадира, который приветствовал меня, подняв руку, и шел дальше.

Характеристики употребления отглагольных имен делятся на акциональные и актантные. Акциональные включают при имени квантификаторы – *все, всякий, некоторый*, количественные и порядковые числительные, прилагательные, наречия и обстоятельства, указывающие на образ, протяженность или на временные границы действия. Переводческие трансформации строятся в плане прошедшего времени, ср.:

След обяд не отиде на работа – за пръв път проявваше такава небрежност – и прекара остатъка от деня в мрачно пиене на ракия, все така мълчалив, с помътнели очи (Д. Димов, „Тютюн“).

После обеда он не пошел на службу – первый раз в жизни позволил себе такую вольность – и остаток дня провел, мрачно посасывая ракию, все такой же молчаливый, с помутневшими глазами.

Пиене, пеене и накрая – всички се натръшкаха под масата, кьоркютук (Н. Хайтов, „Ибрям-Али“)

Пели, пили, под конец все *под столами очутились, вдрызг пьяные.*

Актантные характеристики отглагольного имени от простого переходного глагола физического воздействия отражают наличие в контексте явного или имплицитного указания на участников обозначаемой именем ситуации, на субъект/агенс, объект/пациенс и других участников ситуации. Паценс – участник ситуации, меняющий свои свойства, а агенс – участник, инициирующий ситуацию.

У непереходных глаголов единственный участник может быть агенсом или пациенсом в зависимости от его роли в ситуации. Переводческие трансформации – инфинитив, будущее сложное время, дополнительные лексические средства (глагольные, местоименные), перифразы эксплицируют обобщенного или конкретного субъекта действия, имплицитные смыслы предстоящей ситуации, ср.: *Значи, пушенето се увеличава* (К. Калчев, „През април“).

Значит, курить будут больше.

Всичко това означаваше скитане в планината (Д. Димов, „Тютюн“).

Все это предвещало, что придется таскаться по горам.

Започнаха изклинчванията. (Д. Димов, „Тютюн“).

Некоторые пытались улизнуть под разными предлогами.

А това може да докара лошо отнасяне със Стефан (Д. Димов, „Тютюн“).

Из-за этого с ним будут плохо обращаться.

Русский перевод болгарских конструкций с составным компонентом отглагольное имя эксплицирует субъекта ситуации, диктующего ход ситуации в моделях с отрицательным местоимением: *никакво* + имя от непереходного глагола, ср.:

Продължавайте заниманията си и никакво излизане из околностите на селото, докато не се намери избягалият (К. Калчев, „През април“).

Продолжайте занятия, и я запрещаю ходить в село до тех пор, пока не найдут беглеца.

Никакво криене тук или у дома му в София (Д. Димов, „Тютюн“).

Не вздумай скрываться здесь или в его доме в Софии.

Никакво връщане! (Н. Хайтов, „Дърво без корен“).

Никуда ты не поедешь!

Болгарские квалитативные модели с предлогом предназначения *за* переводятся на русский язык финитными формами настоящего, прошедшего или будущего простого времени, формами составного сказуемого, возвратными глаголами, устойчивыми выражениями, ср.:

Мъчно ми беше и на мене, че с тая нога не бях нито за търчане, нито за хоро, но нямаше колай (Н. Хайтов, „Засукан свят“).

Меня и самого тоска брала, что я с такой ногой. Ни бегать невмочь, ни плясать, как другие, да что поделаешь?

*Тънка пръчка за шибане (*Н. Хайтов, „Дърво без корен“).

Прутик такой тоненький, хлещут им.

Нашият живот не е за описване. (К. Калчев, „През април“).

Нашу жизнь в романе не опишешь.

Де да съм знаел, че и многото радост не е за радване (Н. Хайтов, „Засукан свят“).

Почем мне было знать, что много радости не к добру?

Акциональные характеристики отглагольного имени в его конкретном употреблении указывают на наличие в ситуации отдельных фаз, на ее интенсивность, динамичность и статичность. Это характерно для болгарских моделей с отглагольным именем с предлогом *до*, указывающх на крайнюю степень развития ситуации. Русские переводческие трансформации включают отглагольные имена, финитные формы глагола, дополнительные лексические средства (*готов* + инф.), выражения многократности (*бывало*), перифразы, устойчивые выражения, ср.:

И Севда работеше до отмаляване, до замайване (Г. Караславов, „Снаха“).

И Севдя работала до изнеможения, до головокружения.

И когато по-късно баба им ги нареди около малката паралия за вечеря, те пак ядоха до пресищане (Г. Караславов, „Снаха“).

И позже, когда бабка усадила их ужинать за столик, они опять наелись до отвала. Все тъй мрачен и сумтащ недоволно он изхабения си бръснач, той продължаваше да стърже бузите си до посиняване (Д. Димов, „Тютюн“).

Все так же мрачно и недовольно ворча на затупившуюся бритву, он скоблил щеки, пока они не посинели.

По цяла седмица спяха на нивата, все със сухоежбина прекарваха, царевичният хляб и кромидът им омръзваха до втръсване (Г. Караславов, „Татул“).

По целой неделе кряду на полу спали, на одной сухомятке сидели, так что кукурузный хлеб да лук, бывало, опротивеют им до тошноты.

Сърцето й биеше до спукване (Г. Караславов, „Татул“).

Сердце ее билось так, что готово было разорваться.

(...) *и там баба Петра я натискаше на стомаха до задушаване* (Г. Караславов, „Снаха“).

(...) *и там бабка Петра тискала ей живот так, что спирало дыхание.*

Переводческие трансформации включают и атрибутивные сочетания как соответствия непереходных конструкций с процессуальным отглагольным именем, ср.:

Свистенето на вятъра отнесе думите й (Д. Димов, „Тютюн“).

Свистящий ветер унес ее слова.

Борис запали цигара и почна внимателно да следи шетането на майка си (Д. Димов, „Тютюн“).

Он закурил сигарету и стал внимателно всматриваться в хлопочущую мать.

Болгарско-русские переводы художественных текстов выявляют многообразие русских переводческих соответствий, акциональные и актантные характеристики болгарских конструкций с отглагольными процессуальными существительными. Это многообразие вызвано различиями в морфологических системах двух языков, спецификой художественного текста.

Литература

Арутюнова, Н. Д. 1971: О номинативном аспекте предложения. // *Вопросы языкознания,* № 6, с. 63-73 (Arutyunova, N. D. 1971: O nominativnom aspekte predlozheniya. // Voprosy yazykoznaniya, № 6, 63-73).

Арутюнова, Н. Д. 1980: Сокровенная связка (К проблеме предикативного отношения). // *Известия Академии наук СССР*, т. 39, № 4, с. 347-358 (Arutyunova, N. D. 1980: Sokrovennaya svyazka (K probleme predikativnogo otnosheniya). // Izvestiya Akademii nauk SSSR, t. 39, № 4, 347-358).

Буторин, С. С. 2002: О номинализации семантических предикатов в кетском языке. // *Сибирский лингвистический семинар,* Новосибирск, № 1, с. 24-34 (Butorin, S. S. 2002: O nominalizatsii semanticheskikh predikatov v ketskom yazyke. // Sibirskiy lingvisticheskiy seminar, Novosibirsk, № 1, 24-34).

Винквист, Х. 1975: Вербалност и номиналност на отглаголните съществителни в съвременния български книжовен език. // *Език и литература,* № 5, с. 16-24 (Vinkvist, H. 1975: Verbalnost i nominalnost na otglagolnite sashtestvitelni v savremenniya balgarski knizhoven ezik. // Ezik i literatura, № 5, 16-24).

Калдиева-Захариева, С. 1982: Към характеристиката на отвлечените отглаголни съществителни със суфикс *-не* в съвременния български книжовен език. // Български език, кн. 2, с. 48-53 (Kaldieva-Zaharieva, S. 1982: Kam harakteristikata na otvlechenite otglagolni sashtestvitelni sas sufiks -ne v savremenniya balgarski knizhoven ezik. // Balgarski ezik, kn. 2, 48-53).

Курилович Е. 1962: Деривация лексическая и деривация синтаксическая. // Очерки по лингвистике. Иностранная литература, Москва, 251-266 (Kurilovich E. 1962: Derivatsiya leksicheskaya i derivatsiya sintaksicheskaya. // Ocherki po lingvistike. Inostrannaya literatura, Moskva, 251-266).

Медведева, Л. М. 1989: Типы словообразовательной мотивации и семантика производного слова. // *Вопросы языкознания,* № 1, с. 86-88 (Medvedeva, L. M. 1989: Tipy slovoobrazovatel'noy motivatsii i semantika proizvodnogo slova. // Voprosy yazykoznaniya, № 1, 86-88).

Мурясов, Р. З. 1980: К теории парадигматики в лингвистике. // *Вопросы языкознания, №* 6, с. 109-121 (Muryasov, R. Z. 1980: K teorii paradigmatiki v lingvistike. // Voprosy yazykoznaniya, № 6, 109-121).

Мурясов, Р. З. 1989: Словообразование и теория номинализаации. //*Вопросы языкознания,* № 2, с. 39-53 (Muryasov, R. Z. 1989: Slovoobrazovaniye i teoriya nominalizaatsii. //Voprosy yazykoznaniya, № 2, 39-53).

Падучева, Е. В. 1986: О референции языковых выражений с непредметным значением. // Автоматизация обработки текста. Научно-техническая информация, сер. 2, № 1, с. 23-

31 (Paducheva, E. V. 1986: O referentsii yazykovykh vyrazheniy s nepredmetnym znacheniyem. // Avtomatizatsiya obrabotki teksta. Nauchno-tekhnicheskaya informa-tsiya, ser. 2, № 1, 23-31).

Падучева, Е. В. 1991: Отпредикатные имена в лексикографическом аспекте. // *Научно-техническая информация,* сер. 2, Информационные процессы и системы, № 5, с. 21-29 (Paducheva, E. V. 1991: Otpredikatnyye imena v leksikograficheskom aspekte. // Nauchno-tekhnicheskaya informatsiya, ser. 2, Informatsionnyye protsessy i sistemy, № 5, 21-29).

Пазельская, А. Г. 2003: Аспектуальность и русские предикатные имена. // *Вопросы языкознания* № 4, с. 72-90 (Pazel'skaya, A. G. 2003: Aspektual'nost' i russkiye predikatnyye imena. // Voprosy yazykoznaniya 4, 72-90).

Rozwadowska B 1997: *Towards a Unified of Nominalizations. External and Internal Eventualities.* Wrosław.

Сердобольская, Н. В. 2005: *Синтаксический статус актантов зависимой нефинитной предикации.* Дисс. на соискание уч. степени канд. фил. наук. Москва (Serdobol'skaya, N. V. 2005: Sintaksicheskiy status aktantov zavisimoy nefinitnoy predikatsii. Diss. na soiskaniye uch. stepeni kand. fil. nauk. Moskva).

Федорова, Ю. Н. 2006: Семантика глагольного имени в польском и русском языках. Автореферат дис. на соискание уч. степени кандидата фил. наук. Пермь (Fedorova, Yu. N. 2006: Semantika glagol'nogo imeni v pol'skom i russkom yazykakh. Avtoreferat dis. na soiskaniye uch. stepeni kandidata fil. nauk. Perm').

Шарандин, А. Л. 2001: Курс лекций по лексической грамматике русского языка. ИТУ, Тамбов (Sharandin, A. L. 2001: Kurs lektsiy po leksicheskoy grammatike russkogo yazyka. ITU, Tambov).

Чжан, Ц. 2007: Аспектуальные семантические компоненты в значении имен существительных в русском языке. // *Вопросы языкознания,* № 1, с. 27-43 (Chzhan, Ts. 2007: Aspektual'nyye semanticheskiye komponenty v znachenii imen sushchestvitel'nykh v russkom yazyke. // Voprosy yazykoznaniya, № 1, 27-43).

ПРОТОБЕЛЕТРИСТИЧНИЯТ ОПИТ ОТ 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Елена ТАЧЕВА
Югозападен университет „Неофит Рилски", Благоевград (България)
E-mail: elenatacheva@abv.bg

THE PROTO BELLES LETTRES EXPERIENCE OF THE 40es OF 19th CENTURY

Elena TACHEVA

Abstract: The research focuses on texts of Vassil Aprilov, Emanuil Vaskidovich and Teofit Bozveli. The problem of the Drumev's concept of "Bulgarian novel of its own" is discussed. An idea is argued that in the 40es of 19th century began the construction of narrative elements such as the theme of the school and the figures of the teacher, the pupil, the benefactor, who marked the beginning of the Bulgarian narrative fiction.

Key words: belles lettres, narrative elements, Bulgarian Revival

Според общоприетата литературноисторическа представа възрожденската белетристика има своето начало в 1860 година, когато е публикувана повестта „Нещастна фамилия" на Васил Друмев. Четиридесетте години на XIX век, макар и стоящи извън границата на историческата поява на белетристиката, не са изключени от нейната предистория. В това десетилетие възрожденският читател получава за първи път възможността да чете на български език белетристични творби, първата от които е кратката повест „Изгубенное дете" на Христофор фон Шмид, преведена и издадена през 1844 година от Христаки Павлович. В същата година Павлович издава и „Баснословие Синтипи философа", а Анастас Кипиловски отпечатва „Велисарий", драма в две действия, чиято първоначална рецепция я превръща в текст за четене, а не за сценично представяне. Посочените три творби са илюстративни за външните ресурси, участващи в ранния етап от създаването на възрожденската белетристична култура. Но каквито и заслуги да приписваме на тези първи текстове и последвалите ги други преводи и побългарявания, не можем да не отчетем и значителната отдаленост в тематично, композиционно и функционално отношение от модела „собствено българска повест", конципиран от Друмев, който слага началото на оригиналната ни белетристика. Струва ми се важно да осъзнаем, че в генерирането на собствен разказвачески опит освен външните се включват и вътрешни модели, чието установяване, разграничаване и изучаване е наложително. За очертаването на някои посоки на бъдещите изследвания ще се спра на три текста, останали извън обсега на по-широкия литературноисторически интерес – това са „Денницата" на Васил Априлов, „Прескорбное оправдание" на Емануил Васкидович и „Жизнеописанието на Николай Димчович" на Неофит Бозвели.

Преди да се вгледам във всеки един поотделно, искам да посоча една важна обединяваща ги особеност, която виждам във факта, че и трите текста тематизират аспекти на училищния живот. Това обстоятелство насочва към ресурсите на вътрешнозначимия обект, който, според прословутия предговор на Друмев, е необходимият първи знак в разпознаването на разказването като „собствено-българско". А можем да кажем, че 40-те години на XIX век не съдържат нищо по-собствено-българско от

училищното движение, което концентрира и абсолютизира ценностите на Просвещението и ги превръща в идеологическа еманация на десетилетието.

И друга важна обща черта – трите текста обговарят реални събития, на които авторите са съвременници и в които са участници. Първоличните интонации, до които в различни моменти прибягват и тримата, изключват възможността за усъмняване в истинността на фактите. Презумпциите за измисляне са или по жанрово-формален признак изключени (случаят Априлов), или пък маскирани в безизкусното автобиографиране (случаите Васкидович и Бозвели). Подчертавам това, защото виждам тук втория признак (по Друмев) на собствено-българското, който въвежда „истинността", „истинското" като успешен български конкурент на „измисленото".

Сред трите текста, които ще наблюдаваме, най-рано – в 1841 година, се появява „Денница на новобългарското образование". Принципът на конгломератно събрани различни по езикова организация текстови сегменти, подредени в две части, бележки и бележки към бележките, стъписва както днешните читатели, така и Априловите съвременници. Сподавеният критически ропот на младите одески възпитаници, както и негласното маргинализиране, на което днешната критика обрича творбата, не отчитат обстоятелството, че Васил Априлов е всъщност първият, който се домогва до оригинален разказ за българското „сега", без опората на светска разказваческа традиция. Авторът на „Денницата" се изправя пред бездни от неразказан български свят, който очаква да бъде подреден, осмислен и представен пред другите. Затова творбата ненаситно поглъща всичко, до което Априлов има достъп – разкази на очевидци, документи, издадени книги, стихове на Пешаков, графична рисунка на Венелиновия паметник в Москва, изображения на стари монети и на училищни печати и много спомени – лични и на други емигранти. А личните свидетелства в своята съвкупност постигат ранното оформяне на една обобщителна фигура – тази на задграничния Благодетел, на която, както знаем, малко по-късно възрожденската белетристика, в лицето на Друмев и Каравелов, ще отреди твърде важна роля.

Сред жанровия микс на „Денницата" се откриват и текстови отрязъци, които можем да определим като разкази. Виждам такива например в поясненията за организирането на габровци около идеята за училището във втора част на творбата или в историята за ограбването на габровското черковно сребро в бележка № 21. Във всяко едно от описанията на дванадесетте училища, поместени в „Денница", всъщност също могат да бъдат разпознати ембрионите на кратки разказчета с исторически характер. В предисторията на изграждането им вероятно е имало поне две съставки – лични спомени и бележки за количествата пари и строителните материали, част от тях получени от Априлов чрез писма. Тези разказчета преследват не художествени, а информативни цели, и са все още твърде далеч от белетристиката, но в съвкупността си постигат словесна тъкан с природа, която можем да назовем протобелетристична. Тя може да бъде представена като исторически масив, пронизан от множество разказвателни фрагменти, които инкрустират историческото изложение с повествователни зачатъци. В творбата на Априлов те нямат потенциала да се разгърнат до същински белетристични форми, но можем да видим такъв потенциал например в сходните структури от замечанията на „Горски пътник". Структурата на *повествителния спев* на Раковски напомня, и то не само формално, на сложната композиция на „Денницата" и съпоставката между двете творби си заслужава да се задълбочи много повече от това, което можем да си позволим в момента. Ще отбележа единствено сходството в целите на бележките, които и в двата текста градят повествования,

някои от които при Раковски имат вече по-осезаеми белетристични характеристики. Не само в „Горски пътник", но и в някои от мемоарните си творби Раковски е склонен силно да се доближи или да навлезе в полето на белетристиката, и то чрез техники, познати ни от авторите на 40-те.

Втората творба, към която е отправено вниманието на настоящото изследване, е съчинение с внушително заглавие „Прескорбное оправдание Емануила Васкидовича, тридясетилетнаго учителя свищовского училища святого Преображения против Клеветника". „Оправданието" е отпечатано във формата на неголяма брошура през 1846 година. То е отклик на събития от предходната 1845 година, през която Васкидович е обвинен и разпитван от свищовските общинари за неправомерно изразходване на училищни и църковни пари, а по-късно оправдан от видинския паша. Целта на брошурата е да разкрие користните подбуди на местния първенец Николчо Векилев, който стои в основата на конфликта, и най-вече да даде оправдателна трибуна на дълбоко огорчения даскал Мануил. Интелектуалният жест, който Васкидович прави, отпечатвайки „Оправданието", е натоварен с необичайна за десетилетието азовост. В нея се очертава силуетът на модерната пишеща личност, за която словото е високо и неприкосновено свое пространство. „Прескорбное оправдание против Клеветника" е важен момент от литературния процес на Възраждането, в който са реализирани интересни прото-автобиографични, а и прото-белетристични елементи. Сред вторите най-голямо внимание заслужава моделирането на Аз-фигурата, която е представена главно чрез няколко типа словесни и литературни техники. Едната отпраща към опита на сантиментализма, от който са заимствани картините на уединение в дивното зрелище на нощната природа, маркирана от лъчите на „среброзлатна" луна, пресечените звуци на кукумявката, огледалното сияние на езерните води и силуета на староримските крепостни останки. Аз-ът е поставен сред типичен сантименталeн пейзаж на „благоприятна самота за благочувствителна душа", който трябва да подчертае липсата на вина и да насочи към символния фон на оправданието – героят е „невинен, поведен към заколение". Така на преден план е изведен един от атракционите на сантименталното разказване, свързан с невинно страдаща добродетел, която възлага своето спасение на провидението. Втори план на изграждането на Аз-а се постига чрез средствата на диалога, в който просвещенската убеденост в силата на фактите трупа едно след друго доказателствата за гражданската съзидателност и многобройните заслуги на тридесетилетните образователни усилия. В този план Аз-ът е както самозащитник, така и обществен обвинител, който с просвещенска реторика и логика разобличава несъстоятелността на противниковите каузи. Чрез диалогичното говорене е осъществен образът на Учителя-Културтрегер, който ще се превърне в базов за възрожденското социално и художествено мислене. Сред използваните словесни опити и техники на „Оправданието" специално внимание заслужава училищната кондика, от която Васкидович извлича имена, цифри и дати, за да подкрепи и историзира своя разказ. Тук можем да припомним, че към типа летописни записки вероятно е посягал и епископ Софроний, пишейки своето „Житие и страдания...". Аналогията навежда към размисли за непроучения опит на летописното разказване и възможното му съ-участие в създаването на вътрешния белетристичен модел.

За жалост, също така непроучени са и белетристичните потенции на животоописанието, към което в края на 40-те и от 50-те години нататък обръщат поглед все повече възрожденски книжовници. Сред тях е и Неофит Бозвели, който в края на

живота си решава да опише житейските несгоди на рано починалия при неизяснени обстоятелства негов ученик и духовен син Николай Димчович, с духовно име Неофит. Този текст остава непознат за възрожденците, за първи път става известен чрез включването в сборника „Непознатият Бозвели" на Арнаудов, а новонамерените последни части са публикувани от Иван Радев в монографичното му изследване за Бозвели.

Макар и без реално участие в литературния обмен на Възраждането, „Животоописанието на Николай Димчович" отразява посоките на протобелетристичните търсения на своето време. Една от тях се връща към ресурсите на предмодерността и разказваческите стратегии на агиографията, като ги подлага на трансформации съобразно новите си светски цели и същевременно ги апликира с модерни похвати, сред които тези на сантиментализма сякаш са най-осезаеми. В случая те проличават в персонажната система на животоописанието, в която различаваме няколко характерни типажа. На първо място младежа-сирак, надарен със способности и изпълнен с надежди за по-добро образование. Той задава параметрите на един основен за Възраждането бъдещ белетристичен герой, когото можем да определим като идеалния Ученик – беден, но добродетелен, мечтател за по-високи знания като предпоставка за бъдещо народополезно служене, неотклонен в упорството да приеме всички трудности на пътя към учението. Един истински архивен предходник на Друмевия Живко, който обаче никога не достига до своя Приморск. Задължителната за училищния сюжет фигура на Учителя тук е сдвоена между двама. Единият е старецът Хрисогон, разколебан между добротворство и сребролюбие, а другият е самият разказвач Неофит, който поема същинските духовни наставнически функции и е главната опора на своя ученик в стремежа му към чуждестранно училище. В моделирането на сюжета са включени още Интригантката хаджи Евгения и Зложелателя Рафаил, които заедно с останалите зографски монаси – Псевдо-благодетели, усложняват и правят невъзможен пътя към образованието чрез разнообразни заплахи, препятствия, унижения и измами.

Новооткритите ръкописни страници на „Животоописанието" не разкриват причината за ранната кончина на Николай и не завършват, поне формално, творбата. Може би си заслужава да обърнем внимание на своеобразната отвореност, която посвоему носят финалите и на трите разглеждани тук текста. Тази отвореност според мен фиксира неприключеността на разказа за училището, учението и неговите деятели. За културната ситуация от 40-те все още е предстоящо окончателното сюжетиране на училищните мотиви и въвеждането им във възрожденския Голям наратив. Но стана очевидно, че към края на десетилетието в разказваческите експерименти на Априлов, Вакидович и Бозвели, а и на други автори, са налични някои основни елементи на Големия възрожденски училищен разказ, каквито вече наблюдавахме във фигурите на Благодетеля и Псевдо-благодетеля, Учителя и Ученика.

Пристъпвайки към обобщение, бих искала да подчертая следните няколко тези:

1. В моделирането на възрожденската белетристика се включват разказвателни техники и стратегии, присъщи на агиографията, историографията, летописа, диалога, епистолографията и може би и други предмодерни и ранномодерни форми. Възможно е изучаването на тяхното въздействие да промени съществено представите ни за генезиса на възрожденското художествено разказване.

2. 40-те години на XIX век разгръщат ситуация на разказвателно експериментиране, което може да бъде наблюдавано в немалко на брой текстове, повечето от които към този момент са маргинализирани и очакват нашето внимание. Без внимателния епистемологичен прочит на тези текстове и автори от „втори ред" ние се лишаваме от възможността да постигнем обективна представа за вътрешните протобелетристични процеси и действителното им участие във възрожденския белетристичен модел.

3. Моделът „собствено българска повест", конципиран от Васил Друмев, започва да изгражда своята първа персонажна конфигурация още през 40-те години, в рамките на протобелетристичната проза, успоредно със започналото сюжетиране на училищната тема. Училищният дискурс предлага исторически първата собственобългарска тема, която има потенциал за белетристична реализация. В подкрепа на това е и фактът, че на практика „Ученик и благодетели" осъществява собственобългарско разказване в много по-голяма степен, отколкото прави това „Нещастна фамилия".

К ВОПРОСУ О МЕХАНИЗМЕ СОЗДАНИЯ ОРИГИНАЛЬНОЙ РУССКОЙ ГИМНОГРАФИИ

Виктория ЛЕГКИХ
Архив Германской епархии, Мюнхен (Германия)
E-mail: vlegkikh@gmx.de

ON THE QUESTION OF CREATION MECHANISM OF THE ORIGINAL RUSSIAN HYMNOGRAPHY

Victoria LEGKIH

Abstract: The Russian service was based on the existing canon. This canon could be either shared services, reverend hierarchs or a specific service to saints. Sometimes whole "chain models" were formed. Most often borrowed hymnes were "actualized" and later were aware of as belonging to the new service. Sometimes allusion may be referred to a recognizable string. Most used in the "original" hymnography was to create according to the "model." Over time, the creation according to the model was increasingly replacing by direct borrowing. Thus, speaking of the "original" Russian hymnography one must remember that hymnographical work was often a creation based on the model, "actualizing" known hymn or creating a new one according to the known "model".

Keywords: hymnography, Old Slavonic, quotations, models

Русские службы, прославляющие русских святых или праздники, начали появляться с XII века. «Оригинальность» этих служб неоднократно обсуждалась учеными, обнаруживающими заимствования и параллели в службах, традиционно считающихся «русскими» ((Keller 1973, Rothe 1985, Смирнова 2005, Крысько 2008, Спасский 2008, Темчин 2012 и др.). При этом, за редким исключением (напр., Крысько 2008), внимание в большей степени уделялось выявлению заимствований, а не самому механизму создания нового гимнографического текста. В данной статье я постараюсь проследить этот механизм.

Прежде всего возникает вопрос, насколько осознанно выбирались модели для построения службы. Русские службы создавались по существующему канону. Это могли быть как общие службы преподобным или святителям, так и конкретные службы святым. Обычно использовались службы святым того же чина: например, в некоторых списках службы св. равноап. Владимиру используются стихиры, заимствованные из службы свв. равноап. Константина и Елены (Антонова 1997: 62), а в службе свв. Борису и Глебу использованы в качестве модели песнопения св. первомученику Стефану и свв. мч. Киру и Иоанну (Rothe 1985: 334). Моделью песнопения могли также послужить песнопения из служб святым, другого чина: например, как обнаружил Ф. Келлер один кондак свв. мчч. Борису и Глебу переделан из стихиры св. Прокопию (Keller 1973: 65 – 74). Кроме того, моделью более поздних служб могли послужить службы русским святым: в исследовании А. Е. Смирновой показано, что литийные стихиры Никите Переяславскому построены по модели стихир Сергию Радонежскому (Смирнова 2005: 39), а одна из редакций службы на обретение мощей преп. Макария Калязинского восходит к службе Варлааму Хутынскому (Смирнова 2005: 79 и след.) . Иногда образовывались целые "цепочки моделей". Так, А. Е. Смирнова установила, что светилен службы на Обретение мощей Макария Калязинского был составлен на основе светильна Варлааму Хутынскому, который, в свою очередь, был создан Пахомием Логофетом из двух светильнов Савве и Симеону Сербским (Смирнова 2005: 80). В том случае, когда составля-

лась служба уже прославленному святому в качестве модели бралось уже имеющееся последование. Эта служба на первых порах могла заменять собою еще не созданную новую.

Наиболее часто используемыми способами создания новых текстов была «актуализация» песнопения или построение по модели. Рассмотрим их.

Чаще всего заимствованные песнопения «актуализировались» и впоследствии уже осознавались как принадлежащие к новой службе. Приведу в качестве примера «актуализированные» стихиры на Перенесение мощей свт. Николая, заимствованные из службы на Преставление св. Николая 6-го декабря.

Служба на Преставление свт. Николая. Син. 162.[1] Стихиры 2-го гласа на «Господи воззвах» Подобен «Егда от древа...»	**Служба на Преставление свт. Николая. «Смешанная» редакция.[2] Стихиры 2-го гласа на «Господи воззвах» Подобен «Егда от древа...»**	**Служба на Перенесение мощей свт. Николая из Мир Ликийских в Бари. «Бденная пространная двухканонная» редакция[3] Стихиры 2-го гласа на «Хвалитех» Подобен «Егда от древа...»**
Первая стихира		
Великъ заступник и теплъ	Велии заступникъ теплъ	Великыи заступникъ теплѣ сущимъ
сущимъ въ бѣдахъ еси славне,	всем явися помощникъ твоим молитвенником,	в бѣдах еси славне,
святыи Николае, святителю Христовъ.	святыи Николае, архиерѣю Христовъ.	святыи Николае, святитель Христовъ
На земли плавающимъ далеце и близъ	Ходящим и плавающим далече и близь	по морю плавающимъ далече и близъ еси.
Тѣмъ сшедшеся въпиемъ,	ты яко помощникъ и молитвеникъ теплъ.	Тѣмъ сошедшеся любовию празднуемъ
	Ты бо являяся спасаеши в нощи	честную память твоих мощеи принесение,
	вѣрою рабы твоя, отче	и вѣрою вопиемъ ти,
молим ся да от бѣдъ обрящемъ избавление.		да молитвами твоими от бѣд обрящем избавление.
Вторая стихира		
Мюро благоухеши	Миро благоухаеши	Миро благоухаеши
вѣрнымъ истацаевши, славне, благоухающю землю,	вѣрным истачаеши, славне	вьрным истачаеши благоухающую воню,
славне Николае, архиерѣю въ,	Николаю, архиерею Христовъ,	славне Николае, святителю Христовъ,
неповиньныя отпустя от узъ смртьныхъ.	неповинныя отпусти от узъ смьртных.	неповинныя отпусти от узъ смьртных.
Тѣмже твою память вѣрно славимъ нынѣ .	Тѣмже твою память вѣрно славим нынѣ .	Тѣмъ твою память вѣрою славимъ.
Не престаи моляся за душа наша,	Не престаи моляся за душа наша,	Не престаи моляся за душа наша,
имѣя дрзновение велие къ Богу.	имѣя дерзновение велико к Богу.	имѣя дръзновение къ Господу.

[1] Цит. по изданию служебной Минеи на декабрь XII в. (Christians, Rothe, Vereščagin, 1996: 446 – 449).
[2] Цит. по служебной Минее на декабрь нач. XV в. (РГАДА, Ф. 381, № 95, л. 140 об.)
[3] Цит. по праздничной Минее 10-е гг. XVII в. (РНБ, Сол. 1083/1192, лл. 264 об.-265)

Третья стихира		
Вси пѣсми духовнами	Вси пѣсми духовными	Всѣ пѣсньми духовными
архиерѣя почтемъ Господня вѣрно.	архиерѣя Господня почтем вѣрно.	архиерѣя почтемъ Господня
		и святое принесение честных мощеи его вѣрою возвеличимъ.
Радуися славне Николае,	Радуися славне Николае,	Радуися славне Николае,
радуися славо	радуися славо	радуися славо,
и похвало Лукии Мирьстеѣи,	и похвало Ликие Мирьстѣи,	и похвало Мир Ликиискых,
Радуися отпущшии три мужа от напасти.	радуися отпущьши три мужи от смьрти	Радуися, отпустивыи три мужа от напрасныя смьрти
Ты же от скорбии и бѣдъ	Ты же и нынѣ	Ты же от бѣд
вся прибѣгающая к тебѣ	от скорби и бѣдъ	и скорбѣ и вся прибѣгающая
	нас избави,	къ чьстнеи рацѣ мощеи твоих,
	и вся прибѣгающая к тебѣ	къ чьстнеи рацѣ мощеи твоих,
Молитвами своими, блажене отце, прощаеши	молитвами твоими, блажене отче, прощаеши.	Отче, молитвами твоими спасаеши.[4]

Музыковед Е. А. Смыка отмечает, что новый «актуализированный» текст обретает также новую мелодию (Smyka 2005: 222). «Актуализация» текста происходит, главным образом, из-за вставок, обозначающих суть праздника в первой и третьей стихирах: это окончание стихиры «Великыи заступник тепле сущим...» – «Тѣмъ сошедшеся любовию празднуемъ честную память твоих мощеи принесение, и вѣрою вопиемъ ти, да молитвами твоими от бѣд обрящем избавление» и вставка в начале стихиры «Вси песньми духовными...» – «и святое принесение честных мощеи его вѣрою возвеличимъ». Таким образом с помощью одной – двух новых строк справщик превращал известную стихиру, заимствованную из службы-модели, в новую стихиру, посвященную празднику Перенесения мощей.

Иногда «актуализация» проявляется и в сокращении и небольшой переработке стихиры, как например, в случае со славником свв. мчч. Борису и Глебу:

славник, на Убиение свв. Бориса и Глеба глас 6: (24 июля)[5]	**славник, глас 6 на Перенесение мощей свв. Бориса и Глеба (2 мая)**[6]
Приидѣте, восхвалимъ чюдотворцу и мученику	Приидѣте, ликъ съставльше, възвеличим чюдотворца и мученику,
выи бо, законно пострадавше,	иже законно пострадавше
побѣдиста супротивнаго врага.	
ныне, свѣтло украшена, предъстоита Христу, радующеся.	и свѣтло съ дръжавными мученики вѣнчавшеся,
тѣмъ и мы пѣсньми память ею весело любовию да похвалимъ, вопиющи:	
радуитася, вселеннеи заступника и поборника на врагии:	
радуитася, врача болящимъ и бѣсомъ прогонителии:	

[4] Разделение стихир на строки дано в соответствии с колонами, указанными в ркп. точками.
[5] Цит по Трефологу с марта по сентябрь XVI в.(РГБ, ф. 304, № 615. Л. 249 об.).
[6] Цит по служебной Минее на май конца XV в. (РГБ, ф. 304, № 558. Л. 9 об.).

радуитася, о любезная врѣсто, брата прекрасная,	
Борисе славныи и Глѣбе чюдныи[7], любимаа Христова,	
за ны моляще святую Троицу, умирити миръ спастии душа наша.	и съ бесплотными Троици прѣдстояще, молите умирити миръ и спасти душа наша.

«Актуализация» была не единственным способом неполного заимствования, часто песнопения строились по узнаваемой модели, подчеркивая аллюзию, духовную связь.

Приведу несколько примеров.

Как уже говорилось выше, кондак 3-го гласа свв. Борису и Глебу переделан из стихиры-славника св. великомч. Прокопию[8]. Х. Роте показал, что в данном случае главным является мотив врачевания, необходимый составителю, этот же мотив использован и в заключительной строке, взятой из кондака свв. Киру и Иоанну: «вы бо Божественные врача еста»[9]. Позднее уже кондак свв. стрт. Борису и Глебу послужил моделью для создания кондака местночтимому святому – благоверному князю Ярополку Изяславичу (22 ноября)[10], образуя таким образом «цепочку моделей», причем первоначальная связь уже утеряна.

слава св. великомч. Прокопию, глас 7[11]:	**кондак свв. Борису и Глебу, глас 3**[12]	**Кондак св. Ярополку, глас 3**[13]
Просия днесь славная память твоя,	Въсия днесь преславьная память ваю,	Возсия днесь преславная память твоя,
Прокопие многострадальне,	Мученика Христова Романе и Давыде,	благородне страстотерпче Христов, Ярополче Богомужне,
созывающи насъ праздно-любцевъ	съзывающи насъ	созывающи нас
ко благохвалению и славѣ Христа Бога нашего.	къ похвалению Христа Бога нашего.	к похвалению Христа, Бога нашего.
Тѣмже и притѣкающе къ рацѣ мощеи твоихъ,	Тѣмь и притѣкающе къ рацѣ ваю,	Тѣмже, к тебе днесь притекающе,
исцѣлении дарования приемлемъ:	исцѣления дары приемлемъ:	с любовию взываем радостно:
и вѣнчавшаго тя Спаса Христа воспѣваемъ во вѣки,	Вы – Божествьная врача еста	блаженна земля, упитавшаяся кровьми твоими,
непрестанно славяще.		и свята селения, приимшая дух твой,
		не забуди нас, воспевающих тя,
		идѣже в рай, нетлѣнныя пищи

[7] В более ранних рукописях: Романе славныи и Давыде чюдныи.

[8] Греческий текст см. в «Венецианской» Минее (Μηνᾶιον, 1863: 32).

[9] Из этого кондака взят также и роспев (Rothe 1985: 335 – 336).

[10] Празднование святому благоверному князю Ярополку Изяславичу совершается местно в Почаевской лавре. Когда началось оно, точно не известно, но первый раз имя князя Ярополка в числе святых встречается в конце XVI или начале XVII вв.

[11] Цит. по служебной Минее на июль XV в. (РГБ, ф. 304, № 577. Л. 58 об.).

[12] Цит. по Трефологу с марта по сентябрь XVI в. (РГБ, ф. 304, № 615. Л. 257).

[13] Цит. по современной Минее (Минея, ноябрь, 2: 2002: 225).

		наслаждался,
		но присно поминай в молитвах твоих к Богу,
		да избавимся от всех бѣд и скорбей,
		инѣе присно память твою почитающи.

Одна из главных тем службы свв. мчч. Борису и Глебу, первых канонизированных русских святых, – убийство святых князей Святополком, который называется новым Каином: «Разгнѣвавъся братоубиица, яко Каинъ, преже Святопълкъ окаяньныи: явися законопреступнъ и къ зависти убииство приплете, властию прельстивъся славолюбия, и отъмьщения правьднаго не убѣжа»[14]. Это сравнение ставит их в ряд многих невинно убиеннных святых. Прежде всего, Авель, принесший в жертву агнца чистыми руками, был прообразом Господа Иисуса Христа как пастух и как невинно убиенный. Кроме того, подобное сравнение присутствует в службе св. Мефодию, еп. Патарскому (память 20 июня): «Кровь твоа, мудре, таино вопиет от земля к Богу яко Авелева, богомудре» (тропарь 1-го гласа[15]), в акафисте св. Павлу Исповеднику «Радуйся, яко кровь твоя, аки кровь Авеля праведнаго, вопиет ко Господу». (икос 7 из Акафиста св. Павлу, еп. Царьградскому[16]). С Авелем также сравниваются и славянские святые: св. Вячеслав Чешский: «яко вторый Авель, незлобиве претерпел еси смерть (тропарь 1-го гласа[17]), а также первый болгарский мученик – князь Боян-Енравота, убитый братом ок. 830 г.: «Якоже Авель от суда братняго смерть приял еси»(тропарь св. стрст. Бояну 4-го гласа [18]). Таким образом, сравнение с Авелем вставляет новых святых в контекст уже известных почитаемых мучеников, убитых своими близкими. Особо интересно в данном случае сравнение почитания свв. стрст. Бориса и Глеба с почитанием болгарского князя Бояна. В данном случае не только и святый братья, и святой князь были убиты родным братом, но и в том и в другом случае они становятся первомучениками своей земли. Сын Пресияна, другого брата св. Бояна, – св. князь Борис – впоследствии крестил Болгарскую землю, а свв. Борис и Глеб были сыновьями крестителя Русской земли – св. равноап. Владимира. Кроме того, имя старшего брата – Борис – также вводит его в контекст первого болгарского мученика, хотя он и был наречен в крещении Романом. Главное различие мученической гибели болгарского князя и русских князей состоит в том, что первый был убит язычником-братом за веру, а во втором случае убийство имело политический характер, однако непротивление Бориса и Глеба приравнивают их к мученическому чину. Сходность ситуаций допускает возможность определенного влияния почитания св. мч. Бояна на почитание свв. мчч. Бориса и Глеба.

Иногда аллюзия может обозначаться одной узнаваемой строкой. Например, начало древнего кондака святым братьям – «Аще и убиена быста и въ гробѣ положена, но на вышнее царство приступиста…»[19] – сходно с пасхальным кондаком «Аще и въ гробъ

[14] Канон «Даждь ми отпустъ…», второй тропарь пятой песни.
[15] Цит. по Святцам XVII в. (РГБ, ф. 304, № 367. Л. 404 об. – 405).
[16] Цит. по совр. версии: Акафист святителю Павлу Исповеднику, архиепископу Царьградскому <http://akafist.narod.ru/P/Pavel_Tsargrad.htm>.
[17] Цит. по современной Минее (Минея, март, 1. : 139 – 140).
[18] Цит по:современной Минее (Минея, март, 2: 270).
[19] Кондак известен по двум Минеям: РГАДА ф. 381 № 123 (перв. пол XIVв.); РНБ, Соф. 403 (сер. XVIв.).

сниде, бесмрътне, но аду раздруши силу...» , который в определенном смысле послужил моделью для создания нового песнопения (Rothe 1985: 337).

По такой же модели узнавания построен один из тропарей канона, начало которого сходно с кондаком из Триоди на праздник Входа Господня в Иерусалим:

Εἰς τὰ Ἀπόστιχα τὰ παρόντα Ἰδιόμελα Ἦχος πλ. δ'[20]	**в неделю Вайи стихира на стиховне 8-го гласа**[21]	**на Перенесение мощей свв. Бориса и Глеба первая стихира на «Господи воззвах»**[22]
Χαῖρε καὶ εὐφραίνου πόλις Σιών,	Радуися и веселися граде Сионъ	Радуися и веселися Вышегороде,
τέρπου καὶ ἀγάλλου ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ·	красуися и радуися Церкве Божиа:	и красуися, и веселися святаа церкви,
ἰδοὺ γὰρ ὁ Βασιλεύς σου παραγέγονεν ἐν δικαιοσύνῃ,	се бо Царь твои прииде правдою	в ню же пренесена бысть
ἐπὶ πώλου καθεζόμενος, ὑπὸ Παίδων ἀνυμνούμενος·	на жребяти сѣдя, от дѣтеи въсхваляем:	исцелению святаа источника
Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, εὐλογημένος εἶ,	осанна в вышних, благословенъ еси	и поборника на враги
ὁ ἔχων πλῆθος οἰκτιρμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.	имѣяи множество щедрот, помилуи насъ	<…>

Наиболее употребляемым в «оригинальной» гимнографии было построение «по модели», чаще всего, в качестве модели брались святые того же сана. Сравним начало икоса первомч. Стефану и стихиру 1-го гласа на подобен «Небесным…». Формульный характер гимнографии осложняет сравнение, однако можно увидеть обращение к тексту-модели при составлении стихиры святым мученикам:

Ὁ Οἶκος τοῦ Ἁγίου Πρωτομάρτυρος, καὶ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου,[23]	**икос св. первомч. и ахрдиакону Стефану**[24]	**стихира 1-го гласа свв. стр. Борису и Глебу, подобен «Небесным чином...»**[25]
Ὡς ἀστὴρ φαεινὸς σήμερον συνεξέλαμψε,	Яко звѣзда свѣтлая,	Яко звѣздѣ двѣ,
τῇ Γεννήσει Χριστοῦ,	днесь облиста Рожеству Христову	мира просвѣщаета чюдесныими блистаньми,
ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος	прьвомученъ Стефанъ,	страстоносца Господня Романе и Давыде,
ἀστράπτων καὶ φωτίζων τὰ πέρατα ἅπαντα	облистая и просвѣщая земныя конца,	мракъ грѣховныи отгоняща
τῶν Ἰουδαίων μόνον ἠμαύρωσε τὴν πᾶσαν δυσσέβειαν	иудеем же токмо омрачи все злочестие.	тѣмь въспѣваемъ радостно,
σοφίας λόγοις τούτους διελέγξας,	мудростию Слова сих обличи	похваляюще ваю память

[20] Цит. по современной Триоди <http://analogion.gr/glt/texts/Tri/Palms.uni.htm>.
[21] Цит. по Цветной Триоди XVI в. (РГБ, ф. 304. № 399. Лл. 19 об. – 20).
[22] Цит. по служебной Минее на май 1509 г. (РГБ, ф. 304, № 559. Л. 6 об. – 7).
[23] Цит. по «Венецианской» Минее (Μηνᾶιον Ἰ863: τ. 07219).
[24] Цит. по служебной Минее на декабрь 1513 г. (РГБ, ф. 304. № 505. Л. 369).
[25] Цит. по служебной Минее XV в. (РГБ, ф. 304, № 557. Лл. 183 – 183 об.).

ἀπὸ τῶν Γραφῶν διαλεγόμενος	и о Писании бѣседуя	
καὶ πεθῶν τούτους,	и увѣряя симъ	
τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς Παρθένου Ἰησούν, Ὑιόν αὐτόν εἶναι Θεοῦ,	Рождшегося от Дѣвы Иисуса Сына Божия быти и Бога	
κατήσχυνε τούτων τήν ἀσεβῆ κακουργίαν,	и посрами сих нечестиво злочестие	
ὁ Πρωτομάρτυς καὶ θε῀ιος Στέφανος	прьвомученикъ Божественыи Стефанъ	

Четыре тропаря 2-го гласа – свв. мчч. Акиндину, Пигасию и Анемподисту (пам. 2 ноября), свв. 20000 мчч. Никомидийским (пам. 28 декабря), св. Иоанну Казанскому (пам. 24 января) и св. Феодору Варягу и сыну его Иоанну (пам. 12 июля) - показывают варианты построения тропарей по модели с использованием житийных фактов. При этом сложно сказать, какой именно тропарь был взят за основу, так как в случае с тропарями свв. Акиндину, Пигасию, Анемподисту[26] и иже с ними и св. 20000 мч. Никомидийским[27] наблюдается полное заимствование, в то время как в случае с тропарями св. Иоанну Казанскому и свв. Феодору варягу и сын его Иоанну на основе модели создаются новые тропари святым:

свв. Акиндину, Пигасию, Анемподисту и иже с ними 2-го гласа[28]	**свв. 20000 мч. Никомидийским 2-го гласа**[29]	**св. Иоанну Казанскому, тропарь 2-го гласа**[30]	**свв. Феодору варягу и сын его Иоанну, пермомч. Российским 2-го гласа**[31]
Страстотерпци Господни,	Страстотерпьци Господни,	Страстотерпче святый Иоанне,	Страстотерпцы Господни, Феодоре со Иоанном отроком, славнии,
блаженая земля, напившияся крови ваших напившаяся кровьми вашими	блаженая земля, напившияся крови вашея,	блаженна земля, напившаяся крови твоея	блаженна земля Русская, напившаяся крови вашими,
и святии храмы приимше телеса ваша	и святии кровы, приемшеи телеса ваша		и радуется отечество наше,
на судищи бо врага обличисте и Христа с деръзновениемъ проповѣдасте	на судищи бо врага обличисте и Христа съ дерзновениемъ проповѣдасте,	Христа бо со дерзновением проповедав,	в нем же вы первые идолы посрамивше Христа с дерзновением проповедаете,
		многие муки от неверных агарян	

[26] Греч. текст см. в «Римской» Минее (Μηναία 1889: 17)
[27] Греч. текст см. в «Римской» Минее (Μηναία 1889: 710).
[28] Цит по служебной Минее на ноябрь (РГБ, ф. 304, № 493. Л. 14 об.).
[29] Цит. по служебной Минее на декабрь XV в. (РГБ, ф. 304, № 504. Л. 351).
[30] Цит. по современной Минее (Минея 2002: январь, ч. 2, 315).
[31] Цит. по современной Минее (Минея 2002: июль, ч. 1, 102 – 103).

		приял еси	
		страданьми своими противных дерзости низложив	и за Него пострадаете.
		Троицы поборник явился еси,	Того, яко Блага, молите
Того яко блага молите спасти молимъ вы душа наша.	Того яко Бога молите, спасти, молимъся, душа наша	Юже и моли даровати нам велию милость	до скончания века в стране нашей Церковь Православную непоколебиму утвердити
			и всех русских людей во истинней вере и благочестии сохранити.

Один из самых древних и устойчивых циклов стихир свв. мчч. Борису и Глебу – цикл стихир 2-го гласа на подобен «Кыими пѣсньны…» (Ποίοις ὑμνῳδινῶν κα΄λλεσιν). Стихиры, составленные по этой модели встречаются в Минеях довольно часто, однако, основной моделью были взяты именно стихиры свв. апп. Петру и Павлу. На это обратил внимание еще В. Б. Крысько (Крысько 2005: 634 – 637).

Εἰς δὲ τό, Κύριε ἐκέκραξα, ἱστῶμεν Στίχους ς' καὶ ψάλλομεν τὰ ἐξῆς γ' Ἰδιόμελα Στιχηρά, δευτεροῦντες αὐτά Ἦχος β' Αὐτόμελον Ἀνδρέου Πυροῦ[32]	**На Господи воззвах, стихиры на 8, глас 2**: **Самоподобен. [Андреа Пирскаго:]**[33]	**На Господи воззвах, стихиры на 8, глас 2, подобен «Кыми похвалными…»**[34]
Ποίοις εὐφημιῶν ςέμμασιν, ἀναδήσωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον;	Кыми похвалении вѣнцы одѣмъ Петра и Павла,	Кыими похвалными вѣнци вѣнцаемь пѣваемая,
τοὺς διῃρημένους τοῖς σώμασι, καὶ ἡνωμένους τῷ Πνεύματι,	раздѣленателесы, и съвъкупленаа Духомь,	раздѣленая телесама и совокупленая Духом
τοὺς θεοκηρύκων ὁ πρωτοστάτας,	богопроповедником первостоятеля?	вѣрнымъ людемь теплая заступника,
τὸν μέν, ὡς τῶν Ἀποστόλων προεξάρχοντα,	Ового убо, яко апостоломъ предначалника:	земли Руския удобрение,
τὸν δέ, ὡς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους κοπιάσαντα·	ового же, яко паче инѣхъ труждьшася.	и всея вселеныя наслаждение.
τούτους γὰρ ὄντως ἀξίως,	Сихъ бо воистину достоино	муже умнымъ смысломъ
ἀθανάτου δόξης, διαδήμασι στεφανοῖ,	безсмертныя славы вѣнцы	бѣсовьскую державу раздрушивша,
Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν,	вѣнчает Христосъ Богъ наш,	Христовымь пособиемь подающаго
ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.	имѣяи велию милость.	мирови и велью милость

[32] Цит. по «Венецианской» Минее (Μηνᾶιον 1863: τ 06, 404).
[33] Цит. по служебной Минее на июнь (РГБ, ф. 304, № 567. Минея, июнь, XV в.. Л. 175 об. – 176 об.).
[34] Цит. по Стихирарю XII в. (РНБ, Соф. № 384 Л. 99 об. – 100).

Ποίοις ὑμνῳδιῶν κάλλεσιν, ἀνυμνήσωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον,	Кыими пѣнии добротами вѣнчаем Петра и Павла,	Кыми пѣсньныими добротами украсимъ пѣваемая Романа, силу имущааго
τῆς θεογνωσίας τὰς πτέρυγας, τὰς διαπτάσας τὰ πέρατα,	богоразумия крилѣ, прелѣтѣвши конца,	на страсти доблестьми
καὶ πρὸς οὐρανὸν ἀνυψωθείσας,	и къ небеси възнесшися?	и Давыда купьнорьвьнителя?
τὰς χεῖρας, Εὐαγγελίου τοῦ τῆς χάριτος,	Руцѣ Еуангелиа благодати,	Оба свѣтилѣ присносияющи,
τοὺς πόδας, τῆς ἀληθείας τοῦ κηρύγματος,	нозѣ истиннаго проповѣдания,	и озаряющи свѣтъмъ добродѣтелии благочьстивыя вься,
τοὺς ποταμοὺς τῆς σοφίας, τοῦ Σταυροῦ τὰ κέρατα,	рѣкы премудрости: крестныя рогы,	Христовы увѣдѣвъша заповѣди Божьствьныя,
δι' ὧν δαιμόνων ὀφρύν, Χριστὸς καταβέβληκεν, ὁ	имиже бѣсомъ шатаниа Христос низложи,	прославистася славьно,
ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.	имѣяи велию милость.	вьсѣмъ подающааго миръ и велию милость
Ποίοις πνευματικοῖς ᾄσμασιν, ἐπαινέσωμεν Πέτρον καὶ Παῦλον;	Кыими духовными пѣсми похвалим Петра и Павла,	Кыми духовьныими словесы съставимъ праздьникъ чьстьнъ
τὰ τὴν ἀθεότητα σφάττοντα, καὶ μὴ ἀμβλυνόμενα στόματα,	иже безбожие заклавше незатыкаемаа уста,	преславьною мученику, яже Христа ради остависта
τῆς φρικτῆς τοῦ Πνεύματος	страшныя Духа мечи,	тьлѣньную славу земьную,
μαχαίρας, τὰ Ῥώμης, περιφανῆ ἐγκαλλωπίσματα, τὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ἐντρυφήματα,	Риму свѣтлаа удобрение, всеи вселеннѣи питателя,	овъ бо прободение въ ребра приятъ,
τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, θεογράφους πλάκας,	Новаго Завѣта богописанныа скрижали мысленыя,	овъ же, яко агньць заколенъ бысть,
νοουμένας ἃς ἐν Σιών, Χριστὸς ἐξεφώνησεν,	юже въ Сионѣ Христосъ възгласи,	яко достоино отъ Христа прияста исцѣления даръ
ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.	имѣаи велию милость?	вьсѣмъ просящиимъ радостьно и велию милость?

Из приведенной таблицы видно, что составитель составил совершенно новые стихиры, свободно используя в качестве модели строки всех трех стихир[35]. Учитывая то, что в ранних редакциях службы свв. Борису и Глебу можно встретить «апостольскую» паремию, подобная параллель тоже не случайна, а указывает на причастность свв. Бориса и Глеба к апостольскому подвигу. В более поздней редакции службы свв. Борис и Глеб последовательно называются «просветителями вѣрою», что еще раз подтверждает то, что модель для создания новой стихиры была выбрана не случайно. Сравнивая найденные параллели, обратим внимания на параллель строк первой стихиры апостолам и третьей стихиры свв. Борису и Глебу:

свв. апостолам Петру и Павлу	**свв. мчч. Боису и Глебу**
Ового убо, яко апостоломъ предначальника:	овъ бо прободение въ ребра приятъ,
ового же, яко паче инѣхъ труджьшася.	овъ же, яко агньць заколенъ бысть,

[35] Реконструкцию греческого текста одной стихиры см. в статье В. Б. Крысько (Крысько 2008: 98).

Синтаксическая аллюзия к апостольской стихире в стихире свв. Борису и Глебе усугубляется символикой Христа, очень важной для службы святым братьям.

С течением времени построение по модели все больше заменялось прямым заимствованием: канонизировались новые святые, и песнопения для их служб часто брались из служб святым того же чина или из служб, ближайших по числам. Однако оригинальность в средневековом сознании не была необходимой составляющей творчества, гораздо более важным было умение комбинировать, поэтому если часто заимствованные тропари не казались разрозненными, а создавали целостное новое гимнографическое произведение.

Таким образом, говоря об «оригинальной» русской гимнографии, необходимо помнить, что гимнографическое произведение часто создается по модели, «актуализируя» известное песнопение или создавая на его основе новое. Вскоре вновь созданное даже «актуализированное» произведение начинает восприниматься как оригинальное, однако цитаты и аллюзии помогают нам понять не только истоки создания, но и особенности почитания святых.

Библиография

Антонова Е. В. 1997: Службы свв. Борису и Глебу в книжности Древней Руси. Дисс. на соиск. ст. канд. филол. наук. Москва, 1997. (Antonova E. V. 1997: Služby svv. Borisu i Glebu v knižnosti Drevnej Rusi. Diss. na soisk. st. kand. filol. nauk. Moskva, 1997.)

Крысько В. Б. 2005: Ильина книга. Рукопись РГАДА, Тип. 131. Лингвистическое издание. Подготовка греческого текста, словоуказатели В. Б. Крысько. Москва: Индрик, 2005. (Krys'ko V. B. 2005: Il'ina kniga. Rukopis' RGADA, Tip. 131. Lingvističeskoe izdanie. Podgotovka grečeskogo teksta, slovoukazateli V. B. Krys'ko. Moskva: Indrik, 2005.)

Крысько В. Б. 2008: О греческих источниках и реконструкции первоначального текста древнерусских стихир на Борисов день//*Miscellanea Slavica*. Сост. Ф. Б. Успенский. Москва, Индрик, 2008, 92 – 109 (Krys'ko V. B. 2008: O grečeskih istočnikah i rekonstrukcii pervonačal'nogo teksta drevnerusskih stihir na Borisov den'//Miscellanea Slavica. Sost. F. B. Uspenskij. Moskva, Indrik, 2008, 92 – 109)

Минея 2002: Минея в 24 т. Москва: издательский совет русской православной церкви, 2002 (Mineâ 2002: Mineâ v 24 t. Moskva: izdatel'skij sovet russkoj pravoslavnoj cerkvi, 2002)

Смирнова А. Е. 2005: Творчество гимнографа XVI в. Маркелла Безбородого. Дисс. на соиск. ст. канд. филол. наук. Санкт-Петербург (Smirnova A. E. 2005: Tvorčestvo gimnografa XVI v. Markella Bezborodogo. Diss. na soisk. st. kand. filol. nauk. Sankt-Peterburg)

Спасский Ф. Г. 2008: Русское литургическое творчество. Москва: Издательский Совет русской православной церкви (Spasskij F. G. 2008: Russkoe liturgičeskoe tvorčestvo. Moskva: Izdatel'skij Sovet russkoj pravoslavnoj cerkvi).

Темчин С. Ю. 2012: Служба Борису и Глебу киевского митрополита Иоанна: реконструкция греческого акростиха в каноне и датировка // *Восточная Европа в древности и средневековье: Миграции, расселение, война как факторы политогенеза*. Под ред. Е. А. Мельниковой. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2012, 246 – 253 (Temčin S. Û. 2012: Služba Borisu i Glebu kievskogo mitropolita Ioanna: rekonstrukciâ grečeskogo akrostiha v kanone i datirovka // Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekov'e: Migracii, rasselenie, vojna kak faktory politogeneza. Pod red. E. A. Mel'nikovoj. Moskva: Institut vseobŝej istorii RAN, 2012, 246 – 253).

Christians, Rothe, Vereščagin 1996: Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember. T. 1: 1 bis 8-Dezember. Opladen, 1996.

Keller F. 1973: Das Kontakion aus der erste służba für Boris und Gleb // *Schweizerische Beiträge zum VII Internationalen Slavistenkongreß in Warschau, August 1973, Slavica Helvetica 7*. Bern, 1973, 65 – 74.

Rothe H. 1985: Kontakien auf russische Heilige im altrussischen Kondakar *// Byzantine Studies/Etudes Byzantines,* Vols. № 8, 11 & 12 (1981, 1984 & 1985), 333 – 341.

Smyka 2005: Smyka E. Die Offizien des Hl. Nikolaus in der russischen Kirchenmusik des 12 dis 17 Jahrhunderts. PhD. Berlin, 2005.

Μηνᾶιον 1863: Μηνᾶιον 12 τ., Βενετία, 1863.

Μηναία 1889: Μηναία τοῦ ολοῦ ἐςιαυτοῦ. Τόμος β ′ἐν Ρῶμη, 1889.

ЗА ЕДНА РЕЦЕПТИВНА АСИМЕТРИЯ (ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ЧЕХИЯ И НА ЧЕШКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ДВЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ)

Ани БУРОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: ani.burova@gmail.com

ABOUT ONE RECEPTIVE ASYMMETRY (TRANSLATION RECEPTION OF BULGARIAN LITERATURE IN THE CZECH REPUBLIC AND OF THE CZECH LITERATURE IN BULGARIA OVER THE LAST TWO DECADES)

Ani BUROVA

Abstract: The article explores the translation reception of Bulgarian literature in Czech context and of the Czech literature in Bulgarian context since 1989 till now. The text outlines the dynamics of the processes and discusses the factors affecting mutual translatability. The article brings out and analyzes the main characteristic of these processes during the mentioned period - receptive asymmetry. The presence of the Czech literature in Bulgarian cultural environment has been much more sequential and massive than the presence of Bulgarian literature in Czech cultural environment. Processes have been analyzed in chronological and genre aspect, and through the relations classical - modern literature.

Key words: translation literary reception, genre, chronology, cultural context

Периодът след 1989 г., от началото на 90-те година на XX в. насам, представлява отделен, специфичен етап в преводната рецепция на българската литература в Чехия и на чешката литература в България. През тези десетилетия двете литератури претърпяват дълбока трансформация във всички аспекти на литературните процеси, което поставя и преводната им рецепция в съвсем нова ситуация. В самото начало на 90-те години престават да действат дотогава съществувалите механизми за превод, при това отпадането им е рязко и внезапно, каквито са повечето промени в културния контекст от този период. През следващите години започва появата на нови възможности, които да ги заместят, но тяхната кристализация е бавна и постепенна.

Българската и чешката съвременни литератури представляват подходящ обект за анализ на рецептивната реципрочност, както и за сравнение на процесите, отнасящи се до превода. Причините за това са много: най-напред, протичащите в тях през последните близо двадесет и пет години процеси са типологически сходни, което прави близки и тенденциите, свързани с преводната рецепция в двата културни контекста. Тази типологическа съпоставимост е предположена от близостта на литературния модел, характерен за непосредствено отминалия период от втората половина на XX в., а и изобщо от известно сходство на двете литературни традиции още от периода на Възраждането. От важно значение е фактът, че българската и чешката литература имат дълга и богата традиция на взаимните преводи, на рецептивния интерес една към друга. Тя датира още от Възраждането, а предходният на разглеждания етап период, до 1989 г., се отличава не само с много висока интензивност на взаимната преводимост (отделен въпрос е в каква степен са състоятелни критериите,

по които тя се осъществява), но и със сходство на механизмите, по които се реализират и проникват в чуждия контекст преводните издания. Двете литератури освен това са съпоставими и като мащаби на читателската публика и на книжния пазар.

Въпреки тези типологически близости обаче, както и въпреки факта, че в навечерието на разглеждания период както в българска, така и в чешка среда е налична стабилна преводаческа традиция и голям брой преводачи във всички литературни жанрове, след 1989 г. се наблюдава значително разминаване между двата културни контекста не само по отношение на броя на превежданите произведения, а и изобщо във връзка с континуитета на представяне на съответната чужда литература. Докато у нас рецепцията на чешката литература се запазва относително стабилна и дори и в най-сложните за книгоиздаването периоди удържа своята традиция, то в чешка среда преводите на българска литература намаляват рязко и има години, в които тя почти не присъства в тамошната културна среда.

Процесите, свързани с преводната рецепция, могат да бъдат разгледани и анализирани в няколко основни аспекта. Един от най-важните, а и най-показателни във връзка с разглежданата проблематика, е **времевата динамика**. Както по отношение на самите литературни тенденции, така и по отношение на преводната литературна рецепция периодът от 90-те години насам не е еднороден. Двадесет и пет години представляват относително продължителен литературноисторически период, в рамките на който преводната динамика неколкократно се изменя. Анализът на протичащите процеси предполага разделянето му на два отчетливо разграничими етапа: първият обхваща периода от 90-те години на XX в., вторият – времето след началото на новия, XXI век.

Началото на разглеждания период, десетилетието на 90-те, е белязано от рязък срив в преводната рецепция и бележи най-ниската точка на взаимната преводимост. В Чехия в този период са публикувани едва няколко български книги, по-точно осем за цялото десетилетие[1]. При това три от тях (на Миряна Башева, на Петър Караангов и на Цветан Северски) са публикувани през самата 1990 г., което означава, че очевидно са подготвени още в предходния период, а появата им е резултат от неговата инерция. През 90-те има цели продължителни периоди от по няколко години, през които в Чехия не се появява нито една българска книга. Сред значимите преводни факти от този период са сборниците с поезия на Борис Христов, на Пейо Яворов и на Дора Габе, както и книгата с есета от Георги Марков „Пражка пролет". Може би най-важното събитие, свързано с превод на българска литература на чешки от този период, е появата на „Балада за Георг Хених" от Виктор Пасков през 1997 г.

Публикуваните на български книги в превод от чешки през 90-те също не са много, но при всички случаи запазват по-голяма репрезентативност в представянето на чешката литература у нас в сравнение с присъствието на българската в Чехия. През последното десетилетие на миналия век в България излизат над двадесет книги в превод от чешки. Много важен фактор в удържането на преводния континуитет изиграват тематичните броеве на специализираните литературни периодични изда-

[1] Поради ограничения обем на настоящия текст в него не могат да бъдат посочени всички преводни книги, залегнали в анализа, нито детайлна библиографска информация за тях. Тези данни могат да бъдат открити на адрес https://litreception.wordpress.com, където са публикувани изследванията, осъществени в рамките на научния проект „Рецепция на славянските литератури в България след 1989 г. и на българската литература в съответните страни". На сайта са налични пълни библиографии за преводите на българска литература на чешки език и на чешка литература на бълг. език за периода 1990–2014 г.

ния („Литературен вестник", „Панорама") – в този период на затруднено книгоиздаване те поемат важната функция да не допускат появата на вакуум в осведомеността на българската публика за явленията в съвременната чешка литература, както и – което също е от огромно значение – да предоставят поле за професионална изява на преводачите и така да съдействат за поддържането на континуитета между преводаческите поколения.

При все това обаче 90-те години на XX в. са белязани от отслабване и фрагментаризация на традицията на взаимната преводимост между българската и чешката литература. Причините за това са комплексни. Както вече посочихме, в самото начало на периода престават да действат начините, по които преводната рецепция функционира до този момент, а появата и установяването на нови механизми отнема време. Немаловажен фактор е и ефектът на хаотичност, впечатлението за трудна отчленимост на явленията във всяка от двете литератури, предизвикани от самата повишена динамика на литературните процеси, характерна за периода. За известен период от време този ефект прави литературната среда непрогледна за преводачите и затруднява избора им. Важно въздействие има и взаимната преситеност на двата културни контекста един от друг, предизвикана от интензивността на преводната рецепция през предходния период. За известен период от време, съвсем закономерно, вниманието на публиката и издателите се съсредоточава върху други литератури и автори, достъпът до които е затруднен или невъзможен в предходния период. Този аспект обаче засяга много по-силно представянето на българската литература в чешки контекст, отколкото на тамошната литература у нас, защото силната чешка неофициална традиция от втората половина на XX век, множеството самиздатски и емигрантски автори и произведения силно привличат българските читатели, издатели и преводачи. Така още в началото на периода у нас се появява любопитство към автори като Вацлав Хавел или Милан Кундера, чиито първи книги на български се появяват още през 1992 г., а интересът на нашата аудитория към тази литературна традиция остава стабилен и до днес.

Динамиката на литературната рецепция между двете литератури се променя на прелома между двата века, около 2000 г., когато процесите, свързани с нея, видимо усилват интензитета си. Броят на публикуваните у нас чешки произведения нараства неколкократно, като с течение на времето достига или дори надминава нивото отпреди 1989 г. (В последното десетилетие има години, през които се публикуват по десет, дванадесет и дори повече художествени книги в превод от чешки.) По отношение на преводите на българска литература на чешки език също се наблюдава видим обрат, макар публикациите там все още да са далеч от подобни цифри. Годината на обрата е 2004, през която, след дълга пауза в появата на български книги на чешки, продължила от 1997 г. насетне, е публикуван сборник с разкази от Георги Господинов. Оттогава до днес на чешки са се появили близо петнадесет български книги, като годините, в които липсват публикации на произведения от български автори, се превръщат в изключение (за разлика от предходната ситуация, когато това е по-скоро закономерност). Освен това, както у нас през 90-те, през този период в Чехия преводният дисконтинуитет в областта на българската литература се преодолява и с помощта на тематични броеве на литературни издания (*Host*, *Aluze*, *Tvar*, *Plav* и др.), които запознават чешката публика със съвременната българска литература.

Макар темповете на навлизане на преводна литература в съответния чужд контекст да са различни за българската и чешката литература, изглежда, че в началото и

в средата на предходното десетилетие се налага трайна тенденция към преодоляване на рецептивния вакуум, настъпил през 90-те години. Причините за тази нова ситуация отново са комплексни. От една страна, характерното за началото на периода пресищане на разглежданите литератури една от друга престава да бъде актуално и се измества от зародилия се и постепенно нарастващ интерес към чуждата литература, която се намира в сходна типологическа ситуация. От друга страна, в чисто прагматичен план, книгоиздателският риск, свързан с публикуването на книги от т. нар. „малки" литератури, бива намален с появата на програми и фондове за подкрепа на художествени преводи (както на национално, така и на европейско ниво), което видимо мотивира по-високия издателски интерес.

Друг аспект, през който може да бъде анализирана българо-чешката литературна рецепция от разглежданите десетилетия, е **жанровата динамика**. Еднозначно би могло да се каже, че периодът е безспорно доминиран от интереса към прозата. В това отношение разглежданите литератури и книгоиздателски контексти не представляват изключение – жанровият приоритет на прозата е световна тенденция, породена от доминиращата издателска позиция, че прозата по-лесно от поезията достига до читателската аудитория. При все това не липсват преводи на поетически книги. У нас през 90-те години се появяват книги на Витезслав Незвал, Карел Хинек Маха и Владимир Кршиванек, а след 2000 г. публикациите на лирически книги в превод от чешки видимо се умножават, представяйки при това автори от различни периоди, поколения и поетики, като при това не само уплътняват образа на известни у нас чешки поети, но и въвеждат множество нови имена, неприсъствали досега в българска среда.

В чешки контекст ситуацията по отношение на жанровете е доста специфична – макар там преводните български книги принципно да са значително по-малко, а в чешката книгоиздателска практика публикациите на преводна поезия да са доста редки, българска поезия се превежда относително последователно. Няколко от малкото на брой български произведения, преведени на чешки през 90-те, принадлежат тъкмо към лириката – книги от Борис Христов, от Дора Габе, от Пейо Яворов. А в последно време е ясно откроим интересът към съвременната българска поезия, довел в рамките едва на няколко години до появата на чешки на стихосбирки на Георги Господинов, на Димитър Кенаров, на Кристин Димитрова. Трудно би могло да се намери друго обяснение за този факт, освен влиянието на личните нагласи и интереси на част от преводачите, за които поезията е приоритетен жанр, което е поредното доказателство, че преводната рецепция, особено тази на т. нар. „малки литератури", много често е зависима и от различни субективни фактори.

Третата призма, през която можем да коментираме процесите, свързани с преводната рецепция, е **съотношението класика – съвременна литература**. В това отношение безспорно е видим превесът на съвременните автори и произведения – отново тенденция, която далеч не е уникална за разглежданите две литератури, а по-скоро е типична изобщо за процесите в преводното представяне на чужди литератури. Влияние в тази посока оказва отново издателската политика, която почива върху предпоставката, че съвременните произведения привличат по-голям читателски отклик. Немаловажен фактор обаче представлява и фактът, че програмите за подпомагане на преводи почти винаги са приоритетно ориентирани към подкрепа на книги от съвременни автори.

В Чехия през последните десетилетия са издадени много малко книги от българската класика – едно от малкото изключения е споменатият вече том с избрана поезия от Пейо Яворов. Преломът в рецепцията на българската литература в чешка среда от първото десетилетие на новия век е свързан почти изцяло със съвременни автори и актуални творби – книги на Георги Господинов, на Алек Попов, на Анжел Вагенщайн, на Теодора Димова, на Стефан Кисьов... Фактически в чешка среда през последните близо петнадесет години почти липсват преводи на български произведения, които да са създадени преди 1990 г.

В България интересът към новите чешки автори също е много висок и, може да се каже, свързан със системното лансиране на важни имена от най-новата чешка литература. Немалко съвременни чешки автори са представени на български с редица техни книги и може да се твърди, че те имат своя публика, която очаква и следи появата на нови техни творби – типични примери тук са Даниела Ходрова, Иржи Кратохвил, Михал Вивег или Михал Айваз. Същевременно обаче в българска среда съществува и по-плътно представяне на класически, а и изобщо на по-ранни чешки автори. У нас съществува видима и трайна тенденция към уплътняването на рецепцията на различни периоди от историята на чешката литература. При все доминацията на съвременната литература в преводните процеси, за изминалите близо двадесет и пет години на български са представяни, и то не инцидентно, а последователно, както знакови автори от XIX в., така и значими творци на т. нар. модерна класика от XX в. (редом с многото преводи на Чапек и Хашек личи например тенденция и към по-плътното представяне на третия голям прозаик от междувоенния период, Владислав Ванчура). Систематичен е и интересът към авторите от втората половина на XX в., особено към произведения, представляващи алтернатива на тогавашната норма в литературата и поради това останали преди 1989 г. непреведени у нас. Изключително показателен за качеството на извършваната у нас рецепция на чешката литература е фактът, че тя акцентира не само върху каноничните автори на чешката литература, а се стреми да усвоява и творчеството на писатели, които не принадлежат към най-често превежданите, но са от голямо значение за развитието на чешката литература в различни периоди от нейната история.

Анализът на българо-чешката преводна рецепция след 1989 г. показва, че макар в началото на периода предпоставките за взаимни преводи да са идентични, през следващите двадесет и пет години преводното проникване на двете литератури е асиметрично. У нас чешката литература присъства много по-осезаемо, отколкото българската в Чехия, при това не само по отношение на броя на преведените книги, а и като типология на представените литературни традиции, периоди, жанрове. Причините за този факт могат да се търсят в много и различни посоки – всъщност тази рецептивна ситуация потвърждава факта, че преводната рецепция на т. нар. „малки литератури" е зависима от множество субективни фактори – например от наличието или липсата на изявени преводачи, на изследователи, критици, изобщо медиатори, ангажирани с представянето на съответната литература в приемащата я среда. Едно от важните обяснения за това статукво е например фактът, че в началото на 90-те години в чешки контекст се прекъсва континуитета между преводаческите поколения – преводачите от наложилата се до този момент генерация почти престават да работят, а техни наследници се появяват едва след 2000 г. Междувременно в България много от утвърдените преди 1989 г. преводачи продължават активно да превеждат, а към тях последователно се присъединяват и млади техни колеги. Безспорен

факт е също така, че за да се създаде интерес към литература, непринадлежаща към някоя от големите културни традиции (например англо-, френско- или немскоезичната), а към по-слабо позната извън родината си такава, около нея трябва да се създаде контекст, среда, която да поражда интерес към нейните произведения. У нас това се осъществява донякъде по-лесно заради няколкото знакови чешки автори (Хашек, Чапек, в последно време Кундера), към които публиката и издателите имат траен афинитет. В чешка среда българската литература за съжаление не се свързва с такива знакови фактори, с подобни „маркери", които да подпомагат кристализирането на интерес към нея.

При все това обаче последните години бележат обрат по отношение на преводната рецепция и фактът, че появата на българска книга в Чехия вече не е изключително, а по-скоро очаквано събитие, е без съмнение обнадеждаваща тенденция. Разбира се, в приемащия ги контекст преводните книги (както българските в Чехия, така и чешките у нас) влизат в огромна конкуренция за читателското внимание с творби от множество други литератури в днешния по принцип доминиран от преводни издания книжен пазар. Но в съвременното литературно пространство тази ситуация на плурализъм е неизбежна и представлява още един знак, че, след период на колебания и динамични промени, взаимната преводна рецепция на българската и чешката литература се намира или поне се приближава към логично и закономерно за днешния културен контекст състояние.

Настоящият текст е осъществен в рамките на проекта „Рецепция на славянските литератури в България след 1989 г. и на българската литература в съответните страни", реализиран с подкрепата на Фонд „Научни изследвания" на Софийски университет „Св. Климент Охридски".

Литература

Балабанова, Хр. 2002: Преводна рецепция на чешката поезия в България през XX век. // *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 4. Славянски литератури.* Съст. Иван Павлов и кол. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2002, с. 314 – 330 (Balabanova, Hr. 2002: Prevodna recepciya na cheshkata poeziya v Balgaria prez XX vek // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 4. Slavyanski literaturi. Sast. Ivan Pavlov i kol. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, 2002, s. 314 – 330.).

Тодоров, В. 2002: Български преводи на чешка художествена проза през XX век. // *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 4. Славянски литератури.* Съст. Иван Павлов и кол. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2002, с. 331 – 342 (Todorov, V. 2002: Balgarski prevodi na cheshka hudozhestvena proza prez XX vek // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 4. Slavyanski literaturi. Sast. Ivan Pavlov i kol. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, 2002, s. 331 – 342.).

Srbková, I. Současná bulharská literatura v českém kontextu (1989–2012). Iliteratura.cz, 20 Nov. 2014, Web. 4 Dec. 2014. {http://www.iliteratura.cz/Clanek/33949/soucasna-bulharska-literatura-vceskem-kontextu-19892012}

ПРЕВОДЪТ – ЛОГИКИ НА ИЗБОРА (ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЯ НА СЛОВАШКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ И НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В СЛОВАКИЯ СЛЕД 1989 Г.)

Славея ДИМИТРОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: slaveia_slavianova@yahoo.com

TRANSLATION – LOGICS OF THE CHOICE (TRANSLATION RECEPTION OF SLOVAK LITERATURE IN BULGARIA AFTER 1989)

Slaveia DIMITROVA

Abstract: The text comments on the specific situation referring to the translation of a foreign „little" literature in Bulgarian context. The dynamics of processes could be seen as directly dependent on the changed political, economical and cultural conditions.
Keywords: translation, reception, Slovak literature, Bulgarian literature

Ако приемем, че определяща роля за рецепцията на преводния текст има приемащата страна, която съобразно своите културно-исторически, естетически, религиозни и пр. потребности избира авторите, творбите и преводаческите методи, то след 1989 г. би следвало да се очаква преводите на словашки текстове на български език и съответно на български книги на словашки ако не да се увеличат, то поне да останат на нивата отпреди ‘89 г. Логиката тук е, че след Нежната революция в двете литератури протичат редица сходни процеси, свързани с либерализирането както на самата литература, така и на на издателствата и съответно на техните политики. Освен това се предполага, че след промените словашката и българската литературна публика имат аналогични търсения и потребности, които са и ключова предпоставка за осъществяването на едно пълноценно „взаимодействие между преводния текст и контекста, в който той се появява“ (Бурова, 2010: 108). Това обаче е една идеална картина на диалога между двете литератури. Парадоксално и процесите, и проблематиките, и литературният пазар са сходни, но преводният диалог се минимализира до такава степен, че в десетилетието след ’89 г. практически не би могло да се говори за такъв.

Факт е, че след ’89 г. в Словакия лавинообразно се издава значителна част от неиздадените или цензурирани през социалистическия период алтернативни текстове; те заливат и пренасищат пазара, на който не остава място за „маргинални“ текстове, като каквито се възприемат българските. Българската аудитория от своя страна се насочва по-скоро към теоретични и забранявани западни текстове и явно не разчита като такива словашките. С днешна дата зачестяват дори случаите, в които не се прави разлика между словашка и словенска литература, което е колкото симптом за все по-западащата читателска (а понякога и издателска) култура, толкова и за това доколко непознати са словашката литература и култура в България.

В условията на либерализиран книжен пазар, предхождан от продължителен период на литературна стагнация, закономерно изглежда и очакването да се появят в превод на български не само забранявани текстове от други литератури, но и раз-

лични гледни точки към тях. В една идеална ситуация подходът към чуждата литература би трябвало да е целенасочен, да формулира представа за литературния канон, но и да фиксира нови, любопитни за българската среда литературни достояния на съответната превеждана литература. Това, което се случва с преводите на словашки автори в България след ’89 г., е определено изненадващо – интересът към тях не просто намалява, той се стопява. С днешна дата очакването, че броят и качеството на преводите ще достигне нивата отпреди ’89, звучи нереалистично. Трябва да се признае, че на фона на сегашната ситуация издателските планове за превод на словашки (тогава чехословашки) книги на държавното издателство „Народна култура“ преди ’89 г. (Павлов 2002: 267-274, Балабанова 2002: 275-283, Тодоров 2002: 284-290) изглеждат съвсем убедително. Разбира се, тук се налага уточнението, че въпреки че преводаческите избори отпреди двадесет и пет години често са идеологически мотивирани, целенасочено се превеждат и класически и канонични текстове. Всички те обаче остават в сянката на чешката литература, факт, чието обяснение се корени в немалка степен в геополитиката (държавата е Чехословакия и съответно и литературата е чехословашка). Въпреки че в началото на 90-те години преводите на словашки текстове видимо намаляват, все още се издават такива, което вероятно се дължи на инерцията да се отпечатат няколкото заложени в издателските планове на държавните издателства книги. През 90-те години рязко спада и интересът към сравнително силно застъпената до този момент словашка детска литература. Тук не без значение е и фактът, че отвъд тесните интелектуални кръгове всъщност словашката литература, ако изобщо се разпознава, се разбира като тъждествена с чешката.

Към настоящия момент ситуацията с преводите на словашки автори на български явно е усложнена и в резултат на изключително стеснената читателска аудитория. В този смисъл пазарът на подобна литература е много малък, от което логично следва, че издателствата залагат единствено на субсидии от различни словашки или европейски фондове. И при наличието на субсидия обаче не би могло да се твърди, че съдбата на преведените книги е щастлива. Те често са с много лошо разпространение, остават без почти никакъв критически отзвук, а преведените автори в най-добрия случай са слабо познати в българска среда. Периодът от 1989 до 1996 г. се очертава като време на пълна стагнация. За седем години излизат само две книги с приказки: „Кученцето, което си имаше момченце“ от Клара Ярункова (1990) в превод на Емилия Стаматова и „Омагьосаната гора. Словашки народни приказки“ (1993) в превод на Бойка Станчева.[1] В тези два случая явно става въпрос за планирани още преди ’89 г. преводи. След 1996 г. интересът към словашката литература, макар и много бавно, постепенно започва да се възвръща, което в немалка степен се дължи на преводаческите усилия на Димитър Стефанов. От ’97 г. до днес той се откроява като единственият преводач с отявлено словакистичен профил. Преведените от него книги са на безспорно много високо ниво. Често обаче подборът на текстове е ясно заявен и мотивиран от личните преводачески приоритети и интереси, което в някои случаи води до донякъде превратно моделиране на облика на превеждания автор. Това е особено отчетливо в случаите, в които се превежда поезия. Обикновено това са малки книжки с избрани стихове, които са подредени тематично (а не съоб-

[1] Ярункова, Клара. Кученцето, което си имаше момченце [Приказка]. Прев. Емилия Стаматова. Илюстр. Скарлет Панчева. София: Български художник, 1990; Омагьосаната гора. Словашки народни приказки. Прев. Бойка Станчева. Илюстр. Исай Пенчев. София: Логинс, 1993.

разно хронологията), в резултат на което читателят на практика не придобива ясна представа за различните етапи от творческото развитие на конкретния автор. При някои от текстовете хронологията е от изключителна важност, тъй като осигурява възможност да се проследят промените в естетическите, поетологичните и пр. възгледи на превеждания автор. Такъв е например случаят с Милан Руфус.[2] Въпреки че преводите на Димитър Стефанов са съпроводени с кратка анотация от кои стихосбирки са конкретните текстове, тази информация би могла да бъде полезна на много тесен кръг изкушени от словашката литература читатели, при това с уговорката, че четящият сам трябва да се ориентира конкретните стихотворения от коя стихосбирка са, защото подобно означение под текстовете липсва.

Донякъде сходни са и проблемите при превода на прозаически текстове. Тук палитрата от преводачи е малко по-пъстра. Въпреки че като цяло се превеждат емблематични текстове, отново част от преводите са видимо мотивирани от предпочитанията на преводачите. Особено показателен пример в тази посока е появата на български на „Престъплението на плахата лесбийка“ (Zločin plachej lesbičky, 1991) от Ян Йоханидес[3], където става въпрос за късен текст на автора, който само доизносва определени конвенции и който на практика представлява не особено успешен опит да пише модерно. От литературноисторическа гледна точка истински важните текстове на Йоханидес са тези от 60-те години и по-конкретно сборниците „Лично“ (Súkromie, 1963) и „В каменоломна“ (Podstata kameňolomu, 1965), които се свързват с алтернативното писане на десетилетието, с характерния за автора афинитет към екзистенциализма и с насочването на оптиката към интимния свят на героите. Въпреки това при прозата се появяват и канонични текстове на автори като Винцент Шикула, Павел Виликовски, Рудолф Слобода, Ян Тужински, Петер Ярош, Ярослава Блажкова, Душан Митана, Ладислав Тяжки в превод на Асен Милчев, Атанас Звездинов, Гергана Димитрова, Даниела Константинова, Диана Иванова, Димана Иванова, Димитър Стефанов, Донка Нейчева, Людмила Котрова, Мария Генова-Априлова, Николай Фенерски, Полина Николова, Стела Атанасова. Все по-често се превежда и най-нова литература (Максим Е. Маткин, Михал Хворецки, Павол Ранков, Петер Били)[4]. Възражда се и интересът към детската литература (Ярослава Блажкова, Ян Беньо, Любомир Фелдек, Хана Поницка)[5]. През 90-те години очевидна е амбицията на две български периодични издания – „Орфей“ и „Панорама“, да представят съвременната словашка литература и частично да запълнят „празните места“. Резултатът обаче остава спорен; голяма част от включените автори са еднозначно разпозна-

[2] Руфус, Милан. Страници от съдбата. Съст. и прев. Донка Нейчева, Димитър Стефанов. София: Библиотека 48, 1998.

[3] Йоханидес, Ян. Престъплението на плахата лесбийка. Две новели. Прев. Донка Нейчева. София: Атон, 2002.

[4] Ранков, Павол. От далечината на времето. Прев. Николай Фенерски. Велико Търново: Пан-ВТ, 2003; Ранков, Павол. Случи се на първи септември. Прев. Николай Фенерски. София: Ерго, 2013; Ранков, Павол. Майки. Прев. Асен Милчев. София: Ерго, 2014; Маткин, Максим Е. Среднощен дневник. Прев. Полина Николова. София: ИК Колибри, 2010; Били, Петер. Светият демон. Прев. Димана Иванова. София: Ерго, 2011; Хворецки, Михал. Компаньонът. Прев. Асен Милчев. София: ИК Нов златорог, 2012; Хворецки, Михал. Дунав в Америка. Прев. Асен Милчев. София: ИК Нов златорог, 2013.

[5] Блажкова, Ярослава. Тримата смелчаци и духът Мигел. Прев. Димитър Стефанов. София: Хайни, 2006; Беньо, Ян. Златният чекрък и други приказки. Прев. Димитър Стефанов. Илюстр. Теодор Спиридонов. София: Хайни, 2008; Фелдек, Любомир. Синовете на годината. Приказки за малки и големи. Съст. и прев. Димитър Стефанов. София: Хайни, 2011; Поницка, Хана. Как Тапичката ходеше на училище. Прев. Димитър Стефанов. Илюстр. Виолета Пенушлиева. София: Хайни, 2013.

вани като класици, докато младите автори са неубедително малко.[6] Разбира се, значителни са и липсите, които предстои да се запълват. В тази посока ми се струва, че за българската публика биха могли да представляват интерес не само класически текстове като тези на Доминик Татарка и Ладислав Мнячко, но и произведенията на най-младите автори като Вацлав Панковчин и Владимир Балла например.

Ако приемем, че ситуацията с преводите на словашки книги в България е сложна, то за преводи на български текстове в Словакия на практика не би могло да се говори. След като у нас словашки книги се издават изцяло и единствено благодарение на словашки фондове, логично изглежда подобно очакване и спрямо преводите на български книги зад граница. В България обаче, както знаем, тези фондове са малко; липсва и целенасочена политика за популяризиране на българската литература зад граница. В най-добрия случай определен автор или текст получават частична финансова подкрепа, при това спорадично. Като една от причините за липсващия интерес към българската литература и култура в Словакия към момента се откроява и все по-тревожното състояние на словашката българистика и отливът на студенти като цяло от филологическите дисциплини. Така се стига до парадоксалната ситуация преводната рецепция на българската литература в Словакия след ’89 г. да се сведе до три заглавия: „Поезия“ от Христо Ботев (1999), антологията „Съвременна българска драма“ (1996) и „Български народни приказки“ (2004).[7] Липсата на преводи на български автори на словашки се обяснява частично и от възможността словаците да четат книги на чешки (в словашките книжарници са налични напр. преведените на чешки книги на Георги Господинов и Алек Попов).

И преди промените, и сега в сравнение с преводите от чешки ситуацията на словашката литература в България е значително по-лоша. След Нежната революция интересът към чешката литература в България продължава да е сравнително висок (Burova 2006: 5-7; Бурова 2014), което се дължи както на традиционно силната българска бохемистика, така и на дейността и издателската политика на академичното сдружение на българските бохемисти „Бохемия клуб“. Тази издателска политика видимо е насочена към запълването на празнините и към създаването на един пълнокръвен образ на чешката литература. Превеждат се както текстове на съвременни, актуални, модерни автори, така и класици. Липсата на подобно словакистично сдружение (ако не броим просъществувалото само няколко години основано след разделянето на Чехословакия сдружение „Про Словакия“ и издавания от него „Словашки лист“) е особено осезаема. Причините вероятно се коренят във възприемането на словакистиката като „нова“ специалност в българските университети, въпреки че с днешна дата в Софийския университет тя надхвърля двадесет години. От значение е

[6] Сп. Орфей. Съвременна словашка поезия, бр. 1/1997. Съст. М. Рихтер. Прев. Д. Стефанов. В изданието са включени текстове на М. Брук, Я. Замбор, П. Ковачик, Юр. Куниак, Ив. Лаучик, К. Петерай, Д. Подрацка, В. Прокешова, М. Хатала, М. Хоугова, И. Хохел, Р. Чижмарик; Сп. Пламък. Съвременни словашки писатели, бр. 5-6/2004. Съст. Д. Стефанов. Прев. Д. Стефанов, Ат. Звездинов, Б. Липчински, В. Благоева, Д. Нейчева, В. Раковски. В изданието са включени текстове на Л. Фелдек, Яр. Блажкова, Я. Бузаши, В. Шикула, А. Хикиш, Я. Кошка, П. Виликовски, Ив. Балаж, А. Халвоник, В. Прокешова, Юр. Куниак, Т. Кочик, Ант. Балаж, Г. Мурин, П. Грегор, И. Хохел, Ет. Фаркашова, Й. Лайкерт).

[7] Botev, Christo. Básne. Prekl. Christo Bakarov, Jan Poničan. Bratislava: ARS Stigmy – Kult. zväz Bulharov a ich priat. na Slov, 1999, 63 s.; Súčasná bulharská drama. Zost., prekl. a doslov Emil Kudlička. Bratislava: Tália-press , 1996, 321 s.; Bulharské ľudové rozprávky [preklady študentov zo zbierky Bălgarski narodni prikazki, Moma, tom 4]. Zost. Katarína Sedláková. Ilustr. Natália Kopasová. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela – Filologická fakulta , 2004, 67 s.

и по принцип продължителното „отглеждане“ на университетския учен. Словакистиката в България много често на практика се обезпечава от преподаватели с първоначален бохемистичен профил. Бохемистичната колегия съответно посяга по-уверено към превода на чешки, а не на словашки автори.

През последните две десетилетия сравнително често се преиздават и преводи на класически чешки текстове (Ярослав Хашек, Карел Чапек, Сватоплук Чех), докато съдбата на словашките автори е съвсем различна. Вероятно едно от обясненията се корени във факта, че повечето преведени преди ’89 г. словашки романи са свързани с войната, антифашистката съпротива и Словашкото национално въстание, което като проблематика към момента е напълно анахронично. Дори когато става въпрос за автор само на един или два текста на военна тематика, той бива разпознаван като антифашистки, а не съобразно останалите му текстове, чиято стойност е безспорно по-висока. Емблематичен пример в тази посока са текстовете на Ладислав Мнячко, който в България битува само като автор на „Смъртта се нарича Енгелхен“ (Smrť sa volá Engelchen,1959)[8], но напълно отсъства като автор на алтернативни, критични към социалистическата система, комунизма и тоталитаризма като цяло текстове, каквито са есетата в „Закъснели репортажи“ (Oneskorené reportáže, 1963) и романовият памфлет „Вкусът на властта“ (Ako chutí moc, 1968). Разбира се, подобни произведения са обект на забрана преди ’89 г., а след това в българска среда значително по-голям е интересът към най-емблематичния чешки емигрант – Милан Кундера. На практика нишата, в която потенциално биха могли да се вместят и съответно да се радват на интерес текстовете на словашкия емигрант, е запълнена от тези на Кундера. Не трябва да се пропуска и фактът, че у нас читателската аудитория намалява прогресивно, а книжният пазар е пределно стеснен. Като краен резултат преводът и изследването на словашкта литература се превръща в тясно елитаристко занимание на малък брой професионално изкушени преводачи и изследователи.

Проучването на проблематиката на настоящия текст е осъществено с помощта на Фонд „Научни изследвания“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Литература

Балабанова, Хр. 2002: Преводна рецепция на словашката поезия в България през XX век. // Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 4. Славянски литератури. Съст. Иван Павлов и кол. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, 275-283. (Balabanova, Hr. 2002: Prevodna recepciya na slovashkata poeziya v Balgaria prez XX vek // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 4. Slavyanski literaturi. Sast. Ivan Pavlov i kol. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002, 275-283.)

Бурова, А. 2014: Поредицата „Малка чешка библиотека“ на „Бохемия клуб“ в контекста на рецепцията на чешката литература в България през последните двадесет години. // 20 години „Бохемия клуб“. Сборник от международната научна конференция, проведена на 23 октомври 2013 г. в София. Съст. Владимир Пнчев и кол. София: Парадигма, 2014. (Burova, A. 2014: Poreditsata „Malka cheshka biblioteka“ na „Bohemia klub“ v konteksta na retseptsiyata na cheshkata literatura v Balgaria prez poslednite dvadeset godini

[8] Мнячко, Л. Смъртта се нарича Енгелхен. Прев. Катя Витанова. София: Народна младеж, 1964, 332 с.

// 20 godini „Bohemia klub“. Sbornik ot mezhdunarodnata nauchna konferentsiya, provedena na 23 oktomvri 2013 v Sofia. Sast. Vladimir Penchev i kol. Sofia: Paradigma, 2014.)

Бурова, А. 2010: Пътища и прегради на преводимостта (Преводната рецепция на българската литература след 1989 г.) // Литературата, бр. 5, 2010, 106 – 117. (Burova, A. 2010: Patishta i pregradi na prevodimostta (Prevodnata retseptsiya na balgarskata literatura sled 1989 g. // Literaturata, br. 5, 2010, 107-117.)

Павлов, Ив. 2002: Преводна рецепция на словашката литература в България. // Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 4. Славянски литератури. Съст. Иван Павлов и кол. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, 267-274. (Pavlov, Iv. 2002: Prevodna retseptsiya na slovashkata literatura v Balgaria // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 4. Slavyanski literaturi. Sast. Ivan Pavlov i kol. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002, 276-274.)

Тодоров, В. 2002: Преводи на словашка белетристика в България. // Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 4. Славянски литератури. Съст. Иван Павлов и кол. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, 284-290. (Todorov, V. 2002: Prevodi na slovashka beletristika v Balgaria. // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 4. Slavyanski literaturi. Sast. Ivan Pavlov i kol. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2002, 284-290.)

Burova, A. 2006: Překlady ze slovanských literatur v Bulharsku (2001-2005). // Navýchod, roč. 6, 2006, s. 5–7.

ФИГУРАТА НА ПИСАТЕЛЯ И ПИСАТЕЛЯТ ФИГУРА (РОМАНИТЕ „ДЕМОНЪТ НА СЪГЛАСИЕТО” НА ДОМИНИК ТАТАРКА И „1984” НА ДЖОРДЖ ОРУЕЛ)

Велимира БОЖИЛОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски”, София (България)
E-mail: velimira_bozhilova@abv.bg

THE FIGURE OF THE WRITER AND THE WRITER FIGURE

Velimira BOZHILOVA

Abstract: The text is based mainly on the Slovak novel "Demon of consent". The parallel to Orwells "1984". It is intended to show that these two writers can be compared each other, because of some of their thesis's. The social and cultural background is different, but the two novels reflect their common viewpoints. The main difference lays in the fact that Orwell criticizes the whole 'totalitarian system, meanwhile Tatarka focused his text on the authors role, especially how writers figure in society during that period.

Keywords: writers role, figure, ideology, meaning, semantics

Романът на Доминик Татарка, публикуван през 1956 г. в списание „Културен живот”, излиза през 1963 г. като самостоятелно издание. Няколко години преди това излиза и романът антиутопия на Оруел „1984”. Двете произведения, далечни от географска гледна точка, възникнали в различна културна среда и ситуация, се допълват в смислово отношение. Основната разлика е в това, че Оруел критикува цялата тоталитарна система, докато Татарка се съсредоточава върху фигурата на писателя в едно такова общество. До Оруеловата визия за бъдещия крах на тоталитарната диктатура идейно се доближава притчата за Владетеля Фигура, поместена в края на „Демонът на съгласието”. Авторът сам го нарича „фантастичен трактат от края на сталинската епоха”, а самата творба е една от първите, които критикуват режима. Обект на ирония са писателите, които „обслужват” идеологията, което дава основания на критиката да открива автобиографични елементи в творбата. Тези основания са подкрепени от първоличната форма на повествование, както и от факти от живота на Татарка. Фантастичният елемент се дължи на обстоятелството, че разказът се води от загиналия по време на катастрофа с хеликоптер Бартоломей Болераз.

Една от най-важните фигури в културната история е тази на писателя. Ролята на просвещенеца е била да образова народа и да го „изведе” от „тъмнината” на средновековието и неговите догми. „Демонът на съгласието” е една обърната представа за фигурата на писателя. Сега той не е този, който говори от името на народа, а от името на идеологията. Неговото творчество не отразява реалния живот, а живота такъв, какъвто трябва да бъде. Това, което е на страниците на произведенията, не е това, което се случва в ежедневието. Писателят не е средство срещу властта, а нейна „функция”. В своята критика Татарка дори стига по-далеч, творецът, превърнат в инструмент на режима, е наречен Фигура. Той е обезличен до такава степен, че собственото му име носи символиката на нещо схематично. Образ, който не е от плът и кръв, а по-скоро бездушна марионетка, чиито конци са дърпани от догмите на идеологията. Всяко движение не е плод на личен стимул или желание, а умело предна-

чертан ход от страна на властта. Не по-различна е отредената му роля в Оруеловата антиутопия, където писателите от отдела за художествена литература са всъщност работници, които завъртат машината на калейдоскопа, а литературата буквално е „излята в калъп".

В името на дисциплината, в името на бързия път до социализма кариеристите и хитреците тласкаха хората не само към предприятията, но и към места, позиции и положения, където могат да бъдат местени като фигурки по шахматната дъска (Татарка 2009: 28). Болераз осъзнава ролята си на фигурка, движена от владетеля Фигура. Оттук може да се направи аналогия с шахматните фигури, които биват движени по определени правила. За всяка една е направен отделен модел, ходовете зависят от ролята на фигурката – дали е войник, офицер или царица. Най-силната фигура на дъската всъщност е царицата, олицетворяваща партията. Но без войниците (писателите) или царя (личността, която е издигната в култ), тя не може да продължи играта, чиято цел е победата над противника. Уинстън Смит в своите партии шах играе сам срещу себе си, а белите фигури винаги побеждават. Тук може да се търси символиката на белия цвят, този на чистотата, истината. Но и трябва да се обърне внимание на думите, казани от Уинстън, че властта винаги е един ход преди противника си, също като белите фигури в партията шах. По подобен начин идеологията цели да матира всеки един от своите противници, използвайки своите подчинени, в това число и писателите.

Ето защо в този период писателят трябва да пише „образцово", да показва реалността, такава каквато трябва да бъде, а не каквато е в действителност. Понятието „реалност" е лишено от своя смисъл, формата е изпразнена от съдържание. Оттук следва, че след като реалността се различава от образеца, то тогава тя трябва да бъде не отразена, а преобразена за нуждите на идеологията. Ето защо, ако теменужките в реалния свят т.е. действителността са загубили аромата си, то в подменената реалност отново ухаят. *А простичката, най-вече амбициозната младеж помирисва, опиянява се от аромата на букетите, които не ухаят* (Татарка 2009: 48), защото такава е „функцията" на тези цветя в пречупената реалност. Сетивата са потиснати, останало е само внушението, направлявано отвън. Образът на "Големия брат", въведен от Оруел, е най-точната метафора, която описва времето на абсолютен контрол. Всеки един значим за обществото индивид е следен и подслушван, личното му пространство е сведено до *няколкото кубически сантиметра в черепната кутия* (Оруел 1989: 46). Свободата, всъщност е робство, както гласи единият от трите лозунга на партията. Едно от най-силните оръжия и средство за въздействие на властта е Двеминутката на омразата, излъчвана от телекраните: *Най-ужасното в Двеминутката на омразата бе не това, че си задължен да играеш роля, а напротив, че е невъзможно да ù се съпротивляваш.* (Оруел 1989: 36).

От друга страна, когато се говори за литература и реалност, в смисъла на точно отразяване на действителността, трябва да се спомене, че едно художествено произведение не може да бъде напълно обективно. Действителността е била вече пречупена веднъж през субективния Аз на автора, преди да бъде „видяна" и „разчетена" от читателя. В Министерството на истината в „1984" основното задължение е подправянето на реалността и фактите, разбира се, в услуга на партията. Не само настоящето, но и бъдещето подлежи на промяна. Като тук не става дума само за субективност при процеса на писане и възприемане, а за манипулация на принципа *Който конт-*

ролира миналото...контролира бъдещето; който контролира настоящето, контролира миналото (Оруел 1989: 53).

В една подменена реалност човешките емоции и чувства също биват преоценени. Поемата, която трябва да служи за образец на новата литература, носи заглавието „Триста процента щастие". В разговора си с Матай Вализлост Бартоломей Болераз открито се възмущава от измерването на щастието в проценти: *Щастие, изразено не в проценти, а в добри стихове би трябвало да ни е достатъчно* (Татарка 2009: 19). Човешките емоции и чувства не могат да бъдат измервани чрез математически величини, количествено или качествено. Изчислени в проценти, моралните ценности загубват не само съдържанието, но и формата си. Превърнати са в статистически данни. В тази връзка в „1984" се среща същото явление, но с обратна посока – статистическите данни звучат като художествена измислица, макар да имат за цел да внушават достоверност.

Когато произведението се превръща в „продукция", то и неговото заглавие трябва да бъде подобаващо. Другото произведение, което трябва да бъде оценено от Болераз в „Демона на съгласието", е романът „Желязната долина": *... с оглед на репрезентативния размах и важността на темата, т.е. изграждането на нашата тежка промишленост* (Татарка 2009: 12). Тук съдържанието на понятието „долина" е десемантизирано чрез определението към нея – „желязна", сега тя не трябва да бъде зелена или необятна. От друга страна, придобиването на тази нова характеристика подчертава и подчиняването на природата на „човешката градивна сила". Постепенното отпадане на епитетите напомня за съставянето на речника по новговор, където все повече и повече думи са отстранени. Осакатяването на езика е подчинено на желанието да не съществуват езикови средства, чрез които да се изрази критиката към идеологията. По този начин всеки ще може да мисли правилно. Но унищожаването на думите крие и опасността идеологията сама да разруши себе си, след като няма да има езикови средства, чрез които да бъде изговорена.

Бартоломей е изправен пред дилемата дали трябва да се съгласи с приемането на тези произведения като „образцови", но както той сам подчертава: *Колата и нашият шофьор обичайно решават, дали такъв колебливец като мен ще участва или няма да участва в заседанията* (Татарка 2009: 15). Абсурдността на ситуацията, където правото му да гласува зависи от някой друг, е подчертана от това, че освен шофьорът, един нежив предмет може да вземе решението вместо него. А на мястото на Бартоломей може да бъде всеки един друг, защото гласуването е сведено до: *Пет пъти ще вдигна ръка (колкото са и точките на заседанието), пет пъти ще се съглася, защото това така или иначе не мога да променя...* (Татарка 2009: 12). Авторът иронизира смисъла на събранията и безсмислието на гласуването. Поставя се въпросът за автоматизацията на съгласието. Когато си съгласен с всичко, то това би било същото, ако не си съгласен с нищо. Лишен си не само от възприемането чрез сетивата, но и от способността да разсъждаваш и преценяваш сам. На отделния човек е отнето едно от основните права - това на личен избор. А писателят в антиутопията е лишен от най-важната си функция - да твори. Изместен от машина, наречена „стихоплетец" и работник, за него единствената опция е да адаптира стихове от английски класици на далеч „по-разбираемия" новговор.

На път към заседанието в хеликоптера Бартоломей е изкушен от *някакъв си демон* (Татарка 2009: 19) да провери доколко неговият събеседник ще се съгласява с всяка негова мисъл. *Неговото съгласие е само лично съгласие* (Татарка 2009: 30),

тогава когато няма кой да ги чуе, както е по време на полета. Но на заседанията, Матай е олицетворение на идеята, той е нейн „изпълнител". Всичко, с което се съгласява в личен разговор, бива отречено пред обществото. Истината губи своята стойност, защото е подменена от наложената такава. Превръщайки правдата и неправдата във взаимозаменяеми понятия, поради нуждите на идеологията, писателят ги десемантизира. Когато става дума за десемантизиране, трябва да се споменат трите лозунга на властта в Океания (ВОЙНАТА Е МИР, СВОБОДАТА Е РОБСТВО, НЕВЕЖЕСТВОТО Е СИЛА), както и имената на четирите министерства: на любовта, на мира, на изобилието и на истината. Като всяко от тях се занимава съответно с омразата, войната, дефицита и лъжата. Между всяка антонимна двойка е поставен знак за равенство, като по този начин понятията са десемантизирани.

Важна е символиката на размяната на мозъците, когато Болераз получава поголямата част от този на Матай, дори и в смъртта си Бартоломей е жертва на неправдата. Логична е подмяната на мозъците, в една реалност, в която всички ценности са подменени. След смъртта си Болераз разсъждава над факта, че много от неговите съвременници са мислели с чужд мозък *изгаряни от страстта да оформят и смесват мозъка си с мозъка, който са взели назаем* (Татарка 2009: 9). Тук критиката не е само към писателите, които трябва да изразяват мнението на народа, да бъдат негов защитник. Но вместо това те не могат да бъдат дори и самите себе си. В произведенията си не могат да изразят своя личен поглед, когато е различен от общественото мнение. На официалните събранията трябва да одобрят произведенията, които в личните разговори в клуба вече са отрекли. Това, което прави тялото им, е различно от това, което мисли мозъкът им. Несъответствието между действие и мислене поражда раздвоението, намерило логичния си изход в лудостта на Болераз. Той заявява: *Аз съм човек, човек. Аз съм характер* (Татарка 2009: 63). Отказвайки да приеме „обществената лъжа" за „лична справедливост", той се отказва да подменя действителността с налаганата. Отхвърлил наложените идеи, развенчал заблудата, той се оказва на място, където цветните дрехи са борба срещу сивотата, където всеки получава това, от което е лишен в другата, наложената реалност. В двора на това място той открива и статуята на Правият Опак. Но това място е именно клиниката, където лекуват най-актуалната за времето болест – раздвоеността. Татарка не описва как протича процесът на оздравяване, докато Оруел отделя значително място на всичко, което се случва в Министерството на любовта, описани са мъченията и етапите на „лекуване".

Протагонистът и антагонистът, отричащият и налагащият идеологията, споделят една и съща смърт. Когато хеликоптерът се накланя, техните черепни кутии са разбити от куфарчето, в което носят произведенията за одобрение. Смъртта на писателя настъпва тогава, когато той се подчинява на определени догми, когато пише по зададени модели. Писането по шаблон „убива" твореца и неговата индивидуалност. Всеки автор създава в съзнанието си свой собствен, въображаем свят, който се превръща в реален на страниците на творбата му. Именно тук се наблюдава и основната разлика с Оруел, защото поетът Апълфорт в „1984" е осъден на смърт, защото не успява да преведе поема на новговор, неспособен е да замени римуващата се с „рог" дума „бог".

Притчата за владетеля Фигура е своеобразно обобщение на романа. Неслучайно авторът описва своя герой с голямо ухо. Всеки трябва да е „ушен", игра на думи с „послушен". Именно ухото е органът, чрез който се възприемат звуците и думите,

както и заповедите и предписанията. А чрез този орган всеки е подслушван, без значение къде и с кого е, навсякъде има телекрани, а по улиците се разхождат агенти на мисълта.

Авторът подчертава, че това е притча, която не се е случила никъде, но въпреки това той изгражда образа на Фигура по начина, по който в реалността е бил изграждан култът към личността. Всичко, което не стига до ушите на владетеля, е упадъчно и индивидуално. Но в един етап ухото започва да чува единствено това, което е трябвало да казват останалите. То остава глухо за истинския свят и шумовете от природата. Единственото, което чува, е досадното съскане. Младият учен, алтернатива на писателя Болераз, единствен намира решение на проблема. То именно е промиване на ухото, алегория за нуждата на властта да се отърси от своята идеология, насилствено втълпена в съзнанието на народа. Тогава, когато всеки има правото да изрази своята собствена истина, понятията правдивост и реалност отново ще придобият десемантизираното си от идеологията значение, а свободата, на теория или в действителност, няма да е робство.

От друга страна, Фигура е причина за собственото си разболяване, това, което е градил до този момент, е това, което само започва да го разрушава отвътре. Той сам отрича своята собствена идеология и я обрича на несъстоятелност. Финалът е песимистичен – за автора нито Големите Фигури, нито малките послушни фигурки ще спасят света. Уинстън Смит вижда спасение в пролите, но скоро осъзнава, че *Те няма да въстанат, докато не се осъзнаят, а не могат да се осъзнаят, преди да въстанат* (Оруел 1989: 84). Тяхната задача е непосилна и самоотричаща се. Единствената възможна победа е над себе си, когато обикваш „Големия брат". Ако искаш да превърнеш себе си в голяма фигура, в царя на шахматната дъска, то неизменно си обречен и на риска да бъдеш победен от противника. Тогава и всички останали фигурки, имащи за цел да опазят владетеля си, ще споделят същата съдба, без значение дали е войник, офицер или царица.

Библиография

Mráz, Peter. *Démon súhlasu - Dominik Tatarka - Súhlas ako princíp.*Web. 10.10.2014. {http://www.litcentrum.sk/recenzie/demon-suhlasu-dominik-tatarka-suhlas-ako-princip}

Marčok, V. a kol. 2007: *Dejiny slovenskej literatúry III* . Bratislava: LIC, 2007.

Tatarka, D 2009: *Démon súhlasu*. Bratislava: Artforum.

Оруел, Дж. 1989: *1984*. София: Профиздат (Oruel, Dzh. 1989: *1984*. Sofia: Profizdat).

ПОЯВАТА НА АВТОБИОГРАФИЯТА КАТО ЖАНР В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Моника ФАРКАШ БАРАТИ
Сегедски университет, Сегед (Унгария)
E-mail: farkasbm@lit.u-szeged.hu

THE APPEARANCE OF AUTOBIOGRAPHY AS A GENRE IN SOUTHERN SLAVIC LITERATURE

Mónika FARKAS BARÁTHI

Abstract: Autobiography as a genre is a unique form of expression, proof of the gradual awakening of human self-comprehension. In the southern Slavic literature of medieval times autobiography as an independent genre did not exist. In rare cases we can find some autobiographically styled notes alongside the texts. These marginal notes usually report on the circumstances surrounding the composition of the given literary piece. The first writer presenting an authentic autobiography in Serbian-Bulgarian literature was Partenije Pavlović, an 18th century author of whom we know relatively little, apart from the fact that he was of Bulgarian origin and spent most of his life in Serbia.

Keywords: Autobiography, Bulgarian literature, Serbian literature, Partenije Pavlović

Автобиографията като жанр е особена форма на проява – тя е доказателство за постепенното пробуждане на човешкия разум. В средновековната южнославянска литература автобиографията като самостоятелен жанр все още не съществува. Според Д. Петканова (Петканова-Тотева 1974), в редки случаи в старобългарската литература, наред с текста, можем да открием различни, изписани в полето бележки с автобиографичен характер. В повечето случаи те свидетелстват за обстоятелствата, при които е създадена творбата. Докато един автор се оплаква от лошото качество на перото и мастилото, друг се жалва от студа и глада, трети съобщава, че го боли зъб, а четвърти благодари на приятелите си за храната, която са му донесли по време на работа. Тези записки са изключително интересни, живи и освободени от всякакви жанрови ограничения. Те са кратки. Най-често се състоят от едно единствено изречение и дават възможност да надникнем в определен момент от живота на автора. Важни са за нас, защото макар и да описват привидно незначителни неща, те ни позволяват да си представим обстоятелствата, при които са работили авторите през Средновековието.

Един от най-разпространените прозаични жанрове в средновековната българска и сръбска литература е *житието* или *животописът*. Този жанр първоначално възниква от описанията на страданията на християнските мъченици. В окончателната си форма той съчетава елементите на елинистичната биография и пътеписа, като набляга предимно на извършените приживе чудеса от светците. Разказваната история в житието следва житейския път на светеца, но биографичните данни (ако въобще ги има) представляват по-скоро странична и обща информация, отколкото биографични данни за конкретна личност.

Освен животописа, широко разпространен средновековен жанр е и *грамотата*, която съдържа и автобиографични елементи. Грамотата като текст с правен характер има своите собствени жанрови черти, особено във въвеждащата част. Тук в

действителност се съчетават два различни жанра. Подобно на епистоларната литература, частта от грамотата, съдържаща автобиографични елементи в изповеден стил, наричаме експозиция. Авторът на грамотата често представя автобиографичните елементи чрез поетически фигури и тропи. Пример за това е грамотата на Стефан Лазаревич (1404-1405), издадена в манастира Хилендар. Първите автобиографични елементи можем да видим още по-рано в грамотите на Стефан Неманя – *Млетската грамота* (1195-1200) и *Хилендарската грамота* (1200-1202), които изпъкват с въведенията с поетични и автобиографични елементи. Биографични елементи можем да намерим също така и в грамотите, издадени от цар Душан (1340 г., 1345 г., 1348 г.).

Първият автор, който се появява в българската и сръбската литература с истинска автобиография, е Партений Павлович. Той е автор от XVIII век, за когото знаем сравнително малко, с изключение на това, че е с български произход и по-голямата част от живота си прекарва в Сърбия (Бояджиев 1988). Това, което го прави изключително интересна личност, е фактът, че едновременно принадлежи към културата и литературата на два народа – българския и сръбския – и че е автор на първата автобиографична творба в южнославянската литература (Гласник 1891; Bogdanović 1991).

Предшественик на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански и Доситей Обрадович, съвременник на Христофор Жефарович, Захарий Орфелин и Йован Раич, Партений Павлович оказва значително влияние върху културното просвещение на българския и сръбския народ. Творчеството, което пише предимно в Сърбия, се състои отчасти от оригинални творби, отчасти от преводи и преписи. За съжаление по-голямата част от тях и до днес са в ръкопис. Това, което прави литературната дейност на Партений Павлович изключително значима, е неговата *автобиография*. С тази си творба той проправя път за един нов жанр в южнославянската литература. Партений Павлович играе значителна роля в развитието на българо-сръбските културни отношения. Тъй като неговата личност не е ясно откроена в съвременната литературна история, нека първо да се запознаем с живота му, изпълнен с опасности и премеждия. Партений Павлович пътува често и на няколко пъти дори попада в затвора. Благодарение на изобретателността си, успява да се справи с трудните житейски ситуации и да продължи по избрания път, който го отвежда към успешна духовна кариера в сръбската православна църква.

Партений Павлович е не само значим църковен функционер, но и един от поважните писатели на епохата си от културно-историческа гледна точка. Неговите съвременници обаче не успяват да разберат и оценят писателската му дейност. Доказателство за това е, че когато Партений Павлович умира, в писмо до паството си митрополит Павел Ненадович изказва хвалебствие за него като високопоставен духовник, но не споменава ролята му на писател (Marinković 1968).

Най-вероятно Партений Павлович е роден през 1695 г. в Силистра. За родителте и детството му знаем твърде малко. Това, което е известно със сигурност, е, че баща му е българин и се казва Павел. Първоначално Партений Павлович учи в Охрид, а след това в Костур при йеромонаха Методий. По време на управлението на Стефан Кантакузин заминава за Влашко, където продължава обучението си в княжеската академия "Свети Сава" в Букурещ – един от най-значимите духовни центрове в тогавашна Източна Европа. По това време Влашкото княжество поддържа интензивни икономически и културни връзки с Италия. Княз Бурковян изпраща със стипендии в Италия млади румънци и гърци, които се обучават основно в Падуанс-

кия университет. След като завършва академията в Букурещ, Партений Павлович тръгва към Падуа и обикаля Венеция, Болоня, Флоренция, Рим и Неапол, но заради постоянните си конфликти с католиците още преди края на 1719 г. е принуден да напусне Италия. От Бари заминава за Задар, където е арестуван по заповед на католическия епископ Викентий Змаевич. След три дена в затвора е освободен и следвайки адриатическата брегова ивица, отива в Драч.

Посещава манастира "Св. Наум" в Охрид и пътува из алабанските планини. Тук, на границата на Османската империя, прекарва два месеца и половина в затвора и успява да се освободи единствено с помощта на православните християни от Шкодра. От Албания през Улцин отива в Которския залив. Поради липса на пари е принуден да работи като учител в далматинския град Рисан. Тук го забелязва православният епископ на Далмация, Стефан Любибратич, който оценява високо младия учител. Ръкополага го за монах и му намира служба. Така Партений Павлович става дякон в църквата на манастира "Св. Сава" близо до Херцег Нови.

В началото на 1726 г. у него отново се поражда желание да пътува. Скъсва с монашеския живот и посещава Мостар, а след това Сараево. След Сараево заминава за Нови Пазар, където се намира временното седалище на тогавашния сръбски патриарх Мойсие Райович. Партений Павлович го моли за служба, отговаряща на високото му образование и позволяваща да използва богатите си познания по български, сръбски, румънски, турски, латински, гръцки и италиански език. Патриархът обаче не му помага и той заминава за Белград. Тук търси помощта на митрополита от Сремски Карловци, Мойсие Петрович, който го ръкополага в дяконски сан. След това заедно с него заминава за Сремски Карловци, където започва да служи в църквата "Св. св. ап. Петър и Павел".

През 1730 г., след смъртта на Мойсие Петрович, новият митрополит Вичентие Йованович Видак го ръкополага за енорийски свещеник със задължението ежедневно да отслужва черковна служба.

През 1731 г. Партений Павлович заминава за Виена в компанията на Вичентие Йованович. На връщане двамата спират да си отпочинат в Карлови Вари. Тук, в тази приятна обстановка, Партений Павлович има възможност да помисли за понататъшните си планове. Примамва го близостта на немската граница и иска разрешение от новия митрополит да замине в Германия, за да продължи ученето си. Митрополитът обаче не иска и да чуе за това. Въпреки несъгласието му, Партений Павлович напуска Карлови Вари, но стига само до Виена. Скоро се налага да бяга и оттам, тъй като предизвиква скандал в една католическа църква. Отива в Братислава, а след това през Хърватия и Далмация – в Печ (днешно Косово). Оттам през Ниш и София заминава за Рилския манастир. В манастира остава няколко месеца, през които се разпалва интересът му към историята. По-голямата част от времето си прекарва в преписване на ръкописните грамоти на българския цар Иван Шишман. В Рилския манастир се запознава с монаха Йосиф Брадати, с когото стават близки приятели. В началото на 1733 г. Павлович напуска Рилския манастир и отива в Печ (днешно Косово).

Сръбското въстание срещу турците от 1737 г. принуждава много сръбски семейства да избягат на север. Така Партений Павлович също напуска патриаршията. Печкия епископ остава без митрополия, но заема мястото на неотдавна починалия митрополит в Сремски Карловци и по този начин запазва правото си да претендира за патриаршеската титла.

От 1737 г. до смъртта си Партений Павлович живее и работи сред сръбското население в Хабсбургската монархия. През 1742 г. заминава за Виена, където остава до 1744 г. Оттам пътува за Букурещ, а после направо за Сремски Карловци. Там, на 19.09.1748 г., получава титлата "разпространител на Божието слово". Задачата му е да обикаля енориите в епархията на Сремски Карловци и да държи предварително подготвени проповеди по време на църковните и селските празници. Бързо изпъква с таланта и ораторските си умения и това му помага да напредне в кариерата си. В Буда го ръкополагат за архимандрит на църквата "Св. Николай". През 1749 г. митрополитът на Сремски Карловци, Павле Ненадович, го назначава за член на църковния съд в Сремски Карловци. Две години по-късно, на 14.09.1751 г., той е ръкоположен за епископ. До края на дните си постоянно пътува до различните епархии, за да изпълнява задълженията си. В църковните бележки е записано, че Партений Павлович е починал на 29.04.1760 г. в Сремски Карловци. В негова памет митрополит Павле Ненадович изпраща две писма до игумените на манастирите в митрополията, като дава указания по време на службата да се споменава името на един от най-верните му служители.

Партений Павлович е сред онези духовници, които са имали възможност да се запознаят със западноевропейската култура. По това време за западноевропейската литература е характерен хуманизмът. Партений Павлович съзнава, че учените хора играят важна роля в обществото и че той, като образована и ерудирана личност, има своето място и задължения.

До този извод обаче не стига веднага. Автобиографията си написва едва три години преди смъртта си, когато събира достатъчно опит и окончателно формира ренесансовите си възгледи. Опита си на писател натрупва, пишейки различни бележки в полето на книгите, които чете по време на пътуванията си. По-късно бележките, в които разказва преживяванията си, са му изключително полезни за написването на автобиографията. Известни са седем такива автобиографични бележки.

Повечето от тях са оставени в неговите панегирики. През 1622 г. в панегирика на Черепишкия манастир оставя бележки с описание на района, датата и подписа си – Партений Павлович. В мардариевия панегирик отбелязва, че е бил в София и при унгарския крал. Тези записки вече показват, че той чувства нужда да пише за себе си и пътуванията си. Благодарение на тях можем да забележим интересите и таланта му, необходим за създаването на един нов литературен жанр.

Необходимо е да вземем предвид факта, че докато пише автобиографията си, Партений Павлович не разполага с образец, който да следва, тъй като самият той не се е сблъсквал с автобиографията като самостоятелен жанр.

През седемдесетте години на XVII век в Русия се появяват две автобиографии: едната е на протопоп Авакум, а другата е на приятелят му, Епифаний. Текстове обаче остават в ръкопис чак до втората половина на XIX век. Поради тази причина е почти сигурно, че Партений Павлович не е имал възможност да се запознае с тях. На немски и италиански – два от езиците, които Партений Павлович владее – не се появява автобиография в печатна форма чак до средата на XVIII век. В действителност, можем да кажем, че идеята на Партений Павлович да напише автобиографията си е дошла отвътре, спонтанно.

За пръв път в литературната история автобиографията му се споменава от Никола Кръстич, пред когото е стояла задачата да направи оценка на ръкописа и да запознае с него Сръбското научно дружество (*Српско учено друштво*). В доклада

пред Сръбското научно дружеството Кръстич нарича ръкописа “дневник” на неизвестен пътешественик и накратко разказва за съдържанието на творбата. В края той заявява, че „... от написаното на първата страница на втория лист можем да заключим, че авторът на ръкописа е някой си Партений“. Отговор на въпроса кой точно е този Партений Кръстич не успява да даде. Във всеки случай той смята, че е попаднал на нещо ценно. Затова предлага на Сръбското научно дружество да закупи ръкописа и да изпрати друг специалист да го прегледа и да каже дали си струва текстът да бъде публикуван. Ръкописът в целия си вид е публикуван през 1905 г. от Д. Руварац в *Српски Сион* (Ruvarac 1905).

Самата автобиография е кратка, едва 14 големи печатни фолио страници. Началото ѝ започва на 21.06.1749 г., когато Партений Павлович е вече духовник. Първоначално разказва за близки до датата събития, а след това за по-отдалечени във времето случки. После отново се връща към близкото минало. Странстването във времето и нехронологичните описания са характерни за стила на Павлович. Той често прекъсва разказа на една случка, започва нова, която също така може да остави недовършена, за да опише даден спор или чудото на някой светец.

Автобиографията започва с аудиенцията на патриарх Арсение IV при Мария Тереза през 1746 г. Следват данни за Павле Ненадович, който през 1749 г. също посещава двора на императрицата. Тогава вече присъства и авторът. Партений Павлович отбелязва, че Павле Ненадович няма нужда от преводач, а себе си нарича “очевидеца Партений”. Няколко дни по-късно по покана на Константин Маврокордат заминава за Букурещ. Навръщане от Букурещ минава през Тимишвар, Сегед и Буда. Прекарва 16 месеца във виенския затвор – тук, в автобиографията е включено и описание на един от приятелите му в затвора, който след освобождението си приема ислямската вяра в Белград. После пише за здравословното си състояние: колко го боли главата от многото удари, които е получил. В Охрид го бият, защото започва да бие камбана в една джамия. В Трансилвания го водят с белезници при генерала на Сибиу. След това изрежда местата, където е пътувал: Банат, Срем, Славония, Хърватия, Далмация и Италия. В Неапол го изгонват от една църква, защото порицава папата. Следват Рим, Венеция, Флоренция и Бари. В Задар, благодарение на интригите на задарския католически епископ, Змайевич, отново се озовава в затвора. После разказва за пътешествията си в Албания. В Шкодра отново прекарва два месеца и половина в затвора, след което минава през Улцин, Бар, Котор и пристига в далматинския град Рисан. Там отваря училище и в продължение на една година обучава 30 ученика. Оттук отива в манастира “Св. Сава”, където се замонашва. Отново е на път. Минавайки през босненските Мостар и Сараево, пристига в Нови Пазар при патриарх Мойсие Райович. Планира пътуване до Москва, за да се срещне с император Александър I, но турците осуетяват плана му. От Нови Пазар отива в Белград, където Мойсие Петрович го ръкополага в дяконски сан. Заедно с него Партений Павлович отпътува за Виена. Връщайки се в Сремски Карловци, е ръкоположен за свещеник. Отново заминава за Букурещ, за да се срещне с йерусалимския патриарх Хрисант. Скоро след това е обвинен, че симпатизира на Бранкович и отново хвърлен в затвора, но след намесата на митрополита е освободен. Преминавайки през Брашов и Сибиу, пристига в Белград. След смъртта на Мойсие Петрович за нов сръбски митрополит е избран Вичентие Йованович. Двамата с Партений Павлович, посещават Виена, Прага и Карлови Вари, където прекарват три месеца. Тук следва описание на лечебните качества на балнеокурорта. Цел на следващото пътуване са Унгария, Хър-

вация, Далмация, Дубровник, Ниш, София, Пловдив и Рилския манастир. След това авторът разказва за учението си в Силистра и Букурещ, за йеромонаха Методий, от когото научил много за философията на Декарт. Следват разкази за преживяванията и впечатленията му от Албания. Дадена е подробна информация за различни християнски светци – къде се намират светините им, какви чудеса са сторили Иван Владимир, императрица Теодора, Свети Симеон, Николай Чудотворец, Никодим Сръбски, Стефан Сръбски, крал Милутин и други. След това дава информация за мъчениците Георги и Никола Софийски, които турците измъчват до смърт. Споменава Пахомий, ученик на Йосиф Брадати. Изразява убеждението си, че Бог е пазител на православната вяра с аргумента, че руснаците побеждават турците, шведите и татарите. Изразява съжаление за стотиците хиляди жертви на войните и се учудва, че Всевишният е позволил смъртта им. Съветва светските владетели да вземат за пример императорите от миналото, тъй като са истински пазители на християнската вяра. Съжалява за разделянето на християнската вяра на източна и западна. Накрая споменава и за някои еретически движения като лутеранството и калвинизма, които допълнително разрушават християнското единство.

В автобиографията си Партений Павлович рядко дава конкретни данни за точното време и място на събитията. Затова хронологията им е трудно проследима. Творбата не представлява единна цялост. Поради фрагментарността и липсата на последователност автобиографията приключва също толкова неочаквано, колкото и започва – с 1737 г., която нито логически, нито хронологично не представлява край на автобиографията. Липсва систематичност в структурата на творбата. Ръкописът е подготвен без предварителен план. В действителност, той е съвкупност от поважните впечатления и моменти на изпълнения с приключения и трудности живот.

В творбата не откриваме водещ мотив. Трудно е да се определи коя е основната нишката – описанията на страданията, многобройните пътувания, жаждата за знание или тясната връзка с православната вяра, която авторът пламенно защитава от нападките на католицизма и на останалите вероизповедания. Може би основният мотив на събитията е страстта, с която той влиза в оживен спор на философска и религиозна тематика, винаги в защита на православната вяра.

Информацията в автобиографията ни затрупва без каквато и да е организираност. Навярно това е причината Б. Ангелов (Ангелов 1963 – 1964) да я смята за лошо разработена творба, напълно лишена от организационна структура. Възможно е, тя да е просто авторска рамка, която все още не е била готова за читателя или поне не в тази си форма. Вероятно Партений Павлович е планирал да преработи творбата, като я направи по-четима, но неочаквано смъртта му попречва.

Докато разказва премеждията си, авторът често набляга на страданията си, но на историите му липсва онова художествено описание, с което би могъл да подчертае социалното и икономическо положение на народа, сред който живее. В резултат на това собствените му страдания и трудности не изглеждат достатъчно аргументирани. Тъй като не споменава реалните причини за страданията си, те остават просто изброени факти. Характерно за Партений Павлович е, че не разделя хората по народност. Както забелязва Й. Иванов (Иванов 1935), авторът не разграничава българите, гърците, сърбите, румънците или руснаците. За него съществува само православният народ, чиито противници са турците и католиците. Въпреки че в автобиографията си на две места той споменава родината си, България, веднъж, когато говори за учението си в Силистра, и още веднъж, когато описва пътешествията си в Бъл-

гария, това не може да се тълкува като наличие на народно самосъзнание. У Партений Павлович преди всичко доминира съзнанието за принадлежност към православната вяра, а оттам насетне светът се състои от две части: православни и неправославни вярващи.

Колкото до стила, езика и вижданията, изложени в автобиографията, безспорно творбата е свързана със средновековната литература. По време на пътуванията си, Партений Павлович определя посетените от него места според мощите на светеца или мъченика, които са съхранени там, или според светеца, който е обитавал дадения регион.

Автобиографията се появява във време, когато основната роля на литературните творби е да поучават читателя, за да го подготвят за живота след смъртта. В този духовно "тъмен" период в литературата неочаквано се появява личността на Партений Павлович с едно непознато до този момент, ново писателско виждане. Значението на творбата му се крие в скъсването със средновековните традиции и в опита да се постигне нов начин на изразяване в сръбската и българската литература, опит който пожънва успех няколко десетилетия по-късно, когато се появява автобиографията на Софроний Врачански – *Житие и страдание грешного Софрония*. Той къса окончателно със средновековните литературни традиции и въвежда в творбата си народният език. Написана в приповдигнат стил и изпълнена с поврати, автобиографията на Софроний описва мъките и страданията на един греховен човек, без да крие грешките му, откровено, с хумор и самоирония разкрива слабостите му. На преден план излиза индивидуалността на писателя и нюансите на духовния му свят, в които виждаме първичната форма на характерните за автобиографията изображения на душата и личността.

Литература

Ангелов, Б. 1963–1964: *Съвременници на Паисий 1–2.* София: БАН. (Angelov, B. 1963–1964: Savremennitsi na Paisiy 1–2. Sofia: BAN).

Бояджиев, П. 1988: *Партений Павлович.* София: Наука и изкуство. (Boyadzhiev, P. 1988: Parteniy Pavlovich. Sofia: Nauka i izkustvo).

Гласник 1891: *Гласник Српског ученог друштва*, књ. 72, Београд: Штампарија Краљевине Србије. (Glasnik 1891: Glasnik Srpskog učenog društva, knj. 72, Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije).

Иванов, Й. 1935: *Из автобиографията на Партения Павлович.* Под ред. на Иванов, Й. Старобългарски разкази. София: Придворна печатница. (Ivanov, Y. 1935: Iz avtobiografiyata na Parteniya Pavlovich. Pod red. na Ivanov, Y. Starobalgarski razkazi. Sofia: Pridvorna pechatnitsa).

Петканова-Тотева, Д. 1974: *Хилядолетна литература: Студии за развитието на българската литература от Кирил и Методий до Софроний Врачански*. София: Наука и изкуство. (Petkanova-Toteva, D. 1974: Hilyadoletna literatura: Studii za razvitieto na balgarskata literatura ot Kiril i Metodiy do Sofroniy Vrachanski. Sofia: Nauka i izkustvo).

Bogdanović, D. 1991: *Istorija stare srpske književnosti.* Beograd: Srpska književna zadruga.

Marinković, B. 1968: O piscu prve srpske autobiografije u XVIII stoleću. *Književnost i jezik* XV, № 4. Beograd.

Ruvarac, D. (red.) 1905: *Avtobiografija Partenija Pavlovića, episkopa posvećenja.* Srpski Sion: Sremski Karlovci XV, № 14, 396–399, № 15, 430–432, № 17, 493–495, № 18, 526–528, № 19, 553–556.

ИВАН МАЖУРАНИЧ, ПЕТЪР II ПЕТРОВИЧ НЕГОШ И ГЕОРГИ РАКОВСКИ

Милена ДЖЕРЕКАРОВА
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: dzherekarova.m@gmail.com

IVAN MAZURANIC, PETAR II PETROVIC NJEGOS AND GEORGI RAKOVSKI

Milena DZHEREKAROVA

Abstract: In the middle of the19 century many innovations are entering into the Croatian, Serbian and Bulgarian literature. This is very clear in the work of authors Mazuranic, Njegos and Rakovski. In their fundamental works „The Death of Smail Aga Cengic", "The Mountain Wreath" and "Forest Wanderer" the most important is the fate of society, its past, beliefs, customs and folklore. Created in a complicated period they have much in common. First many external similarities stand out among them – in the title, the definition of genre, composition, subject. And second – the works represent an important event in the life of society. The works are also turning to the history of the people. It is very important to them, because it helps the national resurrection. Another important similarity is related to the fact, that the "The Mountain Wreath", "The Death of Smail Aga Cengic" and "Forest Wanderer" are in contact with the folklore and first and foremost – with the folk song. There is similarity in the way of displaying characters. The heroes are typical romantic images, who follow their feelings and dreams. Also, the image of the other, the different, is saturated with the most negative features. There are many similarities related to the mythology of the nations.

Keywords: Croatian, Serbian and Bulgarian literature; Mazuranic, Njegos and Rakovski and their works

От средата на 19. в. в хърватската, сръбската и българската литература се долавят някои тенденции, които определят сходствата между отделни процеси и произведения. Доказателство за това твърдение е творчеството на редица автори, сред които се нареждат Сарайлия, Негош, Караджич, Радичевич, Чинтулов, Раковски, Жинзифов, Козлев, Иван Мажуранич, Петър Прерадович. Тези писатели поставиха на централно място съдбата на своя народ, богатото му културно-литературно наследство, засегнаха централни проблеми, положиха основите на хърватската, сръбската и българската национална литература с художествена стойност и отразиха по блестящ начин новите идеи за бъдещето на родината. В тази връзка може да бъде потърсено и обяснено идейното сходство между трима автори, чиито фундаментални трудове представляват не само апология на родното, но и основа, позволила на литературите в Хърватия, България и Сърбия да придобият нов облик. Тези личности са Иван Мажуранич, Г. С. Раковски и Петър Петрович Негош, включили в рамките на своите творби епохи и създали образци, вдъхновявали години наред след това техни последователи.

Паралелите на сравнение между споменатите дейци се базират, от една страна, на обществения и политически контекст, част от който са те, и от друга – на литературните явления и потребности, характерни за епохата на националното възраждане. Разглеждайки в компаративен план ситуацията в хърватското, сръбското и българското общество, съпоставяйки едни от най-изявените личности от средата на 19. в., каквито са Мажуранич, Негош и Раковски, както и тяхната дейност и творчески уси-

лия, проличават много сходства, предизвикани именно от времето, от обстоятелствата, от идеологиите им.

Ерудирана личност от периода на Хърватското възраждане, заинтересован от националните процеси и въпроси, писател и политик, Иван Мажуранич успява да достигне до високи обществени постове и непостижими висоти в областта на художественото слово. Първоначално е учител, след това канцлер във Виена, председател на Парламента в Хърватия и хърватски бан от 1873 до 1880 г. В областта на литературата той има не по-малко заслуги с допълнението, което прави на произведението „Осман“ на Иван Гундулич и преди всичко с поемата си „Смъртта на Смаил ага Ченгич“.

Сходен е житейският път и на Петър Петрович Негош. Важна историческа личност, владика на Черна гора, реформатор, модернизатор и писател, той успява да укрепи черногорското общество, но не остава чужд за проблемите и на целия сръбски народ, част от който се чувства и той. Неговата писателска позиция несъмнено е значима, защото в творбите си Негош успява да включи най-важните литературни тенденции от Античността до епохата на Романтизма, като най-ярко доказателство за това е драматическата поема „Горски венец“.

Най-младият от тримата, Раковски, се нарежда сред най-изявените политици, публицисти и писатели във възрожденска България. Активен участник в обществения, политическия и културния живот на своето отечество, един от основателите на новата национална идеология, превърнала се в свещена цел и идеал за него, последователен и решителен в постъпките си, вдъхновен от делото на своите духовни учители Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, той продължава по стъпките им и посвещава живота си на родината.

Неизбежно е включването на тези креативни личности в процесите на тогавашните общества. Събитийната динамика, обусловените желания и стремежи за национална съзидателност не подминават Мажуранич, Негош и Раковски. Нещо повече, те поемат функциите на строители, на художествени творци и общественици в името на своята нация и родина. След като в рамките на определени етнически граници е кристализирала идеята за възкресяване на някога съществувалите национални държави, те тримата унаследяват и с всички сили продължават тази приемственост. Политически и художествени дейци, митотворци и литератори, за своите народи Мажуранич, Негош и Раковски жадуват освобождение и просвещение, а целите, които си поставят, са не само в обществен, но и в литературно-културен аспект.

Общото между тримата по отношение на биографичните данни е налице. Дали обаче в литературен план техните фундаментални трудове – трите толкова сложни съчинения, каквито са „Горски венец”, „Горски пътник” и „Смъртта на Смаил ага Ченгич”, могат да бъдат разглеждани паралелно?

На първо място „Горски венец“ и „Горски пътник“ съдържат общ компонент в заглавието си – „горски“. Негош най-вероятно извежда определението от името на Черна гора, а Раковски го обвързва с мястото, на което се намират хайдутите – горите на Стара планина. От друга страна, поемата на Мажуранич „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ не съдържа такъв компонент в заглавието си, но пък втората глава е наречена „Нощен пътник“ („Noćnik“) като по този начин авторът загатва, както това прави и Раковски, къде ще бъде ситуирано действието. Героят на Мажуранич Новица се

намира в планините на Черна гора и се прокрадва през нощта като таен пътник към Цетине, към черногорския владика.

По отношение на жанровата принадлежност и трите творби са поеми. Раковски и Негош сами правят опит за определение. Българският автор нарича „Горски пътник“ „повествителен спев”. Днес и двете лексеми „повест“ и „спев“ могат да бъдат открити във всеки един сръбски и хърватски речник, пригодени, разбира се, към съответния изговор (екавски или йекавски). Така че съобщени директно от Раковски, са сърбизъм, съотв. и хърватизъм. Прилагателното е свързано с дума „повест“, означаваща история, а съществителното – със „спев“, което означава поема.

Негош не се ангажира с подобен род определения и нарича своето произведение „историческо събитие от края на 17. в. съчинение“ просто защото „Горски венец“ синтезира различни жанрове в структурата си, но днес в сръбската литературна традиция е прието да бъде означен като драматична поема.

От друга страна, творбата на Мажуранич е определяна и като епопея, защото прославя събития и герои от изключително значение за историята, въплъщаваща в същото време идеали от общочовешки мащаб; и като поема, защото всъщност е повествование в стихове, пресъздаващо конкретно събитие, в което участват характерни представители: на народа и на угнетителите друговерци.

Всичко, казано дотук, ни дава основание да заключим, че трите творби по-скоро са поеми, тъй като всяка една от тях предимно притежава белезите на такава. И трите са повествования в стихове с ясно изразени лирически и епически компоненти, пресъздават събитие с общонационален характер, в което участват ярки представители на народа, които поразяват със своите думи, със силното си национално съзнание, с новите изисквания за бъдещето.

Що се отнася до сюжета и композицията, то и трите произведения са доста сложни и могат да бъдат разделени на самостоятелни дялове с обособени компоненти. В „Горски пътник“ всички разкази на хайдутите се отличават с тези особености; в „Горски венец“ също има такива обособени цялости, а що се отнася до „Смъртта на Смаил ага Ченгич“, то в рамките на тази поема и петте ѝ песни донякъде имат своя динамичност, определена логическа, сюжетна и композиционна завършеност.

Но и в трите текста присъства един централен сюжет, целящ да възпроизведе действителни събития и проследяващ тяхното случване. При прочита на „Горски венец“ и „Горски пътник“ обаче ние се сблъскваме само с подготовки. Единствен Мажуранич от трите автори пресъздава и подготовката, но и ключовия за поемата конфликт. Тоест докато в „Горски венец“ и „Горски пътник“ изострените моменти са малко, предимно включени в рамките на творбите чрез похвата „разказ в разказа“, то „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ се отличава с доста по-голяма доза динамика. Само че според мен и в трите поеми не просто баталните сцени са съществени, а по-скоро философските идеи на трите автори, целящи да предложат един преглед на народния живот под турско робство, да покажат отношението на народните изедници към населението, но и на онези негови представители, които са олицетворение на идеала за революционер. Самото духовно освобождение и израстване, както и класовите, а не просто етническите конфликти, се оказват далеч по-важни от отмъщението и физическия сблъсък .

Самата постройка на произведенията също е доста сложна. „Горски венец“ и „Горски пътник“ имат по един предговор с историческо съдържание, докато Мажуранич въвежда читателя директно в събитийността. А по-нататък и трите разделят

произведенията си на съответните дялове. В своето произведение Негош отделя четири части, концентрирани около големи християнски празници, а Раковски обособява завършената първа част, непълната втора и глосариумна част под формата на бележки. Мажуранич разделя „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ също на части – на пет песни, озаглавени както следва: „Агуване“, „Нощен пътник“, „Чета“, „Харадж“ и „Орис“.

Сходства между „Горски венец”, „Горски пътник” и „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ се наблюдават и в други аспекти. И трите произведения: 1) представят важно историческо събитие наред със сцени от народния живот; 2) позовават се на историята и на видни личности като пример за подражание; 3) тясно свързани са с фолклорната традиция; 4) митологията заема специално място в наратива и на трите съчинения; 5) изобразяват жертвоготовността на юнаците и 6) образът на природата стои в унисон с чувствата на героите и събитието.

Мажуранич, Негош и Раковски акцентират върху важно историческо събитие, което е повод за национална гордост и апология на колективната жертвоготовност. Освен че пресъздават важни моменти от историята, както и картини от народния бит, и трите текста се вглеждат в събития от историята и повествованието им е наситено с исторически факти и личности. Ролята на миналото като символ на величие е силно подчертана и неотменна част от създаваната нова идеология за възкресяването на националното самосъзнание и държавността.

И „Горски венец”, и „Горски пътник”, и „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ са силно свързани с фолклорните жанрове и преди всичко с народната епическа песен. Идеите и образите, мотивите, присъщи на народната песен, схемите на описание, начинът на пресъздаване на събитията е много характерен за народното творчество. Създадени на фолклорна основа, произведенията улесняват своя прочит, защото всичко, сътворено от народа, е било възприемано като истина и е било считано за опора в деликатни моменти. Поради тази причина посланията на „Горски венец”, „Горски пътник” и „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ достигат бързо до тогавашния читател.

В наратива и на трите текста се откриват образи и символи от християнската митология, формирали се през вековете на чуждо потисничество. Освен това и в трите произведения борбата за освобождение е тясно преплетена с борбата в името на Христовата вяра.

Светът на „Горски венец”, „Горски пътник” и „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ е населен с много и различни герои. Много трудно е в „Горски венец“ и „Горски пътник“ да бъде обявен главен герой, защото този статут безспорно принадлежи на народа, но в рамките на поемите все пак най-ярко се открояват образът на войводата за „Горски пътник” и образът на владиката Данило – за „Горски венец”. И двамата са исторически личности, и двамата носят чертите на своите създатели. Те имат философски поглед върху събитията и живеят с надеждата за ново бъдеще и с високи хуманни цели.

С поемата на Мажуранич нещата стоят по по-различен начин. В „Смъртта на Смаил ага Ченгич“ централен образ несъмнено е този на турчина като авторът се опитва доста обективно да подходи към характеристиките и техниките на изображение. Но в един момент, в третата песен „Чета“, се появяват онези характерни и за „Горски венец“, и за „Горски пътник“ герои, които олицетворяват и целокупния национален образ, и фигурата на философа. Това са образите на четниците и на стария

пастир, който ни напомня на Негошевия герой игумен Стефан, тъй като в неговите думи са съсредоточени сякаш посланията и на вековете, и на историята, но и на бъдещето.

По отношение образа на природата, чието място и в двете творби е важно, бихме могли да отбележим, че всяко едно от действията на героите е в пълна хармония с природната картина. В тази връзка обаче „Горски пътник" е по-оптимистичното, по-светлото произведение, защото Раковски избира да обвърже повествованието с пролетта, докато при Негош и Мажуранич всичко е някак мрачно и потайно и това е напълно логично, предвид страшния замисъл, който трябва да бъде осъществен, а именно – избиването на потурчените от черногорските им сънародници (в „Горски венец") и убийството на агата (в „Смъртта на Смаил ага Ченгич").

Както е очевидно, между „Горски венец", „Горски пътник" и „Смъртта на Смаил ага Ченгич" съществуват доста сходства. Те са идейни, извикани от събитията, от необходимостите през възрожденската епоха, както и от сходната съдба на писателите и народите им, от сходната история и култура. Отчасти тези прилики са структурни, жанрови и тематични; отнасящи се до формата, постройката и посланията на самите произведения. Разбира се, в съпоставителен план изпъкват и много разлики, което ни позволява да заявим, че произведенията, макар и намиращи се в диалог помежду си, носят оригинални идеи, присъщи поотделно на всяко едно от трите.

Библиография

Балчева, Ант. 2000: *Между мита и балканските реалности. Романтизмът на славянския Юг.* София (Balcheva, Ant. 2000: Mezhdu mita i balkanskite realnosti. Romantizmat na slavyanskia Yug. Sofia).

Георгиев, Ем. 1977: *Общо и сравнително славянско литературознание*. София (Georgiev, Em. 1977: Obshto i sravnitelno slavyansko literaturoznanie. Sofia).

Деретић, Ј. 1966: *Композиција Горског вијенца*. Подгорица.

Деретић, Ј. 1983: *Историја српске књижевности*. Београд.

Dubravko, J. 1993: *Preporod književnosti i književnost preporoda*. Zagreb.

Његош, П. П. 1963: *Горски вијенац*. Београд.

Раковски, Г. С. 1983: *Съчинения в четири тома*. Т. 1 и 2. София (Rakovski, G. S. 1983: Sachinenia v chetiri toma. T. 1 i 2. Sofia).

РЕЦЕПЦИЯТА НА ТВОРЧЕСТВОТА НА ПЕТКО Ю. ТОДОРОВ В ЧЕХИЯ[1]

Марцел ЧЕРНИ
Славянски институт към Академията на науките на Чешката република, Прага (Чехия)
E-mail: cerny@slu.cas.cz

THE CZECH RECEPTION OF PETKO YURDANOV TODOROV´S WORKS

Marcel ČERNÝ

Abstract: This article is focused on the analysis of the Czech translations of works written by the Bulgarian modernist storyteller and playwright Petko Yurdanov Todorov (the most frequent translator was Karel Handzel who translated 11 Todorov's idylls in the years between 1913 and 1915) and the reception of his works by the Czech literary scientists. As early as 1902, Todorov published his literary historical survey "Bulgarian literature of the year 1901" under the pseudonym N. Bojko in the Czech review "Slovanský přehled". An article with positive evaluation of Todorov's works written by the important Bulgarian critic Kr. Krastev was published in the same review in 1909. It holds true that the attitude of the Bulgarian critics prevailed in this discourse. Afterwards, the original opinions and evaluations of the Czech literal scientists (Josef Páta, Miloš Weingart, Frank Wollman, a Russian, but Czechoslovakian immigrant Sergij G. Vilinskij) also appeared. Even though Todorov is an appreciated author in the context of the Bulgarian literature, Czechs were not interested in his works very much and after 1959, when the translation of his idyll "Shepherds" by Hana Reinerová was published in the journal "Bulharsko ve výstavbě", his works were not translated into Czech language any more.

Keywords: Petko Yurdanov Todorov, Bulgarian literature, literary reception, artistic translation, Czech-Bulgarian cultural relations, modernism

Този текст си поставя за цел да проследи рецепцията на творчеството на българския модернист и член на „голямата четворка“ Петко Ю. Тодоров (1879 – 1916) в чешка среда през XX в. Същевременно той иска да води един научен диалог, като допълва изследването на Панайот Карагьозов „Първите чешки изследвания за живота и творчеството на Петко Ю. Тодоров“ (Карагьозов 1995) и на Людмила Малинова-Димитрова „Поэтика драматургии Петко Ю. Тодорова в исследованиях чешских авторов XX века (Вейнгарт – Волман – Вилинский)“ (Малинова-Димитрова 2006).

В първата фаза на този рецептивен процес чешката публицистика рефлектира преди всичко съжденията и оценките на българската литературна критика, предимно на Кръстьо Кръстев, но се срещат и оригинални мнения на няколко чешки автори. Името на българския модернист се появява за първи път в чешкия печат през лятото на 1902 г. на страниците на четвъртата годишнина на прочутото списание на Адолф Черни „Словански пршехлед“, в което журналистът и българистът Ян Вагнер, популярен сред българската общественост като преподавател в Пловдивската гимназия, отпечатва кратък отзив за драматургичния дебют на Тодоров „Зидари“. Вагнер оценява пиесата като обогатяване на българската драматургия, която била сравнително

[1] Статията е написана в рамките на междуакадемичния българско-чешки проект „Чешката славистика за българите от началото на XIX в. до 1918 г. – II етап”, реализиран в периода 2014 – 2016 г.

бедна „поради недостатъчно сцени в големите градове“ (Вагнер 1901–1902: 443); основната трудност Вагнер вижда в ограничените възможности за поставяне, а не в липсата на талант и инвенция у авторите.

В същото списание чешките читатели са се запознали с текст на Тодоров няколко месеца по-рано, но не са знаели кой се крие под псевдонима Н. Бойко.[2] Неговата статия „Българската литература през 1901 г.“ (Бойко 1902а) предизвиква малък българо-чешки скандал. В неговото начало е известният математик Владислав Шак.[3] През февруари 1902 г., въодушевен от новата книга „Дядо Генко Севдата в София“ (1902) на колегата си Никола Е. Начов от Софийската гимназия, той пише писмо на А. Черни, в което му съобщава, че е спечелил „този добър литератор“ като подходящ български сътрудник за рубриката с литературни прегледи (за 1901 г.).[4] Междувременно Шак вероятно изпраща на Черни литературния обзор на Начов (не е запазен) и публикува кратка рецензия върху „романа“ (всъщност става дума за повест) на Начов, „перлата на новата българска литература“ (Шак 1902: 341), в която подчертава близостта на разказвача до Л. Н. Толстой, както и човешката дълбочина и моралната неповторимост на писателя.

Но Черни не отпечатва прегледа на Начов, а предоставя място на автор, скрит под псевдонима Н. Бойко. Шак остава много разочарован от ситуацията, тъй като по отношение на Начов се оказва в „небрано лозе“ – прегледът на българската литература на Начов е пренебрегнат от Черни, а и Бойко в текста си споменава Начов като автор, който не разполага с достатъчно творчески сили и творчеството му няма висока художествена стойност (Бойко 1902: 378). Засегнат от статията на Бойко, Шак решава да покаже на пражкия редактор – в писмото си от 8 май (25 април) 1902 г. – как софийският литературен живот е белязан от нездрави лични отношения, конфликти и интриги, чиито основни участници са младите отрицатели на Вазов като Кирил Христов и Петко Тодоров: „Много е възможно г. Бойко и г. Тодоров да са едно и също лице. Друг път господин Тодоров е изтъквал, че Христов въвежда порнографията в българската поезия, но днес Христов и Кръстев са във война, да пази господ, а Тодоров и Кръстев са като котка и мишка. И в България работи известният принцип: врагът на моя враг е мой приятел! Петлите с топла кръв понякога налитат и на личности, стоящи встрани, и нечуващи техните крясъци. Господин Начов стои винаги встрани. […] Засегнат съм, защото рецензията на г. Бойко за книгата на г. Начов […] е пълна противоположност на моята рецензия.“[5] За Христов казват, че е бил много близък с „нищожеството Карел Махан“,[6] и Шак се притеснява, че Черни ще бъде вкаран в техните интриги.

На пръв поглед Шак забелязва сериозни разлики между своята рецензия и позицията на Бойко и се опасява, че Черни ще прояви крайно недоверие към един от двамата, но съзнателно продължава да служи на „Словански пршехлед“. В края на

[2] За принадлежността на псевдонима на Тодоров вж. РБЛ 1982: 456.

[3] За „Бойковския“ скандал вж. по-подробно Черни 2008: 242–243, макар че тогава още не разполагах с някои материали, които бяха необходими за обяснението на неизяснени преди това обстоятелства.

[4] Писмо на Шак до А. Черни от 13 февруари (31 януари) 1902 г.; Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Archiv AV ČR v Praze, fond *Adolf Černý*, sign. II. b) 1., složka V. Šak (там, както и другата цитирана кореспонденция).

[5] Писмо на Шак до А. Черни от 8 май (25 април) 1902 г.

[6] Карел Махан (1867 – след 1935) – чешки фолклорист и композитор, автор на български музиколожки учебници и преподавател в Силистра; в България прекарва почти 10 години (1893–1902); след това живее в Русия и Съветски съюз, където следите му се губят след 1935 г.

цитираното писмо той изисква от името на Начов да му се върне ръкописът и моли Черни да му съобщи за всички обстоятелства около решението си да публикува текста на Бойко. Отговорите на Черни до Шак не са запазени, така че не е ясно дали редакторът е знаел за действителната идентичност на Бойко.

Литературният спор има отзвук и в българския печат, по-конкретно във вестник „Пряпорец“: от една страна, Бойко (тоест Тодоров) тук отпечатва българския вариант на статията си от „Словански пршехлед“ като „превод от чески“ (Бойко 1902б), но явно става дума да мистификация, тъй като изходната версия е българският оригинал (в чешката версия съществено редактиран от Черни), а от друга страна, анонимният автор (аноним 1902) и Пенчо Славейков (Славейков 1902) в същото списание изразяват противоположни мнения относно бележките на Шак в „Словански пршехлед“ върху българската литература.

Шак информира Черни за тези събития в свое писмо от септември 1902 г. Без колебание приписва авторството на анонимната бележка на К. Христов и К. Махан.[7] В нея предмет на авторовата ирония (явно е авторството на Христов) е било донякъде неадекватното у Шак сравнение на Начовата повест с Толстой: „Знае ли г. Шак каква бездънна глупост е изтърсил в тия последни няколко думи? Да сравняваш един най-обикновен, един полуграмотен хроникьор на анекдоти с най-великия славянски романист Толстоя! Това може да направи само или един луд, или един кръгъл невежа, или най-сетне един велик шарлататан. Жал само, че тия сведения не се дават на някой хумористически вестник, а се дават на едно от най-сериозните чески списания.“ (аноним 1902: 4)

Автор на втората рецензия е Пенчо Славейков, който противно на анонима (Христов?) „възнася до небето“ Шак.[8] В заключение на своето писмо Шак призовава за „изключително внимание, ако човек има работа с местните литератори“, за да не се превърне „Словански пршехлед“ в жертва на техните каранници, и освен това не крие разочарованието си от това, че Славейков публикува на български в „Пряпорец“ литературния обзор на Бойко, при това с местата, които Черни е задраскал.[9]

Литературната свада утихва и отношенията между Черни и Шак отново се подобряват, но редакторът повече не изисква литературни обзори от Бойко, а се обръща към нови сътрудници (Кръстьо Кръстев, Боян Пенев и др.).

Началото на новия век свързва Тодоров с Чехия чрез още една малко известна биографема. По време на престоя си в Европа, подготвяйки компаративистичната си докторска дисертация „Славяните и българската литература“ в Славянския семинар на университета в Берлин, Тодоров минава и през Прага (най-вероятно през лятото 1902 г.), където се запознава лично с бъдещия чехословашки президент Томаш Г. Масарик, с преводача от български език Йозеф Конерза и с А. Черни.[10] Дисертацията е завършена (на немски език) през 1904 г., но както може да се прочете в рецензията на Антонин Фринта, по формални причини (понеже не е завършил средното си образование с матура) не е защитена и излиза от печат (при драматични обстоятелства) чак четиридесет години по-късно заедно с литературните скици на автора: „ […]

[7] Писмо на Шак до Черни от 6 септември (24 август) 1902 г.
[8] Цит. писмо от 6 септември (24 август) 1902 г.
[9] Цит. писмо от 6 септември (24 август) 1902 г.
[10] А. Фринта споменава за идването на Тодоров в Прага в обзора върху подбора на литературните статии на Тодоров *Славяните и българската литература*. София 1944 (Фринта 1946: 242; виж и Малинова-Димитрова 2006: 224).

ръкописът е у проф. Ягич и Францев, но дори въпреки техните усилия не излиза от печат, вероятно и поради своята незавършеност и небрежност, която издателят на българския превод Л. Стефанов се е опитвал да поправи и да допълни. (Копието, което е ползвал, е частично засегнато от бомбардировките на София, но издателят го е допълнил според оригинала, запазен в архива на тамошната Общ[ествена] библиотека.)“ (Фринта 1946: 243).

През пролетта на 1903 г. Тодоров за първи път се представя пред чешка публика със собственото си име (отново на страниците на „Словански пршехлед“), този път с текст с признато авторство – с некролога за българския политик и финансист Петко Каравелов (Тодоров 1903).

В чешка среда определящо по-нататъшната съдба на творчеството на Тодоров в широкия контекст на българския модернизъм е есето на Кръстев „П. Ю. Тодоров, български поет и драматург“, написано най-вероятно специално за „Словански пршехлед“ (Кръстев 1909). В неговите идилии (според Кръстев) се срещат интерпретации на множество централни мотиви и теми – непреодолимият копнеж по недостижимото (несподелената любов), който убива човешкото щастие, като го отчуждава от живота и всички радости, скитничеството като проява на абсолютната свобода, негероичният герой-неудачник, преследван от своята Съдба (анализ на емблематичния белетристичен текст „Несретник“), самотникът „горд по дух и недостъпен по сърце“ (Кръстев 1909: 384). Смирената и мека душевност на Тодоров е изобразена в историческата елегия „Сенки“: вместо триумфална врява в нея звучи приглушената погребална песен на мюсюлманите, вместо националистически изявления има художествено вникване в „мюсюлманския живот и мюсюлманското разбиране на света изобщо“ (Кръстев 1909: 385). Третият основополагащ текст на автора е „Слънчова женитба“, в който чрез образа на Слънцето като гений демиург се откроява изключителната философска концепция, за която – като изключим Славейковата „Симфония на безнадеждността“ – няма аналог. Кръстев открива тук синтетично художествено произведение, в което като във висша обща цялост са се слели „индивидуалистическите и социално-идейните тенденции в неговите драми и идилии“ (Кръстев 1909: 388).

През 1913 г. бъдещият професор Йозеф Пата в една от първите си обширни статии със заглавие „За българската литература“ на страниците на списание „Освета“, накратко представя ключови автори от Паисий Хилендарски до представителите на най-новото поколение. По този повод, а и явно въобще за първи път, авторът говори за „днешната българска модерна [= модернизъм], декаданс“ (Пата 1913: 490), антиципирайки по този начин по-късното означение „българска литературна модерна“, използвано най-вече в чешка и словашка среда.

Й. Пата не проявява разбиране към драматурга П. К. Яворов, нито към декадентските тенденции сред най-младите лирици – нарича ги поети, които „с охота се впускат в плавното трупане на ‚силни думи‘ с подчертано песимистично звучене, но едновременно недействително и повърхностно“ (Пата 1913: 490). Като цяло той предпочита преди всичко прозаиците реалисти (Елин Пелин), възхитен е от поезията на К. Христов и особено от идилиите на Тодоров: подобно на Кръстев подчертава поетичността и стилистичната изящност на „Слънчова женитба“, която се изразява в освежаващото вдъхновение „на цветистата и уханна народна реч“, както и в „символистичните склонности“ на автора (Пата 1913: 493).

Пет години по-рано – през 1908 г. – на чешки език са преведени и идилиите на Тодоров. Преводачът на първата („Сокол“), скрит зад псевдонима „Хануш – дл“, досега не е идентифициран (Тодоров 1908). При по-късните, излезли от печат в поголямата си част преди смъртта на автора, с малко изключения личността на опосредстващия е разпознаваема: основният преводач на Тодоров е прозаикът, журналистът и фолклористът Карел Хандзел. Между 1913 и 1915 г. един след друг следват преводите на „Молба“ (Тодоров 1913а), „Орисници“ (Тодоров 1913б), „Мечкар“ (Тодоров 1913в), „Сенки“ (Тодоров 1913д), „Цар Симеон“ (Тодоров 1913е), „Овчари“ (Тодоров 1913ж), „Несретник“ (Тодоров 1914а), „Когато кокичето цъфне“ (Тодоров 1914б), „Борба“ (Тодоров 1914в), „Ръка“ (Тодоров 1915а) и „Змейно“ (Тодоров 1915б). Към идилиите (в бележка към превода на „Молба“) К. Хандзел демонстрира признание и възхищение: „Неговите идилии са истински перли на поетическото изкуство, отличават се с обичта на човека към животните и предметите, с богато образотворчество и чиста славянска носталгия по нещо по-добро, по-висше и по-благородно. Езикът черпи направо от народа, а не – както е при Вазов и по-старите изобщо, от руския. Майстор е на рисунката, идеята и словото. Балканът за него е тайнствено същество, което принася в жертва перлите на художествения дух.“ (Тодоров 1913а: 66)

Трябва да се признае, че предвид трудността на оригинала и неголемия си литературен опит, Хандзел се е справил с чест със задачата си и неговите преводи не са лишени от архаично очарование и поетическо вдъхновение. Вероятно той е подготвял и том с избрани идилии на Тодоров, в който е смятал да представи най-въздействащите в художествено отношение и най-високо оценените от българската критика (от основните липсва само „Слънчова женитба“), но след смъртта на писателя за реализацията на този план не е имало подходяща възможност.

Смъртта на Тодоров (14 февруари 1916 г.), отбелязана от редица чешки периодични списания, сякаш се превръща в крайъгълен камък на неговата рецепция: творчеството му се превръща във факт от литературната история, а не от живата литература, чиито преводи чешката публика очаква с нетърпение. Докато до 1945 г. се появяват само три нови превода – „Гусларева майка“ (Тодоров 1927) и на два пъти „Мечкар“ (Тодоров 1916, 1938), чешката литературна наука рефлектира много почесто прозата и драматургията на Тодоров.

Палеославистът и византологът Милош Вайнгарт в своя компендиум „Преглед на българската литература“ (Вайнгарт 1919) изхожда от оценката на Кръстев и вижда връхната точка на творчеството му в идилията „Слънчова женитба“, освен това отбелязва, че драмите му се отличават с поетичност, но тяхното съдържание „показва малко театрална кръв“. Като новост у Вайнгарт се появява първата чешко-българска интерпретационна аналогия, свързана с Тодоров: „Самодива“ е типологически сходна с приказната поема на Адолф Хейдук „Дядовото наследство“, защото онова, което свързва двете произведения, е алегорията за отношението на човека към красотата, като в двата случая „красотата е персонифицирана от самодивата, от въплъщението на неопетнената горска и планинска природа“ (Вайнгарт 1919: 58–60; вж. също Малинова-Димитрова 2006: 226).

Следват монографията на компаративиста Франк Волман „Българската драматургия“ (Волман 1928) и най-стойностният и най-систематичният принос към чешкото познание за българския модернист – книгата „Петко Юр. Тодоров (Живот и творчество)“ (Вилински 1933), написана от първия професор по руска литература в

новооснования Масариков университет в Бърно, руския емигрант Сергий Григорович Вилински.

Тези важни не само за чешката българистика трудове са подробно анализирани и коментирани от двамата споменати български литературоведи (Карагьозов 1995: 74–78; Малинова-Димитрова 2006: 227–231). Интересен е фактът, че Вилински се връща към проблематиката за влиянията върху творчеството на Тодоров няколко години по-късно в статията „По въпроса за френско-българските литературни връзки“ (Вилински 1936), в която полемизира с книгата на Николай Дончев „Influences étrangères dans la littérature bulgare“ (1934). Вилински критикува преди всичко остарялата методология на Дончев, която се ограничава с механичното доказване на влиянията и предлага собствено решение на проблема въз основа на едно конкретно компаративистично наблюдение. Разглеждайки въздействието на стихотворението „Éloa ou la sœur des anges“ [Елоа или сестрата на ангелите] от Алфред дьо Вини върху творчеството на Тодоров, и по-конкретно върху драмата „Змейова сватба“, той стига до заключението, че не може да се говори за непосредствено и директно влияние на френския автор, когото Тодоров безспорно е чел по време на престоя си във Франция, тъй като българският модернист преработва литературното вдъхновение и по оригинален начин го използва като творчески импулс.

След 1945 г., в рамките на програмното засилване на взаимните чешко-български връзки (особено в сферата на художествения превод), инициативата на Хандзел не намира продължители и представянето на творчеството на българския неоромантик в променените социално-исторически условия не се случва.

Макар че съществува възможност да се използва ранното въодушевление на Тодоров от социализма и работническото движение (контактите му с Димитър Благоев и френските социалисти), силният социален етос на много от неговите идилии и не на последно място темата за хайдутите и фолклорните приказни мотиви в пиесите му, които биха могли без затруднения да се обвържат с изискванията на времето, поставяни пред превежданите заглавия, а също и с представата за основен автор на братски народ (трябва да отбележим инициативата, насочена към масовото издаване на т. нар. родни и чужди класици), реалността е друга. След двукратното публикуванията в периодичния печат превод на разказа „Гусларева майка“ (Тодоров 1947), направен в края на 40-те години от Олга Бакърджиева-Баксова, ще открием само един опит за повторното чешко откриване на Тодоров. Това се случва, когато през 1959 г. утвърдената преводачка Хана Райнерова избира идилията „Овчари“, преведена за първи път от К. Хандзел, и я публикува в трибуната на следвоенната българистика „Булхарско ве виставбе“ (Тодоров 1959).

Името на Тодоров в чешкия българистичен дискурс се среща само спорадично, най-вече в речниковите статии и в други обзорни издания. От гледна точка на чешката рецепция днес Петко Тодоров е мъртъв класик и писател, който е известен само на тесен кръг българисти. Това обаче не означава, че така ще бъде и занапред: един конкретен повод (конгениален превод на подходящо избран и интригуващ за публиката текст) може да възкреси всяко творчество, а чрез него и полузабравения му автор.

Литература

Аноним 1902: Пишат ни от града. // *Прапорец*, V, № 7 (29. 5.), 3–4 (Anonim 1902: Pishat ni ot grada. // Pryaporets, V, № 7 (29. 5.), 3–4).

Бойко, Н. [= Тодоров, П. Ю.] 1902а: Bojko, N. Bulharská literatura r. 1901. // *Slovanský přehled*, IV, № 8, 376–379.

Бойко, Н. [= Тодоров, П. Ю.] 1902б: Българската литература през 1901 г. // *Прапорец*, V, № 7 (29. 5.), 2–3 (Boyko, N. 1902b: Balgarskata literatura prez 1901 g. // Pryaporets, V, № 7 (29. 5.), 2–3).

Вагнер, Й. 1902: Wagner, J. П. Ю. Тодоров: Зидари. // *Slovanský přehled*, IV, № 9, 443.

Вайнгарт, М. 1919: Weingart, M. Přehled bulharské literatury. Praha.

Вилински, С. 1933: Vilinskij, S. Petko Jur. Todorov (Život a dílo). Brno.

Вилински, С. 1936: Vilinskij, S. K otázce francouzsko-bulharských literárních styků. // Šesták, I., Dokoupil, A. [edd.]: Sborník prací věnovaný památce profesora dra P. M. Haškovce. Brno, 360–365.

Волман, Ф. 1928: Wollman, F. Bulharské drama. Bratislava.

Карагьозов, П. 1995: Първите чешки изследвания за живота и творчеството на Петко Ю. Тодоров. // Тодоров, В. (съст.) Ненаситният ловец. София, 74–78 (Karagyozov, P. 1995: Parvite cheshki izsledvania za zhivota i tvorchestvoto na Petko Yu. Todorov. // Todorov, V. (sast.) Nenasitniyat lovets. Sofia, 74–78).

Кръстев, К. 1909: Krstev-Miroljubov, K. Petko J. Todorov, bulharský básník a dramatik. // *Slovanský přehled*, r. XI, 1909, 383–389.

Малинова-Димитрова, Л. 2006: Поэтика драматургии Петко Ю. Тодорова в исследованиях чешских авторов XX века (Вейнгарт – Волман – Вилинский). // Problémy poetiky. Litteraria humanitas 14. Brno, 223–231.

Пата, Й. 1913: Páta, J. O bulharské literatuře. // *Osvěta*, XLIII, 329–339, 416–422, 488–494.

РБЛ 1982: Речник на българската литература. Т. III. П-Я. София (Rechnik na balgarskata literatura. T. III. P-YA. Sofia).

Славейков, П. 1902: Писма до редакцията. // *Прапорец*, V, № 8 (1. 6.), 2 (Slaveykov, P. 1902: Pisma do redaktsiyata. // Pryaporets, V, № 8 (1. 6.), 2).

Тодоров, П. Ю. 1903: Todorov, P. J. Z Bulharska († Petko Karavelov). // *Slovanský přehled*, r. V, 271–273.

Тодоров, П. Ю. 1908: Todorov, P. J. Sokol. Přel. Hanuš – dl. // *Plzeňské listy*, XLIV, № 79 (4. 4.), Zábav. příl., 2.

Тодоров, П. Ю. 1913а: Todorov, P. J. Prosba. Přel. K. Handzel. // *Národní obzor*, VII, №. 9 (3. 1.), příl. Besedy, 65–66.

Тодоров, П. Ю. 1913б: Todorov, P. J. Sudičky. Přel. K. Handzel. // *Ostravský denník*, XIII, № 44 (22. 2.), příl., 2.

Тодоров, П. Ю. 1913в: Todorov, P. J. Medvědář. Přel. ? [K. Handzel?]. // *České slovo*, VII, № 107 (4. 5.), příl. Zábavná a poučná příloha Českého slova, № 100, 7–10.

Тодоров, П. Ю. 1913г: Todorov, P. J. Senoseč. Přel. V[ojtěch] Krupka. // *Lidové noviny*, XXI, № 22 (24. 5.), příl. Večery, 187.

Тодоров, П. Ю. 1913д: Todorov, P. J. Stíny. Přel. K. Handzel. // *Světozor*, XIII, № 41 (6. 6.), 981–983.

Тодоров, П. Ю. 1913е: Todorov, P. J. Car Simeon. Přel. K. Handzel. // *Národní listy*, LIII, № 183 (6. 7.), Nedělní zábavná příloha, 12.

Тодоров, П. Ю. 1913ж: Todorov, P. J. Pastýři. Přel. K. Handzel. // *Venkov*, VIII, № 240 (12. 10.), příl., 1–2.

Тодоров, П. Ю. 1914а: Todorov, P. J. Tulák. Přel. K. Handzel. // 1000 nejkrásnějších novell světových spisovatelů. Sv. 55. Praha, 71–94.

Тодоров, П. Ю. 1914б: Todorov, P. J. Když kvete petrklíč. Přel. K. Handzel. // *Ostravský deník*, XIV, № 117 (30. 5.), příl., 13.

Тодоров, П. Ю. 1914в: Todorov, P. J. Zápas. Přel. K. Handzel. // *Ostravský denník*, XIV, № 127 (13. 6.), příl., 9.

Тодоров, П. Ю. 1914г: Todorov, P. J. Bulharský dům. Přel. ? [= František R. Tichý]. // *Česká dívka* [příl. čas. *Krásné čtení*], X, №. 9 [Bulharské číslo I.] (říjen), 132–133.

Тодоров, П. Ю. 1915а: Todorov, P. J. Ruka. Přel. K. Handzel. // *Český svět*, XI, № 44 (9. 7.), s. p. [5–6].

Тодоров, П. Ю. 1915б: Todorov, P. J. Had [по грешка Hlad]. Přel. K. H. [= Handzel]. // *Ostravský deník*, XV, № 614 (19. 12.), příl., 4.

Тодоров, П. Ю. 1916: Todorov, P. J. Medvědář. Přel. Silva Hlubínský. // *Nové illustrované listy*, XXIII, № 41 (7. 10.), 429.

Тодоров, П. Ю. 1927: Todorov, P. J. Guslarova matka. Přel. ?. // *Moravskoslezský deník*, XXX, № 191 (11. 7.), 1.

Тодоров, П. Ю. 1938: Todorov, P. J. Medvědář. Přel. Stanislav Vlček. // *Moravskoslezský deník*, XXXIX, № 271 (2. 10.), 6.

Тодоров, П. Ю. 1947: Todorov, P. J. Guslarova matka. Přel. Olga Bakardžieva[-Baxová]. // *Rudé právo*, XXVIII, № 239 (12. 10.), 3; препечатано: *Svobodná země*, V, 1949, № 45 (6. 11.), 714.

Тодоров, П. Ю. 1959: Todorov, P. J. Ovčáci. Přel. Hana Reinerová. // *Bulharsko ve výstavbě*, VIII, № 9–10, 18–19.

Фринта, А. 1946: Frinta, A. Petko Ju. Todorov: Slavjanitě i bălgarskata literatura. // *Slovanský přehled*, г. XXXII, 242–243.

Черни, М. 2008: Černý, M. Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941). // Черни, М., Григоров, Д. [ред.]: Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България. Прага, 220–257.

Шак, В. 1902: Šak, V. Никола Е. Начов: Дядо Генко Севдата в София. // *Slovanský přehled*, IV, № 7, 341.

СРЪБСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА СЛЕД 1989 ГОДИНА – РЕЦЕПЦИОННИ ИЗБОРИ И РЕЦЕПЦИОННИ МОДЕЛИ[1]

Ина ХРИСТОВА
Софийски университет „Свети Климент Охридски", София (България)
E-mail: ina207@ abv.bg

SERBIAN LITERATURE IN BULGARIA AFTER 1989 – RECEPTION CHOICES AND RECEPTION MODELS

Ina HRISTOVA

Abstract: The paper traces the reception of Serbian literature in Bulgaria after 1989 delineating leading reception choices and publishing policies; genre composition; ratio between translation and republication of literary classics and contemporary literature.
Keywords: reception, Serbian Literature, reception choices, reception models

В статията, въвеждаща към раздела за рецепцията на южнославянските литератури в България през XIX и XX век в академичното издание „Преводна рецепция на европейските литератури в България", Боян Ничев определя сръбското, хърватското и словенското проникване в българското литературно пространство като „облекчен рецепционен модел" (Ничев 2004: 7), типичен за литературите, които се развиват в териториална и културноисторическа близост. Рецепцията на сръбската и хърватската литература в България в периода след 1989 г. с най-общите си характеристики потвърждава този вече формирал се рецепционен модел, особено по отношение на сръбската литература. Най-важният аспект на този „облекчен" режим на общуване е наличието на добре подготвени преводачи с необходимите не само езикови, но и литературни компетенции. Същевременно, в периода се открояват съществени промени както в рецепционните нагласи на българската литература към сръбската и хърватската, така и в начина на осмисляне и инструментализиране на „естествената" близост. В двете десетилетия се наблюдава различно структуриране на българския културен интерес и на самия рецепционен процес, който неизбежно отразява социално-историческия прелом и настъпилите същностни промени в междулитературното общуване в ситуацията на еманципация на литературата, превода, книгоиздаването и книгоразпространението от идеологическия натиск и властовия контрол, присъщи на тоталитаризма. От тази гледна точка развитието на рецепционния процес се отличава с белези, типични за общия социокултурен контекст на периода – стагнация на междулитературния и междукултурния обмен в първите години на прехода и, съответно, постепенно активиране на процеса след 1995 г. и динамизиране през следващото десетилетие.

Същевременно, спецификата на сръбското и хърватско присъствие в българското литературно и културно пространство през периода е неизбежно обвързана с Югоразпадането, войната на територията на бивша Югославия и постюгославската

[1] Текстът е изготвен в рамките на проект № 100/2014 *Рецепция на славянските литератури в България след 1989 г. и на българската литература в съответните страни* по НИД при СУ „Св. Кл. Охридски", ФСФ.

криза. Този най-важен за разглеждания рецепционен процес извънлитературен фактор влияе в различна степен и с различна интензивност върху рецепционната настройка на българската среда и върху формирането на рецепционните модели както на отделни автори, така и на съответните литератури. Големите исторически събития неизбежно привличат вниманието и фокусират интереса върху културата и литературата на съответната страна. В този смисъл извънлитературният фактор от една страна улеснява и стимулира рецепцията, но от друга – съществува риска от произвеждането на ограничен, едноизмерен и деформиран образ на възприеманата литература. В българския контекст влиянието на извънлитературния фактор върху рецепцията по-отчетливо се наблюдава през втората половина на 90-те и най-вече по отношение на формирането на рецепционния модел на отделни автори, сред които най-значима е писателската фигура на Дубравка Угрешич. В цялостния рецепционен модел на Угрешич извънлитературният фактор играе ролята на катализатор, който отключва една изключително интензивна и продуктивна рецепция – ако под „продуктивност" тук разбираме вписването на творчеството на Угрешич не само в българското обговаряне на постюгославската криза, а и в българската културна авторефлексия. Ако в този случай извънлитературният фактор е „в услуга" на литературните и културните аспекти на рецепцията, то проникването на творчеството на Славенка Дракулич откроява по-скоро ограничаващите му аспекти. Преводната селекция на Дракулич я „затваря" в посттоталитарната тематика, докато за цялостното ѝ литературно присъствие далеч по-определящо е романовото ѝ творчество, репрезентативно за женската проза, която формира един от най-силните сегменти на съвременната хърватска литература. В самата рецепционна настройка обаче въпросът за репрезентативността по отношение на националната литература е маргинализиран и изместен от доминиращото възприятие и на двете писателки като емблематични за постюгославското дисидентство.

Противно на очакванията, извънлитературният фактор съвсем не е решаващ за рецепцията на сръбската литература в началото на периода. Въздействието му е определящо може би единствено за проникването в българска среда на творчеството на Вук Драшкович и за дискредитирането на писателския образ на познатия на българската публика Добрица Чосич. След 1996 г. се наблюдават две основни тенденции в рецепцията на сръбската литература: възобновяване на насоките, очертани през 80-те (в началото на периода), и преориентация на рецепционната активност към новата сръбска литература. Определяща характеристика на сръбското литературно присъствие през 90-те е наличието на безспорни доминанти – прозата на М. Павич, чиято втора преводна книга „Последна любов в Цариград" излиза през 1998, и на Д. Киш[2], чиято проза е позната от периодичните издания. Появата на българския превод на „Хазарски речник" през 1989 е литературното събитие, което предопределя потискането на извънлитературния фактор на рецепцията за сметка на изцяло литературните и естетическите мотиви на селекцията. Рецепционният модел на творчеството на Павич е до голяма степен типичен – неговият начин на писане предизвиква рецепционния ефект на „очудняването"; налага се с онази странност, необичайност или чуждост (*strangeness*, както я нарича Харолд Блум), която, заедно с атрактивността и актуалността, привлича читателската публика. Подобна „странност" не би имала съ-

[2] Киш, Данило. Енциклопедия на мъртвите. Прев. Жела Георгиева. София: Стигмати, 2000. Преводи на прозата на М. Павич и Д. Киш интензивно присъстват в периодичните издания през 90-те.

щия успех, ако не разчиташе на хоризонта на очакване, вече формиран от световноизвестния Борхес, вълната на латиноамериканския магически реализъм и, не на последно място, от творчеството на Умберто Еко. И в българска среда рецепцията на Павич активира в много по-голяма степен хоризонта на познаване на световни явления и литературни течения, отколкото на специфично сръбски литературни тенденции или на общобалкански литературни и културни реалии. Още с появата си Павич се вписва в българския контекст като образец за актуалното постмодерно писане и за постмодерна литература. По-различен е начинът на присъствие на Д. Киш, който навлиза в българското литературно пространство със статута си на утвърден европейски писател и интелектуалец, който още през 80-те години издига глас срещу национализма, а рецепцията на творчеството му отчита не само постмодерните техники на писане, но най-вече изговарянето и довеждането до езика на травмите на личната и колективна памет на европейския XX век.

Основните аспекти на рецепцията на творчеството на Павич и Киш са важни и сами по себе си, и особено в отношението им към формирането на една нова рецепционна настройка спрямо сръбската литература, в която е водеща нагласата към разпознаването ѝ не толкова през кодовете на националното, колкото през очакванията за „европейскост" и универсалност. И тези очаквания се артикулират съвсем ясно в анонсите, бележките, рецензиите и презентациите на новоиздадените сръбски преводни книги и на новата сръбска литература (вж. напр. Курташева 2001).

Промяната в рецепционните нагласи съвсем не означава извеждането на представата за сръбската литература и на говоренето за нея от припознаването ѝ през принадлежността към Балканите. Все по-интензивното проникване на сръбската литература съвпада със засилването на интереса към балканските литератури – видимо както в учредяването на издателски библиотеки и издателски програми, профилирани към балкански автори, така и в множество инициативи, посветени на презентацията на съвременните балкански литератури (сред най-илюстративните примери за този интерес ще напомним издаването на сп. *Литературни Балкани*, гостуванията, срещите и дискусиите в литературното кафене *Хеликон* и в *Червената къща*; инициативата на сп. ЛИК *Последна страница,* посвещаването на първото издание на *Софийския литературен фестивал* (2013) на литературата на Балканите). Припозната като литература на европейско равнище, сръбската литература често се оказва ситуирана в центъра на литературния живот на Балканите и активно участва в конструирането на един желан модерен облик на балканското културно пространство като пространство на споделени универсални ценности.

Въпросът за селекцията е ключов за всяка литературна рецепция. При водещата ориентация към превеждане и издаване на новоутвърдени автори и творби този въпрос е още по-комплициран, а вероятността за избори, случайни или мотивирани от частни контакти и лични интереси, е значителна. Наблюденията върху рецепцията на сръбската литература през разглеждания период показват, че тази вероятност е минимизирана. Доминиращ принцип на селекцията е високата степен на представителност на литературната творба – преобладава изборът на творби и автори, които вече са намерили признание не само в национален, но и в извъннационален контекст. Решаваща за този тип селекция е ролята на литературните награди, които обаче невинаги могат да функционират като достатъчно надежден ориентир – и заради тяхната множественост, и заради риска от прилагането на критерии, различни от естетическите. Преводната селекция на сръбската литература е значително улеснена от

ясната йерархия на огромното количество литературни награди в Сърбия – тук безспорно и първостепенно е значението на двете утвърдени във времето литературни награди: на сп. НИН за роман на годината и Андричевата награда за разкази. Една значителна част от творбите, съставящи корпуса на сръбската преводна рецепция, са удостоени с Ниновата награда за роман или се превеждат творби на автори, получили тази награда.

Продуктивността на този тип селекция е видима в очертаването на една относително широка и разноаспектна представа преди всичко за сръбската проза през последните десетилетия. От гледна точка на поколенческия принцип, който обикновено се прилага към новата литература, с преводни книги са представени емблематичните имена и на трите поколения, формиращи облика на съвременната сръбска проза: от поколението на Д. Киш, М. Павич, Б. Пекич... , през репрезентативните за 80-те и 90-те Д. Албахари, Св. Басара, М. Пантич, Р. Петкович, Вл. Баяц, Др. Великич, Г. Петрович... до утвърдилите се с творчеството си през изминалото десетилетие Сърджан Валяревич, Милета Проданович, Владимир Пищало, Углеша Шейтанац...

Без да е непременно обвързано с женското писане, ясно се откроява и женското присъствие в съвременната сръбска проза в много различните като почерк и светоусещане творби на Светлана Велмар Янкович, Вида Огненович, Гордана Чирянич, Елена Ленголд, Саня Домазет.

Преведеният корпус от текстове отразява различните стратегии на писане и разнородните сегменти на сръбската проза – от типичното за постмодернизма ерудитско фокусиране върху метатемата за писането/четенето, книгата, (не)възможния разказ, през сериозното артикулиране или ироничното заиграване с идеята за паралелните светове до поредното изправяне на сръбската литература пред историята – преводната селекция позволява открояването на някои от водещите тенденции в опита да се осмисли и разбере настоящето – актуализацията на историографската фикция (Р. Петкович, „Съдба и коментари”, Вл. Баяц, „Друидът от Синдидун”, „Хамамът Балкания”) или на модела на семейния роман (Гр. Олуич, „Гласове във вятъра”, Св. В. Янкович, „Тунел”, Г. Чирянич, „Къщата в Пуерто”), както и на интелектуалната, авторефлексивна проза на Давид Албахари. Една от водещите тенденции в разнопосочните търсения на сръбската проза в отреагирването на травмата от войната и постюгославската криза е тематизирането на Белград като средоточие на кризата; самият образ на града в този тип проза изнася разказа за тоталното преобръщане и разруха и в българската рецепция този сегмент е представен в романите на В. Арсениевич („В трюма”), С. Селенич („Предумишлено убийство”), М. Капор („Магията на Белград”), Вл. Пищало („Милениум в Белград”), М. Видойкович („Хищни нокти”). В този контекст се случва и демитологизацията на Белград от 80-те, преживяван като интелектуално и артсредище и място на отварянето към Европа и света (Милета Проданович „Градина във Венеция”). Белград е централен топос и в „Магазинчето *Сполука*” на Горан Петрович, чийто начин на писане проектира един познат модел на отреагирването на историческия драматизъм чрез оттеглянето в алтенативните светове на литературата и ерудитската игра с писането/четенето в стила на Борхес и Павич. Към ерудитната концепция и лудическия модел продължава да се придържа и Св. Басара, познат на българската публика с един от най-атрактивните си текстове, писан през 80-те – „Легенда за велосипедистите”. Видима в българския преведен контекст е и една от не толкова доминиращите, но трайно присъстващи

нагласи на сръбската литература след 1989, която се изразява в ироничното заиграване с топосите на постмодернизма (Йовица Ачин) или в дискретното им преобръщане – знаков в това отношение е романът „Комо" на Сърджан Валяревич, в който обсесивната за 80-те тема за „смъртта на разказа" и изчерпването на литературата (Албахари, Басара, Сава Дамянов), проектирана в инварианта за (не)написаната книга, тук е буквализирана в разказ за неписането на книга от писател, който, освен това, е получил стипендия, за да пише.

Жанровото съотношение при преводната рецепция по дефиниция е в полза на прозата, в която през последните десетилетия категорично се наложи доминацията на романа. Специфично литературните, поетическите и пазарните причини за тази ситуация са достатъчно добре известни, за да не бъдат преповтаряни и коментирани. Маргинализирането на поезията е очевидно в преводната рецепция и на сръбската литература. Следва обаче да се отбележи континуитета в представянето на сръбската поетическа класика[3] – първото издание в преводна книга на поезията на инициатора и идеолога на сръбския сюрреализъм Марко Ристич[4] наред с проникването на утвърдени имена от съвременната сръбска поезия: Драган Данилов, Йован Зивлак, Мирослав Церо Михайлович и др. Същевременно, известно компенсиране на недостига на преводни поетически книги се постига с редовното представяне на поетически текстове в специализираните периодични издания, и преди всичко в *Литературен вестник*.

През последните години в рецепцията на сръбската литература се наблюдава отслабване на доминацията на романовия жанр и проникване на разказа и есето. Най-често това се случва при автори с утвърдено присъствие в българския контекст, чийто рецепционен модел е насочен към цялостно представяне на творчеството им (М. Павич, Д. Киш, Д. Албахари, Г. Петрович, Др. Великич). Тази нова жанрова ориентация разкрива непознати досега аспекти на сръбската литература, в която и разказът, и есето имат традиционно силно присъствие. (Тук следва да се отбележи появата на есеистиката на Йован Христич в превод на Св. Игов – един от най-значимите представители на жанра в сръбската литература.) Разказите на М. Пантич и Г. Петрович, антологията „Светът, който ни заобикаля"[5], както и есетата на Др. Великич[6] са репрезентативни преди всичко за силното присъствие на урбанистичната тематика и проблематика в съвременната сръбска литература, за засиления ѝ интерес към геопоетиката и литературната топография.

И през разглеждания период творчеството на Иво Андрич остава устойчиво вписано в българската преводна класика. Наред с преиздаването на романовите му творби, през последните години (и във връзка с честването на 120-годишнината от

[3] Христич, Йован. Александрийската школа. Подб., прев. и предг. Светлозар Игов. София : Христо Ботев, 1996; Лалич, Иван. Концерт византийска музика**.** Прев. Светлозар Игов. София: Захарий Стоянов, 2003; Попа, Васко. Далеко във нас. Прев. Светлозар Игов. София: Балкани, 2006.

[4] Ристич, Марко**.** През праговете на съня. Прев. Моника Янева. София: Захарий Стоянов, 2008.

[5] Светът, който ни заобикаля**.** Европейски градове в новия сръбски разказ. (Вида Огненович, Миряна Павлович, Милисав Савич, Йовица Ачин, Давид Албахари, Владислав Баяц, Милан Джорджевич, Михайло Пантич, Елена Ленголд, Милета Проданович, Владимир Тасич, Ласло Блашкович). Съст. Гойко Божович. Прев. Ася Тихинова-Йованович. София: Сиела, 2013.

[6] Великич, Драган. За писателите и градовете. Прев. Мария Йоанна-Стоядинович. София: Агата –А, 2013.

неговото раждане) се появиха тематични сборници с разкази и есета[7], които насочват вниманието към аспекти на неговото творчество, различни от босненско/балканската проблематика, с която най-често е свързван неговият образ. В процеса на рецепцията на Андрич се откроява силното присъствие на Светлозар Игов, чиято научна и творческа отдаденост на делото на големия сръбски писател стимулира рецепционния процес и предпазва рецептивния образ от застиването му в твърда и хомогенна канонична позиция. Българското присъствие на Андрич илюстрира модела на постоянно възобновяващата се и обновяваща рецепция чрез системната актуализация на хоризонта на очакване.

Преводната рецепция на сръбската литература след 1989 г. се отличава с интензивност и тенденция към системна насочена селекция, с особен акцент върху прозата на постмодернизма и върху представянето на творчеството на новоутвърдени автори.

За разлика от предишните периоди, в които една от доминиращите мотивации на селектираната насочена рецепция е присъствието на „българска тема" в съседната литература, в разглеждания период проектираните в рецепцията нагласи са не толкова в посока на „себеоткриването у другия", колкото на взаимното опознаване, осъзнаване и оценностяване на различността. (Тук следва да се отбележи и инициирането на българска секция към проекта Растко, 2002.) В контекста на общата ни балканска ситуираност сръбската литература се откроява със свой специфичен модел на присъствие в съвременната българска култура – като емблематизираща културната и цивилизационната различност на Балканите и същевременно легитимираща тази различност извън локалното и провинциалното ѝ измерение.[8]

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Курташева, Б. 2001: Сръбски приписки. // Литературен вестник, бр. 39 (21.11 – 27.11.2001) (Kurtasheva, B. Srabski pripiski. // Literaturen vestnik, бр. 39 (21.11 – 27.11.2001) – www.slovo.bg/old/litvestnik/139/index.htm.

Ничев, Б. 2004: Рецепция на южнославянските литератури в България. // Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 6. Балкански литератури. Съст. Боян Ничев и кол. София: АИ „Проф. Марин Дринов", 2004, 7 – 10 (Nichev, B. 2004: Recepciya na yuznoslavyanskite literaturi v Balgaria. // Prevodna recepciya na evropeyskite literaturi v Balgaria. T. 6. Balkanski literaturi. Sast. Boyan Nichev i kol. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov", 2004, 7 – 10).

[7] Тук следва да се отбележи появата за първи път на български език на оригиналната Андричева книга „Знаци край пътя" в превод на Рада Шарланджиева и Светлозар Игов, София: Панорама, 2013.

[8] Библиографското описание на преводните издания в периода 1990-2014 е публикувано на адрес https://litreceptin.wordpress.com.

АНТОЛОГИИТЕ НА БЪЛГАРСКА ПОЕЗИЯ В СЪРБИЯ И ХЪРВАТИЯ СЛЕД 1989 Г. – СЪСТАВИТЕЛСКИ И ПРЕВОДАЧЕСКИ ПРАКТИКИ*

Елена ДАРАДАНОВА
Софийски университет "Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: elidaradanova@yahoo.co.uk

THE ANTHOLOGIES OF BULGARIAN POETRY IN SERBIA AND CROATIA AFTER 1989.- SELECTION AND TRASLATION PRACTICES

Elena DARADANOVA

Abstract: The article deals with the anthological presentation of Bulgarian poetry after 1989. in Serbia and Croatia. The importance of translated anthologies is discussed through the concept of anthology as a representative text of national culture and through the point of view of translation reception.

Keywords: anthology, literary canon, translation reception, Bulgarian poetry

Антологията като жанр е предмет на различни обговаряния, предвид факта на нейната особена позиция в литературното поле и обвързването ѝ с понятия като литературна история и литературен канон. Поради зависимостта на артикулирането на литературния канон от различни идеологически и културни фактори антологията е представителна за разбирането на канона в определен исторически и обществен контекст. Разглеждайки антологизацията като резултат от стремеж към оценностяване на дадена литературна продукция и създаването на представителен текстови корпус – "елитарна форма на селекция и репрезентация" (Курташева 2012), който има претенцията временно да бъде елитарен образец на припознаване на определена национална литература, трябва да посочим и нейната социалната значимост. Антологиите, бидейки специфичен литературен дискурс, се намират в пряка връзка с канона, представляват негова конкретизация, но се явяват и един „самостоятелен, независим миниканон" (Трендафилов 2005).

Всеки антологиен сборник представлява своеобразно място на паметта, резултат от настояване за съхраняване на литературна памет, която има пряко отношение към проблема за национална културна идентификация. Едновременно с това се стреми към статута на представителен национален текст и в международното литературно пространство. Важна роля на преводните антологии е да представят на езика на приемащата страна културната специфика, отразена в художествения свят на дадена национална литература. Поради това те имат значимо място в изграждането, препотвърждаването или промяната на представата за тази литература в чужд културен контекст.

Мисленето на дадена нация от другите е мислене като официален дискурс – исторически и културен, своеобразна стереотипизация, към която, разбира се, отношение има и литературният канон. Ето защо част от антологиите представят типичен

* Настоящият доклад отразява проучване на рецепцията на българската поезия в Сърбия и Хърватия след 1989 г. в рамките на проект по НИД № 100/ 2014, финансиран от ФНИ на СУ "Св. Кл. Охридски": "Рецепция на славянските литератури в България и на българската литература в съответните славянски страни след 1989 г.".

пример за *музеизация*[1], чрез която се съхранява културата на миналото, "през дискурсите на настоящето и в рамките на съвременния интерес" (Huyssen 1995: 15), опосредствано от сборника като медия. Трябва да се посочи обаче, че антологията като вид музей винаги добавя значения, произвеждайки памет, противопоставяща се на господстващата[2]. При антологийните сборници на чужда литература това противопоставяне е двойно – на господстващата национална памет и на стереотипизираната на възприемащата култура. Интерес представлява и въпросът за репродукцията на антологийния текст, който усвоява определен унаследен модел и едновременно заявява нов вариант, легитимирайки нови текстове в реда на литературния канон. Преводните антологии следват и антологичния модел (или съществуваща традиция на представяне) в приемащата литература.

В изследването на антологийните сборници може ясно да се проследи взаимодействието между два основни критерия на селекцията – естетически и исторически, които най-често са съвместени. Особеност на преводните антологии е влиянието на персоналния фактор – съставителя или преводача, представляващи опосредстващото звено между двете култури. В представителните подбори на българска поезия в Сърбия и Хърватия след 1989 г. биха могли да се обособят различни типове концепции в зависимост от избора на художествени текстове и съставителското намерение. Единият тип, в който основно се вписват издания на т.нар. академичен подбор, се ръководи от диахрононния принцип на представяне, а другият – от синхронния, към който причисляваме публикуването на представителни за даден период или тенденции поетически корпуси в специализирана периодика. Отделен вариант са авторските сборници с избрани творби и тематичните антологии, които може да следват един от двата принципа или да ги комбинират. Основен в този тип антологизации е естетическият критерий.

Антологийните сборници поставят въпроса за фигурата на "съставителя" – колективен или авторски, която субективизира литературния дискурс и възприема и налага себе си като един вид овластена фигура (Foucault 2011). Представлявайки избор на един или група съставители, жанрът отразява конкретни виждания, обвързани или не с различни идеологии; индивидуални или групови проекти; литературни тенденции и моди, а в случая с преводните антологии и определени стереотипи на възприемане на чуждата културна и литературна традиция. Един добър пример за влиянието на съставителя и преводача е частният случай на сборника от типа "избрани произведения", в който, освен установените модели на представяне на авторската поезия, често играе роля и личната оценка и вкус.

Българската литература битува в културното поле на Сърбия и Хърватия през XX век в рамките на разнородни рецепционни контексти. Ако проследим честотата на преводите, можем да отбележим периоди на засилен интерес и периоди на спад, които се обясняват с различни социокултурни или идеологически фактори, както в рамките на отделните държави, така и в рамките на обединената. Рецепцията на българската поезия е различна и в новосформираните самостоятелни държави, като се определя от моментната социокултурна ситуация и вкусовете на читателската аудитория. Преводната активност варира, отбелязвайки периоди на "затишие", вероятно поради факта на насочване към стратегии на представяне на собствения литературен

[1] Терминът *музеизация* е употребен от Андреас Хусен (Huyssen 1995: 14).
[2] Виж за спецификите на музея като медия пак там:15.

канон и съвременна литературна продукция в международното културно пространство или доминация на интерес към други чужди литературни явления в приемащата култура.

Антологийно представяне на българска поезия в Хърватия след 1989 г.

След разпада на бивша Югославия през 1991 г. българската лирика е представяна в Хърватия главно в общи антологийни формати като *Antologija svjetske ljubavne poezije 20. stoljeća* (1997) и *Antologija ljubavne poezije 20. stoljeća* (2008) под редакцията на Звонимир Голоб (Е. Багряна, Д. Габе, А. Далчев). В края на 90-те години в сп. *Hrvatsko slovo* (1999, 11) са публикувани избрани творби на 8 вписани в канона и съвременни български поети – *Rukovet bugarske poezije,* в превод на Иво Балентович, е поместен в рубриката *Чуждестранна поезия*.

В следващите години се забелязва тенденция към известно засилване на интереса към българската поезия, въпреки че през последните 10 години има само 2 книжни издания – *Zeleni vitez* на Христо Ясенов (2006) и *Bjela kuća* на Елка Няголова (2013).

Съвременната българска лирика присъства през първото десетилетие на новия век основно под формата на антологийни подбори на страниците на специализирани хърватски списания и се вписва в рецепционните модели на европейската или "съседната" съвременна литература. В бр. 9 от 2001 г. на *Libra Libera* са представени 25 български автори, публикували в сп. *Ах, Мария.* Селекцията на Румен Баросов под надслов *Ex ponto: bugarska književnost kraja stoljeća* е в превод на Мария Георгиева Петрич и Марияна Бийелич. Инициативата на *Libra Libera* получава положителен отзвук – представяйки броя на списанието в *Zarez: Dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja·* Милан Павлинович препоръчва на читателите българската лирика като доказателство: "zašto bi nam bugarska književnost trebala biti važna kao i svaka druga dobra literatura"[3].

През 2008 г. най-влиятелното списание за модерна литература през последните десетилетия *Quorum* (2008, 5–6) публикува антологиен подбор в превод на Ксения Маркович: *Pregled bugarske poezije – Jezik kao tijelo*, съдържащ творби на М. Николчина, Г. Господинов, Кр. Димитрова, С. Чолева, М. Бодаков, А. Личева, Г. Николова, Т. Марков, Пл. Поснов. В същата година се провежда фестивалът на литературния портал *Booksa – Revija malih knjizevnosti*, посветен на България. Той е ориентиран към популяризация на "малките литератури" – представяни са също македонската и албанската литература. Организаторът Миленка Булйевич коментира пред медиите целта на събитието и обяснява липсата на преводи на български автори в Хърватия с недостатъчен брой преводачески кадри и незаинтересоваността на издателските къщи[4]. Списание *Zarez* отразява фестивала с тематичния "български" брой 240, 2008, а в селекцията на съвременна българска литература на М. Новков са включени творби на гостуващите поети М. Бодаков, К. Спасова, М. Калинова, Н. Радулова, М. Колчева и М. Душкова, преведени от Кс. Маркович, Ивана Приморац и Мартина Вечерич. През 2009 г. и тясно специализираното списание *Poezija* (br. 4–5) представя избрани

[3] Виж Pavlinović, Milan. Za sve nas. Libra Libera, časopis za književnost i drugo, 9/2001. // *Zarez* IV/ 73, 31 sječnja, 2002. str. 5.

[4] Виж Počinje Revija malih književnosti. // *Dnevni kulturni info*. 07.10.2008. – 09.10.2014. http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/knjizevnost/1530/bugarska_knjizevnost_u_booksi/

стихове на С. Василев и Б. Богданов в рубриката *Mlada bugarska poezija,* а през 2013 г (br. 9 (2013), 1/2) творби на С. Чолева, М. Бодаков, Вл. Христов и Л. Миндова[5].

Основно събитие през 2012 г. става антологията *Pregled bugarske poezije 19. i 20. stoljeća*[6]*,* издание на Дружеството на хърватските писатели, която си поставя за цел да компенсира отчетеното недостатъчно присъствие на българската поезия в хърватски контекст (Bijelić 2012: 5). Съставителството е на Н. Захариева и Е. Алекова, а заслуга за превеждането на основната част от текстовете има българистката Марияна Бийелич – автор и на предговора. Сборникът следва установения модел на включване на представителни или вече популяризирани преводи – на Йосип Велебит, Иво Балентович, Весна Парун, Звонимир Голоб, Мая Джерек, Ружица Циндори, Ивана Лашовски, Петар Кепески, Далибор Брозович. Съставителската концепция не се вписва изцяло в обичайната академичност на този формат, а си позволява известна свобода на селекцията. Като всеки представителен подбор се съобразява с българския поетически канон, но преобладават текстовете на съвременните поети, заявено и в предговора като търсен акцент.

Антологийно представяне на българска поезия в Сърбия след 1989 г.

През първата половина на 90-те години в Сърбия почти липсват преводни издания на българска поезия, предвид усложнената обществено-политическа ситуация. От 1995 г. присъствието на българската литература в сръбски културен контекст се засилва, което се отразява в тематичен брой на сп. *Савременик*: *Бугарска књижевност јуче и данас* (1996 г.), под съставителството на Мила Васов и Зоран Вучич, и през 1998 г. в две антологии на българската поезия. Първата от тях е дело на съвместната работа на Татяна Дункова и Марин Младенов и представлява амбициозен проект, чиято реализация представя на изкушената читателска публика тенденциите в българската поезия от втората половина на 20 век. *Бугарска поезија друге половине двадесетог века*[7] е двуезично издание на "Завод за уџбенике и наставна средства" и издателството на българите в Сърбия "Братство". Сборникът очертава детайлно представителната картина на българските поетически явления през втората половина на XX век чрез отличния подбор и превод на знакови имена и лирически текстове. В предговора *О савременој бугарској поезији* Младенов обяснява концепцията на изданието и избора на два критерия – естетически (основен в първия вариант за Радио *Белград*) и исторически, с изискванията на издателя, нуждите на специализираното българистично и славистично образование и желанието на литературните творци "да се међусобно упознају" (Младенов 1998: 5–53).

Втората антология излиза в Черна гора през същата година и също има амбицията да представи съвременната българска поезия, обединявайки преводаческите умения на Слободан Джурович, Митар и Веселин Ракчевич. Поетичното заглавие *Одјеци трновских звона: избор из савремене бугарске поезије* е вероятно резултат от изкушеността на съставителя в поетическото слово, тъй като Веселин Ракчевич е известен, превеждан и в България поет. Неговата преводаческата и съставителска дейност е от голямо значение за популяризацията на съвременната българска поезия

[5] Превод на Л. Миндова и Кс. Маркович.
[6] Виж описанието на страницата на проекта.
[7] Виж пак там.

в сръбскоезичен културен контекст – в съюзната общност до 2006 г. и в Черна гора. През 2013 година Ракчевич издава в Подгорица и антологията *Бугарска поезија XX вијека*, спомогнала вероятно за присъждането на международната награда "Пеньо Пенев" за 2014.

В средата на първото десетилетие на 20 век в Сърбия се издават и жанрови и тематични поетически селекции. През 2005 г. са издадени две хайку антологии на български и сръбски поети: *На крају дана: избор песама српских и бугарских хаику песника = На края на деня: избор на сръбски и български хайку поети,* и *У огледалу: избор песама српских и бугарских хаику песника.* Двуезичните издания традиционно са честа форма на представяне на българска литература, като антологийните корпуси не правят изключени. Такъв е и сборникът, издаден в Смедерево, на български поети от Сърбия и Черна Гора[8].

През втората половина на първото десетилетие на XXI век българската литература присъства стабилно в сръбското преводно рецепционно поле, включително и като антологийни подбори, особено от типа избрани творби. На първо място ще спомена издадената христоматия на българската литература, чиито съставители са Михайло Пантич и Дарина Дончева[9], включваща текстове на канонични поети и съвременни автори. Преводаческият колектив е представителен за сръбската преводна традиция и практика и представлява "каталог" на значимите преводачи от български на мерена реч: от Десанка Максимович и Стеван Раичкович до Мила Васов, Ристо Василевски, В. Ракчевич, Марин Младенов, Синиша Паунович, Зоран Вучич, Влада Урошевич и Бошко Сувайджич. Изданието насочва към една особеност на преводаческата фигура в сръбски контекст, за която е характерен не само стереотипът на поет преводач, лично ангажиран с българската култура, но и идентифицирането ѝ с изявени поети от български произход (М. Васов, Велимир Костов), които участват активно в междукултурния диалог. Този христоматиен сборник от академичен тип отново е резултат от дейността на издателство "Братство", съвместно с Филологическия факултет на Белградския университет.

Два антологийни проекта за съвременната българска литература ознаменуват десетилетието и те се случват по инициатива на две влиятелни литературни периодични издания. Първото представяне на българска поезия от 90-те години и XXI век е на страниците на новосадското списание *Polja*. В брой 442 от 2006 г. под наименованието *Vrt – antologija savremenog bugarskog pjesnistva* – с "предговор" от М. Неделчев, са публикувани творби на Б. Ламбовски, П. Чухов, Р. Баросов, Г. Господинов, Пл. Дойнов, Й. Евтимов, Т. Марков, М. Иванова, Кр. Димитрова, А. Михайлова, Цв. Еленкова, Я. Букова, О. Стоянова. Тъй като списанието демонстрира афинитет към съвременната литература, логично изборът пада върху съвременната генерация български поети. Значително по-престижна е обаче появата на антологийна селекция на съвременна българска литература в най-старото (1825 г.) и представително периодично литературно издание *Ljetopis Matice srpske* (485, св. 3, 2010)*,* в което преводите на поетическите творби на Г. Господинов, Цв. Еленкова, Кр. Димитрова, М. Томова са дело на поетите Велимир Костов и Елизабета Георгиев.

[8] Струните на лирата: антология на поезија на Българите в Сърбия и Черна Гора = Strune lire: antologija poezije Bugara u Srbiji i Crnoj Gori. Прир. и прев. Зиси/ Ал. Данков. Smederevo: Arka, 2003.

[9] Бугарска књижевност: хрестоматија. Прир. М. Пантић, Д. Дончева. Београд: Филолошки факултет; Ниш: Братство, 2007.

Предвид направения обзор, в сравнителен план се налага заключението, че преводните антологийни подбори на българска поезия през последното десетилетие на XX век играят много по-голяма роля в рецепцията на българската литература и конкретно поезията в Сърбия, отколкото в Хърватия. Тези представителни текстове действат двупосочно – като диахронна и синхронна рецепция, в зависимост от представените художествени творби и съставителските концепции. Съотношението между самостоятелните издания от академичен тип и други антологийни формати е в полза на вторите, тъй като очаквано интересът на приемащите литератури към съвременната българска, включително и към поезията, е по-голям. Важна роля в тези представителни поетически презентации имат съставителите, които често са и преводачи, ангажирани с българската култура в полето на творческите, професионалните или националните си интереси. Специфика на преводната рецепция на българската поезия в Сърбия е дейността на творческите фигури от български произход, което способства нейната популяризация и обуславя засиления интерес към нея в определени културни среди. Съществени фактори представляват културната близост и изградените тесни институционални контакти, вторият от които определя и по-високата степен на взаимно оглеждане на сръбската и българската литература, в сравнение с все още изграждащият се образ на съвременната българска литература в хърватски контекст.

Литература

Курташева, Б. 2012: *Антологии и канон: антологийни модели на българската литература*. София: Просвета (Kurtasheva, B. Antologii i kanon: antologiyni modeli na balgarskata literatura. Sofia: Prosveta).

Младенов, М. 1998: О савременој бугарској поезији. // *Бугарска поезија друге половине двадесетог века = Българска поезия от втората половина на двайсети век: антология*. Прир. и прев. М. Младенов, Т. Дункова. Београд: ЗУНС, Ниш: Братство, 5–53 (Mladenov, M. O savremenoj bugarskoj poeziji. // Bugarska poezija druge polovine dvadesetog veka = Balgarskata poeziya ot vtorata polovina na dvayseti vek, Beograd: ZUNS, Nish: Bratstvo, 5–53).

Трендафилов, Вл. 1998: Канон и антология. // *Българският канон? Кризата на литературното наследство.* София: ИК "Александър Панов" (Trendafilov, Vl. Kanon i antologii. // Balgarskiyat kanon? Krizata na literaturnoto nasledstvo. Sofia: IK Aleksandar Panov,).

Трендафилов, Вл. 2005: За рамките на литературата. // *За рамките на литературата.* София: Изток-Запад (Trendafilov, Vl. Za ramkite na literaturata. // Za ramkite na literaturata. Sofia: Iztok-Zapad). Достъпно и на: http://philo.swu.bg/biblioteka/2005%20Za%20ramkite%20na%20literaturata.49.pdf

Bijelić, M. 2012: Predgovor. // Pregled bugarske poezije 19. i 20. stoljeća. Iz. N. Zaharieva, El. Alekova. Zagreb : Društvo hrvatskih književnika, 5–21.

Huyssen, A. 1995: Escape from Amnesia: The Museum as Mass Media. // *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York, London: Routledge.

ЗАВРЪЩАНЕ ПО БАЛКАНСКИ. ЗАВРЪЩАНЕТО НА ФИЛИП ЛАТИНОВИЧ И ДРУГИ

Марина ВЛАДЕВА
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас (България)
E-mail: m_vladeva@mail.bg

A BALKAN-LIKE RETURN: THE RETURN OF PHILIP LATINOWICZ AND OTHERS

Marina VLADEVA

Abstract: Thus presented, the topic of the present study demands and promises both - a provocation and mobilization of the game-play discourse when juxtaposing the image of the creator who, in Krleza's novel, as well as in other texts of the southern-Slavic literature, most commonly is a marginal artist. The image of the creator often matches the image of a wandering person, who remain alien to collective norms and values, thus becoming a present figure of absence. The return of Philip Latinowicz is a morbid encounter with one's own identity and with reality that is too harsh to the creator, regardless of his name or where he temporary resides. Via the parallel reading of this novel and texts from Bulgarian literature we shall make an attempt to meet the Croatian author's protagonist with some of his Bulgarian brothers in fate from the 20th century literature, in order to illustrate how the tragic Balkan-like return is at the same time a a painful yearning and an impossible effort which is as transitional as the beauty of the moment that left an imprint on the genius's canvas.

Keywords: marginal, identity crisis, homelessness, simultaneity

> „Може би нещастен човек, но щастлив художник е онзи, който се разкъсва от желания“ (Бодлер, „Желанието на художника“)

Настоящата статия е фокусирана върху проблема за кризисната идентичност на твореца, който се опитва да преподреди своя свят посредством сетивно-визуалните и рационалните когнитивни механизми, които, оказва се, са недостатъчен епистемологичен източник, способстващ за утвърждаването на творческия и личностен идентитет. Особено тук, на ветровитите Балкани, където всяко завръщане е химерно, където всяко пътуване към себе си се доближава опасно до пристигането-в-смъртта. В центъра на внимание попада романът на Мирослав Кърлежа „Завръщането на Филип Латинович“ – репрезентативен текст, показателен за душевните кризи и безпокойства на топосно незафиксирания, подвижния човек, който търси себе си сред онтологичния хаос на междувоенна Европа. В текста на статията ще се опитаме „да срещнем“ героя на хърватския писател с два персонажа от българската литература, които са духовно сродни на Филип Латинович, а именно със Скулптора („Лавина“ на Блага Димитрова) и с Живко („Майстори“ на Рачо Стоянов). Основания за подобен съпоставителен прочит на разножанрови текстове, създадени в различни литератури и в границите на различни десетилетия, ни дава една дефиниция за съпоставителния метод, а именно: „Съпоставителният метод е система за откриване на вътрешни връзки в текста, между текстове на един автор, между текстове на различни автори от една и съща или от различни литературни епохи, с цел да се разберат специфичните особености на разглежданите обекти, както и степента на сходство и

различие между тях. /.../ Битието на проблем или мотив позволява съпоставяне на текстове от различни жанрове“ (Йовева 2008: 86, 92). В случая, за целите на настоящото изследване, ще съположим образите на трима от централните персонажи в посочените книги, с цел откроряване на тяхната духовно-творческа близост, а също и на драматизма при опита за вкореняване в света на отминалото и познатото. Ще проблематизираме перипетийния път на балканското завръщане, което вместо утехите на дома, предизвиква вътрешните пулсации на неудовлетвореността и засилва кризисните лутания на Аза.

I. Живописецът. „Хубаво нещо е изкуството, но животът е сериозен“

Романът на Мирослав Кърлежа е публикуван през 1932 г., а цялостната му критическа рецепция утвърждава мястото му на първи модерен роман в хърватската литература. Изследователите на романа (напр. Mikšić 2012: 33, 34) обръщат внимание на повишения интерес на писателя към герои-творци, превърнати от обстоятелствата или от творческото си безсилие в, до известна степен, маргинализирани субекти. Сюжетът на романа е конструиран около завръщането на художника Филип Латинович у дома, в блатиста Панония, след продължително, двадесет и три годишно отсъствие. При изграждането на образа Кърлежа акцентира върху вътрешната му пластичност и обем. Въпреки разточителството на детайли и почти натуралистичното описание на предметната среда, която окръжава героя, целта на Кърлежа е да изобрази душевните кризи и пропадания на художника, невъзможното завръщане към себе си отпреди, липсата на здрави опори, около които да построи и на които да (за)крепи света си Филип Латинович. Светът на предметното, ситуирането на героя в атмосфера, в която превес има консуматорското мислене, оскотяването и втренчването в бита *(Минават хората и носят в тъмните си стомаси сварени кокоши глави, тъжни птичи очи, крави бутове, конски бедра, а до снощи тези животни весело са размахвали опашка, кокошките по курниците са кудкудякали в навечерието на смъртта си, но сега всичко е завършило в човешките стомаси и това движение и лапане, с една дума, се нарича: живот из западните европейски градове в залеза на една цивилизация*), е всъщност средство и начин да се обобщи визията му за действителността, възприемана от него посредством образното и фрагментарно мислене – като малка част от цялостна картина *(/.../ Филип се разсейваше в детайлите и все не можеше да придаде на тези детайли около себе си някакъв по-дълбок смисъл./.../ Само детайли и някаква неимоверно тежка, непонятна умора. Вече от доста време Филип забелязваше, че всички предмети и понятия в неговия поглед се разпадат в детайли*). Фрагментаризирането, разпадането на действителността, е съпроводено от меланхолия и изтощение, които водят до размиване, а по-късно и до сливане, на темпоралните пластове в съзнанието на героя, до една особена симултантност на преживяванията, която допълнително деструктира себе-и-светопредставите. Филип се завръща след двадесет и три годишно бягство от своето минало, изпълнено с неразрешими дилеми и въпроси без отговор. Завръща се, осъзнал, че Европа не може да бъде постоянен дом на неговото вдъхновение и изчерпана творческа платформа, защото тя е мелачка за неговите нерви, за балканската му чувствителност. Предлага му сюжети и натрупан опит, но не и стихията на креативността, на образното вживяване. В стремежа си да изгради своята културна идентичност, съизмервайки се с високите образци на европейското изкуство, Филип изпада в творческо безсилие, губейки дори усещането си за интензивността на цвета – фатална загуба за привърженик на фо-

визма. Решението му да се завърне у дома, в Костаневец и в Панония, е опит за преодоляване на афектите от детството, на ексцесно формираните визии за неговия произход и семейство. По презумпция домът се свързва с усещания за сигурност и защитеност, той се мисли като топос, овъзможностяващ личностните идентификации. При героя на Кърлежа обаче, домът, алюзиращ миналото, предпоставя повече въпроси, отколкото отговори. Изследвайки Бодлеровия интертекст в романа, Ина Христова стига до извода, че „в символно-метафоричната структура на „Завръщането на Филип Латинович“ Бодлеровият интертекст е вграден в разгръщането на мотива за мъртвото минало. Още в началните глави на романа завръщането и спомнянето на миналото експлицитно е изказано като завръщане в собствения гроб /.../“ (Христова 2014: 52). Завръщането в този роман означава смелост да се изправиш срещу най-големите си страхове, да потърсиш корена на личната си неудовлетвореност, да прогониш сенките от миналото, да проучиш собствените си комплекси, катарзисно да се пречистиш в горнилото на истината, за да възкръснеш след това от пепелищата на собствената си душа. Болезнено чувствителният Филип изживява тежко сблъсъка на два цивилизационни модела – от една страна културна, но консуматорска Европа, а от друга – плашещата изостаналост, достигаща до примитивност, в неговия роден край. Все по-несигурно и нестабилно е положението на героя, загубил онтологичните си опори, надвесен на бездната на нихилизма и неврастенията, която лекува с алкохол и с опасни спомени (*Вече години наред той стои така неподвижно пред прозорците на кафенетата, гризе нокътя на левия си показалец и си блъска главата над основния проблем: трябва ли изобщо да се рисува и ако безусловно трябва, тогава как? Ето минават по улиците градски тълпи, изчезват в дрезгавината и на тях живописта съвсем не им е нужна./.../ Неговият собствен живот се бе откъснал някъде от своята основа и бе започнал да се превръща в призрак, който няма никакво основание да съществува, и това продължаваше вече доста дълго, и ставаше все потежко и по-уморително*). Романът „Завръщането на Филип Латинович“ може да бъде четен по различни начини – като монороман (роман за драмата на едно съзнание), като роман за творческите кризи и пропадания на художника, загубил доверие в сетивата си и в своите нравствени опори, като модерен роман, който си служи с ретроспекции, интроспекции и ретардации и накрая остава финално отворен... Четен като роман за проглеждането и за узнаването, текстът на Кърлежа внушава представите за необходимостта да се изправиш пред истината и да имаш силата да я понесеш. Независимо от фрустрациите на детството, страхът от женските тела, едиповите комплекси, несполучливите любови, подигравките на мизантропа Кириалес, измамите на разблудната Бобочка, престорено морализаторство на госпожа майка му, през мъглата на собствената си меланхолия Филип все пак осъзнава, че *рисуването не е и не би трябвало да бъде друго, а прозорливо разтваряне на простори пред нас, защото ако не е това, то няма смисъл. То ще бъде лепене и залепване на познати и вече рисувани картини: количествено умножаване на видяното*. Вместо да мултиплицира една и съща реалност, рисуването трябва да умножи реалностите, да увеличи възможните перспективи към един и същ обект на вглеждане, да зададе представите за естетически стойностното. Въпреки снижаващо-иронизиращата теза на „бившия човек“ Балочански „хубаво нещо е изкуството, но животът е сериозен“, именно срещата с миналото, преживяванията с Бобочка, страстите на плътта и търсенето на истината за „нездравата кръв“, връщат на Филип желанието да рисува, подтикват го към „нова, възродена, пищна образност“. Завръщането в пространството за Филип се

оказва и завръщане във времето – преживяване, което му помага да реконструира от късовете спомен и разпилените парчета действителност себе си и своето минало. Живеейки години наред като чужденец, той е преследван от усещанията за нецялост, за песимизъм, съпроводени с чувството за неизбежен крах, дори за лудост. Завръщайки се към първоизточника на своята житейска неувереност – майка си – той се подготвя за срещата с истината. В края на романа, в момента на узнаването на тайната за бащата и на кървавата развръзка, Филип като че започва да подрежда множеството късове на своята противоречива същност, напомнящи строшени части на огледало, през което той съзерцава себе си и заобикалящия го свят. Размишлявайки за връзката между личната и национална идентичност на персонажа, Д. Микшич стига до извода, че образът на Филип е амбивалентен, тъй като, от една страна, героят търси силата на бащината фигура и авторитет, с които да се идентифицира, а от друга – бяга от панонския примитивизъм и първичност, дори се гнуси от тях. „Филип се опитва да се завърне към своите хърватски корени и традиции, търсейки някаква стабилна опора в семейната и национална история. /.../ Въпреки, че в един момент заявява, че името и фамилията всъщност не означават нищо, страданията на Филип и неговото творческо вдъхновение и активност са преплетени с неговите търсения на идентичност в историческия и националния контекст“ (Mikšić 2012: 34, 36). И ако майката е главният инстигатор за личностните кризи и душевни патологии, то блудницата Бобочка може да се мисли като компенсаторен образ, способстващ за преодоляване на травмите от студената и загадъчна майка. Под нейно въздействие, художникът чувства *как се съблича като змия на пролетното слънце, как смъква от себе си всичко неорганично, отживяло, краставо, как зарастват старите рани, как оздравява и под белезите се показва силна, млада, здрава тъкан*. Балканското завръщане у дома, обаче, винаги минава през смъртта. Въпреки залеза на Запада и своята безотечественост, Филип е намерил вдъхновение в умората и провалите на една невъзможна жена. Насилствената смърт на Бобочка оставя финала на романа отворен. Накъде ще поеме Филип и ще има ли смелостта да остане (със) себе си, да потъне в ерзац-утехите на дома, да се прислони под сянката на мъртвото-неумиращо минало, да изнамери нови сюжети и нови цветове? Или ще последва своята Бобочка в надисторическия и метафизичен свят на отвъдността? Романът не дава отговори, а утвърждава само една възможна истина: „Не знаем нито часа, нито деня, Господи!“. Защото в „страстно-опасната“, фатална игра на живот, единствената възможна чистота, единствената надмогваща смъртта сила, е тази на художническото виждане, на демиургичния поглед на твореца, създател на безсмъртни светове, които не обещават, но примамват с илюзорната представа за вечност.

II. Скулпторът. „Никое душевно усилие не отива напразно“

Романът „Лавина“ (1971 г.) на Блага Димитрова привлича вниманието както с интересните персонажи и метафори, с особеностите на поетиката и стила, така и с перипетиите около филмовата реализация и създаването на книгата. Пътят към „Лавина“ е до голяма степен противоположен на този, който извървяват други филмирани книги – тук първо възниква киносценарият, а после романът, обозначен в първото издание като роман-поема. Събитията, залегнали в сюжета на творбата, са инспирирани от действителна трагична история – през 1965 г. група алпинисти намират смъртта си в планината, затрупани от лавина. Романът е изключително провокативен спрямо утвърдените жанрови конвенции – с конструирането му като бордови днев-

ник, с триделната му композиция, осъществена с помощта на ретроспекциите, с високия емоционален заряд на словото, с жанровия определител, който му поставя авторката... Още в уводните си думи писателката се отказва от даването на готови истини и лесни екзистенциални решения, утвърждавайки вместо тях „диалектичното, многопосочно и разноъгълно търсене“. Подтик и причина за процеса на себеосмисляне, на житейска равносметка, е именно заплашващата устоите на битието планинска лавина – метафора на дебнещите човека заплахи, но и провокатор на себеизследването и себедоказването. Пътят нагоре, към върха, означава напускането на делничните пространства, на скучната ежедневност, а също и опит да провериш себе си, своето място в групата. В този роман Бл. Димитрова в максимална степен интензифицира и интериорзира категорията време посредством редукция на събитийността и акцент върху протичащите в съзнанието на седемнайсетте алпинисти процеси. Всеки един от тях присъства с влога на своя живот в общата представа за време, разбивайки го на отделни късове, понякога равни с мига, а понякога по-дълготрайни от него. Скулпторът е един от осмелилите се да напуснат (не)сигурното пространство на града и да проверят себе си чрез изкачването към буквалния и метафоричен (планински) връх. Неговото място в групата е медиално, той е разположен точно по средата на колективното *ние*-същество. В процеса на изкачването, обаче, местата често ще се сменят до фаталния миг на среща с лавината, която ще прекрати физическото преместване в пространството, за сметка на вътрешното движение по хоризонталите и вертикалите на собствения живот. За разлика от романа на Кърлежа, тук персонажът не се завръща от пътуване в далечна чужбина. Неговото завръщане се реализира на друга плоскост – тази на равносметката, на приютяването в снега (смъртта), на прибирането при самия себе си в планината гроб, но и убежище, след изтощителното пребиваване в един бюрократизиран свят, смазващ всеки порив към непринуденост в изкуството. Пътуването-към-смъртта отново активизира ретроспективния и споменен дискурс. Чрез пътя в планината, символ на чистата, снежна утроба, Скулпторът се завръща към себе си (*Скулпторът надига плещи. Носи лавината на гърба си. Носи собствената си скулптура, за която е мечтал цял живот. Още малко му остава да я довърши*). Мигът преди смъртта се явява и върховен момент на творческата сублимация, миг, в който творецът, моделиран от хладните пръсти на снега, сам се превръща в последния си шедьовър *(Сладка тежест./.../ Сега я носиш, не я виждаш, можеш да си я представиш. Ето я! Изплъзваща се мечта, задържана завинаги в камъка. В жилчестия мрамор на снега. Най-изразителна е снежната фрактура. Какво по-оригинално можеш да оставиш на света освен своето лице?*). Вграден в снега, в непреодолимата сила на хватката му, той утвърждава себе си и своето творческо кредо чрез жертвата. В урбанистичните пространства на равномислието, пред скулптора неведнъж са се надигали лавините на бюрокрацията, на завистта (*Търсенето трябва да се прегради преди да е дошло до откритие. Това е принципът на старостта. А комисиите обикновено са съставени от старци, независимо на каква възраст. Беловласа лавина, която преграждa пътя на търсаческите стъпки./.../ Ти никога не би намерил такъв предан приятел като Зиморничавия, ако не бяха патилата ти на непризнат, отблъснат, заклеймен щурчо*). В сравнение с тях, тази в планината е по-желана, защото е обективна, безпристрастна, еднаква към всички. В света на обичайностите творецът е неконвенционален, нестереотипен и затова присъстващо-отсъстващ, дори маргинализиран субект. Завръщайки се в лавинните територии на планината, той може до безкрай да оформя и разрушава снежните си сфинксове

докато се превърне в един от тях. Влизайки в смъртта, художникът напуска профанните пространства на делничната сивота, която му тежи повече от лавината. Катарзисно пречистен от/в белотата на снега, той се слива пантеистично с природата, става част от нейния кръговрат – каменна статуя, съвършена и истинска като откровението, че „никое душевно усилие не отива напразно“. Романът „Лавина“ може да бъде осмислен като красива притча за намирането на верния път – не този, по който задължително оцеляваш, а този, по който превъзмогваш себе си. Път, който превръща красотата и добротворчеството в предсмъртни пожелавания.

III. Резбарят. „Камъкът си тежи на мястото“

Драмата „Майстори“ (1927 г.) на Рачо Стоянов е създадена в едно трудно, но плодотворно, за българската култура и литература време – това между двете световни войни. Време на криза и национална несбъднатост, на травматични милитаристични случвания и разчертаване на културни маршрути в конфликтната преориентация между своето (родното) и чуждото. Драматичните обществени и политически случвания се пренасят от сцената на живота на театралната сцена. Казано с думите на Сава Василев: „За сравнително краткия период в развитието на българската култура между Първата и Втората световна война драмата и театърът постигат забележителни успехи. /.../ Интересът към Ницше, Фройд, Стриндберг, съхранените сетива за красотата на българското, непрекъснатото възвръщане към драматични моменти от националната ни история и най-вече общуването с уникалния свят на българския фолклор правят от драмата популярно и престижно изкуство“ (Василев 2000: 5, 14). Именно върху фолклорно-битова основа е изградена и драмата на Р. Стоянов – текст за завърналия се майстор, за когото вече няма място в общността на миналото. Историята на Живко е драма на голямото пристигане, което не носи утеха никому. Напуснал малкото балканско градче, за да дири богатство и слава в чужбина, резбарят се оказва обездомен, невписващ се в представите и ежедневието на общността. Основният конфликт в драмата е този между традицията и новаторството, между индивида и колектива. Опонент на пътуващия герой е вкорененият в мястото Найден, който си присвоява не само любимата жена – Милкана, но и право, принадлежащо му по наследство – да бъде майстор. Найден предпочита сигурността на уседналия живот, не го изкушават копнежите на пътуването – изпитание и познание *(Камъкът си тежи на мястото. Не вярвай ти, че може нещо пътно да излезе от човек, който не се свърта на едно място*). Гласът на героя е глас на предпазливия разум, на проверените от векове ценности, на гарантираните от естественото право норми за колективен живот в патриархалната общност. Срещу него се изправя неутолимия дух на творческото безпокойство, на сираческата участ и вечното любопитство, духът на непокорството – Живко. Поставен пред битийната алтернатива да има или да бъде (по Фром), героят избира активността пред застоя, провокациите пред канона, пътя пред дома. Себеутвърждаването му минава през опита на другия свят, извън пределите на родното, а пълноценното завръщане към него се оказва невъзможно. Подобни са и размишленията на Г. Витанов, който открива причините за невъзможната аскрипция на героя в познатите пространства в „дълбоко заложеният принцип останалите в затворения свят на родното да отхвърлят „молепсания“ от модерните зарази на чуждото“ (Витанов 2008). Образът на Живко не е типичния образ на чужденеца. При възприемането му има усещане за алтеритет, за другост, а не за алиенитет, ако си послужим с езика на семиотиците. И все пак, това усещане за различност, за нес-

ходство с навичните представи за майстора-резбар, провокациите му по отношение на каноните и традициите в мисленето, се превръщат в причината за невъзможностно завръщане, което отключва смъртта. Порочният в същността си облог между двамата майстори за това кой ще създаде по-добър артефакт и ще получи Милкана, се превръща в причина за смъртта на любимата жена, за гибелта на музата и оттам – на творческата стихия (*Сега нашият облог е свършен – и двамата ние загинахме като майстори... В нея живееше и с нея погина нашето майсторство).* Разпъната между предписанията на морала, утвърждаващ повелите на дома, и дълга, изискващ да остане вярна на някогашната си дума, Милкана е най-трагичният персонаж в пиесата – оста, около която се сблъскват и завъртат световете на мъжете, забравили в битката си за надмощие най-важния закон на майсторството – „занаятът е свят“ тогава, когато я има прошката и божия поглед, направляващ човешките стъпки към вечния храм на изкуството.

„Завръщането на Филип Латинович“, „Лавина“ и „Майстори” са три текста, които тематизират невъзможното завръщане на балкано-българския човек, живеещ в нестабилната зона на неизбежните промени, девалидизиращи представите за собствено минало, а понякога и за идентичност. Чрез образите на трима творци – живописец, скулптор и резбар – М. Кърлежа, Бл. Димитрова и Р. Стоянов обговарят актуален за южнославянските литератури проблем, а именно: какво е мястото на различния, на другия сред колективните общности, е ли възможна неговата аскрипция предвид неконвенционалния му, остранностен поглед към света и нестандартността на неговото мислене и възприятие. При Филип Латинович завръщането към миналото алюзира смъртта, свързва се с духовните кризи, с деградациите, но и с опитите да се преодолее травматичният опит на детството, да се компенсират вътрешните страхове и несигурността, да се изградят нови мостове на общуването. При Скулптора от „Лавина“ пътуването-завръщане към собственото аз завършва в леденомоделиращата прегръдка на смъртта, но в интензивните мигове преди тоталното небитие се ражда съвършената творба – творецът се превръща в своето мечтано творение, по-силно от страха, несполуката и всички спъващи норми и формули на стандартизираното изкуство. В драмата „Майстори” завръщането на Живко е неочаквано, а както се оказва в последствие – и нежелано. Но то поставя на изпитание утвърдените представи за ред и провокира мислене извън пределите на делника, извън навичното и катадневно преживяване на изкуството. И трите завръщания отключват смъртта, а нейната близост активизира стремеж за преодоляване на човешката тленност чрез безсмъртието на артефакта, който, създаден веднъж, не само доказва колко хубаво нещо е изкуството и как никое душевно усилие на отива напразно, но и хвърля огромен камък в застойното блато на равнодушния и консуматорски живот, в който могат да залязват десетки Европи, но няма да загине ни един Сизиф...

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Василев, С. 2000: Българската драма между двете световни войни (предговор). – В: *Българската драма между двете световни войни*. В. Търново, 2000 (Vasilev, S. Bylgarskata drama mezhdu dvete svetovni voyni (predgovor). – V: Bylgarskata drama mezhdu dvete svetovni voyni. V. Tarnovo).

Витанов, Г. 2008: Мит и модерност в драмата „Майстори“. // *Литературен свят*, бр.3, ноември 2008 < http://literaturensviat.com/?p=2891> (Vitanov, G. Mit i modernost v dramata „Maystori“. // Literaturen sviat, br. 3, noemvri).

Димитрова, Бл. 2005: *Събрани творби*. Т. 6. Лавина. София (Dimitrova, Bl. Sabrani tvorbi. T. 6. Lavina. Sofia).

Йовева, Р. 2008: *Методика на литературното образование*. Шумен (Yoveva, R. Metodika na literaturnoto obrazovanie. Shumen).

Кърлежа, М. 1966: *Завръщането на Филип Латинович*. София (Karlezha, M. Zavrashtaneto na Filip Latinovich. Sofia).

Mikšić, D. 2012: Lik slikara u Krležinu romanu Povratak Filipa Latinovicza I Fabrijevu romanu Triemeron: odnos umjetnika prema povijesnom i nacionalnom. - В: *Fluminensia,* god. 24 (2012), br. 2, str. 33-44, на адрес: <file:///C:/Users/USER/Downloads/fluminensia_2_2012_Miksic.pdf >

Стоянов, Р. 1976: *Съчинения в два тома*. Т. 1. София. (Stoyanov, R. 1976: Sachinenia v dva toma. T. 1. Sofia).

Христова, И. 2014: Кърлежа и Бодлер. Бодлеровият интертекст в „Завръщането на Филип Латинович“. – В: *Европа в културното и политическо битие на българи и хървати*. София (Hristova, I. Karlezha i Bodler. Bodleroviyat intertekst v „Zavryshtaneto na Filip Latinovich“. - V: Evropa v kulturnoto i politichesko bitie na bylgari i harvati. Sofia).

РЕЦЕПЦИЯ НА СЛОВЕНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ И НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В СЛОВЕНИЯ СЛЕД 1989 Г.

Димана МИТЕВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: dimanabg@mail.bg

PERCEPTION OF THE BULGARIAN LITERATURE IN SLOVENIA AND OF THE SLOVENIAN LITERATURE IN BULGARIA AFTER 1989

Dimana MITEVA

Abstract: The text addresses the problems of the critical aspect of the translation of Slovenian literature into Bulgarian language and of Bulgarian literature in Slovenian in the years after 1989. Underlining the influence between those Slavic literatures, after the disintegration of the socialist system, the two literatures are now trying to get to know each other through the young authors which would represent better the contemporary culture. The text investigates some problems used during the crisis years in the space of production of translated texts and its aim is to outline the big importance of the translations for the processes concerning the culture.
Keywords: perception of the translation, Slovenian literature, Bulgarian literature

След 1989 г. славянските литератури биват белязани от процесите, които несъмнено преобръщат действителността в бившите социалистически държави. Преводната дейност като неизменна част от литературния процес също търпи промени. Рецепцията на чуждите литератури ясно отразява тенденциите, към които се обръщат новите „свободни" общества. Процесите, свързани с превода, продължават да се развиват динамично и днес. Чрез наблюдение и анализиране на наличния преведен материал можем да очертаем съвременните тенденции, свързани с превода на дадена литература.

В настоящия доклад се проследява и анализира масивът от текстове, съставящи преводната и критическата рецепция на словенската литература в българска среда и на българската литература в Словения. Осъществените ексцерпция и систематизация на преводния и критически корпус от текстове целят да дефинират неизследвания досега аспект на критическата и художествената рецепция на тези литератури.

С рецепцията на словенската литература в България и обратното се е занимавал преводачът Ганчо Савов. Той прави подробно изследване на публикациите (художествена и критическа литература) в периода от средата на 19. век до 1998 г. От словенска страна можем да отбележим изследването на Ана Пекленик *Recepcija knjižnih izdaj prevodov iz bolgarske proze na Slovenskem*, което обхваща периода 1937 – 1981 г. и засяга главно превода на проза. Това изследване включва и систематизиран анализ на критиката, посветена на публикуваните преводи.

Поради редица главно исторически обстоятелства българската и словенската литература установяват контакт от средата на 19. век насам. Отначало видни творци от Словения проявяват интерес към съдбата на поробения български народ и посвещават творби на него (Савов 2004: 215). В преводната традиция между двете литератури заслуги имат словенецът Антон Безеншек, българите Елисавета Багряна, Димитър Пантелеев, Кирил Кадийски. До 1990 г. са преведени и публикувани стихове на

А. Ашкерц (в периодиката), на С. Грегорчич, Цирил Злобец, С. Йенко, Св. Маркович, Ж. Петан, Сл. Прегъл, Фр. Прешерн (1907 г., 1910 г., 1967 г., 1976 г., 1978 г.). В този смисъл можем да отбележим, че преводите на словенските класици Прешерн, Жупанчич, Ашкерц са много стари. Съществува необходимост от актуализация и осъвременяване на преводите, както и от разпространяване на техните творби, които несъмнено са основополагащи за разбирането и адекватната рецепция на съвременната словенска литература.

До средата на 60-те години в българската периодика се появяват почти изключително преводи на словенска поезия, понеже не е имало преводачи от словенски на художествена проза (Савов 2004: 217), но това продължава и след това – и днес повечето преводи са на поезия. Ганчо Савов обръща специално внимание на превода на поезия и превеждането от непрофесионални преводачи, на поетите, които превеждат чрез използването на подстрочник. При нашето изследване установихме грешки при транслитерирането (напр. грешка във фамилията – Цирил Злобек вместо Цирил Злобец), които ни карат да мислим, че преводът не е направен от словенски, което в съответната публикация не е упоменато. И докато поезията може да се претворява и чрез т. нар. *подстрочници*, преводът на проза е немислим без владеене на съответния език и без познаване на тази литература. Това в разглежданата езикова двойка български – словенски е особено важно да се отбележи. Тъй като десетилетия наред от българска страна не са подготвяни преводачи от словенски език, както и днес това е въпрос основно на лично желание и самоподготовка, преводите се ограничават до спорадични публикации главно в периодиката. Докато обратният процес е съществувал (пак там): след 1934 г. сред словенците изпъкват няколко писатели-преводачи (Алойзи Болхар, Франце Беук, Тоне Потокар, Катя Шпур, Живко Жун), които превеждат наша проза, издават български белетристични антологии и др. Този период (до 2000 г.) се характеризира с повече словенски творби именно в периодичните издания.

Липсата на достатъчно преводачи ограничава представянето по-пълноценно на прозата, драматургията и есеистиката в периодиката. Макар че вече се появяват доста преводи, а и литературна публицистика, посветена на словенската литература, те отново остават на по-заден план.

След 1981 г. преводите от български на словенски език значително намаляват. Няколко са факторите, които повлияват такова развитие. През този период (до средата на 90-те) интересът на словенците се обръща от изток на запад не само в икономически и социален, но и в културен смисъл. Страните от бивша Югославия спират да се равняват по останалите славянски социалистически страни, а с получаването на независимост и основаването на държавата Словения, те още по-силно се отдалечават в интересите си от България. Това може да се определи като съществена причина за намаляването на интереса към българската литература и забавянето на двустранния културен и литературен обмен между двете страни.

За разлика от предните периоди, след 2000 г. започват да се публикуват произведения в самостоятелни книги, излизат няколко романа, стихосбирки, на български език са публикувани антология със съвременна словенска кратка проза и сборник със съвременна словенска кратка проза и поезия. От прозата са преведени и публикувани няколко разказа – от Славко Прегъл, Драго Янчар, есе на Драго Янчар. Преведени са два романа – *Тази нощ я видях* от Драго Янчар, в превод на Людмил Димитров и *Небеса в къпините: роман в случки* от Наташа Крамбергер, превод на Ган-

чо Савов. Важно събитие е излизането от печат през 2013 г. на *За какво говорим? Словенска кратка проза 1990-2004*, със съставител Митя Чандър, преводите от словенски са на Ева Шпрагер и Людмил Димитров.

Преводите на словенска поезия обаче остават ограничени. Въпреки че се превеждат многобройни словенски поети – Дане Зайц, Матяж Коцбек, Милан Деклева, Томаж Шаламун, Вено Тауфер, една важна част от словенската поезия остава непозната за българския читател. А именно, словенската литература, издигнала култа към Прешерн, отглежда особен интерес към сонета. Усъвършенстването на тази форма продължава и до наши дни и най-известните и популярни поети задължително творят в този, традиционен за Словения, жанр. Автори като Борис А. Новак, Матеуж Комел пишат сонети, сонетни венци, имат цели сонетни цикли.

Дефинираната сонетна форма (4-4-3-3) прави изключително труден превода на български език. Традиционен или нетрадиционен, той винаги е римуван, което допълнително усложнява задачата на преводача. Затова не е учудващо, че преводът на поезия в наши дни се съсредоточава върху белия стих и формално невзискателните произведения, които са популярни у нас. Така обаче се загубва спецификата на словенската поезия, която би се представила най-добре чрез тази взискателна форма.

Въпросът за представянето на художествената литература чрез периодиката има особено важно значение за популяризацията й. Литературната периодика има голяма, може би основна роля в процеса на разпространение и формиране на стереотипи и представа за дадена чужда литература и в наши дни. Днес все по-голяма роля играе и интернет, където много литературни списания публикуват изданията си и издания. Сборниците също предлагат критическа литература, най-често под формата на предисловия или обзори на съответната литература.

Присъствието на българската литература в Словения се активизира предимно в последните години. Преди 1990 г. има инцидентни появи, като това са най-вече преводите на Елисавета Багряна и Блага Димитрова, преведено е и *Под игото* на Вазов (1938, Jugoslovanska tiskarna; 1962, Mladinska knjiga), *Тютюн* на Димитър Димов (1966, Cankarjeva založba), разкази и новели на Йордан Йовков, романи на Блага Димитрова, Алеко Константинов, Георги Караславов.

В периода от 1990 г. до днес активна преводаческа дейност се наблюдава отново в последните години, но критическите реакции не се засилват особено. Както и преди, могат да се отбележат само откъслечни прояви, най-вече при гостуване на даден автор. Най-често това са интервюта, разговори, а не статии с критическа насоченост. През последните години проф. Людмил Димитров, дългогодишен лектор в Люблянския университет, и Ева Шпрагер, лектор по словенски език и литература в Софийския университет, развиват активна (съвместна) дейност, съсредоточена върху превода и издаването на класически български автори, както и на съвременни автори. Друг преводач, който активно се занимава с преводи на словенска литература, е Людмила Миндова.

В последните години в Любляна са издадени сборниците *Šest bolgarskih dram* (*Шест български драми*), 2012 г.; *Morje: 15 bolgarskih pesnikov* (*Морето: 15 български поети*), 2007 г., който съдържа стихотворения на български поети от различни периоди, посветени на морето, както и *Antologija bolgarske književnosti* (*Антология българска литература*), издадена в два тома през 2008 г.

Разбира се, прозата заема по-малка част от общия дял на преведената българска литература. В периода между 1990 и 2014 г. са издадени само 3 романа (*Изгубе-*

ните магарета на Валери Стефанов, *Майките* на Теодора Димова и *Естествен роман* на Георги Господинов). И трите романа са публикувани в периода 2005 – 2009 г. Публикувани са също един сборник с разкази – *Свирепо настроение* на Йордан Радичков през 2006 г., един разказ – *Ковачи* на Алек Попов в брой на в. *Дело*, две приказки, публикувани в сборници с приказки – народната приказка *Колко са магаретата*, публикувана в детското списание *Ciciban* през 2003 г. и *Слънчова женитба* на П. Ю. Тодоров в двуезичния сборник *Славянски слънчеви приказки*[1].

И на словенската литературна сцена по-голямата част от преводната продукция е поезия. Тя отново включва предимно съвременни автори (Румен Леонидов, Иван Ланджев, Екатерина Йосифова, Кристин Димитрова, Милена Лилова, Георги Господинов, Силвия Чолева). Преводи на българска поезия издават най-вече периодичните издания (вестници и списания), както и сборници с поезия от фестивали, които могат да се открият и в интернет.

Най-широко представен е Румен Леонидов. Освен със самостоятелната стихосбирка *Z vrha jezika*, 2009 г., негови стихове и есета са публикувани в *Nova revija* (25 страници), сборникът *Vilenica: Avtorji nomadi*, на поезията му е посветена и една критическа статия.

Освен него самостоятелна стихосбирка има и Екатерина Йосифова – *Zakaj peš* (*Защо пеша)*, издадена като сепарат към сборника от фестивала Дни на поезията и виното през 2012 г. Поле за изява на съвременни български поети на словенска земя е именно ежегодният фестивал Дни на поезията и виното Медана, чиито гости от 1997 г. до 2012 г. са били 12 наши творци. Поезията, четена на този фестивал, е публикувана не само в книжни сборници, но е достъпна и в уебвариант[2]. Стихотворенията се публикуват и на двата езика.

Голяма част от наличния корпус е публикувана в двуезичен вариант. Впечатление правят поетичният сборник на Румен Леонидов *С върха на езика / Z vrha jezika* и сборникът *Morje*.

Както вече споменахме, специално място в българо-словенските литературни и културни отношения има Елисавета Багряна. Критическа статия по повод нейния 96-и рожден ден излиза в сп. *Naši razgledi* през 1989 г. През 1991 г. в *Srce in oko* са публикувани няколко нейни стихотворения, през 1991 г. Матей Родe публикува статия под заглавие *Голяма авторка и приятелка*... в *Дело*, през 1993 г. той публикува отново бележка по повод сто години от нейното рождение в *Дело*.

Специална част от критическия поглед трябва да се отдели на книгата с биографична насоченост на Людмила Малинова и Людмил Димитров *Багряна и Словения*. Тя излиза от печат първо в Словения през 2011 г.[3] и има своята българска премиера в началото на 2014 г. Посветена е на специфичната връзка на Елисавета Багряна със словенската култура. В книгата са включени архивни материали като писма, снимки и документи, свързани с културната ситуация от онова време, като контекстът обхваща културно-историческите специфики на Балканите и онагледява близкото сътрудничество между българи и словенци в областта на културата и изкуството. На тази книга в Словения са посветени няколко критически статии. Игор

[1] Slovanske sončne zgodbe, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.
[2] http://www.stihoteka.com/sl/bg/ (25.07.2014.)
[3] Bagrjana in Slovenija : ob dvajsetletnici smrti Elisavete Bagrjane in dvajsetletnici slovenske neodvisnosti / Ljudmila Malinova-Dimitrova, Ljudmil Dimitrov; prev. Namita Subiotto in Metod Čepar. Ljubljana : Študentska zal., 2011.

Гедрих и Иван Пуц публикуват статии, които отбелязват публикуването на книгата, както и Петер Колшек – статията *Багряна от България*, отпечатана в Дело.

В Словения са публикувани главно интервюта – интервю с Георги Господинов и Алек Попов на страниците за литература във в. *Дело*, интервю с Алек Попов отново във в. *Дело*, интервю с Теодора Димова в сп. *Ментор*. Останалите критически статии се свеждат до кратки бележки за излизането на дадена книга, които имат малко критически заряд в себе си.

В заключение можем да обобщим, че през последните години културните връзки между България и Словения се засилват. Благодарение на многобройните литературни и културни фестивали, които са придружени от различни издания, преводите от български на словенски и тези от словенски на български могат да се определят като добра основа за затвърждаване на контактите между двете страни. Основна роля за това имат литературните списания и културните рубрики, а антологиите и сборниците предоставят базовия корпус от текстове, необходими за представянето на дадена литература.

Един от проблемите, който предстои да бъде решен, е този с актуализирането на старите преводи на класическите произведения, както и наличието на подготвени преводачи, които да познават местните реалии, манталитет и културно наследство, за да могат успешно да предадат и възпроизведат духа на произведенията. Наличието на достъп до словенска или българска литература в съответната страна е и необходимост, за да се пробуди интересът на публиката спрямо чуждата култура.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Савов 2004: Словенската литература в българската периодика, сборници и др. –В: Преводна рецепция на европейските литератури в България. Балкански литератури. Съст. Б. Ничев, Г. Савов, К. Йорданова. София: Академично издателство Марин Дринов (Savov 2004: Slovenskata literatura v balgarskata periodika, sbornitsi i dr. // Prevodna retseptsiya na evropejskite literaturi v Bulgaria. Balkanski literaturi. Sast. B. Nichev, G. Savov, K. Yordanova. Sofia: Akademichno izdatelstvo Marin Drinov).

ПРЕВОДЪТ НА УКРАИНСКА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1989 ГОДИНА[1]

Райна КАМБЕРОВА
Софийски университет „Свети Климент Охридски“, София (България)
E-mail: rkamberova@abv.bg

BULGARIAN TRANSLATION OF UKRAINIAN LITERATURE AFTER 1989

Rayna KAMBEROVA

Abstract: The article presents the history of Bulgarian translation of works of Ukrainian literature in the past several decades. There was a long tradition of translating Ukrainian works into Bulgarian starting from Lyuben Karavelov, Rayko Zhinzifov and other Bulgarian writers. The tradition has been interrupted after 1989 and nowadays it started again. The bibliographic research includes books and works published in journals and magazines.
Keywords: Ukrainian literature, translation, Bulgaria, tradition, Bulgarian language

Преводът на украинска литература на български език води своето начало още от средата на XIX век, когато много от българските възрожденци получават образованието си в Царска Русия и по време на престоя си там имат възможност да се запознаят в оригинал с произведенията на украинските писатели Тарас Шевченко, Григорий Квитка Основяненко, Иван Котляревски и много други.

Традицията в превода от украински на български език има немалка история и имената на много известни български писатели са сред списъка с преводачи, които са направили украинската литература достъпна за читателската аудитория. В интерес на истината следва да се отбележи, че невинаги преводите, които се появяват в края на XIX век, могат да бъдат определени като образци за добър превод, но с течение на времето изкуството на превода и теорията на превода започват да намират своите очертания и у нас, а преводите стават все по-добри.

Произведения на украински писатели се превеждат активно в началото на XX век, тъй като те са носители на нови поетически и литературни идеи и течения. През първите две десетилетия на века тази традиция продължава, а после следва кратък застой в превода на украинска литература. През 50-те години украинските произведения отново привличат вниманието на преводачи и читатели. Може да се твърди, че този интерес е резултат от плановата политика на държавните издателства за издаването и популяризирането на съветска литература. Украинската литература е част от съветската и преводът в тази област е поощряван. Не трябва да се забравя, че тази вълна от преводи (произведенията на Коцюбински, Олес Гончар, Дмитро Павличко и др.), която следва през следващите десетилетия, не е резултат само на държавната политика, но е резултат и от активното участие и интерес на преводачите от украински (Стоян Бакърджиев, Иван Давидков, Димитър Методиев, Петко Атанасов, Лиляна Минкова, Христо Попов, Владимир Атанасов, Пенка Кънева, Мария Петкова-Базелкова и др.).

[1] Настоящето изследване е част от проекта, финансиран от НИД „Рецепция на славянските литератури в България след 1989 година и на българската литература в съответните страни“ №100/2014.

Особен интерес, а и предмет на настоящия текст, е развитието на превода след промените в началото на 90-те години на постсъветските литератури. Детайлният библиографски анализ показва, че за няколко години преводът от украински престава. Очевидно вниманието на издателствата и на преводачите, а съответно и на публиката, е насочено към литература, която не е била превеждана на български до този момент, и са необходими няколко години, за да се поднови преводът на украинска литература.

По проект „Рецепция на славянските литератури в България след 1989 година и на българската литература в съответните страни" бе извършено проучване на преводите на украинска литература след 1989 година. В процеса на събиране на преводна литература бяха взети предвид произведения, създадени в оригинал на украински език, а също така и някои случаи на преводи, направени от руски език, на които оригиналният език е украински. Когато става дума за превод на творба на украински автор от руски език, независимо в кой от двата случая, това се отбелязва специално. В останалите случаи се има предвид, че преводът е извършен от украински. Резултатите от извършената работа по проекта са повече от показателни – в периода от 1990 до 2005 година почти няма преводи от украински език. Редки изключения са преводи като „Бъзовият цар" на украинската поетеса Лина Костенко, излязъл през 1990 година в превод на Христо Попов, „История на Украйна" на канадския историк от украински произход Орест Субтелни – книгата излиза през 1995 година (преводач от украински език е Пенка Кънева), и излязлата през 1996 година поетична сбирка „Ехо от залеза" на украинския шестдесетник Борис Олийник в превод от украински на Захари Иванов. Тези три книги са единствените, открити след прегледа на сводния каталог COBIB.BG, който се формира от локалните каталози на отделните библиотеки (забележка: до включването на друга библиотека той съдържа само документите на Националната библиотека и изцяло дублира електронния каталог на НБКМ), като последните две дори не фигурират в него, а информацията за тях бе открита след допълнително проучване.

Първият роман от съвременен украински автор, станал достояние на българската публика в по-ново време, е „Полеви изследвания на украинския секс" от Оксана Забужко, издаден от издателство „Изток-Запад" през 2005 година в превод от руски език на София Бранц. Книгата намира място в библиографския списък на украинската литература, преведена на български език, въпреки че е превод от руски, защото оригиналът на текста е на украински език.

През следващата година Издателска къща „Прозорец" публикува романа на младата украинска писателка Ирена Карпа „Перлено порно" в превод на Райна Камберова и Албена Стаменова. Романът е издаден заедно с компактдиск с музиката на групата на И. Карпа – „Фактично сами".

През 2009 година излиза романът на един от най-известните съвременни украински писатели Юрий Андрухович „Московиада" в превод на Албена Стаменова.

2010 година е благодатна за превода на украински произведения на български език, защото, освен книгата „Пролетни игри в есенните градини" на Юрий Винничук в превод на Албена Стаменова и Райна Камберова, излизат четири самостоятелни стихосбирки на украински поети, всички в превод на Захари Иванов, а именно: Иван Драч – „Последната балада", Микола Винграновски – „Анатомия на любовта", Борис Олийник – „Взривено минало", Петро Засенко – „Забранена книга". Издателството, публикувало тези стихосбирки, е „Български писател".

През 2011 година излизат две антологии на украинската поезия – антологията „Вечерен храм" с подзаглавие „Украинска поезия XX век", в която са включени стихове на Микола Винграновски, Леонид Талалай, Иван Драч, Платон Воронко, Павло Мовчан, Людмила Скирда, Васил Симоненко, Виталий Коротич, Петро Засенко. Преводач и съставител е Захари Иванов, а издателството отново е „Български писател". Другата антология с украинска поезия е със заглавие „Нова украинска поезия – Антология" и преводач е Димитър Христов. В сборника са включени предимно поети от най-младото поколение, а именно Иван Андрусяк, Анна Багряна, Олена Багрянцева, Наталия Белченко, Юлия Бережко-Каминска, Тетяна Бондар, Виталий Борецкий, Тетяна Винник, Вячеслав Гук, Валя Захабура, Олена Карпенко, Юрий Лазирко, Ганна Луцюк, Анна Малигон, Виктор Мелник, Леся Мручкивска, Олеся Мудрак-Ковалив, Юлия Мусаковска, Катерина Онишчук, Ганна Осадко, Виктория Осташ, Игор Павлюк, Олена Пашук, Албина Позднякова, Оксана Самара, Юрий Сегеда, Маша Семашина, Антонина Тимченко, Дмитро Чистяк, Оксана Шафаревич, Ирина Шувалова, Океана Яблонска.

През 2012 година излиза на бял свят вторият роман на Юрий Андрухович на български език „Дванайсетте обръча", преведен от Албена Стаменова и Райна Камберова и издаден от издателство „Парадокс". През 2013 година преводът беше отличен от Съюза на българските преводачи с наградата за най-добър превод.

Друго важно събитие за превода на украинска литература е издаването на редактирания превод на „Роксолана" на Павло Загребелни в превод на Мария Петкова през 2012 година от издателство „Емас".

През 2014 година излиза едно от емблематичните произведения на украинската литература – стихосбирката „Кобзар" на Тарас Шевченко. Изданието е двуезично – съдържа превода на големия майстор на превода Димитър Методиев и фототипното издание на украински от 1840 година. Публикуването на книгата е част от мероприятията, отбелязващи 200-годишнината от рождението на бележития украински писател и художник. Подобно издание в България до момента не е имало – не само двуезично издание на произведенията на Т. Шевченко, но и въобще.

След 1989 година няколко периодични издания фокусират вниманието си върху съвременната украинска литература. Едно от тях е списание „Факел", което, специализирано някога в издаването на съветска, а днес на световна литература въобще, и известно с доброто познаване и пълноценно представяне на източнославянската литература като цяло, първо се ориентира в променената политическа и културна обстановка. В първия си брой за 2001 година списание „Факел" публикува в превод на Иван Тотоманов от руски език част от романа на Юрий Андрухович „Перверзия". Романът не е преведен изцяло, но преведеният текст представлява доста голяма част от него. Четири години по-късно, през 2005 година, списанието посвещава два броя на съвременната украинска проза, поезия и публицистика, на съвременната украинска обществено-политическа проблематика в по-широк контекст. В брой № 2 от 2005 година са включени произведения на следните автори: глава от романа „Дванайсетте обръча" на Юрий Андрухович, есета от Юрий Андрухович – „В търсене на Dreamland" , стихотворения на Сергий Жадан – „Контрабанда", фрагменти от романа „ANARCHY IN THE UKR" на Сергий Жадан, критическото есе „Постапокалиптичният ангел" на Остап Сливински, стихотворения от Остап Сливински – „Двойно безсмъртие", есетата „Двете Украйни" от Микола Рябчук, интервю на Оксана Форостина с Микола Рябчук – „Още не сме се опитали да живеем нормално", есетата „Отво-

рено писмо", „Апология на жертвоприношението" на Оксана Забужко.

В брой № 3 от същата година са включени разказът „Бродиран свят", споменът „Във вечния плен на Рождеството", есето „Приказки за свободата", разказът „Обяд" от Юрий Винничук, интервю на Леся Стопчак с Ю. Винничук – „Най-важното се извършва на подсъзнателно ниво", щрихи от портрет „HOMO AMATOR", стихотворението „Христова възраст" и есето „Слънцето не го е страх" от Андрий Бондар, литературнокритическата статия „Винничук и неговата прозаична муза" на Виктор Неборак.

Списание „Панорама" е печатен орган на Съюза на преводачите в България, който до 1989 година, включително, има традицията да публикува преводи на украински стихове (в превод на Найден Вълчев, Янко Димов, Христо Попов и др.). За доста дълъг период от време списанието почти не публикува преводи от украински език, но през 2007 година посвещава един свой брой на украинската литература. В него е представена широка палитра автори на проза и поезия, сред които са автори и заглавия като: откъс от романа „Възмечтаването на Малва" от Юрий Винничук, статиите „Езиковата политика против обществото от несретници" на Анатолий Матвиенко (със съкращения), „Световната езикова практика у украинските реалности" на Анатолий Погрибни (със съкращения) и „Сбогом, хилядолетие" на Володимир Яворивски, есето „Размисли" на Павло Загребелни, разказът „Каролина" на Евгения Коконенко, есето „Хуманитарната аура на нацията, или дефектът на главното огледало" на Лина Костенко, стихотворението „Войнишки сън" на Генадий Брежнев, стихотворението „Не живях аз тези дни зад някакви стени високи..." на Андрей Малишко, стихотворенията „Етюд за хляба", „Без мене", „Пътища", „Балада за огъня и за принципите" на Иван Драч, стихотворението „Песен за майката" на Борис Олийник, стихотворенията из „Псалми на покаянието", „Роби", „Там, където те чаках така", „Не се бой от косата ми бяла", „Идва ми днес да умра...", „Моят живот", „А децата – кои са те", „Времето", „Карпатски вятър" от Димитро Павличко, разказът „Обяснителна бележка" от София Андрухович, есето „Централно-източна ревизия" от Юрий Андрухович, разказът „Особености при контрабандата на вътрешни органи" от Сергий Жадан, повестта „Приказка за калиновата свирка" на Оксана Забужко (със съкращения), повестта „Усещане за присъствие" на Тарас Прохаско (откъс).

„Съвременник" е списание за българска и преводна литература и изкуство, което представя извадки на най-интересното и значимото от тях. През 2007 списанието публикува разказа на Юрий Андрухович „Централно-източна ревизия" в превод от руски на П. Кънева. Този превод отново е включен в списъка на преводната украинска литература, защото оригиналът на текста е на украински език. Две години покъсно, през 2009 година, списание „Съвременник" публикува разказите на Виталий Жежера „Киевски витражи", превод от украински на Пенка Кънева, а през 2010 година илизат стихотворения на Юрий Андрухович и Сергий Жадан в превод на Янко Димов.

Друго списание, което публикува преводи на украинска поезия в броевете си, посветени на Украйна, е списание „Европа 2001". На неговите страници в бр. 2/2004 г. са поместени стихове от Юрий Андрухович в превод на Христо Попов, а в бр. 6 за 2010 г. – стихове на Дмитро Павличко в превод на Ваня Петкова и стихове на Иван Драч, Борис Олийник и Микола Винграновски, преведени от Захари Иванов.

Украинската тематика и литература намират място и на страниците на списание „Лик", известно с широката културна проблематика, която представя. Така през

2008 г. в бр. 3 излиза есето „Свободата и нейната противоположност” на Ю. Андрухович, в бр. 8 – есето „Криза за място” на Таня Малярчук, а през 2012 г. в бр. 10 – разказът „Стефан Кирнов, един непознат българин” от Васил Габор, и трите в превод на Райна Камберова.

Вестник „Литературен вестник” също в последните години традиционно отделя внимание за представяне на съвременната украинска литература. В брой 32/2007 г. са отпечатани стихове от Остап Сливински, а в бр. 4/2008 г. – критическата статия „Самопоглъщането на текста” от същия автор, и в двата случая в превод на Райна Камберова. През същата година в бр. 11 на страниците му намира място откъс от романа „Московиада” от Ю. Андрухович, в бр. 40 за 2012 г. – откъсът „Венеция” от романа „Лексикон на интимните градове” на същия автор, а в брой 35 за 2013 г. са поместени стихове от Ю. Андрухович в превод на А. Стаменова.

Извършеният преглед на преводна украинска литература в България от 1989 година до наши дни разкрива голямо прекъсване в преводаческата дейност за повече от десет години. В периода от 1989 до 2005 година са издадени само три книги в България и едва в последните няколко години отново се засилва интересът към украинската литература. Дано тази тенденция да се запази и българските читатели да имат възможност да се запознават с произведенията на класически и съвременни украински автори на родния си език.

Библиография

Терзийска 2002: Терзийска Л. Преводна рецепция на украинската литература в България. // *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Славянски литератури.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 46 – 62 (Terziyska L. Prevodna retseptsia na evropeyskite literaturi v Balgaria. Slavyanski literaturi. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 46 – 62).

ГЛУБИННЫЙ АФГАНСКИЙ СМЫСЛ В МИРОВОЗЗРЕНИИ ДОСТОЕВСКОГО В РОМАНЕ *MAUDIT SOIT DOSTOÏEVSKI* ПИСАТЕЛЯ АТИК РАХИМИ

Джулия БАСЕЛИКА
Università degli Studi di Torino (Italia)
E-mail: giulia.baselica@unito.it

A DEEP SENSE OF AFGHAN CULTURE IN DOSTOEVSKIAN VISION IN THE NOVEL *MAUDIT SOIT DOSTOÏEVSKI* BY ATIK RACHIMI

Giulia BASELICA

Abstract: This article primarily aims to detect in Atik Rahimi's novel *A Curse on Dostoevsky* some Dostoevskian themes and motif*s* suggested by what we could define as "a sort of Afghan contemporary version of *Crime and Punishment*". Secondly, it tries to show how Dostoevsky's idea of culpability, judgement and punishment can act as a hermeneutic approach to understand the chaotic situation in Afghanistan after the Soviet troop withdrawal in 1989.
Keywords: Dostoevsky, Rahimi, crime, punishment

Идеи, мысли и размышления, сомнения и противоречия воплощённые в героях и персонажах *Преступления и наказания* служат действующими показателями и побудительными причинами, вызывающими критические вопросы о современном афганском мире в романе *Maudit soit Dostoïevski* писателя Атик Рахими[1].

Действие романа разворачивается в Кабуле в '90 годах, во время гражданской войны разражённой сразу после отступления советских войск. Рассул, главный герой, вернулся в Кабул из Советского Союза. Туда отец его отправил учиться; там Рассул читал романы Достоевского.

Для того, чтобы помочь невесте Суфии, он решил убить *нану* Алю, старую ростовщицу, которая заставляет девушку проституироваться. Но в день преступления, именно в тот момент, когда Рассул уже собирался нанести смертельный удар топором по голове старухи, его внезапно озарила сознательность настоящего значения этого акта: он собирается повторить поступок Раскольникова. Топор выскользнул у него из рук и проломил старухе череп. Охваченный паникой, Рассул убежал, не унося с собой ни денег, ни драгоценных предметов ростовщицы, и так началось его долгое путешествие внутрь Кабула, внутрь такого адского города, разорённого войной и преображённого воспоминаниями и угрызениями совести молодого преступника. Рассул вернётся на место преступления, откуда тайком выйдет женщина с покрытым лицом. Он будет долго следо-

[1] Атик Рахими родился в Кабуле в 1962ом году в семье государственного чиновника. После советского вторжения, Рахими убежал из Афганистана и укрылся в Пакистане. Потом он получил политическое убежище во Франциии и переехал туда в 1985ом году. В конце 90ых годов Рахими ввязался в литературный проект. Его роман *Земля и зола*, написанный вафганском варианте персидского языка в 2000ом году, снискал ему большой успех. По этому роману был поставлен фильм, награждённый призом «Prix du Regard vers l'Avenir» на каннском кинофестивале 2004ого года. Он опубликовал два других романа, также написанных на персидском языке: *Тысяча домов, обьятых сном и страхом* (2000) и *Мысленное возвращение* (2005). Романом *Сингэ Сабур. Камень терпения*, написанном на французском языке, Рахими стал лауреатом гонкуровской премии в 2008ом году. В 2012ом году был опубликован роман *Будь проклят, этот Достоевский*. Книги Рахими переведены на разные языки. На русском языке издан роман *Сингэ Сабур. Камень терпения* (Москва, Текст, 2010).

вать за ней, но безуспешно, и все добрые дела, которые он будет делать, не успокоят его. Ни оправдание религиозных общин, ни равнодушие полиции к его делу не будут умиротворять его совесть. Труп жертвы не найдётся, свидетелей нет и не существует никакого доказательства преступления. Но неотступная мысль Рассула будет вызывать общую злобу на него и он станет всеобщим козлом отпущения.

Целью настоящего исследования является определение условий, при которых «чужой» текст становится необходимым для творческой эволюции не только одного специфического автора, но и одной определённой культуры в целом[2]. Порождающий акт может произойти только тогда, когда оба отправляющий и получающий являются независимыми семиотическими личностями, но создают один завершённый, замкнутый семиотический мир с организованными структурами, с индивидуализированными иерархиями кодов и со структурированной памятью. Тем не менее связь между отправляющим и получающим устанавливается только если их коды составляют одну единственную семиотическую личность[3]. Такая связь при помощи сравнения текстов, принадлежащих разным культурам, позволяет воссоздать эволюцию культурной совести. Только в сфере мировой литературы оказались возможности понять культурные логики и осознать всю завершённость их вариантности[4]. В данном случае роль отправляющего исполняется романом Достоевского *Преступление и наказание*, а роман *Maudit soit Dostoïevski* Атик Рахими выступает в роли получающего. Семиотическая система, составленная их кодами, показывает сложную и плодотворную вариантность культурных смыслов, отражённых в совсем разных эпохах, цивилизациях и контекстах. Сравнение между литературными текстами представляет дополнительную особенность: наличие третьего языкового кода пересемантизирует изображённый культурный контекст, ведь роман афганского писателя написан на французском языке.

В этих произведениях сравнение осуществляется на трёх последующих уровнях, соответствующих тем плоскостям, в которых пересекаются исходное произведение, *Преступление и наказание*, и сводный роман, *Maudit soit Dostoïevski*. Первая основная плоскость, относящаяся к поверхости произведений, показывает почти буквальные совпадения некоторых элементов фабулы.

Поражает созвучность, сходство даже, между именами или фамилиями романа Достоевского и именами романа Рахими: афганского главного героя зовут Рассул – корень имени «Рас» напоминает фамилию Раскольников – и значение этих прозваний передаёт особый смысл ролям этих персонажей. Афганский Рассул значит «святой вестник», а русский Раскольников воскрешает в памяти понятие «раскола», а святой вестник очень часто своими словами и своими действиями совершает какой-то раскол от общего мнения, от общего поведения и от общей шкалы ценностей.

Имя невесты Рассула – Суфья и то же самое имя, Софья, у невесты Раскольникова. Это имя, греческого происхождения (σοφία), значит «мудрость, разумность, наука» и неслучайно обе героини являются носительницами высшего знания; но если Софья, или Соня, в романе Достоевского знанием веры действительно освещает душу и, следовательно, путь Раскольникова, то знание, которым обладает Суфья в романе Рахими, останется тайным знанием, также тесно связанным с верой, и в какой-то мере причиняет отдаление Рассула от молодой женщины. В афганском романе сестру главного героя зовут Доня. Имя имеет такое этимологическое значение: «источник жизни» и его звуковая форма напоминает имя сестры Раскольникова, Дуня. Имя двоюродного брата Рассула – Размодин, а близкого друга Раскольникова зовут Разумихин: оба имени имеют тот же

[2] См. Лотман 2002.
[3] Там же.
[4] См. Шаитанов 2009.

самый корень «раз», кроме того, значение русского имени «вразумить» указывает роли обоих персонажей. Ростовщицы также имеют, с фонетической точки зрения, аналогичные, едва ли не аллитеративные имена: афганку зовут нана Аля, а русскую – Алена Ивановна.

Многие события в двух произведениях совпадают, хотя нередко в разных, несоответствующих областях реальности и сна. Например, во второй главе романа Рассул действительно возвращается на место преступления, а возвращение Раскольникова в квартиру убитой ростовщицы происходит только во сне (3,VI). Первая встреча между Рассулом и Суфьей просто описана в его журнале (пятая глава), а журнал оказывается тетрадью когда-то принадлежавшей девушке: роман Рахими характеризован отчётливой полифонией, множеством голосов и лиц. Персонажи повествования общаются прямо с рассказчиком, их внутренними голосами, словами, написанными в журнале Рассула.

Суфья и Соня поражают главного героя честным взглядом, его ведя в тайный микрокосмос, совсем отдалённый от прозаичной обыденности:

«Lorsque je te vis, ton regard, fuyant et pudique, m'intima de ne plus respirer, ton nom imprégna mon souffle: Souphia. Tout s'arrêta autour de moi, le temps, le monde... pour que toi, seule, puisses exister» (Rahimi 2011: 37)[5].

«Голубые глаза ее были такие ясные, и когда оживлялись они, выражение лица ее становилось такое доброе и простодушное, что невольно привлекало к ней.» (Достоевский 1978: 208)

В обоих произведениях главный герой совсем случайно встречает отца влюблённой девушки и эта встреча имеет особый, роковой смысл: и отец Сони, и отец Суфьи скоро погибнут насильственной смертью, и перед трупом отца встретятся главный герой и героиня, по литературному топосу «познания». Другое место пересечения на уровне фабулы касается отношений между главным героем, преступником, и представителем судебной власти. Ход и исходы собесед по существу отличаются. Встреча между Раскольниковым и Порфирием Петровичем[6] продолжается долго и приобретает тон настоящего поединка между двумя острейшими умами. Вопросы комиссара и ответы молодого преступника идеально начертают извилистый маршрут с разными отклонениями, внезапными поворотами и быстрыми приближениями к месту назначения, то есть, к правде фактов. В центре этого диалектического соревнования находится письменный текст, статья написана самим Раскольниковым и излагающая суть мысли и мировоззрения главного героя. Так Порфирий Петрович, который там обнаруживает ключ загадки и косвенное доказательство виновности Раскольникова, высказывает содержание статьи: «Одним словом, если припомните, проводится некоторый намек на то, что существуют на свете будто бы некоторые такие лица, которые могут... то есть не то, что могут, а полное право имеют совершать всякие бесчинства и преступления, и что для них будто бы и закон не писан» (Достоевский 1978: 223)[7].

Рассула допрашивает Парваиц, человек в типичном афганском головном уборе, в паколе, к нему обращающийся ободряющим названием «ватандар», индийское слово,

[5] Курсив автора; «Как только я увидела тебя, твой беглый и стыдливый взгляд приказал мне больше не дышать, твоё имя наполнило мое дыхание: Суфья. Всё остановилось вокруг меня, время, мир ... чтобы ты одна могла существовать.» Ещё дополнительный интересный оттенок значения в имени невесты Рассула: во французском варианте имя Суфья напоминает существительное «souffle», дыхание. Так Суфья – сама жизнь.

[6] Часть третья, глава IV.

[7] Порфирий, хранитель старого, традиционного закона, противопоставляется Раскольникову, представителю нового радикализма. Сопротивление категорий «старого» и «нового» не найдут никакого соответствия в афганском мире, где все возможные сопротивления являются смутными, из-за господствующего хаоса.

которое обозначает «владелец земли». Рассул отвечает на вопросы письменно, потому что он внезапно и непонятно потерял голос. Это очень интересный мотив, характеризующий участие главного героя в событиях, описанных в романе, его взаимодействия с остальными персонажами и само его воззрение внешнего мира. Именно из-за отсутствия голоса каждое его слово выражается только внутренно и становится крайне глубоким. Так, его совесть замыкается в его самых тайных, бездонных глубинах до той степени, что она подвергается риску имплозии. Отношение Рассула к окружающему миру едино выражается неостановимым, не редко мучительным внутренним монологом. Рассул как-то представляется воплощением эволюции и укрепления некоторых черт духовности Раскольникова. Во время встречи Рассула с Парваицем также внимание собеседников сосредотачивается на одном определённом тексте: это роман Достоевского *Преступление и наказание*, а прямая, почти торжественная связь с этим произведением – Рассул переписывает на бумаге некоторые места из романа, которые он знает наизусть – вводит в афганский роман очень интересное толкование смысла мышления Достоевского:

«Dostoïevski n'est pas un écrivain révolutionnaire et communiste, mais un mystique. Lui l'a répété cent fois, mais ses professeurs russes ne l'admettaient pas; ils n'aimaient pas ce genre d'analyses très orientales» (Rahimi 2011: 62)[8].

Роман Достоевского является по мнению Рассула средством спасти афганскую цивилизацию от духовной и материальной погибели:

«Ce livre est à lire en Afghanistan, un pays autrefois mystique, qui a perdu le sentiment de responsabilité. Rassoul est convaincu que si on l'enseignait ici il n'y aurait pas autant de crimes!» (Rahimi 2011: 63)[9].

Дух творчества Достоевского мог бы найти новую, плодовитую почву в другой, далёкой, и восточной, стране, там показывая его настоящую натуру и открывая его миссию.

Другая возможная аналогия на сюжетном уровне между романом Достоевского и романом Рахими касается мотива письма матери главного героя. Длинное письмо от матери Раскольникова, в третьей главе первой части, как-то является микророманом, где рассказывается сложная и печальная история Дуни, таким образом, в основном, определяя механизм начала повествования. В романе Рахими письмо появляется в середине и его содержание явно напоминает рассказ Пулхерии Александровны: персонажи и положения очень похожи. Интересно то, что прочитав материнское письмо, Рассул прячет его в экземпляре романа *Преступление и наказание.*

Ведь присутствие Достоевского – это вторая плоскость произведения Рахими, характеризованная разными мотивами относящимися к *Преступлению и наказанию* в частности и к творчеству русского писателя вообще – чувствуется в ходе целого романа: на самой первой странице главный герой прерывает свой акт и напоминание знаменитого места романа о преступлении Раскольникова вдыхает жизнь в топор, который совершает судьбу Рассула. Он часто открывает *Преступление и наказание* и читает некоторые страницы: вернувшись из Министерства сообщений и культуры, где он встретил Парваица, он перечитывает то место, где Раскольников возвращается домой, после того, как он убил двух старух; прочитав материнское письмо, в романе Достоевского он ищет предложения, описывающие Дунию. Кроме того, второй голос его раздвоённой совести в са-

[8] «Достоевский не революционный и коммунистический писатель, а мистик. Он сто раз это повторял, но его профессора не признавали его суждения; они не любили этого вида анализа. Впрочем, они совсем не любили Достоевского.»

[9] «Надо читать эту книгу в Афганистане, в стране, которая раньше была мистической, а теперь она потеряла чувство ответственности. Рассул убеждён в том, что здесь не было бы так много преступлений, если бы учились произведениям Достоевского.»

мых решительных моментах романа подсказывает слова, которые он должен произнести и действия, которые он должен совершить следуя сценарию порученному Раскольникову: например, когда Суфия разглашает, что она занимается проституцией, Рассул чувствует в себе увещевание упасть в ноги девушки и произнести эти слова: «Ce n'est pas devant toi que je m'incline, c'est devant toute la souffrance humaine que je m'incline» (Rahimi 2011: 181)[10]. Эта вторая, критическая часть совести, какая-то сверх-я, выступает посредникоми между Расулом и остальными персонажами с одной стороны, и между Рассулом и миром Достоевского с другой стороны. Так она объясняет реакцию недоверчивости Суфии, после того, как девушка прочитала письменное признание молодого жениха: «Oui, ton histoire n'est qu'un ridicule pastiche de *Crime et chatiment* que tu lui as raconté cent fois et rien d'autre» (Rahimi 2011: 184)[11].

Эта часть совести смотрит и на внутренний и на внешний мир Рассула разумным взглядом, с беспристрастностью, ведя постоянный диалог с главным героем, а её роль уничтожает расстояние отделяющее Рассула от окружаемого человечества. Не случайно с постепенным осложнением сюжета главный герой теряет голос и общается только письменно: мотив афазии тесно связан с превосходством внутреннего голоса, с отстранением главного героя от внешнего мира. Рассул, имеющий полифоническую натуру, становится каким-то аскетом, страшно и бесшумно борющимся за раскрытие механизма, порождающего несправедливость в стране. Так, отличительная особенность характеризующая Раскольникова и позволяя ему, через мучительный путь в глубины его совести и духовной высоты его жизни и благодаря самой глубокой близости с чистейшей душой Сони, достичь правды, то есть верхнего понимания – в романе афганского писателя является средством окончательного удаления главного героя от понимания действительности. Он наконец превращается в самого главного героя романа *Будь проклят, этот Достоевский*, значит: роман вставляется в роман, а герой вставляется в героя и произведение; Рахими наконец обнаруживает свою натуру, структурированную мизанабимом.

Одним из главных семантических центров в романе Достоевского является мотив спасения, а Соня, главная героиня, олицетворяющая это возвышенное осуществление, связывает землю с небом и грех с чистотой. Эта женщина-юродивая, которая с смирением приняла грешную судьбу, чтобы спасти семью от материальной нищеты, становится для Раскольникова заступницей спасения от духовной смерти. Она сама перешла пределы человеческой способности переносить унижение собственного достоинства и именно поэтому может помочь Раскольникову перейти пределы восприятия самого себя, поручая ему задание раскаяния и искупления вины. Дар креста, принадлежащего Лизавете, является символическим жестом скрепляющим обещание прощения.

Образ Суфьи также связан с понятием спасения, но в совсем другой области. Суфья имеет смутную натуру, непонятную для Рассула: в действительности она лишена конкретности, а в воображении главного героя Суфья характеризована яркой определённостью. Она тоже совершает спасение, но только в области сновидения и, ещё раз, под влиянием романа Достоевского:

«Puis, lentamente, elle relève la tête. C'est Souphia. Elle serre entre ses genoux le coffret de bijoux de *nana* Alia. Rassoul désemparé, la regarde et murmure quelque chose d'inaudible, il ferme les yeuè, se jette à ses pieds, pour crier, remercier Souphia. Il se sent

[10] Перевод с *Преступления и наказания*, часть четвёртая, глава IV: «Я не тебе поклонился, я всему страданию человеческому поклонился».

[11] «Да, твоя история просто смешной пастиш по *Преступлению и наказанию*, о котором ты ей рассказывал сто раз, и ничего больше.»

sauvé. Elle l'a sauvé. Une main le secoue. *Rassoul! Rassoul!* Ce n'est pas la voix de Souphia. C'est la voix d'un homme» (Rahimi 2011: 70)[12].

Героини обоих романов символизируют превращающую мощь веры, но с отличающимися итогами. Соня читает Раскольникову эпизод воскрешения Лазаря, а чтение определяет в Соне момент глубокого духовного преображения, в свою очередь вызывающего совершенное и окончательное изменение в душе главного героя. Раскольников приближается к Соне совсем новым образом, он узнаёт её величие души, её моральное превосходство, её способность привести людей в их настоящую жизненную цель. Соня верущая женщина, а её вера заражает душу Раскольникова. Он тоже верующий и интересно то, что он сам говорит о собственной вере не с Соней, а с Порфирием, до момента чтения знаменитого места Евангелия от Иоанна:

« – И-и-и- в бога веруете? Извините, что так любопытствую.

– Верую, – повторил Раскольников, поднимая глаза на Порфирия.

– И-и в воскресение Лазаря веруете?

– Ве-верую. Зачем вам всё это?

– Буквально веруете?

– Буквально» (Достоевский 1978: 226).

Через Соню и её веру, Раскольников даёт выход своим духовным энергиям и понимает смысл своего подвига: раскаяния и искупления вины. Так, благодаря вере, Раскольников и Соня составляют единую сущность.

Суфья верит в Аллаха, она следует религиозным ритуалам, но её вера оказывается личным делом и не трогает душу Рассула; верой молодая женщина даже отталкивает его от себя: в отличие от того, что случилось с Сонией, вера не даёт Суфье понимать душу молодого человека, которого она любит, она не понимает его поступка. Её религиозное чувство выражается внешними, формальными действиями, требуемыми суровым, тираническим богом; Суфья и Рассул останутся двумя отдельными сущностями:

«*Allez, viens!* dit elle en se détachant de Rassoul, et, d'un élan déterminé, elle se précipite vers son *tchadari* et l'infile. *On va au mausolée de Shahé do Shamshiray Wali*» (Rahimi 2011:186)[13].

Веру Суфьи питают испорченные ценности афганской культуры, по которым можно, или даже надо, убить во имя Халле[14]:

«Mais... pourquoi? *Allons-y tous les deux, pour prier. Retrouve foi en Allah! Fais tobah! Dis-lui que tu as tué en son nom, Il te pardonnera. Il y en a tant qui ont tué en son nom; tu n'en es qu'un parmi eux*» (Rahimi 2011: 186)[15].

---

[12] «Потом, медленно, она поднимает голову. Это Суфья. Она держит между коленами шкатулку с драгоценностями *наны* Али. Рассул, растерянный, смотрит на неё и шепчет что-то едва слышное. Он закрывает глаза, падает в её ноги, чтобы кричать, благодарить Суфью. Он себя чувствует спасённым. Она спасла его. Рука трясёт его за плечи. *Рассул! Рассул!* Это не голос Суфьи. Это мужской голос.»

[13] «*Давай, пошли!* сказала она, отходя от Рассула, и решительным порывом бросается к своему *чадари* и надевает его. *Мы пойдём в мавзолей Шаэ до Шамшираи Вали*.»

[14] Интересно принять во внимание заметки Галимура Хана, который указал на интерес Достоевского к Востоку и на беспокойство писателя об исламской опасности (Khan 2000). В стихотворении *На европейские события в 1854 г.* можно выделить высокопарный тон и риторический характер напоминающие выражения славящие священную войну: «Спасут нас крест, святыня, вера, трон! [...] / Мы верою из мёртвых воскресали / И верою живёт славянский род / Мы веруем, что бог над нами может, / Что Русь жива и умереть не может!» (Достоевский 1988–1996 a). Хан утверждает, что «[Raskol'nikov] embodies the threat of a foreign, and particularly Islamic Other» (Khan 2000: 232) – «Раскольников воплощает угрозу иностранного, в частности, исламского Другого.»

[15] «Но почему? *Пойдем мы оба с тобою, чтобы молиться. Вновь обрети веру в Халлу! Делай тобах! Скажи ему, что ты убил во его имя, Он тебя простит. Многие убили во его имени; ты просто один среди них.*»

Но Рассул не принадлежит этой культуре, он её не принимает и не разделяет её ценности. Поэтому он прерывает диалог с Суфьей и опять обращается ко второму лицу своей совести, благодаря которой Рассул признаёт своё настоящее, сокровенное желание: он просто желает человеческого присутствия Суфьи, её материального, физического существа. Её вера не поможет ему освободиться от внутренней тяжести.

«Mais je n'ai pas tué au nom d'Allah. Et je n'ai pas besoin qu'Allah me pardonne.
Alors, tu veux quoi?
Qu'elle revienne à moi!
Alors, va avec elle, suis la!»

(Rahimi 2011: 186)[16]

Другое, интересное сравнение касается причины преступления. Раскольников убил принцип, а не человека[17], а Соне он объясняет, что он убил, потому что он хотел сделаться Наполеоном, который без колебаний требовал жертвы многочисленных человеческих существ, чтобы осуществить своё желание величия. Настоящей причиной своего преступления Рассул не знает: весь роман является сложным, извилистым и внутренним путём к раскрытию этой тайны, а секретарь суда ему предлагает особое толкование преступного акта вообще: «Tuer pour exister, c'est le principe de toutes les tueries, mon cher Rassoul» (Rahimi 2011: 278)[18]. Главный герой романа не достигнет конечного пункта своего мучительного пути и сомнение, душевная озабоченность, печальная растерянность не оставят его до конца. Но такой страшный опыт ему раскроет другое: настоящую, трагическую причину разрушительного культурного сдвига цивилизации его страны. Здесь,тематически, пересекается третья плоскость романа Рахими: сюжет произведения Достоевского порождает сюрреалистическое повествовательное положение, действующее как зеркало, в котором отражается настоящая действительность. Совсем невероятным является преступление, совершенное Рассулом: тело жертвы нигде не найдено, и также оружие на месте преступления не найдено, жертва, *нана* Аля, исчезла а нет никакого подозрения на Рассула. Словом, на уровне объективной реальности оказывается, что главный герой не совершал никакого преступного акта; такой акт был совершен лишь на уровне субъективной реальности, тем не менее он имеет невероятную мощь. Он выбрасывает совесть Рассула вне его культурного контекста, позволяя ему рассматривать хаотическое и бурное положение его страны и уразумевать все развращения и противоречия господствующие в ней.

Рассул собирается сдаться судебным властям и сознаться в преступлении[19], но секретарь суда, к которому он обращается, ему говорит, что никакой тюрьмы и никакого

[16] «Но я не убил во имени Халле. И мне не нужно, чтобы Аллах меня простил. Ну, что ты хочешь? Чтобы она вернулась ко мне! Тогда, иди с ней, следуй за ней!»

[17] Ф. М. Достоевский, *Преступление и наказание*, часть третья, глава VI.
Гарри Уайт замечает, что в отличие от многих из социалистов, которых он критиковал, Достоевский по-разному относился к преступлениям. Он предполагал, что некоторые из них совершаются при простительных, смягчающих обстоятельствах (White 2000). Ведь говорит Соне Раскольников: «если б только я зарезал из того, что голоден был, [...] то я бы теперь ... *счастлив* был!» (Достоевский 1978: 342). Евгений Конюшенко так комментирует особенный характер преступления Раскольникова: «Убийство для Раскольникова носит не столько утилитарный, [...] сколько идейный [...] и ритуально-символический, сатаниско-инициатический характер» (Конюшенко 2004: 313). По Валерию Кирпотину Раскольников ставит себя над человечеством и убит во имени его спасения, поскольку он хочет творить ему добро (Кирпотин 1978).

[18] «Убить, чтобы существовать – вот принцип всех убийств, дорогой мой Рассул.»

[19] Рассул представляется идеалистом, так как Уайт наблюдает, что идеалистическая натура находится у людей, которые питают идеалы и, одновременно, верят в существование обязанностей и долгов. Они сознают моральные пределы и когда их внутренний нигилистический двойник преступает моральный закон без всякого угрызения совести, они ужаснутся (White 2000).

правосудия больше не существуют и он сам, Рассул, уже пленник самого себя и своего города:

«Qu'est-ce que tu veux? La prison? Ton âme est prisonnière de ton corps, et ton corps prisonnier de cette ville» (Rahimi 2011: 233)[20].

Рассул настаивает на своём намерении сознаться в преступлении и просит, чтобы судья его принял, но судья показывает полное равнодушие к признанию Рассула:

«Ton cas est une affaire de *qisâs*. Trouve la famille de la femme, paye le prix du sang. C'est tout. Maintenant, quitte mon bureau» (Rahimi 2011: 239)[21].

Главного героя потом арестуют но не за убийство старой ростовщицы, а за пропажу драгоценностей сданных на хранение *нане* Але и Рассула подозревают в краже. Кроме того, у судьи вызывает негодование то, что молодой человек не служил в армии. Рассул посажен в тюрьму без суда, а секретарь суда ему читает настоящую лекцию об афганском праве, через которую главный герой понимает настоящие причины общего безобразного положения своей страны:

«Tu sais que, selon la *charia*, tuer quelq'un est un délit susceptible de *qisâs*: oeil pour oeil, dent pour dent. Et c'est tout. C'est un jugement qui relève du droit des hommes. C'est la famille de la victime qui décide de tout. Par contre, toi, en tant que communiste, tu es un *fitna*, un renégat. Donc, tu es jugé selon la loi d'*Al-hudûd*, peine égale, sanction établie par le droit d'Allah [...] Dans ce pays, depuis quand juge -t-on quelq'un en tant qu'individu? Jamais! Tu n'es pas ce que tu es. Tu n'es que ce que sont tes parents, ta tribu. Ça, c'est peut-être un peu trop compliqué pour toi» (Rahimi 2011: 252)[22].

Рассул возвращается на своё место и встречает караула, который ему говорит: «Toi, tu es mon premier et mon seul prisonnier. Tu n'avais rien de mieux à faire que de venir te rendre et nous emmerder?!...» (Rahimi 2011: 255)[23].

Потом снова появляется Парваиц, которому Рассул, ещё раз, сознаётся в преступлении, а Парваиц поздравляет его за то, что он освободил общество от дрянного элемента. Здесь Рассул выражает очень интересную мысль:

«Je crois que c'est toujours comme ça. On recommence un ouvrage dans l'espoir de pouvoir oublier le precedent que l'on juge raté.... Ainsi perdurent les crimes, une spirale infernale. C'est pourquoi je me suis livré à la justice, pour qu'un procès mette terme à tout ça» (Rahimi 2011: 265)[24].

Суд начинается, но опять Рассул потерял голос и не может отвечать на вопросы судьи. Оказывается, что командир Парваиц убил себя, и у него в кармане нашли письмо со следующими словами: «отказывайтесь от меня, не омстите за меня». Секретарь суда

---

[20] «Что ты хочешь? Тюрьму? Твоя душа уже пленница твоего тела, и твоё тело пленник этого города.»

[21] «Твоё дело – дело *кисаса*. Найди семью женщины и заплати ценой за кровь. Это всё. Теперь выйди из моего бюро.»

[22] «Ты знаешь, что по закону *шариату*, убить кого-то, это преступление, подлежащее принципу «*кисас*»: глаз за глаз око за око. Это всё. Это суд относящийся к человеческому праву. Всё решает семья жертвы. Но ты, как коммунист, ты *фитна*, ренегат. Поэтому ты будешь осужден по закону «*Худуд ал Алам*», одинаковое наказание, установлённое правом Халлы. [...] В этой стране с каких это пор кого-то осуждают как человек? Никогда! Ты не тот, кто ты есть. Ты есть то, что твои родители и твоё племя есть. Наверно это слишком сложно для тебя.»

[23] «Ты мой первый и единственный пленный. Ты не смог сделать ничего лучше, кроме как пойти сюда и нас раздражить?!....» Упрёк солдата напонимает слова Великого Инквизитора в романе *Братья Карамазовы*: «Зачем же Ты пришёл нам мешать?» (Достоевский 1988–1996 б: 280). Так Рассул приводит в память образ Иисуса, изображённого Достоевским в знаменитой Легенде. Как и мессия он подрывает кажущийся существующий порядок, чтобы принести справедливость.

[24] «Я думаю, что всегда так. Мы снова начинаем произведение, надеясь, что можно забыть предыдущее, которое мы считаем неудачным. Таким образом преступления повторяются, адской спиралью. Вот почему я сдался судебным властям: чтобы один суд положил конец всему этому.»

должен собрать дело о Рассуле и начинает составлять доклад и снова появляются первые слова романа:

«À peine Rassoul a-t-il levé la hache pour l'abattre sur la tête de la vieille dame que l'histoire de *Crime et châtiment* lui traverse l'esprit. Elle le foudroie» (Rahimi 2011: 312)[25].

Совокупность идей, мыслей и образов вдохновлённых Достоевским и полученных, в частности, от романа *Преступление и наказание* являются средством благодаря которому главный герой – необыкновенная смесь из голосов совести и действий – раскрывает действительность, уразумевая всю её противоречивость. Отказавшись от всякого намерения установить и сохранить порядок и справедливость, афганское общество убивает себя, а Рассулу отказывают в освещённых и освещающих итогах духовного и идеологического мучения потерпенного Раскольниковым. В конце пути, Рассул поймёт, что он прошёл по круглому ходу и вернулся в отправную точку. Его полное принятие мира романа Достоевского и, последовательно, его отождествление в главном герое не позволяя спасение его самого и его страны, уже регрессированной на примитивную стадию цивилизации, оказываются горестным и бесплодным процессом отдаляющим от реальности, бесполезной самоцелью. Рассул один понял спасающую мощь и революционный характер «мистического Достоевского», но его Афганистан не готов его принять.

Библиография

Достоевский 1978: Достоевский, Ф. М., *Преступление и наказание*, Москва, Художественная литература, 1978.

Достоевский 1988 – 1996 а: Достоевский, Ф. М., *Собрание сочинений в 15 томах*, Ленинград, Наука, 1988 – 1996, т. 10, сс. 339 – 341.

Достоевский 1988 – 1996 б: Достоевский, Ф. М., *Собрание сочинений в 15 томах*, Ленинград, Наука, 1988 – 1996, т. 9.

Кирпотин 1978: Кирпотин В., *Избранные работы в трех томах*, Москва, Художественная литература, 1978, т. III).

Конюшенко 2004: Конюшенко, Е., *Заметки о романе* Преступление и наказание. // Вопросы литературы, Ноябрь – Декабрь 2004, с. 313.

Лотман 2002: Лотман, Ю., *К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект)*. // Лотман, Ю., *Статьи по семиотике искусства,* Санкт-Петербург, 2002, Академический проект, сс. 192 – 210.

Шаитанов 2009: Шаитанов, И., *Зачем сравнивать? Компаративистика и/или поэтика*. // «Вопросы литературы», Сентябрь – Октябрь 2009, сс. 5 – 31.

Khan 2000: Khan, H., Dreaming of Islam: Dostoevskij's Vision of a New Russia in *Prestuplenie i nakazanie*. // Russian Literature, XLVIII (2000), сс. 231 – 261.

Rachimi 2011: Rachimi, A., *Maudit soit Dostoïevski*, Paris, P.O.L, 2011.

White 2000: White, H., *Dostoevskij's Tragic Idealism*.//Russian Literature, XLVIII (2000), сс. 301 – 332.

[25] «Рассул только что поднял топор, чтобы его спустить на голову старой дамы, и история *Преступления и наказания* приходит ему в голову.»

ЗА ПОКАЯНИЕТО И СТРАДАНИЕТО КАТО ЕЛЕМЕНТИ ОТ ПРАВОСЛАВНОСЛАВЯНСКИЯ ОБРАЗ НА СВЕТОСТТА

Мария КРЪСТЕВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: mkrusteva@abv.bg

REPENTANCE AND SUFFERING AS A PART OF THE ORTHODOX SLAVIC IMAGE OF SANCTITY

Maria KRASTEVA

Abstract: Repentance and suffering are at the core of Christian virtues and participate in shaping the image of holiness. The Old Russian hagiographies of XI-XIV centuries demonstrate the presence and merger of two aspects of repentance (the uncompromisingly ascetic, which tends towards denial and the cathartic, love-prayer) and allow to rationalize the repentance-suffering in its highest form of expression as transfiguration leading to salvation.
Key words: hagiography, holiness, repentance, suffering

Всеки изследовател на средновековната руска култура, който се стреми да намери в нея не само реликви или материал за аналитично изследване, а иска да я почувства като цялостен жив организъм, рано или късно разбира, че подобно „оживяване" се случва само тогава, когато в предметно-фактическото тяло на културата успее да реконструира нейната невидима, духовна страна – сферата на мирогледа, религията, идеологията, представите за красота и нравственост.

Невъзможно е да бъде възсъздадено средновековното съзнание без опора на съответните паметници на древната писменост, но също толкова невъзможен е автентичният прочит на самите тези първоизточници на културата извън наличната, или поне до известна степен адекватната им система от мирогледни и ценностни ориентации. (Виж Аверинцев 1977, Блок 1973, Гуревич 1984, Ле Гофф 1992).

Средновековната култура, както е известно, е имала ярко изразена етична насоченост, "основавала се е на изостреното, както никога дотогава, морално съзнание" (Майоров 1986: 4). Киевска Рус дава в това отношение много богат материал, както показват всички жанрове на нейната писменост - от летописния до житийния и църковно-поучителния, а и другите форми на културата и изкуството: стройната съсловна етика на „Русская правда", развитата етикетност на „Слово о полку Игореве", доминирането на моралните характеристики във фолклора, а редом с всичко това и морално изострената символика на иконописта, архитектурата и т.н. Древноруската философска мисъл в процеса на своето пробуждане, както указва Д. И. Чижевски, също „прави опит да осмисли християнския мироглед" (Чижевский 1992: 25). Така моралното съзнание възниква като един от най-важните компоненти на древноруската култура изобщо.

Илюстрация на моралното съзнание е и житийната литература, жанр, който фокусира основите на феномена нравственост в човешкия живот – от първично-природното й състояние до нивото на нейния идеал – светостта; жанр, който демонстрира личностното въплъщение на този идеал и предлага съответния път за човешко самоусъвършенстване. Разбира се, изучаването на агиографските източници позво-

лява да се осмисли само определена част от цялото поле на средновековното морално съзнание, но все пак немаловажна част, даваща представа за пределните морални ценности, издигали хората на древноруската култура до ранга на светостта.

Идеята за светостта се интерпретира "като висш нравствен идеал на поведение, като особена жизнена позиция, по-точно казано, особен вид святост, разбирана като жертвоготовност, като упование на друг свят, на ценности, които не са „от мира сего" (Топоров 1995: 187). По думите на А. В. Юдин, идеята за святост не само е водела към известен духовен максимализъм, свойствен на руските търсения, към пренебрегване на ценностите на този свят, на общественото служене (впрочем, в историята на руската духовност е имало и точно противоположна тенденция), но и откривала особен, специфичен руски път към върховете на духа (Юдин 1999: 222). В живота и за поведението на обикновените хора съществена роля е изиграл нравственият фактор — влиянието на образцовия живот на светците. „Руското благочестие векове наред е черпело от техния идеал: от техния пламък е запалвала своята свещ цялата „Свята Рус"..., свята, защото идеалът на светостта представлява за нея най-високата от всички възможни ценности" (Кологривов 1991: 13).

Може да се твърди, че житието е своеобразно огледало на средновековната етика, отразявало е, от една страна, съдържателната основа на цялата религиозна дейност – духовно-моралния път на съединяване с трансцендентното начало, пътя на „откриване на Бога", а от друга, е давало широка панорама на конкретно-историческите форми на неговото практическо въплъщение. Житийната литература на Древна Рус се явява един от фокусите на средновековната философска мисъл, а житието е своеобразен морален канон, който формира важни черти от руското нравствено съзнание.

Сред категориите, имащи основно значение при формирането на древноруския образ на светостта, особено внимание предизвикват категориите праведност, греховност, молитва, чудо, милосърдие, смирение, търпение, страдание, покаяние.

За християнството смирението е в основата на всички добродетели. Нещо повече, то е цялостното християнско светоусещане, началото на новозаветния живот и самият този живот. Св. Йоан Златоуст нарича смирението основа, върху която „може да се изгради без опасност и всичко друго", което е добро и спасително.

Върху материала на староруската агиография имаме възможност да проследим развитието на категориалното съдържание на смирението от проста фиксация на определено състояние на душата, през неговата конкретизация като светоотношение, което става основа на „лествицата" за духовен възход, чак до преобразуването на това съдържание във феномена на „смиреномъдрието", което съответно намира своята реализация в смиреномъдрото житие на светеца.

По-нататъшно разгръщане на категориалния смисъл на смирението в староруската житийна литература е покаянието, а що се отнася до моралната максима на търпението, то тя намира своето дейно въплъщение във феномена на страданието на подвижника. Покаяние и страдание се обединяват от онтологичната перспектива на спасението, извън границите на която те видимо губят своя морален смисъл.

На феноменологично ниво покаянието се представя в житийната литература преди всичко като състояние на душата – неминуемо душевно състояние на човека, който в страха Божи постоянно чувства и ясно съзнава своята греховност. Първото впечатление от житийния текст, особено в патериците, е такова, че в съзнанието на светеца съществуването придобива смисъл само в смиреното разкаяние, тъй като

още от момента на зачатието над човека тегне сянката на прародителския грях и целият му по-нататъшен живот е осветен от зловещите отблясъци на бъдещия Страшен съд.

В този аспект, явният смисъл на покаянието се проявява в това, че разкайвайки се и приемайки „свободната нищета“, човекът се пречиства от греха – подготвя себе си като „съсъд на Светия Дух“ (КПП 1991: 88), утвърждава себе си като Божи храм. Като физическо средство за такова очистване се явява страданието: именно върху утвърждаването на тази роля на страданието се основава цялата външна страна на монашеската аскеза. Ако се спрем на това чисто феноменологично ниво, то постоянно деклариранията в житийните текстове мотив „отричане от света и от всичко, което е в света“ се възприема като пълно и безусловно отрицание на земния живот.

В пълно съгласие с традицията на светите отци, обаче, руската агиография съзира в страданието, аскезата, а също така и в отричането от света и техния подълбок духовен смисъл. Светецът в своята аскеза не просто умъртвява плътта, а я просветлява „да без греха плъть не осквѣрнену поставиши пред Христом" (Синайский патерик 1967: 147). Основа на такова просветление може да стане само пречистването на самата душа; осмислянето на този факт актуализира вече не физическия, а духовно-душевния аспект на катарзисната роля на страданието.

Душата се просветлява чрез страданията – този житиен рефрен с времето здраво се вкоренява в руската морална традиция. В този смисъл, духовното значение на страданието и покаянието, които формират постоянния душевен фон на монаха, се състои в освобождаването на сърцето от наслоенията на греха, в опазването му отворено за Бога и неосквернено от света, но едновременно с това пребиваващо в света (КПП 1991: 100).

Всъщност именно с темата за покаянието и страданието в Киево-Печерския патерик са свързани размислите за вечността на душата и нейните задачи в този свят. Отричайки се от света като сфера на проява на стихийните сили на битието, светецът запазва духовната си връзка с него чрез страданието от своята греховност и потопеност в злото – страдание, което, преодоляло границите на индивидуалното съществуване, неминуемо придобива моралните форми на състраданието и съ-разкаянието с онези, които в света страдат именно поради своята отдалеченост от Бога. Както казва апостол Павел, призовавайки братята галатяни към духовно прераждане: „Чеда мои, за които съм пак в родилни болки, докле се изобрази във вас Христос” (Гал. 4:19). Не е учудващо, че и в Киево-Печерския патерик отричането от света най-често се уравновесява от любовното, изпълнено със съчувствие общуване с него (непосредствено с ближните – Теодосий, Агапит, Прохор; чрез молитва – Антоний, Макарий, Марко Печерник и др.).

Напълно разбираемо е, че на това духовно ниво покаянието и страданието вече не се ограничават с действената форма на проява, а се разкриват като отношение към света. В аспекта на светоотношението покаянието извежда човека от сферата на владеене в сферата на свободата и любовта. Ясно очертаване на тези две области виждаме, например, в Киево-Печерския патерик: „да свободни обрѣтъшися душами и телесы, въ свѣтѣ семь богоугодно поживем, не обладани никым же, развѣ пречистою Богородицею... и тобою, преподобне Феодосие” (КПП 1991: 93). Всичко това е в съответствие с духа на евангелската етика, която изисква отричане от онова, което притежаваш - не да имаш, а да обичаш („Тъй, прочее, всеки от вас, който се не отрече от

всичко, що има, не може да бъде Мой ученик." (Лук. 14:33 и др.). Лесно е да се види, че светоотношението, което се утвърждава по такъв начин в старорускатa житийна традиция, повече клони не към изолация и прекомерна безкомпромисност, а точно обратно, към откритост и духовно вдъхновение, които, озарени от благодатта, представляват нещо като крила, на които подвижникът полита към Бога. Израснали върху смирението, това са онези „брачни одежди", които единствени могат да прикриват неговата голота (КПП 1991: 118).

По такъв начин покаянието се появява като определена цялостна преориентация на живота – от робуване на греха в робуване на Бога (напълно реализирайки по този начин първоначалния смисъл на понятието „метаноя" (от гръцки), което преведено дословно означава ‚промяна на ума').

По мнението на житиеписците, такава преориентация преди всичко избавя човека от потапянето в светските грижи (виж, например, житието на Николай Святоша в Киево-Печерския патерик). И в манастира, и в света човек, който се разкайва, започва да живее според новозаветното наставление: „и които се ползуват от тоя свят - като да се не ползуват; защото е преходен образът на тоя свят." (I Кор. 7:31). Не само в монашеската килия, но и в светския живот освобождаването от греха е постижимо за онези, които се „трудят за Господа", защото, както е казано, робуването на Бога включва всякакво земно робство.

Показателно за житийната традиция въобще е сливането на двата очертани аспекта на покаянието (безкомпромисно-аскетичното, което клони към отрицанието и катарзисното, любовно-молитвеното) и дава възможност да се осмисли покаянието-страдание в неговата висша форма на проява - като преображение. Повествованията за духовно преобразяване на човека, който приема християнството, покайва се и започва да живее по Христовите повели (като правило до този момент голям грешник, а след това светец), без преувеличение заемат доминиращо място в ранния период на старата руска агиография (XI – началото на XII в.). Теоретична основа на подобни разкази, очевидно, е добре усвоената от киевския агиограф-неофит светоотеческа истина за това, че греховността сама по себе си не изключва възможността да се получи благодат. Непосредствена реализация на тази истина представляват на първо място житията на светите равноапостолни киевски князе Владимир и Олга.

Общоизвестна е еволюцията на княгиня Олга от изобретателно жестоката (не „мъдра", както я интерпретират понякога) отмъстителност в езическия период на владетелката към просветленото смирение и истинската мъдрост на нейния понататъшен личен живот и политически дела. Разказ за същото преображение от езическо варварство в смиреномъдро житие намираме в „Похвално слово за св. княз Владимир" от Яков Мних. Знаменателно е, че в устата на Владимир мних Яков влага такава молитва за покаяние: „Слава Ти, Боже всѣхъ ... сиче мя помиловавъ. Во тмѣ бяхъ дьяволу служаи и бѣсомъ, но Ты мя святымъ крещеньемъ просвѣти. Акы звѣрь, бяхъ, много зла творяхъ в поганьствѣ и живяхъ, акы скотина, но Ты мя укроти и наказа своею благодатью. Слава Ти" (Зимин 1963:70). Проповед на покаянието като необходимо условие за християнско преображение намираме и в по-късното мисионерско житие на Аврамий Смоленски, написано от неговия непосредствен ученик Ефрем и в приписваното на самия Аврамий „Слово за небесните сили". Що се отнася до самото покаяние, то в житието на св. Аврамий, както и в по-късните мисионерски и поучителни жития, то води началото си от чудо.

Въобще старорускатa агиография не ограничава начините за покаяние и преображение, не предлага общовалидна рецепта за тях, напълно усвоявайки мисълта на Йоан Златоуст за това, че разкаянието се постига не във времето, а по повика на сърцето.

Ако преображението определя собствено антропологичния аспект на цялостния резултат от покаянието, то онтологичното място на този резултат като реализация на Божествения отговор, който съдейства за човешкото разкаяние, очертава категорията спасение. В тълкуването на тази категория необходима доза антропоморфия (та нали човек е създаден по образ и подобие Божие), осигуряваща моралния характер на диалогичните отношения на човека с Бога, внася това, че самият акт на спасението се концептуализира екзистенциално-личностно, тоест върху действията на Бога като „единствен светец" в определени възлови моменти се наслагва екзистенциалната структура на човешката святост.

Може да се каже, че в установяването на тази морална корелация между човешкия акт (покаянието) и Божия акт (спасението) се проявяват както дълбоката човечност на старорускатa литература, така и присъщото й обобщаващо онтологично виждане за проблема за човешкото спасение. Своеобразно отражение на посочената корелация е това, че на непринудеността на акта на спасението като Божие дело съответства непринудеността на самия човек (праведник, подвижник, светец) в приближаването си към него. Казано по друг начин, потребността от спасение не омаловажава ценността на моралните основи на отношението на човека към Бога, не свежда последните до ролята на инструмент за „осигуряване" на Божието благоволение. Характерна особеност на старорускатa агиография, в частност, е това, че самото страдание се осмисля в нея предимно не като „програмиран" от Бога начин за спасение, а в неговата морална стойност, като възнаграждение за любовта на светеца към Бога. Затова страстният, стигащ на места до агресивност, стремеж към страдание, присъщ на византийската агиография, на героите от Египетския и особено по-късния Атонски патерик, се променя в руската агиография до непринудено и смирено приемане на страданието като вътрешно, изпълнено с молитвен диалогизъм, уподобяване на Бога, на Неговото страдание, на Неговите кръстни мъки (виж предсмъртните монолози на светите братя Борис и Глеб). Може да се каже, че именно посочената особеност на руската нравствена култура трансформира традиционното за средновековната агиография мъченичество в страстотерпство.

Започвайки от Борис-Глебовския цикъл житийни текстове, тази морална настроеност толкова здраво се вкоренява в киевската духовност, че за последната самият факт на страданието заради Христа предоставя на човека определено онтологично съвършенство още в земния му живот. Владимир Мономах, например, поучава синовете си, че разкаянието, сълзите и милостинята правят човека неподвластен на силите на злото (ПЛДР 1978: 397). Почти век по-късно авторът на житието на Андрей Боголюбски, при наличието на недвусмислени политически причини за убийството на княза, утвърждава все пак, че страдалческата смърт, която превръща Андрей в свят мъченик, е заслужена именно с любовта към Бога: „Аще бо не напасть, то не вѣнѣць, аще ли не мука, то ни даровое... Сеи же боголюбивыи князь не за друга, но за самого творца... душю свою положи" (ПЛДР 1981: 329) .

Няма съмнение, че приведените особености на интерпретацията на спасението в старoруската житийна литература свидетелстват за дълбочината и духовната цялост на образа на светия човек. Заедно с това, осветляването на темата за спасението в руската литература има своята специфика и в собствено онтологичен план. Разбира се, в руските жития ние намираме достатъчно типични за християнската онтология твърдения за спасението като освобождаване от подвластното на времето земно битие заради вечен живот и нетленни, небесни блага. Показателно, обаче, е това, че в съзнанието на средновековния руснак, както свидетелстват ранните житийни текстове, битийният образ на спасението като правило не се изчерпва само с индивидуалния аспект, а придобива повече или по-малко открит съборен характер, като постепенно се разпространява сред все по-многобройни човешки общности – манастир, град, руската земя, светата Църква, всички християни.

Споменатата по-горе корелация между Божиите и човешките действия намира своята проява в това, че както Бог желае спасение не само за всеки отделен човек, но и за всички, за цялото стадо от „божии овце", така и светият праведник се стреми не само към собственото си спасение и никога не се задоволява с него. В това отношение старoруската агиография продължава древната традиция, която има както старозаветни, така и новозаветни корени.

Още в „Изход" Моисей много експресивно се обръща към Бога, умолявайки Го да прости неговия народ: „тоя народ направи голям грях, направи си бог от злато; прости им техния грях; ако ли не, изличи и мене из книгата Си, в която си ме записал" (Изх. 32:32,33). Хилядолетие по-късно ап. Павел скръбно си признава, че „молил бих се сам аз да бъда отлъчен от Христа за братята си, мои сродници по плът" (Рим. 9:3). Подобно на тях и староруският светец посвещава собствените си усилия на всецърковното, всенародното спасение. Теодосий Печерски, умирайки, завещава на събралите се около него братя-монаси: „Обаче о семь разумѣйте дьрьзновение мое, еже къ Богу егда видите вься благая умножающаяся въ манастыри семь, вѣдите, яко близь владыкы небесьнааго ми сущю" (ПЛДР 1978: 388). В акатиста на св. Теодосий се утвърждава разпространението на неговата молитвена грижа за „землю Рускую" и „вся православныа христианы" (КПП 199: 83). По-късно в житието на княз Андрей Боголюбски при надвисналата над Киев заплаха ще бъде казано: „молись ко всемогущому Богу о племени своемь и в сродницѣхъ, и о землѣ руськои дати мирови миръ" (ПЛДР 1981: 328).

Изобщо темата за измолването за Руската земя и нейното съборно спасение е неотменна в старoруската агиография, особено в ранния киевски период, нещо повече – в духовната култура на древна Рус като цяло. Житийното осветляване на тази тема органично се допълва от други нейни проявления; изключително изразителни, в частност, са разкритията направени в „Хождението" на игумен Даниил (от началото на XII век), който достигнал до Светите земи, започва да пали на Гроба Господен свещи „от всея Русьскыя земля". Акцентирането върху такива общностни, съборни, патриотични аспекти на спасението органично продължават специфичната посока на осмисляне на тази тема в нравствено-религиозната традиция на Киевска Рус.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Аверинцев, С. 1977: Поэтика ранневизантийской литературы. Москва: Наука (Averintsev S. 1977 : Poetika rannevizantiyskoy literatury . Moskva : Nauka).

Блок, М. 1973: Апология истории, или Ремесло историка. Наука, Москва: Наука (Blok , M. 1973 : Apologiya istorii ili Remeslo istorika. Nauka , Moskva : Nauka).

Гуревич, А. Я. 1984: Категории средневековой культуры, 2-е издание, Москва: Искусство (Gurevich , A. Y. 1984: Kategorii srednevekovoy kulytury , 2 -ye izdaniye, Moskva : Iskusstvo).

Зимин, А. А. 1963: Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по дневнему списку // Краткие сообщения Института славяноведения. АНСССР, № 37, 69-70 (Zimin, A. A. 1963: Pamyat i pokhvala Iakova Mniha i legenda knyaz Vladimir po dnevnemu spisku // Kratkie soobshteniya instituta slavyanskoy ANSSSR , № 37 , 69-70).

Киево-Печерский патерик (КПП), 1991: Репринтное издание. Киев: Время (Kievo - Pecherskiy patetik (KPP), 1991 : Reprintnoe izdaniye. Kiev: Vremya).

Кологривов, И. 1991: Очерки по истории русской святости. Сиракуза: Istina (Kologrivov , I. 1991: Ocherki po istorii russkoi svyatosti. Siracuza: Istina).

Ле Гофф, Ж. 1992: Цивилизация Средневекового Запада. Москва: Прогресс-Академия (Le Goff , J. 1992 : Civilizatsiya Srednevekovogo Zapada . Moskva : Progress – Akademiya).

Майоров, Г. Г. 1986: Этика в средние века. Москва: Знание (Mayorov , G. G. 1986 : Etika v srednie veka. Moskva : Znaniye).

Памятники литературы Древней Руси (ПЛДР) 1978: XI - начало XII века. Москва: Художественная литература (Pamyatnik literatury Drevney Rusi (PLDR), 1978 : XI - nacalo XII veka. Moskva : Hudozhestvennaya literatura).

Памятники литературы Древней Руси (ПЛДР) 1980: XII век. Москва: Художественная литература (Pamyatnik literatury Drevney Rusi (PLDR), 1980 : XII vek. Moskva : Hudozhestvennaya literatura).

Синайский патерик 1967: Москва: Наука (Sinayskiy paterik 1967 : Moskva: Nauka).

Топоров, В. Н. 1995: Святость и святые в русской духовной культуре. Том I. Первый век христианства на Руси. Москва: Гнозис (Toporov V.N. , 1995 Svyatosty i svyatye v russkoy dukhovnoy kulyture . Tom I. Pervy vek hristianstvo na Rusi. Moskva : Gnozis)

Чижевский, Д. 1992: Очерки из истории философии на Украине. Киев (Chizhevskiy , D. 1992 Ocerki iz istorii filosofii na Ukraine. Kiev).

Юдин, А. В. 1999: Русская народная духовная культура. Москва (Yudin, A.V. 1999 : Russkaja Narodnaya Duhovnaya kulytura . Moskva).

ЗА НЯКОИ НОВИ СУФИКСАЛНИ ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Атанаска АТАНАСОВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН, София (България)
E-mail: nassi_n@abv.bg

FOR SOME NEW SUFFIXAL VERBS IN BULGARIAN LANGUAGE

Atanaska ATANASOVA

Abstract: The article considers some new suffixal verbs as *принтирам*, *принтвам*, *принтна* and *болдирам*, *болдвам*, *болдна*. It is found out if these verbs are result of morphological adaptation of a loan-word in the modern Bulgarian language or these verbs are derived from a loan-word already established in Bulgarian, i.e. if they are formed from a loan-word and Bulgarian suffixes. The semantic and stylistic specifics of these verbs are pointed out.

Keywords: new words, suffixal verbs, Bulgarian language

Езикът е консервативна система, която въпреки своята консервативност все пак се променя. Тази динамика най-лесно и най-бързо се вижда на ниво лексика, а появата на нови лексеми във всички езици е съвсем естествено явление и е свързана с глобализацията, с развитието на компютърните, информационните и телекомуникационните технологии и масовото им използване в ежедневието, с промените в обществено-икономическите отношения, както и с нововъведенията в различни области от живота.

Както е известно, във всеки език, в това число и в български, се наблюдават различни езикови тенденции, които обуславят езиковата динамика. Тези тенденции не съществуват изолирано една от друга, а са взаимосвързани и взаимоопределящи се. Такива тенденции, които, от една страна, се противопоставят помежду си, а от друга, се допълват, са тенденцията към интернационализация и тенденцията към национализация („автохтонизация“ – термин на Гутшмит). Тенденцията към интернационализация намира израз в увеличаването на интернационализмите, т.е. в увеличаването на броя на заетите интернационални елементи и лексеми, докато тенденцията към национализация се проявява при адаптирането (фонетично, морфологично и семантично) на заетите интернационални елементи и лексеми, включването им в словообразователни гнезда и участието им в процесите на вторична номинация в езика приемник.[1] Съвсем естествено тези две езикови тенденции намират отражение и в най-новата българска лексика.

Целта на настоящата работа е да се проследят проявите на тенденциите към интернационализация и национализация при някои нови суфиксални глаголи в българския език. Поради тази причина изследователският интерес е насочен към нова интернационална лексика, която става основа за възникването на нови суфиксални глаголи в българския, образувани от една и съща изходна основа с помощта на различни суфикси. Такива глаголи са: *блогирам – блогвам – блогна – блогувам – бложа*; *болдирам – болдвам – болдна*; *гуглирам – гугълвам – гугълна*; *кликам – кликвам – кликна*; *принтирам – принтвам – принтна – принтя*; *релаксвам – релаксна*; *рендери-*

[1] Подробно за основните езикови тенденции в новата български лексика вж. в Крумова-Цветкова и др. 2013: 280-344.

рам – рендвам – рендна; *спамирам – спамвам – спамна – спамя*; *флудя – флудвам – флудна*; *чатя – чатвам – чатна*.

Материалът за изследването с изключение на *релаксвам – релаксна* и *гуглирам – гугълвам – гугълна* е ексцерпиран от най-новия *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)* с автори Пернишка, Благоева, Колковска, София: Наука и изкуство, 2010, 515 с (РНДБЕ по-надолу в текста).

От една страна, глаголите, обект на изследване в настоящата работа, са разнородни в семантично отношение, от друга страна обаче – при тях има относително формално единство по отношение на използваните суфикси. Това формално единство съвсем естествено води до въпроса дали тези глаголи са образувани по един и същ начин, т.е. чрез словообразуване на домашна почва, или те са резултат от адаптация на чужда лексема в български език. И в двата случая при тях се наблюдава тенденцията към национализация със своите различни проявления.

Под глаголи, образувани по словообразувателен път, в настоящата работа се разбират такива глаголи, които структурно и семантично се съотнасят със съществуващи (включително и заети) в българския език лексеми. Под глаголи, резултат от адаптация, се има предвид глаголи, които не се съотнасят структурно и семантично със съществуващи в българския език лексеми.

Анализът на материала показва, че по-голямата част от разглежданите глаголи са образувани по словообразувателен път и структурно и семантично се съотнасят със заети и установени в българския език съществителни имена. Глаголите *блогирам – блогвам – блогна – блогувам – бложа* (‘пиша, поддържам блог’) са образувани чрез суфиксация от съществуващото в български съществително име ***блог***. Глаголите *болдирам – болдвам – болдна* (‘правя в болд’) са мотивирани от установеното съществително име ***болд***. Глаголите *кликам – кликвам – кликна* (‘избирам посредством клик’) се съотнасят структурно и семантично със съществителното ***клик***; глаголите *релаксвам – релаксна* (‘отдавам се на релакс’) – със съществителното ***релакс***; глаголите *гуглирам – гугълвам – гугълна* (‘търся в Гугъл’) – със съществителното собствено име Гугъл; глаголите *спамирам*[2] *– спамвам – спамна – спамя* (‘пращам спам’) – със съществителното ***спам***; а глаголите *чатя – чатвам – чатна* (‘общувам в чат’) – със съществителното ***чат***. От посоченото до тук става ясно, че тези нови суфиксални глаголи са десубстантивни деривати, чиито мотивиращи основи са заети съществителни имена, установени вече в българския език.

Друга група представляват новите суфиксални глаголи, които не се съотнасят със съществуваща в българския език лексема, а са резултат от адаптация на заета лексикална единица. Това са следните глаголи: *принтирам – принтвам – принтна – принтя* от англ. ***print***; *рендерирам – рендвам – рендна* от англ. ***render*** и *флудя – флудвам – флудна* от англ. ***flood***.

Независимо че има разлика по отношение на възникването на разглежданите нови суфиксални глаголи в българския език (чрез словообразуване и чрез адаптация на заета лексема), ексцерпираният материал дава основание да се твърди, че разглежданите нови суфиксални глаголи са образувани с едни и същи форманти. Суфик-

[2] Глаголът *спамирам* не е включен в РНДБЕ 2010, но е посочен тук заради широката му употреба.

сите, с чиято помощ се става това, са *-ира-*, *-ва-*, *-н-*, *-и*[3]- и *-а-*[4], а моделите са следните:

изходна основа + *-ира-/-ва-/-н-/-ува-/-и-*: суфиксалните глаголи с мотивираща основа *блог*;

изходна основа + *-ира-/-ва-/-н-/-и-*: суфиксалните глаголи с мотивираща основа *спам*, както и тези, които се съотнасят с англ. *print*;

изходна основа + *-ира-/-ва-/-н-*: суфиксалните глаголи с мотивираща основа *болд*, *релакс*[5], *Гугъл*, както и тези, които се съотнасят с англ. *render*;

изходна основа + *-а-/-ва-/-н-*: суфиксалните глаголи с мотивираща основа *клик*;

изходна основа + *-и-/-ва-/-н-*: суфиксалните глаголи с мотивираща основа *чат*, както и тези, които се съотнасят с англ. *flood*.

От посочените модели става ясно, че при всички тях има суфиксални глаголи, образувани със суфиксите *-ва-* и *-н-*. При повечето от моделите съществува и глагол със суфикс *-ира-*, а само при единични модели се срещат нови суфиксални глаголи със суфиксите *-ува-*, *-а-*, *-и-*.

Направените до тук наблюдения повдигат въпроса дали има разлика и каква е тя, ако има, между отделните суфиксални глаголи, които структурно и семантично се съотнасят с една и съща изходна лексикална единица. За да може да се отговори на тези въпроси и с цел по-голяма прецизност, в настоящата работа ще бъдат приведени речниковите им дефиниции (вж. РНДБЕ 2010).

За суфиксалните глаголи с изходна основа *блог* в РНДБЕ е посочено следното:

блогвам/*блогна – Информ*. Публикувам информация в блог, поддържам блог; блогирам; блогувам, бложа.

блогирам – Информ. Блогвам; блогувам, бложа.

блогувам – Информ. *Жарг*. Блогвам; блогирам, бложа.

бложа – Информ. *Жарг*. Блогвам; блогирам, блогувам.

От посочените значения става ясно, че *блогвам*/*блогна* и *блогирам* са неутрални, докато *блогувам* и *бложа* са стилистично маркирани. Интерес предизвиква фактът, че описателната дефиниция е посочена при *блогвам*/*блогна*, а не при *блогирам*. Прегледът на съществуващи изследвания върху новата глаголна лексика показва, че суфиксът *-ира-* е най-продуктивният суфикс при образуването на глаголи от заети съществителни имена (вж. напр. Атанасова-Ангелова 1992, ГСБКЕ 1998, Благоева 2008, Костова 2012, Атанасова 2013), което задава очакването именно при *блогирам* да се появи описателна дефиниция. Както е известно, при синонимни лексеми, описателна дефиниция се дава при основния синоним, докато останалите членове на синонимния ред се тълкуват чрез него.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *болд* в РНДБЕ е посочено следното:

болдвам/*болдна – Комп*. *Жарг*. Болдирам.

болдирам – Спец. Ошрифтявам текст в болд.

---

[3] В Академичната граматиката на съвременния български книжовен език е отбелязано, че „глаголният формативен (основната гласна *-и-* и окончанията) се прибавя направо към изходната основа и по този начин изпълнява и ролята на словообразувателен елемент“ (ГСБКЕ 1998: 27).

[4] Повече относно продуктивността на отделните суфикси вж. в Благоева 2008, Костова 2012, Атанасова 2013.

[5] Глаголите с мотивираща основа *релакс* са посочени към тази група, тъй като в българския език съществува глагол *релаксирам*, който обаче е навлязъл по-рано в езика (вж. напр. РЧД 2000).

И тук, както и при глаголите с изходна основа *блог*, глаголът със суфикс *-ира-* е посочен като неутрален. За разлика от него и от *блогвам*/*блогна* обаче *болдвам*/*болдна* са стилистично маркирани като жаргонни. Именно по тази причина съвсем естествено описателната дефиниция е посочена при неутралната лексема.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *клик* в РНДБЕ е посочено следното:

кликам – Комп. *Разг*.[6] Кликвам.

кликвам/*кликна – Комп*. Чрез натискане и отпускане на бутона на мишката избирам определен обект на десктопа (икона, линк и др.; кликам, щракам, цъкам, цъквам).

От приведените дефиниции става ясно, че и тук, както и при производните от *блог*, неутрални са глаголите *кликвам* и *кликна*. Именно поради тази причина те са тълкувани с описателна дефиниция.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *print* в РНДБЕ е посочено следното:

принтвам/*принтна* – Принтирам; разпечатвам, изпринтвам, принтя.

принтирам – Разпечатвам; изпринтвам, принтя, принтвам, изпринтирам.

принтя – Разг. Разпечатвам; принтирам, принтвам, изпринтвам.

От посочените дефиниции става ясно, че основният глагол е *принтирам*. За разлика от него тук съвсем логично неутралните *принтвам* и *принтна* са тълкувани със синонимна дефиниция и препращат към него.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *render* в РНДБЕ е посочено следното:

рендвам/рендна – Комп. *Жарг*. Рендерирам.

рендерирам – Комп. В компютърната графика – създавам, генерирам изображения от съответните модели; рендвам.

И тук суфиксалният глагол с *-ира-* е тълкуван с описателна дефиниция и е даден като неутрален, докато глаголите със суфиксите *-ва-* и *-н-* са стилистично маркирани като жаргонни.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *спам* в РНДБЕ е посочено следното:

спамвам/*спамна – Информ*. *Жарг*. Разпращам спам, засипвам някого със спам; спамя.

спамя – Информ. *Жарг*. Спамвам.

Относно *спамирам* в настоящото изследване се предлага следната дефиниция: 1. *Информ*. Разпращам спам, засипвам някого със спам; спамвам, спамя. 2. *Прен*. *Разг*. Заливам някого с ненужна информация. Като се вземе предвид предложената тук дефиниция и фактът, че според РНДБЕ съществителното име *спам* е неутрална лексема, може да се заключи, че глаголът *спамирам* ще бъде основният синоним в синонимния ред, докато останалите синонимни глаголи, които са стилистично маркирани, ще бъдат тълкувани чрез него.

За суфиксалните глаголи с изходна основа *flood* в РНДБЕ е посочено следното:

флудвам/*флудна – Информ*. Флудя.

флудя – Информ. Публикувам голямо количество нежелана или фалшива информация във форум, чат, новинарска група и под. в интернет, с което затруднявам комуникацията, преча на останалите потребители; флудвам.

---

[6] Тук възниква въпросът дали глаголът *кликам* е разговорна лексема, или вече е по-скоро неутрална. Отговорът на този въпрос предполага проследяване на негови употреби в езика, което не е цел на това изследване.

От посочените дефиниции става ясно, че за авторите на РНДБЕ основният синоним е *флудя*, тъй като именно той е тълкуван с описателна дефиниция. За разлика от *флудя*, останалите нови суфиксални глаголи глаголи със суфикс *-и-*, обект на разглеждане в настоящата работа, са стилистично маркирани (срв. *блъжа – жарг, принтя – разг*. *чатя – разг*.).

За суфиксалните глаголи с изходна основа *чат* в РНДБЕ е посочено следното:

чатвам/*чатна – Информ*. *Разг*. Говоря, свързвам се в чат; чатя.

чатя – Информ. *Разг*. Чатвам. *спамя – Информ*. *Жарг*.

Тези суфиксални глаголи, както и глаголите с изходна основа *спам*, включени в РНДБЕ, са стилистично маркирани, независимо че изходната лексемата *чат* е посочена като неутрална. За разлика от суфиксалните глаголи, образувани от *спам*, от *чат* няма производен глагол със суфикс *-ира-*.

Що се отнася ä î ã*углирам*, *гугълвам/гугълна* неутралната лексема е *гуглирам* (вж. предложената дефиниция в *Неолекс*), докато *гугълвам* и *гугълна* са по-скоро разговорни.

По отношение на *релаксирам*, *релаксвам/релаксна* ситуацията е аналогична – *релаксирам* е неутрална, докато *релаксвам* и *релаксна* са разговорни лексеми.

Направеният преглед на значенията на глаголите с различни суфикси, които се съотнасят с една и съща изходна основа, показва, че глаголите със суфикс *-ира-* най-често са неутрални и поради тази причина при тях най-често се дава описателна дефиниция. Глаголите със суфикси *-ва-* и *-н-*, макар че в повечето случаи са неутрални, при наличието на глагол със суфикс *-ира-* от същата основа се тълкуват предимно със синонимна дефиниция. Глаголите с останалите суфикси, които са предимно стилистично маркирани, съвсем логично се тълкуват чрез основния синоним от синонимния ред, при който е дадена описателна дефиниция.

В резултат от направените наблюдения се стига до слените изводи: 1. Потвърждава се утвърденото в лингвистиката мнение, че тенденциите към интернационализация и национализация са взаимообусловени и си взаимодействат. 2. Тенденцията към интернационализация намира израз в заемането на чужди лексикални единици. За разлика от нея тенденцията към национализация намира израз както в образуването на нови лексикални единици от вече заети в българския език лексеми или адаптирането на чужди лексеми в български, така и в подчиняването в случая на глаголната лексика на особеностите на българската морфологична система, т.е. в отпадането на двувидовостта и образуването на едновидови глаголи с присъщите за всеки от видовете суфикси. 3. Различните суфиксални глаголи, които структурно и семантично се съотнасят с една и съща изходна лексикална единица, в повечето случаи се различават по своята стилистична маркираност.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Атанасова, А. 2013: Словообразувателни особености на новата глаголна лексика в българския език. // *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 15-18 (Atanasova, A. 2013: Slovoobrazuvatelni osobenosti na novata glagolna leksika v balgarskia ezik. // Leksiko-grammaticheskie innovatsii v sovremennoh slavyanskih yazikah. Dnipropetrovsk: Nova ideologia, 15-18).

Атанасова-Ангелова, М. 1992: Новите думи в българския език от словообразувателно гледище. // *Български език*, № 2, 440-447 (Atanasova-Angelova, M. 1992: Novite dumi v balgarskia ezik ot slovoobrazuvatelno gledishte. // Balgarski ezik , № 2, 440-447).

Благоева 2008: Благоева Д. Нова глаголна лексика в българския език. // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. Дина Станишева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 79-90 (Blagoeva, D. 2008: Nova glagolna leksika v balgarskia ezik. // V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. Dina Stanisheva. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 79-90).

ГСБКЕ 1998: *Граматика на съвременния българския книжовен език. Том 2. Морфология. Част 2*. София: Абагар (GSBKE 1998: Gramatika na savremennia balgarski ezik. Tom 2. Morfologia. Chast 2. Sofia: Abagar).

Костова 2012: Костова Н. Наблюдения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език // Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. S. Čmejrková - J. Hoffmannová. Praha : Karolinum, 471-476 (Kostova, N. 2012: Nablyudenia varhu novi glagoli i otglagolni sashtestvitelni v balgarskia ezik. // Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. S. Čmejrková - J. Hoffmannová. Praha : Karolinum, 471-476).

Крумова-Цветкова и др. 2013: *Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“ (Krumova-Tsvetkova i dr. 2013: Balgarska leksikologia i frazeologia. Tom 1. Balgarska leksikologia. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”).

Неолекс: {http://neolex-bg.org/bg/}

РНДБЕ 2010: Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.). София: Наука и изкуство, 2010 (Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraia na XX i parvoto desetilitetie na XXI v.). Sofia: Nauka i izkustvo).

РЧД 2000: Речник на чуждите думи в българския език. V изд., доп. и прераб. от Е. Пернишка. София: Наука и изкуство, 2000 (Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik. V izd., dop. i prerab. ot E. Pernishka. Sofia: Nauka i izkustvo).

ЗА *ВАКАНЦУВАМ* И ДРУГИ НОВИ ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Надежда КОСТОВА
Институт за български език, София (България)
E-mail: kostova.na@abv.bg

ABOUT *VAKANTSUVAM* AND OTHER NEW VERBS IN BULGARIAN LANGUAGE

Nadezhda KOSTOVA

Abstract: The article aims to demonstrate the appearance and distribution of some new verbs in Bulgarian language. The study presents two groups of new verbs: first, verbs formed with the suffix *-uva-* which are united thematically; second, verbs formed with different suffixes, but with the same lexical semantics. These neologisms are the result of the economy principle of the language. They increase the expressiveness of the text.

Keywords: neologisms, verbs, Bulgarian language.

Повечето нови думи се появяват в езика през определен период, но има и думи, за които се знае не само точно кога са се появили, но и кой ги е употребил първи. Такъв е случаят с глагола *ваканцувам*, който се появи не къде да е, а в българския парламент „по време на парламентарно заседание в края на юли 2013 г.“ (bg.wikiquote.org). От тази висока трибуна, както и благодарение на медиите, които направиха от това новина, глаголът и неговият създател много бързо станаха популярни.

В края на юли и началото на август 2013 г. глаголът *ваканцувам* има изключително много употреби, най-вече в заглавия на статии във вестници и сайтове: *Депутатите ще „ваканцуват” 32 дни* (trud.bg, 31.07.2013), *Депутат от Бургас никога не е „ваканцувал“* (bnews.bg, 31.07.2013), *Ден 48: „Аз няма да ваканцувам, оставам тук да танцувам”* (frognews.bg, 31.07.2013), *Мая Манолова няма да „ваканцува“ заради Изборния кодекс* (btvnews.bg, 1.08.2013), *Вместо да „ваканцува“, Хафъзов отглеждал домати* (frognews.bg, 1.08.2013), *Парламентът ще „ваканцува“ до 4 септември* (dnesplus.bg, 2.08.2013), *Да ваканцуваме и да се лекуваме!* (banker.bg, 02.08.2013), *Орешарски „ваканцува” до 15 август на „Евксиноград”* (pik.bg, 3.08. 2013), *Депутатът Хафъзов, който не ваканцува, не е влизал в морето от малък* (24chasa.bg, 4.08.2013), *И Бербо ваканцува* (dartsnews.bg, 4.08.2013), *Владимир Путин няма да „ваканцува”* (standartnews.com, 5.08.2013), *Депутатите да спрат да „ваканцуват”, зоват десните* (dnes.bg, 7.08.2013), *Дончев: Чудя се как в подобна ситуация някой може да ваканцува* (trud.bg,7.08.2013), *Бойко ваканцува в лукс и глад на Банско* (marica.bg, 8.08.2013), *Борисов „ваканцува” с футбол, голф и преходи в планината* (bgnews.me, 9.08.2013), *Къде ваканцува Обама* (temadaily.bg, 9.08.2013), *Дядо Коледа „ваканцува“ от събота в Бургас* (trud.bg, 9.08.2013), *Къде и как ваканцуват големите лидери* (dnevnik.bg, 11.08.2013), *Не ваканцуваме от безпаричие* (standartnews.com, 12.08.2013) и др.

По същото време има и заглавия с утвърдените съчетания *излизам във ваканция* и *излизам в отпуска*: *Парламентът излиза във ваканция* (news7.bg, 31.07.2013),

Депутатите излизат във ваканция от 5-и до 31 август (dnes.dir.bg, 31.07.2013), *ГЕРБ иска парламентът да не излиза в отпуска* (cross.bg, 31.07.2013), *Депутатите излизат в почивка* (trud.bg, 2.08.2013).

Глаголът има много употреби не само в заглавията, но и в текстове, особено в коментари в различни блогове. Съответно се появи и отглаголно съществително: *Депутатското „ваканцуване“ започна* (btvnews.bg, 2.08.2013).

Въпреки че с течение на времето спадна фреквентността му, глаголът *ваканцувам* не отпадна от езика; неговата употреба се активизира около коледни, великденски или летни ваканции, което произтича от семантиката му: *Депутатите ще ваканцуват 10 дни за Великден* (bnews.bg, 9.04.2014), *Депутатите ще „ваканцуват” от 17 до 26 април* (dnes.dir.bg, 9.04.2014), *Къде ще ваканцуват българите по празниците* (dnevnik.bg, 16.04.2014), *Депутатите ще ваканцуват предизборно* (expressnews.bg, 9.05.2014), *Селфи, ваканцувам и гуглирам сред новите думи в езика ни* (dnes.bg, 23.05.2014), *Бензема „ваканцува“, докато чака нов договор* (gong.bg, 6.07.2014).

Както се вижда, в половината примери глаголът *ваканцувам* е в кавички, които не само привличат вниманието на читателите, но и сигнализират, че това е нова дума (за тези функции на кавичките вж. Зализняк 2007, Александрова 2013). Според А. Зализняк изпускането на кавичките при неологизмите е често срещано явление, което създава допълнителен ефект.

Една от типичните роли на кавичките е да посочват цитат – при глагола *ваканцувам* може да се говори за цитиране, понеже той е употребен за първи път от точно определен човек. Авторството е безспорно: *Авторът на най-новия глагол в българския език – „ваканцувам“* (pik.bg, 2.08.2013), *Бащата на глагола „ваканцувам“* (novini.bg, 2.08.2013), *Депутатът, измислил думата „ваканцувам“* (pik.bg, 9.08.2013).

При цитиране винаги има известно дистанциране. „Говорещият в една или друга степен се дистанцира от цитирания израз („аз не говоря така, така говорят другите“), въпреки че не отхвърля дадената номинация“ (Зализняк 2007).

За глагола *ваканцувам* е спорно дали препратката е неутрална, или оценъчна. Кавичките изразяват по-скоро негативна оценка (неприемане). Освен това този нов глагол е силно експесивен. „Необичайните нови назовавания обслужват експресивната функция на езика или представляват езикова игра“ (Александрова 2013: 46).

В случая с глагола *ваканцувам* се комбинират няколко функции на кавичките, които могат да се подредят по следния начин: 1) да привлекат вниманието на читателя, 2) да маркират нова дума, 3) да маркират цитиране на чужда дума, 4) да снемат на отговорността за употребата на дадената дума (отговорността е на този, когото цитираме), 5) да покажат оценка.

Освен чрез кавичките, дистанцирането на автора се доказва от факта, че в статията новата дума не се използва. Още в първото изречение новият глагол *ваканцувам* е заменен (по точно – обяснен) със съчетанието *излизам във ваканция*, със съчетание от друг глагол и *ваканция*, със съчетание от глагол и друго съществително с близка семантика като *отпуска, почивка*, с утвърдения в езика синоним *почивам*.

От направения анализ се вижда, че значението на глагола *ваканцувам* ‘излизам или съм във ваканция’ се изравнява със значението на глагола *почивам* ‘не работя редовната си работа известно време’ (РБЕ Т. XIII, 2008: 926), т.е. *Депутатите ще „ваканцуват” 32 дни = Депутатите ще бъдат във ваканция/няма да работят 32 дни.*

Второто значение на глагола *ваканцувам* съвпада със значението на *почивам* ‘прекарвам известно време на приятно място, обикновено сред природата (море, планина) или в пътуване и приятни занимания, за да възстановя физическите и психическите си сили, да се развлека’, т.е. *Къде ще ваканцуват българите по празниците = Къде ще почиват българите по празниците.*

Самото съществително име *ваканция* вече има значение ‘летуване, почивка’. Това, което Ст. Буров отбелязва през 1987 г. като „неправилна употреба“, днес вече е придобило статут на ново значение (отбелязано е в някои онлайн речници). „Изглежда, че отсега нататък вместо *на почивка* българите ще отиват *на ваканция*“, пише Буров и привежда примери от туристически реклами и периодичния печат – *Една отлична ваканция на море с „Балкантурист“!, В Албена са на ваканция близо 8500 туристи* (Буров 1987: 202).

Процесът, за който Буров говори – семантичното смесване и припокриване на *ваканция* и *почивка*, днес има своето логично продължение – изместване на глагола *почивам* от новосъздадения глагол *ваканцувам*.

Глаголът *ваканцувам* е образуван чрез суфиксация – от съществителното *ваканция* и суфикс *-ува-*. Той се нарежда в групата на отименните глаголи с наставка *-ува-*. Част от тези глаголи са образувани от съществителни от м.р. – *сънувам, пътувам, гладувам, гостувам, лекувам, векувам, мързелувам, гласувам, ловувам, страхувам се, бунтувам се, робувам, даскалувам, царувам, кметувам, врачувам, другарувам, шмекерувам, пророкувам, хамалувам, хайманувам, слугувам, танцувам, спортувам, пирувам, планувам, пазарувам, лагерувам, стажувам, рискувам, щурмувам, флиртувам, рапортувам, арестувам, линчувам*, *митингувам*, други – от съществителни от ж.р. – *тъгувам, зимувам, римувам, шегувам се, ръкувам се, нощувам, атакувам, стачкувам, точкувам,* а трети – от прилагателни имена – *мъдрувам, хитрувам, лудувам, милувам*. Наставката *-ува-* „е една от най-продуктивните – с нея се образуват голям брой предимно непреходни глаголи от съществителни имена и сравнително по-рядко от прилагателни имена“ (Граматика Т.II, 1993: 230-231).

Вижда се, че изброените глаголи са образувани от имена, които са най-често едносрични или двусрични; повечето са от домашен произход, а има и от чужд произход. Но няма друг глагол, който да е образуван от съществително с наставка *-ция*.

Именно затова глаголът *ваканцувам* стои изолиран в тази група отименни глаголи с наставка *-ува-* и дразни езиковото чувство на българите.

Интересно е да се отбележи, че словообразувателните и семантични връзки между съществителното име и образувания от него глагол се експлицират в художественото слово чрез т.нар. етимологична фигура – христоматиен пример е Яворовото стихотворение „Хайдушки песни“, в което срещаме *ден денувам, нощ нощувам, с враг врагувам, с благ благувам, бог богува, цар царува, сън сънувах*. Този стилистичен похват идва от народните песни – „това са предимно народни форми“ (Граматика Т. III, 1994: 186), напр. *Сън сънува мома Янка,/ сън сънува, сън бленува* (Д. Осинин), *Кога се Митре зажени,/ голем я дар дарува* (К. Шапкарев), *Къде така, свети Гьорги,/ къде така път пътуваш,/ път пътуваш, друм друмуваш?* (Българска народна поезия и проза, Т. II), *Цар царува у Стамбула града* (Български народни песни, Т. II), *Кмет кметува, бяс бесува* (Българско народно творчество, Т. XII) и др.

При такива синтактични конструкции с пряко допълнение (наречено вътрешно) „като *ден денувам, стан станувам*, където глаголът е непреходен, допълнението не означава втори предмет, засегнат от глаголното действие, а само засилва действи-

ето или му придава образен характер“ (Граматика Т. III, 1994: 186). Глаголът *ваканцувам* не се среща с такова пряко допълнение, което е още едно доказателство за неговото по-различно положение.

Това, което спомага глаголът *ваканцувам* да се закрепи в системата на българския език, е включването му в тематичната група „Почивка“. Вече видяхме как глаголът *ваканцувам* се замества с глагола *почивам* или със словосъчетания *излизам/съм във ваканция, излизам/съм във отпуск (отпуска), отивам/съм на почивка*.

В тази тематична група влизат глаголи с наставка *-ува-*: *летувам, плажувам, курортувам, къмпингувам*, към които се присъединява и *ваканцувам*. Някои от глаголите в групата са отдавна утвърдени – *почивам, отпочивам, отдъхвам, отмарям, отморявам,* други са нови – *релаксирам, къмпингирам, къмпирам*.

В тематичната група преобладава словообразувателният модел със суфикс *-ува-*. С наставка *-ира-*, която е най-активна при новите глаголи (както доказахме в друго изслеване – Костова 2012), са образувани само глаголите *релаксирам, къмпингирам, къмпирам*.

Срещат се малко, но много по-ранни употреби на глаголите *ваканцирам* и *плажирам*: *На всички, които активно ваканцират, приятно изкарване, където и да сте!* (bg-mamma.com, 11.08.2008), *къде се губиш бре? ваканцирах* (topsport.ibox.bg, 26.08.2010), *Опитай като мен да ваканцираш, може да е по-хубаво* (nicodima. blog.bg, 2.08.2013), *Аз ще си плажирам* (bb-team.org, 12.10.2011). Те обаче не се налагат в езика и остават оказионализми.

Към тематичната група „Почивка“ спадат съществителните *почивка, отдих, отмора, ваканция,* отглаголните съществителни *летуване, ваканцуване, плажуване, къмпингуване, къмпингиране, къмпиране*, прилагателните *почивен, ваканционен, курортен*, а също и субстантивираните прилагателни *почиващи, летуващи, плажуващи, ваканцуващи, къмпингуващи, къмпингиращи,* съществителните *летовници, курортисти, къмпингари*.

В „Официалния правописен речник на българския език“ (2012) са включени *плажувам, къмпингувам, къмпирам* и *къмпингар*; не са включени *курортувам, къмпингирам*.

В многотомния тълковен „Речник на българския език“ намираме глаголът *къмпирам* ‘летувам или нощувам на къмпинг’ (РБЕ Т. VIII, 1995: 437), но там не откриваме *къмпингувам* или *къмпингирам, плажувам*.

Много интересен е случаят с глагола *курортувам*, който не е кодифициран с ОПРБЕ. Случайно попаднахме на един пример – в речниковата статия на глагола *лагерувам* (РБЕ Т. VIII, 1995: 500): „На стотина крачки пред него се изви пъстрата верига на жътварите .. Тук хората, баща му, майка му, батко му... се трепят и жънат, а той лагерува... курортува.“ (Цветан Ангелов. Честна дума. София, 1958). Забележителното е, че този роман за юноши е публикуван през 1958 г. (и е многократно преиздаван). В него глаголът *курортувам* е оказионализъм – индивидуален авторски неологизъм. Но днес глаголът е популярен неологизъм, макар и нерегистриран в речници. Ето няколко примера – от заглавия: *Ваканцуващите могат вече и да курортуват* (sbj-bg.eu, 7.07.2014), *„Столичанинът” Радко курортува скромно* (snews. bg, 8.08.2014); от блогове: *Избягвам местата, на които е традиционно да се курортува!* (clubs.dir.bg, 24.05.2003). От примерите се вижда, че глаголът *курортувам* замества словосъчетанието *отивам/ ходя на курорт* и е синоним на *почивам*, а същест-

вителното *курорт* в словосъчетанията *отивам/ходя/заминавам на курорт* се изравнява семантично с *почивка* – отбелязано като второ значение на *курорт* в РБЕ.

Други неологизми са включени в „Речника на новите думи и значения“ (2001): *палаткаджия* ‘човек, който живее, къмпингува на палатка’ (с второ значение ‘участник в протест, провеждан в палатков лагер’) и неговия синоним *палаткар*, *плажор* ‘човек, който плажува, прави слънчеви бени на плаж’, *плажорка, плажорски*; отбелязани са и новите значения на глаголите *отпускам* и *разпускам* ‘почивам си, разтоварвам се, отморявам се’.

Глаголът *ваканцувам* е включен в Неолекс – информационен портал за българска неология и лексикология, изработен от сътрудници на Института за български език (neolex-bg.org).

Освен с глаголите с наставка *-ува-* от разгледаната тематична група, глаголът *ваканцувам* е свързан със словосъчетанието *ваканционно селище*, за което Ст. Буров пише през 1987 г., че „все по-настойчиво си пробива път в нашия език“ (Буров 1987: 203). Днес срещаме също словосъчетанията *ваканционен комплекс* и *ваканционен клуб*; използват се и словосъчетания с прилагателните *курортен* и *почивен – курортен комплекс, курортен град*, *почивна станция, почивна база, почивен дом, почивен комплекс*.

От направения анализ стигаме до следните изводи:

1. Налице е семантично изравняване на съществителните *почивка, курорт* и *ваканция* в словосъчетанията *отивам/ходя/заминавам на почивка/курорт/ваканция.*

2. Като резултат от действието на закона за езиковата икономия и заради стремежа към повишаване експресивността на изказа се появяват нови глаголи: *ваканцувам, къмпингувам, плажувам.*

3. Налагат се глаголите с наставка *-ува-*, тъй като това е преобладаващият словообразувателен модел в тематичната група.

Колебание при избора на наставка наблюдаваме при новите глаголи с корен *гугъл*: *гугълирам, гуглирам, гугълизирам, гугълвам, гугълувам, гугълствам*. Образувани с различни суфикси – *-ира-, -изира-, -ва-, -ува-, -ства-* и дори чрез съкращаване на корена (както при *къмпирам*), тези глаголи имат еднаква лексикална семантика.

Тези глаголи се срещат предимно в коментари във форуми, но ги откриваме и в статии: *самото действие на търсене се изразява с глагола „гуглирам“* (investor.bg, 3.04.2003; vesti.bg, 4.04.2003), *Клеър Дейнс никога не се гуглира* и *Никога не се гуглирайте!* (standartnews.com, 3.12.2005), а също и в заглавия: *Това ще го гуглирам!* (dnevnik.bg, 9.07.2006), *Кой ви „гуглира”?* (sagabg.net, 21.06.2007).

Използват се обикновено като непреходни глаголи със значение ‘търся информация в гугъл’, но също и като преходни глаголи със значение ‘търся нещо в гугъл’: *гугълвам името на автора*. Появиха се и съответните отглаголни съществителни.

При глаголите с корен *гугъл* се използват други графични способи за маркиране на нова дума – малко тире (дефис) и главна буква: *гугъл-вам, Гугъл-вам*; рядко се срещат в кавички. По този начин на преден план излизат словотворчество и езикова игра. Авторите имат съзнание, че употребяват оказионализъм.

И така, разгледахме две групи глаголи: първо, глаголи, образувани със суфикс *-ува-*, които са обединени тематично; второ, глаголи, образувани с различни суфикси, но с еднаква лексикална семантика. Тези неологизми се появяват като резултат

от действието на закона за езиковата икономия, а също и заради стремежа към повишаване експресивността на изказа.

Литература

Александрова, Т. 2013: Смислопораждаща и експресивна функция на кавичките. // *Български език*, № 4, 35-48 (Aleksandrova, T. 2013: Smisloporazhdashta i ekspresivna funktsiya na kavichkite. // Balgarski ezik, № 4, 35-48).

Буров, Ст. 1987: За една неправилна употреба на съществителното ваканция. // *Български език*, № 3, 202-203 (Burov, St. 1987: Za edna nepravilna upotreba na sashtestvitelnoto vakantsiya. // Balgarski ezik, № 3, 202-203).

Граматика 1993-1994: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. Т. III. Синтаксис*. София: БАН (Gramatika 1993-1994: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. II. Morfologia. T. III. Sintaksis. Sofia: BAN).

Зализняк, А. 2007: Семантика кавычек. // *Труды Международного семинара Диалог'2007 по компьютерной лингвистике и ее приложениям*. Москва (Zaliznyak, A. 2007: Semantika kavichek. // Trudi Mezhdunarodnogo seminara Dialog' 2007 po kompyuternoy lingvistike i ee prilozheniyam. Moskva). {http://www.philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-07.htm}

Костова, Н. 2012: Наблюдения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език. // *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha, 471-476 (Kostova, N. 2012: Nablyudeniya varhu novi glagoli i otglagolni sashtestvitelni v balgarskiya ezik. // Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Praha, 471-476).

ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. София: Просвета (OPRBE 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Prosveta).

РБЕ 1977-2012: Речник на българския език. Т. I-XIV. София: АИ „Проф. Марин Дринов" (RBE 1977-2012: Rechnik na balgarskiya ezik. T. I-XIV. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov"). {http://ibl.bas.bg/rbe/}

РНДЗ 2001: Пернишка, Ем., Д. Благоева, С. Колковска. Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство (RNDZ 2001: Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).

РОДНИНСКИТЕ НАЗВАНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК С ОГЛЕД НА КАТЕГОРИЯТА *ПОСЕСИВНОСТ*

Цветелина ГЕОРГИЕВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин" при БАН, София (България)
E-mail: cveti.g@abv.bg

BULGARIAN KINSHIP TERMS WITH RESPECT TO THE CATEGORY OF POSSESSION

Tsvetelina GEORGIEVA

Abstract: The article analyzes the specific feature of the Bulgarian language to express possessive relations through two types of one-word expressions with a kinship term as a basic component. It is found out that the morphological specifics of the kinship terms (whether they are nouns, or substantive adjectives, or substantive pronouns), their form (definite or indefinite) and their syntactic function and position in the sentence are very essential. In the study, a distinction is made between elliptical and reverse addresses and it is concluded that in some cases there may be no indication of the possessor and in the others – zero indication of the possessum.

Keywords: possessiveness, kinship terms, reverse addresses, elliptical addresses

Мнозина изследователи отбелязват трудността при дефинирането на категорията *посесивност*, тъй като това е свързано с различното разбиране на хората по света за притежанието[1]. Като безспорен се посочва приносът на швейцарския учен Хансякоб Зайлер за разработване на теоретичната база на категорията *посесивност*. През 80-те год. на XX в. той прави извода, че *посесивността* се състои в „изразяването на взаимоотношение между една субстанция и друга субстанция. Субстанция А, наречена ПОСЕСОР, е прототипно [+ одушевена], и по-специално [+ лице], и още по-специално [+ ЕГО] или близка до автора на изказването" (вж. Зайлер 1983, цит. по Хаджиева 2014: 15). Субстанция В е наречена притежаван обект (ПОСЕСУМ) и тя може да бъде или [+ одушевена], или [+ неодушевена].

Според Х. Зайлер „всеки опит за дефиниране на посесивността с чисто категориални термини е обречен на неуспех" (вж. Зайлер 2001, цит. по Хаджиева 2014: 16).

Взаимоотношението между *притежател* (*посесор*) – *притежаван* (*посесум*) предполага съществуването на два подтипа отношения – на притежание и на принадлежност. Те се определят в зависимост от изходния член на двойката и намират израз чрез синтактични или морфологични средства.

Лингвистите определят единодушно, че в посесивните отношения трябва да се включат роднинските, които са един от типовете междуличностни отношения. В българския език тези отношения се реализират чрез изграждането на различни посесивни езикови единици (полисъставни и моносъставни) с опорен компонент *роднинско название* (по-нататък РН).

[1] Така например сред спорните въпроси са: 1) кои конструкции да бъдат включени в групата на неотчуждаемата посесивност (при която обектът на притежанието съществува неразделно от притежателя, напр. *моята майка*, *ръката ми*, *смелостта на героите* и др.) и кои – в групата на отчуждаемата посесивност (при която обектът на притежанието съществува отделно от притежателя, напр. *моята кола*, *блузата ми* и др.) и 2) може ли притежателят да бъде неодушевено лице.

Определяща при роднинските отношения е релационната зависимост: ***A и B се намират в родствена връзка***, където **A** е притежател (посесор), т.е. влиза в отношение на притежание спрямо **B** (когато анализът се провежда по схемата ***A е родственик на B***), а **B** е притежаван (посесум), т.е. влиза в отношение на принадлежност спрямо **A** (когато анализът се провежда по схемата ***B е родственик на A***). И двата члена на релацията са одушевени субстанции (лица). Така например в двусъставната структура *моята баба* в позиция **A** (т.е. на притежателя или още на ЕГО-то) е говорещото лице и това е експлицирано чрез пълната форма на притежателното местоимение – *моята* – в 1 л. ед.ч., а в позиция **B** (на притежавания) е родственикът на говорещото лице, формално изразен чрез РН – съществителното *баба*.

В настоящото изследване ще бъдат анализирани посесивните отношения, които се реализират на равнище текст само чрез *моносъставна* именна единица, която може да бъде **същинско роднинско название** (напр. *майка*, *татко*, *вуйчо*, *леля*) или **несъщинско роднинско название** (напр. *бабиното*, *мамината*; *чичови*, *какини*; *моят*, *своите* и др.)[2]. Задачата е да се посочи каква референция носят тези имена към участниците в речевия акт. Във връзка с това в хода на изследването ще се търсят отговори на следните два въпроса:

1. Какво (в случая кого) „притежава“ субстанция **A**? (за да се определи субстанция **B**, т.е. притежаваният) и

2. На кого „принадлежи“ субстанция **B**? (за да се определи субстанция **A**, т.е. притежателят).

При изследване на роднинските названия се отчитат няколко фактора, които са решаващи не само при описание на тяхното значение, но и при определяне на съществуващите посесивни отношения, а именно: морфологичната същност и специфика на названията (дали са същински съществителни имена или субстантивирани прилагателни и субстантивирани местоимения), формата им (членувана / нечленувана), синтактичната им функция и позиция в изречението.

Като част от антропонимите РН образуват отделна лексикосемантична група, в чиято основа лежи феноменът родство. Самият термин *родство* насочва към един от видовете междуличностни отношения – отношения между хора, които имат родствена връзка. Както е известно, тази връзка от своя страна може да бъде *кръвна* (напр. между майка и дъщеря), *брачна* (напр. между съпруг и съпруга) или *духовна* (напр. между кръстник и кръщелник). Роднинските названия са неотчуждаемо свързани с човека. Няма човек без майка, баща, баба, дядо. Същевременно те са строго *персонални*, т.е. имат смисъл само по отношение на определено лице.

Най-често срещаният тип моносъставна именна единица, която реализира посесивни отношения, е **същинското РН**. Неговите модели са четири: *нечленувани РН*, *членувани РН*, *РН в звателна форма* и *РН във функция на обратно обръщение*.

I. *Нечленувани РН*

1. В българския език някои от РН съдържат информация за ЕГО-то, т.е. характеризират се с определеност и принадлежност, въпреки че се употребяват в основната си форма (без определителен член и без уточняващото пълно или кратко притежателно местоимение). Това са имена като *бате*, *баба*, *вуйна*, *вуйчо*, *дядо*, *кака*, *майка*, *мама*, *леля*, *тате*, *татко*, *чичо* и др. (за разлика от *дъщеря*, *девер*, *кум*, *кума*, *тъст*,

[2] Тук няма да бъдат обект на анализ умалителните имена от същата тематична група, чрез които се изразяват посесивни отношения.

тъща и др.). С тази си характеристика посочените РН се срещат както в позиция на подлог, така и в позиция на допълнение – пряко и непряко, срв.: ***Майка*** [= моята / нашата майка // майка ми / ни] *говори по телефона.*; ***Вуйчо*** [= моят / нашият вуйчо // вуйчо ми / ни] *имаше дългове.*; ***Леля*** [= моята / нашата леля // леля ми / ни] *пристигна.*; *Ще посрещна* ***баба*** [= моята / нашата баба // баба ми / ни].; – *Не казвай на* ***дядо*** [= моя / нашия дядо // дядо ми / ни]*!.* Тази употреба е често срещана в езика. В случая п р и т е ж а т е л я т (**А**) съвпада с говорещото лице и има **нулево означение**, т.е. не е назован чрез РН. П о с е с у м ъ т (притежаваният) (**В**) е посочен чрез РН.

2. Нечленуваното РН може да бъде в позиция на непряко или пряко допълнение в случаи, когато слушащият или лицето, за което се говори, е п р и т е ж а т е л я т (**А**). Така например посоченото по-горе изречение – *Не казвай на* ***дядо****!* може да се употреби в следните три комуникативни ситуации: 1) Дядото говори на своето внуче от позицията на трето лице, т.е. умишлено сменя гледната точка. Това е изразено чрез употребеното от говорещия РН, с което слушащият традиционно се обръща към него. В този случай РН *дядо* може да се тълкува като ‘своя дядо // дядо си’. Говорещият е самият п р и т е ж а в а н (**В**). Този модел е типичен при общуване на възрастен с малко дете и има интимен, гальовен оттенък; 2) Говорещият може да е близък на слушащия (напр. негова майка). П р и т е ж а в а н и я т (**В**) е назован с РН, което има същото значение ‘своя дядо // дядо си’. Моделът е стилистично неутрален; 3) Говорещият е трето лице в комуникативната ситуация, което е в същите роднински отношения както и слушащият (в случая – друг внук). Тогава *дядо* е със значение ‘нашия дядо // дядо ни’. Този модел също е стилистично неутрален. Срв. още: – *Целуни* ***баба*** [= своята баба // баба си]*!* (говорещият е бабата или родител / близък на внука) и – *Целуни* ***баба*** [= нашата баба // баба ни]*!* (говорещият е друг внук) или *Тате ще те повози на колата.* (говорещият е самият баща или друг близък на детето, напр. баба, чичо) и *Тате ще те повози на колата.* (говорещият е друго дете на същия баща). Както се вижда от примерите, слушащият може да бъде притежател или да е съпритежател, но това се разбира от по-широк контекст. Притежаваният е лицето, назовано чрез роднинското име.

В случаи, когато говорещият разказва за лица, които не са участници в комуникативната ситуация, притежаваният може да бъде посочен и чрез нечленувано РН, срв.: *Тя не се разбира със* ***свекър*** [= своя свекър] *и* ***свекърва*** [= своята свекърва].

II. ***Членувани РН***

За разговорната реч са характерни употреби на членувани роднински имена като *братовчедки****те***, *внуче****то***, *свекърва****та***, *свекър****ът***, *тъст****а***, *шурей****я*** и др., в които чрез членната морфема се маркира не само определеност, но и принадлежност, срв.: – *Не дава на* ***дъщерята*** [= моята дъщеря / дъщеря ми] *да ме навести, да ми помете и почисти.* (Чудомир).

1. Когато говорещият е самият притежател (посесор), определителният член е със значение на притежателно местоимение в 1 л. ед. ч. (членната морфема *-а / -ът*, *-я / -ят* е със значение ‘моя / моят’ или ‘нашия / нашият’, *-та* – със значение ‘моята’ или ‘нашата’, *-то* – със значение ‘моето’ или ‘нашето’, *-те* – със значение ‘моите’ или ‘нашите’) или в 1 л. мн. ч. (членната морфема *-а / -ът*, *-я / -ят* е със значение ‘нашия / нашият’, *-та* – със значение ‘нашата’, *-то* със значение ‘нашето’, *-те* – със значение ‘нашите’ – когато е налице позиция на съпритежание), срв.: ***Свекърът*** [= моят свекър // свекърът ми] *и* ***свекървата*** [= моята свекърва // свекърва ми] *ще дойдат на гости.*; ***Синът*** [= моят / нашият син // синът ми / ни] *ще следва медицина.*

2. Когато говорещото лице не съвпада с притежателя (посесора), възможностите са две: определителният член да е със значение на невъзвратно притежателно местоимение (напр.: ***Дъщерята*** [= неговата (нейната) / тяхната дъщеря // дъщеря му (ѝ) / им] *гледаше уплашено.*) или да е със значение на възвратно притежателно местоимение (*Брат* ***брата*** [= своя брат // брат си] *не храни, но тежко му, който го няма.*; *Беше* [бабичката] *глуха – все слагаше длан на ухото си и се извръщаше към* ***дядото*** [= своя съпруг // съпруга си[3]]. (Г. Караславов).

III. ***РН в звателна форма***

1. **Традиционни обръщения с РН**

В българския език има конструкции като: *– Здравей, брате!*; *– Здравей, братко!*; *– Здравей, сестро!*; *– Ела, бабче!*, където РН е употребено в звателна форма. Говорещият е посесор. Той се обръща към слушащия, като използва РН като традиционно обръщение в звателна форма (напр.: *майко*, *мамо*, *бабо*, *лельо*, *синко*, *како*, *брате*, *сестро*, *вуйно*, *свате* и др.), като трябва да се отбележи, че при някои имена основната форма съвпада със звателната (напр. при *татко*, *тате*, *дядо*, *вуйчо*, *батко*, *чичо* и др.). В такава позиция РН изразява *конкретно* посесивно отношение, т.е. не става дума въобще за брат, сестра, баба като понятия от тематичната група ‘родство’ (както обикновено се дефинират в речниците), а именно за брата, сестрата, бабата на точно определено лице – на говорещия. Макар че тук не е обект на изследване, трябва да се посочи, че в разговорната реч на мястото на звателните форми *брате*, *сестро*, *татко* (*тате*) се среща именна група от вида РН (в основната си форма) + краткото притежателно местоимение *ми*, срв.: *– Как си, сестра ми?*; *– Чакам те, баща ми.* В случая функция на обръщение има цялата именна група. Трябва да се отбележи, че вторият компонент е с избледняла семантика предвид яснотата на роднинската връзка между участниците в комуникативния акт (употребата на тези РН като обръщения предполага посесивна връзка между слушащия и говорещия). Ролята на местоимението *ми* в този случай е преди всичко функционално-конструктивна – участва в изграждането на двусъставно обръщение, съпоставимо с логическо собствено име или с РН, в чиято семантика има информация за притежателя (срв.: *– Здравей, Иване!* и *– Здравей, татко!*).

2. **Обратни обръщения с РН**

Това, което свързва българския език с „широк ареал езици в Европа, Близкия изток и Африка (езиците в Балканския езиков съюз, турски, други тюркски езици, унгарски, диалекти в Южна Италия, някои арабски диалекти, персийски и даже сомалийски)” (Ницолова 2013: 193), е т.нар. обратно обръщение, напр.: *– Бре,* ***баби****, не плачи – булката е жива!* (Ив. Вазов); *– Велин... забравила си ме... братовият ти син де... – А-а... Ох,* ***лели****, прощавай... не те познах!* (Елин Пелин); *– Ела,* ***баба****, да те обуя!*; *– Ех,* ***бабо****, не се сърди!*. Спецификата на това обръщение е била анализирана от различни изследователи (вж. още Ницолова 1984, Ро Хауге 1999 и др.). Под *обратни обръщения* тук се разбира следното: роднинските имена, с които по-младите представители на рода назовават по-възрастните (напр. *майка*, *баба*, *леля*, *кака*, *тате*, *дядо* и др.), се използват от представителите на по-старото поколение като обръщение към младите (предимно към малки деца). При традиционното обръщение говорещият използва РН на слушащия, за да осъществи контакт (*– Ела, синко!*), докато при обратното обръщение говорещият се обръща към слушащия чрез своето РН

[3] Едно от значенията на *дядо* в българския език е ‘съпруг, мъж на възрастна, стара жена, баба’.

(– *Ставай, мама, от сън!*). Както е известно и видно от посочените по-горе примери, в българския език РН като обратни обръщения могат да бъдат в дателна (– *Бре, баби…!*), именителна (– *Ела, баба…!*) или звателна форма (– *Ех, бабо…!* – вж. повече у Ницолова 1984: 60). Тъй като обратните обръщения в звателна форма съвпадат по форма с преките обръщения, изказванията с тях, извадени от контекст, се тълкуват неоднозначно (в примера – *Ех, бабо…!* притежателят може да бъде както бабата, така и внукът / внучката).[4] Двузначността в рамките на изречението се избягва при съчетаването на традиционно и обратно обръщение, напр.: – ***Иване**, ставай, **тате**, че закъсня за работа!*. Обратните обръщения са адресирани винаги от по-възрастен представител на рода към по-млад и изразяват сложно посесивно отношение. Говорещият е самият притежател, слушащият (обикновено малко дете) е притежаваното лице[5]. При обратните обръщения посесумът (слушащият) има **нулево означение**. Освен това обратното обръщение в българския език е *позиционно ограничено*, т.е. не се среща на първо място в изречението (изключение правят звателните форми като *маме*, *тате* и др., които в редки случаи се срещат на първа позиция предимно в устната реч).

Чрез обратното обръщение говорещият изразява своята интимност, гальовност, любов, породени при общуването с посесума, или от информацията, която е получил за него, като в подбудителните изречения това обръщение има за цел и да смекчи заповедта (срв.: – *Хайде, **мама**, тръгвай!* и – *Хайде, **сине**, тръгвай!*, – *Хайде, **Иване**, тръгвай!*).

Както беше посочено в началото, вторият тип моносъставна единица е **несъщинското РН**. То се среща сравнително по-рядко и има два модела, чрез които се реализира посесивността: субстантивирани прилагателни и субстантивирани местоимения. Трябва да се посочи, че при тези единици контекстът е определящ за извеждане на семантиката им.[6]

I. *Субстантивирани прилагателни имена*

РН са мотивираща основа за образуване на притежателни прилагателни имена, които от своя страна могат да бъдат подложени на субстантивация. Някои от субстантивираните прилагателни (СП) функционират като названия на лица. Една част от тях се употребяват само в множествено число и без членна морфема, други нямат такива ограничения.

СП като *бабиното*, *маминото*, *дядовото*, *какиното* и др., означаващи лица, се срещат във функция на **елиптично обръщение** (под елиптично обръщение разбираме обръщение, което е резултат от изпускане, елипса на съществителното име – най-

[4] В турския език, където също има обратни обръщения, формалната разлика е по-ясна, тъй като притежателността е изразена чрез посесивен аглутинативен суфикс: *„– Öyle mi İraz hala? – Öyle halam, tıpkı öyle.* (Fakir Baykurt) – *Така ли е, лельо Ираз? – Така е, леля, точно така."* (примерът е от Po Хауге 1999: 10; вж. още цит. там л-ра).

[5] Рядко в позиция на посесум лицата са повече.

[6] Известно е, че съществуват различни степени на субстантивация в зависимост от това доколко името е преминало (изцяло или отчасти) в класа на съществителните имена: 1) извънконтекстово субстантивиране, при което имената, извадени от контекста, запазват значението си (напр. *портиерна*, *гостна*), и 2) контекстово субстантивиране, при което субстантивираните имена придобиват значение на съществително само в определен контекст или определена ситуация (по въпроса за субстантивацията на прилагателните имена вж. Крумова 1987).

често *дете*, *момче*, *момиче* и др. под. – от атрибутивно словосъчетание[7]) и обикновено са членувани, срв.: – *Куне,* ***мамин*** [= мамин сине]*, хайде, успал си се.* (Кр. Григоров); *Дядо му викна от хармана: – Момчиле, ела сам,* ***дядовото*** [= дядовото момче, на дядо момчето]. (З. Сребров); – *Бабо, била ли си мъничка? – Била съм,* ***бабиното*** [= бабиното дете; на баба детето]. (Ран Босилек); – *Брей, Велко, ти ли стъкми тази хубава колца? Че ти си бил голям майстор бе,* ***вуйчовото*** [= вуйчовото момче; на вуйчо момчето]*!* (Г. Райчев). Чрез елиптичното обръщение се акцентира върху това кому принадлежи посесумът (в посочените примери съответно на мама, на дядо, на баба, на вуйчо). То е емоционално маркирано, изразява интимност, гальовност, умиление.

Както се вижда, възможно е елиптичното обръщение да бъде съчетано с традиционно (първите два примера), но може да бъде употребено и самостоятелно (тогава посесумът е **нулево означен**). То също е *ограничено позиционно* – не се среща на първо място в изречението.

Към този модел на СП принадлежат и нечленуваните pluralia tantum от типа *мамини*, *бабини*, *таткови*, *чичови*, *лелини* и др., които означават ‘семейството на роднина (съответно мама, баба, татко, чичо, леля и др.)’, напр.: ***Вуйчови*** [= семейството на вуйчо] *ще ни дойдат на гости.*; ***Лелини*** [= семейството на леля] *закъсняват.*; *Кога ще дойдат* ***мамини*** [= семейството на мама]*?* и др. Този вид СП се срещат само в съобщителни изречения. Чрез СП е посочена двойна посесивност. Така напр. в израза *очаквам бабини* говорещото лице е в отношение на притежание спрямо баба си и останалите членове на нейното семейство (в случая обикновено съпруга ѝ, т.е. дядото на говорещото лице). От друга страна в РН *бабини* е заявено и друго притежателно отношение – на бабата спрямо членовете на нейното семейство.

II. ***Субстантивирани местоимения***

1. *Субстантивирани членувани притежателни местоимения*

Макар и по-рядко, в българския език се срещат членувани субстантивирани притежателни местоимения, някои от които функционират в съобщителните изречения като заместители на РН, напр.: *нашият* (обикн. = нашият син), *нашата* (обикн. = нашата дъщеря), *нашите*, *вашата*, *вашият*, *вашите*, *нейните* и др. Тези имена са резултат от субстантивация на местоимението, останало след изпадане на опорния компонент от атрибутивно словосъчетание (напр. *нашият* < *нашият* син, *неговата* < *неговата* съпруга). Една част от тези имена формално съвпадат със съответното местоимение в ед.ч. (обикн. в м. и в ж.р.), други – с местоимението в мн.ч. Значението им е по-специфично, тъй като те не назовават директно лицето (както е с РН), а *дават указание за него чрез съотнасянето с друго лице / други лица*. Субстантивираното местоимение може да обозначи член на семейството или рода, чийто притежател е говорещият (– *Моят* [= моят син] *никак не слуша.*), слушащият (– *Вашият* [= вашият син] *пак ли ще ходи в чужбина?*) или трето лице (– *Неговата* [= неговата съпруга] *пак му изневерява.*). Понякога употребата на субстантивирани местоимения не е стилистично маркирана, в други случаи може да бъде гальовно-умалителна (– *На-*

[7] За обръщения от типа – *Ела, мама!* (вж. т. 2 по-горе) и – *Ела, маминото!* в научната литература се използва един термин – обратно обръщение (вж. Ницолова 1984, Костова 2013 и др.). В настоящото изследване се прави разграничение, тъй като се отчита не само какво име се използва (същинско или несъщинско), но и недоизказаността на втория тип обръщение (т.нар. тук елиптично обръщение).

шето вече е в първи клас.) или иронично-пренебрежителна (– *Нейната пак е получила двойка*.).

2. *Субстантивирани възвратни притежателни местоимения*

В българския език (подобно на някои други славянски езици, сред които руски, словашки), макар и рядко, се срещат субстантивираните възвратни притежателни местоимения *свой* и *свои(те)* със значение на РН, напр.: *Друго е да отседнеш при* ***свой***. или *След дълго пътешествие той се завърна при* ***своите***. Притежател е вършителят на действието (който може да съвпадне с говорещия), а притежаваният е маркиран чрез субстантивираното местоимение. Семантиката и на *свой / свои(те)* е силно зависима от контекста. Под *свой* може да се има предвид всеки един от родните на говорещото лице, т.е. в посочения пример субстантивираното местоимение се характеризира с обобщеност на значението. С оглед на разглежданата тематична група под *свои(те)* се разбира ‘майка и баща’, ‘членове на семейството’ или ‘роднини’. Нужен е по-широк контекст, за да се внесе конкретизация и за двете субстантивирани местоимения.

Въз основа на направения анализ може да се обобщи:

1. В българския език посесивността при РН може да се реализира във формален план с моносъставни именни единици – със същински РН (нечленувани РН, членувани РН, РН в звателна форма или РН във функция на обратно обръщение) и с несъщински РН (субстантивирани прилагателни имена, субстантивирани притежателни местоимения или субстантивирани възвратни притежателни местоимения).

2. Субстантивираните прилагателни и местоимения, чрез които се назовават родственици, са резултат от контекстово субстантивиране. Те са единици на текста, за разлика от същинските РН, които са единици на езиковата система.

3. Едносъставните обръщения в българския език, чрез които се изразяват роднински отношения, са три типа:

а) традиционни (същински РН в звателна форма);

б) обратни (същински РН в звателна, именителна или дателна форма);

в) елиптични (несъщински РН, представени от субстантивирани прилагателни).

4. В моносъставните единици е възможно както нулево означение на посесора (притежаващия) – при повечето модели със същински РН, така и нулево означение на посесума (притежавания) – при обратните обръщения и при модели с несъщински РН.

5. Чрез формата си – нечленувана (*кака*, *бате*, *леля* и др.) или членувана (*дъщерята*, *синът* и др.) – някои РН изразяват принадлежност (обикновено заявена чрез именна фраза от РН и притежателно местоимение).

6. Значението на субстантивираното местоимение е по-специфично от това на традиционните РН, тъй като то не назовава директно лицето, а дава указание за него чрез съотнасянето с друго лице / други лица.

Литература

Зайлер, Х. 1983: *Possession as an operational dimension of language.* Tübingen: Gunter Narr, 1983.

Зайлер, Х. 2001: The operational basis of possession. A dimensional approach revisited. // *Dimensions of Possession*. Amsterdam/Philadelphia, 2001.

Костова, Н. 2013: За семантиката и лексикографското представяне на прилагателни от роднински названия (върху материал от *Речник на българския език* и *Българско-словашки речник*). // *70 години българска академична лексикография*. София: Проф. Марин Дринов, с. 165 – 174 (Kostova, N. 2013: Za semantikata i leksikografskoto predstavyane na prilagatelnite ot rodninski nazvaniya (varhu material ot Rechnik na balgarskiya ezik i Bulgarsko-slovashki rechnik). // 70 godini bulgarska akademichna leksikografya. Sofia: Prof. Marin Drinov, s. 165 – 174).

Крумова, Л. 1987: *Субстантивация на прилагателните имена в съвременния български книжовен език.* София: БАН, с. 162 (Krumova, L. 1987: Substantivatsya na prilagatelnite imena v savremenniya bulgarski knizhoven ezik. Sofia: BAN, s. 162).

Ницолова, Р. 1984: *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език.* София: Народна просвета, с. 192 (Nitsolova, R. 1984: Pragmatichen aspect na izrechenieto v bulgarskiya knizhoven ezik. Sofia: Narodna prosveta, s. 192).

Ницолова, Р. 2013: Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. // *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София: Св. Климент Охридски, с. 183 – 194 (Nitsolova, R. 2013: Nyakoi osobenosti na bulgarskite posesivni konstruktsii v sravnenie s cheshkiya ezik. // Slavyanskite ezitsi otblizo. Sbornik v chest na 70-godishninata na dots. Yanko Buchvarov. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, s. 183 – 194).

Ро Хауге, Х. 1999: Обратното обръщение в съвременния български език. // *Проблеми на социолингвистиката* VI, с. 9 – 14 (Ro Hauge, H. 1999: Obratnoto obrashtenie v savremenniya bulgarski ezik. // Problemi na sotsiolingvistikata VI, s. 9 – 14).

Хаджиева, Кр. 2014: *Посесивността в българския език – типологичен аспект.* Автореферат. с. 61, http://rd.swu.bg/media/26760/avtoreferat.pdf (Hadzhieva, Kr. 2014: Posesivnostta v bulgarskiya ezik – tipologichen aspekt. Avtoreferat. s. 61).

КОНКУРЕНЦИЯ МЕЖДУ СЪЕДИНИТЕЛНИТЕ СЪЮЗИ *ТА* И *ПА* В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Радослав ЦОНЕВ
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: radoslavtsonev@swu.bg

RIVALRY BETWEEN THE COPULATIVE CONJUNCTIONS TA AND PA IN BULGARIAN COLLOQUIAL SPEECH

Radoslav TSONEV

Abstract: This article examines the role of the copulative conjunctions *ta* and *pa* in Bulgarian colloquial speech. Attention is paid to their frequent use in informal communication in structures which are a typical feature of oral communication (anacoluthon, frame constructions, interrogative remarks, uncommunicative utterances, etc.). Like the other colloquial coordinating conjunctions *ta* and *pa* almost completely lose their semantic nuances and fulfill primarily syntactic tasks in colloquial utterances. Precisely the loss of their own lexical-semantic meaning provoke the rivalry between *ta* and *pa* in their usage and contributes to their interchangeability.
Keywords: syntax, colloquial speech, rivalry, conjunctions, conversational structures.

Съюзните връзки *та* и *па*, които са обект на изследването, са измежду най-често използваните същински съюзи в съвременния български език заедно със съюзите *а, ако, ала, ама, ами, да, дето, и, или, като, ни, нито, но, обаче, пък, то, ту – ту*, *хем – хем*, *я – я* и др.) (Куцаров 1998: 357). Всички те притежават по-абстрактни черти и за разлика от предлозите и несъщинските съюзи зависят от другите строежни елементи на изречението, а не от семантичните роли на неговите части (Граматика 1998: 31).

Като думи, които имат важна граматична роля и при синтактичното изграждане на разговорния език за свързването на отделните му единици, съюзите са несамостойни части на изказа[1], служещи за съединяване на различните компоненти, които могат да променят напълно както смисъла, така и вида му. Те са външно средство на отношението, което се изгражда между смислово-синтактичните единици. Тяхната семантична несамостоятелност и абстрактното им значение им позволяват да означават различни семантични и (или) смислови отношения или различни варианти на едно смислово и (или) семантично отношение (Граматика 1983: 460). Съюзите са средство на синтактичната форма и лексикалното им значение зависи от „изразеното смислово-синтактично отношение, което съвпада със структурно-синтактичното“. Службата им е предимно композиционно-синтактична, поради което често могат и да се изпускат (Георгиев 1993: 107, 108).

Според синтактичните отношения, които изразяват (предимно за съединяване на равноправни части на простото изречение или на прости изречения в състава на

[1] Под ***изказ*** тук се има предвид „част от речев акт (от речева изява, от реплика), ограничена от сигнал за край – препинателен знак (най-често точка) в писмената реч и интонационен (пауза) в устната реч” (вж. Попова и др. 2009: 152).

сложното), *та* и *па* се отнасят към групата на съчинителните съединителни съюзи, каквито са още *и, ни, също и, така също, че* и др.[2] Този вид съюзи показват отношения на еднороднос т и съединителните изречения, които свързват, са вътрешно смислово обединени и съгласувани, което създава база за конкуренция помежду им. Мислите, които се разкриват в тях, в повечето случаи са в един логически план и се отличават с последователност или едновременност на явленията. Най-често съединителни отношения в българския език се изразяват със съюзната връзка *и*, а най-слабо разпространена е *че* (Попов 1998: 300).

Българските езиковеди дефинират по различен начин някои от з н а ч е н и я т а, които имат *та* и *па* в езика. Според К. Попов съюзите *та* и *па* съединяват изречения, които означават временна или причинна последователност на явленията, и се използват, за да се предотврати повтарянето на съюза *и* (Попов 1998: 302, 303). П. Пашов също подчертава близостта на *та* и *па* с *и*, като дава пример с приблизително едно и също изречение, което е изказано в три варианта (със съюз *та*, със съюз *па* и със съюз *и*) от литературния герой Христо Месечката от „Вечери в Антимовския хан“ на Й. Йовков (*Тъкмо минавах оттам, та ги гледах; Спрях коня, па ги гледам; Та ще ти кажа, спрях се и ги гледам.*) (Пашов 2005: 508). Ст. Стоянов откроява някои допълнителни значения на *та* и *па*. Той счита, че съюзната връзка *па* изразява и „отношение на последователност към времето“ (*Детето плакало, плакало, па заспало*), а съюзът *та* понякога показва „отношение на причинна зависимост между действия и явления или цел, с която се извършва действието“ (*Помощникът работил невнимателно, та повредил машината; Парахода остави ни, / и по начин благ, / та дружината да мине / на родния бряг.* (Ив. Вазов) (Стоянов 1999: 557). Според Ст. Георгиев съюзът *па* се употребява „при последователност и смяна“ (*Изтри варта, па тръгна с машинални стъпки*. (Ив. Вазов), а *та* – „за последователност и прибавяне с известно субективно отношение на изтъкване“ (*Къде се дяна мъжка сила, та крея аз от ден на ден*. (П. Яворов) (Георгиев 1993: 109).

Повечето лингвисти определят *та* и *па* като съюзи, типични з а р а з г о в о р н а т а р е ч н а к н и ж о в н и я е з и к, въпреки че някои автори като Ст. Стойков посочват *та* и *па* от диалектно гледище като диалектни съюзи (съчинителни и подчинителни) (Стойков 2002: 273).

В РСБКЕ, Т.3, БАН съюзът *та* е маркиран като „народен“ (РСБКЕ 1959: 378). Като съюзна връзка, присъща на „народноразговорната реч“, *та* е отбелязан от П. Пашов (Пашов 2005: 408). За употребата на *та* в „битово-разговорната реч“ говори и К. Попов (Попов 1998: 302). Като присъщи на народното творчество и разговорния стил К. Попов посочва и сложните съюзи *та па* и *та че* (напр. *Марийка излезе, погледна, / та че се назад повърна* (Нар. п.), *И той си дома отиде, / та па си майци думаше.* (Нар. п.) (Попов 1998: 303). По отношение на съвременния разговорен език обаче тези форми стоят архаично. Ст. Стоянов също твърди, че *та* е съчинителен съединителен съюз, който се използва предимно в „битово-разговорната реч“. (Стоянов 1999:557). Като съюзна връзка с „народно-разговорен характер“, която означава последователността на явленията, *та* е определена и в академичната Граматика (Граматика 1998: 66).

[2] Освен за съединяване съюзите ***па*** и ***та*** се използват за присъединяване, противопоставяне и съпоставяне, а понякога и за въвеждане на подчинени обстоятелствени изречения, но отнасянето им към групата на съчинителните съединителни съюзи е поради тяхната най-честа употреба именно за свързване на едновременни и последователни действия.

Вторият съюз *па* е регистриран като „разговорен“ в РБЕ, Т. 12, БАН (вж. РБЕ 2004: 7). Като разговорен съюз *па* е посочен от Ст. Георгиев (вж. Георгиев 1993: 109). За наличието на *па* в „битово-разговорната реч“ споменава и Ст. Стоянов (Стоянов 1999:557). Като съюзна връзка с „народно-разговорен характер“, която означава последователността на явленията, *па* е отбелязана в академичната Граматика (Граматика 1998: 66). П. Пашов също твърди, че съюзът *па* е присъщ на „народноразговорната реч“ (Пашов 2005: 408). За употребата на *па* в „битово-разговорната реч“ говори и К. Попов (Попов 1998: 302).

Измежду съюзните връзки *та* е от най-фреквентните в разговорната реч, докато *па* не се използва толкова често. Степента на тяхната употреба в устното общуване спрямо други разговорни съюзи проличава и от факта, че *та* е на единайсето място, а *па* – на четиринайсето място по употреба сред съюзите в ранговия списък на „Честотен речник на българската разговорна реч“. Преди *та* се нареждат съюзите *и*, *да*, *че, ама, ами, а, обаче*, *ако, пък* и *щото*, а преди *па* (освен вече посочените) са *та, или* и *защото*) (Николова 1987: 213).

Примерите в това изследване са от лични наблюдения (от колеги, студенти, роднини и информатори от улицата), а така също и от спонтанната непринудена и жива реч от телевизионни продукции и радиопредавания.

А. Основните случаи, в които се употребяват съюзите *та* и *па* в разговорната реч на книжовния език могат да бъдат типологизирани по следния начин:

1. За съединяване:

1.1. Съединяват еднакви части в изказа, които се изреждат или изброяват, като се посочва, че всички споменати обстоятелства, действия, свойства и др. са налице или се проявяват равностойно:

Не мога да му се нарадвам / добричко та послушно //

Голема любов / големо чудо е тя / с писма / па с картички / вече няма такива работи / са „Фейсбук“ / чатове / „Скайп“ //

1.2. Свързват изкази с равностойни едновременни и последователни действия, факти, събития, предмети и др.:

Те са си комшии одавна / пред блока седът / та маат карти секи ден //

Той нека го стигне / па стой / та гледай //

Нека да видим повече оферти / па ше избираме //

1.3. За добавяне на изказ с ново сродно, но по-силно качество или действие:

Ного уморени бехме // Климках / климках / та почти заспах накрая //

Има кола / мотор / па чак джип… //

1.4. При изреждане на последователни действия за добавяне на последния изказ, който се явява завършващ за поредицата:

Първо ше я извикаш / ше я погалиш / та тогава ше я гушнеш //

Цел мач тичахме и се бранехме / па им трснàхме и един гол ф края //

2. За присъединяване:

2.1. Присъединяват изказ, в който се изказват нови мисли, които уточняват, допълват или разширяват казаното до този момент:

То нямаше никой / двайсе минути чаках / та и вестника прочетох даже //

Ааа надписани са (поглежда вътрешната част на шапка) */ отвътре има / отвътре има табелки / знаят се неговите / надписани са / па са и по-големи //*

2.2. Присъединяват въвеждащ изказ, който осъществява преход към друга тема на разговора или към друг предмет на мисълта:

Да / на здравеопазването са нужни нови мерки // Та какви мерки ще предложите Вие / госпожо Андреева? //

Сега реват / оплакват се // Па аз защо не рѐва? //

3. За съпоставяне:

3.1. Свързват изкази, в които се посочват някакви несходства или разлики:

Той на брат си не даде на заем / та на тебе ли ще даде //

Ного неща направѝ за тях / па за себе си нищо не направи //

3.2. Съпоставят изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия:

Тя се облече / закуси / та ти си стой и се мѝтай още //

Станѐх / изфърлѝх боклука / купѝх закуски / мляко / па на вас не ви дреме //

4. За противопоставяне:

4.1. Обединяват изкази, в които са налице противоположни факти, действия или състояния:

Цяла година се свиваха кат мишки / та сѐ са се развряскали кат луди //

Абе и тя не е цвете за мирисане / па си намери мъж //

4.2. Свързват изкази, в които резултатът във втория е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ:

То не беха диети / то не беше спорт / та ф крайна сметка е същата работа //

Тя едно учи / па друго ше работи //

4.3. Въвеждат изказ в крайна позиция, който се противопоставя на всичко казано преди:

Съкращават и уволняват яко / та дано и нас не ни подпукат //

Не мога да смогна / данъци / винетки / прегледи / па сѐ и тоя майстор //

5. В съчетание с други съюзи или частици за усилване на значенията им:

Иска документ / а та на него документ дадоха ли му? //

Постояха / погледаха / та па фанѐха на некъде //

Те нека се съберат повече / а па децата / дето ги няма / ги отбележете //

6. Освен за изразяване на паратактични отношения в изказването, макар и порядко, *та* се използва и като хипотактичен съюз. В тази си функция *та* се употребява предимно за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за начин, за следствие (последица и заключение) и за цел:

6.1. За начин:

Хили се / та се къса //

6.2. За следствие (последица и заключение):

За мултиплейър най-ценния герой е уизарда / та може и такъв да направя //

6.3. За цел:

Требва нещо да стане / та да се смени //

Като съюз, който въвежда подчинени обстоятелствени изкази за цел, понякога в разговорната реч се употребява и съюзната връзка *па*:

Айде пробай / па да те видим //

Б. Много често в разговорната реч *та* и *па* изпълняват функция и на ч а с т и ц а. В такава функция *та* и *па* служат за усилване на изказа и се конкурират помежду си:

1. При изразяване на съгласие, задоволство, потвърждение и др.:

Та аз си го знам тва //

Почнà да ми се играе „Диабло“ / разбираш ли? // – Е па нормално //

2. При изразяване на изненада, учудване, недоумение и др:

Та той като не е болен / що прай? // Нали не работи //

Е па колко са / не знам // Десет / десет има //

3. При изразяване на възражение, недоволство, несъгласие и др.:

Та стига де // Прекаляваш //

Ти па / ако не си компетентен по сичко/ нема па да си ти //

4. При увещаване, подкана и др.:

Та айде да почваме // Кво чакаме? //

Па влизай де! //

5. За създаване на пауза в началото на изказа при колебание, при нежелание за отговор и при обмисляне на отговора:

През Дупница? // Та… нема ли да закъснеем? //

Па… май не // Ама той са па викаше / иска само да го види „Диаблото“ //

6. Като частица *па* се употребява и в два случая, при които *та* не се използва:

6. 1. За изказване на пълна увереност в твърдението в съчетание с *нà*:

И тия / ако не почнат да крадат / па нà //

6. 2. За усилване на несъгласието в съчетание с глагола „няма“:

Нема па / само краставици искам //

В. Типична за съюзите *та* и *па* е и употребата в р а з г о в о р н и к о н с т р у к ц и и, които ярко се отличават от изисканите изрази:

1. В анаколути (прекъснати, недовършени изкази):

Чакахме / та… //

Тук си зимат кутийка осемдесе квадрата па… //

2. Във въпросителни изкази:

Та ти нали беше вече? //

Стига де / айде/ кво ти стана па са? //

3. Във въпросително-отрицателен изказ:

Сама на море! // Та не е ли малка още? //

Па нема ли да отскочим до Осогово? // там още не съм бил //

4. В некомуникативно емоционално изказване:

Се едно и също // та тя / па тя / Ти кога си виновна?! //

Секи път едно и също // па ти / ма ти / само ти ти е ф устата //

5. В изкази, в които *та* и *па* се удвояват (най-често при хезитация):

Почерпиха ме / та… / та си зех две //

Обиди ме / па… / па после ми се извинява //

6. В рамкови конструкции:

Стига де / па прекали па //

Па / ако искат па / нема да им се моля //

7. В изказвания, в които *та* и *па* се повторят с добавяне на нов елемент:

Лъжат ги / та си им вервàт / та си им вервàт безрезервно //

Та винаги тва ми е било голямата страс / па с времето / па и с течение на времето сѐ растѐ //

8. В подчинени изкази, които предхождат главния:

Та се чупиха / Изплашиха се нещо //

Па тя мож да придобие някъф друг вид / Важното е да я облечеш //

9. В изказвания, които са съчинителни по форма, но могат да бъдат и подчинителни по функция:

Сà си чукай главата / та миналата година спа // (Сега си чукай главата, щом като миналата година спа.)

Някси / като че ли малко ме подценяват / па съм била фолкпевица // (Някак си, като че ли малко ме подценяват, защото съм била фолкпевица.)

От изнесения в изследването материал от разговорната реч могат да се направят следите изводи за конкуренцията между съчинителните съюзи *та* и *па* в непринудената комуникация:

1. В разговорната реч на книжовния език в съчинителните съюзи *та* и *па* губят почти напълно семантичните си нюанси, изпълняват предимно синтактични задачи и изразяват еднакви или сходни синтактични отношения. В много случаи формалното заместване на един съюз с друг не води до съществена промяна в смисъла на изказването.

За традиционния синтаксис е общоприето съюзните връзки *та* и *па* да бъде отнасяни към групата на съединителните съюзи. Те са много сходни и в разговорната реч на книжовния език в монолог, диалог и полилог често се конкурират и могат да се заменят взаимно в ролята си за съединяване и присъединяване помежду си (напр. *Не искам да чувам за тая / проста та грозна //; Ного добре го прайш тва / то са чупки / па стойки / па фигури / Като „денсинг стар“ си //; Той нека го стигне / па стой / та гледай //* и др.) и с предимно книжовния съюз *и*, като се явяват негов лексикален заместител, особено за избягване на повтарянето му (напр. – *Като седна / и пия / пия / та се напия //; По чалготеките сека вечер / и водки / па салфетки / па бръмчалки //* и др).

2. От друга страна за разлика от *и* (чиято дистрибуция като противопоставителен и съпоставителен съюз е силно ограничена) съюзните връзки *та* и *па* служат често за съпоставяне и противопоставяне подобно на съюзите *а*, *но* и *обаче* (напр. *Не стига сичко друго / та сеа и купон да ти праа //; Ще му кажа / какво съм чул / па нека се сърди / ако иска //* и др). Прави впечатление, че въпреки голямата семантико-синтактична близост между тях, съюзът *та* в много по-голяма степен има съединителна функция, докато *па* се използва в повече случаи като противопоставителен (съпоставителен) съюз.

3. Понякога поради смесването на задачите, които изпълняват (съединителни съюзи служат за съпоставяне, а противопоставителни (съпоставителни) – за съединяване и присъединяване и т.н.), в устната комуникация се конкурират съюзни връзки от различни паратактични групи. Показателна в това отношение е конкуренцията между съединителния съюз *па* и противопоставителния (съпоставителния) съюз *пък*. Според етимологическите източници и двата произлизат от наречието *пак*. При *пък* гласната *а* е преминала в ъ в безакцентна позиция (*пак* > *пък*), а *па* се е получил в резултат на изпадане на краесловното *к* (*пак* > *па*). И двете съюзни връзки са типични за разговорната реч. Въпреки че се счита, че *пък* принадлежи към

групата на противопоставителните (съпоставителните) съюзи (заедно с *а*, *ала*, *ама*, *ами*, *но*, *обаче* и др.), а *па* подобно на *и*, *та*, *че* към съединителите, реално те изпълняват аналогични роли в устното общуване. Налице е конкуренция на съюзите по функцията им. Показателно в това отношение е, че много често те са взаимно заменяеми. Например изказа *Да не би да има нещо / пък да не знам //*, може да бъде чута във вариант *Да не би да има нещо / па да не знам //*. Обратният случай също е налице. Например изказът *Нека да видим повече оферти / па ше избираме //* може да се замени с *Нека да видим повече оферти / пък ше избираме //*, без да се променя смисълът на изказването. Взаимозаменяемостта на *па* и *пък*, еднаквият им произход и близкото им значение могат да провокират в перспектива още по-голямото им обединяване, при което *па* е възможно да бъде възприеман по-скоро като вариант на *пък*, а не като отделен съюз от различна група, с различни функции и значение.

4. Голяма е конкуренцията между *та* и *па* при употребата им к а т о ч а с т и ц и с цел усилване на изказа и изразяване на допълнителна е к с п р е с и я. Например: при изразяване на съгласие, задоволство, потвърждение и др. (< П: – *Кат се видим / само клюкари за тебе? //* > <В: – *Та аз си го знам тва //*>; < Т: – *Светлето дойде ли? //* > <Е: – *Па дойде / къде ше ходи //*); при изразяване на изненада, учудване, недоумение и др. (< Р: – *Тия много се оляха с тоя Пеевски //* > < В: – *Кой е тоя? //* > <Р: – *Та ти за първи път ли го чуваш? //*>; < М: – *Боби / къде си бе? //* > < Б: – *Къде да съм… //* > <М: – *Па много си отслабнàла //*>); при изразяване на възражение, недоволство, несъгласие и др. (<*Та стига де // Прекаляваш //*>; <*Дай / дай / па подай де //*>); при увещаване, подкана и др. в диалогична реч (< Б: – *Шо са ? / Почваме ли? //* > <Л: – *Та айде да почваме // Кво чакаме? //*>; < Д: – *Супа няма ли да ядеш? //* > < Р: – *Не //* > <Д: – *Па хапни и малко супичка //*>); за създаване на пауза в началото на изказа при колебание, при нежелание за отговор и при обмисляне на отговора в полилогична и диалогична реч (< И: – *Откъде ше минем? //* > < Р: – *Ммм / през Дупница //* > <В: – *През Дупница? // Та… нема ли да закъснеем? //*>; < И: – *Начи утре към девет и половина ше ти звънна //* > <Ю: – *Па… може / свободен съм //*> и др.). За разлика от *та* обаче, като частица *па* се употребява и в два случая, при които *та* не се използва (за изказване на пълна увереност в твърдението в съчетание с *нà*: *И тия / ако не почнат да крадат / па нà //; Тая година / ако не станем шампиони / па нà //;* и за усилване на несъгласието в съчетание с глагола „няма“: < К: – *Слагай бе! //* > <П: – *Нема па / само краставици искам //*>; < Д: – *Нали ще излизаме / обувай се по-бързо //* > <Й: – *Няма па / ше остана с тате //*> и др).

5. Макар че в сравнение с *та* съюзът *па* се използва по-рядко, като цяло разговорните съюзи *та* и *па* имат ш и р о к а и р а з н о о б р а з н а у п о т р е б а в неформалното общуване.

6. Освен като лексикални заместители на предимно книжовните съюзи (*и, а, но, обаче* и др.) съюзните връзки *та* и *па* се откриват в к о н с т р у к ц и и, които са типична особеност на р а з г о в о р н а т а р е ч (анаколути; рамкови конструкции; въпросителни изкази; некомуникативни изказвания; в изкази, в които те се удвояват; в изказвания, в които те се повторят с добавяне на нов елемент; в подчинени изкази, които предхождат главния, в изказвания, които са съчинителни по форма, но могат да бъдат и подчинителни по функция и др.).

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. 1998: *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон (Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. 1998: Savremenen balgarski ezik. Fonetika. Leksikologia. Slovoobrazuvane. Morfologia. Sintaksis. Sofia: Petar Beron).

Георгиев, Ст. 1993: *Българска морфология.* В. Търново: Абагар (Georgiev, St. 1993: Balgarska morfologia. V. Tarnovo: Abagar).

Граматика 1983*: Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. 2. Морфология. София: БАН (Gramatika 1983: Gramatika na savremennia balagarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologia. Sofia: BAN).

Граматика 1998: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. 3. Синтаксис. Част втора. София: БАН (Gramatika 1998: Gramatika na savremennia balagarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Chast vtora. Sofia: BAN).

Куцаров, И. 1998: Морфология. – В: *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон (Kutsarov, I. 1998: Morfologia – In: Savremenen balgarski ezik.

Николова, Ц. 1987: *Честотен речник на българската разговорна реч.* София: Наука и изкуство (Nikolova, Ts. 1987: Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech. Sofia: Nauka i izkustvo).

Пашов, П. 2005: *Българска граматика.* Пловдив: Хермес (Pashov, P. 2005: Balgarska gramatika. Plovdiv: Hermes).

Попов, К. 1998: *Синтаксис на българския книжовен език.* В. Търново: Абагар (Popov, K. 1998: Sintaksis na balgarskia knizhoven ezik. V. Tarnovo: Abagar).

Попова, М. и др. 2009: *Терминологичен речник по хуманитарни науки.* София: Наука и изкуство (Popova, M. i dr. 2009: Terminologichen rechnik po humanitarni nauki. Sofia: Nauka i izkustvo).

РБЕ 2004: *Речник на българския език. Т. 12. П-ПОЕМКА.* София: БАН (Rechnik na balgarskia ezik. T. 12. P-POEMKA. Sofia: BAN).

РСБКЕ 1957: *Речник на съвременния български книжовен език. Т. 2. Л-П.* София: БАН (Rechnik na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 2. L-P. Sofia: BAN).

РСБКЕ 1959: *Речник на съвременния български книжовен език. Т.3. Р–Я.* София: БАН (Rechnik na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 3. R-YA. Sofia: BAN).

Стойков, Ст. 2002: *Българска диалектология. Четвърто издание (фототипно).* София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов (Stoykov, St. 2002: Balgarska dialektologia. Chetvarto izdanie (fototipno). Sofia: Akad. izd. Prof. Marin Drinov).

Стоянов, Ст. 1999: *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология.* В. Търново: Абагар (Stoianov, St. 1999: Gramatika na balagarskia knizhoven ezik. Fonetika i morfologia. V. Tarnovo: Abagar).

Цонев, Р. 2013: The conjunction *ta* in Bulgarian colloquial speech. // *Езиков свят*, Т. 12, кн. 1, Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, 7-18 (Tsonev, R. 2013: The conjunction *ta* in Bulgarian colloquial speech. // *Ezikov sviat*, T. 12, kn. 1. Blagoevgrad: Univ. izd. Neofit Rilski, 7-18).

НА ЗАПАД ОТ ДРАГОМАН, ИЛИ ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БЪЛГАРИТЕ ПО СВЕТА

Катя ИССА
Университет по архитектура, строителство и геодезия, София (България)
E-mail: katyaissa@abv.bg

TO THE WEST OF DRAGOMAN OR FOR THE BULGARIAN LANGUAGE OF THE BULGARIAN DIASPORA

Katya ISSA

Abstract: The paper comments on the deformation of the Bulgarian language outside Bulgaria under the influence of the languages of other countries where Bulgarians live. This is one of the main problems of the Bulgarian emigration in the West which has grown incredibly for the last few years. What is also studied is the adaptation of the Bulgarians to the new environment. It is further noted on the rates of "forgetting" their native (first) tongue, of its modifications caused by its marginalization or completely blocked functioning. In conclusion, a methodology is proposed for its rapid recovery when returning to Bulgaria as well as for its full preservation in the Bulgarian schools and cultural centers abroad.

Keywords: deformation algorithm, Bulgarian emigration's native language interference, methods for recovering and preserving language

Докладът, който представям на вашето внимание, е програмен, начало на (и обещание за) предстоящо мащабно изследване на българския език зад граница. Неговото заглавие е антитеза на друго мое заглавие, „На изток от Драгоман", книга, посветена на българския език на българите в България (Исса 2012). Отправна точка на противоположните посоки и в двете заглавия е Драгоман – малкият беден град на западната ни граница, превърнат в метафора от авторитетния изказ на един политик, опитал се да убеди хората в нуждата от английски език, за да ни разбирали „на запад от Драгоман". В „На изток от Драгоман" се очертава пространството на родното, поставено в още една антитеза – асоциация с Рая от романа на Джон Стайнбек „На изток от Рая". Идеята, че Раят е във и на изток от Драгоман – в България, при розите, у дома, при майките, в родината, при словото – съдържа дълбокото ми убеждение, че тук, в бащиния дом, ние българите, *можем* да постигнем всичко и никой няма да ни изгони „в земята Ной, на изток от Рая".

Днес тези остарели метафори не се възприемат. Нашата страна (по данни на Института за демографски изследвания при БАН) е на първо място в света по обезлюдяване. Населението ни намалява с по осем души на час! Българите са устремили взор на запад от Рая, на запад от Драгоман, а някои от тях са създали в чужбина своя Рай (или своя ад). Поставям си нелеката задача да надникна в техния свят и да започна да го изучавам. Наричам го с по-сполучливата, отново взета от публичното пространство, метафора – „Другата България". Надеждата един ден нейните жители да се върнат у дома не ме е напускала никога. Надявам се с „Добре дошли вкъщи" да може да ги посрещне достойно и българистиката, чиято научна крепост е езикът – най-добрият пазител на народностната ни същност и памет.

Интересът ми към българския език на емиграцията беше провокиран и от обучението на чуждестранни граждани – етнически българи от Западните покрайнини в Сърбия, от Македония, Албания, Молдова и Украйна. За тях беше изготвен „Теоретико-практически курс за чуждестранни студенти (етнически българи) от УАСГ“ на тема „История и съвременност на българския език“. Той е предвиден за 90 часа и е предназначен за чуждестранните студенти от първи курс, които постъпват в УАСГ без подготвителен курс. Бесарабските българи от Молдова и Украйна, българите от Западните покрайнини в Сърбия, студентите от Македония и Албания, българите от смесени бракове или родените в България чужденци, както и децата на завърналите се в родината българи, които са завършили небългарски средни училища, припознават българския език като роден и владеят перфектно някой от вариантите на българската езикова ситуация.

Първата част, *История на българския език,* проследява възникването и оформянето на старобългарския книжовен език успоредно с историческите и институционални фактори, повлияли върху неговия развой; среднобългарския език и неговото развитие до Възраждането. Когнитивният аспект на развоя на езика е обвързан с историческите факти в границите на България. Втората част, *Възникване на книжовния език,* е посветена на зараждането и изграждането на съвременния български книжовен език в съпоставка с онези териториални диалекти, които за студентите са родни, техен първи езиков код, а за някои са официален държавен стандарт. Студентите се запознават с езикови особености от миналото, характерни за родния им говор днес като търсят маркерите на различие в българската езикова среда. Третата част, *Съвременен български книжовен език,* представя нормата в днешната българска езикова ситуация и кодифицирания вариант на съвременния български книжовен език. Курсът завършва с писмен изпит, чиято трудност е съпоставима със зрелостните изпити в средните училища в България.

Запознаването на студентите с историята и развоя на българския книжовен език от времето, в което техните предци са част от българското езиково землище, създава емоционален климат в атмосфера на заедност в българската езикова среда. Придобиването на знания за възникването на съвременния български книжовен език и умения за анализиране на приликите и разликите в днешната езикова ситуация между него и родните им диалекти развива усета към незабравения векове роден български език. Усвояването на особеностите на българската граматична система и кодифицираната норма на съвременния български книжовен език приобщава изцяло тези студенти към всички български младежи. Подобна приобщеност и съпринадлежност очаквам и след изпълнение на програмата по проекта, насочен към всички българи по света.

Целта на бъдещото ми изследване е *да проследи пораженията върху родния език на българските емигранти.* Предвиждам проучване на идиолекти на наши сънародници в страните с компактни български емигрантски общности. Наблюдението на състоянието на първия (родния български) език на лицата, попаднали в чуждоезиково обкръжение в условията на емиграция или родени в чужбина в български семейства, е важна задача пред българските лингвисти. Основният въпрос, *какъв е алгоритъмът на деформацията върху езика им*, би получил адекватен отговор само ако се изследват на място комуникативните процеси и се установи степента на „забравянето“ на родния (първия) език. Предварителното ми убеждение, че е напълно закономерно той да претърпи изменения вследствие на маргинализирането или пъл-

ното блокиране на функциите му, е успоредно на друго мое предварително убеждение, че езикът е здраво вкоренен в човешката памет и новите обстоятелства могат само частично да го деформират. В зависимост от степента на констатираната деформация ще бъде разработена и представена пред българската лингвистична общност подходяща методика за преподаване на български език на българите, решили да се завърнат в родината. За бързото възстановяване на българоезичните рефлекси на тази част от емиграцията, която желае да се върне, трябва да помислим ние, езиковедите, за да репатрираме езиково своите сънародници, прокудени от безхаберието на управляващите ни да си търсят късмета по света. Предлаганата методика изобщо няма да спре безвъзвратното „изтичане на мозъци“, емигрирането на образовани и школувани кадри, от които страната има остра нужда, но ще понижи отчаянието и ще гарантира възможности след завръщането на онези българи, които все още чувстват страната ни като свой дом. Тяхното бъдеще може да е в България, само ако подготвим система за образование на децата им, която да съответства на системите в глобализиращия се свят, но да е българска, с обучение на български език, нашия най-важен идентификационен признак като нация.

За много от завърналите се българи, и особено за родените в чужбина, родният български език не е първи по степен на владеене, а втори (трети и т.н.). В езиковедската литература има множество публикации по проблемите на усвояването на втори (трети и т.н.) език. И по света, и у нас работят цели колективи в тази област, създават различни методики, които приобщават малцинствени и имигрантски общности, като осигуряват по този начин на представителите на тези общности достъп до добро образование и равен старт с другите граждани в държавата. В България всички налични изследвания са насочени към усвояване на българския език като роден в българското училище (Вълчев 2012) или като чужд, от чужденци (Исса 2013, 2014). Твърде оскъдни са обаче наблюденията върху състоянието на първия (родния български) език на лицата, принудени от обстоятелствата да живеят в чужбина. Мисля, че проблематиката е много актуална. От изследването на българския език на емигрантите зависи важна част от бъдещото българско езикознание, чиято основна цел в идните години е запазването, разпространението и съхранението на родния ни език. Това е задача на нас, езиковедите, а не на емигрантите. За емигранта императивът е колкото е възможно по-бързо да усвои кода на местното население (езика цел), сред което е новото му битие. Той не обръща внимание на измененията в родния си език вследствие на интерференцията с чуждия, с който е принуден да си служи. Проблемите в чуждата страна засягат множество рефлекси и навици, но над всичко доминира езиковата адаптация (Виденов 2013). Българинът в чужбина не мисли за родния български, той не е и компетентен в областта на методите за неговото съхраняване, а се надява, че новите обстоятелства могат само частично да го деформират. Езиковедът трябва да изследва дали това е така и какъв е алгоритъмът на деформацията.

Българските емигрантски общности по света се изследват в много аспекти и от много науки. Следи се (доколкото е възможно) техният брой, трудова заетост, социални контакти, образование. Проучвания се правят и в исторически план. Институтът по етимология и етнография изнася данни например за миграцията към Великобритания (Маева 2014), първите сведения за която датират от 1861 г., времето на Евстрати Гешов, академика милионер, създател и спонсор на БАН. По принцип град Лондон е важно място за БАН. През 1871 година оттам помага и Харалампи Левтеров, по-късно Йордан Вълчев (въпреки че през 1882 г. последният банкрутирал), и

други българи, заминали като поданици на Османската империя и приели британско гражданство в района на Манчестър. Тези първи български емигранти доста се различават от днешните. Те подпомагат не само развитието на науката и образованието в родината си, но и Априлското въстание. В семействата си поддържат изцяло български домакинства. След Освобождението през 1878 г. броят им се увеличава, зачестяват и смесените бракове между българи и англичанки, и търсенето на работа, и студентската емиграция. За щастие на съвременниците си, повечето студенти се връщат, за да се борят в България за привилегии на народа си след Освобождението. За разлика от тях, днешните емигранти не се връщат. През 2012 г. само във Великобритания те са 43000 (Генова 2014), в Ирландия 3000 (Борисова 2014), в Америка, Европа, Австралия – общо повече от милион.

За привилегии и за запазване на етническата ни идентичност се борят и някои от установилите се в Европа българи. Например първото българско училище в Прага датира от 1948 г., последвано от много други в различни градове в Чехословакия. Училища се откриват и в Унгария, и в другите социалистически страни. Миграцията в западните държави по това време се обяснява с бягство от комунистическия режим, търсене на свобода и избор в живота. Въпреки отричането й в социалистическа България, и там се създават училища. Безспорно българският дух се поддържа най-вече в *училищата*.

Съвременните изследвания се насочват към периода след 1989 г. Една от най-привлекателните държави за гурбетчиите е Испания (Славкова 2014). Емигрантската маса там може да бъде разделена на две основни групи в съответствие с целта на пребиваването: а) *сезонни емигранти* (*гастарбайтери*) и б) *постоянни емигранти.* Това деление е изключително важно, тъй като при първата (а) група пораженията върху родноезиковия код са слаби и дори незначителни – една част от времето на членовете на тази група е в родноезикови условия и по този начин те поддържат езиковите си рефлекси на нивото на българите, живеещи постоянно в родината си. По-интересни са групите на постоянните емигранти, защото при тях откъсването от българската среда е основният фактор за промени в родния език – активизирането на друг езиков код и заглъхването на функциите на родния език. Те също могат да се разделят на а) *професионалисти* – работещи по специалността си хора по двустранно споразумение между България и Испания; и б) *гурбетчии*, които после си намират работа по специалността и се превръщат в постоянни емигранти. До средата на 90-те години заминаванията често са авантюристични. В търсене на по-добри условия на живот хората рискуват много, понякога всичко. В крайна сметка те започват работа в среда от местни жители и общуват с тях на местния код, което води до блокиране на родния език. С течение на времето интерференцията на чуждоезикови елементи е неминуема. Очевидно е (не само в Испания, а във всички страни в Европа и Америка), че емиграцията не е социално хомогенна маса, не са еднакви за всички и условията, които произтичат от новото битие. Различните емигрантски групи попадат в различна среда и това ще се има предвид в изследванията на пораженията върху родноезиковия им код.

Голямо значение има и страната, в която емигрантът се е установил. Ако това е славянска страна, езиковата бариера не е така плътна. На базата на славянския език определени неща се подразбират (българинът по принцип прави опит да си помогне и с изучавания в училище руски език) и това създава условия за контакти, които не са достатъчни, но са своего рода отдушник в новото битие (Виденов 2013). Емигри-

рането в неславянска страна, а това е най-масовият случай, изисква много по-голямо напрежение от страна на емигранта и води до търсене на различни стратегии. Най-често опора се намира в изучаваните в училище или в езикови курсове езици посредници като английски, немски, испански или френски. В най-големия пик на емиграцията у нас функционираха десетки езикови центрове, като основният интерес беше към английския език, смятан за универсален посредник. И сега към гимназиите с разширено изучаване на чужди езици напливът е много голям, защото се дава възможност за пребиваване в чужбина.

За българите зад граница в днешно време (различно от времето на Евлоги и Христо Георгиеви от една страна по мотивираност: да мислят за България, но от друга по информираност, гарантираща съпринадлежност) се предоставят многобройни възможности за общуване. От 2002 г. вестник *Будилникъ* представлява средство за комуникация между българските общности зад граница (Гергова 2014). Той се разпространява във Франция, Холандия, Германия и Швеция. Мотото му, „С България в сърцата“, името му, препращащо към към ценностите на Възраждането, и дейността му, свързана с теренни проучвания (последното в Лондон през 2014), помага на много наши сънародници да установяват контакти. Немалка роля в това отношение имат и интернет-връзките, страница във фейсбук и др. Цялата налична информация е достъпна и важна. Изследвания се правят непрекъснато, но те, дори когато се отнасят до образованието и езика, включват и други разностранни въпроси – за мотивите за емигриране, за реализацията на Запад, за ценностната система на хората, ориентирана към прагматизъм и индивидуализъм. Наред с ползата от български училища се проследяват и църковни мероприятия, и музикални формации. Комуникацията на роден език в този тип изследвания се проследява успоредно с консумацията на родни ястия, обучението по народни танци и носенето на родни символи като мартеници например.

Най-близо до качествени езиковедски изследвания са действията на методиците. Те често пътуват до български училища в различни страни с цел подобряване на изучаването на българския език там. Издателство *Аз Буки* запознава широката общественост с обучението по български език извън страната. От него научаваме за 38 лектората в български училища, поддържани от МОН. Учителите в чужбина са добри професионалисти и техният потенциал трябва да бъде използван от българските институции. В рубриката „Ние по света“ се задават параметрите на една наистина трансгранична българистика. Провеждат се анкети с ученици и учители, изследва се както интегративната мотивация, така и стремежа на българското училище зад граница към статут на официална образователна институция с висок обществен имидж (Падешка 2014). Училището се поставя в контекст на мултикултурност и мултиезичност. Не се изследва обаче степента на поражение върху родния български, очевидно при емигрантите и дори при студентите. Лекции, семинарни упражнения, изпити, контакти с колеги, контакти в случайните обединения (транспортни средства, магазини, развлечения и под.) – всичко е на другия езиков код. Неусетно за младия човек роднят език се маргинализира, активизират се чуждоезиковите конструкции: функционално първият език се превръща във втори.

Това се случва в някои семейства дори в България. Българският език не е един от така наричаните напоследък „пазарни езици“, „маркетингови езици“ (Виденов 2013), затова родителите вкъщи говорят на децата си на английски. Безспорен факт е обаче, че всички езици имат културна значимост – факт, който обуславя необходи-

мостта от развитието на културоведски ориентирана методика за преподаването му. Специфично за нея е, че тя се интересува не само от системата от функции на феномена език (комуникативна, познавателна, кумулативна, смислооформяща, естетическа, фатична и др.), но и разглежда езика като предмет, който изгражда мирогледа на обучаваните, влияе върху формирането на техния манталитет и на представата им за езиковата картина на света, служи като проводник на националната култура, спомага за трансформиране личността на подрастващите, за превръщането ù в носител и творец на културата (Димчев 2013). С такава цел в културоведски ориентираната методика фактите на културата се интерпретират в перспективата на тяхното когнитивно, аксиологично, дейностно и пр. преднамерено овладяване.

За да бъде по-голямо практическото значение на методиката за обучение по български език за децата на завърнали се в родината наши сънародници, за оптимизиране на езиковото и социокултурното развитие на всеки носител на българския език, включително и на българите извън България, са нужни сведения за „срезовете“, които характеризират еволюцията в процесите, протичащи в идиолектите на растящите в чужбина българи. Проучвания трябва да се правят преди момента на тяхното завръщане като се наблегне на особеностите на „междинните им езици“. Основната задача в дългосрочен план е да се предотврати „забравянето“ на родния български език, а когато това все пак се случи – да се предостави методика за „припомнянето на езика чрез езика на припомнянето“ (Исса 2007).

Предварителните нагласи, които имам към предстоящото изследване предполагат, че в маргинализираната българска реч на нашите емигранти се проявяват следните особености:

1. Най-уязвимо е лексикалното равнище. Първоначално в него проникват отделни чуждоезикови названия на стоки и услуги и най-вече на тези, които са специфични за бита на дадената страна. След това постепенно се подменят и редица други български названия на по-фреквентните за битовата реч названия. Проникването е най-добре изразено при съществителните имена. При емигрантите от техническите области, които по принцип боравят с професионална лексика и терминология, чуждоезиковите еквиваленти първи навлизат в лексикалния състав на емигрантите.

2. Вмъкнатите чужди думи по принцип са фонетично променени, т.е. фонетиката е другото езиково равнище, което търпи силна интерференция. Първоначално българската артикулация е добре запазена, но с течение на времето (през годините) в нея се вмъкват елементи от чуждата фонетика. Това равнище прави най-силно впечатление на слушателя и създава усещане за креолизация на българската реч, наричана популярно фонетичен акцент.

3. Граматичните структури (морфологията и синтаксисът) са най-устойчиви и непроницаеми за чуждото влияние. С течение на времето обаче се разколебава членуването (не се членува), намалява се броят на темпоралните глаголни форми: за минало време се използват предимно аорист и перфект. Губи се чувството за преизказност на глаголното действие: събитията се предават като от очевидец. Настаняват се и други морфологични отклонения, които правят лошо впечатление на слушателя българин.

„Сега България е пълноправен член на Европейския съюз, ще отпадне шенгенската забрана за свободно придвижване и упражняване правото на труд навсякъде и емиграцията ще стане още по-модерна и привлекателна. Не бива да си създаваме илюзии, че българският езиковед би могъл да се намеси в стопирането на този

процес, но би могъл да е полезен за запазването на българския език сред емиграцията макар и само с това да показва, че занемаряването и забравянето му е сигурен път към забрава на родината и създаване на никому ненужното усещане за космополитизъм!“ (Виденов 2013). След време, когато стопанският и политическият климат у нас стане по-благоприятен, голяма част от емиграцията ще се завърне и тогава „другата България“ ще си дойде в „нашата България, в Рая“. Макар и далеч на запад от Драгоман, тя и сега си е наша, а „синонимът на понятието *емиграция* е *изгнание*“ (Виденов 2013).

Литература

Борисова, М. 2014: Случаят Ирландия – български институции и организации. // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот"*, ИЕФЕМ, София (под печат) (Borisova, M. 2014: Sluchayat Irlandiya – balgarski institutsii i organizatsii. // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia (pod pechat).

Виденов, М. 2013: Към проблемата за въздействието върху родния език на българската емиграция по света. // *Наука,* кн. 5, т. XXIII, 46-51 (Videnov, M. 2013: Kam problemata za vazdeystvieto varhu rodniya ezik na balgarskata emigratsiya po sveta. // Nauka, kn. 5, t. XXIII, 46-51).

Вълчев, Б. 2012. Българският език в училището. СФБ. София. (Valchev, B. 2012. Balgarskiyat ezik v uchilishteto. SFB. Sofia).

Генова, Е. 2014: Bye Ганьо? Банален национализъм и банален европеизъм във всекидневните практики на българските висококвалифицирани мигранти във Великобритания. // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София (под печат) (Genova, E. 2014: Bye Ganyo? Banalen natsionalizam i banalen evropeizam vav vsekidnevnite praktiki na balgarskite visokokvalifitsirani migranti vav Velikobritaniya. // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia (pod pechat).

Гергова, Л., Гергова Я. 2014: Медии и миграции (по примера на *Будилникъ*). // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София, 2014 (под печат) (Gergova, L., Gergova Ya. 2014: Medii i migratsii (po primera na Budilnik). // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia, 2014 (pod pechat).

Димчев, К. 2013: Етносоциолингвистични характеристики на концепта български език като втори език. // *Проблеми на социолингвистиката*, том XI, МСД, 157-163 (Dimchev, K. 2013: Etnosotsiolingvistichni harakteristiki na kontsepta balgarski ezik kato vtori ezik. // Problemi na sotsiolingvistikata, tom XI, MSD, 157-163).

Исса, К. 2007: Припомнянето на езика чрез „езика на припомнянето“. // *Наука – образование – изкуство.* Годишник на СУБ – Благоевград, 188-195 (Issa, K. 2007: Pripomnyaneto na ezika chrez „ezika na pripomnyaneto“. // Nauka – obrazovanie – izkustvo. Godishnik na SUB – Blagoevgrad, 188-195).

Исса, К. 2012: *На изток от Драгоман.* МСД, София. (Issa, K. 2012: Na iztok ot Dragoman. MSD, Sofia).

Исса, К. 2013: Български език за чужденци. Проблеми и предизвикателства в годините на прехода. // *III Международен конгрес по българистика,* 23-26 май, 2013 г. София (Issa,

K. 2013: Balgarski ezik za chuzhdentsi. Problemi i predizvikatelstva v godinite na prehoda. // III Mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23-26 may, 2013. Sofia).

Исса, К. 2014: Българската езикова политика по отношение на чужденците в България – студенти, имигранти, бежанци. // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София, 2014 (под печат) (Issa, K. 2014: Balgarskata ezikova politika po otnoshenie na chuzhdentsite v Balgariya – studenti, imigranti, bezhantsi. // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia, 2014 (pod pechat).

Маева, М. 2014: Българската миграция към Великобритания от средата на XIX в. до 1944 г. // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София, 2014 (под печат) (Maeva, M. 2014: Balgarskata migratsiya kam Velikobritaniya ot sredata na XIX v. do 1944 g. // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia, 2014 (pod pechat).

Падешка, М. 2014: Българските училища зад граница през погледа на една обществена медия (Национално издателство „Аз Буки" – МОН). // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София, 2014 (под печат) (Padeshka, M. 2014: Balgarskite uchilishta zad granitsa prez pogleda na edna obshtestvena mediya (Natsionalno izdatelstvo „Az Buki" – MON). // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia, 2014 (pod pechat).

Славкова, М. 2014: Миграционни траектории на квалифицираните българи в Испания. // *Доклад на научна конференция "Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот",* ИЕФЕМ, София, 2014 (под печат) (Slavkova, M. 2014: Migratsionni traektorii na kvalifitsiranite balgari v Ispaniya. // Doklad na nauchna konferentsiya "Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria: institutsii, organizatsii, obshtnosten zhivot", IEFEM, Sofia, 2014 (pod pechat).

Garcia Of. 1998. // *Bilingual education*. In: Fl. Coulmas, The handbook of sociolinguistics, Oxford 1998.

ЕЗИКОВОТО КОНСУЛТИРАНЕ: ЕЗИКОВА КУЛТУРА „ПРИ ПОИСКВАНЕ“

Милен ТОМОВ
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, София (България)
E-mail: tomovm@ibl.bas.bg

LANGUAGE CONSULTING: LANGUAGE CULTURE „ON DEMAND“

Milen TOMOV

Abstract: This paper considers Language Consulting as a specific modern form of institutionalized language cultivation. What is most specific here is that the initiative is taken by the user, not by the linguist. The result of the user's inquiry is solving a certain problem by the person who performs the consultation. Taking as a reference point the needs, the dispositions, and the motives of the people who seek professional linguistic help, on the basis of the experience in the work of the Language Information and Consultations Service at the Institute for Bulgarian Language, the paper also presents concrete theoretical and methodological fundamentals and principles of the Language Consulting activities.

Keywords: Language consulting, language counseling, language information and consultations service

Езиковото консултиране е дейност, която е насочена към обществото, но при извършването ѝ се използват научни познания, които се отразяват в отговорите на задаваните от потребителите въпроси. Поради това службите за езикови справки[1], които осъществяват тази дейност, могат да се определят като точка на пресичане между науката и обществото – те са средство за директна комуникация между езиковедите и езиковата общност.

Службите за езикови справки и консултации са институции, които реагират на езиковите проблеми на обществото. Големият интерес към тях свидетелства за потребността на езиковата общност от такъв вид експертна инстанция, която да предоставя езикови съвети и информация и да гарантира сигурност при възникващи колебания в употребата на езика. Работата на службите за езикови справки е тясно свързана с функциите и целите на организациите, към които принадлежат (научни институти, издателства, университети или езикови дружества[2]). Поддържането на служба за езикови справки и консултации е съществена част от дейността на Секцията за съвременен български език към Института за български език при БАН. На езиковото консултиране сътрудниците на Секцията се посвещават още от самото ѝ създаване в началото на петдесетте години на XX в. (по-подробно вж. Томов 1995: 440). Към момента Службата за езикови справки разполага с три канала за връзка: по телефона (стационарен и мобилен), по електронната поща и по традиционната поща.

[1] У нас е установен по традиция терминът *езикови справки*, който само на пръв поглед насочва към една чисто информационна дейност, докато в други страни е разпространен терминът *езикови съвети* (чеш. *jazykové poradenství*, нем. *Sprachberatung*).

[2] Принадлежността на службите за езикови справки към определен вид институция зависи предимно от екстралингвистични фактори, които са влияли или влияят при формирането наезиковата ситуация в съответната държава.

Езиковото консултиране, независимо дали се осъществява чрез писмен, телефонен или личен диалог, представлява практическа и ориентирана директно към потребителя форма на езиковата култура, която може да се определи като *консултативна езикова култура*, като оказване на помощ или указание за действие с оглед на конкретна комуникативна ситуация. Дефинирано по такъв начин, езиковото консултиране е ориентирано към комуникативната култура (писмена или устна) на говорещите.

Тъй като далеч не всеки проблем може да се разреши чрез справка в граматика или речник, на езиковоконсултантската дейност се падат и задачи, напълно свързани с културата (обработеността) на езика в приложен аспект, когато трябва например да се вземе решение относно употребата на алтернативни начини на изразяване. В такъв случай на езиковото консултиране може да се гледа и като на форма за въздействие върху езика.

Езиковата консултация (или справка) представлява нематериален интелектуален продукт във формата на кратък устен (или писмен) текст с достъпно, лесно разбираемо съдържание. Тя се предлага едва при съответно поискване от потребител, а не преди това, и тук именно се състои спецификата ѝ като форма на езикова култура за разлика например от системното езиково обучение: инициативата в този случай е не на езиковеда (консултиращия), а на говорещия (консултирания). Основен за езиковото консултиране е диалогичният начин на комуникация, а услугата има изключително индивидуален характер: всеки питащ получава отговор, създаден специално за неговия проблем и за неговата личност.

Резултатът от запитването представлява решение на даден проблем от лицето, извършващо консултацията. Понякога обаче потребителят не само „консумира“ резултата, а и участва в процеса на вземането на решение (търсенето на отговор) чрез дискусия, възражение или предоставяне на допълнителна информация (напр. при въпрос като *Пише ли се запетая пред* ***и****?*). Отговорът на запитването може да се състои от езикова информация, напр. за действието на определени правописни правила, или от съвет в смисъл на директна или индиректна препоръка за действие в дадена комуникативна ситуация. Предоставената информация или инструкция често води до допълнителни запитвания от страна на потребителя с цел доизясняване или аргументация или пък до молба за допълнителна препоръка, с което езиковедът е подтикван към заемане на определено становище. Езиковото консултиране е отворено и към езиковата критика, тъй като в езиковата справка могат да се включат и оценки, без дори понякога те да се желаят. По принцип обаче отговорите на запитванията се формулират неутрално, тъй като много по-често се съобщават факти, отколкото се изразяват мнения. Може също така да се отбележи, че обикновено потребителите приемат с благодарност предоставените им отговори (за социолингвистичните параметри на диалога в процеса на езиковото консултиране вж. Паскалев 2006).

Повечето запитвания към Службата за езикови справки идват от хора с „езиково интензивни“ професии. Потребителите могат да се разграничат според различни принципи, напр. частни лица (журналисти, писатели, блогъри, преподаватели) или институции (фирми, учреждения, редакции, образователни институции); по браншове (медии, книгоиздаване, пиар, реклама, бизнес, юридическа сфера, държавна и съдебна власт, образование, наука и др.); по пол, възраст и т.н. (Интересна група са т. нар. „самодейни” езиковеди, любителите на спорове или представителите на вечно недоволстващите и ругаещите).

Езикови консултации се искат преди всичко тогава, когато са налице колебания при употребата на езика или несигурности в прилагането на правилата. Мотивите за търсене на специализирана езиковедска помощ са доста разнообразни. Поважните от тях са следните:

1) Липса на желание или липса на опит за ползване на справочници (или желание да се получи информация, така да се каже, „от първа ръка“).

2) Недостатъчна или противоречива информация в наличните справочници и граматики, за да се открие отговор на въпроса (тук Службата за езикови справки поема функцията на арбитър).

3) Липса на достатъчна лингвистична и терминологична компетентност.

4) Липса на ориентация във функционалните стилове на езика (напр. между официално и неофициално) и в разликата между устната и писмената форма на езика, както и неумение за избор между няколко налични възможности за изразяване.

5) Желание за сверка или актуализиране на езиковите познания.

6) Разрешаване на езиков спор или казус.

7) И най-накрая – любопитство към езика (напр. *Колко думи има в българския език?*, въпроси за произход на думи) или желание за изразяване на критични мнения (обект на езикова критика в случая най-често са чуждите думи, езикът на младите и езикът на медиите, както и неграмотността като цяло: тук Службата за езикови справки поема функцията на „обществен отдушник“; в такива случаи често се апелира към отговорността на езиковедите и дори се предлагат санкции за нарушителите на книжовните норми).

Повечето от тези мотиви според мен заслужават отделно изследователско внимание.

Езиковите консултации по принцип се възприемат като езикова или нормативна инстанция[3] и поради това информацията, която се предоставя, се възприема почти неоспорвано от потребителите, така че на езиковедите, които дават езикови справки, се пада изключително висока отговорност. Както вече посочих, потребителите на Службата за езикови справки представляват една твърде разнородна група с различни потребности и нагласи, с което даващият консултации езиковед трябва да се справи. От него, като академичен авторитет, се очаква както едно ясно изказване по различни езикови проблеми – правописни, граматични, лексикални, стилистични, езиковоисторически, етимологични и т.н., така и упътване за уместна езикова употреба вследствие на съвсем специфични комуникативни ситуации. Следователно той трябва да притежава висока професионална компетентност и да познава нормативното устройство на различните функционални стилове и различните езикови разновидности (формации) в рамките на националния език.

Езиковото консултиране в известен смисъл надхвърля същинското даване на езикови справки, тъй като постъпващите въпроси се вземат под внимание при кодификацията на книжовните норми. Това означава, че то представлява важна работна област за езиковедите[4], като осигурява един обширен корпус, който дава възможност за научни изследвания, тъй като чрез регистрираните емпирични данни може да се наблюдават промените в езиковите норми и нагласите на говорещите към тях, както

[3] Въпросът с нормативния статут на даваните езикови справки и препоръки в различните държави стои по различен начин (за България и Чехия вж. Tomov, Uhlířová 2008; за немскоезичните страни вж. Leer 1998).

[4] Трябва да се посочи, че у нас тази науча област е разработена само частично.

и проблемите на езиковокомуникативно равнище. (Тук няма да се спирам на съдържателния аспект на езиковото консултиране и на отделните случаи на колебания в езиковата практика, които мотивират търсенето на специализирана езиковедска помощ (по този въпрос вж. Димитрова 2005; Томов 2006; Чаралозова, Станчева 2006).)

Службата за езикови справки и консултации използва и допълнителни форми на контакт с езиковата общност, които съпътстват същинското езиково консултиране, напр. изяви в радио- и телевизионни програми, публикационна и лекционна дейност, кампании в социалните мрежи. Някои служби за езикови съвети публикуват в периодичния печат или на интернет страниците си подбор от отговори на потребителски запитвания. Тези разнообразни дейности целят привличането на публиката за активно сътрудничество, както и стимулиране на интереса към езика. Развитието на информационните технологии също оказва влияние върху начините на работа на службите за езикови справки и предлага нови форми за предоставяне на информация и за директен контакт с потребителите.

Ако трябва да се формулират най-общи теоретични принципи на езиковото консултиране, то на преден план стоят две основни начала: 1) ориентирането към езиковата реалност и 2) стриктното съобразяване с комуникативната ситуация (спецификата на адресата, целите на комуникацията, вида на комуникацията и т.н.) и отделния говорещ с неговите индивидуални езикови способности и езикова компетентност.

Като се излиза от опита на работата на Службата за езикови справки, могат да се формулират и някои по-конкретни теоретично-методологични основи на научната езиковоконсултантска дейност:

– Езиковите консултанти трябва да се движат внимателно между дескрипцията и изискването на една голяма част от потребителите да бъдат тъкмо прескриптивни, т.е. трябва да подкрепят потребността от норма (особено когато става въпрос за писмената комуникация), но и да владеят един широк спектър от еднозначния отговор до препоръката.

– При даването на езикови консултации трябва ясно да се изтъква разликата между потенциално възможните и реално употребяваните в речта форми, като се обръща внимание върху възможността за конкуренция на форми в нормативната система.

– Езиковият консултант трябва да има предвид и да изтъква нормативните разлики между различните функционални стилове и регистри.

– При разясняването на случаите е необходимо да се дават диференцирани гледни точки и по-широка историческа перспектива, като се избягват емоционално-естетическите преценки.

– За потребителя трябва да се направи разбираемо езиковото развитие, като се отхвърля митът за кризата в езика и изопачената представа за неговия упадък или оварваряване. Необходимо е, от друга страна, да се признава правото на носителите на езика да не приемат и да критикуват дадена езикова промяна.

Всичко това означава, че при езиковоконсултантската дейност трябва да се изхожда от принципно неутрални позиции, без да се търси благоразположението на публиката от неспециалисти. Важно е чрез информацията, съдържаща се в езиковата консултация, да се изостря ясното съзнание на потребителите за социалната обусловеност и хронологичната ограниченост на езиковите норми и да се поддържа адекватно разбиране за същността, значението и функционалния потенциал на езика.

Теоретичните основи, на които се опира езиковото консултиране, и методите, които се използват в него, са важен проблем на теорията на езиковата култура. Тук се включват и анализът на социалния състав на потребителите, на тяхното поведение и изисквания, на мотивацията на въпросите им, а също и документирането, статистическата и лингвистичната обработка на постъпващите въпроси.

Литература

Димитрова, М. 2005: Осъзнати проблеми при книжовноезиковите норми. // *Български език и литература*, № 4, 66 – 69 (Dimitrova, M. 2005: Osaznati problemi prik nizhovnoezikovite normi. // Balgarski ezik i literatura, № 4, 66 – 69).

Паскалев, Н. 2006: Социална дистанция, статус и речев етикет. // *Български език*, № 3, с. 31 – 36 (Paskalev, N 2006: Sotsialna distantsiya, status i rechev etiket. // Balgarski ezik, № 3, с. 31 – 36).

Томов, М. 1995: Любомир Андрейчин и Секцията за съвременен български език в периода на нейното създаване. // *Български език*, № 5 – 6, с. 437 – 442 (Tomov, M. 1995: Lyubomir Andreychin i Sektsiyata za savremenen balgarski ezik v perioda na neynoto sazdavane. // Balgarski ezik, № 5 – 6, s. 437 – 442).

Томов, М. 2006: Правописни колебания, отразени във въпросите към Служба „Езикови справки“. // *Български език*, № 3, с. 10 – 20. (Tomov, M. 2006: Pravopisni kolebaniya, otrazenivav vaprosite kam Sluzhba „Ezikovi spravki“. // Balgarskiezik, № 3, s. 10 – 20).

Чаралозова, К., Станчева, Р. 2006: Проблеми на граматичната норма (върху материал от „Езикови справки“). // *Български език*, № 3, с. 21 – 30. (Charalozova, K., R. Stancheva. Problemi na gramatichnata norma (varhu material ot „Ezikovispravki“. // Balgarskiezik, № 3, s. 21 – 30).

Leer, U. 1998: Sprachberatungsstellen in Deutschland und der Schweiz. // *Muttersprache*, 108, № 3, c. 207 – 216.

Uhlířová, L., Tomov, M. 2008: Jazykové poradenství v Bulharsku: blízké a odlišné zároveň. // *Našeřeč*, 91, № 4, c. 206 – 213.

„ДРУГИТЕ“ ИМЕНА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПОЛИТИЦИ

Надежда МИХАЙЛОВА-СТАЛЯНОВА
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София (България)
E-mail: stalyanova@gmail.com

“THE OTHER NAMES” OF BULGARIAN POLITICIANS

Nadezhda MIHAYLOVA-STALYANOVA

Abstract: The paper deals with the nicknames of Bulgarian politicians. It offers domain sources for forming and inspiring nicknames
Keywords: political speech, nicknames

Редица публични личности, много от тях – политици, са широко известни наред с личните си имена, и с образни и стилистично натоварени прякори. Често създадени и тиражирани от медиите, тези прякори се появяват в анализи, репортажи и коментари, като стават популярни и разпознаваеми в цялото общество.

Проблемът за личните имена е обект на интердисциплинарен интерес от страна на лингвисти, историци, етнолози и антрополози. Тук няма да се спираме на същността на личното име с основните му функции да идентифицира, класифицира и обозначава носителя си (по Клод-Леви Строс, „Първобитната мисъл”, цит. по Кръстева 1999:9). Интересът ни е насочен към прякорите като „дублираща“ номинационна система, като име, заместващо в редица контексти собственото име и понякога предпочитано пред личното. Доста често прякорът не само функционира като опция, като допълнителна възможност за назоваване, а също така и „измества“ първото, рождено име, тоест прякорът съществува като „второ“, а много често и като „първо” име (Кръстева 1999: 14). Прякорите винаги са конотативно натоварени, в тях ясно е отразено отношението на създателя и ползвателите му спрямо човека, когото назовават. „Той придава неповторимост на личността и благодарение на голямата му изразителност в много случаи името става излишно, от него няма реална нужда, за да се разбере за кого става дума“ (Кръстева 1999: 127).

Прякорът експлицира характеристиката, която е сметната от социума за най-типична за индивида, подчертава я, вади я на преден план и тя става доминантна за възприемането на личността. „Преназоваването, т.е. изваждането на прякор....държи в себе си оценка на социума, в който лицето живее“ (Виденов 1996: 41). Прякорът отделя дадена личност от носителите на същото име в групата, „като акцентира върху качества, характерни единствено за нея и в повечето случаи отрицателни“ (Кръстева 1993:120).

За прякорите на публичните личности е типичен изключително широкият обхват на употреба от различни хора, както и функционирането им в разнообразни езикови ситуации. Безспорно за този факт допринасят медиите и развитието на технологиите, на което сме свидетели в ежедневието си през последните години. Преди години даден прякор, колкото и сполучлив да е, трудно би надхвърлил границите на една социална група. Съвременните прякори са възпроизводими по принципа на снежната топка – обменът на информация в интернет обществото и общуването в социалните мрежи създават своеобразен феномен на много бързо разпространение

на разнообразни факти между хора, които даже пряко не се познават. В частност това важи с пълна сила за политиката, политиците и техните прякори. „.... разбирането, че за стабилизирането на един прякор е достатъчно неговото сполучливо приписване, е важно, но не единствено обяснение за това явление. Не по-малка роля за това има и възможността за повторяемост на неофициалното име в устойчива среда, което, мисля, е в основата на активния съвременен процес за редуциране на употребата на прякори. Всъщност, голямата разлика във възможностите за пораждане на прякор между нашето време и времето преди двадесетина години например не е в наличието или липсата на хора с добър езиков усет, оригинално мислене и чувство за детайла или акцента в образа. Разликата, очевидно, е във възможностите за повторяемост. Тук влияят типични особености на съвременната лингвокултурологична среда, като високата степен на мобилност, на информативност и на анонимност (срв. с понятието "виртуална пустиня"). Те блокират (по различен начин) възможността за пораждане на прякори в ограничена общност (от типа на селото или малкия град) и я заместват с възможността за бързото медийно налагане на прякори в национален мащаб (срв. напр. Мистър 10%, Дългия). Разликата между двата вида пораждане е в това, че вторият има много по-малка честотност (на поява), а за сметка на това е с много по-голям ареал на разпространение (Гърдев 2004).

Една от основните функции на прякора е да индивидуализира човека. Кръстева-Благоева подчертава, че „за разлика от личното име, което в доиндустриалното общество в голяма степен не е лично, а родово – имената се повтарят поради особеностите на номинационната практика – прякорът отразява индивидуалните качества на човека. Той избирателно подбира може би не най-важната характеристика на човека, но със сигурност тази, която е в най-пряка връзка с основните социални ценности, типични за даденото общество. Той подчертава точно определени, а не произволно избрани качества. С други думи, прякорът е синтезирано обществено мнение, отразяващо възприемането на човека в социума“. (Кръстева-Благоева 2010:1). В тази своя функция прякорът играе роля на окачествяване на специфична черта на човешката личност, значима за неговото поведение и социална реализация. По този начин, акцентирайки върху личните качества на човека, „прякорът се доближава до антропонимите от далечното минало, които са изразявали характеристиките на индивида – такива са индианските имена, получени чрез инициация“. (Кръстева-Благоева 2010: 2)

Освен това „прякорът подчертава точно определени, а не произволно избрани качества и характеристики на индивида. Прякорите продължават да изпълняват основната си функция от миналото – те са „обществена санкция за личността”, което е най-видно в примера с бандитите. ... Особено типично тук е използването на литературната фигура синекдоха – тип метонимия, при която цялото се нарича с дума, обозначаваща част от него. Откриваме я и в индивидуални прякори като Черепа и Тялото (един от прякорите, даден на Искра Фидосова след специален конкурс в мрежата), например (Кръстева-Благоева 2010: 5).

Ст. Георгиев разглежда прозвищата и прякорите като синоними: „Прозвищата,

или прякорите, са вид собствени имена за назоваване на някои действителни качества или характеристики. По семантика прозвищните имена са мотивирани от някакъв нравствен, физически или друг признак (Георгиев 1996:56).

Вътов пише, че терминът прякор означава „измислено от околните хора характеризиращо, друго временно име на лицето”, с което те го наричат помежду си. Пря-

корът възниква спонтанно въз основа на остроумно откроена особеност на лицето. Прозвище е трайно свързало се с името на човека вторично име, обикновено унаследено (Вътов 1998: 260).

Друга съществена особеност на прякорите посочва Вл. Мурдаров (1984: 221-231) – назоваването с прякори или прозвища се извършва обикновено в обособена среда, социална група, определена речева ситуация. Изследователят подчертава, че като разновидност в класа на антропонимите, те не представляват статично явление и са възможни най-различни начини на създаването им (Манолова 2005).

Различни пътища на възникване на прякорите посочват П. Вълков (1994: 281-297), М. Виденов (1996: 35-42) - преди всичко според физическите и моралните белези на човека, но и често се свързват с професията или мястото, откъдето той произхожда (Манолова 2005).

Д. Александрова отнася прякорите на политиците към дисфемизмите в езика, като смята, че прякорите на публичните личности по своя характер са груби, обидни и силно неуважителни. „Дисфемизмите са груби, вулгарни и нецензурни думи и фрази, които изместват емоционалните и стилистично неутрални изрази. Не е случаен например фактът, че в българския политически фолклор битуват толкова много прякори на политици: Командира, Валяка, Класната, Мистър 10 процента, Мистър Клийн, Лъчо Мозъка, Симо Ментата и пр.“ (Александрова 2014).

В настоящото изследване се съсредоточаваме върху една специфична група прякори, а именно прякорите на обществени фигури, политици, разпространени и наложили се в българското езиково и социално пространство.

Някои автори (Кръстева 2000: 56) посочват, че прякорите на политиците, „тиражирани в някои издания на жълтата преса, поради специфичния си характер ... се разпространяват от уста на уста и чрез плакатите на митингите“. Отчитайки съвременно състояние на живота на прякорите, смело бихме могли да твърдим, че те функционират предимно в средствата за масово осведомяване – преса, телевизия, информационни агенции, интернет пространството в цялото му разнообразие, а не само в т. нар. жълта преса. Прякорите на политиците се появяват в сериозни коментари и репортажи от различни събития. Мястото на битуване на прякорите на политиците са форумите, коментарите под статиите в интернет, социалните мрежи, блоговете и др. Раждането на даден прякор може да бъде или сред съпартийци и съмишленици, или от страна на политически опоненти, или в инцидентен коментар за журналист или политолог. Пълноценният живот на прякора, неговата гражданственост, стават реалност, когато той влезе в обращение в медиите и когато той започва на се използва като синоним на личното име на политика.

Класификация на прякорите. Съществуват различни класификации на прякорите от гледна точка на тяхната семантика. Всеки изследовател ги групира в зависимост от избора на отличителната характеристика, залегнала в основата на прякора – външен белег, черта от характера или типично поведениие на личността. А. Суперанска разделя прякорите на три вида: обсервационно-неутрални (които просто констатират наличието на определена качество у индивида, без да съдържат в себе си оценка за него, възвеличаващи (мелиоративни) и принизяващи (пейоративни). Г. Манолова (Манолова 2005) обособява четири вида прякори:

1. Прякори, които възникват според физическите белези на получателя. Те са свързани с видимите черти на човека, именно в този тип самата дума показва приз-

нака на възникването на прякора. Тук влизат и прякори, свързани с прилика на носителя с известни личности и герои от областта на киното, спорта, литературата.

2. Прякори, които възникват във връзка с нравствените особености на човека.

3. Прякори, които възникват от уникална случка с участието на носителя на прякора. Смисълът на прякора се разбира от контекста на наблюдаваната или разказаната случка.

4. Прякори, възникващи във връзка с професията - като официален белег.

В настоящото изследване предлагаме тематична класификация на прякорите на българските политици, като тя не претендира за изчерпателност и окончателност.

Роднински наименования. Много интересно явление в системата от прякори на български политици е даването им на название от системата на семейно-роднинските наименования от типа тато, бате, кака и др. С причисляването на външен на семейството човек към неговия състав се изразява определена степен на близост, фамилиарност и достъпност. От друга страна определяното роднинско отношение може да бъде амбивалентно – политикът може да е баща, батко или кака както на всички българи, така и само в рамките на партията или политическата група, към която принадлежи. Тази тенденция за назоваване на политик с роднинско наименование е относително стара в българската традиция. Тя започва от Тодор Живков, който беше масово наричан Тато или бай Тошо. Въпреки семантиката на обръщението „бай“, отразена в Радева (2012) – „в съчетание със собствено име от м. р. за израз на уважение и почит“, в случая с Тодор Живков употребата му не е израз на уважение и почит, а по-скоро реализира свойско, непосредствено и недистанцирано назоваване. Примери за такива прякори са и Баба Цола за Цола Драгойчева, Кака Клара за Клара Маринова, Батето за Иван Славков. Най-яркият пример за такова назоваване е Бат' Бойко за Бойко Борисов. Бихме могли да кажем, че това е най-старата и устойчива тенденция за даване на прякори на политици в съвременната ни история.

Както отбелязват всички изследователи, много често като мотивация за възникване на даден прякор е **определена случка от живота на индивида**, която става знакова за неговия живот, или в случая с политиците - за публичния им имидж или поведение. Пепа Витанова в „Прякорите на елита“ (Витанова 2010) припомня, че „Отец Христофор Събев стана Фори Светулката заради нощните бдения със свещи, които предвождаше с цел прогонване на комунистическите духове. ... Находката Васко Нубиеца се роди след едно шоу на "Ку-Ку", в което шегобийците разпитваха коя е столицата на Нубия и д-р Васил Михайлов се хвана на въдицата“. Пешо Танкиста измести в неофициална среда бившия президент Петър Младенов след станалата емблематична за него реплика „Нека танковете да дойдат“. Александър Божков беше популярен като Господин 10 процента, прякор, препращащ към размера на комисионните за дадена сделка. Самият Божков демонстрира, че не е засегнат, дори подметна, че понякога процентът е по-висок. Конституционният съдия Георги Марков бе наречен Жоро Дантелата заради едно признание, че за разлика от червените плебеи той е повиван в дантелени пелени. Етикетът "Мършата", залепен върху името на бившия агроминистър Мирослав Найденов, винаги ще му напомня за злополучната случка с вноса на 20-годишно ирландско месо“.

Следващата тенденция при даването на прякори е свързана с **професията на политика**, неговата работа или **функцията**, която изпълнява в парламентарната група или партията, в която членува.

Лидерската позиция на Иван Костов му спечели прякора Командира. Екатерина Михайлова беше наричана Класната, следвайки този модел и Цецка Цачева се появяваше в медиите като Новата класна, а за колегите си в Парламента парламентарната беше Шефката. Румен Овчаров е известен сред съпартийците си като Дългия инкасатор, защото е висок и е енергетик по професия. Георги Първанов е познат и като "обитателя на голямата бяла къща", а за политическите си противници той е Гоце. Неизказващите се депутати разговорно се наричат Риби, защото подобно на тези животни не за взимали думата през целия период на работата си като народни представители.

Друг източник на възникване на прякорите са **външните белези и характеристики** на дадената личност, като се експлицират предимно типични черти от осанка, телосложение и под. Надежда Михайлова (Нейнски) беше позната като Хубавото Наде. На Искра Фидосова беше приписан прякорът Фидоошу (в който откриваме препратка към името на сумиста Котоошу).

В системата на дадени прякори нерядко се използва т.нар. натрупан културен фонд, актуализирането му препраща към познати за социума **културни факти и артефакти**. Често като прякори на политици функционират имена на популярни герои от филми, книги и др – най-общо от културния фонд. Някои изследователи наричат този тип прякори „**прецедентни имена**“ : „Като “прецедентни имена” се определят “собствените имена, които са свързани с широко известни текстове” или “със ситуации, познати на голяма част или на цялата нация”. Това са условия за създаване в името на т.нар. културна конотация..... “Културата прониква в системата от тези [езиковите – бел.м., С.Г.] знаци посредством асоциативно-образните основания на тяхната семантика и се интерпретира чрез проявената връзка на образите със стереотипите, еталоните, символите, митологемите, прототипичните ситуации и другите знаци на националната култура” (Гърдев 2004).

Типичен пример за прякор от този вид е прякорът на Александър Томов - Лупи (вдъхновен от анимационния герой от филма „Добрият вълк Лупи“). Бившият вицепремиер Николай Василев беше наречен Хари Потър от една страна заради физическата му прилика с актьора Даниел Радклийф, изпълняващ ролята на Хари от едноименния филм, от друга се среща версията, че причината да му дадат име на магьосник е, че само магьосник може да се справи с икономическия батак в страната. Бившият шеф на митниците Емил Димитров получи прякора си РевиЗоро, който е вдъхновен от филма „Зоро“ в съчетание с посланието за финансовите ревизии, извършвани от Димитров. Жорж Ганчев притежава няколко прякора - Буратино (заради носа си) и Шпагата (миналото му на спортист). Цветан Цветанов е наричан Ал Бънди поради физическата прилика му с колоритния герой от сериала „Женени, с деца". С прякор, вдъхновен от анимационен филм, е и Мая Манолова, наричана Пчеличката Мая. Тук трябва да отбележим и много по-широко разпространените прякори на М. Манолова, които характеризират начина на политическото й говорене - агресивно и нападателно, а именно Картечарката и Поразяващата уста.

Прякори, възникнали от метафора

Типичен пример за тази тенденция е прякорът на Евгений Бакърджиев - Валяка. Той е свързан с уменията му да „прегазва“ политически противници по време на предизборни кампании.

Тук обобщихме повечето тенденции за даване на прякори на български политици. Прякорите придават колорит на политическия дискурс, конотативно натоварени са и дават ценната „обратна връзка“ за това кое е най-силното впечатление от личността и действията на даден политик.

Литература

Александрова 2013: Александрова Д. Тенденции в политическата реторика на българския преход – електронно научно списание РЕТОРИКА И КОМУНИКАЦИИ, бр. 10, октомври, 2013 (Alexandrova D. Tendencii v politicheskata retorika na bulgarskia prehod. V: Retorika i komunikacii, 10/2013)
(http://rhetoric.bg/%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8%D0%B2%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82)

Багера в битка с Трактора, 168 часа, 15.02.2011,(Bagera na bitka s Traktora, 168 chasa) http://www.168chasa.bg/Article.asp?ArticleId=774456

Виденов 1996: Виденов, М. Към антропонимните проблеми на някои нови имена (социолингвистичен опит за анализ) // Ономанистично и етнолингвистично пространство на езика. Т. 1. В. Търново, 1996. (Kam antriponimnite problem na nyakoi novi imena (sociolingvistichen opit za analiz)// Onomanistichno I etnolingvistichno prostranstvo na ezika. T.1.V.Tarnova, 1996)

Витанова 2010: Витанова, Пепа. Прякорите на елита, сп. Тема (Vitanova, P. Pryakorite na elita, sp.Tema) (http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=349&aid=8432)

Вълков 1994: Вълков, П. Прозвища в разговорната реч. // Състояние и проблеми на българската ономастика. Велико Търново, 1994. (Valkov, P. Sastoyanie I problemi na bulgarskata onomastika. V.Tarnovo, 1994)

Вътов 1998: Вътов, В. Лексикология на българския език. Изд. „Абагар”, В.Търново (Vatov V. Leksikologia na bulgarskia ezik. Abagar, V.Tarnovo)

Георгиев 1996: Георгиев, Ст. Морфология на българския книжовен език. Изд. „Абагар”, В.Търново. (Georgiev, St. Morfologia na bulgarskia knizhoven ezik. Abagar, V.Tarnovo).

Гърдев 2004: Гърдев, Ст. Прякори прецедентни имена, В: Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 8, В. Търново, 2004 г (с. 98-115). (Gardev, St. Pryakori precedentni imena. V: Sastoianie I problem na bulgarskata onomatika, t.8, V.Tarnovo, 2004) http://georgesg.info/belb/personal/gardev/prjakori.htm

Ковачев 1987: Ковачев, Н. Българска ономастика. София, 1987. (Kovachev N. Bulgarska onomastika, Sofia, 1987)

Кръстева 1993: Кръстева, Е. Име и личност в българската традиционна култура. // Българска етнография, № 5-6, 1993. (Krasteva, E. Ime i lichnost v bulgarskata tradicionna kultura//Bulgarska etnografia, 5-6/1993)

Кръстева 1999: Кръстева, Е. Личното име в българската традиция. София, 1999.(Krasteva, E. Lichnoto ime v bulgarskata tradicia. Sofia, 1999)

Кръстева 2000: Кръстева, Е. Прякорите в минало и днес - начин на употреба. Българска етнография, 2000, № 3. (Krasteva, E. Pryakorite v minaloto i dnes – nachin na upotreba//Bulgarska etnografia, 2000/3)

Кръстева-Благоева 2010: Кръстева-Благоева, Е. Прякорите: социални употреби. (Krasteva-Blagoeva, E. Pryakorite:socialni upotrebi)
(http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/anthropology/Dep_seminar/Priakorite.pdf

Манолова 2005: Манолова, Г. Прякорите – ситуции на възникване, LiterNet, 23.10.2005, № 10 (71) (Manolova, G. Pryakorite – situacii na vaznikvane. LiterNet) http://liternet.bg/publish16/g_manolova/priakorite.htm

Мурдаров 1984: Мурдаров, В. Прозвища от собствени имена в битово-разговорния стил. // Български език, № 3, 1984 (Murdarov, Vl. Prozvishta ot sobstveni imena v bitovo-razgovornia stil//Bulgarski ezik, 3//1984)

Радева 2012: Радева, В. Български тълковен речник, София, 2012. (Radeva. V. Bulgarski talkoven rechnik.S ofia, 2012)

Суперанска 2009: Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. (Superanskaya, A.V. Obshtaya teoria imeni sobstvennogo, M., 2009)

ЗА СТРУКТУРНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НЯКОИ ВИДОВЕ ТЕРМИНИ В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ПОЛИТИЧЕСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

Кристияна СИМЕОНОВА
Институт да български език, БАН, София (България)
E-mail: krisi1@mail.bg

ABOUT THE STRUCTURAL CHARACTERIZATION OF SOME TYPES OF TERMS IN THE MODERN BULGARIAN POLITICAL TERMINOLOGY

Kristiyana SIMEONOVA

Abstract: The formal structure of multi-word terms in the modern Bulgarian political terminology is examined in the article. The multi-word terms are basicly divided into two large groups – those without preposition and those with preposition. The autor presents the wealth of formal-structural models in these two groups. A series of conclusions about the linguistic form of the multi-word terms can be drawn from this diversity.
Keywords: terminology, structure, multi-word terms.

Въпросите на българската терминология са едни от най-актуалните и особено важни въпроси на съвременното ни езикознание. Днес те представляват интерес не само за езиковедите, но и за специалистите в различните научно-технически области и за обществото като цяло. Използваният терминологичен апарат представлява ключов елемент за всяка наука, за всяка професия и за всяка сфера на човешката дейност въобще. Функционирането и осъществяването на каквато и да било човешка дейност днес е невъзможно без наличието на ясен, точен и строго определен набор от термини. Този набор от термини е натоварен с две основни функции: отразяване на знанието в дадена област и осигуряване на научната и професионалната комуникация. Тук трябва да се има предвид следното много важно нещо, а то е, че като езикови знаци термините не възникват спонтанно в езика, а се създават от специалистите в съответните области. Ние приемаме постановката на Е. Пернишка за термините като знакове и на естествен, и на изкуствен език. Както посочва авторката, „ използвайки термините като необходими елементи в своя език, специалистите се стремят да установят еднозначно съответствие между тях като означаеми и понятията за предмети, явления и връзки, означени с тези знакове. Това ги прави в известна степен условни, уговорени знакове, които се създават изкуствено, за разлика от общонародните думи, които се създават спонтанно и значението им се оформя естествено от говорещия колектив (Пернишка 1977:292). Доразвивайки тази теза, М. Попова казва: “Доколкото езиковата форма на термина може да бъде условен знак, с който се означава дадено научно, техническо или професионално понятие в относително затворен кръг от знакове, дотолкова тя принадлежи към условна семиотична система. Но доколкото този знак е езиков, със своя езикова форма и езикова семантика, дотолкова той принадлежи и на естественият човешки език, поради което проблемите, отнасящи се до него, са проблеми и на езикознанието (Попова 1986:235). От всичко, казано дотук, следва изводът, че създаването на термини е съзнателна творческа дейност и винаги

е съзнателен, а не стихиен процес и като такъв този процес е контролируем и регулируем.

За да могат термините най-всеобхватно да изпълняват своите функции, от особено важно значение е въпросът за тяхното формалноезиково изразяване чрез словообразувателните техники на езика. Както е известно, терминологичната подсистема като част от лексикалната система на даден език не разполага със собствени езикови средства, а се гради върху морфологичната, синтактичната и словообразувателната система на езика, в който се създава, при спазване на неговите словообразувателни норми и при използване на същите словообразувателни начини и модели, с помощта на които се попълва лексикалният състав на общоупотребимия език. Външната, материалната форма на термина се възприема като комплекс от звукове, които имат някакъв смисъл за носителите на даден език. Намирането на най-точния езиков израз на научното понятие е много важна и много сложна дейност, изискваща както професионална, така и лингвистична подготовка. Този езиков израз може да бъде осъществен чрез различни формални единици – непроизводна дума, производна дума, сложна дума и словосъчетание. Непроизводната дума като форма на термин е неразложима на съставни части. Това означава, че в синхронен план от самото название не могат да се изведат номинационните признаци, довели до него. Те могат да бъдат установен чрез диахронен анализ. Разложими на съставните си части са производните думи, сложните думи и словосъчетанията. Тук е налице явност на признаците във формата. При трета част от термините е налице асоциативна представа за някое качество или свойство. Това най-често се получава при термините, образувани чрез метафоричен пренос.

Доказателство за богатите словообразувателни възможности на българския език е фактът, че едно и също понятие може да се изрази чрез различни формалнограматични структури. Напр. категорията *лице, което има правото да участва чрез гласуване в местни, парламентарни, президентски и пр. избори, референдуми и др.* може да се изрази чрез формалнограматичната структура на производна дума – *избирател, гласуващ;* на сложна дума – *гласоподавател*; и на словосъчетание – *участник в избори*.

В структурно отношение с изключително богатство и разнообразие се отличават термините словосъчетания. Специфичната същност на тези терминологични цялости все още е недостатъчно добре изяснена и едно от доказателствата за това са различните им названия в лингвистичната литература: *термини-словосъчетания, терминологични словосъчетания, свободни словосъчетания с терминологично значение, фразеологични термини, терминологични фразеологизми и пр.* Тук е приет терминът ***термини словосъчетания***, защото той най-добре изразява същността, природата и особеностите на тези езикови цялости. (Попова, 1985: с.8)

Термините словосъчетания са съединения на два, три или повече терминоелемента и представляват смислово, граматично и назоваващо единство. От една страна, термините словосъчетания са съставени от отделни думи, всяка от които запазва своята лексико-граматична и лексико-семантична самостоятелност, поради което цялото съчетание има значение, произтичащо от значението на отделните думи и връзката между тях. От друга страна, цялото словосъчетание като една единица става название на едно понятие от дадена научна или професионална област и има и друго значение, което е дадено чрез научно определение. Всичко това позволява термините словосъчетания да бъдат разглеждани в най-различни аспекти и от най-

различни страни както от позициите на общоезиковата номинация и на терминологичната номинация като неин частен случай, така и от гледна точка на синтактичната връзка между съставящите ги думи и свободната или устойчива съчетаемост между тях. (Попова, 1985: с.7-15).

В тази работа е направен опит за разглеждане на формалната структура на термините словосъчетания от областта на българската политическа терминология самостоятелно, т. е., без оглед на нейното съотношение със съответстващата й понятийна структура. Ще се спра на някои формално-структурни модели, по които могат да се правят редица изводи за езиковата форма на термините словосъчетания. Тук използвам класификационната схема на тези модели, създадена и подробно разработена от Мария Попова в книгата й "Термини-словосъчетания". Под ***формално-структурен модел на термините-словосъчетания*** се разбира схемата на съставните им елементи без включване на лексикалното им значение. Интерес представлява както лексико-граматичната характеристика на компонентите, които в състава на термините словосъчетания имат статуса на терминоелементи, така и синтактичните отношения, в които влизат помежду си. От познатите ни видове формално-структурни модели ще вземем под внимание следните:

1. **Синтактични модели**, които отразяват отношения на определена синтактична зависимост между компонентите на словосъчетанието.

2. **Структурно-позиционни модели**, които представят:

– структурните елементи чрез тяхната лексико-морфологична характеристика като части на речта

– словоредното разпространение на структурните елементи

– наличието или отсъствието на служебни думи: тук говорим за безпредложни термини-словосъчетания и за термини-словосъчетания с предлози (Попова, 1985: с. 107-108).

Синтактичните модели могат да бъдат съчинителни и подчинителни. В словосъчетанията *икономическо и социално сближаване, количество и качество, материални и морални стимули, политическа и дипломатическа совалка* връзката е съчинителна.

Синтактичната зависимост от своя страна може да бъде определителна, обстоятелствена, обектна и пр. Напр. в словосъчетанията *кредит на доверие, коридорите на властта, политика на отворените врати, политика на голямата тояга, престъпления против човечеството, дипломация на совалката, гражданин на обединена Европа* връзката между компонентите е определителна, а в словосъчетанията *група за натиск, корпус за бързо реагиране* – обстоятелствена.

При словосъчетанията *единство и борба на противоположностите, обективни и субективни фактори в историята, политическо и икономическо сътрудничество между държавите* се срещат едновременно и съчинителни, и подчинителни синтактични модели.

При ***безпредложните термини словосъчетания*** се срещат най-различни структурно-позиционни модели, по-често употребяваните от които са:

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто прилагателно и просто съществително. Тук компонентите са организирани по модела "главен член-съществително име + зависим член-прилагателно име". Ето няколко примера: *гражданска война, студена война, желязна завеса,парламентарна република, расова дискриминация, трети свят, национално малцинство, коалиционно прави-*

телство, нежна революция, валутен борд, глобално село, етническо прочистване, тиха дипломация, асоциран член и др. Като зависим член-прилагателно име се употребяват и прилагателни имена, образувани от съществителни собствени. Напр. в словосъчетанието *косовска криза* главният член съществителното име от женски род *криза* в значение на *тежко, затруднено положение, влошено състояние на нещо*, се съчетава със зависимия член прилагателното *косовски*, което характеризира обекта според неговата принадлежност на областта Косово. Използването на собствени имена на политици, дипломати, магистрати и пр. като произвеждащи основи на прилагателни терминоелементи е вече установен начин за формиране на понятия от съвременната българска политическа неология. Напр. *костовски клиентелизъм, филчевски закон, доганови избиратели* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто прилагателно и сложно съществително. Напр. *политически противоречия, глобална свръхкултура, критичен самоанализ, общинско самоуправление, икономическо самозадоволяване, американски контраудар* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща сложно прилагателно и просто съществително. Напр. *националноосвободително движение, двуполюсен модел, многопартийна система, антитерористична операция, миротворческа операция, вътрешнопартийна демокрация, чуждестранни инвестиции, конкурентноспособна икономика, двустранен договор, евроинтеграционна политика, острозъба дипломация, мироопазващи сили* и др. Като терминоелементи обикновено се използват двусъставни сложни прилагателни имена, чиито съставни части са числително бройно и съществително, прилагателно и съществително, наречие и прилагателно и др. Като терминоелементи сложните прилагателни са много активна категория, проявяваща тенденция към все по-широко разпространение. Тяхната употреба може да се препоръча с цел постигане на по-кратка форма на термините-словосъчетания с оглед на броя на компонентите им.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща сложно прилагателно и сложно съществително. Напр. *плиткоскроена антиглобализация, стопроцентова самозащита, външнополитическа евроинтеграция* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто причастие и просто съществително име. Напр. *господстваща класа, управляваща партия, преобладаващо мнозинство* (сегашно деятелно причастие); *детерминиран режим, открит диалог* (минало страдателно причастие)

– термини словосъчетания с формална структура, включваща сложно причастие и съществително име. Напр. *самоуправляваща се община, саморегулираща се система, мироопазваща мисия* и др.

Освен двукомпонентни безпредложни термини-словосъчетания, се срещат и редица трикомпонентни и многокомпонентни словосъчетания, при които основните структурно-позиционни модели са:

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто прилагателно + просто прилагателно + просто съществително име. Напр. *нов световен ред, мирно съвместно съществуване, развито социалистическо общество, държавна социалистическа собственост* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща сложно прилагателно + просто прилагателно + просто съществително име. Напр. *международни*

екологични програми, трансгранична организирана престъпност, евроатлантическа външна политика, двуполюсен политически модел и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто прилагателно + сложно прилагателно + просто съществително име. Напр. *българска евроинтеграционна политика, политическа междуправителствена организация* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща просто прилагателно + просто прилагателно + сложно съществително име. Напр. *скрита глобална наркомрежа.*

– термини словосъчетания с формална структура, включваща сложно прилагателно + сложно прилагателно + съществително име. Напр. *двустранна междуправителствена среща, антиколониално националноосвободително движение, международни евроинтеграционни процеси* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща прилагателно име + прилагателно име + прилагателно име + съществително име. Напр. *плиткоскроена вътрешнопартийна политическа интрига, държавна социалистическа общонародна собственост.*

Многокомпонентните словосъчетания не се препоръчват като терминообразувателни образци поради сравнително голямата дължина на формата.

При всички разгледани дотук безпредложни термини словосъчетания отношението между компонентите им е отношение на синтактична зависимост между главен компонент и зависим компонент, което формално е изразено чрез съгласуване.

Термините словосъчетания с предлози също са доста разпространени в съвременната българска политическа терминология. Те са интересни не само от лексико-граматично гледище, т. е., според състава и структурата на формата им, но и от синтактико-семантично гледище, т. е., с оглед на отношението между влизащите в словосъчетанието синтактични елементи (главен член и зависими членове) и предлога-изразител на връзката между тях. Най-често срещаните структурно-позиционни модели с предлози са:

– термини словосъчетания с формална структура, включваща съществително име + предлог + съществително име. Тези терминологични словосъчетания се състоят от два терминоелемента-съществителни имена, свързани с предлог. Ето няколко примера: *вот на доверие, дипломация на совалката, култ към личността, вятърът на промяната, клауза за гъвкавост, лов на вещици, коридорите на властта, пране на пари, начин на производство, износ на капитали, престъпление против човечеството, разделение на властите, средства за производство, сфера на влияние, ос на злото, право на вето* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща съществително име + предлог + прилагателно име + съществително име. Напр. *скъсване на дипломатическите отношения, форми на обществено съзнание, гражданин на обединена Европа, зона за свободна търговия, Европа на различни скорости, Европа на променливата геометрия, политика на отворените врати, политика на голямата тояга, Лига на арабските страни, Организация за африканско единство, Организация на обединените нации, Съд на европейските общности, правила на политическата игра, разпадане на колониалната система, ефективност на общественото производство, колективизация на селското стопанство, забрана на ядреното оръжие, средства за масова информация* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща прилагателно име + съществително име + предлог + съществително име. Напр. *обща криза на капитализма, историческа мисия на пролетариата, реални доходи на населението, всестранно развитие на личността, европейско измерение в образованието* и др.

– термини словосъчетания с формална структура, включваща повече от две съществителни имена + предлози. Напр. *политика на затягане на коланите, политика на отваряне на вратите, политика на присъединяване към пакта* и др.

– многокомпонентни словосъчетания с предлози. Ето няколко примера: *договор за неразпространение на ядрено оръжие, всеобща декларация за правата на човека,европейска асоциация за свободна търговия, американски път на развитие на капитализма в селското стопанство, мироопазваща мисия на Организацията на обединените нации, миротворчески операции на Организацията на обединените нации, закон за непрекъснато повишаване на производителността на труда, комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване, усъвършенстване и развитие на политическата и икономическата интеграция между страните-членки на СИВ.* Както се вижда от примерите, някои многокомпонентни словосъчетания с предлози имат прекалено дълга форма. Този факт често затруднява комуникацията и прави твърде дълги и дори неясни изреченията, в които тези словосъчетания участват.

Терминоелементите-съществителни имена и терминоелементите-прилагателни имена, свързани с предлози, в някои случаи чрез трансформация могат да се превърнат в безпредложни термини-словосъчетания. Напр. *дипломация на совалката* и *совалкова дипломация*. И двата термина означават *дипломатически действия, включващи последователни посещения на специален пратеник в различни страни с цел постигане на споразумение между тях по някакъв проблем.* (Благоева, 2005: с. 84) Друг пример: *Лига на арабските страни* и *Арабска лига – регионална организация на независимите арабски държави, създадена на 22 март 1945 г. на конференция в Кайро с цел координиране на действията между тях в политическата, икономическата и военната област.*

При използването на такава трансформация обаче трябва да се има предвид, че понякога безпредложното словосъчетание и словосъчетанието с предлог не са еднакви по смисъл. Напр. не трябва да се смесва и бърка понятието *Съвет на Европа* с понятието *Европейски съвет*. Европейският съвет е институция на Европейския съюз, която определя основните насоки на развитие на интеграционните процеси, докато Съветът на Европа е политическа междуправителствена организация, създадена още през 1949 г. за защита на демократичните ценности и човешките права.

Изводи:

1. Броят и съдържанието на компонентите на формалната структура при термините-словосъчетания се установяват на равнището на лексемата. Тук формалната структура може да се разглежда като отношение между думи, като значение има и въпросът за синтактичната връзка между тях и нейния формален израз. Отношението между компонентите в повечето случаи е отношение на синтактична зависимост между доминиращ компонент и зависим компонент, която се изразява чрез съгласуване или чрез предложно пояснява.

2. Образуването на термини-словосъчетания (а и на всички термини) е сложен и специфичен процес, включващ както дефинирането на даденото научно или професионално понятие, така и установяването на неговата езикова форма. Затова по-

нататъшното проучване на термините-словосъчетания ще спомогне за изграждане на система от терминообразувателни модели и образци, особено нужни при създаването на нови термини и при унификацията и стандартизацията на вече съществуващите с цел утвърждаване на регулирано и ръководено научно терминотворчество и овладяване на стихийното създаване и превеждане на термини.

Цитирана литература

Благоева 2005: Благоева, Д. Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език. С., 2005. (Blagoeva, D. 2005: Aspekti na kalkiraneto v nai-novia period ot razvitieto na balgarskia ezik. Sofia 2005)

Пернишка 1977: Пернишка, Е. Някои семантични особености на термините с оглед на връзката им с общонародния език. – В: сп. „Български език", кн. 4, 1977. (Pernishka, E. 1977: Nyakoi semantichni osbenosti na terminate s ogled na vrazkata im s obshtonarodnia ezik. // Balgarski ezik, kn. 4, Sofia 1977)

Попова 1985: Попова, М. Термини-словосъчетания. С., 1985. (Popova, M. 1985: Termini-slovosachetania. Sofia 1985)

Попова 1986: Попова, М. По някои въпроси за съотношението между понятийно съдържание и езикова форма в терминологията. – В: Български език за чужденци. Актуални проблеми на обучението. С., 1986. (Popova, M. 1986: Po nyakoi vaprosi za saotnoshenieto mezhdu ponyatiyno sadarzhanie i ezikova forma v terminologiyata // Balgarski ezik za chuzhdentsi. Aktualni problem na obuchenieto. Sofia 1986)

ТИПОВЕ СИНТЕТИЧНИ ГЛАГОЛНИ СЛОВОФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира АЛЕКСОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: krasimiraaleksova@gmail.com

TYPES OF SYNTHETIC VERB FORMS IN THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

Krasimira ALEKSOVA

Abstract: The current paper discusses three types of synthetic verb forms (SVF) in the contemporary Bulgarian language: 1st type – formed from one of the temporal stems (present, aorist AND imperfect stemps), 2nd – formed from the aspect stem, 3rd – formed from lexical stem without temporal suffix and without aspect suffix.

Keywords: Synthetic verb forms, Bulgarian, temporal stem, aspect stem, cumulation of grammatical features, partial segmentability of the grammatical morphemes.

1. Основна цел

Основната цел на настоящата работа е да предложи и аргументира мнението за наличието в съвременния български език на три типа синтетични глаголни форми. Разграничаването им се базира на формално-класификационен критерий – отделянето на формални класове според основата, от която се образува словоформата. Както ще бъде проследено, тези типове повдигат множество въпроси: за статуса на темпоралните гласни, за граматическите позиции в рамките на синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език (по-нататък СБЕ), за граматическите показатели в тези словоформи от гледна точка на статуса им на морфеми (т.е. на знаци). Извън този текст остава историческият аспект – промените в синтагматичната организация на граматическите позиции в синтетичната глаголна словоформа от старобългарския до днес, връзката на тези процеси както с праиндоевропейското, така и с праславянското състояние. Поради значимостта и обхвата си, този аспект изисква отделно изследване.

2. Теоретична основа

За да представим вижданията си, тук използваме следните понятия:

- ‘лексикална основа’ – основа, включваща корена и словообразуващи афикси;
- ‘граматическа основа’ – основа, съдържаща или темпорална гласна (‘темпорална основа’), или видов суфикс (‘видова основа’);
- ‘формообразуваща основа’ – основа, която се получава, като към граматическата основа (темпорална или видова) се добави формообразуващ суфикс;
- прибавянето на окончание след формообразуващата основа създава синтетичната глаголна словоформа.

Тези понятия са близки с класификацията на П. Пашов (Пашов 1976: 48 – 49) и с някои виждания на Ю. Маслов, свързани с конюгационните класове като тип формални разреди и с видовите основи (Маслов 1981: 196 – 211, Маслов 1987: 145 –

147), без напълно да се припокриват. За да изясним различията, нека да разгледаме следните схеми на П. Пашов:

(1) лексикалната основа + видов суфикс = видова основа (за вторичен несвършен вид),

(2) видовата основа + тематична гласна = граматическа (темпорална) основа,

(3) граматическа основа + формообразуващ суфикс = формообразуваща основа,

(4) формообразуваща основа + окончание = глаголна форма (проста) (Пашов 1976: 50).

В схемите се забелязва следният проблем – ако се приеме, че видовата основа съществува само при вторичните несвършени глаголи (според уточнението в скобите на (1), то към нея е невъзможно да се прибави тематична (темпорална) гласна – подобни синтетични глаголни словоформи (и с темпорална гласна, и с видов суфикс) са съществували в старобългарския, но не и днес. Ако се приеме, че при (2) става дума не за видова основа (с реален имперфективиращ суфикс) при вторичните несвършени глаголи, а за основа на глагол от свършен вид (префигиран или непрефигиран), която има нулева видова морфема, то тогава е възможно добавянето на тематична (темпорална) гласна. Именно невъзможността от комбиниране на имперфективиращ суфикс и темпорална тематична гласна в синтетичната глаголна словоформа в СБЕ (**отми-е-ш** или **отми-ва-ш,** но не и ***отми-ва-е-ш)** обосновава решението ни да разграничаваме два типа граматически основи: темпорална (презентна, аористна и имперфектна) и видова основа[1].

Второто различие с предходни изследвания не е в избора на терминологичния апарат, а в застъпваното тук виждане за морфемния статус на тематичните гласни в СБЕ. В лингвистичната литература липсва единство – в прегледа, който прави В. Н. Немченко, авторката резюмирано посочва, че някои учени по традиция определят тематичните глаголни гласни като морфеми, други подчертават, че тематичните гласни са морфеми при съотнасяне с определено значение, а трети отричат принадлежността им към морфемите, тъй като смятат, че липсва връзка с изразявано значение. А това според Немченко противоречи на същността на морфемата като билатерален знак (Немченко 1997: 58).

В настоящата работа приемаме виждането на Г. Герджиков[2], че тематичните темпорални гласни са морфеми, т.е. билатерални знаци, тъй като изразяват определено значение. То бива конкретизирано от афиксите, които се разполагат след темпоралната основа. Аористната основа, маркирана с признака ‘предходност’, се противопоставя на сегашната и имперфектната основа, изразяващи ‘непредходност’. В рамките обаче на непредходността съществува опозицията ‘абсолютна едновременност’ – ‘относителна едновременност’, която оформя семантичната разлика между

[1] В тази работа поради ограничения на обема няма да се спираме по-подробно на въпроса за различието между старобългарския и съвременния български език по отношение на броя на съществуващите в синтетичната глаголна словоформа граматически позиции. В граматическата основа на старобългарския са съществували две граматически позиции: на видовия суфикс и на темпоралната гласна, докато в съвременния ни език позицията в граматическата основа е една и в нея може да се появи или видов суфикс, или темпорална гласна, но не и двете последователно. Тези възгледи принадлежат на Г. Герджиков и са представени у Гаравалова 2003: 193 – 194.

[2] Някои от виждания на Г. Герджиков по този въпрос са ни познати от лекционните му курсове и са допълнение към други негови виждания, които могат да се видят в следните публикации: Герджиков 1973, 1975, 1988.

сегашната и имперфектната основа: при сегашната основа става дума за едновременност спрямо акта на комуникация (или още – ‘абсолютна едновременност’), а при имперфектната основа – едновременност спрямо миналия момент, който се отчита като минал от гледна точка на акта на комуникация (в този смисъл, поради наличието на елемент посредник, може да се каже, че става дума за ‘относителна едновременност’) (вж. Герджиков 1973 и Гаравалова 2003: 193). Сегашната темпорална гласна (**-е-** при I спр. и **-и-** при II спр.) изразява признака ‘абсолютна едновременност’, докато имперфектната тематична гласна носи признака ‘относителна едновременност’ (вж. и Герджиков 1973). Аористната основа, изразяваща ‘предходност’, се образува с темпорална гласна **-о-/-е-, -и-, -а-** или **0**.

3. Типове синтетични глаголни словоформи в съвременния български език

В тази част от работата разглеждаме не само следните 3 типа синтетични глаголни словоформи в СБЕ, но и отделяме техни видове:

– I тип: образувани от основа, съдържаща темпорална гласна, но не и видов суфикс (сегашна, имперфектна и аористна основа);

– II тип: образувани от видова основа при отсъствие на темпорална гласна;

– III тип: образувани от основа, в която липсват и темпорална гласна, и видов суфикс.

Тип 1. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи темпорална тематична гласна

В предлаганите модели знакът „+“ бележи границата между морфемите, знакът „//“ символизира редуване, а „0“ – липса на реален формален показател.

Подтип 1.1. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи презентна тематична гласна

Лексикална основа + презентна тематична гласна // 0 + реална флексия // 0

От сегашната основа, изразяваща признака ‘абсолютна едновременност’, се образуват днес сегашно време и императивът. Сегашната темпорална гласна **-е-** или **-и-** съществува при глаголите, класифицирани в I и II спрежение. В подтип 1.1 тя е следвана от флексията, изразяваща лицето и числото на словоформата. При 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. липсва темпорална гласна, а в 3 л. ед.ч. има нулева флексия.

Подтип 1.2. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи имперфектна тематична гласна

Лексикална основа + имперфектна тематична гласна + *-х-/-ш-флексия (лице, число)* //-л //-щ- //-йки + флексия (род, число) // 0

Имперфектната граматическа основа, включваща имперфектната гласна (**-е-/-а-**), изразява значението ‘относителна едновременност’[3]. Тя се контретизира от два типа компоненти в синтетичната глаголна словоформа: с пълна членимост (партиципиалните суфикси) и с частична членимост. Според изразеното в други наши работи мнение (Алексова 2009, 2012, 2012а) ***-х-/-ш-*** (също и ***-х-/0*** в аорист) не заема отделна синтагматична позиция и няма статуса на отделна морфема. Този компонент

[3] Вж. и у Гаравалова, която се опира на виждания на Г. Герджиков (Гаравалова 2003: 193).

участва във формант, по-горе символизиран чрез курсив. Виждането ни се подкрепя от комутации от вида **пишете : пишехте, пишехте : писахте** и още **писах : писахме** и **писахме : писахте** и т.н., които сочат, че ако в имперфект се припише на ***х-/-ш-*** статус на морфема със собствена синтагматична позиция в глаголната словоформа (напр. **пиш-е-х-те**), то и в сегашно време би трябвало да се отдели синтагматична позиция с нулев суфикс – срв. **пиш-е-*Ø*-те,** а това не отговаря на реалността. Аргументите ни за частичната сегментируемост в рамките на форманта ***-х-/-ш-флексия*** са свързани с въпроса какво е изразяваното от компонента ***-х-/-ш-*** значение. Приемането на мнението, че носи признакът ‘свидетелственост’ (Бояджиев и кол. 1998: 387, 395), би характеризирало сегашно време като несвидетелско поради липсата на този суфикс в неговата парадигма. Твърдението, че изразява ‘отнесеност към минал момент’ (Пашов 1976: 54, Ницолова 2008: 281), предполага да се приеме, че и аористът, и имперфектът са индиректни времена, което противоречи на семантиката на аориста.[4]

Разглеждането на ***-х-/-ш-*** (също и на ***-х-/0*** в аорист) като частично сегментируем компонент във флексията поставя въпроса за статуса му. Тъй като този вид компоненти имат частична сегментируемост в плана на израза, а в плана на съдържанието изразяват семантичен признак, който конкретизира значението на предходната граматическа морфема, те могат да се дефинират като ‘псевдоморфеми’ или ‘субморфеми’[5] (термините са на Г. Герджиков). Изборът на този термин различава елементи като ***-х-/-ш-, -х-/0*** от т.нар. ‘морфоидите’ (още ‘субморфи’ или ‘формативи’ – вж. Плунгян 2003: 49), които са сегментируеми в плана на израза, но не и в плана на съдържанието[6]. Псевдоморфемите представляват случай на частична некумулативност[7] във флективния тип езици, чиято типологически отличителна черта е тенденцията към кумулативно изразяване на граматичните значения.

В конкретния случай частичната некумулативност във флексиите на имперфект и аорист, съдържащи компонентите ***-х-/-ш-*** и ***-х-/0***, е свързан с процеса на изравняване на флексиите на двете времена в исторически план (вж. Герджиков 1988). Различаването на значенията, които изразяват, е свързано и с организацията на плана на израза – поставени в друга синтагматична позиция, т.е. след имперфектната гласна, тези флексии с частична сегментируемост изразяват признака ‘индиректност’, а не ‘предходност’ както след аористната гласна (вж. и Герджиков 1984: 174).

---

[4] Различно е виждането на Котова и Янакиев (Котова, Янакиев 2001), които посочват, че **-х-** и **-ш-** като аломорфи на морфемата партитивност, която в аорист се оказва показател за прекратеност на процеса в някакъв момент, а в имперфект, въпреки че се съобщава за непрекратен процес, се има предвид част от процеса. Авторите подчертават, че в българското езиково съзнание наличието на тази морфема във формите на имперфекта и аориста се асоциира и с тестативност.

[5] Трябва да отбележим наличието на разлика между значението, което влага Г. Герджиков в термина ‘субморфема’, и значението на този термин според Е. Курилович (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/kuril/02.php), както и от значението на термина ‘субморф’ в руската езиковедска литература (за повече вж. Плунгян 2003: 49).

[6] Терминът ‘морфоид’ е на И. А. Мелчук (Мелчук 1997: 145), а Плунгян дава следното определение: „понятие морфоида призвано отражат ситуация „ущербной членимости“, при которой сегментация в плане выражения возможна, а в плане содержания – нет“ (Плунгян 2003: 49).

[7] За кумулацията на граматическите значения като едно от проявленията на адитивния модел на организация на словоформите, както и за тенденциите към некулумативост вж. у Плунгян 2003: 40-46.

Първична несвършена основа (напр. *пиш-*), първична свършена (напр. *куп-*), префигирана свършена основа (напр. *за-пиш-*, *пона-пиш-*)	**+ имперфектна гласна -а- / -е-**	**+ *-х, -ше, –ше, -хме, -хте, -ха*** (частична сегментируемост)	**Имперфект** пиш-е-*х*, пис-е-*ше*, пиш-е-*ше*, пиш-е-*хме*, пиш-е-*хте*, пиш-е-*ха* куп-е-*х*, куп-е-*ше*, куп-е-*ше*, куп-е-*хме*, куп-е-*хте*, куп-е-*ха* запиш-е-*х*, запиш-е-*ше*, запиш-е-*ше*, запиш-е-*хме*, запиш-е-*хте*, запиш-е-*ха*
		+ -л- + флексия (род, число)	**Имперфектно причастие** пиш-е-л-0, пиш-е-л-а, пиш-е-л-о, пиш-е-л-и куп-е-л-0, куп-е-л-а, куп-е-л-о, куп-е-л-и запиш-е-л-0, запиш-е-л-а, запиш-е-л-о, запиш-е-л-и
Първична несвършена основа (напр. *пиш-*)	**+ имперфектна гласна -а- / -е-**	**+ -щ- + флексия (род, число)**	**Сегашно деятелно причастие** пиш-е-щ-0, пиш-е -щ-а, пиш-е-щ-о, пиш-е-щ-и
		+ -йки	**Деепричастие** пиш-е-йки

Таблица 1. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи имперфектна тематична гласна

Сегментируемите компоненти в подтип 1.2, конкретизиращи имперфектната основа, са причастните суфикси. Отчитайки както връзката между плана на израза и плана на съдържанието, така и значимостта на синтагматичната позиция в синтетичната словоформа, ще посочим, че суфиксът **-л**, поставен не след аористната, а след имперфектната основа, изразява и различно значение – ‘опосредстваност на информацията за действието’ (интегрирания признак на косвените евиденциали). Основанията суфиксите **-щ-** на сегашното деятелно причастие и **-йки** на деепричастието да се явяват само след несвършена по вид основа се крият в интрапарадигматичната комбинация на граматически признаци – само признакът „некомплексност“ на несв.в. (действието в неговия развой и поделимост на фази) може да се комбинира със значението действие или признак от действие, едновременни с друго (основното) действие.

Тип 1.3. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи аористна тематична гласна

Лексикална основа + аористна тематична гласна + *-х-/-0-флексия (лице, число)* // –л- // -н-/-т- + флексия (род, число) / 0

Аористната темпорална основа изразява признака ‘предходност’ и се образува с аористна гласна (**-о-/-е-, -и-, -а-** или **0),** прибавена към лексикалната основа на първични несвършени, първични свършени и префигирани свършени по вид глаголи. От аористната основа се образуват аорист, миналото свършено деятелно причастие и миналото страдателно причастие (вж. таблица 3). Частично сегментируемата флексия ***-х, -0, –0, -хме, -хте, -ха*** конкретизира аористната основа до значението предходност спрямо акта на комуникация, суфиксът **-л-** изразява признака ‘перфектност’ (резултативност), а суфиксът **-н/-т-** – ‘пасивност’.

Първична несвършена основа (напр. *пиш-*), първична свършена (напр. *куп-*), префигирана свършена основа (напр. *за-пиш-*, *пона-пиш-*)	**+ аористна гласна (-о-/-е-, -и-, -а- или 0)**	**+ *-х, -0, –0, -хме, -хте, -ха*** (частична сегментируемост)	**Аорист** пис-а-*х*, пис-а-0, пис-а-0, пис-а-*хме*, пис-а-*хте*, пис-а-*ха* куп-и-*х*, куп-и-0, куп-и-0, куп-и-*хме*, куп-и-*хте*, куп-и-*ха* запис-а-*х*, запис-а-0, запис-а-0 запис-а-*хме*, запис-а-*хте*, запис-а-*ха*
		+ -л- + флексия (род, число)	**Аористно причастие** пис-а-л-0, пис-а-л-а, пис-а-л-о, пис-а-л-и куп-и-л-0, куп-и-л-а, куп-и-л-о, куп-и-л-и запис-а-л-0, запис-а-л-а, запис-а-л-о, запис-а-л-и
		+ -н- + флексия (род, число)	**Минало страдателно причастие** пис-а-н-0, пис-а-н-а, пис-а-н-о, пис-а-н-и

Таблица 2. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи аористна тематична гласна

Тип 2. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи видова основа при отсъствие на темпорална гласна

Лексикална основа + имперфективиращ суфикс + реална флексия / -0- // ***-х-/-ш-*** **//** ***-х-/-0-*** **// -л //-щ- //–йки +** ***флексия (лице, число)*** **// флексия (род, число)// -0**

Невъзможността в съвременния български език граматическата основа да съдържа и темпорална гласна, и видов суфикс (каквото е положението в старобългарския), проличава и в този тип синтетични глаголни словоформи –единствената граматическа позиция в рамките на граматичната основа е заета от имперфективиращия суфикс (вж. Таблица 3). Той се явява след първична свършена или префигирана свършена лексикална основа. Липсата на темпорална гласна води до съвпадение на формите на имперфект и аорист (с изключение на 2 и 3 л. ед.ч.), а оттам – на аористното и имперфектното причастие. Според Г. Герджиков глаголите от този тип (в III спр.) са показателни за засилването на фузията в граматическата основа (вж. и Гаравалова 2003: 193 – 194).

Отсъствието на темпорална гласна поставя въпроса за начина на изразяване на темпоралните значения в Тип 2, ако към него бъде приложен адитивният морфологичен модел. Отговорът на въпроса коя морфема изразява напр. значението ‘абсолютна едновременност’ на сегашното време, ‘относителна едновременност’ на имперфекта или ‘предходност’ при аориста може да бъде задоволителен само ако се отчете принципът на кумулативното изразяване на граматичните значения и фузията, за която стана дума. Флексията е този компонент в синтетичните словоформи от Тип 2, който кумулативно изразява и темпоралните признаци, освен признаците на категориите лице, число, наклонение, евиденциалност. Това е в сила и за частично сегментируемите флексии в аорист и имперфект.

Свършена префигирана основа (напр. измисл’-) или първична свършена основа (напр. куп-)	**+ имперфективиращ суфикс -а- / -ва- / -ава- / -ува-**	**+ -м, -ш, 0, -ме, -те, -т**	**Сегашно време** измисл’-а-м, измисл’-а-ш, измисл’-а-0, измисл’-а-ме, измисл’-а-те, измисл’-а-т куп-ува-м, куп-ува-ш, куп-ува-0, куп-ува-ме, куп-ува-те, куп-ува-т
		+ *-х, -ше, –ше, -хме, -хте, -ха* (частична сегментируемост)	**Имперфект** измисл’-а-*х*, измисл’-а-*ше*, измисл’-а-*ше*, измисл’-а-*хме*, измисл’-а-*хте*, измисл’-а-*ха* куп-ува-*х*, куп-ува-*ше*, куп-ува-*ше*, куп-ува-*хме*, куп-ува-*хте*, куп-ува-*ха*
		+ *-х, -0, –0, -хме, -хте, -ха* (частична сегментируемост)	**Аорист** измисл’-а-*х*, измисл’-а-0, измисл’-а-0, измисл’-а-*хме*, измисл’-а-*хте*, измисл’-а-*ха* куп-ува-*х*, куп-ува-*0*, куп-ува-*0*, куп-ува-*хме*, куп-ува-*хте*, куп-ува-*ха*
		+ -л- + флексия (род, число)	**Аористно причастие = Имперфектно причастие** измисл’-а-л-0, измисл’-а-л-а, измисл’-а-л-о, измисл’-а-л-и куп-ува-л-0, куп-ува-л-а, куп-ува-л-о, куп-ува-л-и
		+ -н-/-т- + флексия (род, число)	**Минало страдателно причастие** измисл’-а-н-0, измисл’-а-н-а, измисл’-а-н-о, измисл’-а-н-и куп-ува-н-0, куп-ува-н-а, куп-ува-н-о, куп-ува-н-и
		+ -щ- + флексия (род, число)	**Сегашно деятелно причастие** измисл’-а-щ-0, измисл’-а-щ-а, измисл’-а-щ-о, измисл’-а-щ-и куп-ува-щ-0, куп-ува-щ-а, куп-ува-щ-о, куп-ува-щ-и
		+ -йки	**Деепричастие** измисл’-а-йки куп-ува-йки

Таблица 3. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи видов суфикс

Тип 3. Синтетични глаголни словоформи, образувани от основи, съдържащи словообразувателен суфикс, при отсъствие и на видов суфикс, и на темпорална гласна

Лексикална основа, съдържаща словообразувателен суфикс + реална флексия / -0- // *-х-/-ш-флексия (лице, число)* // *-х-/-0- флексия (лице, число)* //-л- //-н-/-т- //-щ- //-йки // флексия (род, число)// -0

Този тип синтетични глаголни форми повдига въпроса как са символизирани в плана на израза темпоралните и видовите признаци, след като липсват реален видов суфикс и темпорална гласна. Става въпрос за глаголи, образувани от имена, междуметия или от други глаголи чрез добавяне на: словообразуващ суфикс **-а-, -‘а-, -ва-**,

напр. печатам, вечерям, вярвам (Граматика 1983: 230-233); на наставките **-ув-, -ств-, -ствув-, -ов-, -в-,** напр. гладувам, бодърствам, тържествувам, бинтовам, обядвам; на наставките **-к-, -ук-, -ичк-, -инк-, -ушк-,** които се съчетават с наставка **-а-,** напр. съскам, свикам, спинкам, боричкам се, бърникам, куцукам, светулкам, живуркам, клатушкам (вж. още Граматика 1983: 261). При тези глаголи **-а-** е словообразуващ суфикс, а не темпорална гласна, тъй като при посочените глаголи липсва промяна на основата в сегашно време, в имперфект или в аорист. Не е и видова наставка, тъй като не може да се открие свършена по вид форма, от която тази несвършена форма да е образувана чрез имперфективация. При личните словоформи от Таблица 4 единствената граматическа позиция е тази на флексията, а при парципиалните форми позициите са две: на формообразуващия суфикс и на флексията. Според застъпваното тук виждане флексията в Тип 3 кумулативно изразява и видовите, и темпоралните признаци (освен това и признаците на категориите лице, число, залог, наклонение). Казаното дотук доказва, че в синтетичните глаголни словоформи от Тип 3 се наблюдава много висока степен на кумулативно изразяване на граматични значения, поради което и в други работи нарекохме този случай условно ‘суперкумулативност’.

Лексикална основа, съдържаща словообразувателен суфикс -а-, -‘а-, -ва-, -ув-, -ств-, -ствув-, -ов-, -в-; -к-, -ук-, -ичк-, -инк-, -ушк-, + наставка -а- (глаголи, образувани от имена, междуметия, глаголи)	**+ -м, -ш, 0, -ме, -те, -т**	**Сегашно време** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-м, вярва-ш, вярва-0, вярва-ме, вярва-те, вярва-т **Префигирана свършена основа** повярва-м, повярва-ш, повярва-0, повярва-ме, повярва-те, повярва-т
	+ *-х, -ше, –ше,* ***-хме, -хте, -ха*** (частична сегментируемост)	**Имперфект** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-*х-0*, вярва-*ше*, вярва-*ше*, вярва-*хме*, вярва-*хте*, вярва-*ха* **Префигирана свършена основа** повярва-*х-0*, повярва-*ше* , повярва-*ше*, повярва-*хме* , повярва-*хте* , повярва-*ха*
	+ *-х, -0, –0,* ***-хме, -хте, -ха*** (частична сегментируемост)	**Аорист** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-*х-0*, вярва-*0*, вярва-*0*, вярва-*хме*, вярва-*хте* , вярва-*ха* **Префигирана свършена основа** повярва-*х*, повярва-0, повярва-0, повярва-*хме*, повярва-*хте*, повярва-*ха*
	+ –л- + флексия (род, число)	**Аористно причастие = Имперфектно причастие** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-л-0, вярва-л-а, вярва-л-о, вярва-л-и **Префигирана свършена основа** повярва-л-0, повярва-л-а, повярва-л-о, повярва-л-и
	+ -н-/-т- + флексия (род, число)	**Минало страдателно причастие** **Непрефигирана несвършена основа** таксува-н-0, таксува -н-а, таксува -н-о,

		таксува -н-и **Префигирана свършена основа** зачерта-н-0, зачерта -н-а, зачерта -н-о, зачерта-н-и
	+ -щ- + флексия (род, число)	**Сегашно деятелно причастие** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-щ-0, вярва-щ-а, вярва-щ-о, вярва-щ-и **Префигирана свършена основа** **Не съществува**
	+ -йки	**Деепричастие** **Непрефигирана несвършена основа** вярва-йки **Префигирана свършена основа** **Не съществува**

Таблица 4. Синтетични глаголни словоформи, съдържащи словообразувателен суфикс при липса на темпорална гласна и на видов суфикс

4. Кратко заключение

Обсъждането на типовете синтетични глаголни словоформи и на синтагматиката граматическите морфеми в тях може да се разглежда като част от изясняването на отношенията между плана на съдържанието и плана на израза във връзка с кумулативността и адитивността, с кодирането на граматичните значения, с дискретизацията на граматическата информация на формално равнище, с иконичността по отношение на граматическата доминанта на флективния тип езици и др. съществени въпроси, конкретизирани според особеностите на българския език.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексова, Кр. 2012: Синтагматика на граматичните показатели в синтетичната глаголна словоформа. // *Диалогът между културите*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012, 364–387. (Aleksova, Kr. Sintagmatika na gramatichnite pokazateli v sintetichnata glagolna slovoforma. // Dialogyt mezhdu kulturite. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “St. Kliment Ogridski”, 2012, 364–387).

Алексова, Кр. 2009: Видове граматически афикси в синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език. // *Отговорността пред езика. Книга 3. Summa cun pietate. Studia litterarum. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, 2009, 217–230. (Aleksova, Kr. Vidove gramaticheski afiksi v sintetichnata glagolna slovoforma v savremennia balgarski ezik. // Otgovornostta pred ezika. Kniga 3. Summa cun pietate. Studia litterarum. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. dr. Kina Vachkova. Shumen. Universitetsko izdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”, 2009, 217–230).

Алексова, Кр. 2012а: Кумулация на граматични значения и видове граматически показатели в синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Том 49, кн. 1, сб. А, 2011. Филология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2012, 28–41. (Aleksova, Kr. Kumulacia na gramatichni znacheniya I vidove gramaticheski pokazateli v sintetichnata glagolna slovoforma v savremennia bylgarski ezik. //Nauchni trudove na Plovdivskia universitet

"Paisii Hilendarski". Tom 49, sb.A, 2011. Filologia. Plovdiv. Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski", 2012, 28–41).

Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. 1998: *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София (Boyadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. 1998: Savremenen balgarski ezik. Fonetika. Leksikologia. Slovoobrazuvane. Morfologia. Sintaksis. Sofia).

Гаравалова, Ил. 2003: *Школата на натуралната морфология и българската морфологична система.* София: СЕМА РШ, 2003. (Garavalova. Il. Shkolata na naturalnata morfologia i balgarskata morfologichna sistema. Sofia: SEMA RSH, 2003).

Герджиков, Г. 1973: За спорните въпроси на българската темпорална система. // *Известия на Института за български език*, кн. XXII, София, 1973. (Gerdzhikov, G. Za spornite vaprosi na balgarskata temporalna sistema. // Izvestia na Instituta za balgarski ezik, kn. XXII, Sofia, 1973).

Герджиков, Г. 1975: Отново за спорните въпроси на българската темпорална система. // *Език и литература*, 1975, кн. 4. (Gerdzhikov, G. Otnovo za spornite vaprosi na balgarskata temporalna sistema. // Ezik I literature, 1975, kn. 4).

Герджиков, Г. 1984: *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984. (Gerdzhikov, G. Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik. Sofia: Nauka I izkustvo).

Герджиков, Г. 1988: Преустройството на темпоралната система в старобългарския период и началото на специфичния път на развитие на българския глагол. // Славянска филология. Т. 19, София: Издателство на БАН, 1988, 127–137. (Gerdzhikov, G. Preustroystvoto na trmporalnata sistema v starobalgarskia period I nachaloto na specifichnia pat na razvitie na balgarskia glagol. // Slavianska filologia. T. 19.Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1988, 127–137).

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. II том. Морфология*. София: Издателство на БАН. (Savremenen balgarski ezik. II t. Morfologia. Sofia. Izdatelstvo na BAN.).

Котова Н., Янакиев, М. 2001: *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком.* Москва: Издательство Московкого университета, 2001. (Kotova, N., M. Yanakiev Grammatika bolgarskogo yazika dlia vladeiushtih russkim yazikom. Moskva. Izdateljstvo Moskovskogo universiteta, 2001)

Маслов, Юр. 1981: *Граматика современного болгарского литературного языка*. Москва: Высшая школа. (Maslov, Yur. Grammatika sovremennogo bolgarskogo literaturnogo yazika. Moskva.Visshaya shkola)

Маслов, Ю. 1987: *Введение в языкознание*. Москва: Высшая школа.

Ницолова, Р. 2008: Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски", 2008. (R. Nicolova. Balgarska gramatika. Mprfologia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "St. Kliment Ogridski", 2008).

Пашов, П. 1976: За основите на глаголното формообразуване в съвременния български книжовен език. // Пашов, П., Ницолова, Р. (съст.). *Помагало по българска морфология. Глагол.* София: Наука и изкуство, 1976, 48 – 56. (Pashov. P., Za osnovite na glagolnoto formoobrazuvane v savremennia balgarski knizhoven ezik.// Pashov, P., Nicolova, R. (red.) *Pomagalo po bylgarska morfologia. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976, 48 – 56).

Плунгян 2003: Плунгян, Вл. *Общая морфология. Введение в проблематику*. Изд. 2-е, исправленное. Москва: Едиториал УРСС, 2003. (Plungyan, Vl. Obshtaya morfologiya.Vvedenie v problematiku, Moskva, 2003)

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ КЪМ ЖАРГОНИЗМИТЕ

Стефка ФЕТВАДЖИЕВА-АБАЗОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София (България)
E-mail: stefka.fetvadjieva@gmail.com

ATTITUDES TOWARDS SLANGISMS

Stefka FETVADJIEVA-ABAZOVA

Abstract: This study examines the attitudes towards slangisms in Bulgarian language. Participants (*N*=663) evaluated the appropriateness of a message containing slangisms, if it was used in eight situations. Then the speaker was also evaluated. The message was evaluated as inappropriate if used in a TV interview or in a conversation with a stranger, and as appropriate if used in a conversation with friends or family members. The speaker was low evaluated. People living in big cities, women and students disliked the speaker more than those living in small towns, men and adults did.

Keywords: attitudes, slangisms, communicative situations, speaker's evaluation.

1. Увод

На жаргона, неговата същност, развитието и функционирането му са посветени множество проучвания на български социолингвисти, в чиито изследвания се правят важни уточнения, като се посочват ситуации, в които жаргонът е приемлив, както и ситуации, в които е неприемлив. Например анкетното проучване на Алексова (2000: 186–193) сред семейни двойки показва, че жаргонът е най-често използван в приятелска среда, че 37% процента от жените отричат да са използвали жаргонни думи и че в семейна среда не използват или много рядко ги използват.

Според някои автори (Ангелов 2008, Виденов 1995 и 2000 и др.) жаргонът пасивно се знае и от момичетата, и от момчетата, но активно се използва предимно от момчетата, които чрез езиковото си поведение се „перчат“ и си придават „мъжкарски“ вид. Момичетата избягват да говорят на жаргон, за да не бъдат възприети като „мъжкарани“. Тези мнения според нас отразяват един по-стар етап. В последните години употребата на жаргона е еднакво разпространена както сред момчетата, така и сред момичетата, които го използват в най-разнообразни ситуации.

Много автори обръщат внимание на процесите на навлизане на жаргонна лексика в разговорната реч, в художествената литература и в медиите, а чрез тях – и в книжовния език (Виденов 2000, Армянов 1989, Замбова 2000 и др.). Употребата на жаргонизми, от една страна, придава по-голяма експресивност на речта, но от друга – има забележителен стилопонижаващ ефект.

Ако обобщим, на жаргона се гледа като на непрестижно езиково поведение, той е характерен по-скоро за мъжете, отколкото за жените, употребата му е уместна в ограничен брой комуникативни ситуации и има стилопонижаващ ефект.

2. Емпирично изследване

За да проверим какви са нагласите към жаргона и жаргонизмите днес, проведохме анкетно проучване, в което респондентите бяха помолени да оценят доколко е уместно следното изказване: *Ааа, съвсем изпуших вече. Ние оставихме всички мангизи да минават през банката на тоя капут и сега разбрахме, че това са едни гадове, които ни изпързаляха.*

Като изхождахме от хипотезата, че жаргонизмите са в различна степен приемливи в различни комуникативни ситуации, предложихме анкетираните да оценят доколко е уместно изказването в изброени ситуации на писмено или на устно общуване, както и ситуации, предполагащи различна степен на спазване на определен речев етикет. Използвахме метода на семантичния диференциал с петстепенна скала, с която изказването се оценява от „напълно неуместно" до „напълно уместно".

Като ситуации на писмено общуване включихме фейсбук или друга социална мрежа, интернет форум и собствен блог, а като ситуации на устно общуване – интервю по телевизията, разговор с непознати в автобуса, разговор с колеги, разговор с приятели и разговор в семейна среда. За избраните ситуации освен признака писмено : устно общуване са релевантни и признаците публично : частно общуване; опосредствано (в интернет) : неопосредствано (лице в лице) общуване; познатост : непознатост на комуникаторите; постоянна социална роля : непостоянна социална роля в общуването.

С цел да проверим дали има разлика между нагласата към речта на мъжете и на жените, в част от анкетите изказванията бяха приписвани на мъже, а в друга част – на жени, като полът на автора фигурираше във всеки от въпросите. В таблица 1 може да се види разпределението по пол на говорещия и пол на анкетирания.

		Пол на говорещия		**Общо**
		Мъж	Жена	
Пол на анкетирания	Мъж	88	83	171
	Жена	194	298	492
Общо		282	381	663

Таблица 1

В съвременната социална психология на езика е утвърдено схващането, че оценката за човек, в чиято реч се наблюдава дадено езиково явление, изразява нагласата към езиковото явление. Затова анкетираните бяха помолени да оценят авторите/авторките на изказванията по петстепенна скала по следните признаци: *образован/-а, интелигентен/-а, възпитан/-а, с високо обществено положение, симпатичен/-а*. Максималната оценка е „много" (5), а минималната – „изобщо не" (1).

В края на анкетата участниците бяха помолени да съобщят демографски данни, които са важни за изследването: пол, възраст, професия и местожителство.

Възрастта на участниците в анкетното проучване е от 16 до 68 години. Анкетата беше проведена в София, Пловдив, Варна, Смолян, Видин, Благоевград, Шумен и Елена. В изследването взеха участие хора с по-ниско от средно (69 души), със средно (404 души) и с висше (190 души) образование.

Не може да не си даваме сметка, че анкетираните лица трябваше да прочетат изказването. Доколкото традиционно употребата на жаргонизми се свързва с устната реч (въпреки все по-честата поява на подобна лексика в пресата и в интернет), възможно е това, че изказването е написано, а не изговорено, да е повлияло върху оценката, която получава. Дали има такова влияние и какво е то, може да бъде обект на друго изследване.

3. Анализ на оценките за уместност на жаргонизмите

Между оценките за уместност на изказването в осемте ситуации има статистически значима разлика на равнище $p<0{,}001$ с много голям ефект ($\eta 2= 0{,}35$). Средно претеглената стойност за уместността на изказването е 2,46, т.е. тя е по-малка от средната стойност по скалата (3), което показва, че като цяло употребата на жаргонизми се оценява по-скоро негативно. На графиката по-долу може да се видят средните оценки за уместността на изказването за всички ситуации. Със сиво са запълнени стълбовете на онези ситуации, при които разликата между оценките не е статистически значима, т.е. то се смята за уместно/неуместно в еднаква степен.

1 – напълно неуместно, 2 – по-скоро неуместно, 3 – колкото уместно, толкова неуместно, 4 – по-скоро уместно, 5 – напълно уместно

Графика 1

Сравнението между оценката за уместността на изказването във всяка отделна ситуация със средно претеглената оценка за уместност на изказването показва статистически значими разлики между ситуациите на интервю по телевизията, разговор с непознати в автобуса, общуване с приятели и общуване в семейството.

Единствено при общуване с приятели употребата на жаргонизми се оценява като сравнително приемлива (със средна оценка 3,62, единствената оценка, по-висока от средата на използваната петстепенна скала (3). Най-близо до тази максимална оценка за уместност на изказването е оценката, която то получава за ситуацията на общуване в семейството (2,86), но както се вижда, разликата между двете оценки е голяма. Оттук може да се направи изводът, че най-голяма толерантност се проявява към употребата на жаргонна лексика при устно общуване с близки хора в неформална обстановка.

Във всички останали ситуации употребата на жаргонизми се възприема като по-скоро неуместна, като най-неприемливи според анкетираните са жаргонизмите в интервю по телевизията (средна оценка 1,38) и при общуване с непознати (1,78). И двете стойности са по-малки от 2 по скалата (което е със значение „по-скоро неуместно"), т.е. употребата на жаргонизми тук се оценява в интервала „напълно неуместно" – „по-скоро неуместно". Подобно на общуването с приятели и общуването в

семейството, телевизионното интервю и разговорът с непознати в автобуса са ситуации на устно общуване. Разликите между оценките за уместност на жаргонизмите се дължи на публичния характер на интервюто и на въздействието на признака ‘общуване лице в лице’, който отключва езикови табута.

По един и същи начин се оценяват жаргонните думи при общуване с колеги, във фейсбук или друга социална мрежа, в интернет форум и в собствен блог. Различните ситуации на интернет общуване показват сходство в нагласите на анкетираните, които смятат интернет за място, неподходящо за употреба на жаргонизми. Сближаването на оценките за уместност на жаргонизмите при общуване с колеги и при общуване в интернет се дължи на въздействието на различни признаци. Признакът ‘социална дистанция’ в отношенията с колегите действа възпиращо в същата степен, в която действа признакът ‘писмено общуване’ в ситуациите на общуване в интернет.

Противоречието между отговорите на анкетираните лица, според които жаргонът в интернет е по-скоро неуместен, и наблюденията за честа употреба на жаргонизми в социалните мрежи и в различни форуми и блогове може да бъде обяснено както с проблематичността на връзката между атитюдите и собственото езиково поведение (Гарет 2010), така и с тенденцията да се дават социално желателни отговори.

Влиянието на **пола на говорещия** върху цялостната преценка за уместност на жаргонизмите е статистически значимо на равнище $p<0,001$ с малък до среден ефект ($\eta^2=0,05$). За отделните ситуации обаче статистически значимо влияние на пола на говорещия върху оценката за уместност на изказването в конкретната ситуация (на равнище $p<0,01$) има само при писане в собствен коментарен блог. Изказването се преценява като по-уместно, ако е написано в блога на мъж, отколкото в блога на жена.

В останалите ситуации, разгледани поотделно, полът на говорещия няма статистически значимо влияние върху оценките за уместност на изказването. Дори за ситуациите на общуване във фейсбук или друга социална мрежа, както и при общуване с колеги, изказването се оценява като еднакво уместно за мъж и за жена. На пръв поглед изглежда, че има противоречие между факта, че има статистически значимо влияние на пола на говорещия върху оценката за уместност на изказването, и това, че за отделните ситуации то не се проявява. Противоречието обаче има обяснение. Слабите, статистически незначими ефекти на пола на говорещия при всяка отделна ситуация (в случая те са еднопосочни – навсякъде употребата на жаргонизми се оценява като по-неуместна, ако изказването е на жена) като цяло дават статистически значим ефект (Табачник, Фидел 2007: 244).

Полът на анкетирания също оказва статистически значимо влияние върху оценката за уместността на употребата на жаргонизми на равнище $p<0,001$ със среден ефект ($\eta^2=0,06$). По принцип мъжете смятат жаргонните думи за по-малко неприемливи за всички ситуации. Що се отнася до различните комуникативни ситуации, статистически значими разлики (на равнище $p<0,01$) между оценките на мъжете и жените има за ситуациите на общуване при телевизионно интервю, с непознати, с колеги, във фейсбук или друга социална мрежа и в интернет форум.

Оценката за степента, в която е уместно изказването, съдържащо жаргонизми, в зависимост от пола на говорещия и пола на анкетирания, може да се види на графика 2.

1 – напълно неуместно, 2 – по-скоро неуместно, 3 – колкото уместно, толкова неуместно, 4 – по-скоро уместно, 5 – напълно уместно

Графика 2

За да установим дали **големината на града** има значение за възприемането на жаргонизмите, респондентите бяха разделени на две големи групи: жители на четирите най-големи града (София, Пловдив, Варна, Бургас) и жители на останалите градове. При оценките за уместност на изказването за осемте ситуации статистически значими на ниво $p<0{,}01$ са разликите само за употребата на жаргонизми в интервю по телевизията и при общуване с приятели. На ниво $p<0{,}05$ статистически значими разлики в оценката има и за ситуациите на разговор с непознати и в собствен блог.

Жителите на големите градове оценяват жаргонизмите в интервю по телевизията значително по-ниско (средна оценка 1,26) в сравнение с жителите на малките градове (1,52) и изглежда, са по-толерантни към жаргонната лексика в електронните медии. Подобно отношение наблюдаваме и в оценката за уместност на жаргона при разговор с непознати. Според жителите на големите градове в тази ситуация жаргонизмите са по-неуместни (средна оценка 1,63), отколкото са според жителите на по-малките градове, чиято средна оценка за уместността на жаргонизмите е 1,82. Изглежда, свикналият на анонимност жител на големия град смята общуването с непознати лице в лице за задължаващо го в по-голяма степен да се придържа към по-строги поведенчески норми, в това число езикови.

От друга страна, жителите на големите градове смятат за по-приемливи жаргонизмите в неформална, приятелска обстановка (средна оценка 3,74), докато за жителите на по-малките населени места в такава ситуация жаргонизмите са по-малко приемливи (средна оценка 3,48).

Доколкото интервюто по телевизията е най-публичната, най-формалната ситуация, а общуването с приятели е най-неформалната, разликите в оценките за уместността на изказването между жителите на големите и на малките градове говорят за тенденция на по-голямо разграничаване на публични от неформални, частни ситуа-

ции на общуване в големите градове и съответно на подходящото за ситуацията езиково поведение.

Както се вижда, влиянието на фактора *местожителство* на анкетирания върху оценката за уместност на изказването, съдържащо жаргонизми, е разнопосочно, т.е. в едни ситуации жителите на големите градове го оценяват като по-уместно в сравнение с жителите на по-малките градове, в други ситуации, обратното – жителите на големите градове в сравнение с жителите на по-малките градове оценяват изказването като по-неуместно. Поради тази причина, от една страна, местожителството има статистически значимо влияние върху оценката на двете групи за уместност на изказването, но няма статистически значима разлика между средно претеглените стойности на оценката за уместност на изказването, която дават жителите на големите и на по-малките градове (съответно 2,46 и 2,45). Тя е почти една и съща в София, Пловдив, Варна, Бургас и останалите градове и говори за общо негативен атитюд към жаргона.

Проведените анализи показват най-ясни разлики между нагласите на анкетираните, когато те бяха разделени на **учещи** (ученици и студенти) и **завършили** образованието си (независимо от неговата степен). Това деление не съвпада с делението по възраст, тъй като сред студентите в извадката има и по-възрастни в сравнение с някои от работещите.

Между средните оценки на учещите и на завършилите по признака уместност на употребата на жаргонизми има статистически значима разлика на равнище $p<0{,}001$ със среден ефект ($\eta^2=0{,}09$). За отделните ситуации статистически значима разлика (на равнище $p<0{,}01$) между оценките на двете групи има за ситуациите на разговор с колеги и при писане в собствен блог. На ниво на статистическа значимост $p<0{,}05$ се различават оценките за уместността на изказването и за ситуациите на общуване с приятели, в интервю по телевизията, във фейсбук или друга социална мрежа и в интернет форум.

За две от предложените ситуации учещите дават по-ниска средна оценка за уместността на изказването в сравнение със завършилите: в интервю по телевизията и при общуване с колеги. В групата на учещите уместността на жаргона в интервю по телевизията е оценена със средна оценка 1,33, а в групата на завършилите – с 1,49. Много вероятна причина за по-ниската оценка, която дават учещите, е обучението по български език и езикова култура, което обръща внимание на различните комуникативни ситуации и на езиковите средства, които ги характеризират.

При общуване с колеги според групата на учещите е по-неуместна употребата на жаргонизми (средна стойност 2,44) в сравнение с групата на завършилите образованието си (средна стойност 2,83). Тази разлика най-вероятно се дължи на различното възприемане на понятието *колеги* при двете групи. За завършилите образованието си колегиалните отношения са по-познати и общуването с колегите се възприема в по-голяма степен като неформално. За учещите, изглежда, *колега* звучи по-формално в сравнение със „съученици" и „състуденти" и затова ситуацията, описана като общуване с колеги, се възприема като по-задължаваща.

Употребата на жаргонизми в собствен блог се оценява като по-приемлива от учещите (средна оценка 2,62), отколкото от завършилите (2,27). По същия начин като по-допустими се оценяват жаргонизмите във фейсбук или друга социална мрежа (средна оценка за уместност 2,63 на учещите срещу 2,38 на завършилите), както и в интернет форумите (средна оценка 2,50 от учещите срещу 2,28 от завършилите).

От тези данни се вижда, че е налице тенденция учещите да оценяват като по-допустими жаргонизмите във всички ситуации на интернет общуване. За тях писменият характер на общуването в интернет се оказва по-малко релевантен, отколкото за завършилите. Вероятно това е свързано с отношението към интернет най-вече като място за общуване с близки по интереси хора.

4. Оценка за говорещия

За всяко от качествата *образован*, *интелигентен*, *възпитан*, *с високо обществено положение* и *симпатичен* говорещият е оценен със средна оценка, по-ниска от средната за скалата (3). По признака *образован* говорещият в изказването, което съдържа жаргонизми, е оценен със средна оценка 2,65, като модата е 3, а медианата е 2. Това е и най-високата средна оценка за изказването. Фактът, че по този признак най-много са отговорите, че говорещият е средно образован, може да е признак както за разбиране у анкетираните, че образоваността невинаги корелира с други качества (в това число с интелигентността), както и за нагласа, че употребата на жаргонизми невинаги е белег за необразованост на говорещия.

По признака *възпитан* говорещият получава средна оценка 2,14, модата е 1, а медианата е 2. Като имаме предвид, че 1 е най-ниската оценка по петстепенната скала (със значение „изобщо не"), фактът, че модата (най-често даваната оценка) е 1, както и ниската средна оценка, може да се смята за индикатор, че употребата на жаргонизми се възприема като признак за лошо възпитание.

По признака *с висок обществен статус* говорещият получава средна оценка 2,17, модата е 1, а медианата е 2. Тези стойности говорят за нагласа, според която високото обществено положение е несъвместимо с употребата на жаргонизми. Възниква въпросът дали анкетираните смятат, че хората с висок статус не използват жаргонизми, или тук се проявява пожелателно мислене, т.е. разбиране, че тези хора не бива да използват жаргонизми. В рамките на това изследване обаче на този въпрос не може да се отговори.

Както може да се види и на следващата графика, всички средни оценки се разполагат в интервала между „слабо" и „средно". Това говори за негативна нагласа към жаргонните думи, която личи от отношението към хората, които ги използват.

Графика 3

Анализът на данните показва, че няма статистически значима зависимост между пола на говорещия и общо положителната оценка, която получава, т.е. говорещите с жаргонизми мъже и жени са възприемани по един и същи начин. Статистически значима разлика (p<0,001) обаче има в зависимост от пола на анкетирания. Мъжете оценяват по-толерантно хората, които използват жаргонизми (средна оценка 2,57), докато жените са по-критични (2,24).

Жителите на големите и на малките градове възприемат по различен начин хората, които използват жаргонизми. Разликата между оценките на двете групи не е много голяма, но показва тенденция в столицата и в големите градове хората, които използват жаргонизми, да са оценявани по-ниско (2,26 vs. 2,46).

За цялостната оценка за говорещия важен фактор е и дали анкетираният е учещ, или е завършил образованието си. Разликата между оценките на двете групи е статистически значима (p<0,001) с малък ефект (η^2=0,02). Към хората, употребяващи жаргонизми, учещите са по-нетолерантни и ги възприемат по-негативно. Доколкото употребата на жаргонизми е характерна в по-голяма степен за учещите, бихме могли да очакваме хората, които употребяват жаргонизми, да бъдат по-високо оценени от тази група. Данните обаче показват друго. Учещите дават по-ниска средна оценка за положителни качества на говорещия (2,23), тоест според тях той е по-неприятен, отколкото е според групата на завършилите образованието си, които оценяват говорещия по-високо (2,53).

За тези данни са възможни различни обяснения, но кое от тях е валидно, не може да се каже само на базата на това изследване. Възможно е под въздействието на обучението по български език (т.е. на когнитивния компонент на атитюда), учещите да не одобряват своето речево поведение и да го оценяват негативно. Друго възможно обяснение е в случая учещите да дават социално по-приемливи според тях отговори. Възможно е и наистина да имат негативна нагласа към жаргонизмите и към хората, които ги употребяват. Както подчертават изследователите на езиковите нагласи (напр. Гарет 2010: 6), връзката между нагласите към дадено езиково явление и собствената речева практика не е пряка и еднозначна.

Обобщение

От данните и анализите дотук може да се обобщи, че има изградена негативна нагласа към жаргонизмите и към хората, които ги използват. Разликите между оценките за уместност на изказването, както и разликите между оценките на различните групи за говорещия с жаргонизми, макар и статистически значими, не са много големи. Те изразяват само различни степени на общо негативната нагласа към жаргона.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2000: Алексова, Красимира. *Езикът и семейството*. София: Интервю ПРЕС, 2000. (Aleksova, Krasimira. Ezikat i semeystvoto. Sofia:Intervyu PRES, 2000)

Ангелов 2008: Ангелов, Ангел. Софийският „тарикатски жаргон“, наричан още „софийски ученически говор“. // *Проблеми на социолингвистиката. Агресията на уличния език*. Т.9. София, 2008, с. 157 – 162. (Angelov, Angel. Sofiyskiyat “tarikatski zhargon”, narichan oshte “sofiyski uchenicheski govor”.//Problemi na sociolingvistikata. Agresiyata na ulichniya ezik. T.9. Sofia, 2008).

Армянов 1989: Армянов, Георги. *Жаргонът, без който (не) можем.* София: Наука и изкуство, 1989. (Armyanov, Georgi. Zhargonat, bez koyto ne mozhem. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989)

Виденов 1995: Виденов, Михаил. *Езиковата култура на българина*. София: АНУБИС и СБП, 1995. (Videnov, Mihail. Ezikovata kultura na balgarina. Sofia: ANUBIS I SBP, 1995).

Виденов 2000: Виденов, Михаил. *Увод в социолингвистиката*. София: ДЕЛФИ, 2000. (Videnov, Mihail. Uvod v sociolingvistikata. Sofia: DELFI, 2000).

Гарет 2010: Garrett, Peter. *Attitudes to Language. Key Topics in Sociolinguistics.* Cambridge University Press, 2010.

Замбова 2000: Замбова, Антония. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София: ИК „СЕМА РШ", 2000. (Zambova, Antonia. Manipulativni ezikovi strategii. Sofia: IK "SEMA RSH", 2000).

Табачник, Фидел 2007: Tabachnick, Barbara, Linda Fidell. *Using Multivariate Statistics*. Pearson International Edition, 2007.

ПРЕДИКАТИВНАТА ПОСЕСИВНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (С ОГЛЕД НА ПРОЯВЛЕНИЯТА Ѝ В СВЕТОВНИТЕ ЕЗИЦИ)

Красимира ХАДЖИЕВА
Югозападен университет „Неофит Рилски", Благоевград (България)
E-mail: kr_hadjieva@abv.bg

PREDICATIVE POSSESSION IN BULGARIAN (WITH RESPECT TO ITS OCCURRENCES CROSS-LINGUISTICALLY)

Krasimira HADZHIEVA

Abstract: This paper deals with the main features of predicative possession in Modern Bulgarian from the perspective of linguistic typology. Bulgarian marks predicative possession with the verbs of possession and ownership – the transitive verb "have" (and several further verbs synonymous with "have": "possess", "own", "dominate", "hold", etc.) and the intransitive verb "belong", as well as with the copula verb "be". The *have*-construction is considered the basic one and is the most frequently used predicative possessive construction. The marking of predicative possession mainly with the verb "have" incorporates Bulgarian in the group of the so called "have-languages". As regards the presence of the verb "belong" as the reversal equivalent of "have", it integrates Bulgarian into the "H(ave)-B(elong)-possession" pattern.

Keywords: predicative possession, verbs of possession and ownership, the copula verb "be", "have-languages", "be-languages", "H(ave)-B(elong)-possession"

1. Предикативната посесивност в световните езици

Във всички познати до този момент на лингвистиката езици съществуват механизми, с помощта на които в речта могат да бъдат изразени посесивни отношения. Връзката между притежател и притежавано може да бъде предадена с помощта на най-разнообразни езикови средства: морфологични (различни видове посесивни слово- и формообразуващи афикси и други морфеми); лексикално-граматични (местоимения, глаголи, предлози); морфо-синтактични (различни падежни форми); синтактични (определен словоред, въвеждане на подчинени (определителни) изречения в състава на сложното изречение).

Конструкциите, в които посесивното отношение е представено с помощта на някакъв глагол, се наричат „предикативни посесивни конструкции", а типът посесивност – „предикативна" (вж. напр. Хайне 1997: 29–33).

Употребата на глаголи с цел създаване на посесивни връзки обхваща глаголите с посесивна семантика „имам" (включително и неговите синоними от типа на „притежавам", „владея", „държа", „разполагам с" и т.н.) и „принадлежа", както и копулативния глагол „съм", вж. (1).

(1) Английски:
А) *I have a dog*. 'Аз имам куче.'
Б) *The dog belongs to me*. 'Кучето принадлежи на мене.'
В) *The dog is mine*. 'Кучето е на мене.'

Приема се, че конструкциите, които съдържат глаголите „имам” и „съм” (по отношение съответно на т. нар. „езици *имам*” и „езици *съм*”[1]), изразяват посесивното отношение „притежание”, а конструкциите, включващи в състава си глагола „принадлежа”, изразяват посесивното отношение „принадлежност”.

Предикативната посесивност се нарича още „експлицитна”, тъй като посесивната връзка между притежателя и обекта на притежанието е посочена експлицитно – чрез конкретното лексикално значение на употребения глагол (вж. напр. Хърсланд и Берън 2001).

Глаголът „имам”, в качеството си на транзитивен глагол, предава посесивното отношение под формата на транзитивна конструкция, в която съществителното име, назоваващо притежателя, изпълнява синтактичната роля на подлог в изречението, а името, назоваващо обекта на притежанието, изпълнява синтактичната роля на пряко допълнение на глагола „имам” (вж. Айхенвадл 2013):

(2) Английски:

I have a dog.

аз**ПОДЛ** имам **НЕОПР.ЧЛ** куче**ПР.ДОП**

‘Аз имам куче.’

(3) Немски:

*Ich habe ein**en** Hund*.

аз**ПОДЛ** имам **НЕОПР.ВИН** куче**ПР.ДОП**

‘Аз имам куче.’

Глаголът „имам” може да бъде употребяван и като пълнозначен, и като спомагателен. В ролята си на пълнозначен глагол „имам” изразява посесивното отношение „притежание”, като го представя във вид на статично отношение между две единици (притежателя и обекта на притежанието).

Като спомагателен глагол „имам” участва в построяването на аналитични глаголни форми, например в образуването на т. нар. „перфектни времена” в английския език или в образуването на сложните глаголни времена в немския език:

(4) Английски:

I have read the magazine. ‘Чел съм списанието.’

(5) Немски:

Ich habe die Zeitung shon gelesen. ‘Вече прочетох вестника.’

Освен това „имам” може да участва и в структури с каузативна семантика:

(6) Английски:

I had my hair cut. ‘Подстригах се’ (букв. ‘Имам косата си подстригана’ или ‘Отидох (и накарах) да ми подстрижат косата’.)

Глаголът „съм” е копулативен глагол, който служи за свръзка между притежателя и обекта на притежанието. Предикативните посесивни конструкции, в които участва глаголът „съм”, се построяват по модела на екзистенциалните структури, съдържащи същия глагол, и обикновено се превеждат като „съм в/у/при/на”, „съм там/намирам се там”, „съществувам”.

Копулативната конструкция с глагола „съм” обикновено представя посесивното отношение като локация. Така например в руския език, за да изразят отношение на притежание, носителите на езика използват съчетанието *что-то у кого-то есть*, т.е. конструкция, която изразява местоположение. Структурата се конфигурира по

[1] За разграничаването между езиците „имам” и езиците „съм” ще стане дума по-късно в изложението.

следния начин: предлогът „у” + родителен падеж на името, назоваващо посесора + „съм” + именителната форма на съществителното име, назоваващо обекта на притежанието:

(7)
У меня есть собака
у/в аз.**ГЕН** съм**ЗЛ.ЕД.Ч.СЕГ** куче**НОМ**
‘Аз имам куче.’ (букв. ‘У мене е куче.’)
В сегашно време глаголът *съм* често се изпуска, срв. *У меня собака*.

Подобна е ситуацията и в монголски – и тук посесивната връзка се представя като локация:

(8)
na-dur morin bui
1Л.-у/в кон съм**ЗЛ.ЕД.Ч.СЕГ**
‘Аз имам кон.’ (букв. ‘У/в мене кон е.’)
(вж. Щасен 2014)

От типологична гледна точка, в зависимост от глагола, който осъществява предикативната връзка и чрез който се реализира посесивното отношение, световните езици могат да бъдат разделени на две големи групи: „езици *имам*“ и „езици *съм*“ или „habere”-езици” („Н”-езици) и „esse”-езици („Е”-езици), от лат. *habere* ‘имам’ и *esse* ‘съм’. Интересен е фактът, че в световен мащаб значително по-многобройната група е тази на езиците „съм“. Този извод може да бъде направен на базата на информацията, изнесена в т. нар. „Световен атлас на езиковите структури” (World Atlas of Language Structures / WALS[2]) – изключително ценно пособие за работещите в областта на лингвистичната типология. От представените в глава № 117 („Предикативна посесивност”) общо 240 езика 177 са именно от типа „съм”. Географското разпространение на езиците „съм“ е изключително широко – срещат се в Европа – руски, латвийски, угро-финските езици (фински, естонски, унгарски), в Източна и Югоизточна Азия (включително Индонезия, Филипините, Нова Гвинея), Африка, Северна и Южна Америка, Австралия (вж. Щасен 2014).

Що се отнася до езиците „имам”, то те са разпространени най-вече в Централна, Западна и Югоизточна Европа – английски, немски, френски, испански, италиански, шведски, холандски, полски, чешки, румънски, сръбски, хърватски, албански, гръцки, както и известен брой езици в Северна и Южна Америка и Африка (вж. Щасен 2014).

Това, че даден език е квалифициран като „език *имам*“ или като „език *съм*“, не означава, разбира се, че той не разполага и с други средства за изразяване на посесивни отношения. Освен това „имам”-езиците също могат да изразяват посесивно отношение с помощта на глагола „съм”, вж. (1/В).

Парадоксален е фактът, че някои от езиците „съм“ имат на разположение и глагола „имам” в своя лексикален фонд, но предпочитат да не го използват. Така например в съвременния руски език съществува глагол „имам“ (*иметь*), но той се

[2] Атласът е изработен от екип от 55 водещи в своята област специалисти и представлява огромна база данни, представяща в синтезиран вид отделни структурни специфики на над 2600 езика от 212 езикови семейства. Състои се от 144 статии (наричани от авторите „глави”), придружени от около 160 карти, отразяващи географското разпространение на различните езикови особености. Атласът е достъпен онлайн на адрес: www.wals.info.

използва най-вече в книжовния език и по-често в комбинация със съществителни имена, назоваващи неодушевени или абстрактни обекти, срв. *Он имеет право* ‘Той има право’; *Все люди имеют недостатки* ‘Всички хора (си) имат недостатъци’ (вж. Головачева и колектив 1989: 172).

Що се отнася до глагола „принадлежа”, може да се обобщи, че той е непреходен глагол, а в конструкциите, в които участва, обектът на притежанието изпълнява ролята на субект, докато притежателят е в ролята на непряко допълнение, вж. примери (9) – (11).

(9) Английски:
The dog belongs to me
ОПР.ЧЛ куче принадлежа**ЗЛ.ЕД.Ч.СЕГ** към/на аз**КОСВ**
‘Кучето принадлежи на мене.’
(10) Немски:
Der Hund gehört mir
ОПР.ЧЛ куче принадлежа**ЗЛ.ЕД.Ч.СЕГ** аз**ДАТ**
‘Кучето принадлежи на мене.’
(11) Руски:
Собака принадлежит мне
куче принадлежа**ЗЛ.ЕД.Ч.СЕГ** аз**ДАТ**
‘Кучето принадлежи на мене.’

Глаголът „принадлежа” е средство за осъществяването на т. нар. „рекурсия” („обръщане”) в посесивното отношение – в зависимост от гледната точка посесивната връзка може да бъде разглеждана като отношение на „встъпване, влизане, вхождане“, т.е. обектът на притежанието „встъпва, влиза” в посесора (случаят на принадлежност), или като отношение на „включване“ – посесорът „включва” обекта на притежанието (случаят на притежание) (вж. Топоров 1883; Топоров 1986), срв. К*олата принадлежи на Васил ~ Васил има кола*. Насочеността на посесивното отношение – дали е „влизане” на посесума в посесора, или е „включване” от страна на посесора по отношение на посесума, може да бъде фактор, който да обуслови и логическата, и синтактичната доминация на единия от членовете върху другия. В рамките на предикативната посесивност се осъществява разграничаване между конструкциите с глагола „имам” и конструкциите с глагола „принадлежа” от гледна точка на начина на изразяване на двата елемента в предикативната структура.

В конструкцията с глагола „имам” акцентът пада върху притежателя – той е подлог в изречението и доминира синтактично над обекта на притежанието, който от своя страна изпълнява функцията на пряко допълнение, а в конструкцията с глагола „принадлежа” акцентът пада върху притежавания обект и той доминира синтактично над другия член на посесивното отношение (вж. Ницолова 1986: 76; Хайне 1997: 29-31; Зайлер 1983:61).

В конструкциите с глагола „имам” посесорът, т.е. подлогът/субектът, задължително трябва да бъде в определена форма (членуван), а в конструкциите „принадлежа”, това се отнася до посесума, който на свой ред в ролята си на подлог/субект трябва задължително да бъде маркиран за определеност.

На тази база в лингвистичната типология се прави разграничение между „Н-посесивност” („имам”-посесивност, от агл. *have* ‘имам’) и „В-посесивност” („принадлежа”-посесивност, от англ. *belong* ‘принадлежа’). Конструкциите с „имам” са „за посесора” – те представят субекта на притежанието като топик, а обекта на притежанието като

фокус; „принадлежа"-конструкциите са „за посесума" – при тях ролите на двамата участници в посесивното отношение се разменят.[3]

Типолозите, които изследват особеностите на предикативната посесивност, я дефинират като „отчуждаема"[4] (вж. напр. Щасен 2014). С други думи глаголът „имам", например, не би образувал смислово издържано съчетание с неотчуждаемо притежаван обект, доколкото то не би носило никаква нова информация, срв. *Имам майка ~ Имам най-добрата майка*; *Имам око ~ Имам набито око*.

2. Предикативната посесивност в българския език

Предикативна посесивност в българския език може да бъде изразявана с помощта на глаголите „имам" (и неговите синоними: „притежавам", „владея" и т.н.), „съм" и „принадлежа". Глаголът „имам" означава посесивното отношение „притежание". Глаголите „съм" и „принадлежа" изразяват отношението „принадлежност".

В българския език в ролята на основна предикативна посесивна конструкция встъпва конструкцията с глагола „имам". Както в останалите световни езици, така и в българския език глаголът „имам" е преходен и създава посесивната връзка между притежателя и обекта на притежанието в рамките на една транзитивна конструкция. Името, назоваващо посесора, влиза в ролята на субект на преходния глагол, а името, назоваващо посесума, изпълнява ролята на пряк обект на глагола. Посесивното отношение в конструкцията е изразено експлицитно чрез лексикалното значение на глагола „имам".

По-рано в изложението беше споменато, че в световните езици глаголът „имам" може да функционира и като пълнозначен, и като спомагателен глагол.

В българските речници като основно за глагола „имам" е посочено значението „притежавам, разполагам с нещо" (вж. Буров и колектив 2000; Андрейчин и колектив 2006), „собственик съм на нещо" (вж. Димитрова, Спасова 2002). Тоест в ролята си на пълнозначен глагол българският „имам", подобно на своите съответствия в другите езици, изразява посесивното отношение „притежание" (представено във вид на статично отношение между притежателя и обекта на притежанието).

В българския език в качеството си на пълнозначен глагол „имам" може да бъде използван за означаване на собственост, владеене и в тесния юридически смисъл, т.е. случаите в които връзката между притежателя и притежавания обект може да бъде прекъсната (в резултат на покупко-продажба, заемане, кражба и т. н.), и в по-абстрактен

[3] А. Айхенвалд изразява категорично несъгласие с подобно разграничаване, защото то би било валидно само за езиците, които имат тези два глагола на разположение в своя лексикален състав. Тя обръща внимание, че в някои индиански езици разграничаването чрез превръщането на единия от двата елемента на посесивното отношение във фокус се осъществява в т. нар. „безглаголни прости изречения" и при това положение термините „имам"- и „принадлежа"-посесивност са необосновани, също както и всяка англоцентристка терминология (вж. Айхенвад 2013: 29).

[4] Семантичното противопоставяне „отчуждаемост ~ неотчуждаемост", което е фундаментално в теоретичното поле на езиковата притежателност, се свързва със семантичните особености на възможните обекти на притежанието. Някои съществителни имена назовават обекти, които задължително трябва да бъдат притежавани – например частите на човешкото тяло („очите" винаги са „нечии очи") или лицата, свързани чрез родствена връзка помежду си („майката" винаги е „нечия майка"). От семантична гледна точка тези обекти не могат да съществуват отделени от своя притежател. Подобни единици, които непременно предполагат наличието на някакъв посесор, се определят като „неотчуждаемо притежавани", „неотчуждаема (неотделима) собственост". Този вид собственост представлява постоянно отношение на притежание, което не може лесно да бъде прекъснато. Съществуват обекти, които могат изобщо да не бъдат притежавани, или, ако са притежавани, във всеки един момент могат да променят своя притежател. Подобни единици се наричат „отчуждаемо притежавани", „отчуждаема (отделима) собственост". Границата между „неотчуждаемост" и „отчуждаемост" е подвижна и установяването ѝ предизвиква спорове в наукат (по-подр. вж. напр. Световен атлас на езиковите структури, глави № 58 и № 59, Айхенвалд 2013).

смисъл – родствените връзки и отношенията между цялото и неговите части (т.е. неотчуждаемо притежаваните обекти). Глаголът „имам” може да участва и в конструкции, в които се предават широко асоциативни значения – връзка между признаците и техните носители, връзка между посесора и посесума, обусловена от някакви обществени отношения и т.н.

Вече беше споменато, че предикативната посесивност принципно се дефинира като „отчуждаема”. Затова като важно условие при съчетаването на „имам” с обекти, различни от отчуждаемо притежаваните, е изказването, което се формулира, да бъде информативно. Валидността на това изискване може да бъде наблюдавана и в българския език (вж. примерите по-горе).

Българският език (подобно на много световни езици) притежава и други глаголи, предаващи семантика, близка до тази на „имам”: „притежавам”, „владея”, „обладавам”, „разполагам с”, „държа” (вж. Нанов, Нанова 2000; Димитрова, Спасова 2002). Впечатление прави фактът, че и тук притежанието често се свързва с упражняването на власт, на контрол (например при „владея” и „държа”).

В българския език също може да се говори за употреби на „имам” в ролята на спомагателен глагол, доколкото той участва в образуването на форми, изразяващи разнообразни граматически и модални значения:

1) Като напълно граматикализирана се смята употребата на безличната отрицателна форма „няма” при образуването на отрицателните форми на някои глаголни времена: *няма да ходя*, *нямаше да ходя*.

2) Конструкциите от типа *има да чакаш*, *имаше да чакаш* („има” + „да“-конструкция) представят бъдещо действие, отличаващо се с по-голяма продължителност от възприеманата за нормална.

3) Съчетаването на личен глагол „имам” с „да“-конструкция може да изразява и бъдещо действие, но също и модалното значение „задължителност”, „наложителност”, срв. *Имам да ходя до банката* = 1) *Ще ходя до банката*; 2) *Трябва да отида до банката*.

4) Комбинацията от глагол „имам” и минало страдателно причастие формира конструкции от перфектен тип, означаващи резултат от някакво действие: *Имам поръчани при вас едни книги*; *Има издадена една монография*. Някои автори означават конструкциите от този тип с термина „посесивен перфект” (вж. Головачева и колектив 1989: 178).

Очевидно е, че българският език трябва да бъде причислен към обширния европейски ареал на „имам”-езиците, не само поради факта, че основната и най-често използвана за целите на предикативната посесивност е конструкцията с глагола „имам”, но и поради факта, че подобно заключение напълно отговаря на теоретичната постановка, в съответствие с която се прави разграничаването между езиците „имам” и езиците „съм”. В главата „Предикативна посесивност” (№ 117) в Световния атлас на езиковите структури изрично е уточнено, че класифицирането на световните езици според типа предикативна посесивност, изразявана в тях, ще става на базата на нечленуван обект на притежанието. С оглед именно на това отнасяме българския език към „имам”-езиците, срв. *Аз имам собствен апартамент* ~ невъзможно е: **Аз имам собствения апартамент*; *Петър има две деца* ~ **Петър има двете деца* (вж. Щасен 2011). Обратно на това, при изразяването на предикативна посесивност с глагола „съм” в българския език съществителното име, назоваващо притежавания обект, е в определена форма, срв. *Апартаментът е мой*; *Децата са на Петър*; *Децата са негови.*

Фактът, че българският език е от типа „език *имам*”, за съжаление все още не е отбелязан върху конкретната карта в Световния атлас на езиковите структури (карта № 117, приложена към глава № 117 – „Предикативна посесивност”). В тази връзка показателно е, че другите балкански езици – гръцки, румънски, албански, и съседният на бъл-

гарския сърбохърватски (тук запазваме названието, използвано в Атласа), присъстват на картата, отнесени към „имам”-езиците.

Като изразно средство за нуждите на посесивността в българския език може да бъде използван и копулативният глагол „съм”. Глаголът „съм” се отличава с редица особености (описани във всяка българска граматика) както при формообразуването си, така и при морфологичните категории, които притежава.

В българския език глаголът „съм” функционира основно като спомагателен и като копулативен, т.е. глагол връзка. Като спомагателен глагол „съм” участва в образуването на аналитични глаголни форми. Употребен като пълнозначен, „съм” участва в построяването на екзистенциални конструкции.

Българската предикативна посесивна структура, съдържаща глагола „съм”, представлява копулативна конструкция, в която посесивното отношение между притежателя и обекта на притежанието е създадено чрез глагола връзка. Субект на „съм”, или подлог в конструкцията, е обектът на притежанието, а посесорът е въведен като негово сказуемно определение. Обектът на притежанието, както в повечето случаи, е означен с помощта на съществително име (или субстантивирана част на речта). Притежателят може да бъде въведен с предложна фраза, с нечленувана пълна форма на някакво притежателно местоимение или с пълна дателна форма на личното местоимение: *Шапката е на момчето*; *Шапката е негова*; *Шапката е на него*.

Когато притежателят е посочен с помощта на притежателно местоимение, то трябва да бъде в неопределена форма, в противен случай обектът на притежанието ще участва в структурата не като компонент на посесивно отношение, а като компонент на отношение на тъждество между два предмета – този, за който се говори, и друг, предварително известен предмет, срв.:

(12)

А. *Шапката е моя* = уточнява се посесорът.

Б. *Шапката е моята* = уточнява се информация за „шапката”.

В (12/А) изразът *Шапката е моя* е вероятен отговор на въпрос „Чия е шапката?”.

В (12/Б) изразът *Шапката е моята* е възможен отговор на въпрос „Каква е тази шапка?” – „Шапката е моята”. Разликата между двата случая се открива на равнището на езиковата прагматика. По тази причина тя може да се очертае само приблизително.

В глаголната посесивна конструкция с глагола „съм” може да участва и посесор в дателен падеж (прономинална клитика): *Къде са ми документите*?

Конструкция от горния тип може да бъде разглеждана като екзистенциална, а не като посесивна. Недвусмислено посесивна би била тя при промяна на словореда, срв.: *Къде са документите ми*?

В българския език посесивните структури, построени с глагола „съм”, изразяват посесивното отношение „принадлежност”. Тук впечатление прави несъответствието между значението на глагола „съм”, употребяван за създаването на посесивни връзки в езиците „съм”, от една страна, и в българския език, който е език „имам”, от друга. В езиците от първия тип конструкцията със „съм” предава значението „притежание” (срв. рус. *У меня есть собака*, букв. *У мене е куче*, т.е. *Аз имам куче*), а в българския език същата конструкция предава значението „принадлежност”, срв. *Документите са на г-н Иванов = Документите принадлежат на господин Иванов*; *Компютърът е мой/е на мене = Компютърът принадлежи на мене*.)

В лексикалния фонд на българския език, подобно на много други световни езици, е наличен и специален глагол за изразяване на посесивното отношение „принадлежност” – глаголът „принадлежа”. Както в другите езици, така и тук „принадлежа” е непреходен

глагол. С помощта на този глагол в българския език може да бъде осъществявано „обръщането“ в посесивното отношение, за което вече стана дума:

(13)

А. *Децата имат нови играчки*.

Б. *Новите играчки принадлежат на децата*.[5]

В пример (13/А) съществителното име, назоваващо притежателя, е подлог и е в определена форма, т.е. притежателят е индивидуализиран, срв. *Деца*/*Едни деца имат нови играчки*; словосъчетанието, посочващо обекта на притежанието, е в неопределена форма.

В пример (13/Б) подлог в изречението е притежаваният обект, индивидуализиран с маркер за определеност (маркерът се носи от съгласуваното определение към съществителното име), срв. *Нови играчки принадлежат на децата*; що се отнася до притежателя, то той също е маркиран като определен, но за него не би било проблематично да бъде и неопределен, срв. *Новите играчки принадлежат на едни деца*.

Изводът, който се налага, е, че българският език се вписва в модела „имам”-посесивност ~ „принадлежа”-посесивност.

3. Заключение

Предикативната посесивност в българския език се характеризира с редица белези, които са типични и за голям брой други световни езици: 1) употреба на глаголи с посесивна семантика („имам” и неговите синоними, „принадлежа”); 2) употреба на копулативния глагол „съм” за построяването на предикативни конструкции, установяващи посесивни връзки; 3) доминация на „имам”-конструкциите над „съм”-конструкциите; 4) специфика на „имам”-конструкциите, обуславяща типологичното причисляване на българския език към групата на т. нар. „езици *имам*”; 5) наличие на конкретно реверсивно съответствие на глагола „имам” – глагола „принадлежа” – факт, даващ основание да се смята, че за предикативната посесивност в българския език е валиден моделът „имам~принадлежа”-посесивност.

Остава надеждата, че изнесените тук данни биха послужили за запълването на някои празноти по отношение на типологизацията на българския език, което от своя страна ще доведе и до по-голяма яснота за местоположението му сред другите световни езици.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА И СИМВОЛИТЕ

1/2/3Л – първо/второ/трето лице
ВИН – винителен падеж
ГЕН – генитив
ДАТ – датив
ЕД.Ч – единствено число
КОСВ – косвен падеж
НЕОПР / НЕОПР.ЧЛ – неопределителен член
НОМ – номинатив
ОПР.ЧЛ – определителен член
ПОДЛ - подлог
ПР.ДОП – пряко допълнение
СЕГ – сегашно време
рус. – руски език

[5] Подобно „обръщане” в българския език би могло да бъде осъществено и с помощта на глагола „съм”, доколкото, както вече стана ясно, той може да изразява значението „принадлежност”, срв. *Новите играчки са на децата*.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин, Л. и колектив 2006: Български тълковен речник. София: Наука и изкуство (Andreychin, L. i kolektiv 2006: Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo).

Буров, С. и колектив 2000: Съвременен тълковен речник на българския език. Велико Търново: Gaberoff (Burov, S. i kolektiv 2000: Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: Gaberoff).

Головачева, А. и колектив 1989: *Категория посессивности в славянских и балканских языках*. Москва: Наука (Golovacheva, A. i kolektiv 1989: Kategoriya posessivnosti v slavyanskih i balkanskih yazykah. Moskva: Nauka).

Димитрова, М., Спасова, А. 2002: Синонимен речник на съвременния български книжовен език. София: Наука и изкуство (Dimitrova, M., Spasova, A. 2002: Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).

Нанов, Л., Нанова, А. 2000: Български синонимен речник. София: Хейзъл (Nanov, L., Nanova, A. 2000: Balgarski sinonimen rechnik. Sofia: Hazel).

Ницолова, Р. 1986: *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство (Nitsolova, R. 1986: Balgarskite mestoimenia. Sofia: Nauka i izkustvo).

Топоров, В. 1883: К генезису категории притяжательности.//*Категория притяжательности в славянских и балканских языках*. Москва: Наука, 99–107 (Toporov, V. 1883: K genezisu kategorii prityazhatel'nosti.//Kategoria prityazhatel'nosti v slavyanskih i balkanskih yazykah. Moskva: Nauka, 99–l07).

Топоров, В. 1986: О некоторых предпосылках формирования категории посессивности.//*Славянское и балканское языкознание*. Москва: Наука, 142–167 (Toporov, V. 1986: O nekotoryh predposylkah formirovania kategorii posessivnosti.//Slavyanskoe i balkanskoe yazykoznanie. Moskva: Nauka, 142–167).

Aikhenvald, A. 2013: Possession and ownership: a cross linguistic perspective.//*Possession and Ownership. A cross linguistic typology*. Aikhenvald, A. and R. Dixon – eds. Oxford: Oxford University Press, 1–64.

Heine, B. 1997: Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Herslund, M., Baron, I. 2001: Introduction: Dimensions of Possession.//*Dimensions of Possession*. Irene Baron, Michael Herslund and Finn Sörensen – eds. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Seiler, H. 1983: *Possession as an operational dimension of language*. Tübingen: Gunter Narr.

Stassen, L. 2014: Predicative Possession.//*The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer, M. & Haspelmath, M. (eds.). Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/117, Accessed on 2014-11-15.)

СПЕЦИФИКА НА ПРИЧАСТИЕТО И СЪСТОЯНИЕ НА ПРИЧАСТНАТА СИСТЕМА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Милена ВИДРАЛСКА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: m_vidralska@abv.bg

CHARACTERISTICS OF THE PARTICIPLE AND THE WAY IT IS USED IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Milena VIDRALSKA

Abstract: The hybrid character of the participle makes it difficult to be attached to the different parts of the speech so its controversial usage as an adjective or verb is frequently disputed. This leads to the extinction of the old forms and the arrival of new ones in order to better the linguistic functioning and the adequate application of the participles.

Keywords: A participle, parts of the speech, an adjective, a verb.

Причастието присъства с относително изяснен статут още от фиксирането му като отделен елемент в структурата на лингвистиката както в българското езикознание, така и в чуждите лингвистични постановки. Хибридният му характер води до полемики относно категоризирането му като част на речта и относно фреквентността на употребата му като адективиран или вербализиран елемент. Използваме условно термина „елемент" поради плаващия статут на причастието и криволичещия му исторически развой – отпадането на стари форми и въвеждането на нови с различна функционална роля.

В българската лингвистика на причастието се отрежда роля на нелична глаголна форма, редом с остатъците от инфинитив и отглаголните съществителни имена. Получава се странна смесица от адективни, вербални и номинативни форми, обединени под общ знаменател.

По проблема има сравнително много дескриптивни постановки, които дефинират причастията като нелична глаголна форма или като адективирана форма в зависимост, по-скоро, от контекстната семантична употреба, а не с оглед доминирането на функциите, които изпълнява в речта.

За да изясним коректно състоянието и съдържанието на причастната система в СБЕ, е необходимо да проследим нейното възникване и развой в исторически аспект. Факт е, че част от запазилите се до днес причастия са наследници на старобългарските форми, а останалата част са заемки, въведени от черковнославянски и под влияние на съседни на нас езици. Необратим е процесът на заимстване на езикови маркери между диалогизиращите лингвистични системи, затова е естествено и езикът да променя своята визия непрекъснато.

В СБЕ причастната система е съставена от пет причастия: сегашно деятелно причастие, минало свършено деятелно причастие, минало несвършено деятелно причастие, минало страдателно причастие, деепричастие. Спорен се оказва статутът на сегашно страдателно причастие, което по-голяма част от научните постановки причисляват към нефункциониращите и архаични форми в речта.

В Академичната граматика на СБЕ е дадено следното определение за системата на причастията: „Причастията са нелични глаголни форми, чрез които на лица и предмети могат да се приписват признаци от глаголни действия" (Граматика 1983: 373). В граматиката е категорично отстоявано мнението, че системата е изградена от СДП, МСДП, МНДП и МСП, като „неопределено е мястото" на ССП, а деепричастието е причислено към системата поради „непосредни връзки – генетични, структурни, семантични и стилистични" (вж. пак там, с. 373).

Проследявайки развоя на причастията, ние забелязваме полемизирането им още във възрожденските граматики, като тогава се коментират най-вече наследените от старобългарския език СДП, ССП, МСДП и МСП. Постепенно в системата навлизат МНДП и ДП, които придобиват нормативен статут (преди всичко в книжовната реч), въпреки безспорния им характер на глаголна форма и наречие, и отпадат част от старите причастия. Различни са и отправните критерии за дефинирането на видовете причастни форми – глаголни категории, семантични функции, допълващи (адективиращи) елементи или изразяване на възможност. Именно изборът на функционален критерий за дефиниране е и фундаментален за категоризиране на разглежданите форми. Тъй като играят основна роля при формирането на речта, логично е основен да е морфологичният подбор на средства за рамкиране на системата – вербалните и атрибутивните функции, които причастията изпълняват. Семантичните характеристики и тези, които фиксират възможност или невъзможност на действието и състоянието, спадат към периферните средства за изразяване на основната функция, ако се опрем на функционално-семантичната методология и терминология.

От граматична гл.т. причастията се изменят по МК време и залог, както и по присъщите на прилагателните имена – род, число и определеност - неопределеност. Знаем, че за да се оформи отделна част на речта, елементите, които попадат в нея, притежават общи граматични белези и корелират помежду си чрез словоформите, създадени под влиянието на тези грамеми.

Използвайки като отправна точка морфологичните категории, откриваме, че всички същински и изконни причастия изпълняват атрибутивна функция, а от вербалните категории залогът реализира напълно корелационните си словоформи; категорията време се проявява дефективно в рамките на сегашно и минало време. По пътя на приложената от нас логика извън системата на причастията остават МНДП и ДП. МНДП са дефективни по отношение на адективацията и обвързаните с нея граматични промени, а ДП и по отношение на МК залог и време. ДП е съотносимо с категорията **таксис**, но това не е достатъчно основание да бъде причислено към системата поради дефективния си характер относно останалите граматични параметри – неизменяемо е. Категорично мнение за отстраняването на МНДП изказва Хр. Първев: „Преди всичко трябва да се изтъкне, че повечето от причастията приемат по правило формалните и семантични черти на прилагателните имена. Изключение тук прави МНДП, което няма самостоятелна употреба, а се използва само в състава на преизказни форми..." (Първев 1976: 405).

По-особен е въпросът със ССП, което в съвременната лингвистика се е асимилирало, адвербиализирайки остатъчните си форми напълно, и поради тази причина се смята за непродуктивна част на причастната система.

Интересна гледна точна представя Б. Цонев в „История на българския език": „Наспротив старобългарският език, който притежава 5 вида причастия, новобългарският език има днес всичко на всичко две и то за минало време: едно действително на

Л, друго страдателно на Н или Т" (Цонев 1984: 552). Той коментира появата на новобългарското МНДП, но не споменава ДП. Ясна е позицията му относно утвърждаване само на форми, които покриват всички граматични изисквания, зададени за причастната система. Той е безкомпромисен в приемането на привнесените форми като МНДП, но по този начин изключва като опции сегашните причастия, които покриват напълно критериите за адективност. Изключват се и опциите за спрегаемост по вербалните категории залог и време. Така причастията би трябвало да корелират по друга система, тъй като няма как тя да бъде минало : минало по МК **време**; по залог опозицията е пълноценна.

Проследявайки постановките, обвързани с изясняването статута и същността на причастията в речевата система, забелязваме различни тенденции към пригодяване на броя на причастията към чуждестранни лингвистични модели – може би, поради невъзможност за коректното категоризиране на формите.

Относно спецификата на причастната система в новобългарския книжовен език можем основателно да твърдим, че две от нормативно утвърдените причастия нямат повсеместна употреба – МНДП и ДП, а отхвърленото от лингвистиката ССП постепенно възвръща фреквентността на употребата си.

В подкрепа на твърденията ще се опрем на утвърдени граматични трудове, които несъмнено правят значителен принос във функционално-семантичното осмисляне на причастната система и в позиционирането ѝ в речевото граматично поле. Въпреки неоспоримостта на твърденията, за нас остава неубедителен статутът на някои причастни форми, които биват изкуствено привнесени с прагматико-лингвистични цели.

ДП се счита за част от системата на причастията, но по всички граматични характеристики то напълно се самоизключва от нея. Няма адективни способности, нито се мени по време и залог, не се членува. Изразява едновременност с действието, която релация кореспондира с МК **таксис**, само че едновременността тук е изразена в синтактичен аспект. По произход е изкуствено създадена форма в езика, която придобива статут предимно в книжовната реч, но рядко в езиковата практика. От морфологична гледна точка деепричастието е неизменяема форма, която отново го дешифрира с различен класификационен статут – по-скоро като наречие. Към причастията, най-вероятно, го причислява отглаголната му семантика и способността му да съобщава за съпътстващо речевия акт действие, но по същата семантична логика към причастната система трябва да се причислят и отглаголните съществителни. Ние вече коментирахме некоректното групиране на именни и глаголни класификатори в един клас, и то този на глагола.

Семантиката е безспорен критерий за формиране на класовете, но безспорно най-важен фактор е граматичната им състоятелност. Хр. Първев констатира, че „Мнозинството от предосвобожденските автори (Ив. Богоров, Й. Груев, Г. Миркович, Д. Войников, Ив. Момчилов, Н. Първанов, Т. Шишков) не отваря дума изобщо за деепричастие" (Първев 1975: 307), като утвърждаването му е наложено от това, че на „много места, щеш не щеш, трябва да го употребиш" (вж. пак там с. 308). По-късно в „Български тълковен речник (с оглед на народните говори)" (Младенов 1951), съставен от Ст. Младенов и А. Т. − Балан, ДП изобщо не присъства в класификацията, въпреки че именно Балан възприема, на първо време, формите на конструкцията. Така формата, която „може да се определи като езиков факт, фиксиращ процеса ад-

вербиализация" (Брусева 2006: 310), автоматично се маргинализира от полето на причастността.

По-особен е статутът на МНДП, което днес е заело устойчива позиция в причастната система. Обслужващо единствено преизказните и умозаключителните форми, то изпълнява чисто вербална функция. Също е възникнало в по-ново време, но за разлика от ДП, което някои учени определят като наследник на старото ССП, МНДП няма корени в старата причастна система и освен на вербалните параметри, то не отговаря на останалите рамкиращи причастната система МК. Все пак, изходната ни теоретична база за причастието е, че изразява „действен атрибутивен признак" (Куцаров 2011: 100), така че покриването само на част от изискванията на определението е недостатъчен маркер за причисляването на формата към системата. Във всички систематизирани граматики се споменава, че МНДП е нова форма, като в повечето няма сигурност в твърденията, че категорично отговаря на изискванията и покрива морфологичните критерии. Напротив, голяма част от езиковедите пропускат коментирането на този факт и се оправдават с необходимостта от подобна форма. Последното е безспорно, но не и причисляването на МНДП към едно от причастията. Резултат от парадокс – „изкуственото му задържане, в известна степен, се основава на несполучливия термин, несъответен на съдържанието и езиковата му реализация" (Брусева 2006: 310), МНДП се закотвя устойчиво на неправилна позиция. В последно време К. Куцаров (Куцаров 2012) категорично отрича причастния статут на разглежданата форма, привеждайки аргументирани доводи за това. За разлика от предшествениците си, той споменава и липсата на резултативност във формите, което също е важен граматичен маркер. Не само несъответствието на парадигмата, но и във функционално-семантичен аспект то няма място в рамките на системата. Осъществява корелация по време и перфективност, но това са глаголни критерии; в причастията създава само редундантност, която нарушава симетрията в категорията.

Оказва се, че анатемосаните като неупотребими форми на ССП, днес започват напълно да отговарят на потребностите на речта за изчистен и адекватен за целта на изказването елемент. Въпреки че голяма част от авторите на граматични трудове ги изключват напълно от систематизацията или бегло споменават за тяхната маргинална позиция, съществуват и такива, които в по-ново време започват да преоткриват употребими форми и прогнозират завръщане на словоформите. Въпреки пълната адективация на лексемите, те попадат напълно в рамките на парадигмата за причастие. В системните граматики по български език се фиксира отсъствието на формите от системата, но също така обикновено се уточнява, че мястото на старото ССП остава незаето, т.е. системата остава непълноценна. В граматиката си Ст. Стоянов дава определение за неупотребимите вече форми: „образувани от основи на преходни глаголи, тези прилагателни означават признаци на разни обекти..." (Стоянов 1999: 524), откъдето проличават две от основните характеристики – адективност и отглаголен произход, т.е. действен атрибутивен признак. По презумпция тези форми изразяват залог, както и МК **време** – така забелязваме, че словоформите изразяват напълно парадигмата от МК, присъщи на причастието. От гледна точка на фреквентността на тяхната употреба − непрекъснато се говори за прилагателни имена на *-ем* и *-им*, които все повече навлизат не само в техническата литература. Ив. Табакова (Табакова 1986) фиксира голям брой такива форми, които затвърждават непрекъснатото своето присъствие в медицинската литература, но и в говоримата реч. Ив. Гугуланова (Гугуланова 2005) фиксира 250 такива форми, които и Р. Ницолова (Ницолова

2008) коментира и дефинира като лексеми с характер на прилагателни. Този висок брой на употребявани лексеми, които отговарят на изискванията на причастието и имат изконен характер на такива словоформи, е доказателство за постепенното връщане на употребата на ССП в езикознанието, и то не само в научната литература, а и в говоримата реч.

След направения обзор забелязваме необходимост от преквалифициране на причастната система, за да сме коректни към лингвистиката и към учението за частите на речта.

Лингвистичната система е своеобразна логико-математическа диаграма, в която константите са МК, а променливите са комбинациите на лексемите с тези МК. Знаем също така, че основен принцип в морфологията е този на опозициите, което означава, че броят на словоформите в системата ще зависи от МК, които са й присъщи. Вече казахме, че за причастията това са залогът и времето, както и способността да изразяват действен атрибутивен признак, т.е. да изразяват род, число и определеност – неопределеност от категориите, присъщи на адектива. На изброените критерии отговарят СДП, ССП, МСДП и МСП, които покриват и лингвистичните изисквания на речта. Останалите третирани за причастия форми като МНДП и ДП са извън системата, като отстояваме схващането, че МНДП е вербална форма за образуване на конклузив и ренаратив, а ДП – наречие, фиксиращо таксис в синтактична опозиция и функциониращо като обстоятелствено пояснение в изречението.

С предложената четиричленна система от словоформи се отговаря и на шаблона за корелативни съответствия по време и залог, за да се постигне изчистена и съдържателна система, отговаряща на езиковите и граматичните реалности.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андрейчин, Л., Иванова, К. 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език.* София (Andreychin, L., Ivanova, K. 1983: Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Sofia).

Брусева, Г. 2006: Българската причастна система - специфика и параметри. // *Научни трудове - Пловдивски университет "Паисий Хилендарски".* Пловдив (Bruseva, G. 2006: Balgarskata prichastna sistema – spetsifika I parametri. // Nauchni trudove – Plovdivski universitet “Paisii Hilendarski”. Plovdiv).

Гугуланова, Ив. 2005: *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст.* София (Gugulanova, Iv. 2005: Balgarskite prichastia I deeprichastia v slavianski kontekst. Sofia).

Куцаров, К. 2011: Същност и граматически облик на съвременното българско причастие. *Научни трудове - Пловдивски университет "Паисий Хилендарски".* Пловдив (Kutsarov, K. 2011: Sashtnost I gramaticheski oblik na savremennoto balgarsko prichastie. //Nauchni trudove – Plovdivski universitet “Paisii Hilendarski”. Plovdiv).

— 2012: *Българското причастие.* Пловдив (2012: Balgarskoto prichastie. Plovdiv).

Младенов, Ст., Теодоров-Балан, Ал. 1951: *Български тълковен речник (с оглед към народните говори).* София (Mladenov, St., Teodorov-Balan, Al. 1951: Balgarski talkoven rechnik (s ogled na narodnite govori). Sofia).

Ницолова, Р. 2008: *Българска граматика.* София (Nitsolova, R. 2008: Balgarska gramatika. Sofia).

Първев, Хр. 1976: Черти от семантичната характеристика на причастията в съвременния книжовен български език. // Ницолова, Р., Пашов, П. *Помагало по българска*

морфология. Глагол. София (Parvev, Hr. 1976: Cherti ot semantichnata harakteristika na prichastiyata v savremennia balgarski ezik. // Nitsolova, R., Pashov, P. Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol. Sofia).

— 1975: *Очерк по история на българската граматика.* София (1975: Ocherk po istoria na balgarskata gramatika. Sofia).

Стоянов, Ст. 1999: *Граматика на българския книжовен език.* Велико Търново (Stoyanov, St. 1999: Gramatika na balgarskia knizhoven ezik. Veliko Tarnovo).

Табакова, Ив. 1986: Към въпроса за отглаголните прилагателни имена на -ем, -им. // *Български език.* БАН. София (Tabakova, Iv. 1986: Kam vaprosa za otglagolnite prilagatelni imena na –em, -im. // Balgarski ezik. BAN, Sofia).

Цонев, Б. 1984: *История на българския език.* София (Tsonev, B. 1984: Istoria na balgarskia ezik. Sofia).

СТЕПЕНИ НА ИМПЕРСОНАЛОСТ В ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Здравко МИНЧЕВ
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: ukashaka@abv.bg

DEGREES OF IMPERSONALITY WITHIN THE VERB SYSTEM OF MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Zdravko MINCHEV

Abstract: This article defines the degrees of impersonality within the verb system of modern Bulgarian language. The work is based on both the component analysis and the functional-semantic theory of language. It uses a more precise definition of the linguistic concept of personality bound to four different levels of linguistic representation thus bringing in a hierarchy of the features of impersonality. The levels mentioned are ontological (denotative) level, logical level, grammatical (syntactic and morphological) level and communicative (pragmatic) level. Starting with the idea that the concept of personality lies on differential features such as relation to the act of communication (RAC), subjectivity and action we assume that their absence (full or partial) or change predeterminethe appearance of impersonality on certain levels of representation. However, some types of its manifestation are less intense than others areand this leads us to the idea of different degrees of impersonality in language and helps us draw conclusions on the interaction between levels of linguistic representation. Hereby we bring in three degrees of impersonality expressed among Bulgarian verbs: absolute impersonality, strong impersonality and weak impersonality. The first one is spread among verbs such as *вали, смрачава се* (‘*rains’* – it rains, ‘*darks’* – it gets dark) with no representation of an agenton any of the four levels adopted. The second type concerns verbs and forms like *тук не /се/ пуши, тук е пушено* (‘*here it doesn’t smoke’* – no smoking here*,’it’s been smoked here’* – it feels like someone has smoked here) with an implicit agentivity on the level of denotation which, however, lacks representation of the agent on the levels of morphology, syntax and diathesis. The third type of impersonality features syntactic manifestation of an experiencer in the position of a direct (accusative) or indirect (dative) object in constructions such as *мързи /ме/, яде /ми/ /се/* (‘*It ‘lazies’ me’* – I feel lazy*; ‘it ‘eats to me’* – I feel like eating).

Here, we also discuss the question of the so called third person verbs in Bulgarian language defining them as non-impersonal (e.g. personal) verbs whose agent is always expressed by a third person inflection because it (the agent) is never considered a participant in the act of communication. These are verbs such as *лае* (*bark*), *цъфти* (*bloom*, *blossom*), *дефрагметира се* (*defragment*), *отшумява* (*fade, die down, be forgotten* – for pain, an event or a memory), etc. denoting actions or states ‘performed’ (or ‘experisneced’) byanimals, plants, technological devices or social, mental and other, even more abstract phenomena.

Keywords: impersonality, degree, personality, Bulgarian language, verbs, subject, agent, experience

След като веднъж дефинирахме ясно семантичното съдържание на понятийната категория персоналност и проявите на имперсоналност в глаголната система, от една страна, а от друга – определихме по-точно инварианта на категорията лице на глагола (вж. Минчев 2014, под печат), изглежда наложително да изследваме

и опишем степените на проява на имперсоналността, които пък са неразривно свързани със степените на проява на персоналността и бихме казали, реципрочни на тях. Тук няма да демонстрираме разслоението при изразяване на персоналност, тъй като това не съвпада с целите на настоящия доклад.

1. Дефиниране на проблема

И така, според нас функционално-семантичната категория персоналност отразява отношението на денотатите, обозначени в изказването, към акта на комуникация. Когато денотатите от изказването са и участници в акта на комуникация, те попадат в полето на понятието „комуникатор“, а когато не участват в акта на комуникация, се обобщават от понятието „некомуникатор“. Когато едновременно с това са и действащи, те стават глаголни субекти, които се изразяват синтактично с подлог, а морфологично с окончания за лице, като продължават да бъдат комуникатори или некомуникатори.

Когато един глаголен субект не бъде изразен в изказването, защото е бил премахнат от диатезата, и следователно в изречението за него няма данни дали е комуникатор/некомуникатор; или пък когато комуникативният му ранг бъде понижен, това се проявява в различните степени на имперсоналност в езика, което при глаголите се изразява с безсубектност на ниво на диатезата, безподложност на ниво на синтаксиса и безличност на ниво на морфологията. Следователно имперсоналността е микрополе в рамките на персоналността, което има своите основания и прояви (значещи нулеви маркери) на различни нива в езика, като тези прояви могат да се степенуват по интензивност на значещите нулеви маркери.

Според отношението им към морфологичната категория лице и според възможността да участват в изречения със синтактично изразен субект, разделихме глаголите на лични и безлични, като сред последните отделихме няколко подтипа. Това са **глаголи без субект** (*вали, смрачава /се/*), **глаголи с игнориран субект** (*тук не /се/ пуши*), **форми с имплициран субект** (*тук е влизано*), **конструкции с дислоциран субект** (*спи /ми/ /се/, домъчнява /ми/, мързи /ме/*).

Застъпваме тезата, че в езика съществуват четири равнища, които определят цялостния облик на даден езиков феномен. Това са денотативно (онтологическо) равнище, логико-семантично (вътрешноструктурно, съдържателно, дълбинно) равнище, граматично (формално-семантично, повърхнинно) равнище и комуникативно (прагматично) равнище. Всяко от тях в определени случаи и по определени причини може да съдържа основания за определени промени в структурата на едно или повече от останалите равнища, като промените е възможно да се обуславят както от дълбочината към повърхността, така и в обратна посока.

Явлението, което наричаме имперсоналност, е всъщност явление от денотативния пласт. На логико-семантично равнище то се проявява като безсубектност, а на граматично – като безподложност (в синтаксиса) и безличност (в морфологията) в случаите на имперсоналните глаголи от типа: *вали, свечерява се, мръква*. Понякога обаче причината за промяната в логическия пласт (диатеза) и в граматическия пласт (синтаксис и морфология) може да бъде не денотативна (отражателна), а прагматична (интерпретационна). Тогава на денотативно равнище няма имперсоналност, но за целите на изказването се променя структурата на формално-граматичния (а оттам неминуемо и на логическия) пласт – това са всички останали случаи на безлични глаголи, които едновременно с това са безсубектни и безпод-

ложни, но за разлика от току-що споменатите не са имперсонални (срв. ***спи*** */ми/ /се/,* ***мързи*** */ме/, тук не /се/* ***пуши****, тук* ***е влизано*** и др., които са безлични, безподложни и безсубектни, но имплицират идеята за деятел или експериентор, тоест не са имперсонални според даденото от нас определение за имперсоналността). Това ни дава основания да говорим за степени на имперсоналност или за ядро и периферия на имперсоналността. Щом имперсоналността е част от персоналността и един вид нейна противоположност, логично е да предположим, че колкото „по-малко"*персонално* е едно езиково явление, толкова „*по-имперсонално"* ще бъде то. Казано с други думи, колкото повече от характеристиките на персоналността отсъстват от дадено изречение, глагол или друг езиков екстракт, толкова по-близко ще бъде то до най-високата степен на имперсоналност. Преди да пристъпим към подобен тип анализ обаче, задължително е да определим кои от диференциалните семантични признаци на персоналността са значими с отсъствието си за формиране на степените на имперсоналност и да ги подредим в йерархия. Така ще постигнем две неща – ще съпоставим функционално-семантичното поле и неговото микрополе и ще класифицираме езиковите явления по две групи критерии. Най-накрая ще съставим и още една йерархия, а именно йерархия на степените на имперсоналност.

2. Диференциални признаци на имперсоналността

За диференциални признаци на персоналността (когато тя засяга глаголната лексика) определихме *отношението към комуникативния акт* (ОКА), а също *субектността*. Отново чрез тях ще определим и имперсоналността, но в някои случаи релевантни ще се окажат само конкретни аспекти на тези признаци. Друг важен момент, който влияе върху наличието на имперсоналност, е *комуникативно-прагматичната насоченост* на изказването, изразена чрез промяна на синтактичната структура на изречението и аргументната структура на предиката, както и чрез особено разпределение на семантичните роли.

Пръв, с най-висок ранг в йерархията на признаците на персоналността е признакът [+ОКА] и следователно неговото отсъствие ще бъде с най-голяма значимост при изпъкването на имперсоналността, което ще се изрази от безподложност на изречението и безличност на глаголната форма. Това обаче още не означава, че всички изречения, в които при глагола липсва изразено отношение към комуникативния акт, тоест изречения без подлог с глаголни форми в общото значение на 3 л. ед.ч., автоматично попадат под общ знаменател.

Липса на отношение към комуникативния акт [-ОКА] може да означава две неща[1]:

– липса на субект в денотативния пласт (а оттам и липса на логически субект, на подлог и т.н.); тук обликът на глаголната форма и на изречението имат отражателен характер – отразяват действителното положение на нещата от гледна точка на говорещия;

– липса на логически субект и подлог (но реално наличие на субект в семантиката на глагола); тук обликът на глаголната форма и на изречението има интепретативен характер – те са съобразени с комуникативните намерения на говорещия, който за целите на изказването променя логико-синтактичната и морфологичната структура.

[1] По въпроса вж. още Бондарко 1992, с. 84.

Очевидно е, че първият случай се отличава с по-голяма интензивност на отсъствието и ще бъде отразен по различен начин както в представената по-долу йерархия на степените, така и терминологично.

Втора по значимост е семантичната роля на субекта (от което се подразбира, че по този критерий ще класифицираме само глаголи с наличие на субект на денотативно ниво) – тоест дали той е деятел или експериентор. Деятелят е „по-персонален" от експериентора, защото „упражнява" контрол над динамичния признак. Оттам пък степента на имперсоналност, която деятелят провокира с отсъствието си, ще е по-висока. Както ще видим по-долу, само глаголи с тематична роля деятел служат за основа на съчетания с игнориран субект (*тук не /се/ пуши*) и на форми с имплициран субект (*тук е пушено*).

От казаното по отношение на втория диференциален признак на имперсоналността следва да заключим, че липсата на субект (*мръква*) на денотативно равнище ще има най-висок ранг при формиране на имперсоналност; след това по значимост ще бъде имплицирането/игнорирането на субекта деятел (*тук не /се/* ***пуши****; тук* ***е пушено***), но все пак наличието му на денотативно равнище; както ще видим и „най-слабо" имперсонални (тоест най-близо до персоналността) са безличните съчетания със синтактически изразен субект експериентор (***мързи*** */ме/;* ***спи*** */ми/ се,* ***домъчнява*** */ми/*).

Трети по интензивност в йерархията на признаците, определящи наличието на имперсоналност, са два признака, единият от които е пряко свързан със субектността, а другият е структурно-езиков и прагматичен:

А) при безличните форми, производни от глаголи със субектна семантична роля деятел (срв. *пуша – пушено е; влизам – влизано е; кося – косено е*), това е пасивността, която е част от аспектите на субектността. Пасивните форми са по-слабо имперсонални от възвратните корелати на същите глаголи (*влиза /се/, коси /се/*), тъй като пасивността (както вече сме изтъквали нееднократно – вж. Минчев 2005 и Минчев 2014) имплицира деятелност и персоналност заради изричното условие, че залог в разглежданите глаголни форми, дори морфологически маркиран, притежават само личните глаголи.

Б) при безличните глаголи със субектна семантична роля експериентор важен е падежът на местоимението, изразяващо субекта експериентор на безличния глагол. Местоимението в дателен падеж (срв. *спи* ***/ми/*** */се/*) следва да има по-силна имперсоналност от винителното (срв. *мързи* ***/ме/***), тъй като логически и семантично е по-отдалечен от глаголната форма и взаимодейства по-слабо с изразявания от нея динамичен признак.

3. Степени на имперсоналност

В съгласие с предложената по-горе йерархия на признаците, следва да установим следните степени на проява на имперсоналност в българската глаголна система:

– I степен: **абсолютна имперсоналност** се среща при глаголи от типа *вали, смрачава се* и при нея няма деятел на денотативно и на никое друго равнище; такива прояви на имперсоналност приемаме за прототипни и всички останали се отличават от тях с отклонение в семантично и формално отношение;

– II степен: **силна имперсоналност** се характеризира с наличие на деятел на денотативно равнище, но на другите равнища той не е изразен:

А) **възвратна (с опционална пасивност) –** тук включваме синтактични конструкции, при които е възможно изразяване на пасивност в зависимост от транзитивността на изходния глагол (*тук не /**се/ пуши/влиза***[2]) – имплицира идеята за деятел, отличава се с нерезултативност и непасивност или пасивност на синтактично равнище, която може да се прояви, ако глаголът „напусне" рамките на имперсоналността, например в съчетания като: *тук не се пушат цигари;*

Б) **невъзвратна (стриктно пасивна) –** *тук **е влизано/пушено*** – имплицира идеята за деятел, но се отличава с формално изразена пасивност и резултативност на семантично равнище заради морфологичния си облик (форма на глагола „съм" + минало страдателно причастие);

– III степен: **слаба имперсоналност** се характеризира с наличие на експериентор на денотативно, логическо и синтактично равнище, но с безлична форма на глагола от морфологична гледна точка. Тук отделяме три подтипа според структурните и семантичните им особености.

А) **глаголни съчетания с местоимение в датив** от типа *домъчнява /ми/, додява /ми/, омръзва /ми/*. Те притежават субект експериентор и изразяват неконтролирано състояние. Едновременно поради смисловата отдалеченост на дателното местоимение от предиката и поради това, че нямат лични корелати, ги поставяме най-близо до центъра на имперсоналността в сравнение с останалите съчетания с местоименен компонент;

Б) **глаголни съчетания с местоимение в датив и възвратна частица** от типа *спи /ми/ /се/*. Те притежават субект експериентор, изразяват неконтролирано желание, но имат личен корелат (в случая това е глаголът *спя*). Ето защо приемаме, че тази степен на имперсоналност е по-слаба от посочената в А);

В) **глаголни съчетания с местоимение в акузатив** от типа *мързи /ме/*. Те притежават субект експериентор, изразяват неконтролирано състояние и нямат личен корелат**.** Падежът на местоимението обаче го поставя в много тясна смислова връзка с предиката и така доближава тези съчетания до личните глаголи, затова класифицираме тази степен на имперсоналност като най-слаба в глаголната система.

Таблица 1.

Репрезентация на субекта при различните степени на имперсоналност

Степен на имперсоналност	**Абсолютна имперсоналност**	**Силна имперсоналност**	**Слаба имперсоналност**
Равнище на репрезентация на субекта	*вали; зазорява се*	*пуши /се/; пушено е*	*мързи /ме/; спи /ми/ /се/; додява /ми/*
Денотативен пласт	–	+	+
Логически пласт	–	–	+
Синтактичен пласт	–	–	+
Морфологичен пласт	–	–	–

[2] Приемаме възвратния компонент „се" за синтактичен модификатор, чрез който се „отнема" значението „персоналност" от логическия пласт. Предстои да разгледаме този въпрос по-подробно в една от следващите си разработки.

Схема на степените на имперсоналност

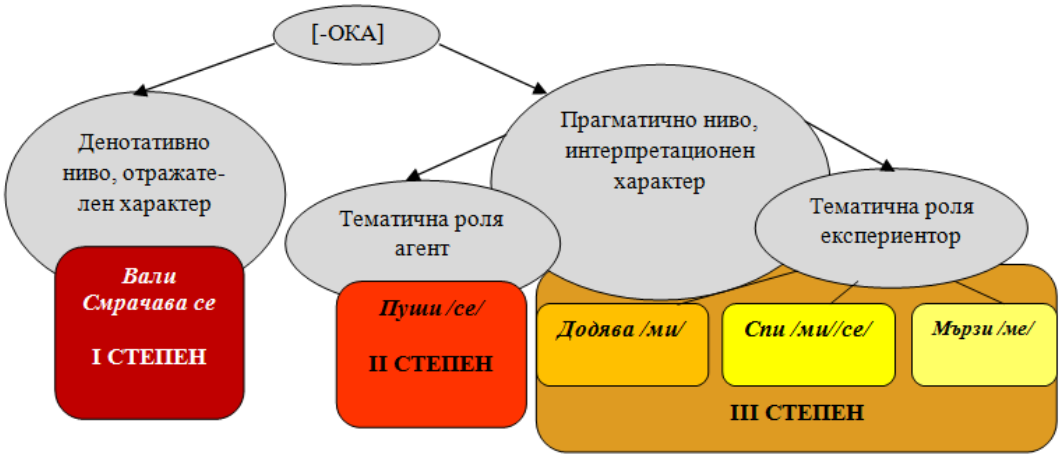

4. Третолични глаголи

Налага се да засегнем и въпроса за така наречените третолични глаголи в нашия език. Това са глаголи като *лае, цъфти, дефрагментира се, отшумява* и т.н., които в изречение се свързват само с подлози, денотиращи животни, растения, технически средства, обществени, психически и други абстрактни явления, но никога с хора. Поради невъзможността тези предмети и явления от реалността да влязат в роля на комуникатор в акта на общуване, глаголите са винаги в трето лице в специалното му значение „некомуникатор". Практически това не са безлични глаголи. Те по-скоро отговарят на характеристиката за „нелице", която някои автори използват като диференциален признак при разглеждане на персоналността, или, иначе казано, това са глаголи, които описват действия на неодушевени предмети. Това е и единствената причина те да нямат форми за маркираните 1 л. и 2 л. При всички положения обаче ние ги добавяме при личните в съгласие с възприетата от нас класификация за личните и безличните глаголи в българския език (вж. Минчев 2014, под печат).

5. Още някои разсъждения

След всичко, изложено по-горе, изглежда наложително да направим някои допълнителни бележки върху възможностите и причините за съществуване на разглежданите безлични глаголи и съчетания (без третоличните, за които вече уточнихме, че не влизат в тази група), както и върху семантиката им.

А) Вълнува ни въпросът защо в сферата на имперсоналността в случаите на игнориране или имплициране на субекта винаги става дума за субект деятел, а в случаите на синтактично изразен субект той винаги е експериентор. Причината според нас се крие в интензитета на връзката *субект – предикат*, който при субекта деятел е по-висок, отколкото при субекта експериентор. Слабата обвързаност на експериентора с предиката при личните глаголи, а също и липсата на значимост при евентуалното му отсъствие от диатезата, е мотив той да не бъде логически отделян от динамичния признак. Субектът експериентор не може да бъде игнориран и по друга причина – той е твърде „зависим" от своя предикат и ако в посока *експериентор → предикат* връзката е слаба, то в посока *предикат → експериентор* тя е

много по-интензивна, дори повече, отколкото при отношенията на предиката с деятеля. Затова даже при безличните съчетания с експериентор (*спи /**ми**/ /се/, домъчнява /**ми**/, мързи /**ме**/*) имаме формално изразен субект. Друг пример за слабата самостоятелност на експериентора са така наречените неопределенолични изречения (наречени от нас „съчетания с недефиниран субект", вж. Минчев 2014, под печат), където изключително рядко се срещат глаголи с тази тематична роля, именно поради неспособността ѝ да бъде пропускана.

При деятеля това съвсем не е така. Той контролира предиката в онтологичен план и притежава голяма независимост, поради което може да „отсъства", тоест да бъде игнориран или имплициран, съвсем успешно. Така, ако от диатезата на един личен глагол (*пуша*) със субект деятел този субект бъде синтактически и логически отнет, това довежда до безличен възвратен глагол (*пуши /се/*) или до безличен пасив (*пушено е*), където сме свидетели на силна имперсоналност заради отсъствието на субекта деятел.

Друг е въпросът, че деятелят на един личен глагол може да бъде трансформиран и в експериентор, което ще изисква неговото синтактично изразяване, и то в позиция, различна от тази на подлога (*пуша – пуши /**ми**/ /се/*). И така, при личните глаголи със субект деятел и техните безлични производни се получава следната триада от двойки изразни средства и криещи се зад тях значения:

Таблица 2.

Формален израз	**Значение**
1. Субект деятел в позиция на подлог ***Петър пуши.***	1. Личен глагол
2. Субект деятел в позиция на допълнение ***Пуши /ми/ /се/.***	2. Формално безличен глагол със семантична роля експериентор (III степен – слаба имперсоналност)
3. Синтактически отсъстващ субект деятел ***Тук не /се/ пуши.*** ***Тук е пушено.***	3. Имперсонален глагол (II степен – силна имперсоналност)

Б) По отношение на проблематиката, свързана с логико-синтактичните, семантичните и морфологичните връзки между субекта и предиката, и във връзка с установеното влияние на падежа върху близостта между субекта и предиката правим заключението, че комуникативно-прагматичният аспект на езика има силата да влияе върху аргументната структура на предиката чрез морфосинтактични показатели. Доказателство са именно безличните корелати на личните глаголи с деятел, при някои от които липсва агент, а при други агентът е трансформиран в експериентор, като това се постига с морфологични и синтактични средства. Разбира се, денотативният пласт е до голяма степен „предпазен" от подобни трансформации, понеже лексикалната семантика е силно обвързана с онтологичната действителност и изключително трудно се повлиява от вътрешноезикови фактори.

Литература

Бондарко. А. 1992: *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность.* Санкт-Петербург (Bondarko. A. 1992: Teoriya funktsional'noy grammatiki. Sub"yektnost'. Ob"yektnost'. Kommunikativnaya perspektiva vyskazyvaniya. Opredelennost' / neopredelennost'. Sankt-Peterburg).

Григорян, Е. 2014: Семантическая категория пациентивности (affectedness) и ее синтаксические реализации. // *Вестник Балтийского федерального университета имени И. Канта.* Ростов на Дон (Grigoryan, E. 2014: Semanticheskaya kategoriya patsiyentivnosti (affectedness) i yeye sintaksicheskiye realizatsii. // Vestnik Baltiyskogo federal'nogo universiteta imeni I. Kanta. Rostov na Don). {http://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskaya-kategoriya-patsientivnosti-affectedness-i-ee-sintaksicheskie-realizatsii}

Зигварт, Х. 2008: *Логика. Учение о суждении, понятии и выводе*. Москва (Zigvart, H. 2008: Logika. Ucheniye o suzhdenii, ponyatii i vyvode. Moskva).

Иванова В. 2012: *За експликаторите на функционално-семантичната категория персоналност в българския език*. Велико Търнов (Ivanova V. 2012: Za eksplikatorite na funktsionalno-semantichnata kategoriya personalnost v balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo).

Иванова, Е. 2009: *Признак «контролируемость действия» в исследовательском аппарате сопоставительного синтаксиса (на материале славянских языков)*. Санкт-Петербург (Ivanova, E. 2009: Priznak «kontroliruyemost' deystviya» v issledovatel'skom apparate sopostavitel'nogo sintaksisa (na materiale slavyanskikh yazykov). Sankt-Peterburg).

Коева, С. 2005: *Синтактични трансформации* в *аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София (Koeva, S. 2005: Sintaktichni transformatsii v argumentna struktura. Problemi na prostoto i slozhnoto izrechenie. Sofia).

Куцаров, И. 2007: *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. София (Kutsarov, I. 2007: Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Sofia).

Лучик, М. 2005: Субъектно-предикатно-объектные отношения в семантической структуре безличных перцептивных предложений русского и польского языков. // *Известия Томского политехнического университета*. Томск (Luchik, M. 2005: Sub"yektno-predikatno-ob"yektnye otnosheniya v semanticheskoy strukture bezlichnyh pertseptivnyh predlozheniy russkogo i pol'skogo yazykov. // Izvestiya Tomskogo politehnicheskogo universiteta. Tomsk).{http://cyberleninka.ru/article/n/subektno-predikatno-obektnye-otnosheniya-v-semanticheskoy-strukture-bezlichnyh-pertseptivnyh-predlozheniy-russkogo-i-polskogo-yazykov}

Malchukov, A., Siewierska, A. 2008: *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*. Amsterdam/Philadelphia.

Минчев, З. 2005: За така наречения „имперсонален пасив". // *Лингвистични дискурси. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова. Пловдивски университет. Научни трудове*, т. 43, кн. 1, сб. А (Minchev, Z. 2005: Za taka narecheniya „impersonalen pasiv". // Lingvistichni diskursi. Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na prof. d.f.n. Stefana Dimitrova. Plovdivski universitet. Nauchni trudove, t. 43, kn. 1, sb. A).

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ В УПОТРЕБАТА НА ЕТИМОЛОГИЧНАТА ФИГУРА В БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

Наделина ИВОВА
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград (България)
E-mail: nadelina_ivova@abv.bg

ON SOME SPECIFIC FEATURES OF ETYMOLOGICAL FIGURE IN BULGARIAN FOLKLORE TEXT

Nadelina IVOVA

Abstract: The article concerns some specific utterance of etymological figure in Bulgarian folklore texts. Figura etymologica is a rhetorical device with rhythmic and metrical features. The Figure has an ancient Indo-European origin based on unequal relations between words. Stylistic impression is hidden in its etymologically cognate elements. The text considers that etymological figure is an important mnemonic device, which depends on thematic of Bulgarian folklore songs. The frequency of etymological figure in folklore texts is a poetic result of a specific mental process and wordplay.

Keywords: Etymological figure, Figura etymologica, poetic, Bulgarian folklore, stylistic devices

Етимологичната фигура е синтактико-стилистично средство, основано на повторението на коренова морфема в рамките на една синтактична цялост, в която отношенията между елементите са хипотактични. Фигурата е част от древните религиозни инвокативи (Иванов 1967; Уоткинс 1995; Уест 2007), функционира в мита и се превръща в неизменна част от орнаментиката на фолклора. Употребата на фигурата се свързва с търсенето на благозвучие, с изграждането на ритмичност, сбит изказ, а стратегическото разполагане на фигурата като маркер на микротемите разкрива ролята ѝ като мнемоническо средство.

Настоящият текст отбелязва само някои от особеностите в употребата на figura etymologica, обслужващи, преди всичко, спецификите на фолклора като вид комуникация. Текстът засяга текстолингвистичните ѝ функции, свойствата ѝ като мнемоническо средство и поетическа формула, семантичната и стилистичната ѝ роля в българския фолклор, както и функциите на фигурата като структуропораждащ и сюжето-композиционен елемент във фолклорния текст.

Употребата на фигурата е подчинена на закономерността, според която отделните частни значения – ефектът от повторителността на фонетично и морфологично ниво, синтактичната вариативност на конструкцията, въплъщаването на колективното знание в етимологичния код, определят и изграждат елементи от по-горни, отвъдезикови нива – тематика, логическата свързаност между елементите в текстовата структура.

В настоящото изложение фолклорният писмен текст[1] се приема като вторична фиксация на народопесенната традиция, като се осланяме на схващането на Сосюр,

[1] Ексцерпираният материал е основно от *Сборниците за народни умотворения и книжнина* (нататък СбНУ); *Българско народно творчество* (БНТ), *Български песни от Братя Миладинови* (Миладинови 1). В изложението нататък за прегледност ще се отбелязват означенията в скоби, поредността на изданието и съответната страница.

че „*писаното слово просто представя устното, правейки го видимо*“ (Сосюр 1959), а оттук – и лесно анализируемо.

Съчетаването на еднокоренни лексеми се определя като характерно за българския фолклорен език в изследванията на Лилия Илиева (2012), както и от Никола Георгиев (1976). Частично функциите на стилистичната фигура се засягат от Димитър Бобчев (Бобчев 1894), Димитър Матев (Матев 1894). Присъствието в кратките фолклорни жанрове е отбелязано от Лилия Крумова (Крумова 2010: 72-75). Франц Миклошич проследява битуването на фигурата в славянския епос (Миклошич 1895), а Роман Якобсон я определя като типична за славянската фолклорна поетика (Якобсон 1987: 28-29). За Якоб Грим етимологичните фигури са най-характерните и самобитни природо-поетически проявления на народното творчество (по Краузе 1987: 11).

Фолклорът е процес на предаване на знание от и за колектива. Предаването на знанието се осъществява от идеята към формата. В целия този процес етимологичната фигура – част от кода, маркира зависимостта на слушателя от неговия информатор. Поетическото средство се употребява конвенционално - по принципа на сътрудничеството (Добрева, Савова 2000: 13). Етимологичната фигура е и прагматичен дискурсивен маркер, чиято е цел е да упътва в разтълкуването на възприетото, като поражда допълнителни стилистични ефекти, съзнателно търсени от изпълнителя (вж. Тишева 2013: 55)

Във фонетичен аспект употребата на етимологичната фигура се свързва с търсене на благозвучие, но и с митологичната представа, че изричането на думи с общ корен слага началото на определено действие. В подобно митологично вярване се крие и „етимологичната магия“ на стилистичното средство, изграждащо семантиката и вплитащо се в структурната организация на текста (Толстой, Толстая 1988: 251). По този начин етимологията се превръща в ключов код, участващ в митолингвистичната структура.[2]

Заложеното в същността на фигурата повторение на определени фонеми оказва различно въздействие във фолклорната комуникация. В зависимост от желания ефект, в рамките на корена се повтарят назални консонанти, вибрантната Р, латералната Л, съскави и шушкави съгласни. Според някои изследвания, наличието на определени звукове рефлектира върху реализацията на смисъла (вж. Коларов 1983: 10-11).

Ням да *онемее*!

Сляп да *ослепее*!

Луд да *полудее*! (СбНУ, кн. XXXI, 132 – 133); *„сън сънувам“, „града градеше*“, *„дар да дара“, „дзид дзидале“, „шетба шета*“ (БНТ 1 1961: с. 163).

Етимологичните фигури функционират и са характерни за точно определен песенен цикъл. Така например в юнашките песни често употребявани са конструкциите „*бой да се биеш*“, „*лов да си лови*“, среща се и атрибутивното словосъчетание „*тевни тевници*“; в митическите песни – „*град градеше*“, „*клетва кълнеше*“(Вж. СбНУ XIV, с.163, 165, 168; БНТ 4, с.451), в обредния коледарски цикъл – „*дар даряв*ам“, в лирическите песни най-характерна е употребата на конструкциите „*личба*

[2] За повече информация за ролята на етимологията в изграждането на митолингвистичната структура вж. Попов 2011.

личи“, „*дума си продума*“, „*китка кити*“ (Вж. СбНУ, 1900, XVI-XVII, с.135), „*рано рани*“ (Миладинови 1, с.82).

Лилия Илиева отбелязва като едно от основните правила за „*генериране*“ на фолклорен текст „*използването на готови формули и цели фрагменти, които се пазят в колективната памет и се предават като част от културата*“ (Илиева 2012: 7). Етимологичната фигура е наследена от индоевропейския поетически език формула, а чрез изучаването на проявленията ú в поетическите традиции на индоевропейските традиции спомага за реконструирането на фрагменти от индоевропейския поетически език. Под понятието „формула“ Милман Пери (Пери 1971)[3] разбира : „*група от думи, използвани регулярно в определени метрически условия за изразяването на съществена идея*“ (Пери 1971: 272).

Етимологичната формулна конструкция варира лексикално. Калвърт Уоткинс смята, че макар някои унаследени формули да променят лексикалния си облик, те запазват семантиката и сферата си на функциониране (Уоткинс 1995: 114). За подобен преобразувателен процес Уест използва термина „*лексикално възобновяване*“ (Уест 2007: 78) – един от елементите във формулата се заменя с по-употребяван в езиковата практика. По този начин формулата е жива семантично, но не се изразява с етимологична фигура. В други случаи на базата на изходната фигура се създава нова, идентична семантично с изходната.

Лексикално преобразувана е етимологичната фигура „*град градя*“, символизираща митологемата за вграждането на човешка сянка в строеж, в следните примери:

1. Манул майстор *града градеши*
града градеши, град Пируда. (СбНУ, 1894, кн.X)

2. В това село гулямо
да са саберат, наберат
маистори и калфи учени
Павлья кюприја[4] да *градат*. (СбНУ, 1900, кн. XVI – XVII, s.142)

3. *Дзид*[5] ми *дзидале* девет маистори.
Девет маистори, до девет братя. (БНТ4, 1962: 389)

Конотативните качества на реторичната фигура се разкриват при взаимодействието ѝ с останалите микро- и макроструктурни и сюжетни елементи на фолклорния текст. Разполагането на стратегически места от фолклорния изказ натоварва фигурата с още една функция - **мнемоническата**. При употребата на еднокоренното повторение се спазва основният принцип за употребата на мнемоническите средства – нещата се запомнят заради създадените в паметта асоциации.

Като особен синтезиран израз на мисълта, фигурата се доближава до същността на метонимията. Роман Якобсон смята, че тази общност се състои в обединяването на лексеми на базата на създадена асоциация за непосредствена близост (Якобсон 1987: 9 – 10). В триелементната етимологична фигура „певци песни пеят“, използвана и в художествената литература, певецът / авторът създава асоциация за близост между глаголното действие, неговият външен аргумент – „**певци**“, и обекта, пряко засегнат от глаголното действие – „**песни**“. В целия този процес на осмисляне, упот-

[3] Позоваванията на Милман Пери са по издадените посмъртно от Адам Пери негови изследвания. Вж. Пери 1971.
[4] Кюприя – с., ж., от тур. ‚мост‘ (Геров 1, 1897: 443).
[5] Дзид – с., м., зид, ‚стена наградена‘, ‚зидина‘, , стена‘ (Геров 2, 1897: 151), етимологично сходно със ЗИДАМ - ‚зидя‘, ‚градя‘, ‚правя‘, ‚строя‘ (Геров 2, 1897: 151).

ребата на етимологична фигура е най-синтезираният езиков израз на сложния ментален акт.

Чрез използваната в текста фигура се обезпечава логическата завършеност на текста (Добрева, Савова 2000: 65). В композиционен аспект при употребата на етимологичната фигура се срещат две основни характерни особености – 1) употребява се като основно тематично средство с наличие във всяка една сюжетна ситуация; 2) фигурата се употребява само като начална, „динамическа" формула, изграждайки динамиката, семантичната наситеност и начален ритъм.

В първия случай стилистичното средство осъществява връзката между отделните микротеми,съотнасяйки всяка една от тях към макротемата на текста. В песента за вградената невеста етимологичната фигура „*град градя*" се среща още в първия стих, в т.нар. въвеждаща част: „*Града градеши Манул маистор,/ града градеши, кале правеше...*". Същото еднокоренно словосъчетание се появява в следващия сюжетен елемент, който условно ще наречем „*оброк*" между майсторите:

„Комуто доди най-напред
обяд да ни донеси,
нея **в града ша вградим**...",
както и в последната заключителна част – актът на самото вграждане:
„Чи я в града пуснали,
чи я **в града вградиха**..." (СбНУК, 1913, кн.XIX, с.163).

При втората специфична композиционна употреба фигурата изпълнява функцията на „**динамическа формула**" (Солганик 1973: 102-103). Тези формули служат като структуроопределящ компонент с въвеждаща функция, който отделя текста от извънтекстовата действителност (Петкова 1980: 68). В началните стихове, най-често, етимологичната фигура е и анафорична:

1.**Личба личи** цара Сулимана,
Личба личи по града Стамбола:
Кои ке се наиме иунак над иунака...(СбНУ, 1900, кн. XVI- XVII, с. 168)
2. **Шетба шета** Марко Кралевики,
Шетба шета по гора зелена...(БНТ 1, 1961, с.143)

За засилване на стилистичния ефект етимологичната фигура се конвергира с други фигури на повторението. Подобен тип организация на фолклорната словесност води до множество сюжетни повторения и семантично натрупване, което води в някои случаи до семантичен плеоназъм.

Освен с *анафора* и *мезофора*, характерна за песенния фолклор е и конвергенцията на етимологичната фигура със *синтактичен паралелизъм* и *епанафора*. Конвергенцията с епанафора допринася за междустишна логическа приемственост и също, както комбинацията с анафора, е с мнемонична стойност:

Улови го, за дьасна рака,
Ем гу държи, ем гу испитува:
-Даржи ли се кумо в **темна темница**,
В **темна темница** гудина и пулувина... (СбНУ, 1900, кн.XVI - XVII, с.175).

Чрез успоредната употреба на figura etymologica с изоколонен блок се засилва ефектът на повторението, създава се ритъм и се продуцира синтактична схема, в която се крие стремежът за интонационна и смислова независимост на фигурата.

Такъв тип конструкция се отнася към „*неканоничните словоредни модели*", които имат функцията да подчертават важността и яркостта на определени елементи

(Тишева 2013: 49- 50). В конкретния пример, в стиховете с етимологични фигури логическото ударение пада върху първия елемент от глаголно-обектната конструкция.

Етимологичните фигури са синтагми с ярка стилистична окраска, носеща определен експресивен заряд. В своята синтактична същност всяка една от тях се изгражда от лексеми, които влизат в различен тип хипотактични взаимоотношения. Еднокоренни лексеми, изграждащи глаголно-обектна синтагма, са най-широко застъпеният синтактичен модел на етимологичната фигура в българския език. Според някои класификации на видовете асоциации[6], етимологичната фигура от модела V+ O (dir.) може да се определи като асоциация, изградена на базата на причинно-следствена зависимост. В тази синтактична реализация глаголната форма е тема на изказването, докато сходният етимологично обект е ремата - нейна най-кратка и най-пълна дефиниция. Етимологично сходен на глагола вътрешен аргумент се нарича *вътрешното допълнение*[7], което, повтаряйки семантиката на глаголното действие, я засилва и потвърждава истинността ú.

Има случаи, при които чрез употребата на такъв вид синтактико-стилистична конструкция не се стига до семантично излишество, а обектът свидетелства за резултата от действието. Такъв пример е употребата на етимологичната фигура „*дар даряв*ам“ в коледно-обредните песни, където **дар** влиза и в парадигматични отношения с изброените по-надолу *жито и ройно вино* – потенциални дарове:

- Ой те тебе, свети Гьорге...
ще те **дарим** добра **дара** -
триста кила жълто **жито**!
Отговаря третия синджир:
- Ще те **даря** добра **дара** -
Триста мери руйно **вино** (*Свети Георги освобождава три синджира роби*, песен от Айтовско, БФМ 1,2006).

Сред най-характерните словоредни изменения в рамките на фигурата е инверсията. Вътрешните аргументи на глаголното действие – пряко и косвено допълнение, се инверсират в предпозиция. Същата позиция заема и наречието като адюнкт в глаголната фраза - „*виком викна*“, „*редом реди*“. Инверсията на комплемента в атрибутивните именни словосъчетания е по-рядко срещана: „*темни темници*“, „*жълти жълтици*“, „*бело белило*“.

Стилистичните потенции и функции на figura etymologica се свързват и със съвместната ѝ употреба с т.нар. *дативус етикус,* което е отбелязано и от Никола Георгиев (Георгиев 1976: 129). Чрез употребата им се постига интимност, приобщаване към изреченото, както и метрическа и ритмическа завършеност. Когато дативус етикус се използва в един стих с етимологична фигура, разположението на псевдопосесивните/псевдорефлексивните клитики, най-често, е между инверсирания обект и еднокоренното глаголно действие.

1. **Бой** да **МИ** се **биеш** (срв. с Бой да се бия)
2. Заградил МИ е Мануил маистор,
Заградил МИ е с девет маисторе,

[6] Вж. напр. Слобин, Грин 1976: 140.

[7] Използвам термина на Петър Пашов (Пашов 1999: 325) и Константин Попов (1963: 114), които разглеждат етимологичната фигура в една от синтактичните ѝ реализации – пряко допълнение, етимологично свързано с транзитивен или интранзитивен глагол.

Заградил МИ е голямо **зграде** (СбНУ, XIV, с. 142)

Няма логична и граматично уместна употреба на МИ, от което може да се заключи, че че *дативус етикус* се използва или за обслужване на метрическите изисквания, или за създаване на близост между певеца и възприемащия.

В случаите, в които етимологичната фигура включва в състава си непряко допълнение, изразено с предложна фраза, то отново е инверсирано, но кратката рефлексивна форма предхожда цялата етимологична фигура, локализирана след прякото допълнение.

Сички СИ с вино черпиха,
Сички СИ **с дари дариха**. [8]

Етимологичната фигура е елемент от кода в унаследяването на колективното знание, който функционира като мнемоническо средство, улесняващо възпроизвеждането на това знание. Стилистичният прийом е неизменна част от формулния фолклорен поетически език, чиято употреба се предопределя от тематиката и сюжето-структурата на текста. По този начин отделното частно значение изгражда значения на по-горни езикови нива. Употребата на фигурата на повторението спомага за засилване на експресивността, осигурява логическата цялост на текста, обслужва ритмиката и е показателна за езиковата реализация на асоциативна схема. Широката ú употреба във фолклорната словесност свидетелства за особеното езиково осмисляне на околния свят, унаследено и характерно за оралната традиция на предписмените общества.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бобчев, Н. 1894: Изображенията в българската народна епика.// *СбНУ*, X, 1894, 194 – 220 (Bobchev, N. 1894: Izobrazheniyata v balgarskata narodna epika. // SbNU, X, 1894, 194 – 220)

Георгиев, Н. 1976: *Българската народна песен. Изобразителни принципи, строеж, единство*.София: Наука и изкуство (Georgiev, N. 1976: Balgarskata narodna pesen. Izobrazitelni printsipi, stroezh, edinstvo. Sofia: Nauka I izkustvo).

Добрева, Е., Савова, И. 2000: *Текстолингвистика*. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски (Dobreva, E., Savova, I. 2000: Tekstolingvistika. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski).

Иванов, Вяч. Ив.1967: Използвание для этимологических исследований сочетаний однокоренных слов в поэзии древних индоевропейских языках.// *Этимология*. Москва: Наука (Ivanov, Vyach. Iv. 1967: Izpolzvanie dlia etimologicheskih issledovaniy sochetaniy odnokorennih slov v poezii drevnih indoevropeyskih yazikah. //Etimologia. Moskva: Nauka).

Илиева, Л. 2012: Българският народен поетически език. София: Буквица (Ilieva, L. 2012. Balgarskiyat naroden poeticheski ezik. Sofia: Bukvitsa)

Краузе, М. 1987: Об этимологии раннах работах Якоба Гримма.// *Гумболдта и братья Гримм: труды и приемственность идеи*. Ред. М. Краузе. Москва (Krauze, M. 1987: Ob etimologii rannah rabotah Yakoba Grimma.//Gumboldt I bratia Grimm: trudi I priemstvenost idei. Red. M. Krauze. Moskva).

[8] Срв. с *Сички (субект) СЕБЕ СИ (пряко допълнени) с дари (косвено допълнение) дариха – от реконструкцията проличава неуместната и противоречаща на авторовата интенция употреба на СИ.

Крумова, Л. 2010: *Българските благословии, пожелания и клетви*. София (Krumova, L. Balgarskite blagoslovii, pozhelania I kletvi. Sofia).

Lord, A. 1968: *The Singer of Tales*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Rpt. New York: Atheneum.

Матов, Д. 1894: Бележки върху българската народна словесност. //*СбНУ*, X, 268-323 (Matov, D. 1894: Belezhki varhu balgarskata narodna slovesnost.// SbNU, X, 268-323).

Миклошич, Фр. 1895: *Изобразительные средства славянского эпоса*. Труды славянской комисии Моского археологического общества. Т. 1. Москва (Mikloshich, Fr. 1895: Izobrazitelnie sredstva slavyanskogo eposa. Trudi slavyanskoy komisii Moskogo arheologicheskogo obshtestva. T.1. Moskva).

Parry, M. 1971: *The Making of Homeric Verse:* The Collected Papers of Milman Parry. Edited by Adam Parry: Oxford University Press

Петкова, С. 1980: Типове въвеждане в някои митически народни песни. // *Език и поетика на българския фолклор*. София: БАН (Petkova, S. 1980: Tipove vavezhdane v nyakoi miticheski narodni pesni. // Ezik i poetika na balgarskia folklor. Sofia: BAN).

Солганик, Г. Я 1973: *Синтаксическая стилистика*. Москва: Высшая школа (Solganik, G. Y. 1973: Sintaksicheskaia stislistika. Moskva: Visshaia shkola).

Saussure, F. 1959: Course in General Linguistics. Trans. by Wade Baskin. Ed. By Charles Bally. Published in French (1916),.NY. Philosophical Library)

Тишева, Й. 2013: Прагматични аспекти на устната реч. Littera et Lingua. Series Dissertationes. Т.3. София (Tisheva, Y. 2013: Pragmatichni aspekti na ustnata rech. Littera et Lingua. Series Dissertationes. T.3. Sofia).

Толстая С. М., Толстой Н. И. 1988: Народная этимология и структура славянского ритуального текста. // *Славянское языкознание.* X. Международный съезд славистов. Москва, 250-264 (Tolstaia, S. M., Tolstoy, N. I. 1988: Narodnaia etimologia I struktura slavyanskogo ritualnogo teksta.// Slavyanskoe yazikoznanie. X. Mezhdunarodniy saezd slavistov. Moskva, 250-264).

West, M. L. 2007: *Indo-European Poetry and Myth*. NY: Oxford University Press

Watkins, C. 1995: How to kill a dragon. Aspects of Indo-European poetics. NY: Oxford University Press

Foley, J. M. 1988: *The Theory of Oral Composition: History and Methodology*.Bloomington: Indiana University Press.

Jacobson, R.O. 1985: The Kernel of Comparative Slavic Literature// Jacobson, R.O. Selected Writings. Vol.6, Ed. by Stephen Rudy, Mouton Publishers, NY

Якобсон, Р.О. 1987: *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс (Yakobson, R. O. 1987: Raboti po poetike. Moskva: Progress).

СЛОВООБРАЗУВАТЕЛНИ ПОХВАТИ ПРИ ОКАЗИОНАЛИЗМИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ПРЕСА

Ваня ЗИДАРОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски", Пловдив (България)
E-mail: zidarova_v@abv.bg

WORD-FORMATING METHODS FOR COINAGES IN CONTEMPORARY BULGARIAN PRESS

Vanya ZIDAROVA

Abstract: The article analyses the methods used to form coinages in contemporary Bulgarian press. The results show that the most productive method is suffixation, but more compositions and graphical coinages are registered with time. What they all have in common is their bright expressiveness.
Keywords: word formation, neologisms, coinages, press

Оказионализмите са речеви неологизми, „квазидуми", които не са част от речниковия състав на езика. Те не се създават по номинативна необходимост и имат комуникативна стойност единствено в контекста, в който са възникнали. Независимо от липсата на номинативна необходимост оказионализмите не са лишени от номинативна функция, но тя се реализира единствено в конкретния контекст и много често се припокрива със семантиката на книжовно изразно средство. Основната лексикално-семантична специфика на оказионализмите е тяхната експресивност, която се постига предимно чрез структурата и необичайното морфемно съчетание. Като изразно средство оказионализмите са важен конотативен елемент в речта.

Типичен тип дискурс, в който появата на оказионализми е характерна, са разговорната реч и публицистиката. Там е разрешена субективната гледна точка, понебрежното отношение към книжовния език, изразяването на оценъчност. Експресивността е един от типичните белези на съвременната преса. В противовес на предишния суховат и безличен език на медиите новата преса си позволява да бъде фриволна, оценъчна и субективна в номинативно отношение. Затова и авторите често прибягват до изковаване на свои думи, които чрез необичайната си форма предизвикват интерес, привличат вниманието на читателя и изразяват субективната позиция на автора. Експресивността на оказионализмите, като основна тяхна семантична характеристика, се постига основно по словообразувателен път – чрез необичана суфиксация, префиксация, композиция, чрез използване на графичните възможности на писмената реч. Съответно и оказионализмите биват: лексикални, афиксални, композитивни, графични. Лексикалните представляват изцяло нови формирования, получени в резултат на творческите усилия на автора: *Линдзи Лоън пак* ***лесбийства*** **(**в. „Уикенд", 12-18.05.2012, бр.20); *Наскоро самият той призна, че не приема да участва в американски ленти, защото янките не плащали добре и при тях парите му* ***малеели*** (в. „Уикенд", 12-18.05.2012, бр.20); *Двете му деца са големи. Всяко едно тръгна по своя път. Но и те се* ***софиянчеят*** (в. „Уикенд", 04-10.11.2012, бр.6); *Изглеждаш като Снежанка, уж я* ***комплиментира*** *ромската перла, на което блондинката ù се озъби: Ти пък си като Черната вдовица* (в. „Шоу", 04.-10.04.2012,

бр.14); *Нещо ни **киловатят**"* (в. „Телеграф", 14.02.2013, бр. 2783). При останалите видове се добавя/заменя книжовен афикс с нов или се съчетават основи по необичаен за книжовния език начин. Именно на тези структурни разновидности ще обърнем внимание с оглед на похватите, които се използват. Източник за ексцерпиране на примерите е съвременната българска преса, а примерите са регистрирани в периода 2012-2013 година. Открити са 128 оказионализма. Количеството не е голямо и това е естествено, защото оказионализмите са рядкост в текста, те са силно конотативни текстови маркери, които изпъкват на фона на преобладаващия книжовен език. Наблюдавани са следните издания: в. „Уикенд", 1-24 бр., 2012 г. (31.12.2011 - 15.06.2012); в. „Шоу", 1-20 бр., 2012 г. (04.01.2012 – 22.05.2012); в. „Шок", 1-5 бр., 2012 г. (03.01.2012 – 06.02.2012); в. „Телеграф", 1-10 бр., 2013 г. (13. 02. - 23.02. 2013); в. „Капитал", „К2", 1-10 бр., 2012 г. (07.01.-16.03.2012) и 1-11бр., 2013; в. „Стандарт", 1-10 бр., 2013г. (23.02. – 06.03.2013); сп. „Story", 1-5 бр., 2013 г. (02.01. – 05.02.2013); „Factor.bg" (27.05.2013 г.); „Pernik1.com" (26.08.2013 г.). Вижда се,че сме се стремили да обхванем развнородни по тематика и формат периодични издания, но след анализа на материала се оказа, че най-висока фреквентност имат оказионализмите в таблоидните издания, които са по-свободни и по-провокативни.

1. Афиксация

При образуването на съществителни и прилагателни имена и при глаголите афиксацията е най-активният словообразувателен начин, което е предопределено от практиката в българското словообразуване, което е от префиксално-суфиксален тип. Сред оказионализмите, образувани чрез морфемна деривация, доминират съществителните имена за лица и техни прояви, което е свързано с отразяваната в медиите проблематика.

1.1. Префиксация

В хода на нашето изследване бяха открити малък брой оказионални единици, образувани чрез префикси, при това повечето от префиксите са с чужд произход. Сред регистрираните оказионализми откриваме доста на брой деривати с префикси: *анти-, мулти-, супер-, евро-, мутро-, хомо-, без-, на-, не-*. Дериватите са предимно имена, много рядко се прилага суфиксация при глаголните деривати. С по-висока продуктивност са чуждите префикси, които са относително самостойни в семантично отношение, поради което някои автори ги отграничават от класическите афикси. В. Бонджолова предпочита термините „префиксоиди" *(авто-, агро-, евро-, еко-, екс-, нарко-, юго-, арт-, бизнес-, соц-, топ-, фолк-, шоу-* и т.н) и „суфиксоиди" (*-мер, -въд, -яд, -лог, -логия, -мен, -гейт, -холик, -фоб, -фил, -крат, -крация, -мобил, -терапия* и т.н.). (Бонджолова, 2007:72, 73, 74).

Ето някои от регистрираните единици, като от тях личи, че може да се прибегне и до полипрефиксация: *Според колеги на Лияна Кирилова **невървежите** в живота ѝ тръгнали от врачката Мария Асенова, която именно журналистката направила известна* (в. „Шоу", 25-31.01.2012, бр. 4); *Те, разбира се, съществуват и носят предано мисията си, но са безгласни спътници на порока, превърнал една свята институция в **мутро-хомобардак*** (в. „Уикенд", 31.12.2011-06.01.2012, бр.1); *Според Великобритания пактът не е договор на ЕС, а междуправителствено споразумение и това означава, че страните няма как да разчитат на Европейския съд за неговото прилагане, което може да превърне новия **суперевродокумент** в поредния, който дава предписания, но не гарантира спазването им* (в. „Капитал", 21-27.01.2012, бр.3)

1.2. Суфиксация

Суфиксацията е широко застъпен словообразувателен похват както при книжовната лексика, така и при оказионализмите. Т. Балкански посочва, че суфиксалното производство има първенстваща роля при образуването на неологизми, като „неочаквано засилено е производството със стилистично оцветените наставки" (Балкански, 1999:137). По този начин експресивността е двойно изразена – чрез семантиката на самия суфикс и чрез комбинаториката на суфикса с неочаквана основа. Като най-продуктивни в нашия материал се очертаха следните суфикси:

-джия: *От клиповете на омъжената за* ***вафладжия*** *певица става ясно, че са следени под лупа модните тенденции, които налага американката* (в. „Уикенд", 31.12.2011-06.01.2012,бр.1)*;Това не е единствената атакувана от* ***гедебопаджиите*** *фирма, но Илиев се оказа най-гласовит, като още на следващия ден накара работодателя си Слави да похарчи ефирно време за частния му случай* (в. „Шоу", 22-28.02.2012,бр.8); ***Рубладжии***, ***долардджии*** *и летящи килимчета* (в. „Уикенд", 21-27.04.2012, бр.17); *Видният столичен* ***фустаджия*** *Христо Сираков все още „вдига самолета", въпреки че се е запътил към 60-та си годишнина* (в. „Уикенд", 11-17.022012, бр.7);

-ец, -ов/-ец: *Пак според нейно признание пред литовката* ***кагебеецът*** *имал извънбрачно дете от германка* (в. „Уикенд", 10.-16.03.2012, бр.11); *Една част от червените* ***куфарчовци*** *се издъниха като бизнесмени* (в. „Шоу", 07-13.03.2012, бр.10); *Звезди и звездички се надпреварваха за медийно внимание и малко* ***пиарец*** *с изтъркани лесбо-изпълнения* (в. „Шоу", 29.02.-06.03.2012, бр.9); *Един друг пък* ***потурковец,*** *но вече виден „олигарх", веднъж се зазяпа по библиотеката ми и важно рече: „Ей, и аз трябва да си купя такъв шкаф, много е хубав* (в. „Уикенд", 31.12.2011-06.01.2012, бр.1); *След Десети ноември го загазиха и бивши* ***добрутровци****, приятели на Батето, като хазартната легенда Васил Урумов – Чико, вече покойник* (в. „Шоу", 07-13.03.2012, бр. 10); *Заловеният и после пуснат основен заподозрян за част от палежите на коли в София Юлиян Ковачки служел само за стръв – негова била задачата да се появява сред гражданите, които гасят запалените автомобили, и да слухти дали някой не е видял останалите* ***драсниклечковци*** (в. „Шоу", 04-10.01.2012, бр.1);

-ист: *И макар да му липсва неговата харизма, той е смятан за диалогична личност и представител на по-мекото крило на* ***чавистите*** *(по името на бившия президент на Венецуела Уго Чавес)* (в.„Капитал", 09-15.03.2013, бр.10);

-(н)ик: *В него популярният психотерапевт Юрий Синенко е представен като* ***зомбировчик,*** *който побъркал Гала и искал да промие мозъка на Слави Трифонов* (в. „Шоу", 11-17.04.2012, бр.5); *Не само че не го правят, ами са готови и да се снимат с всеки* ***случайник*** (в. „Уикенд", 21-27.01.2012, бр.4); *Последните месеци не се чувстваше добре, но беше нехаен към здравето си, твърдят приятели на* ***църковника.*** (в. „Шоу", 01-07.02.2012, бр.5);

-ак (-як): *Коланът пък бил* ***евтиняк*** *– само за 25 лева, а апликациите не стрували повече от 400 на куп* (в. „Шоу",08-14.02.2012, бр.6); *Титулярът категорията до 96 кг. в националния тим на* ***свободняците,*** *който най-после бе решил в кой стил да се бори в последните години от кариерата си, май никога повече няма да стъпи на терена* (в. „Шоу", 21-27.03.2012, бр.12); *Най-пресният случай на такава меркантилна инвазия на* ***хетераци*** *сред гейовете е връзката и „сватбата" на Ники Китаеца с фолкчудовището Азис* (в. „Шоу", 14-20.03.2012, бр.11).

Еднократно бяха регистрирани и следните суфикси: **-ага:** ***Мускулягата*** *Велизар топли чаршафите на певеца* (в. „Шоу", 11-17.01.2012, бр.2); **-ок:** *Видиш ли на килима пайета, ламе,* ***лъскавьок,*** *наше момиче е или ансамбъл* (в. „Шоу", 09-15.05.2012, бр.19); **-мънт:** *Разбира се, подбирала жертвите си не само по красота, но и по* ***наличмънта*** *в банковите им сметки.* (в. „Шоу", 4-10.04.2012, бр.14); **–инг:** *И продължи с* ***шокинга:*** *Имам си профил в еротичния сайт „Гепи ме"* (в. „Шоу", 21-27.03.2012, бр.12); **-чо:** „*Господа съдии, помилвайте такъв* ***куфарчо*** *и го накарайте да си даде парите на един талант – художник, цигулар, писател – да си измие петното с един такъв, божествен човек*"(в. „Шоу", 8-14.02.2012, бр.6).

Най-многобройната група сред събраните оказионализми е тази на съществителните от мъжки род за означаване на лица. Този факт може да се обясни с голямото внимание, което се отделя в медиите на отделните личности и техните прояви, дейности, качества, политическа, икономическа или социална принадлежност. За една и съща реалия могат да се създадат множество варианти, тъй като при образуването на оказионални единици по суфиксиален път се използват различни наставки. В ексцерпирания материал преобладават оказионални единици, свързани с нравствено-психологически качества, както и такива, означаващи дейност или професия: *фустаджия, политшашмаджия, вафладжия, гедебопаджия, рубладжия, долардджия.*

Наставката **-джия** семантично принадлежи на по-ниския стилистичен регистър и съществителните, образувани с нея, обикновено изразяват негативна, иронична оценка.

Мотивиращата основа обикновено е именна – съществително или прилагателно име: *зомби – зомбировчик, църковен – църковник, случаен – случайник, вафла – вафладжия, шок – шокинг, наличие – наличмънт, КГБ – кагебеец, Чавес – чавизъм, сбъркан – сбърканяк, мутра – мутряга, русофил – русофилизъм.* Прави впечатление използването на „екзотични" суфикси, които подсилват експресията, като: **-инг:** *шокинг, адвокатинг, манастиринг*; **-мънт:** *наличмънт,* **-лог:** *кърлежолог. С*ъздаването на феминативи обикновено е резултат на словообразуване, при което за мотивираща основа се използва думата за мъжки род. Феминативите са всъщност модификационна словообразувателна категория (Бонджолова, 2007). Ето най-продуктивните в нашия материал суфиксални феминативи:

На първо място е суфиксът **-ка**: *24* ***войнички*** *на съд за далавери* (в. „Телеграф, 13.02.2013, бр.2782); *Образно казано, тези гейове и* ***гейки*** *не са се „наживели" поради липсата на достатъчно свобода, толерантност и ... хомосредища у нас и самата им природа се бунтува срещу „закрепостяването" по двойки* (в. „Шоу", 22-28.02.2012, бр. 8); *Сред тях 41-годишната* ***гласовитка*** *от Чипровци се притеснила не на шега от „развода" си с TV7 и стресът отключил „благородното" посребряване на кичурите ѝ* (в. „Шоу", 21-27.03.2012, бр.12); *Миналата седмица момичетата на „****сатенката"*** *се разхвърлиха за сефте в извън пловдивско заведение* (в. „Шоу", 02.-08.05.2012, бр.18).

Този суфикс и в книжовния език е сред най-активните във феминативната деривация. По-редки са случаите със суфикс **-ов/-ица**, означаващи принадлежност: *Топчовица, Тишовица, Гонзовица.*

И при съществителните от женски род често се прибягва до чужди по произход суфиксоиди, познати от книжовния език в различна комбинаторика:

-лог(ия): (*купонология, шашмология*), **-крат(ия):** *тандемократия,* -крац(ия) (*българократия, гъмзокрация*).

Прилагателните имена и причастията, образувани по афиксален път, са по-ограничени в сравнение с образуването на съществителни. Сред нашите примери можем да посочим: *Бебе по лигавиче, **анцузена** мама и натокана водеща в компанията на незаменимата доктор Папазова* (в. „Уикенд", 21-27.04.2012, бр.17); *Носят се слухове в **меверейските** страни, че сред тях са бившият шеф на варненската полиция генерал Веселин Петров, както и екшефът на Районното в Провадия Минко Ангелов, а също и други полицейски величия* (в. „Шоу", 04-10.01.2012, бр.1); *Когато се върнал да вземе поръчката, политикът започнал да му диктува желанията на **фереджосаната** невеста* (в. „Уикенд", 21-27.01.2012, бр.4); *Дайте логото на „Кока-Кола" на тукашната критика и то ще бъде безжалостно **нахейтено*** (в. „Капитал", 16-22.05.2013, бр.7); *Дамата на странната за подобни приключения възраст 45 години била **насиликонена** не само в бюста* (в. „Шоу", 14-20.03.2012, бр.11).

Прилагателните имена по-трудно се възприемат като оказионализми и като вероятна причина за това можем да приемем твърдението, че ако е налице мотивиращо съществително, производното прилагателно просто запълва словообразователни празнини, появява се като реализирана в речта потенциална дума и затова усещането за новост е по-слабо или липсва (Атанасова-Ангелова, 1992:445-446).

1.3. Конфиксация

Доста рядко се среща този тип словообразуване при оказионализмите. По принцип колкото повече афикси се използват, толкова по-ограничена е комбинаториката. Според една от най-активните изследователки на оказионализмите в пресата – Венета Бонджолова - конфиксацията е широко разпространена главно при образуването на оказионални глаголи от съществителни и прилагателни имена, както и от словосъчетания: *Кмет **о**хубав**ява** района си по възрожденски; След като взе акъла на няколко десетки хиляди кандидатки да се **о**милионер**чат;** Сега светът не пощръкля и не **по**минзухари**вя,** а **о**скъдо**вя*** (Бонджолова, 2007:61-63).

2. Композиция

Според лингвистичните изследвания композицията е най-активният словообразувателен начин в съвременния български език, като почти 50% представляват сложните думи с чужди по произход компоненти (Бонджолова, 2007).

Композицията е сравнително лесен и предпочитан по тази причина похват – както в книжовния език, така и при създаването на оказионализми. Сложните думи са по-информативни заради словообразувателния си строеж, който включва два корена и често по няколко афикса. Получени от съчетаването на две думи или от подълго словосъчетание, композитите имат чувствителна характеризираща семантика и прозрачна ономасиология. Лекотата, с която се образуват, е причина творците на оказионализми често да прибягват до този похват: ***Лихвопад*** (загл., в. „Капитал", 11-17.02.2012, бр.6); *Но пък не е ли жестоко толкова бледи **лъжетворкини** да тънат в шумни реклами и да печелят доста пари от филми, след като далеч по-надарени и далеч по-работливи дами броят стотинки за оцеляването си, защото няма кой да ги рекламира и да ги бута напред било чрез бизнеса си, било чрез властта си* (в. „Уикенд", 21-27.01.2012, бр. 4); ***Политшашмаджии*** (загл., в. „Уикенд", 19-25.05.2012, бр. 21); ***Расоносци**, верни приятели на Дуков, вече организираха няколко*

служби в столични и провинциални църкви и параклиси, за да измолят здраве и спасение на душата му (в. „Шоу", 01-07.02.2012, бр. 5); *Светите* ***синодоносници*** (загл., в. „Капитал", 21-27.01.2012, бр.3); *Бизнесът нарича проектозакона „Надин" по името на един от големите компании в бизнеса със скрап, която е и собственик на най-голямото* ***скрапонаходище*** *– производствената площадка на „Кремиковци"* (в. „К2", 21-27.01.2012, бр.3); *Има невероятни особи между* ***фракопотурковците,*** *нямате дори представа за какви екземпляри става дума – кралицата веднага ще започне да пищи, никакви кротки разговори няма да се опита да води с тях* (в. „Уикенд", 31.12.2011-06.01.2012, бр.1); *Ето така спасих един* ***фракотиквеник*** (в. „Уикенд", 31.12.2011-6.01.2012, бр.1); *Точно при него е направена фигурата Рони Джеймс Дио, с която* ***кметъла*** *Цонко Цонев положи началото на рок алеята в парка на Каварна* (в. „Стандарт", 23.02.2013, бр.7); *Ивайло Христов: Вежди и Ламбо не са* ***клатикурци*** (в. „Шоу", 15-21.02.2012, бр. 7)

3. Апелативизация

Апелативизацията не е структурен, а семантичен похват. От собствени имена се получават нарицателни имена. Това може да стане както чрез преосмисляне, типизиране на собственото име, така и чрез прибавянето на различни афикси, при което се образуват изцяло нови знаци. Заради специалното внимание, което се отделя в медиите на личността, много често собствените имена започват да се употребяват като нарицателни или се използват като мотивираща основа при деривацията. Получените оказионализми имат подчертано характеризираща семантика, като за образуването им се прилагат както афиксация, така и композиция: *Добре дошли в* ***Африканистан*** (в. „Капитал", 19-25.01.2013, бр.3); *Родилата се в началото на 2012 беше определена като* ***Виктатура*** *по името на премиера ѝ Виктор Орбан* (в. „Капитал", 07-13.01.2012, бр.1); *Добре дошли в* ***Орбанистан*** *" – преди тя е била демократична държава, а от 2012 той контролира всичко: изпълнителната, законодателната власт, правосъдието, медиите и централната банка* (пак там); *Едно от най-устойчивите клишета в ЕС е това за френско-германския мотор. Наскоро то беше освежено и ребрандирано с неологизма* ***Меркози****, обозначаващ водещия дует на Европа* (в. „Капитал",14-20.01.2012, бр.2); ***Меркози*** *или* ***Мерколанд****?* (в. „Капитал", 18-24.02.2012, бр.7); *След като станаха свидетели на интересните им взаимоотношения, светските зевзеци решиха госпожа Мирараки да се прекръсти в госпожа* ***МИРОраки*** (Миро и гръцката бизнесдама Деспина Мирараки) (29.02.-06.03.2012, бр.9); *Певецът, който има вид на* ***РАФИнирано*** *момче, обслужва нечии стилистки намерения, без да му подхождат нито на възрастта, нито на бликащата отвътре свежест, нито на ръста* (в. „Шоу", 04-10.01.2012, бр.1); *След всичките си телевизионни* ***масРафи****, симпатичният победител в „X factor" продължава да изглежда като доведен от гарата* (в. „Шоу", 04-10.01.2012, бр.1); *Не един, не три, а шест* ***ЦЕЦОмобила*** *кръстосвали България* (в. „Уикенд", 20-26.04.2013, бр.16); ***Соросоидът*** *Станишев* (capital.bg, 16.08.2013); *Проектът* ***Ярешки*** (Яне Янев и бизнесменът Веселин Марешки) (в. „Капитал", 09.-15.03.2013, бр.10); *Ако аз съм учителка, която трябва да пусне Криско в по-горен естетически клас, бих го оставил да повтаря. Освен това вместо оценка бих написал в дневника му* ***Кризис Ко*** (в. „Шоу", 04.-10.04.2012, бр. 14); *Знаеха всичко, само не и това, че* ***прокопиевци*** *ги готвят за прогромаджиите на Прехода* (в. „Уикенд", 31.03. – 06.04.2012, бр.12); ***Ритонците*** *са кръстници на Киркоров за шоубизнеса и негови любими приятели от България* (в.

„Уикенд", 25.02.-02.03.2012, бр. 5); ***Кукубендовците*** *свирят, ама шефът обира парата* (в. „Уикенд", 17 - 23.03.2012, бр. 12); *Удивен съм от дивното спокойствие, с което Дивна* ***наддивнява*** *над тийнейджърската мода* (в. „Шоу", 16-22.05.2012, бр.20); ***Андреаниран*** *съм от този моден мегафон, който привиква на сутрешна служба критичността ми* (в. „Шоу", 09-15.05.2012).

Тъй като медиите обръщат изключително голямо внимание на отделни личности и техните прояви, във вестниците, списанията, електронните издания непрекъснато се появяват статии, свързани с политика, кино, музика и лицата, които се проявяват в тази сфера. Именно поради тази причина броят на оказионализмите, образувани от собствени имена е изключително голям.

4. Графични оказионализми

Един от методите за привличане и задържане на читателското внимание е играта с графиката. Графичното словообразуване се изразява в преобразуване на буквения състав на лексикалната единица и в подмяна или подчертаване на графеми. За придаване на нетрадиционност на думите се употребяват графични средства, които включват: отделяне с друг цвят на думи, използване на курсив, оформяне с по-едър шрифт, използване на чужда графична система, специфично използване на пунктуацията и др. В нашия материал се натъкнахме на следните похвати:

• Смесване на малки и главни букви в една дума: *Ние не живеем в Република България, а в* ***КРАЛство*** *България! Всичко се краде* (в. „Шоу", 14-20.03.2012, бр.11); *Веско Маринов – Кралят на* ***ПОТ-музиката*** (в. „Шоу", 04-10.01.2012, бр. 1.

• Използване на чужди графеми: *Нейният разкошен изкуствен бюст в скоро време наистина може първо да* ***R.I.P. – не*** (в. „Шок", 10-16.01.2012, бр.2); *NОРЕШАРСКИ!" (*http://noresharski.com/); ***Harlem-ският*** *римейк на „Вчера"* (в. „Капитал", 09-15.03.2013, бр.10).

• Използване на препинателни знаци, позволяващи двояк прочит: ***Лука(но)ви*** *травестити - ето това беше каймакът на новороденатa „десница" и на прилежащия по дефиниция към нея „едър бизнес" с червена мая.* (в. „Уикенд, 26.05.-01.06.2012, бр.22); *С* ***(раз)вързани*** *ръце"(* в. „К2", 14-20.01.2012, бр.2).

• Използване на цветове, с които се получава двояк или нов прочит: *Да не ИЗ-**ЧЕЗ**НЕШ* за 24 часа (в. „Капитал", 23.02.-01.03.2013, бр.8); ***К****инти! **А**ко не-**Т**упалка!* (в. „Телеграф", 14.02.2013, бр. 2783).

Прави впечатление, че често авторите на оказионализмите поставят своите творения в кавички, с което сякаш желаят да ги обособят като „специални думи", да покажат, че става въпрос за особен вид знак в текста: *Една част от червените* ***„куфарчовци"*** *се издъниха като бизнесмени* (в. „Шоу", 07-13.03.2012, бр.10); *Господа съдии, помилвайте такъв „****куфарчо****" и го накарайте да си даде парите на един талант – художник, цигулар, писател – да си измие петното с един такъв, божествен човек* (в. „Шоу", 8-14.02.2012, бр.6); *Разбира се, подбирала жертвите си не само по красота, но и по „****наличмънта****" в банковите им сметки* (в. „Шоу", 4-10.04.2012, бр.14); *Миналата седмица момичетата на „****сатенката****" се разхвърлиха за сефте в извън пловдивско заведение* (в. „Шоу", 02.-08.05.2012, бр.18).

След представения анализ на използваните начини за оказионално словопроизводство стигнахме до заключението, че както и при лексикалните неологизми, авторите използват познати средства в непозната комбинация, което поражда експресивност в текста и привлича вниманието на читателя. Похватите не се различават

от книжовните, но свободата, с която се използват, е по-голяма. Това е така, защото оказионализмите нямат предназначението да се превърнат в езикови единици и да бъдат вписани в съответната лексикално-семантична парадигма. Те са знаци уникати. И колкото по-уникални са, толкова по-добре изпълняват текстовата си роля. Продуктивността на средствата и похватите обаче е различна. В нашия корпус от 128 знака най-многобройна е групата на съществителните имена – 81%, следват глаголите – 10 %, прилагателните имена и причастията – 7 %, други части на речта – 2 %. Сред похватите с най-висока фреквантност е суфиксацията – 38% от всички анализирани оказионализми са образувани по този начин. Най-редки са графичното модифициране – 9% и конфиксацията – 4%. Все по-активно се налага композицията като удобен и лесен за прилагане похват.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасова-Ангелова, М. 1992: Новите думи в българския език от словообразувателно гледище // *Български език*, 1992, 5, 440-447 (Atanasova-Angelova, M. 1992: Novite dumi v bulgarskiya ezik ot slovoobrazuvatelno gledishte // Bulgarski ezik, 1992, 5, 440-447).

Балкански, Т. 1999: За някои тенденции в най-новото словоообразуване // *Актуални проблеми на българското словообразуване*. С., 1999, 136-142 (Balkanski, T. 1999: Za niakoi tendencii v nai-novoto slovoobrazuvane // Aktualni problemi na na bulgarskoto slovoobrazuvane, Sofia, 1999, 136-142).

Бонджолова В. 2007: Графичните оказионализми в медиите и рекламата // *Трудове на ВТУ*, Велико Търново, 2007, 2. (Bondjolova, V. Grafichnite okazionalizmi v mediate i reklamata // Trudove na VTU, Veliko Turnovo, 2007, 2)

Бонджолова, В. 2009: *(Не)съществуващите думи: оказионализмите в медийния текст*. В.Т., 2009 (Bondjolova, V. (Ne)sushtestvuvashtite dumi: okazionalizmite v mediiniya tekst. Veliko Turnovo, 2009).

Цонева, Л. 2000: *Езиковата игра в съвременната публицистика*. В.Т., 2000 (Tzoneva, L. Ezikovata igra v suvremennata publicistika. Veliko Turnovo, 2000).

ТИПОЛОГИЗАЦИИ НА ЕЗИКОВИТЕ СРЕДСТВА ЗА ЕВФЕМИЗАЦИЯ/ДИСФЕМИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА ПОЛИТИЧЕСКАТА (НЕ)КОРЕКТНОСТ (ВЪЗ ОСНОВА НА ПУБЛИКАЦИИ В ТАБЛОИДНАТА ПРЕСА)[1]

Андреана ЕФТИМОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски", София (България)
E-mail: aeftimova1971@abv.bg

CLASSIFICATIONS OF EUPHEMISMS (BASED ON MATERIALS IN TABLOIDS)

Andreana EFTIMOVA

Abstract: The paper examines different classifications of euphemisms/ dysphemisms – historical (contemporary and sustained euphemisms), semantic (positive and negative types, conscious and unconscious euphemisms, according to semantic categories) and structural (lexical substitutions and through discursive euphemistic strategies; euphemisms according to word formation devices, idioms, lexical origin and frequency, style features) differentiations.
Keywords: classifications, euphemisms, dysphemisms, tabloid

Определение и характеристики на евфемизмите/ дисфемизмите

Евфемизацията като специфичен социолингвистичен процес и феномен съществува във всички нации по света независимо от цивилизоваността им и е характерна за всички естествени езици независимо от езиковото семейство, към което принадлежат (Самоскайте 2011: 9). Евфемизмите са важна част от всеки език. Затова „език без евфемизми би бил дефектен инструмент за комуникация" (Бърчфийлд 1985, цит. по Норман 2013: 2). Би могло да се приеме следната обобщаваща дефиниция за евфемизма като „вид лингвистична приповдигнатост или подобрение, което е специално насочено към намирането на социално приемливи думи за концепти, за които повечето хора се затрудняват да говорят" (Уилиамс 1975). Като всяка дефиниция и тази не може да бъде абсолютно изчерпателна по отношение на описаното лингвистично явление. От съществено значение е, че евфемизмът винаги е синоним на думи с подобно значение (защото се отнася към същия референт), но има различно конотативно значение и различна връзка с обозначаваното. Затова може да се говори за различни степени на евфемизация, доколкото различните евфемизми са натоварени с различна стойност и функция при заместването на дадена номинация. Освен това изискването при определянето на една номинация като евфемизъм е тя да е приемлива в някаква социална група и обратното, дисфемизмите да са неприемливи за някаква социална група, въпреки че могат да са приемливи за друга. И тук се налага уточнението, че съществуват евфемизми, които са по-широко приети, а други са приети само от определена социална група или кръг. По това се различават евфемизмите, както и по пътищата, по които се извършва налагането им сред социалната общност.

[1] Статията е написана вследствие на проучвания, осъществени в рамките на Проект по НИС „Политическата коректност като лингвистичен проблем" (Договор №011 от 09.04.2014 г.) с ръководител доц. д-р Андреана Ефтимова. Авторът благодари на НИС при СУ за оказаната подкрепа.

Преглед на характеристиките на евфемизмите предлага Л. Самоскайте (2011: 9-10), като привежда интересни примери от английската култура. Всички тези характеристики показват, че съществуват различни фактори, заради които евфемизацията е колкото универсален, толкова и културно, географски, времево и пр. детерминиран процес и заради които този процес е в непрекъсната динамика. Същото се отнася и за онези евфемизми, които определяме като политически коректни.

Класификации на евфемизмите/ дисфемизмите

Евфемизмите са класифицирани според различни критерии и принципи. Класификациите въз основа на възникването, семантиката и езиковите механизми, залегнали в създаването и употребата на евфемизмите, са начин да се изследват пътищата за тяхното създаване и функциониране, както и начин да се открояят най-типичните модели за създаване на политически коректни номинации. Прегледът на Л. Самоскайте (2011: 11-16) показва разнообразието от типологизации на евфемизмите. В настоящото изследване се следва нейният преглед на класификациите на евфемистичните номинации, но някои класификации (например на Б. Уорън 1992) не се представят подробно, а служат като основа за създаване на нови типологии. Всички типологизации се илюстрират с примери от българската сензационна преса, тъй като в нея се повдигат и дори хиперрепрезентират табуирани теми, в чието представяне участват или пък не участват евфемистични номинации.

Историческа класификация

Л. Самоскайте (2011: 9) посочва, че в развитието на евфемизмите в англосаксонското общество се отбелязват четири периода: евфемизмите през Средновековието (свързани с дворцовата аристокрация), евфемизмите през Викторианската епоха (свързани с етикета и на средната класа и т.нар. „сантиментализация" на езика), евфемизмите през 20. век (свързани със замяната на неприемливи наименования в областта на заетостта, болестите, смъртта, секса, престъпността, политиката и др.) и съвременни евфемизми (свързани с целенасочени усилия на влиятелни общности да контролират съдбата на човешките същества, най-вече свързани с политическата сфера). Според тази класификация евфемизмите могат да се разделят на две основни групи: **временни** и **постоянни** евфемизми. Някои от евфемизмите се появяват по някакъв повод и не получават разпространение (например създадените около войната във Виетнам или аферата „Уотъргейт"), докато други се предават и ратифицират от много хора и поколения през годините и дори през вековете (например свързаните с табуизирани теми).

Подобна историческа класификация на евфемизмите в българското общество е възможна и е твърде вероятно вече да е направена. Временните евфемизми или дисфемизми се появяват най-често в медиите, които представят най-актуалните събития. Например означението „калинки" стана нарицателно за амбициозни хора без необходимия образователен статус, които са заели важни държавни позиции и нарушават законовите изисквания в своята работа, използвайки поста си (причината за появата на този дисфемизъм е случаят с Калина Илиева, която става директор на Държавния фонд „Земеделие" с фалшифицирана диплома за висше образование – вж. статията „Калина Илиева фалшифицирала диплома от берлински ВУЗ" в http://www.webcafe.bg/id_1243661152)

Семантични класификации

В прегледа на семантичните класификации на Л. Самоскайте (2011: 12-15) като водещи критерии се налагат отношението към реферирания обект и целта на реномина-

цията, връзката с първоначалното значение на думата, станала евфемизъм, и тематичните области, в които се групират евфемистичните и дисфемистичните номинации.

А. Според отношението към означаваното евфемизмите се делят на две големи групи: **позитивни** и **негативни** (Роусън 1981). Позитивните се наричат от някои изследователи още стилистични или хиперболизиращи евфемизми. Позитивните евфемизми преувеличават казаното, за да изглежда по-важно, отколкото е в действителност. Обикновено се преувеличава нещо неприятно и смущаващо (например в множество професионални наименования този принцип се използва, за да се повдигне изкуствено професионалния статус на работника – оператор на биологична единица вм. кравар, стилисти или коафьори вм. фризьори и др.). Обикновено позитивните евфемизми се появяват във военния, политическия и търговския речник. Друг вид позитивни евфемизми са почетните звания и етикетните обръщения (като полковник, уважаеми и др.) и институционалните евфемизми (*заведение за ментално болни или психиатрия вм. лудница, защитени жилища вм. болница за наркомани и други зависимости („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 46-47)* и др.).

Негативните евфемизми са защитни, компенсаторни и унищожаващи онова, което хората не искат да назовават директно. Наричат се още традиционни или тесни евфемизми, защото са стари и са свързани с табуизирани области. Традиционни евфемизми са *тоалетна, пазва, ненки* и др.

Б. Според това дали значението на евфемизма е свързано с оригиналното значение или не, евфемизмите се делят на **несъзнателни (непреднамерени)** и **съзнателни (преднамерени)**. Несъзнателните съществуват отдавна, много малко хора осъзнават оригиналната мотивация в значението им и ги употребяват несъзнателно, т.е. тяхната употреба е банализирана и не се осъзнава като евфемистична (напр. клозет, нужник). Съзнателните евфемизми са широко използвани и интерпретацията на тяхното значение зависи от общуващите и тяхната култура, договорност и пр. (напр. когато дамата иска да „си напудри носа" или да „се обади по телефона" на вечеря, то американците разбират нещо друго, а именно – че отива до тоалетната. Това беше използвано като ирония забележка от един от героите в сериала „Двама мъже и половина"). Съзнателни евфемизми се наблюдават в политическата реч и рекламата например. Много от тях имат много кратък живот или изобщо не се повтарят. Други имат дълъг живот – за цели поколения, векове – и се превръщат в несъзнателни евфемизми, които се употребяват без съзнанието за техния произход.

В. Според това кои наименования заместват, евфемизмите се делят на **различни по брой семантични категории**. В Речника на евфемизмите на английски език има тематичен индекс на евфемизмите, т.е. изброяват се основните области, в които се използват евфемизми: в рекламата, медицината, политиката, психологията, образованието, полицията, бизнеса, военното дело, религията, както и за обозначаване на възраст, алкохол, раждане, части на тялото, телесни процеси, класи, лъжи, престъпления, смърт, недъзи, наркотици, наднормено тегло, пол, психични болести, псувни, пари, раси, сексуални предпочитания и поведение, бельо, насилие (вж. Норман 2013: 2). Откроява се и групата на евфемизмите, засягащи външния вид: нисък – „вертикално предизвикан" (vertically challenged), дебел – „метаболистично предизвикан" (metabolically challenged), глупост – „умствена недостатъчност" (clue deficient), идиот, глупак, слабоумен – „човек с ментално изоставане" (mentally retarded). Основните, около които се поддържа постоянен обществен дебат, са и най-честите теми, по които медийните текстове би трябвало да спазват

политически коректно говорене. От многобройните тематични области избирам да представя най-честотните в таблоидната преса.

1. Евфемизми/дисфемизми за професии и институции

Като необходимост да се запази социалния авторитет и самочувствие на всички работещи, възникват евфемизми за професиите, които имат нисък социален статут (в Америка - *хигиенист вм. чистач, санитарен инженер вм. боклукчия, технолог на месото вм. коляч, коафьор или стилист вм. фризьор* и др.).

В българските таблоиди често се употребяват считани за неприемливи и обидни номинации за професии, както и дисфемизми, които усилват обидните конотации. Например *чистачките, чистачка* („Проф. Димо Димов: Заплатите ни са по-ниски от тези на чистачките", интервю, „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 99); *прислужник, придворният шут* („Ванката пере Слави", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 3).

Не липсват обаче и опити за повдигане на авторитета на съмнителни занимания като ясновидството например. Затова и често срещани номинации са *специалистка по духовни науки* („Изпращането на положителна енергия е вредно", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 103); *контактьорката с отвъдното* („Генка Шикерова на война с врачката на Би Ти Ви", „Уикенд", 19-25.04.2014, с. 30-31). Евфемизират се и наименованията на пазачите и сексолозите - *гардове, охранители, телохранители* („Маджо одруса с глоби гардовете си", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 18); *специалистка по всякакви интимни въпроси* („Кобилкина стартира секс туризъм", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 28).

2. Евфемизми/дисфемизми за болести

В Америка евфемизмите за болести са широко разпространени - напр. *продължително заболяване вм. рак, социално заболяване вм. СПИН или сифилис, проблеми с дробовете вм. туберкулоза* и др. В тази група влизат наименованията за различни недъзи и психични отклонения - *хора със слухови затруднения или слухово повредени (hearing impaired) вм. глухи хора, хора със зрителни затруднения или визуално повредени (visually impaired) вм. слепи хора, хора в неравностойно положение вм. инвалиди, хора с ментални или психически затруднения вм. луди хора* и др.

В българските таблоиди все още назоваването на болестта се смята за възможна неутрална номинация. Например – *рак („Сергей Станишев не изпрати Дамчо Михалевски", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 10); рак („Виктор Калев живее с мъж", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 28); лимфом, рак („Ламбо пребори рака", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 10), деца с аутизъм („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 46-47).* Не липсват и евфемизми за болести – *коварната болест („Виктор Калев живее с мъж", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 28); жесток противник („Вини Джоунс болен от рак", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 30-31)*, за заболели хора - *пациенти с алкохолна зависимост, клиенти, страдащи от алкохолна зависимост („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 46-47), възрастни хора с деменция, хора с психични увреждания, деца със специални образователни потребности („Музикотерапията помага на хора със зависимости, аутизъм и синдром на Даун", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 46-47), прекомерна злоупотреба с алкохола („Годжи се поду от пиене", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 3).*

Герои от сензационната преса често са квалифицирани с номинации за болестно състояние, носещи негативни конотации – *луд („Този луд ли е?", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 13); лудия („Стига с този Калин Терзийски", „Галерия", 16-23.04.2014, с. 19); психичноболна („Деси от Пелово насилил 1500 жени", автор: Моника Борисова, „Уикенд", 8-*

14.02.2014, с. 43); закоравяла алкохоличка („Роси Новева снимала порно със Зографски", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 31) – или обидни конотации (дисфемизми) – *изкуфея („Великата Стоянка Мутафова: Големият ми страх е да не изкуфея", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 32); изперка, не е много добре с главата („Цветелина Грахич изперка", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 10); в ред е („Този луд ли е?", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 13); редовното раздвоение на личността („Роси Новева снимала порно със Зографски", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 31); психар, психясала („Бирмата пребива Преслава", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 4); по-шантава („Плевнелиев отново парясан", „Уикенд", 22 - 28.02.2014, с. 13); истеряса („Паси поиска ядрени бомби в България", „Галерия", 16-23.04.2014, с. 20); изкука („Шер напълно изкука", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 100); порядъчно наквасените (мутри)(„Киро Японеца вилнее на Трифон Зарезан", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 18); навикът да беседва с чашката („Годжи се поду от пиене", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 3); вкарва спирт в кръвта си („Влади Люцканов пие от обяд", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 4)* . Дисфемизмите за болест, реферирани към здрави хора, са част от обидния дискурс на българските таблоиди, чрез който се дискредитира публичният образ на определени личности.

3. Евфемизми/дисфемизми за смъртта

В много общества за смъртта не се говори директно, а по заобиколен начин (напр. в англоезичната литература са регистрирани евфемизмите *изпусна последен дъх, заспа вечен сън, отиде на Запад (англ. сленг), присъедини се към мълчаливото мнозинство, животът му премина, премина в отвъдното, плати дълга си в натура, отиде в по-добрия свят, почина, върна се в пръстта, работеше до последен дъх* и др.).

Българските таблоиди също се придържат към евфемистичното назоваване на смъртта – *издъхна, кончината („Изкупил половината Берлин", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 31); починалия („Колега дал дрогата на Филип Сиймор Хофман", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 100); изпратя (вм. погреба), да се простят, кончина („Сергей Станишев не изпрати Димчо Михалевски", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 10); загуба, разделил завинаги с, приспал кучето си, да се сбогува с, загубил („Блатечки приспал кучето си", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 14)*. Възможна е употребата на думи като „умрял", „умрелия", които се схващат като неутрални номинации.

4. Евфемизми/дисфемизми за семейни отношения и сексуално поведение

Номинациите в тази област са най-често използваните в таблоидната преса, чиято основна отличителна особеност е да се занимава с личния живот на публичните личности. В американската преса се стига до случаи на политическата коректност, които стават повод за смях, напр. *вагино-американец (Vagino-American) вм. американска жена, фало-американец (Phallo-American) вм. американски мъж*[2] и др. Хипотезата ми беше, че в българската таблоидна преса евфемистичните названия, описващи семейни и сексуални отношения, ще са малко, но тя не се потвърди. Регистрирах многобройни примери с евфемистични названия в тези случаи:

- за семеен статус – *разтрогна брака им, съдът да ги разкачи като семейство („Деси Зидарова вече разведена", „Уикенд", 19-25.04.2014, с. 10);*

- за сексуални отношения – *афера („Цветанов спипан гол в кабинета си", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 8); скандални архиви (вм. порно), интимна колекция (вм. порно), консумирали плътски любовта си, отдавал се на палави занимания („Роси Новева сни-*

[2] Последните три примера са използвани във вестника на метрото в Остин, Тексас, от 1993 г. и са регистрирани от Пули 1994: 272.

мала порно със Зографски", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 31); отдавала си е най-милото, палува с актуалния си любовник („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 12); орални ласки („Кучкова на логопед", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 15); легендарните лудории („Намерих жената на живота си!", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 24); в спалнята ми е ужасяващо тихо („Нина Добрев се разврати", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 99); върти любов с друга, извънбрачна афера („Румен Луканов натирен от жена си", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 14); ухажор (вм. любовник) („Деси Зидарова хариза децата на баща им", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 15); (не) вдигал самолета, мъжествеността му не е на ниво, усетил „засечка", половата (не)мощ („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); забежките ѝ („Деси Зидарова вече разведена", „Уикенд", 19-25.04.2014, с. 10); влиза в манастир, обръща нова страница в живота си („Плеймейтката зарязва мъжете и танците", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 14); сексуална афера, „специален масаж", фелацио („Елтън Джон спал с българин?", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 101); пипнали го на калъп, физкултурни упражнения в кревата („Мутри сгащили Йовов на калъп с блондинка", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 115); проблеми от интимно естество („Чакал го меден месец в Бразилия", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 4-5); прави компания, всеки може да я има, задоволява („Кучкова вдигна тарифата на 2 бона", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 9); секс машина („Аз – секс машина?! Била съм само с трима", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 27); известна с лековат имидж („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 12); бизнеса с жива плът („Братя Галеви държат курви в селски бардак", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 18-19); момичетата, които работят на магистралата („Първанов лъже повече от мангасарин", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 40-41); мераклия по тънката част (вм. женкар) („Роси Новева снимала порно със Зографски", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 31); полов атлет („Кой написа „Кънчо Путкодеров"?", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 94); гадже, изгора, избраницата (вм любовница) („Мистър Бийн с младо гадже", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 100-101).

Оценката на тези номинации като евфемистични е колеблива, доколкото сензационната преса се възползва от противоречивите нагласи на различни групи в обществото към различни думи и изрази. Посланията в таблоидите са двусмислени и оценката за езиковите факти в тях зависи както от контекста, така и от нагласите и социалния статус на читателите.

Дисфемизмите са статистически по-голямата група в таблоидната преса. Ето примерите: *секс, кръшкал, рогоноска („Румен Луканов натирен от жена си", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 14); системни изневери („Деси Зидарова хариза децата на баща им", „Уикенд", 22-28.02.2014, с. 15); импотентен („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); пенисът му блокирал, усетил „засечка", членът започнал да не му става, проблеми в секса, затруднения/ проблеми с ерекцията („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); чукане („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); натопорчи, еректиралия му пенис („Мики Рурк го натопорчи", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 99); обслужил („Елтън Джон спал с българин?", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 101); нимфоманката, кръшкачката („Деси Зидарова избяга в Мексико с любовник", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 12); жиголо („Кой написа „Кънчо Путкодеров"?", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 94); порно звезда, родната Чичолина („Как българска порно звезда натрупа милиони с измами в Италия", „Уикенд", 19-25.04.2014, с. 40-41); курви, селски проститутки, държанка, бардак („Братя Галеви държат курви в селски бардак", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 18-19); квартална бръмчалка („Зейнеб се пазила девствена за милионер",* „Уикенд", 8-14.03.2014, *с. 30); метреса (вм. любовница) („Мистър Бийн с младо гадже", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 100-101).*

Най-големият проблем обаче за политически коректното говорене е обозначаването на различните в сексуалното си поведение хора. В България политически коректно е наименованието „хомосексуални хора". Но наред с тази номинация се употребяват публично думите „гей" и „лесбийка", без да се предвиждат административни или етични санкции да подобно езиково поведение. В таблоидите преобладават дисфемистичните наименования, например отпадащите от политически коректните номинации термини *гей, гейове („Новият актьор на Слави – гей №1 в Пловдив", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 17; „Намерих жената на живота си!", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 24; „Звездата от „Хари Потър" Станислав Яневски: „Не съм гей! Категорично!", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 95; „Уди Алън мрази негри и гейове", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 102)* и *лесбийска, лесбийка, лесбийство („Шакира и Риана обвинени в лесбийство", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 98);* както и дисфемизмите *педерасти („Мартин Карбовски изригна: Вън педерастите от църквата!", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 42-43); педал (Ненчо Илчев учи сина си що е то педал", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 16; „Педалите са като ято. В правителството, в президентството, в медиите… Защо се превърнахме в страната на Зайовците?", pik.bg); обратните („Омразата „Татарчев – Луканов", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 47)*. Очевидно е, че те са политически некоректните наименования, които би следвало да бъдат санкционирани в публичното говорене.

5. Евфемизми за криминално поведение

Освен сексуалното съдържание, таблоидите имат още една важна тема – криминалните събития. Колкото по-кърваво е описано едно престъпление, толкова по-интересно е за аудиторията на таблоидите. Ето защо текстовете по тази тема изобилстват от дисфемизми - *ромския наркобос, мургавия мафиот, мургавият разбойник, ромския бандит, ромския гангстер, ромския престъпен бос, ромската гангстерска команда, бандата главорези, ордата му от мутри, мутри („Киро Японеца вилнее на Трифон Зарезан", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 18); извратеняк, изрода, гаври сексуално („Деси от Пелово насилил 1500 жени", автор: Моника Борисова, „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 43); секс тормоз („Секс тормоз за Татяна в Лондон", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 105); извратеняк („Изритаха имигрант заради секс тормоз", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 46); лъжел („Бойко лъжел, че бил отличник", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 11).*

Любопитното е, че при много от дисфемизмите ту се спазва политическата коректност при обозначаването на етническата принадлежност – ***ромски*** *бандит вм. цигански бандит*, ту неспазването ú – ***мургавия*** *мафиот,* което е своего рода евфемизъм на определението *черен.*

Евфемизмите за означаване на престъпни деяния също присъстват в тези текстове - *подземен свят („Жоро ми гони гарез", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 20-21); сексуални посегателства, посягал сексуално („Уди Алън ми душеше гащите и се възбуждаше. А бях само на 7!", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 100); малко особен интерес към хлапетата (Ники Априлов бесен: Слави Трифонов ми открадна децата", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 22); (тя била) синоним на боксова круша, упражнил силата на юмрука си, ще ú посегне („Бирмата пребива Преслава", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 4); хвърлят прах в очите на хората („Плевнелиев отново парясан", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 13)*.

6. Евфемизми за етнически групи

Евфемизмите за етническите групи са политически коректните номинации, които обществените медии трябва да спазват, но таблоидите си позволяват да употребяват с променлива динамика - *чернокож, чернокожи, афроамериканци („Уди Алън мрази негри и гейове", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 102); пакистанец, бежанец, имигрант, чужденец,*

чернокожите кандидат-бежанци („Изритаха имигрант заради секс тормоз", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 46); ромска традиция („Спасете народа от циганите", коментар с автор: Огнян Стефанов, „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 36); ромски благородник („Циганski барон прилапа 40 млн. лева", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 21).

Сред дисфемизмите за етнически групи са вече отпадащите от политическата коректност номинации – *цигани* вм. роми *(мургавият разбойник („Киро Японеца вилнее на Трифон Зарезан", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 18); циганski барон („Циганski барон прилапа 40 млн. лева", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 21), негри* вм. афроамериканци или чернокожи, *негрите („Изритаха имигрант заради секс тормоз", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 46; негърче („Бекъм осиновяват негърче", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 100)* и др., както и жаргонни думи и изрази, целящи да изразят негативно или иронично отношение към определени общности – *мангасарин („Първанов лъже повече от мангасарин", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 40-41); надменните французи („Французите се извиниха на Бербо", „168 часа", 21.-27.03.2014, с. 43)*.

В българското общество няма етични стандарти или обществено съзнание за необходимостта от употреба на политически коректни номинации по отношение на етническите общности. От време на време в медиите се появяват материали, които проблематизират употребата на политически некоректни номинации (например „Педалите са като ято. В правителството, в президентството, в медиите… Защо се превърнахме в страната на Зайовците?" в Pik.bg).

7. Евфемизми за части на тялото и външен вид

Евфемизмите за частите на тялото и външния вид са най-устойчивите и са свързани с табуизираните понятия, чиито номинации трябва да се избягват и да се заменят с по-приятни и публично приемливи. Ето някои евфемизми в един български таблоид:

- за части на тялото – *най-големият й анатомичен орган (за лицето) („Алисия без грим", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 16); бюст („Мара се дупи на челна стойка", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 105; „Джена заголи бомби", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 105; „Ели Гигова показа нови цици", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 15); гръдна обиколка, скромната й пазва („Ето я „любовницата" на Божинов преди тунинга", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 8); телесните аромати (вм. пот) („Венета Райкова се къпе по 3 пъти на ден", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 16); дупето („Шакира и Риана обвинени в лесбийство", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 98); интимностите си, гърдите („Майката на Васил Петров гони жените му", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 18); членът, пенисът, мъжествеността му („Колин Фарел импотентен", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 98-99); детайл от чатала му, пенис, атрибутът („Мики Рурк го натопорчи", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 99); детеродният орган („Цъфна шундата на Парис Хилтън", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 100); най-интимното и́, прелестите и́, бюстът и́ („Преслава по комбинезон", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 105); дупето, анатомията, прелестите („Риана показа задник", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 102); най-интимните области, срамотиите, голотиите („Новото порно на Отварачката", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 105); бюст („Мира Добрева ходи без сутиен", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 11);*

- за външен вид – *винаги е била с по-едра структура („Наталия удари 100 кила", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 4); тунинг („Ето я „любовницата" на Божинов преди тунинга", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 8); удържа килограмите си („Манекенката от „Лада", която измина свещения път Камино", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 30); наднормено тегло („Наднорменото тегло причинява шипове", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 84); приличен вид за възрастта си („Али Макбийл се сбръчка зловещо", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 100); закръгленият прислужник („Ванката пере Слави", „Уикенд", 22 -*

28.02.2014, с. 3); пухкавелкото, вейка („Малък Тошко слаб като вейка", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 2); неугледният му външен вид, човек, който трудно намира време за личната си хигиена, неопрятен („Андрей Слабаков пие от сутринта", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 7); ремонти по себе си (вм. пластични операции) („Мира Радева си отряза носа", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 12); тялото ѝ не е възвърнало формата си отпреди зачеването („Кали има да сваля 10 кила", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 105); годинките му тежат, напредналата възраст („Французите се извиниха на Бербо за подигравките", „168 часа", 21-27.03.2014, с. 43).

Дисфемизмите за частите на тялото и за външния вид се редуват с евфемистични употреби и това е част от манипулативната стратегия на таблоидите. Тяхната цел е текстовете да провокират невъзможност да се определи с точност отношението към публичната личност в материала. Примерите са многобройни:

- за части на тялото – *дупи се, надупила се е, задник („Мара се дупи на челна стойка", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 105); напращели цици, бомби („Джена заголи бомби", „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 105); плоска като батерия от 4 волта и половина, цицоплоска, лисичите си муцунки, силиконови цици („Ето я „любовницата" на Божинов преди тунинга", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 8); цици („Ели Гигова показа нови цици", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 15); задници („Шакира и Риана обвинени в лесбийство", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 98; „Щерките на Еди Мърфи показват задници", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 101); шунда („Цъфна шундата на Парис Хилтън", „Уикенд", 22 - 28.02.2014, с. 100); цици, топки (идва от топки за тенис, които си сложила, за да прикриват гърдите ѝ) („Памела само по топки", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 100); гъз („Вафлената принцеса заголи дупе като Мерилин Монро", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 104); цици („Преслава по комбинезон", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 105; „Шер напълно изкука", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 100); грива („Кейти Пери позеленя", „Галерия", 16-23.04.2014, с. 64-65); задник („Риана показа задник", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 102);*

- за външен вид – *дебелина („Любо Нейков ще се пръсне не от дебелина, а от самообожаването си", коментар с автор: проф. Юлиан Вучков, „Уикенд", 8-14.02.2014, с. 40); се е ошишкала, да се мери по живо тегло единствено с недостижимата Искра Фидосова, госпожа 100 кила („Наталия удари 100 кила", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 4); затлъстяване („Наднорменото тегло причинява шипове", „Уикенд", 15-21.02.2014, с. 84); шишкото („Шишкото Фънки се натика в смарт", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 2); шишко („Китодар свали 10 килограма", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 4); дебела, прилича на свиня („Бирмата пребива Преслава", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 4); стопи до подвижен скелет, изнемощяла („Бирмата пребива Преслава", „Уикенд", 22 -28.02.2014, с. 4); развяваше мощен шкембак („Малък Тошко слаб като вейка", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 2); замязал на бродяга, да е рошав и неизгладен, е негово перманентно състояние („Андрей Слабаков пие от сутринта", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 7); ниската ѝ колежка със силиконова уста („Емилия краде мъжа на Мария", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 13); инвалид („Ужасен случай на Паркинсон", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 46); мърла, мизерния си външен вид („Бритни е мърла №1", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 100); напълня („Кали има да сваля 10 кила", „Уикенд", 8-14.03.2014, с. 105); дибидюс („Новото порно на Отварачката", „Уикенд", 19-25.02.2014, с. 105).*

8. Политически евфемизми

Често правителствените пиар служби използват евфемизмите, за да маскират фактите и за да ги направят по-приемливи за обществеността (напр. студентски вълнения вм. студентска стачка, полицейска акция и военни действия вм. агресия, клане) (вж. по-подробно статията на Ефтимова 2014).

Тези тематични области не изчерпват употребите на евфемизми.

Структурно-семантични класификации

А. Класификации според езиковите функции на евфемизацията

Любопитна е класификацията, отбелязана от Л. Самоскайте (2011: 11), която разширява езиковите средства за постигане на евфемистично внушение. В нея освен лексикалната субституция се обсъждат индиректните дискурсни стратегии, някои от които в конотативната стилистика се определят като граматични метафори или т.нар. транспозиции (вж. повече у Маровска 1998: 179; Ефтимова 2014: 176-178).

Според тази класификация евфемистичните функции се осъществяват чрез (1) лексикална субституция и чрез (2) дискурсни стратегии.

Лексикалната субституция е „ефективен начин за намаляване на пейоративните оттенъци на думи, считани за твърде директни или обидни в даден контекст" (Самоскайте 2011: 11). По този начин се избягват думи и изрази, които биха повлияли негативно на социалните норми за тактично поведение, а също и на социалното лице на събеседниците. Евфемизмите, които разгледах в раздела „Семантични класификации", са примери за лексикална субституция.

Различните типове **индиректни дискурсни стратегии** са „мотивирани от принципите за любезност и са свързани с желанието на говорещия да поддържа социални взаимоотношения според социокултурните правила" (Самоскайте 2011: 11). Тези стратегии се опитват да „минимизират илокутивната сила на речевия акт, но без да изменят съдържанието на изказването" (Самоскайте 2011: 11). За да се избегне конфликт в междуличностната комуникация, в езика съществуват добре познати типове палиативни стратегии (описани от Самоскайте 2011: 11-12):

- Смекчаващи изрази за извинение като „Съжалявам, че ще кажа...", „Ако ми простите въпроса, но..." и пр.
- Псевдоимперативни изрази:

а) несъщински въпроси от типа „Би ли затворил вратата?";

б) въпроси с модални глаголи от типа „Мога ли да Ви помоля да сложите ...";

в) въпроси с модални наречия от типа „Възможно ли е да ми помогнете?;

г) модални изрази от типа „до известна степен" и др.;

д) условни изречения от типа „Ако бях присъствал, бих взел...".

И двете групи от средства за реализиране на евфемистичните функции зависят от степента на формалност/неформалност на дадения контекст.

Б. Б. Уорън предлага класификация на евфемизмите според структурните и семантичните им характеристики (Уорън 1992). Той говори за типове евфемизми според словообразуването им, според фонетичните им модификации, според произхода им и според семантичната им иновация. Като използвам класификацията на Б. Уорън, предлагам класификация на евфемизмите и дисфемизмите според спецификите на българския език[3] и на българската традиция при описанието на граматичните категории и езиковите явления. Предупреждението на Б. Уорън, че класифицирането на евфемизмите зависи от признака, който се възприема за водещ при типологизирането, е валидно и за настоящата класификация. Всеки от евфемизмите/дисфемизмите може да попадне в различни групи според определен водещ критерий в типологизирането му. Например лексемата „нарко-

[3] Примерите, които дава Б. Уорън в класификацията си, се изпускат, защото са на английски и повечето от тях нямат корелати на български език. Друга подобна класификация с примери от английски и арабски език предлага Ф. Норман (2013: 4).

бос” би могла да се типологизира според словообразувателния модел и според произхода и разпространението си. Затова би следвало да се отнасяме към подобни типологизации като към опит да се демонстрират разнообразните механизми за производство на евфемизми и дисфемизми, а не като непротиворечиво и напълно систематично описание.

1. Според словообразувателните модели (вж. по-подробно словообразувателните начини у Радева 1991)

1. 1. Сложни думи (композити)

1.1.1.Деривация (основата на лексикалната единица се усложнява със словообразувателен формант – суфикс (наставка) или префикс (представка) – *кръшкачка, извратеняк, цигане, посиликончване, пухкавелкото*

1.1.2. Композиция (превръщането на две коренни морфеми от дадено словосъчетание в сложна дума) – *телохранител, рогоноска, наркобос, главорез, чернокож, афроамериканци*

1.1.3. Абревиация (съкращения, в които влизат части от думите или част от дума и друга цяла дума) – *психичноболен (луд)*

1.1.4. Универбиране (образуване на еднословни формации от номинативни словосъчетания) – *магистралка (лека жена, работеща на магистралата), бръмчалка (жена, която има неконтролирани сексуални контакти), бродяга (бродещ човек, бездомник), , чернилка (черен човек)*

1.1.5. Парцелация (съкращаване на края на думата) – *франсета (от французи)*

1.2. Словосъчетания

1.2.1. Фразеологични единства – *хвърлят прах в очите на хората (лъжа)*

1.2.2. Фразеологични съчетания – *коварната болест (рак), жесток противник (рак), тежката/страшната диагноза (лимфом), скандални архиви (порно), интимна колекция (порно), легендарните лудории (секс), физкултурни упражнения в кревата (секс), върти любов, извънбрачна афера, прави компания (проститутка), ще ѝ посегне (бой), наднормено тегло (дебел)*

1.2.3. Фразеологични изрази – *контактьорка с отвъдното (ясновидка), специалистка по всякакви интимни въпроси (сексоложка), пациенти с алкохолна зависимост (алкохолик), възрастни хора с деменция (луди), хора с психични увреждания (луди), деца със специални образователни потребности (умствено изостанали деца), раздвоение на личността, не е много добре с главата (луда), разтрогвам брака (развеждам), консумирал плътски любовта си (правил секс), мъжествеността му не е на ниво (проблеми в секса), пипнали го на калъп (хванали го да прави секс), мераклия по тънката част (женкар), прилича на свиня (надебеля), стопи до подвижен скелет (отслабна), неугледен външен вид (лоша външност)*

2. Според лексикалните особености

2.1. По произход на думите

2.1.1. Домашни думи – *развратя, изневяра, натопорчи, забежки, задоволява (прави секс), държанка (проститутка)*

2.1.2. От чужди езици – *афера (любовна връзка), импотентен, нимфоманка (пристрастена към секс), хомосексуалист, гей, метреса (държанка), бюст, пенис, тунинг (подобрения на външността), бродяга (рус. бездомник), неопрятен (рус. лош външен вид)*

2.1.3. Калкирани думи: *обратен (хомосексуалист)*

2.2. По сфера на употреба на думите

2.2.1. От други териториални или социални езикови формации (сленг, жаргон, диалекти) – *педал (жарг. през фр., ит. от лат.) гадже (от циг.), изгора (диал.), мангасарин (жарг. от манго – циг.), мутра (жарг.)*

2.3. По честотност

2.3.1. Архаизми/ историзми: *кончина, трудна съм, изгора* и пр.

2.3.2. Неологизми/ оказионализми: *мангасарин*

3. Според стиловата специфика

3.1. По регистри

3.1.1. Официалност: *пенис, бюст, член*

3.1.2. Неформалност: *цици, задник*

3.2. По стилистична мотивираност

3.2.1. Метафорични тропи – *да ги разкачи като семейство (разведе), отдавал се на палави занимания (прави секс), отдавала си е най-милото (прави секс), палувам (прави секс), орални ласки (прави секс), в спалнята ми е ужасяващо тихо (не прави секс), не вдигал самолета (не може да прави секс), усетил засечка (проблем в секса), лисичи муцунки (гърди), пазва (арх. за гърди), атрибут (пенис), чатал (пенис), анатомията (интимни части), прелестите (интимни части), срамотиите (интимни части)*

3.2.2. Метонимични тропи – *голотиите (интимни части), закръгленият прислужник (дебелият прислужник), член (пенис).*

Заключение

Резултатите от прегледа на типологизациите на евфемизмите/ дисфемизмите показват следното:

1. В езиковата практика се използват разнообразните възможности за вторична номинация, които предоставя езика (чрез синонимизация, чрез метафорични и метонимични тропи, заемане на думи от чужди езици или от други езикови формации – диалекти, жаргон, професиолекти, чрез словообразователни промени, чрез граматически транспозиции и пр.). В почти всички социални сфери се налага да се употребяват евфемизми или дисфемизми. Следователно те покриват голям брой тематични области. По причините на възникването си, по времето на появата си и според разпространението си евфемистичните употреби също се обединяват в големи групи.

2. Примерите от таблоиди в класификациите ни дават основание да направим заключението, че текстовете в таблоидната преса изобилстват от евфемистични/дисфемистични номинации.

А) Балансът между употребата на евфемизми и дисфемизми е внимателно поддържан, за да се задържи аудиторията, като се удовлетворят възможно най-голям брой предразсъдъци, стереотипи, културни нива.

Б) Балансът между евфемизми и дисфемизми е нужен и за постигане на стилистичен ефект при нарушаването на добрия тон. Ако няма спазване на обществено приемливото говорене, няма да се открояят дисфемистичните употреби и няма да се постигне въздействието, което се търси чрез тях (ирония, негативно отношение и пр.).

В) Някои употреби, макар и евфемистични, се разчитат като проява на иронично отношение към референта заради контекста, в който се появяват.

Библиография

Ефтимова, Андреана. Doublespeak: политическа коректност или език на лъжата в политическия дискурс (анализ на медийните му прояви) //Електронно списание LiterNet, 08.08.2014, № 8 (177). Available from: http://liternet.bg/publish9/aeftimova/doublespeak.htm (Eftimova, Andreana 2014: Doublespeak: politicheska korectnost ili ezik na lazhata v politicheskija diskurs (analiz na medijnite mu projavi) // LiterNet, 08.08.2014, № 8 (177). Available from: http://liternet.bg/publish9/aeftimova/doublespeak.htm)

Ефтимова, Андреана. Медиен език и стил: теория и съвременни практики. София: УИ „Св. Климент Охридски", 2014. (Eftimova, Andreana 2014: Medien ezik i stil: teorija i savremenni praktiki. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski").

Маровска, Вера. Стилистика на българския език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски", 1998. (Marovska, Vera 1998: Stilistika na balgarskija ezik. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisij Hilendaski")

Норман, Фърнас. (Norman, Fernas). A Comparative Study of Euphemism and Dysphemism in English and Arabic with Special Reference to Political Discourse // http://farnasfaisal.wordpress.com/2013/04/29/a-comparative-study-of-euphemism-and-dysphemism-in-english-and-arabic-with-special-reference-to-political-discourse/ (29.04.2013).

Пули, Дж. (Pulley, Jerry L.). Doublespeak and Euphemisms in Education // The Clearing House, Taylor&Francis, Ltd., Vol. 67, № 5 (May – Jun. 1994), pp. 271-273.

Радева, Василка. Словообразуването в българския книжовен език. София: УИ „Св. Климент Охридски", 1991. (Radeva, Vasilka 1991: Slovoobrazuvaneto v balgarskija knizhoven ezik. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski").

Роусън, Х. (Rowson, H.). A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. Crown Publishers, New York, 1981.

Самоскайте, Л. (Samoskaite, Laura). 21st Century Political Euphemisms in English Newspapers: Semantic and Structural Study (MA paper), Vilnius, 2011 (typescript).

Уилиамс, Дж. (Williams, J. M.). Origins of the English language: A Social and Linguistic History. New York: Free Pressq 1975.

Уорън, Б. (Warren, B.) What euphemisms tell us about the interpretation of words // Studia Lingvistica, 46/2, 1992.

ПРОЯВИ НА ТЕНДЕНЦИЯТА КЪМ ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЯ В НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛЕКСИКА

Сия КОЛКОВСКА
Институт за български език, БАН, София (България)
E-mail: sia_btb@yahoo.com

THE TREND TOWARDS INTELLECTUALIZATION IN THE NEW BULGARIAN LEXIS

Sia KOLKOVSKA

Abstract: The paper discusses the problem about the most essential feature of the trend towards intellectualization. The arguments are given about the understanding that its most important feature is the expression of more complex (abstract) forms of thinking and knowledge. The groups of units expressing that tendency feature are established, namely abstract lexis and meanings; terms and terminological meanings; and terms that have lost their special meanings as a result of semantic change (the so called determinologization). The results of the tendency towards intellectualization in the new Bulgarian lexis are described through analyzing words and meanings of the groups mentioned above.

Keywords: neology, intellectualization, terminology, determinologization, Bulgarian language.

Тенденцията към интелектуализация се причислява към най-актуалните тенденции в българската лексика от края на XX и началото на XXI в. (Зидарова 2006), което обуславя важността на изследването на нейните прояви в съвременния български език.

За първи път проявите на тази тенденция в българския език са разгледани по-обстойно от Р. Ницолова, която отделя особено внимание на синтактичните явления, свързани с нея, а също и на проявите ѝ в лексикален план (Ницолова 1980). Различни прояви на тенденцията към интелектуализация в различните периоди от формирането и развитието на българска лексикална система са разгледани от Л. Крумова (Крумова 2013). Проявите на тази тенденция в съвременния език са проучени особено задълбочено в словообразувателен план от Цв. Аврамова (Аврамова 2003: 109 и сл.), а в последно време са изследвани и от Б. Нишева в същия аспект (Нишева 2012).

Целта, която си поставяме тук, е да разгледаме някои от проявите на тази тенденция в новата българска лексика в лексикално-семантичен план, като посочим някои от лексикалните и семантични иновации в общоупотребимия език, които я изразяват. За тази цел е необходимо предварително да бъде изяснен въпросът кои групи лексеми и семеми може да се смятат за прояви на тази тенденция, което от своя страна се обуславя от съдържанието, влагано в нея.

Както е известно, тенденцията към интелектуализация е формулирана от Б. Хавранек, който я определя като „приспособяване на книжовния език, за да бъдат езиковите прояви определени и точни, според нуждите абстрактни, и да могат да изразяват сложността и свързаността на мисленето, като се засилва интелектуалната страна на речта” (Хавранек 1932/1963, цит. по Ницолова 1980). Тя е свързана, от една страна, с необходимостта за изразяване на абстрактни понятия, а от друга – с постигане на яснота и точност на изказването (Хавранек 1932/1963, цит. по Нишева

2012: 395). Интелектуализацията засяга различни езикови равнища – лексикално, словообразувателно, синтактично (Хавранек 1932/1963; Ницолова 1980; Аврамова 2003). На словообразувателно равнище разглежданата тенденция се изразява в създаването на абстрактна лексика (Хавранек 1932/1963, цит. по Аврамова 2003; Ницолова 1980; Мурдаров 1983; Аврамова 2003: 109), като, според Мурдаров, неин израз е и използването на определени словообразувателни начини (предимно композиция и абревиация) (Мурдаров 1983: 35).

Освен с явления в областта на словообразуването, тенденцията към интелектуализация се проявява и в лексикален план, като според изследователите тя е свързана на първо място със създаването на термини. Както посочва Р. Ницолова, очевидни са и резултатите от тази тенденция в областта на лексиката (Ницолова 1980), отнасящи се главно до формирането и употребата на *терминологични единици*. Тенденцията към интелектуализация е свързвана и със заемането на интернационални средства и модели (Мурдаров 1983) и се сочи като един от основните фактори, предизвикващи заемането на международна лексика (Нишева 2012: 395).

От посочените схващания става ясно, че тенденцията към интелектуализация има в известна степен разнородно съдържание, като включва като основополагащи два признака с донякъде противоположен характер (вж. и Нишева 2012: 395 и цитираната там литература). От една страна, тя е свързана със създаването на езикови средства за назоваване на абстрактни понятия, чрез които да се засили интелектуалната страна на речта, според Б. Хавранек. От друга страна, тя е свързана с използването на езикови средства за постигане на точност на изказването. Като най-важен признак на тази тенденция, залегнал и в нейното название, би трябвало да се приеме ролята ѝ за повишаването на интелектуалната страна на езика чрез създаване на езикови средства, изразяващи по-сложни форми на мисленето и познанието (главно на абстрактното мислене и на научното познание). Обект на внимание тук е именно този най-съществен аспект на разглежданата тенденция и съответно – проявите в новата българска лексика, които са свързани с него.

От посочените по-горе групи лексикални единици, за които се смята, че са прояви на тенденцията към интелектуализация – абстрактна лексика, международна лексика, интернационална средства и термини, най-пряко свързани с тази най-съществена страна на разглежданата тенденция са абстрактната лексика и термините. Абстрактната лексика изразява абстрактни понятия (свързани с по-висока степен на обобщение и съответно – с по-сложни форми на мислене), а термините означават научни понятия, резултат от теоретично познание. За да се обхванат по-пълно проявите на тенденцията към интелектуализация, е необходимо да се вземат предвид и нейните изразители в семантичен план, като към тях може да отнесем абстрактните значения, възникнали в семантичната структура на многозначни думи, и терминологичните значения, развити при общоупотребими лексеми.

Ролята на термините за повишаване на интелектуалната страна на езика е свързана не само с тяхната употреба в съответната терминосистема, но и с функционирането на част от тях в общоупотребимия език. В последния случай се извършва „заемане" на лексеми и семеми, изразяващи абстрактни, научни понятия, в общоупотребимия език. Терминологията допринася за обогатяване на интелектуалната страна на общоупотребимия език и като източник на термини, които преминават в него с ново, нетерминологично значение. Тази семантична промяна е резултат от явлението детерминологизация, при което терминът загубва терминологичното си

значение и получава ново, нетерминологично значение при преминаването си в общоупотребимата лексика (Попова 1985; Попова 2009). Детерминологизираните названия произлизат от терминологията, която може да се характеризира като по-висок езиков пласт, чиито основни единици – термините, са пряко свързани с абстрактното мислене и с теоретичното познание. Ето защо, дори и когато са загубили специалното си значение при своето преосмисляне в общоупотребимия език, детерминологизираните названия продължават да носят отпечатъка на своя произход и на първоначалната си връзка с по-сложни форми на мисленето. Следователно те също имат принос за повишаване на интелектуалната страна на езика и това е основание да причислим и тази група названия към проявите на разглежданата тенденция.

И така, за изразители на разглежданата тенденция в лексикално-семантичен план приемаме следните групи лексикални единици и значения: абстрактна лексика (съществителни имена) и абстрактни значения, термини и терминологични значения и детерминологизирани названия.

Наблюденията върху новата българска лексика показват, че тя се попълва от значителен брой лексикални и семантични иновации от посочените групи. При разглеждането на тези единици използваме езиков материал и дефиниции от *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетия на XXI в.).* (РНД 2010)

1. Нови абстрактни съществителни имена и нови абстрактни значения в българския език

Българският език се обогатява с многобройни абстрактни същ. имена в последните двадесет години. Към тях се отнасят:

– нови абстрактни същ. имена за действия със суфикси *-не, -(а)ция, -изация* като *рейтингуване*, *делокализиране*, *лустрация*, *деполитизация, деидеологизация*, *деинституционализация*, *депрофесионализация*, *дигитализация*, *косовизация*, *мутризация, виртуализация*;

– абстрактни същ. имена за прояви, качества и др. със суфикси *-изъм*, *-ство*, *-ост* като *костовизъм*, *путинизъм*, *спонсорство*, *рекетьорство*, *ресторантьорство*, *дилърство*, *гледаемост*, *чуваемост*[1].

За интелектуализацията на съвременния език допринасят и голям брой композити с абстрактна семантика като *земеразделяне*, *рейтингодател*, *рекламоносител,* сред които и многобройни лексеми с втори съставки *-лечение, -терапия* и редица други като *енерголечение, цветолечение, арттерапия, винотерапия, талассотерапия* и др.

През разглеждания период възникват и нови значения (макар и не така многобройни като абстрактните същ. имена), означаващи абстрактни, отвлечени същности (действия, събития, прояви, състояния, качества и др.). Срв. новите значения на *хармонизиране* (‘привеждане на нещо в съгласие, в хармония с друго’, напр. *хармонизиране на законодателство*), *прозрачност* (‘откритост, достъпност за обществено наблюдение и контрол’), *пакет* (‘съвкупност от услуги и др., предлагани като едно цяло, в комплект’, напр. *пакет от медицински услуги*).

2. Нови термини и терминологични значения в българския език

Най-ярката проява на интелектуализацията на съвременната българска лексика е създаването на огромен брой нови терминологични единици – думи, словосъчета-

[1]Някои от примерите са посочени и от Цв. Аврамова (Аврамова 2003) и Б. Нишева (Нишева 2012.

ния и значения, които формират нови терминологични системи (като компютърната) или участват в разширяването и обновяването на други системи (като икономическата, политическата, музикалната, спортната и др.). Немалка част от новите термини навлизат в общоупотребимия език главно с посредничеството на печатните и електронните медии (Зидарова 2006). Разпространение в общоупотребимия език получават например икономически термини като *одит*, *оферта*, *банкиране*, *дилър*, *кеш*, *спонсор*, *транш*, *ноу-хау*, *овърдрафт*, *пране на пари*, *сива икономика*, *финансова пирамида*, обществено-политически термини като *глобализация*, *консенсус*, *рейтинг*, *клиентелизъм, импийчмънт,* спортни термини като *джогинг*, *фитнес*, *сноуборд*, музикални термини като *саундтрак*, *сингъл*, *техно*, *хип-хоп*, *етно*, *латино*, технически като *джипиес*, медицински като *клинична пътека* и др.

Особено широко са навлезли в масова употреба многобройни нови термини от компютърната област (като *файл*, *имейл*, *сайт*, *чат*, *блог*, *постване*). Извън специалните сфери на комуникация се разпространяват и редица нови терминологични значения, възникнали обикновено чрез калкиране, срв. неосемантизмите от компютърната сфера *мишка*, *редактор*, *мрежа*, *папка*, *меню, форум, стена*. Поради това, че новите информационни и комуникационни технологии със своите продукти вече са част от всекидневния бит (особено на младото и средното поколение), лексикални единици като посочените разширяват сферата си на употреба, без да губят своето терминологично значение.

3. Нови детерминологизирани названия в българския език

Докато посочените по-горе термини разширят своята сфера на употреба, но запазват отнесеността си към първоначално назования денотат, детерминологизираните названия навлизат в общоупотребимия език с променено, обикновено преносно значение. Както вече се посочи, тези названия също имат принос за интелектуализацията на книжовния език, носейки (независимо от новото си значение) отпечатъка на езиковия пласт, от който произлизат.

Детерминологизацията, чиито прояви са изследвани от редица учени (Босилков 1980; Попова 1985; Попова 2009; Петкова 2010 и др.), е активен процес и през последните двадесет години. Не буди изненада фактът, че най-активно възникват детерминологизирани названия за нуждите на езика на медиите. Така общоупотребимият език се попълва с редица преосмислени термини от различни специални области – история, религия, икономика, спорт, изкуство, компютърна сфера. Някои от изходните термини съществуват отдавна в българския език (напр. *вакуум*), а други са неологизми (напр. *римейк*). При втория случай появата на термина и семантичното му преосмисляне в общоупотребимия език[2] протичат в рамките на много кратък период.

Най-многобройни са детерминологизираните названия с денотати от политическия и обществения живот[3]. Някои от тях имат абстрактна семантика, като означават събития, процеси или явления в политическия и в обществения живот. Те допринасят за реализирането на тенденцията към интелектуализация както с новото си, преносно значение, така и поради произхода си от един по-висок езиков пласт. Срв. напр. *абдикация* и *абдикиране* (‘неизпълняване от страна на държава, институция и

[2] Поради синхронния план на описание не се взема предвид дали моделите, по които са възникнали преносните значения на детерминологизирани названия, са домашни или чужди. Новите значения се разглеждат като резултат от вторична номинация.

[3] По-подробно новите детерминологизирани названия са разгледани в (Колковска 2012).

др. на техните задължения, отговорности*'* (РНД), напр. *абдикация на държавата от финансирането на местната инфраструктура*); *вакуум* (*'*липса, отсъствие на нещо, обикн. важно, съществено в дадена област, сфера*'* (РНД), напр. *правен вакуум*, *ценностен вакуум*); *номинация* и *номиниране* (напр. *номинация за кмет*); *римейк* (напр. *римейк на последните избори*).

Друга част от детерминологизираните названия означават политици или лица с обществена известност, напр. *гуру* (термин от областта на религията, който като детерминологизирано название означава *'*лице, което дава насоки, наставления относно идеологията и стратегията на определена партия или е наставник, учител в дадена професионална сфера*',* напр. *партиен гуру, телевизионен гуру*), *шаман* (*Ирон.* 'общественик, политик или друга популярна личност, която оказва духовно влияние и ръководи, насочва с авторитета или положението си някого*'* (РНД)*,* напр. *червен шаман, син шаман*), *олигарх* (исторически термин, който като детерминологизирано название означава *'магнат, представител на едрия бизнес, който има силно влияние върху политическата власт в своята страна'* (РНД), напр. *От президент той се опитва да стане първият български политически олигарх* и др.

Трябва да се отбележи, че новите детерминологизирани названия се различават помежду си по своята употребимост и честота, като засега е невъзможно да се предвиди кои от тях ще се установят трайно в българския език . Някои от тях са в по-напреднал етап на утвърждаване в езика ни, особено тези, които с посредничеството на езика на медиите вече са получили разпространение и в масовата речева практика. Срв. новите детерминологизирани названия *зомби* ('човек, който е станал послушен и управляем'), *опция* (термин от компютърната сфера, който като детерминологизирано название означава '*възможност за избор между няколко варианта на нещо, между няколко начина на действие,* напр. *Разполагате с няколко опции за изплащане на жилище*). Независимо обаче от степента на своята утвърденост и употребимост в общоупотребимия език, детерминологизираните названия допринасят в една или друга степен за неговата интелектуализация.

Разгледаните прояви на тенденцията към интелектуализация в новата българска лексика са свидетелство за това, че тя продължава да оказва важно влияние върху развитието на българската лексикална система. Лексикалните и семантичните иновации, чрез които тя се проявява, са илюстрация за поддържането и в ново време на баланс между тази тенденция и противоположната, силно активизирана тенденция към демократизация.

Литература

Аврамова, Цв. 2003: *Словообразувателни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*. София: HeronPress. (Avramova, Zv. 2003 Slovoobrazuvatelni tendencii pri sashtestvitelnite imena v balgarskia i cheshkia ezik v kraya na XX vek. Sofija: HeronPress).

Босилков, К. 1980: Детерминологизация, езиково строителство и езикова култура. // *Проблеми на езиковата култура.* София: Наука и изкуство, 143–148. (Bosilkov, K. 1980: Determinologizacia, ezikovo stroitelstvo i ezikova kultura. // *Problemi na ezikovata kultura.* Sofia: Nauka i izkustvo, 143–148).

Зидарова, В. 2006: Динамика и актуални тенденции в съвременната българска лексикална система. // *Класика и авангард*. София: ИЦ „Проф. Боян Пенев", 253–259. (Zidarova, V.

2006: Dinamika i aktualni tendencii v savremennata balgarska leksikalna sistema. // *Klasika i avangard*. Sofija: "Prof. B. Penev").

Колковска, С. 2012: Семантични неологизми в българския език, възникнали в резултат на детерминологизация. // *Време и история в славянските езици*, *литератури и култури*. *Том I. Езикознание*. София: УИ „Св. Климент Охридски", 374–380. (Kolkovska, S. 2012: Semantichni neologizmi v balgarskia ezik, vazniknali v rezultat na determinologizacia. // *Vreme i istoria v slavyanskite ezici, literaturi i kulturi. T. I. Ezikoznanie.* Sofia: "Sv. Kliment Ohridski", 374–380).

Крумова, Л. 2013: Формиране и развитие на българската лексикална система. // *Българска лексикология. Т. I.* София: АИ „Проф. М. Дринов", 33–214. (Krumova, L. 2013: Formirane i razvitie na balgarskata leksikalna sistema. // *Balgarska leksikologia. T. I.* Sofia: "Prof. M. Drinov", 33–214).

Мурдаров, Вл. 1983: *Съвременни словообразователни процеси. Очерк по българско словообразуване*. София: Наука и изкуство. (Murdarov, Vl. 1983: Savremenni slovoobrazuvatelni procesi. Ocherk po balgarsko slovoobrazuvane. Sofia: Nauka i izkustvo).

Ницолова, Р. 1980: За интелектуализацията в съвременния български книжовен език. // *Проблеми на езиковата култура*, София: Наука и изкуство, 79–87. (Nicolova. R. 1980: Za intelektualizaciata v savremennia balgarski knizhoven ezik. // *Problemi na ezikovata kultura*. Sofia: Nauka i izkustvo).

Нишева, Б. 2012: Прояви на тенденцията към интелектуализация в езика на медиите (върху български и чешки неологичен материал). // *Време и история в славянските езици*, *литератури и култури. Том I. Езикознание*. София: УИ „Св. Климент Охридски", 395–401. (Nisheva, B. 2012. Proyavi na tendenciata kam intelektualizacia v ezika na mediite (varhu balgarski i cheshki neologichen material). // *Vreme i istoria v slavyanskite ezici, literaturi i kulturi. T. I. Ezikoznanie*. Sofia: "Sv. Kliment Ohridski", 395–401).

Петкова, Е. 2010: Терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. // *Многообразие в единството*, № 1, 50–55. (Petkova, E. 2010: Terminologizacia, determinologizacia i reterminologizacia. *// Mnogoobrazie v edinstvoto*, № 1, 50–55).

Попова, М. 1985: Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. // *Славистичен сборник.* София: Изд. на БАН, 42–48. (Popova, M. 1985: Kam vaprosa za vzaimootnoshenieto mezjdu terminologichnata i obshtoupotrebimata knizjovna leksika. // *Slavistichen sbornik*. Sofia: Izd. na BAN, 42–48).

Попова, М. 2009: Аспекти на детерминологизацията. // *Oratio Vitae Simulacrum (Словото е отражение на живота)*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 112–123. (Popova, M. 2009: Aspekti na determinologizaciata. // *Oratio Vitae Simulacrum (Slovoto e otrazjenie na zjivota*). V. Tarnovo: "Sv. sv. Kiril i Metodij", 112–123).

Havránek B, 1932/1963: Úkoly spísovného jazyk a jeho kultura. // *Spísovná čeština a jazyková kultira*. Praha, 1932, s. 32–44. // Studíe o spísovném jazyce. Praha, 1963, s. 30–59.

Използвани речници:

РНД 2010: Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.). София: Наука и изкуство. (RND 2010: Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI v.). Sofia: Nauka i izkustvo).

НОВИТЕ ФЕМИНАЛНИ НАЗВАНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СЛОВООБРАЗУВАТЕЛЕН АСПЕКТ

Ванина СУМРОВА
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, София (България)
E-mail: primma@mail.bg

THE NEW FEMININE PERSONAL NOUNS IN BULGARIAN FROM A POINT OF VIEW OF DERIVATIONAL MORPHOLOGY

Vanina SUMROVA

Abstract: Hundreds of new words have appeared in the Bulgarian language during the latest 25 years, with personal nouns easily being the most frequent group, and with a large number of personal nouns of feminine gender among them. The latter, be they neologisms or just occasionalisms, are the subject of this paper. They are formed by suffixation, most frequently from a corresponding masculine personal noun, through existing patterns or variations on these. The paper analyses the derivational patterns underlying the newly formed feminine personal nouns, patterns that in many cases are at conflict with normative usage.

Keywords: lexicology, derivational morphology, feminine personal nouns, neologisms, occasionalisms.

Сред множеството нова лексика в езика ни, появила се след повратната (и в езиков аспект) 1989 г., отчетливо се открояват имената за лица. Нещо повече – тяхната група е най-многобройната. В нея голямо място заемат и имената, назоваващи лица жени. Словообразуването на тези имена[1] е предмет на настоящата статия[2].

Установено е, че от трите начина за създаване на нова лексика – словообразуване, заемане и семантична деривация, делът на словообразуването е най-голям. Казаното се отнася и за съществителните имена за лица жени (по-нататък – СИЛЖ).

През последните 25 години в езика ни се появиха (и продължават да се появяват) множество нови феминални названия, образувани предимно суфиксално от съответните мъжкородови имена и представляващи техни корелати, поради което с основание този процес е определен като една от словообразувателните тенденции в днешния език (Аврамова 2003).

Специфична особеност на словообразуването днес е, че се активизират или видоизменят съществуващи модели или се създават нови, като размерите на процеса, както и обхватът на единиците, които засяга, са извънредно големи. Така, днес голяма част от лексемите се създават в резултат на нарушаване на писмените книжовни или семантични норми. Потвърждава се схващането, че при необходимост „българският език започва да допуска в системата си нови начини за номинация или прегрупира или преосмисля някои от старите модели“ (Балтова 1984: 93). Като резултат от това много от новите съществителни имена (по-нататък – СИ) са силно експресивни и са оказионализми, а не неологизми.

Новата лексика от разглеждания тип се създава чрез съществуващите основни

[1] Новите феминативи тук включват лексикални неологизми и оказионализми. Сред тях присъстват и названия на фантастични или митологични същества.
[2] Изследването е част от дисертационен труд, базиран върху над 1200 лексеми.

словообразувателни начини – афиксация, композиция, универбиране, абревиация (Мурдаров 1983, Радева 1991, Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998), като се наблюдават редица изменения. Тук, поради ограничения обем на статията, ще бъде разгледан само най-типичният от тях – афиксацията. От двете разновидности на афиксацията – префиксация и суфиксация, за СИЛЖ е характерна само суфиксацията.

„Съществителните нарицателни, с които се назовават жени, се образуват по начало от съответните съществителни за назоваване на мъже, като се присъединяват към тях (или техните основи) съответните словообразувателни наставки или пък се заменят наставките, посредством които са образувани имената за мъже, с други наставки“ (Морфология 1993: 55).

Какви са основите и формантите днес, ще разгледам поотделно.

1) Основи

За основа служат, както беше посочено, мъжкородови имена. Една част от тези имена са отдавна съществуващи в езика ни домашни или заети думи, а други са новообразувани – ***министърка, бизнесменка, фенка, стилистка, офицерка, магистратка, продуцентка, детективка, политичка, букерка, кураторка, тийнейджърка, аверка, консулка, екстрасенска, рокаджийка, шаманка, ктиторка, президентка, общинарка, логопедка, стрелкиня, бордистка, сърфистка, пиратка, театралка, мафиотка, абонатка, байкърка, баровка, гвардейка, жокейка, канцлерка, пицарка, сомелиерка, скачачка, любопитка, безхаберница, компютърджийка, митничарка, страньорка, хотелиерка, одиторка, наставничка, непукистка, нотариуска*** и стотици други.

Разглежданите СИ могат да са производни и от имена, образувани от абревиатурни основи[3] – ***бесепарка, седесарка, ендесевейка, депесарка, вифаджийка, витизчийка, нисаджийка, несеретейка, цикаджийка, сотаджийка, бетеанка, векерейка, тираджийка*** и др. Между тях откриваме дори чужди (английски) абревиатурни основи[4]: *пиар* (от PR) – ***пиарка***, *диджей* (от DJ) – ***диджейка***, *виджей* (от VJ) – ***виджейка***.

Среща се и заета основа, получена чрез отсичане: *адмін* – ***админка***.

По състав произвеждащото СИ може да е просто (вж. горните примери) или сложно – каквото е при имената ***телохранителка, гладолечителка, ирисодиагностичка, данъкоплатка, голмайсторка, тонооператорка, кредитоискателка, кредитополучателка, оскароносителка, плиткоумница, плиткоумничка, мандатоносителка, рекламодателка, рогоноска, суровоядка, законотворка, нововремка, войнолюбка*** и др.

В разглеждания словообразувателен процес по отношение на произвеждащите основи се забелязват редица нови моменти.

I. СИЛЖ, мотивирани от по-особени СИ за лица мъже.

1. Появи се, макар и неголяма, група имена, чието произвеждащо мъжкородово СИ е универбат[5] (според едни автори) или мутационен дериват (според други)[6]. В

[3] Преди 1989 г. такива имена (както мъжкородови, така и женскородови) бяха единици, напр. *бонистка, текезесарка, дападжийка, дезесарка, ремсистка, чекистка*. По въпроса за словообразуването по инициални абревиатури в езика ни – вж. Георгиева 2012 и 2013.

[4] Повече по този въпрос у Колковска (2010).

[5] Според по-широкото разбиране за този термин, както и съответно – интерпретация на еднословните мъжкородови формации у автори като Карастойчева (1984), Радева (1991: 56, 128) и Аврамова (2003:

първия случай еднословните формации „са мотивационно свързани с номинативни словосъчетания“ или с „по-разгърнати словосъчетания“ (Радева 1991: 56), в които присъства название на сдружение или организация, на отдел в някаква институция или на даден институт и т.н., или с което се назовава научна експедиция и др., като „универбатът се изгражда върху най-информативната лексема в словосъчетанието – върху ремата“ (разредката на автора – Карастойчева 1984: 44). Тази лексема е прилагателно или съществително и при приемането на разглежданите формации за деривати именно тя е мотивиращият елемент: ***атлантичка*** от *атлантик* (член на сдружението „Атлантически клуб“), ***аграрничка*** от *аграрник* (служител или работник в аграрен институт, ведомство), ***шестачка*** от *шестак* (служител в Шести отдел (на службата „Държавна сигурност“), ***великденка*** от *великденец* (участник в инициативата „Българският Великден“**),** ***алтернативничка*** от *алтернативник* (войник на алтернативна служба), ***надзорничка*** от *надзорник* (член на надзорна комисия, съвет), ***антарктичка*** от *антарктик* (участник в научна експедиция на Антарктида), ***полярничка*** от *полярник* (член на полярна научна експедиция), ***холивудка*** от *холивудец* (холивудски актьор) и др.

2. Дори мъжкородово СИ, което по семантични причини се отнася само за лица мъже (*юноша*, *донжуан*, *педераст, гей*), може да стане основа на женскородово име – ***юношка***, ***донжуанка***, ***педерасткиня, гейка***.

3. Основата не е СИ от м.р.:

а) СИ назовава лице мъж (*мутра*) – ***мутреса***. Произвеждащото СИ е семантичен неологизъм, а производното СИ не е негов семантичен женскородов корелат ('жена мутра'), а е с различно значение 'приятелка, гадже, любовница или съпруга на мутра'.

б) СИ е в ср. р. (*джудже*), което, по аналогия на мъжкородовите имена, се приема, че е носител на признака 'мъжки пол' – ***джуджекиня***.

4. Интересно е също, че дори от заемки, определяни в езика ни като непроизводни, се отстранява „формант“, за да се получи „основа“, завършваща на съгласна, към която се прибавят типичните женскородови наставки *-к(а)* – ***импресарка*** или *-а* – ***маестра***. Така тези лексеми само привидно се вместват в традиционния словообразувателен модел.

II. СИЛЖ, квазимотивирани от СИ за лица мъже.

Възможно е дадено женскородово СИ да изглежда образувано по класическия модел мъжкородово име или негова основа + суфикса *-к(а)*, без обаче да съществува такова мъжкородово име или пък ако има, то да е вторично по отношение на женскородовото – ***ръкоделка, оверложка, кючеклийка, кючекчийка, кючекчанка, пилонаджийка, пилонджийка*** (както и по-старите *модистка* и *козметичка*)[7]. Ако се среща, мъжкородовото име в тези, макар и редки случаи, е посочвано, че се образува чрез десуфиксация (Аврамова 1997, Стоичкова 2005). Следователно трябва да се приеме, че женскородови имена се образуват и директно от СИ, неназоваващи лица мъже, по два начина: с разширен или с неразширен суфикс. Такова словообразуване – с разширена или дори с неразширена наставка – се среща в книжовните лексеми от типа **лазарка, родилка, кърмачка** и в диалектните **повойничарка, погачарка,**

133).

[6] По този въпрос, както и изобщо за универбирането вж. Карастойчева (1984), Аврамова (2003), Благоева (2003), както и цитираната там литература.

[7] Според широкото схващане за универбирането тези единици също са универбати.

питарка, везачка, пристануша, бегалка и др. и е породено от екстралингвистични причини. Суфиксът в тези случаи Маслов (1982) нарича „суфиксален комплекс“, а Стоичкова (2005) – единен формант.

III. СИЛЖ, мотивирани от СИ от м. р., отнасящи се изобщо за лица, т.е. и за двата пола, а не само за лица мъже.

1. СИ в м.р., съдържащи семата 'човек', а не семата 'мъж' – ***човечка***, ***темерутка, виртуозка, ученка, идолка, цензорка, пубертетка, кадърка, церберка, моделка, аскетка, апологетка, самозванка, вождеса, врагиня, тарторка, любопитка, всезнайка***.

1а. Аналогични са и примерите при метонимична употреба на названията на зодиакални знаци – ***рачка, скорпионка, водолейка, козирожка, овенка, телкиня***.

IV. СИЛЖ, мотивирани от СИЛЖ.

Лексика от разглеждания вид може да се образува дори от друга лексема в ж.р., назоваваща жена: **мис**, **фронтуомън** – ***миска*** и ***фронтуомънка***. Известно е, че заемките в езика приемник се подлагат на адаптация (фонетична, граматична или семантична). Чрез суфиксирането тези две лексеми се причисляват към традиционния облик на СИЛЖ и съответно – към тяхната парадигма, а при първото от тях се постига още един резултат – създава се ново значение. Така ***миска*** започва да означава не само 'победителка в конкурс за красота', но и 'участничка в такъв конкурс'.

V. СИЛЖ, мотивирани от СИ за нелица.

1. Основа може да бъде и СИ за нелице[8]: *адреналин* – ***адреналинка*** 'привлекателно, сексапилно момиче, което покачва адреналина на мъжете', *гел* – ***гелка*** 'момиче, тийнейджърка, което използва много гел за оформяне на прическата си', *перхидрол* – ***перхидролка*** 'изрусена (като с перхидрол) жена' (РНДБЕ 2010), *силикон* – ***силиконка*** 'жена, части на тялото на която (обикн. бюстът) са увеличени със силикон чрез пластична операция' (РНДБЕ 2010).

2. За основа може да служи дори събирателно СИ: (*електорат*) – ***електоратка***.

2) Наставки

-к(а)

Тази наставка – неразширена или разширена – продължава да бъде най-продуктивна и днес. Това показват многобройните примери, част от които – посочени по-горе.

-ш(а): ***президентша, премиерша, дипломатша, сенаторша, депутатша, митничарша, канцлерша, амбасадорша, милионерша, селекционерша***

От примерите се вижда, че се наблюдава активизация на тази чужда (руска) по произход наставка. С нея от мъжкородово СИ от чужд произход се образува корелативно женскородово име със значение 'съпруга на лицето, назовано с производящото име'. Днешните примерите са показателни за това, че тази наставка с основание вече може да се разглежда като словообразувателно средство в езика ни. По такъв начин е представена тя в академичната лексикология (Лексикология 2013: 453).

С други наставки са образувани единични лексеми, което прави ролята им в съвременния словообразувателен процес съвсем незначителна. Това са наставките:

[8] Заради референта на такива СИ може да се предположи, че мъжкородовите корелативни имена са вторични по отношение на женскородовите, а не обратното.

-кин(я) и *-ин(я)*: ***стрелкиня, бойкиня***, ***олигархкиня***, ***творкиня, врагиня, телкиня***, ***педерасткиня, джуджекиня***, ***елфкиня, елфиня***

Забелязва се, че в съвременните граматики на езика ни представката *-ин(я)* е посочвана за основна, а – *-кин(я)* – за неин вариант, докато тук, при новите СИЛЖ по-„продуктивна“ е именно *-кин(я)*.

-ес(а): ***мутреса***, ***вождеса***, ***боецеса***, ***типеса***, ***таласъмеса***

-а: ***запалянка, любопитка, всезнайка, бебка***

Тук се наблюдава промяна, засягаща основата, към която се добавя наставката *-а*. По традиция тя се прибавя към мъжкородови имена, образувани с наставките *-ан* или *-льо*, докато тук те са образувани с наставката *-ко*.

-иц(а): ***елфица***, ***терминатрица***

-ин(а): ***маестрина***

-ет(а): ***стриптизета***

Вижда се, че инвентарът от женскородови наставки включва две нови наставки *-ин(а)* и *-ет(а)*, които обаче са оказионални, докато традиционни наставки като *-ойк(а), -уш(а)*, с вариант *-ушк(а)*, *-и(я)* не са използвани.

С изброените непродуктивни суфикси са образувани малко на брой думи, повечето от които оказионални, с характерната за тях експресия. Останалите назовават представителките от определени групи, за които липсва название, т.е. резултат са от търсенето на женскородово съответствие на дадена мъжкородова лексема за лице или под. Това показва, че суфиксът тук няма връзка с експресивността на производната единица.

И така, необходимостта от назоваването на лица жени с женскородово СИ е екстралингвистичен фактор, който води до образуването на новите феминални названия, създавани или по традиционните словообразователни модели, или като отклонение от тях.

Като изключа (по разбираеми причини) оказионализмите (интересни сами по себе си и важни като част от днешната нова лексика), е важно да се синтезира новото по отношение на словообразователните средства, а именно: към инвентара от суфикси за образуване на СИЛЖ се добавя и *-ш(а)*, а феминалните названия - като производни единици, може да са словообразователно мотивирани не само от съответно мъжкородово име.

Литература

Аврамова, Цв. 2003: *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* София: Heron press (Avramova, A. 2003: Slovoobrazovatelni tendencii pri sashtestvitelnite imena v balgarskija i sheshkija ezik v kraja na XX vek. Sofia: Heron press).

Балтова, Ю. 1984: Изграждане на лексикалната система на съвременния български книжовен език (с оглед към словообразователната номинация). // *Съвременна България*, т. 5. София: Издателство на БАН, 90-96 (Baltova, Ju. 1984: Izgrazhdane na leksikalnata sistema na savremennija balgarskija knizhoven ezik (s ogled kam slovoobrazuvatelnata nominacija). // Savremenna Bulgaria, t. 5. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 90-96).

Благоева, Д. 2003: Неологизми универбати в българския и чешкия език. // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století).* Praha. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 26-37 (Blagoeva, D. 2003: Neologizmi univerbati v balgarskija i cheshkija ezik. // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století).* Praha. Ústav pro

йazyk český Akademie věd České republiky, 26-37).

Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. 1998: *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон (Boyadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. 1998: Savremenen balgarski ezik. Fonetika. Leksikologia. Slovoobrazuvane. Morfologia. Sintaksis. Sofia: Petar Beron).

Георгиева, Цв. 2012: Словообразуване по инициални абревиатури (I). // *Български език*, № 4, 29-42 (Georgieva, Cv. 2012: Slovoobrazuvane po inicialni abrabiaturi (I). // Balgarski ezik, № 4, 29-42).

Георгиева, Цв. 2013: Словообразуване по инициални абревиатури (II). // *Български език*, № 1, 74-92 (Georgieva, Cv. 2012: Slovoobrazuvane po inicialni abrabiaturi (II). // *Balgarski ezik*, № 1, 29-42).

Карастойчева, Цв. 1984: Универбизация с каламбурен ефект. // *Език и литература*, № 5, 37-49. (Karastojcheva, Cv. 1984: Univerbizacija s kalamburen efekt. // Ezik i literatura, № 5, 37-49.)

Колковска, С. 2010: Лексикални неологизми в българския език, възникнали от чужди инициални абревиатури. // *Български език*, № 4, 21–30 (Kolkovska, S. 2010: Leksikalni neologizmi v balgarskija ezik, vazniknali ot chuzhdi inicialni abrabiaturi. // *Balgarski ezik*, № 4, 21-30).

Лексикология 2013: Крумова-Цветкова, Л., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Ем., Божилова, М. *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов". (Leksikologija 2013: Krumova-Cvetkova, L., Blagoeva, D., Kolkovska, S., Pernishka, Em., Bozhilova, M. Balgarska leksikologija i leksikografija, t. 1, Balgarska leksikologija. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov").

Маслов, Ю. 1982: *Граматика на българския език*. София: наука и изкуство (Maslov, Ju. 1982: Gramatika na balgarskija ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).

Морфология 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. II, *Морфология*. София: Издателство на БАН. (Morfologija 1993: Gramatika na savremennija balgarski knizhoven ezik, t. II, Morfologija. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Мурдаров, Вл. 1983: *Съвременни словообразователни процеси*. София: Наука и изкуство (Murdarov, Vl. 1983: Savremenni slovoobrazovatelni procesi. Sofia: Nauka i izkustvo).

Радева, Р. 1991: *Словообразуването в българския книжовен език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски" (Radeva, V. 1991: Slovoobrazuvaneto v balgarski knizhoven ezik. Sofia: Universitetsko izdatelstov "Sv. Kliment Ohridski").

РНДБЕ 2010: Пернишка, Ем., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XX в.)*. София: Наука и изкуство (RNDBE 2010: Pernishka, Em., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumi v balgarskija ezik (ot kraja na XX i parvoto desetiletie na XXI v. Sofia: Nauka i izkustvo).

Стоичкова 2005: Л. Стоичкова. Словообразуване и социолингвистика (социална дериватология). // *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов*. Велико Търново: Университетско издание „Св. св. Кирил и Методий", 483-493 (Stoichkova, L. 2005: Slovoobrazuvane I sociolingvistika (socialna derivatologia) // Ezikovedski prinosi v chest na chl.-kor. prof. Mihail Videnov. Veliko Tyrnovo: Universitetsko izdatelstov "Sv. sv. Kiril i Metodij", 483-493).

THE PARTICLE *LI* – FOCUS ON BULGARIAN INTERROGATIVES

Margarita DIMITROVA
University of Lisbon, Faculty of Letters, Foundation for Science and Technology, Lisbon (Portugal)
E-mail: dimmargarita@gmail.com

ЧАСТИЦАТА ЛИ – ФОКУС В БЪЛГАРСКИТЕ ВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Маргарита ДИМИТРОВА

Abstract: The syntax of Bulgarian interrogatives has provoked syntacticians' interest and studies since the 80s. By limiting the present work to the syntax of Bulgarian yes-no questions, I concentrate on the distribution of the interrogative particle *li*, identifying the different contexts in which the particle appears and considering the strong relation between focus and interrogation. This study is integrated into the framework of the Generative Grammar and its recent versions (Chomsky 1995, 2001, 2007, 2008).

Keywords: Bulgarian yes-no questions, syntax, focus

1.Bulgarian *li*-questions

Bulgarian interrogatives have been subject of continuous studies since the 80s (Rudin, 1988,Rudin et al.,1999, Franks and Bošković, 2001,Izvorski, 1995 among others). After Multiple Fronted Wh-questions, Bulgarian polar questions, and more precisely the particle *li*, have been defined as a topic that attracted syntacticians' interest.

Two types of yes-no questions in Bulgarian have been distinguished– *dali*-questions and *li*-questions. Characterized by the occurrence of the complementizer *dali* and the interrogative particle *li* respectively, each one of them is furthermore defined by its close relation to focus (Dukova-Zheleva, 2010). The occurrence of such an interrogative element appears to be determinative for the [INT(errogative)] features of the question when considering that its absence conveys to this structure an interpretation "*expressing a strong sentiment (indignation, surprise, enthusiasm, admiration)*" in terms of Nunes et al. (1979). To put it differently, the lack of an interrogative marker in polar questions gives rise to their evaluative or comment-like interpretation. Examples illustrating the asymmetry presence *vs.* absence of [INT] will be discussed below.

By limiting the present work to the distribution of the particle *li,* I take into account observations made by traditional grammarians (Bulgarian Academy of Science, 1983 among others) who defined *li* as an element that occupies the position after the verb and always participates in polar questions. In comparison with interrogative operators *dali* and *nali*[1], the particle *li* has complex characteristics, assuming a flexibility that permits its occurrences in different clause-positions.

What appears to be however crucial for the licensing of *li*-questions, is the presence of a host for the particle, which, being a clitic, needs prosodic support so that it can function properly in the sentence[2]. The clitic's and clitic cluster's problem in Slavic has been

[1]Limitations of space preclude to go through the discussion on the properties of interrogative operators *dali* and *nali*.

[2]Considering *li*'s prosodic requirements, earlier works, such as Rudin (1997) and Rudin et al. (1999), proposed an analysis involving the mechanism of Prosodic Inversion by which the particle adjoins to its host.

widely discussed in various linguistic works. Providing a detailed overview on the clitics's position in South and West Slavic, Franks (2005) observes that in all Slavic languages the order of clitics, when appearing in a cluster, is fixed – auxiliary, dative, accusative. However, they are all preceded by the interrogative particle *li* in yes-no questions (an argument for *li*'s special status among clitics).

Returning to *li*'s positions, two *loci* have been distinguished in the generative literature (Rudin et al. 1999, Izvorski, 1995, among others): (i) the position resulting from encliticization of *li* into the verb and (ii) the position resulting from encliticization of *li* into an element XP different from the verb. These two positions are illustrated in (1) and (2) respectively:

(1) Ti kupi li knigata?
You bought Q the book
„Did you buy the book?"
(2) Ti knigata li kupi?
You the book Q bought
„Did you buy the book (or the newspaper)?" / „Was it the book what you bought?"

Furthermore regarding the relation with the discourse, these two positions have been distinguished by the labels "neutral" and "focal" respectively, assuming that in XP-*li* constructions the particle assigns [+F(ocus)] to the host XP.

In the present work, I will point out a third position for the particle *li* – the wh+*li* position, which, as far as I know, has not received much of generativists' attention (except works such as Rudin, 1997 and Dukova-Zheleva, 2010). This is an occurrence in which the particle *li* is placed in enclisis into a wh-constituent:

(3) Koj li dojde?
Who Q came
"Who came?" / "I am wondering who came."

Regarding wh-questions, Bulgarian is a language in which wh-elements appear always fronted (as in (4-5)) and wh-*in-situ* is not grammatical (as in (6)):

(4) Koj kupi knigata?
Who bought the book
"Who bought the book?"
(5) Koj kakvo kupi?
Who what bought
"Who bought what?"
(6) * Toj kupi kakvo?
He bought what

Thus, as illustrated in (4) and (5), the particle *li* is not responsible for licensing wh-questions. When it occurs as an enclitic into a wh-constituent, *li* modifies the interpretation of the wh-questions, assigning focus features to the wh-element. In my view the relation with a strong presupposition context and the strong wondering which characterizes these structures derives from the [+F(ocus)] assigned to the wh-constituent. I assume that wh+*li* questions should be classified in terms of Obenauer's (2004) *non-standard wh-questions*, a question which will be discussed in section 2.2.

Returning to the examples in (1-3) above, an interesting asymmetry between yes-no questions and wh-questions can be observed. While in a yes-no question the value [+INT] is checked by the particle *li*, wh+*li* questions in comparison to standard wh-questions seem somehow [-INT] and [+F]. The same [-INT] interpretation is shared by the polar questions

without the interrogative operator *li*, approached above as a type of questions which are similar to exclamatives by expressing surprise, indignation, admiration, etc:

(7) Ti kupi knigata?!
You bought the book

The example in (7) shows that without the presence of the particle *li*, the question somehow loses its [INT] features and can be analyzed in terms of a comment made by the interlocutor.

As for wh-questions, on the other hand, the presence *vs.* absence of *li* seems to have different consequences. While (8) is a standard wh-question, looking for the identification of a variable, (9) involves a specific context:

(8) Koj dojde?
Who came
"Who came?"
(9) Koj li dojde?
Who Q came
"(I am wondering) who came."

An argument for the presupposition context involved in (9) can be found in its incompatibility with negation (noticed for French (Cheng&Rooryck, 2000) and Portuguese (Ambar, 2000) wh-*in-situ* constructions). Observe that, while an answer such as (10a) is possible for a wh-question without *li,* (11a) sounds odd for (11):

(10) A: Koj dojde?
Who came
B: a. Nikoj.
No one
b. Marija dojde.
Mary came.
(11) A: Koj li dojde?
Who Q came
"I am wondering who came"
B: a. ??Nikoj.
No one
b. Marija dojde.
Mary came

The incompatibility with negative answers (11Ba) derives from the interlocutor's previous information and from the knowledge that someone in fact has come, i.e. presupposition is involved.

The asymmetry between yes-no questions and wh-questions with respect to the occurrences of the particle can be systematized as follows:

Table 1

	+li	***-li***
Yes-no questions	[+Int(errogative)] [-Presupposition]	[- Int(errogative)] [+Presupposition]
Wh-questions	[-Int(errogative)] [+Presupposition]	[+Int(errogative)] [-Presupposition]

Therefore, the goal of the present work is to discuss data motivating a view point against the traditional assumption for the existence of two types of *li* – focal and neutral. As shown in Table 1, interrogation and presupposition are intrinsically related to questions in general, and, what seems to be true for the case of Bulgarian interrogatives depend on the occurrences of the particle *li.*

2. *Li* – always [+F(ocus)]?

2.1 Bulgarian answering system

Interrogative structures across languages have a relation to notions such as topic and focus, a dichotomy covering the distinction between 'old' and 'new' information respectively. Jackendoff (1972), Ambar (1988[3], 1999), Rochemont&Cullicover (1990), Kiss (1998) are just some of the many works concerned with the understanding of these notions.

A relevant aspect regarding the relation between Bulgarian polar questions and the notions discussed above is the behavior of the answering system. Considering two syntactically and discursively different positions of the particle *li*, we can presume that these differences will reflect on the way we answer to a Verb-*li* and XP-*li* question. What has been more commonly assumed regarding the answering system, is that there exist two types of languages (Holmberg, 2012, Martins, 2012): (i) languages that answer by using the affirmative or negative particles 'yes' and 'no' and (ii) languages that reply by echoing the finite verb of the question. Holmberg (2012) argues for a cross-linguistic unified approach according to which all answers obey to the structure in (12) in which the IP contains a variable with two values, affirmative and negative, assigned by the focus polarity expression:

(12) yes Foc [IP …x….]

Bulgarian answering system is a system in which a yes-no question is more commonly answered by the particles 'yes' or 'no'. However, echoing the finite verb (for the case of Verb-*li* questions) is also acceptable, and does not necessarily involve further emphasis, a pattern valid for Czech and Polish as well, according to Holmberg (2007):

(13) A: Ti kupi li knigata?
You bought Q the book
'Did you buy the book?'
B: a. Da.
Yes
b. Kupix ja.
Bought1p.sg it
c. ??Az kupix knigata
I bought.1p.sg.the book

Considering the example in (13) above, we can notice that only the answers containing the affirmative particle *da* 'yes' or echoing the finite verb, host for *li*, can be accepted (13Ba-b). In contrast, *az* 'I' and *knigata*' the book' in (c) cannot occur in the answer, which suggests that they are part of the information shared between the interlocutors. Thus, assuming Holmberg (2012) and the answers to the Verb-*li* question presented in (13), we can conclude that the traditionally considered "neutral" position of the particle also involves focus.

[3]Ambar (1988), a work discussing subject-verb inversion and its relation to focus, distinguishes two types of focus, information focus and contrastive focus the latter being also known as identification focus, according to Kiss (1998).

Regarding XP-*li* case and considering the example in (14), we can notice that the answering model is the same as the one we saw in (13) for Verb-*li* questions, i.e. the host of the particle is the only element that can appear in the answer:

(14) A: Ti knigata li kupi? (ili spisanieto)
You the book Q bought (or the magazine)
'Did you buy the book? (or the magazine)
B: a. Da
Yes
b. Knigata.
The book
c. ??Az kupix knigata.
I bought the book

With regard to the particles "yes" and "no," they are not always plausible in some types of constructions, especially when negation is involved. Martins (2012), in a work based on the dichotomies positive/negative and agreement/disagreement, classifies European Portuguese as a language in which the adverb *sim*„yes" obeys to some restrictions, being unable to express positive disagreement, as shown below[4]:

(15) A: a. Ele hoje vai sair?
he today goes go-out-INFIN
„Is he going out today?"
B: b. Vai.*positive agreement*
go-3SG
c. Sim.
yes
d. Não.*negative disagreement*
no
(16) A: a. Ele hoje não vai sair?
he today not goes go-out-INFIN
„He is not going out today?"
B: b. Vai. *positivedisagreement*
go-3SG
c. #Sim.
yes

Considering Bulgarian, *da* like *sim* does not function properly with positive disagreement:

(17) A: Ti ne kupi li knigata?
You not bought Q the book
"Didn't you buy the book?"
B: a. Ne..
No
b. ?? Da.
Yes
c. Kupix ja.
Bought1p.sg. it
d. Kupix ja, kupix ja

[4]Examples Martins (2012: 11-12)

Bought1p.sg. it, Bought1p.sg.it

In the negative yes-no question presented in (17), positive disagreement can be only be only expressed by echoing the finite verb, whose reduplication can be used for more more emphasis, as in (d)[5].

Thus, considering the behavior of Bulgarian answering system, it seems, at first glance, that Verb-*li* and XP-*li* questions do not differ in the way that they are answered: the host for the particle can appear in the answer. This, in my view, evokes problem for the "neutrality' of Verb-*li* constructions and suggests that focus is always involved.

2.2 Wh+*li* as a non standard wh-question

As discussed in section 1, wh+*li* questions are not standard wh-questions, being involved in a strong presupposition context. For the better understanding of wh+*li*'s interpretations and properties, I base my classification of these questions on Obenauer's (2004)[6] approach in which three types of non-standard wh-questions are distinguished: *cannot-find-the-value-for-xquestions, rhetorical questions* and *surprise/disapproval questions.* I assume that wh+*li* questions are *cannot-find-the-value-for-x questions*[7]. Obenauer (2004) defines this type of non-standard wh-questions considering examples from Pagotto, where it is observed „higher rising" of the wh-element that appears sentence-initially:

(18) L' à- tu catà andé?
cl have-cl found where
„Where did you find it?"
(19) Andé l'à- tu catà?
where cl have-cl found
„Where (the hell) did you find it?"

We can observe that while in (18) the wh-element appears sentence-finally and consequently the interpretation is wh-standard, in (19), where the wh-element *andé*„where" occurs sentence-initially, the interpretation is not the standard one. Just as in the case of Bulgarian wh+*li* questions, in (19*) „the speaker expresses that he is unable to come up with a (plausible, acceptable) value, though he has tried to find one (or more)."* As referred in Obenauer (2004), *cannot-find-the-value-for-x questions* can be defined as some kind of*"thinking aloud"* and *"putting the question to oneself rather than to an interlocutor."*

For further comparison regarding *echo* or *non-standard* interpretations of wh-questions across languages, we can consider the Hungarian complementizer *hogy*, which, as referred in Ambar (2003), when appearing in wh-questions leads to the lack of full-blown interrogative reading:

(20) Hogy mennyi pénzt fizettem ki ezért a házért?
That how_much money_ACC paid1psg part this_for art house_for

Thus, comparing wh+*li* questions with the constructions from Pagotto (Obenauer, 2004) and Hungarian (Ambar, 2003)above, considering the incompatibility with negation, discussed in section 1 and the fact that *li* does not license wh-questions it can be assumed

[5]For emphatic verb reduplication see Martins (2012).

[6]Wh+*li* questions can be furthermore classified in terms of Ambar (2003), in which the author makes a distinction between two types of echo: *full echo* and *echo-flavor*.The former being described as „*lack of a full blown interrogative interpretation, though not all properties (contrarily to full echo, they are still questions)".*

[7]Wh+*li* questions can be furthermore considered as a type of rhetorical questions, but rhetorical interpretations, in my view, is not due to the presence of a particle, thus the particle does not license the rhetorical interpretations.

that, in contrast to yes-no questions, *li* in wh-questions is in a higher position within the Left Periphery.

3. Conclusion remarks

To sum up, the present work has as a central goal to discuss and systematize the occurrences of the particle *li*. Comparing *li*'s behavior in polar and wh-contexts, considering data from Bulgarian answering system and works such as Holmberg (2012), Ambar (2000, 2003) and Obenauer (2004), we can assume that interrogativi-focus are always in interaction regarding *li*-constructions. A distributional analysis of polar and wh+*li* questions, as also further investigation on negation, polarity and how a projection such as PolP (Zanuttini, 1994, Holmberg, 2012) is presented in Bulgarian *li*-questions, will be object of future works.

REFERENCES

Ambar, M. 1988: *Para uma Sintaxe da Inversão Sujeito Verbo em Português*. // Ph.D. Dissertation, University of Lisbon

Ambar, M 1999: Aspects of the Syntax of Focus in Portuguese. // *The Grammar of Focus*, edited by Laurie Tuller and Georges Rebuschi, Amsterdam-USA: John Benjamins, 23-53.

Ambar, M. 2000: Wh-questions and wh-exclamatives unifying mirror effects. // *Going Romance abstracts*, Holland: University of Utrecht.

Ambar, M. 2003: Wh-asymmetries. //*Asymmetry in Grammar*, edited by Anna-Maria Di Sciullo, Amsterdam, USA: John Benjamins, 208-249.

Cheng, L., Rooryck, J. 2000: Licensing wh-in-situ. // *Syntax* №31, 1–19.

Chomsky, N. 1995: *The Minimalist Program.* Cambridge. MA: MIT Press.

Chomsky, N. 2001: Derivation by Phase.//*Ken Hale: A Life in Language*, edited by Kenstowicz, M., Cambridge, Mass: MIT Press, 1-54.

Chomsky, N. 2008: On Phases.//*Foundational Issues in Linguistic Theory*, Essaysin Honor of Jean-Roger Vergnaud, edited by Freidin, C. O.,Zubizarreta, M. L. Cambridge, MA: The MIT Press.

Dukova-Zheleva, G. 2010: *Question and Focus in Bulgarian.* Ph.D. Dissertation,Universityof Ottawa.

Franks, S. 2005: Slavic Languages. // *Handbook of Comparative Syntax*, edited by Cinque, G., Kayne, R., Oxford University Press, 373–419.

Franks, S. and Ţ. Bošković. 2001: An argument for multiple spell-out. //*LinguisticInquiry*№32, 174-183.

Holmberg, A. 2007. Null subjects and polarity focus.// *StudiaLinguistica*№61, 212-236.

Holmberg, A. 2012: On the Syntax of Yes and No in English. // *Newcastle Working Papers in Linguistics* №18, 52–72. Newcastle: Newcastle University

Izvorski, R. 1995: On Wh-Movement and Focus Movement in Bulgarian.// Paperpresented at *Console 2,* University of Tubingen December 1993.

Jackendoff, R. 1972: *Semantic Interpretation in Generative Grammar.* Cambridge,Mass: MIT Press.

Kiss, K. E. 1998: Identificational Focus Versus Information Focus.//*Language* №74, 245-273.

Martins, A.M., 2012: The Portuguese Answering System: Affirmation, Negation andDenial.// Handout, São Paulo, February 2012.

Nunes, C., Oliveira, L., Sardinha, L.1979: *Nova Gramática de Português.*, Didáctica Editora.

Obenauer, H.-G. 2004: Nonstandard Wh-questions and alternative checkers inPagotto.//*Syntax and Semantics of the Left Periphery, Interface Explorations*, edited by Lohnstein and Trissler, Ms Université Paris 8, 343-383.

Rochemont, M. & Cullicover, P. 1990: *English Focus Constructions and the Theoryof Grammar*. //Cambridge: Cambridge University Press

Rudin, C. 1997: Kakvo li e li? Interrogation and Focusing in Bulgarian. // *Balkanistika*№10, 335-346.

Rudin, C., Kramer C., Billings, L., Baerman, M. 1999: Macedonian and Bulgarianli Questions: Beyond Syntax. // *Natural language and Linguistic Theory* №17, 541-586.

Zanuttini, R. 1994: Re-examining negative clauses.// *Paths towards Universal Grammar: Essays in Honor of Richard S. Kayne*., edited by Cinque, G., Koster, J., Pollock, J.-Y., Rizzi, L., Zanuttini, R.,Washington: Georgetown University Press.

НОВЫЙ УЧЕБНИК ПО БОЛГАРСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Татьяна ФОМИНА
Удмуртский государственный университет, Ижевск (Россия)
E-mail: fomina-t-n@yandex.ru

Диляна КОВАЧЕВА
Гранадский университет, Гранада (Испания)
E-mail: divanova@ugr.es

A NEW TEXTBOOK ON BULGARIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE FOR PHILOLOGY STUDENTS

Tatyana FOMINA, Dilyana KOVACHEVA

Abstract: The book entitled "New Bulgarian manual intended for foreign philologists" from that discussed in this paper is being prepared by professors from the Universities of Granada and Izhevsk. This book is the result of long reflection and practice, leading to improved methodology and linguistic enrichment materials in teaching Bulgarian to foreign students.

Keywords: Bulgarian language for foreign students, Bulgarian Language for philologists, Accelerated learning.

В последние годы, после вхождения Болгарии в Европейский Союз, изучение болгарского языка представляет все больший интерес и диктует необходимость создания новых учебных пособий, учитывающих более совершенные современные методологии и живой языковой материал.

Учебник, о котором пойдет речь, находится в процессе подготовки. Его составители – преподаватели университета Гранады (Испания) и Удмуртского государственного университета (Ижевск, Россия). Он представляет собой результат многолетней практики, результат постоянного стремления к улучшению и усовершенствованию методики преподавания и обогащению языкового материала в курсе болгарского языка как иностранного. Учебник разрабатывается с опорой на достижения современных методов преподавания иностранных языков (Г. Лозанов, Е. Гатева, Ем. Шаранков, Ат. Атанасов, Г. А. Китайгородская и т.д.)[1] и базируется на интенсивных

[1] Ем. Шаранков, Г. Лозанов, Ат. Атанасов, „Ръководство по психотерапия”, Изд. "Медицина и физкултура", София, 1963.
Георги Лозанов, „Сугестология”, Изд. "Наука и изкуство", София, 1971.
Георги Лозанов, „Сугестопедия – Десугестивно обучение”, Изд. "Св.Климент Охридски", София, 2005.
Г. Лозанов, Е. Гатева, „Сугестопедично практическо ръководство за преподаватели по чужди езици”, София, 1981, издадена на английски и италиански.
Lozanov, G. (1978). Suggestology and Outline of Suggestopedy. New York: Gordon and Breach Science Publishers, USA.
Lozanov, G. (1978). Suggestology and suggestopedia: theory and practice, working document for the UNESCO Expert Working Group on Suggestology and Suggestopedia, Sofia.
Lozanov, G. (2009). Suggestopedia/Reservopedia Theory and practice of the liberating-stimulating pedagogy on the level of the hidden reserves of the human mind, Sofia.
Gateva, E., Lozanov G., König E. (1991). The Return. An English Suggestopedical textbook, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.

методиках обучения, берущих начало в теоретических и практических работах Георгия Лозанова. В соответствии с разработанными Советом Европы общими требованиями к учебнику иностранного языка за основу принят деятельностный подход, согласно которому обучаемый должен научиться использовать язык в реальных ситуациях. При таком подходе обучение организуется как управляемое иноязычное общение, предполагающее активные формы взаимодействия в коллективе для решения поставленных задач. Анализ классических и современных изданий учебников по болгарскому языку, предназначенных для иностранцев, демонстрирует тот факт, что большая часть из них опирается на теоретические знания, на изучение грамматических особенностей без дальнейшей интенсивной практики, достаточной для автоматизации речевых навыков и формирования умений. Именно поэтому в данном учебном пособии уделено особое внимание практической части, которая включает в себя многочисленные коммуникативные упражнения для групповой работы, для работы в парах, что позволяет целенаправленно использовать изучаемый материал и с достаточной продуктивностью автоматизировать навыки живого общения, а также включает тренировочные грамматические упражнения, диктанты, творческие задания (резюме, сочинения на определенные темы, эссе), игровые ситуации, интерактивные формы работы.

Учебник предназначен, прежде всего, для начального этапа обучения болгарскому языку. Одновременно он является попыткой создать специальное учебное пособие для русскоговорящих студентов-филологов, располагающих базовой информацией по сравнительному языкознанию славянских языков, что позволяет в значительной степени интенсифицировать процесс обучения и уже на начальном этапе использовать сложную лексику и грамматику. С этим органически связано содержание и способ подачи учебного материала, объяснение которого проводится в сопоставительном плане. Основная цель учебника – на базе изучения грамматического строя болгарского языка перейти к овладению живой современной болгарской речью в рамках ситуаций, связанных с практической жизнью, в первую очередь, в университетской среде. Кроме развития речевых навыков и умений предполагается формировать навыки извлечения информации при чтении филологических трудов, понимание основного содержания художественных и публицистических текстов; обучение изложению мыслей в письменной форме и, наконец, ознакомление с некоторыми лингвострановедческими реалиями. Дополнительные сведения по лексике, грамматике, по истории языка и страноведению позволяют использовать пособие при обучении студентов с различным уровнем языковой компетентности в болгарском языке, т.е. не только для начинающих, что является основной задачей, но и для студентов продвинутого уровня и для тех, кто готовится к тестированию.

Учебник включает 15 уроков, тематически и структурно взаимосвязанных.

Каждый урок начинается полилогом или монологическим текстом, воспроизводящим определенные бытовые или официальные ситуации, отражающие различные области человеческой деятельности: знакомство, национальная принадлежность, семья, учебная деятельность, здоровье, интересы, покупки и бытовое обслу-

---

Китайгородская Г.А., Гольштейн Я.В., Смородинская Т.Э. Мосты доверия: Интенсивный курс русского языка. – М.: Русский язык, 1993.

Sokolova L., Guzmán Tirado R., Kibalnik S., Mokletsova I., Safronova L. Россия и Испания: Диалог культур. Rusia y España: Diálogo Intercultural. Manual práctico de lectura y perfeccionamiento de la lengua rusa para hispanohablantes (A1-A2 y B1-C1). - Granada, 2013.

живание, аренда квартиры, путешествия, национальные обычаи и традиции и т.п. Разнообразие тем дает возможность обучающимся овладевать лексикой, наиболее часто употребляемой болгарами в данных ситуациях и необходимой для существования в языковой среде. Далее приводятся без перевода рекомендуемые к запоминанию слова и выражения. Если самостоятельная семантизация или этимологизация их невозможна или трудна для обучающихся, то толкование слов или выражений дается на болгарском языке путем подбора прозрачных с точки зрения этимологии синонимов или объяснения ситуации, в которой возможно их употребление. Послетекстовые задания и вопросы, с одной стороны, позволяют проконтролировать понимание содержания полилога, с другой – требуют активного говорения с первых моментов обучения, приучают студентов к синтетическому, целостному восприятию речевой ситуации. Ряд элеменатарных упражнений коммуникативного характера помогает в разного рода вариантах отработать включенный в полилог языковой материал.

Следующий пространный блок упражнений предполагает поэтапный анализ лексики и грамматики урока. Все объяснения даются в форме доступных таблиц с сжатыми комментариями на болгарском языке, чтобы познакомить студентов-филологов с болгарской лингвистической терминологией. В группах с более высоким уровнем языковой компетентности преподаватель может вводить дополнительную информацию, пользуясь учебниками системной болгарской грамматики. После презентации грамматического материала и создания ориентировочной основы для последующего формирования грамматического навыка приводятся подготовительные упражнения (имитативные, подстановочные, трансформационные, репродуктивные), которые сначала отрабатывают каждое явление в отдельности, автоматизируя в устной речи соответствующие грамматические навыки, затем приводятся упражнения комплексного характера, что соответствует общедидактическим принципам. Завершают этот блок коммуникативные упражнения, направленные на автоматизацию использования грамматических моделей в учебных речевых ситуациях, приближенных к реальным, чтобы максимально обеспечить усвоение языковых единиц и грамматических структур через общение. В данных упражнениях грамматика отрабатывается с функциональной точки зрения, позволяя установить связь между коммуникативным намерением (просьба, согласие, несогласие, благодарность, удивление, извинение, разрешение и т.п.) и способами его лексико-грамматического выражения.

В пособии приоритетными являются устные формы работы, однако это не означает, что в процессе обучения студенты не имеют возможности тренировать навыки письменной речи. Письменные задания, представленные в пособии, построены на материале, включенном в полилог урока, и тематически с ним связаны. Предполагается, что эти задания выполняются в качестве домашних, поэтому в значительной степени экономится время на уроке и вместе с тем студенты получают возможность работать со справочной литературой и использовать ресурсы Интернета - виртуальные библиотеки, галереи и т.п., пользуясь сайтами, ссылки на которые приведены в соответствующих разделах учебника.

Дополнительные тексты монологического характера для чтения и аудирования призваны закрепить изученное на уроке. Это могут быть фрагменты из текстов научного и научно-популярного характера, прежде всего филологической направленности, небольшие публицистические и художественные отрывки, оригинальные страноведческие документы, необходимые студенту при обучении в университетах

Болгарии, например, модели резюме, автобиографии, заявления, мотивационных писем и т.д. Таким образом, студенты получают информацию не только о живой разговорной речи, но и знакомятся со стилистическим богатством современного болгарского языка. Предтекстовые и послетекстовые задания в этом разделе уроков включают в себя анализ лексики и грамматики, отвечая интересам студентов-филологов в плане формирования их профессиональных навыков, содержат вопросы проблемного характера, позволяющие обучающимся высказывать собственное мнение о содержании текста, что призвано развивать продуктивные умения.

Если урок содержит интересную для филолога лексику и фразеологию, в пособии приводятся этимологические сведения, стилистические характеристики слов и выражений, их синонимические связи, упражнения по семантической валентности данных слов, комментарий к студенческому сленгу и т.п.

Во втором разделе учебника содержится лингвострановедческая информация, организованная в более пространные и более сложные с грамматической и лексической точки зрения тексты. В этом разделе студенты познакомятся с географией, историей страны, ее традициями, фольклором, получат информацию о популярных современных авторах, узнают, где можно отдыхать или учиться в Болгарии, как сдать экзамен по болгарскому языку как иностранному, смогут по рецептам приготовить блюда национальной кухни или смастерить мартенички. Особое внимание уделено культурным и историческим связям Болгарии и России.

В первом приложении к учебнику, предназначенном для преподавателя, даны тексты для диктантов и аудирования.

Завершает учебник приложение справочного характера с основными грамматическими материалами, оформленными в виде таблиц, расположенных по частям речи. Дополнительно в этот раздел включены парадигмы редких, малоупотребительных в разговорной речи грамматических форм (например, будущее в прошедшем, пересказывательное наклонение), которые не отрабатываются на начальном этапе обучения болгарскому языку, но встречаются в литературной речи. Кроме того, в разделе содержатся правила чтения, изложены основные орфоэпические нормы в сопоставлении с русским языком, дан небольшой тематический словарь.

Все задания, комментарии, вопросы, как уже было отмечено, сформулированы в учебнике только на болгарском языке в целях наиболее полного погружения в него.

Стремление к компактности разработки и подачи материала на всех уровнях призвано сделать учебник функциональным и отвечающим общеевропейским языковым стандартам в области обучения иностранным языкам.

Представляем некоторые примеры текстов и заданий из первого урока.

Урок 1 (Първи урок): Запознанство

1. Прочете́те полило́га

Борис: До́бър де́н. Ка́звам се Борис и съм роде́н в Со́фия[2]. Со́фия е сто́лицата на Репу́блика Бълга́рия и се намира в за́падната част на страна́та. Тук се намира най-ста́рото и най-голямото висше учебно заведе́ние в страна́та, софийският университе́т

[2] http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F

Св. Климент Óхридски[3], където следвам славянски филóлогии. Аз съм студéнт по филóлогия, защото искам да стана преподавáтел по български език. Днес врéмето е много приятно и затовá реших да отида пеш до Борисовата градина, кудéто имам среща със съученици. Пóвечето от тях са българи, но има и чужденци. Например Мáрцин е поляк, Франсуá е францýзин, Андрей е руснáк, Киоми е япóнка, Хосе Игнáсио е испáнец, а Дóроти и Дéйзи са англичáнки. А, ето там, точно пред сградáта на Софийския университéт виждам Мáрцин, който се разхóжда заéдно с негов приятел. - Здравéй Мáрцин!

Марцин: Здравéй Борисе! Искам да те запознáя с един приятел. Казва се Екберт и е нéмец. На гóсти ми е за няколко дéна.

Борис: Приятно ми е, Борис. Разбираш ли български?

Екберт: Разбирам и говóря добрé български, защóто мáйка ми е българка.

Борис: От коя част на България е тя?

Екберт: Тя е от източната част на Българ́ия, от Вáрна.

Борис: А за кóлко врéме си в Сóфия?

Екберт: Сáмо за сéдмица.

Борис: И какво́ смятате да прáвите?

Марцин: Искам да го разхóдя из Сóфия и окóлностите, да посетим Национáлния исторически музéй[4] и Къща-музéй "Ивáн Вáзов"[5], да разглéдаме криптата на Хрáм-пáметник "Свети Алексáндър Нéвски"[6] и да се разхóдим до Боянската църква[7], която е нéдалеч от Сóфия. Как ти се струва нáшата програ́ма?

Борис: Чудéсна е!

Марцин: Какво́ óще ни препоръчваш да видим?

Борис: Не пропýскайте да разглéдате излóжбата от средновекóвни икóни в криптата на Хрáм-пáметник "Свети Алексáндър Нéвски". Също такá ви

препоръчвам да отидете и до Национáлния археологически музéй[8], кóйто се намира нéдалеч от сградáта на Президéнтството[9].

Първа стрáница

Марцин: Да, идéята ти е интерéсна. Прáв си, не бива да пропýскаме, нито излóжбата от средновекóвни икóни в криптата на "Свети Алексáндър Нéвски", нито посещéнието в Археологическия музéй.

Борис: Рáдвам се, че идéята ми ви харéсва и ми е много приятно да говóря с

вас, но трябва да тръгвам. Чáкат ме приятели-съученици в Борисовата градина. Желáя ви приятна разхóдка и ако искате винаги сте добрé дошли в студéнтската ни грýпа. Трябва да тръгвам, защóто закъснявам.

Марцин: Благодаря ти Борисе. Мнóго си учтив.

Екберт: Рáдвам се за нáшата срéща и ти благодаря за съвéтите.

Борис: Няма защó. Чао и до нóви срéщи.

Марцин: Довиждане, Борисе!

---

[3] https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/istoriya

[4] http://www.historymuseum.org/

[5]http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%92%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2

[6] http://www.obekti.tourism-bg.net/59_sofia_hram_aleksandar_nevski.html

[7] http://bulgariatravel.org/bg/object/11/Boyanski_cherkvi

[8] http://bulgariatravel.org/bg/object/269/Arheologicheski_muzej_BAN

[9] http://www.bg-mamma.com/catalog/view/prezidentstvo-na-republika-balgariia

Запомнете!

Поздрав	Сбогуване	Благодарност	Пожелание
Добро утро! Добър ден! Добър вечер! Здравей! Здравейте! Здрасти!	Довиждане! До скоро! До нови срещи! Чао!	Благодаря! (за) Благодарен съм (за, на) ... Няма защо! Много сте мил! Много сте внимателен!	Лек ден! Лека нощ! Желая ти ... *Добре дошъл!* *Добре заварил!*[10]
Запознанство	**Мнение и оценка**	**Въпроси за получаване на информация**	
Казвам се ... Моето име е ... Аз съм ...	Приятно ми е! Много ми е приятно! Чудесно! Прав(а) си! Имаш право! Радвам се за ...	Как се казваш? Как се казвате? От къде си (ти)? Къде си роден? От кой град си? Разбираш ли български? Разбирате ли български? Какво правиш (правите)? С какво се занимаваш (занимавате)? За колко време си в България? От коя част на България си (сте)? Къде искате де отидете? Какво смятате де правите? Какво ни препоръчваш да видим?	*Втóра стрáница*

2. Отговорете с ДА или НЕ:

а) Борис е роден в Габрово. .....
б) Борис е българин. .....
г) София не е столица на Република България. .....
д) Борис следва английска филология. .....
е) Той иска да стане преподавател по български език. .....
ж) Борис отива на среща в Борисовата градина с велосипед. .....
з) Борис има приятел на име Марцин, който е поляк. .....
и) Марцин запознава Борис с английския си приятел Екберт. .....
й) Марцин и Екберт отиват на цирк. .....
к) Борис им казва, че непременно трябва да посетят криптата на Храм-паметник "Свети Александър Невски", където има изложба от средновековни икони. .....
л) Борис бърза, защото има среща със съученици. .....

[10] Разлика между Добре дошъл! и Добре заварил! И в двата случая става дума за поздрав когато отиваме на гости или приемаме гости. В първия случай, когато ни приемат на гости, ни казват Добре дошъл!, а ние отговаряме Добре завалил!

3. Отговорете на въпросите:

а) Къде е роден Борис?
б) В кой университет следва Борис?
в) Каква специалност следва?
г) Какви са по народност съучениците на Борис?
д) Кои са Марцин и Екберт?
е) От къде е майката на Екберт? В кой град е родена?
ж) Какво смятат да посетят в София Марцин и Екберт?
з) Какво още им препоръчва Борис да видят?

4. Съставете кратки диалози в следните контексти:

а) Представете се на съученика до вас, пред вас и зад вас. Кажете му как се казвате, от къде сте, какво и къде учите, какви сте по народност.

б) Имате нов преподавател, който е и новият ви класен ръководител. Той иска да състави списък на класа и му е нужна следната информация: вашето име, мястото ви на раждане, имената на вашите родители, братя или сестри.

Трéта стрáница

Граматика

Сегашно време на глагола СЪМ. **Лични местоимения / Именителен падеж**:

Единствено число	**Положителна и отрицателна форма**	**Множествено число**	**Положителна и отрицателна форма**
Аз (не) съм	[ассъм][аз несъм]	Ние (не) сме	[ниесме] [ние несме]
Ти (не) си	[тиси][ти неси]	Вие (не) сте	[виесте] [вие несте]
Той, тя, то (не) е	[тойе, тяе, тое] [той нее, тя нее, то нее]	Те (не) са	[тесъ][те несъ]

1. Попълнете празните места със съответните форми на глагола СЪМ. Обърнете внимание на въпросителните форми!

а) **Къде** ..... роден Борис?
б) **Какъв** ..... той по народност?
в) **Кои** ..... съучениците му?
г) **Какъв** ..... по народност Франсоа?
д)- Дорити и Дейзи, **какви** ..... (вие) по народност?
- Ние ..... англичанки.
- От къде ..... (вие)?
- От Англия ....., от Ливерпул.
е) Киоми, а ти **каква** ..... по народност?
ж) **От къде** ..... Екберт?

з) **От коя** част на България ..... майка му?
и**) От кой** град ..... тя?
й) **За колко** време Екберт ..... в София?
к) **Кой** град ..... столица на Република България?
л) **Какво** ..... времето днес?
м) А вие **къде** ..... родени?
н) **От къде** ..... (вие)?
о) **От кой** град ..... (вие)?
п) - **Какви** ..... (вие)? Вие преподаватели ли[11] ..... ?
- Не, не ..... преподаватели. Ние ..... студенти, ние ..... научни изследователи.
р) **Какви** ..... (вие) по народност?

Обърнете внимание!

	сте Вие	
Марцин, **какъв**		по народност?
	си ти	

Четвърта стра́ница

	сте Вие	
Диана, **каква**		по народност?
	си ти	

Адрей и Хосе Игнасио, **какви** сте вие по народност?

Сегашно време на глаголите[12]

Глаголите в българския език нямат инфинитив. За основна форма приемаме формата за първо лице, единствено число, сегашно време: (аз) пиша, уча, следвам. Според гласната, на която завършва формата за 3 лице, ед.ч., глаголите се делят на три групи.

1 спрежение (Е-клас)	2 спрежение (И-клас)	3 спрежение (А-клас)
В 1 лице единствено число съгласна + А гласна (освен О) +Я (аз) чеТА живЕЯ	В 1 лице единствено число съгласна + Я О+ Я (аз) говоРЯ брОЯ	В 1 лице единствено число - АМ (аз) имАМ следвАМ
чет-а чет-е-м чет-е-ш чет-е-те чет-Е чет-а-т	говор-я говор-и-м говор-и-ш говор-и-те говор-И говор-я-т	Им-а-м им-а-ме Им-а-ш им-а-те Им-А им-а-т

[11] Частицата „ЛИ“ се поставя след думата, за която питаме.
[12] Време на глагола (http://www.slav.uni-sofia.bg/grammar/index.html)
Пе́та стра́ница

1. Подредете глаголите, кои се намират във полилога, в колонки според спрежението им

1 (първо) спрежение	2 (второ) спрежение	3 (трето) спрежение
стана	**говоря**	**казвам се**

С кои форми имате затруднения? Защо?

2. Имате нов съученик. Представете му се.

– Моето име (съм) _____ . А ти как се _____ (казвам)?
– (Казвам) _____ се _____. Приятно ми _____.
– Ти студент ли (съм) _____ ?
– Да. Аз (съм) _____ студент.
– Какво (следвам)_____?
– Аз (следвам)_____ славянска филология. (Искам)_____ да стана преводач.
– (Разбирам) _____ ли български?
– (Разбирам) _____ малко, но не говоря.
– (Имам) _____ ли голямо семейство?
– Не. (Имам) _____ майка, баща и сестра.
– Как се (казвам се) _____ баща ти? Баща ми (казвам се) _____ Петър.
– И как се (казвам се) _____ майка ти? Майка ми (казвам се) _____ Теодора.
– Твоята сестра студентка ли (съм) _____?
– Да, тя (съм) _____ студентка.
– Какво (следвам) _____?
– Тя (следвам) _____ френска филология. (Искам) _____ да стане преподавателка по френски език.

КРАТКА АВТОБИОГРАФИЯ

Напишете своята кратка биография по модела: Казвам се ... Аз съм роден/а в ... Родителите ми се казват (майка ми)... (баща ми)... Уча в... Говоря следните езици... Приятелите ми се казват...

ТЕКСТ ЗА ЧЕТЕНЕ

Български език

Българският език е най-ранният писменно документиран славянски език. Принадлежи към южната група на славянските езици от индоевропейското езиково семейство. Има четири главни периода в историческото развитие на този език: дописмен (до девети век), старобългарски (девети-дванадесети век), среднобългарски (дванадесети-четиринадесети век) и новобългарски (от 15 петнадесети век). За начало на старобългарския език се смята създаването на азбуката (глаголица) през 862 (осемстотин шестдесет и втора) година от Константин-Кирил Философ и неговият брат Методий. В края на 9 век е създадена друга старобългарска азбука - кирилица. Така България става средище на славянската писменост. Старобългарският език е основа за създаването на руска, сръбска, словенска и хърватска редакция и добива значение на общ книжовен славянски език.

В хода на историческото развитие на българския език и контактите му със съседните неславянски езици на Балканския полуостров настъпват значителни промени в сравнение с останалите славянски езици. Те обхващат промени в морфологията и синтаксиса, характеризиращи се с почти пълно отпадане на падежните форми, възникване и употреба на определителен член, изчезване на инфинитива и развитие на несвидетелски форми при глаголите и др. Тези промени разграничават като цяло развитието на морфологията и синтаксиса в българския език от посоката на развитие на останалите славянски езици.

През петвековното османско иго, чрез турския навлизат много персийски и арабски думи (напр. диван, хамам, билет и т.н.). След развитието на индустрията и техниката в българския технически език навлизат много немски думи (болт, бормашина и т.н.), а след началото на 80 (осемдесет) - те години на XX (двадесети) век – английски, основно в областта на компютърните науки и информационните технологии (един от последните примери, влязъл най-напред в разговорна употреба е „флашка“).

По материалам: http://bg.wikipedia.org *Ше́ста стра́ница*

СЛАВИСТИКАТА И БЪЛГАРИСТИКАТА ДНЕС: ВЪПРОСИ, ИДЕИ, ПОСОКИ

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ МЕЖДУНАРОДНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПОВОД 20-ГОДИШНИНАТА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА СПЕЦИАЛНОСТ *СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ* (БЛАГОЕВГРАД, 16-18 ОКТОМВРИ 2014 Г.)

Съставители:
Маринела Младенова, Михаела Кузмова

Формат: 70/100/16; 40,63 коли

Тираж: 300

Университетско издателство „Неофит Рилски”,
Благоевград, 2015

ISBN: 978-954-680-976-6